Maciej Fic

Między nauką a propagandą

Śląski Instytut Naukowy im. Jacka Koraszewskiego w Katowicach (1957-1992)

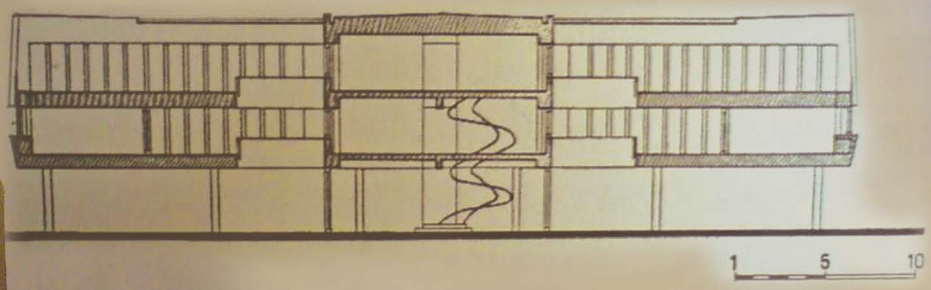

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU ŚLĄSKIEGO
KATOWICE 2014

Charakterystyka pracy naukowej:

ŚLĄSKI INSTYTUT NAUKOWY
INSTYTUT NAUKOWO-BADAWCZY
W KATOWICACH

Katowice, dnia 10 listopada 1966 roku
UL. FRANCUSKA 12, TEL. 51-64-41 lub 51-65-68
Konto: N. B. P. I. OM Katowice nr 418—9—272

L. dz. 3398/66

Wpłynęło dnia 11/XI
L. dz. K-3

p. Popłan

POLSKA AKADEMIA NAUK
Wydział Nauk Społecznych

W A R S Z A W A
==========
Pałac Kultury i Nauki

WI-130

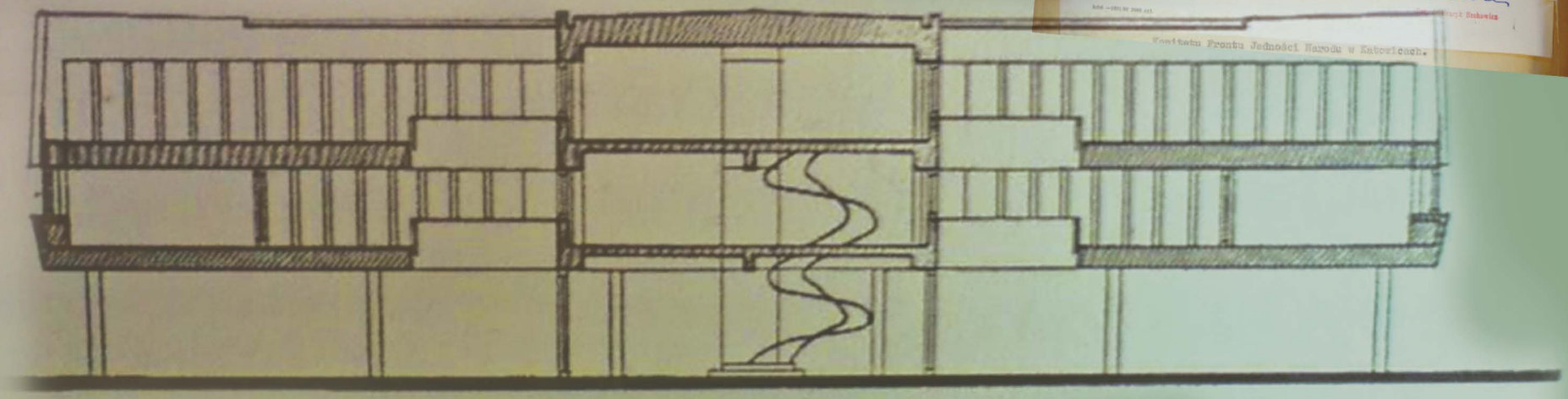

zał.

as/ag

1 5 10

Charakterystyka pracy naukowej:

Uwaga badawcza doc. dr. Jerzego JAROSA koncentruje się

ŚLĄSKI INSTYTUT NAUKOWY
INSTYTUT NAUKOWO-BADAWCZY
W KATOWICACH

Katowice, dnia 10 listopada 1966 roku
UL. FRANCUSKA 12, TEL. 51-64-41 lub 51-65-68
Konto: N. B. P. I. OM Katowice nr 418—9—272

L. dz. 3398/66

Wpłynęło dnia 11/XI
L. dz. K-3

p. Popłan

POLSKA AKADEMIA NAUK
Wydział Nauk Społecznych
W A R S Z A W A
==========
Pałac Kultury i Nauki

WI-130/1-53/66

W ślad za pismem z dnia 7 lipca 1966 roku L.dz. 2204/66 w sprawie przyznania Śląskiemu Instytutowi Naukowemu praw nadawania stopnia naukowego doktora, przesyłamy w załączeniu charakterystykę pracy naukowej doc. dr. Jerzego JAROSA, który z dniem 1 stycznia 1967 roku rozpocznie prace w tut. Instytucie na etacie samodzielnego pracownika naukowo-badawczego.

zał.

as/ag

Wicedyrektor

Komitetu Frontu Jedności Narodu w Katowicach.

Kształtowanie się humanistycznego środowiska naukowego w województwie śląskim w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Polityka władz partyjno-państwowych wobec humanistycznych środowisk naukowych w latach 1945-1989. Reaktywacja Instytutu Śląskiego w Katowicach

Znak sprawy: 468/DK/90

Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
Komitet Wojewódzki w Katowicach
Tel. 349-60 do 67

Wydział Nauki i Oświaty
L. dz. Ośw./254/63

Katowice, dnia 8 lipca 1963 r.
Plac F. Dzierżyńskiego 1

Z. VI-PWRN
Data wpł. 21.9.72
Ilość zał. —
Nr sprawy 367/Z

Między nauką a propagandą

Śląski Instytut Naukowy im. Jacka Koraszewskiego w Katowicach (1957-1992)

Kierownik Biura Kadr KW PZPR
Genowefa Zawadzka

Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
BIURO KADR
Komitet Wojewódzki w Katowicach

21 IX 72

W „Prasa" K-ce, zam. 1775/70—30 000

PRACE
NAUKOWE

UNIWERSYTETU
ŚLĄSKIEGO
W KATOWICACH

NR 3202

Znak sprawy: 468/DK/90

Śląski Instytut Naukowy
im. Jacka Koraszewskiego
ul. Graniczna nr 32
40-[illegible] KATOWICE
[illegible]

1988-01-29

114

Maciej Fic

Między nauką a propagandą

Śląski Instytut Naukowy im. Jacka Koraszewskiego w Katowicach (1957-1992)

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Katowice 2014

Redaktor serii: Historia
Sylwester Fertacz

Recenzent
Danuta Kisielewicz

Redakcja
Barbara Jagoda

Korekta
Magdalena Białek

Okładka i strony działowe
Paulina Dubiel

Layout, łamanie
Beata Klyta

Copyright © 2014 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-8012-109-6
(wersja drukowana)
ISBN 978-83-8012-110-2
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 34,25 Ark. wyd. 48,5
Papier Alto 90 g, Vol. 1,5 Cena 80 zł (+ VAT)

Druk i oprawa: „TOTEM.COM.PL Sp. z o.o." Sp.K.
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław

Spis treści

Wstęp 7

Rozdział 1.
Kształtowanie się humanistycznego środowiska naukowego w województwie śląskim w okresie dwudziestolecia międzywojennego 17
1.1. Humanistyczne instytucje naukowe II Rzeczypospolitej w województwie śląskim 19
1.2. Powstanie i działalność Instytutu Śląskiego w okresie dwudziestolecia międzywojennego 27

Rozdział 2.
Polityka władz partyjno-państwowych wobec humanistycznych środowisk naukowych w latach 1945–1989 39
2.1. Ogólnopolska polityka władz Polski Ludowej wobec humanistycznych środowisk naukowych do 1956 roku 41
2.2. Władze PRL wobec humanistyki w latach 1956–1989 51
2.3. Górnośląski wymiar polityki władz w latach 1945–1956 61
2.4. Władze wojewódzkie wobec środowisk naukowych od 1956 roku do likwidacji PRL 71

Rozdział 3.
Reaktywacja Instytutu Śląskiego w Katowicach i początki Śląskiego Instytutu Naukowego 81
3.1. Działalność Instytutu Śląskiego w Katowicach w latach 1945–1949 83
3.2. Okoliczności powstania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach . . 93
3.3. Pierwsze lata działalności nowego Instytutu (1957–1959) 103

Rozdział 4.
Śląski Instytut Naukowy w latach sześćdziesiątych XX wieku 129
4.1. W okresie „małej stabilizacji" województwa katowickiego 131
4.2. W obliczu powstania Uniwersytetu Śląskiego (lata 1968–1970) 210

Rozdział 5.
Śląski Instytut Naukowy w dekadzie gierkowskiej (lata 1971–1979) 247
5.1. W okresie największej aktywności (lata 1971–1975) 249
5.2. Wobec nadchodzących zmian (lata 1976–1979) 311

Rozdział 6.
Śląski Instytut Naukowy wobec „karnawału Solidarności" i realiów stanu wojennego 345
6.1. W okresie nasilonej działalności demokratycznej opozycji (lata 1980–1981) . 347
6.2. W realiach „wojny polsko-jaruzelskiej" (lata 1981–1983) 392

Rozdział 7.
Śląski Instytut Naukowy w schyłkowym okresie realnego socjalizmu i w warunkach transformacji systemowej 417
7.1. W okresie „totalnej stabilizacji" (lata 1983–1989) 419
7.2. W realiach III Rzeczypospolitej (lata 1989–1992) 462

Zakończenie 483

Biogramy wybranych pracowników ŚIN 491

Wykaz wykorzystanych źródeł i literatury 511

Wykaz użytych skrótów 531

Indeks osobowy 533

Summary 545
Zusammenfassung 547

Wstęp

Prowadzone w początkach drugiej dekady XXI wieku starania o wznowienie (restytucję) Śląskiego Instytutu Naukowego (ŚIN) w Katowicach[1] – zakończone zresztą częściowym sukcesem, jakim było powołanie do życia Instytutu Badań Regionalnych Biblioteki Śląskiej – przyczyniły się do renesansu mitu tej bez wątpienia historycznej dla regionu jednostki naukowo-badawczej. Już choćby ten fakt skłania, by poddać weryfikacji obiegowe opinie na temat tego ośrodka, wskazać jego realne możliwości (ale także ograniczenia) i znaczenie dla życia naukowego województwa i regionu w XX wieku.

Trzeba jednocześnie podkreślić, że polityka władz tzw. Polski Ludowej wobec środowisk naukowych wciąż stanowi temat stosunkowo rzadko obecny nie tylko w świadomości społecznej, lecz także w badaniach historycznych (i to zarówno ogólnopolskich, jak i regionalnych). Patryk Pleskot i Tadeusz P. Rutkowski we wstępie pracy *Spętana Akademia. Polska Akademia Nauk w dokumentach władz PRL* słusznie podkreślili, że stan ten należy uznać za istotny brak w dotychczasowej historiografii, zwłaszcza że środowiska naukowe we wskazanym okresie były przedmiotem szczególnego zainteresowania władz (w przypadku humanistów – głównie z powodów ideologicznych)[2]. Zwrócił uwagę na ten aspekt w słowie wstępnym do innego wyboru źródeł – pracy *Instytut Zachodni w dokumentach* – również Andrzej Sakson, wskazując, że „większość instytucji naukowych w okresie realnego socjalizmu była bardziej lub mniej narażona na różnego rodzaju zależności i naciski ze strony ówczesnych ośrodków władzy"[3]. Podobnie skromny pozostaje wciąż stan badań śląskoznawczych, o czym świadczy m.in. tekst uchwały Komisji Historycznej do Spraw Opracowania Dziejów Uniwersytetu Śląskiego z 1993 roku, w którym można przeczytać: „Pojawia się także potrzeba szerszego opracowania tradycji nauki na Górnym Śląsku, czego odczuwamy dotkliwy brak

---

[1] Po okresie debat z udziałem reprezentantów środowisk politycznych i naukowców stosowną decyzję – uchwałę Sejmiku Województwa Śląskiego w sprawie podjęcia działań zmierzających do prowadzenia badań śląskoznawczych na terenie województwa śląskiego – podjęto 30 kwietnia 2009 roku. Por. M.S. Szczepański, A. Śliz: *Misja instytucji. Słowo o powinnościach Instytutu Śląskiego w Opolu*. „Studia Śląskie" 2009, t. 68, s. 12.

[2] Por. *Spętana Akademia. Polska Akademia Nauk w dokumentach władz PRL. Materiały Służby Bezpieczeństwa (1967–1987)*. T. 1. Wyb., wstęp i oprac. P. Pleskot, T.P. Rutkowski. Warszawa 2009, s. 15.

[3] A. Sakson: *Słowo wstępne*. W: *Instytut Zachodni w dokumentach*. Wyb. i oprac. A. Choniawko, Z. Mazur. Poznań 2006, s. 7.

do tej pory, zaś bogate tradycje naszego regionu w tym względzie są właściwie niemal całkowicie nieznane”[4]. Należy skonstatować, że choć od tego momentu minęło ponad 20 lat, stan badań w tym zakresie poprawił się nieznacznie.

ŚIN – istniejąca 35 lat instytucja naukowo-badawcza odwołująca się do przedwojennych tradycji regionalnych – należał do grupy placówek naukowych budowanych w okresie realnego socjalizmu pod nadzorem władz partyjno-państwowych regionu, stanowiąc miernik realizowanej na Górnym Śląsku polityki naukowej i sposobów postrzegania roli nauki (zwłaszcza humanistyki) przez kierujących PZPR. Ponieważ przez pewien okres (z apogeum przypadającym na lata siedemdziesiąte XX wieku) ŚIN był wręcz modelową placówką „wychowania w duchu socjalizmu”, niniejsza praca ma więc także na celu sprawdzenie tego właśnie elementu: jak kształtowały się proporcje między prowadzonymi w ŚIN badaniami naukowymi a uprawianą propagandą, w których miejscach możliwe było przenikanie się tych elementów bez wyraźnej szkody dla badań naukowych, gdzie i kiedy zaś ich efekty były ograniczane bądź poddawane nieuprawnionym przekształceniom? Autor szuka również odpowiedzi na pytania o środki, za pomocą których dokonała się transformacja: intencje i działania „nadzorców”, sposoby wpływania na Instytut, obszary i skuteczność prowadzonej kontroli itp.

Pośrednio praca stanowi wreszcie próbę wyodrębnienia i opisania etapów funkcjonowania Instytutu, przez co autor stara się też odpowiedzieć na pytania o politykę władz wobec regionalnych środowisk naukowych (zwłaszcza nauk humanistycznych i społecznych), o zmianę proporcji w podejmowanej tematyce badawczej (w poszczególnych obszarach i dziedzinach). Książka w zamierzeniach stanowić ma swoiste studium przypadku (*case study*), dzięki któremu możliwe stanie się określenie zasięgu wpływu władz na prowadzoną działalność naukowo-badawczą w regionach oraz przejawów tej działalności (relacje między pozyskanym materiałem badawczym a wytwarzanymi pracami naukowymi oraz interpretacje przedstawianych treści) w okresie tzw. Polski Ludowej[5] oraz początków III Rzeczypospolitej. Przygotowując niniejszą monografię, autor usiłował objąć rozważaniami dwie płaszczyzny: prezentację i ocenę dorobku nauki z zakresu omawianej tematyki oraz zrewidowanie w oparciu o własne badania dotychczasowego ujęcia tematu i penetrację nowych zagadnień[6]. Między innymi dlatego przedstawione w pracy ustalenia warto traktować szerzej – jako opis możliwości i ograniczeń, jakie stały przed pracownikami naukowo-badawczymi zajmującymi się badaniami humanistycznymi i społecznymi w drugiej połowie

[4] *Wyrósł z dobrego drzewa… Uniwersytet Śląski 1968–1998. Fakty, dokumenty, relacje*. Red. A. Barciak. Katowice 1998, s. 443.

[5] Polska Ludowa – potoczne określenie państwa polskiego w latach 1944–1989, wynikające z propagandowo i nieprawdziwie ukazywanej przez kierujących krajem komunistów, a następnie socjalistów, wizji udziału ludu w rządzeniu państwem.

[6] Por. *Spętana Akademia. Polska Akademia Nauk w dokumentach władz PRL. Materiały partyjne (1950–1986)*. T. 2. Wyb., wstęp i oprac. P. Pleskot, T.P. Rutkowski. Warszawa 2012, s. 7.

XX wieku, a także relacji nauka – propaganda w realiach Polski Ludowej. Można nawet mówić o próbie odpowiedzi na pytanie o model placówki naukowo-badawczej PRL i elementy go konstytuujące.

Rozważania nad proporcjami między działalnością naukową a propagandową ŚIN nie mogą przynieść wyraźnych, jednoznacznych dowodów i matematycznych wyliczeń. Oczywiście takie przykłady działań były widoczne, autor stara się przywoływać je także na kartach niniejszej książki. Często jednak pojawiają się one niejako „przy okazji" opisu (nie wprost). Warto oddać głos Zbigniewowi Mazurowi, który kreśląc wprowadzenie do tomu dokumentów poświęconego Instytutowi Zachodniemu, napisał coś, co można odnieść również do ŚIN:

> Instytut wyrósł z poczucia misji nie tylko naukowej, ale i społecznej, a prześledzenie tego, jak pojmował i realizował tę misję, posiada kapitalne znaczenie dla poznania relacji między władzami komunistycznymi a środowiskami pielęgnującymi tradycje myśli zachodniej [w przypadku ŚIN także tzw. badań śląskoznawczych – M.F.]. […] Interesujące wydaje się przenikanie nauki i polityki, ale również dokonania badawcze, skupianie rozmaitych środowisk naukowych, skuteczne inspirowanie działań indywidualnych i zbiorowych, czy ogarnianie badanej problematyki przez pryzmat różnych specjalności naukowych[7].

Dzieje ŚIN nie doczekały się dotąd całościowego opracowania. Wbrew obiegowym opiniom istniejące publikacje poświęcone Instytutowi nie są ani tak liczne, ani wyczerpujące, jak próbuje się to ukazywać. Powstałe bowiem do tej pory prace poświęcone działalności ŚIN w Katowicach to z jednej strony głównie okolicznościowe opracowania, przygotowane przez osoby związane z tą instytucją (przede wszystkim autorstwa Jacka Koraszewskiego[8], Kazimierza Popiołka[9], Henryka Rechowicza[10], Jana Kantyki[11] oraz Ireny Sroki[12]), z drugiej zaś – teksty krytykujące ośrodek jako „czerwony Instytut" (np. artykuł Sebastiana Rosenbauma[13]) czy

[7] Z. Mazur: *Wprowadzenie*. W: *Instytut Zachodni w dokumentach*…, s. 18.

[8] J. Koraszewski: *Śląski Instytut Naukowy w Katowicach*. „Zaranie Śląskie" 1957, z. 1–2, s. 26–30; Idem: *Śląski Instytut Naukowy*. „Kalendarz Śląski na Rok 1959" 1958, s. 265–268.

[9] K. Popiołek: *Śląski Instytut Naukowy (1957–1982)*. W: *25-lecie reaktywowania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach*. Katowice 1988; Idem: *Śląski Instytut Naukowy (1957–1982)*. „Zaranie Śląskie" 1983, z. 1–2, s. 5–17.

[10] H. Rechowicz: *Udział pracowników Biblioteki Śląskiej w powstaniu i działalności Śląskiego Instytutu Naukowego*. „Książnica Śląska" 1998–2000, t. 27, s. 24–40.

[11] J. Kantyka: *W służbie nauki. Dwudziestolecie reaktywowania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach*. „Rocznik Katowicki" 1976, t. 4, s. 32–44.

[12] I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach – zamknięta karta (1957–1992)*. W: *Instytut Śląski 1934–1994*. Red. K. Heffner. Opole 1994, s. 77–89.

[13] S. Rosenbaum: *Między „ośrodkiem badań" a „placówką wychowania w duchu socjalizmu". KW PZPR w Katowicach wobec Śląskiego Instytutu Naukowego w początkach jego działalności*. W: *„Przewodnia siła Narodu". Z dziejów partii komunistycznej na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim 1945–1990*. Red. T. Kurpierz. Katowice 2010, s. 99–112.

„wytwórnię prac zakłamujących nowszą historię Śląska oraz heroizujących przeszłość tej formacji politycznej, której przedstawiciele sprawowali jedynie słuszną władzę w województwie" (jak ocenił Instytut Wojciech Janota[14]). Wypada podkreślić, że kwestia „etykietowania" była zresztą problemem, z którym musiały się zmierzyć również inne tego typu placówki[15]. W tym miejscu wystarczy zaznaczyć, że żadna z tych etykiet nie jest w odniesieniu do ŚIN do końca właściwa: ośrodek powstał w nawiązaniu do poprzedników mających, by użyć określenia Z. Mazura, „kłopotliwy rodowód ideowy". Podobnie jak w przypadku Instytutu Zachodniego, na przeszkodzie do odtworzenia dokonań ŚIN stały dotąd ograniczenia wynikające z jednej strony z niemożności rzetelnego ukazania polityki władz, która doprowadziła do likwidacji Instytutu Śląskiego (IŚ) w Katowicach, a następnie do narzucenia ŚIN określonego profilu ideologicznego, a także inwigilacji i represji wobec części kadry Instytutu. Z drugiej strony ograniczenia te wiązały się z nieprzeanalizowaniem zachowanej dokumentacji i ograniczonym dostępem do wspomnień bohaterów tamtych wydarzeń[16]. Można stwierdzić, parafrazując Jerzego Eislera, że na temat ŚIN było dotąd „sporo […] przypuszczeń, kombinacji myślowych i trudno sprawdzalnych hipotez"[17].

Przygotowując monografię, autor skorzystał z wielu opracowań. Wśród prac odwołujących się w swojej tematyce do okresu istnienia „pierwszego" wcielenia IŚ znalazły się m.in. publikacje Mariana Dyby, Bogdana Cimały, Kazimierza Miroszewskiego i Witolda Marconia[18]. Obraz „drugiego" Instytutu ukazać można było na podstawie opracowań Grzegorza Straucholda, Andrzeja Topola i Stanisława Senfta[19]. W rozdziale poświęconym relacjom władzy Polski Ludowej z przedstawicielami świata nauki uwzględniono np. ustalenia Tadeusza P. Rutkowskiego, Patryka Plaskota, Piotra Hübnera i Rafała Stobieckiego[20]. Dla zasadniczej części

---

[14] W. Janota: *Co nam zostało z tych lat… Kultura i oświata*. „Fabryka Silesia. Kwartalnik" 2012, nr 2, s. 33.

[15] Por. A. Sakson: *Słowo wstępne*. W: *Instytut Zachodni w dokumentach…*, s. 8.

[16] Por. Z. Mazur: *Wprowadzenie…*, s. 12.

[17] J. Eisler: *„Polskie miesiące" czyli kryzys(y) w PRL*. Warszawa 2008, s. 30.

[18] M. Dyba: *Kształtowanie się polskiego środowiska historycznego na Śląsku w latach 1918–1939*. Katowice 1993; B. Cimała: *Geneza i rozwój Instytutu Śląskiego w Katowicach (1934–1939)*. W: *Instytut Śląski 1934…*, s. 20–31; K. Miroszewski: *Ośrodki nauki w Katowicach do 1968 roku*. „Katowice w Rocznicę Uzyskania Praw Miejskich" 2012, t. 1 (11) / 146, s. 199–221; W. Marcoń: *Instytut Śląski w latach 1934–1939*. Zabrze–Tarnowskie Góry 2012.

[19] G. Strauchold: *Myśl zachodnia i jej realizacja w Polsce Ludowej w latach 1945–1957*. Toruń 2003; A. Topol: *Kazimierz Popiołek i jego czasy (1903–1986)*. Katowice–Warszawa 2004, s. 31–32, Idem: *Ludzie „Ojczyzny". Ślązacy w organizacji narodowej „Ojczyzna" w latach 1939–1949*. Katowice 2012; S. Senft: *Meandry Instytutu Śląskiego w latach 1939–1956*. W: *Instytut Śląski 1934–1994…*, s. 32–40.

[20] T.P. Rutkowski: *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970. Zagadnienia polityczne i organizacyjne*. Warszawa 2007; Idem: *Niestabilna stabilizacja. PZPR wobec nauki (1956–1970)*. „Przegląd Humanistyczny" 2006, nr 4; P. Plaskot, T.P. Rutkowski: *Trudna sztuka kierowania nauką. Wydział Nauki i Oświaty KC PZPR wobec Polskiej Akademii Nauk (1949–1989)*. W: *PZPR jako machina władzy*. Red. D. Stola, K. Persak. Warszawa 2012, s. 299–313; P. Hübner: *Nauka polska po II wojnie światowej – idee i instytucje*. Warszawa 1987; Idem: *Polityka naukowa w Polsce w latach 1944–1953. Geneza systemu*. Wrocław 1992; Idem: *Polityka par-*

książki – w której omówiono funkcjonowanie ŚIN – brak jednak właściwie opracowań poruszających *stricte* tę problematykę. Pomocne okazały się więc opracowania słownikowe, zwłaszcza prace Henryka Rechowicza i redagowane przez Franciszka Serafina, Mirosława Fazana oraz Antoniego Barciaka[21]. Istotnym sposobem weryfikacji i uzupełnienia zgromadzonych informacji stało się sięgnięcie do dostępnych źródeł publikowanych, wśród nich szczególnie cenne okazały się wydawane w formie drukowanych broszur przez dłuższy czas istnienia ŚIN sprawozdania z działalności Instytutu[22], a także materiały z prac na temat Instytutu Zachodniego w Poznaniu[23] oraz Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach[24]. Przygotowując niniejszą publikację, autor dokonał wreszcie kwerendy prasy regionalnej i czasopism naukowych, sięgając do różnych tytułów (m.in.: „Polska Zachodnia", „Dziennik Zachodni", „Trybuna Robotnicza", „Tak i Nie", „Poglądy", a przede wszystkim periodyki wydawane przez Instytut, w tym zwłaszcza „Zaranie Śląskie"[25]).

Istniejące opracowania stanowiły jednak zaledwie uzupełnienie materiałów będących właściwą podstawą publikacji. Praca w olbrzymiej części oparta jest bowiem na kwerendzie archiwalnej i bazuje na archiwalnym materiale źródłowym. Brak wcześniejszego zainteresowania badaczy znaczną częścią tych źródeł oraz fakt, że niektóre z nich zostały udostępnione po raz pierwszy dopiero w trakcie pisania niniejszej rozprawy, spowodowały, że w wielu przypadkach konieczne było przeprowadzanie badań materiałów jeszcze nieopracowanych. W efekcie znacząca część tekstu powstała na podstawie źródeł wykorzystanych po raz pierwszy (wcześniej niepublikowanych albo przygotowanych do publikacji po raz pierwszy przez autora niniejszej monografii[26]). Ze względu na obszerność treści, które

---

tyjno-rządowa wobec towarzystw naukowych w Polsce po II wojnie światowej. „Prace Komisji Historii Nauki. Polska Akademia Umiejętności" 1999, nr 1; Idem: *Siła przeciw rozumowi. Losy Polskiej Akademii Umiejętności w latach 1939–1989.* Kraków 1994; R. Stobiecki: *Historiografia PRL. Ani dobra, ani mądra, ani piękna… ale skomplikowana*. Warszawa 2007; Idem: *Historia pod nadzorem. Spory o nowy model historii Polski (II połowa lat czterdziestych – początek lat pięćdziesiątych)*. Łódź 1993.

[21] H. Rechowicz: *Suum cuique. W dziewięćdziesięciolecie: sylwetki pracowników Biblioteki Śląskiej*. Katowice 2012; *Śląski słownik biograficzny. Seria nowa*. Red. M. Fazan, F. Serafin. Katowice 1999; *„Non omnis moriar". Zmarli Pracownicy Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach 1968–2008*. Red. A. Barciak. Katowice 2008.

[22] Właściwie sprawozdania ukazywały się od 1960 do 1987 roku. Czasem (jak np. w latach 1976–1977) wydawano je jako podsumowanie dwóch, czasem (jak na początku lat osiemdziesiątych XX wieku) jeszcze dłuższego okresu (dodatkowo z dużym poślizgiem czasowym).

[23] *Instytut Zachodni w dokumentach…*

[24] *„Wyrósł z dobrego drzewa…"…*; *„Mądrość zbudowała sobie dom…". Uniwersytet Śląski 1968–2008. Dzieje, dokumentacja, źródła*. Red. A. Barciak. Katowice 2008.

[25] Na temat samego pisma por.: K. Heska-Kwaśniewicz: *„Zaranie Śląskie" (1907–1939)*. Katowice 1979; L. Brożek: *Z dziejów „Zarania Śląskiego" (1907–1957)*. „Zaranie Śląskie" 1957, t. 20, s. 3–25; M. Jednaka: *„Zaranie Śląskie" (1907–1967)*. „Kwartalnik Opolski" 1968, nr 1–2, s. 80–85; M. Kubista: *„Zaranie Śląskie" w latach 1957–1982*. „Zaranie Śląskie" 1983, z. 1–2, s. 18–27.

[26] Por. M. Fic: *Śląski Instytut Naukowy w Katowicach w okresie „karnawału Solidarności" (na podstawie posiedzeń dyrekcji i Kolegium Instytutu)*. „Wieki Stare i Nowe". T. 5 (10). Red. S. Fertacz, A.A. Kluczek. Katowice 2013, s. 233–277.

mogły stać się przedmiotem badań, a także z powodu ograniczonych kompetencji i kwalifikacji autora skoncentrował on swą uwagę na historycznym aspekcie funkcjonowania ŚIN. Dorobek naukowy i popularyzatorski ŚIN był bowiem bardzo rozległy, obejmujący najpierw kilkanaście, a następnie kilka dyscyplin naukowych, jego przedstawienie i zinterpretowanie (często krytyczne) wymagałyby więc specjalistycznej wiedzy, wykraczającej poza metodologię badań historycznych. Oczywiście w publikacji poruszono również kwestie pozahistoryczne (zwłaszcza socjologiczne czy ekonomiczne), stanowią one jednak przedmiot uzupełniający podstawowy obszar badań i mają wobec niego charakter służebny.

Rozległość i ogrom dostępnego materiału archiwalnego z jednej strony stanowiły zaletę, z drugiej jednak – znacząco utrudniały pracę nad książką. Powielanie się części materiałów, a często także ich nadmierna szczegółowość powodowały, że nie sposób było wyczerpać wszystkich dostępnych źródeł. Dlatego autor skoncentrował swoje badania przede wszystkim na zbiorach Archiwum Państwowego w Katowicach, gdzie w wydzielonym zespole przechowywana jest ogromna spuścizna po zlikwidowanym Instytucie, licząca blisko 4300 jednostek aktowych (ponad 62 metry bieżące akt). Ponadto w zbiorach katowickiego archiwum zgromadzona jest m.in. spuścizna wojewódzkiej jednostki PZPR (wykorzystano materiały z zespołów: Posiedzenia Plenum KW PZPR w Katowicach, Wydział Propagandy KW PZPR w Katowicach, Posiedzenia Sekretariatu KW PZPR w Katowicach, Wydział Nauki, Oświaty i Kultury KW PZPR w Katowicach i Posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach) oraz katowickiej Wojewódzkiej Rady Narodowej (Prezydium WRN w Katowicach). Wykorzystanie zgromadzonych w tych zespołach materiałów było niezbędne przede wszystkim do ukazania relacji z władzami państwowymi i partyjnymi oraz wpływu tychże na kształtowanie działalności ŚIN.

Istotne poznawczo były też zbiory Archiwum Akt Nowych w Warszawie, stanowiące ważne uzupełnienie kwerendy katowickich zasobów źródłowych. W pracy skorzystano z informacji zamieszczonych w zespołach: d. Centralne Archiwum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego, Główna Komisja Kwalifikacyjna przy Polskiej Akademii Nauk, Komisja Kwalifikacyjna Pracowników Nauki, Centralna Komisja Kwalifikacyjna ds. Kadry Naukowej oraz Komitet Nauki i Techniki. Pozyskane z warszawskiego archiwum informacje stanowiły podstawę prezentacji ustaleń dotyczących zagadnień ogólnych (np. kształtowania polityki władz partyjno-państwowych wobec nauki w powojennym półwieczu), pozwoliły także uzupełnić bądź zweryfikować dane, które autor zdobył z innych źródeł.

W mniejszym wymiarze wykorzystane zostały informacje (istotne dla pełniejszego ukazania tematyki) pochodzące ze zbiorów innych placówek. Z katowickiego oddziału Instytutu Pamięci Narodowej (IPN) – Komisji ds. Badania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu – wykorzystano materiały dotyczące

m.in. organizacji „Ojczyzna" oraz wielu osób zatrudnionych w Instytucie[27]. Kwerenda warszawskich zbiorów IPN pozwoliła na dotarcie do informacji dotyczących samego Instytutu, natomiast z oddziału w Rzeszowie skorzystano z dokumentacji internowanego w zakładzie karnym w Uhercach zatrudnionego w ŚIN Gabriela Krausa. Ważne wiadomości udało się pozyskać i zweryfikować dzięki kwerendzie przeprowadzonej w Archiwum Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach (tu przydatne okazały się zwłaszcza akta personalne pracowników uniwersytetu, którzy wcześniej związani byli z ŚIN). Kwerendy archiwalnej dopełniły archiwalia przechowywane w Bibliotece Śląskiej w Katowicach (głównie w zbiorach specjalnych – przede wszystkim spuścizny znaczących postaci regionalnego środowiska naukowo-kulturalnego)[28], w Archiwum Polskiej Akademii Nauk (PAN) w Warszawie oddział w Katowicach (informacje pochodzące ze spuścizny Józefa Chlebowczyka), Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie (materiały dotyczące przedwojennego IŚ), Archiwum Państwowego we Wrocławiu (materiały dotyczące „drugiej" odsłony Instytutu z lat 1945–1949) oraz Archiwum Sądu Okręgowego w Katowicach i Archiwum Państwowego w Krakowie (akta osobowe sędziów działających w strukturach reaktywowanego w 1945 roku Instytutu Śląskiego)[29]. Dzięki życzliwości jednego z byłych pracowników ŚIN (Edwarda Karolczuka) udało się także wykorzystać fragment zbiorów należących dziś do osób prywatnych. Uwzględniono też relacje, zarówno spisane[30], jak i powstałe na potrzeby monografii[31].

Przeprowadzona przez autora kwerenda nie jest, oczywiście, kompletna. Szerokie spektrum działalności Instytutu oraz 35-letni okres jego istnienia (a blisko 50-letni funkcjonowania kolejnych trzech wcieleń Instytutu w Katowicach) spowodowały, że jego nazwa (nazwy) oraz informacje z nim związane pojawiają się w niezliczonej liczbie opracowań i w wielu materiałach archiwalnych. W ocenie autora dalsze pozyskiwanie i wykorzystanie materiałów nie zmieniłoby jednak zasadniczo wyłaniającego się na kartach niniejszej książki obrazu Instytutu,

[27] W kolejności alfabetycznej: Rudolfa Buchały, Antoniego Domańskiego, Józefa Kokota, Gabriela Krausa, Jerzego Pietruchy, Andrzeja Szefera, Alojzego Targa, Henryka Wuttkego i Szczepana Wysockiego.

[28] Spuścizny Jana S. Dworaka, Kazimierza Gołby, Jacka Koraszewskiego, Jana Pierzchały i Andrzeja Szefera.

[29] Za pomoc w dotarciu do nich szczególne podziękowania należą się mgr Annie Kubicy i dr. hab. Lechowi Krzyżanowskiemu.

[30] Najwięcej informacji udało się pozyskać dzięki wspomnieniom Andrzeja Grajewskiego (por. A. Grajewski: *W nurcie wielkiej rzeki. Wspomnienia o czasie i ludziach z okresu 1980–1981*. W: *Uwiodła mnie Solidarność. Między mitem a rzeczywistością*. Red. M. Kempski, G. Podżorny. Katowice 2010). Pomocne były także wspomnienia Krystyny Sajdok (K. Sajdok: *Czarny scenariusz stanu wojennego*. „Niedziela" 2001, nr 49) oraz teksy zamieszczone w publikacji przygotowanej z okazji 50. rocznicy utworzenia Instytutu Śląskiego (por. *Szkice wspomnieniowe. 50 lat od powołania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach*. Red. Z. Gorczyca. Katowice 1984).

[31] Ustne relacje złożyli autorowi (ponownie zachowując kolejność alfabetyczną): dr Andrzej Grajewski, prof. dr hab. Ryszard Kaczmarek, dr Edward Karolczuk, prof. dr hab. Wojciech Świątkiewicz i prof. dr hab. Jacek Wódz.

tym bardziej że miejscami wydaje się on aż nazbyt drobiazgowy. Warto zresztą przy tej okazji odwołać się do słów zawartych w jednym z zachowanych dokumentów. W sprawozdaniu sporządzonym przez historyków drugiej połowy XX wieku, Czesława Madajczyka i Henryka Zielińskiego, zatytułowanym *Stan badań i potrzeby w zakresie Polski Ludowej* skonstatowano: „Masowość wytwarzanych bieżąco akt rośnie w zastraszający sposób, grożąc wprost fizyczną niemożnością zbadania ogromu źródeł historycznych, co gorzej *ci ipso* eliminując możliwość przeprowadzenia krytyki źródeł. Zjawiskiem dość powszechnym jest przecież u badaczy dziejów najnowszych – autorów monografii, grzęźnięcie na etapie poszukiwania i selekcji źródeł”[32]. Autor ma nadzieję, że mimo obszernego wykorzystania materiału źródłowego udało mu się uniknąć wskazanej pułapki. Z powodu rozległości materiału (w tym zwłaszcza źródeł archiwalnych) nie zdecydował się także na przeprowadzenie na tym etapie badań komparatystycznych między ŚIN w Katowicach a innymi placówkami tego typu (zwłaszcza IŚ – Państwowym Instytutem Naukowym w Opolu czy Instytutem Zachodnim w Poznaniu), choć oczywiście ośrodki te są wzmiankowane na kartach książki.

Praca ma strukturę chronologiczno-problemową, która wydaje się najbardziej wskazana dla właściwego ukazania z jednej strony procesu kształtowania się Instytutu w kontekście życia naukowego na Górnym Śląsku w XX wieku, z drugiej zaś – procesu ideologizacji ośrodka i zachodzących w ramach tego zjawiska etapów i płaszczyzn. Ramy czasowe badań zostały zasadniczo określone okresem funkcjonowania kolejnych wcieleń Instytutu.

Dwa początkowe rozdziały stanowią rodzaj wprowadzenia do właściwej części pracy. W pierwszym opisane zostało kształtowanie się humanistycznego życia naukowego w województwie śląskim w dwudziestoleciu międzywojennym oraz ukazano rolę w kształtowaniu „polityki naukowej” ówczesnych władz państwowych (najszerzej uwzględniono w nim pierwsze „wcielenie” IŚ). Drugi rozdział stanowi próbę zarysu polityki władz partyjno-państwowych Polski (w tym zwłaszcza władz wojewódzkich) po 1945 roku wobec instytucji naukowych, podkreślono w nim zwłaszcza znaczenie ideologiczne podejmowanych przez nie działań.

Kolejne rozdziały zawierają opis i analizę etapów istnienia Instytutu. W trzecim odtworzono okoliczności reaktywacji IŚ w Katowicach (w latach 1945–1949) i realia tworzenia oraz początki istnienia ŚIN (od pierwszych prób u progu lat pięćdziesiątych po działanie Instytutu w latach 1957–1959) jako instytucji starającej się uniknąć wyraźnej podległości i zależności od władz partyjno-państwowych. W czwartym rozdziale ukazana została z perspektywy rzeczywistości ŚIN dekada lat sześćdziesiątych (1960–1970 roku), w piątym – siedemdziesiątych (1971–1979), w szóstym zaś – początku lat osiemdziesiątych XX wieku (od roku

[32] Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Centralne Archiwum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, sygn. 275, k. 181, Sprawozdanie Czesława Madajczyka i Henryka Zielińskiego pt. „Stan badań i potrzeby w zakresie Polski Ludowej”.

1980 aż po koniec stanu wojennego). W ostatnim rozdziale odtworzono próby reorganizacji ŚIN po zniesieniu stanu wojennego (od 1983 roku) aż po likwidację instytucji w 1992 roku. Całość rozważań wieńczą zakończenie, biogramy wybranych pracowników ŚIN, wykaz wykorzystanych źródeł i literatury oraz indeks nazwisk.

Wyjaśnienia wymagają przyjęte cezury poszczególnych rozdziałów. Z jednej strony były one naturalnie determinowane ważnymi ogólnopolskimi wydarzeniami politycznymi. Nie powinny więc budzić wątpliwości daty grudnia 1970 czy sierpnia 1980 roku. Z drugiej jednak strony uwzględniono cezury, które określić można jako wewnętrzne – odnoszące się do ważnych momentów podkreślających etapy funkcjonowania samego ŚIN. Dlatego jako granice poszczególnych rozdziałów przyjęto: jako początkową cezurę rozdziału czwartego rok 1960 (rozpoczęcie prac nad „rozbudową i częściową zmianą koncepcji ŚIN", zwieńczonych dwa lata później objęciem Instytutu przepisami o instytutach naukowo-badawczych); początkową cezurę rozdziału piątego – rok 1971 (zmiana statusu prawnego Instytutu, likwidująca ŚIN prowadzony przez Stowarzyszenie i wprowadzająca w jego miejsce instytut państwowo-resortowy) i końcowa cezura rozdziału siódmego – rok 1992 (likwidacja Instytutu). Ponadto w części rozdziałów zdecydowano się na wprowadzenie dodatkowych cezur wewnętrznych, wyznaczonych ważnymi wydarzeniami mającymi wpływ na dostrzegalną modyfikację działalności Instytutu (m.in. utworzenie w 1968 roku Uniwersytetu Śląskiego).

W pracy przytoczono wiele cytatów. Mimo że autor ma świadomość wagi streszczania i omawiania treści tychże dokumentów, nierzadko decydował się dodatkowo na przywołanie ich fragmentów w oryginale, gdyż często łatwiej dzięki temu można było oddać m.in. propagandowy charakter, poznać instrumenty walki politycznej i propagandy czy wreszcie proporcje między naukowością a „użytecznością partyjną". Ponadto takie rozwiązania coraz częściej pojawiają się w historiografii poświęconej najnowszej historii Polski[33].

* * *

Na zakończenie warto złożyć podziękowania Osobom, które znacząco przyczyniły się do nadania pracy ostatecznego kształtu. Na początek recenzentowi pracy – prof. zw. dr hab. Danucie Kisielewicz, oraz przełożonym i współpracownikom z Instytutu Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach (zwłaszcza prof. UŚ dr hab. Annie Glimos-Nadgórskiej, prof. zw. dr. hab. Ryszardowi Kaczmarkowi, dr. hab. Lechowi Krzyżanowskiemu, dr. Miłoszowi Skrzypkowi). Wyrazy podziękowania należą się pracownikom instytucji przechowujących wykorzystane w pracy archiwalia i zbiory biblioteczne (zwłaszcza pracownikom IPN: Barbarze

[33] Por. M. Zaremba: *Wielka trwoga. Polska 1944–1947. Ludowa reakcja na kryzys.* Kraków 2012.

Polanin, dr. Adamowi Dziubie i Sebastianowi Rosenbaumowi, a także dr. Edwardowi Karolczukowi z RODN WOM w Rybniku i dr. Andrzejowi Grajewskiemu z „Gościa Niedzielnego") oraz pozostałym autorom powstałych na potrzeby książki relacji. Następnie słowa wdzięczności kieruję do lekarzy i personelu szpitali w Tomaszowie Mazowieckim (szczególnie do lek. med. Piotra Mazeranta) i Ustroniu (do lek. med. Piotra Robleskiego i – przede wszystkim – niezawodnego dyrektora Zbigniewa Gołdego), dzięki pomocy których w dużej mierze mogłem kontynuować pracę nad książką. Na koniec dziękuję najważniejszym dla mnie niezmiennie: rodzicom – Jolancie i Zbigniewowi Ficom – za cenną i skuteczną pomoc w trudach godzenia życia zawodowego i rodzinnego, przede wszystkim jednak żonie Kasi oraz dzieciom – Marcie, Mateuszowi i Marcinowi – za Waszą obecność i nieustanną (choć czasem nazbyt żywą) motywację do działania.

Znak sprawy: 468/DK/90

Burmistrz

7

INSTYTUT ŚLĄSKI
KATOWICE, UL. FRANCUSKA 12
DOM OŚWIATOWY – TELEFON 311-87
KONTO: BANK GOSPODARSTWA KRAJOWEGO, ODDZIAŁ W KATOWICACH

DNIA 18.maja 1937

L. 3/213.

Rozdział 1

Kształtowanie się humanistycznego środowiska naukowego w województwie śląskim w okresie dwudziestolecia międzywojennego

1.1. Humanistyczne instytucje naukowe II Rzeczypospolitej w województwie śląskim

1.2. Powstanie i działalność Instytutu Śląskiego w okresie dwudziestolecia międzywojennego

Z poważaniem

Miasto Powiatowe Pszczyna
Nadesz 19. V. 1937 +
nr 690/37

(Dr. Roman Lutman)
Dyrektor Instytutu.

1.1. Humanistyczne instytucje naukowe II Rzeczypospolitej w województwie śląskim

Rozważania niniejszego rozdziału rozpocząć należy od przypomnienia truizmu, że zakończenie I wojny światowej w 1918 roku przyniosło odrodzenie państwa polskiego. Po kilku latach, trzech powstaniach śląskich (lata 1919–1921) i przeprowadzonym na Górnym Śląsku plebiscycie (marzec 1921 roku) udało się także ostatecznie (na blisko dwadzieścia lat) rozstrzygnąć o przynależności terytorialnej tego obszaru i włączyć jego fragment do II Rzeczypospolitej (jako tzw. polski Górny Śląsk[1]). Od czerwca 1922 roku województwo śląskie ze stolicą w Katowicach stało się ważną częścią Polski, wpływając w dużej mierze na jej sytuację ekonomiczną.

Pozycja silnego ośrodka przemysłowego z jednej strony determinowała jego robotniczy charakter, z drugiej – stymulowała działania mające na celu podniesienie stopnia polskiej identyfikacji narodowościowej, kulturowej i naukowej wśród mieszkańców tego obszaru[2]. Już od najwcześniejszych lat po przyłączeniu pojawiły się więc głosy domagające się podjęcia problematyki śląskiej przez polskich badaczy oraz obecności ośrodków naukowych na tym terenie. Dłuższy niż w większości pozostałych części kraju okres włączania w polską państwowość spowodował, że na polskim Górnym Śląsku erygowanie instytucji kulturalno-naukowych odbyło się z kilkuletnim opóźnieniem. Jednocześnie proces włączania w RP dokonywał się z pomocą „z zewnątrz", m.in. przez udział w powstaniach i akcji plebiscytowej Polaków z innych części kraju, co zaowocowało ich aktywnością jako rzeczników i propagatorów Górnego Śląska, którzy podejmowali pracę w szkolnictwie, placówkach kulturalnych, instytucjach naukowych i oświatowych czy w administracji województwa śląskiego. Utrudnieniem w unifikacji tego regionu z resztą Rzeczypospolitej było

---

[1] Termin „polski Górny Śląsk" okazał się w społecznej świadomości polskiej trwałą pozostałością po podziale 1922 roku. Na temat stosowanego nazewnictwa w omawianym okresie por.: M.W. Wanatowicz: *Tożsamość śląska w oglądzie historycznym*. W: *Dynamika śląskiej tożsamości*. Red. J. Janeczek, M.S. Szczepański. Katowice 2006, s. 41–42.

[2] Wśród najnowszych syntez dziejów Śląska, ukazujących także obraz tych wydarzeń, można polecić m.in.: *Historia Górnego Śląska. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu*. Red. J. Bahlcke, D. Gawrecki, R. Kaczmarek. Gliwice 2011, s. 219–247; A. Herzig, K. Ruchniewicz, M. Ruchniewicz: *Śląsk i jego dzieje*. Wrocław 2012, s. 194–204.

m.in. zdominowanie władz miejskich niektórych gmin przez przedstawicieli mniejszości niemieckiej[3].

Przed przyłączeniem wschodniej części Górnego Śląska do Polski miasta tego regionu traktowano – także w sferze życia naukowego i kulturalnego – jako peryferyjne ośrodki Niemiec. Oznaczało to, że centrum naukowo-badawczym był Wrocław (Breslau), miasta Górnego Śląska (z wyjątkiem Bytomia i Raciborza) zaś pozbawione były szkolnictwa wyższego oraz liczących się instytucji naukowych. Społeczność polskiego Górnego Śląska od początku niepodległej II RP zabiegała o silną pozycję środowisk naukowo-badawczych, doceniając rolę rodzimej inteligencji, identyfikującej się z polskością, w rozwoju regionu. Do samej służby państwowej na tym terenie potrzebowano kilkunastu tysięcy pracowników, tymczasem zasoby górnośląskiej inteligencji, mającej średnie i wyższe wykształcenie, szacowano na około 3 tysiące (z czego większość stanowili tzw. Cieszyniacy[4]). Dlatego za ważny czynnik kulturotwórczy uznano zaktywizowanie wykształconych Górnoślązaków, dzięki którym województwo miało stać się współtwórcą kultury narodowej. Domagano się więc rozwoju badań naukowych, zwłaszcza z zakresu historii Śląska, postulowano stworzenie korzystnych warunków do kształtowania się śląskiej inteligencji humanistycznej, wysuwano koncepcje upowszechniania kultury[5].

---

[3] Por.: M.W. Wanatowicz: *Ludność napływowa na Górnym Śląsku w latach 1922–1939*. Katowice 1982; Eadem: *Inteligencja na Śląsku w okresie międzywojennym*. Katowice 1986; L. Krzyżanowski: *O inteligencji śląskiej w okresie międzywojennym*. W: *Społeczeństwo Górnego Śląska, Śląska Cieszyńskiego i Zagłębia Dąbrowskiego w XIX i XX wieku w świetle badań profesor Marii Wandy Wanatowicz*. Red. M. Fic, L. Krzyżanowski, M. Skrzypek. Katowice 2011, s. 195–204; *Dzieje Katowic (1299–1945)*. Oprac. J. Starnawska. Katowice 1990, s. 42; L. Aleksa: *Przemiany wśród inteligencji w województwie katowickim*. W: *Problemy rozwoju Polski Ludowej*. Red. H. Rechowicz. Katowice 1981, s. 317.

[4] Termin „Górny Śląsk" od momentu wejścia w życie (czyli od połowy XVI wieku) obejmował także Śląsk Cieszyński. Po zakończeniu wojen prusko-austriackich w połowie XVIII wieku i podziale Górnego Śląska między te dwa państwa pozostałą w obrębie monarchii habsburskiej część zaczęto określać terminem „Śląsk Austriacki", a od połowy XIX wieku, po nowym podziale administracyjnym – terminem „Śląsk Cieszyński". Szerzej por.: R. Kaczmarek, K. Nowak: *Pojęcie i granice Górnego Śląska w ujęciu historiograficznym – próba uporządkowania*. W: *Kronikarz a historyk. Atuty i słabości regionalnej historiografii*. Red. J. Spyra. Cieszyn [b.r.w.], s. 250–251; D. Gawrecki: *Śląsk – historyczny przegląd granic politycznych i podziałów administracyjnych*. W: *Górny Śląsk, dokumentowanie dziejów lecznictwa ze szczególnym uwzględnieniem dawnych ziem księstw cieszyńskiego i opawskiego*. Red. J.M. Dyrda, J. Miozga. Katowice 2007; *Śląsk Cieszyński. Granice – przynależność – tożsamość*. Red. J. Spyra. Cieszyn 2008 (tam zwłaszcza rozdział autorstwa D. Gawreckiego); R. Pysiewicz-Jędrusik, A. Pustelnik, B. Konopska: *Granice Śląska*. Wrocław 1998; *Przemiany podziału polityczno-administracyjnego na obszarze dzisiejszego województwa katowickiego*. Oprac. J. Chlebowczyk et al. „Studia i Materiały z Dziejów Śląska" 1980, t. 10, s. 348–350; B. Reiner: *Polityczno-administracyjne podziały Górnego Śląska w XIX i XX wieku*. „Studia Śląskie" 1972, t. 21, s. 41–61; K. Orzechowski: *Terytorialne podziały Śląska*. „Kwartalnik Opolski" 1972, nr 3, s. 5–22.

[5] Por. np.: M.W. Wanatowicz: *Historia społeczno-polityczna Górnego Śląska i Śląska Cieszyńskiego w latach 1918–1945*. Katowice 1994, s. 48; Eadem: *Ludność napływowa na Górnym Śląsku w latach 1922–1939…*, s. 35; Eadem: *W kwestii studiów wyższych Górnoślązaków w okresie międzywojennym*. „Śląskie Studia Historyczne" 1977, t. 2, s. 136; Eadem: *Śląska a polska ojczyzna Górnoślązaków (od przełomu XIX i XX wieku do 1939*

Jednak robotniczy charakter województwa oraz bliskość prężnych ośrodków naukowych w Krakowie i we Wrocławiu powodowały, że działania te napotykały na różne ograniczenia i trudności. Dlatego też w okresie dwudziestolecia międzywojennego nie powstał na terenie województwa śląskiego żaden znaczący ośrodek nauki, który przyciągnąłby znane nazwiska i przedstawił rozbudowaną propozycję badań[6]. O okolicznościach paraliżujących rozwój myśli naukowej następująco pisał w 1924 roku ks. Emil Szramek:

> Po włączeniu się dzielnicy naszej z macierzą, życie kulturalno-oświatowe na Śląsku polskim weszło w okres przesilenia, który trwa po dziś dzień. Różne są tego przyczyny. Wymieńmy tylko najważniejsze: otóż, jest to najprzód naturalna reakcja po wysokim napięciu plebiscytowym, które minęło. Na drugim miejscu wspomnieć trzeba pochłonięcie dawniejszych przywódców tego ruchu pracą urzędową czy zawodową, która na początku jest wyjątkowo trudna i wyczerpująca, tak że na intensywną akcję oświatową czasu już nie zostawia[7].

Jak zauważył Władysław Zieliński, cytowane słowa E. Szramka wskazują, że w regionie funkcjonowała koncepcja tradycyjnej działalności naukowej, opartej na indywidualnych wysiłkach badaczy, zwykle niemających zresztą specjalistycznego wykształcenia akademickiego, a jedynie cechujących się pasją odkrywania przeszłości i poznawania współczesności. Wizja ta wyraźnie nie uwzględniała więc jeszcze placówki humanistycznej skupiającej ludzi profesjonalnie zajmujących się badaniami naukowymi[8].

W 1922 roku, kiedy Katowice stały się centrum administracyjno-politycznym i stolicą nowego województwa śląskiego, ważnym problemem okazało się szybkie wykształcenie miejscowych, polskich kadr nauczycielskich, lekarskich, inżynierskich czy urzędniczych. Ponieważ w początkowym okresie – co zostało już zaznaczone – nierealne było zorganizowanie zinstytucjonalizowanej działalności naukowej, wydawało się, że najprostszym rozwiązaniem będzie utworzenie w Katowicach wyższej uczelni. Pierwszy raz z inicjatywą powołania na obszarze polskiego Górnego Śląska szkoły wyższej wystąpiono podczas posiedzenia

---

roku). W: *Pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*. T. 3. Red. P. Hauser. Gdańsk–Toruń 1995, s. 26–32; E. Kopeć: *„My i oni" na polskim Śląsku (1918–1939)*. Katowice 1986, s. 46–55; M. Dyba: *Kształtowanie się polskiego środowiska historycznego na Śląsku w latach 1918–1939*. Katowice 1993, s. 76–77; S. Fertacz: *Początki szkolnictwa wyższego na Górnym Śląsku*. W: *Katowice w 143. rocznicę uzyskania praw miejskich. W 40-lecie powstania Uniwersytetu Śląskiego – szkolnictwo i nauka na Górnym Śląsku*. Red. A. Barciak. Katowice 2009, s. 295–296.

[6] Por. np.: *Katowice 1922–1972*. Red. W. Długoborski, H. Zieliński. Katowice 1973; *Katowice. Polsko-niemiecka przestrzeń kulturowa w latach 1865–1939*. Red. G.B. Szewczyk. Katowice 2006.

[7] H. Bednorz, J. Bańka: *Życie i działalność ks. Emila Szramka, 1887–1942*. Katowice 1966, s. 67; por. E. Szramek: *Śląsk jako problem socjologiczny*. Katowice 1934, s. 37–48.

[8] Archiwum Państwowe w Katowicach (dalej: AP Kat.), Śląski Instytut Naukowy im. J. Koraszewskiego (dalej: ŚIN), sygn. 1/618, k. 110, W. Zieliński: *W kręgu inicjatorów i twórców Instytutu Śląskiego* (maszynopis).

Sejmu Ustawodawczego w lutym 1921 roku. Posłowie ks. Stanisław Adamski oraz Wojciech Sosiński, wsparci przez posłów Chrześcijańskiego Narodowego Stronnictwa Pracy, zgłosili tzw. wniosek nagły „o spieszne przygotowanie założenia na Górnym Śląsku uniwersytetu i politechniki". Wniosek ten miał przede wszystkim wymiar propagandowy (wobec zbliżającego się nieuchronnie plebiscytu na Górnym Śląsku), bez szans realizacji, choćby z powodu zbyt nikłych kadr naukowo-dydaktycznych[9]. Dopiero stabilizacja i okrzepnięcie sytuacji politycznej, a w konsekwencji także pomoc reprezentantów ludności napływowej osiadłej na polskim Górnym Śląsku, pozwoliły na instytucjonalny rozwój górnośląskiej humanistyki.

Dążenia do stworzenia z Katowic, i szerzej – z polskiego Górnego Śląska, ważnego ośrodka myśli humanistycznej nie były jednak wyłącznie zadaniem administracji państwowej, stymulował je bowiem sam fakt pojawienia się polskiej państwowości. Ponadto państwo musiało przejąć przynajmniej niektóre funkcje służące następnie rozrastaniu się infrastruktury organizacyjno-badawczej. Dlatego np. w 1922 roku powstała Śląska Rada Archiwalna, powołana z myślą o merytorycznym nadzorowaniu czynności przejmowania przez polskie służby archiwalne materiałów z rąk niemieckich (w jej składzie znaleźli się m.in.: ks. Emil Szramek, ks. Józef Knosała i Konstanty Prus). To zresztą K. Prus zaprezentował stanowisko, w myśl którego dążeniem inteligencji Górnego Śląska winno stać się doprowadzenie do sytuacji, w której udziałowi regionu w pomnażaniu materialnego dorobku II RP odpowiadać będzie we właściwej proporcji udział w wypracowaniu wartości duchowych[10].

W dwudziestoleciu międzywojennym w województwie śląskim pojawiły się stowarzyszenia i instytucje o charakterze naukowym, odwołujące się w swych działaniach do nauk humanistycznych i społecznych. Wśród najbardziej znaczących wymienić należy przede wszystkim: Instytut Pedagogiczny, Muzeum Śląskie, Konserwatorium Muzyczne i Wyższe Studium Nauk Społeczno-Gospodarczych. Wszystkie zostały utworzone już po przewrocie majowym 1926 roku, stanowiąc przykład prowadzonej na coraz szerszą skalę działalności nowych władz państwowych, reprezentowanych na terenie województwa przez wojewodę Michała Grażyńskiego[11].

Instytut Pedagogiczny (tzw. Pedagogium), stanowiący w zamyśle jego twórców podwaliny uczelni wyższej na polskim Górnym Śląsku, powstał w Katowicach

[9] Por. M.W. Wanatowicz: *Polska wobec Górnego Śląska w latach 1918–1922*. W: *75. rocznica powrotu Górnego Śląska do Polski*. Katowice 1997, s. 53; A. Barciak, S. Fertacz: *Na drodze do uniwersytetu*. W: *„Mądrość zbudowała sobie dom…". Uniwersytet Śląski 1968–2008. Dzieje, dokumentacja, źródła*. Red. A. Barciak. Katowice 2008, s. 28; A. Drogoń: *Polityczne i społeczne uwarunkowania w procesie powstawania szkolnictwa wyższego w Katowicach*. W: *Katowice w 143. rocznicę uzyskania praw miejskich…*, s. 119.

[10] T. Kulak: *Propaganda antypolska dolnośląskich władz prowincjonalnych w latach 1922–1933*. Wrocław 1981, s. 44.

[11] Por.: Z. Hojka: *Administracja rządowa*. W: *Województwo śląskie 1922–1939.* Red. F. Serafin. Katowice 1996, s. 36; H. Rechowicz: *Wojewoda śląski dr Michał Grażyński.* Warszawa–Kraków 1988, s. 200–244.

w 1928 roku. Słuchaczami Instytutu byli czynni zawodowo nauczyciele, legitymujący się co najmniej pięcioletnią praktyką zawodową i dyplomem ukończenia Wyższego Kursu Nauczycielskiego. Wykładowcy wywodzili się niemal wyłącznie spośród pracowników naukowo-dydaktycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz uczelni z Warszawy, Poznania i Lwowa. Program studiów w Pedagogium pokrywał się w istocie z programem studiów uniwersyteckich (pierwotnie pedagogicznych, z czasem także filozoficznych i humanistycznych). Placówką kierowali: prof. Uniwersytetu Jagiellońskiego Zygmunt Mysłakowski (w latach 1928–1930), a następnie do wybuchu II wojny światowej katowicki nauczyciel i wizytator szkół średnich Edward Czernichowski. Studia w Instytucie w latach 1928–1939 ukończyło 411 słuchaczy, spośród których około 300 utrzymywało kontakt z uczelnią przez Stowarzyszenie Absolwentów Instytutu Pedagogicznego[12].

Muzeum Śląskie tworzone było od 1924 roku, jednak formalnie powołane zostało przez Sejm Śląski w styczniu 1929 roku[13] (już w maju 1930 roku otwarto stałe ekspozycje w Urzędzie Wojewódzkim Śląskim, a w grudniu 1931 roku w budynku Śląskich Technicznych Zakładów Naukowych ulokowano dział przyrodniczy). Pierwszym jego dyrektorem został pochodzący z Nowego Sącza plastyk i historyk sztuki Tadeusz Dobrowolski[14]. Ponieważ powiększająca się liczba zbiorów sprawiła, że dotychczasowa powierzchnia okazała się niewystarczająca, w latach 1936–1939 wybudowano dla potrzeb Muzeum Śląskiego monumentalny gmach muzealny, jeden z najnowocześniejszych w Europie, w zamierzeniach twórców mający konkurować z istniejącymi placówkami niemieckimi: Muzeum Krajowym w Bytomiu czy Krajowym Instytutem Archeologicznym w Raciborzu. W konsekwencji rola, jaką miało do odegrania Muzeum Śląskie, wykraczała znacznie poza funkcję miejsca ekspozycji, obejmując także działalność dydaktyczną, dokumentacyjną i naukową. Realizując te zadania, zainicjowano trzy serie publikacji: o sztuce i etnografii, o przyrodzie oraz kulturze duchowej Śląska

[12] Por.: Archiwum Uniwersytetu Śląskiego, zespół: WSP, Sprawozdania i przemówienia inauguracyjne 1964–1966, brak sygn. i p., *Powstanie i rozwój Instytutu Pedagogicznego w Katowicach, pierwszej humanistycznej szkoły wyższej na polskim Górnym Śląsku. Fragmenty przemówienia rektora Państwowej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Katowicach Józefa Pietera, wygłoszonego w czasie inauguracji XV roku akademickiego 1964/65 w PWSP, 2 października 1964 r.*; E. Czernichowski: *Organizacja i znaczenie Instytutu Pedagogicznego w Katowicach*. Katowice 1930; T.J. Dobrowolski: *Geneza i początki Instytutu Pedagogicznego w Katowicach*. Katowice 1960 („Biuletyn ŚIN" nr 17); J. Pieter: *Pierwsza wyższa uczelnia polska na Śląsku*. „Zaranie Śląskie" 1957, z. 1–2, s. 42–54; Idem: *Rozwój szkolnictwa wyższego i nauk humanistycznych na Górnym Śląsku od r. 1945*. Katowice 1962, s. 15–23; M. Olszówka, U. Wołczyk: *Biblioteki pedagogiczne i działalność naukowa nauczycieli…*, s. 72–79; U. Rzewiczok: *Zarys dziejów Katowic 1299–1990*. Katowice 2006, s. 121–122; H. Rechowicz: *Wojewoda śląski dr Michał Grażyński…*, s. 222–223.

[13] Projekt ustawy o utworzeniu Muzeum przyjęto na posiedzeniu Śląskiej Rady Wojewódzkiej 29 października 1928 roku, natomiast ustawę Sejm Śląski przyjął 3 stycznia 1929 roku. Szerzej por.: M. Dyba: *Kształtowanie się polskiego środowiska…*, s. 96; W. Janota: *Katowice między wojnami. Miasto i jego sprawy 1922–1939*. Łódź 2010, s. 110; H. Rechowicz: *Wojewoda śląski…*, s. 204–205.

[14] Szerzej por. L. Szaraniec: *Dobrowolski Tadeusz*. W: *Śląski słownik biograficzny. Seria nowa*. T. 1. Red. M. Fazan, F. Serafin. Katowice 1999, s. 74–78.

(łącznie wydano 18 tomów monografii i zarysów syntetycznych, poza seriami ukazało się ponadto 14 prac). Z Muzeum Śląskim związała się dość liczna grupa osób, które w przyszłości odegrają ważną rolę w górnośląskim środowisku naukowym (m.in. Franciszek Szymiczek, Mieczysław Gładysz, Józef Ligęza i Rudolf Jamka)[15].

Także w 1929 roku powstało Śląskie Konserwatorium Muzyczne (utworzone jako placówka państwowa, stanowiące zalążek późniejszej Wyższej Szkoły Muzycznej), w którym kształcono nauczycieli muzyki, śpiewu, organistów i kapelmistrzów orkiestr wojskowych (do wybuchu wojny ukończyło je 160 osób)[16].

Najpóźniej – w grudniu 1936 roku – mimo wyraźnego zapotrzebowania regionu przemysłowego na ekonomistów, uruchomiono kierowane przez Józefa Lisaka Wyższe Studium Nauk Społeczno-Gospodarczych (WSNSG). W ciągu niespełna trzech lat istnienia, do wybuchu II wojny światowej, studia w tej placówce podjęło blisko pół tysiąca słuchaczy studiujących na Wydziale Organizacji Przemysłowej, a następnie także na Wydziale Administracji Publicznej. Problemem funkcjonowania tego typu ośrodka kształcenia był jednak brak własnej bazy lokalowej i naukowej: WSNSG nie miało ani własnych gmachu, pracowni, biblioteki, ani stałych pracowników, co w konsekwencji powodowało, że nie prowadzono w nim żadnej sformalizowanej działalności badawczej[17].

Aktywność naukową usiłowały rozwijać społeczne stowarzyszenia naukowe, m.in. Towarzystwo Przyjaciół Nauk na Śląsku (TPNnŚ), Śląskie Towarzystwo Literackie, Towarzystwo Filozoficzne na Śląsku oraz Polskie Towarzystwo Historyczne (PTH). Pierwsze z nich, utworzone 10 maja 1920 roku (wśród założycieli znajdowali się zarówno napływowi, jak i rodzimi badacze, m.in.: Roman Lutman, Wacław Olszewski, Franciszek Popiołek, Konstanty Prus, Paweł Rybicki i ks. Emil Szramek), sięgało swoimi początkami do Górnośląskiego Towarzystwa Literackiego w Bytomiu (istniejącego od 1892 roku), które po przeniesieniu siedziby do Katowic (z inicjatywy ks. E. Szramka) patronowało różnym naukowym przedsięwzięciom. Celem działalności uznawanego za najpoważniejszą i najambitniejszą organizację naukową TPNnŚ było ożywienie nauki i sztuki polskiej na przyłączo-

---

[15] T. Dobrowolski: *Życie naukowe Śląska*. Warszawa 1934; A. Ryszkiewicz: *Muzeum Śląskie w Katowicach*. W: *Muzeum Śląskie. Szkice z przeszłości*. Red. Z. Gorczyca. Katowice 1984, s. 95; R. Lutman: *Życie kulturalne Śląska w latach 1926–1936*. „Zaranie Śląskie" 1939, nr 3, s. 150–153; M. Dyba: *Kształtowanie się polskiego środowiska…*, s. 97–100; S. Fertacz: *Początki szkolnictwa wyższego…*, s. 300; *Katowice 1865–1945. Zarys rozwoju miasta*. Red. J. Szaflarski. Katowice 1978, s. 290, 292; U. Rzewiczok: *Zarys dziejów Katowic…*, s. 123–124; *Dzieje Katowic (1299–1945)…*, s. 46–47.

[16] J. Bauman-Szulakowska: *Polska kultura muzyczna na Śląsku Górnym i Cieszyńskim w latach 1922–1939. Próba syntezy*. Katowice 1994, s. 79, 97–98.

[17] L. Krzyżanowski: *Edukacja i polityka szkolna jako płaszczyzny polsko-niemieckiej rywalizacji o Górny Śląsk w okresie międzywojennym*. W: *Od szkoły parafialnej do Akademii Pedagogicznej. Szkice o oświacie w Bytomiu*. Red. A. Misiołek, D. Abłamowicz. Bytom 2011, s. 46; A. Gładysz, L. Szaraniec: *Życie kulturalne na Górnym Śląsku 1902–2001. Refleksje nad przeszłością i teraźniejszością*. Katowice 2006, s. 23, 25; *Powstanie i rozwój Instytutu Pedagogicznego w Katowicach, pierwszej humanistycznej szkoły…*, s. 186; U. Rzewiczok: *Zarys dziejów Katowic…*, s. 122; W. Janota: *Katowice między wojnami…*, s. 119.

nej do II Rzeczypospolitej części Górnego Śląska, utrzymanie biblioteki i czytelni naukowej, gromadzenie zabytków kultury oraz organizowanie periodycznych wykładów naukowych (określanych także mianem „publicznych wykładów dyskusyjnych")[18]. Członkowie i sympatycy TPNnŚ prowadzili głównie badania z zakresu historii Śląska i etnografii, dzięki ich aktywności ukazało się 6 tomów „Roczników Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku" (wydawane od 1929 roku zawierały rozprawy naukowe o tematyce śląskiej, wspomnienia o ludziach zasłużonych dla regionu, sprawozdania z działalności Towarzystwa oraz krótkie przyczynki naukowe), 5 zeszytów źródeł i materiałów „Fontes" (były to: *Historia residentiae et templi Societatis Jesu Piekarii (1678–1716)* z przedmową ks. E. Szramka; opracowane przez Ludwika Musioła *Staropolskie teksty z protokolarza miasta Woźniki w województwie śląskim 1521–1570*; *Akta wizytacji dekanatów bytomskiego i pszczyńskiego dokonanej w roku 1598 z polecenia Jerzego Kardynała Radziwiłła biskupa krakowskiego* ze wstępem i objaśnieniami ks. Maksymiliana Wojtasa; opracowana przez ks. Józefa Bańkę *Księga protokołów konwentów pastorskich ziemi pszczyńskiej 1588–1628* oraz *Wędrynia, jedna ze wsi beskidzkich w powiecie cieszyńskim, jej dzieje i źródła historyczne z archiwum zamkowego w Cieszynie* przygotowane przez F. Popiołka) oraz 4 monografie miast i powiatów[19]. W pracach Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku aktywnie uczestniczyli m.in. przedstawiciele IŚ, Muzeum Śląskiego i Polskiej Akademii Umiejętności. Działacze TPNnŚ doprowadzili do przeniesienia zbiorów bibliotecznych z Bytomia, przyczyniając się w ten sposób do powstania Biblioteki Sejmu Śląskiego, a następnie Biblioteki Śląskiej w Katowicach[20]. O znaczeniu i prężności organizacji świad-

[18] S. Gajda: *Towarzystwa naukowe, instytucje naukowo-badawcze, szkoły wyższe*. W: *Katowice. Środowisko, dzieje, kultura, język i społeczeństwo*. T. 2. Red. A. Barciak, E. Chojecka, S. Fertacz. Katowice 2012, s. 110; K. Heska-Kwaśniewicz: *ks. dr Emil Szramek. Życie i działalność (zarys)*. W: *Ksiądz dr Emil Szramek. Działalność i dzieła. Materiały posesyjne*. Oprac. J. Malicki, J. Śliwiok. Katowice 1994, s. 12.

[19] *Powiat świętochłowicki: monografia*. Red. T. Szaliński. Katowice–Świętochłowice 1931; K. Prus: *Z przeszłości Mikołowa i jego okolicy*. Mikołów 1932; L. Musioł: *Pszczyna. Monografia historyczna*. Katowice 1936; A. Koziołek: *Knurów i Krywałd. Kronika na tle historii ziemi gliwickiej*. Katowice 1937.

[20] Szerzej por.: J. Śliwiok: *Towarzystwo Przyjaciół Nauk na Śląsku – działalność naukowa i edukacyjna (1920–1942)*. W: *Katowice. Polsko-niemiecka przestrzeń kulturowa w latach 1865–1939*. Red. G.B. Szewczyk. Katowice 2006, s. 73–79; J. Mayer: *Śląsko-Dąbrowskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk (1945–1950)*. „Zaranie Śląskie" 1957, z. 1–2, s. 31; F. Hawranek: *Towarzystwo Przyjaciół Nauk na Śląsku*. W: *Encyklopedia powstań śląskich*. Red. F. Hawranek et al. Opole 1982, s. 565; W. Zieliński: *Śląskie zainteresowania krakowskiego ośrodka naukowego w okresie międzywojennym*. „Zaranie Śląskie" 1973, nr 4, s. 759–774; S. Gajda: *Towarzystwa naukowe…*, s. 111; H. Rechowicz: *Poprzedniczki Biblioteki Śląskiej i ich rola w życiu umysłowym województwa śląskiego*. Katowice 1992 (zwłaszcza s. 43–50, 60–65 i 81–93); Idem: *Wojewoda śląski…*, s. 212–213; M. Dyba: *Kształtowanie się polskiego środowiska…*, s. 110, 122; S. Fertacz: *Początki szkolnictwa wyższego…*, s. 299–300; M. Olszówka, U. Wołczyk: *Biblioteki pedagogiczne i działalność naukowa nauczycieli w województwie śląskim (1922–1939)*. Katowice 2000, s. 70–72; *Dzieje Katowic (1299–1945)…*, s. 46; M. Lis: *Badania historyczne w Instytucie Śląskim w Katowicach (1934–1949) i w Opolu od 1957 roku*. „Studia Śląskie" 2009, t. 68, s. 18–19; J. Dziwoki: *Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku. Kroniki śląskiego życia umysłowego*. „Katowice w Rocznicę Uzyskania Praw Miejskich" 2012, t. 1 (11)/146, s. 235–241 (tam obszerna charakterystyka dorobku naukowego Towarzystwa).

czy ponadto próba zorganizowania w listopadzie 1932 roku oddziału w Krakowie, która mimo protektoratu cenionego historyka średniowiecznej filozofii i rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego, ks. Konstantego Michalskiego, nie powiodła się. Jako przyczynę takiego obrotu sprawy najczęściej podawano chadecki rodowód Towarzystwa i próby ograniczania jego „ekspansji" przez M. Grażyńskiego (który doprowadził do powstania w jego miejsce zrzeszającego naukowców z Uniwersytetu Jagiellońskiego Komitetu Wydawnictw Śląskich Polskiej Akademii Umiejętności z ks. K. Michalskim na czele)[21].

Trzy pozostałe przywołane towarzystwa odegrały mniejszą rolę. Działające od 1928 roku Śląskie Towarzystwo Literackie powstało z inicjatywy wojewody śląskiego, który był jego przewodniczącym. W praktyce zadania tego ośrodka sprowadzały się do materialnego wspierania ruchu literackiego i organizowania konkursów na prace beletrystyczne związane z Górnym Śląskiem. Wśród nagrodzonych literatów znaleźli się m.in.: Gustaw Morcinek (za *Wyrąbany chodnik*), Zofia Kossak-Szczucka (za *Legnickie pola*) oraz Pola Gojawiczyńska (za *Ziemię Elżbiety*). Z kolei głównym celem istniejącego od 1937 roku Towarzystwa Filozoficznego na Śląsku, kierowanego przez Tadeusza Strzembosza, było wspieranie przygotowywania prac naukowych w zakresie filozofii, organizacja spotkań i odczytów oraz opracowywanie na potrzeby nauczycieli propedeutyki filozofii materiałów dydaktycznych[22]. Działalność górnośląskich historyków w PTH można określić jako ograniczoną. Kierowany przez Ludwika Ręgorowicza katowicki oddział Towarzystwa powstał w 1929 roku, a liczba jego członków oscylowała między 11 a 43 (spośród miast nieakademickich był najliczniejszym oddziałem w kraju). Z podejmowanych działań szczególną uwagę warto zwrócić na prace Sekcji Dydaktycznej PTH na Śląsku, która w 1934 roku połączyła się z Ogniskiem Metodycznym nauczycieli historii (kierował nim Franciszek Lenczowski, aktywnym działaczem był Kazimierz Popiołek). Zainicjowała ona druk popularnonaukowych broszur omawiających tematykę regionalną, przeznaczonych jako lektury uzupełniające dla uczniów i nauczycieli. Łącznie w latach 1935–1939 ukazało się 11 prac (głównie autorstwa członków PTH) wydanych w serii „Śląska Biblioteka Historyczna dla Młodzieży": Kazimierza Stańczyka *Śląsk przedmurzem Polski (963–1138)*, Kazimierza Popiołka *Tragedia Śląska w czasie rewolucji husyckiej (1419–1435)*, Mieczysława Gębarowicza *Stosunki artystyczne Śląska z innymi dzielnicami polskimi*, Władysława Dzięgiela *Król Polski Zygmunt I na Śląsku. Szkic historyczny*, Karola Piotrowicza *Plany rewindykacji Śląska przez Polskę pod koniec średniowiecza*, Leona Koczego *Związki handlowe Wrocławia z Polską do końca XVI w.*, Kazimierza Tymanieckiego *Kolonizacja a germanizacja Śląska w wiekach średnich*, Zygmunta Wojciechowskiego *Udział Śląska w dawnym zjednoczeniu*

[21] Z. Hierowski: *Życie literackie na Śląsku w latach 1922–1939.* Katowice 1969, s. 145; M. Dyba: *Kształtowanie się polskiego środowiska…*, s. 101; J. Wyrozumski: *Polska Akademia Umiejętności wobec Śląska…*, s. 205.

[22] K. Miroszewski: *Ośrodki nauki w Katowicach do 1968 roku*. „Katowice w Rocznicę Uzyskania Praw Miejskich" 2012, t. 1 (11)/146, s. 203; S. Gajda: *Towarzystwa naukowe…*, s. 111–112.

ziem polskich, Kazimierza Smogorzewskiego *Sprawa Śląska na konferencji pokojowej w 1919 r.*, Janusza Staszewskiego *Wojsko polskie na Śląsku w dobie napoleońskiej* oraz Mariana Gumowskiego *Rycerstwo śląskie w dobie piastowskiej*[23].

Analizując aktywność wskazanych jednostek, trzeba podkreślić, że albo nie zdołały one rozwinąć szerzej swojej działalności (jak Muzeum Śląskie), albo opierały ją na nieprofesjonalistach (jak TPNnŚ) bądź też koncentrowały się przede wszystkim na działalności dydaktycznej (jak w przypadku WSNSG czy Instytutu Pedagogicznego). Dla rozwoju naukowego województwa śląskiego potrzebne było powołanie nowej instytucji, opartej na nieco innych podstawach[24].

1.2. Powstanie i działalność Instytutu Śląskiego w okresie dwudziestolecia międzywojennego

Ponowne pojawienie się w Katowicach M. Grażyńskiego, który po przewrocie majowym 1926 roku i dojściu do władzy sanacji objął stanowisko wojewody śląskiego, spowodowało aktywizację władz wojewódzkich do rozwinięcia badań nad Śląskiem na szerszą skalę. Wcześniejsze kontakty M. Grażyńskiego z krakowskim środowiskiem naukowym (przez dwa lata był starszym asystentem na Uniwersytecie Jagiellońskim, przez pewien okres pracował także w krakowskim Archiwum Ziemskim[25]) spowodowały, że działaczy, którzy zainicjowaliby badania nad Śląskiem, szukano właśnie w tych kręgach. Znane są dokumenty (z maja 1927 roku), w których ówczesny rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego Leon Marchlewski pisał do M. Grażyńskiego, że wśród profesorów uczelni zrodziła się koncepcja bezpośredniego spotkania z wojewodą śląskim w celu omówienia sprawy „stosunku Górnego Śląska do Zachodniej Małopolski, która jest bardzo aktualna"[26]. Trudno stwierdzić, czy do spotkania ostatecznie doszło, Władysław Zieliński oceniał jednak, że M. Grażyński skorzystał z okazji, by do podjęcia problematyki śląskiej zachęcić specjalistów z Polskiej Akademii Umiejętności (PAU). Sprawa była o tyle łatwiejsza, że obowiązki sekretarza generalnego PAU pełnił w tym czasie Stanisław Kutrzeba, nauczyciel i mistrz uniwersytecki M. Grażyńskiego. Efektem wzajem-

[23] Biblioteka Śląska w Katowicach (dalej: B. Śl.), zbiory specjalne, sygn. R 293 III, k. 1–275, Księga rozsyłania egzemplarzy tytułów Instytutu Śląskiego z lata 1935–1939; „Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne" 1935, z. 3–4; M. Dyba: *Kształtowanie się polskiego środowiska*…, s. 110–111, 123–124; M. Olszówka, U. Wołczyk: *Biblioteki pedagogiczne i działalność naukowa nauczycieli*…, s. 67.

[24] Szerzej por. np. K. Miroszewski: *Ośrodki nauki w Katowicach*…, s. 200–204.

[25] Szerzej por.: H. Rechowicz: *Wojewoda śląski*…; W. Musialik: *Michał Tadeusz Grażyński 1890–1965. Biografia polityczna*. Opole 1989.

[26] Za: AP Kat., ŚIN, sygn. 1/618, k. 117–118, W. Zieliński: *W kręgu inicjatorów i twórców Instytutu Śląskiego* (maszynopis); por. W. Zieliński: *Śląskie zainteresowania krakowskiego ośrodka naukowego w okresie międzywojennym*. „Zaranie Śląskie" 1973, z. 4, s. 761.

nych kontaktów było podjęcie przez krakowską PAU konkretnych działań organizacyjnych zmierzających do wydania pracy na temat Śląska (o ich zaawansowaniu świadczyło m.in. przygotowanie wstępnego kosztorysu)[27]. Motywacji zaangażowania uczonych dowodzą skierowane do M. Grażyńskiego słowa S. Kutrzeby:

> Polska Akademia Umiejętności doceniając w pełnej mierze potrzebę żywszego zainteresowania się przez naszą naukę kresami zachodnimi, postanowiła przystąpić do wydania publikacji zbiorowej, poświęconej dziejom Śląska do końca XIV wieku. Wybór padł na tę dzielnicę nie tylko z tego powodu, że stanowi ona ziemię bodaj najbardziej zaniedbaną w naszej nauce, lecz także ze względu na przygotowywane przez Niemców na rok 1929 zbiorowe dzieło o Śląsku. […] Akcja Akademii idzie bowiem niewątpliwie po linii zamierzeń Pana wojewody do podniesienia kultury polskiej i samowiedzy narodowej na Śląsku, jak również zainteresowania całego społeczeństwa tą prastarą ziemią piastowską[28].

Cytat ten doskonale ilustruje kierunki działania władz wojewódzkich i środowisk naukowych – obronę polskości Śląska oraz skupienie środowiska polskich badaczy śląskoznawców. Ostatecznie plany wydania pracy zmieniły się w koncepcję wielotomowego dzieła, do którego realizacji powołano Komitet Historii Śląska do XIV wieku (przewodniczył mu Stanisław Kutrzeba, sekretarzem został Kazimierz Dobrowolski, składu dopełniali: Jan Dąbrowski, ks. Jan Fijałek, Roman Grodecki, Abdon Kłodziński, Sylwiusz Mikucki, K. Piotrowicz i Władysław Semkowicz)[29]. Ostatecznie prace zespołu zaowocowały ukazaniem się kolejnych części *Historii Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*: tomu 1. pod redakcją S. Kutrzeby w 1933 roku, 1. zeszytu tomu 2. pod redakcją S. Kutrzeby w 1939 roku oraz tomu 3. pod redakcją W. Semkowicza w roku 1936. Wydanie kolejnych tomów, traktowanych jako sposób przeciwstawiania się niemieckiej propagandzie rewizjonistycznej, uniemożliwił wybuch II wojny światowej[30].

---

[27] Por. S. Gajda: *Towarzystwa naukowe…*, s. 110; J. Hulewicz: *Wydawnictwa śląskie Polskiej Akademii Umiejętności*. W: *Polska Akademia Umiejętności 1872–1952. Nauki Humanistyczne i Społeczne. Materiały z sesji jubileuszowej. Kraków 3–4 V 1973*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974, s. 47–49; M. Dyba: *Kształtowanie się polskiego środowiska…*, s. 100.

[28] W. Zieliński: *Śląskie zainteresowania krakowskiego ośrodka naukowego…*, s. 761.

[29] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/618, k. 118–119, W. Zieliński: *W kręgu inicjatorów i twórców Instytutu Śląskiego* (maszynopis); S. Gajda: *Towarzystwa naukowe…*, s. 110; J. Wyrozumski: *Polska Akademia Umiejętności wobec Śląska w dwudziestoleciu międzywojennym*. W: *Katowice w 143. rocznicę uzyskania…*, s. 198–199; M. Dyba: *Kształtowanie się polskiego środowiska…*, s. 100–101; J. Wyrozumski: *Słowo wstępne*. W: *Historia Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*. Red. S. Kutrzeba. Kraków 2013 (reprint wydania z 1933), s. IV–V.

[30] Szerzej por. Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie (dalej: AN PANiPAU), zespół: Polska Akademia Umiejętności, sygn. PAU I-44, Korespondencja i sprawozdania w sprawach monografii historycznych i prac o kulturze; sygn. PAU I-45, Sprawa *Historii Śląska*. T. 1–2, 1928–1938; sygn. PAU I-46, Sprawa *Historii Śląska*. T. 3 i następne, 1927–1938; *Sprawozdanie z czynności Komitetu Wydawnictw Śląskich od marca 1933 do czerwca 1934*. Kraków 1934; *III sprawozdanie z czynności Komitetu Wydawnictw Śląskich od połowy listopada 1934 do czerwca 1936*. Kraków 1936; M. Młynarska-Kaletynowa: *O „Historii Śląska" wydanej przez Polską*

Konsekwencją podjęcia badań nad Śląskiem przez PAU było powołanie do życia kolejnego gremium – 27 marca 1933 roku w Krakowie (podczas uroczystego posiedzenia z udziałem m.in. T. Dobrowolskiego, L. Ręgorowicza, ks. E. Szramka, marszałka Sejmu Śląskiego Konstantego Wolnego) ukonstytuował się wspomniany już Komitet Wydawnictw Śląskich PAU, którego celem miało być inspirowanie i koordynowanie wysiłków polskich uczonych, reprezentujących różne dyscypliny badawcze i ośrodki naukowe, do opracowania problematyki śląskiej. W jego skład weszli: jako przewodniczący ks. K. Michalski, sekretarz W. Semkowicz, członkowie: M. Grażyński (wojewoda śląski), K. Wolny (marszałek Sejmu Śląskiego), ks. E. Szramek (prezes TPNnŚ), Tadeusz Krupczyński (naczelnik Wydziału Oświecenia Publicznego Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego), T. Dobrowolski (dyrektor Muzeum Śląskiego) oraz szerokie gremium naukowców z PAU (Franciszek Bujak, K. Dobrowolski, Adam Krzyżanowski, S. Kutrzeba, Oskar Lange, Kazimierz Moszyński, Kazimierz Nitsch, Jan Nowak, Jerzy Smoleński, Władysław Szafer i Józef Żurowski). W trakcie dyskusji nad programem prac Komitetu M. Grażyński sprecyzował oczekiwania władz województwa śląskiego względem naukowców – na pierwszy plan wysuwając przede wszystkim potrzebę rozwijania badań humanistycznych oraz studiów nad aktualnym stanem gospodarczym Śląska i stosunkami demograficznymi. To podczas jednego z posiedzeń tej właśnie struktury – 27 marca 1933 roku – wojewoda śląski po raz pierwszy ujawnił też konkretny zamiar utworzenia IŚ, który w odróżnieniu od Komitetu miał zająć się działalnością popularyzatorską[31]. Wzorem dla M. Grażyńskiego był najprawdopodobniej założony w 1926 roku w Toruniu Instytut Bałtycki, podejmujący problematykę pomorzoznawczą stanowiącą także (podobnie jak w przypadku Śląska) obszar rywalizacji polsko-niemieckiej. Instytut Bałtycki zdołał rozwinąć szeroką kampanię oświatowo-propagandową na terenie II RP i poza jej granicami, broniąc polskich praw do Pomorza i Bałtyku. W pierwszym okresie istnienia Instytutu Bałtyckiego wojewoda M. Grażyński blisko z nim zresztą współpracował (m.in. wchodząc w skład Kuratorium), a Skarb Śląski dotował częściowo działalność toruńskiego ośrodka[32].

W powojennej rzeczywistości powody utworzenia IŚ określano dość zdawkowo. W „Kwartalniku Historycznym" z 1947 roku wskazano, że celem pierwszego wcielenia Instytutu było „prowadzenie działalności naukowej w zakresie zagad-

Akademię Umiejętnosci w okresie międzywojennym. Głos w dyskusji. W: *Silesia historica*. Red. S. Możdzioch, S. Rosik, T. Wünsch. Wrocław 2012, s. 41–44.

[31] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/32, k. 2–6, W. Zieliński: *Pierwsze piętnastolecie Instytutu Śląskiego w Katowicach*; W. Zieliński: *Śląskie zainteresowania krakowskiego ośrodka naukowego w okresie międzywojennym…*, s. 758–774; J. Hulewicz: *Wydawnictwa śląskie Polskiej Akademii Umiejętności.* W: *Polska Akademia Umiejętności 1872–1972…*, s. 47–71; B. Cimała: *Geneza i rozwój Instytutu Śląskiego w Katowicach (1934–1939).* W: *Instytut Śląski 1934…*, s. 20–31; M. Dyba: *Kształtowanie się polskiego środowiska…*, s. 104; J. Wyrozumski: *Polska Akademia Umiejętności wobec Śląska…*, s. 200–201.

[32] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/618, k. 121, W. Zieliński: *W kręgu inicjatorów i twórców Instytutu Śląskiego…* Por. M. Tomczak: *Polska myśl zachodnia*. W: *Polacy wobec Niemców. Z dziejów kultury politycznej Polski 1945–1989.* Red. A. Wolff-Powęska. Poznań 1993, s. 165.

nień odnoszących się do spraw i ziem śląskich" oraz „gromadzenie istniejącego materiału naukowego i szerzenie wiedzy o Śląsku". W 1970 roku Adam Hrebenda wyjaśniał, że zadaniem Instytutu było „prowadzenie akcji wydawniczej i odczytowej, skierowanej przeciwko nasilającemu się niemieckiemu rewizjonizmowi". Równie lakonicznie brzmi zapis ze sprawozdania z działalności ŚIN za 1980 rok:

> Utworzenie w 1934 roku Instytutu Śląskiego w Katowicach uwarunkowane było konkretną sytuacją polityczną na Śląsku w latach trzydziestych i wymaganiami polskiej racji stanu w tej dzielnicy kraju. Do podstawowych zadań utworzonego Instytutu należało prowadzenie działalności naukowej w zakresie zagadnień odnoszących się do spraw śląskich, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki wynikającej z aktualnych potrzeb regionu, a następnie zaznajamianie czynników urzędowych i społeczeństwa z wynikami tych badań poprzez wydawanie komunikatów, prac naukowych, urządzanie odczytów, zebrań dyskusyjnych itp.[33].

Owa „konkretna sytuacja polityczna" oznaczała rządy sanacyjnego wojewody M. Grażyńskiego i pogarszające się wraz z upływem czasu (zwłaszcza po śmierci Józefa Piłsudskiego w 1935 roku) relacje z III Rzeszą[34]. Przyglądając się uważniej opisanym uwarunkowaniom, należy pamiętać, że w 1937 roku upływała ważność tzw. konwencji genewskiej, dotąd łagodzącej narastające konflikty polsko-niemieckie[35]. Mimo że rok 1934 przyniósł podpisanie paktu o nieagresji między Polską a Niemcami (26 stycznia), stanowiącego konsekwencję polityki zbliżenia polsko-niemieckiego, sytuacja na terenie województwa śląskiego wyglądała jednak odmiennie. Wojewoda M. Grażyński przyjął podpisanie aktu bez entuzjazmu, prowadząc jednocześnie politykę demaskowania (często wbrew woli polskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych i osobiście Józefa Becka) nasilającej się działalności organizacji niemieckich o antypolskim charakterze[36]. Tymczasem ani

[33] „Kwartalnik Historyczny" 1947, nr 54, s. 93; A. Hrebenda, J. Ligęza: *Oświata, nauka, kultura*. W: *Katowickie. Rozwój województwa w Polsce Ludowej*. Red. H. Rechowicz. Warszawa 1970, s. 196; *Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za 1980 rok. Plan naukowo-badawczy na 1981 rok*. Katowice 1980, s. 3. Por. także: AP Kat., ŚIN, sygn. 1/26, k. 1, Notatka w sprawie statusu i działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w okresie 1934–1983.

[34] Szerzej por. np.: *Michał Grażyński. Wojewoda na pograniczu*. Red. K. Nowak. Cieszyn 2000 (tam zwłaszcza R. Kaczmarek: *Wojewoda śląski Michał Grażyński w oczach polityków niemieckich*); M.M. Drozdowski: *Śląsk w polskiej myśli społeczno-politycznej XX wieku. W 90. rocznicę powrotu Górnego Śląska do Polski*. Opole 2011, s. 192–214 (zwłaszcza fragment poświęcony dokonaniom cywilizacyjnym M. Grażyńskiego).

[35] Konwencja genewska (inaczej zwana górnośląską) została ostatecznie podpisana przez rządy Polski i Niemiec 15 maja 1922 roku i obowiązywać miała przez okres 15 lat. Uregulowała ona sprawy obywatelstwa, sposób ochrony mniejszości narodowych, własności, sprawy socjalne, ubezpieczeniowe, celne itp., przedłużając funkcjonowanie dawnego ustawodawstwa niemieckiego i utrudniając unifikację polskiego Górnego Śląska z resztą państwa polskiego. Por. np. M.W. Wanatowicz: *Między regionalizmem a separatyzmem śląskim*. W: *Regionalizm a separatyzm – historia i współczesność. Śląsk na tle innych obszarów*. Red. M.W. Wanatowicz. Katowice 1995, s. 20.

[36] Por. H. Rechowicz: *Wojewoda śląski*…, s. 130–133.

na terenie kraju, ani tym bardziej na obszarze polskiego Górnego Śląska nie było ośrodka zdolnego do podjęcia w sposób zorganizowany naukowego uzasadnienia praw Polski do tego obszaru, a także prowadzenia akcji propagandowej wśród państw zachodnich na rzecz Śląska. Wymienione przyczyny legły u podstaw działań władz wojewódzkich, które zadecydowały o utworzeniu Instytutu mogącego podjąć się opisanych zadań[37].

Oceny powstania Instytutu dokonało wielu historyków. Władysław Zieliński sądził, że powołanie tego ośrodka w Katowicach „stało się jednym z najistotniejszych dokonań autonomicznego województwa śląskiego w zakresie kształtowania podstaw dla rozwoju życia naukowego i intelektualnego w regionie", Instytut zaś stanowił „jedną z nielicznych placówek zajmujących się bądź inspirujących badania w zakresie nauk społeczno-humanistycznych w odniesieniu do terenu Śląska"[38]. Marian Dyba stwierdził, że Instytut powstał jako przeciwwaga dla opozycyjnego wobec sanacji krakowskiego środowiska historycznego, a także dla zyskania poparcia ludności rodzimej (powstanie placówki prezentowano bowiem jako możliwość pozostania w województwie części zamówień i pieniędzy na badania o Śląsku oraz szansę na ich prowadzenie przez miejscowych badaczy)[39]. Sylwester Fertacz ocenił, że IŚ stał się „niejako państwowym odpowiednikiem i uzupełnieniem" TPNnŚ[40]; Joanna Starnawska dodała, że „pełnił on niejako zastępczo rolę wyższej uczelni dla województwa śląskiego"[41]. Sebastian Rosenbaum stwierdził natomiast, że Instytut był niemal lustrzanym odbiciem podobnych w charakterze placówek badawczych w Niemczech (z wrocławskim Instytutem Wschodniej Europy – Osteuropa Institut – na czele), tworzących nurt tzw. *Ostforschung* („badań nad Wschodem"), w ramach którego uzasadniano m.in. niemieckość ziem śląskich i wykazywano znaczącą rolę kultury germańskiej w rozwoju cywilizacyjnym tych ziem[42].

Pierwsze posiedzenie w sprawie powołania Instytutu (nazwanego później Śląskim) odbyło się 29 listopada 1933 roku, a jako „stowarzyszenie zarejestrowane"

---

[37] AP Kat., Urząd Wojewódzki Śląski, Wydział Prezydialny, t. 242, b.p., Pismo wojewody Michała Grażyńskiego z 20 września 1933 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/26, k. 1., Notatka w sprawie statusu i działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w okresie 1934–1983; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/32, k. 6, W. Zieliński: *Pierwsze piętnastolecie Instytutu Śląskiego w Katowicach* (maszynopis); S. Rosenbaum: *Między „ośrodkiem badań" a „placówką wychowania w duchu socjalizmu". KW PZPR w Katowicach wobec Śląskiego Instytutu Naukowego w początkach jego działalności*. W: *„Przewodnia siła Narodu". Z dziejów partii komunistycznej na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim 1945–1990*. Red. T. Kurpierz. Katowice 2010, s. 100.

[38] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/32, k. 1–2, W. Zieliński: *Pierwsze piętnastolecie Instytutu Śląskiego…* Por. B. Jaczewski: *Polityka naukowa państwa polskiego w latach 1918–1939*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978, s. 218.

[39] M. Dyba: *Kształtowanie się polskiego środowiska…*, s. 104.

[40] S. Fertacz: *Początki szkolnictwa wyższego…*, s. 301.

[41] *Dzieje Katowic (1299–1945)…*, s. 46.

[42] S. Rosenbaum: *Między „ośrodkiem badań"…*, s. 100. Por. T. Kulak: *Propaganda antypolska dolnośląskich władz…*, s. 46; T.S. Wróblewski: *Ewolucja Ostforschung w Republice Federalnej Niemiec (1962–1982)*. Poznań 1986, s. 47, 96; B. Maksymowicz: *Doktryna polityczna związków przesiedleńczych w Republice Federalnej Niemiec w latach 1945–1991*. Warszawa 2005, s. 42–43.

został wpisany do rejestru stowarzyszeń i związków Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego (jako Stowarzyszenie „Instytut Śląski") na mocy decyzji wojewody śląskiego M. Grażyńskiego z 15 grudnia 1933 roku[43]. Inauguracyjne posiedzenie, na którym proklamowano powstanie IŚ w Katowicach, odbyło się 28 lutego 1934 roku (z udziałem przedstawicieli zakładów pracy i instytucji, które zgłosiły wolę finansowego wspierania ośrodka, oraz członków indywidualnych)[44]. Ze względu na czas i miejsce powstania instytucji oczekiwano od jej członków działalności politycznej. Świadczy o tym korespondencja prowadzona między wojewodą śląskim a S. Kutrzebą (zapraszanym do prac w Kuratorium), w której M. Grażyński pisał: „przystępujemy do organizowania Instytutu Śląskiego, który będzie zajmował się na miejscu organizowaniem pewnych przedsięwzięć typu propagandowego oraz wydawnictwami mającymi charakter nieco tendencyjny"[45].

Ponieważ działalność Instytutu miała od samego początku charakter także polityczny (miała stanowić jeden ze sposobów „walki z wpływami niemczyzny"), został on podporządkowany władzom wojewódzkim[46]. Znalazło to odzwierciedlenie w obecności M. Grażyńskiego oraz najwyższego przedstawiciela autonomicznej władzy województwa śląskiego – marszałka Sejmu Śląskiego K. Wolnego w składzie Kuratorium ustalającego program działalności. Członkiem Kuratorium był również autorytet naukowy, sekretarz generalny PAU w Krakowie i jednocześnie rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie – S. Kutrzeba. PAU zapewniała też pomoc w działalności naukowej katowickiego ośrodka[47].

Instytut oficjalnie rozpoczął działalność 16 maja 1934 roku. Jego kierownictwo tworzyli: dyrektor (jednocześnie sekretarz) oraz Zarząd złożony z 5 członków wybieranych podczas walnego zebrania oraz 4 mianowanych „z urzędu" (byli to przedstawiciele Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego, TPNnŚ oraz Związku Obrony Kresów Zachodnich)[48]. Na czele Zarządu przez cały okres istnienia do wybuchu II wojny światowej stał inż. Eugeniusz Kwiatkowski (w momencie utworzenia Instytutu – dyrektor Zjednoczonych Państwowych Fabryk Związków Azotowych, a od 1935 roku wicepremier rządu i minister skarbu), oprócz niego należeli doń: Tadeusz Krupczyński (wiceprezes), Aleksander Szczepański (skarbnik), Roman

[43] Por.: AN PANiPAU, sygn. PAU I-40, Statut Instytutu Śląskiego w Katowicach; R. Lutman: *Komunikat nr 1 Instytutu Śląskiego*. Opole 1957, s. 1; W. Marcoń: *Instytut Śląski w latach 1934–1939.* Zabrze–Tarnowskie Góry 2012, s. 29.

[44] W momencie uruchomienia Instytutu darczyńcy wpłacili na jego rzecz subwencję w wysokości 54 tysięcy zł. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/26, k. 1, Notatka w sprawie statusu i działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w okresie 1934–1983.

[45] Za: AP Kat., ŚIN, sygn. 1/32, k. 12, W. Zieliński: *Pierwsze piętnastolecie Instytutu Śląskiego w Katowicach…*

[46] Józef Pieter określił tę placówkę mianem „instytucji w zasadzie rządowej względnie oficjalnej". Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/618, k. 177, J. Pieter: *Od Instytutu Śląskiego do Śląskiego Instytutu Naukowego (garść wspomnień i faktów)* (maszynopis).

[47] „Polska Zachodnia" 1934, nr 59; J. Glensk: *Roman Lutman.* Opole 1986, s. 18.

[48] Zamienionego w listopadzie 1934 roku w Polski Związek Zachodni. Por. *Polskie organizacje społeczno-polityczne na Górnym Śląsku w latach 1918–1939.* Red. A. Topol. Katowice 1988, s. 37.

Lutman, Tadeusz Dobrowolski, Stanisław Kudlicki, Stanisław Ligoń, Jan Przybyła i ks. Emil Szramek. Obowiązki dyrektora od 16 maja 1934 roku pełnił lwowianin R. Lutman (wcześniejszy zastępca dyrektora w Instytucie Bałtyckim w Toruniu, znający M. Grażyńskiego jeszcze z czasu walk powstańczych), zastępcą był natomiast Antoni Wrzosek. Oprócz kierownictwa i Zarządu w ramach Instytutu działały także Komisja Rewizyjna (stanowili ją: Adam Kocur, Aleksander Ciszewski i Stefan Jarnutowski) oraz Komisja Rozjemcza (w składzie: Czesław Wieniawa-Chmielewski, Maria Kujawska i Wincenty Spaltenstein). Członkostwo w Instytucie obejmowało cztery kategorie zrzeszonych: wspierających, zwyczajnych, honorowych oraz korespondentów[49]. Skład Kuratorium Instytutu zmienił się nieznacznie – w 1935 roku miejsce K. Wolnego zajął nowy marszałek Sejmu Śląskiego Karol Grzesik[50].

Prawie wszyscy założyciele Instytutu (grupa 17 osób) byli pracownikami miejscowej administracji, jedyną osobą spoza tego środowiska był poeta i publicysta J. Przybyła, który w 1926 roku poparł przewrót majowy, współpracując z „Polską Zachodnią"[51]. W skład grupy inicjatywnej nie wchodzili ludzie nauki, lecz zakłady przemysłowe i gminy miejskie i wiejskie (jako członkowie wspierający), osoby interesujące się sprawami śląskimi (jako członkowie fizyczni). Wszystkie te podmioty odprowadzały na rzecz stowarzyszenia dość znaczne składki[52]. Warto odnotować, że chociaż IŚ powstał dzięki staraniom M. Grażyńskiego, to zarówno sama inicjatywa, jak i prowadzone w nim badania odpowiadały oczekiwaniom i aspiracjom tak sanacji, jak i środowisk wobec niej opozycyjnych. Ponadto działalność Instytutu nie była wymierzona przeciw jakimkolwiek podmiotom wewnętrznym w odrodzonej Rzeczypospolitej. Dlatego wśród członków Stowarzyszenia „Instytut Śląski" z czasem znalazło się wiele osób prowadzących badania naukowe i działalność oświatową, niezależnie od zapatrywań politycznych. Instytut rozwijał się ponadto w atmosferze poparcia ze strony władz wojewódzkich, nieskutkującego jednak wyraźną ingerencją w strukturę placówki czy tematykę badawczą.

Podstawowym kierunkiem aktywności Instytutu była „organizacja badań naukowych w zakresie nauk humanistycznych (historii, etnografii, piśmiennictwa, językoznawstwa), nadto w zakresie geografii i ekonomiki oraz bibliografii"[53]. Jednym z najważniejszych efektów prac nad regionem był z pewnością opracowany przez Instytut plan badań naukowych, opublikowany w wydanej w 1936 roku (w nakładzie blisko tysiąca egzemplarzy) książce pt. *Stan i potrzeby nauki polskiej o Śląsku*, pod redakcją R. Lutmana. W tomie tym prace swoje zamieścili m.in.: Kazimierz Nitsch, Edward Passendorfer, Antoni Wrzosek, Mieczysław Gła-

[49] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/26, k. 1–2, Notatka w sprawie statusu i działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w okresie 1934–1983; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/32, k. 13, W. Zieliński: *Pierwsze piętnastolecie Instytutu Śląskiego w Katowicach…*; *Instytut Śląski*. Katowice 1934, s. 2–3; W. Marcoń: *Instytut Śląski…*, s. 29–30.

[50] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/618, k. 123, W. Zieliński: *W kręgu inicjatorów i twórców Instytutu Śląskiego…*

[51] M. Dyba: *Kształtowanie się polskiego środowiska…*, s. 104.

[52] R. Lutman: *Komunikat nr 1 Instytutu…*, s. 1.

[53] Ibidem.

dysz i Wincenty Ogrodziński. Raport obejmował różne dziedziny: geologię, botanikę, zoologię, geografię, kartografię, antropologię, etnografię, językoznawstwo, piśmiennictwo śląskie, literaturę ludową, prehistorię, historię, historię sztuki, stosunki gospodarcze i społeczne, stosunki prawne oraz demografię, pozostając przez ponad pół wieku jedynym wszechstronnym ujęciem stanu badań nad Śląskiem[54]. Temu samemu celowi służył też kwartalnik „Wykaz Literatury Bieżącej o Śląsku". Podstawowymi zadaniami Instytutu miały stać się: prowadzenie badań naukowych dotyczących Śląska, popularyzowanie wiedzy o regionie i jego (polskich) mieszkańcach, służenie władzom wojewódzkim (w zakresie informacji oraz pozyskiwanych i wytwarzanych materiałów)[55].

Rola Instytutu przez cały okres międzywojenny sprowadzała się głównie do koordynacji badań i prac wydawniczych, zatrudniał on bowiem niewielką liczbę pracowników etatowych, bazując na współpracy z naukowcami z różnych ośrodków w kraju (w 1937 roku ich liczba wyniosła 214 osób, z czego 102 wywodziły się ze Śląska[56]). W pierwszym roku działalności w Instytucie Śląskim pracowało sześć osób: dyrektor, dwóch pracowników naukowych (Ludwik Musioł i Jan Tacina), asystent (jednocześnie korektor), kierownik biura i woźny. W ciągu 5 lat istnienia personel zwiększył się zaledwie o kilka osób: zastępcę dyrektora i grupę pracowników techniczno-biurowych. Siedziba Instytutu zmieniała się kilkakrotnie: początkowo mieściła się w jednej z sal gmachu Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego (udostępnionej przez K. Wolnego), od lipca 1934 roku w Domu Oświatowym przy ul. Francuskiej 12, a od 12 listopada 1938 roku – w Domu Towarzystw Naukowych przy ul. Warszawskiej (wespół z innymi instytucjami, m.in. z TPNnŚ). Podstawową formą działalności wydawniczej było publikowanie komunikatów – niewielkich objętościowo druków, ujmujących w sposób monograficzny określone zagadnienia. Wydawano także obszerniejsze prace (w ramach poszczególnych serii wydawniczych). Wśród prowadzonych badań główną uwagę koncentrowano na pracach nad *Słownikiem geograficznym państwa polskiego* i *Atlasem historycznym Śląska*; badaniach nad dziejami powstań śląskich; na rejestrowaniu materiałów śląskich w archiwach i zbiorach bibliotecznych; podstawach badań socjologicznych[57]. Do 1939 roku IŚ wydał łącznie 94 samodzielne pozycje (w 6 seriach), 17 zeszytów kwar-

[54] Por.: B. Śl., zbiory specjalne, sygn. R 293 III, k. 104–107, Księga rozsyłania egzemplarzy tytułów Instytutu Śląskiego z lat 1935–1939; *Stan i potrzeby nauki polskiej o Śląsku*. Red. R. Lutman. Katowice 1936; K. Popiołek: *Historyczne badania naukowe w województwie katowickim*. „Zaranie Śląskie" 1973, z. 4, s. 640.

[55] K. Popiołek: *Śląski Instytut Naukowy (1957–1982)*. W: *25-lecie reaktywowania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach*. Katowice 1988, s. 7; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/87, k. 8, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego z 23 czerwca 1982 roku.

[56] „Polska Zachodnia" 1937, nr 118.

[57] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/32, k. 13–14, W. Zieliński: *Pierwsze piętnastolecie Instytutu Śląskiego w Katowicach*; B. Cimała: *Geneza i rozwój Instytutu Śląskiego…*, s. 20–31; A. Topol: *Ludzie „Ojczyzny". Ślązacy w organizacji narodowej „Ojczyzna" w latach 1939–1949*. Katowice 2012, s. 39–40; K. Turek: *Sylwetki zbieraczy i badaczy muzycznego folkloru Śląska*. Katowice 2001, s. 85; A. Lubosz: *Alfabet Śląski*. Katowice 1995, s. 202; H. Rechowicz: *Wojewoda śląski…*, s. 215–216; K. Miroszewski: *Ośrodki nauki w Katowicach…*, s. 202.

talnych „Wykazu Literatury Bieżącej o Śląsku" (pod redakcją J. Koraszewskiego), 10 zeszytów „Zarania Śląskiego" (kwartalnika wydawanego wraz z cieszyńskim Towarzystwem Ludoznawczym, który z literacko-folklorystycznego periodyku przekształcił się w nowoczesne czasopismo[58]), zeszyt czasopisma anglojęzycznego „Silesian Affairs"[59], 4 mapy oraz 159 komunikatów przeznaczonych głównie dla mediów (prasy)[60]. Łącznie Instytut pozostawił po sobie blisko 300 publikacji różnego rodzaju i gatunku (z czego prawie połowa dotyczyła problematyki historycznej)[61]. O profilu działalności wydawniczej IŚ informują serie publikacji. W serii „Pamiętnik Instytutu Śląskiego" ukazywały się prace naukowe o problematyce historycznej, kulturalnej i politycznej. W serii „Śląsk, Ziemia i Ludzie" wydawano prace z zakresu geografii, klimatologii, dziejów rozwoju gospodarczego. Cykl „Biblioteka Pisarzy Śląskich" obejmował dzieła wybitnych autorów kultury regionalnej (Norberta Bonczyka, Walentego Roździeńskiego, Jerzego Bocka, Krzysztofa Wintera i Melchiora Sewerusa czy Karola Miarki). Najbardziej zróżnicowaną problematykę poruszano w ramach popularnonaukowej serii „Polski Śląsk", liczącej ponad 40 pozycji. Wyodrębnioną całość stanowiły 3 serie poświęcone współczesności regionu: „Zagadnienia Gospodarcze Śląska", „Zagadnienia Społeczne Śląska" oraz „Zagadnienia Administracyjne Śląska". Dużą serią (obejmującą ponad 150 pozycji) były „Komunikaty Instytutu Śląskiego". Całości dopełniało kilka pozycji folklorystyczno-turystycznych oraz druk map[62]. Uzupełnieniem działalności Instytutu było organizowanie wieczorów dyskusyjnych i odczytów, dzięki którym popularyzowano wiedzę o regionie w górnośląskim społeczeństwie (należy pamiętać, że wobec braku możliwości prowadzenia samodzielnych badań władze Instytutu upatrywały jego rolę przede wszystkim w informacji naukowej i prowadzeniu akcji popularyzacyjnej). W tym też celu organizowano m.in. comiesięczne zebrania naukowe pt. „Żywy dziennik"[63].

Zdzisław Hierowski podsumowując przedwojenną działalność IŚ, zwracał uwagę, że stał się on

[58] Szerzej por. K. Heska-Kwaśniewicz: *„Zaranie Śląskie" (1907–1939)*. Katowice 1979, s. 113–176.

[59] Pierwotnie planowano w jego miejsce wydanie wspólnie z Instytutem Bałtyckim czasopisma „Baltic Countries". Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/618, k. 131, W. Zieliński: *W kręgu inicjatorów i twórców Instytutu Śląskiego…*

[60] K. Popiołek: *Śląski Instytut Naukowy (1957–1982)*. W: *25-lecie reaktywowania Śląskiego Instytutu Naukowego…*, s. 7; Idem: *Śląski Instytut Naukowy (1957–1982)*. „Zaranie Śląskie" 1983, z. 1–2, s. 5; Idem: *Historia Śląska od pradziejów do 1945 roku*. Katowice 1972, s. 651.

[61] Szerzej por.: S. Rosenbaum: *Między „ośrodkiem badań"…*, s. 100; M. Lis: *Badania historyczne w Instytucie Śląskim…*, s. 15–23; S. Sochacka: *Badania nad językiem polskim w Instytucie Śląskim (1934–2009)*. „Studia Śląskie" 2009, t. 68, s. 35–47; T. Sołdra-Gwiżdż: *Socjologiczne dyskursy o Śląsku w organizacyjnych ramach Instytutu Śląskiego*. „Studia Śląskie" 2009, t. 68, s. 49–56.

[62] M. Lis: *Badania historyczne w Instytucie Śląskim…*, s. 19; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/618, k. 131, W. Zieliński: *W kręgu inicjatorów i twórców Instytutu Śląskiego…*; J. Glensk: *Roman Lutman…*, s. 18; B. Śl., zbiory specjalne, sygn. R 4095 IV, k. 16, List Romana Lutmana do Kazimierza Gołby z 5 lutego 1937 r.

[63] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/74, k. 106, Sprawozdanie z 1-szego posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach odbytego dnia 14 listopada 1957 r.; J. Glensk: *Roman Lutman…*, s. 19.

szybko czynnikiem sprawczym nie tylko zorganizowanej pracy naukowej, ale także dużego ożywienia w życiu umysłowym Śląska, w szczególności zaś jego ośrodka centralnego, którym były Katowice. Jako placówka naukowo-badawcza był namiastką środowiska uniwersyteckiego i wiązał ze Śląskiem – przynajmniej przez stosunek współpracy – wielu wybitnych uczonych. Jako instytucja wydawnicza był największym i najpoważniejszym wydawcą na Śląsku w zakresie literatury naukowej i popularnonaukowej. Wreszcie jako instytucja popularyzująca wiedzę o Śląsku zdziałał ogromnie wiele przez różnorakie formy pracy popularyzatorskiej – od odczytów i zapoczątkowanych w roku 1935 „Żywych Dzienników", poprzez „Zaranie Śląskie" i serię wydawniczą „Polski Śląsk", do „Komunikatów", które niezbyt zasobna prasa śląska, a częściowo pozaśląska, chętnie przedrukowywała w formie artykułów, tym chętniej, że zamieszczane tam teksty pochodziły spod pióra ludzi dobrze znanych w świecie naukowym[64].

Wszystkie wskazane działania upoważniają do postawienia tezy (udowadnianej m.in. przez W. Zielińskiego), że rozwój IŚ w dwudziestoleciu międzywojennym przerósł oczekiwana władz, znacznie wykraczając w swoich pracach poza założone na początku ramy, ograniczające jego rolę do działalności popularyzatorskiej i bieżącej informacji naukowej[65]. Stał się na dobrą sprawę prężnie działającym ośrodkiem naukowo-badawczym (choć wyraźnie podporządkowanym bieżącej polityce i opartym na współpracownikach), współtworzącym wiedzę naukową na temat regionu i stanowiącym ważny punkt odniesienia do kolejnych prób odradzania się placówek naukowo-badawczych po zakończeniu działań wojennych. Jak oceniono w poświęconej Katowicom pracy pod redakcją Józefa Szaflarskiego, Instytut stał się „równocześnie placówką naukowo-badawczą, najpoważniejszym w województwie wydawnictwem oraz popularyzatorem wiedzy o Śląsku (akcja odczytowa i informacyjna)". Dodano również, że wraz z Muzeum Śląskim i TPNnŚ „stanowił zespół, który stworzył podstawy polskiej wiedzy o Śląsku, nadając zarazem Katowicom rangę jednego z wybitniejszych regionalnych ośrodków naukowych"[66], a szczególną zasługą placówki stało się „zgromadzenie dokumentacji i zbudowanie naukowych podstaw na temat praw Polski do Śląska", „zainicjowanie badań nad historią piśmiennictwa polskiego na Śląsku" oraz znaczne ożywienie życia umysłowego województwa[67]. Choć prowadzone działania prawdopodobnie nie zaspokajały aspiracji części środowisk, trudno jednak, mimo wszystko, zgodzić się ze sformułowanymi przez Michała Smolorza czy Henryka Wańka oskarżeniami o spychanie w okresie rządów M. Grażyńskiego

[64] Z. Hierowski: *Życie literackie na Śląsku…*, s. 149; J. Malicki: *Dary harcerskiego serca. Gawęda filozoficzna o Profesorze*. W: *Tradycje śląskiej humanistyki. Jan Kazimierz Zaremba*. Red. J. Malicki, D. Rott. Katowice 1994, s. 7; W. Marcoń: *Instytut Śląski…*, s. 62.

[65] Por. *Instytut Śląski…*, s. 5–6.

[66] *Katowice 1865–1945…*, s. 293.

[67] J. Bauman-Szulakowska: *Polska kultura muzyczna…*, s. 85.

badań śląskoznawczych do skansenu regionalizmu i okadzanie Górnego Śląska „oparem propagandy i lekceważenia"[68].

Działalność Instytutu przerwał wybuch II wojny światowej, rozpraszając grono ludzi związanych z placówką. Po zakończeniu działań wojennych 1939 roku (w których brali udział także miejscowi naukowcy) ich losy różnie się potoczyły: M. Grażyński pozostał na emigracji w Londynie, S. Kutrzeba, ks. K. Michalski, T. Dobrowolski i W. Semkowicz zostali osadzeni w obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen, K. Grzesik zmarł we Lwowie. Wśród pracowników IŚ znaleźli się i tacy, którzy podjęli współpracę z Niemcami (L. Musioł, zatrudniony w górnośląskim zarządzie prowincjonalnym, a następnie w Urzędzie Rasowym i Osadniczym w Katowicach[69]). Niemcy zaraz po wkroczeniu do Katowic zajęli siedzibę Instytutu, przeprowadzając szczegółowe rewizje zarówno w samym budynku, jak i w mieszkaniu dyrektora. Zniszczono urządzenia, natomiast wydawnictwa, bibliotekę i akta częściowo zniszczono, w części zaś wywieziono, a następnie rozproszono. Podobny los spotkał spuściznę Instytutu zgromadzoną w mieszkaniach krakowskich współpracowników (m.in. R. Grodeckiego) czy w gmachu PAU.

Niezależnie od tej sytuacji w listopadzie 1942 roku R. Lutman (który wobec groźby aresztowania przez Niemców[70] zdecydował się powrócić do Lwowa, a następnie pod zmienionym nazwiskiem – Witkowski – osiadł w Warszawie) podjął w stolicy próbę wznowienia działalności IŚ w strukturach konspiracyjnych. Po nawiązaniu kontaktów z byłymi współpracownikami placówki w ciągu niespełna dwóch lat (od listopada 1942 do lipca 1944 roku) utworzono trzy ośrodki badań naukowych: w Warszawie, Krakowie i we Lwowie, w których pracę podjęło łącznie 26 uczonych. Spośród przygotowywanych wówczas dzieł większość zaginęła w czasie wojny (zwłaszcza w okresie powstania warszawskiego), przetrwały nieliczne prace ośrodka krakowskiego, jednak istotne znaczenie miało już samo stworzenie struktur, które pozwoliły na reaktywację Instytutu w realiach powojennych[71].

---

[68] Por. M. Smolorz: *Śląsk wymyślony*. Katowice 2012, s. 215–222; H. Waniek: *Mühlstraße/ulica Młyńska*. W: *Nadciągają Ślązacy. Czy istnieje narodowość śląska?* Red. L.M. Nijakowski. Warszawa 2004, s. 220.

[69] Por.: H. Stasiński: *Ludwik Musioł. Śląski historyk i archiwista*. Pszczyna 1992; M.S. Szczepański: *Regionalizm górnośląski: los czy wybór?* W: *Nadciągają Ślązacy…*, s. 108–109.

[70] Jego nazwisko znalazło się w księdze gończej (tzw. *Sonderfahndungabuch*), przygotowanej przez Niemców z myślą o eliminacji polskiej inteligencji, działaczy społeczno-politycznych czy narodowych.

[71] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/26, k. 2, Notatka w sprawie statusu i działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w okresie 1934–1983; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/32, k. 34, W. Zieliński: *Pierwsze piętnastolecie Instytutu Śląskiego w Katowicach*; J. Glensk: *Roman Lutman…*, s. 19–20; R. Lutman: *Jak powstaje wiedza o Śląsku*. „Odra" 1947, nr 69; A. Gładysz, L. Szaraniec: *Życie kulturalne na Górnym Śląsku…*, s. 32; M. Dyba: *Kształtowanie się polskiego środowiska…*, s. 126; T.P. Rutkowski: *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970. Zagadnienia polityczne i organizacyjne*. Warszawa 2007, s. 83; M. Lis: *Józef Kokot – twórca nowoczesnego Instytutu Śląskiego jako placówki naukowo-badawczej*. W: *Prof. dr hab. Józef Kokot. Twórca nowoczesnego Instytutu Śląskiego w Opolu. Życie i twórczość*. Oprac. L. Szaraniec, J. Śliwiok. Katowice 2004, s. 23; Z. Łomny: *Rozwój opolskiego środowiska naukowego*. W: *50 lat rozwoju nauki na Ziemiach Zachodnich i Północnych*. Red. A. Grzech. Wrocław–Warszawa–Kraków 1996, s. 52–53.

Po zajęciu całego Górnego Śląska kwestią powołania na terenie Katowic regionalnego instytutu badawczego zajęli się także Niemcy. Próba utworzenia placówki dość długo się urzeczywistniała (problemem była m.in. obawa o naruszenie interesów istniejących już niemieckich instytutów górnośląskich). Ostatecznie Instytut Badań nad Górnym Śląskiem (Institut für Oberschlesische Landesforschung) został powołany do życia dopiero w 1941 roku (zainaugurował swą działalność 27 lutego 1942 roku). Jego nadrzędnym zadaniem miało stać się koordynowanie regionalnych badań naukowych, w konsekwencji podporządkowano mu wiele samodzielnych dotąd jednostek badawczych (m.in. z: Raciborza, Cieszyna, Opola, Bytomia i Katowic). W marcu 1943 roku przekształcono Instytut w Centralny Instytut do Badań nad Górnym Śląskiem (Zentralinstitut für Oberschlesische Landesforschung), w ramach którego funkcjonowały sekcje: historyczna, etnograficzna, biologiczna i geograficzna, prowadzące głównie działalność wydawniczą i odczytową. Oprócz powołania Centralnego Instytutu do Badań nad Górnym Śląskiem nowe władze hitlerowskie zainicjowały również – ostatecznie nieurzeczywistnioną – misję utworzenia w Katowicach tzw. uniwersytetu Rzeszy (*Reichsuniversität*), opartego na kadrze naukowej szkół średnich i wyższych z Bytomia, Opola i Gliwic[72].

Podjęte po przyłączeniu do II Rzeczypospolitej Polskiej części Górnego Śląska, a nasilone na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych XX wieku starania o sformowanie na tym terenie humanistycznego ośrodka naukowo-badawczego przyniosły połowiczny sukces. Zainicjowane wówczas badania i rozpoczęty proces konsolidacji środowisk naukowych dały impuls i ważny punkt wyjścia do kontynuacji prac po zakończeniu II wojny światowej, a mimo strat osobowych i bazy materialnej (z najbardziej znanym, symbolicznym zburzeniem przez Niemców gmachu Muzeum Śląskiego na czele) stanowiły o potencjale naukowo-badawczym powojennego województwa śląskiego. Siłą przedwojennego ośrodka było szerokie spektrum tematyki badawczej (tak w zakresie dyscyplin, jak i zainteresowań obszarem całego Śląska), słabością pozostawała natomiast niewielka własna kadra naukowa.

[72] Por. R. Kaczmarek: *Górny Śląsk podczas II wojny światowej.* Katowice 2006, s. 346–351; Idem: *Inteligencja niemiecka na Górnym Śląsku w latach 1939–1945.* W: *Losy inteligencji śląskiej w latach 1939–1945.* T. 1. Red. Z. Kapała. Bytom 2001, s. 55–56.

Znak sprawy: 468/LK/90

SEKRETARZ NAUKOWY
POLSKIEJ AKADEMII NAUK
Nr Os.II/1100- 227 /67

Warszawa, dnia 2 czerwca 1967 r.

10

Rozdział 2

Polityka władz partyjno-państwowych wobec humanistycznych środowisk naukowych w latach 1945-1989

2.1. Ogólnopolska polityka władz Polski Ludowej wobec humanistycznych środowisk naukowych do 1956 roku

2.2. Władze PRL wobec humanistyki w latach 1956-1989

2.3. Górnośląski wymiar polityki władz w latach 1945-1956

2.4. Władze wojewódzkie wobec środowisk naukowych od 1956 roku do likwidacji PRL

SEKRETARZ NAUKOWY
/Witold Nowacki/

POLSKA AKADEMIA NAUK

N. Zam. 888/65 — 2 000

2.1. Ogólnopolska polityka władz Polski Ludowej wobec humanistycznych środowisk naukowych do 1956 roku

Dla właściwego zrozumienia funkcjonowania placówek takich jak Śląski Instytut Naukowy niezbędne wydaje się wprowadzenie w problematykę polityki władz partyjno-państwowych wobec środowisk naukowych (dotyczącej zarówno placówek, jak i samego sposobu uprawiania nauki) w analizowanym czasie. Dlatego niniejszy rozdział jest próbą syntetycznego ukazania uwarunkowań i przeobrażeń dokonujących się w tym zakresie w blisko półwiecznym okresie powojennej rzeczywistości.

Wprowadzany w Polsce od 1944 roku nowy system (określany mianem realnego socjalizmu lub komunizmu[1]) poza wieloma innymi elementami zakładał m.in. objęcie nadzorem wszystkich obywateli oraz ingerencję w życie mieszkańców w najróżniejszych obszarach ich działalności. Wśród inwigilowanych grup szczególną rolę odgrywały akademickie środowiska naukowe stanowiące (przynajmniej teoretycznie) największe skupisko „wolnomyślnych ludzi, szczególnie surowo recenzujących poczynania władzy". Ponieważ instytucje naukowe miały wysoki stopień oddziaływania społecznego oraz możliwość kształtowania poglądów dużych grup ludzi, zostały poddane wyjątkowo uważnej obserwacji. Władze chciały w ten sposób zachować kontrolę nad nastrojami i poglądami pracowników naukowych[2]. Podejmowane na przestrzeni lat decyzje i wprowadzane rozwiązania dotyczyły najczęściej terytorium całego kraju, czasem jednak obejmowały wyłącznie teren województwa śląskiego (katowickiego).

Po zakończeniu II wojny światowej ośrodkami nauki polskiej były przede wszystkim wyższe uczelnie (w Krakowie, Warszawie, Poznaniu, Łodzi, Toruniu i we Wrocławiu) oraz kilkanaście towarzystw naukowych[3]. W realiach przed-

[1] Por. A. Kemp-Welch: *Polska pod rządami komunistów 1944–1989*. Kraków 2008; W. Bernacki, H. Głębocki, M. Korkuć, F. Musiał, J. Szarek, Z. Zblewski: *Komunizm w Polsce. Zdrada. Zbrodnia. Zakłamanie. Zniewolenie*. Kraków [b.r.w.].

[2] P. Franaszek: *Wstęp*. W: *Stłamszona nauka? Inwigilacja środowisk akademickich i naukowych przez aparat bezpieczeństwa w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku*. Red. P. Franaszek. Warszawa 2010, s. 7; T.P. Rutkowski: *Niestabilna stabilizacja. PZPR wobec nauki (1956–1970)*. „Przegląd Humanistyczny" 2006, nr 4, s. 64–68.

[3] Szerzej por. T.P. Rutkowski: *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970. Zagadnienia polityczne i organizacyjne*. Warszawa 2007, s. 23; R. Stobiecki: *Historia pod nadzorem. Spory o nowy model historii Polski (II połowa lat czterdziestych – początek lat pięćdziesiątych)*. Łódź 1993, s. 38–39.

wojennych, nawet w warunkach autorytarnych rządów sanacyjnych, władze państwowe II RP szanowały ich autonomię i poza nielicznymi wyjątkami nie ingerowały ani w badania, ani w sprawy organizacyjne, nie zaprzęgając nauki historycznej do służby ideologii państwowej. Spośród towarzystw najważniejszą rolę w skali kraju odgrywała PAU (po zakończeniu wojny wznowiła działalność 17 lutego 1945 roku) stanowiąca zarówno stowarzyszenie (wolną korporację) uczonych, jak i poważną placówkę badawczą. Choć jej struktura była dość przestarzała i krytykowana przez część środowisk naukowych, na ogół uznawano jej działalność za dobrze służącą nauce[4].

W pierwszych latach powojennych władze partyjno-państwowe nie zdecydowały się na takie radykalne posunięcia, jak przeprowadzenie „marksistowskiej rewolucji naukowej". Skoncentrowano się na działaniach mających na celu stworzenie własnych kadr naukowych (służyło temu podjęcie 23 maja 1946 roku uchwały Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej (KC PPR) o utworzeniu Wydziału Historii Partii przy KC, a także powołanie do życia – 25 kwietnia 1948 roku – Wyższej Szkoły Marksistowskiej przy KC PPR), w obliczu nikłego początkowo poparcia środowisk naukowych PPR nie mogła bowiem liczyć na znaczące wpływy w tych kręgach[5]. Sytuacja zmieniła się wraz z ostatecznym zwycięstwem politycznym w 1947 roku (po sfałszowanych wyborach, w wyniku których wyeliminowano z legalnej sceny politycznej partie opozycyjne), po którym nowa, „ludowa" władza rozpoczęła podporządkowywanie sobie szkolnictwa wyższego i badań naukowych. Ponieważ rządzący Polską Ludową żywili przekonanie, że ideologia komunistyczna miała naukowe podstawy, zakładali, że rozwój nauki zapewni legitymizację ich władzy.

Już przed zjazdem „zjednoczeniowym" Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR) w 1948 roku ustalone zostały „kryteria prawdy" w zakresach artystycznym i naukowym. W obrębie nauk historycznych okazją do ich wprowadzenia stał się organizowany po raz pierwszy po zakończeniu II wojny światowej VII Powszechny Zjazd Historyków Polskich we Wrocławiu (19–22 września 1948 roku). Podczas niego nowe ujęcie zauważalne było zwłaszcza w pracach sekcji zajmującej się tematyką nowożytnej i najnowszej historii Polski. Wśród zaprezentowanych referatów znalazły się m.in. *Historia klasy robotniczej* czy *Historia socjalistycznego ruchu rewolucyjnego*[6]. Rzeczywistość miano przedstawiać odtąd

[4] P. Hübner: *Polityka naukowa w Polsce w latach 1944–1953. Geneza systemu*. Wrocław 1992; Idem: *Siła przeciw rozumowi. Losy Polskiej Akademii Umiejętności w latach 1939–1989*. Kraków 1994; T.P. Rutkowski: *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970…*, s. 94–98.

[5] Warto odnotować, że w grupie pierwszych osób, które opowiedziały się za nowymi rozwiązaniami obecny był działacz PPR Stanisław Arnold, pełniący początkowo obowiązki dyrektora Departamentu Szkół Wyższych i Nauki w Ministerstwie Oświaty. M. Bogacka: *Kultura – naród – trwanie. Dzieje kultury polskiej od zarania do 1989 roku*. Warszawa 2008, s. 500; T.P. Rutkowski: *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970…*, s. 94–95.

[6] Z. Romek: *Cenzura a nauka historyczna w Polsce 1944–1970*. Warszawa 2010, s. 104–107; T.P. Rutkowski: *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970…*, s. 113–128.

z perspektywy walki klasowej. Uznano, że klasa robotnicza jako najważniejsza w społecznym procesie wytwarzania stała się „generatorem prawdy dialektycznej", w konsekwencji czego partia i jej przywódcy (jako awangarda klasy robotniczej) otrzymali monopol na prawdę, którą potrafili w nieomylny sposób objaśniać. Jak zauważyła Hanna Palska, „[t]wórcy nauki i kultury powinni pełnić rolę transmisyjnego pasa między głosem partii i resztą narodu", a inteligencja (w tym środowiska naukowe) po raz pierwszy w dziejach przestała być „przekaźnikiem" treści stworzonych przez siebie w wyniku niezależnych badań, stając się podmiotem przetwarzającym i tworzącym treści akceptowane i weryfikowane przez ideologię[7].

Omawiając stosunek władz partyjno-państwowych do nauki, warto zwrócić uwagę na dość istotny z perspektywy tematyki niniejszej pracy epizod związany z obradami VII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich. Goszczący na nim radzieccy historycy przy okazji pobytu w Polsce odwiedzili uniwersytety i instytucje naukowe Warszawy, Krakowa, Poznania i Łodzi. Wśród placówek, które wizytowali, szczególnie zainteresował ich Instytut Zachodni w Poznaniu, a zwracając uwagę na jego dorobek i zasługi w rywalizacji z historiografią niemiecką, krytycznie ocenili brak widocznych prób stosowania przez jego pracowników metod marksistowskich. W relacji z pobytu odnotowano:

> odnosimy wrażenie, że Instytut Zachodni, drugi po Akademii Nauk co do wielkości zakład naukowy, jest w istocie ostoją burżuazyjnej nauki, rozsadnikiem rozmaitych kierunków szkoły antropologicznej, etnologicznej i wielu innych rzeczy […]. Prace Instytutu oraz jego poprzednie zasługi w walce z Niemcami mogą stanowić kotwicę, której Instytut będzie się trzymał i nie będzie szedł naprzód. To się czuje[8].

Przytoczony cytat sugeruje, że dotychczasową działalność Instytutu, skierowaną na szerzenie „idei zachodniej" i walkę z niemczyzną, uznano za niewystarczającą i ograniczającą tę placówkę.

Po zakończeniu VII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich działania władz dotyczące nauki uległy intensyfikacji. Jedne z pierwszych prac organizacyjnych podjęto 18 lutego 1949 roku, kiedy powołano Komisję Popierania Twórczości Naukowej i Artystycznej przy Komitecie Ministrów do Spraw Kultury

---

[7] Por. H. Palska: *Nowa inteligencja w Polsce Ludowej. Świat przedstawień i elementy rzeczywistości*. Warszawa 1994, s. 42–43; P. Hübner: *Nowa nauka i ludzie systemu*. W: *Stalinizm*. Red. J. Kurczewski. Warszawa 1989, s. 166; T. Łepkowski: *Zjazdy Powszechne Historyków Polskich i ich rola w rozwoju polskiej historiografii*. W: *Polskie Towarzystwo Historyczne 1886–1986*. Red. S.M. Kuczyński. Wrocław–Warszawa–Kraków 1990, s. 26–27.

[8] *Stenogram wspólnego posiedzenia Sekcji Historycznej WOKS i Sekcji Naukowej Komitetu Słowiańskiego, 3 XI 1948*. Wydał i oprac. Z. Romek. W: *Klio Polska. Studia i materiały z dziejów historiografii polskiej po II wojnie światowej*. T. 1. Red. A. Wierzbicki. Warszawa 2004, s. 200–201. Por. także krytyczną opinię na temat kadry Instytutu (jako zdominowanej przez grupę katolików i pozostającej poza wpływem PZPR) wydaną przez Juliusza Bardacha (*Instytut Zachodni w dokumentach*. Wybór i oprac. A. Choniawko, Z. Mazur. Poznań 2006, s. 113–117).

(miała ona udzielać pomocy materialnej naukowcom i artystom, uzależnionej jednak od ścisłego związku ich twórczości z życiem)[9]. Na początku 1949 roku utworzono także jako strukturę zarządzania nauką Wydział Nauki i Szkół Wyższych KC PZPR. Ogólne zasady nowej polityki naukowej przygotowano podczas plenum KC PZPR w dniach 20–21 kwietnia 1949 roku, a następnie na posiedzeniu Biura Politycznego KC PZPR 23 czerwca tego roku. Obrady poświęcone były m.in. przygotowaniom do Kongresu Nauki Polskiej oraz przyjęciu wytycznych do tzw. planu „N" (Nauka), zakładającego zmiany w organizacji i polityce kadrowej na uczelniach i w instytutach badawczych (dzięki wprowadzeniu nominacji władz instytucji naukowych możliwe stało się obsadzanie tych stanowisk przez lojalnych naukowców). Nowe zasady oparto na tezie o konieczności dostosowania polskiej nauki, obarczonej rzekomym „burżuazyjnym" dziedzictwem, do wzorca przodującej nauki radzieckiej, a przede wszystkim na potrzebie wdrożenia we wszystkich dyscyplinach naukowych metodologii marksistowskiej. Nowe rozwiązania traktowane były bardzo pragmatycznie – jako pomocne w realizacji tzw. planu sześcioletniego.

Jeszcze przed rozpoczęciem Kongresu Nauki Polskiej zdecydowano o przeprowadzeniu w środowisku naukowym tzw. ofensywy ideologicznej, dzięki której miano przekonać tę grupę zawodową do racji politycznych nowej władzy, a jednocześnie pozbyć się części pracowników nauki, którzy w imię niezależności i obiektywizmu oponowali przeciw sterowaniu z zewnątrz pracami badawczymi i ich wynikami. W lutym 1950 roku powołano w tym celu Komitet Wykonawczy Kongresu, a przygotowany program obrad został zatwierdzony w Biurze Politycznym KC PZPR. W nowych realiach władze zagwarantowały sobie centralizację polityki naukowej, a wszelkie oficjalne reprezentacje środowiska naukowego (jak np. Rada Szkół Wyższych przy Ministerstwie Oświaty czy Rada Główna do Spraw Nauki i Szkolnictwa Wyższego) miały wyłącznie fasadowy i dekoracyjny charakter (były ciałem doradczym w pełni zależnym od stosownych ministerstw)[10].

Program przebudowy struktur organizacyjnych nauki nowe władze ogłosiły bezpośrednio po zakończeniu II wojny światowej, lecz, jak już wspomniano, nie spieszyły się z jego realizacją. Mniej więcej od 1947 roku podjęły starania, by uzyskać wpływy na działalność instytucji naukowych. Koncentracja na przejęciu pełni władzy politycznej w kraju oraz opór środowisk naukowych spowodowały przeciągnięcie się tego procesu, dając jednak w zamian możliwość konsolidacji jednostek i związków w ramach tegoż nurtu. Najważniejszym z przeobrażeń stało się planowane od 1948 roku utworzenie Polskiej Akademii Nauk (PAN), wprost wzorowanej na podobnej instytucji radzieckiej (Akademii Nauk Związku Radzieckiego). Sejm 30 października 1951 roku przyjął ustawę o utworzeniu PAN,

[9] M. Bogucka: *Kultura – naród – trwanie*…, s. 481.

[10] R. Kaczmarek: *Historia Polski 1914–1989.* Warszawa 2010, s. 793; P. Hübner: *Nauka polska po II wojnie światowej – idee i instytucje*. Warszawa 1987, s. 30–35; R. Stobiecki: *Historia pod nadzorem*…, s. 99–101; T.P. Rutkowski: *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970*…, s. 97–98, 137.

jednak walne zgromadzenie PAU 1 czerwca 1951 roku odrzuciło podsunięty przez aparat partyjny projekt rezolucji popierającej powstanie PAN i stanowiącej o rozwiązaniu PAU. Ostatecznie, ulegając dalszym naciskom, kolejne walne zgromadzenie 21 czerwca 1951 roku przyjęło jednak stosowną uchwałę. Oficjalnie utrzymywano, że decyzję o powstaniu PAN podjęto na pierwszym Kongresie Nauki Polskiej (zorganizowanym w dniach 29 czerwca–2 lipca 1951 roku w celu podsumowania i „rozliczenia" stanu polskiej nauki), a doceniające tę inicjatywę istniejące towarzystwa naukowe (zwłaszcza PAU i Towarzystwo Naukowe Warszawskie) postanowiły przekazać jej cały swój majątek i dorobek, a następnie samorozwiązać się[11]. Konsolidacji podmiotów dokonano zaś

> w celu zapewnienia nauce polskiej warunków wszechstronnego rozwoju i pełnego rozkwitu oraz nadania badaniom naukowym kierunku odpowiadającego istotnym potrzebom narodu, w oparciu o postępowe tradycje nauki polskiej i jej wielki dorobek, jako też o najlepsze osiągnięcia i doświadczenia wszystkich działających dotychczas instytucji i zrzeszeń naukowych, w szczególności Polskiej Akademii Umiejętności i Towarzystwa Naukowego Warszawskiego[12].

Nowa Akademia od początku pozostawała pod kontrolą rządu (traktowano ją jako „sztab generalny armii polskich uczonych, kroczących w pierwszym szeregu budowniczych socjalizmu w Polsce" oraz „instrument służący przebudowie oblicza politycznego i treści podstawowych i najbardziej nośnych społecznie dyscyplin humanistycznych"), podporządkowana bezpośrednio premierowi[13]. Nie pozostawiono jej też ani samodzielności administracyjno-finansowej (podporządkowując ministerstwu), ani swobody badań naukowych, które ściśle kontrolowano pod względem ideologicznym przez tzw. konsultacje Wydziału Nauki i Szkół Wyższych KC PZPR oraz Sekretariatu KC PZPR (początkowo za politykę naukową odpowiadał Edward Ochab)[14].

W praktyce powołanie PAN miało m.in. „podciąć żywotny dotąd ruch towarzystw naukowych, którym zarzucano egalitaryzm, oderwanie od społeczeństwa, celebrowanie nudnej obrzędowości" (zwłaszcza, co wskazano już wcześniej, PAU i Towarzystwa Naukowego Warszawskiego)[15]. Nowa Akademia została pomy-

[11] Por. Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego (dalej: MSzW), sygn. 1135, k. 18, Projekt ustawy o Polskiej Akademii Nauk; P. Hübner: *Polityka partyjno-rządowa wobec towarzystw naukowych w Polsce po II wojnie światowej*. „Prace Komisji Historii Nauki. Polska Akademia Umiejętności" 1999, nr 1, s. 59–68; T.P. Rutkowski: *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970*…, s. 137–139.

[12] AAN, MSzW, sygn. 1135, k. 2, Projekt ustawy o Polskiej Akademii Nauk; Z. Jirásek, A. Małkiewicz: *Polska i Czechosłowacja w dobie stalinizmu (1948–1956). Studium porównawcze*. Warszawa 2005, s. 341–342.

[13] Choć pierwotnie wybór prezydium i prezesa PAN podlegał zatwierdzeniu przez prezydenta Polski. Por. W. Bernacki, A. Dziurok, M. Korkuć, F. Musiał, J. Szarek, R. Terlecki: *Kronika komunizmu w Polsce*. Kraków [b.r.w.], s. 197.

[14] R. Kaczmarek: *Historia Polski*…, s. 793; J. Maciszewski: *PZPR i świat*…, s. 174.

[15] M. Bogacka: *Kultura – naród – trwanie*…, s. 501.

ślana jako „nadtowarzystwo naukowe", którego zadaniem miało być kierowanie (starowanie) pracą innych towarzystw. Dlatego w ustawie o PAN zapisana została zasada, w myśl której „Akademia w porozumieniu z właściwym ministrem lub na zlecenie Prezydium Rządu może objąć ogólny nadzór naukowy nad całością lub częścią prac placówki naukowej, nienależącej do Akademii" (co zresztą okazało się istotne także w momencie utworzenia ŚIN)[16].

Pierwszy Kongres Nauki Polskiej przyniósł również krytykę historiografii polskiej, zgodnie z którą nie zanegowano wartości dokumentacyjnej i faktograficznej poczynionych wcześniej ustaleń, założono jednak ponowną interpretację przeszłości w duchu marksistowskim. Taki kierunek zmian potwierdzono podczas I Konferencji Metodologicznej Historyków Polskich w Otwocku (28 grudnia 1951–12 stycznia 1952 roku). Podkreślono wówczas „partyjność nauki", rozumianą jako odgrywanie przez naukę roli służebnej wobec nowej, socjalistycznej rzeczywistości[17].

Wdrożone na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych XX wieku „zmiany organizacyjne" spowodowały zanik podstaw niezależności nauki, zarówno w zakresie preferowanych kierunków i technik badawczych, jak i ogłaszanych wyników badań. W przypadku instytutów naukowych oznaczało to m.in. wprowadzenie na wzór radziecki dokładnych planów pracy i norm wykonywanych zadań, rozbudowanie planowania i sprawozdawczości (często przez wprowadzenie obszernych i jednolitych formularzy), zakazywanie i nakazywanie podejmowania określonych tematów badawczych[18]. Jak zauważyli Zdeněk Jirásek i Andrzej Małkiewicz,

> Większość uczonych nadal kierowała się w swoich pracach przede wszystkim dążeniem do prawdy, ale oczekiwano od nich czego innego – wyników utylitarnych, nadających się do bezpośredniego przeniesienia do praktyki produkcyjnej oraz do wykorzystywania propagandowego. Dążono do upowszechnienia w nauce „ideologii marksistowskiej". W praktyce oznaczało to interpretowanie zjawisk, a zwłaszcza dobór preferowanych tematów badań, nie tyle na podstawie jakiejkolwiek metodologii, ile przez dość dowolne interpretowanie bieżącej polityki partii. Zatem bynajmniej nie względy teoretyczne, ani nawet ideologiczne, ale praktyka polityczna decydowała o kierunkach rozwoju nauki. W mniejszym stopniu dotyczyło to nauk ścisłych i technicznych, w znacznie większym – humanistycznych, a także przyrodniczych[19].

---

[16] AAN, MSzW, sygn. 1135, k. 14, Projekt ustawy o Polskiej Akademii Nauk; P. Hübner: *Polityka partyjno-rządowa wobec towarzystw naukowych…*, s. 68–69.

[17] Z. Romek: *Cenzura a nauka historyczna…*, s. 151–168; R. Stobiecki: *Historiografia PRL. Ani dobra, ani mądra, ani piękna… ale skomplikowana*. Warszawa 2007, s. 96–116; C. Nowarski: *Akademickie kształcenie nauczycieli historii w Polsce (1945–1980).* Kraków 1999, s. 109–112.

[18] M. Bogacka: *Kultura – naród – trwanie…*, s. 504–505.

[19] Z. Jirásek, A. Małkiewicz: *Polska i Czechosłowacja w dobie stalinizmu…*, s. 344.

By osiągnąć oczekiwane efekty, nowa władza nie wahała się sięgnąć po inne metody osłabiania przedwojennego środowiska naukowego, stosując (wspierając) wewnętrzne podziały środowiskowe. Służyły temu zakładane przez władze i zazwyczaj lepiej finansowane nowe ośrodki naukowe, czasem przyjmujące postać (jak w przypadku ŚIN) wydzielonych specjalistycznych instytutów, zwykle z posłusznymi władzom kierownikami tych jednostek. I w tym wypadku proceder ten szczególnie widoczny był w naukach humanistycznych i społecznych[20]. Istotnym działaniem było również nagradzanie – w latach 1949–1950 ustanowiono nagrody państwowe, przyznawane corocznie 22 lipca, oraz ordery Budowniczego Polski Ludowej i Sztandaru Pracy. Mieli je otrzymywać naukowcy, pisarze, aktorzy i artyści uznani za zwolenników zachodzących przeobrażeń[21].

Największej presji poddano nauki humanistyczne, a w tym historię uznawaną za ważny element ofensywy ideologicznej. Dlatego też istotną częścią badań humanistycznych pozostawała historiografia. U podstaw jej uprawiania w pierwszym powojennym dziesięcioleciu leżały założenia marksizmu, który nadawał naukom i wiedzy historycznej szczególne znaczenie z kilku powodów. Po pierwsze, marksizm zakładał, że wydarzenia dziejowe układały się w uporządkowany proces przemian, których konsekwencją było powstanie Związku Radzieckiego, bloku państw socjalistycznych, a w konsekwencji zwieńczenie procesu rewolucją proletariacką. Wobec takiej wizji ważnym zadaniem historyków miało stać się ukazanie, że objęcie władzy w Polsce po zakończeniu II wojny światowej przez „ludowe" władze było naturalną konsekwencją praw dziejowych, a nie wyłącznie doraźnych okoliczności politycznych. Polska Ludowa miała więc być ostatnim stadium rozwoju przed osiągnięciem komunizmu, stanowiącym zwieńczenie walk „ludu pracującego miast i wsi", a badacze w każdym momencie procesu dziejowego winni dostrzegać przejawy nieuchronnie nadchodzącej lepszej przyszłości.

Po wtóre, założeniem filozofii marksistowskiej, które nadawało istotną rolę nauce historycznej, było m.in. twierdzenie, że stare idee i teorie hamują rozwój społeczeństwa, przeszkadzając w ewolucji procesu dziejowego, w przechodzeniu od jednej formacji społeczno-ekonomicznej do drugiej, opóźniając jednocześnie moment nadejścia komunizmu; a tzw. postępowe idee rozwój ten ułatwiały i przyspieszały. Zgodnie z tym założeniem historia miała stać się elementem kształtowania świadomości społecznej, katalizatorem przemian, ważnym czynnikiem ideologii nowej władzy, jednym z ważnych filarów propagandy komunistycznej, który pozwalał na szybkie przekształcenie stylu myślenia społeczeństwa, stwarzał możliwość kontroli i pozwalał zorganizować go zgodnie z nowymi, socjalistycznymi wzorami.

Po trzecie wreszcie, marksistowska teoria poznania zakładała jedność teorii i praktyki, traktując tę drugą jako podstawę procesu poznawczego i kryterium prawdziwości wiedzy. Rzeczywistość historyczną zgodnie z tym założeniem

[20] R. Kaczmarek: *Historia Polski*…, s. 793–794.

[21] M. Bogacka: *Kultura – naród – trwanie*…, s. 481.

uznawano za praktykę życia społecznego i w tym kontekście stawała się ona ważnym sprawdzianem marksistowskiej teorii rozwoju świata, sprawdzianem prawdziwości teorii materializmu historycznego oraz twierdzeń o kierunku rozwoju procesu dziejowego, który miał nieuchronnie zmierzać ku komunizmowi. Efekty badań historycznych miały więc być praktyczną weryfikacją teoretycznych założeń; potwierdzeniem „postępu dziejowego" polegającego na obecności czynników sprzyjających przyjętemu przez marksistów kierunkowi rozwoju świata. Dlatego elementy „postępowe" miały być najważniejszą treścią dziejowej rzeczywistości i im właśnie nauka powinna poświęcić najwięcej uwagi, one winny ulec popularyzacji, w nich upatrywano podstawę społecznej świadomości historycznej. Wszystko, co zdefiniowano jako „wsteczne": ideologie, organizacje, warstwy i grupy społeczne czy pojedyncze postacie historyczne, znalazło się poza kręgiem zainteresowań badawczych. Wyselekcjonowane w ten sposób jedynie słuszne i obowiązujące treści historyczne stały się dowodem potwierdzającym założenia marksizmu, wskazującym słuszność obranej przez rządzących drogi i tłumaczącym (a zarazem usprawiedliwiającym) podejmowane przez nich decyzje i działania[22].

Wskazane okoliczności wpłynęły na fakt, że w miarę upływu czasu historia stawała się ważnym elementem praktyki rządzenia i narzędziem politycznych decyzji. Stało się bowiem oczywiste, że przyjęcie danej interpretacji przeszłości pociągało za sobą opowiedzenie się po określonej stronie sceny politycznej. Powszechna akceptacja marksistowskiej wizji świata i mechanizmów jego rozwoju w rozumieniu władz stanowiła deklarację poparcia dla sprawowania rządów przez władzę „ludową" i aprobaty wprowadzonego przez nią systemu społeczno-politycznego. Dlatego władzom partyjno-państwowym nie było obojętne, kto i w jaki sposób uprawia naukę historyczną, jakie stosuje metody, jakie wnioski i oceny formułuje jako efekty prowadzonych badań. Stąd wizja przeszłości (bez większego znaczenia, czy odnosząca się do dziejów ojczystych, czy powszechnych; do starożytności, średniowiecza czy historii najnowszej) prezentowana w pracach historyków powinna potwierdzać tezę o wyższości ustroju socjalistycznego nad kapitalistycznym, stanowić ważny element propagandowy i wychowawczy, który stał się istotnym składnikiem sprawowania władzy[23]. Za gwarancję prawomyślności oraz propagandowego i politycznego poparcia dla socjalistycznej ojczyzny i jej władz partyjno-państwowych uznawano więc publiczną deklarację stosowania w nauce marksistowskich metod badawczych, wyznawania przez uczonych marksistowskiego światopoglądu, a także realizację postulatów badawczych materializmu historycznego w praktyce. Teoretyczne podstawy takiego właśnie stanowiska

[22] Por. A. Wierzbicki: *Prawda jest i może być tylko w rękach klasy robotniczej. Z dziejów zasady partyjności nauki historycznej w Polsce*. W: *Klio Polska. Studia i materiały z dziejów historiografii polskiej po II wojnie*. T. 3. Red. A. Wierzbicki. Warszawa 2008, s. 144–151; A.F. Grabski: *Zarys historii historiografii polskiej*. Poznań 2000, s. 198–212; R. Stobiecki: *Historiografia PRL. Ani dobra, ani mądra, ani piękna…*, s. 87–94.

[23] Jednym z pierwszych narzędzi miało być powołane we wrześniu 1948 roku Zrzeszenie Historyków-Marksistów. Por. W. Bernacki, A. Dziurok, M. Korkuć, F. Musiał, J. Szarek, R. Terlecki: *Kronika komunizmu…*, s. 173.

przedstawione zostały w zbiorowym opracowaniu poświęconym materializmowi historycznemu, wydanym w ZSRR po raz pierwszy w 1951 roku (w Polsce opublikowanym w 1955 roku). Autorzy wskazali w nim:

> materializm historyczny jako nauka o ogólnych prawach rozwoju społeczeństwa jest jedną z części składowych marksizmu-leninizmu, jest naukowo-historyczną podstawą komunizmu, teoretyczną podstawą polityki, strategii i taktyki klasy robotniczej, jej rewolucyjnej awangardy – partii komunistycznej. Materializm historyczny […] to wiecznie żywa, twórczo rozwijająca się teoria społeczna, a zarazem metoda poznania życia społecznego i wytyczna działania. Żeby stać się świadomym uczestnikiem wielkiej historycznej walki o pokój, o demokrację, o komunizm, trzeba znać rzeczywiste przyczyny i siły napędowe wydarzeń historycznych, trzeba znać prawa rozwoju społecznego. Materializm historyczny umożliwia poznanie ogólnych praw rozwoju społeczeństwa, prawidłowe orientowanie się w zachodzących wydarzeniach historycznych, rozumienie ich sensu oraz jasne dostrzeganie kierunku rozwoju społecznego, perspektyw dziejowych[24].

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na odmienny od dotychczasowego sposób postrzegania. Dla części środowisk prawdziwa mogła stać się postawiona u progu XXI wieku teza Jaremy Maciszewskiego (pełniącego w przeszłości m.in. funkcję kierownika Wydziału Nauki i Oświaty KC PZPR), zgodnie z którą założenia marksizmu stały się atrakcyjną „nowością", która w swojej warstwie metodologicznej, filozoficznej i ideologicznej fascynowała wielu naukowców i otwierała przed nimi „nowe horyzonty" badawcze[25].

Niezależnie od struktur nauki, które, przynajmniej w teorii, odwoływały się do form i tradycji nauki polskiej ukształtowanej w XIX i XX wieku, od samego początku starano się tworzyć także instytucje całkowicie z nich wyodrębnione, podległe bezpośrednio PZPR i niekryjące swego ideologicznego charakteru. Ich zadaniem miała być ideologizacja całej nauki. Taki charakter miał utworzony 17 stycznia 1950 roku Instytut Kształcenia Kadr Naukowych przy KC PZPR (z Adamem Schaffem na czele), zajmujący się w praktyce narzucaniem i weryfikacją światopoglądów naukowców (działalność rozpoczął w październiku 1950 roku). Choć sam Instytut został zlikwidowany w 1954 roku, utworzono w jego miejsce najpierw Instytut Nauk Społecznych przy KC PZPR, a następnie Wyższą Szkołę Nauk Społecznych (WSNS) przy KC PZPR[26]. Wymiernym dowodem wpływów PZPR na środowiska naukowe była także liczba osób, które zdecydowały się na wstąpienie do rządzącej *de facto* partii. Według danych przytoczonych przez Bar-

[24] Z. Romek: *Cenzura a nauka historyczna…*, s. 104–107.

[25] J. Maciszewski: *PZPR i świat nauki…*, s. 172–173.

[26] R. Kaczmarek: *Historia Polski…*, s. 794–795; T.P. Rutkowski: *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970…*, s. 144–145; B. Fijałkowska: *Polityka i twórcy (1948–1959).* Warszawa 1985, s. 342; W. Bernacki, A. Dziurok, M. Korkuć, F. Musiał, J. Szarek, R. Terlecki: *Kronika komunizmu…*, s. 191.

barę Fijałkowską w 1953 roku do PZPR należało blisko 2,5 tysiąca samodzielnych i pomocniczych pracowników naukowych PAN i wyższych uczelni, rok później ich liczba wzrosła o ponad 700 osób[27].

Poza polityką realizowaną oficjalnie ważną rolę ogrywała również działalność, którą określić można jako tajną. Struktury bezpieczeństwa Polski Ludowej utworzyły zorganizowany system inwigilacji, obejmujący zarówno informatorów (czyli „zewnętrzne" osobowe źródła informacji, na ogół nienależące do „grupy prowadzącej działalność antysystemową"), jak i tajnych współpracowników (definiowanych jako osoby wywodzące się z takiej grupy, ewentualnie do niej wprowadzane)[28]. Pojawiające się dziś (zwłaszcza dzięki materiałom archiwalnym Instytutu Pamięci Narodowej) informacje i dokumenty pozwalają zauważyć, że władze partyjno-państwowe usiłowały kontrolować i inwigilować środowiska naukowe i twórcze także bez wiedzy samych zainteresowanych[29]. Wśród znanych dziś i opisanych przypadków współpracowników służb wywodzących się ze środowiska górnośląskich humanistów znajdują się takie znane postacie, jak Kazimierz Popiołek czy Franciszek Szymiczek, potwierdzające fakt, że poziom inwigilacji sięgał bardzo wysoko[30].

Bez wątpienia ważną cezurą w kształtowaniu się stosunku władz wobec nauki była (tak jak zresztą w odniesieniu do innych sfer życia mieszkańców ZSRR i tzw. państw satelickich) śmierć Józefa Stalina w 1953 roku, a zwłaszcza XX Zjazd Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego (luty 1956 roku). W realiach Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (taką nazwę nosiło państwo polskie od 1952 roku) okres ten obfitował w ważne wydarzenia polityczne: śmierć Bolesława Bieruta, objęcie obowiązków I sekretarza KC PZPR przez Edwarda Ochaba, a następnie Władysława Gomułkę, a także protesty poznańskiego Czerwca oraz polskiego Października 1956 roku[31].

---

[27] B. Fijałkowska: *Polityka i twórcy…*, s. 333–334.

[28] Por. F. Musiał: *Podręcznik bezpieki. Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL (1970–1989)*. Kraków 2007, s. 325, 331; R. Terlecki: *Miecz i tarcza komunizmu. Historia aparatu bezpieczeństwa w Polsce 1944–1990*. Kraków 2007.

[29] Por. K. Heska-Kwaśniewicz: *Taki to mroczny czas. Losy pisarzy śląskich w okresie wojny i okupacji hitlerowskiej*. Katowice 2004; H. Głębocki: *Policja tajna przy robocie. Z dziejów państwa policyjnego w PRL*. Kraków 2005; A. Siedlecka: *Obława. Losy pisarzy represjonowanych*. Warszawa 2005; A. Bikont, J. Szczęsna: *Lawina i kamienie. Pisarze wobec komunizmu*. Warszawa 2006; *Artyści a Służba Bezpieczeństwa. Aparat bezpieczeństwa wobec środowisk twórczych. Materiały pokonferencyjne*. Red. R. Klementowicz, S. Ligarski. Wrocław 2008; J. Siedlecka: *Kryptonim „Liryka". Bezpieka wobec literatów*. Warszawa 2009; *„Twórczość obca nam klasowo". Aparat represji wobec środowiska literackiego 1956–1990*. Red. A. Chojnowski, S. Ligarski. Warszawa 2009; R. Graczyk: *Cena przetrwania? SB wobec „Tygodnika Powszechnego"*. Warszawa 2011; A. Kulecka, T.P. Rutkowski: *Oczami agenta. Środowiska naukowe i archiwalne w doniesieniach TW „Zyg" – Zygmunta Kolankowskiego*. Warszawa 2012.

[30] Szerzej por.: A. Topol: *Kazimierz Popiołek i jego czasy (1903–1986)*. Katowice–Warszawa 2004; S. Rosenbaum: *Bibliotekarz, historyk, agent. Casus Franciszka Szymiczka*. „Studia Śląskie" 2009, t. 68, s. 135–169.

[31] Por. m.in.: J. Eisler, R. Kupiecki: *Na zakręcie historii – rok 1956*. Warszawa 1992; M.R. Bombicki: *Polski Październik '56. Początek drogi*. Poznań 1993; P. Machcewicz: *Polski rok 1956*. Warszawa 1993; W. Władyka:

2.2. Władze PRL wobec humanistyki w latach 1956–1989

Przełom lat 1956/1957 stał się okresem zmian (również organizacyjnych) w nauce historycznej, które przebiegały w atmosferze gorących sporów i ostrej krytyki dotychczasowych, powojennych dokonań badawczych. Dobrą ilustracją tego może być zorganizowana w grudniu 1956 roku narada historyków w sprawie badań nad historią najnowszą (z udziałem w składzie prezydium związanego z Górnym Śląskiem K. Popiołka). W jej trakcie C. Madajczyk zwrócił uwagę, że historia najnowsza Polski (w tym zwłaszcza historia polityczna) pozostawała w stosunku do opracowań innych okresów „niewątpliwie w tyle"; podkreślił też potrzebę badań nad ruchem robotniczym „niemal od podstaw, gdyż dotychczasowe badania prowadzone były prawie wyłącznie pod kątem wymagań bieżącej polityki, co powodowało liczne wypaczenia". Skrytykował też obowiązujące w minionej dekadzie praktyki, a wśród przedstawionych postulatów wskazał: „Zniknąć musi usługowa funkcja historyków dla polityki, jednocześnie udostępnione być muszą inwentarze prohibitów tak, by historyk znał całość materiału […]. Odgradzamy się także stanowczo na przyszłość od polityki represyjnej w nauce"[32].

Październik 1956 roku przyniósł również zmiany w ideologicznym nadzorze nad polską nauką. W styczniu 1957 roku powołano Komisję do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury KC PZPR, która w lipcu tego roku została przekształcona w Komisję Oświaty i Nauki KC PZPR. Tę z kolei ponownie przeobrażono w 1959 roku (w ramach procesu odchodzenia od odwilży) w Wydział Nauki i Oświaty KC, na którego czele stanął Andrzej Werblan[33]. Organizacji aparatu PZPR kierującej nauką na szczeblu centralnym odpowiadały struktury komitetów wojewódzkich (KW) PZPR w terenie (przeważnie komórki odpowiedzialne za naukę i oświatę, choć ich usytuowanie w strukturze KW było zróżnicowane w poszczególnych ośrodkach)[34]. Podobnie jak w KC PZPR zapadały decyzje odnośnie do obsady ważniejszych stanowisk w instytucjach centralnych, tak w KW PZPR decydowano o obsadzie istotnych stanowisk na uczelniach i w ośrodkach naukowych

Październik '56. Warszawa 1994; T. Kisielewski: *Październik 1956 punkt odniesienia. Mozaika faktów i poglądów. Impresje historyczne*. Warszawa 2001; E. Makowski: *Poznański Czerwiec 1956: pierwszy bunt społeczeństwa w PRL*. Poznań 2001; S. Jankowiak, P. Machcewicz, A. Rogulska: *Zranione miasto. Poznań w czerwcu 1956 roku*. Poznań–Warszawa 2003; P. Codogni: *Rok 1956*. Warszawa 2007.

[32] T.P. Rutkowski: *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970…*, s. 301–302.

[33] Andrzej Werblan był absolwentem Instytutu Nauk Społecznych przy KC PZPR oraz Uniwersytetu Warszawskiego, m.in. profesorem i dyrektorem Instytutu Podstawowych Problemów Marksizmu-Leninizmu przy KC PZPR, od 1972 roku stał na czele komitetu redakcyjnego planowanej encyklopedii historii ruchu robotniczego i komunizmu w Polsce. W. Bernacki, A. Dziurok, M. Korkuć, F. Musiał, J. Szarek, R. Terlecki: *Kronika komunizmu…*, s. 300.

[34] Por. J. Durka: *Działalność Wydziału Nauki i Oświaty (Nauki, Oświaty i Kultury) Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Częstochowie w latach 1975–1990 w świetle planów pracy i sprawozdań*. W: *Partia komunistyczna w Polsce. Struktury – ludzie – dokumentacja*. Red. D. Magiera. Lublin–Radzyń Podlaski 2012.

na danym terenie. Tak skonstruowany system zarządzania nauką przez PZPR początkowo służyć miał przede wszystkim nadzorowi ideologicznemu, wyznaczając jednocześnie, czy starając się to robić, kierunki polityki partii wobec nauki[35].

Okres po 1956 roku nie był wolny od nacisków politycznych w badaniach naukowych (rozrachunku ze stalinizmem dokonano podczas obrad VIII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Krakowie we wrześniu 1958 roku), ale zakres wolności badawczej znacznie się wówczas powiększył (np. przez wyrażenie w 1955 roku zgody na udostępnianie prohibitów dla celów naukowych czy krytykę stosowanych przez Wydział Historii Partii KC metod badawczych), podjęto także próbę wypracowania w badaniach historycznych „marksizmu otwartego", „przywracania pamięci" oraz „milczącego paktu o nieagresji" między władzą a środowiskami naukowymi. Było to przede wszystkim efektem ponownego otwarcia na współpracę naukową z zagranicą (zwłaszcza z Europą Zachodnią), chociaż luka pokoleniowa powstała w latach pięćdziesiątych XX wieku była już na tyle duża, że trudno było ją szybko wypełnić (dodatkowym ograniczeniem okazał się relatywnie krótki okres „odwilżowej" swobody, choć od lat siedemdziesiątych XX wieku kontakty międzynarodowe stały się już praktycznie regułą)[36].

Wydarzenia drugiej połowy lat pięćdziesiątych XX wieku doprowadziły jednak do zwrotu w sposobie prezentacji badań humanistycznych (określanego mianem „epoki rewizjonistycznej"), trwającego aż do początku lat osiemdziesiątych XX wieku. Władze świadomie zrezygnowały z wcześniej realizowanej polityki ścisłego nadzoru nad prezentowaniem wyników badań historycznych, zadowalając się kontrolą wybranych obszarów (zwłaszcza historią najnowszą). W zamian za to naukowcy gotowi byli (już na poziomie autocenzury) do unikania niektórych tematów, traktowanych jako tabu, choć w miarę upływu czasu zakres chronologiczny owych tematów coraz wyraźniej się zawężał[37].

Pod koniec lat pięćdziesiątych XX wieku badania naukowe w Polsce prowadzone były przez trzy główne podmioty: wyższe uczelnie, placówki PAN oraz podlegające poszczególnym resortom (głównie gospodarczym) instytuty naukowo-badawcze. W 1959 roku w PRL istniały 53 uczelnie wyższe[38] (wśród

[35] Szerzej por.: W. Janowski, A. Kochański: *Informator o strukturze i obsadzie personalnej centralnego aparatu PZPR 1948–1990*. Red. K. Persak. Warszawa 2000, s. 107; T.P. Rutkowski: *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970…*, s. 349–350; P. Plaskot, T.P. Rutkowski: *Trudna sztuka kierowania nauką. Wydział Nauki i Oświaty KC PZPR wobec Polskiej Akademii Nauk (1949–1989)*. W: *PZPR jako machina władzy*. Red. D. Stola, K. Persak. Warszawa 2012, s. 302.

[36] R. Kaczmarek: *Historia Polski…*, s. 795; Z. Romek: *Cenzura a nauka historyczna…*, s. 201–244; M. Bogacka: *Kultura – naród – trwanie…*, s. 531–536; R. Stobiecki: *Historiografia PRL. Ani dobra, ani mądra, ani piękna…*, s. 140; A. Kemp-Welch: *Polska pod rządami…*, s. 83; T.P. Rutkowski: *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970…*, s. 262–271; J. Maciszewski: *PZPR i świat…*, s. 177; A. Friszke: *Polska. Losy państwa i narodu 1939–1989*. Warszawa 2003, s. 280.

[37] A.F. Grabski: *Zarys historii historiografii…*, s. 213–215; R. Stobiecki: *Historiografia PRL. Ani dobra, ani mądra, ani piękna…*, s. 140–141.

[38] W zestawieniu nie uwzględniono Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego oraz uczelni artystycznych.

nich tylko 7 uniwersytetów), 76 placówek PAN (w tym 23 humanistyczne) oraz 98 instytutów resortowych (aż 62 z nich określano mianem przemysłowych)[39]. Krajowe władze partyjne zdawały sobie sprawę z niewystarczającego – ich zdaniem – upartyjnienia struktur naukowych. W informacji Komisji Nauki KC PZPR z 1959 roku przeczytać można m.in.:

> w wyższych uczelniach, w rezultacie prowadzonej przez wiele lat w zasadzie słusznej polityki kadrowej, mamy zdrową sytuację, stwarzającą przesłanki umocnienia w perspektywie komunistycznego trzonu wśród naukowców. Natomiast w PAN i w instytutach resortowych sytuacja jest niekorzystna. Upartyjnienie wśród najmłodszych pracowników nauki (asystentów) jest na ogół nie większe niż wśród profesury, wyraźnie mniejsze niż wśród adiunktów. Wskazuje to na zaniedbanie prowadzenia partyjnej polityki kadrowej w ciągu ostatnich lat. Prowadzenie takiej polityki ma szczególnie poważne znaczenie wobec gwałtownego spadku upartyjnienia wśród studentów i słabości organizacji młodzieżowych[40].

Autorzy przyczyny takiego rozwoju sytuacji upatrywali w panujących wśród pracowników nastrojach oraz w rezygnacji w okresie popaździernikowym z „biurokratycznego i fasadowego zarządzania życiem naukowym", „dyrygowania uczonymi", „sekciarskich praktyk wpływania na świadomość i skład uczonych", a także ze „zbędnego ingerowania partii w spory naukowe". Niezależnie od tego władze partyjne zdawały sobie sprawę z potrzeby przebudowania tak ukształtowanego modelu. Szukając głównych zagrożeń realizacji socjalistycznego modelu nauki, wskazywano na pojawiające się wśród części pracowników naukowych

> nieraz agresywne, liberalno-burżuazyjne hasła nieingerencji partii w sprawy nauki i jej instytucji naukowych nie w sensie ich samorządności, lecz w sensie niezależności od władzy ludowej, hasła „czystej" nauki niezależnej od planów socjalistycznego budownictwa; tendencje do powoływania władz wszelkich placówek naukowych drogą „wolnych wyborów" przez uczonych itp. Propagowano w uczelniach i w PAN powrót do (wyidealizowanych zresztą) form przedwojennych, negujących dorobek Polski Ludowej w nauce [*sic!*]. Miały miejsce próby odsuwania od kierowniczych stanowisk, a czasem usuwania z pracy w uczelniach postępowych pracowników nauki. […] Wyrazem ulegania tym tendencjom jest fakt, iż w żadnym z pionów prowadzących badania naukowe nie ma w ostatnich latach świadomego planu kształcenia marksistowskiej kadry naukowej[41].

[39] AAN, zespół: KC PZPR/Komisja Nauki, sygn. 237/XVI-237, k. 1, Informacja Komisji Nauki KC PZPR z 22 maja 1959 r.

[40] Ibidem, k. 13–16.

[41] Ibidem.

Na podobne elementy zwracał uwagę Jarema Maciszewski, gdy oceniając realia po 1956 roku, pisał:

> Całkowitą autonomię uzyskał społeczny ruch naukowy, z wyjątkiem niektórych towarzystw naukowych typu humanistycznego; w stosunku do nich komitety partyjne dbały o reprezentację członków partii w ich zarządach. Narzędziem oddziaływania władz na regionalne i branżowe towarzystwa naukowe, ale także, czy przede wszystkim, instrumentem realnego popierania ich działalności, były dotacje z budżetu państwa, znajdujące się na ogół w dyspozycji prezydium i sekretariatu naukowego PAN[42].

Rok 1961 przyniósł działania mające na celu uporządkowanie funkcjonowania placówek naukowo-badawczych (ustawę o instytutach naukowo-badawczych przyjęto 17 lutego tego roku). W sierpniu 1961 roku zajmował się tym problemem Wydział Nauki i Oświaty KC PZPR, rezultat prac w postaci projektu zarządzenia o trybie powoływania placówek tego typu trafił następnie do Ministerstwa Nauki i Oświaty (na ręce ministra Tadeusza Kochanowskiego), a później pod obrady komisji partyjno-rządowej[43]. Tymi samymi przepisami, na wniosek ministra skierowany do kierownika Wydziału Oświaty i Nauki KC PZPR A. Werblana, objęte zostały tzw. instytuty podległe spółdzielczości pracy i organizacjom społecznym[44]. Poza powodami merytorycznymi (coraz częściej instytuty te z placówek o charakterze organizatorów badań prowadzonych poza nimi oraz wydawców stawały się realnymi ośrodkami naukowo-badawczymi) przyczyną zmian była kolejna próba podporządkowania sobie tychże ośrodków. Komisja partyjno-rządowa rozpoczęła prace na przełomie 1961 i 1962 roku i „w głównej mierze skoncentrowała swoją działalność na rozważaniu merytorycznej celowości istnienia poszczególnych placówek naukowych podległych Polskiej Akademii Nauk". W efekcie dokonała kategoryzacji placówek naukowo-badawczych, za kryteria przyjmując: celowość istnienia, liczebność i kwalifikacje kadry naukowej, wyniki kształcenia „młodej kadry" oraz posiadane zaplecze materialne[45].

Początek lat sześćdziesiątych XX wieku przyniósł kolejne utrudnienia rozwoju badań – dostrzeżono coraz wyraźniejszy deficyt kadr naukowych („W porównaniu z innymi krajami nasz aparat naukowo-badawczy jest niedostateczny. Nawet przy dużym wzroście ogólnym, mała jest ilość samodzielnych pracowników nauki. Niekorzystnie też kształtuje się proporcja pomiędzy pracownikami nauki zatrudnionymi w szkolnictwie wyższym i instytutach naukowo-badawczych"[46]).

[42] J. Maciszewski: *PZPR i świat*…, s. 178.

[43] AAN, zespół: CA KC PZPR, sygn. 253, k. 1, Pismo Zdzisława Kaczmarka do ministra Tadeusza Kochanowicza z 12 lipca 1961 roku.

[44] AAN, CA KC PZPR, sygn. 253, k. 141, Pismo T. Kochanowicza do A. Werblana z 9 stycznia 1962 roku.

[45] AAN, CA KC PZPR, sygn. 253, k. 89, Sprawozdanie z prac Komisji Partyjno-Rządowej ds. placówek naukowo-badawczych (okres kwiecień 1961–styczeń 1962).

[46] AAN, CA KC PZPR, sygn. 253, k. 71, Notatka o problemach kadrowego zabezpieczenia szkół wyższych i instytucji naukowo-badawczych.

Można rzec, że wykorzystując sytuację, władze partyjno-państwowe podjęły wówczas kolejną ofensywę ideologiczną, polegającą na promowaniu historii najnowszej oraz jej badaczy wywodzących się ze struktur partyjnych (głównie z grona absolwentów IKKN/INS). To wtedy awanse naukowe uzyskali m.in.: Czesław Madajczyk, Maria Turlejska, Marian Żychowski, Franciszek Ryszka czy Henryk Zieliński. Prezentację tematyki historii najnowszej, wobec trudności z wypracowaniem odpowiedniego jej sposobu, ograniczano w tym czasie do przygotowywania dużej liczby publikacji źródłowych i przyczynkarskich[47].

Tematyka prowadzenia badań naukowych podejmowana była także w strukturach kierownictwa PZPR. Podczas XI Plenum KC PZPR (listopad 1963 rok) sekretarz KC PZPR Witold Jarosiński krytycznie ocenił sytuację panującą w naukach humanistycznych, mówiąc m.in.:

> wciąż utrzymują się w naszej humanistyce, a w szczególności w naukach społecznych, liczne zjawiska ujemne, a nawet niepokojące. Występuje rozdźwięk między formalną i techniczną stroną tych nauk, a ich treścią ideową oraz funkcjami ideologicznymi. […] Obecnie front ideologiczny nabiera szczególnego znaczenia. […] Walka ideologiczna między kapitalizmem a socjalizmem nie słabnie i nie zanika, lecz zaostrza się i przybiera nowe formy[48].

Oceniając postawę kadry naukowej, W. Jarosiński podkreślił, że nastąpiło „osłabienie ofensywnej treści ideowej prac naukowych", a jednocześnie „nie został spełniony postulat skierowania uwagi ku problemom współczesności" (wskazał na zbyt mało liczną, jego zdaniem, grupę badaczy historii najnowszej). Odnosząc się do tego wystąpienia i wspomnianego w nim problemu, ówczesny I sekretarz KC PZPR W. Gomułka przestrzegał:

> Wśród pracowników naukowych, zatrudnionych w naszych uczelniach czy w naszych instytutach, jest wielu o różnych poglądach. Gdyby ludzie nauki w innym kraju mieli takie przeciwstawne poglądy, a pracowali w kraju kapitalistycznym, to by ich 24 godziny nie trzymali, usunęliby ich. My mamy bardzo dużo wyrozumienia, pobłażliwości, wynikającej nie tylko dlatego, że znamy nasze potrzeby (bo tam, gdzie będzie zachodziła konieczność, gdy człowiek zamiast twórczej prowadzi szkodliwą działalność, będziemy musieli sami go usuwać przy wszystkich naszych brakach, będzie mniej szkody z tego, aniżelibyśmy go pozostawili)[49].

---

[47] T.P. Rutkowski: *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970…*, s. 378–380.

[48] Ibidem, s. 392–393.

[49] Podobną tematykę podejmowano także podczas innych spotkań tegoż gremium – np. XI Plenum KC PZPR 17–18 grudnia 1962 roku (por. W. Bernacki, A. Dziurok, M. Korkuć, F. Musiał, J. Szarek, R. Terlecki: *Kronika komunizmu…*, s. 259).

Podobne głosy usłyszeć można było w zasadzie w czasie wszystkich innych spotkań struktur partyjnych. Na XIII Plenum KC PZPR (4–6 lipca 1963 roku) w referacie inauguracyjnym W. Gomułka wskazał, że nauki społeczne „zajmują niezwykle ważne miejsce na froncie walki ideologicznej", podkreślając rolę środowiska naukowego jako prowadzącego celową działalność („W naukach społecznych walka przeciw ideologii burżuazyjnej była traktowana jako zadanie trzeciorzędne, a wielu pracowników nauki faktycznie się od niej uchylało"). Zwrócił ponownie także uwagę na znaczenie odpowiedniej kontroli ze strony władz („Przed instancjami partyjnymi i państwowymi staje ostro żądanie wzmożenia ich funkcji organizującej i koordynującej […]. Idzie tu zarówno o kierunek ideowy rozwoju tych nauk, o ich powiązania z zapotrzebowaniem społecznym, jak również o funkcje ideowo-wychowawcze"). Odnosząc się do nauk historycznych, W. Gomułka odnotował słabość marksistowskiej popularyzacji historycznej oraz stanowiące konsekwencję takiego stanu rzeczy zjawisko „oddawania terenu największego oddziaływania społecznego" w ręce historyków „trzymających się burżuazyjnych szablonów myślenia" i „nierozumiejących istotnego sensu dziejów". Przypominał stanowisko władz partyjnych, w imię którego „swoboda dyskusji w historycznych towarzystwach naukowych nie może być rozumiana jako zasada równorzędnej prezentacji różnorodnych poglądów, bez należytego podejmowania zdecydowanej polemiki z błędnymi poglądami", oraz przedstawił własną wizję prowadzenia polityki historycznej, w której nadrzędne miejsce miało zająć opracowanie historii ruchu robotniczego[50].

XIII Plenum KC PZPR stanowiło istotną cezurę w polityce władz partyjno-państwowych PRL wobec środowisk naukowych w latach sześćdziesiątych XX wieku. Jak zostało już zasygnalizowane, oficjalnie ogłoszona ofensywa ideologiczna, w przeciwieństwie do okresu wcześniejszego, obejmowała odtąd konkretne dziedziny wymagające zmiany, definiowała także poglądy uznane za niewłaściwe. Ponadto wobec zaostrzenia walki ideologicznej część spośród lojalnych i oddanych do tej pory uczonych, pełniących istotną funkcję w polityce władz PZPR dotyczącej nauk historycznych, przestała odpowiadać nowym kryteriom i powoli traciła swą pozycję na rzecz młodszych konkurentów, którzy gwarantowali większą lojalność, a przy tym nie byli tak obciążeni „błędami i wypaczeniami" poprzedniego okresu[51]. Jednocześnie zmiana lansowanego modelu państwa i proces jego uprzemysłowienia niosły w konsekwencji potrzebę promowania nauk ścisłych i technicznych. Mimo to władze nie zamierzały rezygnować z wpływu i kontroli nad humanistyką oraz nie chciały dopuścić do ograniczenia jej propagandowej roli. Jak tłumaczył ówczesny minister oświaty i szkolnictwa wyższego (jednocześnie historyk, profesor Uniwersytetu Warszawskiego) Henryk Jabłoński podczas odbywającego się trzy lata później

[50] T.P. Rutkowski: *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970*…, s. 393–394; W. Bernacki, A. Dziurok, M. Korkuć, F. Musiał, J. Szarek, R. Terlecki: *Kronika komunizmu*…, s. 261.

[51] T.P. Rutkowski: *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970*…, s. 398.

Kongresu Kultury Polskiej (7–9 października 1966 roku), „w związku z osiągnięciami nauk ścisłych i technicznych na wyższym szczeblu może i powinna rozwijać się humanistyka. Nie powinno i nie może być między nimi rozbratu”[52]. W maju 1967 roku (przy okazji kolejnego, VIII Plenum KC PZPR) uznano, że istnieje groźba utraty kontroli nad środowiskiem naukowym, z tego powodu nakazano Ministerstwu Szkolnictwa Wyższego zwiększenie wpływu partii na pracowników umysłowych, twórców i naukowców.

Lata 1965–1966 przyniosły eskalację napięcia w stosunkach między władzami partyjno-państwowymi a hierarchami Kościoła katolickiego. Głównymi powodami takiego stanu rzeczy było wystosowanie w listopadzie 1965 roku tzw. listu biskupów polskich do biskupów niemieckich, a także finał kościelnych i państwowych obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski/Tysiąclecia Państwa Polskiego[53]. Po nagłośnieniu przez propagandę listu biskupów rozpoczęto medialną nagonkę, w której udział wzięli reprezentanci środowisk naukowych. Oni także uczestniczyli w naukowych obchodach Tysiąclecia Państwa Polskiego, organizując okolicznościowe sesje.

Rok 1968 przyniósł humanistycznym środowiskom naukowo-badawczym okazję do analizy i ponownego przyjrzenia się dokonaniom II Rzeczypospolitej (w ramach obchodów 50. rocznicy odzyskania przez Polskę niepodległości). Dodatkowe konsekwencje wywołały wydarzenia Marca 1968 roku, które spowodowały m.in. nagonkę na pracowników naukowych[54], a także przesilenie w sierpniu, wynikające z interwencji wojsk Układu Warszawskiego w Czechosłowacji. W tym samym roku podjęto również kolejną już próbę reorganizacji struktur naukowo-badawczych, przystępując do zmian organizacyjnych w PAN. Wskazując na powody przeobrażeń, odnotowywano „wzmocnienie roli i oddziaływania Polskiej Akademii Nauk na rozwój nauki polskiej oraz na organizację życia naukowego w kraju”, wypowiadanie się w szerszym zakresie społeczności PAN w sprawach nauki, stworzenie lepszych warunków rozwojowych placówkom jej podległym oraz przeprowadzenie koncentracji prac badawczych. Chciano zakończyć w ten sposób okres „kształtowania i krzepnięcia” sieci placówek naukowo-badawczych[55].

Początek lat siedemdziesiątych i rozpoczynająca się dekada Gierka przyniosły próbę zweryfikowania „stanu posiadania” przez władze. Narzędziem do tego stał się zorganizowany w Warszawie w 1973 roku (26–29 czerwca) drugi Kongres Nauki Polskiej oraz XII Plenum KC PZPR w czerwcu 1978 roku. Mimo że władze

[52] *Kongres Kultury Polskiej 1966. Materiały i sprawozdania*. Red. S.W. Balicki. Warszawa 1967, s. 405.

[53] Por. A. Dudek, R. Gryz: *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*. Kraków 2002, s. 217–276.

[54] Na temat wydarzeń ogólnopolskich por. np. P. Osęka: *Marzec ’68*. Kraków 2008; na temat analogicznych działań w województwie katowickim: S. Fertacz, K. Miroszewski: *Marzec 1968 roku w województwie katowickim*. Katowice 2009.

[55] AAN, CA KC PZPR, sygn. 619, k. 1, Notatka w sprawie zmian organizacyjnych w PAN Sekretarza Naukowego PAN Witolda Nowackiego z 4 stycznia 1968 roku.

dostrzegały już wówczas wyraźnie opłakane skutki polityki naukowej („przesiąkniętej dogmatyzmem i ideologią"), nie były w stanie dokonać jej modernizacji. Powodów takiego stanu rzeczy było kilka, m.in.: stałe niedoinwestowanie badań, brak swobodnego przepływu informacji i wymiany naukowej, odpływ znaczącej części środowiska naukowego poza granice kraju (wyjazd zwłaszcza badaczy nauk przyrodniczych i stosowanych do Europy Zachodniej). Podejmowane próby zmian okazywały się nieskuteczne, a działania samych środowisk naukowych napotykały na sprzeciw ze strony władz. Tak było w 1980 roku z utworzonym Komitetem Porozumiewawczym Stowarzyszeń Twórczych i Naukowych, którego zadaniem było zjednoczenie wysiłków różnych środowisk twórczych w celu poprawy ich sytuacji i pozycji. Efektem tego było przede wszystkim ograniczenie działań cenzorskich[56].

Zainicjowane (również na szczytach władz partyjnych, na których Edwarda Gierka zastąpił Stanisław Kania, a następnie Wojciech Jaruzelski) przez sierpniowe protesty 1980 roku zmiany w latach osiemdziesiątych XX wieku rozpoczęły proces stopniowego uwalniania się nauk humanistycznych (także w obszarze historii najnowszej) od kurateli czynników partyjno-państwowych (mimo podejmowanych przez nie nadal represji wobec przedstawicieli tego środowiska). W tym względzie symboliczne znaczenie miało powołanie 16 września 1980 roku kierowanego przez Klemensa Szaniawskiego Komitetu Porozumiewawczego Stowarzyszeń Twórczych i Naukowych – „interdyscyplinarnej reprezentacji" tychże środowisk, której podstawowym celem była „obrona kultury polskiej" oraz wypracowanie nowych zasad funkcjonowania kultury i nauki[57]. Ostatni okres istnienia PRL charakteryzował się więc tym, że coraz liczniejsza grupa naukowców – w tym także deklarujących się jako zwolennicy ustroju i obowiązującej ideologii – coraz wyraźniej domagała się najpierw rozluźnienia ideologiczno-politycznego „gorsetu", a z czasem (uzyskawszy ze strony władz pewne ustępstwa) jego zupełnego zrzucenia. Oceniając ich aktywność, J. Maciszewski postawił kolejną tezę, że tego typu metamorfozy

> dotyczyły przede wszystkim uczonych starszego i średniego pokolenia, zwłaszcza tych, którzy albo należeli do czołówki stalinizatorów nauki i życia intelektualnego kraju, albo też ze szczególną gorliwością ich wspomagali. Można zaryzykować twierdzenie, że im bardziej był ktoś zaangażowany w stalinizację nauki, tym ostrzej i skwapliwiej akcentował po roku 1956 opozycyjność w stosunku do polityki PZPR oraz krytycyzm wobec nie tylko praktyki, ale i ideałów socjalizmu[58].

---

[56] Por.: M. Bogacka: *Kultura – naród – trwanie*…, s. 565; J. Maciszewski: *PZPR i świat*…, s. 183–184.

[57] Por.: J.J. Szczepański: *Kadencja.* Warszawa 2009, s. 48–49; A.L. Sowa: *Historia polityczna Polski*…, s. 455; J. Erenc: *Komitet, który był…* W: *Kongres Kultury na Górnym Śląsku. Katowice, 26–27 września 1998 r.* Oprac. W. Konopielka. Katowice 1998, s. 257.

[58] A.F. Grabski: *Zarys historii historiografii*…, s. 216; J. Maciszewski: *PZPR i świat*…, s. 179. Por. np. dość typową dla części środowiska drogę Edmunda J. Osmańczyka – od akolity do dysydenta: M. Fic: *Edmund*

Równie przełomowe znaczenie miało wcielenie w życie w połowie 1981 roku nowego prawa o cenzurze, które wprowadziło m.in. kategorię publikacji niepodlegających ingerencji pracowników Urzędów Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk: biuletyny do użytku wewnętrznego, druki na prawach rękopisu i publikacje naukowe o nakładzie do 100 egzemplarzy, a także jasno określało, czego nie wolno publikować. Po wprowadzeniu stanu wojennego ustawa ta, podobnie jak inne akty prawne, została zawieszona, a po zniesieniu stanu wojennego znowelizowana (wprowadzono m.in. ponownie kontrolę wydawnictw naukowych). Pojawienie się na początku lat osiemdziesiątych swobody publikowania, choćby w tak wąskim wymiarze, dla nauk społecznych i instytucji naukowych miało jednak znaczenie podstawowe i niepodlegające jakiejkolwiek dyskusji[59].

W ostatnich latach istnienia PRL tematyka nauk humanistycznych nadal stanowiła przedmiot analiz struktur partyjnych. Wciąż usiłowano też wpływać na sposoby uprawiania badań. Na przykład w dniach 17–18 maja 1985 roku kwestie badań historycznych prowadzonych przez członków PZPR poruszono podczas narady historyków partyjnych na temat: „Aktualne problemy i kierunki badań historycznych", zorganizowanej w KC PZPR. Zaprezentowano na niej wytyczne Biura Politycznego KC PZPR „w sprawie rozwoju badań historycznych"[60]. W drugiej połowie lat osiemdziesiątych XX wieku coraz wyraźniejsze były jednak świadectwa świadomości władz co do nieskuteczności prowadzonych przez nie działań. Tak działo się np. podczas obradującego w dniach 7–10 marca 1986 roku trzeciego Kongresu Nauki Polskiej[61]. Trafnie podsumował zaistniałą sytuację Ryszard Kaczmarek:

> Mimo że ówczesny I sekretarz KC PZPR [W. Jaruzelski – M.F.] podkreślał, że wszystko zależy od ludzi, faktycznie równie istotne było nastawienie władz do badań naukowych zarówno w wymiarze politycznym – zapewnienia wolności badaniom naukowym, jak i materialnym – skierowania wystarczających nakładów na te prace badawcze. Kiedy w latach 80. do tych negatywnych zjawisk doszło dodatkowo zerwanie i tak

---

Osmańczyk – działacz społeczny i polityczny. Katowice 2010; Idem: *Od akolity do dysydenta. Edmund Jan Osmańczyk w realiach Polski Ludowej*. „Annales Universitastis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica IX" 2013, s. 157–181.

[59] Por.: J. Błażejewska: *Papierowa rewolucja. Z dziejów drugiego obiegu wydawniczego w Polsce 1976–1989/1990*. Warszawa 2010, s. 151–154; K. Tałuć: *„Naszą bronią jest wolne słowo". Niezależna produkcja wydawnicza w województwie katowickim 1976–1990*. Katowice 2009, s. 16–17, 70; *Tajne dokumenty Biura Politycznego. PZPR a „Solidarność" 1980–1981*. Oprac. Z. Włodek. Londyn 1992, s. 642; A.L. Sowa: *Historia polityczna Polski 1944–1991*. Kraków 2011, s. 454–455.

[60] Por. Archiwum Państwowe w Katowicach (dalej: AP Kat.), zespół: Śląski Instytut Naukowy im. Jacka Koraszewskiego (dalej: ŚIN), sygn. 1/40, k. 81, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 27 maja 1985 roku.

[61] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/40, k. 127, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 25 marca 1985 roku.

nielicznych instytucjonalnych form wymiany naukowej, musiało to oznaczać głęboką zapaść nauki polskiej, podobną do tej, która dotknęła całą polską gospodarkę[62].

Ostatni rok istnienia PRL uwidocznił wyraźnie krytyczny rozrachunek władz partyjnych z częścią własnego dziedzictwa. Jako dowód Rafał Stobiecki przywołał stanowisko Konferencji Delegatów w sprawie usuwania pozostałości i konsekwencji stalinizmu z 10 kwietnia 1989 roku:

> Krajowa Konferencja Delegatów potwierdza stanowisko X Plenum KC PZPR […]. Zdecydowanie potępia i odrzuca te wszystkie przejawy ideologii, doktryny politycznej i praktyki, które na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych doprowadziły do stalinizacji Polski. Opowiada się za zdecydowaną likwidacją pozostałości centralistyczno-biurokratycznego systemu gospodarki, władzy politycznej oraz praktyki instrumentalnego kierowania i drastycznego ograniczania swobody twórczej w nauce, kulturze i sztuce. Uznaje konieczność politycznego i moralnego zadośćuczynienia wszystkim ofiarom bezprawia[63].

Rok 1989 stał się kolejnym momentem przełomowym, również dla roli i zadań nauki. Szybko okazało się, że postulowana w przywołanym wystąpieniu Konferencji Delegatów likwidacja „pozostałości centralistyczno-biurokratycznego systemu gospodarki, władzy politycznej oraz praktyki instrumentalnego kierowania i drastycznego ograniczania swobody twórczej w nauce" w praktyce spowodowała, że w miejsce dotychczasowych sposobów funkcjonowania nie potrafiono zaproponować nowej oferty, co radykalnie ograniczyło możliwości działania pozostawionych samym sobie towarzystw i instytucji naukowych. Szybko zmieniające się realia społeczno-gospodarcze pogłębiały jeszcze chaos i trudności przetrwania, a brak stabilnego oparcia na strukturach władzy spowodował likwidację części środowisk (tak właśnie stało się z ŚIN).

Dobrym podsumowaniem wpływu polityki władz PRL na środowiska naukowe jest komentarz Krystyny Kersten, oddający punkt widzenia części ich przedstawicieli i wskazujący ograniczenia badań naukowych okresu PRL: „Zaakceptowaliśmy granice prawdy stąd-dotąd, uznając cenzurę (czy raczej cenzury, włącznie z autocenzurą) za zjawisko nieprzyjemne wprawdzie, ale nieuchronne. Rozróżnić trzeba zresztą kłamstwo milczenia i kłamstwo mowy"[64].

---

[62] R. Kaczmarek: *Historia Polski…*, s. 796–797.

[63] Za: R. Stobiecki: *Historiografia PRL. Ani dobra, ani mądra, ani piękna…*, s. 141.

[64] Za: A. Friszke: *Przystosowanie i opór. Rozważania nad postawami społecznymi 1956–1970*. W: *Komunizm, system, ludzie*. Red. T. Szarota. Warszawa 2001, s. 153. Szerzej o wpływie fascynacji ideologią komunizmu na działania środowisk naukowych (czy szerzej intelektualistów) por.: M. Hirszowicz: *Pułapki zaangażowania. Intelektualiści w służbie komunizmu*. Warszawa 2001.

2.3. Górnośląski wymiar polityki władz w latach 1945–1956

Zakończenie II wojny światowej i powstanie Polski Ludowej pozornie zwiększyło możliwości aktywności środowisk naukowych i twórczych na terenie województwa śląskiego (śląsko-dąbrowskiego)[65]. Między innymi w wyniku przeobrażeń terytorialnych oraz dzięki migracjom ludności z utraconych przez Polskę wschodnich terenów (przede wszystkim naukowców z Wilna i ze Lwowa) wzrosła liczba reprezentantów środowisk naukowych i twórczych, zyskali oni także mecenat nowych władz[66].

Powody „symbiozy" władz partyjno-państwowych oraz środowisk naukowych i twórczych w pierwszych latach powojennych można wskazać co najmniej dwa. Po pierwsze, Górny Śląsk nie miał zbyt rozbudowanej „robotniczej" tradycji, a w konsekwencji do legitymizacji nowych władz potrzebne było wsparcie znaczących postaci rodzimej ludności (więc właśnie reprezentantów wskazanych środowisk)[67]. Po drugie, niemal od samego początku (tj. od zakończenia działań wojennych) humanistyczne badania naukowe na Górnym Śląsku (tak jak na całym obszarze tzw. ziem odzyskanych, tj. terenów zamieszkiwanych przez dawnych obywateli Rzeszy Niemieckiej w jej granicach z 1937 roku i ich potomków) odgrywały ważną rolę dla władz, wpisując się w tzw. walkę z „rewizjonizmem niemieckim". Termin ten, zajmujący ważne miejsce w słowniku pojęć Polski Ludowej (praktycznie do końca istnienia PRL), rozumiany był najczęściej jako „kierunek polityki rządu NRF [wcześniej „zachodnich" stref okupacyjnych – M.F.] i dążenia różnych reakcyjnych kół społeczeństwa zachodnioniemieckiego do rewizji terytorialnego *status quo* w Europie, do zmiany obowiązujących umów i traktatów międzynarodowych"[68]. Sebastian Rosenbaum słusznie odnotował, że „rewizjonizmowi" zwykle towarzyszył „rewanżyzm"

---

[65] W latach 1945–1950 stosowano podwójne nazewnictwo województwa: określenia „śląskie" używały władze centralne, określenia „śląsko-dąbrowskie" – dla podkreślenia wagi części górnośląskiej i zagłębiowskiej – władze regionalne. Szerzej por. M. Fic: *Podział administracyjny*. W: *Województwo śląskie 1945–1950. Zarys dziejów politycznych*. Red. A. Dziurok, R. Kaczmarek. Katowice 2007, s. 88–90.

[66] Por. np.: M. Fazan, W. Nawrocki: *Katowickie środowisko literackie w latach 1945–1967.* Katowice 1969; *Kultura Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego. Studia i szkice.* Red. M. Fazan, A. Linert. Katowice 1982; Z. Woźniczka: *Katowice 1945–1950. Pierwsze powojenne lata. Polityka – społeczeństwo – kultura*. Katowice 2004, s. 279–401; S. Fertacz: *Początki szkolnictwa wyższego na Górnym Śląsku*. W: *Katowice w 143. rocznicę uzyskania praw miejskich. W 40-lecie powstania Uniwersytetu Śląskiego – szkolnictwo i nauka na Górnym Śląsku*. Red. A. Barciak. Katowice 2009, s. 300–301; *Niezwykła więź Kresów Wschodnich i Zachodnich. Wpływ lwowian na rozwój nauki i kultury na Górnym Śląsku po 1945 roku*. Red. K. Heska-Kwaśniewicz, K. Ratuszna. Katowice 2012.

[67] Por. K. Tyszka: *Nacjonalizm w komunizmie. Ideologia narodowa w Związku Radzieckim i Polsce Ludowej*. Warszawa 2004; M. Zaremba: *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm. Nacjonalistyczna legitymizacja władzy komunistycznej w Polsce.* Warszawa 2001.

[68] Por. *Słownik wiedzy obywatelskiej*. Warszawa 1970, s. 393–394.

i „chęć odwetu", a sposób postrzegania świata sięgał tradycją do odwiecznego niemieckiego „imperializmu" w duchu *Drang nach Osten*. O trwałości postaw decydował fakt, że mimo tzw. nowej polityki wschodniej Willy'ego Brandta (począwszy od końca lat sześćdziesiątych XX wieku[69]) propaganda „antyrewizjonistyczna" nie uległa likwidacji, a jedynie została zmodyfikowana, istnienie struktur naukowych prowadzących badania potrzebne do jej realizacji uznawane było więc za niezbędne[70].

W miarę upływu czasu i wypełniania nałożonych na środowiska naukowe i twórcze zadań władze partyjno-państwowe mogły przystąpić do ich ewaluacji na regionalnej scenie społeczno-politycznej. Początek tego procesu wiązał się z naradą partii komunistycznych w Szklarskiej Porębie i utworzeniem tzw. Kominformu we wrześniu 1947 roku, kiedy uznano, że wzór ZSRR ma stać się bezwarunkowo obowiązującym dla krajów „demokracji ludowej", co z kolei spowodowało m.in. gwałtowną rozbudowę aparatu bezpieczeństwa i inwigilację społeczeństwa na niespotykaną dotąd skalę. Działania te wzmogły się na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych XX wieku, kiedy to zmierzano do „oczyszczenia" życia społecznego. Andrzej Friszke zwrócił uwagę, że rozpoczęto wówczas eliminowanie z życia publicznego osób uznawanych za „nosicieli" tradycji i stylów myślenia odbiegających od narzuconego schematu[71]. Takie działania prowadzone były także na terenie województwa śląskiego (śląsko-dąbrowskiego), szczególnie narażeni na szykany byli przedwojenni reprezentanci elit związani z sanacją i ruchem endeckim, usuwani w wyniku tzw. pierwszej czystki, przypadającej na lata 1948–1950. W tym okresie przynależność klasowa odgrywała już istotną rolę (mimo że większość autochtonicznych elit stanowiła inteligencja w pierwszym pokoleniu), eliminowanym zarzucano najczęściej szkodliwą i wrogą obecnej rzeczywistości działalność (naukową) oraz „obcość klasową"[72]. Niezależnie od stawianych zarzutów w ramach czystki wyrzucano wszystkich, którym można było wykazać uczestnictwo w życiu polityczno-społecznym II Rzeczypo-

---

[69] We wrześniu 1969 roku w wyborach do Bundestagu (RFN) zwyciężyła koalicja socjaldemokratów i liberałów, a kanclerzem został Willy Brandt, opowiadający się za pokojowym współistnieniem RFN i NRD oraz innymi państwami bloku wschodniego. Szerzej por. m.in.: M. Gräfin Dönhoff: *Kanclerze Republiki Federalnej Niemiec jakich nie znamy*. Warszawa 1999, s. 149–187; J. Kukułka: *Historia współczesna stosunków międzynarodowych 1945–2000 z kalendarium 2001–2006*. Warszawa 2007, s. 141, 191–195.

[70] Por.: S. Rosenbaum: *Partia i aparat bezpieczeństwa województwa katowickiego wobec proniemieckich postaw ludności rodzimej od lat pięćdziesiątych do siedemdziesiątych XX w.* W: *Aparat bezpieczeństwa Polski Ludowej wobec mniejszości narodowych i etnicznych oraz cudzoziemców*. Red. J. Syrnyk. Warszawa 2009, s. 57–58; B. Linek: *„Rewizjonizm niemiecki" – skala, charakter i polityka władz bezpieczeństwa*. W: *Stalinizm i rok 1956 na Górnym Śląsku*. Red. A. Dziurok, B. Linek, K. Tarka. Katowice–Opole–Kraków 2007, s. 209–235.

[71] A. Friszke: *Przystosowanie i opór. Studia z dziejów PRL*. Warszawa 2007, s. 364.

[72] Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach (dalej: IPN Ka), sygn. 02/144, k. 4, Pismo do z-cy szefa oddziału IV szefostwa WSW z 23 VI 1973; ibidem, k. 18, Kronika sprawy dotyczącej Szewczyka Wilhelma z 26 IV 1954.

spolitej, oraz tych, którzy ukrywali swoją przeszłość wojenną[73]. Ponadto w 1948 roku – jak słusznie zauważył Marcin Zaremba – uczucia patriotyczne zaczęły być przez władze partyjno-państwowe traktowane jak przeżytek epoki burżuazyjnej, wartością nadrzędną natomiast miał być odtąd głównie komunizm[74]. W wypadku województwa śląskiego (śląsko-dąbrowskiego) dodatkowym bodźcem do prowadzenia zakrojonej na szeroką skalę akcji inwigilacji było podjęcie przez władze walki z tzw. dzielnicowością. Pojęcia tego podczas posiedzenia egzekutywy KW PZPR w Katowicach 8 listopada 1949 roku użył sekretarz KW Roman Nowak, ostrzegając przed trudno identyfikowanym wrogiem jednolitości państwa polskiego, rozumianym jako wróg polskości Górnego Śląska[75]. Równolegle stosowany przez reprezentantów władz partyjnych i państwowych był termin „autonomizm", definiowany jako ruch wrogi Polsce Ludowej, rzekomo głoszący potrzebę oderwania Śląska od Polski i stworzenia z niego neutralnego i niezależnego państwa. Bez względu na określenie, *de facto* artykułowano obawy, że działania elit intelektualnych mogły doprowadzić do wydzielenia się Górnego Śląska jako odrębnego regionu czy nawet separatystycznego samodzielnego kraju, co w sposób oczywisty odbiegałoby od widocznej coraz wyraźniej koncepcji jednolitości narodowościowej i centralizacji państwa polskiego, a nawet (w przypadku separatyzmu) negowałoby polskość tych ziem[76]. Dodatkowym zagrożeniem było ryzyko, że rozpropagowanie regionalnych i separatystycznych haseł nasili niechęć do prowadzonej przez władze partyjno-państwowe polityki powierzania ważnych stanowisk osobom wywodzącym się spoza Górnego Śląska[77].

Argumentując swoje działania próbą uniemożliwienia dążeń separatystycznych, władze rozpoczęły więc „wielką czystkę", której ofiarami padały wywodzące się z Górnego Śląska osoby publiczne. Wśród usuniętych z ważnych stanowisk państwowych znajdowali się m.in. wiceminister Ministerstwa Ziem Odzyskanych Józef Dubiel oraz wicewojewoda śląski (śląsko-dąbrowski) Arkadiusz Bożek, do zejścia ze sceny politycznej (przez wymuszenie samobójstwa) próbowano także zmusić drugiego wicewojewodę Jerzego Ziętka[78]. Na niższych szczeblach liczba

[73] *Przewodnia siła narodu. O Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej.* Rozmowa Barbary Polak z Łukaszem Kamińskim. „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej" 2002, nr 5, s. 10.

[74] M. Zaremba: *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm…*, s. 179.

[75] Zob.: AP Kat., zespół: PZPR, sygn. 301/IV/12, Protokół posiedzenia egzekutywy KW PZPR z 8 XI 1949.

[76] Por. M.W. Wanatowicz: *Od indyferentnej ludności do śląskiej narodowości? Postawy narodowe ludności autochtonicznej Górnego Śląska w latach 1945–2003 w świadomości społecznej.* Katowice 2004, s. 93; M.S. Szczepański: *Regionalizm górnośląski: los czy wybór?* W: *Nadciągają Ślązacy. Czy istnieje narodowość śląska?* Red. L.M. Nijakowski. Warszawa 2004, s. 103.

[77] P. Madajczyk: *Niemcy polscy 1944–1989.* Warszawa 2001, s. 120; *Być Ślązakiem. Z Adamem Dziurokiem, Ryszardem Kaczmarkiem i ks. Jerzym Myszorem rozmawia Barbara Polak.* „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej" 2004, nr 6–7.

[78] C. Kozłowski: *Rok 1948.* Warszawa 1988, s. 332. Por. R. Hajduk: *Arka Bożek.* Katowice 1963, s. 86; D. Kisielewicz: *Arka Bożek (1899–1954). Działacz społeczno-polityczny Śląska Opolskiego.* Opole 2006, s. 220–221; J. Walczak: *Generał Jerzy Ziętek. Biografia.* Katowice 1996, s. 229; A. Grajewski: *Wygnanie. Diecezja katowicka w czasach stalinowskich.* Katowice 2002, s. 143.

osób proporcjonalnie się zwiększała, często dotkliwsze były podejmowane wobec nich działania. Z zachowanych materiałów archiwalnych wynika, że zarzuty dążeń separatystycznych pojawiały się także pod adresem reprezentantów humanistycznych środowisk naukowych i twórczych. W wyniku działań prowadzonych przez Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego (WUBP) w Katowicach w areszcie znaleźli się Alojzy Targ, Zbyszko Bednorz, Eryk Skowron i Kazimierz Popiołek, którym stawiano m.in. zarzuty polityczne – przede wszystkim prowadzenia działalności antypaństwowej przez współtworzenie śląskiego okręgu organizacji „Ojczyzna" oraz siatki szpiegowsko-wywiadowczej (K. Popiołkowi zarzucono np., że „pracując w Instytucie Śląskim utrzymywał, szerokie kontakty z elementem klasowo obcym, który skupiał się we wspomnianym Instytucie")[79]. Nasilenie procesu inwigilacji nastąpiło jednak na początku lat pięćdziesiątych XX wieku, kiedy „rozpracowywano" górnośląskie środowiska oceniane przez władze jako antypaństwowe. W trakcie tych działań w latach 1952–1955 Służba Bezpieczeństwa zwróciła uwagę na, jak to ujęto, członków „samorodnej przedwojennej ścisłej grupy śląskiej inteligencji". Jak zapisano w jednym z raportów, grupa zrzeszająca Wilhelma Szewczyka, Zdzisława Hierowskiego, Alojzego Targa, Zbyszka Bednorza i Józefa Kokota w okresie poprzedzającym wybuch II wojny światowej „wylądowała w O.N.R. [skrajnie prawicowym Obozie Narodowo-Radykalnym – M.F.] i robiła próbę współpracy z »pułkownikami« na podłożu wspólnego im wstecznictwa oraz antysemityzmu"[80]. Grupę tę wiązano z A. Bożkiem i J. Ziętkiem, a przede wszystkim z żyjącym od zakończenia wojny na emigracji M. Grażyńskim[81]. Interesujące, że z jednej strony szukano powiązań między aktywnie działającym środowiskiem emigracyjnym (m.in. londyńską Radą Jedności Narodowej) a popierającymi go i kontaktującymi się z nim grupami i osobami w kraju, z drugiej jednak – w raportach i sprawozdaniach zgromadzonych przez służby powracały jak bumerang zarzuty działań mających rzekomo na celu decentralizację państwa i próby separatyzmu śląskiego. Informowano o tym, że grupa lokalnych intelektualistów i działaczy zrzeszająca (poza wymienionymi uprzednio) m.in.: Anzelma Gorywodę, Józefa Grubę, Jacka Koraszewskiego, Szymona Koszyka i Alfonsa Pilarskiego, planowała w 1952 roku utworzenie Klubu Obrony Interesów Śląska, który zrzeszać miał „znanych aktywistów i działaczy Ślązaków z terenu Śląska i Warszawy" i zajmować się (jak donosił jeden z tajnych współpracowników Służby Bezpieczeństwa) „obroną praw Ślązaków na Śląsku Górnym i Opol-

[79] Por.: IPN Ka, sygn. 02/144, k. 14, Postanowienie o założeniu sprawy ewidencyjno-obserwacyjnej na W. Szewczyka z 6 V 1955; ibidem, k. 22, Protokół przesłuchania z dnia 22 XI 1947; IPN Ka, sygn. 032/88, Notatka dotycząca Skowrona Eryka; K. Heska-Kwaśniewicz: *Pisarski zakon. Biografia literacka Gustawa Morcinka*. Opole 1988, s. 146; Eadem: *Taki to mroczny czas…*, s. 111–133; R. Kaczmarek: *Akcja „Meteor" – penetracja śląskich elit politycznych przez aparat bezpieczeństwa w latach 1945–1955*. „Studia Śląskie" 2002, t. 41, s. 93; J. Walczak: *Generał Jerzy Ziętek…*, s. 223–224; A. Topol: *Kazimierz Popiołek i jego czasy…*, s. 38, 49, 52.

[80] IPN Ka, sygn. 032/88, Notatka informacyjna.

[81] Szerzej na ten temat zob.: W. Musialik: *Michał Tadeusz Grażyński 1890–1965*. Opole 1989, s. 297–319.

skim"[82]. Wśród doniesień sporządzonych na potrzeby aparatu bezpieczeństwa znajdowały się informacje o prezentowanych przez inwigilowaną grupę rzekomych wizjach powołania Klubu Separatystów Śląskich, domagającego się przywrócenia funkcjonującej w okresie II Rzeczypospolitej, a zlikwidowanej w 1945 roku autonomii dla województwa śląskiego (jak informowano, w ramach „Europejskiej Wspólnoty Interesów" i w oparciu o nią)[83]. O ile postulowanie przywrócenia autonomii w ramach państwa polskiego mogło wśród lokalnych elit budzić realną tęsknotę, a tym samym być przez nie faktycznie wyartykułowane, o tyle absurdalnie brzmią informacje zawarte w innych raportach, sugerujące podejmowanie przez reprezentantów górnośląskich elit prób stworzenia samodzielnego państwa. W raporcie z 1954 roku jeden z tajnych współpracowników informował:

> Na terenie Górnego Śląska istnieje ruch polityczny o charakterze autonomiczno-separatystycznym dążący do oderwania Śląska od Polski i utworzenia samodzielnego państwa śląskiego. Pewna część tego ruchu szuka oparcia o Niemcy i wiąże się z rewizjonistami niemieckimi w kraju. […] Ostatnio (kwiecień 1954 r.) przechwycony został w Stalinogrodzie memoriał, w którym mowa jest o konieczności stworzenia samodzielnego państwa śląskiego (16-milionowego), co wskazuje na nurtujące tendencje śląskiego separatyzmu[84].

W rzeczywistości marzenia (ale wyłącznie marzenia) o przekształceniu Śląska w neutralny kraj (na wzór Szwajcarii) były udziałem niewielkiej grupy lokalnej inteligencji, „opartej na starych tradycjach nurtu separatystycznego" z okresu dwudziestolecia międzywojennego, po 1945 roku tego typu hasła nie miały praktycznie wpływu na kształtowanie opinii publicznej[85]. Mimo to starano się wyeliminować potencjalnych zwolenników, przeczulenie władz na punkcie zagrożenia decentralizacją było zresztą widoczne także w innych sytuacjach. Za przejawy dążeń separatystycznych odbierano np. działania mające na celu reaktywację Związku Powstańców Śląskich przez odłączenie go od struktur Związku Bojowników o Wolność i Demokrację (w raporcie Służby Bezpieczeństwa informowano, iż „z wywodów, jakie wokół tej sprawy były poruszane [w ramach podjętych w 1955 roku w KW PZPR w Stalinogrodzie starań – M.F.], przemawiała idea dzielnicowości śląskiej")[86]. Stąd systematyczne inwigilowanie i wymuszanie na elitach akcep-

[82] IPN Ka, sygn. 032/88, Notatka dotycząca Skowrona Eryka; R. Kaczmarek: *Akcja „Meteor" – penetracja śląskich elit*…, s. 94.

[83] IPN Ka, sygn. 032/88, Notatka uzupełniająca dotycząca Skowrona Eryka; K. Heska-Kwaśniewicz: *Taki to mroczny czas*…, s. 128.

[84] M.W. Wanatowicz: *Od indyferentnej ludności*…, s. 94; IPN Ka, sygn. 02/144, k. 52, Postanowienie o założeniu rozpracowania krypt. „Seperator" z 28 IV 1954.

[85] Por. M.W. Wanatowicz: *Od indyferentnej ludności*…, s. 95; K. Heska-Kwaśniewicz: *Taki to mroczny czas*…, s. 127.

[86] IPN Ka, sygn. 02/144, k. 27, Raport dot. Wilhelma Szewczyka do dyrektora departamentu III Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego z dnia 28 IV 1955.

tacji polityki władz i bierności w tym zakresie. Opisane czynności służb wobec górnośląskiej inteligencji podejmowane były w ramach tzw. spraw operacyjnych (m.in. opatrzonych kryptonimami: „Alfa", „Meteor" i „Seperator"). Wszystkie te działania miały jeden wspólny mianownik – przejęcie kontroli nad środowiskiem inteligencji (w tym nad naukowcami i twórcami) w celu eliminacji najniebezpieczniejszych, w ocenie władz, jednostek i zastraszenia oraz podporządkowania pozostałych[87]. Jak oceniła Krystyna Heska-Kwaśniewicz, w latach 1945–1956 wystarczyło być górnośląskim inteligentem, by znaleźć się w kręgu podejrzanych jako „niepewny element". Badaczka dodała również, że „to właśnie inteligencja była najgroźniejsza dla nowego reżimu, a na Śląsku nie powinno jej być wcale, a jeśli już była, to nie z »endeckim« rodowodem, lecz »postępowa«"[88].

Mimo szerszego zakresu działań podejmowanych przez Służbę Bezpieczeństwa na Górnym Śląsku, podobnie jak w pozostałej części kraju, okres stalinizmu spowodował dodatkowo daleko idące ograniczenia w funkcjonowaniu instytucji kulturalnych i naukowych regionu[89]. W lutym 1949 roku Wyższe Studium Społeczno-Gospodarcze zostało upaństwowione i przekształcone w Państwową Wyższą Szkołę Administracji Gospodarczej, a od 1950 roku – w Wyższą Szkołę Ekonomiczną. W 1950 roku przestał istnieć reaktywowany po zakończeniu II wojny światowej Instytut Pedagogiczny. Dobrze oddaje ówczesne nastroje społeczne anonimowy list z 13 listopada 1951 roku, znajdujący się w zbiorach Archiwum Państwowego w Katowicach, kierowany do ówczesnego prezydenta RP Bolesława Bieruta. W piśmie nieznany autor „poczuwał się do obywatelskiego obowiązku zwrócenia uwagi" władz na niewłaściwą politykę na Górnym Śląsku. Wymieniał jej przejawy: zniszczenie „w sposób bezmyślny i lekkomyślny" wielu instytucji i placówek polskich z okresu międzywojennego i powojennego (jak np.: Śląskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Instytut Śląski, kwartalnik „Zaranie Śląskie", biuletyny Instytutu Śląskiego, „znakomicie redagowany" tygodnik regionalny „Ogniwa", tygodnik literacki „Odra", katowickie „Listy z Teatru", pismo „regionalne poświęcone

[87] Wiele materiałów na ten temat znajduje się w zbiorach archiwalnych katowickiego oddziału Instytutu Pamięci Narodowej, IPN Ka, sygn. 02/144 oraz IPN Ka, sygn. 032/88. Ponadto tematyka przedstawiona została m.in. w pracach: K. Heskiej-Kwaśniewicz: *Taki to mroczny czas…*, s. 111–133; Eadem: *Katowickie środowisko literackie w oczach służb bezpieczeństwa (1945–1956)*. W: *Śląska codzienność po drugiej wojnie światowej*. Red. Z. Woźniczka. Katowice 2006, s. 147–150; R. Kaczmarka: *Akcja „Meteor" – penetracja śląskich elit…*, s. 89–103; M. Fica: *Wilhelm Szewczyk (1916–1991). Śląski polityk i działacz społeczny*. Katowice 2007, s. 70–77; J. Piotrowskiego: *Generał Stefan Hubicki. Żołnierz, polityk, lekarz (1877–1955)*. Wrocław 2009, s. 202–107; Z. Woźniczki: *Katowice – Stalinogród – Katowice. Z dziejów miasta 1948–1956*. Katowice 2009, s. 322–332; M.W. Wanatowicz: *Od indyferentnej ludności…*, s. 85–86; Eadem: *Dwa oblicza polskiej polityki narodowościowej na terenie historycznego Górnego Śląska w latach 1945–1959*. „Śląski Kwartalnik Historyczny »Sobótka«" 2008, nr 1, s. 81–82.

[88] K. Heska-Kwaśniewicz: *Taki to mroczny czas…*, s. 131.

[89] Por. M. Fic: *Aktywność środowisk twórczych Górnego Śląska w Polce Ludowej – możliwości i ograniczenia*. „Annales Uniwersitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica VI" 2011, s. 156–169; Z. Woźniczka: *Kultura pod presją. Początek lat pięćdziesiątych XX wieku w Katowicach*. „Katowice w Rocznicę Uzyskania Praw Miejskich" 2012, t. 1 (11)/146, s. 145–165.

zagadnieniom administracji lokalnej" „Przegląd Administracyjny", „Rzemieślnik Śląski", „Śląskie Wiadomości Gospodarcze", „Nowiny Opolskie"). List kończył się słowami: „Przeniesiono później również do Warszawy Życie Gospodarcze i Gazetę Handlową oraz Dziennik Gospodarczy z Bytomia. To zubożenie nieuzasadnione regionu śląskiego wytwarza również wrażenie, że z Katowic i Opola oraz innych miast śląskich robi się rozmyślnie grajdołek"[90].

Oprócz działań redukujących stan instytucjonalny struktury kulturalno-naukowej województwa wprowadzano także wytyczne dotyczące interpretacji treści podejmowanych w regionalnych badaniach naukowych i dokonaniach kulturalnych. Ważnym z tej perspektywy wydarzeniem była z pewnością tzw. konferencja śląska (pierwsza z cyklu konferencji odnoszących się do poszczególnych regionów) Instytutu Historii PAN, która odbyła się w dniach 28 czerwca–1 lipca 1953 roku we Wrocławiu[91]. Przedstawiono na niej pięć referatów, „stojących na gruncie materializmu historycznego": Karola Maleczyńskiego (przy współudziale Wacława Długoborskiego, Józefa Gierowskiego, Ewy Maleczyńskiej) *Rola mas ludowych w dziejach Śląska w epoce feudalnej*, Kazimierza Popiołka (przy współudziale Wacława Długoborskiego, Adama Galosa, Jerzego Jarosa, Pawła Rybickiego, Franciszka Ryszki, Seweryna Wysłoucha) *Rozwój kapitalistycznego przemysłu na Śląsku*, Kazimierza Piwarskiego (przy współudziale Wacława Długoborskiego, Janusza Durki, Adama Galosa, Witolda Jakóbczyka, Karola Jońcy, Jana Jończyka, Juliana Raby, Zdzisława Surmana, Zbigniewa Szumowskiego) *Walka o społeczne i narodowe wyzwolenie Śląska*, Henryka Zielińskiego (przy współudziale Franciszka Ryszki, Karola Leptera i Jarosława Jurkiewicza) *Stanowisko międzynarodowego kapitału finansowego i międzynarodowych ośrodków reakcji oraz burżuazji wobec Śląska i na Śląsku (1917–1945)* oraz Edmunda Osmańczyka *Śląsk w Polsce Ludowej*. W dyskusji nad nimi udział wzięło aż 64 mówców[92]. Zamierzeniem organizatorów konferencji było ustalenie stanu wiedzy o dziejach Śląska, ale przede wszystkim ukazanie „biegu jego historii aż po dzisiejsze polityczne, gospodarcze i kulturalne całkowite zjednoczenie nadodrzańskich i nadwiślańskich ojcowizn narodu polskiego", a także „ujawnienie z pełnym poczuciem odpowiedzialności licznych ciężkich błędów i zaniedbań starej i nowszej historiografii burżuazyjnej". Konferencji nadano duży rozgłos propagandowy, czyniąc ją rodzajem politycznej manifestacji oraz sposobem na rozliczenie (i samokrytykę) z dotychczasową historiografią i wzorcem do prowadzenia nowych badań. Dlatego referatowi zespołu pod przewodnictwem K. i E. Maleczyńskich zarzucono

[90] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/2200, k. 231–232, Pismo do prezydenta RP z 13 XI 1951.

[91] Por. *Konferencja śląska Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk. Wrocław 28 VI–1 VII 1953*. T. 1–2. Red. L. Grosfeld, W. Kula, B. Leśnodorski. Wrocław 1954.

[92] A. Kulecka, T.P. Rutkowski: *Oczami agenta. Środowiska naukowe i archiwalne…*, s. 279; T.P. Rutkowski: *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970…*, s. 240–246; A. Topol: *Kazimierz Popiołek i jego czasy…*, s. 59; W. Wrzesiński: *Polskie badania niemcoznawcze*. W: *Polacy wobec Niemców. Z dziejów kultury politycznej Polski 1945–1989*. Red. A. Wolff-Powęska. Poznań 1993, s. 211.

ahistoryczność oraz „zwichnięcie proporcji i wprowadzenie problemów ważnych, ale tylko luźno związanych z tematem" (krytyka późniejszego wybitnego badacza epoki nowożytnej Jana Baszkiewicza), jak również częściową niezgodność z tematem i brak „ustawienia historii Śląska na tle historii Polski, na tle dziejów mas ludowych w Rzeczypospolitej" (głos Stanisława Arnolda)[93]. Ostrzejszą dyskusję wywołały wystąpienia K. Piwarskiego i K. Popiołka, dotyczące historii (wówczas) najnowszej, więc newralgicznej z perspektywy interesów władz partyjno-państwowych. Jednym z najbardziej krytycznych jej uczestników był W. Długoborski, który zaatakował śląskoznawczy dorobek wrocławskiego oddziału Instytutu Zachodniego, a personalnie Seweryna Wysłoucha oraz Kazimierza Orzechowskiego i Tadeusza Ładogórskiego. Zarzucił im m.in. „całkowite niemal pomijanie walki klasowej", zacieranie „granic periodyzacyjnych między formacją feudalną a kapitalistyczną", statyczne ukazywanie poszczególnych zagadnień oraz „izolowane" rozpatrywanie poszczególnych czynników rozwoju[94]. Na wystąpienie W. Długoborskiego odpowiedział S. Wysłouch, starając się tłumaczyć taki tan rzeczy pionierskim (a zarazem niepełnym) charakterem prowadzonych badań[95]. Do ostrej dyskusji doszło także po wystąpieniu R. Lutmana, w którym były dyrektor IŚ stanął w obronie działaczy polskich z terenu Górnego Śląska: Karola Miarki, Józefa Lompy, Adama Napieralskiego i Wojciecha Korfantego, oraz roli Kościoła katolickiego[96]. Głos R. Lutmana skrytykował m.in. K. Popiołek, który jednocześnie złożył samokrytykę swojej poprzedniej działalności naukowej. Jak stwierdził:

> Jeżeli chodzi o źródło tego rodzaju poglądów, to szukać go trzeba m.in. w postawie nacjonalistycznej, jaka cechowała w pierwszych latach powojennych naszą historiografię. Ta postawa znalazła wyraz również w wydawnictwach Instytutu Śląskiego, którego i ja byłem pracownikiem. Z tego czasu pochodzi moja praca o trzecim śląskim powstaniu, w której popełniłem szereg błędów. […] Zagadnienie najistotniejsze, zagadnienie walki klasowej […] i ścisły związek tego zagadnienia ze sprawą walki o wolność narodową potraktowałem w pracy mej jedynie marginesowo. Przeciwstawiając się legendzie piłsudczyzny tworzonej w okresie międzywojennym również na tle powstań śląskich, niezgodnie z prawdą przedstawiłem rolę Korfantego, jako wyraziciela prawdziwych narodowych interesów śląskiej ludności[97].

[93] J. Baszkiewicz: *W sprawie dalszego pogłębiania problematyki XIII–XIV w.* W: *Konferencja śląska Instytutu Historii…* T. 1, s. 117–118; S. Arnold: *Zasadnicze problemy referatu i dyskusji.* W: *Konferencja śląska Instytutu Historii…* T. 1, s. 182–185.

[94] W. Długoborski: *Krytyka historiografii i niektóre zagadnienia z dziejów wsi śląskiej w pierwszej połowie XIX w.* W: *Konferencja śląska Instytutu Historii…* T. 1, s. 365–384.

[95] S. Wysłouch: *W sprawie krytyki prac włocławskiego oddziału Instytutu Zachodniego.* W: *Konferencja śląska Instytutu Historii…* T. 1, s. 384.

[96] R. Lutman: *Z problematyki rozwoju narodowego Śląska.* W: *Konferencja śląska Instytutu Historii…* T. 1, s. 489–490.

[97] K. Popiołek: *Idealistyczno-nacjonalistyczne koncepcje dziejów walki o społeczne i narodowe wyzwolenie ludu polskiego na Śląsku.* W: *Konferencja śląska Instytutu Historii…* T. 1, s. 490–494.

Można ocenić, że tym wystąpieniem K. Popiołek bynajmniej nie zamknął drogi swojej kariery naukowej w PRL[98].

Jeszcze bardziej polityczny charakter miała dyskusja nad ostatnimi dwoma referatami. Tekst zespołu H. Zielińskiego napisany został w szczególny z naukowej perspektywy sposób – zawierał wiele epitetów adresowanych do polskich władz, polityków i historyków okresu II RP. Zdaniem autorów,

> Służebność wobec zachodnich mocodawców wywołana rosnącym strachem przed „bolszewickim niebezpieczeństwem" oraz propaganda niepohamowanej wrogości wobec Kraju Rad – to wszystko przemycane przy pomocy metafizycznych frazesów i jawnego przeinaczania faktów – oto na czym m.in. polegała klasowa funkcja burżuazyjnego historyka w zakresie najnowszych dziejów Śląska […]. W nacjonalistyczno-antykomunistycznym zaślepieniu polska historiografia śląskoznawcza brnęła w ślady hitlerowskiego reżimu i naukowego obskurantyzmu[99].

W kolejnych częściach wystąpienia wskazano na postawę „zdrady piłsudczyzny" dokonanej „w imię interesów polskiego obszarnictwa oraz obcego i rodzimego kapitału". Jako przykłady „zdrajców" wymieniono: Romana Dmowskiego, Wojciecha Korfantego i Ignacego J. Paderewskiego[100]. Jak ocenił Tadeusz P. Rutkowski:

> To wszystko wraz z niezwykle ciemnym obrazem sytuacji na Śląsku, widzianym głównie przez pryzmat enuncjacji Komunistycznej Partii Polski i dobranych cytatów źródłowych, złożyło się na treść referatu H. Zielińskiego. Referat stał się również przedmiotem dyskusji, która w znacznie większym niż poprzednio stopniu miała charakter politycznej deklaracji, szczególnie wyrazistej w wystąpieniach K. Popiołka i F. Ryszki[101].

Ten ostatni swoje wystąpienie zatytułował *Zdradziecka współpraca burżuazji polskiej z obcymi monopolistami; kapitał państwowo-monopolistyczny na Górnym Śląsku*[102]. Podobny ton miało ostatnie wystąpienie E. Osmańczyka oraz dyskusja jemu poświęcona, w której udział wzięli: Stanisław Ziemba, Seweryn Wysłouch,

---

[98] T.P. Rutkowski: *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970…*, s. 242–243; A. Topol: *Kazimierz Popiołek i jego czasy…*, s. 59.

[99] H. Zieliński: *Stanowisko międzynarodowego kapitału finansowego i ośrodków międzynarodowej reakcji oraz burżuazji polskiej wobec Śląska w latach 1917–1945*. W: *Konferencja śląska Instytutu Historii…* T. 2, s. 9–10.

[100] Ibidem, s. 9–120.

[101] T.P. Rutkowski: *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970…*, s. 244–246.

[102] F. Ryszka: *Zdradziecka współpraca burżuazji polskiej z obcymi monopolistami; kapitał państwowo-monopolistyczny na Górnym Śląsku*. W: *Konferencja śląska Instytutu Historii…* T. 2, s. 147–154.

Janina Ender, Henryk Batowski, Jacek Koraszewski, Zdzisław Hierowski, Roman Horoszewicz, Jerzy Lech, Tadeusz Szafar i Edward Malik[103].

Podsumowujący obrady sekretarz naukowy Instytutu Historii PAN Witold Kula stwierdził:

> Konferencja śląska raz jeszcze unaoczniła nam, jaką daleką drogę odbyliśmy od owego dominującego w przedwojennych konferencjach i zjazdach historycznych pozbawionego szerszych ambicji naukowych przyczynkarstwa. Istotną cechą konferencji była ideowa postawa większości występujących, nie beznamiętnych obserwatorów, lecz stronniczych, bo po stronie mas ludowych i postępu stojących bojowników, pełnych pasji i woli służenia narodowi[104].

Wskazując na przebieg dyskusji, zwrócił uwagę na zaistnienie krytyki starej burżuazyjnej historiografii, krytykę wielu prac powojennych oraz ostrą replikę głosów „wychodzących z obcych czy wrogich pozycji klasowych". Wzywał także do uchwalenia deklaracji, w której uczestnicy konferencji zobowiązywali się, że „pod sztandarami Frontu Narodowego, któremu przewodzi czołowa siła narodu – Polska Zjednoczona Partia Robotnicza, w myśl wskazań Wielkiego Naszego Nauczyciela Bolesława Bieruta dołożą […] wszelkiego wysiłku, aby w swoim zakresie sprostać wielkim zadaniom, które stoją przed polską nauką historyczną"[105].

Oceniający przebieg konferencji Zygmunt Kolankowski – prawnik i archiwista (wówczas także tajny informator Służby Bezpieczeństwa) – stwierdzał, że

> rozgrywka na temat XIX wieku (Miarka, Lompa) „była niesmaczna". Sprawa krytyki działalności tych dwóch oraz ocena powstań śląskich stanowiła najtrudniejszy problem konferencji, któremu poświęcono bardzo dużo czasu. Lokalni badacze mniejszego kalibru przeważnie stawali w obronie tradycyjnego ujmowania (nacjonalistycznego) roli obu tych działaczy i nie chcieli zgodzić się z negatywną oceną całości ich pracy[106].

Doraźnym, na szczęście dość krótkotrwałym, efektem konferencji śląskiej stało się wymuszenie ideologicznej deklaracji lojalności większości przedstawicieli środowiska historyków zajmujących się tematyką śląskoznawczą.

---

[103] Tekst referatu: E. Osmańczyk: *Śląsk w Polsce Ludowej*. W: *Konferencja śląska Instytutu Historii…* T. 2, s. 189–291. Wystąpienia dyskutantów: *Konferencja śląska Instytutu Historii…* T. 2, s. 292–319.

[104] T.P. Rutkowski: *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970…*, s. 244–246; por. M. Fic: *Edmund Osmańczyk…*, s. 21.

[105] T.P. Rutkowski: *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970…*

[106] Por. A. Kulecka, T.P. Rutkowski: *Oczami agenta. Środowiska naukowe i archiwalne…*, s. 278–281.

2.4. Władze wojewódzkie wobec środowisk naukowych od 1956 roku do likwidacji PRL

Skierowane przeciwko regionalnym środowiskom intelektualnym procesy likwidacyjne przełomu lat czterdziestych i pięćdziesiątych XX wieku spowodowały, że od połowy XX wieku Katowice (w latach 1953–1956 noszące nazwę Stalinogród) pozostawały miastem bez humanistycznej placówki naukowo-badawczej[107]. Podejmowane w tym okresie starania zakończyły się jedynie połowicznym sukcesem – np. oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego w Katowicach opracował obszerny memoriał uzasadniający potrzebę zorganizowania na Górnym Śląsku placówki naukowej o profilu humanistycznym, jednak na początku 1956 roku udało się stworzyć przy oddziale zaledwie niedużą stację naukową[108].

Ważnymi momentami przełomowymi – tak z perspektywy ogólnopolskiej, jak i górnośląskiej – były bez wątpienia czerwiec, a zwłaszcza październik 1956 roku[109]. Proces liberalizacji zainicjowany został jednak już kilka lat wcześniej i dał szansę na ożywienie działalności kulturalno-naukowej na terenie istniejącego od 1950 roku województwa katowickiego. Powodem przeobrażeń były głębokie przemiany, do jakich doszło w wyniku „modyfikacji polityki społecznej i kulturalnej w latach 1955–1956". Wprowadzane wówczas zmiany PRL-owskiej rzeczywistości zmierzały jednak do wywołania wrażenia tzw. pozorowanej aktywności, polegającej na stworzeniu Polakom możliwości aktywizacji (także naukowo-badawczej), ale wyłącznie w ramach działania organizacji i stowarzyszeń kontrolowanych (koncesjonowanych) przez władze. Stąd też (zwłaszcza po 1956 roku) liczba różnego rodzaju towarzystw, związków i zrzeszeń stale się powiększała. Według znajdującego się w zbiorach Archiwum Państwowego w Katowicach spisu oddziałów funkcjonujących na terenie Katowic stowarzyszeń (sporządzonego dla Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Katowicach około 1967 roku) wyłącznie na terenie miasta istniało wówczas około 180 oddziałów (kół, zarządów, rad) stowarzyszeń i związków. Szczególne natężenie rejestracji przypadło na lata 1957–1958, kiedy wpisano 37 nowych organizacji (czyli około 1/3 zewidencjonowanych w latach 1946–1966)[110].

Czasowe zerwanie z programem centralizacji instytucji kulturalnych umożliwiło wznowienie działalności podstawowych ośrodków kulturalnych zlikwidowanych na początku lat pięćdziesiątych XX wieku oraz powołanie nowych. I tak,

---

[107] A. Gładysz, L. Szaraniec: *Życie kulturalne na Górnym Śląsku 1902–2001. Refleksje nad przeszłością i teraźniejszością.* Katowice 2006, s. 47; Z. Woźniczka: *Katowice – Stalinogród – Katowice…*, s. 322.

[108] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/618, k. 253, J. Jaros: *Wspomnienia ze Śląskiego Instytutu Naukowego* (maszynopis).

[109] Na temat przeobrażeń tego okresu w regionie por. np.: *Stalinizm i rok 1956 na Górnym Śląsku…*

[110] AP Kat., Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Katowicach, sygn. 570, k. 8–11, *Wykaz stowarzyszeń zarejestrowanych*; M. Fic: *Społeczeństwo (1956–1980).* W: *Katowice. Środowisko, dzieje, kultura, język i społeczeństwo.* T. 1. Red. A. Barciak, E. Chojecka, S. Fertacz. Katowice 2012, s. 505.

funkcjonować zaczął Państwowy Zespół Pieśni i Tańca „Śląsk", pojawiły się nowe tytuły prasowe (np. „Przemiany", „Panorama"), wznowiono publikację „Zarania Śląskiego", swą działalność zintensyfikowało peryferyjne dotąd wydawnictwo „Śląsk". Ważnym postulatem pozostawało utworzenie instytutu naukowego[111]. Podobne tendencje odbudowy struktur regionalnych zauważalne były także w innych częściach Polski, o czym świadczy odtworzenie Zachodniej Agencji Prasowej, powołanie do życia Towarzystwa Rozwoju Ziem Zachodnich (jako kontynuacji zlikwidowanego w 1950 roku Polskiego Związku Zachodniego), reorganizacja i rozbudowa Instytutu Zachodniego w Poznaniu czy starania o powstanie Instytutu Bałtyckiego w Gdańsku[112].

Przełom październikowy 1956 roku znacząco wpłynął również na zmianę i ożywienie badań śląskoznawczych. Maria W. Wanatowicz oceniła nową sytuację następująco:

> Środowiska naukowe uznały wytyczne konferencji wrocławskiej z 1953 roku za „przejaw schematyzmu, zbędny i nie na czasie". Badania nad dziejami Śląska podejmowali przedstawiciele różnych dyscyplin nauk humanistycznych. Zwiększyła się liczba ośrodków naukowych i zaplecze kadrowe. Zaczęto na znacznie większą skalę popularyzować polskie wątki dziejów Górnego Śląska – poczynając od Wiosny Ludów, a kończąc na obronie Śląska we wrześniu 1939 roku przez powstańców i harcerzy oraz martyrologii polskiej ludności Śląska w czasie II wojny światowej. Zrobiono sporo dla odrodzenia się form organizacyjnych miejscowej kultury ludowej, niszczonej w okresie stalinowskim. W celu kontynuacji badań nad polskością Śląska reaktywowano placówki naukowe: w Opolu Instytut Śląski, a w Katowicach Śląski Instytut Naukowy. Zaczęto wydawać nowe czasopisma historyczne („Studia i Materiały z Dziejów Śląska", „Studia Śląskie"), wznowiono stare („Zaranie Śląskie"). Wachlarz zagadnień badawczych znacznie się rozszerzył. Zainteresowano się szeroko powstaniami śląskimi, w rezultacie czego w ciągu kilku lat opublikowano wiele nowych opracowań na ten temat, a także przygotowano edycje źródeł, wspomnień, materiałów z sesji naukowych. Formułowano nowe tezy, pogłębiano faktografię. W latach 1956–1966

[111] Por. J. Walczak: *Generał Jerzy Ziętek…*, s. 305, 342; W. Szewczyk: *Wstęp*. W: *Kultura Górnego Śląska…*, s. 12; W. Nawrocki: *Życie literackie*. W: *Kultura Górnego Śląska…*, s. 66; T.M. Głogowski: *Pismo „śląskiego Października". Tygodnik społeczno-kulturalny „Przemiany" (1956–1957)*. Katowice 2005; M. Fic: *Polski Górny Śląsk. Rola regionalnych elit kulturalnych w procesie kształtowania powojennej rzeczywistości*. W: *Polskie niepodległości. Wizje państwa i społeczeństwa w okresach przełomów 1918–1945–1989*. Red. J. Faryś, P. Słowiński, T. Sikorski. Gorzów Wielkopolski 2009, s. 280; M. Fic: *Katowickie „Po prostu" – rola tygodnika „Przemiany" w najnowszej historii miasta i regionu*. W: *Katowice w 140. rocznicę uzyskania praw miejskich. Katowice w minionej rzeczywistości*. Red. A. Barciak. Katowice 2006, s. 308–336; U. Rzewiczok: *Zarys dziejów Katowic 1299–1990*. Katowice 2006, s. 214.

[112] S. Rosenbaum: *Między „ośrodkiem badań" a „placówką wychowania w duchu socjalizmu". KW PZPR w Katowicach wobec Śląskiego Instytutu Naukowego w początkach jego działalności*. W: *„Przewodnia siła Narodu". Z dziejów partii komunistycznej na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim 1945–1990*. Red. T. Kurpierz. Katowice 2010, s. 103.

poszerzono badania nad różnymi formami ruchu oporu na Górnym Śląsku w czasie wojny oraz nad przebiegiem kampanii wrześniowej na Śląsku[113].

Dla nowego otwarcia i powstania placówki naukowo-badawczej w województwie katowickim olbrzymie znaczenie miało wsparcie tej idei przez lokalne władze partyjne. Obejmujący w 1957 roku rządy w KW PZPR w Katowicach E. Gierek miał być zdecydowanym zwolennikiem stworzenia na Górnym Śląsku humanistycznego ośrodka naukowego[114]. W jednym ze swych pierwszych tekstów wskazał pośrednio na cel istnienia tego typu placówki:

> Jest tak w naszej praktyce partyjnej, że pod nawałem bieżących zadań różnych cisnących się na nas poszczególnych spraw i problemów nie znajdujemy często dość czasu, by w sposób partyjny, rozważny ocenić całość sytuacji politycznej, w jakiej żyjemy, i aby z takiej oceny wyciągnąć najważniejsze wnioski dla naszej działalności. Tę szkodliwą w skutkach praktykę musimy z działalności naszego KW zmienić. Podstawowym warunkiem prawidłowego partyjnego kierownictwa jest pełne rozeznanie aktualnej sytuacji politycznej, prawidłowa ocena układu sił klasowych, wpływów politycznych, tendencji występujących w społeczeństwie i w oparciu o to kształtowanie generalnych kierunków naszej działalności politycznej[115].

E. Gierek dostrzegał konieczność posiadania, po pierwsze, tzw. *think-tanków* (jako struktur niezbędnych do rozeznawania potrzeb i oczekiwań społecznych), po drugie, wpływów w nich. Tak można ocenić ciąg dalszy wypowiedzi:

> Mamy do czynienia z narastającym naciskiem na klasę robotniczą i partyjne organizacje – obcej nam burżuazyjnej, reakcyjnej ideologii, z naciskiem demagogii wypływającej z założonej i trudnej sytuacji gospodarczej – z naciskiem, któremu nie towarzyszy dostateczny odpór partyjnych organizacji i aktywu. Jakie więc stoi przed nami główne zadanie obecnej chwili? Stoi przed nami zadanie dalszego umacniania i utrwalania osiągniętej stabilizacji politycznej[116].

Początek lat sześćdziesiątych XX wieku to dla społeczno-humanistycznych jednostek naukowo-badawczych regionu ważny moment rozwoju. Po uspokojeniu nastrojów odwilży październikowej podjęto polityczną ofensywę władz

---

[113] M.W. Wanatowicz: *Od indyferentnej ludności…*, s. 117.

[114] Por. J. Rolicki: *Edward Gierek. Życie i narodziny legendy.* Warszawa 2002, s. 141.

[115] AP Kat., Plenum KW PZPR w Katowicach (dalej: KW Plen.), sygn. 301/II 41, k. 4, Referat „O sytuacji politycznej i aktualnych zadaniach wojewódzkiej organizacji partyjnej" (załącznik nr 1 do protokołu plenarnego posiedzenia KW PZPR w Katowicach z 28 marca 1957 r.).

[116] AP Kat., KW Plen., sygn. 301/II 41, k. 5–6, Referat „O sytuacji politycznej i aktualnych zadaniach wojewódzkiej organizacji partyjnej" (załącznik nr 1 do protokołu plenarnego posiedzenia KW PZPR w Katowicach z 28 marca 1957 r.).

partyjno-państwowych mającą na celu zwiększenie skali „walki z rewizjonizmem" (rozumianej dwojako: jako działalność antyniemiecka, ale także jako rywalizacja ideologiczna prowadzona wewnątrz partii przeciwko zmianom „październikowym"). W czerwcu 1960 roku stosowną uchwałę („w sprawie wzmożenia walki z dywersyjną antypolską działalnością zachodnioniemieckich rewizjonistów") podjął Sekretariat KC PZPR. Dokument ten stał się aktem normatywnym dla instancji partyjnych województwa katowickiego oraz dla wojewódzkiego aparatu bezpieczeństwa. Zdefiniowano w nim podstawowe pojęcie „autochtona", identyfikowanego z przedstawicielem ludności etnicznie polskiej, opisano tezę oddziaływania propagandy rewizjonistycznej na ludność autochtoniczną, szeroko ukazano szkodliwą działalność ośrodków w RFN, wskazano także na niezbędne do podjęcia środki. Wśród zaleceń znalazło się oczywiście wzmocnienie aktywności propagandowej ośrodków naukowo-badawczych. Z jednej strony placówki naukowo-badawcze takie jak ŚIN potrzebne były władzom (zwłaszcza aparatowi bezpieczeństwa) do gromadzenia materiałów mogących skompromitować działaczy tzw. ziomkostw (przede wszystkim przypominając ich związki z hitlerowskim nazizmem), w celu „politycznej kompromitacji polityki NRF [Niemieckiej Republiki Federalnej – M.F.] i ostrzeżenia jednostek podatnych do antypolskiej działalności"[117]. Z drugiej strony po okresie względnej swobody funkcjonowania instytucji ponownie podjęto działania zmierzające do podporządkowania placówek (także naukowych) władzom partyjno-państwowym.

Wojewódzkie władze partyjno-państwowe w podejmowanych przez siebie rozważaniach uwzględniały oczywiście rozwój nauki, wskazując przewidywaną dla niej rolę. W 1964 roku ówczesny I sekretarz KW E. Gierek najpierw zaprezentował, podczas zorganizowanego 27 lutego spotkania z okazji 10-lecia istnienia Wieczorowego Uniwersytetu Marksizmu-Leninizmu w Katowicach, w formie wykładu, a następnie opublikował nakładem Wydawnictwa Wydziału Propagandy KW PZPR w Katowicach wystąpienie na temat roli nauki. Po raz kolejny podkreślił w nim „usługową" rolę badań, stwierdzając m.in.: „W ustroju socjalistycznym nauka w ogóle, a nauki społeczne w szczególności, służą bezpośrednio zdynamizowaniu rozwoju społeczeństwa, pozwalają wykorzystać ukryte źródła energii, doprowadzić do niebywałej koncentracji jego inicjatywy. Łączą one postawy milionów dla osiągnięcia wspólnego celu, stają się dźwignią społecznej świadomości i zaangażowania"[118]. Wskazywał jednocześnie na „etyczne" i „światopoglądowe" miejsce naukowca: „Dojrzałość naukowca-marksisty polega – po pierwsze na tym, że potrafi on twórczo wyjaśniać, stosować i wzbogacać marksizm wynikami swoich badań, i że – po drugie – potrafi on odróżnić marksistowskie ziarno od rewizjonistycznej plewy […]. Nauka, choć ma swego rodzaju

[117] S. Rosenbaum: *Partia i aparat bezpieczeństwa województwa katowickiego…*, s. 68–69, 101–102.

[118] E. Gierek: *Rola nauki w rozwoju społeczeństwa.* Katowice 1964, s. 8; N. Kołomejczyk: *Dzieje współczesne województwa katowickiego w pracach historyków.* „Zaranie Śląskie" 1973, z. 4, s. 670.

autonomię, nie może odrywać się od aktualnych problemów ideologicznych, od praktycznego życia społeczeństwa, od jego konfliktów klasowych"[119].

Lata siedemdziesiąte, upływające jako dekada Gierka, dla województwa katowickiego okazały się szczególnie korzystne także w sferze nauki. Próba wcielania w życie hasła: „aby Polska rosła w siłę", znajdowała swoje ujście również w sferze nauki. Jak charakteryzował ten proces ówczesny przewodniczący Prezydium WRN w Katowicach J. Ziętek:

> Przeobrażenia w naszym życiu politycznym i społecznym, jakie obserwujemy, polegają także na tym, że w nauce, badaniach naukowych widzimy jeden z zasadniczych czynników dalszego postępu, że wartości, które nauka tworzy i ofiaruje społeczeństwu, wciągnięte zostały w praktykę naszego życia. Jesteśmy świadkami, jak partia i rząd coraz intensywniej sięga po opinie i zespoły specjalistów, zdolne rozwiązać w oparciu o naukowe metody i obserwacje skomplikowane sprawy animowania i kierowania naszym życiem społecznym; obserwujemy, że po wyniki prac badawczych coraz śmielej sięga przemysł, nasza gospodarka[120].

Przejęcie kontroli przez katowicki KW PZPR, coraz ściślejsze podporządkowanie prowadzonych badań naukowych rozwojowi gospodarczemu kraju i nasilenie działalności propagandowej spowodowały ograniczenie faktycznej roli humanistycznych placówek naukowych. Można w tym miejscu przywołać ocenę Antoniego Gładysza i Lecha Szarańca, którzy napisali: „Z dzisiejszej perspektywy [XXI wieku – M.F.] nietrudno dostrzec podstawowe mankamenty stanu nauki w województwie katowickim, będącej pod presją centralistyczno-nakazowego zarządzania. Bardzo wyraźnej słabości nauk humanistycznych towarzyszyła wtedy kolosalna presja technoicyzmu i technokratyzmu"[121].

Jednocześnie stawianie na czele instytucji naukowców ideologicznie związanych z PZPR powodowało przyjęcie w nich jednoznacznie propartyjnego modelu działania. Dobrą ilustracją tego może być wypowiedź Henryka Rechowicza, przez ponad 4 lata kierującego ŚIN, z 1973 roku:

> Historia najnowsza ułatwia partii podejmowanie najtrafniejszych decyzji, ułatwiających przyspieszony społeczno-ekonomiczny rozwój Polski. W całokształcie problematyki historycznej ważne miejsce zajmuje historia polskiej klasy robotniczej i ruchu robotniczego. Wynika to z roli klasy robotniczej i jej marksistowsko-leninowskiej partii w przeszłości naszego narodu, a także w Polsce Ludowej. W pełni dziś dostrzegamy, że jest to problematyka niezmiernie ważna, choćby tylko ze względu na polityczne i wychowawcze znaczenie tego, co się na ten temat publikuje. Badania dziejów partii, a także ich popularyzacja, wymagają jednak nie tylko dobrego przygotowania facho-

[119] E. Gierek: *Rola nauki…*, s. 30, 36; Idem: *Nauka i społeczeństwo.* Warszawa 1964, s. 42.

[120] *Kronika Śląskiego Instytutu Naukowego. Lipiec–grudzień 1971.* „Zaranie Śląskie" 1972, nr 1–2, s. 186.

[121] A. Gładysz, L. Szaraniec: *Życie kulturalne na Górnym Śląsku…*, s. 45.

> wego, lecz także społeczno-politycznego. Aby zrozumieć historię partii i właściwie ją przedstawić, trzeba utożsamiać się z jej działalnością. […] Zadaniem historyków jest odkrywanie i unaocznianie bezcennych wartości zawartych w działaniach tysięcy bojowników każdego etapu walki rewolucyjnej, uwzględnienie nie tylko sformułowań (często zresztą wyrwanych z szerokiego kontekstu polityczno-społecznego), lecz przede wszystkim konkretnych przejawów aktywności wśród mas, w walce klasowej.

W swoim wystąpieniu H. Rechowicz wskazywał jednocześnie na powody niedoceniania w dotychczasowych badaniach historii ruchu robotniczego:

> Główną jednak przyczyną tego był nacisk niemarksistowskich poglądów. Zwolennicy tzw. obiektywnego przedstawiania dziejów – a w rzeczywistości nieangażowania się po stronie socjalizmu – chętnie by w działalności ruchu widzieli pasmo błędów i trudności. Niektórzy inni uczeni, znajdując się pod naciskiem – przeważnie zresztą nieuświadomionym – obcej ideologii, z pewną niechęcią lub rezerwą odnosili się do prac poświęconych problematyce ruchu robotniczego[122].

Po raczej spokojnej i stabilnej dekadzie „podporządkowania" (1970–1979; w województwie katowickim symbolizowanej przez I sekretarza KW PZPR Zdzisława Grudnia) kolejny przełom przyniosło powstanie Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność" (NSZZ „Solidarność"), które zdynamizowało także część środowiska twórców i naukowców województwa katowickiego i zmusiło wojewódzkie władze partyjne do modyfikacji relacji, a środowiskom naukowym przyniosło trwający kilkanaście miesięcy czas znacznej swobody prowadzonych badań. Dobrą ilustracją specyfiki okresu pozostaje wydana w 1982 roku praca *Kultura Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego. Studia i szkice*, we wstępie której W. Szewczyk komentował fakt nieprzystawania części obecnych w niej tekstów do ówczesnych możliwości prezentowania stanu badań naukowych[123].

W 1980 roku województwo katowickie stanowiło ważny ośrodek protestów robotniczych w kraju, a niejako w ich cieniu także inicjatyw środowisk twórczych i naukowych. Miejscem ukształtowania się najważniejszej ówczesnej inicjatywy samoorganizacji środowisk twórczych stała się redakcja pisma „Poglądy", gdzie Tadeusz Kijonka, Wilhelm Szewczyk, Stanisław Piskor i Feliks Netz przygotowali tekst pierwszego oświadczenia. 6 listopada 1980 roku z inicjatywy katowickiego oddziału ZLP doszło do spotkania zrzeszonych w Klubie Związków i Stowarzyszeń Twórczych przedstawicieli tychże środowisk (choć w przypadku Katowic udział i aktywność naukowców w tej działalności były mniejsze niż np. w Warszawie). Spotkaniu przewodniczyli W. Szewczyk oraz T. Kijonka. Podczas oży-

[122] H. Rechowicz: *Rola historii w kształtowaniu świadomości społecznej oraz problem wyboru tradycji*. W: *Rola nauk społecznych w humanizacji środowiska wielkoprzemysłowego*. Red. J. Kantyka, W. Lubaś. Katowice 1975, s. 4–5.

[123] Por. W. Szewczyk: *Wstęp*. W: *Kultura Górnego Śląska…*, s. 3–8.

wionej dyskusji z udziałem licznej grupy dyskutantów (m.in. Wojciecha Kilara, Kazimierza Kutza, Włodzimierza Wójcika, Bolesława Lubosza, Igora Naubauera, Olgierda Bierwiaczonka, Witolda Nawrockiego, Ryszarda Ćwiklińskiego, Jerzego Sajdaka, Michała Dołchuna, Stefana Szawica i Krystyny Broll-Jareckiej) analizowano stan kultury i nauki województwa katowickiego. Bezpośrednim rezultatem spotkania było przyjęcie uchwały, wytykającej dotychczasowe zaniedbania i postulującej m.in. opracowanie raportu o stanie i potrzebach w zakresie kultury i nauki na terenie województwa[124]. Inną jego konsekwencją było powołanie 9 grudnia tego roku niezależnego wobec oficjalnego nurtu nauki i kultury Komitetu Porozumiewawczego Związków i Stowarzyszeń Twórczych (pod przewodnictwem K. Kutza). Pierwotnie Komitet skupiał głównie twórców, środowiska naukowe zostały do niego włączone dopiero w 1981 roku (w marcu Uniwersytet Śląski, we wrześniu ŚIN)[125].

Najważniejszym zadaniem nowej struktury (od marca 1981 roku noszącej nazwę Komitet Porozumiewawczy Stowarzyszeń Twórczych i Naukowych – KPSTiN) miało być działanie na rzecz rozwoju kultury i nauki województwa katowickiego w imieniu środowisk będących jego członkami. Komitet został upoważniony do podejmowania inicjatyw i zadań ukierunkowanych na rozwój kultury i nauki w województwie, do inicjowania przedsięwzięć zmierzających do pełnej integracji środowisk twórczych i naukowych, w celu ukształtowania w Katowicach autentycznego centrum kulturalno-naukowego regionu (na miarę ogólnokrajową). Otrzymał także pełnomocnictwo do interweniowania u władz w przypadkach występowania nieprawidłowości w różnych sferach życia kulturalnego i naukowego oraz wyrażania opinii dotyczących decyzji finansowych i kadrowych w zakresie kultury i nauki[126].

Co zrozumiałe, KPSTiN od początku stanowił obiekt uważnej obserwacji ze strony władz wojewódzkich. Te, obawiając się konfrontacji, przyjęły jednak strategię pozornej współpracy i dialogu, próbując zyskać na czasie i przejąć inicjatywę. Ponieważ najważniejszym dokonaniem KPSTiN było opracowanie *Raportu o stanie kultury i sztuki w województwie katowickim*, władze przygotowały podobny dokument (tzw. raport Grajka – od nazwiska ówczesnego dyrektora Wydziału

[124] Biblioteka Śląska w Katowicach (dalej: B. Śl.), zbiory specjalne, Archiwum Komitetu Porozumiewawczego Stowarzyszeń Twórczych i Naukowych w Katowicach (dalej: AKPSTiNwK), sygn. R. 1883 III, k. 1–3, Uchwała Zebrania Przedstawicieli Środowisk Twórczych w Katowicach, w dniu 6 listopada 1980 r; J. Erenc: *Komitet, który był…*, s. 258; T. Kijonka: *Po siedmiu latach kampanii*. W: *Nadciągają Ślązacy. Czy istnieje narodowość śląska?…*, s. 52–53.

[125] Por. B. Śl., zbiory specjalne, AKPSTiNwK, sygn. R. 1883 III, k. 30, Protokół z zebrania Rady Pełnomocników Komitetu Porozumiewawczego Związków i Stowarzyszeń Twórczych i Naukowych w Katowicach w dniu 4 IX 1981.

[126] Por. B. Śl., zbiory specjalne, AKPSTiNwK, sygn. R. 1883 III, k. 11–13, Podstawy działania Komitetu Porozumiewawczego Związków i Stowarzyszeń Twórczych i Naukowych w Katowicach; ibidem, k. 19–23, Zasady działania (regulamin) Komitetu Porozumiewawczego Związków i Stowarzyszeń Twórczych i Naukowych w Katowicach.

Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego). Wcześniej jednak, 24 stycznia 1981 roku, z inicjatywy następcy Z. Grudnia – nowego I sekretarza KW PZPR w Katowicach Andrzeja Żabińskiego, zostało zorganizowane spotkanie twórców i działaczy kultury województwa z przedstawicielami centralnych i wojewódzkich władz partyjnych. Wygłoszony wówczas przez sekretarza KW Józefa Piszczka referat stanowił krytykę sytuacji w obszarze kultury, sprawiając wrażenie zgodności oceny władz oraz twórców i naukowców. Podobne były efekty spotkania członków Komitetu z Andrzejem Żabińskim, do którego doszło w lutym 1981 roku, oraz z wojewodą Henrykiem Lichosiem (w obecności sekretarzy KW PZPR w Katowicach Józefa Piszczka i Zdzisława Gorczycy) 8 marca 1981 roku[127]. Podstawą *Raportu o stanie kultury i sztuki w województwie katowickim* stały się materiały przygotowane przez wszystkie związki i stowarzyszenia twórcze wchodzące w skład KPSTiN, a także przez pracowników Uniwersytetu Śląskiego i ŚIN. Jego celem było wypunktowanie potrzeb, które miały zostać omówione podczas planowanego na 19 grudnia 1981 roku posiedzenia Śląskiego Sejmiku Kultury. Do spotkania nie doszło jednak, poprzedził je bowiem wprowadzony prawie tydzień wcześniej stan wojenny[128]. Podobne działania, choć na mniejszą skalę, podejmowane były w ramach większości podmiotów wchodzących w skład Komitetu. W wielu z nich działały struktury NSZZ „Solidarność", prowadzone były różnego rodzaju uzgodnienia dotyczące kwestii socjalnych i obrony praw pracowniczych.

Po wprowadzeniu stanu wojennego 13 grudnia 1981 roku nowe wojewódzkie władze partyjno-państwowe przeszły do kolejnego kontrnatarcia, również w sferze badań humanistycznych. Podczas pierwszego po wprowadzeniu stanu wojennego Plenum KW PZPR w Katowicach kolejny I sekretarz KW PZPR w Katowicach – Zbigniew Messner (pracownik naukowy i rektor katowickiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej) – w wygłoszonym referacie stwierdził m.in. potrzebę dokonania „pełnej oceny aktualnej sytuacji społeczno-politycznej w województwie" oraz sformułowania wniosków odnoszących się do sposobu prowadzenia i kierunków pracy partyjnej.

Tłumacząc zasadność wprowadzenia stanu wojennego (który zakończył „biurokratyczną i woluntarystyczną deformację sprzed sierpnia 1980 roku" oraz „czasy anarchii, chaosu i kontrrewolucji"), Z. Messner wskazywał na dwa główne zadania „każdej partyjnej instancji i organizacji, aktywu i wszystkich członków partii": inspirowanie i podejmowanie działań dla szerokiego poparcia programu Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego oraz ścisła współpraca z jej pełnomocni-

[127] Por. B. Śl., zbiory specjalne, AKPSTiNwK, sygn. R. 1883 III, k. 6–7, Sprawozdanie ze spotkania przedstawicieli KPSTiN w Katowicach z wojewodą katowickim H. Lichosiem; J. Erenc: *Komitet, który był…*, s. 262.

[128] Por.: J. Erenc: *Komitet, który był…*, s. 257–260; A. Klich: *Bez mitów. Portrety ze Śląska*. Racibórz 2007, s. 233; A. Gładysz, L. Szaraniec: *Życie kulturalne na Górnym Śląsku…*, s. 57; M. Fic: *Środowiska twórcze w życiu kulturalnym Katowic w okresie PRL-u – przypadek Klubu Związków i Stowarzyszeń Twórczych*. W: „Katowice w Rocznicę Uzyskania Praw Miejskich" 2012, t. 1 (11)/146, s. 183; M. Fic: *Wilhelm Szewczyk (1916–1991)…*, s. 220.

kami – komisarzami Komitetu Obrony Kraju. Odnosząc się do szczególnie interesującej nas tematyki, I sekretarz KW PZPR zauważył wyjątkowo skomplikowaną sytuację polityczną środowisk inteligenckich, w tym zwłaszcza naukowych. Za przejaw „ciasnego pragmatyzmu" uznał pojawienie się NSZZ „Solidarność" oraz Niezależnego Zrzeszenia Studentów, zachowanie i postawę części świata nauki, środowisk twórczych i oświatowych określił zaś jako „chwiejne i koniunkturalne". Opisując postawę tych środowisk, stwierdził m.in.: „Byli i tacy, którzy otwarcie opowiadają się przeciwko socjalizmowi, byli i są tacy, którzy zajmują postawę wyczekujących obserwatorów, byli i są wreszcie ci, którzy brali udział w histerycznie formułowanej negacji wszystkiego, co w nauce, twórczości i oświacie zdołaliśmy osiągnąć w historii Polski Ludowej"[129].

Prezentując autorską koncepcję przeobrażeń, Z. Messner wskazał na własną interpretację „stabilizacji":

> Zawsze cenić będziemy bezkompromisowość poznawczą uczonych, respektować ich rady, korzystać z ich pomocy; wiem, iż zapewniano o tym w przeszłości często, ale może te słowa – jeśli padają z ust przedstawiciela tego środowiska – wydadzą się bardziej przekonujące. Opowiadamy się za taką postacią stabilizacji, która nie otwierałaby czasu wielkiej ciszy: chcemy usłyszeć głos nauki i dlatego proponujemy dyskusję na temat miejsca nauki i uczonego w naszej rzeczywistości. Sami siebie powinniśmy przestrzec przed postawą wyczekiwania i dystansowania się od rzeczywistości, która zdaje się w niektórych środowiskach powracać. Pamiętajmy, jeśli inteligencja nie bierze udziału w historii, jeśli nie chce w niej dokonywać samodzielnych wyborów, wtedy bywa przez dzieje wybierana, przez nie określana i formowana, co rodzi bolesne kompleksy i frustracje. […] Skomplikowana i złożona jest również atmosfera w instytutach naukowo-badawczych oraz biurach projektowych. Zmasowany atak „Solidarności" na raczej słabo pracujące organizacje partyjne i tam przyniósł nam ciężkie straty polityczne. Zbiorowości te – często z przypadkowego doboru – podlegały szybkiej dezorientacji i konserwatywnie się zradykalizowały. […] Trzeba sprawy zatrudnienia rozwiązać humanitarnie, nie zapominając, iż bezwzględnym prawem doboru kadry naukowej są zdolności oraz pracowitość; każdy, kto nie chce poddać się koniecznej w pracy naukowej stałej weryfikacji – musi znaleźć sobie pracę w środowisku nie wymagającym tak wysokiej umysłowej mobilności. Dla każdego znajdzie się miejsce w życiu, wszakże nie każdy może się zmieścić w rygorach naukowych wymogów. To trzeba sobie uświadomić, a kadra kierownicza obowiązki rotacyjne powinna wypełniać konsekwentnie i bez fałszywej litości[130].

[129] AP Kat., zespół: Komitet Wojewódzki PZPR w Katowicach (dalej: KW PZPR Kat.) / Plen., sygn. 18, k. 24–25, Stenogram z obrad plenarnego posiedzenia KW PZPR w dniu 23 stycznia 1982 r. „Sytuacja społeczno-polityczna w woj. katowickim oraz główne kierunki działań partii w warunkach stanu wojennego".

[130] AP Kat., KW PZPR Kat. / Plen., sygn. 18, k. 35–38, Stenogram z obrad plenarnego posiedzenia KW PZPR w dniu 23 stycznia 1982 r. „Sytuacja społeczno-polityczna w woj. katowickim oraz główne kierunki działań partii w warunkach stanu wojennego".

Konsekwencją wprowadzenia w życie przedstawionej deklaracji stało się m.in. przejęcie bezpośredniej kontroli nad placówkami naukowymi przez osoby ściśle podporządkowane władzom (np. w przypadku Uniwersytetu Śląskiego miejsce związanego ze środowiskami opozycyjnymi Augusta Chełkowskiego zajął wchodzący w skład KC PZPR Sędzimir M. Klimaszewski[131]), znaczna fluktuacja kadr naukowo-badawczych oraz ponowna ścisła kontrola prowadzonych badań. Udało się jednak utrzymać pewne zdobycze minionego okresu, sprowadzające się choćby do możliwości powrócenia w badaniach regionalnych sylwetek zapomnianych przez lata postaci (np. W. Korfantego)[132].

Kolejna dostrzegalna zmiana pojawiła się dopiero w schyłkowym okresie PRL (mniej więcej od 1986 roku), który stał się dla aktywności naukowo-badawczej w regionie czasem zmian ekonomicznych wynikających z pogarszającej się sytuacji kraju (odbieranych jako w większości niekorzystne). Z drugiej strony był to bezsprzecznie czas reinterpretacji sposobów uprawiania badań i zmniejszania kontroli nad tymi badaniami. Dobrą ilustrację tego stanowi np. wypowiedź ówczesnego I sekretarza KC PZPR Wojciecha Jaruzelskiego, wygłoszona w marcu 1989 roku na Wojewódzkiej Konferencji Sprawozdawczej w Katowicach. Omawiając decyzje podjęte podczas X Plenum KC PZPR, wskazał również na podstawy nowej polityki historycznej w regionie, mówiąc m.in.: „Odrzucając przemilczenie i niedopowiedzenia, mówimy dziś o wszystkich – od Wieczorka do Korfantego, od Lompy i Grażyńskiego do Arki Bożka, Zawadzkiego i Ziętka. Ani zasług, ani pomyłek nie mierzymy aptekarską miarką. Kto o Polskę walczył, kto dla Polski się trudził, temu należy się miejsce w historii"[133]. Oprócz możliwości nowych interpretacji omawiany okres stał się jednak również czasem poszukiwań źródeł finansowania prowadzonych badań oraz potrzeby projektowania działań zgodnych z oczekiwaniami nie tylko władz, lecz także różnych podmiotów będących protektorami i mecenasami kolejnych przedsięwzięć naukowo-badawczych. Prowadził on z wolna w kierunku zbliżającej się transformacji systemowej, zapoczątkowanej obradami Okrągłego Stołu.

---

[131] Por. Z. Woźniczka: *Historia Uniwersytetu Śląskiego do 1983 roku*. W: *„Mądrość zbudowała sobie dom". Uniwersytet Śląski 1968–2008. Dzieje, dokumentacja, źródła*. Red. A. Barciak. Katowice 2008, s. 132; M. Fic: *Uniwersytet Śląski po zakończeniu stanu wojennego (w latach 1983–2007).* W: *„Mądrość zbudowała sobie dom…"*…, s. 138.

[132] Por. M. Skrzypek: *Dyktator III powstania śląskiego – Wojciech Korfanty we współczesnej historiografii*. W: *Spór o Górny Śląsk 1919–1922. W 90. rocznicę wybuchu III powstania śląskiego*. Red. M. Białokur, A. Dawid. Opole 2011, s. 27–35.

[133] Por. „Trybuna Robotnicza" 1989, nr 67.

Znak sprawy: 468/DK/96

INSTYTUT ŚLĄSKI
KATOWICE
ul. Warszawska 37
Telef. 316-76 i 316-77
Rachunek czekowy w Banku Związku Spółek Zarobkowych w Katowicach

Prof. Dr Karol Zaleczyński
w Wrocław
Uniwersytet

Nasz znak: 27/42 Lu/Ko.
Dotyczy:
Na ich pismo z dn. ____ znak ____ liczba ____
Katowice, dnia 7 stycznia 1946

Wpłynął 10.46 Hr. 1

Rozdział 3

Reaktywacja Instytutu Śląskiego w Katowicach i początki Śląskiego Instytutu Naukowego

3.1. Działalność Instytutu Śląskiego w Katowicach w latach 1945-1949

3.2. Okoliczności powstania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach

3.3. Pierwsze lata działalności nowego Instytutu (1957-1959)

3.1. Działalność Instytutu Śląskiego w Katowicach w latach 1945–1949

Do reaktywacji Instytutu Śląskiego w Katowicach przystąpiono bezpośrednio po zakończeniu działań wojennych. Jego funkcjonowanie wznowiono formalnie 25 stycznia 1945 roku – z chwilą przejęcia Krakowa z rąk niemieckich – opierając je na odradzających się strukturach PAU. 12 lutego (według niektórych autorów 8 lutego) 1945 roku Roman Lutman udał się do Katowic, gdzie od ówczesnego pełnomocnika Rządu Tymczasowego na województwo śląskie gen. Aleksandra Zawadzkiego i p.o. wojewody Jerzego Ziętka otrzymał polecenie wznowienia działalności Instytutu na terenie Katowic. Początkowo zlokalizowano go w siedzibie Polskiego Związku Zachodniego (przy ul. Ligonia 7), miesiąc później, 12 kwietnia 1945 roku, Instytut otrzymał lokum przy ul. Warszawskiej 37 (uroczyste otwarcie wyremontowanej placówki odbyło się 16 czerwca 1945 roku w obecności wicewojewody Stefana Wengierowa, ks. bp. Stanisława Adamskiego oraz przedstawicieli ośrodków naukowych: krakowskiego – Kazimierza Piwarskiego, oraz poznańskiego – Zygmunta Wojciechowskiego)[1]. Przed nowym wcieleniem IŚ od pierwszych dni postawiono zadania wynikające z powojennych realiów społeczno-politycznych (m.in. prowadzenie akcji „uświadamiającej", odnoszącej się do tzw. ziem odzyskanych). Jak oceniano, „Instytut stał się łącznikiem między przeszłością a teraźniejszością Śląska. Do jego zadań należało również wydobycie przetrwałej – mimo wielowiekowej niewoli – polskości na tychże terenach, a także ukazanie ogromnych przemian społecznych i gospodarczych oraz trwałe związanie ziem odzyskanych i mieszkających tam ludzi z kulturą i gospodarką pozostałej części narodu"[2].

[1] Archiwum Państwowe w Katowicach (dalej: AP Kat.), zespół: Śląski Instytut Naukowy im. Jacka Koraszewskiego (dalej: ŚIN), sygn. 1/26, k. 3, Notatka w sprawie statusu i działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w okresie 1934–1983; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/32, k. 34–37, W. Zieliński: *Pierwsze piętnastolecie Instytutu Śląskiego w Katowicach* (maszynopis); A. Topol: *Kazimierz Popiołek i jego czasy (1903–1986)*. Katowice–Warszawa 2004, s. 31–32; Idem: *Ludzie „Ojczyzny". Ślązacy w organizacji narodowej „Ojczyzna" w latach 1939–1949*. Katowice 2012, s. 77; T.P. Rutkowski: *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970. Zagadnienia polityczne i organizacyjne*. Warszawa 2007, s. 83–84; W. Jaworski: *Szkolnictwo i nauka*. W: *Rok 1945 w województwie śląsko-dąbrowskim*. Red. A. Topol. Katowice 2004, s. 218–219; U. Rzewiczok: *Zarys dziejów Katowic 1299–1990*. Katowice 2006, s. 210; E.J. Osmańczyk: *Śląsk w Polsce Ludowej*. Warszawa 1953, s. 115. Na temat samego budynku przy ul. Warszawskiej 37 por. M. Fic: *Środowiska twórcze w życiu kulturalnym Katowic w okresie PRL-u – przypadek Klubu Związków i Stowarzyszeń Twórczych*. „Katowice w Rocznicę Uzyskania Praw Miejskich" 2012, t. 1 (11)/146, s. 183.

[2] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/32, k. 35, W. Zieliński: *Pierwsze piętnastolecie Instytutu Śląskiego w Katowicach…*; *Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za 1980 rok* (dalej: SDŚIN

Na pierwszym po wojnie walnym zgromadzeniu członków IŚ (określonym jako „konstytucyjne") 15 listopada 1945 roku wybrano nowe władze, co świadczyło o ówczesnym znaczeniu tego ośrodka. Członkami-założycielami Stowarzyszenia „Instytut Śląski" (taki był status prawny jednostki) byli: Zbyszko Bednorz (literat), Michał Berżer (kierownik Szkoły Zawodowej w Katowicach), Roman Brzeski (dyrektor Wyższego Urzędu Górniczego), Jadwiga Bułakowska (literatka ze Związku Zawodowego Literatów Polskich), Stanisław Czub (notariusz z Katowic), Stanisław Dziarski (rolnik ekonom z Trzebnicy), Janina Juzoń (reprezentująca Wojewódzki Komitet PPR w Katowicach), Eugeniusz Kral (prezes Sądu Apelacyjnego w Katowicach), Józef Krotoski (ekonomista), Witold Krotoski (sędzia grodzki z Rybnika), Władysław Kuczewski (rektor Politechniki Śląskiej w Gliwicach), Józef Lisak (dyrektor Wyższego Studium Nauk Społeczno-Gospodarczych), Roman Lutman (dyrektor Instytutu Śląskiego), Karol Maleczyński (profesor Uniwersytetu Wrocławskiego), Czesław Przymusiński (adwokat), Władysław Szczypa (zastępca dyrektora działu socjalnego Centralnego Związku Przemysłu Węglowego), Franciszek Szymiczek (historyk zatrudniony w Śląskiej Bibliotece Publicznej) oraz Stanisław Wallis (kierownik Wydziału Kultury i Sztuki w Zarządzie Miejskim w Chorzowie)[3]. Wśród inicjatorów jego reaktywacji znajdowali się więc zarówno reprezentanci ludności rodzimej, jak i napływowej, wywodzący się z bardzo różnych środowisk[4]. Na części z nich ciążyło odium „niewłaściwej" przeszłości, związanej ze środowiskiem narodowo-chrześcijańskim. Wobec innych formułowano najróżniejsze zarzuty, np. W. Krotoskiemu w 1949 roku zarzucono (mimo „pozytywnego ustosunkowania się do rzeczywistości") niewłaściwe koligacje rodzinne: „Teściowie mieszkają w Rybniku, a opinia o nich zarówno Urzędu Wojewódzkiego, jak i PK [Powiatowego Komitetu – M.F.] PZPR w Rybniku jest niekorzystna. Jeden jej [żony – M.F.] brat był czynnym hitlerowcem, drugi w czasie okupacji prowadził sklep rzeźniczy i uważany jest za Niemca"[5]. Warto zauważyć, że okoliczności te w momencie reaktywacji Instytutu nie ograniczały jednak działalności W. Krotoskiego i jemu podobnych, stając się balastem dopiero w perspektywie najbliższych kilku lat.

80). Katowice 1983, s. 3; R. Lutman: *Nowy Śląsk – nowe zadania*. „Zaranie Śląskie" 1945, z. 1, s. 2; Idem: *Jak powstaje wiedza o Śląsku*. „Odra" 1947, nr 69; „Dziennik Zachodni" 1945, nr 121; W. Wrzesiński: *Polskie badania niemcoznawcze*. W: *Polacy wobec Niemców. Z dziejów kultury politycznej Polski 1945–1989*. Red. A. Wolff-Powęska. Poznań 1993, s. 200.

[3] Por. AP Kat., zespół: Urząd Wojewódzki Śląski, Wydział Społeczno-Polityczny, sygn. 621, b.p., Lista członków-założycieli Instytutu Śląskiego.

[4] Np. Eugeniusz Kral urodził się w Krakowie, Witold Krotoski urodził się w Lublinie. Por. Archiwum Państwowe w Krakowie, Akta osobowe sędziów, sygn. 1523, b.p., Akta osobowe sędziego: Eugeniusza Krala; Archiwum Sądu Okręgowego w Katowicach, Akta osobowe Witolda Krotoskiego, sygn. 407/K, b.p., Ankieta personalna – powojenna.

[5] Archiwum Sądu Okręgowego w Katowicach, Akta osobowe Witolda Krotoskiego, sygn. 407/K, k. 190, Pismo prezesa Sądu Apelacyjnego w Katowicach z 4 IV 1949 roku do Ministerstwa Sprawiedliwości.

W składzie pierwszego Zarządu IŚ znaleźli się: jako przewodniczący rektor Politechniki Śląskiej Władysław Kuczewski, naczelny dyrektor Centralnego Związku Przemysłu Hutniczego Ignacy Borejdo, administrator apostolski w Opolu ks. Bolesław Kominek, dyrektor Wyższego Studium Nauk Społeczno-Gospodarczych w Katowicach Józef Lisak, dyrektor Instytutu Pedagogicznego w Katowicach Józef Pieter oraz naczelny dyrektor Centralnego Zarządu Przemysłu Węglowego Fryderyk Topolski[6]. Do Kuratorium w początkowym okresie istnienia weszli: kierujący Ministerstwem Ziem Odzyskanych Władysław Gomułka, prezes PAU Stanisław Kutrzeba (po jego śmierci zastąpił go Kazimierz Nitsch), dyrektor Departamentu Nauki Ministra Oświaty Stanisław Arnold, wojewoda śląski Aleksander Zawadzki, przewodniczący Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach Karol Tkocz oraz administrator apostolski w Opolu ks. Bolesław Kominek. Dyrektorem IŚ ponownie mianowano Romana Lutmana, jego zastępcami zostali: Antoni Wrzosek – równocześnie kierownik działu geograficznego, redaktor „Komunikatów", oraz Kazimierz Popiołek – także pełniący obowiązki kierownika działu historycznego i redaktora działu wydawniczego. Sekretarzem generalnym IŚ został natomiast Julian Lewański. Po ustąpieniu z funkcji R. Lutmana w ostatnim okresie istnienia „drugiego" Instytutu (tj. po jego włączeniu do Instytutu Zachodniego, w latach 1948–1949) katowickim oddziałem Instytutu Zachodniego kierował K. Popiołek. Podstawą działania Instytutu pozostawał przedwojenny statut[7].

Podobnie jak w przedwojennej odsłonie IŚ, jego działalność oparto głównie na współpracownikach zapraszanych do realizacji konkretnych prac[8]. Etatowo zatrudnionych w nim było bowiem tylko 16 osób, w komisjach i sekcjach zrzeszono 157 współpracowników z województwa śląskiego[9], 84 z Dolnego Śląska

[6] W skład kolejnego Zarządu wybranego w lutym 1946 roku weszli m.in.: jako prezes kurator Okręgu Szkolnego Oskar Kotula, jako zastępcy rektor Uniwersytetu Wrocławskiego Stanisław Kulczyński i I. Borejdo. Por. Archiwum Państwowe we Wrocławiu (dalej: AP Wr.), zespół: Katowice (korespondencja z Instytutem Śl. w Katowicach) (dalej: K IŚ), sygn. 7, k. 12–13, Pismo R. Lutmana do S. Kulczyńskiego z 14 II 1946 r.

[7] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/618, k. 178, J. Pieter: *Od Instytutu Śląskiego do Śląskiego Instytutu Naukowego (garść wspomnień i faktów)* (maszynopis); A. Topol: *Kazimierz Popiołek i jego czasy*…, s. 32; Idem: *Ludzie „Ojczyzny"*…, s. 77; Z. Woźniczka: *Katowice 1945–1950. Pierwsze powojenne lata. Polityka – społeczeństwo – kultura*. Katowice 2004, s. 360; T.P. Rutkowski: *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970*…, s. 83–84; A. Gładysz, L. Szaraniec: *Życie kulturalne na Górnym Śląsku 1902–2001. Refleksje nad przeszłością i teraźniejszością*. Katowice 2006, s. 36; R. Lutman: *Komunikat nr 1 Instytutu Śląskiego*. Opole 1957, s. 2.

[8] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/26, k. 3, Notatka w sprawie statusu i działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w okresie 1934–1983; R. Lutman: *Komunikat nr 1 Instytutu*…, s. 3; S. Rosenbaum: *Między „ośrodkiem badań" a „placówką wychowania w duchu socjalizmu". KW PZPR w Katowicach wobec Śląskiego Instytutu Naukowego w początkach jego działalności*. W: *„Przewodnia siła Narodu". Z dziejów partii komunistycznej na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim 1945–1990*. Red. T. Kurpierz. Katowice 2010, s. 100; J. Glensk: *Roman Lutman*. Opole 1986, s. 20.

[9] Część z nich uzyskiwała tytuł korespondenta Instytutu Śląskiego, co oznaczało, że były to osoby pracujące naukowo, pozyskane do współpracy z Instytutem, polegającej przede wszystkim na przekazywaniu „stałych informacji o życiu danego okręgu w różnych dziedzinach", które zaopatrywane były w stosowne

oraz niewielką grupę tzw. korespondentów z innych ośrodków w kraju[10]. Także analogicznie do roli IŚ w okresie dwudziestolecia międzywojennego, powojenny IŚ prowadził prace, w których „służył władzom administracyjnym radą i pomocą". Było to o tyle potrzebne, że przed reaktywowaną jednostką pojawiły się kolejne zadania, opisane przez R. Lutmana w pierwszym powojennym numerze „Zarania Śląskiego", w artykule o znamiennym tytule *Nowy Śląsk – nowe zadania*. Pisał w nim m.in.:

> Chcemy Śląsk poznawać i rozumieć jego problemy. Ale tym się nie ograniczamy. Chcemy czegoś więcej. Chcemy nauczyć nasze społeczeństwo kochać Śląsk nie tylko dla jego piękności i znaczenia dla naszego państwa, ale przede wszystkim dla jego ludu, którego dola była tak tragiczna w ciągu całego okresu jego dziejów. A Śląsk można pokochać, jeśli się go pozna, zrozumie i z nim żyje[11].

R. Lutman przedstawiając zadania, wskazał na trzy płaszczyzny funkcjonowania: narodowościową, państwową oraz społeczną, z których każda była istotna z perspektywy nowych władz partyjno-państwowych i zachodzących w Polsce Ludowej przeobrażeń[12]. W praktyce odrodzony Instytut koncentrował więc swoją aktywność na trzech obszarach: organizacji badań, akcji wydawniczej oraz informacji naukowej.

Instytut Śląski w swej działalności – co zrozumiałe – starał się nawiązywać do prac badawczych okresu dwudziestolecia międzywojennego. Do prowadzenia badań naukowych powołano strukturę podzieloną na działy (którymi kierowali: Kazimierz Popiołek – dział historyczny, Antoni Wrzosek – geograficzny, Zygmunt Izdebski – prawno-administracyjny, Maria Suboczowa – etnograficzny, Hubert Sukiennicki – ekonomiczny i socjalny) oraz 8 roboczych komisji, do których powoływano osoby interesujące się naukowo zagadnieniami śląskimi. W latach 1945–1946 struktura ta obejmowała komisje: Historyczną (pod przewodnictwem Ludwika Ręgorowicza), Ekonomiczną (kierowaną przez Edwarda Rose), Socjograficzną (pod kierunkiem Pawła Rybickiego), Kulturalno-Literacką (na jej czele stał Jan Dąbrowa), Etnograficzną (prowadzoną przez Mieczysława Gładysza), Prawniczą (kierowaną przez Stanisława Wierzbińskiego), Fizjograficzną (nadzorowaną przez Franciszka Ludowę) i Socjalną (prowadzoną przez Rudolfa Beresia). Komisja Historyczna podjęła badania nad dziejami powstań śląskich i plebiscytu, okupacji hitlerowskiej na Górnym Śląsku, prowadziła również prace nad monografiami miast górnośląskich. Zadaniem Komisji Ekonomicznej było badanie

---

pisemne upoważnienie. Por. Biblioteka Śląska w Katowicach (dalej: B. Śl.), zbiory specjalne, sygn. R1799 III, k. 48, Pismo Romana Lutmana do Jana S. Dworaka z 18 listopada 1946 roku.

[10] Por. AP Wr., K IŚ, sygn. 7, k. 208, Notatka z wyjazdu do powiatu Zegań, Żary i Zgorzelec w czasie od 21 do 23.11.46 r.; J. Glensk: *Roman Lutman*…, s. 21.

[11] R. Lutman: *Nowy Śląsk – nowe zadania*. „Zaranie Śląskie" 1945, z. 1, s. 2.

[12] Ibidem.

przejawów życia gospodarczego na Śląsku, a także problemów związanych z włączeniem tego terenu do organizmu gospodarczego Polski. Komisja Socjologiczna zgłębiała problemy narodowościowe, kwestie rehabilitacji i weryfikacji ludności Górnego Śląska oraz sprawy osadnictwa. Komisja Etnograficzna prowadziła badania na obszarze tzw. Śląska Opolskiego (czyli części Górnego Śląska przed wojną znajdującej się w rękach niemieckich)[13]. W pierwszym powojennym okresie do zadań IŚ należały także m.in.: pomoc w ustalaniu i tworzeniu polskich nazw na terenie tzw. ziem odzyskanych (we współpracy z krakowskim Biurem Nazw Geograficznych[14]) oraz opracowywanie materiałów, wykorzystywanych przez władze podczas rozstrzygania problemów narodowościowych, problemu ludności rodzimej Górnego Śląska czy pisowni nazwisk (stało się to możliwe m.in. dzięki przejęciu niemieckich materiałów urzędowych)[15].

Swoją działalność IŚ starał się rozciągnąć na cały obszar Śląska i poza jego granice (np. 6 kwietnia 1946 roku zorganizowano we Wrocławiu konferencję naukową, poświęconą stanowi i potrzebom nauki polskiej na Dolnym Śląsku, zainicjowano też badania archeologiczne na terenach Ostrowa Tumskiego i zamku w Opolu) – przy dyrekcji w Katowicach funkcjonował Wydział Czechosłowacki, wydający specjalne komunikaty, organizujący odczyty i utrzymujący stosunki z naukowymi organizacjami w Czechosłowacji[16]. Wyrazem rozwoju IŚ było m.in. powołanie do życia 17 października 1945 roku kierowanego przez K. Maleczyńskiego oddziału we Wrocławiu, potem również (w 1947 roku) opartej na środowisku Towarzystwa Przyjaciół Ziemi Kłodzkiej ekspozytury w Kłodzku oraz ekspozytury w Wałbrzychu (w 1948 roku), a także od 1 grudnia 1945 roku kierowanej przez Zbigniewa Miłobędzkiego delegatury w Warszawie[17]. W swej działalności IŚ kontynuował prace rozpoczęte przed wybuchem II wojny światowej (szczególnie w zakresie eksponowania polskich tradycji ziem śląskich), prowadząc zwłaszcza kwerendy archiwalne oraz badania historyczne nad najnowszymi dziejami Śląska. Ze względu na powojenną specyfikę rola Instytutu wymagała przede wszystkim

[13] Por. B. Bazielich: *Stan etnografii śląskiej po 1945 roku (środowisko katowickie).* „Zaranie Śląskie" 1973, z. 4, s. 716–719.

[14] Por. *Skorowidz ustalonych nazw miejscowości na Ziemiach Odzyskanych według uchwał Komisji Ustalania Nazw Miejscowości przy Ministerstwie Administracji Publicznej.* Oprac. S. Respond. Wrocław 1948; M. Wagińska-Marzec: *Ustalanie nazw miejscowości na Ziemiach Zachodnich i Północnych*. W: *Wokół niemieckiego dziedzictwa kulturowego na Ziemiach Zachodnich i Północnych*. Red. Z. Mazur. Poznań 1997, s. 369–416.

[15] SDŚIN 80, s. 3; K. Popiołek: *Śląski Instytut Naukowy (1957–1982).* W: *25-lecie reaktywowania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach*. Red. B. Grodzińska-Ciałowicz. Katowice 1988, s. 8; S. Rosenbaum: *Między „ośrodkiem badań"…*, s. 100; A. Topol: *Ludzie „Ojczyzny"…*, s. 77–78; K. Miroszewski: *Ośrodki nauki w Katowicach do 1968 roku*. „Katowice w Rocznicę Uzyskania Praw Miejskich" 2012, t. 1 (11)/146, s. 206; J.W. Gołębiowski: *Pierwsze lata 1945–1947.* Katowice 1969, s. 253–254.

[16] J. Glensk: *Roman Lutman…*, s. 20–21; R. Lutman: *Komunikat nr 1 Instytutu…*, s. 3; K. Nowak: *Mniejszość polska w Czechosłowacji 1945–1989. Między nacjonalizmem a ideą internacjonalizmu*. Cieszyn–Katowice 2010, s. 132.

[17] Por. *Instytut Śląski*. „Śląsko-Dąbrowski Przegląd Administracyjny" 1947, nr 1, s. 110.

aktywności jego środowiska historycznego, zorganizowanego w Komisję Historyczną IŚ pod przewodnictwem L. Ręgorowicza. Ten ponad 30-osobowy zespół prowadził aktywną działalność nastawioną m.in. na badania powstań śląskich i plebiscytu, początków Polskiej Organizacji Wojskowej na Górnym Śląsku oraz okupacji niemieckiej, a także na popularyzację wiedzy historycznej wśród młodzieży szkolnej[18]. W 1945 roku podjęto prace mające na celu gromadzenie dokumentacji „dążeń niepodległościowych ludu śląskiego" (w ramach przygotowań do obchodów 25. rocznicy III powstania śląskiego), zbierano materiały do kartoteki zasłużonych Ślązaków[19].

Przez niemal cały okres funkcjonowania Instytut prowadził ożywioną działalność wydawniczą. Wśród opublikowanych wówczas prac znalazły się m.in. cenne syntezy (*Historia Śląska w zarysie* Kazimierza Piwarskiego, *Historia ustroju Śląska* Stanisława Śreniowskiego[20], pierwszy tom *Sztuki na Śląsku* Tadeusza Dobrowolskiego[21]), ważne opracowania podejmujące aktualną problematykę (np. *Niemiecka Lista Narodowa na Górnym Śląsku* Zygmunta Izdebskiego[22]) i publikacje odnoszące się do historii II Rzeczypospolitej (np. *Trzecie śląskie powstanie* Kazimierza Popiołka). Łącznie po reaktywacji IŚ wydał ponad 200 pozycji (w 8 seriach wydawniczych: „Biblioteka Pisarzy Śląskich", „Biblioteka Słowiańska", „Biblioteka Zarania Śląskiego", „Pamiętnik Instytutu Śląskiego", „Polski Śląsk", „Współcześni Pisarze Śląska", „Zagadnienia Gospodarcze Śląska" oraz „Zagadnienia Społeczne Śląska"), wśród których znalazło się: 58 publikacji książkowych, 2 mapy, 117 komunikatów, 13 biuletynów informacyjnych, 12 zeszytów „Wiadomości o Śląsku" oraz 11 numerów „Zarania Śląskiego"[23]. Warto odnotować, że własne publikacje wydawał nie tylko ośrodek katowicki, lecz także oddziały Instytutu (w Kłodzku ukazał się „Rocznik Kłodzki")[24].

Za dobrze rozwiniętą uznać można podjętą po zakończeniu II wojny światowej pracę popularyzatorsko-informacyjną. W celu kolportowania przygotowanych wydawnictw stworzono sieć 38 korespondentów terenowych (24 w woje-

[18] T.P. Rutkowski: *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970…*, s. 85; A. Topol: *Ludzie „Ojczyzny"…*, s. 78.

[19] Por. J.W. Gołębiowski: *Pierwsze lata 1945–1947…*, s. 253–254; M. Fic: *Pamięć o powstaniach w Polsce Ludowej – przypadek Klubu Pisarzy Powstańczych*. W: *Spór o Górny Śląsk 1919–1922. W 90. rocznicę wybuchu III powstania śląskiego*. Red. M. Białokur, A. Dawid. Opole 2011, s. 292–294.

[20] K. Popiołek: *Historyczne badania naukowe w województwie katowickim.* „Zaranie Śląskie" 1973, z. 4, s. 640.

[21] B. Czechowicz: *Sztuka śląska „po katowicku"? Górnośląska tradycja polskich badań nad sztuką wobec powojennej rzeczywistości.* „Katowice w Rocznicę Uzyskania Praw Miejskich" 2012, t. 1 (11)/146, s. 103–110.

[22] Na temat znaczenia tej pozycji dla procesu weryfikacji i rehabilitacji ludności Górnego Śląska por. np. M. Fic: *Wilhelm Szewczyk (1916–1991). Śląski polityk i działacz społeczny.* Katowice 2007, s. 94.

[23] K. Popiołek: *Śląski Instytut Naukowy (1957–1982)…*, s. 9–10; K. Miroszewski: *Ośrodki nauki w Katowicach…*, s. 206; S. Senft: *Meandry Instytutu Śląskiego w latach 1939–1956.* W: *Instytut Śląski 1934–1994.* Red. K. Heffner. Opole 1994, s. 32–39; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/618, k. 136, W. Zieliński: *W kręgu inicjatorów i twórców Instytutu Śląskiego* (maszynopis); J. Glensk: *Roman Lutman…*, s. 21.

[24] Por. F. Szymiczek: *Prasa i czasopiśmiennictwo w województwie śląsko-dąbrowskim 1945–1950.* „Studia i Materiały z Dziejów Województwa Katowickiego" 1970, t. 5, s. 201; J. Glensk: *Roman Lutman…*, s. 21.

wództwie śląskim, 14 w województwie wrocławskim). Przygotowano także dwa kursy dokształcające dla nauczycieli (w 1946 roku w Karpnikach, w 1947 roku w Bystrzycy Kłodzkiej). Od czerwca 1945 roku organizowano w Katowicach tzw. środy Instytutu Śląskiego, czyli wieczory poświęcone ogólnym zagadnieniom z zakresu kultury i sztuki, a we Wrocławiu – tzw. wieczory zachodnie. W ramach odbywających się do 1948 roku otwartych zebrań swoje prelekcje wygłosili m.in.: Jan Czekanowski, Władysław Konopczyński, Tadeusz Kotarbiński, Maria i Stanisław Ossowscy, Stanisław Pigoń, Stanisław Skowron, Bogdan Suchodolski, Stefan Szuman i Władysław Tatarkiewicz[25]. Dział informacji naukowej wydawał komunikaty (których wyszły trzy serie), oddział wrocławski publikował w czterech językach (polskim, rosyjskim, angielskim i francuskim) serię „Wiadomości o Śląsku"[26]. Współorganizowano konkursy poświęcone tematyce regionalnej, m.in. przy okazji budowy pomnika Czynu Powstańczego (w 1946 roku) nagrody otrzymali: Kazimierz Popiołek, Adam Czober, Jan Faska (za prace naukowe), Helena Płonka (w kategorii nowel), Zdzisław Śliwiński (w kategorii poematów) oraz Kazimierz Gołba (za utwór sceniczny)[27].

Początek 1947 roku nie wróżył jeszcze żadnych kłopotów – w marcu IŚ objął patronatem księgozbiór Schlaffgotschów w Cieplicach, organizując tam Bibliotekę im. J.S. Bandtkiego[28]. Jednak w tym samym roku pojawiły się pierwsze symptomy ograniczania znaczenia placówki. Sygnałem tego była decyzja o włączeniu Komisji Historycznej IŚ do – reaktywowanego z inicjatywy przedstawicieli tegoż Instytutu – oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w Katowicach (w latach 1947–1949 jego działalność była ściśle związana z IŚ, gdzie znajdowała się siedziba oddziału i była zatrudniona większość członków zarządu). W czerwcu 1948 roku w związku z „reorganizacją nauki pod wpływem tendencji centralistycznych" (na podstawie Dekretu o reorganizacji nauki i szkolnictwa wyższego z 28 października 1947 roku[29]) podjęto decyzję o połączeniu samodzielnych do tej pory instytutów: Zachodniego, Śląskiego, Mazurskiego i Wydziału Pomorzoznawczego Instytutu Bałtyckiego, w jeden Instytut Zachodni, którego centrala mieściła się odtąd w Poznaniu, oddziały zaś we Wrocławiu, w Toruniu i Warszawie (miał mieć także stacje naukowe w Szczecinie, Olsztynie i Krakowie). Wytyczne dotyczące

[25] J. Glensk: *Roman Lutman*…, s. 21; A. Gładysz, L. Szaraniec: *Życie kulturalne na Górnym Śląsku*…, s. 37.

[26] R. Lutman: *Komunikat nr 1 Instytutu*…, s. 3–4.

[27] B. Śl., zbiory specjalne, sygn. 4095 IV, k. 17, Pismo K. Popiołka i R. Lutmana do K. Gołby z 16 kwietnia 1946 r.; H. Rechowicz: *Powstańcy śląscy w Polsce Ludowej*. Katowice 1970, s. 65; M. Fic: *Pamięć o powstaniach w Polsce Ludowej*…, s. 295–296.

[28] J. Glensk: *Roman Lutman*…, s. 20; M. Lis: *Józef Kokot – twórca nowoczesnego Instytutu Śląskiego jako placówki naukowo-badawczej*. W: *Prof. dr hab. Józef Kokot. Twórca nowoczesnego Instytutu Śląskiego w Opolu. Życie i twórczość*. Oprac. L. Szaraniec, J. Śliwiok. Katowice 2004, s. 24.

[29] W myśl nowych przepisów instytutem nazywano tylko placówki tworzone w szkołach wyższych, wyjątkiem było utrzymanie Instytutu Zachodniego, podlegającego Ministerstwu Ziem Odzyskanych oraz Ministerstwu Żeglugi Instytutu Bałtyckiego.

procesu scalenia przygotowane zostały przez Ministerstwo Ziem Odzyskanych w maju 1948 roku. Jako oficjalny powód tej inicjatywy podawano „zespolenie wysiłków naukowych" oraz „oszczędne i jak najbardziej efektywne wykorzystanie funduszów przeznaczonych przez Państwo". Przy reorganizacji postulowano ponadto „likwidację przerostów administracyjnych" oraz „likwidację wszelkich jednostek organizacyjnych istniejących w ramach dotychczasowych czterech Instytutów, których zadania mogą być wykonywane w inny, bardziej celowy lub bardziej oszczędny sposób"[30].

Z zachowanych dokumentów wynika, że środowiska naukowe Katowic podjęły jeszcze próbę ratowania IŚ. Podczas konferencji członków śląskich Instytutu Zachodniego 22 czerwca 1948 roku R. Lutman

> zakomunikował, że sama zasada fuzji nabrała rozgłosu na Śląsku i że zainteresowały się nią czynniki oficjalne, partyjne i społeczne, oraz komentowana jest nieprzychylnie jako ujemna dla województwa przemysłowo-robotniczego. Tym więcej sprzeciwiał się dr Lutman likwidacji placówki katowickiej i przekazania jej Towarzystwu Przyjaciół Nauk w Katowicach. Pogląd dra Lutmana podzielał dr Franciszek Popiołek a częściowo również prof. Paweł Rybicki[31].

Starania okazały się jednak nieskuteczne, a w związku z uruchomieniem wrocławskiego oddziału Instytutu Zachodniego, który, jak już wspomniano, pierwotnie miał stanowić namiastkę IŚ w Katowicach (jako Instytut Śląski – oddział Instytutu Zachodniego), agendy tego ostatniego przejęło 1 maja 1949 roku Śląsko-Dąbrowskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk (31 maja 1948 roku odbyło się ostatnie walne zebranie członków IŚ)[32]. Być może za próbę walki o przetrwanie uznać można zaangażowanie w ostatnim okresie funkcjonowania Instytutu w działania o charakterze wyraźnie propagandowym. Za takie uważać trzeba bowiem zorganizowanie wespół z Polskim Związkiem Zachodnim i Wojewódzką Radą Narodową w Katowicach 29 maja 1949 roku protestu przedstawicieli świata nauki i kultury województwa śląskiego (śląsko-dąbrowskiego) przeciwko polityce Watykanu (zwłaszcza przeciwko stanowisku papieża Piusa XII, który brał w obronę „wypędzonych z domu i ojczyzny" Niemców)[33].

---

[30] *Instytut Zachodni w dokumentach*. Wybór i oprac. A. Choniawko, Z. Mazur. Poznań 2006, s. 96–97; M. Tomczak: *Polska myśl zachodnia*. W: *Polacy wobec Niemców. Z dziejów kultury politycznej Polski 1945–1989.* Red. A. Wolff-Powęska. Poznań 1993, s. 172; W. Wrzesiński: *Polskie badania niemcoznawcze*…, s. 212.

[31] *Instytut Zachodni w dokumentach*…, s. 99.

[32] F. Szymiczek: *Polskie Towarzystwo Historyczne, Oddział w Katowicach 1929–1956*. „Śląski Kwartalnik Historyczny »Sobótka«" 1957, nr 4, s. 588–594; T. Falęcki: *Oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego w Katowicach na tle rozwoju badań historycznych i ich popularyzacja o 1945 r. Garść informacji wraz z impresją*. „Kronika Katowic" 2001, t. 9, s. 60–62; *Instytut Zachodni w dokumentach*…, s. 10.

[33] J. Walczak: *Jerzy Ziętek. Biografia Ślązaka (1901–1985).* Katowice 2002, s. 233; D. Kisielewicz: *Arka Bożek (1899–1954). Działacz społeczno-polityczny Śląska Opolskiego.* Opole 2006, s. 183; M. Fic: *Wilhelm Szewczyk (1916–1991)*…, s. 91.

Oceny likwidacji IŚ od początku były w regionie jednoznacznie negatywne. Dobitnym tego wyrazem pozostaje wystąpienie Zdzisława Hierowskiego podczas „słynnej" konferencji śląskiej w 1953 roku, kiedy stwierdził m.in.:

> Rzecz oczywista, że w tych środowiskach kulturalnych [szeroko rozumianego Śląska z Wrocławiem, Opolem i ówczesnym Stalinogrodem – M.F.] zaszły pewne zmiany, które można by nawet uważać za straty. Ale bardzo słuszna jest w referacie [E. Osmańczyka – M.F.] ocena ideologicznej wartości dorobku kulturalnego, jaki ma do zanotowania Śląsk w Polsce Ludowej. Wartość tego dorobku kulturalnego od strony treści równoważy stratę pewnych pozycji, jak np. Instytutu Śląskiego, co województwo stalinogrodzkie odczuło w pierwszym okresie ogromnie dotkliwie i co początkowo zaważyło ujemnie na zainteresowaniach pracami humanistycznymi w ośrodku stalinogrodzkim[34].

Dzięki przeprowadzonym zmianom działające od 5 listopada 1945 roku Śląsko-Dąbrowskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk stało się praktycznie jedyną w regionie instytucją naukową o charakterze społecznym, niemającą jednak możliwości (ani aspiracji) prowadzenia prac badawczych. Pierwotnie planowano utworzyć specjalny zespół historyczny przy wojewódzkim organie prasowym PZPR – „Trybunie Robotniczej". Ostatecznie żadnego z tych działań nie podjęto, Towarzystwo zostało rozwiązane w październiku 1950 roku (włączone do Towarzystwa Wiedzy Powszechnej), w tym samym roku całkowicie zlikwidowano także wrocławski oddział Instytutu Zachodniego, tworząc w jego miejsce Zakład Historii Śląska Instytutu Historii PAN[35]. Komentując przyczyny likwidacji obu instytucji, J. Pieter napisał: „Kształtował się wówczas – pod koniec 1948 roku – tzw. kult jednostki, a w zakresie wielokształtnych oddziaływań tegoż organizatorzy i działacze Instytutu czy Towarzystwa z domu przy ul. Warszawskiej 37 w oczach władzy uchodzili za ludzi o przekonaniach przestarzałych"[36]. Andrzej Topol dodał do tego jeszcze następujący komentarz: „Niechęć ówczesnych władz oświatowych i politycznych […], a przede wszystkim negatywna opinia katowickiej bezpieki, która uważała Instytut Śląski za siedlisko sił obcych klasowo i reakcyjnie, spowodowały, że w niedługim czasie doszło do ograniczenia Śląsko-Dąbrowskiemu Towarzystwu Przyjaciół Nauk środków na działalność statutową i jego faktycznej likwidacji"[37]. Niemal identycznie tłumaczył po latach likwidację

[34] Z. Hierowski: *Awans Śląska w Polsce Ludowej; tworzenie się śląskiego środowiska kulturalnego*. W: *Konferencja śląska Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk. Wrocław 28 VI–1 VII 1953*. T. 2. Red. L. Grosfeld, W. Kula, B. Leśnodorski. Wrocław 1954, s. 307.

[35] SDŚIN 80, s. 4; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/26, k. 3, Notatka w sprawie statusu i działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w okresie 1934–1983; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/87, k. 7, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego z 23 czerwca 1982 roku.

[36] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/618, k. 182, J. Pieter: *Od Instytutu Śląskiego do Śląskiego Instytutu Naukowego (garść wspomnień i faktów)…*

[37] A. Topol: *Ludzie „Ojczyzny"…*, s. 92.

Instytutu Stanisław Senft, słusznie wyjaśniając: „podejrzane też wydawało się odbiegające od narzuconego, schematycznego wzorca poszukiwanie badawcze o innym rodowodzie ideologicznym. W oczach dogmatyków komunistycznych – działacze i organizatorzy Instytutu Śląskiego musieli uchodzić co najmniej za ludzi o poglądach »przestarzałych«, jeśli nie »wrogów klasowych«"[38].

Oceniając z dzisiejszej perspektywy likwidację IŚ, możemy bardziej szczegółowo wskazać okoliczności, które z pewnością przyczyniły się do tego procesu. Wśród ważnych członków Instytutu (później także ŚIN) znajdowali się bowiem naukowcy związani z utworzoną na początku II wojny światowej w Wielkopolsce niepodległościową organizacją „Ojczyzna" (m.in.: A. Targ, S. Ziemba, J. Kokot i K. Popiołek) – „o zabarwieniu chrześcijańsko-narodowym ze skonkretyzowanym programem zachodnim". W konsekwencji IŚ stał się miejscem prowadzenia zorganizowanej działalności naukowej „ojczyźniaków", zwłaszcza w zakresie badań śląskoznawczych i programu zachodniego[39]. Należy także dodać, że część z osób związanych z IŚ, a następnie z ŚIN (m.in. A. Targ, L. Brożek, Z. Hierowski, W. Szewczyk, F. Szymiczek) działało też w przedwojennym środowisku Obozu Narodowo-Radykalnego i skupionego wokół Pawła Musioła katowickiego czasopisma „Kuźnica", znanego z prezentacji haseł narodowo-radykalnych oraz antysemickich (w tym tekstów autorstwa A. Targa)[40]. Obydwa rodowody dla władz partyjno-państwowych stanowiły istotne w ich ocenie zagrożenie dla „odpowiedniej" działalności instytucji naukowo-badawczej, która miała być narzędziem w rękach nowej ekipy politycznej. Dlatego też sam IŚ pozostawał pod baczną obserwacją informatorów Służby Bezpieczeństwa, którzy w sporzą-

[38] S. Senft: *Meandry Instytutu Śląskiego w latach 1939–1956…*, s. 37.

[39] Por. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach (dalej: IPN Ka), sygn. 057/259, t. 4 (zawartość całej teczki obejmuje informacje na temat górnośląskiej działalności „Ojczyzny"); J. Krasuski: *Tajne szkolnictwo polskie w okresie okupacji hitlerowskiej 1939–1945*. Warszawa 1977, s. 270–272; M. Pollak: *Działalność Biura Szkolnego Ziem Zachodnich w czasie okupacji hitlerowskiej*. „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza" 1958, t. 4, z. 2, s. 204; A. Topol: *Kazimierz Popiołek i jego czasy…*; Idem: *Ludzie „Ojczyzny"…*, s. 53, 76–77; E. Sepia-Drewniak: *Stefania Mazurek. Biografia pedagogiczna*. Opole 2011, s. 81; Z. Woźniczka: *Aparat bezpieczeństwa – struktury i działalność*. W: *Województwo śląskie 1945–1950. Zarys dziejów politycznych*. Red. A. Dziurok, R. Kaczmarek. Katowice 2007, s. 236–238; K. Heska-Kwaśniewicz: *Katowickie środowisko literackie w oczach służb bezpieczeństwa (1945–1956)*. W: *Śląska codzienność po drugiej wojnie światowej*. Red. Z. Woźniczka. Katowice 2006, s. 144–148. Por. zeznania A. Targa: IPN Ka, sygn. 00144/1799, k. 28, Protokół z przesłuchania A. Targa (dostępny także w: K. Heska-Kwaśniewicz: *Taki to mroczny czas. Losy pisarzy śląskich w okresie wojny i okupacji hitlerowskiej*. Katowice 2004, s. 184–188).

[40] Por. K. Drwal: *„Kuźnica" katowicka w latach 1935–1939: obrzeża radykalizmu*. W: *Regionalna prasa polska na Górnym Śląsku w latach 1845–1996. Materiały sesyjne*. Oprac. J. Gołębiowska, M. Kaganiec. Katowice 1997, s. 166–170; M. Fic: *Wilhelm Szewczyk (1916–1991)…*, s. 22–32; P. Greiner: *Słownik organizacji młodzieżowych w województwie śląskim w latach 1922–1939*. Katowice 1993, s. 60–62; J. Tomasiewicz: *Naprawa czy zniszczenie demokracji? Tendencje autorytarne i profaszystowskie w polskiej myśli politycznej 1921–1935*. Katowice 2012, s. 308–310; M. Wodziński: *„Walking in the Steel Boots of Faith…". Anti-Semitic Journalism in the Voivodship of Silesia 1922–1939*. W: *Jews in Silesia*. Eds. M. Wodziński, J. Spyra. Cracow 2001, s. 102–106; H. Rechowicz: *Suum cuique. W dziewięćdziesięciolecie: sylwetki pracowników Biblioteki Śląskiej*. Katowice 2012, s. 144–145.

dzanych przez siebie raportach donosili o organizowanych w nim spotkaniach i panującej atmosferze[41].

Sebastian Rosenbaum słusznie dostrzegł, że włączenie się środowiska IŚ do współtworzenia ideologicznego dyskursu komunistycznej Polski i legitymizacji nowych rozstrzygnięć terytorialnych miało różne przyczyny, wśród których jedną z najważniejszych stawała się zbieżność celów – akceptacja geopolitycznego *status quo* Polski, tj. przesunięcia polskich granic na zachód i generalne przekonanie o konieczności oparcia polityki zagranicznej na ZSRR, co gwarantować miało zatrzymanie niemieckiego *Drang nach Osten*[42]. Ten zresztą nurt (rozrastanie się niemieckich tzw. ostinstitutów[43]) władze polskie uznawały za szczególnie niebezpieczny, a brak po stronie polskiej instytucji gotowej sprawnie odpowiadać na te działania odczuwano jako wyjątkowo niekorzystne rozwiązanie polityczne. W tym też należy upatrywać przyczynę relatywnie łatwej decyzji o powstaniu ŚIN. Potrzeba było bowiem nie tylko działań o charakterze propagandowym, lecz przede wszystkim wszechstronnych prac badawczych dotyczących zwłaszcza historii i bieżących stosunków polsko-niemieckich na terenie całego Śląska. A konkretniej – rozległych, wielokierunkowych i systematycznych badań nad ogółem spraw śląskich, ze szczególnym uwzględnieniem Górnego Śląska[44]. Do realizacji tych planów potrzebny był jeszcze tylko odpowiedni impuls.

3.2. Okoliczności powstania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach

Pierwsze próby odtworzenia IŚ podjęto jeszcze w okresie stalinowskim. 7 marca 1952 roku w redakcji „Trybuny Robotniczej" odbyła się narada regionalnych historyków i socjologów, na której omawiano kwestię podjęcia badań nad najnowszą historią regionu (w tym, co oczywiste, zwłaszcza historią ruchu robotniczego) oraz powołania w tym celu zespołu planującego i koordynującego takie przedsięwzięcie. W konsekwencji wybrano komisję, której zadaniem miało być opracowanie planu dalszej działalności. W jej skład weszli: jako przewodniczący K. Popiołek, J. Koraszewski jako reprezentant Biblioteki Śląskiej, J. Jaros jako reprezentant Wojewódzkiego Archiwum Państwowego oraz przedstawiciel „Trybuny Robotniczej" S. Ziemba. Podczas pierwszego zebrania komisji J. Koraszewski przedsta-

[41] Por. np. IPN Ka, sygn. 032/38, t. 1, k. 41, Raport informatora „Niski" z 21 lutego 1948 roku; K. Heska-Kwaśniewicz: *Taki to mroczny czas*…, s. 114.

[42] Por. S. Rosenbaum: *Między „ośrodkiem badań"*…, s. 100.

[43] Szerzej zob. J. Rogall: *Wojna, wypędzenie i nowy początek. Rozwój Śląska i los jego mieszkańców w latach 1939–1995*. W: J. Bahlcke: *Śląsk i Ślązacy*. Warszawa 2001, s. 211–213.

[44] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/618, k. 182, J. Pieter: *Od Instytutu Śląskiego do Śląskiego Instytutu Naukowego (garść wspomnień i faktów)*…

wił szczegółowo opracowany projekt powołania instytutu naukowego, którego w ówczesnych realiach nie udało się jeszcze wprowadzić w życie. Rezultatem narady było ponowne nawiązanie współpracy z ośrodkiem wrocławskim oraz opublikowanie na łamach „Trybuny Robotniczej" serii kilkudziesięciu artykułów poświęconych tematyce Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego, opracowanych przez historyków z Katowic i Wrocławia oraz górnośląskich dziennikarzy[45].

Na początku 1952 roku podjęto tematykę regionalną także na łamach innego katowickiego dziennika, doprowadzając zresztą do czasowego ochłodzenia relacji między Katowicami i Poznaniem. W styczniu i lutym na łamach „Dziennika Zachodniego" Bolesław Surówka i Wilhelm Szewczyk opublikowali artykuły prasowe, w których krytykowali działalność Instytutu Zachodniego w zakresie problematyki śląskoznawczej, zarzucając jego władzom udział w bezpodstawnej likwidacji IŚ[46]. Podobną w treści rezolucję uchwalił podczas swego walnego zebrania 13 stycznia 1952 roku katowicki oddział Związku Literatów Polskich. W odpowiedzi na te działania dyrektor Instytutu Zachodniego Z. Wojciechowski w piśmie skierowanym do ministra szkolnictwa wyższego z 10 marca 1952 roku wyjaśniał m.in.:

> Wracając jeszcze do sprawy zarzutów wysuniętych w Katowicach, trzeba stwierdzić, że jeszcze następujące są nieprawdziwe:
> 1. Nie dublujemy żadnych prac z Towarzystwem Naukowym Wrocławskim, gdyż poza nami nikt nie zajmuje się źródłowo nowożytną historią Śląska. Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego ma nastawienie wybitnie mediewistyczne.
> 2. Nie pozbawiliśmy Katowic ośrodka naukowego, gdyż agendy Instytutu Śląskiego przejęło tam w r. 1949 Śląsko-Dąbrowskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Nie wiemy, dlaczego ono potem zostało zwinięte; nie ponosimy za to żadnej odpowiedzialności. Wątpimy tylko, czy ludzie, którzy doprowadzili do upadku tamtej placówki, potrafią zorganizować inną na jej miejsce.
> 3. Nie jest prawdą, jakobyśmy wyróżniali historię stosunków kościelnych na Śląsku[47].

Wymiana uwag między przedstawicielami środowisk katowickiego i poznańskiego nie miała większego znaczenia, ale prowadziła do nagłośnienia problemu braku w ówczesnym województwie stalinogrodzkim (pod taką nazwą funkcjonowało od marca 1953 roku województwo katowickie) instytucji badawczej. W konsekwencji w miarę upływu czasu można było zaobserwować coraz przychylniejszy dla badań nad Górnym Śląskiem klimat. W 1953 roku nakładem Instytutu Zachodniego ukazał się numer specjalny „Przeglądu Zachodniego", zatytuło-

[45] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/618, k. 252, J. Jaros: *Wspomnienia ze Śląskiego Instytutu Naukowego* (maszynopis); J. Jaros: *Moje badania nad historią gospodarczą*. W: *Szkice wspomnieniowe. 50 lat od powołania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach*. Red. Z. Gorczyca. Katowice 1988, s. 135–136.

[46] „Dziennik Zachodni" 1952, nr 14; „Dziennik Zachodni" 1952, nr 24.

[47] *Instytut Zachodni z dokumentach…*, s. 118–119.

wany „Studia Śląskie", w którym zamieszczono artykuły historyków wrocławskich poświęcone dziejom społeczno-gospodarczym Śląska w okresie późnego feudalizmu i kapitalizmu. W lecie 1953 roku odbyły się w Stalinogrodzie (taką nazwę od marca 1953 roku nosiły Katowice) i we Wrocławiu słynne – wspomniane już – konferencje śląskoznawcze. Wreszcie w październiku 1953 roku utworzono we Wrocławiu Zakład Historii Śląska Instytutu Historii PAN, którego pierwszym kierownikiem został K. Popiołek[48].

Kolejny ważny moment, podczas którego przedstawiona została idea odbudowy IŚ w Katowicach, nastąpił 10 lutego 1955 roku. Na odbywającej się wówczas konferencji naukowej inicjatywę tę zaprezentował J. Koraszewski, ówczesny wicedyrektor Biblioteki Śląskiej. W zorganizowanym w okresie „przedodwilżowym" w Bibliotece Śląskiej spotkaniu uczestniczyło 38 reprezentantów szkolnictwa wyższego oraz instytucji naukowych i kulturalnych regionu. Zgromadzeni udzielili powszechnego wsparcia dla tego projektu, przyjmując stosowną uchwałę. Protokół z konferencji, wskazujący na potrzeby zintensyfikowania badań regionalnych w zakresie humanistyki, przekazano następnie do Ministerstwa Kultury i Sztuki[49]. Wciąż jednak podstawowym utrudnieniem pozostawała niechętna powstaniu jednostki postawa stalinogrodzkiego KW PZPR[50].

Wydarzenia 1956 roku nie ominęły oczywiście województwa stalinogrodzkiego (od października ponownie noszącego nazwę województwa katowickiego), również tu powodując – także w środowisku naukowym – „głęboki ferment społeczny"[51]. Na Górnym Śląsku, podobnie jak na terenie całego kraju, przełom październikowy spowodował złagodzenie warunków uprawiania nauki historycznej i jej organizacji, przyniósł w znacznym stopniu odejście od stalinowskiego modelu historiografii[52]. W miarę upływu czasu i zmieniających się realiów społeczno-

[48] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/618, k. 252, J. Jaros: *Wspomnienia ze Śląskiego Instytutu Naukowego…*; J. Jaros: *Moje badania nad historią gospodarczą*. W: *Szkice wspomnieniowe…*, s. 135–136; Idem: *Z dziejów Oddziału PTH w Katowicach*. W: *Polskie Towarzystwo Historyczne 1886–1986. Zbiór studiów i materiałów*. Red. S.M. Kuczyński. Wrocław–Warszawa–Kraków 1990, s. 277.

[49] J. Koraszewski: *Śląski Instytut Naukowy w Katowicach*. „Zaranie Śląskie" 1957, z. 1–2, s. 27; A. Topol: *Kazimierz Popiołek i jego czasy…*, s. 65; H. Rechowicz: *Udział pracowników Biblioteki Śląskiej w powstaniu i działalności Śląskiego Instytutu Naukowego*. „Książnica Śląska" 1998–2000, t. 27, s. 25–27, 39; I. Antonów-Nitsche: *Franciszek Szymiczek – historyk i działacz śląski*. „Książnica Śląska" 1988–1994, t. 25, s. 149; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/74, k. 106, Sprawozdanie z 1-szego posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach odbytego dnia 14 listopada 1957 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/32, k. 37–52, W. Zieliński: *Pierwsze piętnastolecie Instytutu Śląskiego w Katowicach…*

[50] H. Rechowicz: *Udział pracowników Biblioteki Śląskiej…*, s. 26.

[51] Por. m.in. J. Neja: *Między XX Zjazdem a poznańskim Czerwcem. Sytuacja społeczno-polityczna w województwie stalinogrodzkim w pierwszej połowie 1956 roku*. W: *Stalinizm i rok 1956 na Górnym Śląsku*. Red. A. Dziurok, B. Linek, K. Tarka. Katowice–Opole–Kraków 2007, s. 259–291 (zwłaszcza s. 280–282); M. Fic: *Katowickie „Po prostu" – rola tygodnika „Przemiany" w najnowszej historii miasta i regionu*. W: *Katowice w 140. rocznicę uzyskania praw miejskich. Katowice w minionej rzeczywistości*. Red. A. Barciak. Katowice 2006, s. 308–337.

[52] Por. T.P. Rutkowski: *Władze PRL i historycy. Okres gomułkowski (1956–1970)*. „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej" 2008, nr 3, s. 97.

-politycznych 1956 roku tocząca się publiczna dyskusja nad kształtem i charakterem planowanej placówki zyskiwała więc na sile. Sprzyjający dla nowej instytucji klimat wynikał również z ożywionej przy okazji polskiego Października koniunktury na problematykę tzw. ziem odzyskanych, stosunków polsko-niemieckich oraz współczesności obu państw niemieckich (NRD i RFN)[53]. Nie bez znaczenia pozostawał także fakt, że władze partyjno-państwowe województwa coraz bardziej potrzebowały intelektualnego wsparcia, gwarantującego pogłębione badania nad zjawiskiem „rewizjonizmu zachodnioniemieckiego", jego przyczyn, źródeł oraz form zapobiegania i przeciwdziałania[54]. Tymczasem Stalinogród nie miał wówczas środowiska zdolnego sprostać takim oczekiwaniom, a Instytut Zachodni prowadził badania w skali ogólnej i ponadregionalnej (czemu zresztą środowiska górnośląskie dały swój wyraz).

1 października 1956 roku kwestią odrodzenia IŚ zajęła się Wojewódzka Rada Kultury na specjalnie w tym celu zwołanym posiedzeniu[55]. W trakcie obrad przedstawiono odmienne propozycje: P. Rybicki i J. Koraszewski optowali za restytucją IŚ jako placówki naukowo-badawczej, J. Pieter i J. Ligęza – za odtworzeniem towarzystwa naukowego. Odmiennie wyobrażano sobie też liczbę i lokalizację placówek: część uczestników oczekiwała powołania jednego instytutu badawczego dla całego terytorium Śląska (z odrębnymi placówkami terenowymi w Katowicach, Opolu, a w dalszej perspektywie we Wrocławiu i w Warszawie); część natomiast chciała powołania kilku niezależnych od siebie placówek. Pierwotnie zwyciężyła pierwsza z koncepcji. Na posiedzeniu powołano Komitet Organizacyjny, na którego czele stanął P. Rybicki. Komitet odbył dwa posiedzenia, w październiku i listopadzie 1956 roku, w których uczestniczyli reprezentanci innych ośrodków naukowych. W wyniku tych spotkań opracowano projekt powołania stowarzyszenia pod nazwą Śląski Instytut. Projekt zaprezentowano na posiedzeniu Komitetu Organizacyjnego 10 grudnia 1956 roku, następnie przekazano go do zaaprobowania Wojewódzkiej Radzie Narodowej (WRN) w Katowicach. Równolegle prowadzono także prace nad założeniem (reaktywacją) Śląskiego Towarzystwa Naukowego, mającego stanowić instytucję reprezentującą interesy naukowców z różnych dziedzin wiedzy, organizacyjnie zbliżoną do PAN. Po burzliwym spotkaniu naukowców w KW PZPR w Katowicach w grudniu 1956 roku (władze partyjne reprezentował wówczas Władysław Zastawny) projekt jednak upadł[56].

[53] *Instytut Zachodni w dokumentach…*, s. 10.

[54] S. Rosenbaum: *Partia i aparat bezpieczeństwa województwa katowickiego wobec proniemieckich postaw ludności rodzimej od lat pięćdziesiątych do siedemdziesiątych XX w.* W: *Aparat bezpieczeństwa Polski Ludowej wobec mniejszości narodowych i etnicznych oraz cudzoziemców*. Red. J. Syrnyk. Warszawa 2009, s. 65.

[55] Wojewódzka Rada Kultury powstała w lutym 1956 roku jako organ doradczy przy Prezydium WRN w Katowicach, skupiający przedstawicieli placówek i organizacji kultury i sztuki oraz związków twórczych. Por. M. Fic: *Wilhelm Szewczyk (1916–1991)…*, s. 161.

[56] J. Koraszewski: *Śląski Instytut Naukowy…*, s. 28; A. Topol: *Kazimierz Popiołek i jego czasy…*, s. 65; I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach – zamknięta karta*

Władze wojewódzkie zdecydowały się natomiast na utworzenie placówki naukowo-badawczej. Uchwałą z 13 marca 1957 roku[57] Prezydium katowickiej WRN zadecydowało formalnie o powstaniu Komitetu Organizacyjnego stowarzyszenia o nazwie: Śląski Instytut Naukowy w Katowicach (pierwotnie traktowanego jako organ WRN, docelowo zaś jako stowarzyszenie naukowe)[58]. Na fali trwającej „odwilży" dobitnie podkreślano, że utworzenie ŚIN stanowiło efekt starań miejscowego środowiska naukowego o wskrzeszenie dawnego katowickiego IŚ[59]. Sami twórcy odnotowywali: „Śląski Instytut Naukowy jest w pewnej mierze kontynuacją dawnego Instytutu Śląskiego w Katowicach, sięgającego swym początkiem lat trzydziestych okresu międzywojennego"[60]. Kwestią bezdyskusyjną pozostaje, że powołanie do życia instytucji musiało zyskać aprobatę władz partyjnych, choć warto pamiętać o okolicznościach i czasie jej powstania, utrudniających władzom szczegółową kontrolę. W sprawozdaniu z działalności ŚIN z 1958 roku J. Koraszewski wspominał:

> Powołanie do życia Śląskiego Instytutu Naukowego było spełnieniem zapotrzebowania społecznego, które miało swój wyraz m.in. w szerokiej dyskusji prasowej i radiowej oraz w szeregu konferencji naukowych. Pełne zrozumienie i pomoc dla powołania do życia Instytutu wykazały również czynniki partyjne, w szczególności Komitet Wojewódzki PZPR, jak i Polska Akademia Nauk oraz Wojewódzka Rada Narodowa w Katowicach[61].

W sprawozdaniu z 1980 roku wskazywano, że „kierownictwo Komitetu Wojewódzkiego PZPR, kierując się w swej polityce istotnymi potrzebami społeczeństwa, uznało za rzecz nieodzowną powołanie w środowisku wielkoprzemysłowym instytutu o charakterze humanistycznym"[62].

(1957–1992). W: *Instytut Śląski 1934–1994*…, s. 77; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/618, k. 183, J. Pieter: *Od Instytutu Śląskiego do Śląskiego Instytutu Naukowego (garść wspomnień i faktów)*…

[57] W sprawozdaniu z działalności ŚIN widnieje błędna data 13 maja 1957. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1, k. 1, Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach 1957, 1958, 1959.

[58] J. Walczak: *Jerzy Ziętek. Biografia*…, s. 342; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/26, k. 4, Notatka w sprawie statusu i działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w okresie 1934–1983; AP Kat., Prez. WRN Kat. Org. T. 1631, Protokół posiedzenia Prezydium WRN z 11 III 1957; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/74, k. 133, Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za okres od 13 maja 1957 do 1 listopada 1958 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 58, Informacja o działalności Śląskiego Instytutu Naukowego – Instytutu Naukowo-Badawczego w Katowicach.

[59] Por. G. Strauchold: *Myśl zachodnia i jej realizacja w Polsce Ludowej w latach 1945–1957*. Toruń 2003, s. 433; M. Tomczak: *Polska myśl zachodnia*…, s. 179; W. Wrzesiński: *Polskie badania niemcoznawcze*…, s. 213.

[60] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1, k. 1, Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach 1957, 1958, 1959.

[61] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/74, k. 133, Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za okres od 13 maja 1957 do 1 listopada 1958 r.

[62] SDŚIN 80, s. 4.

Uchwała katowickiej WRN oprócz powołania ŚIN ustanawiała 5-osobowy Komitet Organizacyjny, do którego weszli: K. Popiołek (kierownik Zakładu Historii Śląska Instytutu Historii PAN), J. Pieter (rektor Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Katowicach), M.J. Ziomek (profesor Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Katowicach), S. Ziemba (wiceprzewodniczący Zarządu Głównego Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich) i J. Koraszewski (dyrektor Biblioteki Śląskiej)[63]. Wśród zespołu inaugurującego funkcjonowanie Instytutu z pewnością najważniejszymi dla jego rozwoju postaciami byli K. Popiołek i J. Koraszewski. Co warte odnotowania, obaj nie byli dla władz partyjno-państwowych odpowiednimi realizatorami projektu. O przeszłości K. Popiołka była już mowa, J. Koraszewski także znany był Służbie Bezpieczeństwa jako postać nie do końca pozytywnie ustosunkowana do powojennych realiów. W 1949 roku w jednej z opinii pracowników Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Katowicach zdefiniowano go jako osobę o zapatrywaniach reakcyjnych (wspólnie z innymi pracownikami Biblioteki Śląskiej: Pawłem Rybickim i Józefem Mayerem)[64]. Funkcjonariuszom aparatu bezpieczeństwa znana była też np. sprawa jego niechętnego i „bezczelnego" stanowiska wobec prób przejęcia w listopadzie 1954 roku przez KW PZPR w Katowicach ze zbiorów Biblioteki Śląskiej prohibitów – materiałów dotyczących Polskiej Organizacji Wojskowej z byłego Królestwa Kongresowego lat 1914–1917[65].

Komitet rozpoczął swą działalność 25 marca 1957 roku. Podczas zorganizowanej wówczas w gabinecie ówczesnego zastępcy przewodniczącego Prezydium WRN J. Ziętka „konferencji konstytucyjnej" Komitetu Organizacyjnego zgromadzeni wybrali przewodniczącego (został nim J. Koraszewski, zyskując poparcie pozostałych członków Komitetu, choć on sam wskazywał na to stanowisko J. Pietera). Termin kolejnego spotkania ustalono na 1 kwietnia 1957 roku[66].

Przywołane uprzednio wstępne założenie utworzenia jednej instytucji z odrębnymi placówkami terenowymi zrodziło wkrótce coraz wyraźniejsze różnice zdań wśród samych organizatorów. Dominującą rolę chciały bowiem odgrywać zarówno Katowice, jak i Opole. Wyraźnym świadectwem tych tendencji był przebieg międzyśrodowiskowej konferencji Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego i PAN (z udziałem przedstawicieli Katowic, Opola, Poznania i Wrocławia), odbytej 4 kwietnia 1957 roku, której głównym celem była sprawa organizacji wydawnictw dotyczących Śląska. Ponieważ reprezentantom obu rywalizujących ośrodków nie

[63] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1, k. 2, Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach 1957, 1958, 1959; AP Kat., KW PZPR Kat., Pos. Sekr., sygn. 301/V/317, k. 56, Notatka w sprawie Śląskiego Instytutu Naukowego; J. Koraszewski: *Śląski Instytut Naukowy…*, s. 28; A. Topol: *Kazimierz Popiołek i jego czasy…*, s. 65–66; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/23, k. 142, Odpis Uchwały nr 2/57 z dnia 13 marca 1957 r. w sprawie powołania „Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach".

[64] IPN Ka, sygn. 0046/1749, t. 1, k. 54, Pismo do Naczelnika Wydziału I-go WUBP w Katowicach z 3 IX 1949 r.

[65] K. Heska-Kwaśniewicz: *Taki to mroczny czas…*, s. 129–130.

[66] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/23, k. 48, Notatka służbowa nr 1 z konferencji konstytucyjnej Komitetu Organizacyjnego Śląskiego Instytutu Naukowego z dnia 25 III 1957 r.

udało się wypracować wspólnego stanowiska odnośnie do umiejscowienia ŚIN, poprzestano na utworzeniu kolejnej komisji, tym razem „porozumiewawczej", pod przewodnictwem ówczesnego sekretarza I Wydziału PAN S. Arnolda (historyka ściśle związanego z PZPR), zrzeszającej ponadto po dwóch przedstawicieli z Katowic i Opola. Próby uzyskania konsensusu okazały się jednak nieskuteczne, komisja nie zwołała nawet swojego posiedzenia, a pod koniec kwietnia 1957 roku Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk rozesłało zaproszenia na walne zebranie członków-założycieli IŚ w Opolu, które ostatecznie odbyło się 9 maja 1957 roku[67]. Tłumacząc utworzenie IŚ w Opolu, wskazywano, że województwo katowickie przez połączenie z Zagłębiem Dąbrowskim i ziemią częstochowską straciło swój śląski charakter, a położenie samych Katowic stało się „ekscentryczne"[68]. Roman Lutman, związany od 1957 roku z placówką opolską, wyjaśniał: „[p]o dniach październikowych powstała w Opolu myśl powołania z powrotem do życia Instytutu Śląskiego, tym razem z siedzibą w Opolu. Za tym miejscem przemawiała okoliczność, że polityczny i kulturalny punkt ciężkości przesunął się obecnie do Opola"[69].

W tej sytuacji niemal równolegle prowadzono działania organizacyjne w Katowicach. Ich przebieg nie jest do końca jasny, zachowane w zbiorach archiwalnych dokumenty wskazują bowiem na pewne rozbieżności. Po spotkaniu inauguracyjnym Komitetu Organizacyjnego z 25 marca sporządzono notatkę służbową nr 1 (podpisaną przez J. Koraszewskiego). Mimo że termin kolejnego spotkania wyznaczono na 25 kwietnia 1957 roku, na następnej podpisanej przez J. Koraszewskiego notatce służbowej (nr 2) widnieje data 18 kwietnia tego roku. Według niej w spotkaniu uczestniczyli oprócz członków Komitetu: W. Szewczyk, „radca prawny dr Karczewski"[70] i kierownik Wydziału Kultury Prezydium WRN w Katowicach Aleksandra Fobertowa. Głównym tematem spotkania było ustalenie „składu osobowego zespołu wykonawczego" ŚIN. Stanisław Ziemba zaproponował na stanowisko zastępcy kierownika Instytutu kandydaturę Alfreda Horniga (przyjętą bez zastrzeżeń), zadecydowano także o uzupełnieniu składu zespołu wykonawczego przez kierownika zespołu bez potrzeby dalszych konsultacji. Zastanawiając się nad formułą organizacyjno-prawną placówki, ustalono, że najkorzystniejsza pozostaje forma organu Prezydium WRN, zalecono jednocześnie, by do jesieni

[67] J. Koraszewski: *Śląski Instytut Naukowy…*, s. 28; I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności…*, s. 77; J. Kokot: *Instytut Śląski. Instytut Naukowo-Badawczy (1957–1972).* Opole 1972, s. 3; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/74, k. 106, Sprawozdanie z 1-szego posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach odbytego dnia 14 listopada 1957 r. Komentując ten fakt Jan Walczak napisał, że „tamtejszy KW PZPR miał mniej wątpliwości i szybciej podjął decyzję niż katowicki". Por. J. Walczak: *Jerzy Ziętek. Biografia…*, s. 342.

[68] M. Lis: *Od komunikatów do encyklopedii.* W: *Instytut Śląski w Opolu 1957–1982.* Red. F. Hawranek, B. Reiner. Opole 1982, s. 15.

[69] R. Lutman: *Komunikat nr 1 Instytutu…*, s. 4.

[70] Najprawdopodobniej chodzi o Tadeusza Karczewskiego, przedwojennego burmistrza Mysłowic, po zakończeniu II wojny światowej naczelnika Wydziału Samorządowego Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach, a następnie naczelnika Wydziału Organizacyjno-Prawnego Prezydium katowickiej WRN. Por. M. Fic: *Administracja województwa śląskiego.* W: *Województwo śląskie 1945–1950…*, s. 122.

1957 roku odbyła się konferencja naukowa, na której przeanalizowany zostanie kierunek działalności i zagadnienia formalno-prawne ŚIN[71]. Tymczasem w datowanej na 8 lipca 1957 roku notatce służbowej (tym razem podpisanej przez Bronisława Gazdę) pojawiła się informacja, jakoby w kwietniu 1957 roku odbyły się dwa posiedzenia Komitetu Organizacyjnego (1 i 29 kwietnia), z których nie sporządzono jednak oficjalnych protokołów, jedyną formą archiwizowania informacji na ich temat miały być luźne „prywatne" zapiski poczynione przez A. Fobertową. Na podstawie tychże można wskazać, że w spotkaniu 1 kwietnia wzięli udział: J. Ziętek, A. Fobertowa, M. Ziomek, J. Koraszewski, S. Ziemba, K. Popiołek oraz T. Karczewski. Na zebraniu miano podjąć tematy formy organizacyjno-prawnej tworzonego Instytutu, statutu ŚIN i zakresu jego działalności naukowej. Z kolei spotkanie pod koniec miesiąca (w tym samym składzie personalnym) dotyczyło omówienia projektu uchwały Prezydium WRN o „reaktywowaniu" ŚIN, ustalenia wynagrodzenia dla pracowników naukowych i administracyjnych oraz analizy nieopisanych dokładniej „materiałów przedłożonych przez poszczególne grupy pracowników nauki"[72].

Według zamierzeń ŚIN miał być organem Prezydium WRN w Katowicach, Komitetowi zlecono więc przygotowanie dla tego gremium statutu i struktury organizacyjnej nowego stowarzyszenia. Rozwiązanie zaaprobowano 5 maja 1957 roku, wtedy także ŚIN został wyposażony w niezbędne do podjęcia działalności środki finansowe (budżet). Na mocy uchwały Prezydium WRN w Katowicach utworzone zostało Kuratorium ŚIN. Uchwałą z 25 maja 1957 roku, na wniosek J. Ziętka, stworzono formalne podstawy do powołania tymczasowego zespołu wykonawczego (do końca 1957 roku miał obejmować kierownika, sekretarza, kierownika biura, księgowego, archiwistę, sprzątaczkę oraz w okresie od października do grudnia dwóch kierowników działów naukowych). Na mocy tej samej uchwały „formalnie" kierownikiem, a następnie pierwszym dyrektorem Instytutu został J. Koraszewski[73]. Prezydium WRN zatwierdziło także plan pracy jednostki. Wśród działań pierwszego okresu istnienia wymieniono: wznowienie wydawania „Zarania Śląskiego" (ustalono skład komitetu redakcyjnego, który mieli stanowić: L. Brożek, Z. Hierowski i S. Ziemba), przygotowanie do druku

[71] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/23, k. 46, Notatka służbowa nr 2 z konferencji Komitetu Organizacyjnego ŚIN z dnia 18 IV 1957 r. Por. AP Kat., KW PZPR Kat., Pos. Sekr., sygn. 301/V/317, k. 57, Notatka w sprawie Śląskiego Instytutu Naukowego (w notatce pojawia się zapis Alfred Horning).

[72] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/23, k. 45, Notatka służbowa Bronisława Gazdy z 8 lipca 1957 r.

[73] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/28, k. 2, Wykaz dyrektorów naczelnych; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/92, k. 63, Pismo kierownik Wydziału Kultury Prezydium WRN w Katowicach A. Fobertowej do J. Koraszewskiego z 25 maja 1957 r. Ciekawą informację na temat propozycji obsady dyrektora ŚIN przyniosła rozmowa oficera Służby Bezpieczeństwa z K. Popiołkiem (zarejestrowanym uprzednio jako tajny współpracownik o pseudonimie „Lech"): Józef Kokot „Jest bardzo zdolnym pracownikiem naukowym, najbardziej zasłużonym dla Śląskiego Instytutu Naukowego. Była nawet propozycja postawienia go na czele Śląskiego Instytutu Naukowego, lecz Komitet Wojewódzki Partii nie wyraził zgody z powodu jego kontaktów z klerem". Por. IPN Ka, sygn. 00144/986, k. 40, Raport z odbytego spotkania z b. t.w. ps. „Lech" z 27 I 1964 (?).

pracy F. Popiołka *Studia z dziejów społeczno-gospodarczych Śląska Cieszyńskiego* (ze wstępem L. Brożka) oraz zredagowanie kilku numerów biuletynu informacyjnego ŚIN. Ponadto zadecydowano o gromadzeniu pod kierunkiem K. Popiołka źródeł do dziejów powstań śląskich i rozpoczęciu prac nad stworzeniem „Śląskiej Kartoteki Biograficznej", stanowiącej podstawę do wydania *Śląskiego słownika biograficznego* (pod kierownictwem A. Targa)[74]. Jednocześnie Prezydium WRN zobowiązało Komitet Organizacyjny ŚIN do opracowania i przedłożenia do zatwierdzenia szczegółowego statutu instytucji[75].

Wiele ważnych decyzji zapadło na posiedzeniu Komitetu 1 czerwca 1957 roku. Według zachowanego protokołu podjęto decyzje personalne: o zatrudnieniu Franciszka Piechy jako p.o. głównego księgowego, B. Gazdy jako p.o. kierownika biura (ustalono też wysokość przysługującego im wynagrodzenia)[76]. Komitet Organizacyjny upoważnił J. Koraszewskiego do zawarcia umów ze wskazanymi osobami, a także z pozostałym personelem biura. Mimo dyskusji nie zdecydowano o zatrudnieniu sekretarza naukowego. Nie wybrano żadnego z czterech kandydatów (wymienieni zostali: „mgr Śmiech, mgr Majewski, dr Mrowiec i mgr Witoszek"[77]), cedując ten wybór na przewodzącego Komitetowi J. Koraszewskiego. Wśród pierwszych pracowników naukowych wskazano ponadto: jako kierownika działu historycznego A. Targa, socjologicznego – Wandę Mrozek, a etnograficznego – J. Ligęzę. Proponowany na kierownika działu ekonomicznego M. Ziomek nie przyjął oferty (tłumacząc się złym stanem zdrowia), wobec czego decyzję odłożono w czasie (ostatecznie funkcję tę objął Marek Grabania). Na posiedzeniu przeanalizowano również propozycje składu osobowego pierwszej Rady Naukowej ŚIN[78].

Pierwszą kadrę naukową Instytutu uznać można za z jednej strony obiecującą (większość stanowiły osoby o wciąż nieugruntowanej pozycji naukowej), z drugiej – za relatywnie niezależną od władz partyjno-państwowych. Warto bowiem podkreślić, że skład kadrowy pracowników i współpracowników ŚIN nie był wyłącznie konsekwencją chęci i sugestii władz, lecz także wypadkową istniejących możliwo-

[74] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/23, k. 41, Protokół nr 1 z posiedzenia Komitetu Organizacyjnego Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach z dnia 1 czerwca 1957 r.; Z. Hierowski: *Perypetie i metamorfozy „Zarania Śląskiego" w latach 1945–1946*. „Zaranie Śląskie" 1967, z. 2, s. 258; J. Miękina-Pindur: *Ludwik Brożek „śląski Estraicher". Sylwetka bibliologa, bibliofila i regionalisty*. Katowice 2001, s. 74; A. Targ: *Prace nad Śląskim Słownikiem Biograficznym w Śląskim Instytucie Naukowym w Katowicach*. „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego" 1966, t. 21, s. 32.

[75] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/23, k. 139–140, Uchwała nr 25/285 z dnia 25 maja 1957 r. w sprawie Śląskiego Instytutu Naukowego.

[76] Pierwsze zmiany wśród pracowników administracji nastąpiły na przełomie lat 1957/1958, nowym kierownikiem biura został Antoni Korus, na stanowisku archiwisty zatrudniono Małgorzatę Morawiec. Por. AP Kat., KW PZPR Kat., Pos. Sekr., sygn. 301/V/317, k. 57, Notatka w sprawie Śląskiego Instytutu Naukowego.

[77] Niestety autorowi nie udało się (poza Alfonsem Mrowcem) ustalić imion przywołanych osób.

[78] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/23, k. 39–41, Protokół nr 1 z posiedzenia Komitetu Organizacyjnego Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach z dnia 1 czerwca 1957 r.; AP Kat., KW PZPR Kat., Pos. Sekr., sygn. 301/V/317, k. 57, Notatka w sprawie Śląskiego Instytutu Naukowego.

ści. Decyzja R. Lutmana o objęciu kierownictwa Instytutu Śląskiego w Opolu[79] spowodowała, że grupa uznanych uczonych (m.in. profesorowie: Józef Gajek, Stefan Inglot, Stanisław Kolbuszewski, Józef Popkiewicz, Stanisław Respond czy Seweryn Wysłouch) zdecydowała się na podjęcie współpracy z placówką opolską[80].

Na kolejnym posiedzeniu Komitetu Organizacyjnego ŚIN (z 10 czerwca 1957 roku) zdecydowano o przedstawieniu Prezydium WRN w Katowicach do zatwierdzenia „w stanie niezmienionym" składu Rady Naukowej, wybrano na stanowisko sekretarza naukowego Instytutu Alfonsa Mrowca oraz podjęto liczne decyzje w sprawach umów wydawniczych z poszczególnymi autorami, ustalając również wysokość poszczególnych gaży[81]. Przygotowania do działania Instytutu były już na tyle zaawansowane, że w czerwcu 1957 roku na łamach „Dziennika Zachodniego" odnotowano górnolotnie: „po raz trzeci powstaje w Katowicach uporczywie burzona placówka naukowa prawdy i wiedzy o Śląsku"[82].

Kolejnym krokiem tworzenia instytutowych struktur było powołanie 2 lipca 1957 roku (zatwierdzone uchwałą Prezydium WRN w Katowicach) Rady Naukowej[83] skupiającej, zgodnie ze statutem, „wybitnych uczonych, mających w swoim dorobku naukowym poważne pozycje związane ze Śląskiem" (tabela 1).

Tabela 1. Skład Rady Naukowej ŚIN w 1957 roku

Lp.	Imię i nazwisko	Reprezentowana instytucja
1	2	3
1.	Stanisław Arnold	PAN w Warszawie – sekretarz I Wydziału
2.	Kazimierz Dobrowolski	Uniwersytet Jagielloński – kierownik Katedry Etnografii
3.	Marian Frank	Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Katowicach – rektor
4.	Mieczysław Gładysz	PAN w Krakowie – dyrektor Zakładu Etnografii Instytutu Historii Kultury Materialnej
5.	Bolesław Krupiński	Państwowa Rada Górnictwa – przewodniczący
6.	Stanisław Leszczycki	Instytut Geografii PAN w Warszawie – dyrektor; Komitet dla spraw Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego – przewodniczący
7.	Roman Lutman	Instytut Śląski w Opolu – dyrektor
8.	Stanisław Ochęduszko	Politechnika Śląska w Gliwicach – rektor
9.	Józef Pieter	Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Katowicach – rektor

[79] J. Glensk: *Roman Lutman*…, s. 22.

[80] Ibidem, s. 22; R. Lutman: *Komunikat nr 1 Instytutu*…, s. 5–6.

[81] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/23, k. 31–34, Protokół nr 2 z posiedzenia Komitetu Organizacyjnego Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach z dnia 10 czerwca 1957 r.

[82] „Dziennik Zachodni" 1957, nr 122.

[83] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/618, k. 184, J. Pieter: *Od Instytutu Śląskiego do Śląskiego Instytutu Naukowego (garść wspomnień i faktów)*…; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/74, k. 133, Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za okres od 13 maja 1957 do 1 listopada 1958 r.

cd. tab. 1

1	2	3
10.	Kazimierz Popiołek	PAN we Wrocławiu – kierownik Zakładu Historii Śląska
11.	Paweł Rybicki	Uniwersytet Jagielloński – kierownik Katedry Socjologii
12.	Wincenty Styś	Wyższa Szkoła Ekonomiczna we Wrocławiu – rektor; Wrocławskie Towarzystwo Naukowe – sekretarz
13.	Jan Szczepański	PAN w Łodzi – kierownik Zakładu Badań Socjologicznych
14.	Antoni Wrzosek	Uniwersytet Jagielloński – kierownik Katedry Geografii Ekonomicznej
15.	Stanisław Ziemba	poseł na Sejm PRL; Zarząd Główny Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich – zastępca przewodniczącego
16.	Maksymilian Ziomek	Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Katowicach – kierownik Katedry Demografii i Statystyki oraz Studium Wieczorowego

Źródło: AP Kat., ŚIN, sygn. 1/74, k. 89, Lista członków Rady Naukowej i pracowników Śl. I. N. oraz gości na posiedzeniu w dniu 14 XI 1957 r.

Jako członek Rady Naukowej przewidywany był jeszcze (choć ostatecznie się w niej nie znalazł) rektor Śląskiej Akademii Medycznej Marian Garlicki[84]. Kierownictwo Rady miało zostać wyłonione na pierwszym posiedzeniu. Ten wybór w praktyce zakończył etap tworzenia struktur ŚIN, który odtąd mógł rozpocząć normalne funkcjonowanie.

3.3. Pierwsze lata działalności nowego Instytutu (1957–1959)

Inauguracyjne posiedzenie Rady Naukowej oraz pracowników ŚIN odbyło się 14 listopada 1957 roku. Uczestniczyli w nim niemal wszyscy członkowie (nieobecny był tylko chory wówczas K. Dobrowolski), a także przedstawiciele władz (Sekretariat KW PZPR w Katowicach reprezentował Jan Szydlak, Prezydium WRN – jego wiceprzewodniczący Jan Grzbiela), zaproszeni reprezentanci mediów („Trybuny Robotniczej", „Dziennika Zachodniego", „Wieczoru", „Panoramy", Polskiej Agencji Prasowej i Polskiego Radia)[85]. Podczas spotkania wybrano m.in. 5-osobowe Prezydium Rady Naukowej z P. Rybickim na czele (jego skład dopełnili: rektor Politechniki Śląskiej S. Ochęduszko, przewodniczący Państwowej Rady Górnictwa

[84] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/74, k. 89, Lista członków Rady Naukowej i pracowników Śl. I. N. oraz gości na posiedzeniu w dniu 14 XI 1957 r.

[85] Ibidem; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/74, k. 103–105, Sprawozdanie z 1-szego posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach odbytego dnia 14 listopada 1957 r.

B. Krupiński, rektor WSP w Katowicach J. Pieter i kierownik Zakładu Historii Śląska PAN we Wrocławiu K. Popiołek)[86]. Zaledwie kilka dni wcześniej, 2 listopada 1957 roku, w siedzibie Instytutu zebrał się Komitet Organizacyjny ŚIN. Zaplanowano wówczas przebieg pierwszego posiedzenia Rady Naukowej Instytutu, obejmujący: zagajenie J. Ziętka, omówienie przez J. Koraszewskiego kierunków działalności, dyskusję, ustalenie wytycznych planu pracy na rok 1958 i kolejne lata oraz przywołany już wybór 5-osobowego Prezydium Rady[87]. Ostatecznie inauguracyjne przemówienie w imieniu WRN wygłosił J. Grzbiela, mówiąc m.in.:

> W imieniu Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej przypadł mi w udziale zaszczyt zagajenia pierwszego posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach. Witając Panów, pragnę podkreślić, że cenimy sobie wysoko gotowość, jaką Panowie wypowiedzieli na propozycję współpracy z Instytutem, współdziałania z nim i czuwania nad jego prawidłowym rozwojem. Przeciętnemu obserwatorowi, który okiem laika spogląda na nasze Zagłębie jako krainę wiecznie dymiących kominów fabrycznych, płonących pieców hutniczych, obracających się kół kopalnianych wież wyciągowych, może wydawać się, iż ten ogromnie uprzemysłowiony region naszego państwa żyje tylko i wyłącznie sprawami gospodarki. Trzeba jednak pewnego wżycia się, włączenia w pole tutejszego życia, aby stwierdzić, że mieszkańcy naszego województwa mają i chcą mieć poważne ambicje odegrania pewnej roli w tworzeniu i kształtowaniu się narodowej kultury i naszej nauki, a z drugiej strony chcą zaspokoić swe potrzeby kulturalne w najszerszym tego słowa znaczeniu. Ambicje te mają swe źródło w bogatych tradycjach tworzenia śląskiego dorobku kulturalnego i prężności kulturalnej. Już przecież na przełomie XVIII i XIX wieku powstała w Cieszynie biblioteka fundacyjna Leopolda Szersznika, już pod koniec XIX w. pracowało w Bytomiu Górnośląskie Towarzystwo Literackie o wyraźnych zainteresowaniach naukowych, a spory zastęp samorodnych talentów ludowych wniósł niemało cennych pierwiastków do skarbnicy naszej kultury narodowej[88].

W swojej wypowiedzi przywołał sprzyjające warunki dla rozwoju życia naukowego „w ośrodkach prowincjonalnych" PRL, które dały możliwość wskrzeszenia tradycji naukowych regionu (związanych z działalnością IŚ i TPNnŚ).

---

[86] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1, k. 2, Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach 1957, 1958, 1959; AP Kat., KW PZPR Kat., Pos. Sekr., sygn. 301/V/317, k. 56, Notatka w sprawie Śląskiego Instytutu Naukowego; J. Koraszewski: *Śląski Instytut Naukowy…*, s. 28–29; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/74, k. 85, Proponowany skład Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach. Andrzej Topol błędnie jako datę powołania Rady podaje 14 listopada 1957 roku (por. Idem: *Kazimierz Popiołek i jego czasy…*, s. 65–66). Józef Pieter jako datę spotkania podje zaś przełom sierpnia i września 1957 roku, a jako przewodniczącego Rady K. Popiołka (Idem: *Od Instytutu Naukowego…*).

[87] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/23, k. 1, Protokół nr 6 z posiedzenia Komitetu Organizacyjnego Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach z dnia 2 listopada 1957 r. w siedzibie Instytutu.

[88] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/74, k. 105–106, Sprawozdanie z 1-szego posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach odbytego dnia 14 listopada 1957 r.

Wiceprzewodniczący Prezydium WRN w Katowicach tłumaczył powstanie ŚIN chęcią odpowiedzi na rzeczywistą potrzebę odczuwaną przez miejscowe koła naukowe i „szerokie społeczeństwo śląskie". Podkreślał starania władz o możliwie wydatne wyposażenie nowej placówki w niezbędne do funkcjonowania środki, deklarował również patronat nad działalnością. Jednocześnie zwrócił się do zgromadzonych członków Rady Naukowej:

> Panowie wnoszą w skład Rady potencjał doświadczeń i osiągnięć naukowych, gwarantujących skuteczną opiekę dla naszej młodej placówki naukowej. Zarazem reprezentują Panowie naczelne instytucje naukowe, dzięki czemu Śląski Instytut Naukowy znajdzie w nich potrzebne oparcie i podstawę do współdziałania w zakresie prac badawczych i edytorskich i dzięki czemu ukształtują się formy harmonijnej współpracy pomiędzy Śląskim Instytutem Naukowym w Katowicach, Instytutem Śląskim w Opolu, Instytutem Zachodnim w Poznaniu i pokrewnymi placówkami, których cel i zadania stoją wszystkie pod jednym znakiem – dobra nauki polskiej[89].

W dalszej części posiedzenia kierunki działalności ŚIN przedstawił J. Koraszewski. W swoim wystąpieniu nawiązał do tradycji IŚ i jego pożytecznej przedwojennej działalności, przypomniał także „reorganizację nauki polskiej dokonaną pod wpływem tendencji centralistycznych", która spowodowała likwidację IŚ oraz Śląsko-Dąbrowskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk i sparaliżowała prace edytorskie innych instytucji humanistycznych (podał przykład Biblioteki Śląskiej). Przywołał etapy działań mających doprowadzić do odrodzenia Instytutu (m.in. konferencję z 10 lutego 1955 roku, komentarze prasowe, posiedzenie Wojewódzkiej Rady Kultury z 1 października 1956 roku, powołanie i pierwsze działania Komitetu Organizacyjnego ŚIN) i krótko scharakteryzował zamierzenia badawcze Instytutu. Ukazując cel istnienia, stwierdzał:

> Generalną wytyczną naszej działalności jest postępowa w swej treści i zgodna z rzeczywistością teza, że stabilizacja polskiego stanu posiadania nad Odrą i Nysą jest nieodzownym warunkiem utrwalenia pokojowej sytuacji w Europie i że powrót Ziem Zachodnich do państwowości polskiej zakończył w sposób skuteczny sytuację, gdy ziemie te były bazą wypadową niemieckiego parcia na wschód. Tym samym pragniemy stwierdzić, iż obce nam jest odpieranie nacjonalistycznego rewizjonizmu niemieckiego nacjonalizmem polskim[90].

Referat wprowadzający wywołał burzliwą dyskusję, w której wzięło udział 19 mówców. Podkreślając konieczność ścisłej współpracy z instytucjami i placówkami naukowymi różnego typu, wysuwano wiele wniosków i postulatów, które, w mniemaniu prelegentów, miały usprawnić pracę Instytutu i „ustawić" proble-

[89] Ibidem, k. 107.

[90] Ibidem, k. 116–117.

matykę rozpoczętych i planowanych badań. Wśród uwag znalazły się m.in. postulaty S. Arnolda o związaniu badań z „aktualnymi potrzebami życia politycznego i gospodarczego", J. Ligęzy – o znaczeniu badań nad kulturą ludową, M. Franka – o roli badań ekonomicznych, K. Popiołka – badań historycznych, J. Szczepańskiego i P. Rybickiego – badań socjologicznych. Najdalej w kwestii sugerowania prac posunął się J. Grzbiela, który przedstawił konkretne propozycje tematów badawczych (oczekiwał podjęcia badań nad „zagadnieniami opieki i zatrudnienia młodzieży po szkole podstawowej w wieku 14–16 lat oraz nad zagadnieniami szkolenia przywarsztatowego"). Kilku rozmówców wskazało na potencjalne pola współpracy (R. Lutman i W. Styś – z IŚ w Opolu, S. Leszczycki – z Komitetem do spraw Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego przy Prezydium PAN, A. Wrzosek – z IŚ w Opawie, a M. Ziomek – z kilkoma organami, m.in. z Wojewódzką Komisją Planowania Gospodarczego). Zastanawiając się nad zakresem terytorialnym prowadzonych prac, zwracano uwagę z jednej strony na potrzebę ich prowadzenia w kontekście terytorium Śląska, bez uwzględniania sztucznie istniejącego podziału administracyjnego województwa (R. Lutman), z drugiej zaś – na potrzebę wzięcia pod uwagę także obszaru Zagłębia Dąbrowskiego (S. Ziemba)[91]. Przy tej okazji wyraźnie wskazano też, że jednym z naczelnych zadań ŚIN miało stać się „rozwijanie polskości w regionie" i odpieranie „rewizjonizmu", choć hasło to nie zostało przywołane jako odrębne zadanie Instytutu[92]. Wypowiadający się w dyskusji Rudolf Buchała wskazał na dwie dziedziny, w których aktywność ŚIN winna stać się szczególnie widoczna: „podjęcie przez Śl.I.N prac również na odcinku bibliografii rejestrująco-analitycznej tych przejawów rewizjonizmu, które odnoszą się do Śląska" oraz „opracowanie udziału Niemieckiej Republiki Demokratycznej w odpieraniu zachodnioniemieckiego rewizjonizmu"[93].

Wspominając aktywność pierwszej Rady Naukowej, uczestniczący w jej pracach J. Pieter pisał:

> Od samego początku utrzymywała się rozbieżność między formalnym a rzeczywistym składem Rady. Nie przypominam sobie, aby kiedykolwiek na jej zebraniach bywali obecni członkowie pozamiejscowi: w każdym razie z poza [*sic!*] Górnego Śląska. […] Praktycznie nie kilkanaście, lecz niespełna 10 osób brało udział w posiedzeniach Rady, które odbywały się mniej więcej co kilka miesięcy […]. Wobec rzadkości spotkań i nagromadzenia się aktualnych zadań, posiedzenia trwały niekiedy dość długo; średnio około trzy godziny[94].

---

[91] A. Mrowiec: *Pierwsze posiedzenie Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach*. „Zaranie Śląskie" 1957, z. 1–2, s. 137–138.

[92] Por. S. Rosenbaum: *Partia i aparat bezpieczeństwa województwa katowickiego…*, s. 65.

[93] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/74, k. 229, Sprawozdanie z 1-szego posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach odbytego dnia 14 listopada 1957 r.

[94] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/618, k. 185, J. Pieter: *Od Instytutu Śląskiego do Śląskiego Instytutu Naukowego (garść wspomnień i faktów)…*

Analizując skład Rady Naukowej i władz ŚIN w początkowym okresie istnienia, należy zwrócić uwagę na fakt ich dużej niezależności (przynajmniej formalnej) od struktur PZPR. Sytuację tę dostrzegali także reprezentanci wojewódzkich władz partyjnych. Sebastian Rosenbaum wspominał, że „już w listopadzie 1957 roku padały głosy z KW, aby uniknąć sytuacji, w której ŚIN oddany zostałby »w pacht najmniej postępowym, czasem wręcz separatystycznym, reakcyjnym, szowinistycznym, klerykalnym działaczom«"[95]. Kwestie funkcjonowania ŚIN oraz składu personalnego dyrekcji i Rady Naukowej stały się jednym z przedmiotów posiedzenia Sekretariatu KW PZPR w Katowicach 24 marca 1958 roku[96]. Podczas spotkania zapoznano zgromadzonych z notatką „W sprawie Śląskiego Instytutu Naukowego", przygotowaną przez anonimowego autora (w jej prawym górnym rogu widnieje jedynie odręczny dopisek „tow. Trzcionka"). Scharakteryzowano w niej pokrótce strukturę ŚIN (16-osobową Radę Naukową, 5-osobowe Prezydium wyłaniane spośród członków tej Rady, 5-osobowy Komitet Organizacyjny i kierownictwo Instytutu, 4 koordynatorów działów naukowych oraz 4 pracowników administracyjnych i 2 fizycznych). Sam raport w zasadzie poświęcony był „politycznemu nastawieniu i naukowemu poziomowi pracowników Instytutu". Można w nim przeczytać:

> Główną rolę w Instytucie będą oczywiście odgrywać członkowie kierownictwa i kierownicy działów. Na czele Instytutu stoi jako kierownik Komitetu Organizacyjnego i p.o. kierownika Instytutu doc. dr J. Koraszewski. Jest on równocześnie dyrektorem Biblioteki Śląskiej i wykładowcą literatury w PWSP. Politycznie ma on przekonanie chadeckie i jest bardzo zręcznym i giętkim działaczem. Jako kierownik Instytutu będzie z całą energią i konsekwencją, ale chytrze i w sposób zamaskowany, dążył do tego, by nasza partia i jej ideologia nie oddziaływały na Instytut i jego prace naukowe.
>
> Dwaj zastępcy dr. Koraszewskiego: dr Mrowiec i dr Herning [*sic!*], zostali odpowiednio dobrani i będą idealnie realizować linię swojego kierownika. Sekretarzem naukowym Instytutu jest nauczyciel z Rybnika Alfons Mrowiec – bez dorobku naukowego. Został on w 1953 r. usunięty na wniosek KW z funkcji kierownika szkolnictwa zawodowego w Rybniku z powodu faworyzowania ludzi wrogo ustosunkowanych do naszej partii. A. Mrowiec był członkiem naszej partii i został za swoją postawę w niej wykluczony. Przed wojną był znanym działaczem sanacyjnym. I zastępcą dyr. Instytutu jest mgr Herning, który nie zajmuje się pracą naukową, natomiast prowadzi prywatny warsztat. Politycznie – chadek.
>
> Na czele działu historycznego Instytutu został postawiony pracownik Biblioteki Śląskiej Alojzy Targ – nieposiadający żadnego tytułu naukowego. Wyróżnił się tym, że na łamach „Przemian" zapoczątkował i prowadził nieprzebierającą w środkach kampanię szowinistyczną, oczerniającą historię ruchu robotniczego i marksizmu

[95] S. Rosenbaum: *Między „ośrodkiem badań"*…, s. 104.

[96] W posiedzeniu udział wzięli Edward Gierek, Jerzy Lamuzga, Jerzy Gutman, J. Szydlak i Ryszard Trzcionka.

> i zmierzającą do ożywienia kultu Korfantego i endecko-chadeckiego nacjonalizmu[97]. Na naczelnego redaktora pisma Instytutu „Zaranie Śląskie" został wyznaczony L. Brożek, znany endek, dyrektor Muzeum w Cieszynie, człowiek bez jakiegokolwiek dorobku naukowego. W Radzie Naukowej jest kilku członków partii (prof. Arnold, prof. Ziomek). Rada nie ma jednak decydującego wpływu na działalność Instytutu. Poza tym nie ma w nim takich naukowców komunistów, którzy byliby specjalnie wyczuleni na ideologię chadecką i skłonni wystąpić bojowo przeciwko niej. Natomiast endecy mają w Radzie swoich obrońców bardzo wyczulonych na marksizm. Takim jest np. prof. Rybicki, obecnie prof. U.J., były dyrektor Biblioteki Śląskiej, specjalnie związany z chadeckim środowiskiem naszego województwa. Prof. Rybicki włączył się aktywnie do pracy w Instytucie i należy do Prezydium Rady[98].

Opisując program działania Rady, oceniano, że przygotowana oferta nie jest planem, a ogólny program zatwierdzony przez Radę Naukową stanowi „zlepek różnorodnych zagadnień, istotnych i marginesowych, z przewagą tych ostatnich". Wskazując na badania mało istotne, wymieniano: sprawę przystosowywania zieleni do potrzeb mieszkańców, zmian w języku używanym przez młodzież szkolną pod wpływem edukacji, śmiertelność niemowląt, wiek nowożeńców, analizę płodności, wiek rodziców, niemowląt i nowożeńców. Oceniono także, że część planowanych badań znajdowała się w zakresie kompetencji Komitetu dla spraw Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego, więc Instytut, by się nimi ewentualnie zająć, musiałby uzyskać zgodę i współpracę ze strony tej instytucji. W kwestii najistotniejszej dla katowickiego KW PZPR stwierdzono:

[97] Podobnie krytyczne opinie o działalności A. Targa przedstawiono także w innych dokumentach tamtego okresu. Np. na posiedzeniu Sekretariatu KW PZPR w Katowicach 3 października 1957 roku, podczas którego podjęto decyzję o likwidacji tygodnika „Przemiany". Jednym z przywołanych argumentów było udostępnianie jego łamów osobom takim jak A. Targ, które rozwijały „szowinistyczne koncepcje, sączące nienawiść do wszystkiego, co ma związek z niemieckim ruchem robotniczym". Na posiedzeniu katowickiej egzekutywy KW PZPR w listopadzie 1957 roku dodawano: „Niektórzy z autorów (np. Alojzy Targ) z powodów zupełnie bezpodstawnych wychwalani jako znakomici historycy rozwijali szowinistyczne koncepcje, sączące nienawiść do wszystkiego, co ma związek z niemieckim ruchem robotniczym". Szerzej zob.: AAN, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza, Wydział Organizacyjny – Komitet Wojewódzki w Katowicach, Posiedzenia egzekutywy, sygn. 237/VII-2984, k. 142, Sytuacja polityczna na Ziemiach Odzyskanych województwa zaobserwowana przez Wydział Propagandy KW PZPR 18 listopada 1957 r.; M. Fic: *Wilhelm Szewczyk (1916–1991)*…, s. 152–153; Idem: *Katowickie „Po prostu" – rola tygodnika*…, s. 333; A. Topol: *Ludzie „Ojczyzny"*…, s. 153. Materiały obciążające A. Targa (już w okresie jego pracy w ŚIN) znajdowały się także w posiadaniu Służby Bezpieczeństwa, choć przedstawiano go w nich m.in. jako „trudniącego się działalnością odtwarzającą historyczną polskość Śląska w Śląskim Instytucie". Por. IPN Ka, sygn. 032/37 cz. 1, k. 44–51, Materiały dot. byłych członków AK, PSL, PPS-WRN, NSZ, Narodowej Organizacji Wojskowej, Stronnictwa Narodowego, Batalionów Chłopskich, żołnierzy PSZ na Zachodzie oraz byłych członków nielegalnych organizacji i „band rabunkowych", działających w okresie powojennym, zamieszkałych na terenie województwa katowickiego – Ankieta Alojzego Targa.

[98] AP Kat., KW PZPR Kat., pos. Sekr., sygn. 301/V/317, k. 52–53, Notatka w sprawie Śląskiego Instytutu Naukowego (załącznik nr 7 protokołu posiedzenia Sekretariatu KW PZPR w Katowicach z 24 marca 1958 roku).

> Istotne jest jednak to, że program w ogóle nie przewiduje najbardziej potrzebnych zagadnień, tych które głównie wpłynęły na to, że nasza partia wystąpiła z inicjatywą powołania Instytutu. Tak zupełnie pominięta jest historia ruchu robotniczego, która na Śląsku stanowi dziedzinę prawie całkowicie niezbędną. Kierownictwo Instytutu odżegnuje się od walki [przeciw – M.F.] rewizjonizmowi niemieckiemu, [twierdząc – M.F.] że należy to do Instytutu Zachodniego. Pominięte są w ogóle problemy historii Zagłębia [Dąbrowskiego – M.F.]. Jeśli chodzi o rolę kapitału, to Instytut chce się zajmować wyłącznie kapitałem obcym, szczególnie niemieckim, reagując w ten sposób milcząco [na – M.F.] problemy walki w łonie społeczeństwa polskiego. Jest to zresztą stara teza endecka wznowiona ostatnio przez A. Targa w jego publicystyce[99].

W dalszej części raportu wymienione są kolejne „braki i błędy" w zakresie planowanej tematyki badawczej, a także organizacji placówki, choć – jak twierdzili autorzy – przy takim stanie kadrowym i braku doświadczenia w tego typu działalności były one nieuchronne. Zagrożenia dla funkcjonowania ŚIN dopatrywano się jednak w czym innym:

> w tym wypadku chodzi jednak o to, że Instytut jest niezdolny z powodu nastawienia politycznego i ideologicznego jego kierownictwa i niektórych pracowników do rozwinięcia pracy naukowej w służbie socjalizmu. […] Na terenie Instytutu odbywa się w tej chwili wyraźna i celowa koncentracja elementów endecko-klerykalnych, specjalnie wrogo ustosunkowanych do naszej partii i jej programu. Charakterystyczne, że dobór kadr odbywa się za plecami tow. Nieszporka [Ryszarda – wówczas przewodniczącego Prezydium WRN w Katowicach – M.F.][100].

Dodano jeszcze, że zaplanowane w budżecie środki na badania (około 850 tysięcy złotych) będą wydawane „bez korzyści, a nawet ze szkodą dla sprawy socjalizmu". Zwieńczenie raportu stanowią wnioski, które, zdaniem jego autorów, należało uwzględnić, by „uratować" placówkę. Najważniejszy był postulat zmian personalnych: sugestia wprowadzenia do Rady Naukowej naukowców-marksistów, najlepiej działaczy partyjnych (m.in. kierownik Katedry Historii Ruchu Robotniczego Uniwersytetu Jagiellońskiego Celiny Bobińskiej[101], H. Zielińskiego z Uniwersytetu Wrocławskiego, dyrektora Instytutu Zachodniego w Poznaniu K. Piwarskiego[102]); niezatwierdzenia w składzie Rady Naukowej

---

[99] Ibidem, k. 53–54.

[100] Ibidem, k. 54.

[101] Paweł Wieczorkiewicz i Justyna Błażejowska opisali ją jako osobę charakteryzującą się „niebywałą arogancją wobec starej profesury i mobbingiem względem młodszych kolegów". Por. P. Wieczorkiewicz, J. Błażejowska: *Przez Polskę Ludową na przełaj i na przekór.* Poznań 2011, s. 451.

[102] Warto zwrócić uwagę, że K. Piwarski po krótkim okresie „romansu z marksizmem" został w 1950 roku usunięty z PZPR i Uniwersytetu Jagiellońskiego. Szerzej zob. M. Bogacka: *Kultura – naród – trwanie. Dzieje kultury polskiej od zarania do 1989 roku*. Warszawa 2008, s. 500–501.

P. Rybickiego, M. Franka, W. Stysia i S. Ziemby (choć trzech ostatnich „w celu zmniejszenia liczebności Rady"); zmiany składu ścisłego kierownictwa: jako dyrektora proponowano K. Popiołka albo H. Zielińskiego, J. Koraszewskiego sugerowano pozostawić, ale w charakterze zastępcy; postulowano też, by nie zatwierdzać A. Targa, A. Horniga i A. Mrowca jako pracowników Instytutu; aby wprowadzić do redakcji „Zarania Śląskiego" „partyjnych" historyków: H. Rechowicza, Tadeusza Potemskiego i Andrzeja Brożka[103]. W dalszej perspektywie sugerowano pełną wymianę składu Rady Naukowej (usunięcie osób mających związek z przedwojenną chadecją, wprowadzenie przeważającej liczby „uczonych związanych z partią"). Wobec Prezydium katowickiej WRN kierowano postulat niezatwierdzenia kierownictwa ŚIN, przedłużenia okresu tworzenia Instytutu o kilka miesięcy i rozszerzenia Komitetu Organizacyjnego o osoby związane z PZPR (wskazano m.in. W. Długoborskiego, który faktycznie stał się wkrótce pracownikiem ŚIN)[104]. Trzeba zauważyć, że stosowana procedura weryfikacji i ewaluacji stanu kadrowego (zwłaszcza kierownictwa) była wykorzystana także w innych instytutach (m.in. w Instytucie Zachodnim w Poznaniu, któremu stawiano bardzo podobne zarzuty)[105].

Mimo krytycznych głosów ze strony przedstawicieli wojewódzkich struktur PZPR zmian w kierownictwie ŚIN na tym etapie nie dokonano, do kadry Instytutu dołączył natomiast jako koordynator nauk historycznych W. Długoborski. 9 września 1958 roku Prezydium WRN wpisało ŚIN do rejestru stowarzyszeń, w związku z czym członkowie Prezydium Rady Naukowej ŚIN spotkali się na zebraniu 7 października 1958 roku, na którym podjęli decyzję o przygotowaniu walnego zebrania członków Instytutu[106]. Zorganizowane 12 listopada 1958 roku pierwsze walne zebranie członków utrzymało w zasadzie istniejący stan rzeczy (i podział stanowisk oraz funkcji). Uchwalono wówczas ostateczny tekst statutu ŚIN, nadając mu formę zarejestrowanego stowarzyszenia naukowego (mającego podmiotowość prawną), prowadzącego placówkę naukowo-badawczą pod tą samą nazwą. Zgodnie ze statutem wybrano na trzyletnią kadencję 22-osobową Radę Naukową (miała skupiać „najwyżej 22 wybitnych pracowników naukowych"), w której skład weszli wszyscy członkowie dotychczasowego gremium wzmocnieni grupą 6 nowych badaczy (tabela 2).

---

[103] Choć ten ostatni nie należał do żadnej partii politycznej. Por. K. Brożek: *Andrzej Stanisław Brożek – biografia*. W: *Prof. zw. dr hab. Andrzej Brożek. Życie i twórczość*. Oprac. R. Brom, L. Szaraniec, J. Śliwiok. Katowice 2006, s. 51.

[104] AP Kat., KW PZPR Kat., pos. Sekr., sygn. 301/V/317, k. 52–56, Notatka w sprawie Śląskiego Instytutu Naukowego (załącznik nr 7 protokołu posiedzenia Sekretariatu KW PZPR w Katowicach z 24 marca 1958 roku).

[105] Por. T.P. Rutkowski: *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970…*, s. 226–230.

[106] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/74, k. 93–94, Protokół nr 5 z posiedzenia Prezydium Rady Naukowej Śl. I. N. które odbyło się w dniu 7 października 1958 r. w siedzibie Instytutu.

Tabela 2. Skład Rady Naukowej ŚIN w 1958 roku

Lp.	Imię i nazwisko	Reprezentowana instytucja
1.	Stanisław Arnold	PAN w Warszawie – sekretarz I Wydziału
2.	Kazimierz Dobrowolski	Uniwersytet Jagielloński – kierownik Katedry Etnografii
3.	Marian Frank	Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Katowicach – rektor
4.	Mieczysław Gładysz	PAN w Krakowie – dyrektor Zakładu Etnografii Instytutu Historii Kultury Materialnej
5.	Bolesław Krupiński	Państwowa Rada Górnictwa – przewodniczący
6.	Tadeusz Lehr-Spławiński	Uniwersytet Jagielloński – kierownik Katedry Filologii Słowiańskiej
7.	Stanisław Leszczycki	Instytut Geografii PAN w Warszawie – dyrektor; Komitet dla spraw Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego – przewodniczący
8.	Roman Lutman	Instytut Śląski w Opolu – dyrektor
9.	Józef Mayer	Biblioteka Śląska w Katowicach – wicedyrektor
10.	Stanisław Ochęduszko	Politechnika Śląska w Gliwicach – rektor
11.	Józef Pieter	Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Katowicach – rektor
12.	Kazimierz Piwarski	Instytut Zachodni w Poznaniu – kierownik Katedry Historii Powszechnej Nowożytnej i Najnowszej, przewodniczący Kuratorium
13.	Kazimierz Popiołek	PAN we Wrocławiu – kierownik Zakładu Historii Śląska
14.	Paweł Rybicki	Uniwersytet Jagielloński – kierownik Katedry Socjologii
15.	Wincenty Styś	Wyższa Szkoła Ekonomiczna we Wrocławiu – rektor; Wrocławskie Towarzystwo Naukowe – sekretarz
16.	Jan Szczepański	PAN w Łodzi – kierownik Zakładu Badań Socjologicznych
17.	Józef Szaflarski	Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Katowicach – rektor
18.	Antoni Wrzosek	Uniwersytet Jagielloński – kierownik Katedry Geografii Ekonomicznej
19.	Seweryn Wysłouch	Rada Naukowa Instytutu Śląskiego w Opolu – przewodniczący
20.	Władysław Zastawny	Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Katowicach – zastępca profesora i kierownik Katedry Ekonomii Politycznej
21.	Stanisław Ziemba	poseł na Sejm PRL; Zarząd Główny Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich – zastępca przewodniczącego
22.	Maksymilian Ziomek	Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Katowicach – kierownik Katedry Demografii i Statystyki oraz Studium Wieczorowego

Źródło: AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1, k. 2, Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach 1957, 1958, 1959; A. Topol: *Kazimierz Popiołek i jego czasy…*, s. 66.

W Radzie Naukowej znaleźli się więc zarówno naukowcy związani z regionem (z katowicką Wyższą Szkołą Ekonomiczną, gliwicką Politechniką Śląską, Głównym Instytutem Górnictwa), jak i pozyskani z ościennych ośrodków (Wrocławia, Łodzi czy Poznania). Co ciekawe, skład personalny tego gremium wskazuje, że nie uwzględniono postulatów KW PZPR odnośnie do zmniejszenia liczebności członków, zwiększono natomiast liczbę osób związanych z PZPR[107].

Do Prezydium Rady Naukowej wybrano: K. Popiołka (przewodniczący), S. Ochęduszkę (zastępca), B. Krupińskiego, J. Pietera, P. Rybickiego, J. Szaflarskiego, W. Zastawnego (członkowie) oraz M. Franka i M. Gładysza (zastępcy członków). Podczas spotkania potwierdzono wybór J. Koraszewskiego na pierwszego dyrektora Instytutu (uprzednio pełnił obowiązki przewodniczącego Komitetu Organizacyjnego), wicedyrektorem został J. Ligęza, sekretarzem naukowym – A. Mrowiec[108]. Dla sprawnego funkcjonowania Instytutu należało wybrać jeszcze Komisję Rewizyjną, w skład której ostatecznie weszli: notariusz A. Rostek, S. Ziemba, A. Gorywoda (prawnik i literat) oraz – jako zastępcy – archiwista J. Jaros i poseł J. Kachel[109]. Nadal reprezentanci PZPR stanowili mniejszość w Prezydium Rady Naukowej. Jedynymi reprezentantami partii pozostawali w nim W. Zastawny oraz przedstawiciel Prezydium WRN w Katowicach i jego wiceprzewodniczący – M. Grabania (pozostali członkowie byli bezpartyjni)[110].

Zgodnie z zaleceniami Rady Naukowej ŚIN władze Instytutu podjęły starania o nadanie mu formy organizacyjnej stowarzyszenia. Formalności dopełnione zostały 8 września 1957 roku – stowarzyszenie zostało zarejestrowane przez Wydział Społeczno-Administracyjny Prezydium WRN[111]. Przyjęty statut ŚIN zakładał (nawiązując do rozwiązań poprzednich „wcieleń" IŚ) istnienie dwóch kategorii członków: rzeczywistych i wspierających. Rzeczywistymi mogli zostać „pracownicy naukowi, społeczni i kulturalni zajmujący się sprawami śląskimi i Zagłębia Dąbrowskiego", wspierającymi zaś – inne osoby zainteresowane wskazaną problematyką, ewentualnie przedsiębiorstwa i instytucje. Pod koniec lat pięćdziesiątych XX wieku ŚIN skupiał 106 członków rzeczywistych, podzielonych

[107] Na uwagę zasługuje przede wszystkim powołanie do składu Rady W. Zastawnego (urodzonego w 1924 roku w Brzostku w rodzinie chłopskiej), na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku zatrudnionego jako zastępca profesora (doktor ekonomii) i kierownik w Katedrze Ekonomii Politycznej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Katowicach, pełniącego jednocześnie obowiązki członka Plenum KW PZPR w Katowicach. AAN, CA KC PZPR, sygn. 313, k. 7, Dane personalne pracowników Katedry Ekonomii Politycznej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Katowicach.

[108] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/28, k. 2–3, Dyrekcja ŚIN w latach 1957–1982 (skład osobowy).

[109] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1, k. 3, Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach 1957, 1958, 1959; J. Jaros: *Moje badania nad historią…*, s. 137.

[110] AP Kat., KW PZPR/Pos. Egz., sygn. 301/IV/370, k. 32, Notatka w sprawie rozbudowy i częściowej zmiany koncepcji ŚIN (załącznik do protokołu nr 2 posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach odbytego w dniu 24 stycznia 1961 r.).

[111] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/74, k. 136, Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za okres od 13 maja 1957 r. do 1 listopada 1958 r.

na specjalistyczne komisje naukowe. Członkami wspierającymi byli pracownicy 21 różnych zakładów i instytucji (m.in. Towarzystwa Rozwoju Ziem Zachodnich – TRZZ)[112]. Oficjalnym celem działalności Instytutu było prowadzenie i popieranie badań naukowych w zakresie problematyki związanej ze Śląskiem i Zagłębiem Dąbrowskim („wraz z terenami przyległymi") oraz szerzenie wiedzy na te tematy „zgodnie z potrzebami polityki państwowej, rozwoju gospodarki socjalistycznej i kultury narodowej"[113].

Twórcy precyzyjnie określili katalog zadań ŚIN. Znalazły się w nim: dokumentacja spraw śląskich ze szczególnym uwzględnieniem aktualnej sytuacji Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego oraz ich dziejowych związków z innymi ziemiami polskimi; planowanie, organizowanie i prowadzenie prac naukowych dotyczących Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego, ze szczególnym uwzględnieniem zagadnień gospodarczych, społecznych, ludnościowych, historycznych, kulturalnych, przyrodniczych i technicznych; ogłaszanie prac naukowych i popularnonaukowych na temat Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego; prowadzenie akcji informacyjnej o Śląsku i Zagłębiu Dąbrowskim (w kraju i za granicą) przez prasę, radio i specjalnie temu celowi służące wydawnictwa; urządzanie odczytów, wykładów, zebrań dyskusyjnych, zjazdów, wystaw itp.[114]. Ciekawie brzmią uzupełnienia przedstawione ponad dwadzieścia lat później przez władze ŚIN, które dopowiadały, że zadania miały „przeciwdziałać wrogiej propagandzie nacjonalistycznej, w szczególności zaś odpierać propagandę rewizjonistycznych kół zachodnioniemieckich", a wskazana akcja informacyjna służyć miała „zacieśnieniu więzi społecznej pomiędzy ludnością rodzimą i napływową oraz likwidowaniu pozostałości społecznych okresu rozbiorów"[115].

Organem formalnie powołanym do zarządzania pracami Instytutu było Prezydium Rady Naukowej, w którego obradach „z głosem stanowczym" uczestniczyć mieli: członkowie Prezydium, przewodniczący WRN w Katowicach lub jego delegat, delegat PAN oraz dyrektor Instytutu. Głos doradczy należał natomiast do: wicedyrektora ŚIN, przewodniczących komisji naukowych, kierowników zespołów naukowych Instytutu oraz przedstawicieli innych towarzystw współpracujących z Instytutem[116].

---

[112] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/24, k. 25–26, Statut Śląskiego Instytutu Naukowego z 1959 roku; sygn. 1/1, k. 12, Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach 1957, 1958, 1959.

[113] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1, k. 1, Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach 1957, 1958, 1959.

[114] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/24, k. 24–25, Statut Śląskiego Instytutu Naukowego z 1959 roku; AP Kat., sygn. 1/1, k. 1–2, Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach 1957, 1958, 1959; por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/26, k. 4, Notatka w sprawie statusu i działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w okresie 1934–1983; K. Popiołek: *Śląski Instytut Naukowy (1957–1982).* „Zaranie Śląskie" 1983, z. 1–2, s. 7; I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności…*, s. 78.

[115] SDŚIN 80, s. 4.

[116] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/24, k. 28–29, Statut Śląskiego Instytutu Naukowego z 1959 roku; K. Popiołek: *Śląski Instytut Naukowy w Katowicach (1957–1982)…*, s. 9–10.

Jak zostało to już zasygnalizowane, w początkowym okresie istnienia ŚIN kadra etatowa była nader skromna. Składały się na nią 3 etaty naukowe (dyrektora, zastępcy i sekretarza), 4 tzw. półetaty i 4 etaty administracyjne oraz 2 z obsługi. Po okresie organizacji, w 1959 roku, personel Instytutu obejmował już: 3 etaty naukowe, 9 pracowników biura (4 w kancelarii, 2 w dziale finansowym, 2 w dziale wydawniczym oraz kierowcę). Badania naukowe miały być rozliczane w ramach umów cywilnoprawnych (o pracę lub o dzieło), podstawę finansowania miała stanowić coroczna dotacja Prezydium WRN w Katowicach, dotacja PAN, subwencje, składki członków wspierających oraz dochody własne (m.in. ze sprzedaży „Zarania Śląskiego" i biuletynów ŚIN)[117]. Pierwsze kroki ŚIN stawiał w mało korzystnych warunkach lokalowych: od początku działalności aż do 1976 roku jego siedziba mieściła się przy ul. Francuskiej 12, gdzie zajmował kilka pomieszczeń udostępnionych przez Bibliotekę Śląską[118].

Pierwszy, tymczasowy plan pracy ŚIN został ustalony jeszcze w 1957 roku przez Komitet Organizacyjny. Priorytetowo potraktowano w nim problematykę społeczną powiązaną z badaniami terenowymi i pracami dokumentacyjnymi. W początkowym okresie funkcjonowania najistotniejszą rolę odgrywały trzy zespoły badawcze kierowane przez profesorów: P. Rybickiego, J. Szczepańskiego oraz M. Ziomka. Podstawowym obszarem planowanych badań miały być: problemy demograficzno-statystyczne i kwestie z zakresu socjologii pracy. Drugim obszarem badawczym uczyniono tematykę pedagogiczną (zespoły kierowane przez J. Pietera), a w jej ramach m.in. zagadnienia środowiska wychowawczego w GOP („alkoholizm, rozluźnienie obyczajów wśród młodzieży szkolnej na Śląsku oraz warunki wychowawcze w internatach przyszkolnych") oraz „przystosowania zieleni GOP-u do potrzeb ludzi pracy [*sic!*]". Trzecim obszarem dociekań naukowych uczyniono zagadnienia historyczne – pod kierunkiem K. Popiołka przystąpiono do poszukiwań archiwalnych zmierzających do zgromadzenia i opracowania materiałów o tematyce powstańczo-plebiscytowej (głównym przedmiotem badań miała stać się „walka ludu śląskiego o wyzwolenie społeczne i narodowe"). A. Targowi powierzono opracowanie założeń *Śląskiego słownika biograficznego*, traktowanego pierwotnie jako swego rodzaju suplement do *Polskiego słownika biograficznego*, mającego przedstawiać sylwetki ważnych z perspektywy polskiej racji stanu postaci związanych z regionem (choć rozważano uwzględnienie w nim „biografii wrogów polskości na Śląsku"). Poza wskazanymi obszarami prace ŚIN miały obejmować przygotowanie *Atlasu językowego Śląska* (prowadzenie projektu objął kierownik Zakładu Dialektologii Słowiańskiej

[117] A. Topol: *Kazimierz Popiołek i jego czasy…*, s. 66; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1, k. 13–14, Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach 1957, 1958, 1959; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/74, k. 95, Protokół nr 5 z posiedzenia Prezydium Rady Naukowej Śl. I. N., które odbyło się w dniu 7 października 1958 r. w siedzibie Instytutu.

[118] Por. K. Popiołek: *Śląski Instytut Naukowy (1957–1982)…*, s. 10; B. Śl., zbiory specjalne, sygn. R 1781 III/2, k. 18, Pismo A. Mrowca z 14 marca 1960 r.

Uniwersytetu Jagiellońskiego Alfred Zaręba), prace geograficzne (koordynować miał je A. Wrzosek)[119]. Ważną częścią badań nad regionem miało stać się utworzenie „Śląskiej Kartoteki Biograficznej", także kierowanej przez A. Targa, w której Komitecie Redakcyjnym znaleźli się ponadto: K. Popiołek, L. Brożek, reprezentujący PTH H. Kostuś, przedstawiciel ZBoWiD „mgr Sieminogowski" oraz przedstawiciele IŚ w Opolu[120]. Planowana kartoteka miała objąć trzy grupy osób: Polaków pochodzących ze Śląska bez względu na teren ich działalności; Polaków pochodzących z innych ziem polskich mających zasługi dla Śląska; osoby niepolskiego pochodzenia działające na Śląsku (o ile miały przychylny stosunek do sprawy polskiej)[121].

Działalność ŚIN opierała się na 13 komisjach (pierwotnie o charakterze społecznym). Początkowo zamierzano objąć uwagą stosunkowo dużą liczbę dyscyplin, najwcześniej powołano komisje: Socjograficzną, Etnograficzną, Demograficzno-Statystyczną, Ekonomiczną, Pedagogiczną, Dialektologiczną, Geograficzną, Archeologiczną, Bibliograficzną, Historyczną, Niemcoznawczą, Piśmiennictwa Śląskiego oraz Koordynacyjną dla Badań Historii Górnictwa[122]. Jednak w trakcie funkcjonowania Instytutu, w miarę przeobrażania się rzeczywistości, zmieniała się także jego struktura wewnętrzna. Po pierwszym okresie „krzepnięcia" ŚIN określił swój profil jako regionalna placówka naukowa, prowadząca badania w siedmiu dziedzinach: historii, ekonomii, socjologii, etnografii, historii literatury, niemcoznawstwa oraz biografistyki[123]. Jednak lata 1957–1960 pozostały czasem ciągłego kształtowania się struktury organizacyjnej, a wobec małej liczby stałych, etatowych pracowników działalność oparta na współpracownikach z różnych ośrodków naukowych (głównie z Krakowa, Warszawy i Wrocławia) pozwalała na organizację tymczasowych struktur i doraźną działalność komisji (kierowanych przez samodzielnych pracowników naukowych) oraz zespołów naukowych (w 1958 roku istniały cztery: socjograficzny pod kierunkiem W. Mrozek[124], etnograficzny pod kierunkiem J. Ligęzy[125], historyczny,

[119] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/74, k. 106–111, Sprawozdanie z 1-szego posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach odbytego dnia 14 listopada 1957 r.; J. Koraszewski: *Śląski Instytut Naukowy…*, s. 29.

[120] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/74, k. 95, Protokół nr 5 z posiedzenia Prezydium Rady Naukowej Śl. I. N., które odbyło się w dniu 7 października 1958 r. w siedzibie Instytutu; A. Targ: *Prace nad Śląskim Słownikiem Biograficznym…*, s. 32.

[121] A.T. [A. Targ]: *Śląska Kartoteka Biograficzna*. „Zaranie Śląskie" 1958, z. 1–2, s. 118–119; H. Rechowicz: *Suum cuique. W dziewięćdziesięciolecie…*, s. 151.

[122] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1, k. 6, Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach 1957, 1958, 1959; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 58, Informacja o działalności Śląskiego Instytutu Naukowego – Instytutu Naukowo-Badawczego w Katowicach.

[123] SDŚIN 80, s. 4.

[124] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 9/148, k. 52–53, Umowa o pracę z W. Mrozek z 1 kwietnia 1959 r.

[125] Warto odnotować, że J. Ligęza znał K. Popiołka z okresu wspólnej pracy w Gimnazjum Państwowym im. A. Mickiewicza w Katowicach. Por. A. Topol: *Kazimierz Popiołek i jego czasy…*, s. 17; Idem: *Ludzie „Ojczyzny"…*, s. 40.

któremu przewodził W. Długoborski oraz ekonomiczny z M. Grabanią na czele) koordynujących zamierzenia badawcze[126].

Od samego początku Instytut pełnił funkcję, którą można określić mianem służebnej względem regionu i ważnych z tej perspektywy inicjatyw. Przykładem może być powołana w szczególnych okolicznościach Komisja Koordynacyjna dla Badań Historii Górnictwa. W związku z obchodami Tysiąclecia Państwa Polskiego Państwowa Rada Górnictwa zwróciła się z sugestią zintensyfikowania badań nad historią górnictwa. By oczekiwania te spełnić, powołano komisję, której zadaniem była kwerenda prowadzonych przez różne instytucje prac w zakresie historii górnictwa. Zainicjowała ona działania związane z inwentaryzacją zabytków budownictwa przemysłowego oraz przygotowała projekt współudziału naukowców z Górnego Śląska w opracowywanej monografii polskiego górnictwa[127].

Niemal od samego początku twórcy ŚIN dostrzegali znaczenie badań socjologicznych. Określono dość precyzyjnie zakres prowadzonych prac: zadaniem Komisji Socjograficznej miały być badania nad strukturą grupy górniczej zamieszkującej wybrane osiedla (np. tzw. Nowe Tychy), fluktuacją załóg w wybranych kopalniach, przyczynami wyjazdów ludności śląskiej na zachód Europy (przede wszystkim do RFN). Zakres i tematyka badawcza ustalone zostały wespół z Radą Naukową TRZZ oraz Sekcją Socjograficzną IŚ w Opolu[128]. Jednak wśród dyscyplin badawczych zdecydowanie najbardziej wyczekiwane były badania naukowe zagadnień związanych z szeroko rozumianą współczesnością (zwłaszcza z historią XX wieku). Na fali październikowej „odwilży" zaistniała szansa w miarę obiektywnego zgłębiania tej tematyki, ale „ograniczenia natury politycznej musiały prędzej czy później odbić się na wydźwięku publikacji" wychodzących pod egidą ŚIN[129]. Trzeba podkreślić także zainicjowanie badań niemcoznawczych prowadzonych w Samodzielnej Pracowni Niemcoznawczej (m.in. przez J. Kokota), których podstawowym celem była analiza „rewizjonizmu zachodnioniemieckiego" w aspekcie podważania przezeń „polskości Śląska"[130]. Naukowcy mieli kierować swoją uwagę przede wszystkim na środowisko uznawane za główny

[126] I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności…*, s. 78; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/74, k. 136, Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za okres od 13 maja 1957 r. do 1 listopada 1958 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 58, Informacja o działalności Śląskiego Instytutu Naukowego – Instytutu Naukowo-Badawczego w Katowicach.

[127] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1, k. 9, Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach 1957, 1958, 1959; B. Śl., zbiory specjalne, sygn. R 1799 III, k. 50, Pismo przewodniczącego Komitetu Koordynacyjnego mgr. Józefa Ligęzy do Jana S. Dworaka z 20 kwietnia 1959 roku.

[128] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1, k. 6–7, Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach 1957, 1958, 1959.

[129] *Instytut Zachodni w dokumentach…*, s. 11.

[130] Wśród współpracowników Komisji Niemcoznawczej znalazł się R. Buchała, który zwrócił się ze stosowną prośbą w maju 1957 roku, wskazując na swoje dotychczasowe doświadczenia badań problematyki stosunków polsko-niemieckich (m.in. publikowania na łamach „Przemian" i „Tygodnika Zachodniego"). AP Kat., ŚIN, sygn. 9/15, k. 302, Pismo R. Buchały do Komitetu Organizacyjnego Instytutu Śląskiego w Katowicach z 21 maja 1957 r.

ośrodek „rewizjonizmu" w RFN, a jednocześnie przyczynę nasilania się „rewizjonistycznych" postaw w województwie katowickim – czyli na tzw. wypędzonych: zarówno sam Związek Wypędzonych (Bund der Vertriebenen), jak i tzw. ziomkostwa, szczególnie Ziomkostwo Górnoślązaków (Landsmannschaft der Oberschlesier) i Ziomkostwo Ślązaków (Landsmannschaft Schlesien)[131]. Co oczywiste, informacje niemcoznawcze kierowano zwłaszcza tam, gdzie były szczególnie potrzebne – opracowania zagadnień międzynarodowych, w szczególności dotyczące stosunków polsko-zachodnioniemieckich, przekazywano na bieżąco wojewódzkim władzom partyjno-państwowym[132].

Zarysowany program prac prowadzonych przez ŚIN od samego początku poddawany był ocenie przez różne instancje, wśród których, co oczywiste, szczególną rolę odgrywały struktury wojewódzkiej PZPR. Ważnym elementem towarzyszącym niemal wszystkim przedsięwzięciom było przekazywanie informacji o planach i zamierzeniach do KW PZPR w Katowicach, z prośbą o „przesłanie uwag i dezyderatów" (w praktyce o akceptację)[133]. O zależnościach między ŚIN a wojewódzkimi władzami partyjnymi od najwcześniejszego okresu świadczą ponadto zachowane dokumenty. W sprawozdaniu z działalności Instytutu w pierwszych trzech latach istnienia odnotowano:

> Dyrekcja Instytutu informuje na bieżąco przedstawicieli Komitetu o prowadzonych pracach naukowo-badawczych, wydawniczych oraz organizacyjnych. Ściślejsza współpraca zawiązała się z Referatem Historii Partii przy KW PZPR, na odcinku badań nad ruchem robotniczym w województwie śląskim w okresie XX-lecia międzywojennego oraz na odcinku zbierania wspomnień działaczy robotniczych – w pierwszym rzędzie działaczy rewolucyjnych. Przedstawiciele Komitetu Wojewódzkiego współpracowali z zespołem redakcyjnym specjalnych zeszytów Zarania Śląskiego (zeszyt poświęcony 40-tej rocznicy powstania KPP i 15-leciu przyłączenia Śląska do Macierzy)[134].

Współpracy Instytutu z przywołaną komórką KW PZPR poświęcono zresztą osobne posiedzenie podkomisji Komisji Historii Partii KW PZPR w Katowicach (6 października 1959 roku), w którym uczestniczyli jej członkowie (m.in. Sławomir Folfasiński, Adam Kałuża, Jan Kantyka, Józef Końca, Izydor Marymont, Tadeusz

---

[131] S. Rosenbaum: *Partia i aparat bezpieczeństwa województwa katowickiego…*, s. 65–66; L. Rubisz: *Józef Kokot – rzecz o patriotyzmie praktycznym*. W: *Śląsk w myśli politycznej i działalności Polaków i Niemców w XX wieku*. Red. D. Kisielewicz, L. Rubisz. Opole 2001, s. 82; M. Tomczak: *Przesiedleńcy wobec wyzwań lat dziewięćdziesiątych (polityka i kultura)*. W: *Wokół niemieckiego dziedzictwa kulturowego…*, s. 542–545.

[132] Por. *Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za rok 1971. Plan naukowo-badawczy na 1972 rok*. Katowice 1972, s. 22.

[133] Por. AP Kat., KW PZPR Kat., W. Prop., sygn. 405, k. 56, Pismo wicedyrektora doc. J. Ligęzy do sekretarza KW PZPR w Katowicach Z. Grudnia z 28 grudnia 1960 r.

[134] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1, k. 11. Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach 1957, 1958, 1959. Por. T. Falęcki: *Dzieje Śląska do 1939 roku w „Zaraniu Śląskim"*. „Zaranie Śląskie" 1989, z. 1, s. 122.

Potemski i Henryk Rechowicz) oraz zaproszeni goście: dyrektor katowickiego archiwum Michał Antonów, dyrektor Wydawnictwa „Śląsk" Zbyszko Mikołajski, dyrektor ŚIN J. Koraszewski oraz dwaj pracownicy Instytutu – W. Długoborski i A. Mrowiec. Podczas spotkania omówiono plan badań historycznych ŚIN na lata 1960–1965, przedstawiono także perspektywy na lata 1965–1970. Plan, przygotowany pierwotnie dla PAN, zaprezentował zgromadzonym W. Długoborski, zwracając uwagę, że zostały w nim „uwzględnione różne zainteresowania i zagadnienia z różnych dziedzin historycznych", a przewidziane prace miały obejmować zarówno badania indywidualne, jak i grupowe. Wymienił zamierzone na najbliższe pięciolecie badania: oparte na „zasadach marksistowskich" prace nad historią przemysłu na Śląsku (zwłaszcza historią górnictwa i hutnictwa); gromadzenie i interpretację obszernych materiałów do dziejów powstań śląskich (prace prowadzone pod kierunkiem K. Popiołka); inwentaryzację zabytków; badania ruchów narodowościowych i walk narodowowyzwoleńczych (ze szczególnym uwzględnieniem polskości ziem śląskich); badania nad historią lokalną, dziejami relacji polsko-czeskich oraz nad historią i dziejami klasy robotniczej Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego (planowano prace dwóch zespołów badawczych – nad kwestią płac w górnictwie oraz „ruchem strajkowym"). Wskazując na ostatni z elementów, W. Długoborski postulował utrzymanie i rozwój współpracy ŚIN z Referatem Historii Partii. Podczas spotkania jako pierwszy głos w ramach dyskusji zabrał H. Rechowicz. Omówił współpracę wspomnianego Referatu z Instytutem, podkreślił wagę prowadzonych przez ŚIN projektów, poparł „sprawę wydania pracy o polskości ziem śląskich", wskazał także na konieczność uwzględniania w badaniach historycznych „problematyki antyrewizjonistycznej" oraz na potrzebę odrębnego spotkania poświęconego tematyce Polski Ludowej (w jego ocenie problemy te zostały w planie ujęte „niekonkretnie"). Pozostali dyskutanci odnosili się do wybranych przez siebie punktów planu i zgłaszali swoje propozycje[135]. Komentując opisane spotkanie, trzeba podkreślić, że w pracach Komisji Historii Partii KW PZPR w Katowicach brały udział osoby, które wkrótce stanowić miały o potencjale ŚIN (m.in.: A. Hrebenda, A. Kałuża, J. Kantyka, J. Kita, H. Rechowicz). Tam też część z nich stawiała swoje pierwsze kroki jako autorzy publikacji (m.in. *Z historii V Obwodu PPR* H. Rechowicza i *Z działalności ZWM w województwie śląsko-dąbrowskim* J. Kantyki)[136].

Od początku istnienia Instytutu jego pracownicy uczestniczyli w działaniach innych podmiotów i współpracowali z innymi organizacjami. Trzeba jednak zdać sobie sprawę, że co najmniej w części wynikało to ze znanych nazwisk pracowników Instytutu prowadzących już wcześniej aktywną działalność społeczno-polityczną; nie zaś z tytułu samej ich przynależności do ŚIN. Komentując relacje

[135] AP Kat., KW PZPR Kat., W. Prop., sygn. 343, k. 10–14, Protokół z posiedzenia Podkomisji Komisji Historii Partii z dnia 6.X.1959 r.

[136] Por. AP Kat., KW PZPR Kat., W. Prop., sygn. 396, Protokoły posiedzeń Komisji Historii Partii KW PZPR w Katowicach.

Instytutu ze środowiskiem regionu, J. Koraszewski pisał w 1957 roku: „Ogólnie można stwierdzić, że zarówno społeczeństwo śląskie, jak i tutejsze koła naukowe powitały powstanie Śląskiego Instytutu Naukowego z zadowoleniem. Znalazło to wieloraki wyraz. Miejscowe instytucje i organizacje naukowe wyraziły gotowość systematycznej współpracy z instytutem, napłynęła również pewna liczba ciekawych manuskryptów”[137].

Niejako naturalnie współpracę merytoryczną realizowano z PAN, ponieważ za pośrednictwem Komisji Towarzystw Naukowych Akademia sprawowała nad ŚIN opiekę merytoryczną i finansową (w pierwszym okresie działania Instytutu PAN finansowała prace komisji: Demograficzno-Statystycznej, Ekonomicznej i Socjograficznej, bo jak uzasadniano: „PAN wychodzi z założenia, iż zagadnienia będące przedmiotem prac tych właśnie Komisji mają szczególne znaczenie dla nauki polskiej”). Współpraca opierała się na wzajemnych kontaktach zakładów naukowych PAN z poszczególnymi komisjami ŚIN[138]. Ponadto szybko rozpoczęto współdziałanie z placówkami „pokrewnymi”. Pierwsze doświadczenia z IŚ w Opolu (omówiono już okoliczności powstania obu instytucji) nie były zbyt pozytywne, jednak pod koniec 1957 roku podjęto próbę ich normalizacji. 4 października 1957 roku przewodniczący Rady Naukowej IŚ w Opolu S. Wysłouch wystosował do Katowic pismo w sprawie ustalenia zakresu prac obu instytutów i zasad współpracy między nimi. Zdaniem przedstawicieli Komitetu Organizacyjnego katowickiego Instytutu, współpraca miała opierać się na organizacji konferencji z udziałem specjalistów poszczególnych dziedzin nauki. Swego rodzaju papierkiem lakmusowym w zakresie współpracy wydawniczej miało stać się zgłoszenie przez ŚIN na konferencji historyków w Opolu 26 października 1957 roku wniosku o wydanie pracy J. Popkiewicza i F. Ryszki na temat górnośląskiego przemysłu ciężkiego w Polsce okresu międzywojennego (o prawo wydania rywalizowały oba ośrodki, umowę autorzy podpisali ostatecznie z IŚ w Opolu) na prawach równorzędności – jako wydawnictwa wspólnego obu instytutów[139]. Ponieważ propozycja została przyjęta, współpracę kontynuowano[140]. W zachowanej dokumentacji określano ją mianem „rozwijającej się prawidłowo”. Obejmowała ona zarówno poziom „oficjalny” – dyrektor ŚIN wchodził w skład Rady Naukowej IŚ w Opolu, dyrektor i przewodniczący Rady Naukowej z Opola byli członkami Rady Naukowej ŚIN, jak i poziom merytoryczny – przede wszystkim w pracach komisji naukowych, w badaniach związanych z opracowaniem i wydaniem źródeł do dziejów powstań śląskich i słownika biograficznego, w gromadzeniu zbiorów do „Biblioteki Pisarzy

[137] J. Koraszewski: *Śląski Instytut Naukowy…*, s. 30.

[138] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1, k. 9–10, Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach 1957, 1958, 1959.

[139] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/23, k. 8, Protokół nr 5 z posiedzenia Komitetu Organizacyjnego Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach z dnia 12 października 1957 r. w siedzibie Instytutu.

[140] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/23, k. 2, Protokół nr 6 z posiedzenia Komitetu Organizacyjnego Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach z dnia 2 listopada 1957 r. w siedzibie Instytutu.

Śląskich" oraz w zakresie etnografii[141]. Podjęte ustalenia w sprawie planowanej serii wydawniczej „Biblioteka Pisarzy Śląskich" zakładały, że IŚ w Opolu miał zostać wydawcą serii „starośląskiej", ŚIN zaś pisarzy tworzących w XIX i XX wieku[142]. ŚIN współpracował też oczywiście z Instytutem Zachodnim w Poznaniu – m.in. brał udział w pracach Komisji Koordynacyjnej Instytutów Zachodnich w Poznaniu (współpraca nad encyklopedią tzw. ziem odzyskanych, badania okresu okupacji, współredagowanie periodyku „Polish Westrn Affairs" czy wymiana prelegentów niemcoznawców)[143].

Niemcoznawstwo stało się ważnym profilem mobilizującym do aktywności inne jednostki badawcze. W ten sposób ŚIN podjął współpracę z Polskim Instytutem Spraw Międzynarodowych w Warszawie (PISM) – jego reprezentant zasiadł w Komitecie Koordynacyjnym Badań Niemcoznawczych PISM, a naukowcy z Katowic przekazywali do PISM informacje bibliograficzne „o ważniejszych artykułach w rewizjonistycznej prasie śląskiej". Starano się również utrzymywać kontakty z ośrodkami regionalnymi – współpracując z wieloma lokalnymi towarzystwami, komitetami obchodów jubileuszowych miast. Podjęto nawet starania o rozbudowę Instytutu: „Towarzystwo Badań Regionalnych i Prezydium MRN w Częstochowie zabiegało o uruchomienie oddziału naszego Instytutu i jedynie przeszkody natury finansowej ze strony miasta przesunęły tę sprawę na okres późniejszy"[144].

Ponadto pracownicy i współpracownicy ŚIN byli aktywni w innych instytucjach, takich jak: TRZZ (przedstawiciele ŚIN należeli do Rady Naukowej towarzystwa, byli członkami Rady Okręgowej i poszczególnych komisji, zwłaszcza społeczno-kulturalnej), Front Jedności Narodu (FJN; współpraca obejmowała otwarcie – w ramach obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego – popularnonaukowej serii „Śląska Biblioteka Tysiąclecia", w której poruszano by „zagadnienia przeszłości naszego regionu, łączności kulturalnych Śląska z resztą ziem Polski itp.")[145]. Współpraca ŚIN z ośrodkami regionalnymi polegała również na kontaktach z „tygodnikami terenowymi" w województwie, dostarczaniu im materiałów dotyczących przede wszystkim spraw „związanych z procesem integracji wysiedleńców śląskich w społeczeństwo zachodnio-niemieckie, przejawów rewizjonizmu zachodnioniemieckiego oraz walki NRD z tym rewizjonizmem"[146].

Mimo ograniczonych możliwości ŚIN od pierwszych dni swego istnienia utrzymywał kontakty z zagranicą. Najbardziej wszechstronna (i najtrwalsza) okazała

---

[141] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1, k. 9, Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach 1957, 1958, 1959.

[142] M. Fazan: *O Zdzisławie Hierowskim*…, s. 71.

[143] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1, k. 9–10, Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach 1957, 1958, 1959.

[144] Ibidem, k. 10.

[145] Ibidem, k. 11.

[146] Ibidem.

się współpraca z IŚ w Opawie (Slezským Ústavem ČSAV v Opavě)[147]. Oficjalne kontakty poprzedziło wydanie w Opawie małej książeczki *Slezský vědecký ústav v Katovicích* – przygotowanej przez J. Koraszewskiego – prezentującej ŚIN i jego dokonania u progu działalności[148]. Już w marcu 1959 roku przedstawiciele z Czechosłowacji gościli w Katowicach, a w listopadzie 1959 roku delegacja ŚIN przebywała z rewizytą w Opawie. Owocem wzajemnych kontaktów stała się współpraca między obiema placówkami, obejmująca: wymianę periodyków, informacji o bieżących „silesiakach", recenzowanie prac czechosłowackich i polskich na łamach „Zarania Śląskiego" i „Slezskieho Zbornika", wymianę artykułów (zawłaszcza o tzw. tematyce stykowej) do periodyków, krótkoterminową wymianę pracowników naukowych do pracy w bibliotekach i archiwach[149]. W ramach wymiany międzynarodowej ŚIN w latach 1957–1959 gościł ponadto osoby z tzw. krajów demokracji ludowej, a także spoza żelaznej kurtyny, czy nawet szerzej – spoza Europy, choć ich wykaz wyraźnie świadczy o przypadkowości doboru. W Instytucie pojawili się m.in.: Wojaczek (kierownik Katedry Psychologii na Uniwersytecie Karola w Pradze), Stanisław Smogorzewski (współpracownik Brytyjskiej Encyklopedii), Szlifert z Uniwersytetu w Berlinie wraz z grupą historyków z NRD, Frantisek Fajfr (prezes Państwowego Urzędu Statystycznego w Pradze), Norman Pounds z Uniwersytetu w Kansas, C.R. Hiscoks z Uniwersytetu Manitoba w Winnipeg, Istvan Astalos z Węgierskiej Akademii Nauk, Richard Osborne z Uniwersytetu w Edynburgu, „grupa urbanistów angielskich, delegacja radzieckich pracowników kulturalnych i bibliotecznych pod przewodnictwem Georgija Pugaczewskiego Naczelnika z Ministerstwa Kultury Mołdawskiej SSR, dr Richard Breyer z Instytutu Herdera w Marburgu, Nathan Lord of Curth i dr Kirvan z Brytyjskiego Towarzystwa Geograficznego, grupa 12-tu geografów angielskich oraz dr Brooks [z] Liverpoolu"[150].

Od początku funkcjonowania podstawowym obowiązkiem statutowym ŚIN była działalność wydawnicza i popularnonaukowa o profilu regionalnym[151]. Już podczas pierwszego posiedzenia Rady Naukowej Instytutu J. Koraszewski wskazywał konkretne projekty wydawnicze w postaci umów zawartych przez Komitet Organizacyjny z wybranymi autorami: F. Popiołkiem (*Studia z dziejów społeczno-gospodarczych Śląska Cieszyńskiego*), J. Fojcikiem (*Materiały do dziejów ruchu śpie-*

[147] Placówka została utworzona w 1948 roku jako Instytut Śląski (Slezský studijní Ústav), 10 lat później – w 1958 roku – przekształcono ją w Instytut Śląski Czechosłowackiej Akademii Nauk (Slezský Ústav ČSAV). W swoich badaniach zajmował się tematyką zbliżoną do ŚIN. Por.: V. Ficek: *Slezský Ústav ČSAV v Opavě 1948–1968*. Opava 1968; D. Gawrecki et al.: *Dějiny Českého Slezska 1740–2000*. T. 2. Opava 2003, s. 519–520; R. Baron, A. Michalczyk, M.J. Witkowski: *Kim jest Górnoślązak?* W: *Historia Górnego Śląska. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu*. Red. J. Bahlcke, D. Gawrecki, R. Kaczmarek. Gliwice 2011, s. 469.

[148] J. Koraszewski: *Slezský vědecký ústav v Katovicích*. Opava [b.r.w., ok. 1958].

[149] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1, k. 10–11, Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach 1957, 1958, 1959.

[150] Por. ibidem, k. 12.

[151] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/26, k. 11, Aktualny potencjał naukowo-badawczy ŚIN oraz szanse jego wykorzystania dla regionu i kraju.

waczego na Śląsku), L. Musiołem (*Studia z dziejów Lublińca i ziemi lublinieckiej*), A. Mrowcem (*Studia z przeszłości ziemi rybnickiej*), J. Kokotem (*Przebudowa gospodarcza Śląska*), zespołem autorów pod kierunkiem A. Wrzoska (*Górny Śląsk – prace i materiały geograficzne*) i K. Popiołkiem (rozszerzone wydanie pracy *Śląsk w oczach Gestapo*). Ponadto Komitet Organizacyjny ŚIN we współpracy z IŚ w Opolu zgłosił gotowość wydania i współfinansowania przywołanej już pracy J. Popkiewicza i F. Ryszki (*Górnośląski przemysł ciężki w Polsce międzywojennej*) oraz bliżej nieokreślonej „pierwszej naukowej pozycji Instytutu Śląskiego w Opolu dotyczącej Opolszczyzny"[152]. W grudniu 1957 roku wśród propozycji wydawniczych zamieszczono: *Zakazy zwyczajów i pieśni polskich lat 1406–1945 na terenie polskich ziem zachodnich* Adolfa Dygacza, *Monografię historyczną Nowego Bytomia* i *Dzieje polskości Nowego Bytomia* autorstwa Jana S. Dworaka, *Rzemiosło na ziemiach odzyskanych w latach 1945–1947* Anzelma Gorywody, *Górnośląski przemysł cynkowo-ołowiany w latach 1922–1939* Marii Gdyni, *Zarys historyczny przedsiębiorstw górniczo-hutniczych na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim do 1914 roku* M. Gdyni i Stanisławy Poprawskiej, *Polska historiografia na Śląsku od połowy XIX do połowy XX wieku* Alojzego Targa, *Historia kopalni „Król" w Chorzowie* Jerzego Jarosa, *Historyczny rozwój prawa własności górniczej na Górnym Śląsku w latach 1740–1865* Wojciecha Kostusia, *Antoniów i lasy jako przykład osadnictwa hutniczego na Górnym Śląsku w końcu XVIII w.* S. Poprawskiej, *Monografia Mysłowic* Władysława Pochmary, *Szkolnictwo zawodowe na Śląsku w latach 1922–1945* Józefa Platy oraz przygotowanie nowego wydania pracy Wincentego Ogrodzińskiego *Dzieje piśmiennictwa śląskiego*[153]. Oceniając tę ofertę, trzeba zauważyć, że większość tytułów w niewielkim stopniu była „obciążona ideologicznie". Wiadomo jednak, że co najmniej część publikacji (jak prace J. Dworaka) nie ukazała się drukiem[154].

W 1958 roku wydano prace zwarte: F. Popiołka *Studia z dziejów społeczno-gospodarczych Śląska Cieszyńskiego*, K. Popiołka *Śląsk w oczach okupanta* (stanowiący rozszerzoną i uzupełnioną wersję pracy *Śląsk w oczach Gestapo*), w 1959 roku ukazały się: Karola Musioła *Mała kantata wolnomularska w wydaniu śląskim* oraz Tadeusza Jędruszczaka *Powstania Śląskie*[155]. W 1958 roku ŚIN zawarł umowę wydawniczą z K. Piwarskim na opracowanie popularnonaukowej historii Śląska (miała ukazać się drukiem w 1959 roku), planowano również wydanie pracy Jana K. Zaremby *Mały słownik gwarowy* oraz przygotowanie do druku pierwszego tomu

[152] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/74, k. 117–118, Sprawozdanie z 1-szego posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach odbytego dnia 14 listopada 1957 r.

[153] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/74, k. 23–24, Pismo J. Koraszewskiego do Bolesława Krupińskiego z 19 grudnia 1957 r.

[154] Por. B. Śl., zbiory specjalne, sygn. R 1821 III, k. 1–70 (zawartość całej teczki zawiera dokumentację ukazującą starania autora o druk pracy *Monografia historyczna Nowego Bytomia*). Szerzej na temat J.S. Dworaka por. M. Dyba: *Dworak (Dworok) Jan Stefan*. W: *Śląski słownik biograficzny. Seria nowa*. T. 1. Red. M. Fazan, F. Serafin. Katowice 1999, s. 83–85.

[155] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1, k. 3–4, Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach 1957, 1958, 1959; J. Koraszewski: *Śląski Instytut Naukowy…*, s. 30.

Źródeł do dziejów powstań i plebiscytu[156]. W samym 1959 roku ŚIN przygotował kolejne 4 pozycje, w sumie gotowych do druku było wówczas 14 książek, na rok 1960 planowano wydanie dalszych 13 tytułów[157]. Oceniając politykę wydawniczą w pierwszych latach funkcjonowania ŚIN, J. Jaros pisał, że dobór publikacji był przypadkowy, *de facto* publikowano to, co poszczególni pracownicy albo współpracownicy przygotowali w ramach swoich osobistych zainteresowań. „Wynikały zatargi – pisał – gdy praca nie nadawała się do druku lub nie została złożona w przewidzianym w umowie terminie. W związku z tym Instytut zaprzestał po pewnym czasie udzielania autorom 25% zaliczek i zaczął wypłacać honoraria dopiero po przyjęciu prac"[158].

Wraz z powstaniem ŚIN podjęto starania o przywrócenie wydawania „Zarania Śląskiego" – jako jedynego regionalnego kwartalnika humanistycznego o bogatej tradycji (pierwszy numer ukazał się w 1907 roku), którego charakter odpowiadał aspiracjom i zamierzeniom badawczym nowej instytucji. Po reaktywacji stał się on podstawowym nośnikiem ustaleń naukowych pracowników i współpracowników ŚIN oraz „płaszczyzną upowszechniania osiągnięć badawczych w zakresie humanistyki na Śląsku oraz ukazania roli Śląska [z czasem też Zagłębia Dąbrowskiego – M.F.] w rozwoju ogólnonarodowym kultury"[159]. W przyjętym uchwałą Prezydium WRN w Katowicach pierwszym planie pracy ŚIN znalazły się informacje o potrzebie wznowienia wydawania „Zarania Śląskiego" (ustalono Komitet Redakcyjny w składzie: S. Ziemba jako przewodniczący oraz L. Brożek i Z. Hierowski)[160]. Na posiedzeniu Komitetu Organizacyjnego ŚIN 24 lipca 1957 roku podjęto wątek skierowanego do ŚIN pisma IŚ w Opolu (z 12 lipca 1957 roku) w sprawie wspólnego redagowania tytułu przez obie placówki. Z powodu stopnia zaawansowania prac nad pierwszym numerem (tak przynajmniej przedstawiono to oficjalnie) zdecydowano jednak, że współpraca będzie możliwa od drugiego numeru. Członkowie Komitetu Organizacyjnego polecili także „nawiązanie bliższej współpracy ze środowiskiem opolskim – na razie bez nadawania tej współpracy zbyt wiążących ram formalnych"[161]. Podczas posiedzenia Rady Naukowej ŚIN w listopadzie 1957 roku J. Koraszewski relacjonował, że Instytut uzyskał zezwolenie Głównego Urzędu Kontroli Prasy na wznowienie kwartalnika, a pierwszy numer, zawierający materiały dostarczone także z Opola i Wrocławia, znajdował się w druku.

---

[156] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/74, k. 6, Szczegółowy porządek dzienny posiedzenia Prezydium Rady Naukowej Śl.I.N. w dniu 7 X 1958 r.

[157] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1, k. 3–4, Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach 1957, 1958, 1959.

[158] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/618, k. 254, J. Jaros: *Wspomnienia ze Śląskiego Instytutu Naukowego…*

[159] M. Kubista: *„Zaranie Śląskie" w latach 1957–1982*. „Zaranie Śląskie" 1983, z. 1–2, s. 18.

[160] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/23, k. 41, Protokół nr 1 z posiedzenia Komitetu Organizacyjnego Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach z dnia 1 czerwca 1957 r.; G. Bożek: *W kręgu współpracowników „Zarania Śląskiego"*. „Zaranie Śląskie" 1989, z. 1, s. 55.

[161] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/23, k. 25, Protokół nr 3 z posiedzenia Komitetu Organizacyjnego Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach z dnia 24 lipca 1957 r. w siedzibie Instytutu.

„Zamierzeniem naszym jest, aby »Zaranie Śląskie« było organem wspólnym Opola i Katowic, począwszy od 1-go numeru 1958 r. Postanowiono już odbyć z przedstawicielami Instytutu Śląskiego w Opolu wspólną konferencję, na której uzgodni się skład Komitetu Redakcyjnego i dalsze formy współpracy”[162]. Rzeczywiście, pierwszy wydany pod egidą ŚIN numer kwartalnika ukazał się jeszcze w 1957 roku (zeszyt 1–2), w kolejnym roku udało się już wydać numery 1–4. Poza ukazującym się w miarę regularnie kwartalnikiem wydawano zeszyty specjalne, np. w 1960 roku zeszyt specjalny poświęcony był obchodom 15. rocznicy „wyzwolenia Śląska” (*de facto* przejęcia go z rąk niemieckich)[163].

Grupa odpowiedzialna za profil wydawniczy pisma zmieniała się stosunkowo często. Redakcją w latach 1957–1958 kierował L. Brożek[164]. W maju 1958 roku z zespołu redakcyjnego czasowo odszedł Z. Hierowski[165]. Od tego momentu Komitet Redakcyjny tworzyli: S. Ziemba, L. Brożek oraz W. Długoborski[166]. Ponowna zmiana w składzie redakcji nastąpiła w 1959 roku, w latach 1959–1960 zespół redakcyjny stanowili: redaktor naczelny Z. Hierowski oraz redaktor W. Długoborski i sekretarz redakcji Grzegorz Groebl[167]. Pismo zostało pomyślane jako ukazujące spektrum informacji z zakresu humanistyki regionalnej. Dlatego w „Zaraniu Śląskim” przyjęto strukturę obejmującą w każdym numerze (poza specjalnymi) artykuły oraz materiały, wspomnienia pośmiertne, recenzje i sprawozdania, a także kronikę wydarzeń.

W pierwszym okresie po reaktywacji na łamach „Zarania Śląskiego” publikowano teksty zarówno o charakterze propagandowymi i ideologizującym, jak i studia typowo informacyjne. Zawartość pierwszego numeru pisma omówiono podczas posiedzenia Komitetu Organizacyjnego ŚIN 12 września 1957 roku. Ustalono zamieszczenie w nim artykułu o roli i zadaniach ŚIN, bibliografię wydarzeń września 1939 roku na Górnym Śląsku, sprawozdanie z konferencji psychologicznej na temat „przystosowania zieleni do potrzeb ludzi pracy” oraz materiały dotyczące 700-lecia Wodzisławia[168]. Wśród tematów z 1957 roku dominowała regionalna problematyka XX wieku (teksty poświęcono m.in. „Zaraniu Śląskiemu”, ŚIN, TPNnŚ, Wyższej Szkole Pedagogicznej w Katowicach, katowickiemu Archiwum

[162] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/74, k. 118, Sprawozdanie z 1-szego posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach odbytego dnia 14 listopada 1957 r.

[163] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1, k. 5, Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach 1957, 1958, 1959.

[164] J. Miękina-Pindur: *Ludwik Brożek „śląski Estreicher”*…, s. 74; M. Kubista: *„Zaranie Śląskie” w latach 1957–1982*…, s. 19.

[165] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/23, k. 20, Protokół nr 3 z posiedzenia Prezydium Rady Naukowej, odbytego w dniu 27 maja 1958 r. w siedzibie Instytutu.

[166] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/74, k. 136, Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za okres od 13 maja 1957 r. do 1 listopada 1958 r.

[167] H. Rechowicz: *Suum cuique. W dziewięćdziesięciolecie*…, s. 109.

[168] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/23, k. 11, Protokół nr 4 z posiedzenia Komitetu Organizacyjnego Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach z dnia 12 września 1957 r. w siedzibie Instytutu.

Państwowemu, a także GOP), choć obecne były jeszcze zagadnienia związane z epokami starszymi (np. materiały Edwarda Frankiewicza dotyczące grobowców i płyt nagrobnych Piastów opolskich). Od samego początku pojawiały się teksty dotyczące problematyki proletariackiej, mające kreować przede wszystkim wizję „Czerwonego Zagłębia" (m.in. *Ruch strajkowy w Zagłębiu Dąbrowskim w 1907 r.* M. Antonowa, *Proletariat Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego w walce z hitlerowskim okupantem* K. Popiołka, *Rada Delegatów Robotniczych Zagłębia Dąbrowskiego* autorstwa S. Poprawskiej i A. Kałuży, *Działalność komunistów w radach miejskich Zagłębia Dąbrowskiego w latach 1914–1920* J. Ziemby). Publikowano również teksty ukazujące podobny rodowód „bratnich" Niemiec (np. *Rady robotnicze i żołnierskie w niemieckiej rewolucji 1918 roku w świetle najnowszych badań historyków NRD* F. Szymiczka). Nieco podobnie wyglądał dobór materiałów źródłowych, wśród których znalazły się m.in.: akt oskarżenia przeciwko komunistom z Zagłębia Dąbrowskiego z 1925 roku, list Józefa Wieczorka (stającego się symbolem komunisty-powstańca śląskiego[169]) z więzienia we Wronkach do brata na Śląsku z 7 grudnia 1925 roku, odezwa Komitetu Zagłębia Dąbrowskiego Socjaldemokracji Królestwa Polskiego i Litwy z września 1918 roku czy reprodukcja czasopisma „Sztandar Socjalizmu" – organu Komunistycznej Partii Robotniczej Polski.

Ciekawie wyglądała tematyka podejmowana w dziale recenzji – obecne były w niej z jednej strony prace „ideologicznie zaangażowane" (np. recenzje W. Dziewulskiego książki pod redakcją E. Maleczyńskiej *Z dziejów postępowej ideologii na Śląsku w XIV–XV wieku*, sporządzona przez K. Popiołka recenzja pracy autorstwa H. Zielińskiego *Położenie i walki górnośląskiego proletariatu w latach 1918–1922*, B. Sziotki recenzja pracy H. Rechowicza *Rok 1936 w Zagłębiu Dąbrowskim* czy recenzja A. Mrowca *Walki o antyfaszystowski front ludu śląskiego 1935–1937* tego samego autora), z drugiej strony „prace rewizjonistyczne" (Güntera Grundmanna *Friedrich Wilhelm Grundmann*, Paula Handroschka *Kardinal Bertram Erzbischof von Breslau* i Georga Hyckla *Geschichte der Stadt Ratibor*), oraz materiały o istotnym znaczeniu dla badań regionalnych (np. na temat Karola Goduli i Jana Dzierżona)[170].

Oceniając okres kierowania pismem przez Z. Hierowskiego tytułem (1959–1967), Maria Jednaka pisała:

> Sytuacja uległa radykalnej zmianie na lepsze z chwilą ukonstytuowania się nowej redakcji i objęcia funkcji redaktora naczelnego przez Zdzisława Hierowskiego.

[169] Józef Wieczorek uczestniczył w III powstaniu śląskim, był posłem na Sejm Śląski II kadencji, w latach 1939–1941 przebywał w ZSRR, a po powrocie do kraju współorganizował na terenie Górnego Śląska Polską Partię Robotniczą; zginął w obozie Auschwitz-Birkenau. Por. M. Fic, L. Krzyżanowski, M. Skrzypek: *Poczet wybitnych powstańców śląskich*. Katowice 2011, s. 7–8; M. Fic: *Rocznice powstańcze w Polsce Ludowej*. „Szkice Archiwalno-Historyczne" 2011, nr 8, s. 85; W. Szewczyk: *13 portretów śląskich*. Katowice 1953.

[170] Por. M. Kubista: *„Zaranie Śląskie" w latach 1957–1982…*, s. 19–25; K. Heska-Kwaśniewicz: *Przemiany programowe „Zarania Śląskiego" 1907–1987*. „Zaranie Śląskie" 1989, z. 1, s. 34–35.

> Poprzednio zdobyte doświadczenie w pracy redakcyjnej, bogata wiedza o Śląsku oraz wrodzony talent organizatora i zmysł krytyczny pozwoliły mu na wypracowanie nowego profilu pisma. Trafność w doborze tematyki, jak również wysoki poziom naukowy publikowanych opracowań, w których liczbie zdecydowaną większość stanowiły artykuły dotyczące współczesnych zagadnień życia, świadczą o rzetelnej polityce redakcyjnej czasopisma[171].

Oprócz „Zarania Śląskiego" podstawowym instrumentem komunikacji ze światem planowano uczynić „Biuletyny ŚIN". Jak wyjaśniał J. Koraszewski:

> W tym zakresie uwzględniając dość szeroką tematykę, zwrócono się z ofertą współpracy do szeregu naukowców. Byłoby rzeczą pożądaną, aby Biuletyny z uwagi na charakter informacyjny cechowały się ścisłością naukową, ale pod względem ujęcia były dostępne odbiorcom o średnim wykształceniu. Istnieją tu oczywiście możliwości zróżnicowania Biuletynów zarówno pod względem formalnym, jak i merytorycznym przez wprowadzenie serii, a nawet, gdyby tego zachodziła potrzeba, ewentualnie kategorii[172].

Redaktorem „Biuletynów ŚIN" oraz „Biblioteczki Wiedzy o Śląsku" został J. Kokot (wyjątkiem były „Biuletyny Niemcoznawcze" redagowane przez R. Buchałę)[173]. Te ostatnie zawierały regularne przeglądy prasy ziomkowskiej, przedstawiano w nich historię organizacji „wypędzonych", niemieckie badania w ramach „Ostforschung" itd.[174].

Oprócz działalności wydawniczej ŚIN podjął również aktywność konferencyjną, z czasem współorganizując coraz większe przedsięwzięcia w tym zakresie (np. 10 października 1959 roku w ramach obchodów 40-lecia powstań wraz z IŚ w Opolu i Zarządem Okręgu Związku Bojowników o Wolność i Demokrację w Katowicach zorganizowano spotkanie historyków z weteranami powstań śląskich, prezentowane jako pierwsza tego typu impreza naukowa w regionie)[175].

Podsumowując okoliczności utworzenia i pierwsze trzy lata istnienia ŚIN, warto przywołać fragment z informacji sporządzonej dla Prezydium WRN w Katowicach w 1964 roku:

---

[171] M. Jednaka: *„Zaranie Śląskie" (1907–1967)*. „Kwartalnik Opolski" 1968, nr 1–2, s. 84.

[172] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/74, k. 118, Sprawozdanie z 1-szego posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach odbytego dnia 14 listopada 1957 r.

[173] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/74, k. 136, Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za okres od 13 maja 1957 r. do 1 listopada 1958 r.

[174] S. Rosenbaum: *Partia i aparat bezpieczeństwa województwa katowickiego…*, s. 66.

[175] AP Kat., zespół: Związek Bojowników o Wolność i Demokrację Zarząd Okręgu w Katowicach, sygn. 448, k. 1–8, Protokół ze spotkania historyków z weteranami powstań śląskich, zorganizowanego w ramach uroczystości 40-lecia powstań śląskich w dniu 10 października 1959 roku o godzinie 15, w Sali Marmurowej Prezydium WRN w Katowicach; B. Śl., zbiory specjalne, sygn. R 1781 III/2, k. 14, Zaproszenie J.S. Dworaka na spotkanie 10 X 1959 r.; M. Fic: *Rocznice powstańcze w Polsce Ludowej…*, s. 90.

> powstanie przed laty Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach wiąże się z procesem rozwijania instytucji humanistycznych w środowisku wielkoprzemysłowym, w którym z natury rzeczy zarysowuje się liczbowa przewaga placówek naukowo-technicznych. Powołanie do życia takiej placówki na Śląsku czyniło zadość żywo odczuwanej potrzebie społecznej i odrabiało zaległości związane z niedostatecznym rozwojem nauk humanistycznych na tym terenie i zapóźnieniem spowodowanym przez wielowiekową niewolę i politykę germanizacyjną[176].

Trzeba jednak stwierdzić, że choć placówka powołana została do życia za wiedzą i zgodą wojewódzkich władz partyjno-państwowych, początkowo była z pewnością w znacznym stopniu niezależna od tych struktur. Świadczą o tym zarówno skład personalny Instytutu, jak i planowane i inicjowane badania. Wyraźnie widać także, że po pierwszym okresie niezdecydowania struktury partyjne przystąpiły do działań mających „uporządkować" sytuację. Tak należy oceniać starania (częściowo skuteczne) związane z wprowadzeniem zmian osobowych, próby wpływania na profil badawczy czy dostarczanie opracowań naukowych przez badaczy związanych z PZPR.

W początkowym okresie istnienia ton placówce nadawali jednak naukowcy – „dzieci pierwszej wojny światowej": K. Popiołek (ur. 1903), A. Targ (ur. 1905), J. Koraszewski (ur. 1908), J. Ligęza (ur. 1910), Z. Hierowski (ur. 1911) czy J. Kokot (ur. 1916). Wszyscy oni byli wykształceni i ukształtowani przed II wojną światową – należeli do pokolenia inteligencji II Rzeczypospolitej, które w dorosłe życie weszło w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku. Znali już zatem smak kryzysu ekonomicznego pierwszej połowy lat trzydziestych, obserwowali obowiązujące w latach 1926–1939 niezupełnie demokratyczne i praworządne realia sanacyjnej Polski. Ich młody wówczas wiek nie pozwolił na podjęcie na tyle aktywnej działalności społeczno-politycznej, by w okresie przedwojennym pełnić eksponowane funkcje i zajmować ważne stanowiska, dlatego dla nowej „ludowej" władzy byli w większości doraźnie do zaakceptowania[177]. Ich postawa (co najmniej w części) zdawała się zresztą sprowadzać do opisanej przez historyka Jerzego Holzera i określonej mianem „ratowania substancji": „Z systemem należało współżyć, starać się maksymalnie wykorzystać możliwości do swobody nauki […], nie przejmować się szczególnie ideologią (choć czasami nadal przyjmowano marksistowską metodologię badań)"[178]. Tym bardziej, że ŚIN wyrósł z poczucia misji wobec regionu, nie tylko naukowej, lecz także społecznej.

Mimo pozornej akceptacji ośrodka i jego badaczy trzeba wskazać, że dla kontroli i pełniejszej informacji o sposobie działania IŚ, a później ŚIN i skupionego wokół nich środowiska Służba Bezpieczeństwa usiłowała wprowadzić do

---

[176] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 57, Informacja o działalności Śląskiego Instytutu Naukowego – Instytutu Naukowo-Badawczego w Katowicach.

[177] Por. L. Hass: *Pokolenia inteligencji polskiej.* Łowicz 1997, s. 22–26.

[178] J. Holzer: *Historyk w trybach historii. Wspomnienia.* Kraków 2013, s. 153–154.

niego badaczy, którzy z różnych pobudek zdecydowali się na podjęcie współpracy z aparatem bezpieczeństwa. Wśród informatorów współpracujących z SB od końca lat czterdziestych do lat pięćdziesiątych XX wieku wymienić trzeba m.in. J. Kokota (zarejestrowanego jako tajny współpracownik o pseudonimie „Piotr"), K. Popiołka (zarejestrowanego jako tajny współpracownik o pseudonimie „Lech") i F. Szymiczka (zarejestrowanego jako tajny współpracownik o pseudonimie „Marlena"), których relacje pozwalały władzom na odtworzenie obrazu działań (rzeczywistych i rzekomych) śląskiego środowiska naukowego i twórczego (w tym także pracowników i współpracowników IŚ, a następnie ŚIN)[179]. O ile dwaj pierwsi starali się przedstawiać informacje na temat Instytutu w sposób, który nie szkodził personalnie (przynajmniej tak wynika z zachowanych materiałów), o tyle dla kształtowania opinii na temat współtwórców ŚIN istotne były zwłaszcza informacje przekazane przez F. Szymiczka, który krytycznie wypowiadał się np. na temat J. Koraszewskiego, twierdząc m.in., że podkreślał on panujący w kraju bałagan i był „negatywnie ustosunkowany do Polski Ludowej"[180]. Tym samym stosunek władz wobec ŚIN z końca lat pięćdziesiątych XX wieku podobny był do prezentowanego wobec Instytutu Zachodniego – mimo akceptacji jego powstania formułowały one szereg zarzutów, w tym głównie o „ideologiczne wyobcowanie"[181]. Mimo to Instytut na najbliższą dekadę stał się głównym i najważniejszym ośrodkiem badań humanistycznych (zwłaszcza historycznych) na terenie województwa katowickiego. Władze partyjno-państwowe zdecydowane były jednak na zmianę istniejącego stanu i narzucenie ŚIN nowego profilu ideologicznego.

[179] Choć J. Kokot przede wszystkim udzielił informacji na temat wojennej działalności „Ojczyzny" (w tym K. Popiołka), co z kolei stało się podstawą werbunku jako tajnego współpracownika (werbunek określono jako oparty o „kompromitujące materiały"). Sami pracownicy Służby Bezpieczeństwa odnotowali: „Kandydat na werbunek świadomy odpowiedzialności karnej za uprawianą wrogą działalność prawie sam zgłosił gotowość do współpracy, wypełniając zobowiązanie bez żadnych zastrzeżeń, podając swoje możliwości informowania nas. Współpraca z w/w nie rokuje dla nas pozytywnych wyników, a raczej szereg danych nasunie nam konieczność dalszego rozpracowywania figuranta w trakcie współpracy". IPN Ka, sygn. 00144/986, k. 30, Raport z przebiegu i przeprowadzonego werbunku. Ze współpracy wycofał się w pierwszym możliwym momencie (22 października 1956 roku), wyjaśniając prowadzącemu go oficerowi, że „dalszą współpracę z SB uważa za niebyłą, gdyż w obecnej sytuacji, gdy władze państwowe zrehabilitowały wszystkich przestępców, to m.in. dotyczy to i jego osoby". Prowadzący go pracownik Służby Bezpieczeństwa dodawał: „Informator kategorycznie odmawia współpracy – motywując nawałem pracy naukowej oraz swoim sumieniem […]. Należy podkreślić, że inf. w minionym okresie był kilkakrotnie przewerbowywany, gdyż uchylał się od współpracy z aparatem SB". IPN Ka, sygn. 00144/986, k. 34, Raport st. of. op. Sł.W. VI z 22 X 1956. Na temat statusu tajnych współpracowników oraz okoliczności werbunku i współpracy por. F. Musiał: *Osobowe źródła informacji*. „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej" 2006, nr 10, s. 53–67 (tam też obszerna literatura przedmiotu).

[180] Por. S. Rosenbaum: *Bibliotekarz, historyk, agent. Casus Franciszka Szymiczka*. „Studia Śląskie" 2009, t. 68, s. 147.

[181] Por. Z. Mazur: *Wprowadzenie*. W: *Instytut Zachodni w dokumentach…*, s. 11.

Znak sprawy: 468/DK/90

Charakterystyka pracy naukowej:

Uwaga badawcza doc. dr. Jerzego JAROSA koncentruje się

ŚLĄSKI INSTYTUT NAUKOWY
INSTYTUT NAUKOWO-BADAWCZY
W KATOWICACH

Katowice, dnia 10 listopada 1966 roku
UL. FRANCUSKA 12, TEL. 51-64-41 lub 51-65-68
Konto: N. B. P. I. OM Katowice nr 418—9—272

L. dz. 3398/66

Wpłynęło dnia 11/XI
L. dz. K-3

POLSKA AKADEMIA NAUK
Wydział Nauk Społecznych
W A R S Z A W A
==========
Pałac Kultury i Nauki

WI-130/1-53/66

Rozdział 4

Śląski Instytut Naukowy w latach sześćdziesiątych XX wieku

4.1. W okresie „małej stabilizacji" województwa katowickiego

4.2. W obliczu powstania Uniwersytetu Śląskiego (lata 1968-1970)

Dyrektor
Prof. dr Kazimierz Popiołek

Kopia:
1. DF
2. aa pers.

rg/ag

kdd — 92/67 3000 szt.

4.1. W okresie „małej stabilizacji" województwa katowickiego

W „popaździernikowej" Polsce Władysława Gomułki lat sześćdziesiątych XX wieku niewiele pozostało z atmosfery 1956 roku. Okres kolejnej dekady (1960–1970) był dla mieszkańców PRL czasem powolnego budowania „realnego socjalizmu", w którym zaczęto odstępować od „dyktatury proletariatu" i skoncentrowano się na rozwoju inwestycji (najczęściej kosztem maksymalnego ograniczania tzw. dóbr konsumpcyjnych)[1]. Lata sześćdziesiąte XX wieku były jednak w historii Górnego Śląska (a ściślej – województwa katowickiego) okresem powolnego progresu. Stojący od 1957 roku na czele KW PZPR w Katowicach Edward Gierek rozpoczął już wówczas etap „małej stabilizacji". Po moskiewskiej wizycie W. Gomułki w 1956 roku zmodyfikowano relacje polsko-radzieckie, poprawiając warunki eksportu węgla na wschód i przywracając jego dochodowość. Jednocześnie stale polepszał się status najliczniej reprezentowanych w regionie zawodów górnika i hutnika (przywrócono m.in. ich etos i wprowadzono wiele przywilejów zawodowych). Nastąpiło też znaczące doinwestowanie przemysłu ciężkiego (województwo odgrywało rolę lidera gospodarczego kraju). Usiłując zmniejszyć dysproporcje w rozwoju Górnego Śląska, E. Gierek wespół ze stojącym na czele WRN w Katowicach od 1964 roku Jerzym Ziętkiem (w obiegowej opinii utarło się, że stanowili najbardziej zgrany duet zarządzający w historii PRL) przystąpił do budowy „księstwa śląskiego" lub „polskiej Katangi"[2]. Ważne, że w podejmowanych działaniach oprócz inwestycji komunalnych dużą rolę odgrywało promowanie szeroko rozumianej (choć zwłaszcza tzw. masowej) kultury[3].

W dekadę lat sześćdziesiątych XX wieku Śląski Instytut Naukowy (ŚIN) wkraczał jako placówka dostrzegalna już w górnośląskiej rzeczywistości, ale nadal

---

[1] Por. A.L. Sowa: *Historia polityczna Polski 1944–1991*. Kraków 2011, s. 289–291.

[2] Nazwa stanowiła nawiązanie do najbogatszej i silnie uprzemysłowionej prowincji Konga Belgijskiego (Zairu) i oznaczała z jednej strony istnienie na terenie województwa tendencji separatystycznych wśród katowickiego aparatu partyjnego (afrykańska prowincja w latach sześćdziesiątych XX wieku kilkakrotnie podejmowała próby secesji), z drugiej – przekonanie części społeczeństwa o kolonialnych metodach eksploatacji Górnego Śląska. Por. J. Eisler: *Siedmiu wspaniałych. Poczet pierwszych sekretarzy KC PZPR*. Warszawa 2014, s. 268.

[3] Por. J. Rolicki: *Edward Gierek. Życie i narodziny legendy*. Warszawa 2002, s. 128–151; J. Walczak: *Jerzy Ziętek. Biografia Ślązaka (1901–1985)*. Katowice 2002, s. 310–462; A. Dziurok, B. Linek: *W Polsce*

odgrywająca niewielką rolę i mało stabilna (zarówno organizacyjnie, jak i finansowo). Zmianą tego stanu rzeczy zainteresowani byli więc z jednej strony sami związani z Instytutem badacze, z drugiej – także władze partyjne i państwowe, coraz wyraźniej zwracające uwagę na potrzebę utylitarnego wykorzystania Instytutu. Dlatego projektem przekształcenia placówki zajęto się zarówno w katowickim KW PZPR, jak i WRN w Katowicach.

W 1960 roku ŚIN nadal kierował Jacek Koraszewski, jedynym wicedyrektorem (do spraw naukowych) wciąż był Józef Ligęza, a sekretarzem naukowym – Alfons Mrowiec[4]. Pierwszym widocznym efektem zmian wprowadzanych przez wojewódzkie władze partyjno-państwowe było desygnowanie na stanowisko drugiego wicedyrektora do spraw naukowych naukowca związanego z PZPR – Alojzego Melicha, pełniącego swoje obowiązki od 1 czerwca 1960 do 31 grudnia 1962 roku[5]. Za właściwą realizację prac ŚIN (zarówno stowarzyszenia, jak i Instytutu) odpowiadały formalnie: Kuratorium ŚIN oraz jego Rada Naukowa[6]. W pierwszej połowie lat sześćdziesiątych XX wieku w skład Prezydium Kuratorium wchodzili już, obok dyrektora Instytutu, praktycznie sami propartyjni naukowcy: Kazimierz Popiołek (prezes), Henryk Zieliński (zastępca prezesa), Władysław Zastawny (zastępca prezesa), Jacek Koraszewski (sekretarz), Henryk Rechowicz (zastępca sekretarza), Marek Grabania i Bronisław Schmidt-Kowalski (członkowie). Członkami Kuratorium byli: Jan Bohucki, Marcin Borecki, Jeremi Gliszczyński, Mieczysław Gładysz, Alfred Jahn, Alfred Konieczny, Bolesław Krupiński, Tadeusz Laskowski, Kazimierz Lepszy, Alojzy Melich, Stanisław Ochęduszko, Kazimierz Piwarski, Stanisław Respond, Michał Szczaniecki, Roman Stachoń, Wilhelm Szewczyk, Eugeniusz Zaczyński oraz Jan K. Zaremba[7].

Organem doradczym Instytutu była Rada Naukowa, którą zgodnie ze statutem tworzyło 22 naukowców reprezentujących kilkanaście ośrodków z całego kraju (tabela 3). Skład Prezydium Rady Naukowej był zbliżony do Prezydium Kuratorium: obowiązki przewodniczącego pełnił K. Popiołek, członkami byli

Ludowej (1945–1989). W: *Historia Górnego Śląska. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu*. Red. J. Bahlcke, D. Gawrecki, R. Kaczmarek. Gliwice 2011, s. 280–281.

[4] Archiwum Państwowe w Katowicach (dalej: AP Kat.), zespół: Śląski Instytut Naukowy im. Jacka Koraszewskiego w Katowicach (dalej: ŚIN), sygn. 1/28, k. 2–3, Dyrekcja ŚIN w latach 1957–1982 (skład osobowy); I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach – zamknięta karta (1957–1992).* W: *Instytut Śląski 1934–1994*. Red. K. Heffner. Opole 1994, s. 81–82.

[5] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/28, k. 3, Dyrekcja ŚIN w latach 1957–1982.

[6] Zadaniem Kuratorium było „czuwanie nad realizacją uchwalonego przez walne zebranie planu pracy Instytutu", Rady Naukowej zaś – „opiniowanie przedstawianych przez Dyrekcję Instytutu planów naukowo-badawczych" oraz „ocena działalności pracowników naukowych etatowych Instytutu, właściwego planowania i właściwej kontroli ich pracy". Archiwum IPN w Warszawie (dalej: IPN Bu), sygn. 1585/3671, k. 6–8, *Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w 1964 roku. Zarys planu naukowo-badawczego na 1965 rok.* Katowice 1965.

[7] I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego…*, s. 79; A. Topol: *Kazimierz Popiołek i jego czasy (1903–1986).* Katowice–Warszawa 2004, s. 73; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 72–73, Załącznik nr 3. Władze Stowarzyszenia i Instytutu.

J. Pieter, P. Rybicki, J. Szaflarski, W. Zastawny i H. Zieliński, ich zastępcami zaś M. Gładysz i B. Schmidt-Kowalski[8].

Tabela 3. Skład Rady Naukowej ŚIN w 1960 roku

Lp.	Imię i nazwisko	Reprezentowana instytucja
1.	Marcin Borecki	Główny Instytut Górnictwa
2.	Mieczysław Gładysz	Uniwersytet Jagielloński – kierownik Katedry Etnografii
3.	Marian Frank	Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Katowicach – profesor i były rektor
4.	Marek Grabania	Prezydium WRN w Katowicach – zastępca przewodniczącego
5.	Bolesław Krupiński	Państwowa Rada Górnictwa w Warszawie – przewodniczący
6.	Tadeusz Laskowski	Politechnika Śląska – rektor
7.	Józef Mayer	Biblioteka Śląska w Katowicach – zastępca dyrektora
8.	Stanisław Ochęduszko	Politechnika Śląska – profesor
9.	Józef Pieter	Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Katowicach – rektor
10.	Kazimierz Piwarski	Uniwersytet Jagielloński – kierownik Katedry Historii Nowożytnej
11.	Kazimierz Popiołek	PAN we Wrocławiu – kierownik Zakładu Historii Śląska Instytutu Historii
12.	Stanisław Respond	Uniwersytet Wrocławski – profesor; Rada Naukowa Instytutu Śląskiego w Opolu – przewodniczący
13.	Paweł Rybicki	Uniwersytet Jagielloński – kierownik Katedry Socjologii
14.	Józef Szaflarski	Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Katowicach – rektor
15.	Wilhelm Szewczyk	poseł na Sejm PRL; literat i publicysta
16.	Bronisław Schmidt-Kowalski	„Dziennik Zachodni" – redaktor naczelny
17.	Eugeniusz Zaczyński	PAN w Zabrzu – dyrektor Zakładu Badań GOP
18.	Witold Zahorski	Akademia Medyczna w Zabrzu – rektor
19.	Władysław Zastawny	Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Katowicach – zastępca profesora, kierownik Katedry Ekonomii Politycznej
20.	Henryk Zieliński	Uniwersytet Wrocławski; PAN we Wrocławiu – pracownik Zakładu Historii Śląska Instytutu Historii
21.	Maksymilian J. Ziomek	Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Katowicach – profesor, kierownik Katedry Statystyki
22.	Stefan Żółkiewski	PAN w Warszawie – sekretarz I Wydziału

Źródło: AP Kat., ŚIN, sygn. 1/75, k. 123–124, Skład Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach.

[8] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/75, k. 130, Skład Prezydium Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach.

Jak zostało już zaznaczone, zdaniem wojewódzkich władz partyjno-państwowych, ŚIN wymagał niezbędnej reformy i reorganizacji. Jeszcze w 1960 roku Egzekutywa KW PZPR w Katowicach stwierdziła, że Instytut winien pełnić nie tylko funkcję ośrodka naukowo-badawczego, lecz także „placówki politycznego oddziaływania i wychowania w duchu socjalizmu, patriotyzmu i internacjonalizmu", a jednymi z jego głównych zadań miały stać się: walka z zachodnioniemieckimi ośrodkami propagandy „rewizjonistycznej" oraz rejestrowanie nastrojów ludności autochtonicznej (aby „partia miała materiały, na których może się oprzeć")[9]. By osiągnąć zamierzone efekty, potrzebne były m.in. dalsze zmiany personalne we władzach Instytutu. Kolejne wzmocnienie partyjnych struktur w ŚIN nastąpiło więc w styczniu 1961 roku, kiedy decyzją Sekretariatu KW PZPR w Katowicach nowym sekretarzem naukowym został dotychczasowy instruktor Wydziału Propagandy KW PZPR w Katowicach A. Kałuża (obowiązki sekretarza naukowego wypełniał od 1 stycznia 1961 do 30 listopada 1964 roku, a rezygnację z funkcji argumentował chęcią skoncentrowania uwagi na przygotowywanej pracy doktorskiej oraz niezadowalającym stanem zdrowia)[10].

Do początku lat sześćdziesiątych XX wieku ŚIN był instytucją zatrudniającą niewielką liczbę etatowych pracowników, opierał swoją działalność głównie na pracy poszczególnych komisji naukowych, których głównym zadaniem było inspirowanie i koordynacja prac dotyczących Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego[11]. U progu lat sześćdziesiątych (w 1961 roku) struktura Instytutu obejmowała 12 komisji (tabela 4) oraz komitet „Śląskiej Kartoteki Biograficznej" (nadzorowany przez dr. A. Targa).

Tabela 4. Wykaz komisji ŚIN w 1961 roku

Lp.	Nazwa komisji	Imię i nazwisko przewodniczącego/koordynatora
1	2	3
1.	Ekonomiczna	Edward Rose
2.	Demograficzno-Statystyczna	Maksymilian J. Ziomek
3.	Piśmiennictwa Śląskiego	Jacek Koraszewski
4.	Archeologiczna	Rudolf Jamka

[9] AP Kat., zespół: Komitet Wojewódzki PZPR w Katowicach (dalej: KW PZPR Kat.), sygn. 305, k. 272, Projekt uchwały Egzekutywy KW PZPR w Katowicach w sprawie pracy z ludnością rodzimą.

[10] AP Kat., KW PZPR Kat., Pos. Sekr., sygn. 301/V/396, k. 3, Protokół z posiedzenia Sekretariatu KW PZPR w Katowicach, odbytego w dniu 13 stycznia 1961; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/28, k. 5, Dyrekcja ŚIN w latach 1957–1982 (skład osobowy); AP Kat., ŚIN, sygn. 9/109a, k. 73, Pismo dyrektora ŚIN J. Koraszewskiego z 31 października 1964 r.; I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego…*, s. 82.

[11] K. Miroszewski: *Ośrodki nauki w Katowicach do 1968 roku*. „Katowice w Rocznicę Uzyskania Praw Miejskich" 2012, t. 1 (11)/146, s. 218.

cd. tab. 4

1	2	3
5.	Geograficzna	Józef Szaflarski
6.	Niemcoznawcza	Bronisław Schmidt-Kowalski
7.	Pedagogiczna	Józef Pieter
8.	Bibliograficzna	Józef Mayer
9.	Dialektologiczna	Alfred Zaręba
10.	Etnograficzna	Mieczysław Gładysz
11.	Historyczna	Kazimierz Popiołek
12.	Socjograficzna	Paweł Rybicki

Źródło: AP Kat., ŚIN, sygn. 1/2, k. 13, Informacja o działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za okres od 15 III do 24 VI 1961 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/75, k. 284, Program działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach na lata 1962–1965.

W tym samym roku przy Komisji Etnograficznej utworzono: zespół folklorystów (kierowany przez J. Ligęzę), którego zadaniem było zgromadzenie i opracowanie pieśni partyzanckich oraz z obozów koncentracyjnych z II wojny światowej, nie zdecydowano się ostatecznie na utworzenie Komisji Prawnej[12]. Powołano też zespół skansenowski (kierowany przez Ludwika Dubiela), do którego zadań należało przygotowanie materiałów do opracowania założeń muzeum budownictwa ludowego (muzeum wsi polskiej) w Wojewódzkim Parku Kultury i Wypoczynku w Chorzowie, przy tej komisji zorganizowano ponadto zespół badań nad „ludową kulturą grupy hutniczej" (podjął on współpracę z Polskim Towarzystwem Ludoznawczym)[13]. Wykaz nazwisk przewodniczących poszczególnych komisji stanowi kolejny dowód wciąż małego upolitycznienia ŚIN, w omawianym okresie spośród wymienionych osób do PZPR należeli bowiem tylko M. Ziomek i B. Schmidt-Kowalski[14].

[12] AP Kat., KW PZPR/Pos. Egz., sygn. 301/IV/370, k. 1, Protokół nr 2 posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach odbytego w dniu 24 stycznia 1961 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/2, k. 13, Informacja o działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za okres od 15 III do 24 VI 1961 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/75, k. 284, Program działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach na lata 1962–1965; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/75, k. 24, Protokół z posiedzenia Prezydium Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach odbytego w dniu 17 października 1961 r.; H. Rechowicz: *Suum cuique. W dziewięćdziesięciolecie: sylwetki pracowników Biblioteki Śląskiej.* Katowice 2012, s. 76.

[13] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/2, k. 4, Informacja z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego za III kwartał 1961 roku; I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego*…, s. 78–79.

[14] Jak zauważyli reprezentanci wojewódzkich władz partyjnych, „Kierunek prac komisji zależy w dużym stopniu od tego, w czyim ręku znajduje się kierownictwo poszczególnych komisji. […] Aby istniejącą sytuację zmienić na lepsze, należy doprowadzić do tego, aby sekretarzami komisji byli członkowie partii". AP Kat., KW PZPR/Pos. Egz., sygn. 301/IV/370, k. 1, Protokół nr 2 posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach odbytego w dniu 24 stycznia 1961 r.

Konkretne obrady Egzekutywy KW PZPR w Katowicach „nad rozbudową i częściową zmianą koncepcji ŚIN" odbyły się już w styczniu 1961 roku[15]. W przygotowanych na posiedzenie dokumentach wymieniono osiągnięcia badawcze placówki, które dotychczas uznano za najistotniejsze: opracowanie i wydanie materiałów dotyczących powstań śląskich, zebranie wspomnień działaczy rewolucyjnych, sporządzenie listy strat osobowych okresu 1939–1945, badanie problemu absencji chorobowej w kopalniach węgla kamiennego. Różnie oceniano wagę prac poszczególnych komisji działających w ramach Instytutu, przede wszystkim jednak uznano za niewystarczające prace Komisji Niemcoznawczej oraz Komisji Historycznej. Wskazano również na negatywne zjawisko „ucieczki" od badań nad najnowszą historią polityczną i zbyt małą uwagę poświęcaną socjologicznym badaniom nad regionem. Nie po raz pierwszy pojawił się także temat zarządzania Instytutem. Fragmenty dokumentu dobrze ilustrują ocenę i podjęte działania władz partyjnych województwa zmierzające do „uregulowania" sytuacji:

> Właściwe ustalenie kierunków badań naukowych – ich realizacja i służenie potrzebom polityczno-wychowawczym, zależą w decydującym stopniu od pracy i składu władz Instytutu. Niestety skład tych władz pozostawia wiele do życzenia i wymaga poważnych, stopniowo realizowanych zmian, szczególnie w kierunku upartyjnienia. Odnosi się to zarówno do dyrekcji, jak i prezydium Rady Naukowej [z 10 osób tylko 2 należały do PZPR – M.F.]. […] Właściwe i faktyczne kierownictwo instytutu spoczywa w rękach dyrekcji. Warunki tak się ułożyły, że obecnie o wszystkim decyduje dyrektor, doc. dr Jacek Koraszewski, bezpartyjny. Zastępcami dyrektora są: doc. Józef Ligenza [*sic!*], bezpartyjny i od maja bieżącego roku skierowany przez KW PZPR dr Alojzy Melich, członek PZPR. Sekretarzem naukowym instytutu od 3 stycznia 1961 r. jest mgr Adam Kałuża, członek PZPR[16]. Wszyscy oni spełniają właściwie rolę pomocniczą wobec dyrektora. Jednym z najważniejszych zadań dyrekcji jest koordynowanie prac komisji. Zadania tego dyrekcja niestety nie realizuje. Dyrekcja nie

[15] W posiedzeniu uczestniczyli członkowie Egzekutywy: E. Gierek, R. Trzcionka, Z. Grudzień, S. Kowalczyk, F. Szewczyk, P. Mazelon, R. Nieszporek, W. Janiurek, F. Szlachcic, R. Stachoń, J. Mitręga, oraz zaproszeni: kierownik Wydziału Propagandy KW PZPR M. Szczepański, trzech wiceprzewodniczących Prezydium WRN (J. Ziętek, H. Lichoś i M. Grabania), zastępca kierownika Wydziału Oświaty KW PZPR S. Skibiński, redaktor naczelny „Dziennika Zachodniego" B. Schmidt-Kowalski, kierujący Referatem Historii Partii KW PZPR H. Rechowicz oraz profesor Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Katowicach W. Zastawny. Por. AP Kat., KW PZPR/Pos. Egz., sygn. 301/IV/370, k. 1, Protokół nr 2 posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach odbytego w dniu 24 stycznia 1961 r.

[16] W 1969 roku J. Chlebowczyk scharakteryzował go następująco: „Odznacza się zdolnością do pogłębionej refleksji teoretycznej i metodologicznej, dał temu wyraz w licznych dyskusjach w Zakładzie i na różnych konferencjach naukowych, jak również w dotychczasowych publikacjach. Jego słabszą stroną jest brak pewnego zdyscyplinowania w wykonywaniu prac, które nie leżą na linii jego osobistych zainteresowań naukowych oraz jakaś nieumiejętność finalizowania spraw rozpoczętych; dowodem tego jest chociażby w pewnej mierze przedłużanie się terminu ukończenia dysertacji doktorskiej. […] Wykazywał znaczną aktywność (mym zdaniem nadmierną) w ramach akcji prelekcyjnej". AP Kat., ŚIN, sygn. 9/109a, k. 90, Opinia nt. mgr A. Kałuży z 19 grudnia 1969 r.

ingeruje skutecznie w sprawę planów badań, dlatego szereg najistotniejszych problemów z danej dziedziny jest całkowicie pominiętych, prowadzi się natomiast badania na tematy drugorzędne, a czasami nawet zupełnie niepotrzebne. Zupełna przypadkowość cechuje instytut w zakresie wydawnictw[17].

W tekście zwrócono także uwagę na fakt przewodniczenia poszczególnym komisjom ŚIN przez pracowników bezpartyjnych (jak sygnalizowano, było ich aż 10 spośród 12-osobowej grupy) oraz podobny status wszystkich pracowników administracji Instytutu, redakcji i Komitetu Redakcyjnego instytutowego periodyku – „Zarania Śląskiego", postulując, by sytuacja ta jak najszybciej uległa zmianie. Szansę na „wprowadzenie" większej liczby osób związanych z PZPR upatrywano w przepisach pozwalających na objęcie funkcji sekretarza komisji przez osobę niebędącą samodzielnym pracownikiem naukowym[18].

Podczas spotkania wojewódzkich władz partyjnych zwrócono uwagę na generalnie „właściwe ustawienie" kierunków pracy ŚIN, odnotowano jednak zbyt małą efektywność, brak skoordynowania prac i niewłaściwą hierarchizację zadań (za główne uznano „walkę z rewizjonizmem niemieckim, wychowanie w duchu patriotyzmu i dumy z rewolucyjnych tradycji oraz wychowanie ateistyczne"). U progu lat sześćdziesiątych XX wieku wojewódzkie władze partyjne widziały także w ŚIN zalążek przyszłej wyższej uczelni humanistycznej, dlatego zgłoszono postulat zakładający, że „oprócz problemów, którymi już zajmuje się instytut, jak ekonomia, pedagogika – potrzebne jest prawo, historia (a w tym niemcoznawstwo), filozofia, socjologia, wydział matematyczno-fizyczny, względnie wydział fizyki jądrowej [*sic!*]". By zapewnić planowanej uczelni odpowiednią kadrę, zakładano wiązanie pracowników Instytutu z uczelniami mającymi prawo doktoryzowania oraz „uściślenie" współpracy z PAN[19]. Przyjęta koncepcja reorganizacji Instytutu zakładała ponadto: szybki proces przekształcenia ŚIN w „silny ośrodek badań w zakresie marksistowskich nauk społecznych" oraz jego sprofilowanie na „spełnianie społecznych funkcji pracy polityczno-propagandowej w zakresie popularyzacji wiedzy o Śląsku i odporu antypolskim ośrodkom rewizjonistycznym", a także prowadzenie działalności usługowej wobec władz partyjno-państwowych (zwłaszcza w zakresie „bieżącej i skoordynowanej polityki antyrewizjonistycznej")[20].

[17] AP Kat., KW PZPR/Pos. Egz., sygn. 301/IV/370, k. 32–33, Notatka w sprawie rozbudowy i częściowej zmiany koncepcji ŚIN (załącznik do protokołu nr 2 posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach odbytego w dniu 24 stycznia 1961 r.).

[18] Ibidem, k. 34.

[19] AP Kat., KW PZPR/Pos. Egz., sygn. 301/IV/370, k. 2, Protokół nr 2 posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach odbytego w dniu 24 stycznia 1961 r. Por.: A. Barciak, S. Fertacz: *Na drodze do uniwersytetu*. W: *„Mądrość zbudowała sobie dom…". Uniwersytet Śląski 1968–2008. Dzieje, dokumentacja, źródła*. Red. A. Barciak. Katowice 2008, s. 46–47; *„Wyrósł z dobrego drzewa…". Uniwersytet Śląski 1968–1998. Fakty, dokumenty, relacje*. Red. A. Barciak. Katowice 1998, s. 235–236.

[20] AP Kat., KW PZPR/Pos. Egz., sygn. 301/IV/370, k. 35–36, Notatka w sprawie rozbudowy i częściowej zmiany koncepcji ŚIN (załącznik do protokołu nr 2 posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach

Przedstawiając szczegółowe wytyczne, odnotowano priorytetową rolę Komisji Niemcoznawczej (wskazywano nawet potrzebę powstania zespołów badawczych: ogólnych badań niemcoznawczych, do badania prasy zachodnioniemieckiej, do badania działalności rewizjonistycznej w kraju i pracy propagandowo-popularyzatorskiej), która winna zatrudniać co najmniej 8 pracowników etatowych i być ściśle powiązana z katowickim Wydziałem Propagandy KW PZPR i Prezydium WRN[21]. Podobne oczekiwania stawiano Komisji Historycznej, której za cele postawiono badania nad: historią klasy robotniczej Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego, historią gospodarczą regionu, historią Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego w okresie Polski Ludowej, okresem okupacji hitlerowskiej oraz „Śląską Kartoteką Biograficzną". Kolejne, choć już bardziej ogólne, zadania stawiano Komisji Socjologicznej („zagadnienia społeczne, uwzględniające postulaty polityki partyjnej i państwowej") oraz Komisji Ekonomicznej (która miała „jako swój główny przedmiot badań traktować ekonomikę regionu i naukowo odzwierciedlać zmiany, jakie w wyniku społeczno-gospodarczego rozwoju w naszym województwie zachodzą, oraz ukazywać miejsce naszego regionu w gospodarce narodowej")[22]. Przywołane oczekiwania wyraźnie wskazywały już kierunki badawcze, które z czasem stały się najistotniejsze w funkcjonowaniu Instytutu.

Ważny dla niniejszych rozważań pozostaje jeden z ostatnich passusów pisma, w którym odnotowano: „Nadzór polityczny i merytoryczny nad działalnością instytutu oraz nad realizacją niniejszych postanowień powierza się Sekretariatowi Propagandy KW oraz Wydziałowi Oświaty i Nauki KW"[23]. Dekadę później reprezentanci władz partyjnych oceniali, że decyzje z 1961 roku (uchwały podjęte przez Egzekutywę KW PZPR oraz Prezydium katowickiej WRN) spowodowały zmiany, w konsekwencji których

---

odbytego w dniu 24 stycznia 1961 r.). Por.: AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 60, Informacja o działalności Śląskiego Instytutu Naukowego – Instytutu Naukowo-Badawczego w Katowicach; K. Popiołek: *Śląski Instytut Naukowy (1957–1982)*. W: *25-lecie reaktywowania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach*. Katowice 1988, s. 11; *Wyrósł z dobrego drzewa…*, s. 235–236; I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego…*, s. 79.

[21] Trzeba pamiętać, że stojący na czele PZPR W. Gomułka tzw. problem niemiecki uznawał za swego rodzaju *idée fixe*, a jego rozwiązanie traktował jako pierwszoplanowe zadanie polskiej polityki zagranicznej. Brak możliwości uzyskania kompromisu dyplomatycznego między PRL a RFN prowadził jednak do głoszonej przez cały okres lat sześćdziesiątych obawy zachodnioniemieckiego rewizjonizmu, definiowanego bardzo szeroko: za zachowania rewizjonistyczne uznawano mówienie po niemiecku, słuchanie obcojęzycznych rozgłośni radiowych, organizowanie spotkań o proniemieckich sympatiach. Por. R. Kaczmarek: *Historia Polski 1914–1989.* Warszawa 2010, s. 627–628; J. Kiwerska: *Niemcy w polityce PPR/PZPR*. W: *Polacy wobec Niemców. Z dziejów kultury politycznej Polski 1945–1989.* Red. A. Wolff-Powęska. Poznań 1993, s. 70–93.

[22] AP Kat., KW PZPR/Pos. Egz., sygn. 301/IV/370, k. 38–39, Notatka w sprawie rozbudowy i częściowej zmiany koncepcji ŚIN (załącznik do protokołu nr 2 posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach odbytego w dniu 24 stycznia 1961 r.).

[23] AP Kat., KW PZPR/Pos. Egz., sygn. 301/IV/370, k. 40, Notatka w sprawie rozbudowy i częściowej zmiany koncepcji ŚIN (załącznik do protokołu nr 2 posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach odbytego w dniu 24 stycznia 1961 r.).

następował systematyczny proces krystalizacji programu badawczego tej placówki oraz koncentracja badań, zmierzająca do wypracowania takiego profilu Instytutu, który by odpowiadał politycznym i społecznym potrzebom województwa. Zasadniczy kierunek tych przeobrażeń zmierzał do stworzenia wszechstronnej marksistowskiej wiedzy o regionie i jego tradycjach, o zachodzących w nich procesach gospodarczych, społeczno-politycznych i kulturalnych, wiedzy – która ułatwiłaby sterowanie tymi procesami oraz ich akcelerację[24].

Przełożeniem wskazań wojewódzkich władz PZPR stało się podjęcie dyskusji nad rozbudową ŚIN, prowadzonej w lutym 1961 roku także na forum Prezydium Rady Naukowej ŚIN. Dyrektor Instytutu J. Koraszewski (który w wyniku głosowania utrzymał wówczas swe stanowisko) tłumaczył uczestnikom obrad, że aby osiągnąć pożądany efekt, winny zostać spełnione trzy podstawowe warunki: odpowiednia kadra naukowa, baza lokalowa oraz zabezpieczenie finansowe. Przypominał też, że pierwsze kroki do ich realizacji zostały podjęte już w 1960 roku, kiedy przyjęto nowych pracowników etatowych do Komisji Niemcoznawczej oraz Komisji Socjologicznej[25]. Przedstawione postulaty sprowadzały się w gruncie rzeczy do powtórzenia ustaleń KW PZPR: po pierwsze – przekształcenie w możliwie najkrótszym czasie Instytutu „w silny ośrodek badań w zakresie marksistowskich nauk społecznych, przy czym przedmiotem w tym względzie winny być problemy dotyczące naszego województwa"; po drugie – przekształcenie placówki w silny kadrowo ośrodek naukowy w zakresie prowadzonych badań (przez „import" badaczy z innych ośrodków i wykształcenie własnej kadry naukowo-badawczej); po trzecie wreszcie – odgrywanie przez ŚIN roli instytucji nastawionej na „spełnianie społecznych funkcji pracy polityczno-propagandowej w zakresie popularyzacji wiedzy o Śląsku i odporu antypolskim ośrodkom rewizjonistycznym" (rozumianej jako stałe i „usługowe" udostępnianie władzom partyjno-państwowym odpowiednich materiałów „dla prowadzenia bieżącej skoordynowanej polityki antyrewizjonistycznej").

Uczestnicy posiedzenia przedstawili – w ślad za wojewódzkimi władzami partyjnymi – katalog szczegółowych oczekiwań, obejmujący zarówno wykaz niezbędnych, ich zdaniem, komisji, wchodzących w ich skład zespołów badawczych oraz zestawu podejmowanych przez nie zagadnień. Zdecydowano więc o priorytetowym statusie czterech komisji, powielając właściwie wytyczne Egzekutywy KW PZPR w Katowicach. Największe znaczenie przypisywano pracom Komisji Niemcoznawczej, która miała się zajmować prowadzeniem ogólnej analizy „w zakresie niemcoznawstwa", analizą prasy zachodnioniemieckiej, tzw.

[24] AP Kat., KW PZPR/Pos. Egz., sygn. 301/IV/588, k. 43, Program dalszego rozwoju Śląskiego Instytutu Naukowego (załącznik do protokołu nr 14 z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach w dniu 15 czerwca 1971 r.).

[25] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/75, k. 328, Protokół z obrad Prezydium Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dnu 14 lutego 1961 r.

działalnością rewizjonistyczną w kraju oraz działalnością propagandowo-popularyzatorską. O jej szczególnym znaczeniu świadczył powtórzony postulat, by pracowała w bezpośrednim powiązaniu z Wydziałem Propagandy KW PZPR w Katowicach oraz z Prezydium WRN, a jej pozycja w strukturze wewnętrznej Instytutu pozwalała na zlecanie i korzystanie z opracowania poszczególnych zagadnień przez inne komisje ŚIN. Za drugą pod względem ważności uznano Komisję Historyczną, która winna była skoncentrować odtąd uwagę na znanych już zagadnieniach: historii klasy robotniczej Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego, historii gospodarczej regionu, historii „śląsko-zagłębiowskiej w realiach Polski Ludowej", badań nad okresem okupacji oraz przygotowaniem „Śląskiej Kartoteki Biograficznej". Także w tym przypadku pozostałe komisje zostały opisane w sposób bardziej ogólny. O Komisji Socjologicznej zapisano, że powinna badać „zagadnienia współczesne, uwzględniając postulaty polityki partyjnej i państwowej"; natomiast Komisja Ekonomiczna miała „naukowo odzwierciedlać" zachodzące na terenie województwa zmiany gospodarcze. W konkluzji stwierdzono: „Chodzi o to, by Instytut stał się zalążkiem przyszłej uczelni wyższej, co jest jak najbardziej potrzebne na Śląsku. Korzystanie z usług innych uczelni nie rozwiązuje problemu i dlatego też zachodzi konieczność, by na Śląsku powstała wyższa uczelnia humanistyczna"[26].

Na tym elemencie warto zresztą skoncentrować uwagę. O poważnym traktowaniu koncepcji powołania wyższej uczelni humanistycznej świadczą bowiem inne zachowane dokumenty. Jednym z ważniejszych w tej grupie był z pewnością przygotowany przez J. Ligęzę raport pt. „Zagadnienia rozbudowy kadr Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w latach 1962–1965", zawierający wstępne propozycje, które miały zostać przedyskutowane. Wiadomo, że projekt przygotowany został w oparciu o referaty: M. Franka *Program, struktura i etapy organizacji Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach*, J. Pietera *Sprawa Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach*, J. Szaflarskiego *Problem Uniwersytetu Górnośląskiego* i *Uwagi do zestawienia katedr i wydziałów uniwersytetów w Polsce*; a także na podstawie materiałów zgromadzonych w Wydziale Nauki KW PZPR w Katowicach (przede wszystkim różnego rodzaju spisów i zestawień pracowników naukowych województwa katowickiego)[27]. We wstępie raportu autor wskazywał, że powołanie do życia w 1957 roku ŚIN

> postawiło od samego początku przed organizatorami placówki problem kadr. Zagadnienie doboru pracowników i współpracowników w miarę upływu czasu nie tylko nie przechodziło między sprawy zrealizowane, ale wyraźnie narastało równolegle ze wzrostem możliwości rozwojowych placówki, zwiększaniem się jej zadań, jak również

[26] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/75, k. 328, Protokół z obrad Prezydium Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 14 lutego 1961 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/75, k. 313–318, J. Ligęza: *Zagadnienie rozbudowy kadr Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w latach 1962–1965* (maszynopis).

[27] Niestety, autorowi nie udało się dotrzeć do tych dokumentów.

z określeniem i wyznaczeniem jej odpowiedzialnej roli przy pracy nad ukształtowaniem przyszłego uniwersytetu górnośląskiego. W tym układzie problem kadr Instytutu stał się jeszcze trudniejszy i bardziej skomplikowany, jeszcze bardziej też wzrosła jego waga i znaczenie. W rachubę wchodziły bowiem nie tylko względy rozwojowe Instytutu, ale sprawa o kluczowym znaczeniu dla rozwoju humanistyki w naszym środowisku. […] Wprzód warto jednak będzie przypomnieć niektóre choćby ważniejsze fakty z przebiegu dotychczasowych prac przygotowawczych do organizacji uniwersytetu, a szczególnie te, które wiążą się bezpośrednio z jego obsadą. Rzutują one bowiem na główny przedmiot dyskusji, tj. zagadnienie budowy kadr Instytutu. Związek tych dwóch elementów jest oczywisty m.in. bowiem poprzez Instytut dążymy do organizacji uniwersytetu[28].

Następnie J. Ligęza przywoływał historię starań o utworzenie uczelni wyższej w dwudziestoleciu międzywojennym oraz powojenne działania w tym kierunku Komitetu Organizacyjnego Uniwersytetu Śląskiego; zwracał też uwagę na powstałe w regionie dysproporcje między uczelniami technicznymi i humanistycznymi[29]. Tłumaczył, że powołanie do życia ŚIN stanowiło odpowiedź środowisk naukowych na potrzebę stworzenia silnego ośrodka badań humanistycznych. Autor raportu wyjaśniał, że w celu przyspieszenia prac nad powołaniem uczelni wyższej, utworzono przy Instytucie Komitet Organizacyjny Uniwersytetu, w skład którego weszli rektorzy humanistycznych szkół wyższych regionu oraz dyrektor ŚIN (jako przewodniczący). Dodawał także, że „dzięki pracy tego Komitetu wspartej pomocą Komisji dla Spraw Nauki KW PZPR poważnie zostały zaawansowane projekty struktury i organizacji przyszłego Uniwersytetu". W dalszej części raportu szczegółowo przedstawiono wizje struktury planowanej placówki oraz roli ŚIN, którą miał odegrać w nowej rzeczywistości (odwoływano się tu oczywiście przede wszystkim do wytycznych Egzekutywy KW PZPR)[30]. Część teoretyczną przygotowań do utworzenia Uniwersytetu podjęto więc z całą mocą, nadal jednak brakowało sprzyjających okoliczności. Na te przyszło jeszcze poczekać, powstanie w 1963 roku filii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Katowicach spowolniło bowiem prace nad przekształcaniem ŚIN w uczelnię akademicką[31].

Analizując (obiektywnie) możliwości rozwoju Instytutu, należy skonstatować, że jednym z najwidoczniejszych mankamentów jego funkcjonowania była kwestia „dostępności" kadry. Wśród samodzielnych pracowników nauki brak było

[28] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/75, k. 311–312, J. Ligęza: *Zagadnienie rozbudowy kadr Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w latach 1962–1965…*

[29] Por. np. A. Barciak, S. Fertacz: *Na drodze do uniwersytetu…*, s. 24–50.

[30] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/75, k. 311–312, J. Ligęza: *Zagadnienie rozbudowy kadr Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w latach 1962–1965…*

[31] Por.: AP Kat., ŚIN, sygn. 1/75, k. 6, Protokół z posiedzenia Prezydium Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach odbytego w dniu 12 czerwca 1962 r. w siedzibie Instytutu; A. Barciak, S. Fertacz: *Na drodze do uniwersytetu…*, s. 47–50.

zupełnie nie tylko osób zatrudnionych wyłącznie w Instytucie, lecz nawet tych zatrudnionych w nim na pierwszym etacie, a dodatkowo także poza ŚIN. Cała trzyosobowa grupa kierująca placówką (J. Koraszewski, J. Ligęza i A. Melich) pracowała w Instytucie dodatkowo i nie była w stanie poświęcać pełnionym funkcjom odpowiednio dużo czasu i uwagi[32]. Nieco lepiej wyglądała sytuacja w grupie pomocniczych pracowników: 5 z nich pracowało wyłącznie w Instytucie (byli to: Zdzisław Hierowski, Adam Kałuża, Roman Laskowski, Waldemar Sznajder i H. Słotwińska), dla 2 pracowników (Wandy Mrozek i Stefana Żmudy) zatrudnienie w ŚIN było pierwszym, ale nie jedynym miejscem pracy, a 2 kolejne osoby (Alfons Mrowiec i Kazimierz Sarna) swe pierwsze zatrudnienie wiązały z innymi podmiotami[33]. Choć wszyscy zdawali sobie sprawę z konsekwencji takiego stanu rzeczy dla poziomu i jakości prac Instytutu, nie istniały żadne proste rozwiązania. Za najszybsze (bynajmniej nie najrealniejsze) władze partyjno-państwowe uznawały przeprowadzenie rozmów ze współpracującymi dotąd z ŚIN samodzielnymi pracownikami, by zdecydowali się na przejście do Instytutu[34]. Do momentu wykształcenia „własnej" grupy badaczy władze były w zasadzie skazane przyjąć z wiążącymi się z tym konsekwencjami wszystkich, którzy byli w stanie pomóc w rozwoju placówki. Ta właśnie świadomość mobilizowała je jednak do podejmowania kroków zmieniających ten stan, przede wszystkim do poszukiwania (w zasadzie kreowania) własnej grupy badaczy-marksistów.

Jak już wskazano, planowane przez władze partyjne pozycja i rola Instytutu wymagały zmian prawnych. Obowiązująca na początku lat sześćdziesiątych XX wieku sytuacja prawna powodowała, że ŚIN funkcjonował na prawach stowarzyszenia (podobnie jak np. towarzystwa miłośników zwierząt), co sprawiało, że nie miał żadnych uprawnień naukowych. Zatrudnionym w Instytucie pracownikom nie naliczano w konsekwencji stażu naukowego, nie mogli liczyć na uprawnienia z tytułu pracy naukowej, a obowiązująca siatka płac (wzorowana na instytutach naukowo-badawczych PAN) nie miała „zabezpieczenia prawnego". Wszystko to wpływało na niekorzystną sytuację placówki z perspektywy wiązania się z nią uznanych naukowców. Możliwość zmian w tym zakresie przyniosła decyzja Rady Państwa, która 17 lutego 1961 roku zatwierdziła ustawę o instytutach naukowo-badawczych (na jej mocy umożliwiono Radzie Ministrów rozciągnięcie przepi-

[32] Dodatkowo wszyscy pełnili kierownicze funkcje w innych instytucjach: J. Koraszewski kierował Biblioteką Śląską w Katowicach, J. Ligęza Muzeum Górnośląskim w Bytomiu, A. Melich był prodziekanem w Wyższej Szkole Ekonomicznej w Katowicach, J. Koraszewski – posłem na Sejm PRL, a A. Melich zajmował różne stanowiska w strukturach katowickiego KW PZPR.

[33] A. Mrowiec od 1959 roku związany był z Wydziałem Filologiczno-Historycznym Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Katowicach, K. Sarna w latach 1956–1962 pracował w Liceum Ogólnokształcącym im. B. Bieruta w Chorzowie. Por. *Mrowiec Alfons, dr* (biogram). W: *„Non omnis moriar". Zmarli Pracownicy Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach 1968–2008*. Red. A. Barciak. Katowice 2008, s. 246; *Sarna Kazimierz, dr* (biogram). W: *„Non omnis moriar"*…, s. 317.

[34] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/75, k. 237, Tezy w sprawie zagadnienia kadr naukowych Śl. Instytutu Naukowego.

sów także na instytuty naukowo-badawcze prowadzone przez stowarzyszenia)[35]. Rozwiązanie to stało się dla ŚIN o tyle realne, że wykorzystując dobrodziejstwa stworzone przez nową ustawę, podobną procedurę wcześniej przeszedł Instytut Zachodni w Poznaniu[36].

Inicjatywa zmian została podjęta, potrzebne były jednak stosowne działania formalne. Za takie uznać należy zatwierdzenie zmian przez Prezydium WRN w Katowicach, które uchwałę potwierdzającą założenia katowickiego KW PZPR w sprawie rozbudowy i częściowej zmiany koncepcji rozwojowej ŚIN podjęło 28 lipca 1961 roku[37]. Na jej mocy zaaprobowano sugestie dotyczące planowanych zmian programowych Instytutu, zaprojektowano również przeobrażenia strukturalne (m.in. zwiększenie zatrudnienia w ŚIN do 47 osób: 32 w ramach tzw. działalności podstawowej, 9 pracowników administracji oraz 6 zatrudnionych w obsłudze)[38]. Pod koniec 1961 roku od strony formalnej proces zmian organizacyjnych ŚIN postępował coraz wyraźniej. 1 grudnia 1961 roku Prezydium WRN w Katowicach podjęło kolejną uchwałę, która zakładała plan rozwoju placówki na lata 1962–1965, obejmujący m.in. przyjęcie górnej granicy etatów dla pracowników naukowych w liczbie 80 osób i górnej granicy wydatków do kwoty 8 milionów złotych. Poruszono w niej także kwestię zapewnienia odpowiednich warunków lokalowych dla ŚIN[39]. Innym ze sposobów wzrostu formalnego znaczenia Instytutu była zmiana charakteru prawnego jego działań, dlatego dyrekcja ŚIN starała się o objęcie go wzmiankowaną już ustawą o instytutach naukowo-badawczych przy zachowaniu charakteru społecznego stowarzyszenia. Postulowano, by opiekę merytoryczną („kuratorium") sprawowała PAN (w przypadku odmowy przez placówkę warszawską rozważano podjęcie próby uzyskania akceptacji ze strony oddziału PAN w Krakowie). Przy tej okazji ówczesny wicedyrektor J. Ligęza przedstawił dyrekcji ŚIN przywołaną już propozycję, obejmującą projekt rozbudowy instytucji jako część przygotowań do powstania placówki uniwersyteckiej[40]. Efektem grudniowego spotkania z 1961 roku było także zobowiązanie dyrekcji ŚIN do przeprowadzenia konsultacji w katowickich KW PZPR oraz Prezydium WRN, które miały dać rozeznanie w możliwości nawiązania kontaktów naukowych z Krakowem (w celu utworze-

[35] Por. „Dziennik Ustaw" PRL z 1961, nr 12, poz. 60.

[36] AP Kat., KW PZPR Kat., Wydział Nauki, Oświaty i Kultury (dalej: WNOiK), sygn. 1, k. 5, Notatka o realizacji uchwał Egzekutywy KW PZPR w Katowicach, podjętych 27 stycznia 1961 roku w sprawie działalności i rozwoju Śląskiego Instytutu Naukowego.

[37] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/75, k. 284, Program działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach na lata 1962–1965.

[38] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/2, k. 1, Informacja z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego za III kwartał 1961 roku.

[39] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 60–61, Informacja o działalności Śląskiego Instytutu Naukowego – Instytutu Naukowo-Badawczego w Katowicach.

[40] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/75, k. 299–300. Protokół z posiedzenia Prezydium Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach odbytego w dniu 11 grudnia 1961 r.

nia w Katowicach filii Uniwersytetu Jagiellońskiego)[41]. W 1961 roku rozmowy nad reorganizacją Instytutu toczyły się więc nie tylko w Katowicach, lecz także w Warszawie (w PAN, Ministerstwie Kultury i Sztuki oraz Ministerstwie Finansów)[42]. W ich wyniku przygotowano wniosek w sprawie objęcia ŚIN ustawą o instytutach, który na początku 1962 roku po zaopiniowaniu przez komisję partyjno-rządową i uzyskaniu pozytywnej opinii Komitetu Pracy i Płac został przekazany Radzie Ministrów[43].

Koniec roku 1961 przyniósł kolejną ważną dla jakości działania ŚIN decyzję personalną. Pracujący do tej pory w Referacie Historii Partii KW PZPR w Katowicach H. Rechowicz zwrócił się wówczas do Sekretariatu katowickiego KW PZPR (pismo było personalnie kierowane do sekretarza Z. Grudnia) z prośbą o zgodę na podjęcie pracy w ŚIN (konkretnie w Komisji Historycznej[44]). W sporządzonym własnoręcznie piśmie z grudnia 1961 roku przedstawiał swą sytuację i uzasadniał tę prośbę. Wyjaśniał, że w KW PZPR był zatrudniony od 1 sierpnia 1953 roku, od 1955 roku jako kierownik Referatu Historii Partii (na etacie instruktora)[45]. Podkreślał prowadzone równolegle z pracą w KW PZPR działania podnoszące kwalifikacje (ukończył zaocznie Szkołę Partyjną przy KC PZPR, a w latach 1957–1960 odbył studia na Wydziale Historyczno-Socjologicznym w WSNS przy KC PZPR). Wyjaśniając przyczyny swej decyzji, pisał:

> Każdy komunista ma obowiązek podnosić swoje kwalifikacje i starać się coraz lepiej pracować i to na takim odcinku, gdzie może być najlepiej przez partię wykorzystany i gdzie jego praca może przynieść najlepszą korzyść. Doceniając w pełni pracę w Referacie, uważam, że obecnie jest ona pewnym hamulcem w moim rozwoju. Liczne obowiązki organizacyjne nie sprzyjają mojemu rozwojowi naukowemu. Równocześ-

---

[41] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/75, k. 300, Protokół z posiedzenia Prezydium Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach odbytego w dniu 11 grudnia 1961 r.

[42] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/75, k. 25, Protokół z posiedzenia Prezydium Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach odbytego w dniu 26 czerwca 1961 r.

[43] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/75, k. 184, Protokół z posiedzenia Prezydium Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach odbytego w dniu 27 lutego 1962 r.

[44] W życiorysie zamieszczonym w teczce osobowej w Bibliotece Śląskiej podał informację: „Ze Śląskim Instytutem Naukowym byłem związany od chwili jego powstania, oficjalnie w Komisji Historycznej, a nieoficjalnie jako jeden z przedstawicieli KW PZPR". Por. J. Malicki: *Kilka słów wprowadzenia*…, s. 8.

[45] Dla ukazania sposobu postrzegania przez władze partyjne można wspomnieć, że w okresie prac w Podkomisji Historii Partii KW PZPR w Katowicach H. Rechowicz wskazywał wyraźnie na zbyt małą popularyzację dziejów ruchu robotniczego. Podkreślał jednocześnie działania (a w zasadzie ich brak) ze strony „Trybuny Robotniczej" i – zwłaszcza – Wydawnictwa „Śląsk". Jako egzemplifikację tego stosunku ukazano wydanie pracy H. Rechowicza *Rok 1936 w Zagłębiu Dąbrowskim* w nakładzie zaledwie tysiąca egzemplarzy (a odnotowano, że „10 tys. tej pracy nie potrafi zaspokoić potrzeb popularyzacji walk klasy robotniczej"). Z niepokojem odnotowywał przewagę byłych żołnierzy Armii Krajowej w strukturach ZBoWiD. AP Kat., KW PZPR Kat., W. Prop., sygn. 343, k. 2, Protokół z posiedzenia Podkomisji Historii Partii KW odbytego dnia 19 IV 1957 r.; AP Kat., KW PZPR Kat., W. Prop., sygn. 343, k. 4, Protokół z posiedzenia Podkomisji Historii Partii KW odbytego dnia 23 V 1957 r.

> nie nie widzę dla siebie żadnych perspektyw w tej pracy. Jedyna perspektywa, jaka przede mną stoi, to perspektywa pracy naukowej. W naszym województwie odczuwa się brak historyków, głównie marksistów, a ponieważ uważam się za takiego, proszę o pomoc w dalszym rozwoju. Ludzie pracujący w placówkach naukowych, nawet nie posiadający perspektyw, korzystają z różnych przywilejów, jak wielomiesięczne urlopy itp., a prócz tego całe swoje siły poświęcają działalności naukowej. Ja nie chcąc pozostać w tyle za innymi, muszę robić w nocy to, co inni robią w dzień. Bardzo ważny jest także staż naukowy. Wlicza się do niego wyłącznie pracę etatową w placówkach naukowych. Kiedy będę się chciał potem habilitować, nikt mi nie zaliczy pracy w Referacie[46].

Pismo kończył wyraźną deklaracją, która z pewnością padła w katowickim KW PZPR na podatny grunt. H. Rechowicz oświadczał bowiem:

> Gdybym przeszedł do pracy w Instytucie, zajmowałbym się tymi sprawami, które najbardziej interesują partię w badaniach historycznych, a więc najnowszą historią Polski. Zresztą mój wpływ na całe środowisko historyków skupionych wokół Instytutu byłby wówczas większy. Równocześnie utrzymywałbym kontakt z Referatem. Uważam to za swój obowiązek, tym bardziej że dzięki pracy w tym Referacie partia umożliwiła mi zetknięcie się z problematyką, nad którą chcę pracować. Proszę o wzięcie tego wszystkiego pod uwagę i udzielenie mi pomocy w rozwoju naukowym. Sądzę, że na tym właśnie odcinku mogę być najlepiej wykorzystany przez partię[47].

Oceniając cytowany dokument, trzeba zwrócić uwagę, że tego typu oferty („poświęcenia się pracy naukowej") wcześniej składali inni działacze partyjni – m.in. Żanna Kormanowa, Celina Bobińska, Józef Sieradzki czy Maria Turlejska[48]. Należy także podkreślić (na co zresztą wskazał w piśmie sam H. Rechowicz), że władze partyjno-państwowe poszukiwały tego typu osób; jak określiła to Barbara Fijałkowska – przeznaczały stosowne środki „na pogłębienie i przyspieszenie rozwoju tych pomocniczych pracowników nauki, którzy swą dotychczasową pracą i postawą dali dowody, że w możliwie krótkim czasie staną się cennymi, pełnowartościowymi, samodzielnymi pracownikami nauki"[49]. Jednocześnie znając późniejszą drogę zawodową autora pisma, można stwierdzić, że H. Rechowicz niemal od samego początku sprawnie kierował swą karierą i wykorzystał stworzoną mu szansę. A własną aktywność starał się wykazać, jeszcze działając w strukturach partyjnej Komisji Historycznej, np. w grudniu 1960 roku sporzą-

[46] AP Kat., KW PZPR Kat., W. Prop., sygn. 405, k. 171–172, Pismo H. Rechowicza do Z. Grudnia z 13 XII 1961 r.

[47] Ibidem, k. 172.

[48] Szerzej por.: T.P. Rutkowski: *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970. Zagadnienia polityczne i organizacyjne*. Warszawa 2007, s. 106; P. Wieczorkiewicz, J. Błażejowska: *Przez Polskę Ludową na przełaj i na przekór.* Poznań 2011, s. 451–452.

[49] Por. B. Fijałkowska: *Polityka i twórcy (1948–1959).* Warszawa 1985, s. 337–338.

dził dla przełożonych notatkę, w której informował o efektach swej pracy podczas plenarnego posiedzenia Zarządu Głównego PTH (6 grudnia w Katowicach): doprowadzeniu do włączenia ŚIN do organizacji sesji regionalnej w 1961 roku, wejściu w skład Komisji Organizacyjnej, wstępnym uzgodnieniu z ówczesnym I sekretarzem Komitetu Uczelnianego PZPR przy Uniwersytecie Warszawskim Henrykiem Samsonowiczem wymiany naukowej (warszawskich i katowickich wykładowców z wzajemnymi odczytami naukowymi)[50]. Z pełnym zaangażowaniem, prawdopodobnie dążąc już do swej nowej roli, uczestniczył też w 1961 roku z ramienia KW PZPR w Katowicach w przygotowaniach sesji naukowych (m.in. poświęconych tematyce powstań śląskich)[51].

W zbiorach Archiwum Państwowego w Katowicach znajduje się odręcznie napisana notatka, niestety nieustalonego autorstwa, na której autor zapisał: „T. Szczepański. Uważam, że po obchodach H. Rechowicza będzie trzeba skierować na z-cę Koraszewskiego"[52]. Wszak zaprezentował się przełożonym jako sprawny organizator i oddany ideologicznie badacz, wpasował się też w odpowiedni czas – władze bowiem poszukiwały tego typu naukowców. Jeżeli przywołana notatka pochodzi z 1961 roku, trzeba stwierdzić, że wojewódzkie władze partyjne decyzję tę odłożyły jeszcze w czasie.

Wszystkie działania władz dotyczące Instytutu prowadziły docelowo do podstawowej i najważniejszej modyfikacji – zmiany w sposobie prowadzenia badań. W przygotowanych w 1961 roku planach naukowo-badawczych na lata 1962–1965 odnotowano:

> Szczególną uwagę zwrócono na rozwijanie społecznych nauk marksistowskich i stosowanie metody dialektycznej przy prowadzeniu badań. Podnieść należy, że w pracach uwzględniono aktualne problemy o szczególnym znaczeniu, jak np. badanie walk proletariatu o wyzwolenie społeczne i narodowe, roli PPR w XX-leciu (Komisja Historyczna), badania integracji społecznej, zmian w strukturze klasy robotniczej, jak też zmian postaw światopoglądowych (Komisja Socjologiczna), osiągnięć gospodarczych wojew. katowickiego w PRL (Komisja Ekonomiczna), stałe badania nad problematyką „Ostforschung" i ziomkostw, integracji przesiedleńców w NRF i NRD i zwalczania tam rewizjonistycznej nauki niemieckiej (Komisja Niemcoznawcza)[53].

Oczywiście zmiana sposobu prowadzenia badań wymagała też wprowadzenia odpowiedniej atmosfery, o którą zadbać miała – podobnie jak w innych zakładach PRL – komórka partyjna. Stąd w cytowanym programie zapis:

---

[50] AP Kat., KW PZPR Kat., W. Prop., sygn. 405, k. 77, Notatka H. Rechowicza z 8 XII 1960 r.

[51] AP Kat., KW PZPR Kat., W. Prop., sygn. 405, k. 264, Protokół roboczy z narady poświęconej zorganizowaniu sesji powstańczej odbytej w dniu 5 IV 1961 r.

[52] AP Kat., KW PZPR Kat., W. Prop., sygn. 405, k. 170, Anonimowa notatka.

[53] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/75, k. 285, Program działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach na lata 1962–1965.

> Niemałą rolę w umacnianiu marksistowskiej nauki i skierowaniu badań na zagadnienia o dużej wadze politycznej i społecznej odegrała powołana w 1961 roku [w maju – M.F.] Podstawowa Organizacja Partyjna (przy Śląskim Instytucie Naukowym i Bibliotece Śląskiej), która liczy obecnie 6 członków Partii i 1 kandydata. O ile w początkach 1960 roku w Instytucie zatrudniony był tylko 1 członek PZPR – to dziś członkami partii są wicedyrektor (POP przy WSE), sekretarz naukowy, kierownik administracji, sekretarz Komisji Socjologicznej i Niemcoznawczej. Na 18 pracowników nauki jest dziś 4 członków PZPR (23%). Wśród przewodniczących Komisji jest 2 członków partii. Również w Prezydium Rady Naukowej zasiada 3 członków partii[54].

Dane te ciągle jeszcze nie mogły być dla wojewódzkich władz partyjnych satysfakcjonujące, nie niosły bowiem gwarancji „odpowiedniej" działalności.

W czerwcu 1962 roku Prezydium Rady Naukowej ŚIN przyjęło kolejne „ogólne tezy" rozbudowy Instytutu. Założenia obejmowały: zorganizowanie przy poszczególnych komisjach pracowni (te z kolei miały zostać w przyszłości przekształcone w zakłady) skupiających etatowych pracowników; uruchomienie seminariów doktoranckich (ewentualnie tzw. doktoranckich punktów konsultacyjnych); wdrożenie systemu stypendiów naukowych i poszukiwanie w ośrodkach akademickich Krakowa, Wrocławia i Poznania młodych badaczy podejmujących problematykę znajdującą się w sferze zainteresowań Instytutu. Kolejne kroki w zakresie rozbudowy przewidywały uwzględnienie zadań badawczych ŚIN i przygotowanie go jako bazy pod nowy uniwersytet. Prognozowana struktura Instytutu obejmowała komisje pogrupowane w cztery działy: nauk społecznych, historycznych, przyrodniczych oraz „innych" (tu głównie bibliografii). Oprócz innych zmian postulowano m.in. rozbudowę Komisji Pedagogicznej, uruchomienie Komisji Prawnej i Komisji Historii Sztuki, znaczne wzmocnienie nauk przyrodniczych (w analizowanym momencie w Instytucie działała tylko Komisja Geograficzna)[55]. Modyfikacja profilu badawczego Instytutu i struktury placówki prowadzona w latach 1961–1962 skutkowała również zwiększeniem nacisku na kierunki badawcze określone w wytycznych katowickiej Egzekutywy KW PZPR. Działania zmierzały do wyraźniejszego określenia profilu Instytutu jako naukowej placówki regionalnej, prowadzącej badania przede wszystkim w 4 komisjach (Historycznej, Socjologicznej, Niemcoznawczej i Ekonomicznej), ale w 1962 roku w strukturze Instytutu wciąż jeszcze funkcjonowało ich 11, nadal na ich czele stali samodzielni pracownicy nauki[56]. Strukturę Instytutu przedstawiono w tabeli 5.

---

[54] Ibidem.

[55] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/75, k. 321–323, J. Ligęza: *Zagadnienie rozbudowy kadr Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w latach 1962–1965…*

[56] I. Sroka błędnie sytuuje tę strukturę w 1961 roku. Por. I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego…*, s. 78.

Tabela 5. Wykaz komisji ŚIN w 1962 roku

Lp.	Nazwa komisji	Imię i nazwisko przewodniczącego	Imię i nazwisko sekretarza	Liczba członków
1.	Archeologiczna	Rudolf Jamka	Włodzimierz Błaszczyk	27
2.	Bibliograficzna	Józef Mayer	Edward Engelking	12
3.	Językowa	Alfred Zaręba	–	16
4.	Demograficzno-Statystyczna	Maksymilian Ziomek	Ewa Kozłowska	15
5.	Etnograficzna	Mieczysław Gładysz (zespołu monografii etnograficznych wybranych wsi), Józef Ligęza (pozostałych zespołów)	b.d.	b.d.
6.	Geograficzna	Józef Szaflarski	Stefan Żmuda	14
7.	Historyczna	Kazimierz Popiołek	Adam Kałuża (od lutego 1962 Henryk Rechowicz)	48
8.	Śląska Kartoteka Biograficzna	Kazimierz Popiołek	Alojzy Targ (jednocześnie redaktor)	39
9.	Piśmiennictwa Śląskiego	Jacek Koraszewski	Stanisław Wilczek	26
10.	Socjologiczna	Paweł Rybicki	Wanda Mrozek (kierownik pracowni)	12
11.	Ekonomiczna	Marian Frank, Alojzy Melich	Edward Wazl	70
12.	Niemcoznawcza	Bronisław Schmidt-Kowalski	H. Słotwińska	6

Źródło: AP Kat., ŚIN, sygn. 1/3, k. 1, *Sprawozdanie Śląskiego Instytutu Naukowego z działalności naukowej za rok 1962*; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 61, Informacja o działalności Śląskiego Instytutu Naukowego – Instytutu Naukowo-Badawczego w Katowicach.

Analizując liczebność poszczególnych komisji, zwraca uwagę niewielka liczba badaczy niemcoznawców (mimo podkreślania przez władze znaczenia badań niemcoznawczych) oraz zdecydowana przewaga historyków i ekonomistów. Warto dodać, że w ramach komisji działało także 6 pracowni naukowych (Biograficzna, Geograficzna, Historyczna, Językowa, Niemcoznawcza i Socjologiczna) oraz liczna grupa współpracowników[57].

W odpowiedzi na oczekiwania władz, uwzględniając potencjał placówki, skrystalizowano na początku lat sześćdziesiątych XX wieku zamierzenia badawcze poszczególnych komisji. Jedną z najaktywniej działających była z pewnością Komisja Historyczna – gromadząca i opracowująca materiały i źródła do

[57] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/3, k. 1, *Sprawozdanie Śląskiego Instytutu Naukowego z działalności naukowej za rok 1962* (dalej: SŚIN 62); AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 61, Informacja o działalności Śląskiego Instytutu Naukowego – Instytutu Naukowo-Badawczego w Katowicach.

dziejów powstań śląskich, ruchu robotniczego na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w dwudziestoleciu międzywojennym; przygotowująca opracowania monograficzne wybranych miast województwa; zbierająca wspomnienia i relacje działaczy rewolucyjnych, materiały do „Śląskiej Kartoteki Biograficznej" oraz badająca okres okupacji niemieckiej i 15-lecia Polski Ludowej[58]. Prowadzenie prac tego typu („Śląski Instytut Naukowy prowadzi systematyczną akcję gromadzenia materiałów historycznych do ruchów klasowych i rewolucyjnych"[59]) J. Koraszewski podkreślał już w liście do przewodniczącego Komisji Historycznej Bojowników Rewolucji 1905–1918 przy Zarządzie Okręgu ZBoWiD Aleksego Bienia z 8 sierpnia 1959 roku[60].

W 1961 roku zespół historyków Instytutu prowadził prace naukowe w 6 sekcjach. Pierwsza sekcja zajmowała się badaniami dziejów województwa w Polsce Ludowej (kierownik Janusz W. Gołębiowski) i podjęła tematy, które z dzisiejszej perspektywy uznać można za wyraźnie propagandowe (przejęcie i uruchomienie przemysłu górniczego i hutniczego, tworzenie władzy „ludowej" na Górnym Śląsku, rola PPR w wyborach do Sejmu 1947 roku, Związku Walki Młodych (ZWM) w województwie śląskim 1945–1947, studia przygotowawcze do uniwersytetu w województwie śląskim, tzw. działalność podziemna w Beskidzie Śląskim 1945–1948). Drugi zespół badał okres okupacji (m.in. straty ludzkie, rejestrację zbrodni hitlerowskich, działalność polskich tajnych organizacji w rejencji katowickiej). Trzeci zespół powołano do „zbadania" historii ruchu robotniczego na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim 1918–1939 (kierownik Józef Chlebowczyk). W zakres jego zainteresowań wchodziła szeroko rozumiana problematyka położenia górnośląskiego i zagłębiowskiego proletariatu w okresie dwudziestolecia międzywojennego, ale także okres rewolucji 1905–1907 w Zagłębiu Dąbrowskim. Czwarty zespół opracowywał zagadnienia związane z ruchem narodowowyzwoleńczym, m.in. dokonania Józefa Rostka czy działalność cieszyńskiej Macierzy Szkolnej. Piąty zespół prowadził badania nad historią miast Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego. Ostatni – szósty – zespół (kierowany kolejno przez: Adama Kałużę, Jana Kantykę oraz Ryszarda Panica) za swe główne zadanie obrał zgromadzenie relacji zasłużonych działaczy ruchu robotniczego

[58] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1, k. 8, Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach 1957, 1958, 1959.

[59] Wypada podkreślić, że podejmowane działania tego typu dziś są bardzo krytycznie oceniane przez historyków: „Nowa nauka wymagała nowych metod. Bodaj jako pierwsza stosowała je powołana bezpośrednio po wojnie komórka mająca badać historię PPR »w celu uzbrojenia partii w argumenty przeciw reakcji«. Zajęto się gromadzeniem dokumentacji: odtwarzaniem (!) raportów (aby wyglądały na autentyczne, posługiwano się oryginalną maszyną do pisania z lat okupacji) oraz zbieraniem relacji, co polegało na dyktowaniu ich, według określonego planu, byłym partyzantom, z reguły na poły piśmiennym. Często bez żenady przypisywano sobie akcje innych organizacji […]. Zwielokrotniając osiągnięcia i liczebność własnych oddziałów (w grę wchodzą mnożniki rzędu kilkudziesięciu i więcej razy), stworzono prawdziwą mitologię, świat bajeczny. W jego gąszczu trudno rozeznać się do dziś". Por. P. Wieczorkiewicz, J. Błażejowska: *Przez Polskę Ludową*…, s. 454–455.

[60] Biblioteka Śląska w Katowicach (dalej: B. Śl.), zbiory specjalne, sygn. R 4235 III, k. 2, Pismo J. Koraszewskiego do A. Bienia z 8 sierpnia 1959 r.

(w 1962 roku zebrano ich 146)[61]. Od 1963 roku zadania komisji przejęła Pracownia Historyczna (kierowana przez J. Chlebowczyka), w ramach której prowadzono badania nad historią województwa śląskiego 1945–1947, wspomnieniami działaczy robotniczych, kartoteką ofiar faszyzmu, położeniem i walką proletariatu w okresie międzywojennym, ruchem robotniczym Górnego Śląska, Zagłębia Dąbrowskiego i Częstochowy do 1918 roku i w latach 1918–1939 oraz przeobrażeniami administracyjno-politycznymi na obszarze województwa katowickiego (śląskiego) w latach 1914–1960. Jednak nadrzędnym celem jej prac było opisywanie „dziejów klasy robotniczej oraz problemów walki narodowo-wyzwoleńczej [*sic!*] w poszczególnych okresach dziejów" na terenach Górnego Śląska, Śląska Cieszyńskiego, Zagłębia Dąbrowskiego i okręgu częstochowskiego. W tych ogólnie zarysowanych ramach przewidywano realizację zagadnień bardziej szczegółowych – badań nad: dziejami klasy robotniczej do 1914 roku; kształtowaniem się polskiego ruchu narodowego na Górnym Śląsku przed 1914 rokiem; rozwojem przemysłu na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w końcu XIX i na początku XX wieku; dziejami klasy robotniczej w latach 1914–1939; „walkami narodowo-wyzwoleńczymi na Śląsku w latach 1918–1922"; dziejami województwa śląskiego w okresie 1922–1939; „polityką i gospodarką okupanta na terenie »Gau Oberschlesien«"; walką z okupantem w latach 1939–1945; kształtowaniem się władzy „ludowej" oraz podstawowymi przeobrażeniami ustrojowymi i gospodarczymi na terenie Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego w okresie Polski Ludowej; rozwojem gospodarczym Polski po 1945 roku; działalnością organizacji partyjnych po II wojnie światowej[62]. By zintensyfikować prowadzone prace, w październiku 1962 roku w Referacie Historii Partii KW PZPR w Katowicach odbyła się narada z udziałem przedstawicieli komisji historycznych związków zawodowych, której przewodniczyli J. Kantyka (z Referatu Historii Partii KW PZPR) oraz A. Kałuża, reprezentujący ŚIN. Celem spotkania było zapoznanie się z pracami poszczególnych struktur związkowych nad badaniami historii ruchu związkowego, a także analiza możliwości włączenia w prace naukowe zawodowych historyków oraz zintensyfikowania działań i współpracy historyków ŚIN z badaczami z innych formacji[63].

Równie obszernie u progu lat sześćdziesiątych XX wieku kształtował się zakres badań Komisji Niemcoznawczej. Zgłębiała ona wówczas „współczesną problematykę niemiecką w powiązaniu z problematyką Górnego Śląska w zakresie zagadnień politycznych, kulturalnych, społecznych i gospodarczych"; prowadziła kartoteki dokumentacyjne zawierające materiały polskiego i obcego pochodze-

[61] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/3, k. 5–6, SŚIN 62; por. A. Lubaś: *Kronika Śląskiego Instytutu Naukowego. Czerwiec–grudzień 1972.* „Zaranie Śląskie" 1973, z. 2, s. 414.

[62] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 138–141, *Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego – Instytutu Naukowo-Badawczego w Katowicach za 1963 r.* (dalej: SŚIN 63); AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 75–77, Plan perspektywiczny Pracowni Historycznej; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 63, Informacja o działalności Śląskiego Instytutu Naukowego – Instytutu Naukowo-Badawczego w Katowicach.

[63] AP Kat., KW PZPR Kat., W. Prop., sygn. 384, k. 1, Protokół z narady w Referacie Historii, odbytej w dniu 26 X 1962 r.

nia, odnoszące się do regionu Górnego Śląska; rozpoczęła współpracę z innymi instytucjami naukowymi w Polsce zajmującymi się relacjami polsko-niemieckimi[64]. Wśród podejmowanych prac znajdowały się zagadnienia wówczas istotne (np. integracja przesiedleńców w Niemczech; analiza prasy mniejszości niemieckiej na Śląsku i obecności na ich łamach spraw polskich; aktywność tzw. ziomkostw „Schlesierów" w roku przedwyborczym do Bundestagu IV kadencji; charakterystyka demograficzna przesiedleńców w Niemczech; struktura wewnętrzna i zakres uprawnień rządu federalnego według ustawy zasadniczej i w praktyce państwowej; efektywność inwestycji w RFN w porównaniu z NRD, CSRS i Polską; problem Polski i Śląska w koncepcjach zjednoczonej Europy; teoria kapitalizmu ludowego w RFN; bieżąca analiza działalności „Ostforschung"); badano również różne aspekty przeszłości regionu (np. problemy działalności niemieckich organizacji politycznych w województwie śląskim w latach 1933–1939; rolę polityczną mniejszości niemieckiej na polskim Górnym Śląsku w latach 1922–1939)[65]. Znaczenie badań tego typu było na tyle duże, że w 1963 roku utworzono Pracownię Niemcoznawczą (jej pierwszym kierownikiem został J. Kokot[66]), w ramach której realizowano „szeroką akcję popularyzacyjną i odczytową", prowadzono kwerendy i tworzono tzw. kartoteki materiałowe, bibliograficzne i biograficzne, opracowywano biuletyny prasowe i specjalne serwisy biograficzne, a także analizowano „problematykę »Ostforschung« ogólnej w stosunku do PRL", zakres i doktrynę „Ostforschung" ekonomicznej oraz działalność i pozycję w życiu politycznym RFN tzw. ziomkostw „Schlesierów" jako grupy nacisku[67].

Komisja Socjologiczna na początku lat sześćdziesiątych XX wieku prowadziła badania dotyczące struktury klasy robotniczej na terenie województwa katowickiego, integracji społecznej różnych grup ludności na tym obszarze, struktury ludnościowej i ekologii społecznej miast konurbacji górnośląskiej oraz stosunków społecznych w zakładach pracy przemysłu górnośląskiego[68]. Podobnie jak w przypadku niemcoznawców, od 1963 roku obowiązki komisji przejęła Pracownia Socjologiczna (kierownikiem została W. Mrozek), zajmująca się przede wszystkim: strukturą klasy robotniczej i jej przemianami na terenie województwa katowickiego; zachodzącymi na terenie województwa procesami integracji społecznej;

[64] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1, k. 9, Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach 1957, 1958, 1959.

[65] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/3, k. 10, SŚIN 62.

[66] W 1965 roku anonimowi autorzy notatki na temat mgr R. Buchały odnotowali: „Jest najlepiej przygotowanym merytorycznie pracownikiem w Pracowni. Powiązany z kołami PAX-u, ze względów ideologicznych nie może być brany pod uwagę jako kierownik pracowni". AP Kat., ŚIN, sygn. 9/15, k. 290, Mgr Rudolf Buchała (nagłówek dokumentu).

[67] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 143–146, SŚIN 63; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 64, Informacja o działalności Śląskiego Instytutu Naukowego – Instytutu Naukowo-Badawczego w Katowicach.

[68] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/3, k. 7–8, SŚIN 62. Por.: W. Mrozek: *Wkład naukowego środowiska śląskiego w dorobek polskiej socjologii*. „Zaranie Śląskie" 1973, z. 4, s. 687–697; A. Gładysz: *Socjologia w województwie katowickim (przegląd bibliograficzny)*. „Zaranie Śląskie" 1973, z. 4, s. 698–710.

strukturą ludnościową i ekologią społeczną miast konurbacji górnośląskiej oraz stosunkami społecznymi w zakładach przemysłu górnośląskiego[69].

Czwarta z kluczowych komisji – Ekonomiczna – zajmowała się badaniami nad wpływem działalności gospodarczej na warunki życia ludności województwa katowickiego. W zakresie tej problematyki „wyodrębniono jako szczególnie palące zagadnienie mieszkaniowe", prowadzono także analizę i charakterystykę poszczególnych regionów gospodarczych województwa katowickiego, problemów ich prawidłowego rozwoju i współdziałania w ramach planowej polityki gospodarczej[70]. W 1962 roku członkowie komisji pracowali w trzech zespołach: monografii przemysłów i ważniejszych dziedzin gospodarki narodowej na Śląsku, badań efektywności inwestycji oraz badań płac, bodźców materialnych i zarządzania przedsiębiorstwami. Przystąpiono też do powołania dwóch kolejnych zespołów: badań gospodarki terenowej i problematyki rad narodowych oraz kierunków rozwoju perspektywicznego gospodarki narodowej[71]. Jednym z ważniejszych dokonań zespołu ekonomistów było ukończenie w 1962 roku prac nad monografią gospodarki Śląska. Trudno dziś zweryfikować prawdziwość informacji A. Melicha, który wspominał na początku lat osiemdziesiątych XX wieku:

> Uzyskaliśmy zgodę na rozpoczęcie prac nad obszerną monografią gospodarki Śląska. Taka analiza stanu gospodarki umożliwia dopiero realną diagnozę, pozwalającą na właściwe ukierunkowanie rozwoju gospodarczego. Prace, niezwykle obszerne, ukończyliśmy w końcu 1962 roku. Niestety, prace te nigdy nie ujrzały światła dziennego, nie podobały się ówczesnym władzom. Recenzent zaś uznał, że należy skierować pracę do archiwum, gdyż opublikowanie tych materiałów może wywołać niepożądaną reakcję opinii polskiej[72].

Pozostałe instytutowe komisje podtrzymywały swoje funkcjonowanie, choć z różnym natężeniem aktywności. W efekcie prac Komisji Archeologicznej do 1960 roku dokonano inwentaryzacji stanowisk archeologicznych na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim (w ramach prac organizacyjnych nad mapą osadnictwa pradziejowego)[73], a następnie prowadzono wiele prac wykopaliskowych w rejonie m.in.: Cielmic (Tychy), Mirowa (Myszków), Zbrojewskiego (Kłobuck), Żabińca (Częstochowa), Kuli (Kłobuck), Piaseczna (Tarnowskie Góry), Przeczyc (Będzin). Orga-

[69] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 142–143, SŚIN 63; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 63, Informacja o działalności Śląskiego Instytutu Naukowego – Instytutu Naukowo-Badawczego w Katowicach; L. Frąckiewicz: *Problematyka społeczna w „Zaraniu Śląskiem"*. „Zaranie Śląskie" 1989, z. 1–2, s. 152–155.

[70] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1, k. 7, Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach 1957, 1958, 1959.

[71] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/3, k. 8–9, SŚIN 62.

[72] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/618, k. 196, A. Melich: *Przed dwudziestu laty…* (maszynopis). Wypada dodać, że autorowi w zachowanych materiałach dotyczących ŚIN nie udało się natrafić na ślad po tych badaniach.

[73] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1, k. 8, Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach 1957, 1958, 1959.

nizowano także prace poszukiwawcze: nad Liswartą, w okolicach Bielska, Cieszyna, Wodzisławia, Żabińca, Opatowa i Kozichgłów. Znaleziska były opisywane w ramach kartoteki stanowisk archeologicznych, opracowywano też mapy stanowisk kultury łużyckiej oraz kultury przeworskiej[74]. Komisja Bibliograficzna (skupiająca w praktyce wyłącznie pracowników Biblioteki Śląskiej) odpowiedzialna była za tworzenie zestawień odnoszących się do kwestii regionalnych. Zespół sporządzał m.in. *Bibliografię bieżącą Śląska* oraz *Bibliografię i dokumentację zawartości polskich czasopism śląskich XIX wieku*[75]. Komisja Dialektologiczna miała w swych zamierzeniach przygotowanie atlasu językowego Śląska, badania nad słownictwem śląskim (małym słownikiem gwar śląskich oraz wyborem śląskich tekstów gwarowych)[76]. Zadania te przejęła następnie Komisja Językowa, która prowadziła prace nad sporządzeniem atlasu, a w początkach lat sześćdziesiątych XX wieku badała dialekt jabłonkowski w Istebnej, dialekt cieszyński w Brennej oraz dialekt prudnicki w Mosznej[77]. Komisja Demograficzno-Statystyczna zajmowała się badaniami nad stosunkami demograficznymi mieszkańców GOP, w 1962 roku koncentrowała się na badaniu struktury załóg zakładów przemysłowych[78].

Rozbudowana Komisja Etnograficzna obejmowała zespoły: monografii etnograficznych wybranych wsi (pozyskał materiały w Miedźnej, Grzawie, Rudzicy, Olzie, Dąbrówce Wielkiej i Brennej); skansenowski (eksplorował wsie regionu, poszukując eksponatów do skansenu – wytypowano 62 obiekty; opracował dokumentację etnograficzną dla 48 obiektów; opracował i zaktualizował założenia projektowe dotyczące Muzeum Wsi Górnośląskiej); badań kultury grupy hutniczej (prowadził badania penetracyjne w 29 miejscowościach); folklorystyczny (zbierał pieśni byłych więźniów obozów koncentracyjnych – zebrano 29 pieśni i 63 teksty) oraz zespół inwentaryzacji zabytków przemysłowych (rejestrował zabytki na terenie powiatów częstochowskiego i kłobuckiego oraz dokonał inwentaryzacji murowanego spichrza w Katowicach)[79]. Członkowie komisji przeprowadzili także m.in. inwentaryzację materiałów etnograficznych zgromadzonych przez zmarłego badacza folkloru – Stanisława Wallisa[80].

Badacze z Komisji Geograficznej kontynuowali prace nad atlasem geograficzno-gospodarczym Śląska, prowadzili też studia nad aktywizacją małych miast na Górnym Śląsku, opracowywali mapę hydrograficzną Śląska i Zagłębia

[74] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/3, k. 2, SŚIN 62; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 135–136, SŚIN 63.

[75] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/3, k. 2, SŚIN 62; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 135, SŚIN 63.

[76] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1, k. 8, Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach 1957, 1958, 1959.

[77] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/3, k. 2, SŚIN 62; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 132, SŚIN 63.

[78] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1, k. 7, Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach 1957, 1958, 1959; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/3, k. 3, SŚIN 62.

[79] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/3, k. 4, SŚIN 62; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 136–137, SŚIN 63.

[80] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1, k. 7, Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach 1957, 1958, 1959.

oraz badali środowisko przyrodnicze Górnego Śląska[81]. W 1961 roku pracowali dwutorowo: jedna grupa nad atlasem geograficzno-gospodarczym (opracowano założenia, uzyskano zatwierdzenie projektu przez Główny Urząd Geodezji i Kartografii, zorganizowano bazę techniczną atlasu), natomiast druga grupa zajęta była pracą nad monografią Katowic (przygotowywaną pod redakcją kierującego komisją J. Szaflarskiego). W kolejnych latach aktywność komisji ulegała ograniczeniu (głównie z powodów finansowych), a prowadzone prace nad atlasem z „redaktorsko-koncepcyjnych i koordynatorskich" zmieniono na „bezpośrednie wykonawstwo redakcyjno-pierworysowe"[82]. Zadaniem Komisji Piśmiennictwa Śląskiego było opracowywanie dorobku ważnych twórców (w pierwszej kolejności postanowiono uwzględnić sylwetki m.in.: Jana Gajdy, Józefa Lompy, Antoniego Stablika, Alojzego Ficka, Jana N. Jaronia, Walentego Krząszcza, Pawła Kołodzieja, Juliusza Ligonia, Jana Kupca, Jana Kasprowicza, Jana K. Maćkowskiego, Józefa Rostka, Pawła Pośpiecha, Karola Myśliwca i Wawrzyńca Hajdy)[83]. Zadaniem Komisji Pedagogicznej miały być badania nad osobowością grupy młodocianych (przy uwzględnieniu warunków społeczno-gospodarczych i kulturalnych Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego). Jej członkowie prowadzili „badania nad czytelnictwem i przyswajaniem treści lektur naukowych i literackich przez młodzież" oraz „nad przystosowaniem zieleni do potrzeb ludzi pracy"[84].

Ostatni z wyodrębnionych w ramach ŚIN zespołów – Śląskiej Kartoteki Biograficznej – początkowo ograniczał swoją aktywność do prowadzenia kwerend archiwalnych, prasowych i poszukiwań terenowych, które miały pozwolić odtworzyć życiorysy ważnych dla regionu postaci. Wciąż rozważano także ostateczną wersję planowanej publikacji słownikowej: pierwsza propozycja zakładała formę słownika encyklopedycznego z kilkuwierszowymi notkami, druga – wielotomowego wydawnictwa wzorowanego na *Polskim słowniku biograficznym*, szukano też odpowiedniego tytułu (proponowano m.in. „Słownik Biograficzny zasłużonych dla Śląska"). W miarę upływu czasu działalność poszerzono o opracowywanie pełnych życiorysów, gromadzonych w ramach tzw. kartoteki głównej (do 1962 roku udało się sporządzić i skatalogować 1800 życiorysów)[85].

Przyjęte na początku lat sześćdziesiątych XX wieku rozwiązania strukturalne wciąż jednak nie zadowalały przedstawicieli wojewódzkich władz partyjnych. Mimo że program badawczy skoncentrowany został na czterech zasadniczych obszarach (historii, socjologii, ekonomii i badaniach niemcoznawczych), był nastawiony na badania ściśle regionalne (rozumiane jako badania Śląska i Zagłę-

[81] Ibidem, k. 8.

[82] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/3, k. 4–5, SŚIN 62; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 133, SŚIN 63.

[83] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/3, k. 7, SŚIN 62.

[84] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1, k. 7–8, Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach 1957, 1958, 1959.

[85] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/3, k. 6, SŚIN 62; H. Rechowicz: *Suum cuique. W dziewięćdziesięciolecie…*, s. 152; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 132, SŚIN 63; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 63–64, Informacja o działalności Śląskiego Instytutu Naukowego – Instytutu Naukowo-Badawczego w Katowicach.

bia Dąbrowskiego), a w odniesieniu do dyscyplin naukowych, które nie miały na terenie województwa instytucjonalnych warunków rozwoju (m.in. archeologii, etnografii czy historii literatury), Instytut miał odgrywać jedynie rolę mecenasa, władze wciąż nie były usatysfakcjonowane takim rozwiązaniem[86]. Tym bardziej, że – co zostało zasygnalizowane uprzednio – tematyka badawcza wielu komisji nie znajdowała się w kręgu zainteresowań władz, z perspektywy których zajmowanie się nią mogło nawet być marnotrawieniem środków finansowych.

Takie właśnie zarzuty stawiano ŚIN pod koniec 1962 roku, krytykując Instytut za „nieuzasadnione tendencje powoływania komisji naukowych bez pokrycia programowego i finansowego", wobec czego postulowano rezygnację z tworzenia komisji dla części doraźnych prac i uzależnienie istnienia pozostałych od spełnienia trzech subiektywnych warunków: możliwości ekonomicznych i kadrowych, działalności przewidzianej w programie badań oraz wpisania się w „zdefiniowane potrzeby regionu". Jako przykład złego zarządzania Instytutem (co stanowiło pośrednio nie pierwszy już atak wymierzony głównie w J. Koraszewskiego) wskazywano przy tej okazji istnienie (znajdujących się w częściowej likwidacji) komisji Pedagogicznej, Bibliograficznej i Prawnej[87]. Przedstawiano wiele uwag szczegółowych mających głównie przynieść oszczędności w funkcjonowaniu Instytutu, dotyczyły one m.in.: przekształcenia Komisji Bibliograficznej w zespół roboczy; zmiany (w związku z przeprowadzką M. Ziomka do Sopotu) kierownictwa Komisji Demograficzno-Statystycznej; pozyskania do badań Komisji Ekonomicznej współfinansowania przez dotacje „zainteresowanych gałęzi przemysłu"[88]. Po blisko dwóch latach od momentu jej wprowadzenia (mniej więcej w końcu 1962 roku) wstępnie podsumowano także zmianę formuły ŚIN. Sporządzono wówczas obszerny, 12-stronicowy, anonimowy dokument zatytułowany „Notatka o realizacji uchwał Egzekutywy KW PZPR w Katowicach, podjętych 27 stycznia 1961 roku w sprawie działalności i rozwoju Śląskiego Instytutu Naukowego". Wskazano w nim propartyjne korekty, które wprowadzono w analizowanym okresie zgodnie z wytycznymi KW PZPR w Katowicach. Wymieniono: zmiany w dziedzinie badań naukowych, modyfikacje w planowanych kierunkach rozwoju, zwłaszcza w zakresie komisji Historycznej, Niemcoznawczej, Socjologicznej i Ekonomicznej, a także lepsze planowanie wydatków. Odnotowano zwiększenie wpływów partii w pracach Prezydium Rady Naukowej ŚIN przez wprowadzenie do niej B. Schmidta-Kowalskiego („członka KW PZPR"), W. Zastawnego

[86] AP Kat., KW PZPR/Pos. Egz., sygn. 301/IV/588, k. 44, Program dalszego rozwoju Śląskiego Instytutu Naukowego (załącznik do protokołu nr 14 z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach w dniu 15 czerwca 1971 r.).

[87] Niektóre z komisji przestały istnieć na wniosek samych zainteresowanych. Tak stało się np. z Komisją Pedagogiczną, której przewodniczący J. Pieter złożył 15 grudnia 1962 roku rezygnację z prac w ŚIN. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/618, k. 193, J. Pieter: *Od Instytutu Śląskiego…*

[88] AP Kat., KW PZPR Kat., WNOiK, sygn. 1, k. 6–12, Notatka o realizacji uchwał Egzekutywy KW PZPR w Katowicach, podjętych 27 stycznia 1961 roku w sprawie działalności i rozwoju Śląskiego Instytutu Naukowego.

(„członka KW i przewodniczącego komisji nauki KW PZPR") i H. Zielińskiego („sekretarza Komitetu Uczelnianego PZPR Uniwersytetu Wrocławskiego") oraz udział w posiedzeniach z ramienia WRN w Katowicach należącego do PZPR M. Grabani. Ponownie wskazano na pojawienie się w gremium kierującym placówką członków partii – na stanowisku sekretarza naukowego A. Kałuży, jako wicedyrektora A. Melicha, a także zatrudnienie członków PZPR w funkcji kierowników: administracji i działu wydawniczego. Odnotowano utworzenie Podstawowej Organizacji Partyjnej (POP), która w momencie sporządzania notatki liczyła już 12 osób (11 członków PZPR i kandydata)[89]. Autorzy dokumentu podkreślili rolę Prezydium WRN w Katowicach w poprawie sytuacji kadrowej i organizacyjnej Instytutu. Zwrócono uwagę na: przekazanie ŚIN dodatkowych pomieszczeń, podjęcie uchwał o zabezpieczeniu finansowym i zwiększeniu liczby etatów do 1965 roku (do kwoty 8 milionów złotych oraz 82 etatów naukowych), oddelegowanie do prac Prezydium Rady Naukowej wiceprzewodniczącego WRN, wystąpienie w porozumieniu z PAN w kwietniu 1962 roku do Prezydium Rady Ministrów PRL z wnioskiem o objęcie ŚIN ustawą o instytutach naukowo-badawczych[90].

Efekt starań mających na celu prawne przekształcenie jednostki udało się osiągnąć 5 grudnia 1962 roku, kiedy na wspólny wniosek Prezydium WRN w Katowicach i PAN (wsparty odpowiednimi naciskami ze strony KW PZPR oraz Prezydium WRN w Katowicach) Rada Ministrów podjęła podpisaną przez premiera Józefa Cyrankiewicza uchwałę, rozciągającą przepisy ustawy o instytutach naukowo-badawczych również na ŚIN. W uchwale tej zaakceptowano powstanie placówki naukowej ŚIN – jako instytutu naukowo-badawczego prowadzonego przez Stowarzyszenie pod tą samą nazwą, oraz określono, że ma ona uprawnienia tożsame z innymi państwowymi placówkami naukowymi. Wydział Nauk Społecznych PAN został opiekunem naukowym (merytorycznym) ŚIN, organem finansującym jego działalność miało zaś być Prezydium WRN w Katowicach (formalnie objęcie ustawą nastąpiło 15 maja 1963 roku)[91]. W zmienionym statucie (nowe brzmienie

[89] W 1963 roku I sekretarzem POP ŚIN była W. Mrozek. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/76, k. 178–180, Pismo dyrektora ŚIN doc. J. Koraszewskiego do zastępcy sekretarza Wydziału I PAN prof. Tadeusza Cieślaka z 4 maja 1963 roku.

[90] AP Kat., KW PZPR Kat., WNOiK, sygn. 1, k. 1–2, Notatka o realizacji uchwał Egzekutywy KW PZPR w Katowicach, podjętych 27 stycznia 1961 roku w sprawie działalności i rozwoju Śląskiego Instytutu Naukowego.

[91] Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), CA KC PZPR, sygn. 619, k. 169, Notatka w sprawie społecznych instytutów naukowo-badawczych; AAN, Kom. Kwal. Prac. Nauki, sygn. 290/749, k. 3, Uchwała RM z 5 XII 1962; IPN Bu 1585/22298, b.p., Śląski Instytut Naukowy w Katowicach – wykreślenie z rejestru; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/26, k. 4–5, Notatka w sprawie statusu i działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w okresie 1934–1983; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/76, k. 184, Protokół z posiedzenia Prezydium Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach odbytego w dniu 15 stycznia 1963 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/76, k. 92, Założenia do planu działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w 1964 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 61, Informacja o działalności Śląskiego Instytutu Naukowego – Instytutu Naukowo-Badawczego w Katowicach; IPN Bu 1585/22298, k. 10, Uchwała nr 371/62 Rady Ministrów z dnia 5 grudnia 1962 roku w sprawie rozciągnięcia przepisów ustawy o instytutach naukowo-badawczych na Śląski Instytut Naukowy w Katowicach. Por.: I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego…*, s. 79; A. Hre-

nadzwyczajne walne zebranie członków Stowarzyszenia zatwierdziło w marcu 1963 roku) zamieszczono zapis, że „bezpośredni nadzór nad stowarzyszeniem sprawuje Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach, które też finansuje jego instytut – Śląski Instytut Naukowy – Instytut Naukowo-Badawczy". Utrzymano dotychczasową strukturę i zadania Instytutu, jego siedzibą nadal był gmach Biblioteki Śląskiej[92]. Decyzja Rady Ministrów wprowadziła w ten sposób jednocześnie zmianę w działalności Stowarzyszenia, odtąd do realizacji własnych zadań prowadziło ono ŚIN jako instytut naukowo-badawczy (dlatego pełna nazwa brzmiała odtąd: Śląski Instytut Naukowy – Instytut Naukowo-Badawczy), który przejął agendy i prace prowadzone do tej pory przez Stowarzyszenie[93]. Rozwiązanie to miało na celu – o czym była już mowa – m.in. zmianę pozycji naukowej i prawnej Instytutu, a także pomoc w jego rozwoju kadrowym (np. w zakresie polityki jednoetatowości)[94].

Wprowadzone rozwiązania spowodowały, że ŚIN znalazł się w grupie zaledwie trzech w skali całego kraju tzw. instytutów społecznych (tj. prowadzonych przez stowarzyszenia). Oprócz niego podobny status miały: Instytut Zachodni w Poznaniu oraz IŚ w Opolu. Tłumacząc rolę wszystkich tych placówek, autorzy zachowanej w zbiorach Archiwum Akt Nowych w Warszawie partyjnej notatki „w sprawie rozciągnięcia przepisów ustawy o instytutach naukowo-badawczych na instytuty podległe spółdzielczości pracy i organizacjom społecznym" wskazywali, że prowadzone przez te jednostki badania naukowe i przygotowywane publikacje („w zakresie zagadnień Śląska i problemu niemieckiego") miały szczególne znaczenie polityczne i społeczne, a same instytuty były ważnymi ośrodkami nauki i myśli humanistycznej na terenach „o znacznym nasyceniu problematyką techniczną i znacznym rozwoju gospodarczym", które odgrywały istotną rolę w „kojarzeniu społecznych terenowych potrzeb i dążeń ze społecznymi potrzebami i dążeniami ogólnokrajowymi". Zwracali także uwagę, że ich zdaniem objęcie instytutów ustawą miało pozwolić na wzmocnienie potencjału ich kadr naukowych i pogłębienie prowadzonych prac naukowo-badawczych[95].

Mimo reorganizacji nie zmienił się skład władz Stowarzyszenia. Do Prezydium Kuratorium wchodzili sprawdzeni i akceptowani (w większości nawet popierani)

---

benda, J. Ligęza: *Oświata, nauka, kultura*. W: *Katowickie. Rozwój województwa w Polsce Ludowej*. Red. H. Rechowicz. Warszawa 1970, s. 197; J. Kokot: *Instytut Śląski. Instytut Naukowo-Badawczy (1957–1972)*. Opole 1972, s. 5–6.

[92] AP Kat., ŚIN, sygn. 24, k. 4–18, Statut Śląskiego Instytutu Naukowego z 1963 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 62, Informacja o działalności Śląskiego Instytutu Naukowego – Instytutu Naukowo-Badawczego w Katowicach; K. Miroszewski: *Ośrodki nauki w Katowicach do 1968 roku*…, s. 219.

[93] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 61, Informacja o działalności Śląskiego Instytutu Naukowego – Instytutu Naukowo-Badawczego w Katowicach.

[94] AP Kat., KW PZPR Kat., WNOiK, sygn. 1, k. 4, Notatka o realizacji uchwał Egzekutywy KW PZPR w Katowicach, podjętych 27 stycznia 1961 roku w sprawie działalności i rozwoju Śląskiego Instytutu Naukowego.

[95] AAN, CA KC PZPR, sygn. 253, k. 142, Notatka w sprawie rozciągnięcia przepisów ustawy o instytutach naukowo-badawczych na instytuty podległe spółdzielczości pracy i organizacjom społecznym.

przez władze partyjne badacze: K. Popiołek (prezes), H. Zieliński (zastępca prezesa), W. Zastawny (zastępca prezesa), J. Koraszewski (sekretarz), H. Rechowicz (zastępca sekretarza), M. Grabania i B. Schmidt-Kowalski (członkowie). Członkami Kuratorium byli: J. Bohucki, M. Borecki, J. Gliszczyński, M. Gładysz, A. Jahn, A. Konieczny, B. Krupiński, T. Laskowski, K. Lepszy, A. Melich, S. Ochęduszko, K. Piwarski, S. Respond, M. Szczaniecki, R. Stachoń, W. Szewczyk, E. Zaczyński oraz J.K. Zaremba[96]. Modyfikacji uległ natomiast skład Rady Naukowej, zrzeszającej odtąd tylko 10 osób (tabela 6).

Tabela 6. Skład Rady Naukowej ŚIN w 1963 roku

Lp.	Imię i nazwisko	Reprezentowana instytucja i zajmowane stanowisko	Funkcja
1.	Kazimierz Popiołek	Uniwersytet im. B. Bieruta we Wrocławiu – dziekan Wydziału Filozoficzno-Historycznego	przewodniczący
2.	Paweł Rybicki	Uniwersytet Jagielloński – kierownik Katedry Socjologii i Demografii	zastępca przwodniczącego
3.	Marek Grabania	Prezydium WRN w Katowicach – zastępca przewodniczącego; członek Komisji Nauki i Oświaty KW PZPR w Katowicach	członek
4.	Józef Kokot	ŚIN – kierownik Pracowni Niemcoznawczej; Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Opolu – docent	członek
5.	Józef Ligęza	Muzeum Górnośląskie w Bytomiu – dyrektor	członek
6.	Czesław Madajczyk	Instytut Historii PAN – profesor	członek
7.	Wanda Mrozek	ŚIN – kierownik Pracowni Socjologicznej	członek
8.	Józef Szaflarski	Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Katowicach – rektor	członek
9.	Władysław Zastawny	Komisja Nauki i Oświaty KW PZPR w Katowicach – kierownik; Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Katowicach – wykładowca	członek
10.	Henryk Zieliński	Uniwersytet im. B. Bieruta we Wrocławiu – profesor nadzwyczajny	członek

Źródło: AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 72–73, Załącznik nr 3. Władze Stowarzyszenia i Instytutu.

[96] Komentując skład Kuratorium, odnotowano: „Nad działalnością Stowarzyszenia czuwa Kuratorium. W skład jego wchodzą nie tylko przedstawiciele nauk humanistycznych i społecznych, ale także nauk technicznych i działacze społeczni oraz pracownicy nauki spoza terenu województwa katowickiego. W interesie bowiem Stowarzyszenia i rozwoju nauk społecznych w woj. katowickim leży, aby w organie kierującym i zarządzającym zasiadali ludzie dużej wiedzy i doświadczenia, którzy potrafią szerzej spojrzeć na działalność

Patrząc na skład Kuratorium i Rady Naukowej ŚIN, zwraca uwagę powolna wymiana zarówno pokoleniowa, jak i „ideologiczna". Wciąż w gremiach tych obecni byli naukowcy „starej daty" (choć aprobujący nową rzeczywistość – jak K. Popiołek czy P. Rybicki), ale coraz większą grupę stanowili badacze-marksiści oraz osoby ściśle związane z aparatem rządzącej partii (M. Grabania, W. Zastawny czy H. Zieliński)[97].

Opisane działania, zrealizowane do końca 1962 roku, stanowiły zwieńczenie pierwszego etapu „reformowania" Instytutu. Mimo wprowadzania zmian prawnych (a może właśnie z tego powodu) w grudniu 1962 roku plany przekształcenia ŚIN w uczelnię wyższą pozostawały nadal tematem analiz partyjnych. 22 grudnia 1962 roku omawiano je podczas obrad Komisji Nauki przy Wydziale Oświaty, Nauki i Kultury KW PZPR w Katowicach. Zaproszony na posiedzenie dyrektor Instytutu J. Koraszewski krótko zreferował ówczesną działalność ŚIN, wskazując na stopniowy rozwój instytucji, opisując także poszczególne etapy jej działalności. Zwrócił uwagę na istniejące trudności, wśród których podkreślił brak kandydatów (naukowców), którzy zdecydowaliby się zmienić dotychczasowe miejsce pracy i przejść na stałe do ŚIN. Przedstawił jednak Instytut jako jednostkę naukowo-badawczą o odpowiednim potencjale („zdołano zgrupować sporą ilość pracowników (tak samodzielnych, jak i pomocniczych pracowników nauki)") oraz humanistycznym charakterze, prowadzącą starania o zorganizowanie uniwersytetu. Wnioski Komisji Nauki przy Wydziale Oświaty, Nauki i Kultury KW PZPR w Katowicach „szły w kierunku wskazania na potrzebę i możliwości poczynienia dalszych kroków w celu realizacji wytycznych Egzekutywy KW PZPR ze stycznia 1961 r."[98]. W „Notatce o realizacji uchwał Egzekutywy KW PZPR w Katowicach" odnotowano: „Nie analizując szczegółowo wszystkich pozytywnych zmian w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego, należy podkreślić, że po upływie blisko dwóch lat od chwili podjęcia uchwały Egzekutywy KW PZPR, dojrzały

Stowarzyszenia i potrzeby naszego województwa. Skład Kuratorium jest zarazem odbiciem powiązania i oparcia działalności Stowarzyszenia o pracowników naukowych i społeczeństwa". AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 62, Informacja o działalności Śląskiego Instytutu Naukowego – Instytutu Naukowo-Badawczego w Katowicach.

[97] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 1–4, Regulamin Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego – Instytutu Naukowo-Badawczego w Katowicach; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/79, k. 193–196, Regulamin Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego – Instytutu Naukowo-Badawczego w Katowicach; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/76, k. 180–181, Pismo przewodniczącego Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach R. Nieszporka do sekretarza naukowego Polskiej Akademii Nauk prof. Henryka Jabłońskiego z 9 kwietnia 1963 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/76, k. 178–180, Pismo dyrektora ŚIN doc. J. Koraszewskiego do zastępcy sekretarza Wydziału I PAN prof. Tadeusza Cieślaka z 4 maja 1963 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/76, k. 134, Protokół z pierwszego posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego – Instytutu Naukowo-Badawczego w Katowicach odbytego w dniu 22 czerwca 1963 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/92, k. 48, Pismo zastępcy sekretarza naukowego PAN Maurycego Jaroszyńskiego do J. Koraszewskiego z 22 czerwca 1963 r.

[98] *„Wyrósł z dobrego drzewa…"*…, s. 244; AP Kat., KW PZPR Kat., WNOiK, sygn. 301/XVI/6, k. 179, Z posiedzenia Komisji Nauki przy Wydziale Oświaty, Nauki i Kultury KW PZPR w Katowicach. Sprawa przekształcenia Śląskiego Instytutu Naukowego w uczelnię wyższą; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/76, k. 184, Protokół z posiedzenia Prezydium Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach odbytego w dniu 15 stycznia 1963 r.

warunki do kolejnych posunięć organizacyjnych i merytorycznych, które zapewnią dalszy prawidłowy rozwój Instytutu"[99].

Zmiany zaplanowane zostały bardzo wszechstronnie. Pierwszą kwestią była dalsza reorganizacja kadry kierowniczej. Po raz kolejny kreślono ówczesną sytuację personalną: obowiązki dyrektora pełnił J. Koraszewski, będący jednocześnie dyrektorem Biblioteki Śląskiej (tam zatrudniony był na tzw. pierwszym etacie) oraz pełniący mandat posła na Sejm PRL. Jego zastępcami byli J. Ligęza (jednocześnie dyrektor Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu) oraz A. Melich (pracujący także w Wyższej Szkole Ekonomicznej w Katowicach i zaabsorbowany przygotowywaniem pracy awansowej[100]). W gremium tym jedyną osobą zatrudnioną wyłącznie w ŚIN był sekretarz naukowy A. Kałuża. Dlatego przygotowane propozycje zmian zmierzały do tego, by dyrektor, zastępca i sekretarz stali się wyłącznie pracownikami Instytutu (stanowisko drugiego wicedyrektora planowano zlikwidować).

> W związku z tym należy dążyć, aby doc. dr J. Koraszewski w najbliższym czasie przeszedł całkowicie do pracy w Instytucie. Dr. A. Melichowi należy wyjść naprzeciw [zgłaszanym przez niego prośbom o zgodę na ustąpienie ze stanowiska – M.F.] i ułatwić habilitację, co będzie także w interesie rozwoju naszej kadry naukowej. Od obowiązków wicedyrektora po przekazaniu pracy następcy zwolnić go od 31 XII 1962 r. Doc. J. Ligęza od 1 I 1963 roku powinien przejść do pracy w Muzeum Śląskim [*de facto* chodziło o Muzeum Górnośląskie – M.F.], a w Instytucie może pracować w jednej z komisji naukowych. Należy powołać od 1 I 1963 roku nowego wicedyrektora z odpowiednimi kwalifikacjami naukowymi i organizacyjno-politycznymi. Może to być pracownik nauki z doktoratem[101].

---

[99] AP Kat., KW PZPR Kat., WNOiK, sygn. 301/XVI/6, k. 179, Z posiedzenia Komisji Nauki przy Wydziale Oświaty, Nauki i Kultury KW PZPR w Katowicach. Sprawa przekształcenia Śląskiego Instytutu Naukowego w uczelnię wyższą.

[100] O faktycznych trudnościach z łączeniem funkcji w ŚIN i Wyższej Szkole Ekonomicznej może świadczyć pismo K. Popiołka do dziekana Rady Wydziału Przemysłu WSE w Katowicach, w którym przewodniczący Prezydium Rady Naukowej Instytutu prosił o zgodę na dalsze zatrudnienie A. Melicha. W obszernym uzasadnieniu pisał m.in.: „Uzasadniając powyższy wniosek, pragniemy podkreślić, że dr A. Melich z ramienia dyrekcji sprawuje opiekę nad pracami szeregu Komisji Instytutu (Niemcoznawczą, Ekonomiczną, Socjologiczną, Demograficzno-Statystyczną i Geograficzną) i swym wkładem pracy w poważnym stopniu przyczynił się do rozwoju prac badawczo-naukowych na tym odcinku działalności naszej placówki. W planach rozwojowych Śląskiego Instytutu Naukowego sprecyzowanych uchwałą Egzekutywy KW PZPR z dnia 17 I 1961 r. oraz uchwałą Prezydium WRN Nr 23/293 z dnia 28 VII 1961 r. na te właśnie kierunki działalności położony ma być szczególny nacisk. W związku z tym sprawowanie funkcji wicedyrektora i opieki nad wyżej wymienionymi Komisjami jest dla dalszego prawidłowego rozwoju tych prac, jak również całej placówki, konieczne". Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 9/136, k. 23, Pismo przewodniczącego Prezydium Rady Naukowej ŚIN K. Popiołka do dziekana Rady Wydziału Przemysłu WSE w Katowicach P. Tendery z 28 października 1961 r.

[101] AP Kat., KW PZPR Kat., WNOiK, sygn. 1, k. 2, Notatka o realizacji uchwał Egzekutywy KW PZPR w Katowicach, podjętych 27 stycznia 1961 roku w sprawie działalności i rozwoju Śląskiego Instytutu Naukowego.

Wypada odnotować, że wzmiankowane poszukiwania nie trwały długo, a ich efekt był przewidywalny. Wybór padł na H. Rechowicza, którego kariera naukowa rozwinęła się błyskawicznie. Pracę doktorską obronił w 1962 roku na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu im. B. Bieruta we Wrocławiu (promotorem był H. Zieliński) i właściwie zaraz potem (od 1 stycznia 1963 roku) trafił do Instytutu, gdzie od razu został zastępcą dyrektora, zmieniając na tym stanowisku A. Melicha (oficjalnym powodem jego ustąpienia było przygotowywanie rozprawy habilitacyjnej, obciążenie obowiązkami w Wyższej Szkole Ekonomicznej w Katowicach oraz stan zdrowia uniemożliwiający tak intensywną pracę)[102]. Warto zauważyć, że zatrudnienie H. Rechowicza w praktyce oznaczało przejęcie przez niego zadań związanych z kierowaniem placówką[103]. Nowy wicedyrektor szybko piął się po drabinie kariery naukowej – po zaledwie 10 miesiącach pracy w ŚIN uzyskał awans na samodzielnego pracownika naukowo-badawczego (stosowną uchwałę podjęto 24 października 1963 roku). O szczególnej pozycji H. Rechowicza świadczą zresztą zachowane dokumenty. W piśmie sekretarza Wydziału I PAN S. Żółkiewskiego do sekretarza naukowego PAN składany wniosek zyskał poparcie ze strony Wydziału I „z uwagi na osiągnięcia naukowe zainteresowanego oraz poważne zasługi społeczne i polityczne"[104]. W dokumentacji Archiwum Akt Nowych nie zachowała się przygotowana dla PAN opinia S. Arnolda, pozostało natomiast pismo ówczesnego I sekretarza KW PZPR w Katowicach, świadczące także o pozanaukowych kryteriach wyboru. W sporządzonym na oficjalnym papierze, opatrzonym pieczęcią katowickiego KW PZPR, dokumencie zapisano m.in.:

> W związku z wnioskiem Kuratorium Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach o powołanie dr. Henryka Rechowicza na samodzielnego pracownika naukowo-badawczego, przesyłamy charakterystykę ww. oraz stanowisko Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Katowicach w tej sprawie. Dr Henryk Rechowicz jest zastępcą dyrektora Ślą-

[102] Jednocześnie na stanowisku wicedyrektora do czasu zatwierdzenia nowego statutu pozostał J. Ligęza. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/76, k. 183, Protokół z posiedzenia Prezydium Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach odbytego w dniu 15 stycznia 1963 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/136, k. 18, Pismo A. Melicha do dyrektora ŚIN J. Koraszewskiego z 19 listopada 1962 r. Po latach sam A. Melich uzasadnił, że odszedł z Instytutu, „nie widząc możliwości dalszej twórczej w nim pracy". Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/618, k. 196, A. Melich: *Przed dwudziestu laty…*

[103] W jednym z dokumentów z tego okresu można przeczytać: „wicedyrektor jest na pełnym i wyłącznym etacie w Instytucie. Wpłynęło to korzystnie na pracę dyrekcji i na kierowanie całokształtem działalności Instytutu". Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/76, k. 92, Założenia do planu działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w 1964 r.

[104] W dokumencie sporządzonym (w zasadzie podpisanym) przy tej okazji przez J. Koraszewskiego i K. Popiołka można przeczytać: „Obok osiągnięć w zakresie naukowym dr H. Rechowicz zyskał sobie poważne zasługi na polu społecznym i politycznym. Za działalność w szeregach ZWM odznaczony został Srebrnym Krzyżem Zasługi – działając aktywnie w szeregach PPR, a następnie PZPR pełnił szereg odpowiedzialnych funkcji. Obecnie jest sekretarzem Komisji Historycznej KW PZPR oraz aktywistą Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Katowicach". Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/76, k. 169, Charakterystyka dorobku naukowo-badawczego oraz kwalifikacji moralnych i postawy społecznej dra Henryka Rechowicza.

skiego Instytutu Naukowego w Katowicach. Pochodzi z rodziny robotniczej. Studiował w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Katowicach na Wydziale Mat.-Fiz.-Chem. – sekcja fizyki. Uczelnię tę ukończył w 1953 r., uzyskując dyplom studiów wyższych z prawem nauczania w szkołach średnich ogólnokształcących i zawodowych. Następnie rozpoczął studia w Wyższej Szkole Nauk Społecznych w Warszawie na Wydziale Historyczno-Socjologicznym, gdzie uzyskał tytuł magistra. Stopień doktora nauk humanistycznych uzyskał na Wydziale Historyczno-Filozoficznym Uniwersytetu im. B. Bieruta we Wrocławiu. Obecnie posiada więc ukończone dwa fakultety. Od 1953 r. do stycznia 1963 pracował na stanowisku kierownika Referatu Historii Partii w Komitecie Wojewódzkim PZPR w Katowicach. Wiele zajmował się historią miejscowego ruchu robotniczego oraz dziejami Śląska w Polsce Ludowej. Wykazywał dużo inicjatywy w zakresie organizowania badań zarówno na terenie województwa katowickiego, jak również poza nim. Był organizatorem kilku sesji i konferencji naukowych. W roku 1957 wiąże się z Komisją Historyczną przy nowo powstałym Śląskim Instytucie Naukowym. Ściśle współpracuje z przewodniczącym Komisji prof. dr. Kazimierzem Popiołkiem w ustalaniu kierunku badań i ich realizacji. W styczniu 1963 r. zostaje powołany na stanowisko zastępcy dyrektora Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach.

Dr Henryk Rechowicz posiada poważny dorobek naukowy, obejmujący około 20 pozycji, w postaci opracowań naukowych, wydawnictw źródłowych i publikacji popularno-naukowych oraz szereg artykułów publicystycznych. Do najważniejszych prac należy zaliczyć pracę na temat wyborów w 1947 roku w ówczesnym województwie śląsko-dąbrowskim oraz na temat działalności Polskiej Partii Robotniczej na tym terenie w latach okupacji. Dużą zasługą dr. Henryka Rechowicza jest zebranie pokaźnego materiału wspomnieniowego działaczy ruchu robotniczego i uratowanie w ten sposób cennego materiału źródłowego dla dalszych badań.

Niezależnie od osiągnięć naukowych, posiada również poważne zasługi za swą działalność społeczno-polityczną. Był członkiem Związku Walki Młodych i za działalność w tej organizacji został odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi. Następnie był aktywnym członkiem Polskiej Partii Robotniczej, a od zjednoczenia PZPR. Pełnił szereg odpowiedzialnych funkcji. Obecnie jest sekretarzem Komisji Historycznej przy KW PZPR w Katowicach. Postawa moralno-etyczna nie budzi żadnych zastrzeżeń. Biorąc powyższe pod uwagę, Komitet Wojewódzki PZPR w Katowicach usilnie popiera wniosek o powołanie dr. Henryka Rechowicza na samodzielnego pracownika naukowo-badawczego[105].

Podobne w tonie były wypowiedzi „opiniodawców" wniosku: W. Jakóbczyka, C. Madajczyka oraz H. Zielińskiego. Ostatni z nich wskazywał na „nacechowanie wielką dojrzałością naukowego myślenia i dowodzenia" prowadzonych badań; W. Jakóbczyk zwracał uwagę na zakres badań „ściśle sprecyzowany i służący ogólnemu interesowi politycznemu i kulturalnemu Śląska i Zagłębia", C. Madajczyk zaś podkreślał „połączenie głębszych zainteresowań ruchem rewolucyjnym na

[105] AAN, Kom. Kwal. Prac. Nauki, sygn. 290/749, k. 1–2, 4–6, Dokumentacja awansowa H. Rechowicza.

Śląsku z nieźle opanowanym warsztatem badawczym". Najlepiej wydźwięk opinii oddaje ostatnie zdanie tekstu H. Zielińskiego: „Można bez przesady powiedzieć, że niejeden docent w Polsce nie może pochlubić się wynikami, jakie w swym dorobku naukowym posiada dr Rechowicz"[106]. Komentując starania KW PZPR w Katowicach oraz przywołane wypowiedzi, warto po raz kolejny podkreślić, że tego rodzaju argumentacja wyraźnie wskazuje, że wojewódzkie władze partyjno-państwowe miały ogromną potrzebę wykreowania własnej grupy badaczy-marksistów, a dotychczasowa działalność górnośląskich historyków (m.in. K. Popiołka) nie budziła pełnego zaufania (mimo że jeszcze w 1964 roku E. Gierek określał w piśmie do rektora Uniwersytetu im. Bolesława Bieruta we Wrocławiu K. Popiołka jako „uczuciowo związanego" z województwem katowickim[107]).

Henryk Rechowicz nie był jedynym przedstawicielem KW PZPR oraz innych środowisk bliskich władzy, który w latach 1963–1964 pojawił się w Instytucie. Poza nim pracownikami Instytutu zostali także inni działacze partyjni, np. od 1952 roku związany z wojewódzkimi strukturami PZPR Izrael Figa, 9 kwietnia 1963 roku skierowany do ŚIN przez Wydział Organizacyjny KW PZPR w Katowicach[108]. W grudniu tego samego roku (pracę rozpoczął w styczniu 1964 roku) do Instytutu skierowany został przez Zarząd Wojewódzki Związku Młodzieży Wiejskiej w Katowicach M. Fazan, jeden z pracowników najdłużej związanych z Instytutem[109]. Rok później uchwałą Prezydium WRN w Katowicach (z 17 grudnia) szeregi ŚIN zasilił (oficjalnie w związku z rezygnacją ze stanowiska zastępcy przewodniczącego Prezydium WRN w Katowicach został doń „przekazany") M. Grabania, prominentny działacz PZPR. O formie transferów może świadczyć ostatni z podanych przykładów. Zwraca tu uwagę fakt „przekazania", ale także wynikający z uchwały, nałożony na dyrektora ŚIN obowiązek „niezwłocznego załatwienia niezbędnych formalności związanych z powołaniem dra Marka Grabani na samodzielnego pracownika naukowo-badawczego"[110].

Zmiana sytuacji prawnej i częściowa wymiana kadry w latach 1963–1964 spowodowały, że okres ten można uznać za kolejną ważną wewnętrzną cezurę w funk-

[106] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/76, k. 128, Pismo prof. dr. Witolda Jakóbczyka do Dyrekcji Instytutu Śląskiego w Katowicach [*sic!*] z 15 IV 1963 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/76, k. 129, Pismo doc. dr. Czesława Madajczyka do Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego z 29 V 1963 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/76, k. 131–132, Opinia o kwalifikacjach naukowych dr. Henryka Rechowicza (pismo z 16 IV 1963 r.).

[107] Archiwum Uniwersytetu Śląskiego (dalej: AUŚ), teczki personalne pracowników, sygn. P 382, b.p., Teczka osobowa prof. K. Popiołka. List członka Biura Politycznego KC PZPR i I sekretarza KW PZPR w Katowicach E. Gierka do rektora Uniwersytetu im. B. Bieruta we Wrocławiu z 8 X 1964 r.; *„Wyrósł z dobrego drzewa…"*…, s. 252.

[108] AP Kat., ŚIN, sygn. 9/27, Pismo kierownika Wydziału Organizacyjnego KW A. Gańczarczyka do ŚIN z 9 kwietnia 1963 r.

[109] AP Kat., ŚIN, sygn. 9/41, k. 197, Pismo przewodniczącego ZW ZMW Andrzeja Żabińskiego do Instytutu Śląskiego w Katowicach [*sic!*] z 6 grudnia 1963 r.

[110] AP Kat., ŚIN, sygn. 9/52, k. 58, Uchwała nr 32/556 Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach z dnia 17 grudnia 1964 r. w sprawie zatrudnienia ob. dra Marka Grabani w Śląskim Instytucie Naukowym w Katowicach.

cjonowaniu Instytutu. Dostrzegali to zresztą sami zatrudnieni w nim pracownicy (również ci „przekazywani" czy „delegowani"). W swym liście do Jadwigi Miękiny-Pindur, biografki L. Brożka, M. Fazan napisał bowiem po latach:

> dopiero po 1963 roku w Śląskim Instytucie Naukowym rządząca wówczas w Polsce partia „przejęła kierowniczą rolę". Oczywiście pod tą formułką należy wpisać nazwiska ludzi, którzy odtąd decydowali o wszystkim, co działo się w Śląskim Instytucie Naukowym. Umacnianie kierowniczej roli trwało trochę czasu i dopiero gdzieś około 1966–1967 roku dały się odczuć tego skutki w postaci modyfikacji programów badawczych, programu „Zarania Śląskiego" oraz odsuwania od decyzji w sprawach niektórych – najczęściej starszych – ludzi. Coraz mniej do powiedzenia mieli J. Koraszewski, J. Ligęza[111], Z. Hierowski (zmarł zresztą w grudniu 1967), A. Targ[112] i inni[113].

Dodawał jednocześnie, że w Instytucie doszło wówczas w jego ocenie do zerwania „wielu nici śląskiej tradycji dziejowej i kulturalnej. Na plan pierwszy wysunęły się nauki prezentystyczne – ekonomia, socjologia, tzw. niemcoznawstwo, zlikwidowano natomiast Pracownię Historycznoliteracką i serię Pisarze Śląscy XIX i XX Wieku […], program badawczy Zakładu Historii ograniczono do dziejów ruchu robotniczego oraz… powstań śląskich"[114].

Zwieńczenie zmian organizacyjnych nastąpiło w kwietniu 1963 roku. Przewodniczący Prezydium WRN w Katowicach R. Nieszporek wystosował wtedy do sekretarza naukowego PAN Henryka Jabłońskiego pismo z prośbą o wybór władz nowo powołanego Instytutu. Skład dyrekcji objął dotychczasowych członków: J. Koraszewskiego, H. Rechowicza oraz A. Kałużę; Rada Naukowa zaś – przywołaną już grupę 10 naukowców i działaczy[115]. Analizę statusu prawnego ŚIN i jego działalności w zmienionych realiach Sekretariat Naukowy Wydziału I PAN przeprowadził ostatecznie na plenarnym posiedzeniu 30 października 1963 roku. Dokonał wówczas „satysfakcjonującej i konstruktywnej pierwszej krytycznej oceny" Instytutu, w konsekwencji której „autorytatywne gremium […] podkreślało potrzebę jak najściślejszej współpracy, zwłaszcza w konstruowaniu planu naukowo-badaw-

[111] W 1967 roku ograniczył wymiar zatrudnienia w ŚIN. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 9/118, k. 15, Pismo wicedyrektora ŚIN H. Rechowicza do J. Ligęzy z 25 listopada 1967 r.

[112] W 1967 roku zakończył etatową pracę w ŚIN, ostatecznie odszedł w 1970 roku. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 9/239, k. 12, Pismo dyrektora ŚIN H. Rechowicza do A. Targa z 21 października 1970 r.

[113] Za: J. Miękina-Pindur: *Ludwik Brożek „śląski Estreicher". Sylwetka bibliologa, bibliofila i regionalisty.* Katowice 2001, s. 75.

[114] Ibidem.

[115] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/76, k. 180–181, Pismo przewodniczącego Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach R. Nieszporka do sekretarza naukowego Polskiej Akademii Nauk prof. Henryka Jabłońskiego z 9 kwietnia 1963 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/76, k. 178–180, Pismo dyrektora ŚIN doc. J. Koraszewskiego do zastępcy sekretarza Wydziału I PAN prof. Tadeusza Cieślaka z 4 maja 1963 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/76, k. 134, Protokół z pierwszego posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego – Instytutu Naukowo-Badawczego w Katowicach odbytego w dniu 22 czerwca 1963 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/92, k. 48, Pismo zastępcy sekretarza naukowego PAN Maurycego Jaroszyńskiego do J. Koraszewskiego z 22 czerwca 1963 r.

czego ŚIN z instytutami PAN-owskimi oraz z instytutami: Zachodnim i Śląskim w Opolu" (wskazano przede wszystkim na płaszczyznę współpracy z Instytutem Historii PAN)[116].

Mimo zgłaszanych wątpliwości i przywoływanych krytycznych opinii środowisk partyjnych pierwszych pięć lat funkcjonowania placówki pod kierunkiem J. Koraszewskiego z perspektywy środowisk naukowych uznawano za zasadniczo udane. W czerwcu 1962 roku na posiedzeniu Rady Naukowej Instytutu jego dotychczasową działalność oceniono jako dobrą. Do osiągnięć ŚIN Prezydium Rady Naukowej zaliczyło efektywną pracę komisji Ekonomicznej i Niemcoznawczej, skoncentrowanie wokół prac obu tych komisji licznego grona pomocniczych pracowników nauki, zorganizowanie w Instytucie seminariów doktoranckich oraz akcji odczytowych. Wśród mankamentów w funkcjonowaniu wymieniano natomiast: słabą jakość wydawnictw i brak poważniejszych monografii (zwłaszcza autorstwa pracowników ŚIN), brak współpracy Instytutu z regionalnymi towarzystwami naukowymi oraz niewystarczający proces planowania, koordynacji i kontroli komisji ze strony dyrekcji Instytutu[117]. W 1964 roku wyznaczając szczegółowe formy pracy i kierunki rozwojowe ŚIN, postulowano ponadto nawiązanie kontaktów z pracowniami Instytutu w Warszawie i Krakowie (w zakresie językoznawstwa)[118]. Pozytywną opinię wystawił także górnośląskiej placówce I sekretarz KW PZPR w Katowicach E. Gierek, pisząc w październiku 1964 roku (co prawda w kurtuazyjnym piśmie dotyczącym K. Popiołka), że ŚIN to „placówka zajmująca się szczególnie pilnymi dla regionu badaniami z zakresu historii najnowszej, ze szczególnym uwzględnieniem historii Śląska, socjologii i niemcoznawstwa"[119]. Można więc skonstatować, że wprowadzone modyfikacje zyskały aprobatę władz przekonanych o ich właściwym kierunku. Podobnie, wspominając realia początku lat sześćdziesiątych XX wieku, pisał Norbert Kołomejczyk:

> Zaangażowanie Instytutu w Katowicach było chwalebnym wyjątkiem. Tak się złożyło, że Instytut – obok ośrodków partyjnych: […] Zakładu Historii Partii i Wyższej Szkoły Nauk Społecznych – znalazł się w gronie inicjatorów i mecenasów historii powojennej, przede wszystkim Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego w okresie Polski Ludowej. Sprzyjał temu określony, przychylny klimat, wyrażający się głównie w zainteresowa-

[116] Z. Gorczyca: *O Jacku Koraszewskim*. W: *Szkice wspomnieniowe*…, s. 49; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 129, SŚIN 63.

[117] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/75, k. 167–168, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach odbytego dnia 26 czerwca 1962 r. Por. także AP Kat., ŚIN, sygn. 1/75, k. 40–43, Protokół z posiedzenia Prezydium Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach odbytego w dniu 14 marca 1961 r.

[118] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/47, k. 106, Protokół z Walnego Zebrania Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 24 marca 1964 r.

[119] AUŚ, teczki personalne pracowników, sygn. P 382, b.p., Teczka osobowa prof. K. Popiołka. List członka Biura Politycznego KC PZPR i I sekretarza KW PZPR w Katowicach Edwarda Gierka do rektora Uniwersytetu im. B. Bieruta we Wrocławiu z 8 X 1964 r.

niu i wsparciu ze strony władz politycznych, zwłaszcza kierownictwa wojewódzkiej organizacji PZPR[120].

W zbliżony sposób sytuację przedstawiono w sprawozdaniu C. Madajczyka i H. Zielińskiego „Stan badań i potrzeby w zakresie Polski Ludowej", sporządzonym najprawdopodobniej w 1963 roku. ŚIN wymieniono w nim – obok Zakładu Historii Partii, WSNS, Instytutu Zachodniego, Wojskowego Instytutu Historycznego, Instytutu Historii PAN, IŚ w Opolu, Wojskowej Akademii Politycznej oraz Instytutu Zachodnio-Pomorskiego – jako ważny ośrodek badań nad historią i współczesnością Polski Ludowej[121].

„Nowy" Instytut nie przestawał się przeobrażać. Profilując go w dalszym ciągu (uchwałą Kuratorium z 25 stycznia 1964 roku), wprowadzono wewnętrzny jego podział na: Samodzielną Pracownię Historyczną, Samodzielną Pracownię Niemcoznawczą, Samodzielną Pracownię Socjologiczną. Utrzymano jednocześnie pracownie: Historycznoliteracką, Etnograficzną, Komitet Redakcyjny „Śląskiej Kartoteki Biograficznej", zespoły: bibliografii śląskiej, atlasu językowego śląska, atlasu geograficzno-gospodarczego województwa katowickiego, oraz komisje: Ekonomiczną i Archeologiczną[122]. Takie rozwiązanie świadczyło o kierunku podejmowanych już wówczas zmian, zakładających dominację części tematyki badawczej (służyć miały temu stworzone „duże" pracownie) i badań uzupełniających (dlatego zaakceptowano istnienie oprócz nich także mniejszych pracowni i komisji). Prowadzona reorganizacja uwidoczniała jednocześnie wciąż obecne trudności kadrowe (szczególnie dostrzegalne przy nieskutecznych przez pewien okres próbach utworzenia pracowni Historycznej oraz Ekonomicznej, choć w przypadku tej drugiej brak tłumaczono możliwościami korzystania z pomocy pracowników Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Katowicach)[123]. Kłopoty udało się przezwyciężyć w 1965 roku, odtąd badania skoncentrowano w czterech podstawowych pracowniach: Historycznej, Niemcoznawczej, Socjologicznej i Ekonomicznej (w kolejnym roku pracownie Historyczna i Socjologiczna zostały przekształcone w zakłady naukowe)[124].

[120] N. Kołomejczyk: *Historia najnowsza w Śląskim Instytucie Naukowym*. W: *Szkice wspomnieniowe…*, s. 145; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/618, k. 223, N. Kołomejczyk: *Historia najnowsza w Śląskim Instytucie Naukowym* (maszynopis).

[121] AAN, CA KC PZPR, sygn. 275, k. 198, Sprawozdanie Czesława Madajczyka i Henryka Zielińskiego pt. „Stan badań i potrzeby w zakresie Polski Ludowej".

[122] IPN Bu, sygn. 1585/3671, k. 4, *Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w 1964 roku* (dalej: SŚIN 64). *Zarys planu naukowo-badawczego na 1965 rok*. Katowice 1965.

[123] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/75, k. 285, Program działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach na lata 1962–1965.

[124] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/47, k. 19, Protokół Walnego Zebrania Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 11 maja 1965 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/79, k. 140–141, Notatka Dyrekcji Śląskiego Instytutu Naukowego w sprawie powołania Pracowni Ekonomicznej; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/48, k. 5–8, Protokół z Walnego Zebrania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach odbytego w dniu 31 marca 1966 roku. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 22, Plan naukowy Śląskiego Instytutu Naukowego – Instytutu Naukowo-Badawczego w Katowicach na 1965 rok.

Analizując sposób działania Instytutu w zmienionych realiach, uwzględniano oczywiście jego sprofilowanie, wynikające ze ściślejszego niż dotąd podporządkowania celom partyjnym. Dlatego w założeniach dotyczących 1964 roku wskazywano na „obowiązki i zadania, które dla nauki polskiej zostały wytyczone na XIII Plenum KC PZPR", oraz na potrzebę włączenia się ŚIN do realizacji tych zadań w celu „służenia swymi wynikami budownictwu socjalistycznemu". Z takiego założenia wynikała planowana tematyka badawcza. Zakładano zwrócenie szczególnej uwagi na następujące kwestie: problemy województwa w Polsce Ludowej (w tym przede wszystkim: „walki o utrwalenie władzy ludowej", przeobrażenia społeczno-gospodarcze i kulturalne, przemiany zachodzące w klasie robotniczej i inteligencji, ekonomika głównych gałęzi przemysłu, problemy społeczne przemysłu i miast); kwestie gospodarcze w okresie Polski Ludowej (m.in. rola województwa w gospodarce PRL); badania nad rewizjonizmem w RFN (ze szczególnym uwzględnieniem: stosunku wobec Górnego Śląska, polityki i gospodarki RFN, polityki i gospodarki „imperializmu niemieckiego na Górnym Śląsku przed I wojną światową i w latach 1939–1945") oraz polityka i gospodarka NRD; badania nad historią regionalną (Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego) w XX wieku[125]. J. Koraszewski w 1964 roku ocenił, „wskazując na właściwą rolę Instytutu wobec dokonujących się przemian kulturalnych i społecznych": „prace naukowo-badawcze winny być przede wszystkim użyteczne dla społeczeństwa i przyczyniać się do przyspieszenia tych procesów. XX-lecie Polski Ludowej jest szczególną okazją do specjalnych aktów, jest etapem pójścia dalej po wytkniętych liniach, co sprowadza na Instytut nowe poważne obowiązki"[126].

Konsekwencja zmian spowodowała, że – jak już wspomniano – w 1964 roku badania Pracowni Historycznej koncentrowały się na problematyce „położenia i walki proletariatu" w okresie międzywojennym, w czasie okupacji i w dwudziestoleciu Polski Ludowej. W Pracowni Niemcoznawczej badania dotyczyły zagadnień „zachodnioniemieckiej Ostforschung ogólnej w stosunku do Polski, Ostforschung ekonomicznej i Ziomkostw Schlesierów". Socjologowie badali natomiast położenie klasy robotniczej, procesy integracji, socjologię pracy, miasta oraz zagadnienia kulturowe. Działania Pracowni Historycznoliterackiej dotyczyły trzech okresów w dziejach literatury śląskiej: do roku 1922, lat 1922–1939 i dwudziestolecia powojennej historii Polski. Naukowcy skupieni wokół Pracowni Etnograficznej koncentrowali swoją uwagę na zbieraniu pieśni więźniów obozów koncentracyjnych i partyzantów. Badań dopełniały prace przy Śląskiej Kartotece Biograficznej (przygotowywanie życiorysów „ludzi zasłużonych dla Śląska i Zagłębia")[127].

[125] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/76, k. 93–94, Założenia do planu działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w 1964 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/76, k. 4–6, Projekt planu naukowego Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach na rok 1964 r.

[126] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/47, k. 107, Protokół z Walnego Zebrania Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 24 marca 1964 r.

[127] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/47, k. 89, Walne Zebranie Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach (informacja prasowa); IPN Bu, sygn. 1585/3671, k. 8–9, SŚIN 64.

O ile oczekiwania wobec prac historycznych udało się określić dość łatwo, o tyle kwestia badań niemcoznawczych była bardziej skomplikowana. W 1964 roku dotychczasową działalność Pracowni Niemcoznawczej poddano szczególnej analizie. Na posiedzeniu Rady Naukowej Instytutu 23 czerwca specjalna komisja (w składzie: H. Zieliński i Marian Orzechowski z Uniwersytetu Wrocławskiego oraz Zdzisław Nowak z Instytutu Zachodniego) przedstawiła mocno krytyczne wnioski, wynikające z analizy licznych materiałów (m.in. planów pracy, sprawozdań, korespondencji, materiałów naukowych i katalogów). Wskazano w nich na niewłaściwe rozłożenie działań organizacyjnych (zbyt rozbudowaną sprawozdawczość i biurokratyzację), źle prowadzoną gospodarkę finansową (zwłaszcza w zakresie wypłaty honorariów), nieumiejętną selekcję tematyki (w zakresie części sporządzanych analiz) oraz nadmierne rozproszenie tematów[128]. W dyskusji nad wnioskami brali udział m.in. J. Kokot (kierownik pracowni), H. Rechowicz, K. Popiołek, B. Schmidt-Kowalski, W. Mrozek i H. Zieliński[129]. W konkluzji debaty przyjęto dwie uchwały, w których Rada Naukowa Instytutu, dostrzegając „poważny dorobek" pracowni, wskazała na: potrzebę koncentracji badań „na wyraźnie określonej i racjonalnie ograniczonej tematyce badawczej, dyktowanej potrzebami naukowymi i społeczno-politycznymi, możliwościami personalnymi pracowników i współpracowników Instytutu, z wzięciem pod uwagę możliwości i konieczności koordynacji z innymi krajami i częściowo zagranicznymi (w szczególności w NRD) placówkami naukowymi". Wskazała ponadto, że w stadium działania pracowni należało skoncentrować uwagę na „śledzeniu i analizowaniu charakteru i działalności śląskich ugrupowań rewizjonistycznych (ziomkostw) oraz innych poczynań w Niemczech Zachodnich, odnoszących się mniej więcej bezpośrednio do Śląska, z uwzględnieniem badań nad tzw. Ostforschung ekonomiczną nie tylko w odniesieniu do Śląska, ale w skali szerszej". Jako niezbędne postulowano także nawiązanie szerszej współpracy z innymi ośrodkami krajowymi (m.in. z Instytutem Zachodnim, Państwowym Instytutem Spraw Międzynarodowych i IŚ w Opolu), obejmującej m.in. wymianę pracowników (w ramach tzw. staży) oraz przekształcenie pracowni w zakład posiadający bogate zbiory biblioteczne i prasowe. Nowy twór miał skupiać specjalistów podzielonych na dwie kategorie: pracowników naukowo-badawczych i dokumentalistów, a celem wszystkich tych działań miało stać się zwiększenie społeczno-politycznej użyteczności ŚIN „w dziedzinie tzw. niemcoznawstwa" poprzez prowadzenie „ofensywnych poczynań naukowych"

[128] IPN Bu 1585/3671, k. 42–53, Uwagi o działalności Pracowni Niemcoznawczej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach.

[129] Por. IPN Bu, sygn. 1585/3671, k. 64–68, Wnioski i propozycje. Głos odrębny członka Komisji Rady Naukowej Śl.I.N. mającej w składzie 5-osobowym przedstawić wytyczne programowe dla Pracowni Niemcoznawczej (J. Kokota z 16 czerwca 1964 r.); IPN Bu, sygn. 1585/3671, k. 69–74, Stanowisko kierownictwa Pracowni Niemcoznawczej wobec „uwag" o jej działalności sformułowanych przez 5-osobową Komisję Rady Naukowej Śl.I.N.

(rozumianych jako realizacja zadań „doraźnych" – np. prowadzenie polemik oraz działalność „popularyzatorską")[130].

Wspomniano już, że prace niemcoznawcze były – z perspektywy władz partyjnych – szczególnie ważną częścią instytutowych badań. Pozostając w ścisłym związku z bieżącą praktyką polityczną władz wojewódzkich, miały dostarczać odpowiednich danych i argumentów Służbie Bezpieczeństwa, wojewódzkiej PZPR i stanowiącym narzędzie władz mediom[131]. Służyły także konkretnym działaniom operacyjnym aparatu bezpieczeństwa, realizowanym w ramach „zagadnień rewizjonizmu". Przykładem takiego rozwiązania może być sporządzona w sekcji niemcoznawczej specjalna kartoteka personalna działaczy ziomkowskich, skopiowana przez Wydział III Służby Bezpieczeństwa[132]. Mimo to w 1965 roku działalność Pracowni (a wcześniej Komisji) Niemcoznawczej i szerzej – całego ŚIN – została przez katowickich funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa oceniona krytycznie. Ich zdaniem, zespół niemcoznawczy „nie spełniał zasadniczej roli […] w zakresie przeciwdziałania politycznego w odniesieniu do rewizjonizmu zachodnioniemieckiego". Dodali, że ŚIN „ze względu na niewłaściwą pracę organizacyjną […] nie był w stanie wypracowywać na bieżąco swego przeciwdziałania i wydawania swych publikacji do wykorzystania przez organizację społeczno-polityczną"[133].

Maria Tomczak opisując działalność instytucji związanych z tzw. myślą zachodnią, podkreśliła, że wszystkie one zostały w połowie lat sześćdziesiątych „upartyjnione":

> Członkowie partii zaczęli coraz częściej reprezentować omawiane instytucje na zewnątrz. Oni wygłaszali wykłady, odczyty, brali udział w spotkaniach. Oni też decydowali w coraz większym stopniu o kierunkach i formach działalności placówek związanych z nurtem myśli zachodniej. Do ich określenia zaczęto stosować sformułowania w rodzaju: „wysunięta placówka frontu ideologiczno-politycznego w dziedzinie walki z imperializmem niemieckim". Nic też dziwnego, że już wkrótce instytucje „zachodnie" zaczęły być postrzegane przez społeczeństwo jako tuba propagandowa PZPR[134].

[130] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/78, k. 1–7, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 23 czerwca 1964 r.

[131] Warto przytoczyć opinię J. Holzera, który wspominając swój wyjazd do RFN w 1964 roku (wówczas już jako adiunkt w Instytucie Historii Uniwersytetu Warszawskiego), pisał, że z powodu perfekcyjnie funkcjonującej propagandy traktował go jak „wyprawę do jaskini zbrodni (oczywiście nazistowskich)". Por. J. Holzer: *Historyk w trybach historii. Wspomnienia*. Kraków 2013, s. 163–164.

[132] Wydział III Służby Bezpieczeństwa prowadził działania w zakresie „rozpoznawania, wykrywania, ograniczenia i likwidowania antypaństwowej działalności wymierzonej przeciw konstytucyjnemu ustrojowi PRL". Zajmował się m.in. kontrolowaniem środowisk naukowych, młodzieży akademickiej oraz instytutów naukowych i stowarzyszeń. Por. P. Piotrowski: *Struktury Służby Bezpieczeństwa MSW 1975–1990*. „Pamięć i Sprawiedliwość" 2003, nr 1, s. 65–74.

[133] Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach (dalej: IPN Ka), sygn. 030/188, t. 2, cz. 2, k. 172, Notatka na temat Śląskiego Instytutu Naukowego.

[134] M. Tomczak: *Polska myśl zachodnia*. W: *Polacy wobec Niemców. Z dziejów kultury politycznej Polski 1945–1989*. Red. A. Wolff-Powęska. Poznań 1993, s. 186.

Wśród współtwórców badań niemcoznawczych Instytutu i pracowników niemcoznawców bez wątpienia jednym z najważniejszych w pierwszym okresie jego istnienia był J. Kokot – wówczas uznany już badacz: doktor prawa, docent habilitowany z zakresu stosunków międzynarodowych, kierownik Pracowni Niemcoznawczej ŚIN, docent Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu (w Katedrze Historii Śląska), członek wielu towarzystw naukowych, uczestnik licznych krajowych i międzynarodowych imprez naukowych (m.in. seminarium letniego Uniwersytetu Harwardzkiego w USA/Harvard International Seminar 1960), członek Komisji Organizacyjnej Konferencji Polsko-Angielskich (tzw. polsko-angielskiej konferencji „okrągłego stołu" w Jabłonnie) oraz autor licznych prac (w tym także anglojęzycznych), zatrudniony w ŚIN od lipca 1957 roku[135]. W 1964 roku Służba Bezpieczeństwa ponownie rozpoczęła kontrolę tego naukowca, proponując mu utrzymywanie z nim kontaktów i zarejestrowanie go jako „kontaktu służbowego"[136]. Wobec nowych realiów zmieniono jednak strategię prowadzonej wcześniej „współpracy", zarówno w wymiarze „formy", jak i „treści"[137].

Najlepiej ilustruje to raport z „rozmowy operacyjnej" przeprowadzonej przez oficera Służby Bezpieczeństwa z J. Kokotem na początku 1964 roku. Oficer relacjonował spotkanie, do którego doszło w siedzibie Instytutu 22 stycznia 1964 roku, po uprzedniej jego telefonicznej zapowiedzi. Tłumacząc powody zainteresowania naukowcem, wskazywał, że „na obecnym etapie całokształtu życia gospodarczego i państwowego następuje powolne, lecz stałe i systematyczne zbliżenie nauki do zakładu i odwrotnie", a „Instytucja, którą reprezentuje, pragnie również w sprawach tych nie pozostawać w tyle". Konkretyzując cele ewentualnej współpracy, autor raportu wskazywał, że J. Kokot miał udzielać wszelkich „informacji naukowych o zagadnieniach niemieckich będących przedmiotem jego zainteresowań naukowych i badawczych". W odpowiedzi na propozycję „współpracy" J. Kokot wykazał daleko idącą ostrożność, prosząc

[135] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/76, k. 178–180, Pismo dyrektora ŚIN doc. J. Koraszewskiego do zastępcy sekretarza Wydziału I PAN prof. Tadeusza Cieślaka z 4 maja 1963 roku. Por.: A. Brożek: *Kokot Józef Wilhelm*. W: *Śląski słownik biograficzny. Seria nowa*. T. 1. Red. M. Fazan, F. Serafin. Katowice 1999, s. 158–159; R. Buchała: *O Józefie Kokocie*. W: *Szkice wspomnieniowe*…, s. 79.

[136] IPN Ka, sygn. 00144/986, k. 38, Raport ofic. oper. Wydz. III Gr. III z 22 I 1964 r. Kategoria „kontaktu służbowego" używana była wobec tzw. osobowych źródeł informacji – osób, które współdziałały ze Służbą Bezpieczeństwa ze względu na wykonywanie istotnych dla władz obowiązków zawodowych i miały z tego tytułu prawny obowiązek informowania aparatu represji o zaistniałych wydarzeniach o charakterze antypaństwowym i przestępstwach łamiących prawo PRL. Do 1970 roku kategoria ta określana była także jako „pomoc obywatelska", „kontakt obywatelski" i „kontakt poufny". Szerzej por. F. Musiał: *Podręcznik bezpieki. Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL (1970–1989)*. Kraków 2007, s. 162, 282–283; Idem: *Osobowe źródła informacji*. „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej" 2006, nr 10, s. 55.

[137] Należy podkreślić, że jednym z zadań Służby Bezpieczeństwa była „ochrona instytutów naukowych, np. przed penetracją ośrodków wywiadowczych lub dywersją ideologiczną". Por. J. Gancewski, W. Gieszczyński, A. Korytko: *Wierni Klio. 60 lat Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w Olsztynie*. Olsztyn 2008, s. 192.

o bliższe wyjaśnienie sposobu, formy i miejsca przeprowadzanych z nim rozmów. Otrzymał zapewnienie, że nie nastąpi powrót do „starych metod", a nowa forma współpracy ma „odpowiadać wymogom życia" (m.in. uwzględniając swobodę miejsca i sposobu przekazywania danych).

Nowością, w porównaniu z poprzednią próbą werbunku, był stanowczy sprzeciw J. Kokota wobec podjęcia współpracy „o charakterze konfidencjonalnym" (jak tłumaczył, „nie jest to zgodne z jego sumieniem") oraz prośba o zgodę na powiadomienie o kontaktach naukowych kogoś z kierownictwa Instytutu (na co werbujący go pracownik sugerował poufność rozmów). W dalszej części raportu oficer informował o zakresie działalności Komisji Niemcoznawczej ŚIN, oceniał wiedzę J. Kokota jako bardzo przydatną oraz tłumaczył ustalenia dotyczące kolejnych spotkań. Całość raportu wieńczą wnioski oraz „proponowany kierunek prowadzonych rozmów". Wnioski te zawierały pięć punktów:

> 1. Z rozmowy tej odniosłem wrażenie, że zaproponowanie mu tej formy pomocy odpowiadało całkowicie jego mentalności. Można było również wyczuć, że zaspokoiło to jego osobistą ambicję i uwidoczniło mu w sposób ewidentny ważność jego osoby, tytułów naukowych i charakteru pracy w Śląskim Instytucie Naukowym. 2. Z posiadanych przez nas danych wynika, że doc. Kokot może nam przekazać ciekawe informacje o charakterze problemowym w sprawach ziomkowskich i wpływu działalności rewizjonistycznej na tereny Śląska Górnego. 3. Przekazywane przez niego informacje mogą pozwolić nam na dokładniejsze i bardziej dokładne [*sic!*] precyzowanie zadań przekazywanych agenturze wywodzącej się z miejscowej inteligencji. 4. Ponieważ doc. Kokot pochodzi z tutejszych terenów, w dalszej perspektywie można go będzie wykorzystać do innych spraw związanych z jego kontaktami z inteligencją miejscową. 5. W związku z powyższym uważam za słuszne podtrzymanie z nim kontaktu służbowego. Osobę jego zarejestrować jako kontakt służbowy[138].

Proponowany kierunek rozmów zawarto w sześciu punktach:

> 1. W pierwszych rozmowach zachować z nim ogólny cel polegający na dyskutowaniu spraw będących w zainteresowaniach Komisji Niemcoznawczej Śląskiego Instytutu Naukowego. 2. W miarę nabieranego zaufania rozpytać go na temat prac naukowych i badawczych będących przedmiotem jego studiów. 3. W toku rozmów upewnić go w przekonaniu, iż sprawy rewizjonizmu niemieckiego wymagają systematycznego studiowania, poznawania i przeciwdziałania zarówno z naszej strony, jak i Instytutu Naukowego. 4. W dalszych rozmowach rozpytać go na temat form i metod oddziaływania organizacji ziomkowskich i Instytutów Naukowych w NRF na nasz teren. 5. Ustalenia bliższych danych o funkcjonariuszach i działaczach organizacji ziomkowskich z naszego terenu. Między innymi rozpytać go na temat Paula Sornika, Alfreda

[138] IPN Ka, sygn. 00144/986, k. 41–42, Raport z przeprowadzonej rozmowy operacyjnej z doc. dr. Kokotem z 25 I 1964 r.

> Rojka, Kostorza [najprawdopodobniej chodzi o niemieckiego badacza przeszłości Górnego Śląska Helmuta Kostorza – M.F.] i innych. 6. W następnych rozmowach przedyskutować problem otrzymywania prasy i książek zachodnioniemieckich przez Instytut Śląski i korzystania z nich przez miejscową inteligencję[139].

Całość obszernego raportu zwieńczono stwierdzeniem: „W miarę krystalizowania się zaufania doc. Kokota do nas, opracować nowy kierunek rozmów z nim"[140]. Materiały doskonale ilustrują nową strategię pracy Służby Bezpieczeństwa, choć w przypadku J. Kokota dość nieskuteczną (już w styczniu 1966 roku zrezygnował bowiem z pracy w ŚIN, obejmując stanowisko dyrektora IŚ w Opolu, a po przeniesieniu się z Katowic do Opola „kontakt służbowy" został zawieszony)[141].

Innym pracownikiem niemcoznawcą, którym zainteresował się aparat bezpieczeństwa, pozostawał R. Buchała, obserwowany przez funkcjonariuszy zarówno ze względu na jego przeszłość, jak i z powodu przydatności prowadzonych przezeń prac badawczych. Wśród stawianych mu zarzutów sięgano do odległej przeszłości. Po pierwsze, niewłaściwej postawy podczas II wojny światowej (wytykano mu przynależność w okresie okupacji do Hitlerjugend, pobyt w armii niemieckiej, „ponieważ rodzice przyjęli II VL" i pozytywne ustosunkowanie do okupanta). Po wtóre, niezadowolenie Służby Bezpieczeństwa budziła prezentowana przez R. Buchałę postawa.

> Pod względem politycznym nie cieszył się dobrą opinią. Aktywista kultury katolickiej. Zajmował kierownicze stanowiska po tej linii. Posiadał szerokie kontakty i znajomości wśród elementów reakcyjnych. Będąc w Katowicach sekretarzem Komisji Duchownych i Świeckich Działaczy Katolickich przy Froncie Narodowym, dyskryminował księży postępowych, odrzucał ich artykuły do „Gościa Niedzielnego", którego był redaktorem[142]. Cieszył się dużym zaufaniem biskupa Kurii Katowickiej, ks. Piskorza[143].

Konsekwencją zarzutów stawianych R. Buchale było przeprowadzenie z nim rozmowy i wystąpienie z wnioskiem o zdjęcie go ze stanowiska kierownika „refe-

---

[139] Ibidem.

[140] Ibidem.

[141] IPN Ka, sygn. 00144/986, k. 43, Raport dot. Kokot Józefa z 14 VIII 1969 (?). Na temat przenosin por.: A. Brożek: *Kokot Józef Wilhelm*…, s. 159; R. Buchała: *O Józefie Kokocie*…, s. 79; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/87, k. 1, Pismo sekretarza naukowego PAN Witolda Nowackiego do Józefa Kokota z 21 stycznia 1966 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/87, k. 8, Pismo prezesa Kuratorium Instytutu Śląskiego w Opolu Józefa Buzińskiego do Sekretariatu Naukowego PAN z 3 grudnia 1965 r.

[142] Należy podkreślić, że w tym właśnie okresie Służba Bezpieczeństwa po raz pierwszy podejmowała próbę zwerbowania go w celu rozpoznania związków łączących terenowych działaczy PAX z kierownictwem stowarzyszenia. Por. J. Żurek: *Ruch „księży patriotów" w województwie katowickim w latach 1949–1956*. Warszawa–Katowice 2009, s. 261–262.

[143] IPN Ka, sygn. 230/5702, k. 2, Streszczenie materiałów dot. Buchały Rudolfa z 12 VII 1961 r.

ratu niemcoznawczego"[144]. Trudno powiedzieć, czy zarzuty ze strony Służby Bezpieczeństwa były decydujące, ale faktem pozostaje, że pod koniec 1961 roku R. Buchała został zwolniony z ŚIN i dopiero interwencji u władz i dyrekcji Instytutu należącego do Koła Poselskiego „Znak" ówczesnego posła na Sejm PRL Tadeusza Mazowieckiego zawdzięczać miał ponowne zatrudnienie w połowie 1962 roku[145].

Dobór pracowników Samodzielnej Pracowni Niemcoznawczej stanowił dla władz istotny aspekt także dlatego, że od początku lat sześćdziesiątych XX wieku ważne ogniwo „kontaktów Instytutu ze społeczeństwem" stanowiła prowadzona głównie przez tę grupę działalność odczytowa[146]. W jej ramach prezentowano wówczas tematykę dotyczącą stosunków polsko-niemieckich, „rewizjonizmu zachodnioniemieckiego" i wybranych zagadnień z historii i współczesności NRD. Tylko w 1967 roku działalność popularyzatorska pracowni objęła: 36 odczytów dla różnych podmiotów; cykle wykładów dla pracowników Prokuratury Wojewódzkiej, słuchaczy Wojewódzkiego Ośrodka Propagandy Partyjnej, oficerów Wojska Polskiego; zajęcia seminaryjne dla uczniów klas maturalnych katowickich liceów ogólnokształcących (we współpracy z Zarządem Miejskim TRZZ i Inspektoratem Oświaty zorganizowano też dla nich konkurs)[147]. W „masowych" odczytach (w zakładach pracy i szkołach) uczestniczyli zresztą wszyscy pracownicy ŚIN, występowali także w środkach masowego przekazu. Na początku lat sześćdziesiątych XX wieku najczęściej podejmowanymi wątkami były zagadnienia „powstańcze, rewizjonistyczne oraz piśmiennictwa śląskiego" (najaktywniejszymi prelegentami z kręgu Instytutu byli: R. Hrabar, J. Kokot, J. Szaflarski, Z. Hierowski, B. Schmidt-Kowalski, A. Kałuża, wśród uczestników spotkań z mediami: K. Popiołek, A. Targ, H. Zieliński oraz A. Melich)[148].

Trudno jednoznacznie ocenić wzrost jakości prac i potencjału Instytutu, jednak podejmowane wobec niego działania (zarówno jawne, jak i tajne) przyczyniały się z pewnością do poprawy wizerunkowej. Gdy w lutym 1965 roku Egzekutywa KW PZPR w Katowicach zajmowała się programem rozwoju nauki w województwie katowickim na lata 1965–1980 (jak każda dziedzina życia, także badania naukowe na terenie województwa podlegały „gospodarce planowej"),

[144] Ibidem. W wyłonionym w kwietniu 1965 roku Sejmie PRL III kadencji po raz pierwszy znaleźli się reprezentanci środowisk katolickich, jawnie opozycyjnych wobec władz PRL. Por.: A. Dudek, R. Gryz: *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*. Kraków 2003, s. 159; R. Kaczmarek: *Historia Polski…*, s. 638, 648–649; R. Kraczkowski: *Sejm w okresie PRL*. W: *Dzieje Sejmu Polskiego*. Koord. J. Bardach. Warszawa 1997, s. 287; A. Wolff-Powęska: *Poszukiwanie dróg dialogu. Świeckie elity katolickie wobec Niemiec*. W: *Polacy wobec Niemców…*, s. 374–379.

[145] IPN Ka, sygn. 00161/896 J, k. 6, Streszczenie materiałów dot. Buchały Rudolfa z 28 XI 1963 r.

[146] W 1963 roku odbyło się 29 odczytów. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/47, k. 106, Protokół z Walnego Zebrania Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 24 marca 1964 r.

[147] *Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w 1967 roku. Plan naukowo-badawczy na 1968 rok* (dalej: SŚIN 67). Katowice 1968, s. 27.

[148] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/2, k. 13, Informacja o działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za okres od 15 III do 24 VI 1961 r.

ŚIN zaliczony został do grupy czterech samodzielnych placówek naukowych o zasięgu ogólnokrajowym (wraz z Instytutem Medycyny Pracy w Przemyśle Węglowym i Hutniczym, Zakładem Badań Naukowych GOP PAN oraz Instytutem Onkologii). W planie zwrócono jednak uwagę na wciąż niezadowalającą sytuację lokalową Instytutu (wskazano, że dotychczasowe pomieszczenia nie odpowiadały wymogom pracy naukowej, ograniczając rozwój placówki), a Prezydium WRN w Katowicach po raz kolejny zostało zobowiązane do stworzenia ŚIN odpowiednich warunków bytowych[149].

Faktycznie, w prowadzonej reorganizacji sprawnie przebiegała modyfikacja programowa, gorzej kształtowała się natomiast przez cały analizowany okres zmiana sytuacji ekonomicznej i lokalowej Instytutu. Kwestiom finansowym poświęcone było nawet specjalne spotkanie 10 października 1961 roku, zorganizowane przez sekretarza KW PZPR w Katowicach Z. Grudnia. Po konsultacjach z wiceprzewodniczącym Prezydium WRN w Katowicach Henrykiem Lichosiem ustalono, że za „stabilizację środków finansowych na działalność Instytutu" odpowiedzialne będzie Prezydium WRN[150]. W 1962 roku dochody Instytutu sięgały 4,3 miliona złotych (na sumę tę złożyły się: wpływy z Prezydium katowickiej WRN w kwocie 2,3 miliona, około milion złotych dotacji PAN i ponad milion złotych od zakładów – członków wspierających oraz ze sprzedaży wydawnictw). Wydatki w tym samym czasie przekroczyły 4 miliony złotych, sporą ich część przeznaczono na wynagrodzenia (desygnowane w formie dodatków funkcyjnych i realizacji umów-zleceń). Z tego zestawienia wynika, że w pierwszym okresie działalności ŚIN ważną rolę w jego finansowaniu odgrywali tzw. członkowie wspierający, co możliwe było dzięki rozpowszechnionemu w PRL mecenatowi nad placówkami naukowo-badawczymi oraz kulturalno-oświatowymi ze strony różnego typu zakładów przemysłowych i organizacji społecznych (w okresie prosperity było to około 50 podmiotów[151]). By formułę tę uczynić atrakcyjniejszą, władze ŚIN starały się przedstawić ofertę, która w jakiś sposób byłaby ciekawa dla „płatników składek". Dlatego np. dla katowickiego okręgu Zrzeszenia Prawników Polskich przygotowano propozycję seminarium doktoranckiego z prawa administracyjnego i prawa karnego[152], inne instytucje wspomagające ŚIN otrzymywały np. instytutowe publikacje.

[149] AP Kat., KW PZPR/Pos. Egz., sygn. 301/IV/457, k. 1, 12, 57, Protokół nr 3 z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach odbytego w dniu 2 lutego 1965 r.; AP Kat., KW PZPR Kat., Pos. Sekr., sygn. 301/V/492, k. 57, 60, Informacja Wydziału Nauki KW o realizacji w 1966 roku planu rozwoju kadry naukowej w uczelniach i instytutach.

[150] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/2, k. 1, Informacja z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego za III kwartał 1961 roku.

[151] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/30, k. 60–61, Wykaz członków wspierających Śląskiego Instytutu Naukowego; IPN Bu, sygn. 1585/3671, k. 30, Wykaz członków wspierających Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach, którzy opłacili składkę za 1964 rok.

[152] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/29, k. 6, Pismo wicedyrektora ŚIN H. Rechowicza do ZO ZPP 24 XI 1964.

By dodatkowo zmotywować władze poszczególnych podmiotów do działania, lobbowano m.in. z pomocą sekretarza KW PZPR w Katowicach Jana Szydlaka[153].

Sytuacja finansowa Instytutu w kolejnych latach uległa pogorszeniu. Na początku 1964 roku określano ją jako „daleko niewystarczającą i nieuregulowaną", powodującą „bardzo nerwową i niekiedy nienormalną sytuację"[154]. Decyzją władz partyjnych na dofinansowanie budżetu ŚIN Prezydium WRN w Katowicach wciąż przeznaczało kwotę mniejszą od postulowanej. Władze WRN nie widziały także możliwości przyspieszenia budowy nowej siedziby Instytutu[155]. Przeprowadzona w 1963 roku reorganizacja PAN[156] (po ingerencji Ministerstwa Finansów) spowodowała wycofanie się Akademii z dotacji Instytutu (którą otrzymywał od początku funkcjonowania). Kurczyły się także wpływy od instytucjonalnych i prywatnych członków wspierających ŚIN. Dlatego zalecono władzom Instytutu znaczne ograniczenie wydatków sprowadzające się przede wszystkim do zmian organizacyjnych (likwidacji części „funkcyjnych" stanowisk, przejęcia większej liczby obowiązków przez pracowników etatowych oraz zmian planów naukowo-badawczego i wydawniczego)[157]. Problem tworzenia, organizacji i działania instytutów naukowo-badawczych analizowano zresztą w skali ogólnopolskiej: w październiku 1963 roku nad kwestiami tymi obradował Komitet Ekonomiczny Rady Ministrów[158].

Pozyskiwane środki finansowe wydatkowane były na różne cele. Czasem przekazywane fundusze traktowane były jako „dotacja celowa", np. w listopadzie 1963 roku dyrekcja i Kolegium Katowickiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego przekazały ŚIN kwotę przewidzianą na opracowanie przez wskazanego autora (zaproponowano ówczesnego przewodniczącego Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego w Katowicach M. Grabanię) „informatora o podstawowych problemach gospodarczych województwa katowickiego", swoistego podręcznika dla „kierowników instytucji gospodarczych, działaczy i szerokiego aktywu Frontu Jedności Narodu"[159].

---

[153] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/31, k. 286, Pismo dyrektora ŚIN J. Koraszewskiego do sekretarza KW PZPR w Katowicach J. Szydlaka z 16 lutego 1959 r.

[154] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 131, SŚIN 63.

[155] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/75, k. 328, Protokół z obrad Prezydium Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 14 lutego 1961 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/75, k. 313–318, J. Ligęza: *Zagadnienie rozbudowy kadr Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w latach 1962–1965…*

[156] W 1963 roku zmieniono ustawę o Polskiej Akademii Nauk. Por. AAN, Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego (dalej: MSzW), sygn. 222, k. 3–19, Notatka dla obywatela ministra dotycząca wstępnego projektu noweli do ustawy o Polskiej Akademii Nauk.

[157] AP Kat., KW PZPR Kat., WNOiK, sygn. 1, k. 5–8, Notatka o realizacji uchwał Egzekutywy KW PZPR w Katowicach, podjętych 27 stycznia 1961 roku w sprawie działalności i rozwoju Śląskiego Instytutu Naukowego.

[158] AAN, MSzW, sygn. 222, k. 152, Notatka dla obywatela ministra dotycząca posiedzenia Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów w dniu 8 października br. (wtorek).

[159] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/29, k. 113, Pismo sekretarza prezydium WK FJN Stanisława Gurgula do dyrekcji ŚIN z 22 listopada 1963 roku.

By wzmocnić prestiż placówki i zwiększyć szansę na zdobycie dodatkowych wpływów, starano się pozyskać do składu Stowarzyszenia (jako tzw. członków rzeczywistych) naukowców i reprezentantów władz administracyjnych różnych szczebli i dyscyplin (m.in. przemysłu). Wśród zaproszonych w 1964 roku do członkostwa znajdowali się m.in.: zastępca przewodniczącego Prezydium WRN w Katowicach Tadeusz Raczyński, historyk z Uniwersytetu Jagiellońskiego Andrzej Pilch, kierownik Wydziału Kultury Prezydium WRN w Katowicach Andrzej Korzon, przewodniczący Prezydium katowickiej WRN Antoni Wojda, kierownik Wieczorowego Uniwersytetu Marksizmu-Leninizmu w Katowicach Ryszard Wittke, literat Jan Pierzchała, dyrektor administracyjny Katowickiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego Franciszek Szewczyk, kierownik Wydziału Nauki i Oświaty KW PZPR w Katowicach Stanisław Skibiński i kurator Okręgu Szkolnego Śląskiego Wincenty Świątek[160]. Ostatecznie na liście członków rzeczywistych ŚIN znalazło się blisko 140 nazwisk[161]. Pod koniec 1964 roku grupę członków wspierających tworzyło 49 zakładów, spośród których składki członkowskie odprowadziły jedynie 32. Zgodnie ze sprawozdaniem za 1964 rok z blisko 5 milionów złotych dotacja Prezydium WRN stanowiła nieco ponad 4,1 miliona, natomiast pozostałe środki pochodziły m.in. z dotacji instytucji i przedsiębiorstw (40 tysięcy złotych), dochodów własnych (92 tysiące złotych), składek członków wspierających (329 tysięcy złotych) i rzeczywistych Stowarzyszenia (niespełna 8 tysięcy złotych)[162]. Tym samym ŚIN stał się instytucją zależną również ekonomicznie od wojewódzkich władz.

Warunki lokalowe w latach sześćdziesiątych XX wieku także nie zaspokajały rosnących potrzeb Instytutu. Jeszcze w styczniu 1961 roku władze partyjne województwa katowickiego postulowały usunięcie z gmachu przy ul. Francuskiej wszystkich instytucji poza ŚIN i Biblioteką Śląską[163]. Po ustaleniach Egzekutywy KW PZPR do końca 1961 roku wykwaterowano z budynku Amatorski Klub Filmowy „Śląsk" oraz Wojewódzki Ośrodek Kulturalno-Oświatowy[164]. Nie udało się zrealizować planów przeniesienia ŚIN do nowej lokalizacji w Katowicach-Giszowcu. Proponowana nowa siedziba – willa, którą Prezydium WRN w Katowicach zamierzało „przejąć od przemysłu węglowego" i po wyremon-

[160] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/29, k. 54–69, Korespondencja prezesa Kuratorium ŚIN K. Popiołka; B. Śl., zbiory specjalne, sygn. R 5077 III/6, k. 364, Pismo prezesa Kuratorium Śląskiego Instytutu Naukowego K. Popiołka do J. Pierzchały z 7 kwietnia 1964 r.

[161] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/31, k. 1–10, Lista członków rzeczywistych Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach.

[162] IPN Bu, sygn. 1585/3671, k. 19, 30, SŚIN 64.

[163] AP Kat., KW PZPR/Pos. Egz., sygn. 301/IV/370, k. 40, Notatka w sprawie rozbudowy i częściowej zmiany koncepcji ŚIN (załącznik do protokołu nr 2 posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach odbytego w dniu 24 stycznia 1961 r.).

[164] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/2, k. 1, Informacja z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego za III kwartał 1961 roku; AP Kat., KW PZPR/Pos. Egz., sygn. 301/IV/370, k. 3, Protokół nr 2 posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach odbytego w dniu 24 stycznia 1961 r.

towaniu przekazać Instytutowi jako tzw. dom naukowca – okazała się dla ŚIN nieużyteczna. Korzystanie zeń w okresie urlopowym ze względu na lokalizację uznano za nieatrakcyjne, a prowadzenie w niej pracy badawczej z powodu peryferyjnego względem placówek archiwalnych i bibliotecznych położenia za nieodpowiednie. Ponieważ utrzymanie budynku wiązałoby się z kosztami niewspółmiernymi do możliwości jego wykorzystania, odstąpiono więc od pomysłu zmiany siedziby[165].

W 1965 roku podczas walnego zebrania członków Stowarzyszenia H. Rechowicz podsumował pierwszą połowę lat sześćdziesiątych XX wieku, wskazując na trudności „związane z brakiem całkowitego zabezpieczenia finansowego Instytutu". Dostrzegał jednak pewną poprawę, jaka nastąpiła w tym okresie, związaną „z poparciem miejscowych władz", czego wyrazem było m.in. przyjęcie przez przewodniczącego WRN J. Ziętka funkcji prezesa Kuratorium ŚIN[166].

W miarę zbliżania się do połowy lat sześćdziesiątych XX wieku ŚIN rozrastał się, osiągając stabilizację sytuacji kadrowej. W 1962 roku zatrudnionych było w nim 37 naukowców (choć część z nich nadal w niepełnym wymiarze) oraz 10 pracowników administracji i obsługi[167]. Z kolei w marcu 1964 roku Instytut miał 28 pracowników etatowych (w tym 4 samodzielnych) – już ta liczebność pozwoliła na utworzenie zakładów naukowo-badawczych i pracowni (albo zespołów problemowych)[168]. Połowa dekady stanowiła moment weryfikacji sił i możliwości. Stan kadrowy ŚIN na 1 stycznia 1965 roku uległ nieznacznemu zmniejszeniu i obejmował: 3 samodzielnych pracowników nauki (docentów), samodzielnego pracownika naukowo-badawczego i 20 pracowników nauki – łącznie 24 osoby[169]. Gwałtowny wzrost liczby zatrudnionych nastąpił w 1966 roku. Według stanu z 30 czerwca kadrę ŚIN stanowiło wówczas już 48 pracowników nauki, w tym 8 samodzielnych, 40 pomocniczych (11 adiunktów, 19 starszych asystentów i 10 asystentów)[170]. Rok później wskaźnik ten przedstawiał się jeszcze bardziej imponująco: kadra obejmowała łącznie 91 osób – w tym aż 67 pracowników naukowo-badawczych (6 samodzielnych, 13 adiunktów, 26 starszych asystentów, 13 asystentów i 9 pracowników technicznych) oraz

---

[165] AP Kat., KW PZPR/Pos. Egz., sygn. 301/IV/370, k. 3, Protokół nr 2 posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach odbytego w dniu 24 stycznia 1961 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/75, k. 188–189, Protokół z posiedzenia Prezydium Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach odbytego w dniu 27 lutego 1962 r.; *„Wyrósł z dobrego drzewa…"*…, s. 236.

[166] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/47, k. 19, Protokół Walnego Zebrania Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 11 maja 1965 roku.

[167] AAN, CA KC PZPR, sygn. 253, k. 144, Notatka w sprawie rozciągnięcia przepisów ustawy o instytutach naukowo-badawczych na instytuty podległe spółdzielczości pracy i organizacjom społecznym.

[168] I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego*…, s. 82.

[169] AP Kat., KW PZPR/Pos. Egz., sygn. 301/IV/457, k. 80, Program rozwoju nauki woj. katowickiego na lata 1965–1980.

[170] AAN, Gł. Kom. Kwal. przy PAN w W-wie, sygn. 63, k. 12, Pracownicy naukowi zatrudnieni w Śląskim Instytucie Naukowym w Katowicach.

24 pracowników innego typu (8 z działu wydawniczego, 6 z administracji, 3 z działu finansowego i 7 z obsługi)[171]. Taka liczba zatrudnionych powodowała, że ŚIN stał się w tym czasie jedną z najprężniej funkcjonujących tego rodzaju placówek w Polsce (dla porównania warto wspomnieć, że Instytut Zachodni w Poznaniu miał wówczas – mimo statusu „centralnej" placówki niemcoznawczej – mniej liczną kadrę)[172]. Sytuacja ta nie trwała jednak długo – w związku z brakiem odpowiedniego zabezpieczenia finansowego na 1968 rok władze Instytutu zostały zmuszone do redukcji liczby pracowników[173].

Oprócz wzrostu liczebnego kadry połowa lat sześćdziesiątych XX wieku przyniosła z sobą sygnalizowaną już wymianę personalną władz Instytutu. Najwcześniej – w grudniu 1964 roku – dokonano zmiany sekretarza naukowego Instytutu. Miejsce A. Kałuży (oficjalnym powodem jego ustąpienia był pogarszający się stan zdrowia) od 1 grudnia zajął Andrzej Szefer – uczeń Henryka Batowskiego, który z jego rekomendacji w 1963 roku rozpoczął pracę w ŚIN (najpierw jako asystent, a po uzyskaniu stopnia doktora w 1965 roku jako adiunkt)[174]. W styczniu 1965 roku nowym wicedyrektorem do spraw naukowych został M. Grabania, natomiast wicedyrektorem do spraw ekonomicznych – Ryszard Grzywa[175]. Dopełnienie reorganizacji władz nastąpiło w 1966 roku, wraz z pierwszą zmianą na stanowisku dyrektora Instytutu (30 kwietnia) – miejsce J. Koraszewskiego zajął K. Popiołek[176]. W oficjalnych biografiach J. Koraszewskiego okoliczności zmiany przedstawiane są zwykle podobnie: przeciążenie licznymi obowiązkami spowodowało pogorszenie jego stanu zdrowia, a w konsekwencji konieczność ograniczenia liczby zajęć i rezygnację ze stanowiska dyrektora ŚIN[177]. Faktyczne powody tej zmiany

[171] SŚIN 67, s. 36; K. Popiołek: *Śląski Instytut Naukowy (1957–1982)*. W: *25-lecie reaktywowania Śląskiego Instytutu Naukowego…*, s. 12. Nieco odmienne informacje: ogółem 84 pracowników, wśród nich 51 naukowo-badawczych (4 z grupy profesorów i docentów, 2 samodzielnych i 45 pomocniczych pracowników nauki) oraz 5 pracowników inżynieryjno-technicznych – podano w „Informacji Wydziału Nauki KW o realizacji w 1966 roku planu rozwoju kadry naukowej w uczelniach i instytutach". Por. AP Kat., KW PZPR Kat., Pos. Sekr., sygn. 301/V/492, k. 72.

[172] Por.: M. Szczaniecki: *Instytuty Ziem Zachodnich – ich działalność i miejsce w organizacji nauki polskiej*. „Przegląd Zachodni" 1995, nr 2, s. 77 (przedruk artykułu z 1965 roku); A. Czubiński: *Instytut Zachodni (1944–1986)*. Poznań 1987, s. 27.

[173] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/79, k. 53–54, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego dnia 16 stycznia 1968 roku.

[174] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/79, k. 152, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 26 października 1964 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/28, k. 5, Dyrekcja ŚIN w latach 1957–1982 (skład osobowy); I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytut Naukowego…*, s. 82. H. Rechowicz w swoim tekście błędnie przywołał datę 1 lutego 1966 roku. Por. H. Rechowicz: *Suum cuique. W dziewięćdziesięciolecie…*, s. 172.

[175] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/28, k. 3–4, Dyrekcja ŚIN w latach 1957–1982 (skład osobowy). I. Sroka jako datę pojawienia się R. Grzywy podaje 1 lipca 1966 roku. Por. I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego…*, s. 82.

[176] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/28, k. 2, Wykaz dyrektorów naczelnych.

[177] Por. np.: I. Antonów-Nitsche: *Jacek Koraszewski*. Katowice 1988, s. 13; H. Rechowicz: *Suum cuique. W dziewięćdziesięciolecie…*, s. 39.

przybliżyć może jednak zachowany protokół z posiedzenia katowickiej Egzekutywy KW PZPR z 9 listopada 1965 roku. Jego uczestnicy[178] w ramach tzw. spraw różnych podjęli wówczas temat zmian kadrowych w kierownictwie ŚIN. Zdzisław Grudzień poinformował członków Egzekutywy o zmianie na stanowisku dyrektora Instytutu. Przypomniał, że rezygnacja J. Koraszewskiego była przedmiotem rozmów już w lipcu 1965 roku, „co miało na celu odciążenie doc. Koraszewskiego z nadmiaru prac". Ponieważ na 15 listopada zaplanowane było ostatnie w 1965 roku posiedzenie Kuratorium ŚIN, postanowiono „uregulować tę sprawę ostatecznie". Podjęte decyzje zakładały: doprowadzenie do złożenia rezygnacji przez J. Koraszewskiego z dniem 31 marca 1966 roku, do tego czasu przebywać miał na urlopie (tłumaczono tę sytuację łączeniem obowiązków dyrektora Biblioteki Śląskiej oraz posła na Sejm PRL); przekazanie w tym okresie obowiązków dyrektora dotychczasowemu zastępcy H. Rechowiczowi oraz upoważnienie przewodniczącego Prezydium WRN w Katowicach i prezesa Kuratorium ŚIN J. Ziętka do formalnego przeprowadzenia wskazanych działań na posiedzeniu Kuratorium 15 listopada 1965 roku. Jako nowego dyrektora ŚIN (od 1 kwietnia 1966 roku) zaproponowano K. Popiołka (i tym razem do przeprowadzenia stosownych formalności zobligowano J. Ziętka)[179]. Z przywołanego dokumentu wynika niezbicie, że mimo niewątpliwego poparcia pozycja H. Rechowicza była wówczas jeszcze zbyt słaba, by mógł samodzielnie kierować Instytutem, co z kolei pośrednio stanowi dowód znaczenia placówki dla władz partyjnych.

W dołączonej do cytowanego protokołu notatce odtworzono dość dokładnie okoliczności zmiany. 8 lipca 1965 roku Egzekutywa KW PZPR w Katowicach rozpatrywała sprawę rotacji na stanowisku dyrektora Instytutu, jednak ostatecznie zdecydowano o odłożeniu decyzji. J. Ziętka zobowiązano do przeprowadzenia rozmowy z J. Koraszewskim, której celem było nakłonienie dyrektora ŚIN do rezygnacji z obowiązków i pozostania w Instytucie jako „szeregowy" pracownik. J. Ziętek wywiązał się z tego obowiązku, co więcej, podobną w treści rozmowę w obecności innego sekretarza KW PZPR – S. Skibińskiego – odbył także Z. Grudzień. Efekty tych spotkań skomentowano następująco: „Mimo tych rozmów, w których doc. Koraszewski wyrażał zrozumienie intencji odciążenia go od nadmiaru prac, którym podołać nie jest w stanie, rezygnacji – choć upłynęło 4 miesiące – nie złożył. Ten stan rzeczy odbija się b.[ardzo] ujemnie na pracy Instytutu". By „zdyscyplinować" J. Koraszewskiego, 8 listopada 1965 roku S. Skibiński przeprowadził z nim kolejną rozmowę, jej termin zaś nie był przypadkowy (tydzień później obradować miało Kuratorium ŚIN, które wraz z Prezydium WRN w Katowicach powołane było do występowania do PAN z wnioskiem o zmiany na stanowisku dyrektora

[178] W spotkaniu uczestniczyli m.in.: Edward Gierek, Zdzisław Grudzień, Stanisław Kowalczyk, Rudolf Juzek, Jan Leś, Władysław Lubaś, Piotr Mazelon, Jerzy Ziętek, Roman Stachoń, Karol Stawarz, Ryszard Trzcionka, Tadeusz Pyka, Władysław Herman i Andrzej Szuba.

[179] AP Kat., KW PZPR/Pos. Egz., sygn. 301/IV/476, k. 9–10, Protokół nr 22 z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach odbytego w dniu 9 listopada 1965 r.

Instytutu). Natomiast dość specyficzne rozwiązanie, polegające na udzieleniu urlopu na okres od 15 listopada 1965 do 31 marca 1966 roku, spowodowane było prośbą J. Koraszewskiego, mającego na uwadze swoje (dzięki takiemu rozstrzygnięciu wyższe) uposażenie emerytalne[180]. Wszystkie opisane zabiegi przyniosły ostatecznie zamierzony skutek – 8 grudnia 1965 roku J. Ziętek wystosował do Sekretariatu Naukowego PAN pismo, w którym wnosił o odwołanie z dniem 31 marca 1966 roku J. Koraszewskiego z funkcji dyrektora Instytutu. Oficjalne uzasadnienie było lakoniczne: „Wyżej wymieniony złożył rezygnację z funkcji dyrektora Śląskiego Instytutu Naukowego z dniem 31 marca 1966 roku, która to rezygnacja została przyjęta przez Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach i Kuratorium Śląskiego Instytutu Naukowego"[181].

By konsekwencje podejmowanych działań ostatecznie wcielić w życie, 31 marca 1966 roku zwołano walne zebranie ŚIN. Dokonano wówczas wyboru nowych władz: Kuratorium Instytutu i Komisji Rewizyjnej. W skład Kuratorium weszło ponad 20 osób, w dużej mierze zasiadających już w tym gremium w poprzednich kadencjach: J. Bohucki, M. Borecki, T. Cieślak, J. Gliszczyński, M. Gładysz, A. Jahn, J. Kokot, N. Kołomejczyk, A. Konieczny, J. Koraszewski, T. Laskowski, A. Melich, Z. Mikołajski, S. Ochęduszko, R. Stachoń, M. Szczepański, W. Szewczyk, R. Witek, W. Zastawny, H. Zieliński i J. Ziętek. Komisję Rewizyjną współtworzyli: J. Jaros, A. Gorywoda, A. Grim, T. Karczewski i Tadeusz Kaszper. Następnie na pierwszym zebraniu Kuratorium wybrano jego Prezydium: J. Ziętek (prezes), J. Koraszewski i W. Zastawny (zastępcy), J. Gliszczyński i M. Szczepański (członkowie)[182]. Sekretarzem Prezydium został K. Popiołek, który jednocześnie od 1 kwietnia objął stanowisko dyrektora Instytutu (prowadzący zebranie H. Rechowicz poinformował zgromadzonych „o rezygnacji z dniem 31 marca 1966 roku z funkcji dyrektora Śl. IN doc. dra Jacka Koraszewskiego"). Zastępcą sekretarza został H. Rechowicz, dalej pełniący obowiązki wicedyrektora ŚIN do spraw naukowych[183]. Warto przy okazji zwrócić uwagę na fakt, że utrzymano w mocy sugestie pozostawienia swobody badawczej J. Koraszewskiemu i nie zdecydowano się na ograniczenie jego aktywności zawodowej w pozostałych obszarach, czego dowodem pozostaje np. wybranie go 18 lipca 1966 roku (na spotkaniu działaczy kultury i przedstawicieli środowisk twórczych) delegatem na Kongres Kultury Polskiej (7–9 października 1966 roku)[184]. W korespondencji J. Koraszewskiego, zdeponowanej w zbiorach specjalnych Biblioteki Śląskiej

[180] AP Kat., KW PZPR/Pos. Egz., sygn. 301/IV/476, k. 172–174, Notatka odnośnie zmiany na stanowisku dyrektora Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach z 9 listopada 1965 r.

[181] AP Kat., ŚIN, sygn. 9/92, k. 28, Pismo prezesa Kuratorium ŚIN J. Ziętka do Sekretariatu Naukowego PAN z 8 grudnia 1965 r.

[182] Por. SŚIN 67, s. 34.

[183] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/48, k. 5–8, Protokół z Walnego Zebrania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach odbytego w dniu 31 marca 1966 roku; „Wieczór" z 3 kwietnia 1966.

[184] B. Śl., zbiory specjalne, sygn. R 4216 III, k. 54, Pismo kierownika Wydziału Kultury prezydium WRN w Katowicach do J. Koraszewskiego z 19 lipca 1966 r.

w Katowicach, znajdują się ponadto pisma pochodzące z 1967 roku, adresowane doń jako dyrektora ŚIN (co świadczy raczej o słabym przepływie informacji)[185]. W 1966 roku zespół zarządzający Instytutem kształtował się więc następująco: dyrektor K. Popiołek, wicedyrektorzy H. Rechowicz oraz M. Grabania, sekretarz naukowy A. Szefer, wicedyrektor administracyjny R. Grzywa, główna księgowa Z. Sroka oraz kierownik działu wydawniczego J. Kita[186].

Zmiany personalne 1966 roku przyniosły również poszerzenie i widoczną wymianę składu Rady Naukowej ŚIN (tabela 7).

Tabela 7. Skład Rady Naukowej ŚIN w 1966 roku

Lp.	Imię i nazwisko	Reprezentowana instytucja i zajmowane stanowisko	Funkcja
1	2	3	4
1.	Henryk Zieliński	Uniwersytet im. B. Bieruta we Wrocławiu – dziekan Wydziału Filozoficzno-Historycznego i kierownik Katedry Historii Polski i Powszechnej XIX i XX w.	przewodniczący
2.	Paweł Rybicki	Uniwersytet Jagielloński – kierownik Katedry Socjologii i Demografii	zastępca przewodniczącego
3.	Henryk Batowski	Uniwersytet Jagielloński – kierownik Katedry Historii Powszechnej, Nowożytnej i Najnowszej	członek
4.	Józef Ligęza	Muzeum Górnośląskie w Bytomiu – dyrektor ŚIN	członek
5.	Alojzy Melich	Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Katowicach – rektor	członek
6.	Czesław Madajczyk	Instytut Historii PAN w Warszawie – zastępca dyrektora	członek
7.	Wanda Mrozek	ŚIN	członek
8.	Zbigniew Pawłowski	Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Katowicach – kierownik Katedry Statystyki	członek
9.	Henryk Rechowicz	ŚIN – wicedyrektor	członek
10.	Franciszek Ryszka	Instytut Historii PAN w Warszawie – kierownik Zakładu Historii PRL; Wojskowa Akademia Polityczna w Warszawie – kierownik Katedry Doktryn Politycznych i Ustrojów Państwowych XX w.	członek

[185] B. Śl., zbiory specjalne, sygn. R 4216 III, k. 55, Pismo Sekretariatu Komitetu Koordynacyjnego Badań Niemcoznawczych do J. Koraszewskiego z 9 czerwca 1967 r. Nowe władze Instytutu zabiegały zresztą o dalszą aktywność J. Koraszewskiego w ŚIN, jeszcze w październiku 1968 roku proponowały mu objęcie obowiązków kierownika Komisji Bibliograficznej, ten jednak odmówił. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/34, k. 160, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w dniu 29 października 1968 roku.

[186] SŚIN 67, s. 36.

cd. tab. 7

1	2	3	4
11.	Jan Szczepański	Instytutu Filozofii i Socjologii PAN w Warszawie – zastępca dyrektora; Uniwersytet Łódzki – kierownik Katedry Socjologii Przemysłu	członek
12.	Antoni Wrzosek	Uniwersytet Jagielloński – dziekan Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi, kierownik Katedry Geografii Ekonomicznej	członek
13.	Jan K. Zaremba	Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Katowicach – prorektor i kierownik Katedry Historii Literatury Polskiej	członek

Źródło: *Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w 1967 roku. Plan naukowo-badawczy na 1968 rok*. Katowice 1968, s. 35; AAN, Gł. Kom. Kwal. przy PAN w W-wie, sygn. 63, k. 13–14, Skład Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach; AAN, KNiT, sygn. 26/53, k. 28–29, Skład Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach.

Przyglądając się wymienionym składom, wypada odnotować, że oba zespoły (Rada i Kuratorium) stanowiły swoiste *status quo*, wypadkową przedstawicieli nauki marksistowskiej (m.in. W. Zastawny, N. Kołomejczyk, H. Rechowicz, A. Melich), badaczy wywodzących się z przedwojennego województwa śląskiego (K. Popiołek, J. Kokot, P. Rybicki, J.K. Zaremba) oraz grupy działaczy związanych ze strukturami PZPR (m.in. R. Stachoń z Wojewódzkiej Rady Związków Zawodowych czy R. Witek pracujący w Komendzie Wojewódzkiej MO w Katowicach).

Objęcie kierownictwa przez K. Popiołka wieńczyło kolejny etap modyfikacji placówki. Do uznania jej za zakończoną brakowało jeszcze jednego ważnego elementu, stanowiącego o prestiżu każdej jednostki naukowej: uprawnień doktoryzowania. Dlatego jeszcze w 1966 roku zainicjowano intensywne starania o umożliwienie Instytutowi nadawania stopni doktora. 7 lipca 1966 roku dyrekcja ŚIN (opierając się na zarządzeniu przewodniczącego Komitetu Nauki i Techniki z 11 maja 1966 roku) zwróciła się do I Wydziału PAN z prośbą o wszczęcie postępowania w sprawie przyznania Instytutowi uprawnień do nadawania stopnia naukowego doktora nauk humanistycznych w zakresie historii i socjologii. Uzasadniając prośbę, wskazywano na osiągnięcia naukowe w dziedzinie historii i socjologii oraz szansę przyspieszenia kształcenia kadr naukowych dla potrzeb środowiska regionu[187]. Zastępca Sekretarza Wydziału I PAN Sylwester Zawadzki 14 lipca 1966 roku przesłał do Biura Kształcenia i Doskonalenia Kadr Naukowych PAN (Głównej Komisji Kwalifikacyjnej) pismo, w którym przekazując wniosek, prosił w imieniu Wydziału o jego pozytywne rozpatrzenie. Wskazał, że manewr

[187] AAN, Gł. Kom. Kwal. przy PAN, sygn. 63, k. 1, Pismo dyrekcji ŚIN do PAN z 7 lipca 1966 roku. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/78, k. 20–21, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 20 czerwca 1966 roku.

ten „przyczyni się do przyspieszenia kształcenia kadr naukowych w dyscyplinach historii i socjologii w środowisku śląskim"[188].

Przedłożony wniosek daje okazję do swoistej instytutowej analizy SWOT, przedstawiającej zwłaszcza silne strony ŚIN. W 1966 roku zatrudnionych w nim było 9 samodzielnych pracowników nauki, wśród których znajdowały się zarówno osoby od dawna związane z Instytutem (K. Popiołek, M. Grabania, Z. Hierowski, J. Koraszewski, J. Ligęza, W. Mrozek i H. Rechowicz), jak i współpracujące z nim od niedawna (J. Chlebowczyk, od 1 stycznia 1967 roku dołączył także J. Jaros)[189]. Udowadniając posiadanie odpowiedniego potencjału, przedstawiano sylwetki pracowników oraz ich dotychczasowy dorobek. W miarę korzystnie prezentowały się dokonania środowiska historycznego. Najwięcej miejsca (z oczywistych powodów) zajęło nakreślenie sylwetki K. Popiołka. W momencie składania wniosku był już profesorem zwyczajnym, specjalizującym się w historii Polski i historii powszechnej XIX i XX wieku, dyrektorem ŚIN i prorektorem Uniwersytetu Jagiellońskiego[190]. W charakterystyce pracy naukowej przedstawiono go jako wybitnego znawcę dziejów Śląska z bogatym dorobkiem naukowym, obejmującym prace różnego typu (monografie, artykuły i rozprawy) publikowane w polskich i zagranicznych czasopismach specjalistycznych (z których wiele już wymieniono). Wskazano, że K. Popiołek zasiadał w komitetach redakcyjnych „Zarania Śląskiego", „Sobótki", *Polskiego słownika biograficznego* oraz w radzie Wydawnictwa „Śląsk". Odnotowano m.in. jego członkostwo w Komitecie Nauk Historycznych PAN, radach naukowych Instytutu Historii PAN oraz IŚ w Opolu, Komisji Historycznej krakowskiego oddziału PAN, a także przewodnictwo polsko-czechosłowackiej Komisji Historycznej. Zwrócono również uwagę, że „posiada bardzo duże zasługi w kształtowaniu i wychowywaniu kadr naukowych" oraz odgrywa rolę „czołowego organizatora życia naukowego w województwie katowickim".

Sylwetki pozostałych pracowników ŚIN nie mogły być opisane równie bogato. Najobszerniej napisano o J. Chlebowczyku, wyliczając, że specjalizuje się w nowożytnej historii powszechnej, kieruje Zakładem Badań Historycznych ŚIN i pozostaje pracownikiem naukowym Zakładu Historii Śląska Instytutu Historii PAN we Wrocławiu. Charakteryzując dokonania naukowe J. Chlebowczyka, zwrócono uwagę, że jego zainteresowania koncentrują się na stosunkach polsko-czeskich i polsko-słowackich (wskazano wybrane publikacje z tego zakresu). Odnotowano, że o wybitnej znajomości dziejów Śląska Cieszyńskiego (zwłaszcza w okresie monarchii austro-węgierskiej) świadczył fakt, że w przy-

[188] AAN, Gł. Kom. Kwal. przy PAN, sygn. 63, k. 18, Pismo zastępcy sekretarza Wydziału I PAN prof. dr. Sylwestra Zawadzkiego do Biura Kształcenia i Doskonalenia Kadr Naukowych PAN (Głównej Komisji Kwalifikacyjnej) z 14 lipca 1966 r.

[189] AAN, Gł. Kom. Kwal. przy PAN, sygn. 63, k. 20, Imienny wykaz samodzielnych pracowników nauki zatrudnionych w Śląskim Instytucie Naukowym; AAN, KNiT, sygn. 26/53, k. 2, Imienny wykaz samodzielnych pracowników nauki zatrudnionych w Śląskim Instytucie Naukowym.

[190] Por. A. Topol: *Kazimierz Popiołek i jego czasy…*, s. 73–74.

gotowanej przez PAN publikacji stanowiącej syntezę historii Polski napisał rozdziały poświęcone dziejom tego terenu. Wskazano ponadto, że pełnił obowiązki sekretarza polsko-czechosłowackiej Komisji Historycznej, był członkiem Komisji Historycznej krakowskiego oddziału PAN oraz prezesem cieszyńskiego oddziału PTH. Przedstawiając naukowe dokonania H. Rechowicza, odnotowano jego specjalizację w zakresie najnowszej historii Polski, pełnienie funkcji wicedyrektora do spraw naukowych ŚIN i kierownika Pracowni Stosunków Politycznych 1918–1939. Opisując dorobek naukowy, zwrócono uwagę na koncentrowanie prowadzonych przezeń badań na terenach Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego w okresach dwudziestolecia międzywojennego, II wojny światowej i latach Polski Ludowej (przywołano liczne tytuły prac zwartych i pisanych pod jego redakcją). W zakończeniu charakterystyki H. Rechowicza wskazano: „Od 1963 roku kieruje pracami Śl. Instytutu Naukowego. Jest członkiem Rady Naukowej Zakładu Historii Partii KC PZPR oraz członkiem Komisji Historycznej krakowskiego oddziału PAN". W dokumentacji Komitetu Nauki i Techniki znalazła się ponadto sylwetka planowanego do przyjęcia J. Jarosa – przedstawionego jako docent z zakresu nauk historycznych, koncentrujący swe badania na zagadnieniach związanych z przemysłem górniczym na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim (wymieniono tytuły najważniejszych prac i wskazano jego przynależność do organizacji: katowickiego oddziału PTH, Prezydium Komisji Tradycji i Muzealnictwa Górniczego Zarządu Głównego Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Górnictwa oraz Komisji Historyczno-Społecznej Wojewódzkiego Komitetu Frontu Jedności Narodu w Katowicach).

Analizując dokonania naukowe w zakresie historii literatury, wskazano na sylwetki Z. Hierowskiego i J. Koraszewskiego. O pierwszym pisano, że kieruje w strukturach ŚIN Samodzielną Pracownią Historycznoliteracką, zajmuje się piśmiennictwem polskim na Śląsku oraz literaturą czeską i słowacką. Wyliczano konkretne pozycje z bogatego dorobku naukowego (rozpraw, redakcji naukowych, tłumaczeń literatury czeskiej i słowackiej), zwrócono uwagę na podjęcie w lutym 1964 roku uchwały PAN o powołaniu go na stanowisko samodzielnego pracownika naukowo-badawczego. Z kolei ukazując sylwetkę naukową pierwszego dyrektora ŚIN, wymieniono pełnione przezeń aktualnie funkcje (dyrektora Biblioteki Śląskiej i pracownika naukowego ŚIN), opisano zagadnienia stanowiące przedmiot jego badań (bibliografia, bibliotekarstwo, historia literatury), podano przykłady z dorobku naukowego i wskazano moment przyznania przez Centralną Komisję Kwalifikacyjną dla Pracowników Nauki tytułu naukowego docenta (26 października 1956 roku).

Trzy pozostałe charakterystyki odnosiły się do reprezentantów trzech kolejnych dyscyplin. Przedstawiając naukowe *curriculum vitae* M. Grabani, podkreślono jego ekonomiczne wykształcenie, kierowanie Samodzielną Pracownią Ekonomiczną w ŚIN oraz prowadzenie badań dotyczących problemów ekonomicznych w województwie katowickim (szczególnie w zakresie gospodarki

terenowej i koordynacyjnej roli rad narodowych). I tym razem przywołano tytuły konkretnych prac, zwrócono uwagę na jego obecność w redakcjach naukowych prac (m.in. w latach 1958–1963 w redakcji „Rocznika Statystycznego Województwa Katowickiego"). Przypomniano także, że uchwałą PAN od 1 stycznia 1966 roku został powołany na stanowisko samodzielnego pracownika naukowego. Przywołując postać J. Ligęzy, wskazywano na wykształcenie etnograficzne, pełnienie funkcji dyrektora Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu i pracownika naukowego ŚIN, koncentrację własnych badań na zagadnieniach kultury środowiska wielkoprzemysłowego w drugiej połowie XIX i w XX wieku. Charakterystykę dopełniał wybór dorobku naukowego oraz zwrócenie uwagi na moment uzyskania tytułu naukowego docenta (26 marca 1959 roku). Co symptomatyczne – mimo że ŚIN ubiegał się o przyznanie praw do nadawania stopnia doktora nauk humanistycznych w zakresie socjologii, wśród sylwetek samodzielnych pracowników znajdował się tylko jeden socjolog – Wanda Mrozek, która była już wówczas osobą o ugruntowanej pozycji w środowisku socjologicznym, uznawaną ponadto za „socjologa marksistowskiego" mającego „światopogląd odpowiadający wymogom stawianym pracownikom naukowo-badawczym"[191]. Opisując jej dokonania, podkreślono: kierowanie w ramach ŚIN Zakładem Badań Socjologicznych, prace badawcze obejmujące przede wszystkim problematykę socjologii klasy robotniczej (w szczególności środowiska górniczego) oraz przedstawiono wybór prac naukowych. Na zakończenie, jakby dla podkreślenia roli W. Mrozek i znaczenia socjologii w pracach ŚIN, autorzy zapisali: „Stworzyła na terenie województwa katowickiego, w ramach Śl.IN poważny ośrodek naukowy w zakresie socjologii, posiadający poważną pozycję w skali całego państwa"[192].

Składany wniosek wsparty został pismem ówczesnego kierownika Wydziału Nauki i Oświaty KW PZPR w Katowicach S. Skibińskiego. Kierowany do Wydziału I PAN list (datowany na 18 lipca 1966 roku) stanowił próbę ukazania pozycji i znaczenia placówki. W piśmie można przeczytać m.in.:

> Śląski Instytut Naukowy jest jedynym na terenie województwa katowickiego humanistycznym ośrodkiem naukowo-badawczym, prowadzącym w szerokim zakresie działalność naukową, szczególnie zaś w dziedzinie historii i socjologii. Plany perspektywiczne przewidują dalszy rozwój Instytutu, a to z uwagi na pilną potrzebę kształcenia kadr naukowych dla potrzeb tutejszego środowiska. Na terenie tak uprzemysłowionym, jakim jest województwo katowickie, kształcenie kadr naukowych w zakresie nauk humanistycznych jest szczególnie ważne.

[191] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/80, k. 56, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 26 października 1970 roku.

[192] AAN, Gł. Kom. Kwal. przy PAN w W-wie, sygn. 63, k. 1–11, Charakterystyka wniosku dyrekcji ŚIN do PAN z 7 lipca 1966 roku; AAN, KNiT, sygn. 26/53, k. 3–12, Charakterystyki samodzielnych pracowników naukowych ŚIN.

Obecny skład samodzielnych pracowników naukowych, jak też nowo powołana Rada Naukowa, gwarantują prawidłowość toku przewodów doktorskich oraz wysoki poziom dysertacji. Wśród samodzielnych pracowników naukowych Instytutu i członków Rady Naukowej znajdują się wybitni znawcy przedmiotu o dużym dorobku.

Śląski Instytut Naukowy posiada bogaty dorobek, wyrażający się szeregiem publikacji zwartych. Instytut wydaje nadto cykl publikacji pod nazwą Biblioteczka wiedzy o Śląsku, „Biuletyny" oraz kwartalnik „Zaranie Śląskie", a także jest współwydawcą Studiów i materiałów z dziejów Śląska.

Wydział Nauki i Oświaty Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Katowicach w pełni popiera wniosek o nadanie Śląskiemu Instytutowi Naukowemu praw doktoryzowania w zakresie historii i socjologii i prosi o przychylne ustosunkowanie się do wniosku Instytutu[193].

Bardzo ciekawie w świetle ostatecznego przyznania praw doktoryzowania wyłącznie w zakresie historii brzmi opinia, którą na życzenie Biura Kształcenia i Doskonalenia Kadr Naukowych PAN sporządził 2 listopada 1966 roku Tadeusz Manteuffel (uznany historyk zatrudniony w Instytucie Historii PAN, niekwestionowany autorytet naukowy). W przesłanym piśmie zawarł m.in. następujące oceny i wnioski:

Rada Ministrów PRL uchwałą z dnia 5 grudnia 1962 roku rozciągnęła przepisy ustawy o instytutach naukowo-badawczych na Śląski Instytut Naukowy w Katowicach. W tym charakterze ma on za sobą niepełne cztery lata działania. Występując o prawo nadawania doktoratów nauk humanistycznych w zakresie historii i socjologii, winien zgodnie z rozporządzeniem Rady Ministrów […] wykazać, że: 1-o stworzone przezeń środowisko odznacza się wysokim poziomem naukowym, 2-o posiada w swym dorobku prace publikowane, 3-o jego współpracownicy posiadają odpowiedni dorobek naukowy. Nadto wyżej wspomniane rozporządzenie przewiduje, aby placówka ubiegająca się o nadawanie doktoratów zatrudniała w pełnym wymiarze godzin co najmniej 5 specjalistów, reprezentujących daną dziedzinę wiedzy. Prawda, że paragraf 3 w ust. 2 dopuszcza możność czynienia od tej zasady wyjątków[194].

Czy Śląski Instytut Naukowy czyni zadość tym postulatom.

ad 1) Nie mógłbym podzielić zdania, by środowisko Śląskiego Instytutu Naukowego odznaczało się obecnie „wysokim poziomem naukowym". Można żywić nadzieję, że przy sprężystym kierownictwie swego dyrektora oraz ambicji zespołu poziom ten z czasem osiągnie. Dziś go jednak, moim zdaniem, jeszcze nie posiada.

ad 2) Dorobek wydawniczy Śląskiego Instytutu Naukowego jest niewątpliwie duży. Jego analiza wykazuje jednak, że Instytut odegrał tu godną uznania rolę mecenasa, publikując w znacznym stopniu pozycje osób nie związanych z własną działalnością

[193] AAN, KNiT, sygn. 26/53, k. 42–43, Pismo kierownika Wydziału Nauki i Oświaty KW Stanisława Skibińskiego do Wydziału I PAN w Warszawie z 18 lipca 1966 r.

[194] Por. „Dziennik Ustaw" PRL z 1966, nr 8, poz. 5.

badawczą. Jest to akcja niezmiernie pożyteczna, ale przypominająca tą, jaką prowadzą firmy wydawnicze, np. Ossolineum. Trudno więc traktować ją jako atut popierający zgłoszony wniosek.

ad 3) Śląski Instytut Naukowy zatrudnia bądź na etatach, bądź na pracach zleconych 8 samodzielnych pracowników nauki, a mianowicie 3 historyków, 1 ekonomistę, 2 historyków literatury, 1 etnografa oraz 1 socjologa. Dorobek naukowy specjalistów z zakresu historii i socjologii, a więc dziedzin, z których chciano by nadawać doktoraty, budzi niejakie wątpliwości. Nie dotyczą one dyrektora Instytutu, profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego i prorektora tej uczelni K. Popiołka. Dwaj inni jednak historycy są docentami, którzy niedawno te stopnie uzyskali. Doc. Chlebowczyk jest nadto pracownikiem Instytutu Historii PAN, specjalizującym się w wąskiej dziedzinie dziejów Śląska Cieszyńskiego a w Instytucie Śląskim [*sic!*] zatrudnionym tylko w ramach prac zleconych [ciekawe, że T. Manteuffel był jednym z wnioskujących za uzyskaniem przez J. Chlebowczyka stopnia doktora w 1961 roku – M.F.]. Doc. Rechowicz posiada w swym dorobku kilka prac i przede wszystkim wydawnictw źródłowych z historii najnowszej Śląska. Jedyną reprezentantką socjologii jest dr Wanda Mrozek, sądząc z niewielkiego dorobku naukowego również świeży docent.

W tych warunkach nie zdaje mi się, aby Śląski Instytut Naukowy spełniał warunki wyznaczone placówkom ubiegającym się o prawo nadawania doktoratów. Nie widzę również powodów, które by przemawiały za odstąpieniem od nich i dokonaniem wyjątku[195].

W odpowiedzi na krytyczną ocenę T. Manteuffla K. Popiołek starał się bronić potencjału ŚIN. Powołując się na obowiązujące przepisy (mówiące o przeprowadzaniu przewodów doktorskich w instytutach naukowo-badawczych przez rady naukowe), wskazywał na skład Rady Naukowej ŚIN, obejmujący 7 profesorów i 6 docentów, reprezentujących Uniwersytet Jagielloński, Uniwersytet im. B. Bieruta we Wrocławiu, Instytut Historii PAN, Instytut Filozofii i Socjologii PAN, Wyższą Szkołę Ekonomiczną w Katowicach, Wyższą Szkołę Pedagogiczną w Katowicach, Muzeum Górnośląskie w Bytomiu oraz ŚIN. Jak podkreślał: „Ten skład Rady Naukowej zapewnia należyty poziom przewodów, szczególnie z zakresu historii, gdyż kierunek ten reprezentuje 6 osób". W dalszej części pisma uzupełniano wskazany wcześniej dorobek pracowników ŚIN, zwracano uwagę na działania władz Instytutu w pozyskaniu kolejnych wartościowych pracowników (które przyniosły efekt w postaci zatrudnienia J. Chlebowczyka i J. Jarosa). Pismo zakończono konkluzją, ograniczającą oczekiwania władz Instytutu: „Przedkładając powyższe, dyrekcja Śląskiego Instytutu Naukowego podtrzymuje wniosek o nadanie prawa przeprowadzania przewodów doktorskich z zakresu historii"[196].

[195] AAN, Gł. Kom. Kwal. przy PAN w W-wie, sygn. 63, k. 20–21, Opinia prof. dr T. Manteuffla nt. ŚIN z 2 XI 1966 r.

[196] AAN, KNiT, sygn. 26/53, k. 17, Pismo dyrektora ŚIN prof. dr. K. Popiołka do sekretarza naukowego PAN prof. dr. W. Nowackiego z 4 stycznia 1967 r.

Ostateczna decyzja w sprawie uprawnień doktoryzowania zapadła na posiedzeniu Prezydium Głównej Komisji Kwalifikacyjnej przy PAN 21 grudnia 1966 roku. Wiceprzewodniczący Komisji, Maurycy Jaroczyński, przedstawił wówczas uchwałę Sekcji I w sprawie przyznania ŚIN uprawnień do nadawania stopnia doktora nauk humanistycznych w dziedzinach historii i socjologii. Prezydium w wyniku tajnego głosowania pozytywnie zaopiniowało jedynie wniosek dotyczący historii (pięć głosów popierających przy jednym wstrzymującym), odrzuciło zaś projekt dotyczący socjologii. Przedstawiciele Prezydium wskazali także, że liczba członków Rady Naukowej Instytutu „powinna być powiększona przez powołanie dalszych wybitnych historyków"[197]. Losy wniosku potoczyły się dalej zgodnie z głosowaniem. Uchwałą Sekretariatu Naukowego PAN z 24 stycznia 1967 roku w oparciu o opinię Głównej Komisji Kwalifikacyjnej przy PAN postanowiono przedstawić przewodniczącemu Komitetu Nauki i Techniki wnioski w sprawie przyznania uprawnień do nadawania stopni naukowych. Wśród jednostek, których one dotyczyły, znalazły się Zakład Nauk Ekonomicznych PAN oraz ŚIN, w którego przypadku aprobatę zyskał jedynie projekt nadania uprawnień doktoryzowania w zakresie historii. W uzasadnieniu autorzy zapisali:

> Zarówno Zakład Nauk Ekonomicznych PAN, jak również Śląski Instytut Naukowy w Katowicach spełniają wszystkie warunki stawiane przez § 2 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 8 XI 1966 r. [Dz.U. Nr 8, poz. 5] jednostkom ubiegającym się o przyznanie praw do nadawania stopni naukowych. […] Śląski Instytut Naukowy w Katowicach zatrudnia 9 samodzielnych pracowników naukowo-badawczych (w tym 4 historyków). W składzie rady naukowej Instytutu znajduje się 13 samodz.[ielnych] pracowników naukowo-badawczych i naukowo-dydaktycznych. […] Główna Komisja Kwalifikacyjna przy PAN […] w dniu 21 grudnia 1966 r. zaopiniowała pozytywnie wniosek o przyznanie Zakładowi Nauk Ekonomicznych PAN i Śląskiemu Instytutowi Naukowemu w Katowicach uprawnień do nadawania stopni naukowych doktora[198].

W 1967 roku ŚIN kończył pierwszą dekadę swego istnienia, co sprowokowało władze do podsumowania dotychczasowej działalności Instytutu. Okazją było walne zebranie zorganizowane 3 kwietnia 1967 roku, podczas którego J. Ziętek podkreślił znaczenie tej wciąż jedynej humanistycznej placówki naukowo-badawczej w województwie. Kazimierz Popiołek zwrócił uwagę na stabilizację finansową i administracyjną, którą zawdzięczano „przede wszystkim wojewódzkim władzom partyjnym i państwowym". W dowód uznania dla pracy Instytutu (na

[197] AAN, KNiT, sygn. 26/53, k. 18, Protokół z posiedzenia Prezydium Głównej Komisji Kwalifikacyjnej przy Polskiej Akademii Nauk z dnia 21 grudnia 1966 r.

[198] AAN, Gł. Kom. Kwal. przy PAN w W-wie, sygn. 63, k. 16–17, Uchwała nr 1/67 Sekretariatu Naukowego PAN z dnia 24 stycznia 1967 r. Por. AAN, KNiT, sygn. 26/53, k. 14, Pismo z-cy przewodniczącego GKK przy PAN prof. dr. Maurycego Jaroszyńskiego do sekretarza naukowego PAN z 28 grudnia 1966 r.; I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego…*, s. 79.

wniosek jego dyrekcji) Prezydium katowickiej WRN w porozumieniu z Egzekutywą KW PZPR w Katowicach odznaczyło 25 osób związanych z ŚIN złotymi i srebrnymi odznakami „Zasłużonemu w Rozwoju Województwa Katowickiego"[199]. Wśród nagrodzonych znaleźli się zarówno byli, jak i obecni członkowie Rady Naukowej, a także pracownicy: H. Batowski, J. Chlebowczyk, T. Cieślak, A. Gładysz, M. Gładysz, J.W. Gołębiowski, R. Grzywa, A. Hrebenda, R. Jamka, J. Jaros, A. Kałuża, J. Kita, J. Kokot, N. Kołomejczyk, B. Podgrodzki, J. Szczepański, A. Szefer, A. Targ, A. Wrzosek (którzy otrzymali złote odznaki); R. Buchała, H. Dutkiewicz, W. Knobelsdorf, D. Meyza, H. Rola oraz F. Serafin (wyróżnieni srebrnymi odznakami)[200]. Nie było to zresztą ostatnie wyróżnienie, jakie przyznano Instytutowi w 1967 roku – 6 maja nadano mu bowiem odznakę „Zasłużonego Działacza Towarzystwa Rozwoju Ziem Zachodnich", uzasadniając jej wręczenie zasługami w działalności naukowo-badawczej w zakresie badań współczesnej problematyki tzw. ziem odzyskanych oraz całokształtu stosunków polsko-niemieckich[201].

Zachowane materiały archiwalne pozwalają na dokładne odtworzenie struktury Instytutu oraz zakresu prac naukowych „w przededniu" pojawienia się w regionie silnej konkurencji – Uniwersytetu Śląskiego. 10 lat od momentu powstania struktura Instytutu obejmowała dwa zakłady (Zakład Badań Historycznych i Zakład Badań Socjologicznych) oraz trzy samodzielne pracownie (Ekonomiczną, Historycznoliteracką i Niemcoznawczą). Wciąż jeszcze prace swoje (choć już niejako na obrzeżach zainteresowań ŚIN, bo poza planami naukowymi) prowadziła Komisja Archeologiczna, prace etnograficzne kontynuował zatrudniony w wymiarze 1/2 etatu J. Ligęza, natomiast tworzenie atlasu językowego Śląska odbywało się wyłącznie w formie umowy o dzieło[202].

Kierownikiem Zakładu Badań Historycznych w 1967 roku był J. Chlebowczyk, konsultantem naukowym do 1968 roku pozostawał K. Popiołek. Zakład obejmował 5 pracowni: Stosunków Politycznych 1918–1939, Dziejów Klasy Robotniczej (do 1939 roku), Dziejów Okupacji (1939–1945), Okresu Polski Ludowej oraz Śląskiej Kartoteki Biograficznej. Łącznie w Zakładzie zatrudnionych było 18 osób[203]. Kierownikiem Pracowni Stosunków Politycznych okresu międzywojennego był H. Rechowicz, prace badawcze w niej prowadzone dotyczyły stosunków politycznych w województwie śląskim w latach 1922–1926 oraz na terenie Zagłębia Dąbrowskiego w okresie 1918–1926. Dokonywano także kwerend prasowych

[199] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/49, k. 1–2, Protokół z Walnego Zebrania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach, odbytego w dniu 3 kwietnia 1967 r.; DM [D. Meyza]: *X-lecie Śląskiego Instytutu Naukowego*. „Zaranie Śląskie" 1967, z. 3, s. 636.

[200] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/49, k. 13–14, Wykaz odznaczonych odznakami „Zasłużonemu w Rozwoju Województwa Katowickiego".

[201] A.Sz. [Andrzej Szefer]: *Odznaka Zasłużonego Działacza TRZZ dla Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach*. „Zaranie Śląskie" 1967, z. 3, s. 636.

[202] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/50, k. 25–26, Protokół z Walnego Zebrania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach odbytego w dniu 18 marca 1968 roku.

[203] SŚIN 67, s. 16–17.

(m.in. „Gazety Robotniczej", „Kattowitzer Zeitung", „Polonii", „Gwiazdki Cieszyńskiej" oraz „Iskry"). Jak wskazywano w sprawozdaniu, „z inicjatywy Pracowni zorganizowano kilka zebrań dyskusyjnych, w których uczestniczyli pracownicy całego Zakładu Badań Historycznych, a to: dyskusję na temat kwestii narodowej w programie i działalności KPP, nad książką Franciszka Hawranka o KPP na Górnym Śląsku, nad publikacją Mirosława Cygańskiego o Ottonie Ulitzu i nad książką Stefanii Stanisławowskiej »Polska a Monachium«"[204]. Kierownikiem Pracowni Dziejów Klasy Robotniczej był J. Chlebowczyk. Tematyka badawcza obejmowała: położenie i walkę proletariatu Zagłębia Dąbrowskiego w latach kryzysu gospodarczego 1929–1933 (zgłębiał ją przede wszystkim A. Hrebenda), analizę struktury i ważniejszych elementów położenia proletariatu włókienniczego na terenie Bielska-Białej oraz Częstochowy w okresie międzywojennym (badania Eugeniusza Kopcia) oraz opracowywanie kartotek zakładów pracy przemysłu górnośląskiego i zagłębiowskiego z wyłączeniem górnictwa i hutnictwa (prace M.W. Wanatowicz). Efekty prac przyjmowały różne formy: praca A. Hrebendy ukazała się drukiem[205], materiał opracowany przez E. Kopcia przeznaczono do wykorzystania w innej formie, natomiast badania prowadzone przez M.W. Wanatowicz miały być „niezbędną pracą warsztatową", kontynuowaną w dalszych badaniach nad problematyką ekonomiczno-społeczną w województwie katowickim. Fragmenty badań E. Kopcia i M.W. Wanatowicz opublikowano ponadto na łamach „Zarania Śląskiego". Zatrudnieni w pracowni prowadzili również badania nad okupacją niemiecką Zagłębia Dąbrowskiego w czasie I wojny światowej (I. Figa), uczestniczyli w pracach nad monografią Siemianowic, ziemi zawierciańskiej, a także przygotowali do druku wybór pism Emila Caspariego[206]. Na czele Pracowni Dziejów Okupacji stał A. Szefer. Sam kierownik koncentrował swoje badania na tematyce ewidencji strat ludności Śląska i Zagłębia w okresie okupacji niemieckiej oraz polityki III Rzeszy wobec ludności polskiej w rejencji katowickiej w latach 1939–1945. Sytuacją na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w pierwszych miesiącach okupacji hitlerowskiej zajmowała się I. Sroka. Zespół w ramach swoich prac przeprowadził m.in. kwerendę „Kattowitzer Zeitung" oraz „Oberschlesische Zeitung" (1939–1945), opracował notki biograficzne kilkudziesięciu działaczy hitlerowskich w rejencji katowickiej, sporządził wykaz miejsc straceń ludności cywilnej w województwie katowickim okresu okupacji (przekazany do Wydawnictwa „Śląsk")[207]. Kierownikiem kolejnej pracowni – Okresu Polski Ludowej – był N. Kołomejczyk (od 30 września 1968 roku zastąpił go na tym stanowisku A. Hrebenda). Efekty działań pracowni w 1967 roku to opracowanie tematów: „Osadnictwo rolne w województwie śląsko-dąbrowskim w latach 1945–1948" (F. Serafin) oraz „Jed-

[204] Ibidem, s. 17; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/78, k. 15–16, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 20 czerwca 1966 roku.

[205] W Wydawnictwie Naukowym „Śląsk".

[206] SŚIN 67, s. 18.

[207] Ibidem, s. 19.

ność działania PPR i PPS w województwie śląsko-dąbrowskim w latach 1945–1948" (J. Kantyka)[208]. Pracownia zorganizowała dyskusję nad publikacją Jana Przemszy-Zielińskiego *Śląska jednostka KBW w walce z reakcyjnym podziemiem* oraz uczestniczyła w konferencji w Trzyńcu (Czechosłowacja) dotyczącej powojennej historii zakładów przemysłowych[209].

W przypadku Pracowni Śląskiej Kartoteki Biograficznej nadzór naukowy nad całością działań sprawował do 1968 roku K. Popiołek, ale pracami redakcyjnymi do końca 1967 roku kierował nadal A. Targ. W wyniku dziesięcioletniej pracy powstały dwie kartoteki: główna, obejmująca około 2,5 tysiąca życiorysów, oraz kartoteka cząstkowych materiałów biograficznych, zawierająca przeszło 15 tysięcy haseł (nazwisk). Prace nad kartoteką od samego początku planowano jako etap prowadzący do przygotowania *Śląskiego słownika biograficznego*, któremu za cel stawiano „w pierwszym rzędzie utrwalenie pamięci tych postaci, które działały na rzecz sprawy polskiej na Śląsku, uczestniczyły w walce o społeczne i narodowe wyzwolenie Śląska, wzbogaciły kulturę polską na Śląsku lub chroniły ją przed zniszczeniem przez siły wrogie". Autorzy założyli, że w słowniku znajdą się biogramy postaci urodzonych na Śląsku, ale także pochodzących spoza jego terytorium, o ile „poświęciły się pracy na rzecz sprawy polskiej na tym terenie". Chronologicznie *Śląski słownik biograficzny* zaplanowany został jako wydawnictwo dotyczące wieków XIX i XX, terytorialnie planowano objąć badaniami „cały dawny polski obszar etnograficzny Śląska (XIX w.)". Pracując nad pierwszym tomem, redakcja słownika czerpała z wzorów (zasad i metod pracy) *Polskiego słownika biograficznego*, ale dla zwiększenia efektów kwerendy oprócz kwerend prasowych i archiwalnych (w Katowicach i we Wrocławiu) stosowano także tzw. metodę terenowych poszukiwań biograficznych. Wszystkie te prace doprowadziły ostatecznie do przygotowania w 1967 roku w pracowni pierwszego tomu *Śląskiego słownika biograficznego* (który jednak nie został ogłoszony drukiem)[210]. W toku prac nad słownikiem wykorzystano możliwości współpracy z IŚ w Opolu (pozyskano stamtąd 24 życiorysy i kilkanaście opracowań o charakterze materiałowym), systematycznie poszerzano zakres prac o obszar Zagłębia Dąbrowskiego[211]. W 1967 roku prowadzono nadal kwerendę „Gazety Robotniczej" i „Polonii", poszczególni pracownicy kontynuowali również własne tematy badawcze (K. Popiołek – nad historią Śląska, H. Rechowicz –

[208] Ibidem, s. 20; *Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w 1968 roku. Plan naukowo-badawczy na 1969 rok* (dalej: SŚIN 68). Katowice 1969, s. 22.

[209] SŚIN 67, s. 20.

[210] Pierwotnie planowano opracować zeszyt próbny *Śląskiego słownika biograficznego*, stanowiącego podstawę do dyskusji nad pierwszym tomem.

[211] SŚIN 67, s. 20–21; SŚIN 68, s. 24; A. Targ: *Prace nad Śląskim Słownikiem Biograficznym w Śląskim Instytucie Naukowym w Katowicach*. „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego" 1966, t. 21, s. 33. Por.: I. Sroka: *Zieliński Władysław* (biogram). W: *Śląski słownik biograficzny. Seria nowa*. T. 1. Red. M. Fazan, F. Serafin. Katowice 1999, s. 332; K. Heska-Kwaśniewicz: *Alojzy Targ (1905–1973)*. „Studia Śląskie" 1974, t. 25, s. 293; H. Rechowicz: *Suum cuique. W dziewięćdziesięciolecie…*, s. 154.

nad biografią A. Zawadzkiego, a J. Jaros – nad historią górnictwa węglowego w Zagłębiu Górnośląskim w latach 1914–1946).

Drugi z istniejących zakładów: Badań Socjologicznych, kierowany był przez W. Mrozek, funkcję konsultanta naukowego pełnił w nim do 1968 roku P. Rybicki. W 1967 roku działalność naukowo-badawcza prowadzona była w ramach trzech pracowni (skupiających w 1966 roku 14 pracowników, a rok później – 16). W Pracowni Socjologii Przemysłu (kierownikiem był Antoni Stojak) prowadzono badania nad siedmioma tematami, z których zakończone zostały dwa: kierunki wyboru zawodu przez dzieci w rodzinach robotniczych (B. Wilhelmi) oraz atrakcyjność wyboru zawodu górniczego wśród młodzieży szkolnej Rybnickiego Okręgu Węglowego (Zbigniew Pucek). Badania w Pracowni Socjologii Miasta i Wsi koordynował do października 1968 roku kierownik W. Knobelsdorf (został wówczas zastąpiony przez Bohdana Jałowieckiego). W 1967 roku opracowano następujące zagadnienia: procesy urbanizacyjne w województwie katowickim (W. Knobelsdorf), analiza ruchów migracyjnych na terenach uprzemysłowionych (Maria Suboczowa) oraz styczności społeczne w wybranej jednostce ekologicznej miasta Katowic (D. Czauderna). Trzecia z pracowni Zakładu Badań Socjologicznych – Badań nad Kulturą Współczesną (kierowana przez Henryka Dutkiewicza) – zrealizowała w 1967 roku jeden temat badawczy – zainteresowania i dążności kulturalne młodzieży studiującej na wybranej wyższej uczelni (E. Skwerska). Zakończono również prace nad publikacją: *Małżeństwa mieszane zawarte w czterech miastach GOP w latach 1946/1947, 1952/1953 i 1959/1960 jako wskaźnik integracji społecznej*[212].

Samodzielną Pracownią Ekonomiczną w 1967 roku kierował M. Grabania (konsultantem naukowym był A. Wrzosek, który zastąpił na tym stanowisku W. Zastawnego, gdy ten przeniósł się do Warszawy). W ramach jej działań prowadzono badania nad problemami przestrzennymi w gospodarce województwa katowickiego oraz przygotowania atlasu tego terenu. Przy realizacji tych projektów współpracowano z liczną grupą osób niezwiązanych z ŚIN etatem, zainteresowanych jednak tematyką zarządzania i ekonomii. W 1967 roku zakończono prace nad pięcioma tematami: „Zmiany w strukturze przemysłu województwa katowickiego w latach 1961–1965" (pod kierunkiem M. Grabani), „Badania nad przestrzennym zróżnicowaniem aktywności zawodowej ludności w województwie katowickim" (J. Pietrucha), „Woda jako element środowiska geograficznego, jej znaczenie w rozwoju przemysłu województwa katowickiego" (S. Żmuda), „Prognoza demograficzna i perspektywy rozwojowe zatrudnienia w województwie katowickim na lata 1965–1980" (L. Frąckiewicz) oraz „Analiza struktury środków trwałych w województwie katowickim w latach 1961–1965" (J. Kowalska)[213].

[212] SŚIN 67, s. 20–24; SŚIN 68, s. 26; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/78, k. 16, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 20 czerwca 1966 roku.

[213] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/78, k. 15–16, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 20 czerwca 1966 roku; SŚIN 67, s. 24–25; SŚIN 68, s. 29.

Ważnym ogniwem struktury ŚIN do połowy lat sześćdziesiątych XX wieku była Samodzielna Pracownia Historycznoliteracka, na której czele stał Z. Hierowski. W pracowni badania koncentrowały się na trzech podstawowych kwestiach: analizie literatury polskiej na Śląsku w XX wieku, badaniach literatury czeskiej i słowackiej oraz związków literackich czechosłowacko-polskich w XIX i XX wieku, a także na literaturze niemieckiej na XX-wiecznym Śląsku. Efektem prowadzonych prac było przygotowanie *Antologii Młodej Polski na Śląsku* („19 pisarzy z terenu Śląska Cieszyńskiego i Górnego"). Znaczącą stratą dla działań naukowych pracowni była śmierć Z. Hierowskiego (w 1967 roku), zwłaszcza wobec poczynionych w 1966 roku planów uczynienia z ŚIN „centrum badań problematyki polsko-czechosłowackiej"[214]. Z. Hierowski zdołał przygotować i oddać do druku książkę, której pierwotna wersja (*Literatura polska na Śląsku w XIX i XX wieku*) stanowiła podstawę awansu naukowego (był to doktorat obroniony w 1962 roku w Opolu), pt. *Życie literackie Śląska w latach 1922–1939*. Mimo postępującej choroby kierownik pracowni był zawodowo aktywny do końca życia, pozostawił po sobie rozpoczęte projekty: monografię Pawła Hulki-Laskowskiego, pracę nad zarysem literatury Czechosłowacji lat 1918–1938 i jej związkami z literaturą polską[215]. Mimo śmierci Z. Hierowskiego bilans dokonań pracowni można uznać za satysfakcjonujący: M. Fazan opracował temat „Odbicie rzeczywistości śląskiej po 1922 roku w pierwszych powieściach powstańczych" (przeznaczony do „Zarania Śląskiego"), A. Gładysz przygotował monografię J.N. Jaronia. Kilka innych wątków zostało opracowanych fragmentarycznie, a ich zupełną realizację zaplanowano na kolejny rok[216].

Ostatnią z samodzielnych jednostek badawczych ŚIN była Pracownia Niemcoznawcza, kierowana od 1966 roku przez B. Schmidta-Kowalskiego (do 1968 roku konsultantem naukowym był H. Batowski). Na co zwracano już uwagę, w 1966 roku ustalono dla niej nowy profil, planując oprócz badań naukowych również działania o charakterze dokumentacyjno-informacyjnym oraz usługowym[217]. W konsekwencji zatrudnieni w pracowni prowadzili przede wszystkim analizę prasy niemieckojęzycznej (w 1967 roku objęto nią 70 niemieckich czasopism naukowych i politycznych, sporządzając dla zakładów i pracowni Instytutu oraz instytucji zewnętrznych ponad 1100 not). W pracowni gromadzono też bieżącą

[214] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/78, k. 17, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 20 czerwca 1966 roku.

[215] Por.: T. Kijonka: *Misja i heroizm. Rzecz o Zdzisławie Hierowskim*. „Krytyka Literacka na Śląsku" 2009, s. 139–152; K. Heska-Kwaśniewicz: *Wokół książki Zdzisława Hierowskiego „Życie literackie na Śląsku w latach 1922–1939"*. „Krytyka Literacka na Śląsku" 2009, s. 153–164.

[216] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/78, k. 16, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 20 czerwca 1966 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/50, k. 25–26, Protokół z Walnego Zebrania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach odbytego w dniu 18 marca 1968 roku; SŚIN 67, s. 26–27; SŚIN 68, s. 33.

[217] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/78, k. 20–21, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 20 czerwca 1966 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/79, k. 99–101, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 14 listopada 1966 roku.

dokumentację do dalszych badań problemów niemieckich[218]. Niezależnie od wskazanych działań w 1967 roku przygotowano kilka prac zwartych: R. Buchały *Recht auf die Heimat*, B. Schmidta-Kowalskiego, R. Buchały, P. Dobrowolskiego i T. Prandzioch *Ziomkostwa „Schlesierów" w latach 1962–1964*, T. Prandzioch *Nacjonalistyczne wychowanie młodzieży w NRF*, M. Muży *Radykalizm prawicowy w NRF ze szczególnym uwzględnieniem NPD* i H. Wuttkego *Ekonomiczne koncepcje rewizjonizmu zachodnioniemieckiego*[219].

Niekończące się reorganizacje strukturalne i zmiana akcentów spowodowały, że w realiach drugiej połowy lat sześćdziesiątych XX wieku tempo i zakres części prowadzonych w ramach ŚIN badań znacznie się ograniczyły. Okrojone zostały prace etnograficzne (na co także wskazano już wcześniej, od 1967 roku realizował je przede wszystkim zatrudniony na część etatu J. Ligęza), prace nad *Atlasem językowym Śląska* oraz badania archeologiczne. Prace badawcze we wskazanych dziedzinach były jednak prowadzone nadal, etnografowie zajmowali się zbieraniem materiałów na temat elementów ludowych w kulturze Górnego Śląska lat 1870–1918, dokumentowaniem polskich pieśni obozowych z lat 1939–1945 oraz prozy ludowej. W ramach przygotowań do wydania atlasu powołano komitet redakcyjny (przewodniczącym został Witold Taszycki, a członkami: Karol Dejna, Mieczysław Karaś, Kazimierz Popiołek i Alfred Zaręba). Swoje prace wykopaliskowe w kilku miejscach województwa katowickiego (m.in. Świbiu, Łagiszy, Lubomi, Koziegłowach i Kietrzu) kontynuowali też pod kierunkiem R. Jamki badacze pradziejów[220].

Objęcie kierownictwa Instytutu przez K. Popiołka zbiegło się w czasie z odczuwalną poprawą sytuacji ekonomicznej ŚIN. Opisując zaplecze materialne w 1966 roku (co prawda w szczególnych okolicznościach, bo starając się o prawo doktoryzowania), władze ŚIN podkreślały, że Instytut jako placówka badań humanistycznych dysponuje bazą materialną w jakości niezbędnej do realizacji określonych (statutowo) zadań naukowych. Wskazywano na dostępność zasobów Biblioteki Śląskiej w Katowicach, jej filii w Bytomiu i Cieszynie oraz innych bibliotek (m.in. uniwersyteckich); na możliwość korzystania ze zbiorów archiwalnych zgromadzonych w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Katowicach; prowadzenie przez ŚIN „bezwizowej" wymiany z ośrodkami naukowymi poza PRL[221]. Dochody Instytutu w 1967 roku opiewały już na kwotę ponad 7,5 miliona złotych (na które składały się: 6 milionów dotacji Prezydium WRN, niewiele ponad 11 tysięcy złotych ze składek członków rzeczywistych, ponad 362 tysiące dochodów własnych oraz prawie 12 tysięcy z tytułu dodatków mieszkaniowych). Nadal jednym ze źródeł finansowania (choć zdecydowanie symbolicznym, w 1967 roku dochód

[218] SŚIN 67, s. 27; SŚIN 68, s. 31.

[219] SŚIN 67, s. 28. Ostatecznie oba teksty ukazały się jako wspólna praca: *Radykalizm prawicy w NRF* [M. Muża], *Ekonomiczne koncepcje rewizjonizmu zachodnioniemieckiego* [H. Wuttke]. Katowice 1968.

[220] SŚIN 67, s. 28; SŚIN 68, s. 34.

[221] AAN, Gł. Kom. Kwal. przy PAN w W-wie, sygn. 63, k. 15, Charakterystyka posiadanej bazy materialnej.

wyniósł niespełna 133 tysiące złotych) pozostawała też pomoc ze strony członków wspierających, którymi były regionalne zakłady przemysłowe (przede wszystkim huty i kopalnie węgla kamiennego, a także izby rzemieślnicze, prezydia miejskich i powiatowych rad narodowych)[222].

Ważnym, acz problematycznym aspektem funkcjonowania Instytutu na początku lat sześćdziesiątych XX wieku pozostawała działalność wydawnicza. Problem z nią związany tkwił nie w braku propozycji, lecz w ich niezgodności z preferowanym przez władze partyjne profilem Instytutu oraz w kłopotach z drukiem i brakiem papieru. Tym bardziej, że w zakresie regionalnych prac historycznych Instytut był niemal przez całą dekadę monopolistą. Według informacji J. Koraszewskiego już w 1961 roku powstawanie wszelkich monografii miast i powiatów regionu odbywało się po konsultacji i akceptacji ze strony ŚIN (które miało zapewniać jednolite opracowanie publikacji)[223]. Oceniając dorobek wydawniczy ŚIN z zakresu najnowszej historii Śląska w pierwszym okresie istnienia (do połowy lat sześćdziesiątych XX wieku), N. Kołomejczyk stwierdził, że prace przy swych walorach heurystycznych i wartości faktograficznej odznaczały się „raczej średnim" poziomem naukowym, a tematy w nich podejmowane uznał za „wycinkowe, przyczynkarskie", unikające uogólnień, wniosków i syntetycznych interpretacji[224]. Podobne zdanie prezentowały podmioty współpracujące z ŚIN w pierwszym okresie jego istnienia (przede wszystkim Wydawnictwo Naukowe „Śląsk", Państwowe Wydawnictwo Naukowe i „Ossolineum"). Dla przykładu, dyrekcja oficyny „Śląsk" w 1960 roku wskazywała na „przypadkowość w zakresie wydawnictw". W korespondencji kierowanej do sekretarza KW PZPR w Katowicach J. Szydlaka władze wydawnictwa żaliły się na stosowane przez ŚIN praktyki. Zarzucano Instytutowi zawieranie dużej liczby umów wydawniczych, w ramach których opłacano jedynie (choć „poważne" w swej wysokości) honoraria autorskie, pozostałe koszty przerzucając na wydawnictwo. Krytykowano ŚIN za przygotowywane przez recenzentów „niezwykle liberalne" recenzje, przekazywanie niestarannych maszynopisów (z niedociągnięciami merytorycznymi i formalnymi), nieaktualność kierowanych do druku publikacji („brak prac o tematyce Historii Ruchu Robotniczego, brak zaangażowania w problemy społeczne, walki z rewizjonizmem niemieckim"). Wskazywano także na konkretne przykłady złych praktyk, np. przekazanie do realizacji w niezmienionej wersji maszynopisu pracy Bronisława Miszewskiego, co do której uwagi zgłosił już wcześniej potencjalny wydawca; próby przekazania wydawnictwu po raz kolejny (tym razem w ramach serii wydawniczej „Biblioteczka Wiedzy o Śląsku") odrzuconej uprzednio pracy Edwarda Wichury-Zajdla o śląskim medalierze Janie Wysockim. Jak oceniano:

[222] SŚIN 67, s. 31, 60–61.

[223] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/75, k. 328, Protokół z obrad Prezydium Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 14 lutego 1961 r.

[224] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/618, k. 224, N. Kołomejczyk: *Historia najnowsza w Śląskim Instytucie Naukowym* (maszynopis).

„poważną część prac Instytutów [ŚIN i IŚ w Opolu – M.F.] stanowią zleżałe remanenty lub prace przyczynkarskie, które winny być umieszczone w czasopismach fachowych"[225]. Tego typu polityka wydawnicza ŚIN oceniana była krytycznie również dlatego, że wynikające z coraz trudniejszej sytuacji rynkowej ograniczenia wydawnictw, w których publikowano około 50% planowanych tytułów, powodowały, że rozwiązaniem miało stać się przygotowywanie krótszych prac, a w przypadku części propozycji – po prostu złożenie ich w archiwum[226].

Na początku lat sześćdziesiątych XX wieku proces „przeprofilowywania" polityki wydawniczej dokonywał się jeszcze powoli. W 1961 roku przygotowane do wydania pozycje w dużej części można uznać za nieistotne z perspektywy planowanego upolitycznienia Instytutu[227]. Wydano wówczas m.in.: trzy numery „Zarania Śląskiego", przygotowany przez R. Jamkę biuletyn „Badania Archeologiczne", wspomnianego już *Śląskiego medaliera* E. Wichury-Zajdla, biuletyn autorstwa J. Chlebowczyka (*Główne problemy i etapy stosunków polsko-czeskich na Śląsku Cieszyńskim w XIX i na początku XX wieku*), pracę D. Badury-Simonides *Baśń i podanie górnośląskie* (w ramach „Biblioteczki Wiedzy o Śląsku"), „Pamiętnik Cieszyński", A. Zaręby *Kwestionariusz do atlasu językowego Śląska* oraz *Śląskie teksty gwarowe*, *Szkice z dziejów Mysłowic* (praca J.A. Szczerbowskiego pt. *Zapory wodne* została ostatecznie wycofana z druku). Do grupy publikacji nieco zaangażowanych zaliczyć można *Związki Śląska z całością ziem polskich* J. Kostrzewskiego, *Walka o Kędzierzyn i Górę św. Anny* A. Benisza i *Apel powstańczy* W. Szewczyka[228].

W porównaniu z tą listą, dokonania roku 1962 uwidaczniają już nowy kierunek. Wśród tytułów ŚIN proponowanych do druku w tym roku znalazły się m.in.: specjalny numer „Zarania Śląskiego" (poświęcony działalności PPR na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim) czy dwa podwójne numery „Biuletynu Komisji Niemcoznawczej" (poświęcone tzw. ziomkostwom oraz działalności

[225] AP Kat., KW PZPR Kat., WNOiK, sygn. 1, k. 1–2, Pismo do sekretarza KW PZPR w Katowicach tow. J. Szydlaka z 18 stycznia 1960 r.

[226] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/75, k. 328–330, Protokół z obrad Prezydium Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 14 lutego 1961 r.

[227] W 1964 roku komentowano ten fakt następująco: „W początkowym okresie działalności Stowarzyszenia mimo wielu osiągnięć wyraźnie przecież dawał się odczuwać brak własnej kadry naukowej. To w poważnym stopniu ograniczało inicjatywę badawczą i wydawniczą Stowarzyszenia i niejednokrotnie skłaniało go do korzystania z usług osób i do wprowadzania do swych planów takich tematów badawczych i pozycji wydawniczych, które były już poza Stowarzyszeniem przygotowane, nie zawsze w całkowitej zbieżności z pilnymi i pierwszoplanowymi potrzebami województwa, co czasem prowadziło do rozproszenia problemów, dekoncentracji i fragmentaryczności badań w ważnych dziedzinach". AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 59–60, Informacja o działalności Śląskiego Instytutu Naukowego – Instytutu Naukowo-Badawczego w Katowicach.

[228] AP Kat., zespół: Związek Bojowników o Wolność i Demokrację Zarząd Okręgu Katowice, sygn. 447, k. 180–183, Program organizacyjny obchodów 40. rocznicy III Powstania Śląskiego!; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/2, k. 14, Informacja o działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za okres od 15 III do 24 VI 1961 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/2, k. 4, Informacja z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego za III kwartał 1961 roku; M. Fic: *Rocznice powstańcze w Polsce Ludowej*. „Szkice Archiwalno-Historyczne" 2011, nr 8, s. 92.

„Ostforschung")[229]. Wśród wydawanych przez Instytut pozycji nie brakowało jednak nadal tytułów absolutnie apolitycznych (np. w 1963 roku w ramach serii „Górnośląskie Prace i Materiały Geograficzne" ukazała się praca A. Horniga *Komunikacja na Górnym Śląsku*)[230]. W 1964 roku dorobek wydawniczy ŚIN objął 7 pozycji zwartych i 16 wydawnictw ciągłych (studiów, „Biblioteczki Wiedzy o Śląsku", biuletynów ŚIN i „Zarania Śląskiego")[231]. Wśród nich znalazły się prace o bardzo różnym rodowodzie: A. Kałuży, J. Kantyki i H. Rechowicza *Wspomnienia śląskich pepeerowców*, J. Ligęzy i M. Żywirskiej *Zarys kultury górniczej*, K. Popiołka *Silesia in German eyes*, J. Pietrzykowskiego *Hitlerowcy przed sądem w Częstochowie*, M. Grabani *Górnośląski Okręg Przemysłowy – liczby, fakty, problemy*, „Bibliografia Śląska" pod red. E. Engelkinga oraz praca Z. Landaua i B. Skrzeszewskiej *Wojciech Korfanty przed Sądem Marszałkowskim*[232].

Niektóre z wydanych nakładem ŚIN opracowań stały się przedmiotem debaty publicznej. Tak było na przykład z podjęciem w obiegu naukowym tematyki związanej z postacią W. Korfantego[233] i przywołaną już edycją źródeł w opracowaniu Z. Landaua i B. Skrzeszewskiej *Wojciech Korfanty przed Sądem Marszałkowskim* (recenzowaną przez K. Popiołka i H. Zielińskiego). W regionalnych mediach ukazały się artykuły prasowe krytykujące autorów wyboru oraz recenzentów pracy (z najistotniejszym, opublikowanym przez H. Rechowicza na łamach katowickich „Poglądów"[234]), a wśród środowisk krytykujących publikację znajdował się m.in. Związek Bojowników o Wolność i Demokrację z kierującym jego regionalnymi strukturami J. Ziętkiem. Autorom zarzucano zwłaszcza niekorzystne prezentowanie W. Korfantego jako osoby pobierającej wynagrodzenie od kapitalistów niemieckich. W rezultacie wycofano książkę ze sprzedaży w księgarniach na terenie Górnego Śląska, a także zorganizowano 17 listopada 1964 roku zebranie w Instytucie Historii PAN, podczas którego część uczestników (m.in. Leon Grosfeld, Czesław Madajczyk, Marian Drozdowski) poddała publikację ostrej krytyce. Opisujący te wydarzenia jeden z uczestników zebrania, Z. Kolankowski, komentował, że „atakowano ich z pozycji »targania świętości«", dodał jednocześnie: „Charakterystyczne, że sekretarz Instytutu Śląskiego [*sic!*] dr Rechowicz, który tego dnia brał udział w innym zebraniu w IH PAN, na to nie stawił się, choć jego obecność była zapowiadana"[235].

[229] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/2, k. 12, Informacja o działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za okres od 15 III do 24 VI 1961 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/3, k. 11, SŚIN 62. Por. K. Popiołek: *Historyczne badania naukowe w województwie katowickim*. „Zaranie Śląskie" 1973, z. 4, s. 642.

[230] Por. A. Hornig: *Komunikacja na Śląsku*. Katowice 1963.

[231] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/47, k. 89, Walne Zebranie Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach (informacja prasowa).

[232] IPN Bu, sygn. 1585/3671, k. 21; SŚIN 64.

[233] Por. M. Skrzypek: *Dyktator III powstania śląskiego – Wojciech Korfanty we współczesnej historiografii*. W: *Spór o Górny Śląsk 1919–1922*. Red. M. Białokur, A. Dawid. Opole 2011, s. 27–35.

[234] Por. H. Rechowicz: *Wojciech Korfanty: wybitny działacz śląski*. „Poglądy" 1964, nr 16.

[235] A. Kulecka, T.P. Rutkowski: *Oczami agenta. Środowiska naukowe i archiwalne w doniesieniach TW „Zyg" – Zygmunta Kolankowskiego*. Warszawa 2012, s. 340–341. Na temat wydarzeń ukazanych w źródle

Początek drugiej połowy lat sześćdziesiątych XX wieku przyniósł wyraźną zmianę także w sferze publikowania przez pracowników ŚIN na pozainstytutowym forum. O coraz bardziej dostrzegalnej z perspektywy ogólnopolskiej roli Instytutu świadczą coroczne zestawienia, zawierające liczący od kilkudziesięciu do kilkuset pozycji wykaz opublikowanych prac etatowych pracowników. Dla zilustrowania, w 1967 roku swoje badania naukowcy z ŚIN prezentowali m.in. na łamach „Studiów i Materiałów z Dziejów Śląska", „Kwartalnika Opolskiego", „Przeglądu Historycznego", „Kwartalnika Historii Ruchu Zawodowego", „Kwartalnika Historycznego", „Z Pola Walki", „Sobótki", „Slezsky'eho Sbornika", „Polish Sociological Bulletin", „Zwrotu", „Rocznika Literackiego", „Miesięcznika Literackiego", „Więzi" oraz w „Rocznikach Etnografii Śląskiej" i w *Polskim słowniku biograficznym*.

Jednocześnie w tym samym okresie pracownicy ŚIN wydali też drukiem 10 własnych zwartych pozycji książkowych (prace: J. Kajtocha o poezji N. Bonczyka, M. Grabani i J. Mrzyka *Województwo katowickie – krótka charakterystyka*, A. Szefera *Mniejszość niemiecka w Polsce i Czechosłowacji w latach 1933–1938*, *Z rewolucyjnych tradycji Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego* pod redakcją J. Chlebowczyka i H. Rechowicza, *Odgłosy 1917 roku w Zagłębiu Dąbrowskim, Częstochowie i na Śląsku* pod redakcją H. Rechowicza, *Zabrze. Zarys rozwoju miasta* pod redakcją H. Rechowicza, L. Dubiela *Wnętrze domu chłopskiego na Śląsku w XIX i XX w.*, J. Meisnera *Teoria ludowego kapitalizmu. Wariant zachodnioniemiecki*, *Województwo katowickie w Polsce Ludowej* pod redakcją K. Popiołka oraz L. Ehrlicha *Suwerenność Polski na Ziemiach Zachodnich i Północnych. Zagadnienia prawa międzynarodowego*[236]). Przytoczony wykaz stanowi dowód prowadzonego profilowania, choć oprócz prac z zakresu historii najnowszej i niemcoznawstwa dostrzegalne są jeszcze publikacje historycznoliterackie.

Pracownicy Instytutu coraz częściej publikowali też na łamach własnych tytułów. W ciągu roku 1967 ukazało się 14 numerów biuletynów ŚIN, wśród których znajdowały się zarówno prace zachowujące z dzisiejszej perspektywy swój walor naukowy, jak i tworzone na wyraźne życzenie władz partyjno-państwowych, zawierające elementy propagandy. Do tych pierwszych zaliczyć można m.in. książki: A. Sicińskiego *Ludność GOP a telewizja i radio*, B. Podgrodzkiego *Świadomość społeczna wybranej grupy robotników*, J. Pietruchy *Podstawowe cechy reprodukcji siły roboczej*, S. Skibińskiego *Szkolnictwo wyższe i placówki naukowo-badawcze*, *Stan i potrzeby badań nad dziejami Częstochowy i regionu częstochowskiego* (współredagowana przez K. Popiołka i H. Rechowicza), J. Grzywocza *Społeczne i ekonomiczne problemy gospodarstw rolnych chłopów-robotników w województwie katowickim*, T. Falęckiego *Niemieckie szkolnictwo mniejszo-*

por. np.: J.F. Lewandowski: *Wojciech Korfanty*. Chorzów 2009, s. 117–119; M. Skrzypek: *Wojciech Korfanty*. Warszawa 2009, s. 17; M. Fic, L. Krzyżanowski, M. Skrzypek: *Poczet wybitnych powstańców śląskich*. Bielsko-Biała 2011, s. 55.

[236] SŚIN 67, s. 39–56; „Biuletyn Śląskiego Instytutu Naukowego" 1967, nr 9–10, s. 1.

ściowe w latach 1937–1939 w województwie katowickim. Do tych drugich należały zwłaszcza prace historyczne i przywoływane już niemcoznawcze: H. Zielińskiego *Charakterystyka rozwoju rolnictwa w województwie katowickim*, *Śląski Instytut Naukowy 1957–1967* (red. K. Popiołek), *Z badań nad Górnośląskim Okręgiem Przemysłowym* (red. M. Grabania), P. Dobrowolskiego i H. Wuttkego *Ostforschung – organizacja i zainteresowania* (red. B. Schmidt-Kowalski), *W 25 rocznicę powstania PPR* (red. K. Popiołek i H. Rechowicz), *50 lat ZSRR* (red. H. Rechowicz) oraz T. Prandzioch *Nacjonalistyczne wychowanie młodzieży w NRF*, *Odgłosy 1917 roku w Zagłębiu Dąbrowskim, Częstochowie i na Śląsku* (red. H. Rechowicz), H. Rechowicza *Czerwone Zagłębie* oraz *Ludzie PPR. Sylwetki zamordowanych i poległych działaczy* oraz *Z rewolucyjnych tradycji Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego*[237]. Głównie propagandowy charakter miały (zwłaszcza ze względu na docelową grupę odbiorców) teksty ukazujące się w ramach „Biblioteczki Wiedzy o Śląsku" (określanej także jako „Biblioteczka Popularna"). W samym 1967 roku ukazały się cztery pozycje: J. Ziemby *Biedaszyby Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego*, J. Przemszy-Zielińskiego *Obrona Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego w kampanii wrześniowej 1939 roku*, H. Rechowicza *Czerwone Zagłębie* oraz K. Popiołka *Górnego Śląska droga do wolności*[238]. Oprócz dotychczasowych serii wydawniczych w latach sześćdziesiątych do wydawnictw periodycznych dołączyły nowe: „Studia i Materiały z Dziejów Śląska" (red. K. Popiołek), „Bibliografia Śląska" (red. E. Engelking) oraz „Studia i Materiały z Dziejów Województwa Katowickiego w Polsce Ludowej" (red. H. Rechowicz) – jedyne w Polsce wydawnictwo seryjne tego typu, poświęcone wyłącznie problemom historii PRL[239].

Modyfikację programową ŚIN dostrzegają również inni badacze, analizując najważniejszy tytuł historyczny Instytutu – „Zaranie Śląskie", ale wnioski te rozciągnąć można na całą realizowaną wówczas politykę wydawniczą. Na początku lat sześćdziesiątych skład Rady Redakcyjnej i Komitetu Redakcyjnego „Zarania Śląskiego" obejmował: redaktora naczelnego Z. Hierowskiego, zastępcę W. Długoborskiego i sekretarza G. Groebla, a także członków Rady: M. Antonowa, L. Brożka, W. Janiurka, M. Franka, J. Koraszewskiego, J. Ligęzę, R. Lutmana, J. Mayera, A. Mrowca, K. Popiołka, H. Rechowicza, W. Szewczyka i J. Szaflarskiego[240]. Absolutnie podstawowym obszarem analiz był Górny Śląsk.

---

[237] Por.: SŚIN 67, s. 57–58; N. Kołomejczyk: *Dzieje współczesne województwa katowickiego w pracach historyków*. „Zaranie Śląskie" 1973, z. 4, s. 668; A. Szefer: *Problematyka niemcoznawcza do 1945 roku w „Zaraniu Śląskim"*. „Zaranie Śląskie" 1989, z. 1, s. 88–96; R. Buchała, Z. Łempiński: *O problematyce niemcoznawczej na łamach „Zarania Śląskiego"*. „Zaranie Śląskie" 1989, z. 1, s. 106–116.

[238] SŚIN 67, s. 57; AP Kat., KW PZPR/Pos. Egz., sygn. 301/IV/588, k. 46, Program dalszego rozwoju Śląskiego Instytutu Naukowego (załącznik do protokołu nr 14 z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach w dniu 15 czerwca 1971 r.).

[239] Por. N. Kołomejczyk: *Dzieje współczesne województwa katowickiego…*, s. 671; K. Marchaj: *Dzieje Polski Ludowej w „Zaraniu Śląskim"*. „Zaranie Śląskie" 1989, z. 1, s. 137.

[240] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/75, k. 28, Protokół z posiedzenia Prezydium Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach odbytego w dniu 26 czerwca 1961 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/75, k. 22, Protokół

Tematykę robotniczą podejmowano praktycznie od samego początku, ale nie była ona dominująca (teksty o takiej problematyce zamieszczali nieliczni autorzy, głównie H. Rechowicz[241], A. Mrowiec[242] i A. Kałuża[243])[244]. Sporo artykułów dotyczyło zagadnień z etnografii i historii przemysłu. W coraz większym wymiarze pojawiały się też artykuły i materiały poświęcone Zagłębiu Dąbrowskiemu[245]. Co jakiś czas wydawano zeszyty monotematyczne związane z rocznicami wydarzeń historycznych[246]. Także na łamach tego tytułu coraz rzadziej publikowane były teksty dotyczące Śląska Cieszyńskiego, historii Śląska drugiej połowy XIX i pierwszej XX wieku, coraz mniej pojawiało się też recenzji i problematyki historycznoliterackiej[247]. *Gros* artykułów dotyczyło natomiast zagadnień politologicznych, treści stanowiących „bilans życia kulturalnego w województwie katowickim i jego przeobrażeń w okresie Polski Ludowej", prac obrazujących „stan i rozwój szkolnictwa zawodowego, wzrost aktywności kulturalnej w środowisku wielkoprzemysłowym, udział klasy robotniczej Śląska i Zagłębia w życiu kulturalnym" itp.[248]. Autorzy pisma prowadzili również na jego łamach polemikę

z posiedzenia Prezydium Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach odbytego w dniu 17 października 1961 r.

[241] Por. m.in.: H. Rechowicz: *Z działalności Polskiej Partii Robotniczej w Bielsku i powiecie bielskim w 1945 roku*. „Zaranie Śląskie" 1961, nr 2; Idem: *Zagłębiowskie Rady Delegatów Robotniczych 1918–1919 (uwagi do pracy A. Kałuży i St. Poprawskiej)*. „Zaranie Śląskie" 1962, nr 3; Idem: *Rola PPR w rozwiązaniu problemu tzw. „Volkslisty" na Śląsku*. „Zaranie Śląskie" 1962, nr 4; Idem: *Z działalności kulturalno-oświatowej KPP w Zagłębiu Dąbrowskim*. „Zaranie Śląskie" 1963, nr 2.

[242] Por. m.in.: A. Mrowiec: *Działacze komunistyczni przed sanacyjnym Sądem Okręgowym w Rybniku*. „Zaranie Śląskie" 1961, nr 3; Idem: *Materiały źródłowe do historii KPP w Zagłębiu Dąbrowskim w latach 1920–1930*. „Zaranie Śląskie" 1962, nr 1.

[243] Por. np.: A. Kałuża: *Początek rewolucji 1905 roku w Zagłębiu Dąbrowskim*. „Zaranie Śląskie" 1962, nr 4; Idem: *Władze carskie i przemysłowcy w Zagłębiu Dąbrowskim wobec rewolucji 1905–1907 roku*. „Zaranie Śląskie" 1963, nr 4.

[244] Por. T. Falęcki: *Dzieje Śląska do 1939 roku w „Zaraniu Śląskim"*. „Zaranie Śląskie" 1989, z. 1, s. 121–122. Jeden z bardziej znaczących „partyjnych" historyków, N. Kołomejczyk, tłumaczył tę sytuację szczególnym charakterem badań (wypełnianiem ważnych funkcji poznawczych i ideowo-wychowawczych), które nie zawsze przynosiły pełną satysfakcję badaczom zajmującym się tymi zagadnieniami i dlatego stały się domeną zainteresowań młodych historyków oraz usunięciem po 1956 roku „dogmatyczno-sekciarskich przeszkód". Por. N. Kołomejczyk: *Dzieje współczesne województwa katowickiego w pracach historyków*. „Zaranie Śląskie" 1973, z. 4, s. 668–669.

[245] Por. np.: J. Pierzchała: *Nie można budować w mroku. (Realia zagłębiowskie w powieści J. Kadena-Bandrowskiego „Czarne skrzydła")*. „Zaranie Śląskie" 1961, nr 1; A. Maślarz: *Leon Kruczkowski w Zagłębiu Dąbrowskim*. „Zaranie Śląskie" 1963, nr 3.

[246] Np. zeszyt specjalny z 1962 roku, poświęcony PPR (obejmował teksty H. Rechowicza, A. Kałuży, N. Kołomejczyka, J.W. Gołębiowskiego, A. Mrowca; źródła w opracowaniu Z. Body-Krężel, H. Rechowicza, R. Panica oraz wspomnienia F. Szlachcica). Niemal w całości poświęcony tematyce powstania styczniowego był jeden z numerów z 1963 roku (zamieszczono w nim m.in. tekst J. Ziemby: *Zagłębie Dąbrowskie w powstaniu styczniowym*).

[247] Por. J. Malicki: *Problematyka historycznoliteracka w „Zaraniu Śląskim"*. „Zaranie Śląskie" 1989, z. 1, s. 63–64.

[248] M. Kubista: *„Zaranie Śląskie" w latach 1957…*, s. 25; J. Miękina-Pindur: *Ludwik Brożek „śląski Estreicher"…*, s. 75–76. Por. „Biuletyn Śląskiego Instytutu Naukowego" 1967, nr 9–10, s. 9.

z „Schlesienforschung" i zachodnioniemieckim rewizjonizmem[249]. Odmienną tematykę poruszano głównie w okolicznościowych zeszytach (np. zeszyt specjalny z 1967 roku, przygotowany jako jubileuszowe podsumowanie 60 lat istnienia tytułu). Co także symptomatyczne, w takich przypadkach wykaz artykułów i nazwiska autorów redakcja pisma zobowiązana była uzgadniać z Referatem Historii Partii KW PZPR w Katowicach[250].

Oprócz aktywności wydawniczej równie znaczącą z perspektywy statutowej działalności pozostawała tzw. popularyzacja wiedzy, dlatego za jedno z ważniejszych zadań Instytutu od samego początku uznawano działalność konferencyjną. Ponieważ lata sześćdziesiąte XX wieku przyniosły upolitycznienie ŚIN, konsekwencją tego musiało stać się pojawienie pierwszych tematów ideologicznych. Za początek tego typu inicjatyw uznać można zorganizowaną 29 kwietnia 1960 roku w ŚIN w ramach tzw. sesji leninowskich konferencję Komisji Historycznej poświęconą „roli W.I. Lenina w badaniach sprawy narodowej na Śląsku" (w roli moderatora wystąpiła Barbara Szerer z Zakładu Historii Śląska Instytutu Historii PAN we Wrocławiu)[251]. W kolejnym roku Instytut współorganizował już więcej przedsięwzięć o poważniejszej randze. Wraz z IŚ w Opawie i przy współudziale pracowników z NRD przygotował „sesję niemcoznawczą na temat rewizjonizmu zachodnioniemieckiego"[252]. Prawdziwym sprawdzianem dla ŚIN było jednak przygotowanie przez historyków Instytutu (wespół z Zakładem Historii Śląska Instytutu Historii PAN oraz IŚ w Opolu) dwudniowej konferencji (13–14 czerwca 1961 roku) poświęconej problematyce powstań śląskich. Było to ogromne przedsięwzięcie (w spotkaniu wzięło udział około 180 osób), swoje referaty zaprezentowali na niej m.in. K. Popiołek oraz uznawani za autorytety w badaniach nad tą tematyką H. Zieliński i T. Jędruszczak. I tym razem podkreślano propagandowy wydźwięk sesji:

> Szczególne jej znaczenie zostało wyrażone w tym, iż Sesja zorganizowana w 40-tą rocznicę III powstania śląskiego, została włączona przez Komitet Naukowy przy Ogólnopolskim Komitecie Frontu Jedności Narodu do Obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego, a wysoką jej rangę naukową podkreślili przez swój udział Sekretarz Naukowy Polskiej Akademii Nauk, prof. dr Henryk Jabłoński, oraz kierownicy

[249] Mowa m.in. o tekstach P. Dobrowolskiego (*Najnowsza problematyka historyczna Górnego Śląska na łamach czasopism NRF*) i T. Prandzioch (*Rewizjonizm w programie zachodnioniemieckiego miesięcznika „Der Europäischen Osten"*). Por. R. Buchała, Z. Łempiński: *O problematyce niemcoznawczej na łamach „Zarania Śląskiego"*. „Zaranie Śląskie" 1989, z. 1, s. 107.

[250] Por. AP Kat., KW PZPR Kat., W. Prop., sygn. 396, k. 97, Plan publikacji w związku z 20. rocznicą powstania PPR; „Biuletyn Śląskiego Instytutu Naukowego" 1967, nr 7–8, s. 4–5.

[251] Por. B Śl., zbiory specjalne, sygn. R 1781 III/2, k. 20, Zaproszenie J. Ligęzy z 19 kwietnia 1960 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 59, Informacja o działalności Śląskiego Instytutu Naukowego – Instytutu Naukowo-Badawczego w Katowicach.

[252] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 59, Informacja o działalności Śląskiego Instytutu Naukowego – Instytutu Naukowo-Badawczego w Katowicach.

i wybitni przedstawiciele wielu krajowych placówek naukowych. Uczestniczyli w niej także przedstawiciele nauki CSRS, NRD i ZSRR[253].

Sesję uznać można za ważną z perspektywy naukowej, stanowiła bowiem podsumowanie wieloletnich badań nad powstaniami śląskimi, prowadzonych przez liczną grupę obecnych na niej historyków. Ale jak podkreślali organizatorzy, „obok tej wysokiej naukowej rangi posiadała ona doniosły aspekt polityczny, ogólnonarodowy. Mianowicie 40. rocznica powstań śląskich była głównym nurtem tegorocznych obchodów Tysiąclecia naszej państwowości, a ich centralnym punktem była właśnie sesja naukowa"[254].

Pierwsze poważne wyzwanie „ideologiczne" przyniósł koniec 1961 roku – był to okres wzmożonych prac związanych z organizacją obchodów 20-lecia powstania PPR. W związku z tym w województwie katowickim ŚIN został organizatorem głównych obchodów, a do ich sprawnego przebiegu powołany został Komitet Organizacyjny skupiający: przewodniczącego Prezydium Rady Naukowej ŚIN K. Popiołka (przewodniczący komitetu), dyrektora ŚIN J. Koraszewskiego (wiceprzewodniczący), wówczas jeszcze kierownika Referatu Historii Partii KW PZPR w Katowicach H. Rechowicza (sekretarz), członków: W. Zastawnego (kierownika Wydziału Propagandy KW PZPR w Katowicach), zastępcę dyrektora ŚIN J. Ligęzę, komendanta wojewódzkiego Milicji Obywatelskiej Franciszka Szlachcica, zastępcę przewodniczącego Prezydium WRN w Katowicach J. Ziętka, przewodniczącego Prezydium WRN w Katowicach R. Nieszporka, sekretarza naukowego ŚIN A. Kałużę oraz dziennikarza i dyplomatę, redaktora, W. Janiurka. Swoją aktywność Komitet Organizacyjny rozpoczął już w czerwcu 1961 roku, ściśle współpracując z KW PZPR w Katowicach. W ramach obchodów 27 listopada 1961 roku ZBoWiD i ŚIN zorganizowały spotkanie historyków z działaczami PPR. W związku z planowaną uroczystą sesją pracownicy ŚIN prowadzili kwerendy archiwalne w Katowicach i Warszawie. Promując przedsięwzięcie, ŚIN zorganizował także konferencję prasową, na której Instytut reprezentował K. Popiołek[255]. Podczas sesji naukowej, stanowiącej podsumowanie przygotowań, która odbyła się w dniach 25–27 stycznia 1962 roku, wygłoszono pięć referatów, a 54 osoby wzięły udział w dyskusji.

[253] W sesji wzięli udział: P. Olszański z Instytutu Słowianoznawstwa Akademii Nauk ZSRR, F.H. Gentzen z Instytutu Krajów Demokracji Ludowej w Lipsku (NRD), A. Grobelný z Instytutu Śląskiego Czechosłowackiej Akademii Nauk w Opawie, J. Kolejka z Instytutu Historii Czechosłowackiej Akademii Nauk, J. Valenta i L. Pallas (CSRS). AP Kat., ŚIN, sygn. 1/2, k. 15, Informacja o działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za okres od 15 III do 24 VI 1961 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/75, k. 246, Tezy w sprawie zagadnienia kadr naukowych Śl. Instytutu Naukowego; M. Fic: *Rocznice powstańcze w Polsce*…, s. 91.

[254] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/2, k. 10–11, Informacja o działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za okres od 15 III do 24 VI 1961 r.; M. Fic: *Rocznice powstańcze w Polsce*…, s. 91.

[255] AP Kat., KW PZPR Kat., W. Prop., sygn. 396, k. 144, Plan obchodów XX rocznicy powstania PPR w województwie katowickim; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/2, k. 2–3, Informacja z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego za III kwartał 1961 roku; B. Śl., zbiory specjalne, sygn. R 4237 III, k. 8, Pismo sekretarza KW PZPR Z. Grudnia do J. Koraszewskiego z 13 grudnia 1961 r.

Prelegentami w większości byli historycy partyjni: T. Daniszewski (kierownik Zakładu Historii Partii przy KC PZPR), H. Rechowicz, N. Kołomejczyk (pracownik Zakładu Historii Partii przy KC PZPR), J.W. Gołębiowski (pracownik WSNS przy KC PZPR); jedynym bezpartyjnym prelegentem był K. Popiołek, ale wygłoszony przez niego tekst (*Stan i potrzeby badań w zakresie dziejów PPR na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w latach okupacji*) uznawany jest za podejmujący tematykę propartyjną[256]. Wskazując na przebieg przygotowań, pracownicy Wydziału Propagandy KW PZPR w Katowicach podkreślali koordynację zarówno merytorycznej, jak i organizacyjnej strony przygotowań. Pisali:

> Dyskusja była częściowo przygotowana, aby poruszone w niej zostały kluczowe problemy. Wystąpienia miejscowych historyków i innych pracowników naukowych zostały złożone na piśmie i zgodnie z uwagami były poprawione. Przeprowadzono także naradę z b.[yłymi] działaczami PPR, którzy mają wziąć udział w sesji. Poinformowano ich o charakterze sesji i charakterze ich udziału w obradach. Ustalono, że wszyscy działacze, którzy chcą wziąć udział w dyskusji, muszą przedstawić przed sesją projekt swoich wystąpień[257].

Zorganizowana z udziałem gości (także zagranicznych) sesja została bardzo dobrze oceniona przez władze centralne, co z pewnością stało się jednym z argumentów na rzecz „poprawy" funkcjonowania Instytutu. To właśnie skutkiem pozytywnej oceny działań H. Rechowicza w organizowaniu tego przedsięwzięcia był jego nieodległy awans w hierarchii Instytutu[258].

Podobne „okolicznościowe" przedsięwzięcia organizowane były w kolejnych latach. W 1966 roku była to np. sesja naukowa poświęcona Tysiącleciu Państwa Polskiego (realizowana w ramach „rywalizacji" z obchodami Milenium Chrztu Polski[259]); w 1967 roku natomiast odbyły się duże konferencje naukowe pt. „50 lat

---

[256] Dyrektor Zakładu Historii Partii KC PZPR T. Daniszewski przedstawił tekst pt.: *Polska Partia Robotnicza – partia klasy robotniczej i narodu*, H. Rechowicz *Działalność Polskiej Partii Robotniczej w V Obwodzie*, K. Popiołek *Stan i potrzeby badań w zakresie dziejów PPR na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w latach okupacji*, J.W. Gołębiowski *Rola PPR w przejęciu i utrwaleniu władzy ludowej oraz rewolucyjnych przeobrażeniach w województwie śląsko-dąbrowskim w roku 1945*, a N. Kołodziejczyk *Stan i potrzeby badań w zakresie dziejów PPR na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim po wyzwoleniu*. AP Kat., KW PZPR Kat., W. Prop., sygn. 396, k. 74–76, Plan przygotowań sesji naukowej poświęconej XX rocznicy powstania PPR; AP Kat., KW PZPR Kat., W. Prop., sygn. 396, k. 159–161, Informacja o stanie obchodów 20. rocznicy powstania PPR w województwie katowickim.

[257] AP Kat., KW PZPR Kat., W. Prop., sygn. 396, k. 74–76, Plan przygotowań sesji naukowej poświęconej XX rocznicy powstania PPR; AP Kat., KW PZPR Kat., W. Prop., sygn. 396, k. 159–161, Informacja o stanie obchodów 20. rocznicy powstania PPR w województwie katowickim.

[258] A. Topol: *Kazimierz Popiołek i jego czasy…*, s. 69–70; por. *PPR na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim. Materiały sesji naukowej poświęconej XX rocznicy powstania PPR*. Katowice 25–27 stycznia 1962. Red. K. Popiołek, H. Rechowicz. Katowice 1962 (cz. 1. *Referaty*, cz. 2. *Dyskusja*).

[259] Rok 1966 Episkopat Polski Kościoła katolickiego obchodził jako Milenium Chrztu Polski (główne uroczystości z symbolicznym aktem oddania Polski w „macierzyńską niewolę Maryi" odbyły się 3 maja na Jasnej

ZSRR" oraz „Wielka Rewolucja Październikowa i jej oddźwięk na terenie Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego"[260]. Nie rezygnowano z podejmowania tematyki lokalnej. Przez cały analizowany okres ŚIN współorganizował różnego rodzaju, najczęściej rocznicowe, lokalne konferencje naukowe oraz popularnonaukowe, które odbyły się w większości miast województwa (tylko w latach 1961–1962 zorganizowano je m.in. w Bielsku-Białej, Brzozowicach-Kamieniu, Cieszynie, Tarnowskich Górach i Mysłowicach)[261].

Poza środowiskiem historyków drugim ważnym z perspektywy „konferencyjnej" był niewątpliwie zespół niemcoznawców. W styczniu 1961 roku ŚIN wraz z IŚ Czechosłowackiej Akademii Nauk w Opawie zorganizował konferencję niemcoznawczą, w trakcie której wygłoszono referaty: *Mniejszość niemiecka na Śląsku Czeskim w okresie międzywojennym* (Otokar Káňa, Jaroslav Valenta), *Polityczna rola mniejszości niemieckiej w Polsce 1918–1939, ze szczególnym uwzględnieniem Śląska* (R. Staniewicz), *Ostforschung i jej poglądy na historię Czechosłowacji* (Milan Myška), *Śląsk w oczach Ostforschung* (W. Długoborski) oraz *Ziomkostwa Śląskie i ich rola w życiu politycznym NRF* (R. Buchała). Zachowane dokumenty dotyczące tej konferencji pozwalają na przyjrzenie się kulisom tego typu inicjatyw. Tak jak w większości przypadków, zwracano uwagę na potrzebę wcześniejszego zapoznania władz partyjnych z opracowanymi wystąpieniami, co tłumaczono dodatkowo zbyt małą znajomością prelegentów (poza W. Długoborskim). W trakcie przygotowań do konferencji władze wojewódzkie sygnalizowały potrzebę bezpośredniego zainaugurowania wystąpienia przez przedstawiciela KW PZPR w Katowicach oraz konsula czechosłowackiego, a wystąpienie przedstawiciela polskich władz partyjnych miało „wytyczyć kierunek obrad na tle obecnej sytuacji politycznej, wskazując na wartości wychowawcze tej problematyki". W celu sprawnego przebiegu konferencji (co w praktyce oznaczało ocenzurowanie wystąpień, zorganizowanie „dyskusji" oraz ustalenie listy uczestników) powołano komisję, w skład której weszli: B. Schmidt-Kowalski, A. Kałuża oraz H. Rechowicz[262].

Górze). Władze partyjno-państwowe podjęły próbę „rywalizacji", organizując własne obchody Tysiąclecia państwa polskiego (najważniejsze uroczystości odbyły się w Gnieźnie i Poznaniu). Por. A. Dudek, R. Gryz: *Komuniści i Kościół…*, s. 217–250; R. Kaczmarek: *Historia Polski…*, s. 655–656.

[260] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/115 (zawartość teczki dotyczy organizacji i przebiegu konferencji „1000-lecia Państwa Polskiego"); AP Kat., ŚIN, sygn. 1/48, k. 5–8, Protokół z Walnego Zebrania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach odbytego w dniu 31 marca 1966 roku; „Biuletyn Śląskiego Instytutu Naukowego" 1967, nr 9–10, s. 2; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/116 (cała zawartość teczki dotyczy organizacji i przebiegu konferencji „50 lat ZSRR"); AP Kat., KW PZPR Kat., W. Prop., sygn. 89, k. 9–10, Program obchodów 50 rocznicy Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej w województwie katowickim.

[261] J. Chlebowczyk: *Trzydzieści lat Oddziału PTH w Cieszynie*. W: *Polskie Towarzystwo Historyczne 1886–1986. Zbiór studiów i materiałów*. Red. S.M. Kuczyński. Wrocław–Warszawa–Kraków 1990, s. 280; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/2, k. 10–11, Informacja o działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za okres od 15 III do 24 VI 1961 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/2, k. 2, Informacja z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego za III kwartał 1961 roku.

[262] AP Kat., KW PZPR Kat., Pos. Sekr., sygn. 301/V/396, k. 6–8, Notatka w sprawie konferencji naukowych organizowanych przez Śląski Instytut Naukowy w Katowicach.

Rozwój regionu pod kierownictwem E. Gierka wymagał stosownej promocji, dlatego dobór tematyki stanowił działanie o charakterze propagandowym. Przykładem może być zorganizowana przez Komisję Ekonomiczną ŚIN 6 kwietnia 1961 roku konferencja pt. „Osiągnięcia inwestycyjne w latach 1945–1960 na terenie województwa katowickiego". Oficjalnym celem spotkania było „podsumowanie olbrzymiego wysiłku Polski Ludowej na odcinku inwestycji na Śląsku, dokonanego w 15-leciu" oraz „kompleksowe pokazanie osiągnięć inwestycyjnych na Śląsku, tak w dziedzinie gospodarczej, jak i mieszkaniowej, kulturalnej, oświatowej i socjalnej"[263]. Jak wskazywano, szczególnie ważne były okoliczności organizacji konferencji (okres przedwyborczy) – dzięki niej społeczeństwo polskie miało uzmysłowić sobie zakres tych osiągnięć (materiały konferencyjne przekazano mediom, komórkom partyjnym i jednostkom Frontu Jedności Narodu), a prezentacja stanowić miała „silny argument przeciwko tezom rewizjonistycznym głoszącym, że w zakresie gospodarczym ziemie te się zaniedbuje". W przedstawionej tematyce uwzględniono osiągnięcia inwestycyjne z zakresu górnictwa (J. Kolbe, M. Frank), hutnictwa (dyrektor Zjednoczenia Hutnictwa Żelaza i Stali L. Horoch), przemysłu górniczo-hutniczego metali nieżelaznych (A. Melich), przemysłu maszynowego, budownictwa (M. Grabania) oraz ogólne kierunki inwestowania (dyrektor Wojewódzkiego Oddziału Banku Inwestycyjnego w Katowicach M. Tomala). Za całokształt przygotowań odpowiedzialni byli: A. Melich, M. Grabania oraz W. Zastawny[264]. O skali przedsięwzięcia świadczą uczestnicy i zaproszeni goście (łącznie ponad 80 osób), wśród których znalazł się m.in. kierownik Zakładu Badań Ekonomicznych PAN Bronisław Minc. Jak oceniano: „Konferencja po raz pierwszy w polskiej nauce ekonomicznej zaprezentowała syntetyczne ujęcie osiągnięć inwestycyjnych na Śląsku w okresie 15-lecia oraz nakreśliła kierunki i możliwości dalszych badań nad zagadnieniem inwestycji na Śląsku. Wyniki obrad sesji posiadają ponadto wielką wymowę polityczną, w zwalczaniu tez rewizjonistów zachodnioniemieckich o jakimś gospodarczym zaniedbaniu Śląska"[265].

Oprócz konferencji płaszczyzną prezentowania własnych badań były posiedzenia komisji ŚIN połączone z odczytami. Warto odnotować, że w zachowanych dokumentach z początku lat sześćdziesiątych XX wieku brak dowodów wyraźnej dominacji propagandy nad kwestiami naukowym na tym obszarze. Świadczą o tym tematy przygotowywanych wystąpień, m.in.: *Z problematyki badania struktury konsumpcji w zależności od składu osobowego gospodarstw domowych*

[263] AP Kat., KW PZPR Kat., W. Prop., sygn. 405, k. 54, Notatka w sprawie konferencji naukowej na temat „Osiągnięcia inwestycyjne w latach 1945–1960 na terenie województwa katowickiego", organizowanej przez Śląski Instytut Naukowy w Katowicach.

[264] Ibidem, k. 55; AP Kat., KW PZPR Kat., Pos. Sekr., sygn. 301/V/396, k. 6–8, Notatka w sprawie konferencji naukowych organizowanych przez Śląski Instytut Naukowy w Katowicach.

[265] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/2, k. 9, Informacja o działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za okres od 15 III do 24 VI 1961 r.

Kazimierza Zająca, *Problem migracji ludności ze wsi do miast* Kazimierza Sokołowskiego, *Zmiany w płodności małżeńskiej generacji roczników 1925–1945* Vaclava Roubička czy *Polsko-niemiecka deklaracja o nieagresji z 26 I 1934 r. w świetle dokumentów archiwalnych polskich i niemieckich* Mariana Wojciechowskiego[266].

Po okresie organizacyjnym pewne uporządkowanie nastąpiło w zakresie współpracy z innymi podmiotami. Z najbliższym instytucjonalnie – IŚ w Opolu – współpraca układała się jednak źle (K. Popiołek wskazywał przy tym na „winę" ośrodka opolskiego)[267]. Za próbę nawiązania szerszej współpracy uznać należy dopiero udział ŚIN w połowie lat sześćdziesiątych XX wieku w pracach Komisji Koordynacyjnej Instytutów Ziem Zachodnich w Poznaniu[268]. Ponieważ Instytut stanowił wizytówkę regionalnej placówki badawczej w zakresie badań historycznych i społecznych na Górnym Śląsku, dlatego wizyty w Katowicach gości spoza granic PRL często uwzględniały także pobyt w jego murach. Do 1967 roku w Instytucie pojawili się m.in. dziennikarze z Bułgarii i Korei Północnej[269]. W spotkaniach naukowych uczestniczyli także zagraniczni badacze: zarówno z „bratnich krajów demokracji ludowej" (np. w maju 1961 roku prof. W. Koroluk z Instytutu Słowianoznawstwa Akademii Nauk ZSRR[270]), jak i z państw kapitalistycznych (np. udział w posiedzeniu Komisji Geograficznej 4 kwietnia 1961 roku prof. P. Segikuti z Uniwersytetu w Tokio czy wizyta w 1963 roku w Instytucie prof. Bronisława Wojtuna z Point Park College Pittsburgh w USA)[271]. Więcej niż efemeryczną współpracę zagraniczną prowadzono z IŚ w Opawie (choć w jej ramach pracownicy ŚIN uczestniczyli głównie w spotkaniach organizowanych w Czechosłowacji)[272].

Praktycznie od samego momentu powstania ŚIN kierujący placówką (a także wojewódzkie władze partyjne) zdawali sobie sprawę z potrzeby wykształcenia własnego środowiska naukowego. Powołanie Instytutu miało przecież służyć zwiększeniu potencjału naukowego Górnego Śląska (zwłaszcza w zakresie nauk prawnych, humanistycznych i społecznych). Doceniając wagę tego elementu

[266] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/2, k. 3, Informacja z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego za III kwartał 1961 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/2, k. 12, Informacja o działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za okres od 15 III do 24 VI 1961 r.

[267] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/75, k. 328, Protokół z obrad Prezydium Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 14 lutego 1961 r.

[268] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/142, k. 33, Pismo wicedyrektora Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach do Instytutu Śląskiego w Opolu z 22 kwietnia 1965 roku.

[269] „Biuletyn Śląskiego Instytutu Naukowego" 1967, nr 9–10, s. 3.

[270] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/2, k. 14, Informacja o działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za okres od 15 III do 24 VI 1961 r.

[271] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/2, k. 12, Informacja o działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za okres od 15 III do 24 VI 1961 r.; IPN Ka, sygn. 0024/28, t. 2, k. 28, Notatka służbowa dot. spotkania z t. w. ps. „Wiktor" z 28 maja 1974 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/75, k. 243, Tezy w sprawie zagadnienia kadr naukowych Śl. Instytutu Naukowego.

[272] Por. „Biuletyn Śląskiego Instytutu Naukowego" 1967, nr 9–10, s. 2; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/228, k. 194–198, Sprawozdanie z podróży służbowej do ČSSR (od 1 do 31 października 1964).

dla rozwoju Instytutu, już w 1961 roku planowano przyznanie ŚIN „pewnej ilości" stypendiów doktorskich i habilitacyjnych, mających na celu „związanie młodych pracowników z Instytutem"[273]. Dlatego już na początku lat sześćdziesiątych XX wieku (w 1961 roku) przy ŚIN (ale nie w ramach samego Instytutu, ten bowiem nie miał stosownych uprawnień) uruchomiono seminaria doktoranckie – z zakresu prawa, historii, geografii i socjologii[274]. Ze względu na sytuację prawną uczestnicy seminariów zmuszeni byli przeprowadzać swoje postępowania awansowe na innych uczelniach uprawnionych do nadawania stopnia doktora (przede wszystkim uniwersytety we Wrocławiu i w Warszawie). Największą liczbą uczestników cieszyły się seminaria z dwóch pierwszych dziedzin, dlatego na nich skoncentrowano uwagę w 1962 roku (seminaria doktoranckie z historii w strukturach Uniwersytetu Wrocławskiego prowadzili K. Popiołek i H. Zieliński, z prawa administracyjnego w ramach Uniwersytetu Warszawskiego – Z. Rybicki). W końcu 1963 roku zaczął prowadzić seminarium z prawa karnego W. Świda z Uniwersytetu Wrocławskiego. Wśród historyków dominowała tematyka „historii klasy robotniczej, dziejów województwa w PRL i w XX w.", a wśród prawników – „administracja stosunków gospodarczych w PRL na przykładzie Śląska"[275].

Jak już odnotowano, dla działalności „edukacyjnej" ŚIN szczególnie ważny okazał się rok 1967 – kiedy to przyznano mu prawo doktoryzowania z zakresu nauk humanistycznych (z historii)[276]. W Instytucie prowadzono już cztery seminaria doktorskie: K. Popiołka i H. Zielińskiego z historii Śląska, W. Świdy z prawa karnego oraz Z. Rybickiego z prawa administracyjnego (współpracowali z nim E. Kozłowska z Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Katowicach i K. Sobczak z katowickiej filii Uniwersytetu Jagiellońskiego)[277]. Ostatecznie pierwszym doktoratem (i jedynym w 1967 roku) obronionym w ŚIN[278] była praca A. Hrebendy *Położenie i walka proletariatu Zagłębia Dąbrowskiego w latach kryzysu gospodarczego 1929–1933* (napisana pod kierunkiem H. Zielińskiego). Opiniujący

[273] AP Kat., KW PZPR/Pos. Egz., sygn. 301/IV/370, k. 40, Notatka w sprawie rozbudowy i częściowej zmiany koncepcji ŚIN (załącznik do protokołu nr 2 posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach odbytego w dniu 24 stycznia 1961 r.). Wśród pierwszych stypendystów znajdowali się m.in.: Janusz W. Gołębiowski, Wanda Mrozek, Andrzej Brożek, Alojzy Melich (stypendia habilitacyjne) oraz Franciszek Adamski i Bronisław Schmidt-Kowalski (doktorskie). Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/74, k. 183, Protokół z posiedzenia Prezydium Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach odbytego w dniu 15 stycznia 1963 r.

[274] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/75, k. 286, Program działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach na lata 1962–1965.

[275] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 132, SŚIN 63; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 68–69, Informacja o działalności Śląskiego Instytutu Naukowego – Instytutu Naukowo-Badawczego w Katowicach; IPN Bu, sygn. 1585/3671, k. 17, SŚIN 64; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/3, k. 11, SŚIN 62; SŚIN 67, s. 30.

[276] *Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za 1980 rok*. Katowice 1983, s. 5; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/26, k. 5, Notatka w sprawie statusu i działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w okresie 1934–1983; I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego…*, s. 79.

[277] SŚIN 67, s. 29.

[278] Porównaj informacje na temat F. Serafina w dalszej części rozdziału.

pracę z ramienia Głównej Komisji Kwalifikacyjnej przy PAN Stefan Kieniewicz ocenił ją pozytywnie, jako „przygotowaną solidnie", ale wyraził też wiele opinii krytycznych (m.in. o zbyt małym okazaniu „żywych ludzi" czy nieporadności w formułowaniu konkluzji)[279].

Po uzyskaniu stopni doktorskich, w miarę upływu czasu, pracownicy ŚIN dość licznie decydowali się na kolejne awanse naukowe przez ubieganie się o uzyskanie kwalifikacji samodzielnego pracownika naukowo-badawczego (nie uzyskując uprzednio awansu na docenta czy profesora). Z takiego rozwiązania w latach sześćdziesiątych XX wieku skorzystał m.in.: H. Rechowicz (w październiku 1963 roku), M. Grabania (w październiku 1965 roku) oraz J. Pietrucha (w kwietniu 1969 roku)[280].

W połowie lat sześćdziesiątych XX wieku Instytut zakończył właściwie proces przebudowy i kształtowania nowego profilu naukowego. Oczywiście władze nadal przekonane były o potrzebie dokonywania drobnych korekt, niemniej najważniejsza część reorganizacji została zakończona. Etap ten podsumowywano:

> Nadal istotnym pozostaje jedynie problem trafniejszego nieraz i wyraźniejszego określenia zagadnień wewnątrz niektórych głównych kierunków badawczych, problem uzupełnienia planów perspektywicznych, sprawy doskonalenia warsztatu, podnoszenia badań naukowych na wyższy poziom, problem doskonalenia organizacji i kontroli badań naukowych, metod badawczych i wychowawczych kadry własnych pracowników naukowych. W Instytucie uzyskały pierwszeństwo nauki związane z badaniami historycznymi, socjologicznymi i ekonomicznymi. Szczególną troską otoczony jest również kompleks badań niemcoznawczych. Badania w innych dyscyplinach, będące kontynuacją wcześniej rozpoczętych prac, są podporządkowywane zagadnieniom głównym, co powoduje, że prowadzi się je nieraz w sposób bardziej doraźny, w miarę przejawienia się znaczniejszych potrzeb[281].

Próbując dokonać krótkiej syntezy i oceny jakościowej zmian pierwszej połowy lat sześćdziesiątych XX wieku, należy zwrócić uwagę na kilka czynników. Po pierwsze, zgromadzone materiały pozwalają dostrzec, że w tej jedynej do czasu powstania Uniwersytetu Śląskiego regionalnej placówce badań historycznych przeprowadzono wówczas procedurę „przejmowania kontroli" nad Instytutem przez katowicki KW PZPR. Intencją władz w momencie powołania Instytutu

[279] AAN, Gł. Kom. Kwal. przy PAN w W-wie, sygn. 2543, Teczka awansowa A. Hrebendy. Por.: AP Kat., ŚIN, sygn. 1/79, k. 89–92, Protokół z publicznej dyskusji nad rozprawą doktorską mgra Adama Hrebendy, przeprowadzonej przez Radę Naukową Śląskiego Instytutu Naukowego – Instytutu Naukowo-Badawczego w Katowicach w dniu 24 października 1967 roku; I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego…*, s. 84.

[280] Por. AAN, Gł. Kom. Kwal. przy PAN w W-wie, sygn. 806, Teczka awansowa M. Grabani; AAN, Gł. Kom. Kwal. przy PAN w W-wie, sygn. 1467, Teczka awansowa J. Pietruchy.

[281] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 64–65, Informacja o działalności Śląskiego Instytutu Naukowego – Instytutu Naukowo-Badawczego w Katowicach.

było przecież uczynienie z niego instrumentu wspomagającego polityczne cele partii. Tymczasem w pierwszych latach placówka nie była raczej nastawiona na współpracę tego typu, co ważniejsze, praktycznie nie miała „odpowiednich" badaczy. Dopiero w latach sześćdziesiątych reprezentanci wojewódzkich władz partyjnych podjęli starania mające wpłynąć na prowadzoną działalność, inicjując m.in. aktywność, którą określić można jako ideologiczną (przygotowywanie opracowań na potrzeby Komitetu i wskazanych przez niego podmiotów; udział w akcji prelekcyjnej zgodnie z wytycznymi władz partyjnych itp.), i coraz wyraźniej wskazując kierunki preferowanych badań (koncentrowanie uwagi na tematyce historii najnowszej Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego, zwłaszcza na dziejach „proletariatu" i Śląska w okresie Polski Ludowej)[282].

Po drugie, zmieniające się realia sprawiły, że w strukturach Instytutu doszła do głosu wspierana przez władze nowa generacja badaczy – przede wszystkim urodzonych już w dekadzie lat dwudziestych XX wieku (M. Grabania – ur. 1922, J. Chlebowczyk – ur. 1924, J. Jaros – ur. 1925 czy H. Rechowicz – ur. 1929). Ich nastawienie do prowadzenia badań humanistycznych i społecznych, a także stosunek do socjalistycznego państwa odróżniały ich często od poprzedników. Ta grupa, którą można by umownie określić mianem naukowców „średniego pokolenia", skupiała zarówno osoby, którym proces ideologizacji nie przeszkadzał (czego dobrym przykładem są np. J. Chlebowczyk czy J. Jaros), jak i pracowników, którzy z podporządkowania procesowi ideologizacji czynili nawet podstawę kariery osobistej (H. Rechowicz, M. Grabania)[283]. O tych ostatnich Ludwik Hass pisał, że

> wcześnie kształtujący się pragmatyzm pokolenia rozwinął w nim zmysł manipulacji. Takie czy inne zachowanie polityczne traktowało się jako czasową konwencję, taktykę, którą – w zależności od sytuacji – można swobodnie zastąpić inną. Niektórzy zatem, bez obawy narażenia się na bojkot czy potępienie rówieśników, decydowali się na robienie kariery za wszelką cenę. Tacy wstępowali do PZPR, często jeszcze podczas studiów. […] Tego rodzaju droga do sukcesu rodziła u korzystających z niej mentalność, która sprawiała, że niejeden publicysta, politolog bądź socjolog, śmiało a beztrosko, bez większych skrupułów poczynał sobie z materiałami mówiącymi o współczesności. Podobnie zachowywali się historycy, zwłaszcza „partyjni", w stosunku do

[282] Por. K. Popiołek: *Historyczne badania naukowe w województwie…*, s. 642.

[283] Było to zresztą zjawisko dość typowe w skali całego kraju. Tak opisał je Tadeusz P. Rutkowski: „Mimo utrzymania początkowo dominującej pozycji w naukach historycznych przez przedwojenną profesurę bądź uczonych, którzy wywodzili się z przedwojennej tradycji uprawiania nauki, wyraźnie widoczne były już efekty polityki kadrowej władz PRL prowadzonej od 1945 r. Istniała już na uczelniach stosunkowo liczna grupa profesorów i samodzielnych pracowników naukowych – członków PZPR, partia posiadała również oparcie w pewnej liczbie kadry naukowej zachowującej – z różnych przyczyn – postawę serwilistyczną wobec władz. Do tego dochodziła młodsza kadra naukowa, dobierana już głównie w okresie stalinowskim i w znacznie większym stopniu związana z PZPR. Najsilniej zmiany te było widać wśród historyków dziejów gospodarczych i najnowszych (XIX i XX w.)". Por. T.P. Rutkowski: *Władze PRL i historycy. Okres gomułkowski (1956–1970).* „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej" 2008, nr 3, s. 98.

> źródeł mówiących o przeszłości […]. Koniecznością życiową takie zachowanie już nie było, zwłaszcza dla tych, którzy decydowali się na karierę naukową. […] Część decydujących się wejść na drabinę świata nauki taką drogę, może rokującą mniej zaszczytów i rozgłosu, jakie zapewniało poparcie partyjne, jednak preferowała[284].

Oprócz grupy badaczy jawnie zaangażowanych w proces ideologizacji Instytutu (których za Pawłem Wieczorkiewiczem określić można mianem „historyków spec-zaufania"[285]) duże znaczenie dla funkcjonowania placówki miała także trudna do pełnej identyfikacji i charakterystyki grupa pracowników gotowych na konfidencjonalną współpracę ze Służbą Bezpieczeństwa. Wszyscy oni stanowili w efekcie podstawę, na której oprzeć można było powstającą socjalistyczną humanistyczną placówkę naukową „nowego typu".

4.2. W obliczu powstania Uniwersytetu Śląskiego (lata 1968–1970)

Rok 1968 stanowił w najnowszych dziejach Górnego Śląska, a w dziejach nauki i kultury regionu w szczególności, moment przełomowy. Kryzys społeczny i polityczny będący pośrednio efektem konfliktu na Bliskim Wschodzie z czerwca 1967 roku (Polska, podobnie jak inne kraje demokracji ludowej, stanęła wówczas po stronie państw arabskich, podejmując kampanię propagandową przeciwko Izraelowi) zainicjował w PRL tzw. walkę z „syjonizmem"[286]. Spowodowała ona falę wymuszonej emigracji z kraju mniejszości żydowskiej, obejmującej przede wszystkim środowiska inteligenckie (także naukowców). Na wytworzony w ten sposób kryzys polityczny nałożyła się dodatkowo rywalizacja frakcji partyjnych PZPR oraz coraz silniejsze studenckie protesty antyrządowe[287]. Wydarzenia Marca 1968 roku także w województwie katowickim (jak w innych ośrodkach akademickich w kraju) zapoczątkowały ciąg zdarzeń, spośród których dla rozwoju nauki i kultury absolutnie najważniejsze znaczenie miało powstanie Uniwersytetu Śląskiego[288].

---

[284] Por. L. Hass: *Pokolenia inteligencji polskiej*. Łowicz 1997, s. 64.

[285] P. Wieczorkiewicz, J. Błażejowska: *Przez Polskę Ludową na przełaj i na przekór*. Poznań 2011, s. 465.

[286] Szerzej: J. Kukułka: *Historia współczesnych stosunków międzynarodowych 1945–2000 z kalendarium 2001–2006*. Warszawa 2007, s. 179–180.

[287] Por. m.in.: J. Eisler: *Marzec 1968. Geneza, przebieg, konsekwencje*. Warszawa 1991; Idem: *Polski rok 1968*. Warszawa 2006; P. Osęka: *Marzec '68*. Kraków 2008.

[288] Szerzej na temat wydarzeń związanych z powstaniem Uniwersytetu Śląskiego zob.: S. Fertacz, K. Miroszewski: *Marzec 1968 roku w województwie* katowickim. Katowice 2009 (zwłaszcza s. 41–70); S. Fertacz: *Wydarzenia Marca '68 w uczelniach katowickich*. W: *Katowice w minionej rzeczywistości*. Red. A. Barciak. Katowice 2006, s. 233–253; T. Kurpierz: *Zbuntowani. Niezależne Zrzeszenie Studentów w województwie katowickim 1980–1989*. Katowice 2012, s. 20–27; A. Barciak, S. Fertacz: *Na drodze do uniwersytetu…* (zwłaszcza s. 43–65); A. Topol: *Kazimierz Popiołek i jego czasy…*, s. 80–84.

Choć jeszcze w czerwcu 1968 roku Henryk Rechowicz informował członków Rady Naukowej ŚIN, że „losy Instytutu nie są związane z powstaniem nowej placówki", szybkie tempo wydarzeń i błyskawiczne erygowanie wyższej uczelni doprowadziło do nagłych przeobrażeń również w Instytucie[289]. Po ponad dwóch latach kierowania placówką Kazimierz Popiołek skorzystał z otrzymanej propozycji i przyjął stanowisko pierwszego rektora Uniwersytetu Śląskiego, ustępując jednocześnie 30 września 1968 roku z funkcji dyrektora ŚIN. Wybór tego bezpartyjnego naukowca, od lat posłusznego władzom partyjno-państwowym, ale jako rektor nie bardzo pasującego do modelu socjalistycznego uniwersytetu, wydawał się rozwiązaniem przejściowym, obowiązującym do czasu znalezienia lepszego kandydata. Wniosek w sprawie zmian przygotowany był przez Biuro Kadr i Wydział Nauki, Oświaty i Kultury KW PZPR w Katowicach i uzyskał aprobatę Egzekutywy KW PZPR 14 sierpnia 1968 roku[290]. Obradująca Egzekutywa KW PZPR w Katowicach w opinii na temat kandydatury na stanowisko rektora Uniwersytetu Śląskiego wskazywała: „Prof. Popiołek jest znanym i cenionym historykiem specjalizującym się w zagadnieniach Śląska. Jest autorem szeregu prac naukowych i wychowawcą młodych kadr w województwie katowickim. Od wyzwolenia aktywnie pracuje nad rozwojem nauki i oświaty w naszym województwie"[291]. W oficjalnym komunikacie wskazywano przy tym na długotrwałą chorobę K. Popiołka, która spowodowała jego absencję w ŚIN od lutego 1968 roku, informowano jednocześnie, że w związku z powołaniem go na stanowisko rektora Uniwersytetu Śląskiego złożył rezygnację ze stanowiska dyrektora Instytutu[292]. Biograf K. Popiołka Andrzej Topol stwierdził, że decyzję o odsunięciu od kierowania Instytutem przyjął z żalem i ciężkim sercem. Jak skomentował: „Nie sposób dziś ustalić, jak przebiegała rozmowa [władz – M.F.] z nim w tej sprawie i czy próbował się bronić. Prawdopodobnie nie miał wystarczających argumentów, kiedy zarzucono mu formalne kierowanie tą placówką"[293].

Zwolnione w ten sposób miejsce na czele Instytutu przejął przygotowywany od dłuższego czasu do tej roli H. Rechowicz[294]. Rekomendacja władz partyjnych na nowe stanowisko brzmiała:

---

[289] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/79, k. 52, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 27 czerwca 1968 roku.

[290] AP Kat., KW PZPR/Pos. Egz., sygn. 301/IV/534, k. 11, Protokół z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach z 14 VIII 1968 r.; A. Topol: *Kazimierz Popiołek i jego czasy…*, s. 80; Z. Woźniczka: *Historia Uniwersytetu Śląskiego do 1983 roku*. W: *„Mądrość zbudowała sobie dom…"…*, s. 104; *„Wyrósł z dobrego drzewa…"…*, s. 294.

[291] AP Kat., KW PZPR/Pos. Egz., sygn. 301/IV/534, k. 39, Protokół posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach z 14 VIII 1968 r.

[292] Por.: AP Kat., ŚIN, sygn. 1/28, k. 2, Wykaz dyrektorów naczelnych; I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego…*, s. 81.

[293] A. Topol: *Kazimierz Popiołek i jego czasy…*, s. 79.

[294] AP Kat., ŚIN, sygn. 9/190, k. 74, Pismo sekretarza naukowego PAN Witolda Nowackiego do wicedyrektora ŚIN H. Rechowicza z 25 października 1968 r.

> Tow. Henryk Rechowicz należy do kadry młodych i uzdolnionych pracowników naukowych. W swoim dorobku naukowym posiada kilkadziesiąt opracowań naukowych, artykułów i publikacji dotyczących zagadnień historycznych, zwłaszcza historii ruchu postępowego i robotniczego na Śląsku i w Zagłębiu. Jest wybitnym historykiem marksistowskim o pełnym zaangażowaniu politycznym. Obecnie zajmuje, od 1963 roku, stanowisko zastępcy dyrektora Śląskiego Instytutu Naukowego, a praktycznie kieruje Instytutem. Uprzednio od 1953 do 1962 roku był kierownikiem Referatu Historii Partii Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Katowicach. W pełni odpowiada na proponowane stanowisko. Zainteresowane Wydziały wniosek popierają[295].

Funkcję wicedyrektora do spraw naukowych po H. Rechowiczu od 1 października 1968 roku przejęła natomiast Wanda Mrozek[296], zlikwidowano jednocześnie drugie stanowisko wicedyrektora (swoje obowiązki 30 września 1968 roku przestał wypełniać Marek Grabania, który przeniósł się do Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Katowicach[297]). Pozostali członkowie dyrekcji (wicedyrektor do spraw ekonomicznych i sekretarz) nie zmienili się. Nowo ukształtowany skład dyrekcji tworzyli zatem: dyrektor H. Rechowicz, dyrektor do spraw naukowych W. Mrozek, dyrektor administracyjny R. Grzywa, sekretarz naukowy Andrzej Szefer oraz księgowa Zdzisława Sroka[298].

Dla ŚIN sytuacja z 1968 roku oznaczała zarówno zagrożenia, jak i korzyści. Z jednej bowiem strony zrodziła silnego konkurenta w prowadzeniu badań – Uniwersytet Śląski, z drugiej zaś – kierowanie placówką przez H. Rechowicza stawiało Instytut w szczególnej roli, miał on bowiem niemal bezgraniczne wsparcie ze strony KW PZPR w Katowicach. Nie bez znaczenia były również nie najlepsze stosunki między byłym i nowym dyrektorem ŚIN, które odbiły się na relacjach między obiema instytucjami. Instytut i Uniwersytet Śląski w latach 1968–1972 współpracowały z sobą zdecydowanie poniżej własnych możliwości, niemal nie organizując wspólnych konferencji, a żaden z pracowników naukowych, z wyjątkiem J. Chlebowczyka (który przeniósł się na uczelnię w grudniu 1970 roku, zachowując jednocześnie funkcję kierownika Zakładu Badań Historycznych), nie otrzymał propozycji stałego zatrudnienia na Uniwersytecie Śląskim[299]. Co

---

[295] AP Kat., KW PZPR/Pos. Egz., sygn. 301/IV/534, k. 11, Protokół posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach z 14 VIII 1968 r.

[296] AP Kat., ŚIN, sygn. 9/148, k. 86, Pismo przewodniczącego Prezydium WRN w Katowicach J. Ziętka do W. Mrozek z 4 września 1968 r.

[297] AP Kat., ŚIN, sygn. 9/52, k. 9, Zaświadczenie wicedyrektora ŚIN R. Grzywy z 22 października 1975 r.

[298] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/28, k. 2–3, Dyrekcja ŚIN w latach 1957–1982; AP Kat., KW PZPR/Pos. Egz., sygn. 301/IV/534, k. 11, Protokół posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach z 14 VIII 1968 r.; I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego…*, s. 82; IPN Bu, sygn. 1585/22298, k. 13, Wykaz imienny pracowników zatrudnionych na stanowiskach kierowniczych w Śląskim Instytucie Naukowym w Katowicach.

[299] A. Topol: *Kazimierz Popiołek i jego czasy…*, s. 80; PAN Archiwum w Warszawie, oddział w Katowicach, Spuścizna J. Chlebowczyka, b.p., Kwestionariusz osobowy J. Chlebowczyka; ibidem, Pismo wiceministra oświaty i szkolnictwa wyższego Wita Drapicha do J. Chlebowczyka z 11 grudnia 1970. Por. AP Kat., ŚIN,

jakiś czas zresztą dyrektor Instytutu musiał dementować swoim pracownikom informacje o planowanym włączeniu ŚIN do struktur Uniwersytetu Śląskiego (tak było np. w marcu 1969 roku, kiedy H. Rechowicz tłumaczył, że świadectwem utrzymania samodzielności było przyznanie nowych etatów dla pracowników naukowych oraz zwiększenie funduszy przeznaczonych dla Instytutu)[300].

Pojawienie się nowego dyrektora spowodowało zmiany w różnych sferach działalności, m.in. w sposobie kierowania placówką. W miejsce dotychczasowej formuły systematycznych zebrań dyrekcji Instytutu („na których omawiano sprawy wynikające z toku pracy, między innymi dotyczące problematyki naukowo-badawczej, polityki personalnej, działalności wydawniczej"), uznanych oficjalnie za „niewystarczającą formę kolektywnego kierownictwa", w październiku 1968 roku powołano nowy, liczniejszy organ – Kolegium Instytutu, do którego weszli: dyrektor, wicedyrektorzy, sekretarz naukowy, główny księgowy, kierownicy zakładów i samodzielnych pracowni, kierownik działu wydawniczego oraz sekretarz POP i przewodniczący Rady Zakładowej[301]. Zadaniem nowej struktury (powołanej zresztą zgodnie z zarządzeniem prezesa Rady Ministrów) miało być analizowanie najistotniejszych problemów, które do tej pory były rozstrzygane w części przez dyrekcję ŚIN, a w części przez kierowników poszczególnych zakładów, komisji i pracowni. Kolegium miało stać się organem pomocniczym i doradczym dyrektora Instytutu w zakresie spraw związanych z kierowaniem i działalnością ŚIN: do jego kompetencji należało m.in. omawianie spraw związanych z realizacją podstawowych zadań Instytutu (analiza projektów badań naukowych, analiza wykonania uchwał i zarządzeń itp.) oraz z kierowaniem bieżącym jego pracami[302].

W 1968 roku nastąpiły także zmiany w pozostałych strukturach ŚIN: ze składu Kuratorium odeszli T. Cieślak i A. Jahn, z Rady Naukowej – Z. Pawłowski i F. Ryszka, dokooptowano zaś J. Chlebowczyka (ŚIN), M. Grabanię (ŚIN), W. Markiewicza (Instytut Zachodni w Poznaniu) i K. Popiołka (Uniwersytet Śląski). Przeprowadzone zmiany tłumaczono zwiększeniem liczby zadań placówki, którym część członków „niewykazujących żywszego zainteresowania

sygn. 1/80, k. 59, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 26 października 1970 roku.

[300] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/34, k. 133, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w dniu 10 marca 1969 roku. Por. AP Kat., KW PZPR, WNOiK, sygn. 301/XVI/54, k. 60–62, Notatka z akt Wydziału Nauki, Oświaty i Kultury KW PZPR w Katowicach w sprawie włączenia Śląskiego Instytutu Naukowego do Uniwersytetu Śląskiego; *„Wyrósł z dobrego drzewa…"*…, s. 324–325.

[301] Byli to powołani na posiedzeniu 23 września 1968 roku: J. Chlebowczyk, A. Gładysz, M. Grabania, R. Grzywa, A. Hrebenda, J. Kita, W. Mrozek, H. Rechowicz, B. Schmidt-Kowalski, Z. Sroka oraz A. Szefer. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/34, k. 198, Skład Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach z 3 października 1968 roku.

[302] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/34, k. 180, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w dniu 9 października 1968 roku; *Regulamin i schemat organizacyjny Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach*. Katowice 1977, s. 9–10.

Instytutem" nie potrafiła sprostać[303]. W całości skład Kuratorium ŚIN został wymieniony w 1969 roku. W kolejnym znaleźli się: J. Baszkiewicz, M. Borecki, K. Borucki, J. Gliszczyński, Z. Gorczyca, J. Kokot, A. Konieczny, J. Koraszewski, K. Nowak, P. Podbiał, K. Popiołek, Z. Rabicki, R. Stachoń, M. Staszków, B. Stranz, M. Szczepański, W. Szewczyk, A. Targ, Z. Ujejski, J. Ziemba, J. Ziętek. Do Komisji Rewizyjnej weszli: T. Bogowolski, J. Bohucki, T. Karczewski, T. Kaszper oraz R. Witek[304]. Prezydium Kuratorium ŚIN tworzyli natomiast: J. Ziętek (ponownie wybrany prezesem), K. Popiołek (jako rektor Uniwersytetu Śląskiego), M. Szczepański (redaktor naczelny „Trybuny Robotniczej"), Z. Gorczyca (kierownik Wydziału Propagandy KW PZPR w Katowicach) oraz W. Szewczyk (redaktor naczelny „Poglądów")[305].

W 1970 roku, przygotowując się do kolejnego walnego zebrania Stowarzyszenia ŚIN, dokonano zmian personalnych w składzie Stowarzyszenia. Zdecydowano o włączeniu doń nowych członków, m.in.: obecnych i byłych pracowników (Marii W. Wanatowicz, Ireny Sroki, Edwarda Buławy, Henryka Wuttkego, Józefa Mądrego), ale także prominentnych działaczy społecznych i politycznych (kuratora oświaty Mirosława Wierzbickiego, dyrektora Wojewódzkiego Związku Zrzeszeń Prywatnego Handlu J. Słaboszewskiego, prezesa Towarzystwa Miłośników Świętochłowic Edwarda Brzozowskiego, redaktora „Trybuny Robotniczej" Jerzego Kołtuniaka, zastępcę kierownika Wojewódzkiego Ośrodka Propagandy Partyjnej Janusza Kopcia oraz redaktora „Dziennika Zachodniego" Andrzeja Wrazidłę), jednocześnie skreślono część członków (Jacka Koraszewskiego, Walentego Kubicę, Józefa Kwietniewskiego, Stanisława Ochęduszkę i Jerzego Hutkę wykreślono z powodu śmierci; Antoniego Stojaka, Danutę Meyzę, Zbigniewa Moronia i Jacka Maziarskiego – „z powodu braku aktywności i innych przyczyn")[306]. W tym samym roku powołano też nową Radę Naukową ŚIN (tabela 8), w której składzie znaleźli się przede wszystkim naukowcy szkół wyższych województwa katowickiego, ale także reprezentanci uczelni i ośrodków z Wrocławia, Krakowa, Poznania i Warszawy. Zwraca uwagę brak w tym gronie reprezentanta IŚ w Opolu i przedstawicieli organów partyjnych (choć tych ostatnich zastępowali naukowcy „marksistowscy").

---

[303] SŚIN 68, s. 7–8, 39–40.

[304] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/51, k. 2, Protokół Walnego Zebrania Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 24 marca 1969 roku; IPN Bu, sygn. 1585/22298, k. 14, Śląski Instytut Naukowy. Aktualny skład zarządu głównego.

[305] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/51, k. 8, Notatka prasowa; IPN Bu, sygn. 1585/22298, k. 14, Śląski Instytut Naukowy. Aktualny skład zarządu głównego.

[306] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/34, k. 28–29, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w dniu 20 marca 1970 r.

Tabela 8. Skład Rady Naukowej ŚIN w 1970 roku

Lp.	Imię i nazwisko	Reprezentowana instytucja	Funkcja
1.	Henryk Zieliński	Uniwersytet im. B. Bieruta we Wrocławiu	przewodniczący
2.	Henryk Batowski	Uniwersytet Jagielloński	członek
3.	Józef Buszko	Uniwersytet Jagielloński	członek
4.	Józef Chlebowczyk	ŚIN	członek
5.	Zygmunt Dulczewski	Instytut Zachodni w Poznaniu	członek
6.	Janusz W. Gołębiowski	Centralna Szkoła Partyjna przy KC PZPR	członek
7.	Tadeusz Jędruszczak	Wojskowy Instytut Historyczny w Warszawie	członek
8.	Władysław Kwaśniewicz	Uniwersytet Jagielloński	członek
9.	Józef Ligęza	Muzeum Górnośląskie w Bytomiu	członek
10.	Jarosław Ładosz	Uniwersytet Śląski	członek
11.	Władysław Markiewicz	Instytut Zachodni w Poznaniu	członek
12.	Alojzy Melich	Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Katowicach	członek
13.	Bronisław Miszewski	Politechnika Śląska w Gliwicach	członek
14.	Wanda Mrozek	ŚIN	członek
15.	Zbigniew J. Nowak	Uniwersytet Śląski	członek
16.	Kazimierz Popiołek	Uniwersytet Śląski	członek
17.	Paweł Rybicki	Uniwersytet Jagielloński	członek
18.	Mieczysław Syrek	Uniwersytet Śląski	członek
19.	Józef Szaflarski	Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Katowicach	członek
20.	Jan Szczepański	Instytut Filozofii i Socjologii PAN	członek
21.	Jan K. Zaremba	Uniwersytet Śląski	członek
22.	Władysław Zastawny	Centralna Szkoła Partyjna przy KC PZPR	członek

Źródło: AAN, KNiT, sygn. 26/69, k. 52–53, Skład osobowy Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach.

Zmiany personalne w omawianym okresie dopełnił wybór nowego I sekretarza POP przy ŚIN, którym w 1970 roku – w miejsce Adama Hrebendy – został Mirosław Fazan, scharakteryzowany jako „członek PZPR od 1962 r.", „dotychczasowy II sekretarz POP" oraz „uzdolniony pracownik nauki i znany akty-

wista partyjny" (m.in. wiceprzewodniczący Zarządu Wojewódzkiego Związku Młodzieży Wiejskiej). Dodano, że „w Instytucie cieszy się sympatią i uznaniem wśród współpracowników i kierownictwa Instytutu"[307].

Proces reorganizacji obejmował także zmiany wewnątrz samego ŚIN. Jak już wspomniano, w miarę upływu czasu i rozrastania się Instytutu jego struktury zorganizowano w pracowniach, samodzielnych pracowniach, by finalnie utworzyć zakłady (podział na zakłady i pracownie powiązane z poszczególnymi dyscyplinami przyjęto na wzór podobnych placówek PAN). Jednocześnie systematycznie wygaszały swą działalność poszczególne komisje[308]. Najdłużej funkcjonującymi były: Archeologiczna, Etnograficzna i Historycznoliteracka (dwie pierwsze zlikwidowano ostatecznie w 1972 roku, trzecia istniała dalej tylko formalnie, nie prowadząc żadnej działalności)[309]. Ponadto w konsekwencji wydarzeń 1968 roku po raz kolejny zrewidowano rolę ŚIN w społeczeństwie. I tym razem dokonano tego, korzystając „z pomocy" przedstawicieli KW PZPR w Katowicach. Powołane w tym celu zespoły „szczegółowo zapoznały się z dotychczasowym dorobkiem" i określiły kierunki działalności na najbliższe lata. Ponownie szczególnie skupiono się na Zakładzie Badań Historycznych i Zakładzie Badań Socjologicznych. Postanowiono m.in. „zwrócić większą uwagę na badania dziejów Polski Ludowej, okresu okupacji hitlerowskiej oraz rozszerzyć badania socjologiczne o problematykę procesów ludnościowych i opinii społecznej". W rezultacie przeprowadzono kolejną modyfikację struktury ŚIN. Najważniejsze zmiany dotyczyły dyscyplin, które miały odtąd decydować o pozycji Instytutu. W Zakładzie Badań Historycznych połączono pracownie Stosunków Politycznych 1918–1939 i Dziejów Klasy Robotniczej (do 1939 roku) w nowo powołaną Pracownię Historii Społeczno-Politycznej Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego (do 1939 roku). W zakresie badań socjologicznych powołano Pracownię Badania Opinii Społecznej i Procesów Ludnościowych, podjęto też próby zorganizowania Pracowni Stosunków Politycznych[310]. Zmiany nastąpiły także w pozostałych podmiotach: 1 października 1968 roku nowym kierownikiem Samodzielnej Pracowni Ekonomicznej został J. Pietrucha, zlikwidowano funkcję konsultanta tej pracowni, a 1 września 1969 roku dotychczasową pracownię przekształcono w Zakład Badań Ekonomicznych[311]. W przy-

[307] AP Kat., KW PZPR Kat., Pos. Sekr., sygn. 301/V/554, k. 299, Propozycja kandydatów na funkcje I sekretarzy POP w samodzielnych Instytutach naukowo-badawczych w województwie katowickim (załącznik do protokołu z posiedzenia Sekretariatu KW PZPR w Katowicach z dnia 7 listopada 1970 r.).

[308] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/77, k. 130, SŚIN 63; IPN Bu, sygn. 1585/3671, k. 4, SŚIN 64.

[309] I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego…*, s. 79; K. Popiołek: *Śląski Instytut Naukowy (1957–1982).* W: *25-lecie reaktywowania Śląskiego Instytutu Naukowego…*, s. 11; AP Kat., KW PZPR/Pos. Egz., sygn. 301/IV/588, k. 44, Program dalszego rozwoju Śląskiego Instytutu Naukowego (załącznik do protokołu nr 14 z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach w dniu 15 czerwca 1971 r.).

[310] SŚIN 68, s. 4–5, 26.

[311] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/34, k. 125, Protokół obrad Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach z dnia 4 lipca 1969 roku; J. Kantyka: *W służbie nauki i regionu. Dwudziestolecie reaktywowania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach.* „Rocznik Katowicki" 1976, s. 38.

padku pozostałych dyscyplin badawczych decyzje „reformatorskie" w praktyce oznaczały działania redukcyjne. Od 1968 roku (wobec śmierci Z. Hierowskiego) pełniącym obowiązki kierownika Samodzielnej Pracowni Historycznoliterackiej został na krótko A. Gładysz, jednak w kolejnym roku podjęto decyzję o likwidacji pracowni i powołaniu w jej miejsce Komisji Historycznoliterackiej (jej sekretarzem został M. Fazan)[312]. W 1969 roku wskutek choroby A. Targa (jego zastępcą został W. Zieliński) zmienił się status Pracowni Śląskiej Kartoteki Biograficznej – została włączona do Zakładu Badań Historycznych, a dotychczasowi konsultant i komitet redakcyjny pełnili odtąd jedynie funkcję opiniodawczą[313].

Zmieniające się pod koniec lat sześćdziesiątych XX wieku relacje polsko-niemieckie dodatkowo wpłynęły na wzrost znaczenia niemcoznawstwa w prowadzonych w Instytucie badaniach. W marcu 1969 roku na posiedzeniu Kolegium ŚIN wskazywano:

> Instytut powinien wiązać działalność naukowo-badawczą z zaangażowaniem społeczno-politycznym. Wydaje się, że w badaniach prowadzonych w Instytucie zbyt dużo miejsca poświęca się problematyce strat, martyrologii narodu polskiego. Należałoby większą uwagę skupić na bardziej optymistycznej tematyce. Na czołowym miejscu znalazły się ostatnio sprawy rewizjonizmu niemieckiego. Dobrze byłoby, aby Pracownia Niemcoznawcza, która zajmuje się dokumentacją i tłumaczeniem materiałów niemieckich ośrodków rewizjonistycznych, opracowywała dla potrzeb naszych władz zwięzłe analizy tych materiałów i udokumentowała je przykładami[314].

Pracownia Niemcoznawcza odgrywała zresztą coraz ważniejszą rolę w kształtowaniu bieżącej polityki władz już w 1968 roku, sporządzając dla jej celów wiele analiz (np. politycznych koncepcji Franza J. Straussa)[315]. W drugiej połowie lat sześćdziesiątych XX wieku planowano zresztą wykorzystywać ŚIN do tzw. pracy oświatowej i kulturalnej na ziemiach odzyskanych, co miało być odpowiedzią na prowadzony w RFN „Ostforschung" i rewizjonizm zachodnioniemiecki. W ramach tych działań ŚIN miał „kontynuować już podjęte badania i poszerzyć je o nowe dziedziny, ogłaszać publikacje naukowe oraz wydawać popularne prace

---

[312] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/50, k. 25–26, Protokół z Walnego Zebrania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach odbytego w dniu 18 marca 1968 roku; SŚIN 67, s. 26–27; SŚIN 68, s. 3, 33; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/34, k. 143, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w dniu 18 grudnia 1968 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/51, k. 1, Protokół Walnego Zebrania Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 24 marca 1969 roku.

[313] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/34, k. 71, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w dniu 10 października 1969 roku; I. Sroka: *Zieliński Władysław…*, s. 332.

[314] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/34, k. 134, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w dniu 10 marca 1969 roku.

[315] SŚIN 68, s. 31–32. W lipcu 1961 roku rząd zachodnioniemiecki (personalnie minister obrony Franz J. Strauss) proklamował otwarcie zamiar „wyzwolenia" NRD przez wywołanie powstania. Szerzej por. J. Kukułka: *Historia współczesnych stosunków międzynarodowych…*, s. 116.

dotyczące przeszłości i współczesnego życia Ziem Zachodnich", których celem miało być przeciwstawienie się „fałszerstwom »Ostforschung«" oraz dostarczenie materiałów instytucjom kulturalno-oświatowym regionu. Wskazywano, że mimo wpisania tych zadań do prac badawczych Instytutu (zwłaszcza zespołów niemcoznawczego i socjologicznego) braki kadrowe dotychczas uniemożliwiały „wszechstronne i wyczerpujące" zbadanie tych kwestii. Postulowano zatem, by ŚIN odgrywał rolę „kierowniczą i koordynującą w zakresie metodologicznym i problemowym", a zorganizowaniem i przeprowadzeniem akcji badawczej (czyli *de facto* zbieraniem relacji) miało się zająć głównie środowisko nauczycielskie (przy pomocy wojewódzkich „czynników administracyjnych i partyjnych")[316].

Do zadań badaczy niemcoznawców należało także, wraz z upływem czasu coraz bardziej wzmożone, prowadzenie akcji odczytowej. Tylko w samym 1968 roku objęła ona m.in. cykl ponad 60 seminariów dla studentów studiów nauczycielskich w Częstochowie, Cieszynie, Gliwicach i Katowicach oraz wykłady i seminaria dla grupy 400 nauczycieli z Katowic i Kłobucka, a także pomoc merytoryczną w organizacji ogólnopolskiego seminarium niemcoznawczego, przygotowanego przez Radę Okręgową Zrzeszenia Studentów Polskich w Katowicach[317]. Szukając dalszych możliwości rozwoju badań, pod koniec 1970 roku w ramach kolejnych zmian poszerzono zakres opracowywanych zagadnień o tematykę czeską, wprowadzając w miejsce Samodzielnej Pracowni Niemcoznawczej Samodzielną Pracownię Stosunków Międzynarodowych[318].

Instytut prowadził badania naukowe, ale reagował także na bieżące wydarzenia polityczne. W latach sześćdziesiątych działania podejmowane były zgodnie z oczekiwaniami władz, a kierujący placówką również w tej sferze starali się sprostać wymaganiom stawianym „silnemu ośrodkowi badań w zakresie marksistowskich nauk społecznych". Dlatego w marcu 1968 roku, wobec protestów studenckich w Warszawie i innych miastach akademickich Polski, zgromadzeni na walnym zebraniu Instytutu przyjęli potępiającą te wydarzenia rezolucję „w sprawie wystąpień młodzieży akademickiej"[319]. Brzmiała ona następująco:

> Walne Zebranie Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach zgromadzone w dniu 18 marca 1968 roku przyłącza się do głosów ubolewania z powodu ostatnich zajść na wyższych uczelniach Warszawy i innych miast polskich. Członkowie Stowarzyszenia i pracownicy Instytutu wyrażają stanowczy protest przeciwko działaniom tych ludzi, którzy celowo dążą do rozbicia jedności społeczeństwa polskiego i zagrażają jego

[316] AP Kat., KW PZPR, WNOiK, sygn. 301/XVI/35, k. 19, Założenia i wnioski w sprawie pracy oświatowej i kulturalnej na Ziemiach Zachodnich Województwa Katowickiego.

[317] SŚIN 68, s. 31–32.

[318] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/80, k. 27, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 30 listopada 1970 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/81, k. 92–97, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 21 grudnia 1970 roku.

[319] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/50, k. 32, Protokół z Walnego Zebrania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach odbytego w dniu 18 marca 1968 roku.

podstawowym interesom – posługując się nieodpowiedzialnymi grupami młodzieży. Zdajemy sobie w pełni sprawę z faktu, że ogromny rozwój nauki polskiej i powszechny dostęp do najwyższych wartości ludzkich, jaki umożliwia szeroko rozbudowany system oświaty i szkolnictwa w Polsce Ludowej, został osiągnięty dzięki realizacji ustroju socjalistycznego w wyniku wytężonego wysiłku całego narodu, szczególnie klasy robotniczej.

Nie możemy dopuścić do tego, aby wysiłek ten i cenny dorobek nauki i kultury polskiej poszedł na marne na skutek działalności anarchistycznych i wrogich Polsce elementów. Wzywamy całą młodzież akademicką, a w szczególności młodzież naszego województwa do zdecydowanego odcięcia się od wszelkich nieodpowiedzialnych akcji, nawołujemy do poszanowania prawa i ustroju Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Niech młodzież naszego kraju w pełni wykorzysta tę wielką i jedyną szansę życiową, jaką daje jej ustrój Polski Ludowej[320].

Odbiciem ogólnopolskiej kampanii syjonistycznej w Instytucie było opuszczenie placówki przez I. Figę, który w listopadzie 1968 roku zawiadomił dyrekcję o otrzymaniu zezwolenia na wyemigrowanie z PRL i złożył podanie o zwolnienie z pracy (na co uzyskał zgodę)[321]. Losy byłego pracownika Zakładu Badań Historycznych nie zostały ustalone, wiadomo jednak, że w listopadzie 1968 roku H. Rechowicz pisał o emigracji I. Figi do Izraela, w marcu 1970 roku poinformował zebranych pracowników ŚIN o korespondencji nadesłanej przez byłego pracownika ŚIN do Radia Wolna Europa, a na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku instytucja ubezpieczeniowa z RFN prosiła o przesłanie informacji na jego temat w celu uregulowania kwestii emerytalnej[322].

Dobrą ilustracją „usługowej działalności" Instytutu względem władz mogą być prowadzone w 1968 roku „poza planem" (taki zapis w realiach gospodarki planowej winien mieć swoją wagę) przez Zakład Badań Socjologicznych badania sondażowe nad polityczno-wychowawczą rolą „Trybuny Robotniczej" (objęto nimi 900 pracowników zakładów przemysłowych w województwie katowickim, a ich wyniki przekazano KW PZPR w Katowicach) czy badania ankietowe nad współdziałaniem mistrza i męża zaufania (prowadzone w trzech zakładach przemysłowych dla Komisji do Spraw Działalności Wychowawczej w Środowisku Pracy przy Centralnej Radzie Związków Zawodowych)[323].

Uzyskanie przez ŚIN w 1967 roku uprawnień doktoryzowania w zakresie historii przyczyniło się w kolejnych latach do podjęcia działań podnoszących kwalifikacje zawodowe pracowników, w wyniku których wielu z nich otwarło

[320] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/50, k. 34, Rezolucja z 18 marca 1968 roku.

[321] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 9/42, k. 23, Podanie Izraela Figi do dyrekcji ŚIN z 27 listopada 1968 r.

[322] AP Kat., ŚIN, sygn. 9/228, k. 172, Pismo dyrektora ŚIN H. Rechowicza do sekretarza KW PZPR w Katowicach Z. Grudnia z 25 listopada 1968 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/34, k. 36, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w dniu 20 marca 1970 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/42, k. 16, Pismo ZUS Oddział w Zabrzu do ŚIN z 14 stycznia 1992 r.

[323] SŚIN 68, s. 28.

przewody doktorskie. W 1967 roku w Zakładzie Badań Historycznych dotyczyło to sześciu zatrudnionych (T. Falęcki – piszący pod kierunkiem H. Zielińskiego pracę *Niemieckie szkolnictwo mniejszościowe na Górnym Śląsku w latach 1922–1939*; A. Kałuża – piszący pod kierunkiem K. Popiołka pracę *Rewolucja 1905 roku w Zagłębiu Dąbrowskim*; J. Przewłocki – piszący pod kierunkiem H. Batowskiego pracę *Komisja Międzysojusznicza Rządząca i Plebiscytowa na Górnym Śląsku w latach 1920–1922*; F. Serafin – piszący pod kierunkiem H. Zielińskiego pracę *Osadnictwo rolne w województwie śląsko-dąbrowskim w latach 1945–1948*; J. Walczak – piszący pod kierunkiem K. Popiołka rozprawę *Ruch robotniczy w Zagłębiu Dąbrowskim w latach 1918–1926* oraz W. Zieliński – piszący pod kierunkiem K. Popiołka pracę *Polska i niemiecka propaganda plebiscytowa na Górnym Śląsku*. Mimo braku uprawnień do doktoryzowania z innych dziedzin w samym ŚIN rozprawy doktorskie powstawały także w „niehistorycznych" jednostkach Instytutu. W Zakładzie Badań Socjologicznych przewody w 1967 roku otwarły trzy osoby (H. Dutkiewicz piszący pod kierunkiem P. Rybickiego, M. Suboczowa pisząca pod merytoryczną opieką J. Gajka oraz B. Urbańska – doktorantka K. Dobrowolskiego). W Samodzielnej Pracowni Ekonomicznej przewody otworzyły kolejne trzy osoby: L. Cichy u B. Sokołowskiego, W. Jasieński u E. Berta oraz K. Królikowski u W. Migacza. W Pracowni Historyczno-literackiej przewód otworzył S. Wysocki (u M. Urbanowicza), a w Pracowni Niemcoznawczej – P. Dobrowolski (u H. Zielińskiego) oraz B. Schmidt-Kowalski (u J. Kokota)[324].

Po 10 latach funkcjonowania, mając w swoich strukturach kilku uznanych badaczy, a przede wszystkim stanowiąc liczącą się na Górnym Śląsku siłę, władze Instytutu próbowały podejmować kolejne kroki w kierunku zwiększenia prestiżu placówki. Te jednak napotykały na przeszkodę w postaci braku uznania ze strony innych, przede wszystkim centralnych, struktur. Przywołano już opinię T. Manteuffla, nie była ona jednak jedynym przykładem afrontu ze strony środowiska naukowego spoza Śląska. Dobrą ilustracją trudnego wkraczania ŚIN w ogólnopolski świat nauki jest sprawa nadania stopnia doktora F. Serafinowi, który 13 czerwca 1967 roku otworzył przewód doktorski[325]. Gdy 23 maja 1968 roku dyrekcja ŚIN przesłała do Sekretariatu Naukowego PAN uchwały Rady Naukowej ŚIN (wraz z wymaganą dokumentacją), nic nie zapowiadało niekorzystnych konsekwencji. Tymczasem 15 lipca 1968 roku ówczesny wicedyrektor ŚIN H. Rechowicz zwrócił się do sekretarza naukowego PAN z prośbą o zwrot materiałów dotyczących przyznania stopnia (jak odnotował, ŚIN zdecydował się wycofać wniosek i powrócić do niego po uzupełnieniu rozprawy doktorskiej). Biuro PAN trzy dni później oddało dokumenty i anulowało pismo potwierdzające

[324] SŚIN 67, s. 17, 37–38.

[325] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/79, k. 41, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 27 września 1968 roku. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/797 (cała zawartość teczki stanowi akta przewodu doktorskiego).

ich otrzymanie. Dlaczego zdecydowano się na taką procedurę? Zgromadzone archiwalia pozwalają na wskazanie następujących okoliczności.

Sporządzona praca doktorska *Osadnictwo rolne w województwie śląsko-dąbrowskim w latach 1945–1948* była przedmiotem pozytywnej (zarówno w treści, jak i w konkluzji) recenzji Janusza W. Gołębiowskiego (z Centralnej Szkoły Partyjnej przy KC PZPR), który w przygotowanej w lutym 1968 roku opinii zawarł pochlebny komentarz na temat efektów badań autora. Napisał m.in.:

> Praca jego postawiła sobie za zadanie syntetyczne ujęcie zagadnienia, ograniczając opis procesu osadnictwa na Śląsku do niezbędnego minimum. W tym, zdaniem moim wyraża się jej wyróżniający i nowatorski charakter. […] To, co wyróżnia studium mgr Serafina […], jest, że analizę wymienionych problemów przeprowadził w sposób kompleksowy i w oparciu o najpełniejszą, w chwili obecnej maksymalnie dostępną bazę źródłową [podkreśl. – oryginalne]. […] Wnikliwy i pełen dociekliwości stosunek autora do tematu swej pracy pozostaje w wyraźnym związku z uwidocznionym krytycznym podejściem do źródeł i napisanych przed nim opracowań. Krytycyzm ten nie wyraża się tylko jedynie w wyszukiwaniu nieścisłości o charakterze faktograficznym i czysto ilościowym. Autor szukając występujących różnic w uzyskanych wynikach badawczych, wniknął w założenie metodologiczne prac innych autorów, podejmując krytyczną ocenę nie tylko co do ścisłości faktów, ale dróg ich uzyskania i sposobu interpretacji. Dzięki temu praca mgr. Serafina prostuje znajdujące się od lat w obiegu naukowym i w publicystyce ustalenia dotyczące stanu ludności w województwie śląsko-dąbrowskim po wyzwoleniu, strat spowodowanych eksterminacyjną polityką niemiecką i wojną; stopnia zniszczeń materialnych w szczególności na wsi; ruchów migracyjnych w pierwszym roku po wyzwoleniu itp. Niektóre dane i ustalenia dają nowe argumenty w naszej polemice z zafałszowaniami historiografii zachodnioniemieckiej, bazującej na tendencyjnie sporządzonych statystykach[326].

Oczywiście recenzja zawierała również uwagi krytyczne, dotyczące m.in.: braku odniesienia do innych terenów tzw. ziem odzyskanych, pominięcia aspektu socjologicznego, a także zbyt nikłej prezentacji własnych koncepcji. Wszystkie te elementy miały jednak „z pożytkiem uzupełniać przyszłą publikację". Konkluzja recenzji brzmiała:

> Reasumując, pragnę stwierdzić, że praca mgr. Serafina w pełni odpowiada wymogom pracy doktorskiej. Jest dowodem opanowanej przez autora umiejętności samodzielnej pracy badawczej. Znamionuje ją również rzeczowe i obiektywne podejście pracownika nauki do niełatwej tematyki współczesności. Rozprawa doktorska stanowi również dowód prawidłowego opanowania warsztatu, a nawet umiejętności konstruowania własnych i oryginalnych założeń metodologicznych zwłaszcza przy opracowywaniu

[326] AAN, Gł. Kom. Kwal. przy PAN, sygn. 3536, b.p., Recenzja rozprawy doktorskiej mgr. Franciszka Serafina pt. „Osadnictwo rolne w województwie śląsko-dąbrowskim w latach 1945–1948" z 21 lutego 1968 r.

materiału statystycznego. […] Podkreśliłbym także dobry styl pisarstwa mgr. Serafina, charakteryzujący się między innymi oszczędnością w używaniu wartościujących przymiotników. Z całym przekonaniem stawiam wniosek pod decyzję Rady Naukowej Instytutu Śląskiego [*sic!*] o nadanie mgr. Franciszkowi Serafinowi stopnia doktora nauk historycznych[327].

Kolejnym etapem przewodu było sporządzenie dla Biura Doskonalenia Kadr Naukowych opinii na temat pracy i przewodu doktorskiego przez Henryka Słabka (z Zakładu Historii Partii przy KC PZPR). Ten z kolei w swojej opinii (z 15 czerwca 1968 roku) wskazał na „szereg refleksji i zastrzeżeń" sprowadzających się do dwóch zarzutów: przedstawienia tematu pod kątem zamierzeń, planów i dyrektyw władz oraz niepoddania tematu w satysfakcjonującym wymiarze analizie „socjalno-ekonomicznej" (choć tu recenzent wskazał na ograniczone możliwości tego typu badań przez doktoranta). W konkluzji jednak H. Słabek również uznał pracę za odpowiednią: „Uwzględniając szczególną złożoność tematu, dość umiejętne wykorzystanie źródeł zastanych i wystarczające opanowanie przez mgr. Serafina sztuki pisarstwa historycznego, przyłączam się do wniosku o nadanie mu stopnia doktora nauk humanistycznych"[328].

Kolejny z recenzentów, Franciszek Ryszka (prawnik z Wojskowej Akademii Politycznej im. F. Dzierżyńskiego), w obszernej, czterostronicowej opinii podkreślił złożoność przedmiotu badań, ocenił wybraną przez autora metodę badawczą jako mającą dobre i złe strony. Za pozytywne uznał dążenie do uchwycenia głównych tendencji i wyników osadnictwa, z kolei za niekorzystne – preferowanie wyników liczbowych. Wśród mankamentów pracy wymienił również: ukazywanie zjawisk konfliktowych bez oddania ich złożoności; przypisywanie przez autora analizie jednostkowych zdarzeń zbyt wielkich możliwości i sukcesów „występujących jakby osobno lub poza życiem społecznym" („z lektury pracy doktoranta nie wynika niemal zupełnie, by istniała jakakolwiek inicjatywa społeczna"); skoncentrowanie się na kwestiach demograficznych i historyczno-gospodarczych; zbyt ostrożne oceny ujemnych aspektów opisywanej rzeczywistości; zbyt słabe wyzyskanie źródeł w zakresie niektórych problemów (np. analizy zjawisk przestępczości i szabrownictwa); stosowanie mało precyzyjnych określeń. Formułując najważniejszy zarzut, F. Ryszka napisał: „Brakuje mi – krótko mówiąc – odpowiedzi na pytanie, czy chłop polski, który w ostatecznym rozliczeniu skorzystał z tych wielkich przeobrażeń ekonomicznych i demograficznych, nie przyczynił się do tego własną pracą, uporem, przysłowiowym przecież przywiązaniem do ziemi (choć tu działanie jego mogło być odwrotne)". Podsumowując swoje rozważania, wskazał, że praca F. Serafina to „wykład o osadnictwie, widzianym niejako z góry, od strony władz i organizacji

[327] Ibidem.

[328] Ibidem, Opinia o pracy doktorskiej mgr. Franciszka Serafina pt. „Osadnictwo rolne w województwie śląsko-dąbrowskim w latach 1945–1948" z 15 VI 1968 r.

planujących", ale dodawał, że nie uznaje tego za błąd metodyczny. Wśród zalet pracy wymieniał: stopień krytycznego wykorzystania źródeł; staranne zgromadzenie i wykorzystanie literatury; staranność i rzetelność w operowaniu liczbami; ostrożne i wyważone wyrażanie sądów wartościujących; rzeczowy język pracy. Recenzję kończył stwierdzeniem: „Uważam ją za kwalifikującą się, by nadać mu [F. Serafinowi – M.F.] stopień doktora nauk humanistycznych"[329].

Po zdaniu stosownych egzaminów (z historii Polski i ekonomii politycznej) i przyjęciu pracy (w marcu 1968 roku) 9 maja tego roku odbyła się publiczna obrona, w wyniku której Rada Naukowa ŚIN nadała F. Serafinowi tytuł doktora nauk humanistycznych[330]. Tymczasem mimo pozytywnych recenzji samodzielnych pracowników oraz zatwierdzenia przez Radę – Sekcja Nauk Społecznych Głównej Komisji Kwalifikacyjnej w tajnym głosowaniu ustaliła opinię negatywną. Podobnie postąpiło Prezydium Głównej Komisji Kwalifikacyjnej, które na posiedzeniu 3 lipca 1968 roku także zaopiniowało tę decyzję negatywnie (dwa głosy „za", cztery „przeciw", przy jednym wstrzymującym się). Sekretarz Naukowy PAN Witold Nowacki nie skorzystał z przysługującego mu prawa *veta* w stosunku do uchwały Rady Naukowej ŚIN, ale po sugestiach członków Komisji przekonał dyrektora ŚIN do wycofania wniosku, do czego ostatecznie doszło. O tym, że sprawa stała się przedmiotem szerszych analiz, świadczą zachowane dokumenty, m.in. prośba Ryszarda Kołodziejczyka z Komitetu Zakładowego PZPR przy PAN o udostępnienie pozostawionych w PAN materiałów na ten temat (co zresztą uczyniono) oraz pismo zastępcy kierownika Wydziału Nauki i Oświaty KC PZPR Zdzisława Kaczmarka do sekretarza naukowego PAN.

Wyjaśniając motywy podjętych decyzji, władze PAN tłumaczyły, że ponieważ była to pierwsza rozprawa po uzyskaniu przez ŚIN uprawnień do nadawania stopnia doktora złożenie sprzeciwu (w świetle opinii Głównej Komisji Kwalifikacyjnej usprawiedliwione) postawiłoby ŚIN w niewygodnej sytuacji, nieskorzystanie zaś z prawa sprzeciwu, a tym samym wyrażenie zgody na uprawomocnienie się uchwały o nadaniu stopnia, stanowiłoby dla Instytutu „zły początek". Wskazano ponadto, że Główna Komisja Kwalifikacyjna brała pod uwagę

> nie tyle wnioski recenzentów i rzeczoznawców, ile treść recenzji, która bardzo często nie jest zgodna z końcowym wnioskiem. W danej sprawie wszyscy trzej recenzenci, a mianowicie: prof. Ryszka i doc. Gołębiowski z ramienia Rady Naukowej Instytutu oraz doc. Słabek z ramienia Głównej Komisji, kończą swoje opinie wnioskiem pozytywnym w sprawie nadania stopnia doktora mgr. Serafinowi (m.in. taki jest również wniosek doc. Słabka wbrew temu, co by wynikało z notatki). Natomiast o ile chodzi o treść opinii – to jest ona niedwuznacznie dodatnia jedynie w operacie doc. Gołę-

[329] Ibidem, Recenzja z rozprawy doktorskiej mgr. Franciszka Serafina „Osadnictwo rolne w województwie Śląsko-Dąbrowskim w l. 1945–1958" [*sic!*].

[330] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/79, k. 41, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 27 września 1968 roku.

> biowskiego, w operacie doc. Słabka jest zdecydowanie ujemna, a w obszernej i szczegółowej recenzji prof. Ryszki można dojść do przekonania, że rozprawa nie odpowiada wymaganiom przepisów o stopniu doktora[331].

W konsekwencji Instytut – na wyraźną sugestię PAN – wycofał pracę z Głównej Komisji Kwalifikacyjnej PAN przed terminem podjęcia przez nią ostatecznej decyzji[332].

O tym, jak należało interpretować tekst F. Ryszki, można dowiedzieć się z kolejnego pisma, które powiązane było z ponowionym wnioskiem o nadanie F. Serafinowi stopnia doktora, który wpłynął do Biura Kadr Naukowych i Spraw Osobowych PAN w sierpniu 1969 roku. Nim do tego doszło, na podstawie recenzji uzupełnionej wersji pracy, autorstwa F. Ryszki, J.W. Gołębiowskiego i H. Słabka, 30 czerwca 1969 roku Rada Naukowa ŚIN po raz kolejny przyjęła pracę F. Serafina[333]. W sformułowanych przez F. Ryszkę „uwagach odnoszących się do poprawionej wersji pracy" autor napisał m.in.:

> Mgr Franciszek Serafin przedstawił nową, poprawioną wersję pracy doktorskiej […]. Poprzednią wersję recenzowałem […] załączam kopię, z treści której w sposób oczywisty wynika opinia pozytywna, nie wolna od pewnych zastrzeżeń, stawianych przecież często różnego rodzaju opracowaniom. Niemniej, skoro autor i Instytut uważali zgodnie za stosowne przerwać przewód gwoli udoskonalenia merytorycznego tekstu, mogę tylko wyrazić mój podziw i wypowiedzieć opinię, iż wyszło to pracy na korzyść, jak to się zresztą dzieje zazwyczaj[334].

W dalszej części opinii recenzent wymienił zmiany dokonane przez F. Serafina (uzupełnienie kwerendy źródłowej; uporządkowanie materiału liczbowego; ograniczenie przeprowadzanych analiz zwiększające czytelność tekstu; rezygnacja z wprowadzających partii opisowych; wyeksponowanie treści obrazujących motywy decyzji przesiedleńców; wprowadzenie nowych elementów do rozważań), dzięki którym – jego zdaniem – powstał „tekst dojrzalszy, skuteczniej przemawiający na rzecz przyznania autorowi stopnia doktora nauk humanistycznych w zakresie najnowszej historii Polski"[335].

Podobne zdanie zaprezentował kolejny rzeczoznawca Głównej Komisji Kwalifikacyjnej przy PAN, którym został we wrześniu 1969 roku C. Madajczyk.

[331] AAN, Gł. Kom. Kwal. przy PAN, sygn. 3536, b.p., Sprawa doktorska mgr. Fr. Serafina ze Śląskiego Instytutu Naukowego.

[332] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/80, k. 239, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 7 maja 1969 roku.

[333] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/80, k. 221–222, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 30 czerwca 1969 roku.

[334] AAN, Gł. Kom. Kwal. przy PAN, sygn. 3536, b.p., Recenzja z rozprawy doktorskiej mgr. Franciszka Serafina: „Osadnictwo rolne w województwie śląsko-dąbrowskim w latach 1945–1948" (wersja nowa).

[335] Ibidem.

Profesor zwrócił uwagę na nowe elementy (m.in. poszerzenie rozważań o elementy komparatystyki i wyłączenie z rozważań terytorium Zagłębia Dąbrowskiego; wykorzystanie nowych materiałów źródłowych; ograniczenie szczegółowych zestawień liczbowych na rzecz zestawień syntetycznych). Jak odnotował: „Wymienione zmiany okazały się korzystne, recenzenci uważają, iż obecna wersja dysertacji to praca dojrzała, o poprawnej konstrukcji, właściwych proporcjach między elementami analizy a syntezy. Nie mam wątpliwości, że należy tę pozytywną opinię tak recenzentów, jak i Rady Naukowej podzielić"[336].

Trudno powiedzieć, na czym polegał pech F. Serafina. Na pewno istotne było, że badał on dzieje najnowsze: „dziedzinę politycznie wrażliwą" i „obszar ideologicznych kontrowersji"[337]. Być może zaważył fakt, iż był to pierwszy doktorat broniony w ŚIN, albo brak przynależności samego zainteresowanego do PZPR. Opisana sytuacja mogła też wynikać z chęci pokazania przez warszawskie środowiska naukowe „prowincji", że jej pozycja nie jest jeszcze dostatecznie silna. Faktem pozostaje, że praca, którą wszyscy trzej recenzenci ocenili jako merytorycznie właściwą, nie zyskała aprobaty komisji PAN, w konsekwencji czego autor musiał jej poświęcić jeszcze rok badań. Można też postawić tezę, że pośrednio w ten sposób pokazano ŚIN, że jego pozycja naukowa wciąż jest kontestowana przez centralę[338].

Okoliczności uzyskiwania stopnia doktora przez kolejne osoby w murach Instytutu nie niosły z sobą podobnych przeszkód. W 1968 roku stopnie uzyskali T. Falęcki i J. Kantyka, w 1969 – W. Zieliński, natomiast w 1970 – J. Walczak i T. Ładyka[339]. „Płynność" awansów była jednak o tyle uzasadniona, że coraz większą grupę awansowanych w strukturze ŚIN stanowili pracownicy aparatu partyjnego wojewódzkiego szczebla. Tak np. było w przypadku J. Kantyki, który w momencie ubiegania się o stopień doktora pełnił obowiązki kierownika Referatu Historii Partii w KW PZPR. Promotorem pracy był H. Rechowicz, recenzentami zaś J. Buszko oraz J.W. Gołębiowski. Obrona odbyła się 9 maja 1968 roku. W opinii o pracy *Jedność działania PPR i PPS w województwie śląsko-dąbrowskim w latach 1945–1948* i przewodzie doktorskim C. Madajczyk napisał:

> Recenzenci uznali pracę za odpowiadającą wymogom pracy doktorskiej. Podstawę źródłową pracy uznali za bogatą, różnorodną, pozytywnie ocenili metodę opracowania zagadnienia, analizę w płaszczyźnie stosunku różnych ogniw władz partyj-

[336] Por. Ibidem. Opinia o pracy mgr. Franciszka Serafina i przewodzie doktorskim pod względem merytorycznymi i formalnym z 20 IX 1969 r.

[337] Por. J. Holzer: *Historyk w trybach…*, s. 178; P. Wieczorkiewicz, J. Błażejowska: *Przez Polskę Ludową…*, s. 460.

[338] O potencjale F. Serafina świadczył ponadto fakt, że kolejne szczeble awansu naukowego (już w strukturach Uniwersytetu Śląskiego) przeszedł gładko – zostając profesorem zwyczajnym. Por. AAN, CKK ds. KN, sygn. 7/5, k. 26, Protokół z posiedzenia Prezydium Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej do Spraw Kadr Naukowych przy Prezesie Rady Ministrów w dniu 28 lutego 1977 r.

[339] I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego…*, s. 84; AAN, Gł. Kom. Kwal. przy PAN w W-wie, sygn. 4000, b.p., Teczka awansowa W. Zielińskiego.

nych PPR i PPS, jak i wyrażającą się w stosunku członków tych partii na co dzień, w zakładach pracy, organizacjach społecznych, przy realizacji odpowiedzialnych zadań. Zgodni byli też recenzenci, że praca ma charakter pionierski, stanowi pierwszą próbę analizy jednego z najważniejszych problemów czasów powojennych[340].

W dalszej części C. Madajczyk bronił J. Kantyki przed zarzutami postawionymi w recenzji przez J.W. Gołębiowskiego. Pisał bowiem:

Dwa zarzuty recenzenta doc. Gołębiowskiego chciałbym podkreślić: zbytnie uleganie ocenom działaczy PPR i małą ilość zagadnień kontrowersyjnych. Pierwszy wiązałbym z utrzymującymi się jeszcze zahamowaniami wśród działaczy PPS, powodującymi, że rzadziej i ostrożniej wypowiadają się oni niż działacze dawni PPR. Te psychiczne zahamowania likwiduje upływ czasu. Tymczasem na opracowanie tematu tak istotnego dla historii powojennej Śląska i Polski Ludowej nie można było czekać. Należy oczekiwać, że tak jak przy innych tematach dalsze prace przyniosą również dalszą weryfikację dokumentacji. Drugi zarzut dotyczy nie tylko tej pracy, lecz większości prac doktorskich z zakresu historii najnowszej[341].

Swoją opinię C. Madajczyk zakończył następująco:

Opinię prof. J. Buszki o intelektualnej dojrzałości autora pracy doktorskiej potwierdził przebieg obrony publicznej. Po żywej dyskusji, jakiej życzyć należałoby sobie także w innych środowiskach naukowych i w której piszący opinię wziął udział, nastąpiła replika mgr. Kantyki, o której wyrazić mogę się tylko w superlatywach. Przed obroną i zapoznaniem się z pracą miałem obawy, czy autor wybrnie z tak trudnego zadania. Teraz nie mam wątpliwości, że ta ambitna próba zakończyła się powodzeniem[342].

Podobnie sytuacja wyglądała w przypadku Jana Walczaka (również ówczesnego kierownika Referatu Historii Partii Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Katowicach, w 1969 roku oddelegowanego z ŚIN do „aparatu partyjnego"), wobec którego we wrześniu 1970 roku Rada Naukowa ŚIN podjęła uchwałę

[340] AAN, Gł. Kom. Kwal. przy PAN w W-wie, sygn. 2663, b.p., Opinia o pracy doktorskiej i przewodzie doktorskim z 22 czerwca 1968 r.

[341] Ibidem.

[342] Ibidem; SŚIN 67, s. 20. Warto dodać, że we wrześniu 1969 roku ówczesny dyrektor ŚIN, H. Rechowicz oceniał J. Kantykę następująco: „dr J. Kantyka jest wysoko wykwalifikowanym pracownikiem. Pracując na pół etatu, zrobi więcej niż trzech nowo przyjętych". Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/34, k. 99, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w dniu 17 września 1969 roku. Proponując przyjęcie go do pracy w ŚIN dodawał ponadto: „Wydaje się, że po uzyskaniu wysokich kwalifikacji naukowo-badawczych, posiadający równocześnie duże doświadczenie polityczne, dr J. Kantyka będzie mógł być lepiej wykorzystany w Śląskim Instytucie Naukowym. Wiąże się to z dążeniem do aktywniejszego udziału Instytutu w działalności ideowo-politycznej". Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 9/76, k. 125, Pismo dyrektora ŚIN H. Rechowicza do sekretarza KW PZPR w Katowicach Wiesława Kiczana z 8 lutego 1969 r.

o nadaniu stopnia doktora (potwierdzoną przez Główną Komisję Kwalifikacyjną przy PAN w styczniu 1971 roku). J. Walczak obronił pracę pt. *Ruch robotniczy w Zagłębiu Dąbrowskim w latach 1918–1926*, napisaną po kierunkiem K. Popiołka, zrecenzowaną zaś przez H. Rechowicza z ŚIN i A. Pilcha z Uniwersytetu Jagiellońskiego. Opiniujący z ramienia Głównej Komisji Kwalifikacyjnej M. Żychowski wskazał m.in., że praca, w jego opinii, stanowi cenną i wartościową monografię, a autorowi udało się przebadać mało znany dotąd fragment dziejów polskiego ruchu robotniczego (podkreślił rolę Zagłębia Dąbrowskiego jako jednego z ważnych ośrodków tego typu). Docenił krytyczne wykorzystanie literatury wspomnieniowej, dojrzałość metodologiczną, ostrożność w wyciąganiu wniosków i dokonywaniu uogólnień, skrytykował natomiast zbyt wąsko potraktowane problemy teoretyczno-ideologiczne, podkreślając jednak, że rekompensuje je „bogata ilustracja ruchu masowego (strajki, ruch związkowy, wystąpienia, demonstracje itp.)”[343].

Zastanawiając się nad funkcjonowaniem systemu podnoszenia kwalifikacji naukowych pracowników ŚIN, wypada wskazać, że powstanie Uniwersytetu Śląskiego miało ogromne znaczenie także dla tej sfery aktywności Instytutu. Spowodowało bowiem likwidację prowadzonych dotąd w ŚIN seminariów z prawa karnego i administracyjnego (doktorantom zaproponowano kontynuację przygotowań na Uniwersytecie Śląskim). Władze Instytutu (nie bez znaczenia było, że kierowali nim historyk i socjolog) zadecydowały o utrzymaniu w Instytucie seminariów z historii (aż pięciu) i socjologii (jednego). Tłumaczono przy tym, że „tematy rozpraw doktorskich wiążą się w zasadzie z problemami tutejszego regionu i są ważne dla dalszego poznania dziejów ziemi śląskiej i Zagłębia Dąbrowskiego, jak też obrazują przemiany społeczne zachodzące w województwie”[344]. Promotorami w dziedzinie historii (łącznie 42 doktorantów) byli: K. Popiołek, H. Zieliński, H. Rechowicz, J. Chlebowczyk i J. Jaros, z zakresu socjologii zaś (dla 7 osób) – W. Mrozek. Zwraca uwagę zwiększenie liczby promotorów z historii (powstanie seminarium J. Jarosa tłumaczono „inicjatywą grupy nauczycieli szkół średnich oraz pracowników Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej”) oraz zorganizowanie w drugim kwartale 1968 roku seminarium socjologicznego (tematyka „metodologicznych zagadnień badawczych, teorii socjologicznej w zakresie opracowań tematów i analizy poszczególnych zagadnień danych rozpraw doktorskich”)[345]. ŚIN nie zaprzestał zresztą starań o uzyskanie praw doktoryzowania w zakresie socjologii – stosowny wniosek H. Rechowicz przedstawił Radzie Nauko-

[343] AAN, Gł. Kom. Kwal. przy PAN w W-wie, sygn. 3820, b.p., Opinia o rozprawie doktorskiej mgr. Jana Walczaka pt. „Ruch robotniczy w Zagłębiu Dąbrowskim w latach 1918–1926” z 15 XI 1970 r. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/34, k. 71, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w dniu 10 października 1969 roku.

[344] SŚIN 68, s. 6.

[345] Ibidem, s. 36–37; PAN Archiwum w Warszawie, oddział w Katowicach, Spuścizna J. Chlebowczyka, b.p., Autoreferat J. Chlebowczyka.

wej Instytutu 30 czerwca 1969 roku. Zwracał w nim uwagę na tradycję badań socjologicznych w ŚIN (tworzoną kolejno przez: komisję, pracownię i zakład), posiadany dorobek badawczy współpracowników W. Mrozek, prowadzoną współpracę naukową z innymi ośrodkami oraz pozytywną opinię starań ze strony znaczących naukowców: J. Szczepańskiego, W. Markiewicza i Z. Dulczewskiego[346]. Wniosek ponownie jednak nie został zaaprobowany przez Główną Komisję Kwalifikacyjną, nieoczekiwanie pojawiła się natomiast nowa możliwość. Jak informował podczas posiedzenia Rady Naukowej Instytutu w marcu 1970 roku H. Zieliński:

> [wniosek – M.F.] nie został formalnie odrzucony przez Komisję, jak wynika jednak z uzyskanych informacji, nie ma on szans przejścia. Recenzenci wydali pozytywne opinie o wniosku, natomiast recenzent Głównej Komisji Kwalifikacyjnej, prof. dr Józef Chałasiński, był przeciwny nadaniu Śląskiemu Instytutowi Naukowemu uprawnień w zakresie doktoryzowania z socjologii. Swe stanowisko motywował on tym, że należy doprowadzić do takiego rozwoju środowiska socjologicznego w województwie katowickim, które będzie gwarantowało rozwój tej dyscypliny naukowej, a dotychczas kadra socjologów w Instytucie jest zbyt mała[347].

Józef Chałasiński wystąpił natomiast o uzyskanie dla ŚIN analogicznych uprawnień w zakresie nauk politycznych (które stanowiły wówczas nową dyscyplinę naukową). Sposób przeprowadzenia całej procedury był jednak bardzo niejasny (trudno było rozstrzygnąć, czy wystąpienie J. Chałasińskiego traktować na równi z przyznaniem praw, czy osobno wystosować wniosek w zakresie nauk politycznych i wycofać wniosek dotyczący socjologii). Dlatego po burzliwej naradzie Rada Naukowa ŚIN podjęła decyzję o przygotowaniu stosownego wniosku dotyczącego nauk politycznych (w skład powołanego w tym celu zespołu weszli: przewodniczący H. Zieliński oraz J.W. Gołębiowski, J. Ładosz, B. Miszewski, H. Rechowicz i M. Syrek)[348].

Warto odnotować, że mimo zmiany charakteru Instytutu i wyraźnego zwrotu w kierunku partyjnego *think-thanka* nie zaniechano inwigilacji jego środowiska. W strukturach i w otoczeniu ŚIN niezmiennie znajdowały się osoby powiązane ze Służbą Bezpieczeństwa, choć ze względu na brakowanie w początkach lat dziewięćdziesiątych XX wieku dokumentacji trudno dziś w pełni odtworzyć zasięg i skalę współdziałania naukowców z aparatem bezpieczeństawa. Pod koniec lat sześćdziesiątych XX wieku nadal relacje na temat ŚIN przekazywał Służbie Bezpieczeństwa F. Szymiczek[349]. Wśród osób zarejestrowanych jako

[346] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/80, k. 219–220, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 30 czerwca 1969 roku.

[347] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/80, k. 134–135, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego – Instytutu Naukowo-Badawczego w Katowicach w dniu 6 marca 1970 roku.

[348] Ibidem, k. 13–136.

[349] Por. S. Rosenbaum: *Bibliotekarz, historyk, agent. Casus Franciszka Szymiczka*. „Studia Śląskie" 2009, t. 68, s. 151.

„kontakt operacyjny" w tym samym okresie znalazł się także pracownik Instytutu S. Wysocki[350] – szczególnie cenny dla służb z racji zajmowanego stanowiska[351], częstych wyjazdów do obydwu państw niemieckich i szerokich kontaktów wśród tamtejszych środowisk naukowych[352]. Choć głównym zadaniem S. Wysockiego było przekazywanie informacji na temat osób i wydarzeń w RFN, do jego obowiązków należało również „operacyjne informowanie o charakterze kontaktów pracowników Śląskiego Instytutu Naukowego"[353]. Podobny status („kontakt operacyjny") nadano w listopadzie 1970 roku kolejnemu pracownikowi ŚIN – A. Szeferowi, którego do współpracy pozyskał („na podstawie dobrowolności") Departament I Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w zbliżonych okolicznościach jak w przypadku S. Wysockiego (przy okazji wyjazdu do RFN na stypendium Fundacji A. Humboldta[354]). Według informacji zamieszczonych w „notatkach służbowych" funkcjonariuszy służb otrzymane zadania „z zakresu uzyskiwania naprowadzeń na ob. RFN" wykonał zadowalająco, dodatkowo nawiązując wiele interesujących z punktu widzenia służb kontaktów[355]. Trzeba jednak zaznaczyć, że stopień lojalności współpracowników wobec Służby Bezpieczeństwa był dla tej ostatniej dalece niesatysfakcjonujący, o czym świadczy np. zachowana informacja na temat S. Wysockiego. Jak informował jeden z funkcjonariuszy, mimo przedłużenia przez Fundację A. Humboldta stypendium na kolejny rok pobytu w RFN władze ŚIN odwołały go „z dniem 30 listopada br. [1968 – M.F.], kierując się decyzją Egzekutywy KW PZPR w Katowicach. Decyzja Egzekutywy została oparta na informacji, że »Torkat« [pseudonim operacyjny S. Wysockiego – M.F.]

---

[350] „Kontakt operacyjny" to forma współpracy z resortem bezpieczeństwa, po którą sięgano, gdy do danej sprawy nie było potrzeby werbowania tajnego współpracownika. Współpraca z „kontaktem operacyjnym" zazwyczaj prowadzona była konspiracyjnie (ale dopuszczano jej jawny charakter) i miała na celu „znaczne rozszerzenie dopływu informacji" oraz „zwiad operacyjny" (więc nie oczekiwano od niej realizacji zleconych przedsięwzięć), nie wymagała podpisania zobowiązania do współpracy. Por. F. Musiał: *Podręcznik bezpieki…*, s. 158–162; Idem: *Osobowe źródła informacji…*, s. 54.

[351] W latach 1957–1959 S. Wysocki wchodził m.in. w skład tzw. Komisji Prasowo-Radiowej KW PZPR w Katowicach (obok niego stanowili ją m.in.: Z. Grudzień, M. Szczepański, W. Janiurek, J. Sochanik, B. Schmidt-Kowalski i F. Szewczyk). Por. AP Kat., KW PZPR, W. Prop., sygn. 243, k. 96, Komisja prasowo-radiowa.

[352] Por. informacje na temat pobytu S. Wysockiego w RFN w latach 1968–1969 w ramach stypendium Fundacji A. Humboldta: AP Kat., ŚIN, sygn. 1/34, k. 79, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w dniu 18 października 1969 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/228, k. 171, Pismo dyrektora ŚIN H. Rechowicza do sekretarza KW PZPR w Katowicach Zdzisława Gorczycy z 24 kwietnia 1969 r. Na temat znaczenia wyjazdów polskich naukowców dla Służby Bezpieczeństwa por. J. Holzer: *Historyk w trybach…*, s. 164–170.

[353] IPN Ka, sygn. 00131/1, k. 3–6, Kwestionariusz Szczepana Wysockiego; IPN Ka, sygn. 00131/1, k. 39, Raport z 28 III 1987; relacja A. Grajewskiego z 16 kwietnia 2013.

[354] Przed wyjazdem był przez dyrektora ŚIN charakteryzowany jako osoba o „zdecydowanej postawie politycznej". Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 9/228, k. 171, Pismo dyrektora ŚIN H. Rechowicza do sekretarza KW PZPR w Katowicach Zdzisława Gorczycy z 24 kwietnia 1969 r.

[355] IPN Ka, sygn. 0046/1179, k. 24, Anonimowa notatka służbowa dot. A. Szefera z 6 XI 1984 r.

zamierza odmówić powrotu do kraju"[356]. Co uznać można za interesujące, złożona przez S. Wysockiego prośba zyskała dużą przychylność sekretarza naukowego Instytutu A. Szefera, który pisał m.in.: „uważam, że przedłużenie pobytu mgr. Szczepana Wysockiego […] jest korzystne dla Instytutu, tym bardziej że po rozwiązaniu Samodzielnej Pracowni Historycznoliterackiej wymieniony został skierowany do pracy w Samodzielnej Pracowni Niemcoznawczej. Nabytą wiedzę i informacje o stosunkach społecznych i politycznych w NRF, będzie mógł z pożytkiem wykorzystać na nowym miejscu pracy"[357].

Wiadomo także, że pod koniec lat sześćdziesiątych XX wieku Służba Bezpieczeństwa dążyła do pozyskania kolejnych współpracowników spośród członków sekcji niemcoznawczej – by mieć łatwiejszy dostęp do gromadzonych tam materiałów, ale także po to, aby „poprzez tę osobę […] wpływać i oddziaływać na tok realizowanych w tej pracowni zadań, które do tej pory są oceniane przez władze wojewódzkie jako »niedostateczne«"[358]. Trzeba bowiem mieć świadomość, że zarówno Służba Bezpieczeństwa, jak i PZPR w praktyce skazane były na badania prowadzone przez ŚIN oraz inne instytuty zachodnie, musiały więc w kolejnych latach zacieśniać współpracę i zwiększać kontrolę nad Instytutem. Dlatego też w tym samym okresie służby ponownie zainteresowały się R. Buchałą. Ze względu na prowadzone przezeń badania – zwłaszcza w ramach Ośrodka Dokumentacji i Studiów Społecznych w Warszawie – na temat Kościoła katolickiego w Polsce i krajach demokracji ludowej oraz rewizjonizmu zachodnioniemieckiego uznano, że „wydaje się celowa nasza rozmowa z w/w i próba jego pozyskania do współpracy"[359]. W poufnym piśmie z grudnia 1969 roku w charakterystyce („ocenie przydatności pracownika") R. Buchały zwrócono uwagę na podejmowanie przez niego ważnych tematów badawczych (zwłaszcza z zakresu niemcoznawstwa i „wyjaśniania stosunku Watykanu do *status quo* w Europie"), silny związek ze środowiskiem działaczy katolickich „Więzi" oraz manifestowaną „postawę patriotyczną, przeciwstawiając ją tendencjom kosmopolitycznym"[360].

Wraz ze zmianą dyrekcji ŚIN modyfikacji musiała ulec działalność wydawnicza. Pod koniec lat sześćdziesiątych XX wieku wzrosła liczba publikacji pracowników ŚIN kreujących historyczne tradycje ruchu robotniczego oraz

[356] IPN Ka, sygn. 00131/1, k. 15, Notatka dot. „Torkata". Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 9/274, k. 284, Pismo dyrektora ŚIN H. Rechowicza do S. Wysockiego z 8 listopada 1968 r.

[357] AP Kat., ŚIN, sygn. 9/274, k. 285, Notatka sekretarza naukowego ŚIN A. Szefera z 31 października 1968 r.

[358] Por. IPN Ka, sygn. 030/188, t. 2, cz. 2, k. 309, Kierunkowy plan pracy po linii rewizjonizmu zachodnioniemieckiego na lata 1968–1969 z 20 XII 1967 r.; S. Rosenbaum: *Partia i aparat bezpieczeństwa województwa katowickiego wobec proniemieckich postaw ludności rodzimej od lat pięćdziesiątych do siedemdziesiątych XX w.* W: *Aparat bezpieczeństwa Polski Ludowej wobec mniejszości narodowych i etnicznych oraz cudzoziemców*. Red. J. Syrnyk. Warszawa 2009, s. 67.

[359] IPN Ka, sygn. 00161/896/J, k. 3, Raport inspektora Wydziału II Dep. IV MSW mjr. Stanisława Krasowskiego do zastępcy naczelnika Wydziału II Departamentu IV MSW płk. S. Jankiewicza z 13 kwietnia 1969 roku.

[360] AP Kat., ŚIN, sygn. 9/15, k. 213, Ocena przydatności pracownika (adiunkt dr R. Buchała).

pomocnych w „walce z rewizjonizmem". Już rok 1968 przyniósł widoczną zmianę proporcji w ofercie wydawniczej. Wśród wydanych w 1968 roku prac (7 pozycji zwartych, 4 pozycje ciągłe, 2 tomy serii „Biblioteczka Wiedzy o Śląsku", 14 biuletynów i „Zeszytów Naukowych"[361] oraz 4 numery „Zarania Śląskiego") *gros* tytułów stanowiły prace o charakterze politycznym. W kolejnych latach sytuacja ta w zasadzie nie uległa zmianie. Do publikacji tego typu zaliczyć można m.in.: materiały z sesji naukowej zorganizowanej w 50. rocznicę rewolucji październikowej[362] oraz z sesji poświęconej ruchowi oporu w Beskidzie Śląskim (jak oceniano: „obydwie publikacje wnoszą szereg ciekawego i dotąd nieznanego materiału; w pierwszym wypadku w odniesieniu do stosunku społeczeństwa naszego regionu wobec wydarzeń 1917 roku w Rosji, w drugiej sesja podsumowała dotychczasowy stan badań nad dziejami ruchu oporu nie tylko na terenie Beskidu Śląskiego")[363]. Warto dodać do tego zestawu jeszcze pracę zbiorową *W Zagłębiu Dąbrowskim i na Górnym Śląsku u progu i na początku niepodległości (1918–1922)*, drugie wydanie książki L. Ehrlicha *Suwerenność Polski na Ziemiach Zachodnich i Północnych*, A. Hrebendy *Klasa robotnicza Zagłębia Dąbrowskiego w latach 1929–1933* i pracę J. Walczaka *Wielkie dni Czerwonego Zagłębia*. Pokaźne miejsce w ofercie wydawniczej zajmowała często wykorzystywana przez historyków z ŚIN literatura wspomnieniowa – w 1968 roku wydano książkę *Wierni sprawie* w opracowaniu J. Kantyki i H. Rechowicza, w której zamieszczono relacje byłych członków Komunistycznej Partii Polski z Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego; w 1970 roku natomiast ukazały się *Wspomnienia nauczycieli śląskich* w wyborze i opracowaniu S. Kędryny i A. Szefera, pod redakcją K. Popiołka oraz *Wspomnienia Ślązaków i Zagłębiaków* w wyborze i opracowaniu K. Popiołka[364].

Jednym z wyraźnie wyodrębnionych nurtów działalności wydawniczej związanej z aktywnością ideologiczną (tak ukazywały ją nawet władze ŚIN) było opracowywanie monografii miast województwa i zakładów przemysłowych. W samym tylko 1968 roku zakończono prace nad monografiami Siemianowic Śląskich, Rudy Śląskiej, ziemi rybnickiej, powiatu zawierciańskiego i powiatu tarnogórskiego, przystąpiono do opracowywania kolejnych: Częstochowy i Świętochłowic. W 1970 roku wydano m.in. *Monografię ziemi rybnicko-wodzisławskiej* oraz *50 lat Fabryki Maszyn Elektrycznych „Celma"* A. Pilcha[365]. Działania tego typu tłumaczono potrzebą „ukazania historii i perspektyw rozwojowych miast

[361] „Zeszyty Naukowe" na żądanie władz zastąpiły „Biuletyny ŚIN". Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/79, k. 40, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 27 września 1968 roku.

[362] *Ruch komunistyczny w Polsce 1918–1968. Materiały z Sesji Naukowej poświęconej 50-leciu ruchu komunistycznego na terenie obecnego województwa katowickiego. Katowice 29–30 XI 1968*. Red. H. Rechowicz. Katowice 1969.

[363] SŚIN 68, s. 19.

[364] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/34, k. 3, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w dniu 15 kwietnia 1970 r.; SŚIN 68, s. 23.

[365] SŚIN 68, s. 18.

i powiatów województwa katowickiego" oraz brakiem podobnych opracowań na rynku wydawniczym (miały stanowić przeciwwagę dla pozycji niemieckojęzycznych powstających w RFN)[366].

Odrębną grupę publikacji tworzyły tytuły poświęcone tematyce górnośląskiej okresu II wojny światowej (m.in.: A. Szefera *Miejsca straceń ludności cywilnej województwa katowickiego 1939–1945* z przedmową J. Ziętka, tego samego autora *Śląski wrzesień 1939* oraz P. Dobrowolskiego *„Narzucona wojna" czy „kontynuacja pomyłek". II wojna światowa w historiografii i publicystyce Niemieckiej Republiki Federalnej*). Wydawano także prace socjologiczne i ekonomiczne (np. *Społeczne i organizacyjne przeobrażenia socjalistycznego współzawodnictwa pracy* pod redakcją J. Pietruchy)[367].

Coraz dokładniej prezentowano okres dwudziestolecia międzywojennego, analizując także tematykę okołorobotniczą (np.: *Międzysojusznicza Komisja Rządząca i Plebiscytowa na Górnym Śląsku w latach 1920–1922* J. Przewłockiego, *Źródła do dziejów powstań śląskich* (t. 2) pod redakcją T. Jędruszczaka i Z. Kolankowskiego, *Studia i materiały z dziejów Śląska* (t. 10) pod redakcją K. Popiołka, *Niemieckie szkolnictwo mniejszościowe na Górnym Śląsku w latach 1922–1939* T. Falęckiego i J. Jarosa *Historia górnictwa węglowego w Zagłębiu Górnośląskim w latach 1914–1945*)[368]. Ukazywały się również, choć znacznie rzadziej, publikacje odnoszące się do epok starszych (np. w 1970 roku wydano *Pradzieje i wczesne średniowiecze dorzecza Liswarty* (cz. 1) M. Gedla, B. Gintera i K. Godłowskiego), a także prace na temat Polski Ludowej, omijające tematykę robotniczą (np. *Ruch ludowy w województwie śląsko-dąbrowskim w latach 1945–1948* F. Serafina)[369].

Kierunek zmian programowych widoczny był na łamach periodyków, zwłaszcza „Zarania Śląskiego". Po śmierci Z. Hierowskiego od 1 lutego 1968 roku funkcjonował nowy skład redakcji pisma, na którego czele stanął K. Popiołek[370]. Zmiana redaktora nie kończyła bynajmniej procesu modernizacji tytułu. Planowano zmienić jego profil, by stał się „kwartalnikiem popularnonaukowym o zaangażowanym charakterze"[371]. O obawach sprofilowania czasopisma w kierunku historyczno-socjologiczno-ekonomicznym ze strony środowisk

[366] AP Kat., KW PZPR/Pos. Egz., sygn. 301/IV/588, k. 46, Program dalszego rozwoju Śląskiego Instytutu Naukowego (załącznik do protokołu nr 14 z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach w dniu 15 czerwca 1971 r.).

[367] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/80, k. 97–98, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego z dnia 1 czerwca 1970 roku; por. F. Serafin: *Kędryna Szymon* (biogram). W: *Śląski słownik biograficzny. Seria nowa*. T. 1…, s. 149–152.

[368] SŚIN 68, s. 23.

[369] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/80, k. 74, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 21 września 1970 roku.

[370] K. Heska-Kwaśniewicz: *Przemiany programowe „Zarania Śląskiego" 1907–1987*. „Zaranie Śląskie" 1989, z. 1, s. 37; SŚIN 68, s. 6.

[371] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/34, k. 186, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w dniu 9 października 1968 roku.

humanistycznych regionu świadczy stanowisko katowickiego oddziału Związku Literatów Polskich, który na walnym zebraniu 29 czerwca 1968 roku przyjął wniosek dotyczący podjęcia działań mających zapewnić utrzymanie dotychczasowego charakteru „Zarania Śląskiego”[372]. Zmiany zostały jednak wprowadzone. W grudniu 1968 roku Kolegium ŚIN podjęło decyzję o powołaniu w miejsce dotychczasowej redakcji i Rady Redakcyjnej „Zarania Śląskiego” Kolegium (Komitetu) Redakcyjnego w składzie: K. Popiołek (redaktor naczelny), A. Hrebenda (zastępca redaktora), D. Meyza (sekretarz redakcji) oraz pozostali członkowie: J. Chlebowczyk, W. Mrozek, H. Rechowicz, B. Schmidt-Kowalski, W. Szewczyk, J. Pietrucha i M. Syrek (pierwotnie w gronie tym miał znaleźć się także Z.J. Nowak)[373]. W nowej odsłonie pisma niemal zupełnie zrezygnowano z prezentowania tematyki literaturoznawczej, na rzecz tekstów historycznych, socjologicznych, politologicznych oraz dotyczących życia kulturalnego, terytorialnie koncentrując się w coraz większym stopniu na Zagłębiu Dąbrowskim (kosztem Zaolzia, tzw. Śląska Opolskiego i Dolnego). Bez względu na dyscyplinę akademicką coraz częściej podejmowano tematykę przekształceń i bilansu okresu Polski Ludowej[374]. Jak oceniła z perspektywy lat Krystyna Heska-Kwaśniewicz, wszechobecna stała się tematyka „ideologiczna”, a „deklaratywność” tekstów zastępowała często „braki materiałowe i warsztatowe” autorów. Krystian Marchaj zauważył ponadto, że przejęcie obowiązków redaktora naczelnego przez K. Popiołka spowodowało zdominowanie pisma przez opracowania „prezentujące wyniki badań nad najnowszymi dziejami”. Z czasem także zmieniły się proporcje w rozkładzie treści – od przewagi tekstów dotyczących historii regionu nad prezentującymi szersze spektrum do zwiększenia roli tematyki ogólnopolskiej (czy nawet „ogólnosocjalistycznej”, czego świadectwem może być zamieszczanie na łamach „Zarania Śląskiego” np. artykułów z okazji 100. rocznicy urodzin Włodzimierza I. Lenina)[375].

Uogólniając rozważania nad zasobnością i tematyką przygotowanej oferty wydawniczej końca lat sześćdziesiątych XX wieku, można wskazać, że opisane efekty świadczyły o spełnieniu przez Instytut oczekiwań władz, które nie szczędziły ze swej strony pomocy (tak istotnej wobec coraz wyraźniejszego kryzysu dotykającego także rynek książki)[376]. Mimo pierwszych kłopotów wydawniczych, jakie pojawiły się pod koniec dekady, podsumowując działalność wydawniczą

[372] AP Kat., zespół: Prez. WRN Kat., Kult., sygn. 532, k. 3–4, Wnioski Oddziału ZLP w Katowicach podjęte na Walnym Zebraniu 29 VI 1968 r.

[373] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/34, k. 143–144, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w dniu 18 grudnia 1968 roku; SŚIN 68, s. 6.

[374] L. Frąckiewicz: *Problematyka społeczna w „Zaraniu Śląskiem”*. „Zaranie Śląskie” 1989, z. 1–2, s. 154.

[375] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/34, k. 3, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w dniu 15 kwietnia 1970 r.; K. Heska-Kwaśniewicz: *Przemiany programowe „Zarania Śląskiego” 1907–1987…*, z. 1, s. 37; K. Marchaj: *Dzieje Polski Ludowej w „Zaraniu Śląskim”*. „Zaranie Śląskie” 1989, z. 1, s. 132.

[376] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/34, k. 5, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach z dnia 6 listopada 1970 r.

ŚIN w 1969 roku, odnotowano, że po raz pierwszy w historii Instytutu łączny nakład prac przekroczył 500 arkuszy wydawniczych[377].

Progres dostrzegalny był również w zakresie współpracy z innymi ośrodkami i w prowadzonej przez ŚIN działalności konferencyjnej. Kooperacja z placówkami spoza PRL (oczywiście z bloku krajów demokracji ludowej) miała zbliżony przebieg – zwykle obejmowała wymianę planów naukowo-badawczych i publikacji, dzielenie się informacjami na temat zasobów archiwalnych, wspólny udział w sesjach i konferencjach naukowych, „bezdewizową" wymianę pracowników i możliwości wzajemnej publikacji prac naukowych[378]. W 1968 roku tymczasowo ograniczono kontakty naukowe z zagranicznymi ośrodkami naukowymi. Szczególnemu ochłodzeniu uległy relacje z IŚ w Opawie, co było konsekwencją udziału wojsk polskich w interwencji państw Układu Warszawskiego[379]. Mimo że jeszcze 19 grudnia 1967 roku podpisano kolejną umowę o współpracy, jej efekty były nikłe. W wyniku wstrzymania współpracy zawieszono nawet korespondencję (nie przesłano z Polski przygotowanych dla ośrodka w Opawie materiałów), a pracownicy IŚ w Opawie nie zostali ostatecznie zaproszeni na sesję naukową z okazji 50-lecia ruchu komunistycznego w Polsce (choć zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami mieli być na niej obecni). Paradoksalnie brzmią słowa jednego z dokumentów, iż: „Zamierzano zaprosić na tę konferencję doc. dr. A. Grobelnego [Andělín Grobelný był wicedyrektorem placówki w Opawie – M.F.], jednak nie jako oficjalnego przedstawiciela Instytutu Śląskiego w Opawie, lecz jako osoby prywatnej. Doc. dr. A. Grobelny na konferencję tę przyjechać nie mógł, o czym doniósł w liście"[380]. Okoliczności pogorszenia relacji są zresztą na tyle interesujące, że warto je przybliżyć. Ośrodek katowicki zwrócił się do opawskiego z prośbą o udział we wspólnym opracowaniu prac zbiorowych, m.in. tomu *Teoretyczne problemy ruchliwości przestrzennej siły roboczej w województwie katowickim*. Do studium zamówiony został u Lubomira Bajgera artykuł poświęcony polskiej sile roboczej w ostrawskim okręgu przemysłowym w latach 1945–1950. Artykuł został przez niego przygotowany i przesłany do ŚIN, a następnie wraz z całą publikacją skierowany do druku. 3 września 1968 roku L. Bajger przesłał jednak do Insty-

[377] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/34, k. 54, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w dniu 13 stycznia 1970 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/34, k. 134, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w dniu 10 marca 1969 roku.

[378] Por. np. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/148, k. 1–3, Sprawozdanie ze współpracy Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach z Instytutem Śląskim w Opawie w 1967 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/79, k. 26–27, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach odbytego w dniu 18 marca 1968 roku; IPN Bu, sygn. 1585/22299, k. 4, Informacja H. Rechowicza z 28 marca 1969 roku.

[379] Mowa oczywiście o podjętej 20 sierpnia 1968 roku interwencji wojsk Układu Warszawskiego (w tym Polski) w dławieniu „praskiej wiosny". Por. R. Kaczmarek: *Historia Polski…*, s. 662–663; K. Nowak: *Mniejszość polska w Czechosłowacji 1945–1989. Między nacjonalizmem a ideą internacjonalizmu*. Cieszyn–Katowice 2010, s. 454–469.

[380] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/148, k. 90–91, Sprawozdanie z wyników współpracy między Śląskim Instytutem Naukowym w Katowicach i Instytutem Śląskim w Opawie w 1968 r.

tutu list, w którym poinformował, że w związku z okupacją terenu Czechosłowacji m.in. przez wojska polskie, na znak protestu, wstrzymuje druk swego tekstu (za wiedzą dyrekcji IŚ w Opawie). W liście znalazły się ostre sformułowania, m.in. o „kpinie z czesko-polskiej przyjaźni". Władze ŚIN mimo zaawansowanego toku prac nad publikacją zdecydowały się uczynić zadość żądaniu, wycofując tekst całkowicie (w konsekwencji czego wzrosły koszty prac). Dalsza korespondencja z autorem i stojącym po jego stronie opawskim Instytutem przybrała ostry ton. Polacy zarzucali, że pisma przysyłane z Czechosłowacji „nosiły również charakter demonstracji politycznych", choć w polskich także pojawiły się np. informacje typu: „Niejednokrotnie nasza Partia dawała wyraz niepokojom z powodu dojścia u Was do głosu sił kontrrewolucyjnych, antysocjalistycznych, przeciwnych wspólnocie państw socjalistycznych, będących zagrożeniem interesów internacjonalistycznych oraz socjalizmu w Waszym kraju". Władze z Opawy tłumaczyły dyrekcji w Katowicach, że czyn L. Bajgera był „całkowicie zgodny z postępowaniem pozostałych pracowników naukowych ČSRR", a wiedza Polaków na temat wydarzeń w Czechosłowacji jest „w znacznym stopniu niedokładna". Korespondencja dotyczyła także oskarżeń o wysuwane przez ŚIN roszczenia finansowe z tytułu wycofania tekstu (i potrzeby ponownego składu tomu) oraz propozycji rozstrzygnięć proponowanych z Opawy (m.in. poniesienia kosztów z honorarium dla dyrektora IŚ za teksty publikowane w Katowicach). Odpisy korespondencji z L. Bajgerem władze ŚIN przesłały do Opawy, licząc na interwencję tamtejszych władz i oczekując ich odcięcia się od tych działań. Wobec braku spodziewanej reakcji 14 października 1968 roku strona polska poinformowała o naruszeniu międzyinstytutowej umowy z winy Instytutu Śląskiego w Opawie i zawieszeniu w związku z tym wymiany pracowników (jako powód podano kwestie drugorzędne – niemożliwość zapewnienia przez opawski Instytut dostępu do materiałów archiwalnych Polakom). Oczywiście o całej sprawie H. Rechowicz informował szczegółowo wojewódzkie władze partyjne w Katowicach (personalnie pisma kierując do S. Skibińskiego)[381]. Ostatecznie kryzys udało się zażegnać w lutym 1969 roku, kiedy prolongowano współpracę z Slezským Ústavem ČSAV v Opavě. Podczas spotkania władz obu placówek, w którym uczestniczył m.in. L. Bajger, wskazano, że „mimo wynikłych w drugim półroczu nieporozumień" dotychczasowa współpraca była korzystna dla obu stron i warto ją kontynuować. Najważniejszymi jej elementami miały być ponownie: wymiana publikacji, „bezdewizowa" wymiana pracowników, wspólny udział w sesjach i konferencjach naukowych oraz współpraca badawcza. Mimo tych ustaleń jeszcze po spotkaniu H. Rechowicz informował katowicki Wydział Propagandy KW PZPR m.in. o „zwróceniu uwagi przedstawicielom Opawy, że ich pisemne potępienie tzw. okupacji Czechosłowacji itp. zapoczątkowało polityczną dyskusję między obu dyrekcjami i wpłynęło na

[381] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/149, k. 116–118, Sprawozdanie z wyników współpracy między Śląskim Instytutem Naukowym w Katowicach i Instytutem Śląskim w Opawie w 1968 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/148, k. 113–148, Korespondencja w sprawie listu L. Bajgera.

okresowe zahamowanie współpracy", na co reprezentanci IŚ z Opawy „dali wyraz swemu niezadowoleniu, że pracownicy naszego Instytutu występowali w cyklu audycji telewizyjnych pt. »Do przyjaciół z Ostrawy«"[382].

Czasowego zawieszenia współpracy z IŚ w Opawie nie udało się w pełni zrekompensować – mimo starań – próbą zacieśnienia relacji z ostrawską Wyższą Szkołą Pedagogiczną (WSP, Pedagogická fakultą). Delegacja ŚIN gościła z oficjalną wizytą i odczytami na początku 1968 roku w ostrawskiej WSP. Pracownicy Zakładu Badań Historycznych przyjęli ponadto zaproszenie na konferencję poświęconą problematyce „rewolucji ludowo-demokratycznej".

Niewiele lepiej wyglądała współpraca polsko-niemiecka. W „Sprawozdaniu z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w 1968 roku" można przeczytać: „Na skutek zmian organizacyjnych w placówkach naukowych NRD zakłócona została współpraca z Instytutem do Badań Krajów Demokracji Ludowych przy Uniwersytecie im. Karola Marksa w Lipsku". Utrzymywano kontakty z Instytutem Nauk Społecznych przy KC SED w Berlinie, ale były one nawiązane dzięki inicjatywie pracowników ŚIN, niewspieranych przez PAN. Na terytorium NRD (Poczdam, Berlin i Merseburg) i RFN badacze z ŚIN prowadzili kwerendy naukowe, mimo starań dyrekcji nie udało się jednak nawiązać współpracy ze wschodnioniemieckimi odpowiednikami Instytutu[383]. Ostatecznie w 1970 roku utrzymano kontakty z Czechosłowacją (liczna grupa reprezentująca niemal wszystkie zakłady) oraz NRD (tu z powodu ograniczonych możliwości preferencje mieli zwłaszcza pracownicy Samodzielnej Pracowni Niemcoznawczej)[384].

Łatwiejszym sposobem dbania o relacje międzynarodowe było podejmowanie przez Instytut badaczy z zagranicy, tym bardziej że ŚIN stał się obok Uniwersytetu Śląskiego wizytówką badań prowadzonych „w duchu socjalistycznym". Dlatego też wielu badaczy, którzy wizytowali Górny Śląsk i województwo katowickie, gościło właśnie w Instytucie. W 1968 roku byli to m.in.: naukowcy z ZSRR (Iwan I. Kostiuszko z Instytutu Słowianoznawstwa i Bałkanistyki Akademii Nauk ZSRR, Dymitr M. Staszewski z Instytutu Historycznego Akademii Nauk USRR w Kijowie oraz Włodzimierz Jakubskij z Uniwersytetu w Leningradzie), a także z NRD i Czechosłowacji (Reinhold Jeske z Instytutu Nauk Społecznych przy KC SED w Berlinie, Horst Geist i Rudolf Beyer z Centralnego Instytutu Pedagogicznego w Berlinie, kierownik Katedry Marksizmu-Leninizmu

[382] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/34, k. 149, Umowa o konkretyzacji współpracy pomiędzy Slezským Ústavem ČSAV v Opavě (dalej: Śląskim Instytutem) i Śląskim Instytutem Naukowym w Katowicach na 1969 rok, podpisana w dniu 8 lutego 1969 roku w Katowicach; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/149, k. 213, Pismo H. Rechowicza do Wydziału Propagandy KW PZPR w Katowicach z 11 lutego 1969 roku.

[383] SŚIN 68, s. 14–15; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/80, k. 27, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 30 listopada 1970 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/149, k. 121, Notatka.

[384] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/34, k. 74–77, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w dniu 18 października 1969 roku.

WSP w Ostrawie Oldřich Prudel, Josef Hvišč ze Słowackiej Akademii Nauk w Bratysławie, dyrektor IŚ w Opawie O. Káňa, wicedyrektor tegoż Instytutu A. Grobelný). W przypadku dwóch gości ich pobyt wiązał się z wygłoszeniem odczytu dla pracowników ŚIN: Miroslav Bouček z Instytutu Historii Czechosłowackiej Akademii Nauk w Pradze wygłosił referat na temat 20. rocznicy wydarzeń lutowych w Czechosłowacji[385], R. Jeske przedstawił natomiast problematykę „polityki NRD wobec Niemiec Zachodnich i państw socjalistycznych"[386]. W 1970 roku w murach ŚIN gościli m.in. przedstawiciele organu teoretycznego Komunistycznej Partii Czechosłowacji „Nowa Myśl" z redaktorem naczelnym Ladislavem Hrabovským oraz zachodnioniemiecki polityk Volkmar Kellermann (uczestniczył w dyskusji nad wydaną w Köln w 1970 roku jego książką, poświęconą stosunkom polsko-niemieckim w okresie tzw. republiki weimarskiej, pt. *Schwarzer Adler, Weiiser Adler. Die Polenpolitik der Weimarer Republik*)[387].

Oprócz kontaktów międzynarodowych ważnym elementem poświadczającym rolę i znaczenie Instytutu było utrzymywanie stosunków naukowych z innymi ośrodkami w kraju. W 1968 roku wśród instytucji tych znalazły się: Uniwersytet Śląski, Uniwersytet Jagielloński, Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Wrocławski, Zakład Historii Partii przy KC PZPR, Centralna Szkoła Partyjna przy KC PZPR, Zakład Historii Śląska Instytutu Historii PAN we Wrocławiu, Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Katowicach, Instytut Filozofii i Socjologii PAN, Instytut Historii PAN, Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju w Warszawie, Zakład Badań Naukowych GOP PAN w Zabrzu oraz „bratnie" instytuty (IŚ w Opolu, Instytut Zachodnio-Pomorski w Szczecinie, Instytut Zachodni w Poznaniu, Instytut Bałtycki w Gdańsku i Towarzystwo Naukowe im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie). Utrzymywano też kontakty z Komisją Historii Partii KW PZPR w Katowicach, komisjami historycznymi Związku Zawodowego Górników i Hutników, Komisją Koordynacyjną Badań nad Historią Przemysłu Komitetu Nauk Historycznych PAN, Komisją Historii Ruchu Ludowego, redakcją *Polskiego słownika biograficznego*, redakcją *Słownika biograficznego działaczy polskiego ruchu robotniczego*, Komisją Historyczną przy Zarządzie Okręgu ZBoWiD, Okręgową Komisją Badania Zbrodni Hitlerowskich i Wojewódzką Pracownią Planów Regionalnych w Katowicach[388]. Wśród krajowych

[385] Tzw. wydarzenia lutowe w Czechosłowacji stanowiły przejęcie przez komunistów władzy w Czechosłowacji w wyniku zamachu stanu. Szerzej por. Z. Jiràsek, A. Małkiewicz: *Polska i Czechosłowacja w dobie stalinizmu (1948–1956). Studium porównawcze*. Warszawa 2005, s. 38–47; K. Nowak: *Mniejszość polska w Czechosłowacji…*, s. 213–220.

[386] Łącznie w 1968 roku w Instytucie gościło 8 osób (2 z ZSRR, 2 z NRD, 4 z CSSR). IPN Bu, sygn. 1585/22299, k. 4, Informacja H. Rechowicza z 28 marca 1969 roku; SŚIN 68, s. 15–16.

[387] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/80, k. 24, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 30 listopada 1970 roku; *Kronika Śląskiego Instytutu Naukowego. Lipiec–grudzień 1970.* „Zaranie Śląskie" 1971, nr 1, s. 221.

[388] SŚIN 68, s. 12, 20–21.

instytucji z pewnością najbardziej zbieżny programowo z ŚIN był IŚ w Opolu. Współpraca z tą placówką w 1969 roku obejmowała np. badania nad historią regionalną – powołanie wspólnego komitetu redakcyjnego do opracowania *Źródeł do dziejów powstań śląskich* (w składzie: K. Popiołek jako redaktor naczelny, R. Lutman, H. Rechowicz i J. Kokot oraz A. Brożek), a także współfinansowanie projektu czy wspólne prowadzenie „Śląskiej Kartoteki Biograficznej"[389].

Rosnąca pozycja Instytutu przekładała się na częstszy udział jego pracowników w konferencjach i spotkaniach naukowych. Dla zilustrowania, w samym tylko 1968 roku Zakład Badań Historycznych reprezentowany był na: sesji poświęconej najnowszym dziejom Pomorza Zachodniego (kwiecień), sesji zorganizowanej przez krakowski oddział PAN w 25-lecie Ludowego Wojska Polskiego (maj), konferencji Instytutu Historii PAN w Warszawie na temat 50-lecia odzyskania niepodległości (listopad), sesji naukowej zorganizowanej przez Centralną Szkołę Partyjną w Warszawie na temat 50-lecia ruchu komunistycznego w Polsce (grudzień), sesji poświęconej 50-leciu powstania wielkopolskiego (grudzień), a także w „dyskusji nad makietą III tomu części II Historii Polski" zorganizowanej przez Instytut Historii PAN w Warszawie (grudzień). Pracownicy Zakładu Badań Socjologicznych brali udział m.in. w konferencji na temat społecznej struktury ludności wiejskiej zorganizowanej przez Instytut Filozofii i Socjologii PAN w Warszawie (maj), w sesji Komitetu Urbanistyki i Architektury PAN (czerwiec), w sesji na temat upowszechniania wiedzy (zorganizowanej w październiku przez Wydział I PAN w Jabłonnej), w konferencji naukowej Instytutu Zachodniego w Poznaniu na temat procesu integracji zachodnioeuropejskiej. Członkowie Pracowni Niemcoznawczej uczestniczyli w sesji naukowej zorganizowanej przez Instytut Zachodnio-Pomorski w Szczecinie poświęconej współpracy Polski i NRD oraz w sesji IŚ w Opolu, omawiającej „politykę wschodnią NRF"[390]. Pod koniec lat sześćdziesiątych XX wieku przedstawiciele Instytutu zaczęli brać udział w konferencjach zagranicznych (w 1970 roku jedna osoba uczestniczyła w konferencji w Leningradzie, osiem w Moskwie, a trzy w Warnie)[391]. O roli tego typu spotkań naukowych w funkcjonowaniu Instytutu świadczy zresztą wprowadzone w 1970 roku rozwiązanie, zgodnie z którym kierownicy poszczególnych pracowni i zakładów wyznaczać mieli osoby biorące udział w planowanych konferencjach, te z kolei zobowiązane były do przygotowania stanowiska w dyskusji, które zatwierdzane było przez kierownika, a po zakończeniu spotkań do sporządzania sprawozdań z przebiegu obrad[392].

[389] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/34, k. 119, Protokół obrad Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach z dnia 4 lipca 1969 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/142, k. 3–5, Protokół ze spotkania dyrekcji Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach z kierownictwem Instytutu Śląskiego w Opolu, odbytego w dniu 28 maja 1969 roku w siedzibie Instytutu Śląskiego.

[390] SŚIN 68, s. 13.

[391] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/80, k. 73, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 21 września 1970 roku; *Kronika Śląskiego Instytutu Naukowego. Lipiec–grudzień 1970…*, s. 220.

[392] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/34, k. 36–37, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w dniu 20 marca 1970 r.

Nadal ŚIN był organizatorem okolicznościowych przedsięwzięć naukowych. Jedną z najważniejszych sesji opisywanego okresu było bez wątpienia spotkanie zorganizowane w ramach odbywających się pod koniec 1968 roku obchodów 50-lecia ruchu komunistycznego w Polsce. W przygotowanej przez ŚIN sesji naukowej oprócz polskich badaczy udział wzięli historycy z ZSRR, NRD i CSRS. Dyrektor Instytutu skomentował to wydarzenie: „Sesja stała się okazją do podsumowania sporego dorobku Instytutu w zakresie badań dziejów klasy robotniczej i jej postępowych tradycji w województwie katowickim. Opublikowanie materiałów z sesji przyczyni się do rozpropagowania jej wyników wśród społeczeństwa, stanowić też będzie materiał pomocniczy w pracy ideowo-wychowawczej”[393]. W 1970 roku (23–24 stycznia) zorganizowano konferencję poświęconą 25-leciu władzy „ludowej” w województwie katowickim, podczas której zaprezentowano podstawowe przemiany gospodarcze i strukturalne na terenie województwa[394]. W kwietniu 1970 roku odbyła się kolejna konferencja „leninowska” (tym razem w 100-lecie urodzin „wodza rewolucji”), a w maju 1970 roku – ogólnopolska sesja pt. „Problemy ludnościowe obszarów wysoko uprzemysłowionych”[395]. W listopadzie 1970 roku zorganizowano wraz z Oddziałem Wojewódzkim Naczelnej Organizacji Technicznej w Katowicach konferencję pt. „Postęp techniczno-ekonomiczny w przeobrażeniu struktury gospodarczej województwa katowickiego”[396].

Ten właśnie element – „pracy ideowo-wychowawczej” – stawał się coraz bardziej widoczny jako swoiste *credo* funkcjonowania placówki. W sprawozdaniu za 1968 rok odnotowano: „począwszy od kwietnia roku sprawozdawczego Instytut poświęcił znacznie więcej miejsca niż poprzednio działalności popularyzatorskiej i propagandowej”. Władze ŚIN podkreślały ważną rolę Instytutu w „przyjściu z pomocą aktywowi partyjnemu w kampanii przedzjazdowej”. Z inicjatywy Wydziału Propagandy KW PZPR w Instytucie przygotowano broszury stanowiące materiał pomocniczy do dyskusji przed V Zjazdem PZPR („materiał obrazujący dzieje i tradycje ruchu robotniczego oraz przemian społecznych, jakie zaszły na terenie województwa katowickiego w wyniku zmian ustrojowych” oraz informujący „o przemianach gospodarczych województwa katowickiego w Polsce Ludowej”). Szeroki zasięg miała prowadzona w związku ze zjazdem PZPR akcja odczytowa. Spotkania organizowano m.in. w powiatowych i miejskich komitetach partyjnych, z załogami większych zakładów pracy, nauczy-

[393] SŚIN 68, s. 17. Por. J. Kantyka: *W służbie nauki i regionu…*, s. 40.

[394] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/80, k. 134, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego – Instytutu Naukowo-Badawczego w Katowicach w dniu 6 marca 1970 roku.

[395] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/80, k. 97, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego z dnia 1 czerwca 1970 roku.

[396] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/80, k. 24, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 30 listopada 1970 roku; *Kronika Śląskiego Instytutu Naukowego. Lipiec–grudzień 1970…*, nr 1, s. 219.

cielami i uczniami. Pracownicy ŚIN przygotowali 21 tematów wykładów, które wygłoszono podczas ponad 300 odczytów, brali również udział w konferencjach popularnych i szkoleniowych na temat ruchu komunistycznego w Polsce, organizowanych przez komitety miejskie i powiatowe PZPR (m.in. w Częstochowie, Bytomiu i Dąbrowie Górniczej), a także w kursach i szkoleniach ideologicznych, organizowanych przez Wojewódzki Ośrodek Propagandy Partyjnej[397]. Działania mające na celu „krzewienie idei przyjaźni między narodami Polski i Kraju Rad" oraz „popularyzację wiedzy o Związku Radzieckim wśród społeczeństwa województwa katowickiego" zostały zresztą uhonorowane – w październiku 1970 roku podczas „uroczystego posiedzenia rozszerzonego Kolegium Dyrekcji" ŚIN wiceprzewodniczący Prezydium WRN w Katowicach i przewodniczący Zarządu Wojewódzkiego Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej (TPPR) w Katowicach Henryk Olczyk przekazał złotą odznakę TPPR. Przy tej okazji imiennie przywołano szczególnie zasłużonych: H. Rechowicza, A. Gładysza, A. Hrebendę, W. Zielińskiego, M. Fazana, J. Przewłockiego oraz E. Kopcia[398].

Koniec lat sześćdziesiątych XX wieku przyniósł w ŚIN kolejną istotną wymianę kadry. Mimo utrzymania jej zbliżonego stanu liczbowego następował wyraźny spadek jakościowy, przejawiający się malejącą liczbą osób z tytułami naukowymi przy stosunkowo dużej osób po magisterium (zwłaszcza wśród starszych asystentów). Według stanu z marca 1970 roku w ŚIN zatrudnionych było 68 pracowników naukowych: 7 samodzielnych (4 habilitowanych i 3 mianowanych), 16 adiunktów (w tym 12 ze stopniem doktora) oraz 45 asystentów (wśród nich 2 z doktoratem)[399]. Zdając sobie sprawę z takiego stanu rzeczy, reprezentanci władz snuli śmiałe plany zwiększenia do 1975 roku potencjału naukowego Instytutu do 22 samodzielnych pracowników (3 profesorów nadzwyczajnych, 10 doktorów habilitowanych, 9 samodzielnych pracowników naukowo-badawczych z doktoratem), 23 pomocniczych z doktoratem i 53 z magisterium[400].

Słabym punktem placówki wciąż pozostawał brak własnych pomieszczeń. Władze wojewódzkie niezmiennie planowały budowę nowego gmachu na potrzeby Instytutu (wskazywano już nawet na jego kubaturę: 14 tysięcy metrów sześciennych, co miało w pełni zaspokoić potrzeby ŚIN). Nakłady finansowe na ten cel (w wysokości 16 milionów złotych) miały zostać zabezpieczone przez Prezydium WRN w Katowicach w latach 1971–1972[401]. Próbą oddolnych starań dyrekcji było podjęcie – jednak nieskuteczne – rozmów z władzami Częstochowy

[397] SŚIN 68, s. 16–18.

[398] *Odznaczenie Śląskiego Instytutu Naukowego Honorową Odznaką TPPR*. „Zaranie Śląskie" 1970, z. 4, s. 726–728.

[399] AAN, KNiT, sygn. 26/69, k. 44, Pracownicy naukowi zatrudnieni w Śląskim Instytucie Naukowym w Katowicach. Stan z 1 marca 1970 roku.

[400] AP Kat., KW PZPR, Plenarne posiedzenie KW z 11 VI 1970, sygn. 301/II/105, k. 175, Załącznik – projekt programu kształcenia kadr kwalifikowanych i rozwoju badań naukowych w województwie katowickim w latach 1970–1985.

[401] Ibidem, k. 110.

dotyczących utworzenia oddziału Instytutu w tym mieście[402]. Niezależnie od tego baza materialna, jaką dysponował ŚIN, charakteryzowana była w 1970 roku (na potrzeby wniosku do Głównej Komisji Kwalifikacyjnej przy PAN) pozytywnie: wskazywano na oparcie badań na zasobach księgozbioru Biblioteki Śląskiej w Katowicach i jej filii w Bytomiu i Cieszynie, archiwaliach Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Katowicach, zbiorach bibliotecznych i archiwalnych placówek akademickich i instytucji innego typu oraz na zasobach samego ŚIN (w tym zwłaszcza na bogatych zbiorach dotyczących „problemu niemieckiego i stosunków polsko-niemieckich po 1945 roku"). Podkreślano również prowadzenie wymiany publikacji z innymi ośrodkami naukowymi (także spoza granic Polski) oraz korzystanie w celu analitycznych opracowań materiałów z „maszyn liczących poszczególnych zjednoczeń (hutnictwa, górnictwa, metali nieżelaznych) oraz Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego"[403].

Sytuację ŚIN u progu lat siedemdziesiątych XX wieku poddano analizie na walnym zebraniu członków Stowarzyszenia w marcu 1969 roku. W przemówieniu J. Ziętek powiedział m.in.:

> Śląski Instytut Naukowy stale się rozwija, doskonali swą kadrę naukową i podejmuje coraz to poważniejsze i wszechstronniejsze badania naukowe związane z naszym regionem. Mogę wyrazić swoje zadowolenie z tego stanu rzeczy. Wszystkim nam zależy na tym, aby województwo, odgrywające tak znaczną rolę w życiu naszego państwa, posiadało również silny i prężny ośrodek humanistyczny. Są wszelkie dane ku temu, aby województwo nasze posiadało taki ośrodek badań. Obok Śląskiego Instytutu Naukowego działa od roku ubiegłego Uniwersytet Śląski. Obie te placówki powinny ściśle ze sobą współdziałać, a wyniki ich badań powinny lepiej i skuteczniej służyć potrzebom aktualnym i perspektywicznym naszego regionu. Nie muszę podkreślać, jak wielkie znaczenie przywiązujemy do rozwoju nauki w naszym województwie, stwarzając coraz lepsze warunki dla jej rozwoju. Nie szczędząc środków na dalszy rozwój Uniwersytetu Śląskiego, nie tracimy z pola widzenia potrzeb Śląskiego Instytutu Naukowego. Pragniemy stworzyć dla tej tak ważnej placówki naukowej odpowiednie warunki do działalności nie tylko poprzez zapewnienie środków finansowych na bieżącą działalność, ale też chcemy stworzyć odpowiednie warunki lokalowe. Mogę Towarzyszom zakomunikować, że niebawem przystąpi się do budowy gmachu Instytutu. Posiadanie własnego pomieszczenia wpłynie niewątpliwie na poprawę wyników pracy[404].

---

[402] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/50, k. 30, Protokół z Walnego Zebrania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach odbytego w dniu 18 marca 1968 roku.

[403] AAN, KNiT, sygn. 26/69, k. 43, Charakterystyka posiadanej bazy materialnej.

[404] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/51, k. 11, Wystąpienie J. Ziętka podczas Walnego Zebrania Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 24 marca 1969 roku. Należy nadmienić, że akurat sytuacja lokalowa wciąż stanowiła piętę achillesową. W sprawozdaniu za 1968 rok odnotowano: „w roku sprawozdawczym nie uległy zmianie warunki lokalowe Instytutu, przeciwnie – wraz ze wzrostem liczbowym pracowników sytuacja

W 1970 roku wśród najważniejszych problemów, z jakimi borykał się Instytut, wymieniano: trudne warunki lokalowe i kadrowe (mimo dużego znaczenia placówki dla regionu), nie najlepszą sytuację finansową oraz znikomy wkład niektórych członków wspierających. Zwracano też uwagę na „potrzebę dalszego powiązania zagadnień humanistycznych z technologicznymi"[405]. Sposobem na wyjście z trudnej sytuacji i „stabilizację w środowisku naukowym" miało stać się przekształcenie ŚIN w instytut państwowy – resortowy, działający przy Prezydium WRN[406]. Sposób działania placówki uwidaczniał bowiem coraz wyraźniej najważniejsze usterki jego konstrukcji. Spośród zaplanowanych do realizacji w 1970 roku 85 tematów badawczych podjęto w praktyce 75, a spośród przewidzianych do zakończenia 36 tematów zgłoszono realizację zaledwie 19 (a i w tych przypadkach ówczesna wicedyrektor W. Mrozek dostrzegała „pozorność", ponieważ prace zgłoszone jako zakończone nie przybrały formy ostatecznego opracowania przedłożonego dyrekcji)[407].

Pod koniec lat sześćdziesiątych XX wieku ŚIN pozostawał wciąż stowarzyszeniem skupiającym zarówno indywidualnych członków, jak i zakłady pracy (w 1969 roku było to 170 osób i 9 zakładów pracy), dotowanym przez Prezydium WRN w Katowicach[408]. Zatrudniał 100 osób, dochody z działalności statutowej w 1969 roku wyniosły milion 350 tysięcy złotych. Oceniając jego pozycję pisano, że „Instytut w swej działalności szeroko uwzględnia potrzeby regionu. Organizuje sesje i konferencje naukowe, cykle odczytów i prelekcje, a także publikuje prace i artykuły popularne, pozwalające poznać dzieje i problemy regionu"[409]. Przemianę charakteru ŚIN w tym okresie dobrze zilustrował K. Popiołek, wspominając przy okazji okolicznościowej sesji w 1982 roku:

> Instytut pełnił funkcję usługową, związaną bezpośrednio z potrzebami województwa. Usługowa działalność Instytutu uległa poważnemu nasileniu pod koniec lat sześćdziesiątych. […] Starano się więc o to, aby podejmowane w Instytucie tematy i prace miały znaczenie nie tylko naukowo-poznawcze, lecz również polityczne i praktyczne. Znajdowało to wyraz w planowaniu oraz podejmowaniu odpowiednich zagadnień, jak

w tym zakresie stale się pogarsza. […] Istnieje pilna potrzeba przyznania pomieszczeń zastępczych. Jest to jeden z warunków efektywnej działalności badawczej pracowników Instytutu". Dodawano jednak, że ŚIN liczy na pomoc ze strony władz wojewódzkich. Por. SŚIN 68, s. 8.

[405] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/52, k. 28, Protokół z Walnego Zebrania Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 27 marca 1970 roku.

[406] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/52, k. 37, List J. Ziętka do Uczestników Walnego Zebrania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach z 26 III 1970; *Kronika Śląskiego Instytutu Naukowego. Lipiec–grudzień 1970…*, nr 1, s. 219.

[407] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/35, k. 171, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 8 stycznia 1971 roku.

[408] IPN Bu, sygn. 1585/22299, k. 4, Informacja H. Rechowicza z 28 marca 1969 roku.

[409] IPN Bu, sygn. 1585/22298, k. 11, Śląski Instytut Naukowy (pismo kierownika Urzędu Spraw Wewnętrznych).

i w znacznym wzroście liczby przygotowanych ekspertyz i informacji. Działalność ta, uprawiana także wcześniej, zaczęła przybierać szybko na sile[410].

Działania te wpisano zresztą w szerszy zakres. W czerwcu 1970 roku Wydział Nauki i Oświaty katowickiego KW PZPR przygotował „wyłącznie do użytku wewnętrznego" projekt „programu kształcenia kadr kwalifikowanych i rozwoju badań naukowych w województwie katowickim w latach 1970–1985". Wśród zaplanowanych dla ŚIN zadań znalazły się: rozwijanie badań nad dziejami Śląska i Zagłębia, prowadzenie badań nad podstawowymi przeobrażeniami społeczno-politycznymi regionu w Polsce Ludowej, realizacja badań nad przemianami społeczno-kulturalnymi i wkładem regionu w rozwój kultury narodowej oraz strukturą społeczno-zawodową i jej przemianami w GOP. Ponadto pojawił się postulat poszerzenia prowadzonych badań o psychologię pracy, socjologię społeczną oraz prawo pracy. Zlecano także Instytutowi badania nad kształtowaniem się postaw młodzieży, „umacnianie" i rozwijanie nauk społecznych, współtworzenie (wraz z przedstawicielami Uniwersytetu Śląskiego) międzyuczelnianej Rady do Spraw Rozwoju Nauk Politycznych (przy Wydziale Nauki KW PZPR w Katowicach). Wspólnie z uczelniami akademickimi województwa oraz Wydziałem Nauki i Oświaty KW PZPR Instytut zobowiązany został do kształcenia kadry naukowo-badawczej (szacowano docelową liczbę pracowników nauki w województwie w 1985 roku na blisko 10 tysięcy osób)[411]. ŚIN był w tym czasie placówką znaną już nie tylko w świecie polskiej nauki, lecz także w Europie (zwłaszcza w obu państwach niemieckich)[412].

Dla pozycji ŚIN duże znaczenie odgrywał fakt, że od 1968 roku zaczął działać w cieniu uniwersytetu. Ze względu na mniejszą rangę i pozycję w świecie nauki nie był w stanie rywalizować z Uniwersytetem Śląskim, stając się jednak swego rodzaju „dostarczycielem" odpowiednio przygotowanych (także ideologicznie) kadr naukowych. Z tym zresztą wiązał się problem i jednocześnie atut Instytutu – dla wielu jego pracowników (także spośród zarządzających placówką) stał się odskocznią do kariery akademickiej, w konsekwencji czego trudno było prowadzić w ŚIN długofalową politykę kadrową czy liczyć na koncentrowanie uwagi pracowników na rozwoju Instytutu (dość częstym rozwiązaniem było zatrudnianie w ŚIN naukowców na część etatu). Jednocześnie prowadzona w latach sześćdziesiątych (i wyraźnie dostrzegalna przez samych naukowców zatrudnionych

[410] K. Popiołek: *Śląski Instytut Naukowy (1957–1982)…*, s. 17. W sprawozdaniu z działalności ŚIN za 1968 rok odnotowano zresztą: „Dla potrzeb władz wojewódzkich w Katowicach przygotowano szereg materiałów i opracowań na tematy wskazane przez te władze". Por. SŚIN 68, s. 24–25.

[411] AP Kat., KW PZPR, Plenarne posiedzenie KW z 11 VI 1970, sygn. 301/II/105, k. 97–98, 110, Załącznik – projekt programu kształcenia kadr kwalifikowanych i rozwoju badań naukowych w województwie katowickim w latach 1970–1985.

[412] AP Kat., KW PZPR, WNOiK, sygn. 301/XVI/54, k. 60–62, Notatka z akt Wydziału Nauki, Oświaty i Kultury KW PZPR w Katowicach w sprawie włączenia Śląskiego Instytutu Naukowego do Uniwersytetu Śląskiego.

czy współpracujących z Instytutem) zmiana profilu prowadzonej działalności badawczej powodowała, że dla części badań i ich autorów zwyczajnie zabrakło miejsca w strukturach placówki. Dodatkowym elementem weryfikującym pracowników ŚIN było wprowadzenie nowych obowiązków, które wykraczały poza dotychczas definiowane ramy pracy badawczej, a polegały na prowadzeniu w miejsce informacji naukowej „prosystemowej" akcji prelekcyjnej czy popularyzatorskiej[413]. Choć należy pamiętać, że nie każde wystąpienie pracowników Instytutu, np. w hucie czy kopalni, musiało stanowić od razu „przyczynek do procesu ideologizacji".

Wszystkie te działania spowodowały jednak, że pod koniec lat sześćdziesiątych XX wieku ŚIN stał się dość jednorodny wewnętrznie. Osoby, które podejmowały w nim pracę, zdawały sobie najpewniej sprawę z wysuwanych względem nich oczekiwań, zarówno w zakresie prac badawczych, jak i postawy światopoglądowej i nastawienia wobec „kierowniczej roli partii", decydując się często na przyjęcie postaw konformizmu czy karierowiczostwa lub czyniąc z pracy w Instytucie jedynie krótki epizod.

Trzeba wreszcie zauważyć, że poczynione w drugiej połowie lat sześćdziesiątych XX wieku zmiany z punktu widzenia wojewódzkich władz partyjno-państwowych prowadziły wyraźnie do ukształtowania nowego typu naukowo-badawczej placówki humanistycznej, odpowiadającej potrzebom PRL-owskiej rzeczywistości. Dlatego władze zadbały o to, by przenieść punkt ciężkości podejmowanej problematyki badawczej z mało przydatnych politycznie dyscyplin (m.in. archeologii czy etnologii) na eksponowane wówczas i „użyteczne partyjnie" – historię (zwłaszcza najnowszą), ekonomię, socjologię i badania niemcoznawcze. Konsekwentnie doprowadziły też do zmian kadrowych, obejmujących również kierownictwo Instytutu, wprowadzając do tego gremium swoich (czyli oddanych władzy i zaangażowanych światopoglądowo) badaczy (m.in. A. Melicha, M. Grabanię czy – przede wszystkim – H. Rechowicza), którzy mieli stać się gwarantem odpowiedniego kierunku i nasilenia prac badawczych, uczestnictwa w procesie ideologizacji społeczeństwa województwa oraz dostarczania władzom interesujących je informacji bez obaw o to, że będą one zawierały niepewne czy niepożądane interpretacje. Warto jednak podkreślić, że przy pełnej akceptacji określenia tych naukowców jako „partyjnych" (chodzi tu nie tyle o przynależność organizacyjną, ile o identyfikację ideologiczną i dyspozycyjność[414]) prowadzili oni aktywną działalność naukową i badawczą.

---

[413] Stanowiło to zresztą odpowiedź na stwierdzenie W. Gomułki o dostrzeganej na początku lat sześćdziesiątych XX wieku słabości „marksistowskiej popularyzacji historycznej", powodującej oddanie „terenu największego oddziaływania społecznego" w ręce historyków i pisarzy o „niewłaściwym" pochodzeniu i nastawieniu (Stanisława Mackiewicza [Cata], Pawła Jasienicy czy Melchiora Wańkowicza). Por. T.P. Rutkowski: *Władze PRL i historycy. Okres gomułkowski (1956–1970).* „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej" 2008, nr 3, s. 99–100.

[414] Por. P. Wieczorkiewicz, J. Błażejowska: *Przez Polskę Ludową*…, s. 466.

Weryfikacja ogólnopolskiej polityki władz partyjnych wobec nauki, do której doszło przy okazji wydarzeń Marca 1968 roku (opór części starej profesury i niektórych historyków młodszego pokolenia wobec polityki władz PZPR), spowodowała, że władze z jednej strony podjęły działania wymuszające dostosowanie pracy uczonych do propagandowych i ideologicznych celów, z drugiej – same zostały zmuszone do zwiększenia administracyjnego nadzoru nad nauką. A wszystko to w okresie, kiedy mimo znaczącej roli E. Gierka, był on jedynie „gospodarzem województwa", aspirującym dopiero do roli najważniejszej osoby w państwie.

Znak sprawy: 468/DK/90

b/ organizacje społeczne

ŚLĄSKI INSTYTUT NAUKOWY
INSTYTUT NAUKOWO-BADAWCZY
W KATOWICACH

Katowice, dnia 11 listopada 1971 r.

UL. FRANCUSKA 12, TEL. 51-64-41 lub 51-65-68
Konto: N. B. P. I. OM Katowice nr 442—8—272

L. dz. 3402 /71

POLSKA AKADEMIA NAUK
Kancelaria Główna
Wpł. dn. 13 LIST 1971
zał. 1x3
Wydz./Biuro | Oddz. | Sekc.
BD
5037

POLSKA AKADEMIA NAUK
Wydział Administracyjny
WARSZAWA
Pałac Kultury i Nauki

Rozdział 5

Śląski Instytut Naukowy w dekadzie gierkowskiej (lata 1971-1979)

5.1. W okresie największej aktywności (lata 1971-1975)

5.2. Wobec nadchodzących zmian (lata 1976-1979)

I SEKRETARZ POP
mgr M. Fazan

ŚLĄSKI INSTYTUT NAUKOWY * KATOWICE *

DYREKTOR
doc. dr J. Kantyka

zgk-2 226/72 10 000 szt.

5.1. W okresie największej aktywności (lata 1971–1975)

Wydarzenia Grudnia 1970 roku i zmiana na szczytach władz PZPR zainicjowały w PRL nowy etap, zwany dekadą Gierka[1]. Nazwa wiąże się z dziesięcioletnim okresem (1971–1980) pełnienia funkcji I sekretarza KC PZPR (i *de facto* kierowania krajem) przez „gospodarza z Katowic" – jak zwykło się określać Edwarda Gierka. Bez wątpienia sposób działania nowego przywódcy, wyraźnie odróżniający go od poprzedników, wpływał na zmiany polityczne, gospodarcze oraz społeczne, jakie dokonały się w Polsce lat siedemdziesiątych. Od momentu objęcia przez E. Gierka kierownictwa PZPR rozpoczęto lansowanie idei tzw. socjalizmu konsumpcyjnego (w myśl hasła „Aby Polska rosła w siłę, a ludziom żyło się dostatniej"). Wraz z nową ekipą rządzącą I sekretarz KC PZPR rozpoczął przeprowadzanie reform, które miały świadczyć o nowatorskim podejściu władz do rządzenia, a w rzeczywistości tworzyły jedynie iluzję liberalizacji i demokratyzacji państwa. W celach propagandowych tworzono liczne rady i komisje, do których często zapraszano bezpartyjnych ekspertów – ich zadaniem było opracowywanie projektów modernizacji różnych sektorów (np. reformą systemu oświaty zajmowała się komisja pod kierunkiem Jana Szczepańskiego[2]). Podobnie propagandowy charakter miały organizowane na szczeblu centralnym (z udziałem E. Gierka) i regionalnym (z udziałem Z. Grudnia) spotkania ze środowiskami naukowym, literackim czy dziennikarskim, na których prowadzone rozmowy stwarzały tylko pozory wymiany poglądów, a w rzeczywistości ich rola była bardziej powierzchowna niż praktyczna[3]. „Desant ze Śląska", który na początku dekady dotarł do Warszawy, spowodował jednocześnie zmiany na szczeblach wojewódzkich władz partyjnych[4]. Następcą E. Gierka na stanowisku I sekretarza KW PZPR w Katowicach został

---

[1] J. Rolicki: *Edward Gierek. Życie i narodziny legendy*. Warszawa 2002, s. 171–319.

[2] Por.: J. Draus, R. Terlecki: *Historia wychowania. Wiek XIX i XX*. Kraków 2005, s. 309–310; A. Kliś: *Szkoła i wychowanie po II wojnie światowej*. W: *Historia wychowania*. Red. D. Drynda. Warszawa 2006, s. 220; K. Bartnicka, I. Szybiak: *Zarys historii wychowania*. Warszawa 2001, s. 208–209.

[3] Szerzej por. m.in.: W. Kot: *Polskie dekady. Lata 70. Od propagandy sukcesu do narodzin „Solidarności"*. Poznań [b.r.w.]; Ł. Dwilewicz, J.S. Majewski: *Dekady 1965–1974*. Warszawa 2006; M. Lizut, A. Zawistowski: *Dekady 1975–1984*. Warszawa 2006; P. Sasanka: *Polska Gierka. Dekada przerwana czy zmarnowana?* W: *PRL od grudnia 70 do czerwca 89*. Red. K. Persak, P. Machcewicz. Warszawa 2011, s. 7–34.

[4] Por. T. Torańska: *Byli* (*Krwawy Maciej nie boli. Rozmowa ze Maciejem Szczepańskim*). Warszawa 2006, s. 160–161.

Zdzisław Grudzień, a okres sprawowania przez niego tej funkcji cechował się silną ideologizacją życia społecznego i rosnącymi wpływami propagandy sukcesu[5]. Ogromne ambicje Z. Grudnia, a także pierwszoplanowa rola „rodzinnego" województwa nowego przywódcy kraju powodowały, że starano się zrobić z tego regionu wzorcowe województwo socjalistyczne, będące „awangardą partii" i przodujące w każdej dziedzinie[6]. W takich realiach pracownicy ŚIN mogli liczyć na dalsze umacnianie pozycji Instytutu, pod warunkiem jednak, że zgodzą się na udział w procesie postępującego upolitycznienia, w ramach którego ŚIN stanowił ważny oręż w ręku socjalistycznej władzy.

Nowi reprezentanci władz partyjno-państwowych dobrze zdawali sobie sprawę ze znaczenia propagandy, dlatego kładli na nią silny nacisk, potrafili wykorzystać w tym celu dostępne narzędzia (za takie uznać można także ŚIN). Instytut od początku lat siedemdziesiątych XX wieku ukazywany był jako znacząca regionalna placówka badań prowadzonych na potrzeby socjalistycznej Polski. Dobrze ilustruje to zawartość wydanej w 1971 roku, przy okazji VI Zjazdu PZPR, barwnej, bogato ilustrowanej publikacji albumowej pt. *Województwo katowickie w latach 1957–1970. Niektóre zagadnienia rozwoju społeczno-gospodarczego w pracy wojewódzkiej organizacji PZPR* (pod redakcją Henryka Rechowicza i Jerzego Pietruchy). Praca miała wybitnie propagandowy charakter, zawierała wiele cytatów z przemówień oficjeli partyjnych (głównie E. Gierka), ukazujących wkład PZPR w rozwój województwa na wszelkich płaszczyznach życia (unowocześnienie gospodarki, rozwój mieszkalnictwa, motoryzacja, nauka, oświata i kultura)[7]. Zamieszczono w niej informację, że ŚIN miał „pokaźny, liczący się w kraju i poza jego granicami dorobek badawczy", a wraz z Uniwersytetem Śląskim „przezwyciężył przemysłowo-techniczną »monokulturę« w tym względzie", podkreślano także, że prowadzone badania humanistyczne i społeczne służyły „praktyce społecznej, gospodarczej, politycznej i kulturalnej"[8].

Początek lat siedemdziesiątych XX wieku przyniósł Instytutowi kolejne przeobrażenia strukturalne. W 1971 roku udało się „zwieńczyć wieloletnie zabiegi władz wojewódzkich" o zmianę jego statusu prawnego (już na początku 1970 roku zgodę na to wydały Ministerstwo Finansów oraz PAN)[9], w wyniku czego zli-

[5] Por. M. Zaremba: *Propaganda sukcesu. Dekada Gierka*. W: *Propaganda PRL*. Red. P. Semków. Gdańsk 2004, s. 22–32.

[6] A. Dziurok, B. Linek: *W Polsce Ludowej (1945–1989)*. W: *Historia Górnego Śląska. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu*. Red. J. Bahlcke, D. Gawrecki, R. Kaczmarek. Gliwice 2011, s. 284.

[7] *Województwo katowickie w latach 1957–1970. Niektóre zagadnienia rozwoju społeczno-gospodarczego w pracy wojewódzkiej organizacji PZPR*. Red. H. Rechowicz, J. Pietrucha. Katowice 1971; *Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za rok 1971. Plan naukowo-badawczy na 1972 rok* (dalej: SŚIN 71). Katowice 1972, s. 21.

[8] *Województwo katowickie w latach 1957–1970…*

[9] Archiwum Państwowe w Katowicach (dalej: AP Kat.), zespół: Śląski Instytut Naukowy im. Jacka Koraszewskiego w Katowicach (dalej: ŚIN), sygn. 1/34, k. 34, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w dniu 20 marca 1970 roku; AP Kat., zespół: Komitet Wojewódzki PZPR

kwidowano dotychczas działający ŚIN prowadzony przez Stowarzyszenie[10]. Stosowną uchwałę w sprawie utworzenia instytutu naukowo-badawczego pod nazwą Śląski Instytut Naukowy Rada Ministrów podjęła 22 lutego 1971 roku[11]. Dotychczasowe Stowarzyszenie ŚIN rozwiązane zostało uchwałą walnego zgromadzenia 21 kwietnia 1971 roku[12]. W jej treści wskazano na podstawę prawną przekształceń, zadecydowano o przekazaniu majątku Stowarzyszenia „z uwzględnieniem praw przysługujących osobom trzecim" oraz o obsadzie personalnej w nowej strukturze. Ponieważ wzmiankowana uchwała wymagała zatwierdzenia przez władze wojewódzkie, formalnego wykreślenia dokonano decyzją Prezydium WRN w Katowicach z 18 maja 1971 roku[13]. Z perspektywy lat Irena Sroka oceniła likwidację Stowarzyszenia jako początek końca Instytutu[14]. Jednak na początku dekady Gierka, biorąc pod uwagę plany, jakie wiązały z Instytutem wojewódzkie władze partyjno-państwowe, moment ten stanowił raczej nowy początek.

Na mocy wspomnianej uchwały Rady Ministrów (obowiązującej od 1 marca 1971 roku) ŚIN uzyskał status instytutu państwowo-resortowego podlegającego organizacyjnie (bezpośrednio) Prezydium WRN w Katowicach (finansowanego z budżetu, nie jak dotychczas – opartego na składkach członkowskich), a merytorycznie – Wydziałowi I PAN w Warszawie[15]. Wskazano w niej, że „przedmiotem działania Instytutu jest prowadzenie prac naukowych i usługowo-badawczych

w Katowicach (dalej: KW PZPR)/Pos. Egz., sygn. 301/IV/588, k. 45, Program dalszego rozwoju Śląskiego Instytutu Naukowego (załącznik do protokołu nr 14 z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach w dniu 15 czerwca 1971 r.).

[10] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/52, k. 5, Uchwała Walnego Zebrania Stowarzyszenia – Śląski Instytut Naukowy z 21 kwietnia 1971 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 25, k. 2, Pismo dyrekcji ŚIN do Prezydium WRN w Katowicach z 6 maja 1971; k. 1, Decyzja Prezydium WRN w Katowicach w sprawie wykreślenia z rejestru stowarzyszeń i związków stowarzyszenia pn. Śląski Instytut Naukowy.

[11] „Monitor Polski" 1971, nr 13, poz. 96; por. Archiwum IPN w Warszawie (dalej: IPN Bu), sygn. 1585/22298, k. 1, Pismo Urzędu Spraw Wewnętrznych Prezydium WRN w Katowicach do Departamentu Społeczno-Administracyjnego MSW z 2 czerwca 1971 roku; K. Popiołek: *Śląski Instytut Naukowy (1957–1982).* „Zaranie Śląskie" 1983, z. 1–2, s. 7; I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach – zamknięta karta (1957–1992).* W: *Instytut Śląski 1934–1994.* Red. K. Heffner. Opole 1994, s. 79.

[12] K. Popiołek: *Śląski Instytut Naukowy (1957–1982).* W: *25-lecie reaktywowania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach*. Katowice 1988, s. 11; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/34, k. 13, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 16 czerwca 1970 roku; *Kronika Śląskiego Instytutu Naukowego. Styczeń–czerwiec 1971.* „Zaranie Śląskie" 1971, nr 3, s. 606.

[13] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/52, k. 5, Uchwała Walnego Zebrania Stowarzyszenia – Śląski Instytut Naukowy z 21 kwietnia 1971 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/25, k. 2, Pismo dyrekcji ŚIN do Prezydium WRN w Katowicach z 6 maja 1971; k. 1, Decyzja Prezydium WRN w Katowicach w sprawie wykreślenia z rejestru stowarzyszeń i związków stowarzyszenia pn. Śląski Instytut Naukowy; IPN Bu, sygn. 1585/22298, k. 1, Pismo Urzędu Spraw Wewnętrznych Prezydium WRN w Katowicach do Departamentu Społeczno-Administracyjnego MSW z 2 czerwca 1971 roku.

[14] Por. I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego…*, s. 79.

[15] Por.: „Monitor Polski" 1971, nr 13, poz. 96; A. Brencz: *Organizacja i aktualna sytuacja badań niemcoznawczych w Polsce*. W: *Niemcy współczesne jako przedmiot badań nauki polskiej 1945–1970.* Red. J. Rachocki. Poznań 1971, s. 29.

w zakresie problematyki związanej ze Śląskiem i Zagłębiem Dąbrowskim wraz z terenami przyległymi, ze szczególnym uwzględnieniem zagadnień historycznych, społecznych i kulturalnych, gospodarczych, politycznych oraz powiązań techniki z humanistyką". Jak oceniono, „uchwała ta ustabilizowała działalność Instytutu, akceptując zarazem wypracowany dotychczas profil programowo-organizacyjny i zezwalając jednocześnie na modyfikację programu w miarę kształtowania się nowych potrzeb regionu"[16]. Stosowne przepisy wykonawcze Prezydium WRN w Katowicach wydało w marcu 1971 roku, decydując o przejęciu majątku i zobowiązań Stowarzyszenia przez nową jednostkę. Funkcję dyrektora powierzono na krótko ponownie Henrykowi Rechowiczowi, zmiana nastąpiła natomiast na stanowisku wicedyrektora do spraw naukowych. Obowiązki Wandy Mrozek (która 30 czerwca 1971 roku złożyła rezygnację z zajmowanej funkcji, tłumacząc ją względami zdrowotnymi) od 1 lipca 1971 roku przejął (na najbliższe 10 lat) dotychczasowy kierownik Zakładu Badań Ekonomicznych Jerzy Pietrucha[17]. Pozostała część dyrekcji nie uległa zmianie: sekretarzem naukowym pozostał Andrzej Szefer, a wicedyrektorem do spraw administracyjnych – Ryszard Grzywa, choć w związku z jego całorocznym urlopem spowodowanym wyjazdem zagranicznym pełniącym obowiązki sekretarza naukowego w 1971 roku był Leszek Cichy[18]. W przywołanym już zarządzeniu Prezydium katowickiej WRN z marca 1971 roku nadano Instytutowi statut. Regulował on precyzyjnie zależność ŚIN, wskazując m.in. na jego podległość wobec Prezydium katowickiej WRN (a personalnie względem przewodniczącego Prezydium) oraz Wydziału Nauk Społecznych PAN w Warszawie[19]. Zmiany wprowadzone w 1971 roku spowodowały również reorganizację instytutowego budżetu, którego zasadnicze i podstawowe

[16] *Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za 1980 rok* (dalej: SŚIN 80). Katowice 1983, s. 5; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/26, k. 5, Notatka w sprawie statusu i działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w okresie 1934–1983.

[17] AP Kat., ŚIN, sygn. 9/148, k. 85, Pismo W. Mrozek do przewodniczącego Prezydium WRN w Katowicach J. Ziętka z 29 kwietnia 1971 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/168, k. 187, Pismo dyrektora ŚIN H. Rechowicza do przewodniczącego Prezydium WRN J. Ziętka z 18 maja 1971 r. Na początku, po zatrudnieniu w ŚIN, J. Pietrucha nie cieszył się zbyt dobrą oceną przełożonych: „Mgr Jerzy Pietrucha […] Wydaje się, że pracę w Instytucie traktuje jako przejściową. […] Nie jest wykluczone, że po obronie pracy [doktorskiej – M.F.] odejdzie z Instytutu. Niechętnie włącza się do tych przedsięwzięć badawczych, które kolidują z jego zainteresowaniami i pracą doktorską. […] Sugestie sekretarza POP w sprawie przystąpienia do PZPR zostały przez niego nie przyjęte". Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 9/168, k. 203, Mgr Jerzy Pietrucha (brak daty).

[18] AP Kat., ŚIN, sygn. 24, k. 33, Zarządzenie nr 3/71 Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach z dnia 9 III 71; SŚIN 71, s. 3; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/26, k. 5, Notatka w sprawie statusu i działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w okresie 1934–1983; J. Walczak: *Jerzy Ziętek. Biografia Ślązaka*. Katowice 2002, s. 342; K. Popiołek: *Śląski Instytut Naukowy (1957–1982)*. W: *25-lecie reaktywowania…*, s. 11; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/28, k. 3, Dyrekcja ŚIN w latach 1957–1982 (skład osobowy); AP Kat., ŚIN, sygn. 1/80, k. 7, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 21 grudnia 1970 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/35, k. 194, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 4 czerwca 1971 roku.

[19] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/24, k. 34, Statut Śląskiego Instytutu Naukowego z 1971 roku.

źródło stanowiła odtąd dotacja z WRN. W 1971 roku na dochody w wysokości 8,4 miliona złotych złożyły się: dotacja budżetowa (ponad 6,8 miliona złotych), dochody określone jako różne (niespełna 20 tysięcy złotych) oraz wpływy ze sprzedaży własnych prac (niewiele ponad 1,5 miliona złotych)[20].

Tematyka związana z prowadzeniem badań w zakresie nauk humanistycznych i społecznych na terenie województwa (w tym w ŚIN) stanowiła przedmiot analiz władz partyjno-państwowych także w latach siedemdziesiątych XX wieku. Podczas posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach w maju 1971 roku uczestnicy analizowali stan kadr w naukach społecznych w uczelniach i instytutach województwa katowickiego. W wyniku obrad utworzono (na wniosek Z. Grudnia) Komisję do Spraw Rozwoju Nauk Społecznych w województwie katowickim, do której weszli: przewodniczący Józef Grygiel (sekretarz KW PZPR w Katowicach), Jerzy Kułtuniak (zastępca redaktora naczelnego „Trybuny Robotniczej"), Wsiewołod Wołczew (wówczas pracownik Uniwersytetu Śląskiego), Jerzy Pietrucha (reprezentujący ŚIN), Mirosław Strzoda (sekretarz propagandy z Komitetu Powiatowego PZPR w Bytomiu) oraz Jerzy Wilk (pełniący analogiczną funkcję w Gliwicach). Zadaniem Komisji było, korzystając z pomocy Władysława Zastawnego (wówczas rektora WSNS oraz Centralnej Szkoły Partyjnej) oraz Jana Bisztygi (z Ministerstwa Spraw Zagranicznych), zaproponowanie kompleksowego opracowania dotyczącego rozwoju nauk społecznych na terenie województwa[21].

W przygotowanym przez Wydział Nauki i Oświaty KW PZPR w Katowicach „Programie dalszego rozwoju Śląskiego Instytutu Naukowego" z czerwca 1971 roku wspomniano:

> Dużą pomocą w kształtowaniu profilu naukowo-badawczego oraz organizacyjnego Instytutu służyły Komitet Wojewódzki PZPR oraz Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, sygnalizując i określając konkretne potrzeby województwa oraz akceptując inicjatywy Instytutu. Szczególnie cenne były słowa krytyki, wypowiedziane pod adresem Instytutu przez tow. Edwarda Gierka w 1968 roku na zabrskim zebraniu z aktywem partyjnym. Reagując na nie, opracowany został nowy, bardziej nasycony treściami partyjnymi, program badawczy Instytutu, polegający między innymi na ograniczeniu nauk humanistycznych (likwidacja Samodzielnej Pracowni Historyczno-Literackiej) oraz na poszerzeniu kadrowym i programowym badań w zakresie nauk społecznych (rozbudowa Zakładu Badań Ekonomicznych oraz Socjologicznych)[22].

[20] SŚIN 71, s. 26.

[21] AP Kat., KW PZPR/Pos. Egz., sygn. 301/IV/586, k. 4–5, Protokół nr 12 z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach w dniu 18 maja 1971 r.

[22] AP Kat., KW PZPR/Pos. Egz., sygn. 301/IV/588, k. 44, Program dalszego rozwoju Śląskiego Instytutu Naukowego (załącznik do protokołu nr 14 z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach w dniu 15 czerwca 1971 r.).

Nad formułą i kierunkami zmian w czerwcu 1971 roku debatowała Egzekutywa KW PZPR w Katowicach[23]. Uczestnicy pozytywnie ocenili dotychczasowy dorobek ŚIN, ale zadecydowali o kolejnej już „konieczności uściślenia problematyki badawczej i struktury organizacyjnej" oraz „jakościowym przeorientowaniu Instytutu nie tyle w problematyce, ile metodzie działania"[24]. Materiałem wyjściowym do rozmów stał się przywołany już, przygotowany przez Wydział Nauki i Oświaty KW PZPR w Katowicach, „Program dalszego rozwoju Śląskiego Instytutu Naukowego". Jako podstawę postulowanych zmian wskazano w nim „postępujący w miarę lat rozwój dyscyplin", „rozwój spowodowany uporczywymi i wytrwałymi, a w ostatecznym rezultacie skutecznymi zabiegami Komitetu Wojewódzkiego PZPR o powołanie placówki typu uniwersyteckiego" oraz „potrzebami województwa, wyrażającymi się zarówno w specyficznej przeszłości dziejowej, jak i w skomplikowanej współczesności: w wyjątkowej na tle kraju i dla jego gospodarki decydującej aglomeracji przemysłowo-społecznej"[25]. Wśród niezbędnych działań dla prawidłowej realizacji planu wymieniano kwestie lokalowe i finansowe: zobowiązanie Prezydium katowickiej WRN do zapewnienia właściwych warunków lokalowych (sugerowano przyspieszenie budowy oddzielnego gmachu), podjęcie starań o zwiększenie liczby etatów (ze 103 do 150 w 1975 roku), zwiększenie dotacji na działalność Instytutu (z 6,8 miliona w 1971 do 10 milionów złotych w 1975 roku) oraz podniesienie wynagrodzenia pracowników o około 30%[26].

Dyskusję zainicjował Andrzej Szuba, stwierdzając, że ŚIN powinien mieć „bardziej konsekwentny program badawczy", podał jednocześnie w wątpliwość dobór realizowanych dotąd kierunków badań. Wiesław Kiczan zasugerował rezygnację z badań niemcoznawczych (wskazując na inne, „bardziej do tego przygotowane ośrodki") na rzecz rozwoju w większym zakresie badań nad skutecznością propagandy. Maciej Szczepański poruszył kwestię roli i celowości prowadzonych w Instytucie badań. Dostrzegając prawo „suwerenności" uczonego w wyborze tematyki, postulował jednak stworzenie wyraźnych wymagań w zakresie: poziomu opracowań, „warsztatu twórczego" oraz aktualności podejmowanych tematów.

---

[23] W posiedzeniu Egzekutywy udział wzięli: Z. Grudzień, T. Pyka, J. Grygiel, R. Juzek, W. Kiczan, Leś, J. Ziętek, R. Stachoń, Kruszyński, A. Szuba, M. Szczepański, Kroczek, M. Przysucha, M. Hankus, Kopka oraz zaproszeni goście: ówczesny kierownik Wydziału Nauki i Oświaty KW J. Siemianowicz, rektor Wyższej Szkoły Nauk Społecznych i dyrektor Centralnej Szkoły Partyjnej W. Zastawny, dyrektor ŚIN H. Rechowicz oraz dyrektor Instytutu Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego J. Ładosz.

[24] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/82, k. 94–95, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 21 czerwca 1971 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/82, k. 101–104, Załącznik do protokołu z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 21 czerwca 1971 roku.

[25] AP Kat., KW PZPR/Pos. Egz., sygn. 301/IV/588, k. 43, 55, Program dalszego rozwoju Śląskiego Instytutu Naukowego (załącznik do protokołu nr 14 z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach w dniu 15 czerwca 1971 r.).

[26] Ibidem; *Kronika Śląskiego Instytutu Naukowego. Styczeń–czerwiec 1971.* „Zaranie Śląskie" 1971, nr 3, s. 610.

Odpowiadając przy okazji W. Kiczanowi, stał na stanowisku „obsługiwania frontu ideologicznego" i większej wagi badań z zakresu teorii propagandy niż badań jej skuteczności. Wskazując na znaczenie badań niemcoznawczych, podkreślał szczególną rolę dwóch perspektyw: oceny wpływu na społeczeństwo propagandy zachodnioniemieckiej oraz badań nad sytuacją w RFN. Kolejny z uczestników dyskusji, Jarosław Ładosz, ocenił przedstawiony materiał jako mało samokrytyczny. Dodał, że „Instytuty jako takie nie mogą się charakteryzować jakąś »suwerennością«, lecz muszą podporządkować swoją działalność wyznaczonym im zadaniom. Badania przez nie prowadzone winny więc być sterowane"[27]. Dodał, że władze winny zastanowić się nad pełniejszym wykorzystaniem kadry naukowej ŚIN, proponował ponadto rozważenie zapraszania do współpracy w ramach poszczególnych projektów naukowców spoza ŚIN. Ważny w dyskusji okazał się głos Władysława Zastawnego, który powołując się na własne doświadczenia wyniesione ze współpracy z ŚIN, stwierdził, że przygotowane spotkanie winno mieć na celu „zasadnicze przemodelowanie Instytutu", ale w oparciu o dotychczasowe podstawy. Wskazał, że prowadzone do tej pory działania Instytutu należy zmodyfikować, a pozostawienie go „samemu sobie i własnym gustom" byłoby „niemożliwe i niecelowe". Także on jasno podkreślił, że zadaniem ŚIN pozostawało „podporządkować swoją działalność władzy", by mógł „w przyszłości spełniać funkcje usługowe pod potrzeby wojewódzkich władz partyjnych, państwowych i gospodarczych". Przedstawiając plan konkretnych działań, zaproponował: wykształcenie „banku wiedzy o województwie" (we współpracy z Wojewódzkim Urzędem Statystycznym i Wojewódzką Komisją Planowania Gospodarczego), przeorganizowanie struktury wewnętrznej ŚIN – powołanie pracowni: Ekonomicznej, Ekonomiki Regionu, Historycznej, Historii Najnowszej Śląska i Ruchu Robotniczego, Polityki Społecznej, Społeczno-Gospodarczych Skutków Prowadzonej Polityki, Socjologicznej oraz Badań (ekspertyz, lustracji, sondażu, prognoz). Podobnie jak J. Ładosz, do realizacji poszczególnych tematów proponował powoływać specjalistów różnego typu (także działaczy partyjnych, gospodarczych, dziennikarzy) spoza ŚIN. Wypowiadając się o tematyce niemcoznawczej, prezentował stanowisko, zgodnie z którym badania powinny być ograniczane do odtwarzania wpływów niemieckich, zwłaszcza ich przenikania na terytorium Śląska. W konkluzji wystąpienia W. Zastawny wskazał m.in. na ważną i potrzebną pomoc ze strony KW PZPR i Prezydium WRN. Pozostali rozmówcy (Tadeusz Pyka i Józef Grygiel) ograniczyli swoje przemówienia do ogólnikowej krytyki przedłożonego materiału, proponując mało znaczące rozwiązania. Zwieńczeniem debaty było wystąpienie Z. Grudnia, który ocenił „przedstawione tendencje" jako słuszne, wskazując m.in. na potrzebę

[27] Należy podkreślić, że sterowanie badaniami to zjawisko powszechne, które nie jest w swej istocie czymś negatywnym (właściwie proces sterowania dotyczy wszystkich nowoczesnych badań). Natomiast termin ten był też używany w okresie PRL w innym znaczeniu: nie tyle chodziło o sterowanie za pomocą metod nakazowych bądź instrumentów finansowych, ile o narzucanie z góry, co można badać, a czego nie, i jakie mają być rezultaty. Zatem właściwie proces ten oznaczał nie sterowanie, lecz ideologizację.

podejmowania badań powiązanych z „nowymi realiami naszego życia (chłoporobotnicy, pracujące kobiety, przyczyny napięć społecznych, polityka socjalna, problemy młodzieży itp.)" oraz na usługową rolę badań wobec władz[28]. Uczestnicy spotkania zaaprobowali projekt zobowiązujący dyrekcję ŚIN do: opracowania planu pracy na lata 1971–1975 zgodnie z wytycznymi wojewódzkiego Wydziału Nauki i Oświaty KW PZPR; dokonania analizy „przydatności i efektywności pracy wszystkich pracowników z położeniem większego nacisku na zatrudnienie pracowników zaangażowanych ideowo (zwłaszcza w socjologii i politologii)" – czyli po prostu dokonania „czystek" we własnych szeregach; zapewnienia „właściwego" kierownictwa (w zakresie dyrekcji i kierowników poszczególnych komórek), gwarantującego odpowiednią realizację przyjętych planów; położenia większego nacisku na opracowanie pożądanych przez władze partyjne prac popularnonaukowych „o tematyce aktualnej dla szerokiego grona odbiorców"; organizowania doraźnych zespołów roboczych dla szybkiej realizacji „aktualnych" tematów oraz ograniczenia badań długoterminowych (zwłaszcza z zakresu socjologii) na rzecz przygotowywania ekspertyz i raportów na potrzeby władz. Dodatkowo postanowiono zobowiązać Wojewódzki Urząd Statystyczny i Wojewódzką Komisję Planowania Gospodarczego do przekazywania ŚIN materiałów potrzebnych do działania centrum dokumentacyjnego oraz do przekazywania przez pracowników Wydziału Propagandy oraz Wydziału Nauki i Oświaty KW PZPR „na bieżąco" informacji o zapotrzebowaniu na odpowiednie badania ze strony wojewódzkiej PZPR[29].

Te same ustalenia zaprezentowano jako odrębny dokument na posiedzeniu Rady Naukowej ŚIN. Wskazano w nim, że głównymi kierunkami badawczymi winny być: ekonomia, historia i socjologia (a do innych problemów badawczych miano powoływać w miarę potrzeb doraźne zespoły robocze). Ponadto w formie stałych zespołów działać miały dwa: „do spraw młodzieży" oraz „do spraw dywersji propagandowej NRF w stosunku do województwa katowickiego". Oprócz tego przyjęto, że „dla lepszego służenia potrzebom władz politycznych i gospodarczych województwa konieczne jest zorganizowanie w Instytucie centrum dokumentacyjnego. Zadaniem tego ośrodka winno być gromadzenie, systematyzowanie i problemowe przetwarzanie wiedzy o regionie, głównie zagadnień demograficznych, gospodarczych, społecznych, socjalnych itp."[30].

Precyzyjnie wyznaczono zakres prac naukowych. Badania historyczne miały odtąd „jeszcze w większym stopniu niż dotychczas uwzględniać społeczne zapo-

[28] AP Kat., KW PZPR/Pos. Egz., sygn. 301/IV/588, k. 5–9, Protokół nr 14 z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach w dniu 15 czerwca 1971 r.

[29] AP Kat., KW PZPR/Pos. Egz., sygn. 301/IV/588, k. 56, Program dalszego rozwoju Śląskiego Instytutu Naukowego (załącznik do protokołu nr 14 z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach w dniu 15 czerwca 1971 r.).

[30] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/82, k. 94–95, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 21 czerwca 1971 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/82, k. 101–104, Załącznik do protokołu z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 21 czerwca 1971 roku.

trzebowanie" i dotyczyć prawie wyłącznie dziejów Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego w XX wieku, przy czym główny wysiłek naukowców skierowany miał zostać na „poznanie dziejów najnowszych tzn. lat wojny i okupacji hitlerowskiej oraz okresu Polski Ludowej". Zgłębiana tematyka miała koncentrować się w zasadzie wokół historii ruchu robotniczego i życia politycznego, a celem zasadniczym prowadzonych badań miało być „poznanie i spopularyzowanie rewolucyjnych i postępowych tradycji regionu, ukazanie przemian i dorobku województwa w okresie władzy ludowej" przez przygotowywanie prac o charakterze „syntetycznym i popularnonaukowym". Zwrócono także znacznie większą niż dotychczas uwagę na „zaspokojenie aktualnych potrzeb władz wojewódzkich, organizacji społecznych, towarzystw regionalnych oraz zakładów pracy". Wymienione zostały szczegółowe problemy badawcze, w ramach których miano odtąd prowadzić prace: „historia partii i dzieje ruchu robotniczego oraz młodzieżowego; rozwój życia politycznego; przemiany społeczne, kulturalne i oświatowe; rozwój gospodarczy i przemiany ekonomiczne w województwie w okresie władzy ludowej; dzieje miast, zakładów przemysłowych; biografie zasłużonych ludzi"[31]. Podstawowe badania ekonomiczne miały prowadzić do „wypracowania społecznego i gospodarczego modelu regionu przemysłowego, niezbędnego do prognozowania rozwoju województwa katowickiego", a dodatkowo pracownicy Instytutu mieli na zamówienie wojewódzkich władz politycznych i gospodarczych przygotowywać raporty dotyczące „aktualnych problemów związanych z kształtowaniem polityki społecznej i gospodarczej województwa katowickiego". W tym przypadku wskazane problemy badawcze objęły: „rozwój gospodarki województwa katowickiego, elementy wyjściowe rozwoju, polityka społeczna w województwie katowickim, przeobrażenia sieci osadniczej województwa katowickiego". Wreszcie badaniom socjologicznym za cel postawiono „naukowe wyjaśnienie powstawania i mechanizmu działania tych zjawisk procesów społecznych, które mają zasadnicze znaczenie dla rozwoju społeczeństwa socjalistycznego". W konsekwencji celem prowadzonych badań miało stać się „ukazywanie perspektyw rozwojowych danych sytuacji społecznych, precyzowanie rozwiązań najbardziej pożądanych z punktu widzenia ideologii socjalistycznych oraz wskazywanie optymalnych metod i środków działania umożliwiających osiągnięcie pożądanych skutków społecznych". W grupie socjologicznych problemów badawczych wymieniano: „proces kształtowania się i rozwoju socjalistycznego systemu społecznego, przemiany struktury społecznej pod wpływem postępu techniczno-ekonomicznego, przemiany we wzorcach kultury [w tym obszarze planowano włączyć badania do centralnego planu badań PAN – M.F.], oddziaływanie wychowawczo-ideologiczne środków masowego przekazu, problematyka młodzieżowa"[32]. Wreszcie nowy twór – centrum dokumentacyjne – miał obejmować siedem działów: „Historyczny (dokumenty, mikrofilmy itp.); Ludność i zatrudnienie (struktura społeczna i polityczna);

[31] Ibidem.

[32] Ibidem.

Warunki bytu ludności (dochody i wydatki ludności, sytuacja mieszkaniowa, zdrowotna itp.); Gospodarka województwa (inwestycje, produkcja, eksport itp.); Kultura; Oświata; Nauka". Jak prognozowano: „w centrum dokumentacyjnym podstawowe dane będą przetwarzane do użytku bieżących potrzeb tak dla władz wojewódzkich, jak również dla potrzeb dalszych badań prowadzonych w ramach poszczególnych zespołów".

Zadecydowano, że ponieważ problematyka niemcoznawcza stanowiła przedmiot badań innych struktur: Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Instytutu Zachodniego oraz Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych, to ukierunkowanie prac niemcoznawczych w ŚIN miało prowadzić do „jak najlepszego służenia władzom wojewódzkim", co rozumiano jako prace komórki niemcoznawczej nad tematyką skutków wpływu polityki niemieckiej na różne grupy społeczne ludności województwa katowickiego.

Ustalenia zwieńczyły zobowiązania stawiane Prezydium WRN w Katowicach, które miało zapewnić właściwe warunki lokalowe (sugerowano przyspieszenie budowy oddzielnego gmachu); zagwarantować Instytutowi nowoczesny warsztat naukowo-badawczy („poprzez umożliwienie zakupu maszyn matematycznych, powielacza offsetowego bądź kserografu, a także innej aparatury koniecznej do należytego funkcjonowania Centrum Dokumentacyjnego") oraz doprowadzić do zwiększenia limitu etatów oraz dotacji i stawek płac[33].

Precyzyjnie cele funkcjonowania Instytutu określono w jego statucie. Zgodnie z nim zadaniami placówki pozostawały prace w zakresie: historii najnowszej, socjologii, ekonomiki regionu, problematyki międzynarodowej oraz – co warto podkreślić – problematyki politycznej i propagandowej. Tak jak do tej pory, dla opracowania pozostałych problemów badawczych (w miarę pojawiania się takich potrzeb) planowano jednocześnie powoływanie doraźnych zespołów roboczych[34]. Wszystkie te działania doprowadziły właściwie do zaprzestania badań „nieużytecznych", coraz wyraźniej sprowadzając zatrudnionych w ŚIN badaczy do roli swoistych „agitatorów".

Kilka dni po opisanym posiedzeniu Egzekutywy KW PZPR (18 czerwca 1971 roku) H. Rechowicz przedstawił członkom Kolegium ŚIN informację na temat tego spotkania. Przekazując aprobatę dotychczasowego dorobku i zaplanowanych kierunków rozwoju, wskazał na główne obszary badawcze: ekonomię, historię i socjologię (ciekawi – zwłaszcza w kontekście nabytych niewiele wcześniej praw doktoryzowania – brak w tym zestawieniu nauk politycznych). Powtórzył, że do opracowania innych problemów badawczych miały być powoływane tzw. zespoły robocze, wśród których przewidziano istnienie stałych zespołów (do spraw młodzieży i „dywersji propagandowej NRF w stosunku do województwa katowic-

[33] Ibidem.

[34] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/24, k. 36, Statut Śląskiego Instytutu Naukowego z 1971 roku; AP Kat., KW PZPR/Pos. Egz., sygn. 301/IV/588, k. 47, Program dalszego rozwoju Śląskiego Instytutu Naukowego (załącznik do protokołu nr 14 z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach w dniu 15 czerwca 1971 r.).

kiego"). Przekazał także, że „dla lepszego służenia potrzebom władz politycznych i gospodarczych województwa" miano utworzyć centrum dokumentacyjne (podał jego zadania oraz planowane działy). Poinformował również zgromadzonych o przyjętych celach funkcjonowania poszczególnych zakładów, wskazując, że plany powołania Zakładu Badań Stosunków Politycznych i Propagandy nie zdały egzaminu, z kolei Zakład Badań Stosunków Międzynarodowych miał zmodyfikować formę prowadzonych dotychczas badań[35].

Wciąż powracał temat nowej lokalizacji ŚIN. W czerwcu 1971 roku H. Rechowicz poinformował o podpisaniu przez przewodniczącego Prezydium WRN Jerzego Ziętka decyzji o przystąpieniu do budowy nowego gmachu dla Instytutu[36]. Podjęcie prac przesuwało się jednak w czasie (w lutym 1972 roku wciąż informowano o prowadzeniu rozmów interwencyjnych, które pozwolić miały na rozpoczęcie prac jeszcze w tym roku)[37].

Dyskusje władz wojewódzkich PZPR poświęcone działalności ŚIN odbywały się z dość dużą częstotliwością. W lutym 1973 roku zgromadzeni analizowali plan naukowo-badawczy Instytutu na lata 1973–1975[38]. W dyskusji głos zabrali Z. Grudzień, S. Skibiński, T. Pyka, A. Szuba i J. Grygiel. Opinie były zbieżne z tymi, które artykułowano już wcześniej: zwracano uwagę na konieczność prowadzenia badań „przydatnych [w] bieżącej pracy wojewódzkiej instancji partyjnej", postulowano koncentrację prac na wyselekcjonowanych najważniejszych, zdaniem władz, problemach, wskazywano na zbyt dużą w porównaniu do liczby pracowników liczbę tematów badawczych i sugerowano uściślenie współpracy z innymi podmiotami – zwłaszcza z Uniwersytetem Śląskim i Wyższą Szkołą Ekonomiczną w Katowicach (by uniknąć powtórzeń i „dekoncentracji tematycznej"). Z. Grudzień wymienił najpilniejsze, jego zdaniem, potrzeby badawcze. Za ciekawe uznać można, że obejmowały one tematykę socjologiczno-ekonomiczną („politykę zatrudnienia, przyczyny fluktuacji załóg, procesy adaptacyjne i warunki integracji społecznej, poziom kwalifikacji załóg, efekty podejmowanych w zakładach eksperymentów płacowych, wzajemne relacje techniki i wydajności")[39].

---

[35] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/35, k. 135–138, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego, odbytego w dniu 18 czerwca 1971 r. Ostatecznie postanowiono w obrębie Zakładu Badań Stosunków Międzynarodowych zorganizować dwie pracownie: Historyczno-Polityczną i Ekonomiczno-Społeczną i przeprofilować badania na stosunki Polska – NRD i Polska – RFN. Por. *Kronika Śląskiego Instytutu Naukowego. Styczeń–czerwiec 1972*. „Zaranie Śląskie" 1972, nr 4, s. 476.

[36] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/35, k. 139, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego, odbytego w dniu 18 czerwca 1971 r.

[37] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/35, k. 119, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego, odbytego w dniu 29 lutego 1972 roku.

[38] W posiedzeniu uczestniczyli: Z. Grudzień, T. Pyka, J. Grygiel, Kroczek, Z. Legomski, S. Skibiński, S. Cieślik, R. Juzek, J. Ziętek, R. Trzcionka, Kruszyński, A. Szuba, W. Kiczan, M. Przysucha oraz Kopka.

[39] AP Kat., KW PZPR/Pos. Egz., sygn. 301/IV/634, k. 6–8, Protokół nr 3 z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach w dniu 1 II 1973 r. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/83, k. 150, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 27 marca 1973 roku.

O stałej i systematycznej kontroli władz partyjnych nad ŚIN świadczyły również drobne deklaracje i gesty. Podczas styczniowego posiedzenia Kolegium ŚIN w 1973 roku J. Pietrucha poinformował zebranych, „że bezpośrednią opiekę nad Instytutem przejął obecnie I sekretarz KW PZPR, tow. Zdzisław Grudzień". Dodał, że z faktu tego wynikać będzie dalsze „zacieśnienie współpracy między Instytutem a wojewódzką instancją partyjną"[40]. Podobne znaczenie miała obecność w składzie powołanej na początku 1973 roku Komisji Wydawniczej Instytutu (jej zadaniem było opracowywanie i zatwierdzanie planów oraz zawieranie umów wydawniczych), oprócz J. Kantyki, J. Pietruchy, J. Kity i M. Fazana, także ówczesnego kierownika Wydziału Propagandy KW PZPR w Katowicach – J. Piszczka[41].

W połowie 1974 roku ŚIN za sprawą władz partyjnych zyskał patrona. Na posiedzeniu Sekretariatu KW PZPR w Katowicach 28 czerwca 1974 roku wyrażono zgodę na nadanie Instytutowi imienia jego pierwszego dyrektora – Jacka Koraszewskiego. Wniosek przedłożony został pod obrady przez Wydział Propagandy i Kultury KW PZPR oraz Wydział Nauki i Oświaty KW PZPR i zatwierdzony przez Sekretariat katowickiego KW PZPR[42]. 16 lipca 1974 roku odbyło się uroczyste posiedzenie Kolegium ŚIN z udziałem gości (m.in. sekretarza KW PZPR w Katowicach i przewodniczącego MRN w Katowicach J. Grygiela, rektora Uniwersytetu Śląskiego H. Rechowicza, wicewojewody katowickiego M. Wierzbickiego, I sekretarza KD PZPR Katowice-Wschód L. Gajdy oraz dyrektora ŚIN J. Kantyki). Na spotkaniu tym J. Grygiel poinformował o nadaniu Instytutowi imienia Jacka Koraszewskiego, z którego sylwetką zapoznał zgromadzonych H. Rechowicz. Spotkanie zakończyło wręczenie przez M. Wierzbickiego i J. Grygiela medali XXX-lecia PRL zasłużonym pracownikom ŚIN[43].

W latach siedemdziesiątych XX wieku pracownicy ŚIN nadal znajdowali się w kręgu zainteresowań Służby Bezpieczeństwa. Obok prowadzonych – tak jak we wcześniejszym okresie – prób rozpracowywania indywidualnych osób związanych z Instytutem od 14 kwietnia 1971 roku niemal do likwidacji jego struktur (to jest do początku 1990 roku) aparat bezpieczeństwa prowadził tzw. sprawę obiektową pod kryptonimem „Instytut"[44]. Dotyczyła ona „zabezpieczenia operacyjnego Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach", co w praktyce oznaczało kontrolę i inwigilację przez funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa

[40] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/35, k. 84, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach odbytego w dniu 16 stycznia 1973 r.

[41] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/35, k. 73–74, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w dniu 19 kwietnia 1973 r.

[42] AP Kat., KW PZPR Kat., Pos. Sekr. z 28 VI 1974, sygn. 301/V/641, k. 21, Protokół posiedzenia Sekretariatu KW PZPR w Katowicach z 28 czerwca 1974; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/35, k. 40, Pismo KW PZPR w Katowicach z 28 czerwca 1974 r.

[43] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/35, k. 24, Notatka prasowa.

[44] Na temat prowadzenia przez Służbę Bezpieczeństwa operacji wobec instytucji naukowych zob. S. Cenckiewicz: *Oczami bezpieki. Szkice i materiały z dziejów aparatu bezpieczeństwa PRL*. Łomianki 2012, s. 303–336.

Instytutu jako takiego. Na podstawie zachowanych informacji można stwierdzić, że podstawą do założenia sprawy było zarządzenie dyrektora Departamentu III Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, od początku lat siedemdziesiątych XX wieku jednostką prowadzącą był Wydział III, a potem Wydział III-1 Komendy Wojewódzkiej MO/WUSW w Katowicach. Inwigilacją ŚIN zajmowała się jego III sekcja, a personalnie od 1974 roku Aleksander Banasiewicz. Niestety, materiały sprawy zostały zniszczone, informacje o jej przebiegu zachowały się jedynie w zapisach kartoteczno-ewidencyjnych, trudno więc odtworzyć treść i zakres prowadzonych działań[45].

Jak wspomniano, w latach siedemdziesiątych XX wieku nadal inwigilowano poszczególnych pracowników ŚIN, podejmując próby różnorodnego wykorzystania ich wiedzy, kompetencji, a czasem zwyczajnie utrudniając im życie. Wśród osób, z których „usług" usiłowano korzystać, znalazł się m.in. A. Szefer, jednak prowadzone przez niego podczas kolejnych wyjazdów (m.in. od czerwca do listopada 1973 roku i we wrześniu 1974 roku) działania operacyjne oceniano jako bardzo powierzchowne i nieprzynoszące spodziewanych efektów[46]. Podobne postępowanie prowadzono wobec R. Buchały. W materiałach IPN zachowały się notatki sporządzane przez pracowników Służby Bezpieczeństwa, świadczące o próbie wykorzystania go przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych jako tajnego współpracownika o pseudonimie „Daleki" (choć część dokumentów wskazuje, że ostateczne zarejestrowanie go zostało odsunięte w bliżej nieokreśloną przyszłość)[47]. Według zachowanych materiałów R. Buchała odbył w latach 1971–1972 kilka spotkań z oficerem prowadzącym, realizował także zadania przygotowane dla niego podczas wyjazdów zagranicznych (m.in. w 1971 roku w RFN)[48]. Warto zresztą podkreślić dobre rozeznanie służb, ponieważ dzięki aktywnej działalności w strukturach ponadinstytutowych R. Buchała był w latach siedemdziesiątych XX wieku jednym z najczęściej podróżujących

[45] Por. A. Dziuba, M. Mrzyk: *Wydział III-1 KW MO/WUSW Katowice i jego funkcjonariusze*. W: *Myśl na uwięzi. Kontrola operacyjna środowisk akademickich województwa katowickiego przez Służbę Bezpieczeństwa w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku. Studia i szkice*. Red. A. Dziuba, M. Sikora. Katowice 2010, s. 19–72.

[46] Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach (dalej: IPN Ka), sygn. 0046/1179, k. 24, Anonimowa notatka służbowa z 6 XI 1984 roku.

[47] W notatce pojawiła się informacja: „Przebieg rozmowy i stosunek »Dalekiego« do poszczególnych pytań wskazują, iż pozyskanie go jako dyspozycyjnego t. w. musi być przeniesione na płaszczyznę konsultacji o charakterze politycznym w okresie początkowym i stopniowe oswajanie go z faktem rozmów z pracownikiem MSW. Uważam, że nie byłoby celowym przyśpieszanie tego procesu (nie ma pilnych potrzeb operacyjnych w tym środowisku, jak również mogłoby to wywołać reakcję w postaci zdecydowanego »nie«)". Por. IPN Ka, sygn. 00161/896/J, k. 12–13, Notatka służbowa ze spotkania z kandydatem na t.w. „Daleki" w dniu 19 lutego 1972 r. (z 22 lutego 1972 roku) sporządzona przez Inspektora Wydziału II Dep. IV MSW pkt. R. Szczepańskiego.

[48] IPN Ka, sygn. 00161/896/J, k. 9–10, Notatka służbowa ze spotkania z t.w. „Daleki" w dniu 8 stycznia 1971 r. (z 12 stycznia 1971 roku); IPN Ka, sygn. 00161/896/J, k. 11–12, Notatka służbowa ze spotkania z kandydatem na t.w. „Daleki" w dniu 19 lutego 1972 r. (z 22 lutego 1972 roku) sporządzona przez Inspektora Wydziału II Dep. IV MSW pkt. R. Szczepańskiego.

pracowników Instytutu (a wiele z tych podróży zagranicznych obejmowało kraje Europy Zachodniej). Uznawano go zresztą za jednego z niewielu w Polsce znawców problematyki polityki wewnętrznej i zagranicznej niemieckich partii CDU/CSU oraz FDP; „bodaj jedynego" znawcę problematyki stosunków między Watykanem a PRL, CSRS, NRD i RFN; „wprost niezastąpionego" w zakresie posiadanych „szeroko zakrojonych kontaktów" („często reprezentuje naukę polską (poza zasięgiem ŚIN) na chrześcijańskich sympozjach międzynarodowych (w porozumieniu z MSZ i Urzędem d.s. Wyznań)"[49]).

Opisane dwa przypadki kontroli Służby Bezpieczeństwa dotyczyły wykorzystywania inwigilowanych do współpracy, wśród obserwowanych osób zatrudnionych w Instytucie były też jednak takie, które kontrolowano z chęci komplikowania im życia, jak miało to miejsce w przypadku Anny Barcik[50]. Po podjęciu pracy w ŚIN w połowie lat siedemdziesiątych XX wieku inwigilujący ją funkcjonariusz Służby Bezpieczeństwa M. Musiał (śledził jej poczynania we wcześniejszych miejscach zatrudnienia) podjął starania doprowadzenia do zwolnienia jej z kolejnego miejsca pracy. Jednak próba przekonania ówczesnego dyrektora Instytutu J. Kantyki oraz dyrektora administracyjnego R. Grzywy o konieczności zwolnienia A. Barcik okazała się nieskuteczna. Obaj kierujący Instytutem stanęli bowiem w jej obronie, stwierdzając, że mimo uważnej kontroli z ich strony brak było zastrzeżeń do jej pracy i postawy, a tym samym podstawy do zwolnienia. Sposobem na uspokojenie sytuacji stało się złożenie w styczniu 1976 roku przez A. Barcik wniosku o przyjęcie jej w poczet kandydatów PZPR, w sierpniu 1976 przyjęcie członkostwa w partii, a w konsekwencji zakończenie sprawy przez aparat bezpieczeństwa w październiku 1976 roku[51]. Opisana sytuacja pozwala wysunąć tezę, że pozycja władz Instytutu umożliwiała już wówczas modyfikowanie ingerencji nawet tak wpływowych środowisk, jak Służba Bezpieczeństwa.

Pierwsza połowa lat siedemdziesiątych XX wieku obfitowała w przeobrażenia kadrowe w ŚIN. Zmiana statusu prawnego zakończyła kadencję Rady Naukowej Instytutu kierowanej przez H. Zielińskiego. 1 marca 1971 roku Prezydium WRN w porozumieniu z Wydziałem Nauk Społecznych PAN powołało nowy skład

---

[49] AP Kat., ŚIN, sygn. 9/15, k. 322, Charakterystyka pracownika (ob. doc. dr Rudolf Buchała) z 3 stycznia 1976 r.

[50] Kontrola Służby Bezpieczeństwa związana była z informacjami „o powiązaniach rodzinnych Anny Barcik z wysoko w hierarchii kościelnej postawionymi osobami" (w praktyce oznaczało to, że jej brat Józef był zakonnikiem i rektorem Seminarium Duchownego OO. Franciszkanów w Krakowie). Działania doprowadziły do opuszczenia przez nią najpierw Politechniki Śląskiej, a następnie Wyższej Szkoły Ekonomicznej. Por. IPN Ka, sygn. 036/255, k. 11, Notatka informacyjna opracowana przez kpt. A. Polaka (z 26 września 1973 r.); IPN Ka, sygn. 036/255, k. 10, Notatka służbowa opracowana przez kpt. A. Polaka (z 8 czerwca 1973 r.).

[51] IPN Ka, sygn. 036/255, k. 31, Notatka służbowa opracowana przez M. Musiała (z 28 marca 1974 r.); IPN Ka, sygn. 036/255, k. 36, Notatka służbowa opracowana przez kpt. Zygmunta Skowrona (z 10 listopada 1975 r.); IPN Ka, sygn. 036/255, k. 43, Wniosek o zaniechanie prowadzenia kwestionariusza ewidencyjnego (z 27 października 1976 r.).

Rady Naukowej, której członkowie mieli reprezentować różne ośrodki naukowe w kraju oraz dziedziny uprawiane w Instytucie. Nie bez znaczenia (a właściwie dość symboliczny w swym wydźwięku) pozostaje fakt, że na jej czele stanął rektor warszawskiej WSNS przy KC PZPR – W. Zastawny[52]. Skład Rady Naukowej ŚIN przedstawia tabela 9.

Tabela 9. Skład Rady Naukowej ŚIN w 1971 roku

Lp.	Imię i nazwisko	Reprezentowana placówka	Funkcja
1	2	3	4
1.	Władysław Zastawny	Wyższa Szkoła Nauk Społecznych przy KC PZPR	przewodniczący
2.	Józef Chlebowczyk	Uniwersytet Śląski	zastępca przewodniczącego
3.	Henryk Batowski	Uniwersytet Jagielloński	członek
4.	Zygmunt Dulczewski	Instytut Zachodni w Poznaniu	członek
5.	Janusz W. Gołębiowski	Wyższa Szkoła Nauk Społecznych przy KC PZPR	członek
6.	Jerzy Jaros	ŚIN/Uniwersytet Śląski	członek
7.	Włodzimierz Knobelsdorf	ŚIN/Uniwersytet Śląski	członek
8.	Józef Kokot	Instytut Śląski w Opolu	członek
9.	Władysław Kwaśniewicz	Uniwersytet Jagielloński	członek
10.	Józef Ligęza	Muzeum Górnośląskie w Bytomiu	członek
11.	Jarosław Ładosz	Uniwersytet Śląski	członek
12.	Alojzy Melich	Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Katowicach	członek
13.	Bronisław Miszewski	Politechnika Śląska	członek
14.	Wanda Mrozek	ŚIN/Uniwersytet Śląski	członek
15.	Kazimierz Opałek	Uniwersytet Jagielloński	członek
16.	Marian Orzechowski	Uniwersytet im. B. Bieruta we Wrocławiu	członek
17.	Jerzy Pietrucha	ŚIN	członek
18.	Irena Pietrzak-Pawłowska	Uniwersytet Warszawski	członek

[52] Należy podkreślić, że WSNS, Wojskowa Akademia Polityczna im. F. Dzierżyńskiego i Wojskowy Instytut Historyczny były placówkami, które pełniły funkcje strażników ideologicznej poprawności w naukach historycznych i miały swoiste uprawnienia (przyznane przez władze partyjne) do „atestacji" wydawnictw naukowych z zakresu historii najnowszej. Por. P. Wieczorkiewicz, J. Błażejowska: *Przez Polskę Ludową na przełaj i na przekór*. Poznań 2011, s. 460, 465.

cd. tab. 9

1	2	3	4
19.	Kazimierz Popiołek	Uniwersytet Śląski	członek
20.	Paweł Rybicki	Uniwersytet Jagielloński	członek
21.	Mieczysław Syrek	Uniwersytet Śląski	członek
22.	Józef Szaflarski	Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Katowicach/Uniwersytet Śląski	członek
23.	Jan Szczepański	Instytut Filozofii i Socjologii PAN w Warszawie	członek
24.	Jan K. Zaremba	Uniwersytet Śląski	członek
25.	Henryk Zieliński	Uniwersytet Śląski/Uniwersytet im. B. Bieruta we Wrocławiu	członek
26.	Henryk Rechowicz	ŚIN/Uniwersytet Śląski	członek

Źródło: *Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za rok 1971…*, s. 6, 28–29. Por.: PAN Archiwum w Warszawie, oddział w Katowicach, spuścizna J. Chlebowczyka, b.p., Pismo przewodniczącego Prezydium WRN w Katowicach J. Ziętka do J. Chlebowczyka z 4 marca 1971 roku (wraz z załącznikiem); AP Kat., ŚIN, sygn. 1/83, k. 55, Sprawozdanie z działalności Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego za lata 1971–1973; *Kronika Śląskiego Instytutu Naukowego. Styczeń–czerwiec 1971.* „Zaranie Śląskie" 1971, z. 3, s. 607.

Skład Rady Naukowej w kolejnych latach ulegał zmianie. W 1972 roku odeszły z niego dwie osoby: w lutym zrezygnował J. Ładosz, a w grudniu zmarł J. Ligęza. Wolne miejsca zajęli A. Szefer (reprezentujący Bibliotekę Śląską w Katowicach) oraz J. Kantyka (nowy dyrektor ŚIN)[53]. W 1973 do gremium tego włączono także Janusza Kolczyńskiego (z Uniwersytetu Śląskiego). Zmienił się również skład Kolegium ŚIN, do którego od 1971 wchodzili: dyrektor H. Rechowicz, zastępca dyrektora do spraw naukowych J. Pietrucha, pełniący obowiązki sekretarza naukowego L. Cichy, wicedyrektor do spraw administracyjnych R. Grzywa, kierownik Zakładu Badań Historycznych J. Chlebowczyk, kierownik Zakładu Badań Socjologicznych W. Mrozek, kierownik Zakładu Badań Stosunków Międzynarodowych B. Schmidt-Kowalski, główna księgowa Z. Sroka, kierownik Działu Wydawniczego J. Kita, sekretarz POP M. Fazan oraz prezes Rady Zakładowej ZNP A. Gładysz[54].

O specyficznym charakterze funkcjonowania Instytutu u progu lat siedemdziesiątych XX wieku świadczy fakt, że podczas obrad Kolegium ŚIN podjęto problem braku aktywności zawodowej niektórych pracowników. W styczniu 1972 roku H. Rechowicz stwierdził, że

> istnieją również w Instytucie pracownicy, którzy nie wiedzą, co do tej pory mają robić, są to: doc. dr Włodzimierz Knobelsdorf i dr Szczepan Wysocki, zatrudnieni

[53] *Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za rok 1972. Plan naukowo-badawczy na 1973 r.* (dalej: SŚIN 72). Katowice 1973, s. 28–29; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/82, k. 51, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego dnia 18 lutego 1972 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/83, k. 149, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 27 marca 1973 roku.

[54] SŚIN 71, s. 29.

> w Zakładzie Badań Stosunków Międzynarodowych. Kierownik ZBSM mgr Bronisław Kowalski powiedział, że według oświadczenia doc. Knobelsdorfa ma on zamiar zwolnić się z pracy oraz wyjechać na okres trzech lub sześciu miesięcy do Niemieckiej Republiki Federalnej. Jeżeli chodzi o dr. Wysockiego, do tej pory nie zgłosił się jeszcze jako pracownik tej komórki u jej kierownika. Wobec tego pracownicy ci nie mają przydzielonych żadnych zadań planowych i nic nie robią[55].

Co ciekawe, taki stan utrzymał się, mimo że – pod pretekstem „określenia przydatności pracownika" do realizacji nowych zadań wynikających ze zmiany profilu Instytutu – w czerwcu 1971 roku pracowników poddano swoistej weryfikacji, obejmującej m.in. dotychczasową pracę naukowo-badawczą w ŚIN, podnoszenie kwalifikacji zawodowych oraz prowadzoną „działalność społeczną"[56].

Krótko po wprowadzeniu opisanych zmian pojawiły się kolejne. Ich znaczenie było dla Instytutu ogromne, wiązały się bowiem z rezygnacją H. Rechowicza z kierowania placówką. Jego kilkuletni pobyt w ŚIN oceniany był jednoznacznie pozytywnie. Podsumowując ten okres, przewodniczący Rady Naukowej W. Zastawny wskazywał na znaczącą jego rolę w rozwoju placówki:

> W chwili przyjścia do pracy w Instytucie prof. dr H. Rechowicza w 1962 roku [naprawdę rozpoczął pracę w 1963 – M.F.] Instytut był placówką małą, zatrudniającą 20 pracowników naukowo-badawczych. Brak było wyraźnie skrystalizowanego programu badań podejmowanych w Instytucie, a prowadzone prace badawcze miały charakter zbyt rozproszony. Dlatego też wysiłki prof. Rechowicza szły w kierunku zmiany dotychczasowego profilu badawczego[57].

Rektor WSNS dalej opisywał wprowadzoną w ŚIN modyfikację, polegającą na skoncentrowaniu prac na czterech zasadniczych dziedzinach: historii, socjologii, ekonomii i problematyce niemcoznawczej, i podporządkowaniu im pozostałych badań, co „stało się podstawą do dynamicznego rozwoju Instytutu i podniesienia jego rangi naukowej". W dalszej części dokumentu chwalił H. Rechowicza za „jakościową" rozbudowę kadry naukowej, możliwą dzięki „stworzeniu dogodnych warunków, w tym zorganizowaniu w Instytucie siedmiu seminariów doktorskich", oraz promowanie kolejnych doktorów. Swoistą laudację kończył podkreśleniem osiągnięć naukowych nowego rektora Uniwersytetu Śląskiego, tak poważnych, „że nie sposób wymienić wszystkich ważniejszych prac", oraz dziękując mu za „ogromny wysiłek, jaki włożył w rozwój" ŚIN, pro-

---

[55] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/35, k. 189, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 10 stycznia 1972 roku.

[56] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/35, k. 200, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 4 czerwca 1971 roku.

[57] AP Kat., ŚIN, sygn. 9/190, k. 32–34, Notatka dotycząca działalności prof. dra Henryka Rechowicza w Śląskim Instytucie Naukowym (bez daty).

sząc jednocześnie o dalszą służbę „swym bogatym doświadczeniem naukowym i organizacyjnym”[58].

Przejście H. Rechowicza na Uniwersytet Śląski było dowodem ogromnego zaufania, jakim stojący od 1970 roku na czele KW PZPR w Katowicach Z. Grudzień darzył nowego rektora. Dla władz partyjno-państwowych H. Rechowicz, od lat ściśle związany z KW PZPR w Katowicach, był odpowiedniejszy do realizacji zadań wynikających z ideologizacji uczelni niż K. Popiołek, ponadto Z. Grudzień słusznie uznawał go za pryncypialnego komunistę i swojego przyjaciela. A ponieważ był wobec osoby i dokonań K. Popiołka bardziej krytyczny niż jego poprzednik, dlatego w 1972 roku zdecydował się na dokonanie „wymiany” rektora katowickiej uczelni humanistycznej. Do przeprowadzenia zmian potrzebny był jednak oficjalny powód, jako pretekst wykorzystano więc pośredni „udział” K. Popiołka w sprawie „wampira śląskiego” Zdzisława Marchwickiego, oskarżonego o serię morderstw dokonanych na kobietach na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim[59]. O znaczeniu całej sprawy dodatkowo świadczyć może fakt, że inaczej niż w 1968 roku kwestia obsady stanowiska rektora Uniwersytetu Śląskiego nie była rozstrzygana wyłącznie przez Egzekutywę KW PZPR w Katowicach, lecz zdecydowano o niej w Warszawie. Egzekutywa KW PZPR w Katowicach jedynie zatwierdziła 3 lipca 1972 roku skład prorektorski i dziekański Uniwersytetu Śląskiego (co do połowy września 1972 roku utrzymywano w tajemnicy, prowadząc jednocześnie między Katowicami a Warszawą konsultacje i uzgodnienia z Wydziałem Nauki i Oświaty KC PZPR i Ministerstwem Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki)[60]. Sam H. Rechowicz wspominał, że propozycję przyjęcia stanowiska rektora Uniwersytetu Śląskiego złożył mu podczas odwiedzin w ŚIN ówczesny zastępca ministra nauki, szkolnictwa wyższego i techniki Z. Kaczmarek[61]. Ostatecznie 1 października 1972 roku H. Rechowicz odszedł ze stanowiska dyrektora ŚIN, by objąć bardziej prestiżową funkcję. Nie była to jedyna zmiana we władzach Instytutu – tego samego dnia dyrektorem Biblioteki Śląskiej został dotychczasowy sekretarz naukowy ŚIN A. Szefer. Na zwolnione stanowiska w kierownictwie ŚIN od 1 listopada 1972 roku, na mocy decyzji Egzekutywy KW PZPR z 13 września 1972 roku, powołano kolejnych „historyków-marksistów nowej generacji” – dyrektorem został J. Kantyka (bezpośrednio przed objęciem funkcji w ŚIN pełnił analogiczną w Bibliotece Śląskiej, w Instytucie pracował już na 1/2 etatu od 1968 roku)[62],

[58] Ibidem. Por. A. Lubaś: *Kronika Śląskiego Instytutu Naukowego. Czerwiec–grudzień 1972.* „Zaranie Śląskie” 1973, z. 2, s. 414.

[59] Por. Z. Woźniczka: *Historia Uniwersytetu Śląskiego do 1983 roku*. W: *„Mądrość zbudowała sobie dom…”. Uniwersytet Śląski 1968–2008. Dzieje, dokumentacja, źródła*. Red. A. Barciak. Katowice 2008, s. 106–107.

[60] *„Wyrósł z dobrego drzewa…”. Uniwersytet Śląski 1968–1998. Fakty, dokumenty, relacje*. Red. A. Barciak. Katowice 1998, s. 323–324; A. Topol: *K. Popiołek i jego czasy…*, s. 86–87.

[61] *„Wyrósł z dobrego drzewa…”…*, s. 323.

[62] J. Lipońska-Sajdak: *Biblioteki publiczne*. W: *Katowice. Środowisko, dzieje, kultura, język i społeczeństwo*. T. 2. Red. A. Barciak, E. Chojecka, S. Fertacz. Katowice 2012, s. 160. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 9/76,

a sekretarzem naukowym – Antoni Molenda[63]. Konsekwencją wymiany części dyrekcji była zmiana składu Kolegium (znalazł się w nim także nowy prezes Rady Zakładowej Związku Nauczycielstwa Polskiego J. Jaros)[64]. Wymiana członków Kolegium była zresztą ciągła: w 1973 roku w wyniku kolejnej rotacji pracowników miejsce W. Mrozek (która odeszła do pracy na Uniwersytecie Śląskim) zajął Gabriel Kraus, natomiast A. Gładysza zastąpił Józef Kozik[65].

Wybór J. Kantyki na nowego dyrektora wyraźnie wskazywał na kontynuację, a nawet wzmocnienie dotychczasowego kierunku działania ŚIN. Przedstawiano go jako „doświadczonego historyka marksistowskiego", który „podejmuje trudne problemy badawcze, wymagające jednoznacznego zaangażowania politycznego", oraz autora książek stanowiących pomoc dla „aktywu lektorskiego", które miały „niezwykle istotne znaczenie dla kształtowania wiedzy o dziejach polskiego ruchu robotniczego i przemianach społecznych po drugiej wojnie światowej" i spełniały „istotną funkcję w kształtowaniu socjalistycznych postaw naszego społeczeństwa"[66]. By swój stosunek do władz udowodnić, J. Kantyka już jako dyrektor ŚIN brał udział w partyjnych spotkaniach poświęconych badaniom nad historią najnowszą (m.in. w 1973 roku uczestniczył w partyjnej naradzie przedstawicieli nauk społecznych i humanistycznych, zorganizowanej przez KC PZPR w Warszawie, a także w krajowej naradzie historyków w Jabłonnej czy w organizowanym przez KC PZPR spotkaniu historyków z sekretarzem KC PZPR Franciszkiem Szlachcicem, poświęconym „omówieniu węzłowych problemów dziejów PPR w związku z opracowaniem wielotomowej historii polskiego ruchu robotniczego")[67].

Na temat koncepcji pracy Instytutu nowy dyrektor wypowiedział się podczas jednego z pierwszych posiedzeń Kolegium Instytutu (24 października 1972 roku), kiedy to poinformował o decyzji podjętej przez Egzekutywę KW PZPR w Katowicach, dotyczącej „podniesienia rangi Śląskiego Instytutu Naukowego" przy zachowaniu jego dotychczasowego profilu badawczego. Jak stwierdził:

> Rozpoczęte badania będą nadal kontynuowane zgodnie z zatwierdzonym wcześniej planem. Badania te jednak będą bardziej wykorzystywane przez Komitet Wojewódzki, a niektóre z nich opracowywane w formie ekspertyz, opracowań, uwag itp. Śląski Instytut Naukowy w ramach Komitetu Wojewódzkiego będzie podlegał Sekreta-

k. 111, Pismo ministra kultury i sztuki do zastępcy przewodniczącego Prezydium WRN w Katowicach Marcelego Faski z 10 grudnia 1970 r.

[63] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/28, k. 2, Wykaz dyrektorów naczelnych; H. Rechowicz: *Suum cuique. W dziewięćdziesięciolecie: sylwetki pracowników Biblioteki Śląskiej.* Katowice 2012, s. 173.

[64] SŚIN 72, s. 6, 30.

[65] *Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za rok 1973. Plan naukowo-badawczy na 1974 rok* (dalej: SŚIN 73). Katowice 1974, s. 37.

[66] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 9/76, k. 41, Wniosek o przyznanie Nagrody Wojewódzkiej dla doc. dra hab. Jana Kantyki z 26 maja 1975 r.

[67] SŚIN 73, s. 19–21; M. Kubista: *Kronika Śląskiego Instytutu Naukowego za 1973.* „Zaranie Śląskie" 1974, z. 1, s. 196.

rzowi KW PZPR. W związku z większym naciskiem na opracowania dla potrzeb KW zachodzi pilna potrzeba umocnienia takich zakładów Instytutu, jak: Zakład Badań Socjologicznych i Zakład Badań Ekonomicznych[68].

Należy zauważyć, że złożona deklaracja w praktyce stanowiła odpowiedź na zgłoszone wcześniej oczekiwania Z. Grudnia.

Zatrudnieni w ŚIN pracownicy w miarę upływu czasu i zwiększania swoich kompetencji naukowych, wraz z rosnącą ich rolą w działalności społeczno-politycznej uzyskiwali awanse naukowe, różnymi sposobami do nich dochodząc. Część ubiegała się o zdobycie kwalifikacji samodzielnego pracownika naukowo-badawczego, nie uzyskując uprzednio awansu na docenta czy profesora. Takie rozwiązania wybrali m.in.: A. Gładysz (w kwietniu 1971 roku), G. Kraus (w listopadzie 1971 roku) i H. Rola (w grudniu 1972 roku)[69]. Warto podkreślić, że także okoliczności uzyskiwania tych awansów wskazują na polityczny wymiar dokonywanych ocen. Przykładowo, opisując sylwetkę A. Gładysza (członka PZPR, Związku Nauczycielstwa Polskiego, Towarzystwa Wiedzy Powszechnej i Polskiego Towarzystwa Socjologicznego), opiniujący wniosek B. Suchodolski wskazywał m.in. na „piękną kartę w działalności społecznej na terenie Śląska" jako „wybitnego działacza Związku Nauczycielstwa Polskiego"[70].

Oceniając sytuację kadrową, władze partyjne wystawiały ŚIN u progu lat siedemdziesiątych XX wieku całkiem pozytywną notę. Jak pisano, „[w] toku 14-letniej działalności Instytut wykształcił własną kadrę badawczą. I jeśli uwzględni się, że Instytut z uwagi na deficyt badawczy zajmujących się naukami społecznymi prowadzi cały cykl przygotowania pracownika do zawodu naukowca, wyniki w tym zakresie są stosunkowo pokaźne". Dalej wymieniano grupę „awansową": profesora nadzwyczajnego, 3 doktorów habilitowanych, 5 samodzielnych pracowników naukowo-badawczych oraz 10 doktorów; nadto 17 osób z otwartymi przewodami doktorskimi i 5 przygotowujących rozprawy habilitacyjne (na ogólną liczbę 70 pracowników naukowo-badawczych)[71]. Co godne podkreślenia, jako szczególnie cenne odnotowywano przygotowanie „jakościowe" pracowników ŚIN, dostrzegając w tym względzie wyjątkowość placówki. „Poważnym osiągnięciem Instytutu w zakresie kształcenia kadr naukowych jest wychowanie, dzięki uzyskanemu przed laty prawu doktoryzowania, stosunkowo pokaźnego, jedynego

[68] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/35, k. 94–95, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach odbytego w dniu 24 października 1972 r.

[69] Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), zespół: Główna Komisja Kwalifikacyjna przy PAN w Warszawie (dalej: Gł. Kom. Kwal. przy PAN w W-wie), sygn. 780, Teczka awansowa A. Gładysza; AAN, Gł. Kom. Kwal. przy PAN w W-wie, sygn. 1086, Teczka awansowa G. Krausa; AAN, Gł. Kom. Kwal. przy PAN w W-wie, sygn. 1551, Teczka awansowa H. Roli.

[70] AAN, Gł. Kom. Kwal. przy PAN w W-wie, sygn. 780, Teczka awansowa A. Gładysza.

[71] AP Kat., KW PZPR/Pos. Egz., sygn. 301/IV/588, k. 45, Program dalszego rozwoju Śląskiego Instytutu Naukowego (załącznik do protokołu nr 14 z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach w dniu 15 czerwca 1971 r.).

w województwie zespołu historyków-marksistów, metodologicznie i światopoglądowo przygotowanych do prowadzenia prac badawczych zgodnie z potrzebami partii"[72]. Wskaźnik ilościowy awansów stawał się zresztą coraz bardziej imponujący. W samym 1971 roku powołano profesora nadzwyczajnego, 1 pracownik (J. Pietrucha) ukończył przewód habilitacyjny, 4 innych zakończyło przewody doktorskie (M.W. Wanatowicz, E. Kopeć, I. Sroka, L. Cichy), a 1 osoba złożyła rozprawę doktorską (H. Dutkiewicz)[73].

Ale sytuacja kadrowa wcale nie była tak dobra, jak usiłowano ją przedstawiać. Powód był prozaiczny – znaczna fluktuacja (a w zasadzie odpływ) kadr, której powodów szukać można zarówno w kwestiach finansowych, jak i w prestiżu placówki oraz w braku swobody badawczej pracowników. Instytut systematycznie opuszczali bowiem „ukształtowani" badacze, z których wielu w przyszłości stało się uznanymi naukowcami, choć niemała część pracowników szukała też dla siebie miejsca w strukturach różnych ogniw PZPR. Dla przykładu: w 1971 roku do Międzywojewódzkiej Szkoły Partyjnej w Katowicach przeszli T. Falęcki oraz B. Podgrodzki, do kierowania filią Uniwersytetu Śląskiego w Cieszynie oddelegowano J. Chlebowczyka[74]. W ciągu 1972 roku z Instytutu odeszło 11 pracowników naukowo-badawczych (często przyjmowano także formę „urlopowania" na bliżej nieokreślony okres), wśród nich znaleźli się późniejsi naukowcy Uniwersytetu Śląskiego (m.in.: H. Rechowicz, A. Topol, M. Paździora, A. Hrebenda, J. Przewłocki, F. Serafin, M.W. Wanatowicz, P. Dobrowolski i E. Kopeć[75]), Politechniki Śląskiej (W. Knobelsdorf) czy Akademii im. J. Długosza w Częstochowie (J. Walczak). Część byłych pracowników ŚIN zasiliła grono działaczy partyjnych (jak przywołany już J. Walczak, Marian Łabuz, który związał się z Referatem Historii Partii KW PZPR, czy Janusz Kępski, który nowe zatrudnienie znalazł w Międzywojewódzkiej Szkole Partyjnej w Katowicach)[76]. Transfer pracowników ŚIN kontynuowany był w następnych latach: w 1973 roku z ŚIN do samego Uniwersytetu Śląskiego przeniosło się 5 pracowników: W. Mrozek, J. Jaros, Ewa Kasprów, Stefan Nowak oraz Ilona Pattlock[77]; w 1974 kolejnych 5: B. Jałowiecki, A. Gładysz, Anna

[72] AP Kat., KW PZPR/Pos. Egz., sygn. 301/IV/588, k. 45, Program dalszego rozwoju Śląskiego Instytutu Naukowego (załącznik do protokołu nr 14 z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach w dniu 15 czerwca 1971 r.).

[73] SŚIN 71, s. 7.

[74] Ibidem, s. 22–23.

[75] Można przywołać w tym miejscu, w ocenie autora niniejszej pracy nietrafioną, opinię Z. Woźniczki, zdaniem którego „przybyli razem z Rechowiczem" pracownicy ŚIN zaczęli odgrywać coraz istotniejszą rolę w Instytucie Historii Uniwersytetu Śląskiego z powodu „przedkładania ideologicznego zaangażowania nad wiedzę i pracę naukową" przez niektórych z nich. Warto także odnotować błąd w nazwie użytej przez Z. Woźniczkę – pisze on o Instytucie Śląskim. Por. Z. Woźniczka: *Historia Uniwersytetu Śląskiego do 1983 roku*…, s. 107.

[76] Warto podkreślić, że decyzje o zmianie miejsca zatrudnienia także odbywały się na polecenie władz wojewódzkich. SŚIN 72, s. 5, 13.

[77] SŚIN 73, s. 6; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/148, k. 107, Pismo zastępcy sekretarza naukowego PAN Tadeusza Orłowskiego do ministra nauki, szkolnictwa wyższego i techniki z 16 marca 1973 r.

Mielczarek-Bober, Jacek Michalik i Janina Molenda[78]; a do Instytutu Organizacji i Kierowania odszedł H. Dutkiewicz[79]. W 1975 roku Instytut na Uniwersytet Śląski zamienił A. Molenda[80]. Łącznie w latach 1971–1975 ŚIN opuściło 59 pracowników (w tym 7 samodzielnych i 16 z tytułami doktora), na których miejsce przyjęto taką samą liczebnie grupę, ale o znacznie niższych kwalifikacjach (2 samodzielnych pracowników i 3 po doktoracie)[81].

Ten właśnie czynnik decydował o pogarszającej się pozycji Instytutu – choć liczebnie jego kadra do 1976 roku systematycznie się rozrastała, w miejsce odchodzących pracowników przyjmowano głównie osoby młode i nieposiadające dorobku naukowego (rzadkie były wyjątki od tej reguły, jak choćby powrót w 1977 roku J. Walczaka, przyjętego ponownie po okresie pracy w KW PZPR w Katowicach i na Uniwersytecie Śląskim). Dobrą ilustracją charakteru wymiany może stać się opis stanu kadrowego w Zakładzie Badań Socjologicznych w 1974 roku, kiedy to w ciągu roku odeszły 4 osoby, zatrudniono 10 nowych pracowników, spośród których 8 rozpoczęło dopiero pracę zawodową[82]. Władze Instytutu szansę na zmianę sytuacji i zahamowanie odpływu wykwalifikowanych badaczy upatrywały w mających nastąpić w nieodległej przyszłości „zmianach systemu płac", przejściu do nowego gmachu oraz w zasileniu kadry ze strony Uniwersytetu Śląskiego[83]. Dodatkowo nowych możliwości dyrekcja Instytutu szukała w dziwnych – z dzisiejszej perspektywy – miejscach, np. w 1972 roku planowano zatrudnienie „w najbliższych latach" grupy „absolwentów studiów aspiranckich w Moskwie"[84].

W 1975 roku nastąpiła kolejna zmiana we władzach Instytutu. Nowym wicedyrektorem do spraw ogólnych 1 lipca 1975 roku został Jerzy Siemianowicz (z Międzywojewódzkiej Szkoły Partyjnej w Katowicach), który dał się poznać jako działacz partyjny, niemający większych ambicji naukowych[85]. Swoją instytutową działal-

---

[78] *Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za rok 1974. Plan naukowo-badawczy na 1975 rok* (dalej: SŚIN 74). Katowice 1975, s. 6; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/68, k. 135, Pismo wojewody M. Wierzbickiego do rektora Uniwersytetu Śląskiego H. Rechowicza z 21 czerwca 1974 r.

[79] SŚIN 74, s. 6.

[80] AP Kat., ŚIN, sygn. 9/144, k. 30, Pismo A. Molendy do dyrektora ŚIN J. Kantyki z 17 czerwca 1975 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/144, k. 31, Pismo rektora Uniwersytetu Śląskiego H. Rechowicza do dyrektora ŚIN J. Kantyki z 21 czerwca 1975 r.

[81] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/84, k. 21, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 9 lutego 1976 roku.

[82] SŚIN 74, s. 17–18.

[83] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/84, k. 183, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 10 stycznia 1975 roku.

[84] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/82, k. 13, Ważniejsze wydarzenia w Instytucie (załącznik do protokołu z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 11 października 1972 roku). Por.: AP Kat., ŚIN, sygn. 1/82, k. 2, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 14 grudnia 1972 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/250, k. 151, Pismo dyrektora ŚIN J. Kantyki do rektora Uniwersytetu Śląskiego H. Rechowicza z 16 czerwca 1973 r.

[85] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/28, k. 4, Dyrekcja ŚIN w latach 1957–1982 (skład osobowy); AP Kat., ŚIN, sygn. 9/202, k. 1, Zaświadczenie zastępcy dyrektora ŚIN Stefana Gajdy z 31 lipca 1992 r.

ność zakończył także A. Molenda, który po niespełna 3 latach, 30 czerwca 1975 roku, przestał wypełniać obowiązki sekretarza naukowego Instytutu[86].

Jak już zaznaczono, pierwsza połowa lat siedemdziesiątych XX wieku stanowiła okres największego liczebnego rozwoju w historii Instytutu. Pod koniec 1972 roku zatrudnionych w nim było 105 osób, wśród nich: 72 pracowników naukowych (10 samodzielnych, 13 adiunktów, 23 starszych asystentów, 19 asystentów, 7 pracowników technicznych i stażystów) oraz 33 osoby administracji i obsługi (13 pracowników działu wydawniczego, 1 z biblioteki, 9 z administracji, 3 z działu finansowego i 7 z obsługi)[87]. Najwięcej zatrudnionych w Instytucie odnotowano w 1976 roku – według stanu z grudnia tego roku w ŚIN obsadzone było 120 etatów, w tym: 2 profesorów, 8 docentów, 15 adiunktów, 45 starszych asystentów i asystentów, 16 pracowników technicznych i redakcyjnych oraz 34 pracowników administracji i obsługi[88]. W kolejnym roku odnotowano już (nieznaczne co prawda) zmniejszenie tej liczby do 102 zatrudnionych, wśród których było 64 pracowników naukowych (8 samodzielnych, 16 adiunktów, 19 starszych asystentów, 21 asystentów) oraz 38 innych (11 w dziale wydawniczym, 5 w bibliotece, 9 w administracji, 4 w dziale finansowym i 9 z obsługi)[89].

Zbliżająca się połowa lat siedemdziesiątych XX wieku przyniosła kolejną wymianę składu Rady Naukowej Instytutu, związaną z końcem (luty 1974 roku) kadencji dotychczasowej. W konsekwencji wojewoda katowicki w porozumieniu z sekretarzem naukowym Wydziału Nauk Społecznych PAN powołał Radę Naukową kolejnej kadencji (1974–1976). W jej skład weszło 31 osób reprezentujących różne ośrodki naukowe w kraju oraz różne dziedziny naukowe uprawiane w Instytucie (tabela 10).

Tabela 10. Skład Rady Naukowej ŚIN w 1974 roku

Lp.	Imię i nazwisko	Reprezentowana placówka	Funkcja
1	2	3	4
1.	Władysław Zastawny	Wyższa Szkoła Nauk Społecznych przy KC PZPR	przewodniczący
2.	Józef Chlebowczyk	Uniwersytet Śląski	zastępca przewodniczącego
3.	Henryk Batowski	Uniwersytet Jagielloński	członek
4.	Rudolf Buchała	ŚIN	członek
5.	Leszek Cichy	ŚIN	członek

[86] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/28, k. 5, Dyrekcja ŚIN w latach 1957–1982 (skład osobowy).

[87] SŚIN 72, s. 31; J. Kantka: *W służbie nauki i regionu. Dwudziestolecie reaktywowania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach.* „Rocznik Katowicki" 1976, s. 37.

[88] I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instyturu Naukowego…*, s. 82.

[89] *Śląski Instytut Naukowy w Katowicach. Sprawozdanie z działalności za lata 1976–1977. Plan naukowo-badawczy na 1978 rok* (dalej: SŚIN 76). Katowice 1978, s. 31, 69; *Śląski Instytut Naukowy w Katowicach. Sprawozdanie z działalności za 1978 rok. Plan naukowo-badawczy na 1979 rok* (dalej: SŚIN 79). Katowice 1979, s. 26.

cd. tab. 10

1	2	3	4
6.	Stanisław Czajka	Uniwersytet Warszawski	członek
7.	Wacław Długoborski	Uniwersytet Śląski	członek
8.	Józef Gorczyca	KW PZPR w Katowicach	członek
9.	Zdzisław Gorczyca	KW PZPR w Katowicach	członek
10.	Janusz W. Gołębiowski	Wyższa Szkoła Nauk Społecznych przy KC PZPR	członek
11.	Jerzy Jaros	Uniwersytet Śląski	członek
12.	Józef Kokot	Instytut Śląski w Opolu	członek
13.	Janusz Kolczyński	Uniwersytet Śląski	członek
14.	Włodzimierz Knobelsdorf	Uniwersytet Śląski	członek
15.	Gabriel Kraus	ŚIN	członek
16.	Władysław Kwaśniewicz	Uniwersytet Jagielloński	członek
17.	Alojzy Melich	Akademia Ekonomiczna w Katowicach	członek
18.	Zbigniew Messner	Akademia Ekonomiczna w Katowicach	członek
19.	Bronisław Miszewski	Politechnika Śląska	członek
20.	Wanda Mrozek	Uniwersytet Śląski	członek
21.	Marian Orzechowski	Uniwersytet im. B. Bieruta we Wrocławiu	członek
22.	Jerzy Pietrucha	ŚIN	członek
23.	Henryk Rechowicz	Uniwersytet Śląski	członek
24.	Henryk Rola	ŚIN	członek
25.	Mieczysław Syrek	Akademia Ekonomiczna w Katowicach	członek
26.	Jan Szczepański	Instytut Filozofii i Socjologii PAN w Warszawie	członek
27.	Andrzej Szefer	Biblioteka Śląska w Katowicach	członek
28.	Janusz Sztumski	Uniwersytet Śląski	członek
29.	Mirosław Wierzbicki	Urząd Wojewódzki w Katowicach	członek
30.	Stefan Żmuda	ŚIN	członek
31.	Jan Kantyka	ŚIN	członek

Źródło: *Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za rok 1974…*, s. 34–35.

Analizując przywołany skład Rady Naukowej, warto odnotować identyczny wybór przewodniczącego i zastępcy, mający z pewnością gwarantować wła-

dzom partyjnym kontrolę nad tym gremium. Wyraźnie widoczny był też coraz liczniejszy udział w Radzie pracowników ŚIN i Uniwersytetu Śląskiego, uzupełnianych przez nieliczną już grupę naukowców spoza regionu oraz większą niż w poprzedniej kadencji grupę reprezentantów KW PZPR i Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach. O ówczesnym sposobie postrzegania przez władze prac Rady Naukowej świadczą zresztą symptomatycznie brzmiące słowa wicewojewody katowickiego M. Wierzbickiego, wypowiedziane podczas pierwszego jej posiedzenia w nowym składzie, który stwierdził, że działalność Rady winna wpłynąć „na realizację planów badawczych ŚIN, jak również na realizację linii partii w dziedzinie nauk politycznych i społecznych”[90]. Dla usprawnienia swej pracy nowa Rada zaakceptowała zmodyfikowany regulamin, członkowie zdecydowali się ponadto utworzyć cztery sekcje (o charakterze opiniodawczo-doradczym): Historyczną (przewodniczącym został H. Rechowicz), Ekonomiczną (kierowaną przez A. Melicha), Socjologiczną (na jej czele stanęła W. Mrozek) i Nauk Politycznych (z przewodniczącym H. Batowskim)[91].

Lata siedemdziesiąte przyniosły wykrystalizowanie się najbardziej znanej w historii Instytutu struktury badawczej. Od 1971 roku przez 10 lat działalność naukowo-badawczą prowadzono w ramach czterech zakładów: Badań Ekonomicznych, Badań Historycznych, Badań Socjologicznych oraz Badań Stosunków Międzynarodowych[92]. Oprócz nich w Instytucie nadal funkcjonowały trzy komisje: Archeologiczna, Etnograficzna i Historycznoliteracka, choć ich aktywność była już mocno ograniczona i nierównomierna. Strukturę ŚIN dopełniały jeszcze powoływane co jakiś czas doraźne zespoły[93].

W początkach lat siedemdziesiątych XX wieku kierownikiem Zakładu Badań Ekonomicznych był J. Pietrucha, zakład tworzyły trzy pracownie: Gospodarki Regionalnej (kierowana przez L. Cichego), Polityki Społecznej (kierowana przez J. Pietruchę) oraz Osadnictwa i Badań Kartograficznych (kierowana przez S. Żmudę). Zakładem Badań Historycznych kierował J. Chlebowczyk, którego zastępcą od 1 października 1972 roku był W. Zieliński. W skład zakładu wchodziły

---

[90] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/84, k. 216, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 18 października 1974 roku.

[91] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/84, k. 185–186, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 10 stycznia 1975 roku.

[92] I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego…*, s. 79. Warto odnotować, że w statucie zaplanowano jeszcze istnienie piątego zakładu, działającego zresztą w 1971 roku – Badań Stosunków Politycznych i Propagandy. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 24, k. 42, Załącznik do Statutu Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach z 1971 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/35, k. 201, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 4 czerwca 1971 roku. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/82, k. 109, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 29 marca 1971 roku; A. Brencz: *Organizacja i aktualna sytuacja badań niemcoznawczych…*, s. 29–30.

[93] AP Kat., KW PZPR/Pos. Egz., sygn. 301/IV/588, k. 47, Program dalszego rozwoju Śląskiego Instytutu Naukowego (załącznik do protokołu nr 14 z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach w dniu 15 czerwca 1971 r.).

cztery pracownie: Stosunków Społeczno-Politycznych (do 1939 roku) (kierownik J. Chlebowczyk), Dziejów Okupacji (w 1971 roku pełniącą obowiązki kierownika była I. Sroka), Dziejów Polski Ludowej (na czele z J. Kantyką) oraz Śląskiej Kartoteki Biograficznej (pod kierunkiem W. Zielińskiego). W 1972 roku przeprowadzono reorganizację Zakładu Badań Historycznych wynikającą z zawiązania porozumienia z Instytutem Historii Uniwersytetu Śląskiego dotyczącego koordynacji badań naukowych. W miejsce czterech pracowni wprowadzono trzy zespoły problemowe: dziejów klasy robotniczej województwa katowickiego (Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego; kierowany przez H. Rechowicza), dziejów województwa katowickiego w Polsce Ludowej (kierowany przez J. Kantykę) oraz procesów integracji narodowej Śląska (pod kierunkiem J. Chlebowczyka), utrzymując grupę pracującą nad *Śląskim słownikiem biograficznym* (kierowaną przez W. Zielińskiego) oraz zespół do spraw problemów okupacji i II wojny światowej. Wskazane zespoły skupiały pracowników ŚIN oraz Instytutu Historii Uniwersytetu Śląskiego. Miały one opracowywać tematy cząstkowe, które następnie planowano wykorzystać do przygotowywanych syntez. Kierowany przez W. Mrozek (zastępcą był w 1972 roku A. Gładysz) Zakład Badań Socjologicznych składał się z czterech pracowni: Socjologii Przemysłu (z kierownikiem G. Krausem), Socjologii Miasta (na czele stał B. Jałowiecki, którego w czasie urlopu zastępowała W. Mrozek; w 1972 roku pracownia została zlikwidowana), Badań nad Kulturą Współczesną (prowadzona przez H. Dutkiewicza) oraz Badań nad Młodzieżą (kierowali nią: W. Knobelsdorf, a od lipca 1971 Jadwiga Timoszenko). Szczególnie trudny dla zakładu okazał się rok 1973, w którym odeszło zeń aż dziewięciu pracowników (wśród nich W. Mrozek). Nowym kierownikiem został G. Kraus. W ramach zakładu wydzielono trzy zespoły problemowe: przemian struktur społecznych (klasowo-warstwowych, społeczno-kulturalnych; kierowany przez B. Jałowieckiego), zakładu przemysłowego jako podstawowego elementu socjalistycznego systemu społecznego (kierownikiem był G. Kraus) oraz socjologicznego modelu kultury w regionie wielkoprzemysłowym jako funkcji nowych kierunków rozwoju społeczno-gospodarczego (kierowany przez H. Dutkiewicza)[94]. Wcześniej – w styczniu 1971 roku – podjęto próbę reorganizacji Zakładu Badań Socjologicznych i podzielenia go na zakład „właściwy" oraz strukturę prowadzącą badania w zakresie nauk politycznych (pierwotnie Samodzielną Pracownię Badań Politologicznych)[95]. Zakładem Badań Stosunków Międzynarodowych kierował B. Schmidt-Kowalski, konsultantem naukowym był H. Batowski (w 1971 roku nie funkcjonował w tym zakładzie podział na pracownie, od 1972 istniały Pracownia Historyczno-Polityczna, kierowana przez A. Szefera, oraz Ekonomiczno-Społeczna, kierowana przez B. Schmidta-Kowalskiego). W 1973 roku zmieniono nazwę zakładu na Zakład Badań Politycznych, nadal kierowany

[94] SŚIN 71, s. 3–5; SŚIN 72, s. 3–5; SŚIN 73, s. 14–15.

[95] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/35, k. 176, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 8 stycznia 1971 roku.

przez B. Schmidta-Kowalskiego (zastępcą został R. Buchała). Obejmował on dwa zespoły problemowe: stosunków wewnątrzpolitycznych (obowiązki kierownika pełnił J. Mądry) oraz stosunków międzynarodowych – w praktyce głównie niemieckich (kierowany przez R. Buchałę)[96].

Pierwsza połowa lat siedemdziesiątych XX wieku przyniosła przywoływane już wielokrotnie przeobrażenia w podejściu do problematyki badawczej. Przywiązywanie dużej wagi do systemu planowania, a także chęć przeprofilowania ŚIN spowodowały, że nad programem działalności Instytutu pracował zespół, skupiający oprócz pracowników Instytutu także W. Zastawnego i „niektórych pracowników Komitetu Wojewódzkiego"[97]. W konsekwencji „zadań nakreślonych w planie 5-letnim" prowadzone w Instytucie prace „cechowała dalsza koncentracja", powodująca, że zaprojektowano grupę węzłowych problemów badawczych, w obrębie których realizowane były tematy szczegółowe. Jedynym „pozaplanowym" działaniem pracowników ŚIN było przygotowywanie analiz i ekspertyz badawczych, które opracowywane były na doraźne zlecenie władz partyjno-państwowych i różnych instytucji z terenu województwa[98]. Plan funkcjonowania ŚIN na lata 1971–1975 (oparty na wytycznych katowickiego KW PZPR) zakładał skupienie się na problematyce procesów politycznych i społeczno-gospodarczych zachodzących w województwie katowickim[99]. Koncentrował się wokół następujących kierunków badawczych: 1) programowanie i koordynacja działalności gospodarczej w okręgach i regionach przemysłowych; 2) model zatrudnienia i konsumpcji w regionach i okręgach przemysłowych; 3) model sieci osadniczej województwa katowickiego w warunkach przekształconego środowiska przyrodniczego; 4) dzieje klasy robotniczej Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego; 5) procesy integracji Śląska; 6) przemiany struktur społecznych (klasowo-warstwowych, społeczno-kulturalnych); 7) zakład przemysłowy jako podstawowy element socjalistycznego systemu społecznego (studia modelowe, zagadnienia integracji społecznej załóg); 8) socjalistyczny model kultury w regionie wielkoprzemysłowym jako funkcja nowych kierunków rozwoju społeczno-ekonomicznego; 9) wybrane problemy stosunków wewnątrzpolitycznych; 10) niektóre problemy stosunków międzynarodowych[100]. Komentując wskazane obszary badawcze, można stwierdzić, że zaplanowane w 1971 roku badania naukowe miały skupiać się wokół konkretnych zagadnień i problemów. W zakresie prac historyków planowano kontynuację działań (prowadzonych jednak z większym uwzględnieniem „zapotrzebowania społecz-

[96] SŚIN 71, s. 3–5; SŚIN 72, s. 3–5; SŚIN 73, s. 13.

[97] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/35, k. 161, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 16 kwietnia 1971 roku.

[98] SŚIN 74, s. 11.

[99] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/35, k. 136, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego, odbytego w dniu 18 października 1971 r.

[100] K. Popiołek: *Śląski Instytut Naukowy (1957–1982)…*, s. 17.

nego"), co w praktyce oznaczało badania dziejów Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego w XX wieku (zwłaszcza okresu II wojny światowej i Polski Ludowej), historii ruchu robotniczego i życia politycznego (w celu „poznania i spopularyzowania rewolucyjnych i postępowych tradycji regionu, ukazania przemian i dorobku województwa w okresie władzy ludowej") oraz „zaspokajanie potrzeb władz wojewódzkich, organizacji społecznych, towarzystw regionalnych oraz zakładów pracy". Zadaniem historyków ŚIN miało więc być „zakorzenienie" władzy w regionie i propagandowe działania z tym związane. Przygotowane plany zakładały realizację bardzo szczegółowych treści. W zakresie „historii partii i dziejów ruchu robotniczego oraz młodzieżowego" stanowiły je: 1) narodziny i rozwój ruchu robotniczego w Zagłębiu Dąbrowskim (lata sześćdziesiąte XIX–początek XX wieku); 2) zarys dziejów ruchu robotniczego na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim; 3) ruch komunistyczny w Zagłębiu Dąbrowskim w latach międzywojennych; 4) ruch socjalistyczny w województwie śląskim, Zagłębiu Dąbrowskim; 5) zarys dziejów postępowego i rewolucyjnego ruchu młodzieżowego w województwie katowickim; 6) działalność klasowego ruchu zawodowego w Górnośląskim Okręgu Przemysłowym oraz w Zagłębiu Dąbrowskim; 7) społeczeństwo Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego wobec okupanta hitlerowskiego; 8) powstanie i działalność PPR w latach wojny i okupacji; 9) młodzież Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego w walce z okupantem hitlerowskim; 10) PPR w województwie śląsko-dąbrowskim; 11) droga PPR i PPS do zjednoczenia ruchu robotniczego; 12) rozwój i działalność Związku Młodzieży Polskiej; 13) działalność PZPR w województwie katowickim; 14) odbudowa i rozwój ruchu zawodowego w województwie śląsko-dąbrowskim. W zakresie „rozwoju życia politycznego, przemian społecznych, kulturalnych i oświatowych": 1) polityka państwa burżuazyjnego wobec Górnego Śląska; 2) problem górnośląski w koncepcjach politycznych zachodnich mocarstw europejskich (1922–1933); 3) Śląsk i Zagłębie Dąbrowskie w latach wojny i okupacji hitlerowskiej; 4) polityka III Rzeszy wobec ludności polskiej w rejencji katowickiej; 5) Ślązacy i Zagłębiacy na frontach II wojny światowej; 6) organizacje hitlerowskie i ich działalność w rejencji katowickiej; 7) szkolnictwo w rejencji katowickiej w latach 1939–1945; 8) kalendarium ważniejszych wydarzeń na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w latach 1939–1945; 9) działalność „podziemia burżuazyjnego" w województwie śląsko-dąbrowskim; 10) geneza i ewolucja frontu narodowego na przykładzie województwa katowickiego; 11) rola Kościoła katolickiego w życiu politycznym województwa; 12) awans Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego w Polsce Ludowej. W sferze „rozwoju gospodarczego i przemian ekonomicznych w województwie w okresie władzy ludowej": 1) rozwój gospodarczy Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego po II wojnie światowej; 2) kształtowanie się i rozwój socjalistycznego współzawodnictwa pracy w przemyśle; 3) przemiany gospodarcze na wsi; 4) ziemia częstochowska w pierwszych latach władzy „ludowej". Badania historyczne wieńczyły realizowane na zlecenie władz partyjnych i państwowych popularnonaukowe mono-

grafie miast, powiatów i zakładów przemysłowych, a także biografie „wybitnych działaczy ruchu robotniczego". Ze względu na pewną interdyscyplinarność badań w skład zespołów badawczych wchodzić mieli oprócz historyków także ekonomiści, socjologowie, geografowie oraz przedstawiciele innych specjalności. Na początku lat siedemdziesiątych XX wieku planowano prace nad historią Gliwic, Częstochowy, Mikołowa, nad słownikiem biograficznym *Zasłużeni ludzie Śląska i Zagłębia* oraz biografiami Józefa Wieczorka i Karola Śliwki (jako nowo kreowanych symboli komunistów patriotów).

Równie szczegółowo zaplanowano badania w pozostałych dyscyplinach. W zakresie badań ekonomicznych celem ŚIN miało być „wypracowanie społecznego i gospodarczego modelu regionu przemysłowego, niezbędnego do prognozowania rozwoju województwa katowickiego", oraz przygotowywanie na zlecenie władz wojewódzkich różnego szczebla raportów „dotyczących aktualnych problemów związanych z kształtowaniem polityki społecznej i gospodarczej" województwa. I w tym wypadku przygotowano drobiazgowe zestawienie zadań. W zakresie „rozwoju gospodarki województwa katowickiego" miały być to: „elementy wyjściowe rozwoju": 1) międzygałęziowe i międzyregionalne przepływy towarowe, 2) czynniki wzrostu produkcji przemysłowej, 3) tworzenie i podział dochodu regionalnego, 4) bilans zagospodarowania powierzchni oraz delimitacji okręgów przemysłowych; „czynniki przyspieszające i hamujące rozwój": 1) bariery wzrostu gospodarczego i określenie progów rozwojowych województwa, 2) rachunek korzyści i strat lokalizacji zakładów przemysłowych na obszarach o dużej koncentracji przemysłu, 3) czynniki kształtujące tempo wzrostu produkcji przemysłowej i umożliwiające przyspieszenie modernizacji struktury gałęziowej przemysłu, 4) określenie wrażliwości poszczególnych działów gospodarczych województwa na ograniczenia przyrodnicze, 5) możliwości i kierunki gospodarcze wykorzystania wód województwa, 6) formy i metody koordynacji działalności gospodarczej w warunkach aglomeracji przemysłowych. Analiza polityki społecznej w województwie katowickim miała obejmować: w zakresie rozwoju i zmiany struktury zatrudnienia: 1) model zatrudnienia w regionach wysoko uprzemysłowionych i ważniejszych okręgach przemysłowych Europy; 2) wpływ postępu technicznego na zmiany w strukturze zatrudnienia; 3) optymalizacja zatrudnienia w warunkach województwa katowickiego; 4) warunki i czynniki aktywizacji zawodowej ludności w regionach przemysłowych; 5) mechanizm powstawania i likwidacji nadmiernego zatrudnienia w przedsiębiorstwach przemysłowych; 6) wykształcenie i kwalifikacje jako czynnik rozwoju regionów gospodarczych. W zakresie kształtowania się długości czasu pracy planowano prace nad następującymi tematami: 1) tendencja zmian w strukturze bilansu czasu pracy robotników grupy przemysłowej; 2) obiektywne i subiektywne przyczyny strat czasu pracy w przemyśle województwa; 3) praca w godzinach nadliczbowych; 4) warunki skrócenia czasu pracy robotników grupy przemysłowej; 5) ekonomiczne efekty 4-brygadowego sytemu

pracy. W badaniach nad warunkami bytu ludności przewidywano następujące tematy: 1) model konsumpcji w regionach przemysłowych i okręgach przemysłowych województwa; 2) ogólna struktura pieniężnych dochodów i wydatków ludności województwa; 3) stopień ogólnego zaspokojenia potrzeb ludności przez świadczenia z ubezpieczeń społecznych; 4) optymalne warunki dalszego rozwoju miast GOP (z punktu widzenia warunków bytowych ludności). Ekonomiczną część planów zamykała tematyka przeobrażenia sieci osadniczej województwa katowickiego, obejmująca: 1) przeobrażenia sieci osadnictwa wiejskiego i miejskiego województw; 2) kartograficzne studium okręgów przemysłowych województwa katowickiego; 3) kartograficzne studium porównawcze krajów RWPG w zakresie zagadnień ludnościowych (atlas demograficzny), realizowany wspólnie z Komitetem Nauk Demograficznych PAN.

Kolejny z obszarów – badania socjologiczne – zaplanowano jako „naukowe wyjaśnianie powstawania i mechanizmu działania tych zjawisk społecznych, które mają zasadnicze znaczenie dla rozwoju społeczeństwa socjalistycznego". Ich celem było „ukazywanie perspektyw rozwojowych danych sytuacji społecznych, precyzowanie rozwiązań najbardziej pożądanych z punktu widzenia ideologii socjalistycznej oraz wskazywania optymalnych metod i środków działania, umożliwiających osiągnięcie pożądanych skutków społecznych"[101]. Wśród wyszczególnionych zagadnień badawczych znalazły się: w tematyce „procesu kształtowania się i rozwoju socjalistycznego sytemu pracy": 1) społeczne systemy wartości, modele osobowe, wzorce postaw zachowań i stosunków międzyludzkich; 2) społecznie uznane minimum potrzeb materialnych i psychospołecznych oraz społeczne oceny stopnia realizacji tych potrzeb (ze strony różnych grup ludnościowych); 3) warunki i drogi rozwoju aktywności społeczno-politycznej różnych grup społecznych; 4) opinie i postawy wobec ustroju socjalistycznego, systemu gospodarczego, partii i instytucji władzy; 5) realizacja zasad demokracji socjalistycznej. W tematyce przemian struktury społecznej pod wpływem postępu techniczno-ekonomicznego: 1) przemiany w strukturze klasy robotniczej; 2) przemiany w strukturze i roli warstw inteligencji; 3) zmiany w strukturze społeczno-zawodowej oraz w składzie załóg przemysłowych; 4) psychospołeczne uwarunkowania intensyfikacji procesów produkcyjnych. W tematyce przemian we wzorach kultury (stanowiła ona część centralnego planu badań PAN): 1) funkcjonowanie i rola społeczna instytucji kulturalnych jako elementu stymulującego aktywność kulturalną różnych grup społecznych; 2) społeczna efektywność ruchu kulturalno-oświatowego; 3) drogi i warunki aktywizacji kulturalnej różnych środowisk i grup społecznych. W tematyce oddziaływania wychowawczo-ideologicznego środków masowego przekazu planowano badania nad następującymi obszarami: 1) treści ideowe radia i telewizji (w różnych typach

[101] AP Kat., KW PZPR/Pos. Egz., sygn. 301/IV/588, k. 47–52, Program dalszego rozwoju Śląskiego Instytutu Naukowego (załącznik do protokołu nr 14 z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach w dniu 15 czerwca 1971 r.). Treści szczegółowe realizowanych planów przytoczono w oryginalnym brzmieniu.

audycji) i ich percepcja; 2) polityczno-wychowawcze oddziaływanie prasy na różne środowiska społeczne; 3) skuteczność propagandy stosowanej w różnych formach masowego przekazu. Przewidywano także prowadzenie badań nad młodzieżą: 1) światopogląd i motywacja zachowań młodzieży; 2) uczestnictwo młodzieży w życiu społecznym i politycznym; 3) atrakcyjność ideologii socjalistycznej w świadomości różnych środowisk młodzieżowych[102].

Spośród przyjętych w ramach wytycznych założeń część badań podjęto już w 1971 roku. W Zakładzie Badań Ekonomicznych obejmowały one tematy dotyczące: rezerw pracy i możliwości zwiększenia aktywizacji zawodowej ludności województwa katowickiego (H. Izdebska), analizy ogólnej struktury pieniężnych dochodów i wydatków ludności województwa katowickiego (W. Jasieński), analizy struktury konsumpcji ludności województwa katowickiego (T. Równiak), możliwości i kierunków gospodarczego wykorzystania wód województwa katowickiego (J. Stęchły). W Zakładzie Badań Historycznych badania prowadzono w odniesieniu do siedmiu kwestii: zmagań społeczno-narodowowyzwoleńczych lat 1918–1922 (W. Zieliński i H. Rechowicz), przeobrażeń gospodarczo-społecznych okresu międzywojennego (M.W. Wanatowicz i E. Kopeć), ruchu robotniczego (H. Rechowicz, A. Hrebenda), wydarzeń politycznych okresu międzywojennego (H. Rechowicz), okupacji (A. Szefer, S. Kędryna), Polski Ludowej (J. Jaros, J. Kantyka) oraz monografii regionów, miast i zakładów pracy (H. Rechowicz, J. Jaros). W Zakładzie Badań Społecznych prowadzono m.in. badania nad: społeczną charakterystyką ruchu racjonalizatorskiego w hutnictwie (J. Sikorski), psychospołecznymi determinantami notorycznego uchylania się od pracy zawodowej młodych mężczyzn (K. Pospieszyl), publicznością operową województwa katowickiego, jej składem społecznym, zainteresowaniami muzycznymi, opinią o roli i funkcji teatru (H. Dutkiewicz), społeczno-kulturowymi uwarunkowaniami czytelnictwa książek wśród górników i hutników na terenie Bytomia (A. Gładysz), lokalnym programem Telewizji Śląskiej w opinii i odbiorze różnych środowisk społecznych (H. Walichiewicz) oraz światopoglądem i postawami społeczno-politycznymi młodzieży (temat zbiorowy). Zakład Badań Stosunków Międzynarodowych realizował w 1971 roku jeden temat zbiorowy – polityka wschodnia NRF w 1971 roku, ze szczególnym uwzględnieniem polityki wobec PRL, ZSRR, NRD i CSRS; podjął także problematykę gospodarczą (m.in. polityka gospodarcza rządu RFN wobec NRD i CSRS w 1971 roku)[103].

Zasygnalizowano już, że oprócz kierunków badawczych realizowanych w strukturach zakładów i pracowni Instytutu, na początku lat siedemdziesiątych XX wieku kontynuowano prace w ramach komisji, ale ich liczba i rola

[102] Ibidem, k. 53–54.

[103] SŚIN 71, s. 13; SŚIN 72, s. 4, 10–11. Warto odnotować, że plany konsultowane były z innymi „pokrewnymi" instytucjami. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/82, k. 52, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego dnia 18 lutego 1972 roku; A. Brencz: *Organizacja i aktualna sytuacja badań niemcoznawczych…*, s. 30.

były niewielkie. Komisją Etnograficzną do swej śmierci kierował J. Ligęza. Skupiała ona etnografów, folklorystów, historyków kultury z terenu województwa katowickiego i opolskiego, w jej ramach prowadzono działalność praktycznie wyłącznie popularyzatorską. Komisja Archeologiczna kierowana przez R. Jamkę kontynuowała prace terenowe (m.in. w Przeczycach) oraz działalność wydawniczą (przygotowując m.in. drugi tom *Pradziejów i wczesnego średniowiecza dorzecza Liswarty*). Ostatnia z komisji – Historycznoliteracka – kierowana przez W. Szewczyka skupiała pracowników naukowych Uniwersytetu Śląskiego oraz „pisarzy środowiska katowickiego", a jej prace koncentrowały się na badaniach nad literaturą powstań śląskich (członkowie komisji „opublikowali kilka prac na ten temat, między innymi w tomie poświęconym powstaniom śląskim, wydanym przez Instytut (kierownik komisji zamieścił tam rozprawkę o literaturze powstań śląskich)") oraz na działaniach edytorskich (np. przygotowano wybór pism Augustyna Świdra i Emanuela Imieli)[104].

W 1972 roku nowe kierownictwo Instytutu dokonało pewnej reorganizacji założeń badawczych. Jako najistotniejsze wskazano wyniki działalności naukowo-badawczej prowadzonej wokół 13 problemów: 1) programowania i koordynacji działalności gospodarczej w regionach przemysłowych; 2) modelu zatrudnienia i konsumpcji w regionach i okręgach przemysłowych; 3) modelu sieci osadniczej województwa katowickiego w warunkach przekształconego środowiska geograficznego (przyrodniczego); 4) dziejów klasy robotniczej Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego; 5) dziejów województwa katowickiego w Polsce Ludowej; 6) procesów integracyjnych Śląska; 7) przemian struktur społecznych (klasowo-warstwowych, społeczno-przestrzennych oraz mikrostruktur – głównie rodziny); 8) zakładu przemysłowego jako podstawowego elementu socjalistycznego systemu społecznego (studia modelowe, zagadnienia integracji społecznej załóg, praca jako wartość społeczna); 9) socjologicznego modelu kultury w regionie wielkoprzemysłowym jako funkcji nowych kierunków rozwoju społeczno-ekonomicznego (badania nad aspiracjami i dążeniami społeczno-kulturalnymi, modele czasu wolnego różnych grup społecznych, stymulująca rola instytucji w zakresie uczestnictwa w kulturze); 10) młodzieży w kontekście społeczeństwa (problematyka udziału młodzieży w życiu społecznym, procesy socjalizacyjne, kształtowanie się aspiracji kulturalnych młodzieży w różnych środowiskach); 11) problemów historyczno-politycznych; 12) zagadnień ekonomiczno-społecznych; 13) prac nad *Śląskim słownikiem biograficznym* oraz prac kartograficznych.

Wśród szczegółowych tematów, które udało się ukończyć w 1972 roku, znalazły się: S. Żmudy „Ocena użytkowania ziemi województwa katowickiego", T. Równiaka „Ekonomiczna analiza wydatków na artykuły żywnościowe w latach 1960–1970", S. Nowaka „Warunki racjonalnego zatrudnienia kadr kwalifikacyjnych w województwie katowickim", J. Pelana „Formy i metody koordynacji gospodarki

[104] SŚIN 71, s. 14–15; SŚIN 72, s. 3.

terenowej z centralną w zakresie zarządzania przemysłem" (w Zakładzie Badań Ekonomicznych), H. Roli „Odbudowa i rozwój przemysłu hutniczego w Polsce Ludowej 1945–1970" (w Zakładzie Badań Historycznych), L. Aleksy „Rola i pozycja społeczno-zawodowa inteligencji technicznej w środowisku wielkoprzemysłowym", D. Czauderny „Czas wolny i jego struktura, funkcje i wykorzystanie w środowisku robotniczym", A. Gładysza „Funkcjonowanie ośrodka wczasowego z punktu widzenia maksymalnego zaspokojenia potrzeb wypoczynkowych ludzi pracy", G. Krausa „Formowanie się systemu społecznego w nowych kopalniach ROW", G. Krausa oraz J. Sikorskiego „Studia nad socjalistycznym modelem systemu społecznego", A. i J. Żygulskich „Społeczna integracja załóg przemysłowych i adaptacja nowych pracowników do systemu społecznego zakładu pracy" (w Zakładzie Badań Socjologicznych), R. Buchały „Zachodnioniemieckie opinie na temat politycznej roli województwa katowickiego w PRL w okresie przed i po VI Zjeździe", zespołu P. Dobrowolskiego, S. Wysockiego oraz H. Wuttkego „Główne polityczne organizacje młodzieżowe w NRF – ich programy działania, ewolucje i stosunek do PRL", R. Buchały „*Status quo* w Europie a stosunki Polska – NRD – NRF – Watykan", P. Dobrowolskiego „Koncepcje »Friedensforschung«", H. Wuttkego „Współczesne granice niemieckie a bezpieczeństwo europejskie", H. Kozłowskiego „Negatywy bieżącego, społeczno-ekonomicznego rozwoju NRF" i „Zachodnioniemieckie opinie o aktualnym stanie polskiej gospodarki i roli w niej województwa katowickiego", M. Schmidta „Problemy bieżącego rozwoju społeczno-gospodarczego Okręgu Ostrawskiego w CSRS" oraz H. Kozłowskiego „Czy wyzwanie zachodnioniemieckie" (część tematu: „Wpływ rewolucji naukowo-technicznej na modernizację systemu kierowania społeczeństwem i gospodarką"). W sprawozdaniu zaznaczono, że nie zrealizowano kilku tematów (jako powód podano m.in. brak dostępnych materiałów). Do nieopracowanych zagadnień należały m.in.: „Główne kierunki dezintegracyjnego oddziaływania propagandy zachodnioniemieckiej na środowiska ludności rodzimej niektórych regionów Górnego Śląska", „Charakter i motywacja wniosków o prawo wyjazdów do NRF, składanych przez dotychczasowych obywateli PRL i mieszkańców Górnego Śląska" oraz „Społeczne i gospodarcze następstwa wyjazdów do NRF z województwa katowickiego"[105].

Ponieważ Instytut miał być wzorem dla innych tego typu placówek, kwestią prestiżową było realizowanie planów i wykonanie przyjętych zobowiązań. Dlatego w 1973 roku utrzymano zakres podstawowych problemów badawczych z poprzedniego roku, eliminując jedynie tematy: „Młodzież a społeczeństwo" (został zastąpiony przez wybrane problemy stosunków wewnątrzpolitycznych), problemy historyczno-polityczne oraz zagadnienia ekonomiczno-społeczne (zastąpione przez „Niektóre problemy stosunków międzynarodowych"). Wśród opracowanych w 1973 roku zagadnień znalazły się ostatecznie: „Metody progno-

[105] SŚIN 72, s. 9–13.

zowania zatrudnienia w regionach przemysłowych w przemyśle województwa katowickiego" (J. Pietrucha), „Krytyczny przegląd badań dotyczących istniejącego zainwestowania jako źródła tzw. korzyści zewnętrznych dla nowych przedsięwzięć gospodarczych" (D. Frania-Przewoźnik), „Koszt kształcenia na studiach stacjonarnych i dla pracujących w okresie 1965–1972" (U. Grela-Polaczek), „Warunki skrócenia czasu pracy w budownictwie województwa katowickiego" (H. Korzusznik), „Polska Partia Robotnicza w województwie śląsko-dąbrowskim" (H. Rechowicz), „Studium metodologiczne na temat badań oddziaływania propagandy (na podstawie literatury naukowej)" (A. Mura), „Propaganda prasowa na rzecz realizacji programu VI Zjazdu PZPR w województwie katowickim (kierunki – argumentacja – fluktuacja)" (B. Schmidt-Kowalski, J. Mądry, M. Schmidt), „Obraz Polski i Polaków (przekazywany współczesnemu społeczeństwu zachodnioniemieckiemu) ze szczególnym uwzględnieniem Górnego Śląska" (J. Mądry, A. Mura), „Studia nad socjalistycznym modelem systemu społecznego" (G. Kraus), „Społeczne warunki pracy kolektywu zarządzającego" (L. Aleksa) oraz „Czas wolny i uczestnictwo w życiu kulturalnym pracowników naukowych" (H. Walichiewicz)[106]. Analizując wykaz tematów, wyraźnie dostrzec można ich „użyteczność partyjną" – zarówno w kwestiach ekonomicznych (badań nad prognozowaniem zatrudnienia, kosztami skrócenia czasu pracy czy studiowania), jak i historycznych (historii PPR), socjologicznych (nad zarządzaniem i „socjalistycznym modelem społecznym"), niemcoznawczych (obrazem Polski w RFN) i politologicznych (badań nad oddziaływaniem propagandy).

W 1974 roku dokonano kolejnych modyfikacji zagadnień „węzłowych". W miejsce tematu „Przemiany struktur społecznych (klasowo-warstwowych, społeczno-przestrzennych oraz mikrostruktur – głównie rodziny)" pojawiło się zagadnienie „Polityka kulturalna w regionie wielkoprzemysłowym", doprecyzowano również zakres badań nad problematyką stosunków międzynarodowych (jako „Wschodnia polityka RFN, problem Berlina Zachodniego i Watykanu a Europa Środkowa"). Ponownie warto przywołać przynajmniej część tematów szczegółowych opracowanych przez badaczy z Instytutu w 1974 roku. Znalazły się wśród nich przede wszystkim kwestie wskazane przez władze partyjno-państwowe – w Zakładzie Badań Ekonomicznych zrealizowano tematy: „Międzyregionalne powiązania przemysłu województwa katowickiego" (J. Billewicz), „Zagrożenia zdrowia ludności GOP w wyniku zanieczyszczenia środowiska" (H. Chmal), „Zmiany w strukturze ludności województwa katowickiego w latach 1961–1973" (E. Paździor), „Formy i metody zarządzania gospodarką w aglomeracjach przemysłowych" (D. Satała), „Zmiany w strukturze zatrudnienia w województwie katowickim w latach 1961–1973" (A. Stachoń), „Sterowanie przemysłem na obszarach jego dużej koncentracji" oraz „Formy kierowania działalnością gospodarczą w aglomeracjach przemysłowych ZSRR" (L. Trzemżalska), „Uwarunkowa-

[106] SŚIN 73, s. 10–15.

nia środowiskowe lokalizacji obiektów przemysłowych w ROW" (A. Tchórz); w Zakładzie Badań Historycznych: „Ruch zawodowy w województwie katowickim w latach 1945–1970" (J. Kozik), „Monografia przemysłu hutniczego w Polsce Ludowej w latach 1945–1970" oraz „Życie polityczne w okręgu częstochowskim w latach 1945–1970" (H. Rola), „Kontrowersje wokół problemu określenia struktury narodowościowej województwa śląskiego" (K. Wiśniewska), „Ruch socjalistyczny na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w latach 1939–1948" (J. Kantyka), „Rozwój organizacyjny PZPR w województwie katowickim w latach 1949–1959" (C. Sputek), „Geneza i ewolucja Frontu Narodowego na przykładzie województwa katowickiego" (A. Topol), „Szkolnictwo powszechne i średnie w rejencji katowickiej w okresie okupacji" (J. Molenda); w Zakładzie Badań Politycznych: „Obraz współczesnego kapitalizmu przekazywanego przez środki masowego przekazu PRL" (J. Kolczyński), „Informacje polityczna, społeczna i gospodarcza w zakładzie przemysłowym" (A. Mura), „Efektywność oddziaływania głównych treści i form propagandy w zakładzie produkcyjnym" (J. Mądry), „Stosunki PRL – Watykan oraz ich reperkusje w rozwoju sytuacji politycznej w Europie Środkowej" (R. Buchała), „Społeczno-polityczne i gospodarcze związki między okręgami Katowice – Halle" (Z. Łempiński), „Społeczno-polityczne i gospodarcze związki między okręgami Katowice – Ostrawa" (M. Schmidt); w Zakładzie Badań Socjologicznych: „Style kierowania a stosunki międzyludzkie w produkcji"[107]. Ostatecznie w latach 1971–1975 (z tego pięcioletniego okresu zachowane są raporty) zrealizowano łącznie 150 tematów, 35 nie ukończono (w przypadku 21 z nich powodem było przejście pracowników do Uniwersytetu Śląskiego, a w 8 – brak dostatecznej liczby materiałów źródłowych). W większości efekty prac zostały opublikowane[108].

Jak już wielokrotnie podkreślano, lata siedemdziesiąte XX wieku stanowiły okres, w którym Instytut jawił się już jednoznacznie jako „narzędzie w rękach partii". Rola PZPR w przygotowywaniu planów badawczych była już wówczas bezsporna i otwarcie sygnalizowana. Przykładowo, w sprawozdaniu H. Rechowicza z 1971 roku pojawiła się informacja i podziękowanie za opiekę władz wojewódzkich (partyjnych i państwowych), *novum* było imienne przywołanie „szczególnie zasłużonych: byłego I Sekretarza KW PZPR tow. E. Gierka oraz pełniącego tę funkcję obecnie towarzysza Z. Grudnia"[109]. W 1973 roku w różnego rodzaju materiałach zwracano uwagę na rolę KW PZPR w Katowicach, który „służył pomocą w konkretyzowaniu planów naukowo-badawczych oraz prowadzeniu badań o charakterze ekspertyzowym", a I sekretarz KW PZPR „konsultował na bieżąco" tematykę badań. Z kolei w planie na 1974 rok

[107] SŚIN 74, s. 12–18.

[108] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/84, k. 21, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 9 lutego 1976 roku.

[109] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/52, k. 3, Protokół z posiedzenia Walnego Zebrania Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 21 kwietnia 1971 r.

wykorzystano w pełni sugestie zastępcy członka Biura Politycznego KC i I sekretarza Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Katowicach tow. Zdzisława Grudnia, wprowadzając w życie następujące zasady: 1) koncentrację badań naukowych w celu przyspieszenia opracowania podstawowych syntez i kompleksów tematycznych; 2) jeszcze większe zbliżenie prac naukowo-badawczych do węzłowych problemów społeczno-gospodarczego rozwoju województwa katowickiego; 3) realizacji wytycznych VI Zjazdu i I Krajowej Konferencji PZPR. Opierając się na tych zasadach, dokonano również pewnych zmian w systemie organizacyjnym działalności Instytutu, preferując zespołowe opracowanie niektórych zagadnień, a zwłaszcza dotyczących badań nad aktywem robotniczym i młodzieżą pracującą[110].

Ale relacje między władzami partyjnymi i Instytutem dotyczyły znacznie szerszego spektrum obszarów. Przede wszystkim rola ŚIN sprowadzała się do działalności popularyzatorskiej i propagandowej. Już w 1971 roku Instytut aktywnie włączył się do kampanii przed VI Zjazdem PZPR oraz brał udział w organizacji obchodów 30-lecia PPR[111]. Zasięg prac był szeroki, obejmował przygotowanie na polecenie KW PZPR w Katowicach zespołów badawczych do opracowania tematyki przedzjazdowej i przygotowania ekspertyz; a także napisanie broszur omawiających „węzłowe zagadnienia polityczno-gospodarcze rozwoju województwa katowickiego"[112]. Szczegółowo działania te przedstawiono w sprawozdaniu za 1971 rok: „Realizując zlecone Instytutowi zadania przez Komitet Wojewódzki PZPR, w ramach przygotowań do VI Zjazdu Partii, powołano w Instytucie 9 zespołów roboczych do opracowania poszczególnych tematów – ekspertyz. W pracach tych zespołów uczestniczyło ogółem 54 pracowników naukowych. W ten sposób przekazano władzom partyjnym i państwowym szereg prac", spośród których wymieniono „Wychowanie patriotyczne młodzieży w świetle realizacji uchwały KW PZPR w Katowicach z 16 kwietnia 1966 roku" (zespół pod kierunkiem J. Timoszenko), „Motywy wstępowania do Partii" (zespół A. Kałuży), „Granice manewru w polityce zatrudnienia w woje-

[110] SŚIN 73, s. 1–2, 6. Co godne odnotowania, w 1975 roku zasygnalizowano delikatną modyfikację podległości. Podczas jednego z posiedzeń Rady Naukowej ŚIN ówczesny wicedyrektor J. Pietrucha wskazał, że ponieważ Instytut był finansowany przez Urząd Wojewódzki, plan pracy naukowo-badawczej Instytutu przygotowano „zasadniczo w oparciu o potrzeby regionu i resortu" (choć – co podkreślił – był również „przedyskutowany" w KW PZPR). Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/84, k. 81–82, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 28 listopada 1975 roku.

[111] Zadania Instytutu określono następująco: „Śląski Instytut Naukowy, realizując swe główne założenie, to jest poprzez prowadzenie prac badawczych służenie długofalowym i aktualnym potrzebom partii, każdorazowo czynnie uczestniczy w wydarzeniach o randze ogólnonarodowej czy lokalnej. Chodzi tu głównie o szeroką popularyzację polityki władz w oparciu o źródła naukowe i przeprowadzone badania, których wyniki udostępniane są w różnorakiej formie". Por. RG: *Udział Śląskiego Instytutu Naukowego w kampanii przed VI zjazdem PZPR*. „Zaranie Śląskie" 1972, nr 1–2, s. 183.

[112] Mowa o pracach: H. Rechowicz: *Nasz rodowód*; J. Pietrucha: *Strategia rozwoju gospodarczego województwa katowickiego*; J. Ładosz: *Perspektywy przemian społecznych* oraz M. Szczepański: *Podstawowe kierunki ofensywy ideologicznej* (wszystkie wydane w Katowicach w 1971 roku).

wództwie katowickim w latach 1971–1975" (zespół J. Pietruchy) oraz „Degradacja środowiska przyrodniczego GOP i kierunki poprawy jej niekorzystnych przejawów" (zespół S. Żmudy)[113]. Z innych materiałów wiadomo jednak, że na początku dekady Instytut nie spełniał jeszcze pokładanych w nim nadziei, ponieważ jego pracownicy nie potrafili przygotować materiałów w sposób akceptowalny przez władze partyjne. Świadczy o tym fakt, że pierwotnie opracowanych zostało aż 13 ekspertyz, z których bez uwag przekazano KW zaledwie wzmiankowane 4. Z pozostałych jedna – na temat „deformacji w polityce mieszkaniowej województwa katowickiego w porównaniu z innymi regionami kraju" J. Pietruchy – została ostatecznie złożona po wprowadzonych poprawkach, kolejnych 7 z różnych powodów nie zostało jednak przekazanych Komitetowi – część jako zbyt oczywista i powszechnie znana (np. przygotowana pod kierunkiem L. Cichego praca *Inicjatywy Partii i ich realizacja w zakresie poprawy warunków życia i wypoczynku ludności województwa katowickiego*); większość po recenzjach (zewnętrznych w KW PZPR lub wewnątrzinstytutowych) wymagała zmian i uzupełnień (np. projekt zespołu W. Knobelsdorfa „Udział młodzieży (zwłaszcza członków ZMS) w pracach samorządu robotniczego", A. Gładysza „Rola placówek kulturalno-oświatowych w aktywizacji kulturalnej środowiska przyzakładowego", H. Dutkiewicza „Motywy uczestnictwa robotników w zespołach SDK [Spółdzielczych Domów Kultury]", L. Cichego „Ocena wieku i stopnia zużycia środków trwałych w przemyśle województwa katowickiego"). W przytoczonym wykazie znalazły się także dwa tematy ekspertyz zespołów kierowanych przez G. Krausa, które z nieznanych powodów w ogóle nie zostały wykonane („Praca jako platforma realizacji potrzeb robotników" oraz „Charakter i efekty czynów społecznych w przemyśle województwa katowickiego")[114].

W cytowanym sprawozdaniu wskazano ponadto, że w ramach kampanii przedzjazdowej prowadzono dyskusję nad „wytycznymi", opracowano i wydano dwie broszury: H. Rechowicza *Nasz rodowód* oraz J. Pietruchy *Strategia rozwoju gospodarczego województwa katowickiego* („opracowania te, omawiające węzłowe zagadnienia polityczno-gospodarczego rozwoju województwa katowickiego, dostarczyły aktywowi społeczno-politycznemu informacji przydatnych do prowadzenia dyskusji przedzjazdowych")[115].

Przy okazji opisu prac okołorocznicowych zasygnalizowany został kolejny ważny obszar aktywności pracowników Instytutu – działalność ekspercka. Przygotowywano ekspertyzy zarówno zamówionych przez KW PZPR i jego komórki konkretnych tematów, jak i samodzielnie wybranych zagadnień, które w ocenie autorów mogły zainteresować władze partyjne. W konsekwencji zróżnicowane były charakter oraz użyteczność ekspertyz (trudno ocenić, na ile w praktyce

[113] SŚIN 71, s. 22; RG: *Udział Śląskiego Instytutu Naukowego w kampanii przed VI zjazdem*…, s. 184–185.

[114] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/35, k. 104–105, Ekspertyzy wykonane dla Komitetu Wojewódzkiego PZPR (15 marca 1972).

[115] SŚIN 71, s. 21.

materiały te były przydatne władzom partyjnym)[116]. Kwestię tę H. Rechowicz podjął publicznie na posiedzeniu Kolegium ŚIN w marcu 1972 roku, kiedy poinformował o pozytywnej reakcji w KW PZPR na przygotowywane ekspertyzy i „odpowiednim wykorzystaniu" części z nich. Jak oceniał, „Ekspertyzy więc są potrzebne, skoro zostały tak poważnie ocenione, dlatego też będą one w dalszym ciągu podejmowane przez Instytut. Chodzi o to, aby poruszały one tematy potrzebne, aktualne"[117]. Nasilenie tego typu działalności przyniósł rok 1973, kiedy opracowywanymi w Instytucie ekspertyzami chciano podkreślić realizację hasła „zbliżenie nauki do praktyki" (stanowiącego konsekwencję obrad II Kongresu Nauki Polskiej). Zgodnie z decyzjami Egzekutywy KW PZPR w Katowicach z 1971 i 1973 roku oprócz badań naukowych Instytut miał więc prowadzić w coraz większym wymiarze „prace usługowe o charakterze ekspertyz" (wynikające „z potrzeb społeczno-politycznych województwa")[118]. Wśród 19 opracowanych w tym okresie zagadnień znalazły się m.in: „Wykorzystywanie czasu pracy – rezerwy czasu nieprzepracowanego w województwie katowickim", „Odbiór literatury społeczno-politycznej przez kierowniczy aktyw polityczny zakładów pracy GOP – na podstawie sondażu ankietowego w 10 kluczowych zakładach przemysłowych" czy „Fluktuacja – jej rozmiary, przyczyny i skutki, na przykładzie wybranych zakładów przemysłowych województwa katowickiego"[119]. Ponowne nasilenie działalności ekspertyzowej przyniósł rok 1975. Powodem tego było ogłoszenie przed VII Zjazdem PZPR tez, które miały stać się podstawą „ogólnopartyjnej debaty"[120]. Szacowano, że łącznie w latach 1971–1975 pracownicy Instytutu przygotowali na potrzeby władz wojewódzkich około 400 informacji, opracowań i ocen[121].

Ważnym zadaniem znacznej części pracowników Instytutu było (nasilone właśnie w latach siedemdziesiątych XX wieku) prowadzenie działalności, którą można określić mianem ideologiczno-dydaktycznej. ŚIN wykorzystywany był w tym celu np. do zadań planowanych przez Referat Historii Partii KW PZPR – w 1973 roku w ramach akcji „popularyzacji rewolucyjnych tradycji ruchu robotniczego oraz współczesnych treści patriotyzmu i internacjonalizmu, z uwzględ-

[116] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/82, k. 84, Informacja o ważniejszych wydarzeniach w Instytucie w okresie od ostatniego posiedzenia Rady Naukowej (załącznik nr 1 do protokołu z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego dnia 3 listopada 1971 roku).

[117] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/35, k. 100–101, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 17 marca 1972 r.

[118] SŚIN 73, s. 4; M. Kubista: *Kronika Śląskiego Instytutu Naukowego za 1973 rok*. „Zaranie Śląskie" 1974, z. 1, s. 193.

[119] SŚIN 73, s. 26–27; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/83, k. 79, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 5 lipca 1973 roku.

[120] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/84, k. 105, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 17 października 1975 roku.

[121] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/84, k. 21, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 9 lutego 1976 roku.

nieniem założeń politycznych obchodów XXX-lecia PRL", został wytypowany do odczytów i spotkań środowiskowych weteranów II wojny światowej, organizacji konkursu na wspomnienia działaczy ruchu młodzieżowego, przygotowania dwóch tematycznych numerów „Zarania Śląskiego", organizacji sympozjum naukowego (w XXX-lecie Związku Walki Młodych i XX-lecie Związku Młodzieży Polskiej), podejmowania w pracach awansowych tematyki tradycji ruchu robotniczego, narodowowyzwoleńczej oraz działalności i kierowniczej roli PZPR w rozwoju województwa i regionu[122]. Za ciekawe rozwiązanie uznać można inicjatywę z 1973 roku. W ramach prac Zakładu Badań Historycznych, współpracującego z Referatem Historii Partii KW PZPR, uruchomiona została tzw. poradnia historyczna, „która udzielała pomocy aktywom zakładów pracy i szkół w organizowaniu »Izb tradycji narodowych i perspektyw«" (w 1974 roku utworzono z pomocą ŚIN osiem izb). Pomoc ta polegała na opracowywaniu scenariuszy, doborze materiałów, ich pozyskiwaniu itp.[123]. Podobnie jak w latach minionych, ŚIN był niezmiennie współorganizatorem konkursów mających propagandowy wydźwięk (np. na wspomnienia działaczy młodzieżowych)[124].

Liczna grupa naukowców Instytutu pełniła obowiązki lektorów KW PZPR w Katowicach i wykładowców Wojewódzkiego Uniwersytetu Marksizmu-Leninizmu (WUML). By ponownie odwołać się do danych empirycznych, można przywołać charakterystykę grupy kandydatów na lektorów KW i wykładowców WUML z grudnia 1973 roku. Wśród nazwisk zamieszczonych na liście znaleźli się: w grupie kandydatów z zakresu socjologii i filozofii m.in.: L. Aleksa (przedstawiony jako aktywista partyjny, angażowany przez Komitet Dzielnicowy PZPR Katowice-Wschód, doświadczony wykładowca i lektor Wojewódzkiego Ośrodka Propagandy Partyjnej – WOPP – w Katowicach), G. Kraus (wieloletni doświadczony wykładowca WUML i lektor KW); jako proponowani do zajęć z zakresu historii: A. Molenda (kandydat KZ PZPR, kierownik Katedry Historii Ruchu Robotniczego, dobrze znający przedmiot, prowadzący zajęcia w sposób przekonujący i interesujący), J. Walczak (były pracownik aparatu partyjnego) i W. Zieliński (aktywista KZ PZPR, wykładowca Międzywojewódzkiej Szkoły Partyjnej w Katowicach)[125]. W kolejnych latach (1974–1975) wśród pracowników ŚIN w Sekcji Międzynarodowej i Międzynarodowego Ruchu Robotniczego wymieniono: A. Murę (długoletni wykładowca aktywu partyjnego), S. Wysockiego (lektor KW), L. Cichego (zajmujący się problematyką modernizacji przemysłu), J. Pietruchę (długoletni aktywista

[122] AP Kat., KW PZPR Kat., Pos. Sekr. KW z 11 IV 1973, sygn. 301/V/607, k. 21–26, Główne zadania Referatu Historii Partii KW na rok 1973. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/82, k. 33–35, Ramowy program udziału Śląskiego Instytutu Naukowego w obchodach XXX-lecia PRL (załącznik do protokołu z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 16 czerwca 1972 roku).

[123] SŚIN 73, s. 27; SŚIN 74, s. 28.

[124] SŚIN 73, s. 28.

[125] AP Kat., KW PZPR Kat., Pos. Sekr. z 9 XII 1973, sygn. 301/V/628, k. 12–30, Proponowani kandydaci na lektorów KW i wykładowców WUML.

KW PZPR); w Sekcji Ekonomicznej: J. Siemianowicza (dyrektor Międzywojewódzkiej Szkoły Partyjnej i lektor KW); w Sekcji Ideologicznej i Wewnątrzpartyjnej: L. Aleksę (wykładowca WUML, lektor KW), G. Krausa (kierownik Zakładu Nauki o Pracy katowickiej filii Politechniki Śląskiej, wykładowca WUML i lektor KW), K. Sajdok (była kierownik Pracowni Socjologii i Psychologii FSM w Bielsku-Białej); w Sekcji Historycznej: T. Falęckiego (wykładowca w Międzywojewódzkiej Szkole Partyjnej, prelegent WOPP i lektor KW), A. Hrebendę (wykładowca WUML i lektor KW), J. Kantykę (dyrektor ŚIN, wieloletni aktywny wykładowca WUML i lektor KW), J. Kozika (lektor KW, podejmujący chętnie działalność odczytową w terenie), A. Molendę (specjalizujący się w problematyce historii ruchu robotniczego na Śląsku i w Zagłębiu, lektor KW), J. Przewłockiego, H. Rolę, J. Walczaka (były pracownik KW, lektor KW), W. Zielińskiego (kierownik Zespołu Nauki o Polsce i Międzynarodowym Ruchu Robotniczym w Międzywojewódzkiej Szkole Partyjnej w Katowicach i lektor KW); w Sekcji Kulturalnej: A. Gładysza (badacz współczesnej kultury w środowiskach robotniczych, proponowany na lektora przez Wydział Kultury Prezydium WRN w Katowicach)[126]. Aktywność pracowników Instytutu w opisywanym obszarze uznać należy za intensywną, według danych opracowanych w ŚIN tylko w latach 1971–1975 jego pracownicy uczestniczyli w ponad 600 tego typu politycznych odczytach[127].

Coraz większe uznanie dla działalności Instytutu ze strony władz i opinii publicznej (w przypadku tej ostatniej nie bez znaczenia była akcja propagandowa) powodowało, że pracownicy ŚIN zasiadali także w gremiach doradczych różnych organizacji i struktur partyjnych. W zespole ekspertów przy I sekretarzu KW PZPR w Katowicach znalazł się np. J. Pietrucha (zajmował się sprawami dotyczącymi gospodarczego rozwoju regionu)[128], inni naukowcy z ŚIN brali m.in. udział w pracach: Komisji Oświaty i Nauki oraz Sekcji Analiz Ekonomicznych KW PZPR w Katowicach, Zarządu Głównego Związku Młodzieży Socjalistycznej, Zarządu Wojewódzkiego Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej, Wojewódzkiego Komitetu Frontu Jedności Narodu, Komitetu Organizacyjnego II Kongresu Nauki Polskiej, Centralnej Rady Związków Zawodowych (CRZZ), Wojewódzkiej Komisji Związków Zawodowych, Rad Naukowych przy Prezydium WRN w Katowicach i Urzędzie Wojewódzkim w Katowicach, Zarządu Okręgu

[126] AP Kat., KW PZPR Kat., Pos. Sekr. z 9 XII 1973, sygn. 301/V/628, k. 31–73, Wykaz propozycji lektorów KW PZPR na okres od 1 X 1973 do 1 X 1975. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 9/76, k. 52, Charakterystyka dorobku naukowego doc. dra hab. Jana Kantyki z 3 stycznia 1975 r.; I. Sroka: *Zieliński Władysław* (biogram). W: *Śląski słownik biograficzny. Seria nowa*. T. 1. Red. M. Fazan, F. Serafin. Katowice 1999, s. 333; T. Szafron, R. Miłoch: *Międzywojewódzka Szkoła Partyjna – kuźnia kadr partyjnych*. W: *„Przewodnia siła Narodu". Z dziejów partii komunistycznej na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim 1945–1990.* Red. T. Kurpierz. Katowice 2010, s. 130–132.

[127] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/84, k. 21, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 9 lutego 1976 roku.

[128] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/83, k. 82, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 5 lipca 1973 roku.

ZBoWiD, Komisji Koordynacji Badań nad Historią Przemysłu Komitetu Nauk Historycznych PAN, kolegium Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego w Katowicach i Ogólnopolskiej Olimpiady Historycznej. Udzielali się także w towarzystwach skupiających badaczy poszczególnych dyscyplin: w Polskim Towarzystwie Historycznym, Polskim Towarzystwie Socjologicznym, Polskim Towarzystwie Ekonomicznym; współpracowali z Polskim Radiem, Telewizją, redakcjami czasopism regionalnych (m.in. „Trybuny Robotniczej", „Dziennika Zachodniego", „Wieczoru" i „Poglądów")[129].

Wśród działań, które oceniać można jako łączące elementy popularyzacji nauki i indoktrynacji, wymienić należy prowadzenie okolicznościowych wykładów (także na tematy „niepartyjne"), często uzupełnianych innymi formami aktywności. W 1971 roku uwagę skoncentrowano głównie na wystąpieniach pracowników ŚIN związanych z obchodami rocznicy „powstańczej" (uczestniczyli oni m.in. w konferencji zorganizowanej przez Instytut Historii PAN w Warszawie oraz przez różne regionalne towarzystwa naukowe w województwie katowickim – m.in. w Chorzowie, Rudzie Śląskiej i Świętochłowicach). 7 czerwca 1971 roku, w ramach imprezy towarzyszącej otwarciu w Bibliotece Narodowej w Warszawie wystawy poświęconej powstaniom, H. Rechowicz wygłosił odczyt *Powstania śląskie w polskiej myśli politycznej i historycznej*[130]. W roku 1972 działalność popularyzatorska skoncentrowana była na tematyce relacji polsko-radzieckich (przy okazji obchodów 50-lecia istnienia ZSRR, zorganizowanych, by docenić „historyczne znaczenie powołania do życia w 1922 roku Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich jako pierwszego w dziejach państwa robotników i chłopów"). Przygotowane odczyty dotyczyły propagandowo przedstawionej „prezentacji różnorodnych doświadczeń radzieckich oraz relacji polsko-radzieckich": polsko-radzieckiej współpracy gospodarczej ze szczególnym uwzględnieniem województwa katowickiego; doświadczenia ZSRR w zakresie form zarządzania gospodarką; zmian w rozmieszczeniu przemysłu w ZSRR; dorobku socjologii pracy w ZSRR; wkładu ZSRR w rozwój kultury i oświaty w skali międzynarodowej; problematyki budownictwa socjalistycznego w literaturze radzieckiej; wkładu ZSRR w zwycięstwo nad faszyzmem; roli i znaczenia ZSRR we współczesnym świecie oraz ZSRR jako państwa nowego typu. W listopadzie i grudniu pracownicy ŚIN wygłosili około 150 odczytów, które „odbyły się w wielu zakładach przemysłowych, szkołach, wiejskich klubach »Ruch« w województwie katowickim". Charakter wyraźnie ideologiczny miała także zainicjowana w 1972 roku akcja prelekcyjna związana z obchodami 30-lecia powstania PRL[131].

[129] SŚIN 71, s. 22–23; SŚIN 72, s. 23; SŚIN 74, s. 28.

[130] SŚIN 71, s. 18.

[131] SŚIN 72, s. 18, 21–22. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/82, k. 27–32, Program obchodów 50-lecia powstania Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (załącznik do protokołu z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 16 czerwca 1972 roku).

W 1973 roku aktywność prelekcyjną skoncentrowano na obchodach Roku Nauki Polskiej oraz II Kongresie Nauki Polskiej, zwracając szczególną uwagę „na dynamiczny rozwój nauki polskiej w okresie Polski Ludowej oraz powstanie i działalność katowickiego ośrodka nauk społecznych i humanistycznych". Akcję odczytową prowadzono także w związku z obchodami 25. rocznicy „zjednoczenia polskiego ruchu robotniczego". W porozumieniu z WOPP przygotowano i wygłoszono w województwie około 150 odczytów (w tym połowę dla załóg zakładów przemysłowych) przybliżających następujące tematy: „1) Walka polskiego ruchu robotniczego o zjednoczenie; 2) PZPR kontynuatorką dzieła PPR; 3) Geneza PPR; 4) Polska Zjednoczona Partia Robotnicza kierowniczą siłą narodu w budowie Polski socjalistycznej; 5) Działalność PPR na rzecz zjednoczenia polskiego ruchu robotniczego; 6) Wkład PPR w przeobrażenia społeczno-polityczne państwa polskiego; 7) Rola PZPR w umocnieniu Frontu Jedności Narodowej; 8) Wkład PZPR w umacnianie sojuszu robotniczo-chłopskiego; 9) PZPR inicjatorem i organizatorem socjalistycznych przeobrażeń w województwie katowickim; 10) Strategia unowocześnienia przemysłu wobec rewolucji naukowo-technicznej w programie PZPR; 11) Rola PZPR w umacnianiu jedności obozu socjalistycznego". Skala przedsięwzięcia była imponująca. Szacowano, że łącznie w 1973 roku wygłoszono 300 odczytów[132].

W 1974 roku zadania popularyzatorsko-propagandowe ŚIN, podobnie jak w latach minionych, sprowadzały się do udziału w obchodach ważniejszych rocznic. Szczególną uwagę skupiono na ukazaniu „wszechstronnego dorobku Polski Ludowej w okresie 30-lecia". Wydano specjalny zbiór popularnych odczytów, tematycznie obejmujących różne dziedziny życia („Rozwój i dorobek społeczno-gospodarczy województwa katowickiego; Rozwój kultury i oświaty w trzydziestoleciu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej; Trzydzieści lat przyjaźni i współpracy polsko-radzieckiej; Przemiany demograficzne w XXX-leciu Polski Ludowej; Polska Zjednoczona Partia Robotnicza przewodnią siłą socjalistycznych przemian; Polska Zjednoczona Partia Robotnicza kierowniczą siłą w budowie Polski socjalistycznej; Miejsce Polski na mapie gospodarczej świata; Podstawowe cele i zadania polityki społecznej Polski Ludowej; Udział młodzieży w budowie Polski Ludowej; Polska Partia Robotnicza – organizator i kierownik walki o Polskę Ludową; Efekty działania w zakresie rozwiązywania problemów ochrony i rehabilitacji środowiska człowieka w województwie katowickim"). Opracowanie rozesłane zostało do zakładów przemysłowych i instytucji województwa. Ponadto kontynuowano działalność prelekcyjną na wymienione tematy, prowadzono też „promocję zagadnień badawczych Instytutu (historii najnowszej, ekonomii, socjologii i problemów międzynarodowych)"[133].

Prowadzone przez Instytut działania zyskiwały coraz większe uznanie ze strony władz państwowych oraz instancji i organizacji związanych z PZPR.

[132] SŚIN 73, s. 25–26.

[133] SŚIN 74, s. 26–27.

Świadectwem akceptacji i docenienia pracy ŚIN przez to środowisko pozostawały nagrody i wyróżnienia przyznawane przez różne gremia[134]. Niejako na pożegnanie z ŚIN w 1972 roku nagrodę „Trybuny Ludu" otrzymał H. Rechowicz, w 1973 roku został nagrodzony przez ministra nauki, szkolnictwa wyższego i techniki (nagroda I stopnia) oraz ministra obrony narodowej (nagroda II stopnia)[135]. W 1973 roku z okazji święta „Trybuny Robotniczej" indywidualną nagrodę „Czerwonej Róży" za „osiągnięcia naukowe w dziedzinie badań nad polskim ruchem robotniczym oraz dziejami Polski Ludowej i aktywny udział w rozwijaniu szkolenia partyjnego" otrzymał J. Kantyka. W tym samym roku z okazji święta „Trybuny Ludu" Komitet Organizacyjny przyznał ŚIN zbiorową nagrodę dziennika „za całokształt działalności w zakresie rozwijania badań oraz popularyzacji tradycji polskiego rewolucyjnego ruchu robotniczego". Przyznanie tej nagrody dyrektor ŚIN J. Kantyka ocenił jako „dowód trafnego ukierunkowania prac badawczych, zwłaszcza w zakresie ruchu robotniczego oraz dziejów województwa katowickiego w Polsce Ludowej"[136]. W 1974 z rąk wojewody katowickiego J. Ziętka przewodniczący Rady Naukowej ŚIN W. Zastawny otrzymał „Nagrodę Wojewódzką 1973 roku" za zasługi w rozwoju nauk społecznych i humanistycznych w województwie katowickim[137]. Nagrody indywidualne za dokonania naukowe uzyskiwali także inni pracownicy ŚIN (np. w 1974 roku J. Jarosa wyróżniono nagrodą II stopnia ministra nauki, szkolnictwa wyższego i techniki, E. Kopcia, F. Serafina oraz J. Walczaka – nagrodami tego samego rodzaju III stopnia, nagrodę III stopnia ministra spraw wewnętrznych otrzymał zespół kierowany przez J. Kantykę)[138]. W lutym 1974 roku J. Kantyka przywołując oceny Instytutu, mówił: „Działalność […] znalazła uznanie u władz centralnych, czego wynikiem były przyznane Instytutowi i pracownikom liczne nagrody i wyróżnienia, pozytywnie wyrażano się również o Instytucie w czasie II Kongresu Nauki Polskiej"[139].

---

[134] Analogiczna sytuacja, ukazująca uznanie władz, miała wówczas miejsce w odniesieniu do Instytutu Zachodniego. Por. M. Tomczak: *Polska myśl zachodnia*. W: *Polacy wobec Niemców. Z dziejów kultury politycznej Polski 1945–1989*. Red. A. Wolff-Powęska. Poznań 1993, s. 18.

[135] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/82, k. 14, Ważniejsze wydarzenia w Instytucie (załącznik nr 1 do protokołu z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 11 października 1972 roku); M. Kubista: *Kronika Śląskiego Instytutu Naukowego za 1973…*, s. 194; J. Kantyka: *W służbie nauki i regionu. Dwudziestolecie reaktywowania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach*. „Rocznik Katowicki" 1976, t. 4, s. 43.

[136] SŚIN 73, s. 29; PAN Archiwum w Warszawie, oddział w Katowicach, spuścizna J. Chlebowczyka, b.p., Pismo dyrektora ŚIN J. Kantyki do J. Chlebowczyka z 15 września 1973 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/83, k. 36, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 19 października 1973 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/190, k. 35, Pismo dyrektora ŚIN J. Kantyki do rektora Uniwersytetu Śląskiego H. Rechowicza z 15 września 1973 r.

[137] SŚIN 73, s. 10.

[138] SŚIN 74, s. 29; J. Kantyka: *W służbie nauki i regionu…*, s. 43.

[139] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/83, k. 10, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 12 lutego 1974 roku.

Opisywana pierwsza połowa dekady przyniosła modyfikację i zintensyfikowanie działalności wydawniczej. Stało się to możliwe m.in. dzięki rozpoczęciu publikowania książek techniką tzw. małej poligrafii, stosowaną w pracach specjalistycznych i niskonakładowych oraz podczas sporządzania ekspertyz. Jej wykorzystanie skracało czas wydania tytułu, ograniczało jego koszt oraz – co w realiach PRL ważne – nie angażowało „państwowych mocy poligraficznych". W ciągu 1971 roku wydano 37 tytułów (w tym 3 związane z VI Zjazdem PZPR). Wśród najważniejszych pozycji dyrekcja Instytutu wskazywała głównie publikacje historyczne i niemcoznawcze: przygotowane z okazji obchodów powstania PPR (H. Rechowicza *Pepeerowcy* oraz *Tradycje PPR w województwie katowickim* pod redakcją tego samego historyka), książki wydane w ramach obchodów rocznicy powstań śląskich (*W 50 rocznicę powstań i plebiscytu* pod redakcją H. Rechowicza i *Trzecie powstanie śląskie* autorstwa K. Popiołka), pracę zbiorową *Irredenta niemiecka w Europie środkowej i południowo-wschodniej przed II wojną światową* pod redakcją H. Batowskiego, drugie wydanie *Sejmu Śląskiego* H. Rechowicza, *Atlas województwa katowickiego*, *Bielsko-Biała. Zarys rozwoju miasta i regionu* (także zredagowaną przez H. Rechowicza), H. Kozłowskiego *Socjalistyczna wielopartyjność w NRD*, *Województwo katowickie w latach 1957–1970*, *Nauczyciele śląscy polegli i zamordowani w latach niemieckiej okupacji* S. Kędryny i A. Szefera, *Prasa przesiedleńcza i ziomkowska w latach 1945–1970* J. Mądrego oraz *Ogólne warunki skrócenia czasu pracy w województwie katowickim* J. Pietruchy[140]. W roku 1971 rozpoczęto również wydawanie nowej serii: „Studia nad Ekonomiką Regionu", której redaktorem został J. Pietrucha[141].

Działalność wydawniczą ŚIN w 1971 roku trafnie podsumowano w następujących słowach:

> Dotychczasowy dorobek badawczy Instytutu w przeważającej większości ma odbicie w publikacjach wydawanych w różnych formach: pozycje zwarte, biblioteczka popularna, zeszyty naukowe, studia z dziejów Śląska, studia z dziejów województwa katowickiego w Polsce Ludowej, górnośląskie studia socjologiczne, studia nad ekonomiką regionu, monografie miast i powiatów oraz kwartalnik „Zaranie Śląskie". Duży odsetek publikacji przygotowywany jest na konkretne zamówienie władz partyjnych, gospodarczych, szkolnictwa, organizacji młodzieżowych itp.[142].

[140] SŚIN 71, s. 24; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/82, k. 83, Informacja o ważniejszych wydarzeniach w Instytucie w okresie od ostatniego posiedzenia Rady Naukowej (załącznik nr 1 do protokołu z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego dnia 3 listopada 1971 roku); AP Kat., ŚIN, sygn. 1/82, k. 75, Informacja o ważniejszych wydarzeniach w Instytucie w okresie od ostatniego posiedzenia Rady Naukowej (załącznik nr 1 do protokołu z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego dnia 18 grudnia 1971 roku).

[141] SŚIN 71, s. 24.

[142] AP Kat., KW PZPR/Pos. Egz., sygn. 301/IV/588, k. 46, Program dalszego rozwoju Śląskiego Instytutu Naukowego (załącznik do protokołu nr 14 z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach w dniu 15 czerwca 1971 r.).

Wśród prac zamawianych wymieniono np. napisane dla władz partyjnych: *Przed V Zjazdem Partii*, *Polska po 24 latach władzy ludowej*, *W 25 rocznicę powstania PPR*, *W 50 rocznicę Rewolucji Październikowej*; dla organizacji młodzieżowych: *Związek Walki Młodych w walce o Polskę Ludową*, *Społeczne i organizacyjne formy przeobrażenia socjalistycznego współzawodnictwa pracy*; czy wskazywane jako wykonane dla potrzeb szkolnictwa (rzec można – w celu „wychowania w duchu socjalizmu"): *Wychowanie obywatelskie* i *Studia z dziejów województwa katowickiego w Polsce Ludowej*[143].

Nadal rozwijano instytutowe periodyki. W początkach lat siedemdziesiątych XX wieku „Zaranie Śląskie" (nie pierwszy i nie ostatni zresztą raz) przechodziło trudności wynikające z nieterminowego ukazywania się, nadal także nie potrafiono podjąć decyzji o sprofilowaniu pisma (jak określano tę sytuację, „Zaranie Śląskie" wciąż nie miało „skrystalizowanej linii wydawniczej")[144]. Od 1972 roku kwartalnik redagowany był przez zespół w składzie: redaktor naczelny M. Fazan (objął to stanowisko w miejsce A. Hrebendy), sekretarz redakcji W. Nagengast, członkowie: W. Mrozek, J. Kantyka i J. Sochanik (zamiast proponowanego pierwotnie W. Szewczyka)[145]. Na kartach pisma, jak dotąd, starano się zamieszczać teksty poświęcone historii XX wieku, dążono też do tego, by większość artykułów dotyczyła tematyki regionalnej (śląsko-zagłębiowskiej). Ponieważ tytuł należał do najbardziej znaczących w ofercie wydawniczej Instytutu, można było na jego łamach odnaleźć wiele artykułów propartyjnych (momentami charakter zeszytów niemal zupełnie wykluczał naukowość, ustępując indoktrynacji)[146]. Na początku lat siedemdziesiątych pojawił się zwyczaj zamieszczania w kolejnych numerach

[143] Ibidem.

[144] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/34, k. 23, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w dniu 25 maja 1970 r.

[145] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/35, k. 126, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego, odbytego 29 lutego 1972 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/82, k. 55, Ważniejsze wydarzenia w Instytucie w czasie od 26 stycznia do 18 lutego 1972 (załącznik do protokołu posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego dnia 18 lutego 1972 roku).

[146] Por. tematykę zamieszczoną w „Zaraniu Śląskim" z 1973, nr 3. Spis treści obejmował (zachowano oryginalną kolejność, w nawiasach podano autorów) w części artykuły: *PZPR przewodnią siłą socjalistycznych przeobrażeń* (J. Kantyka, M. Fazan); *Działalność Aleksandra Zawadzkiego w centralnych organach Polskiej Partii Robotniczej* (H. Rechowicz); *Tradycje jedności robotniczej w województwie katowickim (do 1939 roku)* (J. Walczak); *Z problemów walki o jedność ruchu robotniczego* (J. Kantyka); *Rozwój organizacyjny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w województwie katowickim w latach 1948–1956* (C. Sputek); w części materiały: *Delegaci na Zjazd Zjednoczeniowy* (C. Sputek); *Czyn Kongresowy społeczeństwa polskiego* (F. Serafin); *Udział Polskiej Partii Robotniczej w organizowaniu i umacnianiu bloku ludowodemokratycznego w okręgu częstochowskim w latach 1944–1948* (H. Rola); *Na drodze do jedności. Wybór dokumentów PPR i PPS z okresu bezpośrednich przygotowań do zjednoczenia* (J. Kantyka); *Stan i potrzeby badań nad dziejami kształtowania się jednolitego frontu partii robotniczych na terenie województwa katowickiego w latach 1945–1948* (J. Przewłocki); w części recenzje i sprawozdania – omówienia książek: H. Rechowicza *Konsekwentna lewica. Komunistyczna Partia Polski*. Warszawa 1972 (przez J. Grygiela); H. Rechowicza *Polska Partia Robotnicza w Śląsko-Dąbrowskim Obwodzie*. Katowice 1973 (dwie recenzje: J. Buszki i J.W. Gołębiowskiego); *Wokół problemów genezy Polskiej Partii Robotniczej. Uwagi w związku z pracą Mariana Malinowskiego: Geneza PPR*. Warszawa 1972

„referatu ideologicznego", wokół którego koncentrowała się treść całego zeszytu[147]. Ale pojawiały się także i takie teksty, które wywoływały dyskusję i budziły dezaprobatę odbiorców. Tak stało się np. w 1974 roku, gdy na łamach „Zarania Śląskiego" A. Szefer opublikował artykuł stanowiący efekt prowadzonych przez niego w Federalnym Archiwum Wojskowym we Freiburgu badań nad obroną Katowic w 1939 roku[148]. Tekst zawierał w aneksach fragmenty dzienników bojowych 3. Odcinka Straży Granicznej, w których w zwięzły, wojskowy sposób opisano walki o miasto, a przedstawione informacje podważały ugruntowany w ówczesnej świadomości obraz obrony Katowic z 3 września, wskazując na zdecydowanie mniejsze znaczenie obrońców i późniejszą niż uznawana przez polskich historyków datę wkroczenia do miasta. Jak odnotowuje Grzegorz Bębnik, ukazanie się owego tekstu spowodowało towarzysko-naukowy ostracyzm autora i wprowadziło nieco zamieszania do naukowej debaty nad tą problematyką[149]. Poszukiwania właściwej linii pisma kontynuowano w 1975 roku, kiedy ogłoszono jego kolejną modyfikację (obejmującą zmianę Rady Redakcyjnej, jej funkcji i profilu kwartalnika na ponadregionalny), ale jeszcze w tym samym roku poważną dyskusję członków Rady Naukowej Instytutu wywołało ukazanie się zeszytu 3. pisma, w którym nie znalazł się ani jeden fragment odwołujący się do problematyki Górnego Śląska[150]. Gdy nowym redaktorem został H. Rechowicz, kierowany przezeń periodyk charakteryzował się odtąd dwiema cechami: każdy kolejny zeszyt zaczynał się od „przemówienia" Z. Grudnia, w każdym też starano się uwzględniać maksymalnie pełny przegląd dokonań górnośląskiego środowiska akademickiego[151].

Wraz z rozbudową Instytutu powiększano jego ofertę wydawniczą. W 1972 roku zapoczątkowano nową serię pod nazwą „Związki Zagłębia Dąbrowskiego z Górnym Śląskiem" (jej redaktorem został H. Rechowicz). Wśród pierwszych tytułów, jakie ukazały się w jej ramach, znalazły się *Związki Zagłębia Dąbrowskiego z Górnym Śląskiem w świetle badań archeologicznych* R. Jamki[152]. Łącz-

(autorstwa J. Walczaka). Całość wieńczył opis konferencji i publikacji pokonferencyjnej w ramach obchodów XXX-lecia PPR (autorstwa J. Grygiela).

[147] W 1973 roku były to teksty: J. Kantyka: *Młodzież Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego w pierwszych szeregach budowniczych władzy ludowej* (z. 1); J. Ziętek: *Ludowe Wojsko Polskie w służbie narodu i socjalizmu* (z. 2); przywołany już wcześniej artykuł J. Kantyka, M. Fazan: *PZPR przewodnią siłą socjalistycznych przeobrażeń* (z. 3) oraz K. Popiołek: *Historyczne badania naukowe w województwie katowickim* (z. 4). Por. K. Heska-Kwaśniewicz: *Przemiany programowe „Zarania Śląskiego" 1907–1987.* „Zaranie Śląskie" 1989, z. 1, s. 37.

[148] A. Szefer: *W 35 rocznicę najazdu hitlerowskiego na Polskę.* „Zaranie Śląskie" 1974, nr 2, s. 228–247.

[149] *Katowice we wrześniu '39.* Wstęp, wybór i oprac. G. Bębnik. Katowice 2006, s. 20. Na temat relacji polsko-zachodnioniemieckich lat siedemdziesiątych XX wieku por. B. Koszel: *Między dogmatyzmem a pragmatyzmem (1971–1989).* W: *Polacy wobec Niemców. Z dziejów kultury politycznej Polski 1945–1989.* Red. A. Wolff-Powęska. Poznań 1993, s. 94–109.

[150] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/84, k. 186, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 10 stycznia 1975 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/84, k. 80, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 28 listopada 1975 roku.

[151] K. Heska-Kwaśniewicz: *Przemiany programowe „Zarania Śląskiego"*…, s. 37–38.

[152] SŚIN 72, s. 24.

nie w 1972 roku ŚIN wydał 46 tytułów, z których za najważniejsze uznawano: z zakresu socjologii – pracę pod redakcją W. Mrozek *Klasa robotnicza województwa katowickiego w ćwierćwieczu Polski Ludowej*, *Problemy socjologiczne województwa katowickiego* W. Mrozek, *Śladami robotniczego awansu. Państwowe Technikum w Bytomiu i jego absolwenci* I. Sokołowskiej, *Przemiany społeczno-kulturalne w województwie katowickim* W. Mrozek; z zakresu badań stosunków międzynarodowych – *Polonia irredenta* A. Niemojewskiego, *Polska – NRD – Watykan a status quo w Europie Środkowej* R. Buchały; z zakresu badań ekonomicznych – *Zgodność planów zjednoczeń i przedsiębiorstw* F. Piontka i *Polityka społeczna w regionach przemysłowych* J. Pietruchy. Najliczniejszą grupę stanowiły oczywiście opracowania historyczne, wśród nich za najistotniejsze uznawano prace na temat XX-wiecznej historii regionu: ósmy tom *Studiów i materiałów z dziejów województwa katowickiego w Polsce Ludowej* (przygotowany w ramach obchodów rocznicy powstania PPR), *Historię Śląska* K. Popiołka, książkę J. Chlebowczyka *Karol Śliwka i towarzysze walki*, J. Pabisza *Walka klasy robotniczej województwa śląskiego w okresie wielkiego kryzysu gospodarczego*, J. Kantyki *Z dziejów ruchu socjalistycznego na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w latach hitlerowskiej okupacji* oraz *XXX-lecie PPR w województwie katowickim*, P. Dobrowolskiego *Ugrupowania separatystyczne na Górnym Śląsku i w Cieszyńskiem*, oraz opracowania z pogranicza niemcoznawstwa: J. Pietrzykowskiego *Hitlerowcy w powiecie częstochowskim* i R. Hrabara *„Polenlager". Niemieckie obozy dla Polaków na Śląsku w czasie II wojny światowej*[153]. Zgodnie z założeniami kreowania przez Instytut propartyjnej wizji przeszłości regionu, tematyka PPR odgrywała w publikacjach historycznych absolutnie wiodącą rolę. Najważniejszym z autorów tego typu opracowań pozostawał z pewnością H. Rechowicz, który np. przygotowując hagiograficzną wręcz syntezę PPR *W V Obwodzie*, prowadził nad jej ostateczną wersją konsultacje (korzystając z dostępnych udogodnień wydawniczych w ramach techniki tzw. małej poligrafii, mógł pierwotnie wydać tzw. makietę pracy, by następnie poprawiony egzemplarz przekazać do druku w grudniu 1972 roku). Słusznie spodziewano się, że „[b]ędzie to jedno z najpoważniejszych osiągnięć wydawniczych Instytutu"[154]. Zgodnie z realizowaną już w poprzedniej dekadzie strategią kontynuowano opracowywanie monografii miast i powiatów województwa. W ramach tej serii w 1972 roku wydano dwie publikacje: J. Kantyki i A. Targa

[153] SŚIN 72, s. 23; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/82, k. 55, Ważniejsze wydarzenia w Instytucie w czasie od 26 stycznia do 18 lutego 1972 (załącznik do protokołu posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego dnia 18 lutego 1972 roku); AP Kat., ŚIN, sygn. 1/82, k. 50, Ważniejsze wydarzenia w Instytucie od 18 lutego 1972 do 24 marca 1972 roku (załącznik do protokołu z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 24 marca 1972 roku); AP Kat., ŚIN, sygn. 1/82, k. 42, Ważniejsze wydarzenia w Instytucie w czasie od 24 marca br. do 11 maja 1972 roku (załącznik do protokołu z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 11 maja 1972 roku).

[154] SŚIN 72, s. 24. „Intuicja" nie zawiodła autora – praca *Polska Partia Robotnicza w Śląsko-Dąbrowskim Obwodzie* została nagrodzona dwukrotnie – nagrodą I stopnia ministra nauki, szkolnictwa wyższego i techniki oraz nagrodą II stopnia ministra obrony narodowej. Por. SŚIN 73, s. 29.

Mikołów. Zarys rozwoju miasta oraz pracę pod redakcją J. Jarosa *Lubliniec. Zarys rozwoju powiatu*, w 1973 roku zaś ukazało się opracowanie zredagowane przez J. Chlebowczyka, poświęcone Cieszynowi[155].

Kolejne lata przyniosły nieznaczny spadek wydanych pozycji. W 1973 roku ukazało się 29 tytułów (19 pozycji zwartych, 5 zeszytów naukowych, 5 pozycji ciągłych), w 1974 roku – 30 (23 pozycje zwarte, 3 pozycje ciągłe oraz 4 zeszyty naukowe). Corocznie udawało się publikować w ramach serii wydawniczych: w 1973 roku w serii wydawniczej „Związki Zagłębia Dąbrowskiego z Górnym Śląskiem" wydano kolejne 2 tomy: W. Długoborskiego *Więź ekonomiczna między Zagłębiami Górnośląskim i Dąbrowskim w epoce kapitalizmu (do 1877 roku)* oraz J. Ziemby *Po obu stronach Brynicy. Społeczno-polityczne związki Zagłębia Dąbrowskiego z Górnym Śląskiem w okresie kapitalizmu*, w 1974 roku pracę J. Kantyki *Śląsk i Zagłębie Dąbrowskie w jednym województwie*[156]. W 1973 roku wprowadzono kolejną nowość w ramach działalności wydawniczej – rozpoczęto publikacje monografii zakładów przemysłowych województwa. Już w 1974 roku udało się wydać 3 pozycje tego typu. W dalszym ciągu ukazywało się wiele prac na temat najnowszej historii Górnego Śląska i Zagłębia (niezmiennie też miały one propagandowy charakter). Do najważniejszych publikacji 1974 roku władze ŚIN zaliczały: *Ludzie trzydziestolecia. Sylwetki zasłużonych dla województwa katowickiego* (pod redakcją H. Rechowicza), *W pierwszym szeregu. 30 lat organów bezpieczeństwa i porządku w województwie katowickim* (redagowane przez J. Kantykę), biografię *Bolesław Bierut 1892–1956* (autorstwa H. Rechowicza) oraz przywoływaną już pracę tego samego autora *Polska Partia Robotnicza w województwie śląsko-dąbrowskim*. Wykaz najważniejszych publikacji Instytutu uzupełniały dwie pozycje o nieco innym charakterze: *Źródła do dziejów powstań śląskich* (w opracowaniu J. Przewłockiego i W. Zielińskiego) oraz – w serii prac popularnych – *Społeczno-gospodarczy rozwój województwa katowickiego* (J. Pietruchy)[157]. W ofercie wydawniczej ŚIN czasem pojawiały się jednak prace, których tematyka i sposób przygotowania były wolne (albo prawie wolne) od ideologicznej presji i „wychowawczej" roli. Przykładem jest m.in. wydana w 1975 roku przez J. Chlebowczyka jedna z najważniejszych jego publikacji pt. *Procesy narodowotwórcze we wschodniej Europie Środkowej w dobie kapitalizmu*[158]. Oceniając dokonania wydawnicze ŚIN w pierwszej połowie lat siedemdziesiątych XX wieku, trzeba podkreślić znaczną liczbę wydanych pozycji

[155] SŚIN 72, s. 24; SŚIN 73, s. 30; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/82, k. 55, Ważniejsze wydarzenia w Instytucie w czasie od 26 stycznia do 18 lutego 1972 roku (załącznik do protokołu posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego dnia 18 lutego 1972 roku).

[156] SŚIN 73, s. 30.

[157] SŚIN 74, s. 29–30.

[158] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/84, k. 106, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 17 października 1975 roku; K. Nowak: *Życiorys Profesora*. W: *Józef Chlebowczyk – badacz procesów narodowotwórczych w Europie XIX i XX wieku*. Red. M.W. Wanatowicz. Katowice 2007, s. 10.

(łącznie w latach 1971–1975 ukazało się blisko 170 tytułów, z czego 19 stanowiły kolejne tomy „Zarania Śląskiego”[159]), pojawienie się różnorodnej oferty zarówno w ramach podstawowych dyscyplin akademickich uprawianych w Instytucie, jak i wychodzących serii wydawniczych. Pamiętać jednak należy o ogromnej roli propagandowej wielu wydanych prac (zwłaszcza historycznych). Ich zadaniem było budowanie nowej pamięci historycznej, zgodnej z oczekiwaniami władz partyjno-państwowych[160].

Początek lat siedemdziesiątych XX wieku, stanowiący w relacjach PRL z innymi państwami (także Europy Zachodniej) „nowe otwarcie”, przyniósł zwiększenie częstotliwości wyjazdów pracowników ŚIN za granicę. Tylko w 1971 roku uczestniczyli oni w sześciu spotkaniach: w Opawie (odbywające się w maju spotkanie w związku z 50. rocznicą powstania Komunistycznej Partii Czechosłowacji oraz współorganizowane przez Hutę im. Gottwalda w Ostrawie kolokwium na temat wpływu zakładu przemysłowego na tworzenie się i przeobrażenia struktury regionów przemysłowych), Ostrawie (czerwcowe seminarium poświęcone metodologicznym problemom koncepcji rozwoju miast), Güstlow (zorganizowana w październiku przez Pädagogisches Instytut konferencja poświęcona problematyce dydaktyczno-wychowawczej w szkołach wyższych), w Wiedniu (listopadowe sympozjum na temat „Człowiek i planowanie w obszarach miejskich”), w Paryżu (listopadowa sesja naukowa na Sorbonie dotycząca rozwoju regionów przemysłowych). Podobnie jak do tej pory, ŚIN współpracował głównie z placówkami z krajów demokracji ludowej – czechosłowackimi: IŚ (Slezským Ústavem ČSAV) w Opawie, Wydziałem Pedagogicznym (Pedagogická Fakultą) i Instytutem Rozwoju Miast (Ústavem pro vyzkum rozwoje měst) w Ostrawie; radzieckimi: Instytutem Słowianoznawstwa i Bałkanistyki Akademii Nauk w Moskwie i Instytutem Historycznym USRR w Kijowie; wschodnioniemieckimi: Instytutem Nauk Społecznych (Institut für Gesellschaftswissenschaften) przy KC SED w Berlinie oraz Instytutem Łużyckich Badań Ludoznawczych (Institut za sebrsky ludospyt) w Budziszynie. Nowością było podjęcie starań o nawiązanie współpracy z ośrodkami zachodnioniemieckimi – w tym celu na zaproszenie Fundacji im. A. Humboldta na przełomie czerwca i lipca 1971 roku w RFN przebywała oficjalna delegacja ŚIN (H. Rechowicz oraz S. Wysocki). Jak odnotowano,

> Wizyta ta posiadała charakter informacyjny, a jej celem było przeprowadzenie rozmów z różnymi instytucjami, zajmującymi się rozwojem współpracy naukowej oraz prowadzącymi badania naukowe. Między innymi w czasie pobytu w NRF przeprowadzono rozmowy z przedstawicielami następujących instytucji: Deutscher Akademi-

[159] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/84, k. 21, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 9 lutego 1976 roku.

[160] Na temat problematyki pamięci historycznej por. np. D. Malczewska-Pawelec, T. Pawelec: *Rewolucja w pamięci historycznej. Porównawcze studia nad praktykami manipulacji zbiorową pamięcią Polaków w czasach stalinowskich*. Kraków 2011.

scher Austauschdienst, Westdeutsche Rektorenkonferentz, Deutsche Forschungsgemeinscharft, Inter-Nationes w Bonn – Bad Godsbergu i Herder Institut w Marburgu[161].

Poza kurtuazyjnymi spotkaniami wyjazd nie przyniósł jednak Instytutowi wymiernych korzyści.

Współdziałanie z partnerami z krajów socjalistycznych w kolejnych latach nabierało rozmachu. Kontynuowano współpracę naukową z ośrodkami z Czechosłowacji, która obejmowała wymianę planów naukowo-badawczych, bezdewizową (co w ówczesnych realiach stanowiło ważną cechę) wymianę pracowników, udział w sesjach i konferencjach oraz wymianę publikacji. Z władzami ostrawskiego Wydziału Pedagogicznego (reprezentowanymi przez prodziekana Jana Neisera) zorganizowano nawet spotkanie (21 marca 1972 roku), podczas którego ustalono m.in. zwiększenie limitów bezdewizowej wymiany pracowników. Nawiązano także nowe kontakty z kolejnymi placówkami czechosłowackimi: Centrum Techniki Obliczeniowej ONZ w Bratysławie, Instytutem Planowania Przestrzennego w Pradze oraz Instytutem Architektury i Urbanistyki w Bratysławie[162]. W mniejszym wymiarze (przede wszystkim przez udział w sesjach i konferencjach) utrzymywano współpracę z ośrodkami w ZSRR oraz NRD. Nadal podejmowano próby nawiązania współpracy z placówkami z Europy Zachodniej, a ściślej z Instytutem Rozwoju Społecznego w Saarbrücken (RFN), Wyższą Szkołą Pedagogiczną z Dortmundu (RFN), Wydziałem Prawa Międzynarodowego Uniwersytetu w Paryżu (Francja) oraz z Państwowym Ośrodkiem Badań Naukowych przy Uniwersytecie Nauk Humanistycznych w Strasburgu (Francja)[163]. Podobnie jak w minionym okresie, próba „otwarcia na Zachód" placówki „wychowania w duchu socjalizmu" napotykała jednak trudności.

Efektem współpracy międzynarodowej ŚIN było pojawianie się w jego murach kolejnych zagranicznych badaczy, z których część wygłaszała odczyty lub prelekcje. Tylko w 1972 roku w Instytucie wystąpili m.in. Aleksander I. Sobolew z moskiewskiego Instytutu Marksizmu-Leninizmu (ZSRR) z wykładem na temat *Problemów metodologii międzynarodowego ruchu komunistycznego* i redaktor Peter Kalb (RFN), mówiący o *Opinii publicznej NRF wobec układów NRF – PRL*; w 1973 – Iwan I. Kostiuszko (ZSRR) z wykładem *Organizacja badań historycznych w Związku Radzieckim – problemy warsztatowe* oraz zastępca dyrektora Instytutu Współczesnego Kapitalizmu Akademii Nauk ZSRR w Moskwie J.W. Szysz-

[161] SŚIN 71, s. 19–21; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/149, k. 101–104, Umowa o współpracy pomiędzy Slezským ústavem ČSAV w Opavie (dalej: Śląskim Instytutem) i Śląskim Instytutem Naukowym – Instytutem Naukowo-Badawczym w Katowicach na 1971 rok, podpisana w dniu 12 stycznia 1971 roku w Katowicach; *Kronika Śląskiego Instytutu Naukowego. Lipiec–grudzień 1971.* „Zaranie Śląskie" 1972, nr 1–2, s. 187.

[162] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/82, k. 50, Ważniejsze wydarzenia w Instytucie od 18 lutego 1972 do 24 marca 1972 roku (załącznik do protokołu z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 24 marca 1972 roku).

[163] SŚIN 72, s. 20–21; SŚIN 74, s. 26; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/132, k. 3, Umowa o współpracy ŚIN z Instytutem Łużyckich Badań Ludoznawczych w Budziszynie.

kow (ZSRR), przybliżający *Problematykę więzi monopoli zachodnioeuropejskich*; a w 1974 roku – Joachim Streisand (NRD), który omawiał pracę pt. *Nation und Nationalstaat in der neueren deutschen Geschichte*[164].

ŚIN wizytowali także inni goście z zagranicy, reprezentujący zarówno ośrodki naukowo-badawcze Europy Zachodniej, jak i krajów demokracji ludowej, a także politycy i dziennikarze. Wizytówkę – nowy rodzaj socjalistycznej placówki humanistycznych i społecznych badań naukowych – w latach 1971–1974 licznie odwiedzili m.in. goście z Niemiec Zachodnich: redaktor Rudolf Maerker z Bonn, socjolog Joachim Matthes z Uniwersytetu w Bielefeld, dyrektor archiwum w Koblencji Heinz Boberack, Ekkehard Buchhofer z Instytutu Geografii Uniwersytetu Kilońskiego, rektor Wyższej Szkoły Pedagogicznej z Dortmundu Rudolf Schridde, G. Schlaga (deputowany zachodnioniemieckiej SPD), Carl Schweitzer (poseł do Bundestagu z ramienia SPD). Pozostali goście przybyli z Węgier (dyrektor Instytutu Nauk Społecznych Węgierskich Związków Zawodowych Kotlaj Gyul), ZSRR (Taisija A. Kudrina, dyrektor Instytutu Badawczego Kultury w Moskwie), Czechosłowacji (dziekan Pedagogickiej Fakulty z Ostrawy J. Neiser) oraz Francji (Thomas Lowit, reprezentujący CNAM – Laboratoire de sociologie du travail et de relations professionelles z Paryża)[165]. W maju 1974 roku w Instytucie gościł ponownie urodzony w Polsce naukowiec Bronisław Wojtun z Point Park College Pittsburgh (USA)[166]. Oficjalnie spotkania były okazją do wymiany informacji i wzajemnych doświadczeń, w praktyce stanowiły dla władz możliwość zaprezentowania „marksistowskiego ośrodka badań", a w przypadku badaczy z krajów kapitalistycznych także prowadzenia ich inwigilacji.

Jednym z ważniejszych zadań Instytutu był przez cały okres jego istnienia udział pracowników naukowo-badawczych w sesjach i konferencjach naukowych, spośród których w latach 1971–1975 w 12 przypadkach ŚIN był organizatorem lub współorganizatorem[167]. Początek lat siedemdziesiątych XX wieku przyniósł zin-

[164] SŚIN 72, s. 35; SŚIN 73, s. 42; SŚIN 74, s. 25; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/82, k. 55, Ważniejsze wydarzenia w Instytucie w czasie od 26 stycznia do 18 lutego 1972 roku (załącznik do protokołu posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego dnia 18 lutego 1972 roku); AP Kat., ŚIN, sygn. 1/82, k. 42, Ważniejsze wydarzenia w Instytucie w czasie od 24 marca br. do 11 maja 1972 roku (załącznik do protokołu z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 11 maja 1972 roku); AP Kat., ŚIN, sygn. 1/84, k. 236, Ważniejsze wydarzenia w Śląskim Instytucie Naukowym od 12 lutego do 18 października 1974 roku.

[165] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/82, k. 64, Ważniejsze wydarzenia w Instytucie od 18 grudnia 1971 roku do 25 stycznia 1972 roku (załącznik nr 1 do protokołu z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 25 stycznia 1972 roku); AP Kat., ŚIN, sygn. 1/82, k. 83, Informacja o ważniejszych wydarzeniach w Instytucie w okresie od ostatniego posiedzenia Rady Naukowej (załącznik nr 1 do protokołu z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego dnia 3 listopada 1971 roku); *Kronika Śląskiego Instytutu Naukowego. Lipiec–grudzień 1971…*, nr 1–2, s. 187; SŚIN 73, s. 23; SŚIN 74, s. 25; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/84, k. 236, Ważniejsze wydarzenia w Śląskim Instytucie Naukowym od 12 lutego do 18 października 1974 roku.

[166] IPN Ka, sygn. 0024/28, t. 2, k. 28, Notatka służbowa dot. spotkania z t. w. ps. „Wiktor" z 28 maja 1974 r.

[167] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/84, k. 21, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 9 lutego 1976 roku.

tensyfikowanie badań nad promowaną przez władze partyjno-państwowe wizją historii w XX wieku. Pierwsza grupa spotkań poświęcona była tematyce regionalnej, głównie dotyczącej okresu dwudziestolecia międzywojennego. W taki sposób zainicjowano działalność konferencyjną w 1971 roku – w kwietniu odbyła się sesja poświęcona obchodom 50. rocznicy III powstania śląskiego. Jej współorganizatorami byli: Uniwersytet Śląski oraz IŚ w Opolu, a zgodnie z propozycjami KW PZPR nadano jej ogólnopolski charakter. O randze sesji świadczyli m.in. zaproszeni goście: zastępca członka Biura Politycznego KC PZPR, minister oświaty i szkolnictwa wyższego H. Jabłoński, pierwsi sekretarze KW w Katowicach (Z. Grudzień) i Opolu (J. Kadryś), przewodniczący prezydiów WRN (J. Ziętek oraz J. Buziński), członkowie Sekretariatu i Egzekutywy KW PZPR, rektorzy i pracownicy naukowi wyższych uczelni i instytutów naukowych oraz liczna grupa weteranów powstań śląskich. W czasie sesji wygłoszono sześć referatów: T. Jędruszczak *Rola powstań śląskich w kształtowaniu się państwowości polskiej po I wojnie światowej*, H. Rechowicz *Społeczno-polityczna ocena powstań śląskich w minionym 50-leciu*, K. Popiołek *Miejsce powstań śląskich w walkach o społeczne i narodowe wyzwolenie narodu polskiego*, J. Kokot *Plebiscyt górnośląski*, J. Przewłocki *III powstanie śląskie a sprawa państwowej przynależności Górnego Śląska* oraz W. Zieliński *Społeczno-polityczna aktywność mas górnośląskich w latach plebiscytu i powstań śląskich*[168]. Wybór tematu spotkania nie dał jeszcze pełnej okazji do kreowania nowej pamięci historycznej (choć np. wystąpienia H. Rechowicza i K. Popiołka były prekursorskie w tym względzie). Wśród innych zbieżnych tematycznie konferencji współorganizowanych przez ŚIN wymienić można przygotowane wraz z Zarządem Okręgowym ZBoWiD w Katowicach w czerwcu 1972 roku sympozjum poświęcone „50. rocznicy przyłączenia części Górnego Śląska do Macierzy", podczas którego referaty wygłosili: W. Zieliński (na temat procesu integracji), W. Długoborski (na tematy gospodarcze) oraz W. Szewczyk (o rozwoju kultury i oświaty w województwie śląskim w okresie II RP). Sympozjum podsumował H. Rechowicz[169].

Druga grupa ważnych działań ŚIN wiązała się z realizacją „marksistowskich badań humanistycznych i społecznych" i obejmowała kilka przedsięwzięć mających na celu kształtowanie nowego sposobu postrzegania przeszłości. Jednym z nich była przygotowana w październiku 1971 roku dwudniowa konferencja naukowa na temat „Imperialistycznej polityki dezintegracji ideologicznej wobec polskiego społeczeństwa socjalistycznego i jej przeciwdziałania". Udział w niej

[168] SŚIN 71, s. 17; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/120, b.p. (zawartość całej teczki dotyczy przygotowań i przebiegu konferencji); AP Kat., ŚIN, sygn. 1/35, k. 167, Protokół zebrania Komitetu Organizacyjnego sesji naukowej 50-lecia III powstania śląskiego z 23 marca 1971 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/120 (cała zawartość teczki dotyczy organizacji i przebiegu konferencji z okazji 50. rocznicy III powstania śląskiego); M. Fic: *Rocznice powstańcze w Polsce Ludowej*. „Szkice Archiwalno-Historyczne" 2011, nr 8, s. 95–96; AP Kat., KW PZPR, W. Prop., sygn. 146, k. 6, 66–67, Informacja o stanie przygotowań do obchodów 50-tej rocznicy Powstania Śląskiego i 26 rocznicy Dnia Zwycięstwa na terenie woj. kat.; Scenariusz Sesji Naukowej w 50 rocznicę III powstania śląskiego.

[169] Por. Biblioteka Śląska w Katowicach (dalej: B. Śl.), zbiory specjalne, sygn. R 1781 III/2, k. 40, Zaproszenie na sympozjum 22 czerwca 1972 r.

wzięli przedstawiciele nauk społecznych i politycznych z całego kraju, działacze partyjni i dziennikarze. Przygotowano siedem wystąpień, referaty wygłosili: A. Werblan (ówczesny wicemarszałek Sejmu PRL i znaczący polityk PZPR) *Krytyka imperialistycznej strategii dezintegrowania państw i narodów systemu socjalistycznego*, J. Kolczyński (wówczas dyrektor Ośrodka Badań Stosunków Wschód – Zachód) *Współczesny antykomunizm jako doktryna konfrontacji imperializmu z socjalizmem*, W. Szewczyk *Antykomunizm i antypolskość we współczesnej literaturze zachodnioniemieckiej jako forma kształtowania „obrazu socjalizmu" wśród społeczeństw zachodnich*, W. Knobelsdorf *Oddziaływanie ideologiczno-propagandowe Radia „Wolna Europa" i stosunek do niego wybranych kręgów młodzieży województwa katowickiego*, generał F. Szlachcic (minister spraw wewnętrznych) *Taktyka działań głównych ośrodków imperialistycznej dywersji wobec Polski Ludowej w warunkach roku 1971*, R. Frelek (kierownik Wydziału Zagranicznego KC PZPR, były dyrektor Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych) *Pozycja NRF we froncie walki ideologicznej z socjalizmem w dobie rewolucji naukowo-technicznej i tworzenie systemu zbiorowego bezpieczeństwa w Europie* oraz B. Schmidt-Kowalski *Program VIII Plenum KC PZPR oraz wytyczne o dalszy socjalistyczny rozwój PRL jako podstawa dynamicznego przeciwdziałania ideologicznej dywersji imperializmu*[170].

Podobny charakter miało spotkanie ze stycznia 1972 roku, przygotowane w ramach obchodów 30. rocznicy powstania PPR. W sesji uczestniczyli licznie zgromadzeni goście z kraju (wśród nich, co podkreślano, „aktywiści PZPR z terenu całego kraju") i z zagranicy: Paweł M. Kaleniczenko z Instytutu Historii Akademii Nauk USRR w Kijowie, Iwan Chrenow i Walentyna Parsadanowa z Instytutu Słowianoznawstwa i Bałkanistyki Akademii Nauk w Moskwie, Otokar Káňa, Josef Vytiska i Andělín Grobelný z IŚ w Opawie oraz Reinhold Jeske z Instytutu Nauk Społecznych przy KC SED w Berlinie. Uroczystej inauguracji sesji dokonał H. Rechowicz, a w imieniu Egzekutywy KW PZPR w Katowicach przemawiał Z. Grudzień. Przygotowano sześć referatów, stanowiących kolejny wkład historyków-marksistów w kreowanie przeszłości. Wygłosili je: H. Rechowicz *Miejsce PPR w dziejach polskiego ruchu robotniczego*, W.K. Kowalski (PAN) *Przyjaźń polsko-radziecka dewizą pepeerowskiego programu rozwoju Polski*, W. Zastawny oraz J.W. Gołębiowski (obaj z Wyższej Szkoły Nauk Społecznych) *Pepeerowski program uprzemysłowienia kraju*, N. Kołomejczyk (Centralne Archiwum KC PZPR) *PPR kuźnią kadr budowniczych Polski Ludowej*, W. Wołczew (Uniwersytet Śląski) *PPR organizatorką frontu narodowego na Śląsku* oraz J. Kantyka *Rola PPR w skupieniu młodzieży wokół programu budownictwa socjalistycznego*. Zwracano uwagę, że konferencji towarzyszyła długa „dyskusja", podczas której „oprócz naukowców polskich głos również zabrali obecni na obradach naukowcy zagraniczni oraz

[170] SŚIN 71, s. 17; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/82, k. 85–89, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego, odbytego w dniu 17 września 1971 roku; RG: *Udział Śląskiego Instytutu Naukowego w kampanii przed VI zjazdem…*, s. 184.

weterani ruchu robotniczego, którzy podzielili się z przedstawicielami nauki swoimi wspomnieniami z tamtych lat". Wśród inicjatyw towarzyszących wymieniano wręczenie 19 pracownikom naukowym zajmującym się badaniami nad dziejami ruchu robotniczego okolicznościowych odznak oraz wystawę instytutowego dorobku naukowego w zakresie badań nad dziejami klasy robotniczej Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego[171]. Wyraźnie propagandowy charakter miała także ostatnia z konferencji ŚIN w 1972 roku, zorganizowana z okazji 50-lecia powstania ZSRR w dniach 15–16 grudnia jako efekt współpracy ŚIN i Uniwersytetu Śląskiego. W sesji uczestniczyli reprezentanci władz partyjnych: Z. Grudzień, A. Werblan, J. Ziętek, sekretarze KW PZPR w Katowicach: J. Grygiel i S. Cieślik, oraz goście ze Związku Radzieckiego: Piotr N. Pospiełow (członek Prezydium Akademii Nauk ZSRR), Jurij A. Poljakow, Nikołaj A. Gniewuszew oraz konsul ZSRR w Krakowie Michaił Nowiczkow. W trakcie konferencji referaty wygłosili: A. Werblan (wicemarszałek Sejmu PRL) *Rola i miejsce Związku Radzieckiego we współczesnym świecie*, J.W. Gołębiowski (WSNS) *KPZR a międzynarodowy ruch robotniczy*, W. Zastawny (WSNS) i J. Pietrucha (ŚIN) *Kształtowanie się nowego modelu polityki społeczno-ekonomicznej ZSRR*, J. Kantyka wraz z J. Przewłockim (ŚIN) *Historyczne znaczenie zwycięstwa państwa radzieckiego nad faszyzmem w drugiej wojnie światowej*, M. Grabania (Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Katowicach) wraz z L. Cichym (ŚIN) *Regionalne aspekty współpracy gospodarczej z ZSRR* oraz E. Zwierzchowski (Uniwersytet Śląski) *Radzieckie doświadczenia w zakresie form ustrojowych*[172]. Przedstawiony wykaz pozwala zauważyć, że wśród prelegentów konferencji „ideologicznych" wykształciła się grupa stałych mówców, szczególnie związanych z KC PZPR (A. Werblan, W. Zastawny, J.W. Gołębiowski), wspomagana przez lokalnych badaczy-marksistów.

Trzeci rodzaj spotkań dotyczył tematów, które nie wychwalały wprost dokonań PRL i ZSRR, lecz pośrednio przedstawiały osiągnięcia realnego socjalizmu i ich wpływ na nową, lepszą rzeczywistość. Tak było w przypadku dwóch konferencji z 1973 roku. 24 maja 1973 roku (w ramach obchodów 50-lecia Biblioteki Śląskiej) przy udziale Uniwersytetu Śląskiego i ŚIN zorganizowano sympozjum popularnonaukowe „Rola bibliotekarstwa w wielkoprzemysłowym środowisku robotniczym". Referaty wygłosili na nim: W. Zieliński *Rola książki polskiej i czytelnictwa w procesie kształtowania świadomości narodowej na Górnym Śląsku na przełomie XIX i XX wieku*, A. Szefer *Pięćdziesiąt lat działalności Biblioteki Śląskiej w służbie regionu*, W. Goriszowski *Przegląd badań nad czytelnictwem na Śląsku oraz uwagi metodologiczne na temat tych badań*, A. Gładysz *Bibliotekarstwo i czytelnictwo*

[171] SŚIN 72, s. 14–15; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/82, k. 64, Ważniejsze wydarzenia w Instytucie od 18 grudnia 1971 roku do 25 stycznia 1972 roku (załącznik nr 1 do protokołu z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 25 stycznia 1972 roku); W. Zieliński: *Sprawozdanie z sesji naukowej poświęconej XXX rocznicy powstania Polskiej Partii Robotniczej.* „Zaranie Śląskie" 1972, z. 1–2, s. 174–183.

[172] SŚIN 72, s. 17; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/83, k. 149, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 27 marca 1973 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/122 (cała zawartość teczki dotyczy organizacji i przebiegu konferencji „50 lat ZSRR").

w rejonie wielkoprzemysłowym wobec wymagań rewolucji naukowo-technicznej oraz S. Siekierski *Czytelnictwo młodzieży pracującej w przemyśle*. Drugą z konferencji, o których mowa, zorganizowały w dniach 13–14 grudnia 1973 roku ŚIN i Uniwersytet Śląski w ramach obchodów Roku Nauki Polskiej. Spotkanie zostało zatytułowane „Rola nauk społecznych w humanizacji środowiska wielkoprzemysłowego", udział w nim wzięli badacze z innych ośrodków naukowych w kraju (Warszawy, Wrocławia, Poznania), a także przedstawiciele zakładów przemysłowych z województwa katowickiego. Przemówienie inauguracyjne wygłosił sekretarz KW PZPR w Katowicach S. Cieślik, który „Podkreślił rolę nauk społecznych i humanistycznych w środowisku wielkoprzemysłowym, ich współuczestnictwo w budowie ustroju socjalistycznego w Polsce Ludowej, a także wskazał na konieczność dalszego rozwoju nauk społecznych oraz ich ściślejszego zespolenia z praktyką przy rozwiązywaniu wielu złożonych problemów społecznych i gospodarczych"[173]. Obrady w części plenarnej objęły trzy wystąpienia: J. Kantyki *O dalszą integrację nauk społecznych i humanistycznych w województwie katowickim*, M. Wierzbickiego *Kształcenie kadr humanistycznych – stan, potrzeby, perspektywy, zadania* oraz J. Kossaka *Nauki humanistyczne a kształtowanie modelu kultury socjalistycznej*. W dalszej części konferencji uczestnicy kontynuowali obrady w dwóch sekcjach: pierwszej – dotyczącej kształcenia świadomości socjalistycznej oraz literatury i językoznawstwa, drugiej – związanej z tematami wychowania, oświaty, kultury i postępu społecznego oraz pedagogiki i socjologii[174].

Podobnie wyglądała sytuacja w 1974 roku. W dniach 19–20 maja na Uniwersytecie Śląskim odbyło się sympozjum naukowe z udziałem historyków polskich i radzieckich, zorganizowane przez Polsko-Radziecką Komisję Historyczną, Instytut Krajów Socjalistycznych PAN, Uniwersytet Śląski oraz ŚIN. Spotkanie poświęcono „osiągnięciom socjalistycznej industrializacji" w obu krajach. Zainaugurował je sekretarz KW PZPR Zdzisław Legomski. W trakcie obrad głos zabierało 17 naukowców, wśród których znalazł się także dyrektor ŚIN z wystąpieniem *Rola klasy robotniczej Śląska i Zagłębia w utrwalaniu władzy ludowej*. Druga konferencja zorganizowana została przez ŚIN wspólnie z WOPP i Międzywojewódzką Szkołą Partyjną, a jej tematem przewodnim były kwestie patriotyzmu i internacjonalizmu. Referaty zaprezentowali: Z. Grudzień (*Znaczenie patriotyzmu i internacjonalizmu w polskim i międzynarodowym ruchu robotniczym*), H. Rechowicz (*Patriotyzm i internacjonalizm proletariacki podstawowym elementem programu i działania marksistowsko-leninowskiej partii polskiej klasy robotniczej*), B. Podgrodzki (*Patriotyzm i internacjonalizm proletariacki jako elementy świadomości społeczeństwa socjalistycznego*), W. Iskra (*Polityczna i ekonomiczna integracja państw obozu socjalistycznego jako wyraz praktycznej realizacji patriotyzmu i internacjonalizmu proletariackiego*). Trzecia z konferencji,

[173] SŚIN 73, s. 16–18.

[174] Ibidem, s. 18; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/123 (cała zawartość teczki dotyczy organizacji i przebiegu sympozjum).

pt. „Podstawowe czynniki dynamicznego rozwoju województwa katowickiego ze szczególnym uwzględnieniem ROW", odbyła się 20 listopada 1974 roku w ramach obchodów 30-lecia powstania Polski Ludowej. Jej organizatorami byli ŚIN oraz Komitet Powiatowy PZPR w Rybniku. W sesji ŚIN reprezentowali m.in.: J. Pietrucha (*Społeczno-gospodarczy rozwój ROW*), S. Żmuda (*Warunki naturalne ROW*), L. Cichy (*Kierunki i efekty polityki inwestycyjnej ROW*) oraz liczna grupa młodych pracowników Instytutu (S. Krawczyk, K. Królikowski, H. Chmal, A. Tchórz, E. Paździor oraz A. Stachoń) prezentująca komunikaty[175].

Oprócz wymienionych przedsięwzięć organizowano także spotkania poświęcone tematyce niemieszczącej się w dokonanym podziale. W maju 1972 roku odbyło się robocze spotkanie dotyczące „Wielkiego kryzysu gospodarczego w latach 1929–1935 i jego społecznych konsekwencji". W konferencji uczestniczyli badacze spoza Górnego Śląska, a także goście z IŚ w Opawie. Wygłoszono sześć referatów: Z. Landau (Uniwersytet Warszawski) *Wielki kryzys gospodarczy i jego społeczne konsekwencje*, W. Długoborski (Uniwersytet Śląski) *Kryzys gospodarczy na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim na tle ogólnopolskim*, J. Jaros (ŚIN) *Kryzys gospodarczy w polskim przemyśle węglowym*, E. Kopeć (Uniwersytet Śląski) *Problem stratyfikacji środowisk robotniczych w okresie wielkiego kryzysu*, M.W. Wanatowicz (ŚIN) *Aspekty polityki socjalnej w okresie wielkiego kryzysu* oraz A. Hrebenda (ŚIN) *Zachowania społeczne środowisk robotniczych w latach wielkiego kryzysu*. W komentarzu do sprawozdania zapisano: „obok podsumowania dotychczasowego dorobku naukowego wysunięto szereg nowych, ciekawych wniosków, poddano krytyce wiele utartych poglądów, które nie znalazły potwierdzenia w świetle najnowszych badań"[176]. Spotkanie rok później w Rybniku-Kamieniu poświęcone było problematyce dróg wodnych w makroregionie południowym. Organizatorami były oprócz ŚIN oraz IŚ w Opolu także Komisja Odry, Polski Komitet Gospodarki Wodnej NOT w Warszawie, Zjednoczenie Żeglugi Śródlądowej i Stoczni Rzecznych we Wrocławiu[177]. W kwietniu 1975 roku ŚIN wraz z Uniwersytetem Śląskim zorganizował natomiast ogólnopolskie seminarium pt. „Świadomość historyczna jako czynnik narodowotwórczy"[178].

Oprócz uczestnictwa w przedsięwzięciach Instytutu jego pracownicy brali udział w wielu inicjatywach organizowanych przez inne podmioty. Rokrocznie licznie uczestniczyli w konferencjach krajowych (w analizowanym okresie m.in. w Białej koło Sulejowa, Chylicach koło Warszawy, Częstochowie, Katowicach, Krakowie, Lublinie, Mysłowicach, Nowym Sączu, Opolu, Poznaniu, Rudzie Śląskiej, Szklarskiej Porębie, Toruniu, Warszawie, we Wrocławiu, w Zabrzu i Zielonej Górze). Coraz częściej gościli także poza granicami PRL – w latach 1971–1975 naj-

[175] SŚIN 74, s. 18–20.

[176] SŚIN 72, s. 16.

[177] SŚIN 73, s. 17.

[178] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/84, k. 136, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 17 maja 1975 roku.

częściej wyjeżdżali: R. Buchała (w omawianym okresie przebywał m.in. w Rzymie, Moskwie, Dortmundzie i Londynie), J. Pietrucha (gościł w Wiedniu, Budapeszcie, Saarbrücken, Warnie oraz USA), W. Knobelsdorf (w Bochum i Wiedniu) i S. Wysocki (w Halle i Bonn). Jednorazowe wyjazdy odbyli: J. Kantyka (do Moskwy), W. Mrozek (do Helsinek), J. Jaros, I. Sroka i H. Rola (do Opawy) oraz A. Molenda (do Ostrawy). Zatrudnieni w ŚIN pracownicy współdziałali także ze znaczącymi ogólnopolskimi gremiami (m.in. z warszawskim Instytutem Filozofii i Socjologii PAN, Polskim Instytutem Spraw Międzynarodowych, IŚ w Opolu, Ministerstwem Nauki, Techniki i Szkolnictwa Wyższego, Ministerstwem Pracy, Płac i Spraw Socjalnych, Ministerstwem Spraw Zagranicznych oraz Okręgową Komisją Badania Zbrodni Hitlerowskich w Katowicach). Brali też udział w posiedzeniach Zespołu Rzeczoznawców Gospodarki Wodnej i Ochrony Powietrza GOP[179].

Na początku lat siedemdziesiątych XX wieku w Instytucie poprawiły się warunki rozwoju naukowego. Przede wszystkim ŚIN rozszerzył swe uprawnienia – otrzymał ostatecznie prawo doktoryzowania z zakresu nauk politycznych (jako jedyna placówka w województwie)[180]. Wojewódzkie władze partyjne doceniając to wydarzenie, pisały o „stworzeniu optymalnych warunków dla badaczy innych niż historia dziedzin" wobec rosnącego zapotrzebowania na badania politologiczne i znaczącego poparcia i pomocy w tych staraniach, udzielonych przez wojewódzkie władze partyjne i państwowe oraz Instytut Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego i Instytut Nauk Społecznych Politechniki Śląskiej[181]. Sytuacja w tym względzie wydawała się zresztą szczególnie korzystna, ponieważ w 1973 roku na terenie województwa katowickiego kadra naukowa z zakresu nauk politycznych obejmowała zaledwie 51 pracowników (w tym 7 samodzielnych), a władze wojewódzkie postulowały podwojenie tej liczby w ciągu kolejnych dwóch lat[182]. By sprostać oczekiwaniom władz, już w grudniu 1971 roku przy ŚIN utworzono Studium Nauk Politycznych[183].

[179] SŚIN 71, s. 18; SŚIN 72, s. 18–20; SŚIN 73, s. 22–23; SŚIN 74, s. 23–25; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/82, k. 55, Ważniejsze wydarzenia w Instytucie w czasie od 26 stycznia do 18 lutego 1972 (załącznik do protokołu posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego dnia 18 lutego 1972 roku); AP Kat., ŚIN, sygn. 9/148, k. 39, Pismo W. Mrozek do dyrekcji ŚIN z 3 lutego 1972 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/124; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/168, k. 102, Pismo prezesa ZNP Bolesława Grzesia do dyrektora ŚIN H. Rechowicza z 2 października 1973 r.; *Kronika Śląskiego Instytutu Naukowego. Lipiec–grudzień 1971…,* nr 1–2, s. 188; M. Kubista: *Kronika Śląskiego Instytutu Naukowego za 1973…*, s. 196.

[180] SŚIN 80, s. 5; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/26, k. 5, Notatka w sprawie statusu i działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w okresie 1934–1983; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/52, k. 2, Protokół z posiedzenia Walnego Zebrania Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 21 kwietnia 1971 r.; I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego…*, s. 79.

[181] AP Kat., KW PZPR/Pos. Egz., sygn. 301/IV/588, k. 45, Program dalszego rozwoju Śląskiego Instytutu Naukowego (załącznik do protokołu nr 14 z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach w dniu 15 czerwca 1971 r.).

[182] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/83, k. 102, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 31 maja 1973 roku.

[183] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/35, k. 129, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego, odbytego w dniu 13 grudnia 1971 roku.

W marcu 1972 roku podjęto kolejną – i tym razem nieudaną – próbę rozszerzenia uprawnień nadawania stopnia doktora w dziedzinie nauk socjologicznych. Dyrekcja Instytutu przygotowała stosowny wniosek w sprawie wystąpienia do PAN, który zyskał poparcie członków Rady Naukowej ŚIN (zwłaszcza związanego z naukami socjologicznymi P. Rybickiego)[184]. Wydział Nauk Społecznych PAN poinformował jednak Instytut, że wobec istnienia w kraju pięciu placówek prowadzących przewody doktorskie z zakresu socjologii oraz nikłego, w jego ocenie, zapotrzebowania w zakresie tej dyscypliny, nie widzi możliwości postawienia wniosku o rozszerzenie zakresu posiadanych przez ŚIN uprawnień[185].

Mimo braku uprawnień w dziedzinie socjologii także ten kierunek został uwzględniony w tworzonych w ramach ŚIN seminariach doktoranckich. W 1971 roku działało nadal łącznie siedem seminariów, które prowadzili: K. Popiołek, H. Rechowicz, J. Chlebowczyk, J. Jaros, W. Mrozek, J. Pietrucha i W. Knobelsdorf[186]. W kolejnych latach z powodu rotacji kadrowych (przede wszystkim w wyniku przejścia na Uniwersytet Śląski H. Rechowicza i W. Mrozek oraz na Politechnikę Śląską W. Knobelsdorfa) część seminariów została wygaszona, a ich liczba ulegała drobnym wahaniom: w latach 1973–1975 seminaria prowadzili: J. Chlebowczyk, K. Popiołek, J. Jaros, H. Rola, J. Kantyka (z historii), J. Pietrucha, G. Kraus, A. Gładysz, J. Kolczyński (z ekonomii i nauk politycznych)[187]. Warto odnotować, że kadra ŚIN podnosiła swoje kwalifikacje nie tylko w strukturach Instytutu – pracownicy uczęszczali na seminaria doktorskie także m.in. do Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Katowicach, na Uniwersytet Śląski i Uniwersytet Jagielloński[188].

Efekty stworzonych możliwości szybko stały się widoczne. Lata siedemdziesiąte XX wieku stanowiły okres intensywnego uzyskiwania przez doktorantów Instytutu stopni. Już w styczniu 1971 roku z rąk przewodniczącego Prezydium WRN w Katowicach J. Ziętka dyplomy doktorskie otrzymali: W. Zieliński, J. Walczak i F. Serafin. W listopadzie tego roku na podobnej uroczystości pierwsze dyplomy z zakresu nauk politycznych wręczono R. Hrabarowi i B. Podgrodzkiemu[189] oraz

[184] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/81, k. 37, Wyciąg z protokołu posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w dniu 24 marca 1972 roku.

[185] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/82, k. 45–46, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 24 marca 1972 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/82, k. 42, Ważniejsze wydarzenia w Instytucie w czasie od 24 marca br. do 11 maja 1972 roku (załącznik do protokołu z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 11 maja 1972 roku).

[186] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/82, k. 4, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 14 grudnia 1972 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/52, k. 2, Protokół z posiedzenia Walnego Zebrania Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 21 kwietnia 1971 r.; SŚIN 71, s. 8; SŚIN 72, s. 8.

[187] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/83, k. 37, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 19 października 1973 roku; SŚIN 73, s. 11.

[188] SŚIN 73, s. 8.

[189] Wręczający dyplomy J. Ziętek podkreślił w swoim wystąpieniu, że Instytut zapracował solidną i wytężoną pracą na zaszczyt nadawania stopni naukowych w naukach politycznych – „dziedzinie nowej, a tak bardzo niezbędnej w dziele ideowego i politycznego wychowania społeczeństwa socjalistycznego". Por. *Kronika Śląskiego Instytutu Naukowego. Lipiec–grudzień 1971…*, s. 186.

z zakresu nauk humanistycznych – M.W. Wanatowicz[190]. W kolejnych latach stan ten się utrzymywał – w 1972 roku dyplomy odebrali Z. Boda-Krężel, I. Sroka, E. Kopeć i Z. Gorczyca. Łącznie w latach 1971–1975 w ŚIN doktoryzowało się 25 osób (poza już wymienionymi byli to: J. Nartowski, A. Molenda, M. Łabuz, M. Wierzbicki, Z. Rabicki, B. Rudnicki, R. Witek, J. Sikorski, E. Kasprów, M. Czarnomski, W. Pluskiewicz, J. Molenda, C. Sputek, H. Witecka, L. Aleksa, J. Mądry i Z. Łempiński). Nowo wypromowani doktorzy wywodzili się z bardzo różnych środowisk, np. Z. Boda-Krężel była pracownikiem Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Katowicach, Z. Gorczyca był kierownikiem Wydziału Propagandy KW PZPR w Katowicach, a M. Wierzbicki reprezentował Kuratorium Oświaty w Katowicach[191].

Mimo wyraźnej „ofensywy" ŚIN na początku lat siedemdziesiątych XX wieku w niektórych przypadkach procedura awansowa doktorantów nadal przebiegała z trudnościami. Tak było np. z zatwierdzeniem stopnia doktora nauk politycznych pracownika Zespołu Adwokackiego nr 5 w Katowicach – R. Hrabara. W opinii rzeczoznawcy, sporządzonej przez F. Ryszkę, można m.in. przeczytać:

> Pod względem merytorycznym [przewód doktorski – M.F.] może budzić jednak pewne wątpliwości, które przedstawiłem w poniższej opinii, a które dotyczą nie tyle samego przewodu, ile kwalifikacji końcowej. 1/ Mgr Roman Hrabar jest znanym i zasłużonym popularyzatorem dziejów okupacji hitlerowskiej. […] By ocenić to najkrócej, jest on zasłużonym historykiem-amatorem, uprawiającym twórczość historyczną, wykonując zawód prawniczy (adwokat w Katowicach). 2/ Rozprawa doktorska mgra Hrabara […] jest typowym przykładem mikrografii historycznej o skali regionalnej, aczkolwiek jest niewątpliwie źródłowo odkrywcza i solidnie udokumentowana materiałem archiwalnym. […] Wydaje mi się jednak nie do przyjęcia nadanie mgrowi Hrabarowi stopnia doktora nauk politycznych. O ile mi wiadomo brak zarówno wyraźnych wytycznych, jak i miarodajnych precedensów w kwestii tej specjalności. Przewód doktorski mgra Hrabara nie może m.[oim] zd.[aniem] stać się takim precedensem, skoro mieści się najwyraźniej w kwalifikacji historyczno-prawnej, mógłby zaś ewentualnie odpowiadać wymogom pracy historycznej. Sądzę, że jest

[190] SŚIN 71, s. 7; *Kronika Śląskiego Instytutu naukowego. Lipiec–grudzień 1971…*, s. 185.

[191] SŚIN 72, s. 7, 32; SŚIN 74, s. 9–11; I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego…*, s. 84; AAN, Gł. Kom. Kwal. przy PAN w W-wie, sygn. 4000, Teczka awansowa W. Zielińskiego; AAN, Gł. Kom. Kwal. przy PAN w W-wie, sygn. 2145, Teczka awansowa Z. Body-Krężel; AAN, Gł. Kom. Kwal. przy PAN w W-wie, sygn. 2757, Teczka awansowa E. Kopcia; AAN, Gł. Kom. Kwal. przy PAN w W-wie, sygn. 2463, Teczka awansowa Z. Gorczycy; *Wstęp*. W: *Społeczeństwo Górnego Śląska, Śląska Cieszyńskiego i Zagłębia Dąbrowskiego w XIX i XX wieku w świetle badań profesor Marii Wandy Wanatowicz*. Red. M. Fic, L. Krzyżanowski, M. Skrzypek. Katowice 2011, s. 10; AAN, Gł. Kom. Kwal. przy PAN w W-wie, sygn. 3828, Teczka awansowa M.W. Wanatowicz; AAN, Gł. Kom. Kwal. przy PAN w W-wie, sygn. 3877, Teczka awansowa M. Wierzbickiego; *Uroczysta promocja w Śląskim Instytucie Naukowym*. „Zaranie Śląskie" 1972, nr 3, s. 308; M. Kubista: *Kronika Śląskiego Instytutu Naukowego za 1973…*, s. 193–194.

to dobra okazja, aby przedyskutować (zwłaszcza wśród przedstawicieli podległych naukowo PAN instytutów regionalnych) merytoryczne kryteria doktoratów różnych humanistycznych specjalności, aby uniknąć obserwowanego ostatnio obniżania się tych kryteriów[192].

Mimo tak surowej oceny 30 sierpnia 1971 roku decyzja o nadaniu stopnia naukowego doktora uprawomocniła się[193]. Przyznać trzeba, że krytyczne uwagi (skutkujące zobowiązaniem autora do wprowadzenia w pracy zmian) formułowane były także w samym ŚIN, również w odniesieniu do działaczy PZPR. Przykładowo, broniący swojej rozprawy doktorskiej w czerwcu 1971 roku, zatrudniony w Międzywojewódzkiej Szkole Partyjnej w Katowicach B. Podgrodzki (m.in. działacz Towarzystwa Krzewienia Kultury Świeckiej) został zobligowany do dokonania zmian w przedstawionej Głównej Komisji Kwalifikacyjnej przy PAN wersji pracy (pt. *Aktywność społeczno-polityczna robotników w środowisku wielkoprzemysłowym*)[194].

Widocznym świadectwem toczącej się rywalizacji w obszarze propagandy i nauki są także tematy podejmowane w ramach awansowych prac doktorskich. O ile w pierwszym okresie istnienia ŚIN można oceniać je jako neutralne, o tyle w początkach lat siedemdziesiątych XX wieku nasiliła się tendencja do opisywania zagadnień mających stanowić elementy nowej pamięci historycznej. Przykładem mogą być tematy przewodów zakończonych w Instytucie w 1972 roku, z czterech prac dwie już w nazwie wskazywały na nowy sposób uprawiania badań historycznych: A. Molenda napisał bowiem rozprawę pt. *Robotnicza Spółdzielnia Spożywców Zagłębia Dąbrowskiego w latach 1919–1939*, M. Łabuz podjął temat *Kopalnia „Paryż" w Dąbrowie Górniczej 1876–1939*[195]. Podobne opracowania powstawały w ramach badań socjologicznych – w 1973 roku J. Sikorski ukończył przewód doktorski (promotorem była W. Mrozek) na podstawie pracy *Społeczne warunki ruchu racjonalizatorskiego robotników w hutnictwie na przykładzie wybranych zakładów*, a E. Kasprów (pisząca pod kierunkiem W. Knobelsdorfa) na podstawie pracy pt. *Społeczne uwarunkowanie autorytetu organizacji ZMS w zakładzie przemysłowym*[196]. Kończąc wątek uzyskiwania awansów naukowych, warto jeszcze zasygnalizować, że Instytut udzielał doktorantom i habilitantom pomocy finan-

[192] AAN, Gł. Kom. Kwal. przy PAN w W-wie, sygn. 2542, b.p., Opinia o uchwale Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach o nadaniu stopnia naukowego doktora mgr Romanowi Hrabarowi z 16 września 1971 r.

[193] Ibidem. Pismo dyrektora Biura Kadr Naukowych i Spraw Osobowych Feliksa Filipka z 17 IX 1971 r.

[194] AAN, Gł. Kom. Kwal. przy PAN w W-wie, sygn. 3337, Teczka awansowa B. Podgrodzkiego. Warto dodać, że praca ta była już wcześniej modyfikowana. W październiku 1969 roku na wniosek KW PZPR w Katowicach zmieniono jej pierwotny temat („Drogi i warunki awansu zawodowego wybranej grupy robotników"). Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/34, k. 70, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w dniu 10 października 1969 roku.

[195] SŚIN 72, s. 32.

[196] SŚIN 73, s. 39; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/83, k. 152–153, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 27 marca 1973 roku.

sowej (stypendialnej), a także wspomagał prowadzenie badań naukowych poza granicami kraju. W omawianym okresie na stypendiach naukowych przebywali m.in.: J. Przewłocki (we Francji), A. Szefer (w RFN) oraz J. Michalik (w ZSRR)[197].

Pozycja ŚIN w pierwszej połowie lat siedemdziesiątych XX wieku była stabilna, a mimo powstania konkurencji w postaci Uniwersytetu Śląskiego rola i znaczenie placówki jako ważnego dla władz „marksistowskiego ośrodka badań" były bezsporne. O ówczesnym sposobie postrzegania ŚIN może zresztą świadczyć przypadek przyjęcia do pracy Edwarda Prusa. Ten były student Wyższej Szkoły Nauk Społecznych przy KC PZPR w sporządzonym w czerwcu 1973 roku piśmie do dyrektora Instytutu napisał:

> żeby nie było nieporozumień (być może stanowić to może przeszkodę) jestem bezpartyjny. Dumny jestem z miana Towarzysz, jestem komunistą i ateistą i wraz z nieliczną grupą bezpartyjnych, którzy ukończyli WSNS dokumentuję, że nie ma u nas podziału społeczeństwa na partyjnych i bezpartyjnych (podział klasowy nadal zachowuje swoją aktualność), że wszyscy obywatele PRL posiadają równe prawa. Jako bezpartyjny byłem jednakowo z członkami partii zaangażowany w realizacji pożytecznych inicjatyw, które służyły i służą wielkości Polski socjalistycznej[198].

Brak dostrzegalnych u progu lat siedemdziesiątych ogólnokrajowych i regionalnych problemów społecznych i politycznych dawał przy tym dość znaczną swobodę i możliwość rozwoju organizacyjnego placówki, z czego skwapliwie korzystano (z pewnością ogromne znaczenie miał fakt, że do połowy dekady polityka ekipy E. Gierka wciąż święciła triumfy, a identyfikacja I sekretarza z Górnym Śląskiem pozwalała na wykorzystywanie tego potencjału dla własnych celów).

ŚIN w 1975 roku był liczącym się ośrodkiem wśród krajowych placówek tego typu. Miał także widoczne i znaczące wsparcie wojewódzkich władz partyjnych i administracyjnych. Po kilkunastu latach istnienia zakończył w omawianym okresie kolejny etap ewolucji, stając się ostatecznie (co wyraźnie widać współcześnie, choć dostrzec można było to już wówczas) formą ideologicznej przybudówki wojewódzkich władz partyjno-państwowych („wydobywającą rewolucyjne i patriotyczne tradycje Śląska i Zagłębia" oraz „przyczyniającą się do lepszego poznania społeczeństwa oraz przemian i procesów, które w nim zachodzą"[199]). Trzeba z całą mocą podkreślić, że Instytut stanowił wówczas w pełni od nich zależne narzędzie badań (historycznych, socjologicznych, ekonomicznych i politologicznych), ale także działań o charakterze ideologicznym i propagandowym oraz instytucję będącą swoistą bazą uzyskiwania awansów naukowych przez działaczy partyjnych różnego szczebla.

---

[197] SŚIN 71, s. 7, 20–21; SŚIN 73, s. 6; H. Rechowicz: *Suum cuique. W dziewięćdziesięciolecie*…, s. 172.

[198] AP Kat., ŚIN, sygn. 9/182, k. 80, Pismo E. Prusa do dyrektora ŚIN z 29 czerwca 1973 r.

[199] Cytat z przemówienia J. Ziętka z kwietnia 1971 roku. Por. *Kronika Śląskiego Instytutu Naukowego. Styczeń–czerwiec 1971*…, s. 608.

Proces przekształcania ŚIN w okresie niespełna dwudziestu lat istnienia można potraktować jako modelowy przykład kształtowania przez władze partyjno-państwowe epoki gierkowskiej instytutów naukowo-badawczych w jednostki zupełnie innego typu. Usiłując wyabstrahować główne cechy tego modelu, można wskazać co najmniej cztery elementy.

Po pierwsze, obsadę personalną – władze z dużą uwagą prowadziły dobór odpowiedniej kadry (zarówno zarządzającej placówką, jak i stanowiącej „zaplecze badawcze"). Kolejni dwaj dyrektorzy ŚIN pierwszej połowy lat siedemdziesiątych XX wieku są zresztą doskonałymi („modelowymi") przykładami osób, które z jednej strony miały potencjał i zadatki na naukowców, z drugiej – były jednak działaczami bezgranicznie oddanymi PZPR i „linii partii"[200]. Warto zresztą przy tej okazji zacytować fragment wypowiedzi M. Orzechowskiego (prominentnego historyka związanego z PZPR), który przywołał obowiązujący wówczas osąd, że „historycy partyjni, zwłaszcza zaangażowani politycznie, mają szczególny obowiązek przestrzegania w swej twórczości »linii partii«, kształtowania »socjalistycznej świadomości historycznej społeczeństwa«, przeciwstawiania się »kontredukacji historycznej opozycji«, upowszechniającej »historyczne fałsze«, gloryfikującej politykę klas posiadających i warstw rządzących przed powstaniem PRL"[201]. Dodawał jednocześnie, że każde odstępstwo od założonego z góry „obowiązku moralno-politycznego" powodowało negatywne reakcje władz i wzbudzało podejrzenie o odejście od „linii partii" i wkraczanie na drogę „rewizjonizmu historycznego". Dość ciekawie tłumaczył przy tym zachowania samych naukowców, wyjaśniając, że wielu z nich nie rezygnując z wyborów ideologicznych, metodologicznych i politycznych, nie chciało rezygnować z rzetelnych, obiektywnych badań naukowych. Pisał: „Sądzili oni (niekiedy naiwnie!), że uda się im w pełni pogodzić wybory ideologiczne i polityczne z dążeniami do prawdy naukowej i przedstawiania procesów historycznych i ich aktorów *sine ira et studio*"[202].

Drugim elementem typowym dla instytutów nowego typu była wyraźna i świadoma zmiana kierunków badawczych. Ideologizacja badań naukowych prowadzonych w ramach centralnego planowania powodowała, że w centrum zainteresowania pojawiły się: historia, socjologia, ekonomia oraz nauki polityczne. W badaniach (przede wszystkim historycznych, ale także pozostałych) podstawą stały się kreowane i drobiazgowo planowane przez władze składniki nowej polityki pamięci historycznej, usuwające w cień wszelkie „zbędne" i „niepożądane" elementy i czyniące podstawowym tematem badań regionalnych „tworzenie się klasy robotniczej, jej położenie, walkę i przemiany organizacyjne ruchu robotniczego" (w tym przypadku Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego)[203].

---

[200] Por. L. Hass: *Pokolenia inteligencji polskiej*. Łowicz 1997, s. 16.

[201] M. Orzechowski: *Partyjnego historyka doświadczenia z cenzurą*. W: *Cenzura w PRL. Relacje historyków*. Oprac. Z. Romek. Warszawa 2000, s. 151.

[202] Ibidem, s. 154–155.

[203] Por. T. Falęcki: *Dzieje Śląska do 1939 roku w „Zaraniu Śląskim"*. „Zaranie Śląskie" 1989, z. 1, s. 120.

Trzecią cechą charakteryzującą nowe instytuty była maksymalnie wszechstronna kontrola władz nad ich strukturą i działaniem. Kontrola ta obejmowała stronę formalną – przez odpowiednio wyselekcjonowany dobór członków rad naukowych (zwłaszcza ich przewodniczących), starannie dobieraną dyrekcję placówek (zwłaszcza dyrektora i kierowników zakładów), nadzór ze strony jednostek partyjnych (zwłaszcza odpowiednich komórek komitetów wojewódzkich PZPR), członkostwo partyjne pracowników i funkcjonowanie w ramach instytutów podstawowych organizacji partyjnych), a także przygotowywanie zatwierdzanych przez władze szczegółowych planów badawczych i silnie rozbudowaną sprawozdawczość. Ale nadzór dotyczył także obszaru „nieformalnego", na który składały się m.in. odpowiednio stosowane instrumenty finansowe, promowanie naukowców prezentujących „właściwy" światopogląd (choćby przez zgody na wyjazdy zagraniczne i publikowanie), pozaprawna i pozamerytoryczna ingerencja w proces uzyskiwania awansu naukowego (jego przyspieszanie bądź hamowanie) czy wreszcie inwigilacja ze strony Służby Bezpieczeństwa (zmuszanie do współpracy zarówno przez groźbę wykorzystania materiałów obciążających inwigilowaną jednostkę, jak i przez obietnice gratyfikacji i pomocy w różnych sytuacjach życiowych).

Czwarty element charakterystyczny dla placówek nowego typu wiązał się z próbą przygotowywania ukształtowanych już w nowych warunkach naukowców-marksistów do pracy w innych jednostkach badawczych i strukturach partyjno-państwowych. Z działaniami tego typu łączy się zresztą dość rozpowszechniony w opisywanym okresie proces uzyskiwania awansów naukowych przez zainteresowanych takim rozwiązaniem działaczy politycznych różnych szczebli i proweniencji (Milicji Obywatelskiej czy aparatu PZPR).

5.2. Wobec nadchodzących zmian (lata 1976–1979)

Wraz ze zbliżającym się końcem dekady lat siedemdziesiątych XX wieku nasilał się kryzys gospodarczy. Reformy ekipy Edwarda Gierka po pierwszym okresie aprobaty wywoływały kolejne protesty znacznej części Polaków. Strajki robotnicze w Radomiu, Ursusie i Płocku w 1976 roku nie były tak silne, jak na Wybrzeżu przed sześciu laty, jednak represje wobec ich uczestników były porównywalne[204]. Przy okazji prowadzonej akcji pacyfikacyjnej społeczeństwo PRL po raz kolejny mogło przekonać się o brutalności władz partyjno-państwowych i bezkarności działań Milicji Obywatelskiej i Służby Bezpieczeństwa. Rok 1976 okazał się jednak przełomowy, jeśli chodzi o stosunek znacznej części społeczeństwa do władz i sposobu funkcjonowania państwa realnego socjalizmu. Coraz wyraźniej

[204] Por. J. Eisler: *„Polskie miesiące" czyli krysys(y) w PRL*. Warszawa 2008, s. 50.

dawała o sobie znać grupa osób gotowych podjąć jawne działania, źle oceniane przez władze. Pierwotnie ograniczały się one do pomocy poszkodowanym przez władze strajkującym: zapewnienia opieki adwokackiej podczas rozpraw sądowych, nawiązania kontaktów z rodzinami aresztowanych, zbiórek pieniędzy i opieki nad bliskimi kiedy skazani odbywali wyroki. Ale działania tworzącej się opozycji z czasem zaczęły obejmować także inne sfery. 23 czerwca 1976 roku wystosowano „Apel do społeczeństwa i władz PRL", który podpisało 14 osób cieszących się w społeczeństwie dużym autorytetem (m.in. Jan Józef Lipski, Antoni Pajdak, Józef Rybicki, ks. Jan Zieja, Edward Lipiński, Aniela Steinsbergowa, Jerzy Andrzejewski, Antoni Macierewicz i Jacek Kuroń). W apelu jego sygnatariusze ogłosili potrzebę wzajemnej solidarności i pomocy społeczeństwa, czemu sprzyjać miało zawiązanie Komitetu Obrony Robotników (KOR). Od tego momentu KOR stał się pierwszą od wielu lat jawną organizacją polityczną, stanowiącą realny problem dla władzy. Kolejna tego typu struktura powstała po podpisaniu przez władze PRL „Aktu Końcowego Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie" (w Helsinkach w 1975 roku). Ponieważ jako sygnatariusz aktu władze PRL zobowiązywały się do przestrzegania praw człowieka, opozycja w Polsce podjęła decyzję o utworzeniu następnej jawnej organizacji, której celem miało być monitorowanie sposobu przestrzegania praw obywatelskich przez władze. 23 marca 1977 roku kilkanaście osób, w tym Andrzej Czuma i Leszek Moczulski, podpisało „Apel do społeczeństwa polskiego", w którym poinformowano o zawiązaniu Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela (ROPCiO). Organizacja ta powstała w wyniku różnic w ocenie perspektyw, poglądów oraz odwołań do tradycji ideowych między strukturami KOR a resztą opozycji: KOR był naturalną kontynuacją ugrupowań lewicowo-liberalnych oraz tzw. katolików personalistycznych, ROPCiO natomiast nawiązywał do tradycji piłsudczykowsko-niepodległościowych oraz nurtów chadeckich i obozu narodowego. Powstanie tych dwu organizacji dało początek zmianom. Z jednej strony coraz większa aktywność części Polaków (odradzającego się powoli społeczeństwa obywatelskiego), z drugiej – pojawiające się różnice w poglądach twórców poszczególnych struktur opozycyjnych doprowadziły do utworzenia w latach 1977–1979 w różnych częściach kraju nowych organizacji: Ruchu Młodej Polski, Konfederacji Polski Niepodległej, Studenckich Komitetów Solidarności, Towarzystwa Kursów Naukowych, Tymczasowego Komitetu Obrony Chłopskiej itp. W roku 1978 powstał w Katowicach pierwszy Wolny Związek Zawodowy, idea ta kontynuowana była na Wybrzeżu (w Gdańsku i Szczecinie). W działalność społeczną zaczęły angażować się osoby, które silnie wpłynęły na późniejsze wydarzenia Sierpnia 1980 roku[205]. Trzeba podkreślić, że sytuacja końca lat siedemdziesiątych XX wieku generowała negatywne zjawiska społeczne, polityczne, dodatkowo wzmacniając istniejące trudności ekonomiczne. Krótki

[205] Por. np.: J. Neja: *Grudzień 1981 roku w województwie katowickim.* Katowice 2011, s. 9–11; M. Fic: *Rola polskiej muzyki „nowofalowej" w walce o odzyskanie suwerenności w 1989 roku*. W: *Polska droga do wolności. Rok 1989. Polityka – edukacja – kultura*. Red. M. Białokur, J. Raźniewska, K. Stecka. Toruń–Opole 2009, s. 96.

rys opisywanego okresu służyć ma ukazaniu realiów, które pośrednio wpływały na funkcjonowanie ŚIN, stanowiąc o jego obszarze badań, ale także o trwaniu przy dotychczasowej linii programowej – mimo zmian w światopoglądzie części pracowników czy wreszcie nasilających się trudności natury ekonomicznej.

Ale początek 1976 roku nie zwiastował jeszcze żadnych szczególnych wydarzeń. W wydanym w tym roku przez ŚIN opracowaniu zbiorowym pt. *Katowice i ich dzieje i kultura na tle regionu* znalazła się informacja:

> Uniwersytet Śląski wespół ze Śląskim Instytutem Naukowym – placówką o przedwojennych tradycjach, koncentrującą swoją działalność naukowo-badawczą głównie na problematyce historycznej, socjologicznej i ekonomicznej regionu – stanowi w tym sercu przemysłowym Polski, jakim są Katowice, instytucjonalną bazę, niezbędnie potrzebną nie tylko dla samego rozwoju nauk humanistycznych i społecznych, lecz także dla szeroko pojętej humanizacji całego życia społecznego regionu, podlegającego z racji swej struktury gospodarczej jakże silnym tendencjom technicystycznym. Do niedawna tylko przemysłowe, handlowe i urzędnicze Katowice przemieniły się w ważny ośrodek naukowy, z nowym w tym mieście środowiskiem ludzi nauki i młodzieży akademickiej. […] Wspomniany już Śląski Instytut Naukowy rozwija intensywnie badania regionalne, wzbogacając wszechstronnie wiedzę o tej części naszego kraju i udostępniając ją w licznych publikacjach, a także popularyzując w „Zaraniu Śląskim", własnym kwartalniku[206].

Równie optymistycznie przyszłość Instytutu widzieli naukowcy związani z jego Radą Naukową. Stojący na jej czele Ryszard Frelek jeszcze w 1979 roku podkreślał wyjątkowość sytuacji, mówiąc m.in.: „w żadnym innym regionie kraju nie ma tak dogodnych warunków do prowadzenia badań nad rozwojem klasy robotniczej i jej roli w przeobrażeniach społeczno-gospodarczych, przeobrażeniach świadomości społecznej regionu czy kształtowania modelu kultury w środowiskach robotniczych jak na terenie woj.[ewództwa] katowickiego"[207]. Wskazywał także, że działalność prowadzona przez Instytut winna służyć potrzebom ponadregionalnym.

Druga połowa lat siedemdziesiątych XX wieku przyniosła kolejne zmiany w kierownictwie placówki. W sierpniu 1977 roku, po blisko pięciu latach pełnienia obowiązków dyrektora, ze stanowiska ustąpił J. Kantyka[208], a jego miejsce

---

[206] *Katowice i ich dzieje i kultura na tle regionu*. Red. W. Mrozek. Warszawa 1976, s. 298.

[207] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/85, k. 87, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 6 czerwca 1979 roku.

[208] Były dyrektor nie zerwał jednak współpracy z ŚIN (jako powód podawano „potrzebę zabezpieczenia ciągłości prac zespołu"), kontynuując pracę w wymiarze 1/2 etatu. Por.: AP Kat., ŚIN, sygn. 9/76, k. 22, Pismo pierwszego zastępcy wojewody Z. Gorczycy do Departamentu Kadr i Zatrudnienia Ministerstwa Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki z 17 maja 1978 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/76, k. 32, Pismo ministra nauki, szkolnictwa wyższego i techniki Janusza Górskiego do J. Kantyki z 29 sierpnia 1977 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/28, k. 2, Dyrekcja ŚIN w latach 1957–1982 (skład osobowy).

zajął J. Siemianowicz[209]. Ze względu na fakt, że nowy dyrektor był aktywnym działaczem partyjno-państwowym (pełnił m.in. obowiązki kierownika Wydziału Nauki i Oświaty KW PZPR w Katowicach, wykładowcy Międzywojewódzkiej Szkoły Partyjnej, a bezpośrednio przed objęciem funkcji – także wicedyrektora do spraw ogólnych ŚIN), jego wybór należy oceniać jako decyzję o utrzymaniu dotychczasowego kierunku działalności Instytutu, choć za symptom nadciągających przeobrażeń uznać można, że miejsce dużo publikującego historyka-marksisty zajął ekonomista, skoncentrowany raczej na administrowaniu[210]. Zmiana na szczycie wymuszała dalszą modyfikację składu władz. I tak, w Kolegium Instytutu znaleźli się: dotychczasowy zastępca dyrektora do spraw naukowych J. Pietrucha, dotychczasowy wicedyrektor do spraw ekonomicznych R. Grzywa, nowym wicedyrektorem do spraw ogólnych został zaś M. Strzoda. Kierownikami poszczególnych zakładów byli: Zakładu Badań Historycznych – J. Chlebowczyk (do 31 sierpnia 1977 roku, od 1 września zastąpiony przez J. Kantykę), Zakładu Badań Socjologicznych – G. Kraus, Zakładu Badań Politycznych – B. Schmidt-Kowalski, a Zakładu Badań Ekonomicznych – J. Pietrucha. Główną księgową pozostawała Z. Sroka, a kierownikiem działu wydawniczego – J. Kita[211]. W 1978 roku zmienił się kierownik Zakładu Badań Historycznych: po J. Kantyce obowiązki kierownika przejął od 1 października dotychczasowy zastępca, W. Zieliński (którego nowym zastępcą został z kolei od 1 grudnia J. Walczak)[212]. Następne zmiany w kierownictwie i strukturze placówki nastąpiły relatywnie szybko – 16 kwietnia 1979 roku[213]. Tego dnia J. Siemianowicza (który odszedł do Śląskiej Akademii Medycznej) zastąpił socjolog B. Jałowiecki. Niespełna miesiąc przed ustąpieniem ze stanowiska J. Siemianowicz został oceniony przez współpracowników pozytywnie, wskazywano m.in., że „potrafił stworzyć bardzo dobrą atmosferę w kierowanym zespole ludzkim", był „zawsze życzliwym doradcą w rozwiązywaniu wielu problemów wynikających w realizowanych pracach naukowo-badawczych", a jego osobę cechowała „znajomość i fachowość zagadnień"[214]. Z kolei nowy dyrektor miał już za sobą okres pracy w Instytucie (lata 1968–1974), bezpośrednio przed objęciem nowej funkcji był zatrudniony na Uniwersytecie Śląskim, gdzie od września 1978 roku pełnił obowiązki prorektora do spraw wychowawczych. We wniosku wojewody katowickiego zawarto charakterystykę kandydata, zgodnie z którą atutami B. Jałowieckiego były:

[209] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/28, k. 2, Dyrekcja ŚIN w latach 1957–1982 (skład osobowy).

[210] Por.: „*Wyrósł z dobrego drzewa…*"…, s. 292; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/85, k. 111, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 23 marca 1979 roku; T. Szafron, R. Miłoch: *Międzywojewódzka Szkoła Partyjna…*, s. 132.

[211] SŚIN 76, s. 6–7; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/28, k. 4, Dyrekcja ŚIN w latach 1957–1982 (skład osobowy).

[212] SŚIN 78, s. 9.

[213] AP Kat., ŚIN, sygn. 9/68, k. 48, Pismo wojewody Z. Legomskiego do B. Jałowieckiego z 14 kwietnia 1979 r.

[214] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/85, k. 110, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 23 marca 1979 roku.

wykształcenie (magisterium z historii, doktorat z zakresu nauk humanistycznych i habilitacja z nauk socjologicznych); konsekwencja w planowaniu i organizacji pracy oraz egzekwowaniu i kontroli jej realizacji; inteligencja i umiejętność jasnego formułowania sądów; prezentowanie zdecydowanego stanowiska; pełnienie funkcji lektora KW PZPR i członka Plenum Komitetu Uczelnianego PZPR przy Uniwersytecie Śląskim. Co ciekawe, wniosek zawierał też kilka uwag krytycznych, dotyczyły one: niewystarczającego doświadczenia w kierowaniu ludźmi i współpracy z nimi; nieumiejętności właściwego oceniania proporcji spraw istotnych i drobnych (nazbyt dużego przywiązywania wagi do tych drugich) oraz zbyt mało wykazywanej chęci dyskutowania[215]. Mimo tych zarzutów kandydatura B. Jałowieckiego została 3 kwietnia 1979 roku zaaprobowana przez Wydział Kadr KW PZPR w Katowicach[216].

Wraz z objęciem obowiązków przez nowego dyrektora i jego zastępców wprowadzony został podział „tematyczny" na stanowisku wicedyrektora do spraw naukowych. Za pion ekonomiczno-socjologiczny odpowiadał odtąd J. Pietrucha, za historyczno-politologiczny zaś – nowy wicedyrektor W. Wołczew. Zlikwidowano natomiast stanowisko wicedyrektora do spraw ogólnych, które do 15 kwietnia obejmował M. Strzoda. Od tego samego dnia nowym sekretarzem naukowym Instytutu została I. Sroka[217]. Zmiany dotyczyły również struktury administracyjnej – 1 września 1979 roku swą funkcję przestała pełnić długoletnia księgowa Z. Sroka, na której miejsce przyjęto M. Wuwer[218]. Wraz ze zmianami na stanowiskach dyrektorskich analogicznych przesunięć dokonano w obsadzie kierowniczej niektórych zakładów (nowym kierownikiem w Zakładzie Badań Socjologicznych w miejsce G. Krausa został L. Aleksa). Tym samym skład Kolegium ŚIN końca dekady lat siedemdziesiątych XX wieku był następujący: dyrektor B. Jałowiecki, wicedyrektor do spraw naukowych w pionie ekonomiczno-socjologicznym oraz kierownik Zakładu Badań Ekonomicznych J. Pietrucha, wicedyrektor do spraw naukowych w pionie historyczno-politologicznym oraz kierownik Zakładu Badań Politycznych W. Wołczew, wicedyrektor do spraw ekonomicznych R. Grzywa, sekretarz naukowy I. Sroka, kierownik Zakładu Badań Historycznych W. Zieliński, kierownik Zakładu Badań Socjologicznych L. Aleksa, kierownik działu wydawniczego

[215] AP Kat., ŚIN, sygn. 9/68, k. 73, Pismo podsekretarza stanu w Ministerstwie Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki Stanisława Czajki do wojewody Z. Legomskiego z 15 maja 1979 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/68, k. 81–82, Wniosek wojewody Z. Legomskiego w sprawie powołania tow. Bohdana Jałowieckiego na stanowisko Dyrektora Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach z 23 marca 1979 r.

[216] AP Kat., ŚIN, sygn. 9/68, k. 80, Pismo kierownika Wydziału Kadr KW PZPR w Katowicach G. Zawadzkiej do wojewody Z. Legomskiego z 3 kwietnia 1979 r.

[217] *Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za 1979 rok. Plan naukowo-badawczy na 1980 rok*. Katowice 1979, s. 4; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/28, k. 4–5, Dyrekcja ŚIN w latach 1957–1982 (skład osobowy); AP Kat., ŚIN, sygn. 1/85, k. 86, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 6 czerwca 1979 roku.

[218] SŚIN 79, s. 6.

oraz I sekretarz POP J. Kita, prezes Rady Zakładowej ZNP E. Prus oraz główna księgowa M. Wuwer[219].

W 1979 roku przeprowadzono kolejną reorganizację struktury organizacyjnej Instytutu. Nowy dyrektor B. Jałowiecki w Zakładzie Badań Socjologicznych utworzył Pracownię Socjologii Przemysłu, zaproponował także powołanie dwóch nowych komórek: Pracowni Dokumentacji (zwanej też Pracownią Informacji Naukowej), której kierownikiem został T. Sobczyk[220], oraz Międzyzakładowej Pracowni Analiz i Ekspertyz (działającej od 1 maja 1979 roku pod kierunkiem M. Fazana)[221]. W konsekwencji dokonanych zmian podział ŚIN przedstawiał się następująco: w Zakładzie Badań Ekonomicznych (kierownik J. Pietrucha, zastępca L. Cichy) istniały trzy pracownie – Gospodarki Regionalnej (kierownik L. Cichy), Polityki Społecznej (kierownik J. Pietrucha) oraz Osadnictwa i Badań Kartograficznych (kierownik S. Żmuda); Zakład Badań Historycznych pozostał jednolity (kierownik W. Zieliński, zastępca J. Walczak); Zakład Badań Politycznych (kierownik do 30 marca B. Schmidt-Kowalski, od 30 marca W. Wołczew, zastępca S. Wysocki) podzielony na Pracownię Badań Wewnątrzpolitycznych (kierownik od 1 kwietnia 1979 roku S. Jędrocha) oraz Pracownię Badań Stosunków Międzynarodowych (kierownik S. Wysocki); Zakład Badań Socjologicznych (kierownik do 15 kwietnia 1979 roku G. Kraus, od tego dnia – L. Aleksa, zastępcy: do 15 kwietnia L. Aleksa, po tym dniu A. Linert) dzielił się na dwie pracownie: Socjologii Przemysłu (kierownik do 1 maja L. Aleksa, od tego dnia – K. Sajdok) oraz Socjologii Kultury (kierownik A. Linert)[222].

Zmiany personalne objęły także Radę Naukową ŚIN, w kwietniu 1978 roku powołano bowiem nowy jej skład na kolejną kadencję (tabela 11)[223].

[219] Ibidem, s. 40.

[220] Pracownia funkcjonowała od 1 września 1979 roku do 27 listopada 1980 roku. Jej utworzenie postulowano jeszcze w 1971 roku, tłumacząc chęcią „lepszego służenia potrzebom władz politycznych i gospodarczych województwa", a za cel stawiając „gromadzenie, systematyzowanie i problemowe przetwarzanie wiedzy o regionie, głównie zagadnień demograficznych, gospodarczych, społecznych, socjalnych itp.". Pierwotnie planowana struktura miała obejmować działy: historyczny (dokumenty, mikrofilmy), ludności i zatrudnienia (dokumentujący strukturę społeczną i polityczną), warunków bytowych ludności (gromadzenie materiałów z zakresu dochodów i wydatków ludności, sytuacji mieszkaniowej, zdrowotnej itp.), gospodarki województwa (materiały m.in. nt. inwestycji, produkcji, eksportu), kultury, oświaty i nauki. Szerzej por. AP Kat., KW PZPR /Pos. Egz., sygn. 301/IV/588, k. 47, Program dalszego rozwoju Śląskiego Instytutu Naukowego (załącznik do protokołu nr 14 z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach w dniu 15 czerwca 1971 r.). Zob.: SŚIN 79, s. 4–5; SŚIN 80, s. 8.

[221] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/36, k. 157, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 26 kwietnia 1979 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/36, k. 155, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 7 maja 1979 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/85, k. 86, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 6 czerwca 1979 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/41, k. 170, Pismo dyrektora ŚIN B. Jałowieckiego do M. Fazana z 10 maja 1979 r.

[222] SŚIN 79, s. 4–5; SŚIN 80, s. 8.

[223] Odpowiedzialnym za przygotowanie propozycji składu Rady Naukowej ŚIN do akceptacji przez odpowiednie komórki KW PZPR w Katowicach w 1977 roku był J. Siemianowicz. AP Kat., KW PZPR Kat., Pos. Sekr., sygn. 350/V/50, k. 7, Protokół z posiedzenia Sekretariatu KW PZPR w Katowicach z dnia 13 maja 1977 r.

Tabela 11. Skład Rady Naukowej ŚIN w 1978 roku

Lp.	Imię i nazwisko	Reprezentowana placówka	Funkcja
1	2	3	4
1.	Ryszard Frelek	KC PZPR – sekretarz	przewodniczący
2.	Alojzy Melich	PAN oddział w Katowicach – prezes	zastępca przewodniczącego
3.	Henryk Rechowicz	Uniwersytet Śląski – rektor	zastępca przewodniczącego
4.	Leszek Borcz	Politechnika Śląska	członek
5.	Rudolf Buchała	ŚIN	członek
6.	Józef Chlebowczyk	Filia Uniwersytetu Śląskiego w Cieszynie	członek
7.	Leszek Cichy	ŚIN	członek
8.	Stanisław Czajka	KC PZPR Warszawa, Ministerstwo Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki	członek
9.	Zdzisław Gorczyca	Urząd Wojewódzki w Katowicach	członek
10.	Jan Kantyka	Uniwersytet Śląski	członek
11.	Janusz Kolczyński	Śląskie Wydawnictwo Prasowe – Redakcja „Trybuny Robotniczej" w Katowicach	członek
12.	Stanisława Kozłowska	KW PZPR Katowice	członek
13.	Gabriel Kraus	ŚIN	członek
14.	Władysław Kwaśniewicz	Uniwersytet Jagielloński	członek
15.	Gerard Labuda	Instytut Zachodni w Poznaniu	członek
16.	Adam Łopatka	PAN Warszawa	członek
17.	Zbigniew Messner	Akademia Ekonomiczna w Katowicach	członek
18.	Wanda Mrozek	Uniwersytet Śląski	członek
19.	Witold Nawrocki	Uniwersytet Śląski	członek
20.	Jerzy Pietrucha	ŚIN	członek
21.	Józef Popkiewicz	Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu	członek
22.	Bolesław Reiner	Instytut Śląski w Opolu	członek
23.	Jerzy Rokita	Akademia Ekonomiczna w Katowicach	członek
24.	Henryk Rola	ŚIN	członek
25.	Mieczysław Stańczyk	Międzyuczelniany Instytut Nauk Ekonomicznych i Społecznych w Częstochowie; Politechnika Częstochowska	członek
26.	Jan Szczepański	Instytut Filozofii i Socjologii PAN w Warszawie	członek

cd. tab. 11

1	2	3	4
27.	Wilhelm Szewczyk	Śląskie Wydawnictwo Prasowe – Redakcja „Poglądów" w Katowicach	członek
28.	Jan Wałach	Urząd Wojewódzki w Bielsku-Białej	członek
29.	Wsiewołod Wołczew	ŚIN	członek
30.	Włodzimierz Wesołowski	KW PZPR Katowice	członek
31.	Władysław Zastawny	Wyższa Szkoła Nauk Społecznych przy KC PZPR w Warszawie	członek
32.	Stefan Żmuda	ŚIN	członek

Źródło: *Śląski Instytut Naukowy w Katowicach. Sprawozdanie z działalności za 1978 rok…*, s. 10, 30–31.

W 1979 roku grono członków Rady Naukowej powiększyło się o Władysława Lubasia (dyrektora Instytutu Języka Polskiego Uniwersytetu Śląskiego, I sekretarza Komitetu Uczelnianego PZPR na Uniwersytecie Śląskim), B. Jałowieckiego (ŚIN) oraz W. Zielińskiego (ŚIN)[224]. Analizując skład personalny tego gremium, można stwierdzić, że wśród jej członków dostrzegalna stała się swoista zmiana parytetu: w porównaniu do poprzednich składów zmalała rola środowiska historycznego i socjologicznego, wzrosła natomiast nauk ekonomicznych i politycznych. Jednocześnie znaczącą grupę członków stanowili byli i obecni pracownicy Instytutu, swoją obecność zaznaczyli także reprezentanci władz partyjnych i państwowych.

W drugiej połowie lat siedemdziesiątych XX wieku coraz wyraźniej uwidaczniały się trudności, z jakimi nie radzili sobie pracownicy ŚIN. Główny problem wydaje się prosty do zdiagnozowania – była nim coraz trudniejsza sytuacja kadrowa, której z pewnością nie sprzyjały wprowadzone w 1976 roku zmiany w wynagradzaniu pracowników[225]. Efekt zmian był taki, że w połowie dekady lat siedemdziesiątych sytuacja kadrowa ŚIN, ze względu na zbyt małą liczbę samodzielnych pracowników naukowych, przestała odpowiadać wymogom ustawowym. Stosowne upomnienie tego dotyczące w maju 1976 roku przesłał nawet minister nauki, szkolnictwa wyższego i techniki Sylwester Kaliski. W odpowiedzi władze Instytutu tłumaczyły zaistniałą sytuację przejściem części pracowników z Instytutu do pracy na Uniwersytecie Śląskim (zwracano jednak uwagę na dalszą ich współpracę z ŚIN), prognozowały również (nadmiernie optymistycznie) relatywnie szybkie uzupełnienie niedoborów kadrowych awansami pracowników – w latach 1976–1977 przewidywano awanse na samodzielnych pracowników naukowych 7 osób[226]. Tymczasem tylko w tych latach ŚIN opuściło

[224] SŚIN 79, s. 9, 38.

[225] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/35, k. 1–4, Protokół Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 16 lipca 1976 roku.

[226] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/84, k. 56, Pismo do ministra nauki, szkolnictwa wyższego i techniki z 3 czerwca 1976 roku.

kolejnych 25 pracowników naukowo-badawczych, na miejsce których przyjęto 16 osób (rozpoczynających dopiero pierwszą pracę, bezpośrednio po studiach). Z łącznej liczby 64 zatrudnionych w Instytucie w 1977 roku aż 11 osób nie pracowało w ŚIN dłużej niż dwa lata[227]. Dlatego sytuacja kadrowa była dla kolejnych kierujących ŚIN główną bolączką. W sprawozdaniu za 1978 rok odnotowano, że poprawa stanu zatrudnienia uznawana była za podstawowy warunek, od którego uzależniano „pełne zabezpieczenie realizacji zadań planowych Instytutu". Wskazywano na prostą zależność między brakiem możliwości obsadzenia wszystkich zaplanowanych tematów a stosunkowo dużym ruchem kadrowym oraz „czasowymi przerwami w pracy" powodowanymi obowiązkiem odbycia służby wojskowej lub urlopami macierzyńskimi[228]. Sposobem rozwiązania kłopotów miało stać się „wzmocnienie potencjału naukowego […] w drodze rozwoju własnej kadry, jak i przyciągania wybitnych naukowców z innych ośrodków naukowych w Polsce"[229]. Próby pozyskania badaczy z innych ośrodków, jeżeli w ogóle były podejmowane (na co brak dziś potwierdzenia w zachowanych źródłach), okazały się nieskuteczne. I nic w tym przypadku nie zmieniła troska miejscowych władz partyjnych i państwowych, podejmujących kolejne uchwały Egzekutywy KW PZPR w Katowicach oraz Prezydium WRN, zalecające dalszą rozbudowę Instytutu, w tym własnej kadry naukowej[230].

Opisywane ograniczenia badawcze wpisywały się w klasyczną niewydolność systemu całej PRL. Połowa lat siedemdziesiątych XX wieku była dla Instytutu czasem coraz wyraźniejszej działalności w ramach gospodarki centralnie planowanej. Oznaczało to obowiązek realizacji zadań w myśl założeń wynikających z planu naukowo-badawczego formułowanego na okres pięciu lat. Zgodnie z tymi ustaleniami w latach 1976–1980 głównym celem ŚIN było przygotowanie materiałów i prac cząstkowych do opracowywanej syntezy *Przemiany społeczno-gospodarcze w województwie katowickim*. Oprócz tematycznego planu pracy, wynikającego z podstawowego przedmiotu badań w Instytucie, jego pracownicy uczestniczyli także w opracowywaniu kilku tematów należących do tzw. problemów węzłowych i resortowych (zarówno w ramach działalności badawczej, jak i dokumentacyjnej i ekspertyzowo-usługowej). Nowy plan zadań naukowo-badawczych uwzględniał 12 problemów, którym przypisane zostało kierownictwo ze strony pracowników Instytutu: 1) rozwój klasy robotniczej i jej rola w przeobrażeniach społeczno-gospodarczych regionu (H. Rola); 2) rozwój i działalność partii i organizacji politycznych w regionie (J. Kantyka); 3) przeobrażenia w świadomości społeczeństwa regionu wielkoprzemysłowego (J. Chlebowczyk); 4) rola administracji terenowej w funkcjonowaniu gospodarki socjalistycznej

[227] SŚIN 76, s. 31.

[228] SŚIN 78, s. 12–13.

[229] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/85, k. 87, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 6 czerwca 1979 roku.

[230] SŚIN 80, s. 4.

(wakat); 5) społeczno-polityczne uwarunkowania i skutki rozwiązań systemu zarządzania w regionach przemysłowych oraz ustalenie kierunków jego dalszego doskonalenia (B. Schmidt-Kowalski); 6) społeczne cele determinujące rozwój i przeobrażenia aglomeracji przemysłowej (L. Aleksa); 7) kształtowanie demokracji socjalistycznej w zakładzie produkcyjnym oraz ustalenie kierunków zwiększania udziału załóg w zarządzaniu przedsiębiorstwami (J. Mądry); 8) formy i metody kształtowania modelu kultury w środowiskach wielkoprzemysłowych (A. Mura); 9) kształtowanie modelu efektywnego funkcjonowania infrastruktury w aglomeracjach przemysłowych, jego społeczne uwarunkowania i kierunki usprawnień (J. Pietrucha); 10) kierunki unowocześniania struktury gospodarczej w tradycyjnych aglomeracjach miejsko-przemysłowych (L. Cichy); 11) przemiany we wzorcach konsumpcji i systemach wartości (G. Kraus); 12) tendencje przeobrażeń przestrzennej struktury gospodarczej regionu (S. Żmuda). Oprócz wymienionych zagadnień dotyczących problematyki regionalnej – w ramach centralnych uzgodnień – opracowano ponadto kwestie z zakresu tematyki międzynarodowej (zespół kierowany przez S. Wysockiego)[231].

W 1978 roku realizacja celów naukowo-badawczych nadal przebiegała w oparciu o układ problemowy, obejmujący 12 głównych zagadnień. Najważniejszym zadaniem stojącym przed Instytutem było bez wątpienia przygotowanie syntezy na temat politycznych i społeczno-gospodarczych przeobrażeń województwa katowickiego (główny punkt planu pięcioletniego). O znaczeniu projektu świadczy fakt, że zdając sobie sprawę z trudności kadrowych, władze ŚIN podjęły decyzję o przyspieszeniu ukończenia wszystkich tematów cząstkowych do końca 1979 roku, by ostatni rok realizacji projektu przeznaczyć wyłącznie na przygotowanie końcowego opracowania. Niezależnie od planów i założeń udawało się pracownikom Instytutu włączać do swoich badań zagadnienia pozaplanowe – w 1978 roku był to np. temat „Klasa robotnicza Górnego Śląska w okresie rządów sanacji – formy i przejawy aktywności politycznej". Wśród podejmowanych problemów badawczych znajdowały się m.in.: A. Strzody „Kierunki rozwoju demokracji socjalistycznej w strukturze politycznej i organizacyjnej zakładów przemysłowych", H. Korzusznika „Warunki skrócenia czasu pracy w górnictwie węgla kamiennego", G. Jabłońskiej „Rola i znaczenie czynników ekonomicznych w systemie wartości i motywacji pracowników (na przykładzie wybranych środowisk zawodowych)", R. Buchały „Polityka Watykanu wobec krajów socjalistycznych w Europie w okresie od Helsinek do Belgradu" i W. Wysockiego „Prawne i polityczne przesłanki udziału Berlina Zachodniego w kształtowaniu odprężenia i współpracy między Wschodem a Zachodem"[232].

Teoria nie znajdowała jednak pokrycia w rzeczywistości. W sposób typowy dla gospodarki planowej i realiów PRL spora część zakładanych przedsięwzięć

[231] SŚIN 76, s. 5–6; K. Popiołek: *Śląski Instytut Naukowy (1957–1982)…*, s. 18; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/88, k. 111–112, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego z 10 czerwca 1983 roku.

[232] SŚIN 78, s. 13–15, 32–34.

nie była realizowana. Gdy niemal w połowie roku 1977 (w maju) na posiedzeniu Sekretariatu KW PZPR w Katowicach zatwierdzono wstępnie plan naukowo-badawczy ŚIN, władze zauważyły, że znaczna część zaproponowanych tematów nie może zostać zrealizowana (jak odnotowano: „przerasta możliwości badawcze Śl.[ąskiego] Instytutu Naukowego")[233]. Władze Instytutu zwracały uwagę na trudności „w pełnej realizacji zadań" znacznie częściej. W sprawozdaniu za lata 1976–1977 w jednym z komentarzy odnotowano: „prace nie zostały w zasadzie dotąd podjęte ze względu na brak obsady kadrowej. Przy niemożliwości zatrudnienia dodatkowo co najmniej 5 nowych pracowników, realizacja tego problemu wymagać będzie zlecenia wchodzących w jego skład tematów na zewnątrz". W praktyce w okresie 1976–1977 pracownicy ŚIN mieli zaplanowanych do realizacji ponad 100 tematów cząstkowych, spośród których 25 zamierzano ukończyć w 1976 roku, a 30 w roku następnym. Łącznie w latach 1976–1977 udało się ostatecznie zrealizować tylko 37 takich tematów[234].

Dodatkowym utrudnieniem w prawidłowym funkcjonowaniu ŚIN było zresztą ciągłe szukanie dla Instytutu odpowiedniego miejsca na naukowej i „usługowej" mapie Polski. Dla przykładu, w czerwcu 1979 roku zakładano „konieczność wyspecjalizowania się ŚIN w badaniach nad problematyką Austrii, Czechosłowacji i Włoch – Watykanu" (tłumacząc taki profil szczególnym zainteresowaniem władz)[235]. Oprócz planowanych uprzednio badań pracownicy ŚIN podejmowali dodatkowo tematy wynikające wprost z uchwał władz partyjnych bądź zaleceń dyrekcji Instytutu (np. temat „Rola wielkoprzemysłowej klasy robotniczej w kształtowaniu świadomości socjalistycznej", opracowany „w związku z potrzebą zaakcentowania w pracy frontu ideologicznego problematyki kształtowania socjalistycznej świadomości i patriotycznego zaangażowania"; temat „Ochotnicze hufce pracy województwa katowickiego. Funkcje produkcyjne, wychowawcze oraz udział w wielkich budowach", przygotowany na zlecenie dyrekcji)[236].

Sposobem wyjścia z sytuacji – praktykowanym zresztą niemal we wszystkich sferach ówczesnego życia – było wielokrotne modyfikowanie planów. Tak działo się również w 1979 roku, kiedy nowe władze („z uwagi na wystąpienie pewnych opóźnień w realizacji niektórych tematów cząstkowych") kolejny raz przeprowadziły analizę „dotychczasowych założeń planu i stopnia zaawansowania w jego realizacji", w której wyniku „dokonano niezbędnych zmian". Dostrzeżono bowiem „szereg zjawisk ujemnych": zbyt duże rozproszenie problematyki badawczej (nadmierna liczba realizowanych jednocześnie tematów cząstkowych),

[233] AP Kat., KW PZPR Kat., Pos. Sekr., sygn. 350/V/50, k. 7, Protokół z posiedzenia Sekretariatu KW PZPR w Katowicach z dnia 13 maja 1977 r.

[234] SŚIN 76, s. 11, 15.

[235] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/85, k. 89, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 6 czerwca 1979 roku.

[236] SŚIN 76, s. 15.

powierzanie samodzielnych prac badawczych młodym i niedoświadczonym pracownikom, relatywnie słaba opieka merytoryczna odpowiedzialnych pracowników naukowych nad przebiegiem realizacji poszczególnych tematów cząstkowych, podejmowanie cząstkowych tematów badawczych bez należytego rozeznania w możliwościach ich realizacji, brak merytorycznego współdziałania wszystkich zakładów badawczych Instytutu, brak praktyki realizacji opracowań interdyscyplinarnych w ramach zespołów badawczych, brak możliwości pełnego obsadzania wszystkich zaplanowanych tematów, stosunkowo duży ruch kadrowy, liczne przerwy w pracy (urlopy macierzyńskie, długotrwałe urlopy chorobowe). Doraźnym rozwiązaniem problemu stała się zmiana (aktualizacja) planu naukowo-badawczego, w ramach której przerwano realizację niektórych prac badawczych, a w kilkunastu przypadkach prolongowano terminy ukończenia podjętych tematów. Próbą rozwiązania istniejących problemów było również wznowienie w Instytucie dyskusji naukowych nad poszczególnymi zagadnieniami, wyznaczenie na listopad 1979 roku cezury końcowej rocznych badań oraz zobligowanie autorów do uzyskania dwóch pozytywnych opinii samodzielnych pracowników naukowo-badawczych dla swoich prac[237]. W rezultacie na początku 1979 roku podjęto próbę uporządkowania badań instytutowych, wprowadzając m.in. ich rejestr. Zgodnie z nim prowadzono prace nad następującymi zadaniami planowymi: (w Zakładzie Badań Ekonomicznych) A-9 „Kształtowanie modelu efektywnego funkcjonowania infrastruktury w aglomeracjach przemysłowych, jego społeczne uwarunkowanie i kierunki usprawnień" (kierowane przez J. Pietruchę), A-10 „Kierunki unowocześniania struktury gospodarczej w tradycyjnych aglomeracjach miejsko-przemysłowych" (kierowane przez L. Cichego), A-12 „Tendencje przeobrażeń struktury gospodarczej regionu" (kierowane przez S. Żmudę); (w Zakładzie Badań Historycznych) A-1 „Rozwój klasy robotniczej i jej rola w przeobrażeniach społeczno-gospodarczych regionu" (kierowane przez H. Rolę), A-2 „Rozwój i działalność partii i organizacji politycznych w regionie" (kierowane przez J. Kantykę), A-3 „Przeobrażenia w świadomości społecznej regionu wielkoprzemysłowego" (pod kierunkiem J. Chlebowczyka); (w Zakładzie Badań Politycznych) A-3 „Przeobrażenia w świadomości społecznej regionu wielkoprzemysłowego" (kierownikiem był J. Chlebowczyk), A-5 „Społeczno-polityczne uwarunkowanie i skutki rozwiązań systemu zarządzania w regionach przemysłowych" (kierownikiem był B. Schmidt-Kowalski, a od 1 marca 1979 roku S. Jędrocha), A-7 „Kształtowanie demokracji socjalistycznej w zakładzie produkcyjnym oraz ustalenie kierunków zwiększenia udziału załóg w zarządzaniu przedsiębiorstwami przemysłowymi" (kierowany przez B. Schmidta-Kowalskiego, a następnie S. Jędrochę), B-1 „Wybrane problemy polityki i pozycji międzynarodowej RFN i NRD" (kierowane przez S. Wysockiego), B-2 „Kierunki i formy propagandy wewnętrznej i zagranicznej RFN

[237] SŚIN 79, s. 8–9; K. Popiołek: *Śląski Instytut Naukowy (1957–1982)…*, s. 19–20.

wobec PRL" (na czele zespołu stał A. Mura), B-3 „Wybrane zagadnienia polityki międzynarodowej Watykanu oraz Austrii" (kierowane przez R. Buchałę); (w Zakładzie Badań Socjologicznych) A-6 „Społeczne cele determinujące rozwój i przeobrażenia aglomeracji przemysłowej" (kierownikiem był L. Aleksa), A-8 „Formy i metody kształtowania modelu kultury w środowiskach wielkoprzemysłowych" (kierownikiem był A. Linert), A-11 „Przemiany we wzorcach konsumpcji i systemach wartości" (kierowane przez G. Krausa). O nadmiernym rozbudowaniu przyjętego systemu świadczy zresztą dobitnie fakt, że w ramach każdego z tych punktów realizowano od kilku do kilkunastu szczegółowych tematów badawczych[238].

Oprócz niepowodzeń druga połowa lat siedemdziesiątych przyniosła Instytutowi także od dawna wyczekiwany sukces. W listopadzie 1976 roku, po czterech latach budowy, ŚIN otrzymał nowy budynek, który miał rozwiązać podstawowe trudności lokalowe, z jakimi placówka borykała się przez długi okres swego istnienia. Nowy obiekt o powierzchni ponad 3,1 tysięcy metrów sześciennych wyposażony został w urządzenia techniczne niezbędne do realizacji zadań wynikających z przyjętych planów „oraz innych kierunków działalności ŚIN"[239]. Po pięciu latach jego przekazanie ŚIN wicewojewoda katowicki J. Piszczek uznał zresztą za nagrodę za prowadzone przez Instytut do tego momentu działania[240]. Oddanie do użytku budynku w sposób oczywisty wpłynęło na poprawę warunków pracy, a natychmiastowym tego skutkiem stało się wprowadzenie nieobowiązującej dotąd zasady codziennej obecności pracowników w budynku Instytutu[241].

Pojawienie się nowego kierownictwa placówki przyniosło sporo zmian. Poza wskazanymi już we wcześniejszej części rozdziału, od września 1979 roku podjęto również próbę wprowadzenia zebrań ogólnych pracowników Instytutu, podczas których mieli prowadzić „dyskusję w formie wymiany poglądów". Pierwsze tego typu spotkanie dotyczyło trzech problemów: wzajemnych relacji między historią jako problematyką a polityką, rozwoju ideologii w krajach Trzeciego Świata oraz problemów zjawisk, genezy i źródeł tradycji narodowej[242]. Kwestię prowadzenia badań historycznych poruszono również przy innej okazji. Najpierw w lutym 1979 roku, gdy zakwestionowano sposób kierowania Zakładem Badań Historycznych przez W. Zielińskiego (wówczas dyrekcja i stojący na czele POP przy ŚIN J. Kita przeprowadzili z nim tzw. rozmowy wyjaśniające)[243]. Następnie we wrześniu 1979 roku, gdy w czasie posiedzenia Kolegium

[238] SŚIN 79, s. 18–24.

[239] SŚIN 76, s. 36.

[240] J. Piszczek: *Rola Śląskiego Instytutu Naukowego w regionie*. W: *25-lecie reaktywowania…*, s. 43.

[241] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/84, k. 2, Protokół posiedzenia Rady Naukowej w dniu 9 grudnia 1976 roku.

[242] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/36, k. 106, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 3 września 1979 roku.

[243] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/36, k. 164–165, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 13 lutego 1979 roku.

ŚIN poddano analizie działalność naukową Zakładu Badań Historycznych. J. Chlebowczyk wskazał wówczas m.in. na potrzebę elastyczności prowadzonych badań i uwzględnienia w nich terenów pogranicznych (Częstochowa, Zawiercie, Bielsko-Biała) oraz zwrócenie uwagi w badaniach dotyczących świadomości społecznej na inteligencję. J. Kantyka podkreślił, że ŚIN powołany został do koordynacji badań regionalnych, a w związku z tym prowadzone w nim badania naukowe powinny wiązać się ściśle z problematyką ogólnokrajową, a plan badawczy winien uwzględniać całościowe ujęcie zagadnień oraz węższe tematy badawcze. H. Rola zgłaszał potrzebę opracowania w 1980 roku „szczegółowego planu zabezpieczenia materiałowo-źródłowego do badań nad klasą robotniczą". Pozostali uczestnicy dyskusji (J. Walczak, I. Sroka, J. Kita) wskazywali na problemy bardziej szczegółowe i techniczne. Podsumowując spotkanie, W. Wołczew zwrócił uwagę na elementy wymagające, jego zdaniem, skonkretyzowania. Znalazły się wśród nich m.in.: stawianie wysokich wymogów ideowych pracownikom, uwzględnianie tematyki ruchu robotniczego zarówno podczas działań konferencyjnych (w 100. rocznicę polskiego ruchu robotniczego), jak i badań nad Polską Ludową (włączenie do nich reprezentantów innych dyscyplin naukowych)[244]. Przedstawione rozważania zyskują dodatkowe znaczenie, jeśli wziąć pod uwagę, że w miarę upływu czasu (w drugiej połowie lat siedemdziesiątych XX wieku) w pracach historycznych ŚIN coraz częściej podejmowane były tematy dotąd praktycznie nieobecne. Doskonałą ilustracją może być przygotowanie „dla Dyrekcji przez pracowników ŚIN" (w taki sposób opisana jest teczka) tekstów naukowych poświęconych sylwetkom duchownych: kardynała B. Kominka (nieustalonego autorstwa) oraz biskupa S. Adamskiego (autorstwa E. Prusa). Co godne odnotowania, sposób przedstawienia postaci można uznać za w miarę obiektywny[245].

26 marca 1979 roku, w 10. rocznicę śmierci pierwszego dyrektora placówki, na gmachu ŚIN odsłonięto tablicę poświęconą pamięci J. Koraszewskiego[246]. Jednocześnie nastąpiło wówczas ponowne nadanie imienia placówce (ale tym razem zamiast władz partyjnych dokonały tego władze państwowe). Po oficjalnym złożeniu stosownego wniosku do prezesa Rady Ministrów przez wojewodę katowickiego zarządzeniem prezesa Rady Ministrów z 31 maja 1979 roku imię zostało placówce uroczyście nadane[247].

[244] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/36, k. 102–105, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 24 września 1979 roku.

[245] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1293, k. 118–142, Materiały opracowywane (dla Dyrekcji) przez pracowników ŚIN; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/920, k. 1, Protokół zdawczo-odbiorczy dokumentacji Sekretariatu Zakładu Badań Historycznych na podstawie spisu z natury w dniu 8 września 1978 roku.

[246] B. Śl., zbiory specjalne, sygn. R 2593 II, k. 1, Zaproszenie A. Szefera na uroczystość odsłonięcia tablicy poświęconej pamięci Jacka Koraszewskiego; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/85, k. 113, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 23 marca 1979 roku.

[247] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/139, k. 1, Zarządzenie prezesa Rady Ministrów nr 41 z 31 maja 1979 r. w sprawie nadania imienia ŚIN.

Lata siedemdziesiąte XX wieku były momentem, kiedy Instytut rozpoczął realizację części badań naukowych w oparciu o inne zasady. Od 1976 roku ważnym elementem „polityki naukowej" stały się bowiem tematy, wchodzące w skład tzw. problemów węzłowych i resortowych[248]. To właśnie w tym roku ŚIN po raz pierwszy w okresie swego istnienia został włączony do opracowywania tego rodzaju tematów: w ramach problemu węzłowego 13.1 „Doskonalenie metod centralnego planowania i zasad funkcjonowania gospodarki" był odpowiedzialny za opracowanie tematu „Efektywność funkcjonowania systemu dokształcania i doskonalenia kwalifikacji inżynierów w powiązaniu z polityką kadrową przedsiębiorstw" (opracowanie przekazano Komisji Planowania przy Radzie Ministrów). W ramach programu resortowego R-III Ministerstwa Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki „Życie polityczne w Polsce Ludowej w latach 1947–1959" (koordynacja H. Rechowicza i A. Werblana) 15 pracowników ŚIN zostało wyznaczonych do realizacji trzech tematów cząstkowych (R-III 3.1 „PZPR marksistowsko-leninowską partią", R-III 3.6 „Aktywność społeczna klasy robotniczej" oraz R-III 3.8 „Ruch młodzieżowy"), które z kolei obejmowały 17 tematów szczegółowych[249]. Za symboliczne uznać można zlecenie zagadnień związanych z realiami powojennej Polski właśnie historykom z ŚIN.

Udział w opracowywaniu tematów resortowych oraz węzłowych kontynuowany był w kolejnych latach. W 1978 roku pracownicy ŚIN realizowali m.in. projekt Ministerstwa Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki oraz uczestniczyli w pracach zespołu zajmującego się problemem węzłowym 11.7 „Teoretyczne podstawy budowy rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego" (podtemat „Subiektywne czynniki humanizacji pracy"), koordynowanym przez Instytut Podstawowych Problemów Marksizmu-Leninizmu KC PZPR, oraz tematem resortowym R-III „Węzłowe problemy Polski Ludowej"[250]. W 1979 roku J. Pietrucha opracował temat „Kształtowanie się stosunku do pracy i środowiska" (w ramach tematu resortowego III/3 „Aktywność społeczna klasy robotniczej w latach 1947–1959"), Z. Łempiński uczestniczył w realizacji tematu węzłowego „Polityka zagraniczna PRL w latach 1947–1957", podjętego na Uniwersytecie Śląskim pod kierunkiem J. Przewłockiego, A. Linert zrealizował opracowania

[248] Pojawienie się tzw. problemów węzłowych, międzyresortowych i resortowych stało się konsekwencją dokonania selekcji głównych problemów badawczych i określenia priorytetów w ramach swoistego państwowego planu badań naukowych (w sytuacji niedoinwestowania badań), stanowiło jednocześnie konsekwencję zmian politycznych lat 1968–1970. Szerzej zob.: J. Maciszewski: *PZPR i świat nauki*. W: *Polska pod rządami PZPR*. Red. M.F. Rakowski. Warszawa 2000, s. 183; A. Gładysz: *Oświata, nauka, kultura w województwie katowickim (realia czterdziestolecia)*. „Zaranie Śląskie" 1988, z. 3–4, s. 247; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/86, k. 111, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 10 czerwca 1983 roku.

[249] SŚIN 76, s. 17; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/85, k. 132–135, Załącznik do protokołu z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 24 stycznia 1979 roku.

[250] SŚIN 78, s. 16–17; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/85, k. 142, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 24 stycznia 1979 roku. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 9/76, k. 42, Wniosek o przyznanie Nagrody Wojewódzkiej dla doc. dra hab. Jana Kantyki z 26 maja 1975 r.

„Teatr polski w latach 1947–1959", „Plastyka polska w latach 1947–1959", „Muzyka polska w latach 1947–1959", „Film polski w latach 1947–1959" w ramach tematu resortowego III/3 „Aktywność społeczna klasy robotniczej w latach 1947–1959". Ponadto troje pracowników (Krystyna Sajdok, Leszek Gruszczyński oraz Janina Krenzel) uczestniczyło w realizacji problemu węzłowego 11.7 „Teoretyczne podstawy budowy rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego", kierowanego przez Instytut Podstawowych Problemów Marksizmu-Leninizmu KC PZPR[251].

W 1979 roku pojawiły się pierwsze trudności z zabezpieczeniem środków finansowych na fundusz płac – ówczesny dyrektor J. Siemianowicz interweniował w tej sprawie u wojewody katowickiego[252]. Znakiem zbliżających się nowych realiów, wymuszających dostosowywanie problematyki badawczej do wymogów „rynkowych", mogą być wydarzenia z kwietnia 1979 roku, kiedy ŚIN otrzymał za pośrednictwem wicewojewody katowickiego Zdzisława Fiuka ofertę badań nad problematyką budownictwa mieszkaniowego, stanowiących fragment tzw. tematu rządowego PR 5 (dotyczącego właśnie kwestii budownictwa mieszkaniowego)[253]. Przy realizacji poszczególnych tematów ŚIN współpracował zresztą coraz ściślej z innymi górnośląskimi ośrodkami naukowymi (głównie z Uniwersytetem Śląskim i Akademią Ekonomiczną w Katowicach)[254].

W miarę upływającego czasu i wzrostu znaczenia Instytutu jego pracownicy coraz częściej włączani byli do gremiów naukowych poza ŚIN. Przede wszystkim stali się uczestnikami prac komitetów naukowych PAN: Komitetu „Polska 2000" i Komitetu Pracy, Płacy i Problemów Społecznych (J. Pietrucha), Komitetu Nauk Politycznych (J. Kantyka), Komitetu Nauk Ekonomicznych (J. Pietrucha), Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju (J. Pietrucha, S. Żmuda), Komitetu Nauk Historycznych (J. Chlebowczyk), Komitetu Nauk Socjologicznych (G. Kraus, B. Jałowiecki), Zespołu Badań Polonijnych PAN (R. Buchała). Działali także aktywnie w zarządach komisji funkcjonujących w ramach Oddziału PAN w Katowicach: Komisji Nauk Demograficznych i Gospodarki Regionalnej (J. Pietrucha, S. Żmuda, L. Cichy, A. Pilny, K. Królikowski), Komisji Historycznej (J. Kantyka, H. Rola), Komisji Filozoficzno-Socjologicznej (G. Kraus). Ponadto J. Pietrucha uczestniczył w pracach Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej do Spraw Kadr Naukowych przy prezesie Rady Ministrów, B. Jałowiecki – w pracach Rady Naukowej Instytutu Geografii Krajów Rozwijających się, J. Chlebowczyk,

[251] SŚIN 79, s. 18, 23, 26.

[252] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/36, k. 179–180, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 8 stycznia 1979 roku.

[253] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/36, k. 157, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 26 kwietnia 1979 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/36, k. 149, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 28 maja 1979 roku.

[254] Dla przykładu w grudniu 1976 roku odbyła się sesja naukowa pt. „Główne problemy rozwoju politycznego Polski Ludowej w latach 1947–1959", podczas której zaprezentowano efekty badań prowadzonych w ramach węzłowych zagadnień związanych z problemem resortowym R-III-3, realizowanym przez zespół skupiający pracowników ŚIN i Uniwersytet Śląski. Por. SŚIN 76, s. 21.

J. Kantyka i W. Mrozek – w pracach Polskiej Komisji Problemowej wielostronnej współpracy naukowej „Klasa robotnicza w światowym procesie rewolucyjnym", inni pracownicy brali udział w projektach realizowanych przez Polski Instytut Stosunków Międzynarodowych oraz Instytut Podstawowych Problemów Marksizmu-Leninizmu KC PZPR[255].

Aktywność naukowa pracowników ŚIN przejawiała się również w ich udziale w strukturach towarzystw naukowych. Dobrym przykładem pozostaje Polskie Towarzystwo Historyczne, w którym aktywnie działali historycy związani z ŚIN (zwłaszcza pod koniec lat siedemdziesiątych, kiedy w wyniku zorganizowania obrad XII Powszechnego Zjazdu Historyków w Katowicach znacznie wzrosła aktywność terenowych oddziałów PTH w Katowicach, Cieszynie oraz Częstochowie)[256].

Pracownicy ŚIN nadal byli inwigilowani przez Służbę Bezpieczeństwa. Z zachowanych informacji wiadomo, że Instytut był poddany kontroli m.in. przy okazji sprawy obiektowej pod kryptonimem „Wezera" (prowadzonej w latach 1976–1983 przez Wydział III-1 Komendy Wojewódzkiej MO/WUSW w Katowicach), dotyczącej rozpoznania osób utrzymujących kontakty z zachodnioniemieckimi Instytutami do Badań Wschodu[257]. O znaczeniu ŚIN dla Służby Bezpieczeństwa świadczy ponadto fakt umieszczenia go na liście obiektów podlegających „szczególnej ochronie" w okresie wzrostu zagrożenia zewnętrznego i wojny[258].

W 1979 roku przystąpiono do werbunku kolejnych tajnych współpracowników spośród badaczy Instytutu. Tym razem obiektem działań stał się Antoni Domański, młody absolwent Instytutu Historii Uniwersytetu Śląskiego, zatrudniony od 1976 roku w Zakładzie Badań Politycznych ŚIN. Jak tłumaczono we „wniosku o zezwolenie na opracowanie w charakterze kandydata na t.w.":

> W związku z prowadzeniem przez Sekcję III Wydziału III sprawy obiektowej krypt. „Instytut" oraz ewentualnym zagrożeniem mogącym wystąpić wśród pracowników Śląskiego Instytutu Naukowego zachodzi konieczność zapewnienia dopływu informacji z ochranianego obiektu. W obecnej chwili w Śląskim Instytucie Naukowym nie posiadamy osobowych źródeł informacji, dlatego w związku z tym zachodzi potrzeba zagwarantowania stałego dopływu informacji o nieprawidłowościach i wszelkich przejawach wrogiej bądź przestępczej czy szkodliwej działalności[259].

---

[255] Ibidem, s. 29; SŚIN 78, s. 24; SŚIN 79, s. 33; PAN Archiwum w Warszawie, oddział w Katowicach, Spuścizna J. Chlebowczyka, b.p., Pismo sekretarza Wydziału I Nauk Społecznych PAN do J. Chlebowczyka z 14 stycznia 1975 roku (wraz ze składem Komisji).

[256] SŚIN 79, s. 30–31.

[257] IPN Ka, sygn. 030/195 t. 3 (455/IV).

[258] IPN Ka, WUSW Katowice, sygn. 0156/6, b.p., *Plan przeprowadzenia internowania osób szczególnie niebezpiecznych w okresie bezpośredniego zagrożenia bezpieczeństwa państwa* [1985 r.].

[259] IPN Ka, sygn. 00150/286, k. 5, Wniosek o zezwolenie na opracowanie w charakterze kandydata na t.w. Domańskiego Antoniego z 5 IV 1979 r.

Jako dodatkowe powody wskazano także potrzebę kontroli prowadzonych przez ŚIN prac badawczych oraz zakres podejmowanych przez Zakład Badań Politycznych badań („między innymi zajmuje się badaniem strategii i taktyki SPD w RFN") i jego współpracę z instytutami naukowymi w RFN i Austrii[260]. Jednak w 1979 roku różnego rodzaju zabiegi pozwoliły A. Domańskiemu uchylić się jeszcze od współpracy.

Niezmiennie istotną częścią pracy ŚIN było organizowanie w drugiej połowie lat siedemdziesiątych XX wieku konferencji i sesji naukowych. Tak jak wcześniej, zwykle poświęcone były one „popularyzacji wyników własnych badań, intensyfikując przy tym aktywnie pracę ideowo-wychowawczą". Dobrą ilustracją takiego założenia są zorganizowana w 1976 roku z okazji Dni Leninowskich sesja pod tytułem „Gospodarcze i naukowo-techniczne rezultaty współpracy PRL z ZSRR"[261] czy przygotowana wespół z Uniwersytetem Śląskim sesja naukowa na temat „Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej wobec światowego rewolucyjnego procesu" (27–28 października 1977 roku). Jak zwykle przy tego typu okazjach sesję zainaugurowało wystąpienie Z. Grudnia. W obradach konferencji poświęconej rewolucji 1917 roku uczestniczył m.in. konsul generalny ZSRR w Krakowie, Iwan Korczma. W trakcie obrad plenarnych przedstawiono cztery wystąpienia (A.D. Piedosowej *Październik i ukształtowanie się światowej wspólnoty socjalistycznej – awangardy społecznego postępu ludzkości*, J.W. Gołębiowskiego oraz T. Iwińskiego *Rewolucja Październikowa a rozwój ruchu narodowowyzwoleńczego i demokratycznego w Afryce, Azji i Ameryce Łacińskiej*, A.M. Sowkina *Wielki Październik – zwycięstwo leninowskiej koncepcji rewolucji socjalistycznej* oraz H. Rechowicza *Rewolucja Październikowa a proces rozwoju polskiego ruchu robotniczego*). Kontynuacją obrad były spotkania w trzech sekcjach zajmujących się: problematyką rozwoju światowego procesu rewolucyjnego, ogólnych prawidłowości budownictwa socjalistycznego oraz rozwoju stosunków pomiędzy województwem katowickim a ZSRR[262].

Podobnie wyglądały inne instytutowe przedsięwzięcia do końca lat siedemdziesiątych. 9 września 1977 roku ŚIN wspólnie z Wojewódzką Radą Związków Zawodowych oraz Radą Wojewódzką Federacji Socjalistycznych Związków Młodzieży Polskiej zorganizował sympozjum naukowe z okazji 30-lecia socjalistycznego współzawodnictwa pracy (obrady zainaugurował członek KC PZPR, wiceprzewodniczący centralnej i przewodniczący wojewódzkiej Rady Związków Zawodowych w Katowicach R. Stachoń). Pracownicy Instytutu wygłosili dwa referaty (*Jakościowe przeobrażenia socjalistyczne współzawodnictwa pracy w dobie rewolucji naukowo-technicznej* J. Pietruchy oraz *Ewolucja socjalistycznego współzawodnictwa pracy* H. Korzusznika)[263].

---

[260] Ibidem; k. 3–4, Kwestionariusz Domańskiego Antoniego.

[261] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/84, k. 48, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 4 czerwca 1976 roku.

[262] SŚIN 76, s. 19–20.

[263] Ibidem, s. 20–21.

Wśród konferencji przygotowanych przez Instytut w 1978 roku ocenianych jako istotne wymienić należy dwie: zorganizowaną wspólnie z Uniwersytetem Śląskim 16 października 1978 roku (w dzień wyboru Karola Wojtyły na papieża), poświęconą „Socjalistycznemu wychowaniu młodzieży", oraz przygotowaną (wespół z Zarządem Głównym Związku Zawodowego Górników i Towarzystwem Krzewienia Kultury Świeckiej) 10 dni później pt. „Rola klasy robotniczej w kształtowaniu socjalistycznego patriotyzmu"[264]. Jednak głównym wydarzeniem naukowym 1978 roku z udziałem pracowników ŚIN była dwudniowa konferencja pt. „60-lecie odzyskania niepodległości i 30-lecie zjednoczenia polskiego ruchu robotniczego", zorganizowana w dniach 24–25 listopada 1978 roku w Katowicach (wspólnie z Uniwersytetem Śląskim). Jak zwykle przy tego typu okazjach w obradach udział wzięli przedstawiciele centralnych i wojewódzkich władz partyjnych. Podczas plenarnej części obrad głos zabrali: J. Chlebowczyk *II Rzeczpospolita – geneza jej powstania oraz społeczno-klasowego oblicza*, H. Rechowicz *II Rzeczpospolita – próba bilansu*, J. Kantyka *Polska Ludowa dziełem myśli i czynu PPR i PZPR*. Dalszą część obrad przeprowadzono w dwóch panelach dyskusyjnych poświęconych genezie i dziejom II RP oraz ruchowi robotniczemu i jego roli w kształtowaniu socjalistycznego państwa polskiego. Pracownicy ŚIN wygłosili 5 referatów oraz przedstawili 25 stanowisk (głosów) w dyskusji[265].

Rok 1979 obfitował w spotkania związane z obchodami okrągłych rocznic. W dniach 21–22 czerwca 1979 roku odbyła się konferencja z okazji 60. rocznicy I powstania śląskiego (współorganizatorami byli: IŚ w Opolu oraz Uniwersytet Śląski). Wygłoszono 6 referatów, wśród uczestników sesji znaleźli się „weterani powstań śląskich, pracownicy frontu ideologicznego oraz młodzież". Przebieg konferencji został przez dyrekcję ŚIN oceniony pozytywnie, choć wskazano na pewne uchybienia (m.in. zbyt niską frekwencję pracowników)[266]. Wymiar popularyzatorski miała sesja z 31 sierpnia 1979 roku z okazji 40. rocznicy wybuchu II wojny światowej (organizatorami były: Wojewódzki Ośrodek Kształcenia Ideologicznego KW PZPR w Katowicach, Uniwersytet Śląski, ŚIN). Wystąpień czterech prelegentów wysłuchała grupa skupiająca „historyków, członków ZBoWiD, działaczy społeczno-politycznych i organizacji młodzieżowych, lektorów KW PZPR oraz nauczycieli"[267].

Pozostałe przedsięwzięcia dotyczyły innej tematyki, mieszczącej się jednak w granicach badań nad historią i stosunkami międzynarodowymi XX wieku. 4 czerwca 1979 roku odbyła się konferencja poświęcona dziejom socjaldemokracji na Górnym Śląsku przed I wojną światową[268]. Najważniejszą konferencję naukową

[264] SŚIN 78, s. 20.

[265] Ibidem, s. 19.

[266] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/36, k. 147, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 25 czerwca 1979 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/85, k. 49, Sesje naukowe.

[267] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/85, k. 49, Sesje naukowe.

[268] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/85, k. 87, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 6 czerwca 1979 roku.

1979 roku zorganizowano zaś w dniach 18–20 października (wspólnie z Wydziałem I Nauk Społecznych PAN w Warszawie oraz Uniwersytetem Śląskim). Tematem przewodnim trzydniowych obrad były „Stosunki polsko-niemieckie, problemy integracji oraz awansu ziem zachodnich i północnych". O randze wydarzenia świadczy fakt, że oprócz badaczy wywodzących się z ośrodka katowickiego wzięli w niej udział uznani już wówczas naukowcy z Wrocławia i Poznania. W trakcie obrad plenarnych wystąpili: H. Rechowicz z referatem *Miejsce ziem zachodnich i północnych w rozwoju społeczno-gospodarczym Polski Ludowej*, W. Wrzesiński *Tradycje konfliktów narodowościowych na pograniczu polsko-niemieckim i ich rola w kształtowaniu stosunków międzypaństwowych Polski i Niemiec*, J. Sułek *Ogólnopolityczna ewolucja kwestii niemieckiej po 1945 roku*, A. Czubiński *Ekspansjonistyczna polityka III Rzeszy wobec Polski, geneza – forma – skutki*. W części panelowej zgromadzeni na obradach podejmowali zagadnienia: ogólnopolitycznych, teoretyczno-metodologicznych i historycznych aspektów stosunków polsko-niemieckich i problemu niemieckiego, węzłowych problemów współczesnych stosunków polsko-niemieckich oraz problematyki integracji i awansu społeczno-gospodarczego i kulturalnego tzw. ziem odzyskanych w Polsce Ludowej. W konferencji czynny udział wzięło 9 pracowników Instytutu (3 referentów i 6 uczestników dyskusji)[269]. Problematykę polsko-niemiecką podjęto również na zorganizowanym przez ŚIN w Szczyrku sympozjum pt. „XXX lat Niemieckiej Republiki Demokratycznej" (15–17 listopada 1979 roku). W spotkaniu oprócz prelegentów z Polski uczestniczyli przedstawiciele ośrodków naukowych NRD i ZSRR (Akademii Państwa i Prawa NRD w Poczdamie-Babelsbergu, Uniwersytetu im. Marcina Lutra w Halle, Uniwersytetu im. Karola Marksa w Lipsku, Państwowego Uniwersytetu w Rostowie) oraz konsul generalny NRD w Polsce Franz Franzen i kierownik Wydziału Polityczno-Handlowego Ambasady NRD w Katowicach Artur Nickel. W czasie obrad przedstawiono 16 referatów, 19 komunikatów i stanowisk w dyskusji, dotyczących „całokształtu socjalistycznego rozwoju NRD we wszystkich dziedzinach życia społecznego"[270].

Tak jak w pierwszej połowie dekady, prelegenci z ŚIN licznie uczestniczyli w konferencjach poza granicami PRL. W latach 1976–1979 wzięli udział m.in. w konferencjach w Austrii, Bułgarii, Czechosłowacji, NRD, RFN, USA i ZSRR. Wśród najważniejszych wystąpień odnotowano udział S. Żmudy w seminarium Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Ostrawie (*Problemy zagrożenia środowiska człowieka w kontekście rozwoju cywilizacyjnego*), S. Wysockiego w polsko-zachodnioniemieckiej konferencji związkowej w Kolonii (*Polska i Polacy w nowych podręcznikach szkolnych RFN wydanych po wypracowaniu wspólnych zaleceń*), J. Mądrego oraz A. Mury w konferencji na Uniwersytecie w Lipsku (*Bariery językowe jako czynnik hamujący międzynarodową współpracę kulturalną i międzynarodową recepcję kultury*,

[269] SŚIN 79, s. 27–28; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/85, k. 50, Sesje naukowe.

[270] SŚIN 79, s. 28; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/85, k. 50, Sesje naukowe; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/36, k. 93, Protokół posiedzenia kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 19 listopada 1979 roku.

Zalecenia UNESCO w procesie współpracy między krajami o odmiennych ustrojach społecznych na odcinku [*sic!*] *podręczników szkolnych*), A. Pilnego w seminarium naukowym młodych pracowników nauki (zorganizowanym przez Wyższy Instytut Finansów i Gospodarki w bułgarskim Swisztow), W. Wołczewa w sympozjum naukowym w Uniwersytecie Państwowym w Kalininie, poświęconym problemowi „kryzysu i upadku partii drobnoburżuazyjnych w ZSRR po rewolucji październikowej", oraz R. Buchały w konferencji naukowej w Uniwersytecie w Yale (*Rewolucja marksistowska i Kościół katolicki w Polsce*)[271]. R. Buchała należał zresztą pod koniec lat siedemdziesiątych XX wieku do grupy najczęściej podróżujących pracowników ŚIN. Ze względu na swą pozainstytutową działalność (choć oficjalnie reprezentował także tę placówkę) należał do polskiej delegacji m.in. podczas Międzynarodowego Forum na Rzecz Rozbrojenia i Wstrzymania Wyścigu Zbrojeń w York (marzec–kwiecień 1976 roku), Światowego Kongresu Sił Religijnych na Rzecz Pokoju, Rozbrojenia i Współpracy Międzynarodowej w Moskwie (czerwiec 1977 roku), był członkiem obsługi prasowej wizyty E. Gierka we Włoszech i Watykanie (listopad–grudzień 1977 roku), uczestniczył też w konferencji „Dialog i Współpraca" w Paryżu (w październiku 1979 roku)[272].

Oczywiście naukowcy z ŚIN brali także udział w konferencjach organizowanych przez inne ośrodki w kraju. Przeciętną aktywność pracowników Instytutu należy jednak uznać za dość nikłą. Biorąc pod uwagę oficjalne dane z 1979 roku (z podsumowania rocznego), udział pracowników ŚIN w życiu naukowym przedstawiał się następująco: 24 referaty, 42 głosy w dyskusji i komunikaty zaprezentowane podczas 56 krajowych sesji, konferencji i sympozjów, co trzeba ocenić jako kolejny z przykładów słabnącego potencjału naukowego placówki i niekorzystnej wymiany kadrowej[273].

Podobnie jak w latach wcześniejszych, Instytut prowadził współpracę z innymi placówkami. Wśród instytucji naukowych, z którymi łączyła go w latach 1976–1979 ścisła współpraca, wymieniano: placówki „partyjne" podobne w swych założeniach ideowych (WSNS przy KC PZPR i Instytut Podstawowych Problemów Marksizmu-Leninizmu przy KC PZPR), analogiczne placówki badań regionalnych (IŚ w Opolu i Instytut Zachodni w Poznaniu), poszczególne komórki PAN (Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, Instytut Geografii, Komisję Demograficzną i Gospodarki Regionalnej, Komisję Filozoficzno-Socjologiczną, Komisję Historyczną), instytuty badawcze (Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Polski

[271] SŚIN 76, s. 21–22; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/85, k. 87, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 6 czerwca 1979 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/15, k. 262, Pismo dyrektora ŚIN J. Kantyki do ODiSS z 25 października 1976 r.

[272] AP Kat., ŚIN, sygn. 9/15, k. 95, Pismo dyrektora ŚIN J. Kantyki do R. Buchały z 24 marca 1976 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/15, k. 88, Pismo R. Buchały do dyrekcji ŚIN z 30 maja 1977 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/15, k. 84, Pismo dyrektora ODISS Janusza Zabłockiego do dyrektora ŚIN J. Siemianowicza z 24 listopada 1977 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/15, k. 68, Pismo R. Buchały do dyrekcji ŚIN z 28 września 1979 r.

[273] SŚIN 79, s. 29.

Instytut Spraw Międzynarodowych w Warszawie), uczelnie wyższe (Akademię Ekonomiczną we Wrocławiu, Akademię Ekonomiczną w Poznaniu, Akademię Ekonomiczną w Krakowie, Akademię Ekonomiczną w Katowicach, Uniwersytet Śląski) oraz Muzeum Historii Polskiego Ruchu Robotniczego w Warszawie[274]. Współpraca z większością z nich ograniczała się jednak właściwie do indywidualnego udziału poszczególnych pracowników Instytutu w konferencjach i innych projektach naukowych oraz pełnienia obowiązków podwykonawcy w realizacji tematów węzłowych i resortowych. Wyjątkiem pozostawała nieco bardziej rozbudowana współpraca z opolskim IŚ[275] oraz Uniwersytetem Śląskim (trzeba przypomnieć, że najliczniejsza część pracowników ŚIN była jednocześnie zatrudniona właśnie na tej uczelni). Część wspólnych działań realizowana była na podstawie kilkuletnich bilateralnych umów o współpracę „w zakresie realizacji problemów badawczych i wydawniczych"[276]. Poruszając kwestię oficjalnej współpracy ŚIN, należy jeszcze wskazać na kontakty utrzymywane z jednostkami, które określono mianem „placówek frontu pracy ideowo-wychowawczej" województwa: z Wojewódzkim Ośrodkiem Kształcenia Ideologicznego, Międzywojewódzką Szkołą Partyjną, agendami Rady Wojewódzkiej Federacji Socjalistycznych Związków Młodzieży Polskiej, zarządami wojewódzkimi Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej i Towarzystwa Wiedzy Powszechnej[277].

Niewiele zmieniło się także w oficjalnych kontaktach z placówkami zagranicznymi. W końcu lat siedemdziesiątych XX wieku sprowadzały się one głównie do współpracy z ośrodkami czechosłowackimi: IŚ w Opawie, Wyższą Szkołą Pedagogiczną w Ostrawie (tu zwłaszcza znaczące były coroczne „bezdewizowe" wymiany pracowników), Instytutem Rozwoju Miast w Ostrawie oraz Instytutem Planowania Regionalnego w Bratysławie. Oprócz wymiany z Czechosłowacją ŚIN nie ustawał w wysiłkach utrzymania współdziałania z ośrodkami ze wschodnich Niemiec. W 1979 roku obejmowało ono kontakty z Instytutem Stosunków Międzynarodowych Akademii Państwa i Prawa NRD w Poczdamie-Babelsbergu, Uniwersytetem im. Marcina Lutra w Halle, Uniwersytetem im. Karola Marksa oraz Instytutem Herdera w Lipsku. W ramach różnego rodzaju okazji ŚIN odwiedzili przede wszystkim naukowcy radzieccy (Maszbic, Bakłanowa, Galina V. Sdasjuk oraz Gornusz z Instytutu Geografii Akademii Nauk ZSRR) oraz konsul generalny ZSRR w Polsce – I. Korczma. W ramach wymiany informacji naukowej w ŚIN gościli N.N. Erman (Instytut Ekonomiki Przemysłu AN Ukraińskiej SRR) oraz Ch. Marinow (Wyższy Instytut Finansów i Gospodarki w Swisztow)[278].

[274] SŚIN 76, s. 23; SŚIN 79, s. 30.

[275] SŚIN 76, s. 21; SŚIN 79, s. 29.

[276] Por.: AP Kat., ŚIN, sygn. 1/143, k. 2–3, Akt umowy o współpracy między Śląskim Instytutem Naukowym w Katowicach a Instytutem Śląskim w Opolu, zawarty 11 grudnia 1979 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/84, k. 80, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 28 listopada 1975.

[277] SŚIN 79, s. 30.

[278] SŚIN 76, s. 24; SŚIN 79, s. 31; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/85, k. 20, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w dniu 4 lutego 1980 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/85, k. 52, Goście.

Pod koniec dekady lat siedemdziesiątych XX wieku ŚIN nadal stanowił dla władz wojewódzkich (a w niektórych przypadkach także centralnych) źródło wiedzy, przekazywanej w ekspertyzach i raportach. Władze polityczne i administracyjne szczególnie chętnie korzystały z informacji dotyczących tematyki, w której specjalizowali się pracownicy Instytutu (m.in. funkcjonowania gospodarki regionalnej, polityki społecznej i kulturalnej w regionach przemysłowych, zagospodarowania przestrzennego na obszarach aglomeracji miejsko-przemysłowych, kształtowania się socjalistycznych stosunków produkcji oraz tendencji w polityce zagranicznej wobec Polski po Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie). O skali świadczą dane, zgodnie z którymi w latach 1976–1977 przekazano jednostkom nadrzędnym „blisko 100 różnych informacji i opracowań o charakterze materiałowo-dokumentacyjnym i opiniodawczym", przygotowywano także miesięczne i kwartalne oceny realizacji zadań Narodowego Planu Społeczno-Gospodarczego (NPSG) w kraju i województwie sporządzane dla wojewódzkiej instancji partyjnej, zwracano też uwagę na zwiększenie natężenia prac przypadające na okres poprzedzający posiedzenia plenarne KW PZPR w Katowicach oraz obrady sesji katowickiej WRN. Jak komentowano, „wysoka ocena wykonanych opracowań, jak również coraz szerszy udział pracowników Instytutu w pracach stałych i doraźnych zespołów powoływanych przez władze polityczne regionu stanowią potwierdzenie roli, jaką Instytut odgrywał w bieżącym rozwiązywaniu najistotniejszych zagadnień politycznych i społeczno-gospodarczych"[279].

Równocześnie nadal realizowano postulat łączenia nauki z praktyką. Organizowano spotkania konsultacyjno-informacyjne z władzami i „aktywem społeczno-gospodarczym" dużych ośrodków miejskich „połączone ze zwiedzaniem terenu". Przygotowywano także wyjazdowe spotkania pracowników ŚIN (np. Zakład Badań Ekonomicznych zorganizował spotkanie pracowników w Raciborzu, Zakład Badań Socjologicznych – w Jastrzębiu)[280]. Próbą wprowadzania w życie nowych rozwiązań była pomoc w organizowaniu wyjazdowych posiedzeń PAN (np. od 30 listopada do 1 grudnia 1979 roku odbyło się wyjazdowe posiedzenie Komitetu Nauk Socjologicznych PAN zorganizowane wspólnie przez ŚIN oraz Zjednoczenie Maszyn Hutniczych „HUTMASZ")[281]. Współpraca z zakładami przemysłowymi pozwoliła także na wymianę międzynarodową ze Szwajcarią – w listopadzie 1979 roku dyrektor Instytutu B. Jałowiecki gościł na zaproszenie firmy „Oerlikon" w Genewie, Lozannie i Zurichu[282].

Ranga działalności ekspertyzowo-usługowej ŚIN przez całą dekadę lat siedemdziesiątych XX wieku pozostawała wciąż znacząca. W 1978 roku utrzymano

[279] SŚIN 76, s. 18.

[280] Ibidem, s. 22.

[281] Poprzez Zjednoczenie niektóre wyniki badań ŚIN były praktycznie wdrażane. Por. SŚIN 79, s. 29, 31; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/85, k. 50, Sesje naukowe.

[282] AP Kat., ŚIN, sygn. 9/68, k. 40, Instrukcja wyjazdowa pracowników Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach udających się służbowo do Firmy OERLIKON, Szwajcaria (w ramach współpracy z ZAMET).

listę zagadnień, w których specjalizowali się pracownicy Instytutu. Sporządzono około 60 różnorodnych opracowań „o charakterze materiałowo-dokumentacyjnym i opiniodawczym" dotyczących tematów z listy. Stale przygotowywano również oceny realizacji zadań NPSG, kontynuowano też prace informacyjne o aktualnych problemach społeczno-gospodarczych i politycznych okręgów przemysłowych państw socjalistycznych, „zaprzyjaźnionych" (współpracujących w oparciu o oficjalne podstawy prawne) z województwem katowickim (radzieckiego Donbasu, czechosłowackiego Zagłębia Ostrawsko-Karwińskiego i wschodnioniemieckiego okręgu Halle)[283].

Przygotowywane dla władz materiały miały się mieścić w formule „prac społecznie użytecznych". Oznaczało to, że na potrzeby KW PZPR w Katowicach pracownicy ŚIN sporządzali opracowania doraźne (czyli informacje o sytuacji gospodarczej w Europie Zachodniej, raporty i prognozy dotyczące sytuacji społeczno-demograficznej województwa); ekspertyzy na temat kierunków i natężenia dojazdów do pracy w województwie katowickim; stopnia wykorzystania sieci komunikacyjnej w centralnej części aglomeracji katowickiej; stopnia zagęszczenia placówek handlowo-usługowych w województwie oraz społeczno-ekonomicznych czynników modernizacji zakładów produkcyjnych na terenie województwa. Ponadto zespół ekspertów (w składzie: J. Pietrucha, S. Żmuda, L. Cichy i H. Korzusznik) opiniował i oceniał różne dokumenty i opracowania rozpatrywane przez KW PZPR w Katowicach (zwłaszcza w zakresie problematyki polityki zatrudnienia, polityki przestrzennej, zagadnień efektywności wykorzystywania środków trwałych oraz wykorzystywania i skracania czasu pracy)[284]. Wiele opracowań dotyczyło kwestii niemcoznawczych[285]. Trzeba jednak podkreślić, że co najmniej w części przypadków dokonywano modyfikacji raportów i ekspertyz przygotowywanych na potrzeby władz, mających na celu dostosowanie treści do oczekiwań odbiorców[286].

Do obowiązków pracowników ŚIN należała także analiza innych opracowań naukowych (zwłaszcza o charakterze regionalnym), które z różnych powodów były istotne dla władz partyjnych. W zbiorach archiwalnych znajdują się dokumenty świadczące o takiej właśnie roli ŚIN. Dobrą ilustracją tego jest analiza pracy Jana Korbela – *Wyjazdy i powroty. Migracje ludności w procesie normalizacji stosunków pomiędzy Polską a RFN*, wydanej w IŚ w Opolu w 1977 roku. Znaczenie i zawartość publikacji (w „uwagach do pracy") wyjaśniali reprezentantom władz partyjnych zatrudnieni w ŚIN A. Mura oraz R. Buchała. Pierwszy

[283] SŚIN 78, s. 17–18; K. Popiołek: *Śląski Instytut Naukowy (1957–1982)…*, s. 12.

[284] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1504, Udział Zakładu Badań Ekonomicznych Śląskiego Instytutu Naukowego w pracach społecznie użytecznych dla potrzeb Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Katowicach w 1977 roku.

[285] Por. np. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/184, b.p., Nowa prowokacja antypolska rządu krajowego CDU/FDP Dolnej Saksonii przeciwko Śląskowi (1977 r.).

[286] Relacja A. Grajewskiego z 16 kwietnia 2013 roku.

z nich wskazując na doniosłość opracowanych treści, podjął wątek adresata (wymieniał „wyspecjalizowane służby Ministerstwa Spraw Wewnętrznych", pracowników urzędów miejskich, wojewódzkich i centralnych, pracowników nauki, nauczycieli, działaczy społecznych i kulturalnych). Zwrócił uwagę na prawdziwe informacje zawarte w publikacji (sposób radzenia sobie migrantów, stosunek zachodnioniemieckich podatników do migracji), krytykował jednak sposób prezentacji wiadomości (m.in. niejasność i brak precyzji wywodu, brak syntez i uogólnień, czysto analityczna metoda badawcza, publicystyczna forma narracji), wymieniając potencjalne problemy czytelników z właściwym zrozumieniem tematyki. Wskazał także na nieudane – jego zdaniem – próby „podprogowego" przekazu. Jak pisał:

> nieostrożne przytaczanie za źródłami nawet, odpowiednich opinii o stopniu „zatłuszczenia", „sfilistrzenia" i głupoty Niemców, nieostrożne żonglowanie danymi o sytuacji mieszkaniowej w RFN, z których wynika, jakoby większość mniej zamożnych obywateli tego kraju mieszkała w slumsach, bunkrach itp., trzeba obawiać się wzbudzenia podejrzliwości o tendencyjność i propagandowe przeznaczenie pracy. […] Podobnej publicystyki nie brakowało nam w ostatnich czasach, nie zdołała ona jednak powstrzymać fali wyjazdów. W starej konwencji książka Korbela spełnia wszystkie wymogi, ale jest bezskuteczna. W myśl nowej konwencji propaganda i nauka w służbie socjalizmu nie powinna być nakierowywana na wyłącznie czarno-białe malowanie obrazu RFN i sytuacji przesiedleńców, lecz pokazywanie pozytywów i ogromnych możliwości w naszym kraju. Walka z wyjazdami – nieodzowna, potrzebna i konieczna to nie dyfamowanie RFN, lecz poprawa sytuacji moralnej, a w razie potrzeby i materialnej kandydatów na wyjazd, praca nad nimi, otaczanie ich szczególną troską i opieką[287].

W końcowej części charakteryzował sytuację migrantów w RFN (sytuację ekonomiczną, trudności z opanowaniem języka niemieckiego, charakterystykę części obozów przejściowych), wymieniał też zasłyszane powody emigracji (trudna sytuacja ekonomiczna, istniejąca w kraju korupcja, lepsza perspektywa życiowa na emigracji). R. Buchała zauważył ponadto, że autor pracy nie zaznaczył w niej, że analizuje jedynie wybrane przypadki („gdy wyjazd na stałe z Polski okazał się pomyłką"), wskazał także na niewłaściwe tezy i sposoby przedstawiania treści (m.in. frontalna krytyka obowiązującego porozumienia międzynarodowego). Przedstawił również propozycję opracowania analizowanego zagadnienia w lepszy (właściwszy) sposób, sprowadzający się do przygotowania „wewnętrznej ekspertyzy", praktyczniejszej dla odpowiednich organów w stosowaniu niż oficjalna publikacja książkowa. Proponował także, by zgromadzone w pracy informacje o pomyłkach migrantów wykorzystywać

[287] AP Kat., KW PZPR, Biuro Egzekutywy, sygn. 301/VI/15, k. 34–45, Uwagi do pracy Jana Korbela: *Wyjazdy i powroty. Migracje ludności w procesie normalizacji stosunków pomiędzy Polską a RFN*, Instytut Śląski. Opole 1977.

na łamach prasy, by „uzyskać już, teraz bardziej dojrzałą refleksję u dalszych kandydatów na wyjazd”[288].

Wraz z końcem lat siedemdziesiątych XX wieku wyraźnie nasiliła się działalność określana przez władze Instytutu jako popularyzatorska, w praktyce oznaczająca ideologizację i indoktrynację[289]. Koncentrowała się ona przede wszystkim na przygotowaniu i prezentowaniu przy różnych okazjach i w różnych środowiskach stosownych broszur. W 1977 roku w związku z obchodami 60. rocznicy rewolucji październikowej przygotowano „jako ważną pomoc w pracy ideowo-wychowawczej” tom obejmujący 8 tematów, wydrukowany w nakładzie 2 tysięcy egzemplarzy. W 1978 roku aktywność tego typu koncentrowano na przygotowaniu „pomocy” obchodów 30. rocznicy „zjednoczenia polskiego ruchu młodzieżowego” (zbiór odczytów obejmujący 4 tematy, wydany w nakładzie 3,5 tysiąca egzemplarzy) oraz 60. rocznicy utworzenia państwa polskiego (zbiór 13 tekstów, wydanych w nakładzie 500 sztuk). W 1979 roku przygotowano 3 zbiory odczytów związanych z obchodami rocznicowymi. Pierwszy obejmował 5 tematów, poświęconych 60-leciu powstań śląskich (w nakładzie 150 sztuk), drugi nawiązywał tematycznie do 40. rocznicy wybuchu II wojny światowej (4 tematy, w nakładzie 300 egzemplarzy), trzeci wreszcie poświęcony został 30. rocznicy powstania NRD (15 tematów, w nakładzie 100 egzemplarzy).

Równie stałym elementem działalności ŚIN było organizowanie spotkań, podczas których pracownicy Instytutu mieli prezentować treści popularyzatorsko-propagandowe, uczestnicząc w akcji prelekcyjnej. Tylko w latach 1976–1979 zorganizowano ponad 1,1 tysiąca spotkań, które odbywały się w różnych środowiskach społecznych i zawodowych, m.in. w ramach lektoratów KW PZPR i Wojewódzkiego Ośrodka Kształcenia Ideologicznego, Międzywojewódzkiego Ośrodka Pracy Ideowo-Wychowawczej, Wojewódzkiego i Miejskiego Zarządu Federacji Związku Socjalistycznej Młodzieży Polskiej w Katowicach, a także z ramienia Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, Polskiego Towarzystwa Socjologicznego, Polskiego Towarzystwa Historycznego, Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego i Towarzystwa Krzewienia Kultury Świeckiej czy podczas organizowanych lokalnych uroczystości (takich jak Zabrzański Wrzesień czy Dni Tarnogórskich Gwarków)[290]. Jako ciekawostkę można wspomnieć o działalności lektorskiej pracowników Instytutu również w organizacjach pozornie odległych od ŚIN, jak Stowarzyszenie PAX (10 listopada 1976 roku M. Schmidt

[288] Ibidem.

[289] Indoktrynacja oznacza proces wykorzystywania propagandy w celu wpajania określonych ideologii, poglądów lub przekonań, którego istotną cechą jest świadome pozbawienie wiedzy o kierunkach przeciwnych do promowanych. Ideologizacja natomiast to zjawisko poddawania i podporządkowywania kogoś lub czegoś wpływom jakiejś ideologii. Por. M. Fic: *Ideologizacja średniego szkolnictwa ogólnokształcącego Katowic na tle szkolnictwa górnośląskiego w latach 1945–1956*. W: *Katowice w 143. rocznicę uzyskania praw miejskich. W 40-lecie powstania Uniwersytetu Śląskiego – szkolnictwo i nauka na Górnym Śląsku*. Red. A. Barciak. Katowice 2009, s. 531.

[290] SŚIN 76, s. 28; SŚIN 78, s. 23–24; SŚIN 79, s. 32–33.

wygłosił w jego katowickiej siedzibie prelekcję *Patriotyzm walki i patriotyzm pracy*)[291].

Aktywność pracowników ŚIN przejawiała się również w środkach masowego przekazu oraz w przygotowywaniu na potrzeby mediów (zwłaszcza prasy) stosownych materiałów. Przykładowo w 1979 roku pracownicy Zakładu Badań Historycznych ŚIN opracowali notki o 20 miejscowościach związanych z dokonaniami okresu powstań śląskich, materiały dotyczące (oczywiście propagandowo ukazywanych) działań Armii Czerwonej w 1945 roku (w tym opisu operacji „Złote Wrota"), zaktualizowali także dane dotyczące tzw. miejsc pamięci narodowej i przygotowali opracowania na temat „działalności wojewódzkiej instancji partyjnej na rzecz integracji społeczeństwa województwa" czy współdziałali w opracowaniu założeń ideowo-programowych obchodów rocznic[292].

Oczywiście w procesie popularyzacji wiedzy dużą rolę odgrywali zwłaszcza członkowie funkcjonujących w ramach ŚIN struktur związków i organizacji. W drugiej połowie lat siedemdziesiątych władze placówki z dumą oznajmiały: „W realizacji celów i zadań Instytutu określoną rolę inspirującą, organizatorską i kontrolną odgrywała Podstawowa Organizacja Partyjna", skupiająca w omawianym okresie niezbyt imponującą liczbę około 40 członków (jej pracami kierowali S. Wysocki oraz J. Kita). Oprócz POP w obrębie Instytutu funkcjonowały: utworzone w 1977 roku liczące około 20 członków Koło Związku Socjalistycznej Młodzieży Polskiej, kierowane przez D. Satałę i A. Domańskiego, reaktywowane w 1976 roku Koło Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej, którego pracami kierowała S. Topol, oraz Rada Zakładowa Związku Nauczycielstwa Polskiego, której w latach 1976–1980 przewodniczył E. Prus[293]. Sposobem na wzmocnienie propartyjnego charakteru działalności w Instytucie i zwiększenie realnego znaczenia struktur PZPR miało stać się objęcie przez członków nowej dyrekcji (na wniosek I sekretarza POP J. Kity) od maja 1979 roku kierownictwa poszczególnych grup partyjnych: W. Wołczew – w Zakładzie Badań Politycznych, I. Sroka – w Zakładzie Badań Historycznych, B. Jałowiecki – w Zakładzie Badań Socjologicznych i R. Grzywa – w Zakładzie Badań Ekonomicznych[294].

Aktywność ŚIN w końcówce lat siedemdziesiątych XX wieku zyskiwała uznanie władz oraz regionalnych gremiów. Pracownicy Instytutu coraz częściej otrzymywali wyrazy uznania, świadczące o dostrzeżeniu ich roli w kształtowaniu socjalistycznego modelu nauki. Wśród wielu nagród i wyróżnień wymienić warto te najbardziej znaczące. W 1977 roku II nagrodę ministra nauki, szkolnictwa wyższego i techniki uzyskał J. Pietrucha; w konkursie im. A. Zawadzkiego

[291] Por. B. Śl., zbiory specjalne, sygn. R 1781 III/2, k. 20, Zaproszenie przewodniczącego Zarządu Miejskiego Stowarzyszenia PAX, oddział w Katowicach na prelekcję historyczną z 5 listopada 1976 r.

[292] SŚIN 79, s. 20.

[293] SŚIN 76, s. 8; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/182, k. 81, Opinia służbowa Z. Gorczycy z 4 października 1982 r.

[294] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/36, k. 150, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 28 maja 1979 roku.

II nagrodę otrzymali *ex-equo* J. Kantyka oraz S. Topol; III zaś – C. Sputek. W 1978 roku III nagrodę ministra nauki, szkolnictwa wyższego i techniki przyznano J. Siemianowiczowi; zespołową nagrodę „Trybuny Ludu" otrzymali W. Zieliński i J. Walczak („za popularyzację marksizmu-leninizmu oraz prace naukowo-badawcze w zakresie najnowszej historii Polski"); złotą odznaką „Zasłużonemu w rozwoju województwa katowickiego" wyróżniono H. Rolę („za pracę oświatową wśród dorosłych"). W 1979 roku nagrodę III stopnia ministra nauki, szkolnictwa wyższego i techniki otrzymał B. Jałowiecki (za pracę *Procesy rozwoju społecznego współczesnej Algierii*); tę samą nagrodę przyznano W. Wołczewowi (za pracę *Podstawowe zagadnienia marksistowskiej teorii polityki*); Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski odznaczono R. Buchałę; Złotym Krzyżem Zasługi – L. Aleksę; srebrnym – Ludwika Kozika („za działalność społeczną" w Polskim Towarzystwie Historycznym); złotą odznakę „Zasłużonemu w rozwoju województwa katowickiego" wręczono Andrzejowi Paszcie; II nagrodę w konkursie lektorów Zarządu Głównego Towarzystwa Wiedzy Powszechnej otrzymał H. Rola[295].

Uznanie władz w części wiązało się z opublikowanymi pracami. W latach 1976–1979 dorobek wydawniczy ŚIN nadal jeszcze uznać można za znaczny – obejmował 82 pozycje zwarte i 12 zeszytów „Zarania Śląskiego". Po w miarę dobrych w tym względzie latach 1976–1977 w 1978 roku nastąpił wyraźny spadek produkcji wydawniczej – władze Instytutu podały, że w porównaniu z 1977 rokiem łączna objętość tytułów zmniejszyła się wówczas o 10,6%, a globalny nakład aż o 49%. Powody takiego stanu rzeczy były prozaiczne: brak papieru i wydłużający się coraz bardziej cykl druku[296]. Wciąż udawało się jednak utrzymać ciągłość serii wydawniczych: „Zarania Śląskiego", „Studiów nad Ekonomiką Regionu" (redagowanych przez J. Pietruchę), „Studiów i Materiałów z Dziejów Polski Ludowej" (redagowanych przez H. Rechowicza, zastąpionych przez „Studia i Materiały z Dziejów Województwa Katowickiego w Polsce Ludowej"), „Bibliografii Śląskiej" (redagowanej przez T. Służałek), wprowadzonych w miejsce „Studiów z Dziejów Śląska" „Śląskich Studiów Historycznych" (redagowanych przez J. Chlebowczyka), „Górnośląskich Studiów Socjologicznych" (redagowanych przez W. Mrozek) oraz *Atlasu językowego Śląska*, choć znacznie zachwiana była cykliczność ich ukazywania się[297]. Druga połowa lat siedemdziesiątych XX wieku przyniosła natomiast niekorzystną zmianę w kwestii wydawania monografii miast, powiatów i zakładów przemysłowych regionu. Mimo to ukazało się

[295] SŚIN 76, s. 35; SŚIN 78, s. 28; SŚIN 79, s. 34; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/85, k. 52, Nagrody i odznaczenia; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/84, k. 49, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 4 czerwca 1976 roku.

[296] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/36, k. 179–180, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 8 stycznia 1979 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/36, k. 153, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 14 maja 1979 roku.

[297] SŚIN 76, s. 26, 44–46; SŚIN 78, s. 22; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/84, k. 3, Protokół posiedzenia Rady Naukowej w dniu 9 grudnia 1976 roku; K. Marchaj: *Dzieje Polski Ludowej w „Zaraniu Śląskim"*. „Zaranie Śląskie" 1989, z. 1, s. 137.

kilka znaczących pozycji: wspólnie z Wydawnictwem „Arkady" wydano pierwszą powojenną monografię Katowic (przygotowana pod kierunkiem W. Mrozek), monografię tego samego miasta przygotowaną przez zespół pod kierunkiem J. Szaflarskiego (*Katowice 1865–1945. Zarys rozwoju miasta*), opublikowano także monografie miast i powiatów: Gliwic (pod redakcją A. Szefera), Sosnowca (pod redakcją H. Rechowicza), Dąbrowy Górniczej (pod redakcją W. Długoborskiego), Chorzowa (pod redakcją J. Kantyki), Czeladzi (praca autorstwa K. Sarny), Mysłowic (pod redakcją W. Długoborskiego), Bytomia (pod redakcją W. Długoborskiego), a także zakładów przemysłowych: Huty „Ferrum" (pod redakcją A. Molendy), kopalni „Sosnowiec" (pod redakcją H. Rechowicza) oraz kopalni „Bolesław Śmiały" (pod redakcją J. Kantyki i Andrzeja Stępniaka)[298]. Wobec likwidacji powiatów (w wyniku reformy administracyjnej 1975 roku) zaprzestano jednak prac nad kolejnymi tomami monografii tychże jednostek, systematycznie też ograniczano ukazywanie się monografii miast i gmin województwa, co wynikało z braku funduszy na ten cel, a także z obawy, że monografie mniejszych terenów nie znajdą dostatecznej liczby odbiorców. Z tych właśnie powodów nie ukazały się przygotowywane przez zespół pod redakcją H. Rechowicza monografia Będzina oraz kontynuacja monografii Katowic, opracowana pod redakcją J. Szaflarskiego (dla okresu 1945–1978)[299].

Wydawane prace podzielić można na kilka grup tematycznych. Przeważająca część publikacji poświęcona była nadal kreowaniu wizji komunistycznej i socjalistycznej przeszłości i teraźniejszości regionu. Zaliczyć do nich można m.in. całą grupę prac autorstwa i pod redakcją J. Kantyki (*Serce, myśli i czyny ludowej ojczyźnie. Szkice z dziejów ruchu młodzieżowego w województwie katowickim*, *Burzliwe lata. Z dziejów ruchu socjalistycznego na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w latach 1939–1948*, *Na jurajskim szlaku. Z dziejów walk z okupantem na ziemi olkuskiej*, *Z lat walki i pracy. Wspomnienia pepeerowców*), H. Rechowicza (*Komunistyczny Samorząd Czeladzi*, *Polska Partia Robotnicza na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim (1942–1948)*, *Ludzie 35-lecia. Sylwetki zasłużonych dla województwa katowickiego*) i M. Fazana (współredagowana wraz z J. Kantyką praca pt. *Młodzież socjalistycznej Ojczyźnie. Szkice z dziejów ruchu młodzieżowego w województwie katowickim* i *35 lat przemian i rozwoju*).

Druga grupa tematyczna skupiała publikacje ukazujące ważne dla kształtującej się nowej pamięci historycznej postaci historii PRL oraz tytuły podkreślające braterstwo z ZSRR i rolę „ojczyzny komunizmu". Za najistotniejsze pozycje w tej tematyce uznać można: *Bolesław Bierut 1892–1956* H. Rechowicza, *Paweł Finder 1904–1944. Życie i działalność* S. Topol, *Pierwsze zwycięskie ogniwo*

[298] Por. A. Barciak, S. Fertacz: *Wprowadzenie*. W: *Katowice. Środowisko, dzieje, kultura, język i społeczeństwo*. T. 1. Red. A. Barciak, E. Chojecka, S. Fertacz. Katowice 2012, s. 17; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/84, k. 136–137, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 17 maja 1975 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/84, k. 2, Protokół posiedzenia Rady Naukowej w dniu 9 grudnia 1976 roku.

[299] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/618, k. 255, J. Jaros: *Wspomnienia ze Śląskiego Instytutu Naukowego* (maszynopis).

światowej rewolucji socjalistycznej W. Wołczewa, tegoż *Podstawowe zagadnienia marksistowskiej teorii polityki*, pokonferencyjny tom *Rewolucja Październikowa a światowy rewolucyjny proces* (pod redakcją H. Rechowicza).

Trzecią grupę stanowiły prace o tematyce regionalnej, które jednak ze względu na swój temat, sposób prezentacji albo epokę historyczną, której dotyczyły, nie były wyraźną apoteozą komunizmu i socjalizmu. Można tu przywołać m.in.: *Górny Śląsk po powstaniach i plebiscycie* E. Długajczyka, *Przemysł hutniczy w Polsce Ludowej (1944–1975)* H. Roli, *Niemieckie ochotnicze formacje zbrojne na Śląsku* F. Białego, *Genezę i powstanie PPS zaboru pruskiego* W. Zielińskiego, *Przesiedlenie ludności niemieckiej z województwa śląsko-dąbrowskiego w latach 1945–1950* Z. Łempińskiego, *Powstanie Styczniowe w Zagłębiu Dąbrowskim* R. Szwedy czy wreszcie pionierskie opracowanie J. Jarosa *Dzieje polskiej kadry technicznej w górnictwie (1136–1976)*.

Do publikacji mniej „zideologizowanych" zaliczyć należy także wydane w latach 1977 i 1979, długo wyczekiwane, dwa tomy *Śląskiego słownika biograficznego* (pod redakcją J. Kantyki i W. Zielińskiego). Przygotowywane od momentu utworzenia ŚIN pod nadzorem A. Targa, ukazały się ostatecznie po jego śmierci. Już podczas prac nad nimi pojawiały się różnego rodzaju wątpliwości, m.in. dotyczące przyjętego układu biogramów (tzw. systemu holenderskiego – w każdym z tomów od A do Z), który mógł budzić zarzuty o subiektywizm doboru haseł, doboru autorów, kwestii terytorialnego zakresu działalności osób, których biogramy zamieszczano w słowniku, czy cezur czasowych. Podczas prac nad słownikiem zapadła także decyzja, że ma on odgrywać „w odbiorze społecznym" rolę ideowo-wychowawczą, a w tym celu „choć Słownik nie obejmie sylwetek wszystkich ważnych postaci regionu, to jednak dobór haseł winien oddawać układ sił politycznych na terenie Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego", a przygotowane materiały mają być poddane „zdrowej krytyce"[300]. Za ironię losu uznać można fakt, że po przeszło 30 latach ich pojawienie się skomentował H. Rechowicz:

> Rzeczą dziwną jest, że w przedmowie nie zostało wymienione nazwisko Alojzego Targa, inicjatora i organizatora Śląskiej Kartoteki Biograficznej, człowieka który położył podwaliny pod „Śląski słownik biograficzny". […] Należy przy tym zaznaczyć, że założenia te [obiektywizm doboru postaci i sposobu ich prezentacji oraz kryterium ich związku z Górnym Śląskiem – M.F.] zostały znacznie zmienione przez redaktorów. Przede wszystkim włączono dużą liczbę działaczy ruchu robotniczego, a teren zainteresowań został poszerzony o Zagłębie Dąbrowskie. Zresztą A. Targ, będąc realistą, nie sprzeciwiał się temu, ale w rozsądnych rozmiarach, czego nie spełniono[301].

[300] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/36, k. 93–94, Protokół posiedzenia kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 19 listopada 1979 roku.

[301] SŚIN 76, s. 4, 25–26, 43–45; SŚIN 78, s. 21–22; SŚIN 79, s. 26–27; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/84, k. 48, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 4 czerwca 1976 r.; H. Rechowicz: *Suum cuique. W dziewięćdziesięciolecie*…, s. 154; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/36, k. 194, Protokół z posiedzenia Kolegium

Niezależnie od ówczesnych wątpliwości i współczesnych ocen słownik odegrał ważną rolę w popularyzacji wiedzy historycznej na temat regionu, a jego pojawienie się uznano po latach za „nadal spełniające swe naukowe i pozanaukowe funkcje" (mimo zbyt wyraźnie odciśniętego w nim piętna czasów, w których powstał, i prezentacji życiorysów niektórych osób „o zakwestionowanych zasługach")[302].

Tematyka propartyjna zajmowała więc poczesne miejsce w dokonaniach Instytutu. Nie oznacza to jednak, że nie podejmowano innej. Sztandarowy periodyk Instytutu, „Zaranie Śląskie", jest przykładem istniejącej rozbieżności programowej. Kolejne numery pisma zawierały niemałą liczbę tekstów ideologicznych (np. poruszające problematykę rewolucji październikowej), ale pojawiły się w nich także artykuły poświęcone innym zagadnieniom (np. W. Ryżewskiego o III powstaniu śląskim, R. Jeskego na temat zainteresowań niemieckiego imperializmu Śląskiem i wpływu III Rzeszy na mniejszość niemiecką w województwie śląskim czy studium Z. Hierowskiego o początkach śląskiego regionalizmu literackiego w latach 1929–1930), zamieszczano dyskusje nad ciekawymi publikacjami innych wydawnictw (np. dyskusja nad książką M. Cygańskiego o O. Ulitzu). Tematykę historyczną uzupełniały pojedyncze tytuły z innych dyscyplin, np. J. Pietruchy *Społeczne komponenty rozwoju aglomeracji przemysłowych* czy *Kultura jako instrument polityki zagranicznej RFN* J. Mądrego.

Kończąc charakterystykę ŚIN w latach 1976–1979, należy jeszcze wspomnieć, że posiadane przez placówkę uprawnienia doktoryzowania w zakresie historii i nauk politycznych, a także w miarę stabilna pozycja Instytutu i postrzeganie go jako regionalnego ośrodka władz partyjnych stwarzały dobre warunki do awansu naukowego zarówno dla pracowników ŚIN, jak i reprezentantów innych przedsiębiorstw i instytucji państwowych. Jednak po okresie wzmożonego uzyskiwania awansów w pierwszej połowie dekady, druga przyniosła spowolnienie tego procesu. Chociaż wciąż wskazywano na ważną rolę rozwoju naukowego, mimo istniejącego specjalnego funduszu stypendialnego oraz powiązania awansów z podnoszeniem kwalifikacji, odnotowano w tym względzie mizerny rezultat. W latach 1976–1979 w ŚIN przeprowadzono tylko trzy przewody doktorskie (J. Ziemby, B. Orszulika i G. Szpor)[303]. Trudno jednoznacznie wskazać przyczyny takiego stanu rzeczy, tym bardziej że pracownicy Instytutu bronili swych prac doktorskich w innych ośrodkach naukowych: H. Chmal na Uniwersytecie Wrocławskim, H. Korzusznik oraz A. Pilny w katowickiej Akademii Ekonomicznej, A. Linert na Uniwersytecie Łódzkim, S. Topol i Małgorzata Śmiałek na Uniwersytecie Śląskim. Rzadziej także, ale szczęśliwie dla funkcjonowania Instytutu, awanse obejmowały postępowania habilitacyjne (awanse uzyskali

Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 15 października 1978 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/85, k. 142, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 24 stycznia 1979 roku.

[302] Por. M. Fazan, F. Serafin: *Wstęp*. W: *Śląski słownik biograficzny. Seria nowa*. T. 1. Red. M. Fazan, F. Serafin. Katowice 1999, s. 10.

[303] I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego…*

w tym okresie m.in. W. Wołczew w WSNS przy KC PZPR, H. Rola i W. Zieliński na Uniwersytecie Śląskim)[304]. O „spadku notowań" ŚIN może jednak świadczyć procedura nadania tytułu profesora nadzwyczajnego J. Kantyce, która mimo uznania go za historyka wyraźnie związanego z PZPR i pełnienia przez niego obowiązków dyrektora ŚIN toczyła się dość długo. Po raz pierwszy sprawa została przedstawiona na posiedzeniu 27 czerwca 1977 roku, kiedy to Prezydium Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej do Spraw Kadr Naukowych przy prezesie Rady Ministrów na wniosek przewodniczącego Komisji odroczyło rozpatrzenie sprawy nadania tytułu naukowego. Podobnie wyglądała sytuacja na kolejnych posiedzeniach: 26 września i 24 października 1977 roku[305]. Po okresie wyczekiwania decyzja Prezydium w tej sprawie okazała się dla J. Kantyki niepomyślna – na listopadowym posiedzeniu 1977 roku jednogłośnie (13 osób) zadecydowano o negatywnym zaopiniowaniu wniosku sekretarza naukowego PAN. Ostatecznie tytuł otrzymał on dopiero w lipcu 1978 roku[306].

Usiłując podsumować rozważania poświęcone funkcjonowaniu Instytutu w dekadzie Gierka, warto raz jeszcze zwrócić uwagę na kilka elementów charakteryzujących ŚIN i tworzących swoisty model tłumaczący rolę i sposób działania socjalistycznych jednostek naukowo-badawczych tego okresu prowadzących badania humanistyczne i społeczne.

Po pierwsze, dekada lat siedemdziesiątych stanowiła dla tego typu placówek bezsprzecznie okres największego rozkwitu, tak pod względem liczby pracowników, jak i możliwości wydawniczych i zaspokajania potrzeb władz różnego szczebla. Z tym właśnie aspektem – odgrywaniem służebnej wobec władz roli – wiąże się dokonana w omawianym okresie zdecydowana selekcja prowadzonych badań, powodująca ostatecznie koncentrację prac na czterech dyscyplinach: historii (przede wszystkim najnowszej), socjologii, ekonomii i naukach politycznych (głównie niemcoznawstwie).

Po drugie, humanistyczno-społeczne instytuty badawcze stały się w tym okresie najściślej zależne i podległe wojewódzkim władzom PZPR (eufemistycznie określano te relacje mianem „ścisłego porozumienia"). Świadectwem tego uza-

[304] SŚIN 76, s. 33–34; SŚIN 78, s. 26–27; SŚIN 79, s. 10, 14; SŚIN 80, s. 10, 14; AAN, CKK ds. KN, sygn. 7/5, k. 69, Protokół z posiedzenia Prezydium Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej do Spraw Kadr Naukowych przy Prezesie Rady Ministrów w dniu 25 kwietnia 1977 r.

[305] AAN, CKK ds. KN, sygn. 7/5, k. 113, Protokół z posiedzenia Prezydium Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej do Spraw Kadr Naukowych przy Prezesie Rady Ministrów w dniu 27 czerwca 1977 r.

[306] AAN, CKK ds. KN, sygn. 7/5, k. 137, Protokół z posiedzenia Prezydium Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej do Spraw Kadr Naukowych przy Prezesie Rady Ministrów w dniu 26 września 1977 r.; AAN, CKK ds. KN, sygn. 7/5, k. 162, Protokół z posiedzenia Prezydium Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej do Spraw Kadr Naukowych przy Prezesie Rady Ministrów w dniu 24 października 1977 r.; AAN, CKK ds. KN, sygn. 7/5, k. 186, Protokół z posiedzenia Prezydium Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej do Spraw Kadr Naukowych przy Prezesie Rady Ministrów w dniu 28 listopada 1977 r.; AAN, CKK ds. KN, sygn. 7/7, k. 6, Protokół z posiedzenia Prezydium Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej do Spraw Kadr Naukowych przy Prezesie Rady Ministrów w dniu 3 lipca 1978 r.

leżnienia jest szereg elementów omówionych w różnych fragmentach tego rozdziału na przykładzie ŚIN: od składów poszczególnych gremiów decyzyjnych, przez dobór i zatwierdzanie planów badawczych, drobiazgową sprawozdawczość (dzięki której możliwe stało się szczegółowe odtworzenie historii placówki), po zatrudnianie osób zaangażowanych ideologicznie i często w swoisty sposób „uzależnionych" od macierzystej placówki (np. przez znikomy dorobek naukowy). Tego rodzaju instytucje „nowego typu" (kierowane przez wyselekcjonowanych badaczy-marksistów i „partyjnych historyków", korzystające z „opieki" sekretarza KW PZPR) stały się miejscem, w którym badaniami sterowały ośrodki pozanaukowe (zewnętrzne), rezultaty prac podlegały cenzurze i autocenzurze, a publikacje często stanowiły wytwory „nauki dworskiej". Zwykle też ośrodki te były współtworzone przez grupę osób o silnej pozycji politycznej i organizacyjnej, które uprawiając swój zawód w sposób służebny wobec władzy, równocześnie w istotny sposób ograniczały, a w niektórych przypadkach wręcz uniemożliwiały, próby badań opartych na innych paradygmatach i przesłankach[307].

Takie uwarunkowania powodowały, że dopiero w latach siedemdziesiątych ŚIN i instytucje jemu podobne stały się realizacją artykułowanych przez władze od co najmniej kilkunastu lat postulatów stworzenia „silnych ośrodków badań w zakresie marksistowskich nauk społecznych", sprofilowania na „spełnianie społecznych funkcji pracy polityczno-propagandowej" i prowadzenia „działalności usługowej wobec władz partyjno-państwowych". Do momentu wybuchu „karnawału Solidarności" model ten wydawał się spełniać swoją funkcję, wpływając na odbiór społeczny głoszonych przez partię haseł. W okresie triumfu E. Gierka (zwłaszcza do 1976 roku) ŚIN najpewniej służyć miał przy tym za przykład instytutu wzorcowego – tworzącego nowe „standardy" naukowe i próbującego na swój sposób wrócić do „nowej nauki", uprawianej w latach pięćdziesiątych XX wieku, zwłaszcza że w odróżnieniu od sytuacji sprzed dwudziestu lat, aktywność tę można było oprzeć na znacznie liczniejszej i „sprawdzonej" grupie naukowców.

[307] Por. Z. Kowalski: *Uwagi o stanie badań nad dziejami politycznymi województwa śląskiego w latach 1945–1950*. „Zaranie Śląskie" 1982, z. 1–2, 104–105; P. Wieczorkiewicz, J. Błażejowska: *Przez Polskę Ludową*…, s. 466.

Znak sprawy: 468/DK/90

22

Niezależny Samorządny Związek Zawodowy
„SOLIDARNOŚĆ"
KOMISJA ZAKŁADOWA
Śląskiego Instytutu Naukowego
10-956 Katowice, ul. Graniczna 32

Katowice 4 II 1981 r.

Rozdział 6

Śląski Instytut Naukowy wobec „karnawału Solidarności" i realiów stanu wojennego

6.1. W okresie nasilonej działalności demokratycznej opozycji (lata 1980-1981)

6.2. W realiach „wojny polsko-jaruzelskiej" (lata 1981-1983)

12.II.1981

Załączniki:

1. Wniosek doc. G. Krausa
2. Kopia pisma do I Sekretarza KW PZPR w Katowicach
3. Kopia pisma do Wojewody Katowickiego

PRZEWODNICZĄCY
Komisji Zakładowej
NSZZ „SOLIDARNOŚĆ"
przy Śląskim Instytucie Naukowym
K. Sajdok
Krystyna Sajdok

6.1. W okresie nasilonej działalności demokratycznej opozycji (lata 1980–1981)

Przełom lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku przyniósł w PRL ogromne zmiany, które w sposób niespotykany dotąd wpłynęły na bieg historii kraju. Zapoczątkował je tzw. okres karnawału Solidarności, u którego podstaw leżały zainicjowane w lipcu 1980 roku na Lubelszczyźnie strajki (czy jak wolały władze – „nieuzasadnione przerwy w pracy"), które rozpoczęły kolejną falę protestów. Chociaż głównym powodem protestu było wprowadzenie przez władze podwyżek cen niektórych towarów spożywczych, to oprócz żądań ekonomicznych strajkujących pojawiły się również postulaty polityczne. Mimo w miarę sprawnego wygaszenia pierwszej fali strajkowej w kolejnym miesiącu doszło do następnych masowych protestów pracowniczych, a przyjęta nowa formuła spowodowała, że zamiast wyprowadzać załogi na ulicę, utrzymywano je w zakładach pracy i prowadzono długie strajki okupacyjne. Duże natężenie protestów robotniczych oraz ich skuteczność przyniosły władzom największy kryzys, jaki dotknął PRL od momentu jej powstania. Niezadowoleni Polacy zmusili władze partyjno-państwowe do zawarcia kompromisu, obejmującego podpisanie tzw. porozumień sierpniowych (30 sierpnia w Szczecinie, 31 sierpnia w Gdańsku i 3 września 1980 roku w Jastrzębiu). Najważniejszym rezultatem strajków i podpisanych porozumień stał się zapis o zgodzie władz na stworzenie nowych związków zawodowych (Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego – NSZZ – „Solidarność") oraz zgoda na prawo do strajku. Zawarcie porozumień między strajkującymi robotnikami a przedstawicielami władz PRL spowodowało wybuch entuzjazmu i nadziei społeczeństwa polskiego, przynosząc odnowę, którą można było zaobserwować we wszystkich niemal dziedzinach życia. W ciągu kilku tygodni do spontanicznie organizowanych struktur NSZZ „Solidarność" wstąpiły miliony osób (w połowie września 1980 roku szacowano ich liczbę na około 3,5 miliona, dwa miesiące później już na 8,5 miliona członków). Powszechnie ufano, iż wydarzenia te zapoczątkowały nowy rozdział w dziejach Polski, przynosząc szansę nie tylko na poprawę katastrofalnej sytuacji gospodarczej, lecz przede wszystkim na odzyskanie przez Polaków własnej podmiotowości, na poszanowanie ich praw człowieka i obywatela. Hanna Świda-Ziemba wskazywała, że ten właśnie moment okazał się początkiem końca PRL, kwestionując podwaliny funkcjonującego dotąd systemu socjalistycznego. To, co do tej pory

uznawano za normalne, ponieważ stanowiło element codziennej rzeczywistości, w 1980 roku zostało „obnażone, uwypuklone i poddane surowemu osądowi", dając przy okazji społeczeństwu możliwość samorealizacji[1].

Choć w drugiej połowie lat siedemdziesiątych to właśnie w województwie katowickim funkcjonowały najliczniejsza organizacja partyjna w kraju oraz silnie rozbudowany aparat bezpieczeństwa i przymusu, to także na tym terenie zainicjowano działalność struktur opozycji demokratycznej. Choć KOR i ROPCiO nie zyskały tu większego wsparcia, to właśnie w Katowicach utworzono z inicjatywy Kazimierza Świtonia w lutym 1978 roku Komitet Pracowniczy Wolnych Związków Zawodowych (WZZ). I chociaż represje wobec K. Świtonia i jego współpracowników doprowadziły do szybkiego zawieszenia działań WZZ, to „ziarno" zostało w ten sposób zasiane[2].

W przypadku województwa katowickiego akcja protestacyjna 1980 roku rozpoczęła się z nieznacznym opóźnieniem w porównaniu z pozostałą częścią kraju. Podczas gdy strajki w innych regionach Polski trwały już w lipcu, pierwszy protest tego typu na terenie województwa katowickiego rozpoczął się dopiero 21 sierpnia (w tarnogórskiej Fabryce Zmechanizowanych Obudów Ściennych). Z każdym dniem liczba strajkujących zakładów rosła – do końca września 1980 roku w województwie katowickim strajkowało 275 zakładów. Najpoważniejszy z nich rozpoczął się 28 sierpnia w Kopalni Węgla Kamiennego „Manifest Lipcowy" w Jastrzębiu, gdzie ostatecznie doszło do podpisania wspomnianych już porozumień, mających stanowić (obok szczecińskich i gdańskich) fundament nowych relacji między władzami partyjno-państwowymi i społeczeństwem. Porozumienia jastrzębskie przyniosły m.in. zniesienie czterobrygadowego systemu pracy w górnictwie oraz wolne od pracy soboty. Ważnym ich dopełnieniem stało się także podpisanie 11 września 1980 roku tzw. porozumień katowickich (w których strona rządowa ostatecznie zgodziła się na utworzenie niezależnych samorządnych związków zawodowych na terenie całego kraju). W efekcie do zarejestrowanego 10 listopada 1980 roku w regionie śląsko-dąbrowskim NSZZ „Solidarność" przyłączyło się 1,4 miliona członków[3].

---

[1] Por.: H. Świda-Ziemba: *Człowiek wewnętrznie zniewolony. Mechanizmy i konsekwencje minionej formacji – analiza psychologiczna*. Warszawa 1997, s. 309–314; A. Friszke: *Czas KOR-u. Jacek Kuroń a geneza Solidarności*. Kraków 2011, s. 393–577; M. Białokur, M. Fic, A. Gołębiewska: *Przerwana droga do niepodległości. Stan wojenny 13 XII 1981–22 VII 1983. Świadomość – edukacja – kultura*. Toruń–Opole 2012, s. 5–13.

[2] T. Kurpierz: *Zbuntowani. Niezależne Zrzeszenie Studentów w województwie katowickim 1980–1989*. Katowice 2012, s. 33; J. Neja: *Grudzień 1981 roku w województwie katowickim*. Katowice 2011, s. 9–11.

[3] Szerzej zob.: Z. Zwoźniak: *Jak się rodziła Solidarność. Region Śląsko-Dąbrowski*. Warszawa 1990, s. 4–54; J. Jurkiewicz: *Jedna dekada – trzy epoki. 1980–1989*. W: *Droga do Niepodległości. „Solidarność" 1980–2005*. Red. A. Borowski, T. Mahrburg. Warszawa 2005, s. 6–16; T. Kurpierz, J. Neja: *„Solidarność" śląsko-dąbrowska 1980–1981. Szkic do monografii i dokumenty własne*. Katowice 2012, s. 32–183; J. Neja: *Grudzień 1981 roku…*, s. 13; A. Dziurok, B. Linek: *W Polsce Ludowej (1945–1989)*. W: *Historia Górnego Śląska. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu*. Red. J. Bahlcke, D. Gawrecki, R. Kaczmarek. Gliwice 2011, s. 285; A. Herzig, K. Ruchniewicz, M. Ruchniewicz: *Śląsk i jego dzieje*. Wrocław 2012, s. 277.

Opisane wydarzenia prowokowały – także wśród działaczy rządzącej partii – dyskusje nad minionym okresem, nie unikano w niej zresztą głosów krytycznych. Wyrażano je nawet podczas Plenum KW PZPR w Katowicach, np. 7 września 1980 roku, gdy Wilhelm Szewczyk, wówczas naczelny redaktor „Poglądów" i działacz PZPR, poddał krytyce politykę kulturalną władz partyjno-państwowych w latach siedemdziesiątych XX wieku. Wśród zarzutów wymieniano: dezintegrację środowiska naukowego Katowic, przejawiającą się, w jego opinii, m.in. w obniżeniu rangi ŚIN; pozbawienie miasta siedziby Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Śląskiego; a także likwidację nauki o dawnym piśmiennictwie polskim na Śląsku. Wszystkie te elementy, zdaniem W. Szewczyka, wpisywały się w politykę rewizjonistyczną i ułatwiały Niemcom argumentację przeciw polskości regionu. Pisarz twierdził, że doprowadziło to do degradacji miasta i regionu w sensie naukowym. Swoje wystąpienie kończył słowami: „Nie wystarczy tu organizować czasem jakichś wielkich zjazdów naukowych, tutaj trzeba było stworzyć i podtrzymać organizacje, które w trwały sposób wrosłyby w krajobraz duchowy naszego miasta, a tym samym całego regionu"[4].

Burzliwe wydarzenia lat 1980–1983 nie ominęły ŚIN oraz związanych z nim osób. Na przełomie września i października 1980 roku oprócz działających w ramach Instytutu struktur Związku Nauczycielstwa Polskiego (którym przewodniczył wówczas Józef Kozik) ukształtował się Komitet Założycielski NSZZ „Solidarność" przy ŚIN. Wspominając tamte realia, jeden z ówczesnych pracowników Instytutu Andrzej Grajewski pisał:

> W Sierpniu 1980 r. wyjechaliśmy na objazd szlakami polskiego renesansu i w Kazimierzu nad Wisłą dowiedzieliśmy się o porozumieniu w Gdańsku. Rozpoczęły się gorące dyskusje. Wyjechaliśmy jako jedna załoga, a wracaliśmy już mocno podzieleni, na tych, którzy byli zachwyceni tym, co się działo w Gdańsku i Szczecinie, i zdecydowanych tego przeciwników. […] Podziały rodziły się spontanicznie. Były nową jakością, nie przebiegały według podziałów partyjnych[5].

W strukturach tworzącego się komitetu założycielskiego związku faktycznie znaleźli się zarówno bezpartyjni pracownicy ŚIN, jak i aktywni dotąd członkowie PZPR[6]. W wyniku zorganizowanych wyborów ukonstytuowały się związkowe struktury (w postaci Komisji Zakładowej), których przewodniczącą została Krystyna Sajdok, zastępcą Henryk Wuttke, sekretarzem Andrzej Grajewski, skarb-

---

[4] Archiwum Państwowe w Katowicach (dalej: AP Kat.), zespół: Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Katowicach (dalej: KW PZPR Kat.), sygn. 3, b.p., Plenum KW PZPR w Katowicach w dniu 7 września 1980 r. Wystąpienie Wilhelma Szewczyka.

[5] A. Grajewski: *W nurcie wielkiej rzeki. Wspomnienia o czasie i ludziach z okresu 1980–1981*. W: *Uwiodła mnie Solidarność. Między mitem a rzeczywistością*. Red. M. Kempski, G. Podżorny. Katowice 2010, s. 33–34.

[6] Por. *Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za 1980 rok* (dalej: SŚIN 80). Katowice 1983, s. 11; relacja A. Grajewskiego z 16 kwietnia 2013 roku.

nikiem Magdalena Zimończyk, a trzema członkami: Jerzy Warmus (do spraw socjalno-bytowych), Alfred Mura (do spraw kulturalnych) i Andrzej Strzoda (do spraw sportu i turystyki). Komisję Rewizyjną stanowili: przewodnicząca Stefania Pakuła oraz członkowie: Antoni Wielgusiewicz i Krzysztof Bielaczyk. Część formalną zakończyło zarejestrowanie Komisji w Międzyzakładowym Komitecie Robotniczym (MKR) w Jastrzębiu[7].

Aktywną działalność w strukturach rodzącego się NSZZ „Solidarność" (także poza ŚIN) podjęła grupa pracowników Instytutu. Wśród nich znalazł się A. Grajewski, którego przeszłość jeszcze przed rozpoczęciem pracy w Instytucie była interesująca. Po raz pierwszy został bowiem zarejestrowany przez Służbę Bezpieczeństwa w 1975 roku, w ramach sprawy operacyjnej „Taśma", ponieważ wraz z trzema innymi osobami jako student roku „zerowego" Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego opracował scenariusz, a następnie nagrał na taśmę magnetofonową audycję pt. *Wojna polsko-radziecka 1919–1921*, którą zamierzano wyemitować na falach akademickiego Radia „Egida". Co ciekawe, jednym z ekspertów Służby Bezpieczeństwa został w tej sprawie Jan Walczak, z którym A. Grajewski pracował następnie w ŚIN[8]. Należąc do NSZZ „Solidarność" od września 1980 roku, A. Grajewski m.in. redagował pisma niezależne „Nasza Solidarność" (w Jastrzębiu) i „Zderzenie" (w Katowicach), a w okresie od lutego do maja 1981 roku był rzecznikiem prasowym Regionu Śląska i Zagłębia. Ze względu na miejsce urodzenia i zamieszkania włączył się także do działań opozycji solidarnościowej na terenie Podbeskidzia (był członkiem rady programowej „Wszechnicy Podbeskidzia" i współpracownikiem wydawanego przez Klub Dyskusyjny NSZZ „Solidarność" tejże Wszechnicy w Bielsku-Białej pisma „Moim Zdaniem")[9]. Ściśle współpracował z regionalnymi strukturami NSZZ „Solidarność" także Gabriel Kraus. Swoją współpracę rozpoczął w listopadzie 1980 roku, w miarę upływu czasu stał się ekspertem i doradcą Międzyzakładowego Komitetu Założycielskiego (MKZ) w Katowicach i MKR Jastrzębie, a następnie Zarządu Regionu Śląsko-Dąbrowskiego NSZZ „Solidarność" (powstałego w lutym 1981 roku z połączenia MKZ Bytom, MKR Jastrzębie i MKZ Tychy) oraz Krajowej Komisji Górnictwa. W 1981 wszedł w skład Komisji

[7] AP Kat., zespół: Śląski Instytut Naukowy im. Jacka Koraszewskiego (dalej: ŚIN), sygn. 8/1, k. 32, Skład Komisji Zakładowej NSZZ „Solidarność" przy Śląskim Instytucie Naukowym w Katowicach. Nieco inny skład (przewodnicząca K. Sajdok, zastępca A. Grajewski, członkowie m.in.: J. Warmus, H. Wuttke i G. Kraus) podaje w swoich wspomnieniach A. Grajewski: *W nurcie wielkiej rzeki*…, s. 41–42.

[8] Por. Instytut Pamięci Narodowej w Katowicach (dalej: IPN Ka), 036/1064, t. 1–2 (tam dokumentacja postępowania); relacja A. Grajewskiego z 16 kwietnia 2013 roku.

[9] A. Kasprzykowski: *Andrzej Grajewski* (biogram). W: *Encyklopedia Solidarności*. Red. A. Borowski et al. Wydanie internetowe: http://www.encyklopedia-solidarnosci.pl/wiki/index.php?title=Andrzej_Grajewski (dostęp: 15.12.2013); A. Grajewski, A. Kasprzykowski: *Czas próby. Solidarność na Podbeskidziu w latach 1980–2005*. Bielsko-Biała 2006, s. 274; A. Grajewski: *Inwigilacja tygodnika katolickiego „Gość Niedzielny" w latach 1945–1989. Zarys problematyki*. W: *Dziennikarze władzy, władza dziennikarzom*. Red. T. Wolsza, S. Ligarski. Warszawa 2010, s. 62.

Humanizacji Pracy, współtworząc jej program. W styczniu i lutym tego roku uczestniczył w pracach komisji negocjacyjnych w sprawie górnictwa (m.in. w Kopalni Węgla Kamiennego „Piast"). W lutym 1981 roku inny z pracowników ŚIN Szczepan Wysocki informował, że G. Kraus „paraliżował prace egzekutywy [POP przy ŚIN – M.F.], był w Komitecie Założycielskim »Solidarności« w Instytucie, zorganizował w Instytucie odczyt członka KOR-u [Jadwigi Staniszkis – M.F.]"[10]. Ze względu na swoją działalność i prezentowane poglądy już od 1978 roku G. Kraus był rozpracowywany przez Służbę Bezpieczeństwa w ramach sprawy obiektowej o kryptonimie „Instytut"[11]. Jesienią 1980 roku oficjalnym doradcą MKR w Jastrzębiu Zdroju został także H. Wuttke, jednocześnie współpracujący z katolickim tygodnikiem „Gość Niedzielny". Należał on m.in. do grupy autorów referatu programowego MKR Jastrzębie – pierwszej wypowiedzi programowej Komisji, brał również udział w rozmowach z ministrem górnictwa w 1981 roku. Był jednocześnie działaczem tzw. neo-„Znaku", czyli ugrupowania, które w okresie posierpniowym utworzyło koncesjonowane przez władze Polski Związek Katolicko-Społeczny i Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych w Warszawie, mające ambicje odrodzenia w warunkach PRL chrześcijańskiego ruchu społecznego[12]. Szczególną pozycję w tym gronie zajmował Rudolf Buchała, od marca 1980 roku poseł na Sejm PRL, wybrany z okręgu wyborczego Dąbrowa Górnicza. Przemiany sierpniowe dodatkowo zaktywizowały jego działalność – osobiście oraz za pośrednictwem innych osób ze środowiska Polskiego Związku Katolicko-Społecznego udzielał konsultacji prawnych i zawodowych organizującemu się ruchowi związkowemu NSZZ „Solidarność", będąc aktywnym działaczem i doradcą zarządów solidarnościowych[13].

Powstanie NSZZ „Solidarność" zaktywizowało także regionalne środowiska inteligenckie i reprezentujące je organizacje. Najpierw 16 września 1980 roku w Warszawie powstał niezależny wobec oficjalnego nurtu nauki i kultury, sprzyjający NSZZ „Solidarność" Komitet Porozumiewawczy Stowarzyszeń Twórczych i Naukowych (na którego czele stanął Klemens Szaniawski), niecałe trzy miesiące później (9 grudnia) utworzono katowicki Komitet Porozumiewawczy Związków i Stowarzyszeń Twórczych (KPZiST, pod przewodnictwem Kazimierza Kutza). O ile najważniejszym dokonaniem struktur warszawskich było zorganizowanie Kongresu Kultury Polskiej, o tyle zadaniem Komitetu katowickiego było opracowanie „Raportu o stanie kultury i sztuki w województwie katowickim", który

[10] AP Kat., ŚIN, sygn. 6/48, k. 99, Protokół z zebrania POP przy Śląskim Instytucie Naukowym w dniu 16 lutego 1981 r.

[11] Por.: informacje zawarte w dokumentacji znajdującej się w oddziałach Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach (IPN Ka, sygn. 043/742) i Rzeszowie (IPN Rz, sygn. 57/296); „Trybuna Robotnicza" 1981, nr 27.

[12] Określenie neo-„Znak" wynika z faktu, że po powołaniu do życia Polskiego Związku Katolicko-Społecznego koło „Znaku" uległo dezintegracji. Por. R. Kraczkowski: *Sejm w okresie PRL*. W: *Dzieje Sejmu polskiego*. Koord. J. Bardach. Warszawa 1997, s. 287.

[13] IPN Ka, sygn. 00299/9, k. 20–21, Informacja dot. doc. dr. hab. Buchały Rudolfa z 19 XII 1986.

miał zostać omówiony podczas planowanego na 19 grudnia 1981 roku posiedzenia Śląskiego Sejmiku Kultury[14]. ŚIN włączył się do działań górnośląskiego KPZiST późno – dopiero 4 września 1981 roku. Okoliczności przystąpienia ŚIN opisano w protokole z odbytego tego dnia zebrania: „Następnie Kazimierz Kutz poinformował zebranych o skomplikowanej sytuacji w Instytucie Śląskim [*sic!*], która grozi rozbiciem tej zasłużonej placówki. Sprawa jest z wielu powodów niepokojąca i wymaga naszej reakcji. Przedstawił również wniosek kierownictwa Instytutu o przyjęcie w skład naszego Komitetu, który został jednogłośnie zaaprobowany"[15]. Ten sam wniosek włączenia ŚIN przedstawił Kolegium Instytutu dyrektor placówki, członkowie Kolegium na reprezentanta Instytutu w KPZiST wydelegowali Władysława Zielińskiego (zyskał jednogłośne poparcie w tajnym głosowaniu)[16]. Trzeba podkreślić, że w okresie swej działalności Komitet katowicki podjął także temat ŚIN: pod koniec 1981 roku podał w wątpliwość podjętą dekadę wcześniej decyzję o likwidacji Stowarzyszenia ŚIN, postulując jego reaktywację[17].

Po drugiej stronie sporu po raz kolejny pojawił się Henryk Rechowicz (tym razem jako rektor Uniwersytetu Śląskiego, ale związany z ŚIN m.in. obecnością w Radzie Naukowej), powołany pierwotnie w skład delegacji rządowej mającej podpisać porozumienia w Jastrzębiu (obok wicepremiera Aleksandra Kopcia, zastępcy członka Biura Politycznego KC PZPR Andrzeja Żabińskiego, ministra górnictwa Włodzimierza Lejczaka, podsekretarza stanu w Ministerstwie Górnictwa Mieczysława Glanowskiego, I zastępcy wojewody katowickiego Zdzisława Gorczycy, sekretarza KW PZPR w Katowicach Wiesława Kiczana i rektora Politechniki Śląskiej Jerzego Nawrockiego)[18]. Ostatecznie nie znalazł się wśród sygnatariuszy dokumentu (podobnie zresztą jak proponowany do tej roli Alojzy Melich[19]), co dodatkowo przyspieszyło jego opuszczenie sceny politycznej

[14] Por. informacje zmieszczone w rozdziale drugim pracy.

[15] Por. Biblioteka Śląska w Katowicach (dalej: B. Śl.), zbiory specjalne, Archiwum Komitetu Porozumiewawczego Stronnictw Twórczych i Naukowych w Katowicach (dalej: AKPSTiNwK), sygn. R. 1883 III, k. 30, Protokół z zebrania Rady Pełnomocników Komitetu Porozumiewawczego Związków i Stowarzyszeń Twórczych i Naukowych w Katowicach w dniu 4 IX 1981.

[16] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 113–114, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 4 września 1981 r.; B. Śl., zbiory specjalne, AKPSTiNwK, sygn. R. 1883 III, k. 67, Lista obecności członków Komitetu Porozumiewawczego Związków i Stowarzyszeń Twórczych i Naukowych w Katowicach na zebraniu w dniu 12 października 1981 roku.

[17] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/86, k. 84, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 5 listopada 1981 roku.

[18] Por.: AP Kat., KW PZPR Kat., sygn. 1793, k. 45, Dyskusja na Plenum KW PZPR w Katowicach w dniu 7 IX 1980. Przemówienie H. Rechowicza; J. Skórzyński, M. Pernal: *Kalendarium Solidarności 1980–89. Gdy niemożliwe stało się możliwe.* Warszawa 2005, s. 286–287; J. Dziadul, M. Kempski: *Zanim padły strzały. Między zdradą a wolnością. Śląsk i Zagłębie 1980–1981.* Siemianowice Śląskie 2006, s. 120; A. Drogoń: *Życie społeczne i polityczne Uczelni – rys historyczny.* W: *„Mądrość zbudowała sobie dom…". Uniwersytet Śląski 1968–2008. Dzieje, dokumentacja, źródła*. Red. A. Barciak. Katowice 2008, s. 227.

[19] Por. T. Kurpierz, J. Neja: *„Solidarność" śląsko-dąbrowska 1980–1981…*, s. 62–63.

(ze względu na fakt ścisłej współpracy z Edwardem Gierkiem 5 grudnia 1980 roku został odwołany ze stanowiska rektora Uniwersytetu Śląskiego[20]). Dużo większe znaczenie z perspektywy nadchodzących wydarzeń miały osoby skupione wokół Wsiewołoda Wołczewa, które wraz ze Szczepanem Wysockim i Stefanem Owczarzem stanowiły „grupę inicjatywną" tzw. Katowickiego Forum Partyjnego (na początku swojej działalności mającego w nazwie „przy KW PZPR"). Formacja ta oceniana była jako „skrajnie reakcyjna", skupiająca niewielką grupę radykalnych działaczy partyjnych („partyjny beton", „renegatów" – jak określili W. Wołczewa i S. Owczarza Paweł Wieczorkiewicz i Justyna Błażejowska, lub – jak pisał Mieczysław F. Rakowski – „dogmatycznych zakapiorów"[21]) głównie z ŚIN, Uniwersytetu Śląskiego i Wojewódzkiej Szkoły Partyjnej w Katowicach. Przez cały krótki okres swego istnienia (od 15 maja do 29 września 1981 roku) Katowickie Forum Partyjne skupiało nie więcej niż kilkaset osób[22]. W grupie tej najważniejsze ogniwo stanowili pracownicy Zakładu Badań Politycznych ŚIN, z osób bezpośrednio zaangażowanych w jego działalność wskazać trzeba (poza wymienioną trójką): Antoniego Domańskiego, Ewę Janiak-Moś, Edwarda Karolczuka i Wiesława Wysockiego, grupa innych pracowników Instytutu okazywała inicjatywie przychylność albo zachowała bezstronność[23].

Należy przypomnieć, że sam W. Wołczew znany był z zaangażowania w skrajnie „lewicową" działalność polityczną już wcześniej. O radykalizmie jego poglądów świadczy fakt, że już w dekadzie lat siedemdziesiątych XX wieku oceniano go jako osobę krytyczną wobec organizacji partyjnej Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego. W 1973 roku tajny współpracownik Służby Bezpieczeństwa używający pseudonimu „Wiktor" (Wacław Długoborski) zdefiniował go następująco:

> [u]chodzi w środowisku naukowym za dogmatyka i lewaka. Jako historyk zajmował się sprawą ukraińską w latach II wojny światowej, prezentując tezę, że jedyną stroną winną wzajemnej nienawiści, mordom itp. są Polacy. Wszelką krytykę tej tezy uważa za przejaw polskiego nacjonalizmu i reakcyjnego nastawienia. Nie rozumie, że jego prace są krytykowane nie tylko za owe błędne stanowisko, ale także za nie najwyż-

[20] Por. M. Fic: *Rechowicz Henryk, prof. dr hab.* (biogram). W: *„Non omnis moriar". Zmarli Pracownicy Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach 1968–2008*. Red. A. Barciak. Katowice 2008, s. 305–307; Z. Woźniczka: *Historia Uniwersytetu Śląskiego do 1983 roku*. W: *„Mądrość zbudowała sobie dom…"*…, s. 117.

[21] A. Friszke: *Polska. Losy państwa i narodu 1939–1989.* Warszawa 2003, s. 382; P. Wieczorkiewicz, J. Błażejowska: *Przez Polskę Ludową na przełaj i na przekór.* Poznań 2011, s. 385; M.F. Rakowski: *Dzienniki polityczne 1981–1983*. Warszawa 2004, s. 52.

[22] Por.: J. Dziadul: *Wypijmy za czołgi.* „Polityka" 2011, nr 24, s. 63; J. Dziadul, M. Kempski: *Zanim padły strzały…*, s. 172–175.

[23] Por.: „Trybuna Robotnicza" z 20 maja 1981; D.J. MacEachin: *Amerykański wywiad i konfrontacja w Polsce 1980–1981*. Poznań 2011, s. 183; A. Drogoń: *Życie społeczne i polityczne*…, s. 224; E. Karolczuk: *Wstęp.* W: *Katowickie Forum Partyjne – fakty i dokumenty „zdrady"* (niepublikowany materiał w zbiorach prywatnych E. Karolczuka), s. 3; A. Grajewski: *W nurcie wielkiej rzeki*…, s. 31.

> szy poziom naukowy. Tego rodzaju postawa stawia go w konflikt ze środowiskiem i rodzi w nim (obok innych względów) przekonanie, że jest szykanowany za swoją prawdziwą rewolucyjność. […] [N]apisał ostatnio większą pracę poświęconą tym sprawom [stosunkom polsko-ukraińskim w czasie II wojny światowej – M.F.] w jego zamierzeniach habilitacyjną, która jednak nie została zakwalifikowana do druku, jako oceniona negatywnie przez specjalistów (m.in. prof. [Czesława – M.F.] Madajczyka). W[ołczew – M.F.] odwoływał się do Wydz. Nauki KC PZPR, ale bez rezultatu. Z tej okazji ma zdecydowanie negatywny stosunek do prof. Madajczyka (dyrektor Instytutu Historii PAN i najwybitniejszy obecnie specjalista polski dziejów okupacji), czemu daje dość manifestacyjnie wyraz: […], że prace prof. Madajczyka są nic nie warte, przesiąknięte nacjonalizmem, nie marksistowskie[24].

Poglądy i prezentowana przez W. Wołczewa postawa polaryzowały zachowanie wobec niego współpracowników, czego symbolem stało się, że mimo pozytywnych ocen recenzentów (H. Rechowicza, K. Opałka oraz A. Dobieszewskiego) oraz Komisji do Oceny Dorobku Naukowego i Dydaktycznego, zgłoszony w połowie 1980 roku wniosek o nadanie mu tytułu naukowego profesora nadzwyczajnego nauk politycznych nie zyskał aprobaty Rady Naukowej ŚIN (w tajnym głosowaniu za jego przyjęciem głosowało 6, przeciw 9, wstrzymało się od głosu 3 członków)[25].

Andrzej Grajewski wspominając W. Wołczewa z perspektywy ponad 30 lat, pisał o nim: „ideowy komunista, niezwykle ortodoksyjny marksista, posiadający szerokie zaplecze polityczne nie tylko w strukturach partyjnych na Górnym Śląsku. Pod jego kierunkiem Zakład [Badań Politycznych – M.F.] miał stać się prawdziwą kuźnią marksistowskich kadr, gdzie ideowość i pryncypialność miała być równie ceniona jak efekty pracy naukowej"[26]. Faktem jest, że w realiach lat 1980–1981 W. Wołczew stał się ideologiem jednego ze skrzydeł PZPR, niewątpliwie „zdobył wśród sił rewolucyjnych niekwestionowany autorytet jako teoretyk i przywódca polityczny"[27]. Zdaniem jednego z jego bliskich współpracowników, E. Karolczuka, o skuteczności działania W. Wołczewa decydowała zarówno jego ogromna wiedza teoretyczna, umiejętność dobierania skutecznych argumentów, jak i duże zdolności oratorskie[28].

Kreśląc obraz Katowickiego Forum Partyjnego, należy także wskazać, że co najmniej część jego aktywnych działaczy współpracowała ze Służbą Bezpie-

[24] IPN Ka, sygn. 0024/28, t. 2, k. 6–8, Doniesienie nr 1 T.W. „Wiktor" z 28.05.1973 r.

[25] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/5, k. 5, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w dniu 29 września 1980 r.

[26] A. Grajewski: *W nurcie wielkiej rzeki…*, s. 31.

[27] Towarzysz: *Życie i poglądy.* „Przegląd Krytyczny" 1993, nr 11, s. 1.

[28] „Był płomiennym mówcą i niezrównanym mistrzem w dyskusjach. Opanowanie wielu dziedzin wiedzy pozwalało mu na używanie zróżnicowanej argumentacji, docierającej do różnych grup słuchaczy. Miał charakterystyczny, donośny głos, którym potrafił poruszyć najbardziej obojętnych i porazić swych przeciwników". Towarzysz: *Życie i poglądy…*, s. 1; por. relacja E. Karolczuka z 6 maja 2013 roku.

czeństwa. Z zachowanych materiałów archiwalnych Instytutu Pamięci Narodowej wynika, że od lutego 1980 roku tajnym współpracownikiem (używającym pseudonimu „Poraj") był A. Domański (faktem pozostaje, że werbunek spowodowany był pozyskaniem przez służby tzw. materiałów kompromitujących na jego temat)[29]. Mimo zmiany miejsca pracy (przeniósł się do „Dziennika Zachodniego") w pierwszej połowie lat osiemdziesiątych XX wieku nadal utrzymywał bliskie kontakty z częścią pracowników ŚIN, a wraz z S. Wysockim (najpierw zwerbowanym jako tzw. kontakt operacyjny, a następnie przekwalifikowanym na tajnego współpracownika o pseudonimie „Tadeusz") dostarczał informacje dotyczące sytuacji w Instytucie, współpracował też w kwestiach „dania pewnego odporu rewizjonistycznej propagandzie RFN"[30]. Nie zachowały się sporządzane przez obu raporty ani doniesienia, ale w ocenie pracowników Służby Bezpieczeństwa A. Domański jawił się jako zdyscyplinowany i dostarczający cenne informacje (w 1981 roku informowano, że „w okresie współpracy t.w. »Poraj« przekazał 15 pisemnych informacji, które wykorzystane były do sprawy obiektowej kpt. »Instytut«"; w 1986 roku podsumowano, że przekazał „23 raporty pisemne i 4 informacje ustne")[31].

Konsekwencje spotkania się tak różnych światopoglądowo postaci w jednej instytucji można było przewidzieć: nasilenie działań obu środowisk oraz coraz częstsza konfrontacja ich poglądów i postaw. Dodatkowym elementem stało się włączenie tejże rywalizacji w ówczesną politykę „partyjną", realizowaną na terenie województwa katowickiego przez nowego I sekretarza KW PZPR w Katowicach Andrzeja Żabińskiego. Ten polityk, najprawdopodobniej wtajemniczony w przygotowania do obalenia ekipy E. Gierka, pełnił obowiązki I sekretarza KW PZPR w Katowicach od 19 września 1980 roku do stycznia 1982 roku. Miał opinię partyjnego liberała, w latach 1973–1980 był I sekretarzem KW PZPR w Opolu, w 1980 roku awansował na zastępcę członka Biura Politycznego i sekretarza KC PZPR, szersza opinia publiczna identyfikowała go dzięki udziałowi w negocjacjach i podpisaniu porozumień szczecińskich i jastrzębskich. W roli następcy nielubianego powszechnie Z. Grudnia jawił się jako osoba wnosząca nową jakość, a jego udział w podpisywaniu porozumień ze strajkującymi dawał wielu nadzieję na prowadzenie przez niego kompromisowej polityki[32].

---

[29] IPN Ka, sygn. 00150/286, k. 3–5, Kwestionariusz Domańskiego Antoniego. Na temat sposobów werbunku por. F. Musiał: *Osobowe źródła informacji*. „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej" 2006, nr 10, s. 62.

[30] IPN Ka, sygn. 00150/286, k. 14, Notatka służbowa z 7 VIII 1983.

[31] IPN Ka, sygn. 00150/286, k. 16, Charakterystyka tw. ps. „Poraj" z 12 I 1981; IPN Ka, sygn. 00150/286, k. 17, Charakterystyka tw. ps. „Poraj" nr rej. 43613 z 18 XII 1984.

[32] P. Niewiadomski [E. Karolczuk]: *W 13 rocznicę powstania i likwidacji „Katowickiego Forum Partyjnego przy KW PZPR w Katowicach"*. „Przegląd Krytyczny" 1994, nr 13, s. 7; T. Kurpierz: *Zbuntowani. Niezależne Zrzeszenie Studentów…*, s. 65; J. Neja: *Wykładnia Sekretarza*. W: *„Przewodnia siła Narodu". Z dziejów partii komunistycznej na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim 1945–1990*. Red. T. Kurpierz. Katowice 2010, s. 196.

Oficjalną działalność Katowickie Forum Partyjne rozpoczęło 15 maja 1981 roku, ale inicjatywa jego powstania zrodziła się przy okazji spotkania „weteranów ruchu robotniczego", z udziałem przedstawicieli ŚIN, Uniwersytetu Śląskiego i reprezentantów organizacji partyjnych (w tym Milicji Obywatelskiej i Służby Bezpieczeństwa), do którego doszło w grudniu 1980 roku. W jego trakcie późniejsi liderzy z ŚIN (określeni przez A. Żabińskiego mianem „grupy Wołczewa") zaprezentowali przed szerszym audytorium swoje intencje działania. Oficjalne władze ukonstytuowały się 28 maja 1981 roku na spotkaniu w Wojewódzkim Ośrodku Kształcenia Ideologicznego KW PZPR w Katowicach. W. Wołczew został wiceprezesem Rady Programowej, S. Owczarz sekretarzem, S. Wysocki zaś członkiem tegoż gremium[33].

Podstawowym postulatem Katowickiego Forum Partyjnego był powrót do ortodoksyjnego marksizmu („podjęcie dyskusji nad podstawowymi problemami walki o socjalizm w Polsce w aktualnych warunkach, w oparciu o założenia marksizmu-leninizmu oraz historyczne doświadczenia ruchu komunistycznego i robotniczego, a także praktyczne współuczestnictwo w działalności ideowo-politycznej wojewódzkiej organizacji partyjnej"), być może nawet restytucja Komunistycznej Partii Polski. W maju 1981 roku w deklaracji Forum zapisano: „Cała partia i jej poszczególni członkowie pod naporem obcych wpływów ideologicznych, którym zawsze sprzyjał w przeszłości i patronuje aktualnie prawicowy oportunizm oraz burżuazyjny liberalizm w szeregach samej partii, utraciły ideowo-polityczną i propagandową busolę walki o socjalizm"[34]. Zwolennicy jego działalności uważają, że było ono „formą organizacji aktywu partyjnego z różnych środowisk społecznych, który uważał, że odrodzenie życia społeczno-politycznego oraz gospodarczego i poprawa położenia socjalnego pracującej większości społeczeństwa może być wynikiem odrodzenia PZPR na bazie marksizmu-leninizmu, zmiany układu sił wewnątrz PZPR i przejęcia przez nią inicjatywy we wszelkich dziedzinach życia społecznego"[35]. Przeciwnicy Forum wskazują zaś, że wśród prezentowanych przez nie żądań znajdowały się m.in. hasła rozprawienia się z przeciwnikami socjalizmu (wrogów jednak, bardziej niż na zewnątrz PZPR, dostrzegali w reformatorskim skrzydle tej partii – w tzw. poziomkach), a ratunek dla Polski aktywiści Forum widzieli w zbrojnej interwencji Moskwy albo Berlina. Jego działacze używali języka zawierającego groźby, w swych działaniach nie wykluczali użycia siły wobec „wrogów klasowych" i „rewizjonistów". W sąsiednich „bratnich" stolicach

[33] E. Karolczuk: *Wstęp*. W: *Katowickie Forum Partyjne*…, s. 5–7; „Trybuna Robotnicza" 1981, nr 97; J. Dziadul, M. Kempski: *Zanim padły strzały*…, s. 179–181; T. Kurpierz: *Przełom solidarnościowy i stan wojenny*. W: *Katowice. Środowisko, dzieje, kultura, język i społeczeństwo*. T. 1. Red. A. Barciak, E. Chojecka, S. Fertacz. Katowice 2012, s. 515.

[34] *XX lat Solidarności Śląsko-Dąbrowskiej*. Red. T. Płużański. Katowice–Warszawa 2000, s. 56.

[35] Por.: *Tajne dokumenty Biura Politycznego. PZPR a „Solidarność" 1980–1981*. Oprac. Z. Włodek. Londyn 1992, s. 633; J. Dziadul: *Wypijmy za czołgi*…, s. 64; J. Dziadul, M. Kempski: *Zanim padły strzały*…, s. 172–175; D.J. MacEachin: *Amerykański wywiad i konfrontacja w Polsce*…, s. 184; A.L. Sowa: *Historia polityczna Polski 1944–1991*. Kraków 2011, s. 458.

(w Berlinie, Pradze czy Moskwie) przedstawiano „forumowiczów" jako prawdziwych polskich komunistów i internacjonalistów, reprezentantów „zdrowych sił klasy robotniczej"[36].

Stanowisko wobec przywódców PZPR zajmujących reformatorskie pozycje działacze Katowickiego Forum Partyjnego dobitnie prezentowali, prowadząc akcję odczytową. W swoich dziennikach M.F. Rakowski przytaczał list z Gliwic, w którym autor opisywał jedno ze spotkań partyjnych „aktywu huty", na którym „prelegent z KW w Katowicach, a jednocześnie pracownik ŚIN" E. Karolczuk atakował M.F. Rakowskiego, zarzucając mu rewizjonizm. Dalej informował:

> 9 kwietnia [1981 roku – M.F.] odbyło się kolejne spotkanie z tym samym prelegentem, który na wstępie powiedział, że wczoraj rozmawiał z tow. Andrzejem Żabińskim, po czym wyjaśnił zebranym, że nie może być dobrze w kraju, skoro partia targana jest walką frakcyjną, rozgrywkami personalnymi, w której rozwija się rewizjonizm. W partii – powiedział – działają wrogie siły na czele z Rakowskim, Stefanem Bratkowskim, Romanem Neyem, Tadeuszem Fiszbachem, Mieczysławem Moczarem i antyradziecko nastawionym Andrzejem Werblanem. […] Na zakończenie prelegent zaproponował zebranym podpisanie przygotowanej rezolucji do KC, domagającej się wykluczenia z partii Stefana Bratkowskiego[37].

Po latach tłumacząc powody swojej aktywności, działacze Forum nadal wskazywali na potrzebę walki z ustępstwami ekipy Stanisława Kani i Wojciecha Jaruzelskiego „oraz rosnącą aktywnością sił jawnej kontrrewolucji burżuazyjnej"[38]. Na paradoks zakrawa fakt, że działalność Katowickiego Forum Partyjnego, choć z pewnością niewygodna także dla części działaczy i władz PZPR, prowadzona była jak najbardziej jawnie, z aprobatą kierownictwa KW PZPR w Katowicach, którego przedstawiciele uczestniczyli w spotkaniach Forum i jego późniejszych „wcieleń"[39]. Oficjalną akceptację istnienia i działalności Forum podczas jednej z wojewódzkich konferencji partyjnych wygłosił nawet ówczesny I sekretarz KC PZPR – S. Kania[40].

Z perspektywy ŚIN aktywność Katowickiego Forum Partyjnego i NSZZ „Solidarność" znacząco komplikowały dotychczasową działalność placówki. Dodatkowo prawidłowe funkcjonowanie Instytutu utrudniała sytuacja w jego kierownictwie. Stojący na czele ŚIN od kwietnia 1979 roku Bohdan Jałowiecki

---

[36] Por.: W. Bernacki, A. Dziurok, M. Korkuć, F. Musiał, J. Szarek, R. Terlecki: *Kronika komunizmu w Polsce.* Kraków [b.r.w.], s. 362; J. Dziadul: *Wypijmy za czołgi…*, s. 65; J. Dziadul, M. Kempski: *Zanim padły strzały…*, s. 172–175; M.F. Rakowski: *Dzienniki polityczne 1981–1983.* Warszawa 2004, s. 101–102; *Wołczew Wsiewołod, doc. dr hab.* (biogram). W: *„Non omnis moriar"…*, s. 386.

[37] M.F. Rakowski: *Dzienniki polityczne 1979–1981.* Warszawa 2004, s. 402.

[38] P. Niewiadomski [E. Karolczuk]: *W 13 rocznicę powstania i likwidacji…*, s. 6.

[39] Świadczy o tym choćby fakt, że część wykonywanych w ŚIN na potrzeby KW PZPR w Katowicach ekspertyz docierała do władz partyjnych z pominięciem oficjalnej drogi, bezpośrednio przez W. Wołczewa. Relacja E. Karolczuka z 6 maja 2013 roku.

[40] P. Niewiadomski [E. Karolczuk]: *W 13 rocznicę powstania i likwidacji…*, s. 6.

w momencie pojawienia się napięć znajdował się poza Instytutem. Od września do października 1980 roku z upoważnienia wicewojewody Z. Gorczycy pełniącym obowiązki dyrektora został w jego miejsce Jerzy Pietrucha (dotychczasowy wicedyrektor do spraw naukowych w pionie ekonomiczno-socjologicznym)[41]. J. Pietrucha zdecydował jednak, że mimo zmieniającej się szybko sytuacji społeczno-politycznej (a może właśnie dlatego) w czasie nieobecności B. Jałowieckiego nie będzie dokonywał w Instytucie zasadniczych zmian, koncentrując uwagę na realizacji planu prac naukowo-badawczych. Okoliczności nominacji (przesłanie przez wicewojewodę pisma za pośrednictwem jego pełnomocnika) oraz pierwsze decyzje J. Pietruchy (m.in. o zorganizowaniu posiedzenia dyrekcji dopiero następnego dnia po otrzymaniu nominacji) dały W. Wołczewowi (od kwietnia 1979 roku wicedyrektorowi do spraw naukowych w pionie historyczno-politologicznym) powody do krytyki poczynań tymczasowo kierującego placówką[42]. Biorąc pod uwagę nie najlepiej układającą się między nimi współpracę, warto dodać, że szczęśliwie dla J. Pietruchy W. Wołczew najpewniej nie miał świadomości epizodów „niechlubnej" (z perspektywy władz partyjnych i Katowickiego Forum Partyjnego) przeszłości nowego przełożonego[43].

We wrześniu 1980 roku pełniący obowiązki dyrektora Instytutu oceniał, że stan realizacji planów był zadowalający, a pracownicy podejmowali „ważkie zagadnienia badawcze także z punktu widzenia aktualnej sytuacji w kraju"[44]. Informował, że plany pracy na lata następne były gotowe i czekały na akceptację KW PZPR i Urzędu Wojewódzkiego, co w ówczesnej, specyficznej sytuacji mogło zająć nieco więcej czasu niż w minionym okresie[45]. W październiku 1980 roku podjęto prace nad planami pracy naukowo-badawczej „pod kątem ich większej przydatności dla władz wojewódzkich, zwłaszcza ze względu na aktualną sytuację w kraju". Zadecydowano również, że niewykorzystane przez władze ekspertyzy społeczno-ekonomiczne, przygotowane do 1975 roku, należy uaktualnić i zweryfikować, by mogły być im ponownie przekazane. Przy okazji aktualizacji planów wątpliwości wyraził W. Wołczew, zastanawiając się, czy plany te będą uzgad-

[41] AP Kat., ŚIN, sygn. 9/68, k. 34, Pismo I zastępcy wojewody Z. Gorczycy do wicedyrektora ŚIN J. Pietruchy z 10 września 1980 r.

[42] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/36, k. 54–57, Protokół z posiedzenia Dyrekcji Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 23 września 1980 r.

[43] W okresie od grudnia 1949 do maja 1950 roku (jako uczeń XI klasy szkoły ogólnokształcącej) na terenie rodzinnego Koszęcina podjął wraz z Ryszardem Łogiewą próbę powołania do życia nielegalnego „Bojowego Związku Wolnych", za co skazany został na karę 7 lat więzienia. Por. IPN Ka, sygn. 02/2897, k. 1–6, Akta sprawy.

[44] Ponieważ w 1980 roku podsumowywano dokonania minionego pięciolecia, w poszczególnych zakładach finalizowano prace nad tematami cząstkowymi, w Zakładzie Badań Ekonomicznych powstała już nawet pod kierownictwem J. Pietruchy synteza, podsumowująca okres kilkuletnich badań (*Przeobrażenia gospodarcze województwa katowickiego w Polsce Ludowej*). *Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za 1980 rok* (dalej: SŚIN 80). Katowice 1983, s. 15–16.

[45] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/36, k. 54–57, Protokół z posiedzenia Dyrekcji Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 23 września 1980 r.

niane z KW PZPR (jak oceniał: „w Instytucie prowadzi się szereg badań, głównie wewnątrzpolitycznych, które interesują przede wszystkim KW PZPR"). W odpowiedzi J. Pietrucha stwierdził, że „nie wie obecnie, w jakim stopniu KW będzie się angażował w sprawy Instytutu, lecz po rozmowie z sekretarzem ds. nauki będzie mógł udzielić w tej sprawie informacji"[46]. O próbach reagowania władz Instytutu na zmieniającą się sytuację w kraju świadczą decyzje, jakie zapadły podczas posiedzenia Kolegium ŚIN 16 października. J. Pietrucha stwierdził wówczas, że pięcioletnie plany prac naukowo-badawczych były opracowywane przez poszczególne zakłady w połowie roku 1980, dlatego też „biorąc pod uwagę sytuację w kraju od sierpnia i wszystkie związane z tym problemy i dyskusje, wszyscy pracownicy proszeni są o ponowne spojrzenie na te plany pracy". Obok dotychczas praktykowanego zatwierdzania planu w Urzędzie Wojewódzkim i KW PZPR absolutnym *novum* stało się przyjęcie rozwiązania, w myśl którego po akceptacji planów na posiedzeniu Rady Naukowej ostatnim krokiem było zatwierdzenie ich przez wojewodę „jako bezpośredniego zwierzchnika Instytutu". W trakcie dyskusji zwrócono uwagę na potencjalne kierunki zmian: W. Zieliński wskazał na istniejącą w Zakładzie Badań Historycznych „dominantę tematyczną" dotyczącą pierwszej połowy lat pięćdziesiątych XX wieku, a także „zapotrzebowanie społeczne, oraz sugestie KW PZPR, na podjęcie problematyki związanej z powstaniami śląskimi". Odnosząc się do tych planów, R. Buchała zwrócił uwagę na specyficzny aspekt w problematyce badań powstań śląskich dotyczący problemu Prus[47] („ponieważ obecnie w NRD istnieje silny prąd na rehabilitowanie historii Prus")[48]. Ponownie rozważano konieczność przygotowywania ekspertyz na podstawie przeprowadzonych do tej pory badań naukowych. O specyfice nowych realiów świadczył fakt, że – co podkreślił J. Pietrucha – dyrekcja nie zamierzała ingerować w żadne sformułowania w ekspertyzach („ponieważ zostaną one przygotowane przez ekspertów, którzy biorą za nie odpowiedzialność"). Zaplanowano, by wszystkie przygotowane w Instytucie ekspertyzy przesyłane były w korespondencji oficjalnej, a w przypadku różnicy zdań pomiędzy dyrekcją Instytutu a ekspertem, który pozostanie przy swym stanowisku, ekspertyza taka miała zostać przekazana władzom wyłącznie w imieniu tegoż eksperta[49]. Zgłoszone przez poszczególne zakłady tematy ekspertyz przesłano najpierw wicewojewodzie Z. Gorczycy, który po konsultacji z innymi osobami ustalał, które z tych ekspertyz przesłać

[46] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/36, k. 34–41, Protokół z posiedzenia Dyrekcji Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 13 października 1980 r.

[47] Co zresztą było prawdą, wtedy faktycznie nastąpiła w NRD reaktywacja pruskiej tradycji z ponowną apoteozą Fryderyka II (pojawiły się m.in. po raz pierwszy nowe biografie pruskiego władcy).

[48] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/36, k. 27–36, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 16 października 1980 r.; M. Fic: *Śląski Instytut Naukowy w Katowicach w okresie „karnawału Solidarności" (na podstawie posiedzeń Dyrekcji i Kolegium Instytutu).* „Wieki Stare i Nowe". T. 5 (10). Red. S. Fertacz, A.A. Kluczek. Katowice 2013, s. 257.

[49] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/36, k. 27–36, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 16 października 1980 r.

do Wydziału Propagandy i Nauki KW PZPR. Dopiero wyselekcjonowane w ten sposób ekspertyzy miały stanowić podstawę dalszego opracowania[50]. W 1981 roku przygotowano m.in. ekspertyzy z zakresu ekonomii (na temat „deformacji polityki mieszkaniowej w centralnej części aglomeracji katowickiej", „koncepcji programowania społecznego aglomeracji gospodarczych jako elementu reformy gospodarczej", „realizacji celów społecznych w gospodarce mieszkaniowej województwa katowickiego", „warunków bytu ludności województwa katowickiego", „przesłanek i zasad nowoczesnej polityki kadrowej"), niemcoznawstwa (sposobu prezentowania problematyki polskiej w środkach masowego przekazu NRD czy stanowiska NRD wobec sytuacji w Polsce od października 1980 do stycznia 1981 roku), ale także sposobu prezentowania wydarzeń w Polsce przez prasę radziecką[51].

Wybrana w 1978 roku Rada Naukowa ŚIN zdecydowanie nie była przygotowana do prowadzenia prac w nowej rzeczywistości (zwracała uwagę zwłaszcza jej pasywność, której głównym przejawem była niemożliwość zapewnienia *quorum*[52]). I choć brano pod uwagę skrócenie jej prac (oficjalnie kadencja miała trwać do marca 1981 roku), a wewnątrzinstytutowe struktury PZPR negatywnie oceniały jej dotychczasową działalność, wiceprzewodniczący Rady Naukowej ŚIN H. Rechowicz i A. Melich podjęli decyzję o zwołaniu na 29 września 1980 roku posiedzenia Rady Naukowej w starym składzie. Propozycji samodzielnych działań Prezydium Rady nie akceptował W. Wołczew, postulujący uzgadnianie wszelkich działań (według dotychczasowej praktyki zależności) z katowickim KW PZPR oraz wskazujący, że przygotowanie posiedzenia z tak krótkim wyprzedzeniem czasowym daje asumpt do tego, by traktować cały proces jako próbę bliżej nieokreślonej manipulacji. Wskazywał także na błędy proceduralne prowadzonego postępowania przygotowawczego. Tłumacząc niewłaściwość takiego procedowania, dodawał jednocześnie, że podczas posiedzenia Rady Naukowej, reprezentując Instytut jako jego wicedyrektor, będzie mógł przedstawić informację jedynie na temat prac prowadzonych w Zakładzie Badań Politycznych, ponieważ podległy mu formalnie Zakład Badań Historycznych przestał przedkładać mu sprawozdania z prowadzonej aktywności naukowej[53]. Odbyte ostatecznie posiedzenie Rady Naukowej z 29 września 1980 roku przebiegło w zupełnie nowych realiach (poprzednie obrady

[50] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/36, k. 22–26, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 30 października 1980 r.

[51] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/152–1/172 (zawartość teczek opatrzonych tymi sygnaturami zawiera ekspertyzy, informacje i materiały na tematy ekonomiczne); AP Kat., ŚIN, sygn. 1/173–1/ 176 (zawartość teczek opatrzonych tymi sygnaturami dotyczy tematyki niemcoznawczej); AP Kat., ŚIN, sygn. 1/192–1/194 (tam analiza wydarzeń w Polsce w świetle prasy radzieckiej).

[52] Brak *quorum* uniemożliwił m.in. zatwierdzenie planu naukowo-badawczego na 1980 rok i rozstrzygnięcie spraw personalnych. Por.: AP Kat., ŚIN, sygn. 1/36, k. 81, Protokół z posiedzenia kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 31 grudnia 1979 roku.

[53] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/36, k. 54–57, Protokół z posiedzenia Dyrekcji Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 23 września 1980 r.; M. Fic: *Śląski Instytut Naukowy w Katowicach w okresie „karnawału Solidarności"*…, s. 253.

toczyły się w lutym 1980 roku, jeszcze przed letnią falą strajków). Zmiana aktualnej sytuacji widoczna była w prowadzonej wówczas dyskusji – obejmującej przede wszystkim rozważania nad profilem naukowym Instytutu i potrzebą modyfikacji dotychczasowej jego roli oraz planów prac naukowo-badawczych[54].

Zachowane protokoły posiedzeń dyrekcji, Kolegium oraz Rady Naukowej ŚIN okresu „karnawału Solidarności" dostarczają wielu informacji o zmianie dotychczasowego podejścia do różnych obszarów aktywności. 29 września 1980 roku jednym z poruszanych tematów był np. problem udziału w zebraniach partyjnych w Instytucie, traktowanych dotąd jako element aktywności zawodowej (jeden z pracowników zwrócił się do dyrekcji z prośbą o potraktowanie tych obecności w Instytucie jako odwołanie z urlopu, a w konsekwencji „przesunięcie" terminu taryfowego urlopu wypoczynkowego). W dyskusji skrytykował takie stanowisko G. Kraus, wskazując, że działalność partyjna winna być traktowana jako działalność społeczna i nie można jej równać z obowiązkami zawodowymi. Ze zdaniem G. Krausa zgodził się J. Pietrucha, który dodał ponadto, że organizacja zebrań partyjnych w godzinach pracy jest sprzeczna z założeniami statutowymi Instytutu. Na ewentualne konsekwencje przerwania urlopu pracownika wskazał także W. Zieliński, a J. Kita wyjaśnił, że zebrania partyjne w ŚIN odbywały się w godzinach pracy ze względu na oczekiwania członków POP oraz charakter pracy w Instytucie, ale należy powrócić do praktyki ich zwoływania po godzinach pracy[55]. *De facto* po raz kolejny dyskusja wymierzona była pośrednio w W Wołczewa, zaangażowanego wraz z innymi aktywistami Katowickiego Forum Partyjnego w przygotowania do IX Nadzwyczajnego Zjazdu PZPR[56] (sam W. Wołczew „zaangażowaniem poza Instytutem" w związku ze zbliżającym się nadzwyczajnym zjazdem tłumaczył także fakt, że mimo otrzymania polecenia służbowego nie przygotował w wyznaczonym terminie sprawozdania z realizacji planu w Zakładzie Badań Politycznych)[57]. Dla działaczy Katowickiego Forum Partyjnego IX Zjazd PZPR

[54] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/85, k. 1–4, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w dniu 29 września 1980 roku.

[55] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/36, k. 54–57, Protokół z posiedzenia Dyrekcji Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 23 września 1980 r.

[56] Zjazd odbył się w dniach 14–20 lipca 1981 roku, oceniany jest przez historyków jako wyróżniający się spośród innych tego rodzaju spotkań. W jego wyniku zwyciężyła reprezentowana przez S. Kanię linia „centrowa", ograniczono natomiast oba skrzydła. Podczas zjazdu wymianie uległ prawie cały KC PZPR (poza nim znalazł się także A. Żabiński), a nowe władze odzwierciedlały rzeczywistą, zróżnicowaną sytuację w PZPR. Podjęto także bezprecedensową w historii PZPR decyzję o usunięciu z partii byłego I sekretarza KC PZPR E. Gierka, byłego premiera E. Babiucha oraz J. Łukaszewicza, T. Pyki, J. Szydlaka i Z. Żandarowicza, których uznano za szczególnie odpowiedzialnych za głęboki kryzys polityczny, społeczny i ekonomiczny w kraju. Warto podkreślić, że głównymi zwolennikami usunięcia E. Gierka byli delegaci z województwa katowickiego. Por. *Tajne dokumenty Biura Politycznego*…, s. 636–637; J. Eisler: *Siedmiu wspaniałych. Poczet pierwszych sekretarzy KC PZPR*. Warszawa 2014, s. 367–368; W. Bernacki, A. Dziurok, M. Korkuć, F. Musiał, J. Szarek, R. Terlecki: *Kronika komunizmu*…, s. 363.

[57] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 296–304, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 10 lipca 1981 r.

miał szczególne znaczenie, uważali oni bowiem, że stanie się on areną „walki w obronie interesów pracującej większości społeczeństwa", a delegaci aprobujący reformy (rozumiane przez „forumowiczów" jako próba „odepchnięcia mas od socjalizmu i pchnięcia w objęcia »odnowionego socjalizmu«", czyli przedsionka kapitalizmu) i akceptujący współpracę z NSZZ „Solidarność" prowadzą do kryzysu rządów PZPR (dlatego zresztą po zakończeniu IX Zjazdu Katowickie Forum Partyjne zostało oficjalnie rozwiązane[58]). Stąd zadaniem aktywistów Forum było doprowadzenie do zerwania, a przynajmniej do odsunięcia w czasie organizacji zjazdu[59]. Postawa W. Wołczewa wzbudzała oczywisty opór części uczestników Kolegium ŚIN. Konkluzja dyskusji sprowadzała się do stwierdzenia J. Pietruchy, że „doceniając zaangażowanie pracowników w sprawy polityczne na zewnątrz", oczekuje realizacji prac w ŚIN, a w konsekwencji zmuszony jest poinformować o sytuacji wojewodę katowickiego (co zyskało jednogłośnie poparcie członków Kolegium). Napięcie sytuacji potęgował rozdźwięk między Katowickim Forum Partyjnym a pozostałymi członkami POP przy ŚIN, którzy nie dysponowali wiedzą na temat działań W. Wołczewa i jego sympatyków („I sekretarz POP, dr Piotr Radzikowski, stwierdził, że od 12 czerwca br. nie widział się z doc. W. Wołczewem i nie jest mu wiadome, czym się pracownicy zajmują")[60].

Atmosfera wewnątrz ŚIN stawała się coraz bardziej napięta, czego dowodem pozostają surowe oceny Instytutu, który niektórzy pracownicy określili publicznie mianem „folwarku" i „śmietnika, który trzeba wyczyścić". Pełniący obowiązki dyrektora J. Pietrucha określił takie wystąpienia jako nieodpowiedzialne, zauważył jednak, że „na zewnątrz" niektóre publikacje ŚIN były przedmiotem krytyki. Niejako na potwierdzenie niełatwych relacji wewnętrznych dodał, że wyjaśnienia wymagała sprawa przedstawienia przy okazji zmiany dyrekcji w 1977 roku przez nieznaną osobę w KW PZPR listy pracowników ŚIN proponowanych do zwolnienia[61]. Konsekwencją atmosfery wzajemnych oskarżeń i wątpliwości stało się zwrócenie w październiku 1980 roku J. Pietruchy do wicewojewody Z. Gor-

[58] W jego miejsce powołano Katowickie Seminarium Marksistowsko-Leninowskie przy Wojewódzkim Ośrodku Kształcenia Ideologicznego KW PZPR w Katowicach, które z kolei zostało rozwiązane decyzją Biura Politycznego PZPR po wprowadzeniu stanu wojennego. Por.: P. Niewiadomski [E. Karolczuk]: *W 13 rocznicę powstania i likwidacji*…, s. 6; E. Karolczuk: *Wstęp*. W: *Katowickie Forum Partyjne*…, s. 11; T. Kurpierz: *Przełom solidarnościowy*…, s. 515; M.F. Rakowski: *Dzienniki polityczne 1981–1983*…, s. 75–76.

[59] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 296–304, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 10 lipca 1981 r.; M. Fic: *Śląski Instytut Naukowy w Katowicach w okresie „karnawału Solidarności"*…, s. 263.

[60] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 296–304, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 10 lipca 1981 r. Ponieważ konflikt nie został zażegnany, podczas zebrania POP przy ŚIN w listopadzie 1981 roku ówczesny I sekretarz KM PZPR w Katowicach Antoni Jałocha groził, „że jeśli sytuacja w POP ŚIN nie zmieni się, to Miejska Komisja Kontroli Partyjnej rozliczy sprawy wzajemnych konfliktów i animozji między członkami POP". Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 6/48, k. 118, Protokół z zebrania Podstawowej Organizacji Partyjnej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w dniu 2 listopada 1981 r.

[61] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/36, k. 27–36, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 16 października 1980 r.

czycy z prośbą o przeprowadzenie w ŚIN kontroli finansowej („ze szczególnym uwzględnieniem spraw płacowych, nagród, honorariów"), o czym poinformował sekretarza do spraw nauki katowickiego KW PZPR. Tłumaczył, że „Urząd Wojewódzki jako jednostka nadrzędna ma prawo do przeprowadzenia takiej kontroli, a w razie ujawnienia nieprawidłowości w tym zakresie wyciągnięte zostaną odpowiednie konsekwencje. Pozwoli to skończyć z wieloma insynuacjami podnoszonymi wśród pracowników Instytutu. Zbadania wymagają też inne sprawy związane z funkcjonowaniem Instytutu, jak np. przyczyny zmian w dyrekcji po odejściu dyrektora J. Siemianowicza"[62]. J. Pietrucha dodawał także, że pozostaje zwolennikiem „generalnego wyczyszczenia istniejących przywilejów", wyniki kontroli finansowej będą podane do wiadomości publicznej, a sprawy wątpliwe oddane pod ocenę Najwyższej Izbie Kontroli[63]. Zapowiedziana kontrola dotycząca spraw finansowych i ogólnej działalności Instytutu, przeprowadzona przez wydelegowaną z Urzędu Wojewódzkiego rewident Gabrielę Boroń, odbyła się pod koniec października 1980 roku[64]. Jej wynik wskazał na nieprawidłowości w obszarze podwójnego wydania książki autorstwa W. Wołczewa[65]. Trudno dziś wyrokować w tej sprawie jednoznacznie, ale nie można wykluczyć, że opisywane działania miały stać się częścią większego planu, obejmującego próbę przejęcia kontroli w PZPR („na plecach Solidarności") przez stojącego na czele Najwyższej Izby Kontroli Mieczysława Moczara. Jan Dziadul i Marek Kempski zwracali uwagę na fakt sprawowania władzy na Górnym Śląsku przez kilka miesięcy 1980 i 1981 roku przez swoisty „triumwirat": M. Moczara, A. Żabińskiego i J. Sienkiewicza (stojącego na czele MKR w Jastrzębiu)[66].

W listopadzie 1980 roku na czele ŚIN stanął ponownie B. Jałowiecki. Jednym z ważniejszych tematów wewnątrzinstytutowej debaty stała się wówczas kwestia jego wyjazdu zagranicznego, którego zgodność z procedurami podważał jeszcze we wrześniu 1980 roku podczas zebrania partyjnego W. Wołczew (działania te stanowiły zresztą element rywalizacji między obu naukowcami). Broniąc słuszności swego postępowania, B. Jałowiecki wskazywał na uzyskaną zgodę I sekretarza KW PZPR w Katowicach Z. Grudnia oraz wicewojewody katowickiego

[62] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/36, k. 34–41, Protokół z posiedzenia Dyrekcji Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 13 października 1980 r.; M. Fic: *Śląski Instytut Naukowy w Katowicach w okresie „karnawału Solidarności"*…, s. 256.

[63] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/36, k. 27–36, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 16 października 1980 r.

[64] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/36, k. 22–26, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 30 października 1980 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 8/1, k. 24, Pismo przewodniczącego KZ NSZZ „Solidarność" przy ŚIN K. Sajdok do NIK w Warszawie z 26 stycznia 1981 r.

[65] AP Kat., ŚIN, sygn. 8/1, k. 9, Uchwała Zarządu Regionu Śląsko-Dąbrowskiego NSZZ „Solidarność" w sprawie uporczywego ignorowania przez Wojewodę Katowickiego, Ob. mgra Henryka Lichosia kierowanych do niego wniosków i monitów dotyczących odwołania Ob. doc. dra hab. Wsiewołoda Wołczewa ze stanowiska wicedyrektora ds. naukowych Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach.

[66] J. Dziadul, M. Kempski: *Zanim padły strzały*…, s. 109–111. Por. A.L. Sowa: *Historia polityczna Polski*…, s. 460.

Z. Gorczycy; podkreślał też, że działania W. Wołczewa traktuje jako „starania o zdyskredytowanie go w opinii władz", przywołując również inne przykłady niewłaściwych, jego zdaniem, zachowań (np. zgłaszanych w KW PZPR żądań odwołania ze stanowiska Z. Gorczycy). Natomiast W. Wołczew tłumaczył swe postępowanie wyłącznie chęcią wyjaśnienia wątpliwości zgłoszonych wcześniej przez H. Rechowicza[67].

Jak zostało już zaznaczone, kwestia bezpośredniej konfrontacji na linii NSZZ „Solidarność" – Katowickie Forum Partyjne wydawała się w ŚIN nieunikniona. Za jej początek uznać można wydarzenia z zebrania pracowników Instytutu (sprzed powstania struktur „Solidarności" w ŚIN) poświęconego analizie postulatów zgłoszonych przez ZNP (A. Grajewski datuje je na październik 1980 roku). W jego trakcie zrodził się pomysł, by zamiast reformować ZNP, przyłączyć się do rozpoczynającego swe funkcjonowanie NSZZ „Solidarność", co spotkało się jednak z wyraźną dezaprobatą niektórych przedstawicieli instytutowych struktur PZPR na czele z S. Wysockim (pojawiły się zarzuty o „reakcyjność" postaw oraz tworzenie w Instytucie piątej kolumny)[68]. Po oficjalnym powołaniu do życia przy ŚIN NSZZ „Solidarność" konfrontacja nabrała tempa. 24 listopada 1980 roku po zebraniu instytutowej „Solidarności" związkowcy z ŚIN wystąpili do dyrektora Instytutu z apelem (który stał się następnie podstawą kontroli Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach) o uregulowanie praktyk związanych z wynagrodzeniami za drukowane prace naukowe. Autorzy pisma (imiennie podpisany był pod nim G. Kraus) wskazywali, że obowiązującą w ŚIN praktyką stało się nieotrzymywanie wynagrodzeń za przygotowywane teksty (m.in. publikując wyniki badań prowadzonych w ramach planów naukowo-badawczych, pracownicy musieli deklarować obniżenie stawki proporcjonalne do stopnia pracy „planowej"). Podkreślając swoje zrozumienie dla trudności finansowych ŚIN, przytaczali jednak przypadki „rażącego nadużywania możliwości wydawniczych". Powołując się na precyzyjne opisy bibliograficzne, ukazywali opisaną już tego typu działalność prowadzoną przez W. Wołczewa (od 1975 roku). Związkowcy prosili dyrekcję ŚIN o skontrolowanie zasadności wielokrotnego druku tych samych treści oraz zweryfikowanie przyznawanych z tego tytułu wynagrodzeń za prawa autorskie. Zgłosili jednocześnie postulat wprowadzenia formalnych zasad regulujących zmniejszenie wysokości wynagrodzeń autorskich[69].

---

[67] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/36, k. 13–21, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 27 listopada 1980 r.

[68] A. Grajewski: *W nurcie wielkiej rzeki…*, s. 41.

[69] AP Kat., KW PZPR Kat., Pos. Sekr., sygn. 350/V/103, k. 40–42, Wniosek na zebranie NSZZ „Solidarność" przy Śląskim Instytucie Naukowym w Katowicach w dniu 24 listopada 1980 – dotyczący zbadania zasadności i zgodności z przepisami prawa wielokrotnego publikowania tych samych prac naukowych; AP Kat., ŚIN, sygn. 8/1, k. 7–9, Uchwała Zarządu Regionu Śląsko-Dąbrowskiego NSZZ „Solidarność" w sprawie uporczywego ignorowania przez Wojewodę Katowickiego, Ob. mgra Henryka Lichosia kierowanych do niego wniosków i monitów dotyczących odwołania Ob. doc. dra hab. Wsiewołoda Wołczewa ze stanowiska wice-

Skutek tych działań był przewidywalny – w Instytucie doszło do otwartej konfrontacji obydwu podmiotów. Jej skala była tak duża, że sprawa stała się tematem obrad Plenum KW PZPR w Katowicach oraz narady partyjnej, która odbyła się 10 grudnia 1980 roku. W efekcie obie strony podjęły próby tłumaczenia sytuacji A. Żabińskiemu[70]. Stanowisko związkowców z instytutowej „Solidarności" przedstawił w piśmie z 12 grudnia 1980 roku L. Aleksa. Uspokajał w nim I sekretarza KW PZPR w Katowicach, że kontrowersje występujące wśród części pracowników ŚIN nie mają charakteru rozbieżności ideologicznych, a obowiązująca w pracach Instytutu marksistowska metodologia będzie zachowana, podobnie jak „orientowanie prac na potrzeby Urzędu Wojewódzkiego i KW PZPR w Katowicach". Informował jednocześnie, że w jego ocenie W. Wołczew prowadził akcję dyskredytującą ŚIN, a jej powodem pozostawało „uzurpowanie sobie prawa do wyłącznego posiadania jedynie słusznej wykładni polityki Partii". Wskazywał, że kierownik Zakładu Badań Politycznych i część jego podwładnych negowało możliwość angażowania się członków PZPR w tworzenie nowych związków zawodowych. Informował również, że zdaniem związkowców z NSZZ „Solidarność" prawdziwe powody krytyki wiązały się z „celami osobistymi" W. Wołczewa[71].

Pod koniec 1980 roku pogłębiało się napięcie w relacjach między pracownikami Instytutu. Oprócz rywalizacji środowisk związanych z Katowickim Forum Partyjnym i NSZZ „Solidarność" dochodziło do wielu pomniejszych konfliktów, często u podstaw mających właśnie wskazany podział. Na przykład Edward Prus (były student WSNS) skarżył się w grudniu 1980 roku sekretarz KW PZPR w Katowicach S. Kozłowskiej na kierującego placówką B. Jałowieckiego. Dyrektorowi ŚIN zarzucał blokowanie prac awansowych, jego zastępcy – J. Pietrusze – „niepokojącą postawę" w tej kwestii. Jak tłumaczył,

> [p]rzez cały czas, w licznych rozmowach ze mną, stawiał on sprawę jednoznacznie: pracę moją należy zgodnie z zaleceniami tow. A. Werblana drukować techniką małej poligrafii. Tymczasem obecnie, gdy zarysowała się perspektywa objęcia przez Niego stanowiska dyrektora Instytutu, robi w mojej sprawie uniki – dając mi wyraź-

dyrektora ds. naukowych Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach; AP Kat., ŚIN, sygn. 8/1, k. 24, Pismo przewodniczącego KZ NSZZ „Solidarność" przy ŚIN K. Sajdok do NIK w Warszawie z 26 stycznia 1981 r.

[70] W tym miejscu należy podkreślić specyfikę ówczesnych realiów. Dobrze ilustruje ją informacja przekazana w rozmowie z autorem przez Edwarda Karolczuka, który wspominał, że niejednokrotnie zdarzało się, że gdy działacze Katowickiego Forum Partyjnego udawali się do A. Żabińskiego, zastawali wychodzących z jego gabinetu związkowców NSZZ „Solidarność". Relacja E. Karolczuka z 6 maja 2013 roku.

[71] AP Kat., KW PZPR Kat., Pos. Sekr., sygn. 350/V/103, k. 38, Pismo dr. Ludwika Aleksy do I sekretarza KW PZPR w Katowicach, tow. Andrzeja Żabińskiego z 12 XII 1980 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 8/1, k. 8, Uchwała Zarządu Regionu Śląsko-Dąbrowskiego NSZZ „Solidarność" w sprawie uporczywego ignorowania przez Wojewodę Katowickiego, Ob. mgra Henryka Lichosia kierowanych do niego wniosków i monitów dotyczących odwołania Ob. doc. dra hab. Wsiewołoda Wołczewa ze stanowiska wicedyrektora ds. naukowych Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach.

nie do zrozumienia, że jest to skutek moich żywych kontaktów utrzymywanych z doc. W. Wołczewem[72].

E. Prus wskazywał jednocześnie na istniejące w Instytucie animozje personalne – oceniając domniemaną postawę J. Pietruchy jako inspirowaną przez W. Zielińskiego i J. Walczaka (rzekomo „wyraźnie niechętnych tow. W. Wołczewowi"). Powoływał się przy tym na instytutowe plotki o prawdopodobieństwie odejścia W. Wołeczewa z ŚIN („co byłoby niepowetowaną stratą i szkodą dla tej instytucji") i objęciu funkcji wicedyrektora przez W. Zielińskiego albo J. Walczaka („co byłoby z kolei katastrofą dla instytutu"). W swej skardze wskazał jednocześnie na zaniepokojenie „wielu uczciwych pracowników Instytutu" faktem „frontalnego ataku na tow. W. Wołczewa, m.in. za fasadą »Solidarności« przez tow. G. Krausa". Za przejaw owego zaniepokojenia i protestu przeciw wykorzystywaniu organizacji związkowej do działań o charakterze personalnym uznał wystąpienie z NSZZ „Solidarność" jednego z pracowników – H. Roli. W dalszej części skargi podsumował kondycję ŚIN następująco: „Nie jest dobrze w naszym Instytucie, moja sprawa jest jedną z licznych spraw wymagających rozwikłania, niemniej zaświadcza ona o tym, że pewni ludzie po prostu nie dorośli do stanowisk kierowniczych i własne osobiste uprzedzenia są skłonni stawiać ponad interes osobisty [*sic!*], przy tym czynią to »w majestacie prawa«, wymachując mandatem partyjnym"[73].

Dyskusja nad atmosferą pracy toczyła się również na forum Kolegium ŚIN. W listopadzie 1980 roku wziął w niej udział J. Kita, tłumacząc, że wiele ostrych słów, które padały na zebraniach pracowników było nieprawdziwych (jako przykład wskazał zarzut postawiony na zebraniu zakładowej NSZZ „Solidarność", iż wydawnictwo ŚIN nie płaci za materiał ilustracyjny). Dodawał: „Należy szukać płaszczyzn porozumienia, a nie dzielenia, jak to robili dr Prus i doc. Wołczew, a także niektórzy na zebraniu »Solidarności«"[74]. Za podsumowanie spotkania uznać można wystąpienie W. Zielińskiego, który stwierdził, że jako długoletni pracownik ŚIN (z 16-letnim stażem pracy w Instytucie) nie akceptuje jego oceny jako „śmietnika i folwarku"[75]. Kończył wypowiedź słowami:

W obecnym procesie odnowy należy brać pod uwagę we wszystkich obszarach określone zasługi placówek. Prowokacyjne wypowiedzi na ostatnich zebraniach były zaprzeczeniem tego, co ŚIN wypracował w ciągu 25 lat swego istnienia. Zapanowała

[72] AP Kat., KW PZPR Kat., Pos. Sekr., sygn. 350/V/103, k. 42–44, Skarga dr Edwarda Prusa na tow. prof. dr hab. Bohdana Jałowieckiego Dyrektora Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach (z 13 grudnia 1980 r.).

[73] Ibidem.

[74] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/36, k. 13–21, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 27 listopada 1980 r.

[75] Wystąpienie to stanowiło jeden z elementów rywalizacji między W. Wołczewem a W. Zielińskim, toczącej się także na forum POP przy ŚIN. Por. np. treść posiedzenia POP z 16 lutego 1981 r. (AP Kat., ŚIN, sygn. 6/48, k. 89–106, Protokół z zebrania POP przy Śląskim Instytucie Naukowym w dniu 16 lutego 1981 r.).

w Instytucie anarchia, atakuje się różne osoby, a wszelkie poczynania z góry określa się jako złe. Wulgarne pyskówki na zebraniach są rezultatem nieodpowiedzialnych wystąpień niektórych pracowników[76].

Próbą poprawy zaistniałej sytuacji była podjęta przez B. Jałowieckiego pod koniec jego obecności w Instytucie reorganizacja struktury ŚIN. W rozmowach z sekretarz KW PZPR w Katowicach S. Kozłowską proponował (Kolegium ŚIN decyzję tę zaakceptowało 27 listopada 1980 roku) likwidację Pracowni Dokumentacji Naukowej (tłumacząc, że w okresie swego funkcjonowania nie spełniła wiązanych z nią oczekiwań) oraz Zakładu Badań Politycznych (z równoczesnym przeniesieniem pracujących w niej socjologów do Zakładu Badań Socjologicznych) oraz utworzenie nowych: Zakładu Stosunków Międzynarodowych, Zakładu Kultury Robotniczej i Zakładu Warunków Bytu Klasy Robotniczej. Nowa struktura miała odpowiadać z jednej strony możliwościom kadry naukowej, doświadczeniom badawczym Instytutu, z drugiej zaś – „potrzebom, jakie wynikają dla Instytutu w związku z wydarzeniami ostatnich miesięcy". Wszystkie te działania miały zostać zrealizowane w oparciu o posiadaną kadrę, choć przewidywano – i w tym należy widzieć główny cel planowanych zmian – „pewną weryfikację dotychczasowej struktury kwalifikacyjnej Instytutu oraz przydatności niektórych pracowników", co w konsekwencji miało doprowadzić do zwolnienia od 5 do 8 osób[77].

Władze partyjne nie wyraziły jednak zgody na zaproponowane zmiany. Na posiedzeniu Sekretariatu KW PZPR w Katowicach 15 grudnia 1980 roku, po omówieniu bieżącej działalności Instytutu, zapadła decyzja, by „spowodować powołanie nowego dyrektora Instytutu oraz uporządkować sprawy kadrowe", a także by zachować w strukturze ŚIN Zakład Badań Politycznych. Podmiotami odpowiedzialnymi za realizację tych postanowień uczyniono wojewodę katowickiego oraz Wydział Nauki katowickiego KW PZPR[78].

Reorganizacja Instytutu nadal stanowiła przedmiot analiz. Zastanawiając się nad nią, w styczniu 1981 roku ponownie rozpatrywano jego przyłączenie do Uniwersytetu Śląskiego. Propozycję taką przedstawił H. Rechowicz, po raz kolejny spotkała się ona jednak z odmową (tym razem ze strony Kolegium ŚIN)[79]. Ostatecznie następną modyfikację struktury Instytutu przeprowadzono 1 lutego 1981 roku. Ponieważ władze za mankament w działalności ŚIN „w ostatnich latach"

[76] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/36, k. 13–21, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 27 listopada 1980 r.; M. Fic: *Śląski Instytut Naukowy w Katowicach w okresie „karnawału Solidarności"*…, s. 260.

[77] AP Kat., KW PZPR Kat., Pos. Sekr., sygn. 350/V/103, k. 32–33, Pismo dyrektora ŚIN prof. B. Jałowieckiego do sekretarz KW PZPR w Katowicach S. Kozłowskiej z 3 grudnia 1980 r.

[78] AP Kat., KW PZPR Kat., Pos. Sekr., sygn. 350/V/103, k. 3, Protokół z posiedzenia Sekretariatu KW PZPR w Katowicach z dnia 15 grudnia 1980 r.

[79] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 350–353, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 26 lutego 1981 r.; M. Fic: *Śląski Instytut Naukowy w Katowicach w okresie „karnawału Solidarności"*…, s. 262.

uznały niedocenianie badań nad szeroko rozumianą problematyką kulturalną, w strukturze Instytutu powołano nowy Zakład Badań nad Kulturą (inaczej zwany Zakładem Kultury Regionu, dzięki któremu stworzono podstawy wiedzy o literaturze na Śląsku), na którego czele stanąć miał M. Fazan[80]. Ponadto (tłumaczono to „modyfikacją profilu badawczego") zmieniono nazwy trzech zakładów. Nowa struktura ŚIN obejmowała więc: Zakład Badań Politycznych (kierowany przez W. Wołczewa, którego zastępcą był S. Wysocki), Zakład Ekonomiki Regionu (kierowany przez L. Cichego, którego zastępcą był S. Żmuda), Zakład Historii Regionu (kierowny przez W. Zielińskiego, którego zastępcą był J. Walczak), Zakład Kultury Robotniczej (kierowany przez M. Fazana, zastępcą był A. Linert) oraz Zakład Stosunków Społecznych (kierowany przez L. Aleksę). Powołano ponadto trzy interdyscyplinarne zespoły międzyzakładowe: do spraw organizacji i funkcjonowania administracji państwowej (koordynował go S. Jędrocha), do spraw prognozowania przyszłego rozwoju województwa (koordynowany przez A. Pilnego) oraz do spraw badań nad Polonią (koordynowany przez R. Buchałę). Zmieniająca się sytuacja polityczno-społeczna kraju spowodowała, że zespoły te nie podjęły jednak (w zasadzie nie zdążyły podjąć) swojej działalności[81].

Jeszcze w grudniu 1980 roku głos w dyskusji nad formułą kierowania ŚIN zabrała także Egzekutywa POP przy ŚIN. Wskazując na podstawowy cel własnego działania („umacnianie politycznego oblicza ideowego i metodologicznego ŚIN") i przypominając „oparty na metodologii marksistowskiej" dorobek Instytutu (służący „zarówno pomnażaniu wartości intelektualno-kulturalnych regionu", jak i wojewódzkiej organizacji partyjnej), podkreślono uznanie ŚIN w skali kraju i akceptację (choć czasem także krytykę) ze strony wojewódzkich władz partyjnych. Przywołanie dorobku miało na celu stworzenie „płaszczyzny wyjścia do kształtowania programu działalności naukowej i politycznej" ŚIN na nadchodzące lata. Jak odnotowano: „Fundamentami owego programu muszą pozostać – metodologia marksistowska oraz troska o wysoki poziom intelektualny badań. Istotnym zadaniem placówki musi pozostać służba kulturze, nauce i ekonomice regionu oraz kraju, a także wojewódzkiej organizacji partyjnej i władzom administracyjnym, do czego zobowiązuje nas chociażby status instytutu resortowego". By zadania te mogły być realizowane, POP przy ŚIN oczekiwała „konsolidacji kierownictwa Instytutu, obecnie zdezintegrowanego i rozbitego" – przez co rozumiano wyjaśnienie wyboru kandydata do pełnienia funkcji dyrektora ŚIN. Sugerowano objęcie tego stanowiska „przez osobę posiadającą autorytet w środowisku pracowników naukowych ŚIN, niekwestionowany dorobek naukowy, konsekwentną w działaniu, a nade wszystko głęboko związaną z naszym regionem, jego kulturą i tradycjami [co odebrać można jako przytyk do B. Jałowieckiego – M.F.],

[80] AP Kat., ŚIN, sygn. 9/41, k. 163, Pismo dyrektora ŚIN J. Pietruchy do M. Fazana z 30 stycznia 1981 r.

[81] SŚIN 80, s. 5, 65; I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach – zamknięta karta (1957–1992)*. W: *Instytut Śląski 1934–1994*. Red. K. Heffner. Opole 1994, s. 80. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 9/41, k. 162, Pismo J. Pietruchy do M. Fazana z 11 listopada 1981 r.

zaangażowaną politycznie i zdolną do realizacji linii partii w organizowaniu życia naukowego i procesie badawczym"[82]. Tłumaczono, że obsada stanowiska dyrektora zakończy trwający okres spekulacji i intryg personalnych, pozwoli także na przeorganizowanie instytutowej organizacji partyjnej, ocenianej jako „wewnętrznie rozbita, przede wszystkim za sprawą niektórych towarzyszy swoiście rozumiejących proces odnowy, atakujących nie tylko dorobek i zasady polityczno-metodologiczne Instytutu, nie tylko pomawiających bezpodstawnie pozostałych pracowników naukowych o hołdowanie i uleganie ideologii oraz metodologii burżuazyjnej, lecz powodujących destabilizację strukturalną placówki"[83]. Zwracano uwagę na publiczne wystąpienia krytykujące ŚIN (zarówno w samym Instytucie, jak i poza jego murami – tu podawano konkretne przykłady, np. przywoływane już spotkanie A. Żabińskiego i członków Egzekutywy KW PZPR w Katowicach z „weteranami ruchu robotniczego" z 10 grudnia 1980 roku), w których „operowano gołosłownie pomówieniami o rewizjonizm", usiłowano narzucić własny punkt widzenia i własne poglądy POP, niesłusznie krytykując osoby zaangażowane w „autentyczny nurt odnowy". Ataki te oceniono jako „w formie niekiedy bardzo brutalne, deformujące obraz Instytutu w opinii społecznej" oraz uniemożliwiające „POP konsolidację załogi Śląskiego Instytutu Naukowego". Swoją ocenę funkcjonowania Instytutu przedstawiciele Egzekutywy POP kończyli konkluzją, że dopóki trwała będzie niejasna sytuacja w kierownictwie ŚIN, dopóty postępować będzie erozja placówki, a w jej ramach także POP[84]. Podobne w ocenie było stanowisko Komisji Zakładowej NSZZ „Solidarność" przy ŚIN, która w piśmie do wojewody katowickiego z 10 stycznia 1981 roku wskazywała, że dyrektor B. Jałowiecki „od dłuższego czasu nie podejmuje żadnych zobowiązujących decyzji dotyczących funkcjonowania i przyszłej działalności Instytutu", a „brak następcy naczelnego dyrektora, przy istnieniu dwóch równorzędnych zastępców do spraw naukowych […] nie pozwala na wprowadzenie […] zmian". Postulowano, by władze podjęły działania prowadzące do „wyjścia z trudnej sytuacji organizacyjnej i personalnej Instytutu – najstarszej placówki humanistycznej i najbardziej zasłużonej w przeszłości dla regionu"[85].

Trudno ocenić, na ile postulaty Egzekutywy POP i Komisji Zakładowej NSZZ „Solidarność" przy ŚIN znajdowały zrozumienie u I sekretarza katowickiego KW PZPR, ale faktem pozostaje, że 31 stycznia 1981 roku B. Jałowiecki ustąpił z funkcji dyrektora (o czym Kolegium ŚIN poinformował Z. Gorczyca)[86]. Jego

[82] AP Kat., KW PZPR Kat., Pos. Sekr., sygn. 350/V/103, k. 34–37, Pismo Egzekutywy POP przy ŚIN do I sekretarza KW PZPR w Katowicach A. Żabińskiego z 12 grudnia 1980 r.

[83] Ibidem.

[84] Ibidem.

[85] AP Kat., ŚIN, sygn. 8/1, k. 29–30, Pismo KZ NSZZ „Solidarność" przy ŚIN do wojewody H. Lichosia z 10 stycznia 1981 r.

[86] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 466, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 14 stycznia 1981 r. Trzeba także dodać, że swoją rezygnację (pierwotnie z dniem 1 stycznia 1981 roku) w związku z przenosinami do PAN w Warszawie zgłosił już we wrześniu 1980 roku, przeniesienie zaś nastąpiło

następcą od 1 lutego został ekonomista J. Pietrucha (choć wotum zaufania załogi uzyskał dopiero 20 lipca, a poparcie Rady Naukowej – 5 listopada 1981 roku)[87]. Oficjalny skład nowej dyrekcji od 1 lutego 1981 roku obejmował: dyrektora J. Pietruchę, wicedyrektora do spraw naukowych W. Wołczewa, wicedyrektora do spraw ekonomicznych R. Grzywę oraz sekretarza naukowego I. Srokę[88]. Zmiana na stanowisku dyrektora nie była jedyną we władzach Instytutu. 3 marca 1981 roku zatwierdzono nowy statut ŚIN[89]. Kolejną odpowiedzią władz na zmieniającą się sytuację w kraju była próba (nie pierwsza zresztą) „rozszerzenia kolegialności procesów decyzyjnych", przejawiająca się w powołaniu pięciu komisji, w skład których weszli przedstawiciele dyrekcji, POP oraz związków zawodowych (komisje do spraw: planowania badań naukowych, realizacji planów badawczych, osobowych, wydawniczych oraz finansowych). Zadaniem nowych struktur miała być działalność doradcza: rozpatrywanie, opiniowanie i przedkładanie Kolegium do zatwierdzenia konkretnych wniosków, dotyczących zarówno głównych problemów funkcjonowania Instytutu (programy, plany działania), jak i ważniejszych spraw bieżących[90]. Z tego też powodu skład Kolegium został poszerzony o wszystkich samodzielnych pracowników naukowo-badawczych, niepełniących funkcji, przedstawicieli związków zawodowych i organizacji partyjnych. W efekcie gremium to powiększyło się do 16 osób (nowymi członkami zostali m.in.: R. Buchała, G. Kraus, H. Rola i S. Żmuda)[91].

Kolejne miesiące 1981 roku zaznaczyły się w dziejach ŚIN szczególnie burzliwymi wydarzeniami, które przedstawiano w następnych latach jako okres „rozkładu, sporów i waśni politycznych, uniemożliwiających prawidłową działalność

dopiero 1 czerwca 1981 roku. Ponadto pierwotnie planowanym miejscem nowego zatrudnienia był Instytut Filozofii i Socjologii PAN, a ostatecznie miejscem przenosin był Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN w Warszawie. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/85, k. 4, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w dniu 29 września 1980 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/68, k. 14, Pismo sekretarza naukowego PAN do B. Jałowieckiego z 15 czerwca 1981 r.

[87] SŚIN 80, s. 65. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/28, k. 2, Wykaz dyrektorów naczelnych; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/86, k. 79, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 5 listopada 1981 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/168, k. 130, Wniosek wojewody H. Lichosia z 19 stycznia 1981 r.

[88] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/28, k. 2–5, Dyrekcja ŚIN w latach 1957–1982 (skład osobowy); I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego…*, s. 81–82.

[89] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/91, k. 11, Posiedzenie Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego z 28 lutego 1986 roku.

[90] W październiku 1981 roku reprezentujący NSZZ „Solidarność" H. Wuttke i ZNP S. Żmuda wystosowali do dyrekcji ŚIN pismo, w którym krytycznie ocenili realną działalność komisji, wskazując na jej małą rolę (ilustrowali to przykładem działania komisji wydawniczej, która w przeciągu 10 miesięcy spotkała się jedynie 3 razy, a jej sugestie odnośnie do wydania pracy autorstwa B. Jałowieckiego zostały zignorowane. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 8/1, k. 4–6, Pismo H. Wuttke i S. Żmudy do dyrekcji ŚIN z 12 października 1981 r.

[91] SŚIN 80, s. 91; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 463–465, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 15 stycznia 1981 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/86, k. 77, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 5 listopada 1981 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/86, k. 102, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 19 maja 1982 roku.

Instytutu"[92]. Pogłębiający się konflikt między działaczami Katowickiego Forum Partyjnego a częścią środowiska ŚIN skutkował podjęciem działań, które można ocenić jako próbę usunięcia W. Wołczewa i jego współpracowników, lub przynajmniej znacznego ograniczenia ich roli i znaczenia. Tak zresztą realia te przedstawiała po latach I. Sroka, wspominając, że ponieważ nowa dyrekcja nie spełniła nadziei członków Forum, mających aspiracje zdominowania Instytutu, różnymi środkami doprowadziła do zwolnienia lub odejścia z pracy w ŚIN wszystkich sympatyków i członków Katowickiego Forum Partyjnego, z wyjątkiem W. Wołczewa[93]. Rolę tego ostatniego także próbowano (skutecznie) zmarginalizować – 20 lipca 1981 roku członkom Kolegium Instytutu przedłożono opinię Komisji do Spraw Osobowych w sprawie wniosku, zgłoszonego oficjalnie na zebraniu załogowym (potwierdzonego następnie w tajnym głosowaniu), o zgłoszenie wotum nieufności i odwołanie W. Wołczewa z funkcji kierowniczych: wicedyrektora i kierownika Zakładu Badań Politycznych[94]. Oficjalnym powodem wystosowania do wojewody katowickiego pisma o odwołanie W. Wołczewa było otrzymanie wyniku kontroli NIK, która wykazała bezpodstawne uzyskanie przez niego korzyści majątkowej w wysokości około 80 tysięcy złotych przez dwukrotne wydanie tej samej pozycji książkowej[95]. Wśród innych przyczyn znalazły się też zarzuty powielania publikacji (tzw. autoplagiatu) i niewypełniania przez W. Wołczewa *de facto* „od dłuższego okresu […] instytutowych funkcji". W konsekwencji wszczęcia procedury odwoławczej komisja przedłożyła stosowny wniosek do zaopiniowania Kolegium ŚIN, które przeprowadziło głosowanie w tej sprawie (jednogłośnie za odwołaniem wicedyrektora głosowało 16 członków obecnych na posiedzeniu); a także nad wnioskiem o odwołanie W. Wołczewa z funkcji kierownika Zakładu Badań Politycznych (w tym wypadku za wnioskiem głosowało 15 osób, jedna wstrzy-

[92] Por. M. Fic: *Śląski Instytut Naukowy w Katowicach w okresie „karnawału Solidarności"…*, s. 250.

[93] Co nie wydaje się do końca zgodne z prawdą. Por.: I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego…*, s. 83. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/88, k. 11, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 30 marca 1983 roku.

[94] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 169–170, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 20 lipca 1981 r. Zdaniem ówczesnych zwolenników W. Wołczewa, należał on w tym okresie do grupy „najbardziej oczernianych i atakowanych ludzi w Polsce i na świecie". Wśród przejawów tych działań wymieniano działania Służby Bezpieczeństwa („nękali go telefonami i anonimami, listami z pogróżkami, podsłuchiwali rozmowy telefoniczne"); próby „tak modnych w latach 80. nadużyć finansowych", a po wprowadzeniu stanu wojennego – blokowanie wniosku o nadanie mu tytułu profesora, odsunięcie z funkcji zastępcy dyrektora ŚIN czy wreszcie wręczenie (cofniętego następnie) wypowiedzenia z pracy w Instytucie. Por. Towarzysz: *Życie i poglądy…*, s. 5.

[95] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 156, Pismo J. Pietruchy do dyrektora Gabinetu Ministra Spraw Wewnętrznych z 20 VIII 1981 r. Nieco podobne kontrowersje, dotyczące publikacji (w tym przypadku wątpliwości wzbudzała niezgodność między treścią pracy a jej tytułem) związane były także z opracowaniem przygotowanym przez B. Jałowieckiego (zgłosili je członkowie komisji do spraw finansów, sprawa poruszana była na zebraniu Komisji Zakładowej NSZZ „Solidarność"). AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 45–47, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 5 października 1981 r.

mała się od głosu)[96]. Równocześnie wystąpiono z wnioskiem o powołanie na stanowisko wicedyrektora do spraw naukowych W. Zielińskiego („stwierdzając, że doc. dr hab. W. Zieliński jest długoletnim pracownikiem naukowym Instytutu o bogatym dorobku naukowym i doświadczeniu z kadrami"), który został pozytywnie zaopiniowany przez Kolegium ŚIN (za głosowało 15 osób, 1 osoba wstrzymała się od głosu)[97]. Obydwa wnioski (o odwołanie W. Wołczewa i powołanie W. Zielińskiego) uzyskały w piśmie skierowanym do wojewody pozytywną opinię Wydziału I Nauk Społecznych PAN. Ponieważ wniosek o odwołanie W. Wołczewa dotyczył także funkcji kierownika zakładu, rekomendowano na to stanowisko najpierw W. Zielińskiego (jako pełniącego komisaryczny zarząd), a następnie J. Przewłockiego (ze stosowną prośbą zwrócono się do władz Uniwersytetu Śląskiego), który zyskał pozytywną opinię Kolegium ŚIN (12 głosów za, przy 1 przeciw) we wrześniu 1981 roku[98]. W kwestii odwołania W. Wołczewa wojewoda przyjął postawę obstrukcji i przez długi okres nie podjął żadnej decyzji, oficjalnie czekając m.in. na rozstrzygnięcie Komisji do Spraw Praworządności przy Radzie Ministrów. W związku z tym W. Zieliński pełnił obowiązki wicedyrektora z wyboru, bez oficjalnej nominacji władz wojewódzkich[99].

[96] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 169–170, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 20 lipca 1981 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 8/1, k. 10, Uchwała Zarządu Regionu Śląsko-Dąbrowskiego NSZZ „Solidarność" w sprawie uporczywego ignorowania przez Wojewodę Katowickiego, Ob. mgra Henryka Lichosia kierowanych do niego wniosków i monitów dotyczących odwołania Ob. doc. dra hab. Wsiewołoda Wołczewa ze stanowiska wicedyrektora ds. naukowych Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach.

[97] Władysław Zieliński był proponowany na stanowisko zastępcy dyrektora już w styczniu 1981 roku. Ówczesny kandydat na dyrektora J. Pietrucha pisał do wojewody H. Lichosia m.in.: „nawiązując do zmiany, jaka nastąpiła w naszym Instytucie na stanowisku dyrektora, uprzejmie proszę o wyrażenie zgody na przedstawienie Kolegium Instytutu propozycji powołania doc. dra hab. Władysława Zielińskiego na stanowisko zastępcy dyrektora ds. naukowych. Jeśli Towarzysz Wojewoda uważa, że doc. dr hab. Wsiewołod Wołczew ma nadal pełnić funkcję wicedyrektora ds. naukowych, proponuję, aby w tym okresie czasu utrzymano dotychczasową strukturę dyrekcji, a więc: tow. W. Wołczew zajmowałby się (jak dotychczas) pionem polityczno-historycznym, a tow. W. Zieliński – pionem społeczno-ekonomicznym i kulturalnym. […] Towarzysz doc. dr hab. Władysław Zieliński pracuje w Śląskim Instytucie Naukowym 16 lat. Aktualnie jest kierownikiem Zakładu Badań Historycznych i członkiem Egzekutywy POP; członek PZPR od 1960 roku i wykładowca w Międzywojewódzkiej Szkole Partyjnej. Jest autorem wielu znanych i cenionych prac naukowych na temat powstań śląskich oraz ruchu robotniczego okresu międzywojennego". Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 9/279, k. 128, Pismo J. Pietruchy do wojewody H. Lichosia z 28 stycznia 1981 r.

[98] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 169–170, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 20 lipca 1981 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 67–69, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 11 września 1981 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 8/1, k. 11, Uchwała Zarządu Regionu Śląsko-Dąbrowskiego NSZZ „Solidarność" w sprawie uporczywego ignorowania przez Wojewodę Katowickiego, Ob. mgra Henryka Lichosia kierowanych do niego wniosków i monitów dotyczących odwołania Ob. doc. dra hab. Wsiewołoda Wołczewa ze stanowiska wicedyrektora ds. naukowych Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach.

[99] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/86, k. 77, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 5 listopada 1981 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 8/1, k. 11, Uchwała Zarządu Regionu Śląsko-Dąbrowskiego NSZZ „Solidarność" w sprawie uporczywego ignorowania przez Wojewodę Katowickiego, Ob. mgra Henryka Lichosia kierowanych do niego wniosków i monitów dotyczących odwołania Ob. doc. dra hab. Wsiewołoda Wołczewa ze stanowiska wicedyrektora ds. naukowych Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach.

Za inny obszar rywalizacji z Katowickim Forum Partyjnym uznać można sprawę wyjazdu jego aktywnych członków: A. Domańskiego i W. Wysockiego, którzy w lipcu 1981 roku uczestniczyli w kursie językowym w NRD. Sporną kwestią stała się forma poinformowania o tym fakcie dyrekcji Instytutu (ta uznała, że została powiadomiona *post factum*). Ponieważ wniosek kierownika Zakładu Badań Politycznych dotyczący W. Wysockiego dyrektor Instytutu otrzymał w przeddzień terminu wyjazdu, a zaproszenie A. Domańskiego zostało doręczone w dniu wyjazdu, wobec faktu pominięcia drogi oficjalnego zawiadomienia przez Instytut Herdera w Lipsku, dyrektor J. Pietrucha zażądał oświadczeń od zainteresowanych, że wszelkie koszty związane z kursem pokrywają sami. Członkowie Kolegium w pełni poparli dyrektora placówki, wyrażając oburzenie postawieniem dyrekcji i Kolegium przed faktem dokonanym[100]. Sprawa została dodatkowo nagłośniona przez Komitet Zakładowy NSZZ „Solidarność", który wystosował pismo protestacyjne w sprawie „uprzywilejowanego traktowania" części pracowników Instytutu, zamieszczając je na tablicy ogłoszeń Związku w budynku ŚIN oraz publikując w lokalnej prasie[101].

Problem Katowickiego Forum Partyjnego pojawiał się podczas lipcowych posiedzeń Kolegium ŚIN coraz częściej, a jego natężenie spowodowało, że członkowie Kolegium zaprotestowali przeciwko posługiwaniu się przez członków Katowickiego Forum Partyjnego „firmą ŚIN"[102]. Jednocześnie powrócono do kwestii dyscypliny pracy, stwierdzając nieprawidłowości w tym względzie (głównym oskarżonym stał się S. Wysocki). Z oczywistych powodów aktywnym mówcą była K. Sajdok, wnioskując w imieniu Komisji Zakładowej NSZZ „Solidarność" o podjęcie przez dyrekcję bardziej zdecydowanych kroków, w tym także wobec „lekceważącego odnoszenia się części pracowników Zakładu Badań Politycznych, będących uczestnikami Katowickiego Forum Partyjnego, do innych pracowników ŚIN". Stanowisko K. Sajdok poparł W. Zieliński, podkreślając, że „fakt wychodzenia pracowników Zakładu Badań Politycznych, i to nawet w dniach obowiązkowej pracy w ŚIN, wpływa demoralizująco na innych pracowników"[103]. Mimo propozycji surowszych sankcji (np. R. Buchała

[100] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 296–304, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 10 lipca 1981 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/275, k. 56, Pismo dyrektora ŚIN J. Pietruchy do W. Wysockiego z 3 sierpnia 1981 r.; M. Fic: *Śląski Instytut Naukowy w Katowicach w okresie „karnawału Solidarności"*…, s. 264.

[101] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 9/275, k. 57–59, Pismo W. Wysockiego do dyrektora ŚIN J. Pietruchy z 3 sierpnia 1981 r.

[102] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 296–304, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 10 lipca 1981 r.

[103] Opisywane okoliczności przedstawiono w uzasadnieniu wyroku sądowego w sprawie S. Wysockiego następująco: „W maju 1981 r. KW PZPR zwróciło się do wojewody katowickiego Lichosia o delegowanie do prac w Komitecie w związku z przygotowaniami do IX Nadzwyczajnego Zjazdu PZPR pracowników. Wojewoda jako przełożony nad pozwanym [S. Wysockim – M.F.] poinformował ustnie dyrektora Instytutu i jego zastępcę Wołczewa, że deleguje do prac w KW PZPR wnioskodawcę i 6 innych pracowników (św. Lechoś) o delegacji do tych prac wnioskodawcę poinformował jego bezpośredni przełożony Wołczew (zeznania

proponował, by zawiadomić S. Wysockiego o wygaśnięciu umowy o pracę na skutek jej porzucenia) dyrekcja Instytutu podjęła decyzję o wystosowaniu pisma do S. Wysockiego „o usprawiedliwienie nieobecności w pracy z powołaniem się na Kodeks Pracy odnośnie konsekwencji w razie nieusprawiedliwienia nieobecności". Z decyzją dyrekcji nie chciała zgodzić się część członków Kolegium: L. Aleksa, M. Fazan i G. Kraus, którzy zgłosili wniosek o wycofanie sprawy z obrad Kolegium i postulowali tajnie głosowanie[104]. Ostatecznie przyjęto rozwiązanie sprowadzające się do podjęcia korespondencji z S. Wysockim (wobec braku odpowiedzi na pierwsze pismo z 10 lipca 1981 roku „w związku z nieusprawiedliwioną nieobecnością", 24 lipca 1981 roku dyrekcja wysłała kolejne, zawiadamiające, że nieusprawiedliwienie nieobecności uważa się za porzucenie pracy, a niestawienie się S. Wysockiego w pracy spowodowało automatyczne wygaśnięcie stosunku pracy)[105].

W obronie zaangażowanych w prace Katowickiego Forum Partyjnego pracowników Zakładu Badań Politycznych ŚIN stanął wojewoda katowicki, przesyłając pismo usprawiedliwiające ich nieobecności w pracy oraz odbywając służbową rozmowę z dyrektorem Instytutu[106]. Te działania spowodowały oczywiste niezadowolenie i opór części pracowników ŚIN. Podczas Kolegium ŚIN 31 lipca 1981 roku sprawa S. Wysockiego stała się swoistą, nie pierwszą zresztą, próbą sił. K. Sajdok, przywołując przepisy obowiązującego kodeksu pracy (dotyczące kwestii usprawiedliwienia nieobecności), stwierdziła m.in., że S. Wysocki nie dopełnił obowiązku usprawiedliwienia nieobecności, a „poczuł się do konieczności szukania pomocy, kiedy nie otrzymał kartki na mięso i pensji za lipiec". Zagroziła, że jeśli S. Wysocki zostanie przywrócony do pracy w ŚIN, Komisja Zakładowa NSZZ „Solidarność" zgłosi ten fakt do prokuratury wojewódzkiej.

św. Wołczewa). Wnioskodawca polecenie wykonał. Gdy nie pracował w Komitecie, to podpisywał listę obecności, a gdy wychodził z Instytutu, to wpisywał się do książki wyjścia". Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 9/274, k. 239, Sentencja wyroku w imieniu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 20 października 1982 r.

[104] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 296–304, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 10 lipca 1981 r.

[105] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 169–170, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 20 lipca 1981 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/274, k. 41, Pismo dyrektora ŚIN J. Pietruchy do Sz. Wysockiego z 24 lipca 1981 r.; por. IPN Ka, sygn. 00131/1, k. 24, Notatka służbowa rozmowy operacyjnej z ob. Szczepanem Wysockim z 6 XI 1985; M. Fic: *Śląski Instytut Naukowy w Katowicach w okresie „karnawału Solidarności"…*, s. 265–266.

[106] W piśmie z 30 lipca 1981 roku wojewoda prosił o usprawiedliwienie „w związku z zaangażowaniem do pracy w Komitecie Wojewódzkim PZPR w Katowicach w okresie ostatnich tygodni" W. Wołczewa, S. Wysockiego, W. Wysockiego, A. Domańskiego, E. Karolczuka, S. Owczarza i E. Moś. Działacze „Solidarności" posunięcie to słusznie określili jako „niemające żadnego formalnego uzasadnienia prawnego i określenia czasokresu". Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 9/274, k. 371, Pismo wojewody H. Lichosia do dyrektora ŚIN J. Pietruchy z 30 lipca 1981 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 8/1, k. 12, Uchwała Zarządu Regionu Śląsko-Dąbrowskiego NSZZ „Solidarność" w sprawie uporczywego ignorowania przez Wojewodę Katowickiego, Ob. mgra Henryka Lichosia kierowanych do niego wniosków i monitów dotyczących odwołania Ob. doc. dra hab. Wsiewołoda Wołczewa ze stanowiska wicedyrektora ds. naukowych Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach.

Zaznaczyła też, że wojewoda katowicki, jako zwierzchnik ŚIN, nie może zmuszać do łamania prawa[107]. Stanowisko K. Sajdok poparli: G. Kraus, W. Zieliński i M. Fazan. Pierwszy także wskazał na brak podstaw prawnych działań wojewody („wyraził protest, stwierdzając, że pismo wojewody w przypadku usprawiedliwienia nieobecności dr. Sz. Wysockiego nie ma znaczenia", a „przepisy nie pozostawiają żadnych możliwości przywrócenia do pracy"). Ocenił, że sprawa nieobecności i tak była bardzo liberalnie traktowana przez dyrekcję Instytutu, a samemu zainteresowanemu nie czyniono przeszkód w usprawiedliwieniu nieobecności (mimo że widziano go w ŚIN, a jego zachowanie świadczyło, w ocenie G. Krausa, o świadomym łamaniu dyscypliny pracy, manifestowaniu stosunku do Instytutu i jego władz). Jako jedyną ewentualność uregulowania powrotu S. Wysockiego do ŚIN przedstawił ponowne przyjęcie do pracy, „z konsekwencjami wynikającymi z Kodeksu Pracy w przypadku porzucenia pracy". W. Zieliński zwrócił uwagę na fakt, że wojewoda miał prawo wydać polecenie, ale nie mogło ono naruszać obowiązującego prawa. Podkreślił, że w omawianym przypadku sprawa nabrała rozgłosu w prasie i stała się „ponadinstytutową". Podobnie wypowiedział się M. Fazan („gdyż jest to łamanie prawa pracy, sprzeczne z funkcją, jaką pełni wojewoda").

W dalszej części posiedzenia głos zabrali także: wicedyrektor do spraw ekonomicznych R. Grzywa, I sekretarz POP PZPR przy ŚIN P. Radzikowski, W. Jasieński (członek Zarządu Rady Zakładowej ZNP przy ŚIN) oraz S. Żmuda. Co ważne, wszyscy rozmówcy w zasadzie opowiedzieli się przeciwko uznaniu działań wojewody za kończące postępowanie. R. Grzywa wskazał, że – jego zdaniem – pismo wojewody mogło stanowić polecenie usprawiedliwienia nieobecności w pracy innym pracownikom Zakładu Badań Politycznych, którzy od dłuższego czasu pracowali „niepełną godzinę dziennie"; a usprawiedliwienie nieobecności w pracy S. Wysockiego mogło dotyczyć wyłącznie okresu do dnia 1 lipca 1981 roku, a następnie odczytał fragment komentarza z „Biuletynu Specjalnego Polskiej Agencji Prasowej" z 27 lipca 1981 roku, z którego wynikało, że S. Wysocki osobiście wypowiedział się, że został zwolniony z pracy w ŚIN. P. Radzikowski, zgadzając się z wypowiedziami przedmówców, zaproponował przyjęcie do wiadomości pisma wojewody w stosunku do innych pracowników Zakładu Badań Politycznych, a w stosunku do S. Wysockiego – ponieważ nie był już w jego ocenie pracownikiem ŚIN – ewentualne rozważenie możliwości wypłaty wynagrodzenia z bezosobowego funduszu płac. Władysław Jasieński stwierdził, że „towarzysz wojewoda dezawuuje siebie i dyrekcję Instytutu. A przecież bardzo potrzeba nam silnej, praworządnej władzy", natomiast S. Żmuda podkreślił demoralizujące dla innych pracowników ŚIN postępowanie S. Wysockiego.

Wobec ostrych zarzutów pod adresem wojewody zareagował J. Pietrucha. Stwierdził, że kodeks pracy przewiduje usprawiedliwienie nieobecności w pracy

[107] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 164–166, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 31 lipca 1981 r.

po wygaśnięciu umowy o pracę; a wojewoda katowicki – będąc przełożonym pracowników Instytutu – miał prawo występować o usprawiedliwienie nieobecności. Tłumaczył, że S. Wysocki zwrócił się w tej sprawie bezpośrednio do wojewody, z którego strony nastąpiło „niedopatrzenie" (nie przekazał do Instytutu pisma w odpowiednim czasie). „Opozycyjni" pracownicy ŚIN nie byli jednak skłonni do ustępstw. G. Kraus ocenił ponownie, „że pisma łamiące praworządność nie są obowiązujące, a wypłacenie pensji komuś, kto nie pracował, to świadome przestępstwo gospodarcze". Postulował uzyskanie w tej kwestii opinii prawnika i przekazanie odpowiedzi wojewodzie katowickiemu. Wicedyrektor R. Grzywa proponował powiadomienie wojewody o zajętym przez Kolegium ŚIN stanowisku i jednocześnie zadeklarował zablokowanie możliwości wypłaty kwestionowanego wynagrodzenia. K. Sajdok postawiła dyrektorowi Instytutu pytanie o przywrócenie S. Wysockiego do pracy, powtarzając, że w przypadku pozytywnej decyzji dyrektora prosi o kopię pisma wojewody, by mogła dołączyć ją do wniosku Komisji Zakładowej NSZZ „Solidarność" do prokuratury wojewódzkiej. Efektem burzliwej dyskusji stało się podjęcie decyzji o przekazaniu pisma wojewody katowickiego radcy prawnemu w Urzędzie Wojewódzkim w Katowicach w celu zaopiniowania jego mocy prawnej (ŚIN nie zatrudniał własnego radcy prawnego)[108]. Oczywiście działania te nie pozostawały bez echa po drugiej stronie sporu – tu przede wszystkim stosowne działania prowadził W. Wołczew. W piśmie z 11 września 1981 roku, skierowanym do wojewody katowickiego H. Lichosia, skarżył się na sytuację i przedstawiał ją jako próbę zwalczenia środowiska Katowickiego Forum Partyjnego. Pisał:

> Ponieważ powyższa nienormalna sytuacja trwa w dalszym ciągu, a wszystkie rzeczywiste motywy tych i wielu innych nieprawidłowości występujących w Śląskim Instytucie Naukowym znane są władzom wojewódzkim nie od dzisiaj, nie mogę wytłumaczyć sobie tego stanu rzeczy inaczej, niż praktyczną akceptacją przez władze wojewódzkie praktyki wykorzystania środków administracyjnych do rozprawienia się z komunistami i terroryzowania aktywu partyjnego, do którego to Tow. Szczepan Wysocki należy bez wątpienia od wielu dziesiątków lat. Wyrażając w związku z powyższym protest przeciwko podobnym praktykom i tendencjom, domagam się szybkiego i zdecydowanego załatwienia powyższej sprawy[109].

Ostatecznie sprawa zatrudnienia S. Wysockiego znalazła swe zakończenie w Sądzie Okręgowym w Katowicach, gdzie po kilku miesiącach (wyrokiem

---

[108] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 164–166, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 31 lipca 1981 r. Po „porzuceniu pracy" przez S. Wysockiego komisja do spraw osobowych pozytywnie zaopiniowała wniosek o powołanie na stanowisko zastępcy kierownika Zakładu Badań Politycznych P. Radzikowskiego. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 137–141, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 21 sierpnia 1981 r.; K. Sajdok: *Pracownicy Śl. IN protestują*. „Solidarność Jastrzębie" 1981, nr 11.

[109] AP Kat., ŚIN, sygn. 9/274, k. 375–376, Pismo W. Wołczewa do wojewody H. Lichosia z 11 września 1981 r.

z 20 października 1982 roku) została rozstrzygnięta na jego korzyść (został ponownie przyjęty do ŚIN)[110].

Problem opuszczania Instytutu w godzinach pracy przez część pracowników Zakładu Badań Politycznych (m.in. S. Owczarza i E. Karolczuka) powrócił w sierpniu 1981 roku[111]. Mimo wypełniania przez W. Zielińskiego nadzoru komisarycznego nad zakładem część jego pracowników nie uznawała zaistniałego stanu rzeczy, a dyrekcja ŚIN respektowała pisma zaopiniowane przez W. Wołczewa[112]. Przeciwko takim praktykom wystąpili K. Sajdok (która wszczęła dyskusję oraz złożyła wniosek „o ukaranie pracowników ZBP, którzy nie rozliczyli się z zadań, przez pozbawienie dodatku specjalnego, do dyscyplinarnego zwolnienia włącznie"), G. Kraus (domagający się od W. Zielińskiego wydawania poleceń na piśmie, by w przypadku pisemnej odmowy możliwe było stosowanie konsekwencji służbowych); w obronie wypowiedziała się zaś I. Sroka („wyraziła pogląd, że skoro doc. W. Wołczew nie został oficjalnie odwołany z funkcji kierowniczych i przebywa w Instytucie w godzinach rannych, to zwalnia pracowników do wyjścia poza gmach Instytutu")[113]. Domagano się od wojewody przestrzegania prawa, np. przez dotrzymywanie terminu udzielania odpowiedzi na pisma (dotyczące W. Wołczewa). K. Sajdok wyraziła przy tej okazji zadowolenie z planowanych zmian w zakresie nadzoru nad ŚIN[114]. Podobne zastrzeżenia wystosowano także wobec E. Karolczuka, któremu Komisja do Spraw Osobowych ŚIN zabroniła prowadzenia działalności odczytowej w godzinach służbowych i postanowiła wystąpić do Wojewódzkiego Ośrodka Kształcenia Ideologicznego z pismem dotyczącym konieczności zwracania się do dyrekcji ŚIN z pisemnym wnioskiem o zwolnienie pracowników do jakichkolwiek innych prac[115].

Niechętny stosunek części środowiska Instytutu wobec J. Pietruchy znalazł ujście m.in. w podejmowaniu różnorodnych działań, mających zmienić jego

---

[110] IPN Ka, sygn. 00131/1, k. 24, Notatka służbowa rozmowy operacyjnej z ob. Szczepanem Wysockim z 6 XI 1985; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/274, k. 2, Świadectwo pracy z 5 listopada 1986 r. przed zapadnięciem wyroku S. Wysocki został zatrudniony jako starszy inspektor wojewódzki w Urzędzie Wojewódzkim. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 9/274, k. 369, Pismo wojewody R. Paszkowskiego do Sz. Wysockiego z 20 lutego 1982 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 8/1, k. 17, Pismo przewodniczącej KZ NSZZ „Solidarność" przy ŚIN K. Sajdok do KZ NSZZ „Solidarność" przy Urzędzie Wojewódzkim w Katowicach z 16 września 1981 r.

[111] Wówczas dyrekcja zdecydowała się usprawiedliwić nieobecność „w drodze wyjątku". Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 9/160, k. 23, Pismo dyrektora ŚIN J. Pietruchy do S. Owczarza z 3 sierpnia 1981 r.

[112] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 9/160, k. 24, Pismo S. Owczarza do dyrekcji ŚIN z 31 lipca 1981 r.

[113] AP Kat., ŚIN, sygn. 9/160, k. 23, Pismo dyrektora ŚIN J. Pietruchy do S. Owczarza z 3 sierpnia 1981 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/78, k. 20, Pismo E. Karolczuka do dyrekcji ŚIN z 25 lipca 1981 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 159–162, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 14 sierpnia 1981 r.

[114] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 137–141, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 21 sierpnia 1981 r.

[115] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 32–33, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 26 października 1981 r. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 9/78, k. 21, Pismo dyrektora ŚIN J. Pietruchy do E. Karolczuka z 20 lipca 1981 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/160, k. 10, Pismo E. Karolczuka do dyrektora ŚIN z 30 października 1981 r.

nastawienie. W sierpniu 1981 roku dyrektor ŚIN otrzymał anonimowy list zawierający groźbę użycia wobec niego siły fizycznej[116]. Tekst anonimu brzmiał:

> Obywatelu Pietrucha Jerzy!!! Byliście uprzednio doradcą Gierka i Grudnia, za co korzystaliście z awansów i innych profitów. Teraz prześladujecie polskich komunistów, działaczy Katowickiego Forum Partyjnego. Za te Wasze postępowanie poniesiecie w przyszłości karę, to Wam na sucho nie ujdzie. Waszą działalność zaczynamy dokumentować, aby gdy tylko Polska znów stanie się socjalistyczną, tacy śmiecie i łachudry jak Wy nie panoszyły się. Jeśli jednak nadal będziecie prześladować polskich komunistów i nie wycofacie się ze swoich już podjętych kroków, nie będziemy czekać i ostrzegamy, że podejmiemy kroki, aby Was unieszkodliwić fizycznie. Jest to pierwsze i ostatnie ostrzeżenie – więcej ich nie oczekujcie! Organizacja Bojowa Komunistycznej Samoobrony[117].

W zachowanych materiałach archiwalnych znajdują się informacje potwierdzające fakt, że oprócz anonimowej presji władze partyjne starały się wpłynąć na odwołanie jego decyzji także drogą „półoficjalną". W tym celu w sierpniu 1981 roku u J. Piszczka (wówczas sekretarza katowickiego KW PZPR) odbyła się rozmowa z udziałem m.in. J. Walczaka, podczas której „naciskano na Egzekutywę POP, żeby przywrócić do pracy dra Sz. Wysockiego. m.in. stwierdzono, że jeżeli sprawa nie zostanie załatwiona całe kierownictwo Instytutu zostanie odwołane". W podobnym spotkaniu, tym razem „u wicewojewody tow. Z. Gorczycy", uczestniczył J. Pietrucha, który poinformował, że stanowiska zajętego w sprawie obu działaczy Katowickiego Forum Partyjnego nie zamierza zmieniać i nie decyduje się także na ustąpienie z funkcji dyrektora (poparcia J. Pietrusze w tej sprawie udzielił zresztą reprezentujący Egzekutywę POP przy ŚIN J. Walczak)[118]. Sierpniowa interwencja władz partyjnych przyniosła jednak efekt odwrotny do zamierzonego – nie dość, że dyrekcja nie cofnęła decyzji, to stojąca na czele Komisji Zakładowej NSZZ „Solidarność" K. Sajdok na znak protestu przeciwko „niewłaściwej postawie wobec pracy niektórych członków partii" w Instytucie i „krzywdzącym decyzjom WKKP wobec niektórych zaangażowanych członków partii" złożyła legitymację partyjną. Tłumacząc tę decyzję, we wrześniu 1982 roku pisała m.in. „Zaznaczam, iż decyzję tę podjęłam po wielu bezskutecznych próbach wyeliminowania zła i deformacji w naszej organizacji partyjnej. Jako członek partii i przewodnicząca NSZZ »Solidarność« informowałam wcześniej o nieprawidłowościach w ŚIN byłego I Sekretarza KW PZPR

---

[116] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 137–141, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 21 sierpnia 1981 r.

[117] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 157, Anonimowa notatka; M. Fic: *Śląski Instytut Naukowy w Katowicach w okresie „karnawału Solidarności"*…, s. 270.

[118] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 137–141, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 21 sierpnia 1981 r.

tow. Andrzeja Żabińskiego i byłego Wojewodę Katowickiego Ob. mgra Henryka Lichosia. Interwencje całej załogi, dyrekcji Instytutu i związku pozostawały bez odpowiedzi"[119]. Tymczasem władze nie rezygnowały z działań. W październiku 1981 roku A. Melich (występując jako poseł na Sejm PRL) zwrócił się do dyrekcji ŚIN „w sprawie naświetlenia okoliczności sprawy dra Szczepana Wysockiego", w odpowiedzi na co G. Kraus proponował odpisać, że Kolegium Instytutu wyraża oburzenie faktem, że pracownik, który zerwał stosunek pracy, występuje z zażaleniem[120]. Ostatecznie w piśmie skierowanym do A. Melicha dyrektor ŚIN J. Pietrucha tłumaczył i przypominał poszczególne etapy „sprawy Szczepana Wysockiego" i interpretację wydarzeń z perspektywy Kolegium ŚIN, przywołując także cytaty z teleksu przekazanego przez ówczesnego wicepremiera rządu PRL Janusza Obodowskiego o potrzebie przywrócenia dyscypliny pracy i działań ograniczających jej naruszanie[121].

W obronie działaczy Forum stanęli również dziennikarze czechosłowackiego Radia Praga[122]. Od kwietnia 1981 roku rozpoczęło ono nadawanie do Polski kilkugodzinnych audycji polskojęzycznych pod tytułem *Interprogram*, przygotowywanych z inspiracji Wydziału Środków Masowego Przekazu Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Czechosłowacji przez pracowników radia czechosłowackiego, wspomaganych przez grupę dziennikarzy prasowych i radiowych z Zaolzia. Krzysztof Nowak ocenia, że w przygotowanych audycjach „przeważała z jednej strony krytyka »Solidarności« i kręgów opozycyjnych w PRL, z drugiej zaś poparcie dla Forum Katowickiego"[123]. Najpewniej wbrew intencjom twórców audycje te stanowiły jednocześnie źródło informacji dla członków NSZZ „Solidarność" (K. Sajdok kontrolując kwestie otrzymywania przez S. Wysockiego wypłaty, powoływała się na informacje w tej sprawie podawane właśnie przez Radio Praga)[124]. Dziś pozwalają natomiast na analizę sposobu prezentacji sporu w ówczesnych mediach, sprzyjających partyjnemu „betonowi"[125]. W materiale przygotowanym przez Ivo Havlíka (zatytułowanym *O bohaterskiej walce sił marksistowsko-leninowskich z siłami prawicowo-opor-*

[119] AP Kat., ŚIN, sygn. 9/196, k. 105, Pismo K. Sajdok do Terenowej Komisji Odwoławczej do spraw Pracy w Katowicach z 27 września 1982 r.

[120] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 36–40, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 12 października 1981 r.

[121] AP Kat., ŚIN, sygn. 9/274, k. 245–246, Pismo dyrektora ŚIN J. Pietruchy do posła na Sejm PRL A. Melicha z 21 października 1981 r.

[122] Andrzej L. Sowa wskazuje, że „jego [Katowickiego Forum Partyjnego – M.F.] enuncjacje pozytywnie odnotowywane były przez »Prawdę« oraz »Rudé Právo«". A.L. Sowa: *Historia polityczna Polski…*, s. 458.

[123] Por.: *Tajne dokumenty Biura Politycznego…*, s. 630; K. Nowak: *Mniejszość polska w Czechosłowacji 1945–1989. Między nacjonalizmem a ideą internacjonalizmu*. Cieszyn–Katowice 2010, s. 564–565.

[124] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 67–69, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 11 września 1981 r.

[125] Krzysztof Nowak pisał, że audycje charakteryzował „obraźliwy język, liczne czechizmy w wypowiedziach, brak konkretów, niedostosowanie argumentacji do mentalności polskiego odbiorcy". Por. K. Nowak: *Mniejszość polska w Czechosłowacji…*, s. 565.

tunistycznymi w Śląskim Instytucie Naukowym w Katowicach) autor komentując działania w Instytucie, wskazywał, że głównym niebezpieczeństwem dla PZPR i rozwoju socjalizmu w Polsce były „siły prawicowo-oportunistyczne" PZPR. Diagnozował: „[t]o dzięki ich bierności, a często aktywnemu poparciu siły kontrrewolucyjne działają w Polsce z dużą bezczelnością i swobodą. To wielomiesięczne wyczekiwanie sił prawicowo-oportunistycznych z rozprawą z kontrrewolucją jest przyczyną nieunormowanej sytuacji politycznej i pogłębiającego się kryzysu gospodarczego"[126].

W audycji ukazano ŚIN jako „klasyczny przykład istnienia podziału na siły prawicowo-oportunistyczne i marksistowsko-leninowskie" (z pierwszymi uosabiano działaczy partyjnych w POP, te drugie reprezentować mieli „towarzysze zrzeszeni w Katowickim Forum Partyjnym"). Barwnie przedstawiono działania wymierzone przeciwko członkom Forum (z imienia i nazwiska wymieniono S. Wysockiego, S. Owczarza, A. Domańskiego i W. Wołczewa) podjęte przez „siły prawicowo-oportunistyczne w POP":

> [r]ozbudowany wniosek [o wydalenie z partii – M.F.] odczytał Gabriel Kraus. Znajdują się w nim takie zarzuty, jak to, że członkowie Forum podjęli walkę z egzekutywą o przechwycenie władzy w Instytucie. Solą w oku Gabriela Krausa było to, że uwzględnienie wniosków stawianych przez tych towarzyszy wymagałoby ukarania większości dyrekcji i egzekutywy. Gabriel Kraus zarzuca, że towarzysze ci próbowali poderwać autorytet egzekutywy, której sam Kraus był członkiem. Prawda była taka, że mimo iż członków Forum nie było na zebraniu sprawozdawczo-wyborczym, to z poprzedniej egzekutywy nikt nie został wybrany w skład nowej. Gabriel Kraus „towarzyszowi Wysockiemu, Owczarzowi, Domańskiemu i Wołczewowi zarzuca także wykorzystywanie dla cynicznej gry politycznej ideologii i naukowej teorii socjalizmu" – czyli posługiwanie się naukowym socjalizmem – jest według Krausa – cyniczną grą polityczną. Takie poglądy może wygłaszać tylko człowiek, któremu nie zależy na budowie socjalizmu; a od tego do poglądów kontrrewolucjonisty nie jest daleko. Gabriel Kraus wysunął także zarzut o lewactwo, dogmatyzm. Zarzucił członkom Forum odstraszanie ludzi od partii, zagrażanie partii i socjalizmowi, klasie robotniczej i państwu polskiemu, a także całej wspólnocie socjalistycznej. Te ostatnie zarzuty to zaliczenie Wysockiego, Domańskiego, Owczarza i Wołczewa do kategorii wrogów narodu i socjalistycznego ładu państwowego. Za takie przestępstwa, gdyby były one potwierdzone i udowodnione, powinni ci towarzysze być ścigani na mocy obowiązującego prawa i jako poważni wrogowie siedzieć w więzieniu. Gabriel Kraus nie przytacza jednak żadnego dowodu, żadnego argumentu, a przykleja tylko etykiety[127].

---

[126] I. Havlík: *O bohaterskiej walce sił marksistowsko-leninowskich z siłami prawicowo-oportunistycznymi w Śląskim Instytucie Naukowym w Katowicach* [Radio Praga, Interprogram IV, ulotka nr 33]. Zbiory prywatne E. Karolczuka.

[127] Ibidem.

Autor audycji oceniał, że przedstawione przez G. Krausa zarzuty były absurdalne, mimo to organizacja partyjna w ŚIN postanowiła „w celu realizacji wniosku o wydalenie z partii sił marksistowsko-leninowskich" zwołać nadzwyczajne zebranie. Komentował, że o „bezczelności" G. Krausa świadczył fakt, że do następnego zebrania POP z szeregów PZPR wydalono właśnie jego („za postępowanie niezgodne z postawą członka partii"), podkreślał też, że organizacja partyjna ŚIN, „w której przewagę miały siły prawicowo-oportunistyczne", odmówiła wydalenia G. Krausa z szeregów partii, mimo iż zaleciła to wojewódzka Komisja Kontroli Partyjnej[128]. Sarkastycznie zabrzmiały słowa: „O jego wielkiej motywacji wstąpienia do PZPR świadczy to, iż do ostatnich dni nie wiedział, co to jest socjalizm, i w prowokacyjny sposób pytał o to na zebraniu partyjnym".

W audycji subiektywnie przedstawiano wydarzenia połowy 1981 roku:

> Wówczas, gdy zorganizowano drugie zebranie partyjne dla wydalenia czterech komunistów z partii, to nie było już takich odważnych prawicowych oportunistów, którzy chcieliby podtrzymywać ten głupi wniosek. Powstaje pytanie: dlaczego? Odpowiedź jest prosta. Dlatego, że w międzyczasie odbyło się XI Plenum KC PZPR i przysłany został list Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego do KC Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. List ów, obiektywnie rzecz biorąc, potwierdził słuszność ocen zawartych w dokumentach Forum[129]. Ale siły prawicowo-oportunistyczne nie zrezygnowały ze swych celów. Zaczęły się represje z powodów czysto formalnych. Wykorzystano obecność Szczepana Wysockiego na Zjeździe i niemożliwość udzielenia przez niego odpowiedzi na pismo dyrekcji, zwolniono go z pracy. Wówczas, gdy Szczepan Wysocki został pozbawiony pracy, to Henryk Wuttke zaproponował towarzyszowi Wysockiemu, by zrezygnował on ze współpracy z towarzyszem Wołczewem, a nie spowoduje to wtedy żadnych sankcji. Ponadto, dał propozycję, by zwrócił się on o pomoc do organizacji International Amnesty, powołanej do wspierania organizacji antysocjalistycznych. Już z tego chociażby wynika, że represje w stosunku do towarzysza Wysockiego mają charakter polityczny. Zaproponował to Henryk Wuttke, doradca regionalnej „Solidarności" […]. Jednocześnie Instytutowa „Solidarność" zorganizowała zebranie załogi, na którym poddano tajnemu głosowaniu wniosek o usunięcie towarzysza Wołczewa z funkcji kierowniczych.

[128] Na temat funkcjonowania Centralnej Komisji Kontroli Partyjnej por. P. Osęka: *Sumienie partii. Rola i znaczenie Centralnej Komisji Kontroli Partyjnej*. W: *PZPR jako machina władzy*. Red. D. Stola, K. Persak. Warszawa 2012, s. 75–98.

[129] 5 czerwca 1981 roku KC KPZR skierował do KC PZPR list brutalnie krytykujący politykę kierownictwa polskiej partii. List został kilka dni później opublikowany w polskiej prasie. Agencja TASS ostro polemizowała z oceną tego listu przez amerykański Departament Stanu jako ingerencją w wewnętrzne sprawy polskie. W związku z listem w dniach 9–10 czerwca obradowało zwołane w trybie nagłym XI Plenum KC PZPR. Podczas spotkania część uczestników (m.in. A. Żabiński) poparła wniosek o wotum nieufności dla I sekretarza KC PZPR S. Kani (który przedstawiany był jako zwolennik kontynuowania procesu odnowy i przezwyciężenia kryzysu własnymi siłami). Por.: *Tajne dokumenty Biura Politycznego…*, s. 634; J. Eisler: *Siedmiu wspaniałych…*, s. 367.

> Taki wniosek uchwalono i przesłano do wojewody katowickiego. Na kartkach do głosowania była pieczątka „Solidarności" i podpis Krystyny Sajdok, członkini partii. Jest to towarzyszka, która na zebraniu grupy partyjnej składała legitymację partyjną tylko dlatego, iż uważała, że nie może być w jednej partii z towarzyszem Domańskim, Wysockim, Owczarzem i Wołczewem. Wówczas, gdy władze województwa katowickiego nie kwapiły się z realizacją tego aktu samowoli, to zakładowa „Solidarność" przystąpiła do przygotowań do organizacji strajku w Instytucie. Miał go poprzeć zarząd regionalny[130].

Na zakończenie autorzy stawali też w obronie S. Wysockiego: „Dziś Szczepana Wysockiego przywrócono do pracy. Ale miesięczne pobory musiał odebrać w Urzędzie Wojewódzkim w Katowicach. Kartek żywnościowych jednak nie dostał, a co to oznacza, nie trzeba nikomu tłumaczyć. Jerzy Pietrucha – członek PZPR – sabotuje jednak decyzje Wojewody. Pietrucha był oficjalnym doradcą Edwarda Gierka, później Zdzisława Grudnia, a w tej chwili stoi na straży wykonania porozumień podpisanych w Jastrzębiu"[131].

Podsumowaniem audycji było sformułowanie kilku retorycznych pytań: o brak zaangażowania władz wojewódzkich w zdecydowaną „obronę sił marksistowsko-leninowskich" (mimo posiadania stosownych informacji), o sens ich wielomiesięcznego wyczekiwania, o potrzebę zwlekania władz partyjnych „z oficjalnym oddelegowaniem do Forum represjonowanych towarzyszy". Autor zwieńczył swój punkt widzenia słowami:

> Represje w stosunku do komunistów w Śląskim Instytucie Naukowym w Katowicach za ich polityczne przekonania nie są w Polsce wyjątkiem. Takie przykłady można mnożyć. Jeżeli procesy społeczno-polityczne będą tak dalej rozwijały się, to komunistom przyjdzie w ramach obrony swej fizycznej egzystencji zorganizować tzw. „czerwoną pomoc", gdyż w przeciwieństwie do wielu obecnych odnowicieli nie podzielają oni złudzeń, że socjalizm można zbudować z kapitalistycznych darów i łaski. Komuniści z Katowickiego Forum Partyjnego patrzą ludziom prosto w twarz, bo w przeciwieństwie do niektórych nie muszą fałszować swoich życiorysów i mówić, że w latach pięćdziesiątych byli robotnikami, podczas gdy wiadomo o tych niektórych odnowicielach, że w latach pięćdziesiątych odsiadywali wyroki za walkę przeciwko władzy ludowej[132].

Komentując ten ostatni fragment, ponownie trzeba przyznać, że w przypadku niektórych pracowników ŚIN (m.in. J. Pietruchy) ich ocena w zasadzie była właściwa.

---

[130] I. Havlík: *O bohaterskiej walce sił marksistowsko-leninowskich z siłami prawicowo-oportunistycznymi…*

[131] Ibidem.

[132] Ibidem.

„Karnawał Solidarności" charakteryzował się nie tylko rywalizacją na linii Katowickie Forum Partyjne – NSZZ „Solidarność", lecz także m.in. próbami wprowadzania nowych regulacji w wielu obszarach życia. W połowie 1981 roku władze ŚIN podjęły próbę zredefiniowania prawnych podstaw działania Instytutu[133]. Efekty prac J. Pietrucha przedstawił na posiedzeniu Kolegium ŚIN 21 sierpnia 1981 roku. Poinformował, że radcy prawni PAN przeanalizowali podstawy prawne funkcjonowania Instytutu i stwierdzili, że nadzór nad ŚIN „wojewody jako ministra" jest niezgodny z prawem. Do sytuacji takiej doszło w wyniku zmian administracyjnych. Trzeba pamiętać, że ustawę o Instytucie uchwalono w 1971 roku, a więc w okresie, kiedy funkcjonował urząd przewodniczącego WRN, który podlegał Radzie Państwa i wobec tego miał uprawnienia ministra. Ponieważ od 1975 roku (po reformie administracyjnej) nowy organ wykonawczy administracji – wojewoda – podporządkowany został Radzie Ministrów (konkretnie ministrowi administracji, gospodarki terenowej i ochrony środowiska), status prawny ŚIN należało zmienić. W związku z tym dostrzegano dwie możliwości: podporządkowanie Instytutu PAN (wtedy finansowanie byłoby możliwe z PAN przez Ministerstwo Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki) albo utworzenie po raz kolejny Stowarzyszenia Naukowego pod nazwą Śląski Instytut Naukowy (wówczas nadzór naukowy pełniłby Wydział I PAN, utrzymane zostałyby dotychczasowe zasady planowania i finansowania, a nominacji na stanowiska dyrektora, zastępców i sekretarza naukowego dokonywałby PAN przez swego sekretarza naukowego lub własne agendy). Ponieważ sprawa miała mieć znaczenie od 1 stycznia 1982 roku (w związku z wejściem w życie nowej ustawy o radach narodowych), decyzja miała zostać podjęta do końca 1981 roku[134]. W październiku 1981 roku dyrektor Instytutu otrzymał projekt ustawy o instytutach naukowo-badawczych. Tezy te zostały powielone i przekazane poszczególnym zakładom w celu zapoznania się z nimi pracowników i przedyskutowania propozycji podczas zebrań załogi[135]. Ponieważ jednocześnie konieczne było dostosowanie funkcjonowania ŚIN do zmieniających się innych przepisów prawa (m.in. ustawy o samorządzie pracowniczym[136]), w październiku 1981 roku podjęto także odpowiednie kroki w celu wyłonienia i ukonstytuowania się samorządu pracowników (doraźnie przyjęto, że jego funkcję

[133] Por. działania Komitetu Porozumiewawczego Związków i Stowarzyszeń Twórczych i Naukowych, podważające decyzję o likwidacji Stowarzyszenia Śląski Instytut Naukowy. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/86, k. 84, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 5 listopada 1981 roku.

[134] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 137–141, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 21 sierpnia 1981 r.

[135] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 45–47, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 5 października 1981 r.; M. Fic: *Śląski Instytut Naukowy w Katowicach w okresie „karnawału Solidarności"*…, s. 272.

[136] 25 września 1981 roku w ustawie o przedsiębiorstwach państwowych wprowadzono istotne elementy samorządowe, ustalono m.in., że strategia i planowanie pracy przedsiębiorstw należą do kompetencji rady pracowniczej, pełniącej funkcje dzisiejszej rady nadzorczej. Por. A.L. Sowa: *Historia polityczna Polski*…, s. 455.

do czasu powołania przez okres dwóch miesięcy spełniać będzie Kolegium ŚIN, przyjęto także tymczasowy statut)[137]. Wyłoniona w początkach listopada 1981 roku Tymczasowa Rada Pracownicza włączyła się w działania zwalczające W. Wołczewa – na posiedzeniu 9 listopada 1981 roku jednogłośnie podjęła uchwałę o akceptacji jego odwołania ze stanowiska wicedyrektora. W wyniku tych działań 11 listopada dyrektor ŚIN J. Pietrucha wręczył W. Wołczewowi pismo o usunięciu ze stanowiska[138].

W połowie roku 1981 wprowadzono także nowe zarządzenie dotyczące powoływania rad naukowych w instytutach naukowo-badawczych, zgodnie z którym radę naukową powoływać miał odtąd wojewoda. W jej skład wchodzić mieli profesorowie, docenci, przedstawiciel POP, związków zawodowych oraz inni pracownicy Instytutu (w liczbie nie większej niż 50% wszystkich samodzielnych pracowników naukowo-badawczych) wybierani przez załogę w tajnym głosowaniu[139]. W lipcu 1981 roku na Kolegium ŚIN rozważano propozycje powołania członków Rady Naukowej. Ostatecznie zaproponowano kandydatury: A. Brożka, J. Chlebowczyka, A. Czubińskiego, A. Dygacza, A. Gładysza, J. Kantyki, A. Melicha, Z. Messnera, S. Michalkiewicza, W. Mrozek, W. Nawrockiego, K. Popiołka, B. Reinera i M. Stańczyka[140]. Warto zauważyć, że wśród kandydatów przeważały osoby wcześniej związane z ŚIN. Po ustaleniach, jakie zapadły na posiedzeniu Kolegium ŚIN 10 lipca 1981 roku i zebraniu załogowym, dyrekcja ŚIN wystąpiła do wojewody katowickiego o powołanie Rady Naukowej, na jej przewodniczącego proponując K. Popiołka, na zastępców zaś Z. Messnera oraz któregoś z samodzielnych pracowników ŚIN[141]. 30 października Kolegium ŚIN obradowało nad składem Rady Naukowej ŚIN nowej kadencji, przegłosowano kandydatury Prezydium: K. Popiołka na przewodniczącego oraz Z. Messnera i R. Buchały jako wiceprzewodniczących. Wykaz zgłoszonych kandydatur do pomniejszonej Rady Naukowej uzupełniono ostatecznie o M. Orzechowskiego[142] (tabela 12).

---

[137] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 36–40, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 12 października 1981 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 4/77, b.p., Tymczasowy Statut Samorządu Załogi ŚIN im. J. Koraszewskiego w Katowicach, uchwalony na ogólnym zebraniu załogi w dniu 6 listopada 1981 r.

[138] AP Kat., ŚIN, sygn. 8/1, k. 12, Uchwała Zarządu Regionu Śląsko-Dąbrowskiego NSZZ „Solidarność" w sprawie uporczywego ignorowania przez Wojewodę Katowickiego, Ob. mgra Henryka Lichosia kierowanych do niego wniosków i monitów dotyczących odwołania Ob. doc. dra hab. Wsiewołoda Wołczewa ze stanowiska wicedyrektora ds. naukowych Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach.

[139] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 296–304, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 10 lipca 1981 r.

[140] Ibidem.

[141] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 169–170, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 20 lipca 1981 r.

[142] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 9–12, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 30 października 1981 r.

Tabela 12. Skład Rady Naukowej ŚIN w 1981 roku

Lp.	Imię i nazwisko	Reprezentowana placówka	Funkcja
1.	Kazimierz Popiołek	emerytowany pracownik Uniwersytetu Śląskiego	przewodniczący
2.	Zbigniew Messner	Akademia Ekonomiczna w Katowicach	zastępca przewodniczącego
3.	Rudolf Buchała	ŚIN	zastępca przewodniczącego
4.	Andrzej Brożek	Uniwersytet Jagielloński	członek
5.	Józef Chlebowczyk	Filia Uniwersytetu Śląskiego w Cieszynie	członek
6.	Antoni Czubiński	Instytut Zachodni w Poznaniu	członek
7.	Adolf Dygacz	Filia Uniwersytetu Śląskiego w Cieszynie	członek
8.	Antoni Gładysz	Filia Uniwersytetu Śląskiego w Cieszynie	członek
9.	Jan Kantyka	Uniwersytet Śląski	członek
10.	Alojzy Melich	PAN odział w Katowicach	członek
11.	Stanisław Michalkiewicz	Uniwersytet Śląski	członek
12.	Wanda Mrozek	Uniwersytet Śląski	członek
13.	Witold Nawrocki	Uniwersytet Śląski	członek
14.	Marian Orzechowski	KC PZPR	członek
15.	Bolesław Reiner	Instytut Śląski w Opolu	członek
16.	Mieczysław Stańczyk	Politechnika Częstochowska	członek

Źródło: AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 9–12, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 30 października 1981 r.

Wybrana pod koniec 1981 roku Rada Naukowa Instytutu zdołała jeszcze na ostatnim posiedzeniu przed wprowadzeniem stanu wojennego (a pierwszym po ukonstytuowaniu się) zaakceptować przygotowany plan badań (nie zgłaszając do niego istotnych uwag[143]) oraz zaopiniować proponowaną obsadę „stanowisk kierowniczych, gwarantującą realizację zatwierdzonego programu" ŚIN[144].

Omawiając realia sprzed wprowadzenia stanu wojennego, należy odnotować, że okoliczności społeczno-polityczne tego okresu powodowały, że – podobnie jak w województwie i całym kraju – niektórzy pracownicy ŚIN decydowali się na nielegalną emigrację. Tak było w przypadku L. Aleksy. 11 września 1981 roku dyrek-

[143] Projekt badań ŚIN na 1981 rok był opiniowany przez odpowiednie wydziały Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach, a podczas obrad Prezydium WRN w Katowicach 27 kwietnia 1981 roku dokonano oceny działalności ŚIN i w podjętej wówczas uchwale zawarto akceptację założeń kompleksowych badań Instytutu.

[144] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/88, k. 110, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 10 czerwca 1983 roku.

tor Instytutu poinformował członków Kolegium, że nie zgłosił się on do pracy po zakończeniu urlopu oraz o przeprowadzonej z nim rozmowie telefonicznej, z której dowiedział się, że L. Aleksa zdecydował się na pozostanie w RFN i będzie w związku z tym wnioskował o bezpłatny urlop, nie zamierza jednak oddać paszportu i ubiegać się o obywatelstwo niemieckie[145]. Podobna sytuacja miała miejsce w listopadzie 1981 roku, kiedy do dyrekcji ŚIN wpłynął list z Paryża od Edyty Polt (pracownika sekretariatu Instytutu, w 1981 roku pełniącej obowiązki protokolanta obrad Kolegium ŚIN), w którym zwróciła się z prośbą o udzielenie bezpłatnego urlopu (na co zresztą Kolegium ŚIN wyraziło zgodę)[146].

Oprócz działań o charakterze politycznym w latach 1980–1981 Instytut, wypełniając swe statutowe zadania, nadal organizował konferencje i prowadził badania. Na konferencjach historycznych raczej powoli reagowano na zmiany zachodzące w kraju. W dniach 24–25 stycznia 1980 roku ŚIN był jednym ze współorganizatorów (wespół z Uniwersytetem Śląskim) sesji naukowej stanowiącej podsumowanie obchodów 35-lecia Polski Ludowej (poświęconej rocznicy „wyzwolenia" Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego). W obradach – tradycyjnie już – uczestniczyli przedstawiciele wojewódzkich władz partyjnych i państwowych oraz liczna (szacowana na tysiąc osób) grupa uczestników z kraju i zagranicy. W trakcie konferencji przedstawiono 18 referatów (w tym 7 pracowników ŚIN), konfrontowano je z poglądami naukowców z krajów socjalistycznych. Obrady prowadzone były w dwóch sekcjach: „35 lat budowy socjalizmu w PRL" oraz „Przeobrażenia socjalistyczne w województwie katowickim w 35-leciu". Jak odnotowano w sprawozdaniu, konferencja „umożliwiła krytyczną analizę piśmiennictwa naukowego, które podejmowało na różnych etapach próby doraźnego wartościowania występujących zjawisk"[147]. Także w styczniu 1980 roku zorganizowano sesję naukową pt. „Problemy rozwoju Polski Ludowej", podczas której prezentowano przede wszystkim problematykę społeczną, nie unikając jednak odwołań do historii najnowszej. Oprócz wystąpień na temat Wandy Wasilewskiej (P. Kaleniczenki i L. Jarosz), roli i działań PPR (M. Malinowskiego, B. Syzdka i G. Szpor), udziału organizacji młodzieżowych w powojennych przeobrażeniach (J. Kantyki i J. Walczaka) pojawiły się referaty wprowadzające H. Rechowicza i A. Dobieszewskiego. Pierwszy z prelegentów przedstawił tekst *Źródła i czynniki rozwoju Polski Ludowej*, w którym wychwalał rolę ruchu robotniczego i marksizmu-leninizmu w rozwoju powojennej Polski. Przywołując B. Bieruta, E. Gierka i A. Werblana, ukazywał znaczenie „jedności moralno-politycznej narodu skupionego wokół partii", a kryzysy polityczne tłumaczył „błędami i wypaczeniami". Stwierdził m.in.:

[145] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 67–69, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 11 września 1981 r. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 6/48, k. 119, Protokół z zebrania Podstawowej Organizacji Partyjnej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w dniu 2 listopada 1981 r.

[146] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 2–7, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 20 listopada 1981 r.

[147] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/85, k. 20, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w dniu 4 lutego 1980 roku; SŚIN 80, s. 22–23.

> Tak było zwłaszcza w latach 1956 i 1970. Były one zresztą [błędy i wypaczenia – M.F.] zawsze wykorzystywane przez elementy antysocjalistyczne i rewizjonistyczne. Po 1956 roku, wykorzystując błędy oraz zaistniałe trudności, rewizjoniści doprowadzili do likwidacji masowego szkolenia partyjnego, szkół partyjnych, podstaw marksizmu-leninizmu w wyższych uczelniach oraz osłabienia całego frontu ideologicznego. Podjęte po pewnym czasie przeciwdziałania były niekonsekwentne. Nieusuwanie błędów i innych przyczyn narastania kryzysu zaufania mas do kierownictwa partii stało się przyczyną tragicznych wydarzeń w grudniu 1970 roku[148].

Drugi z referatów zwiastował zbliżający się okres „karnawału Solidarności". A. Dobieszewski odwołując się do zasad marksizmu-leninizmu, przyznawał w nim prawo do dyskusji i krytyki („Włodzimierz Lenin nigdy nie traktował partii jako »monolitu wykutego z jednej bryły«, lecz jako żywy organizm, w którym dyskusje i rozbieżności zdań w toku opracowywania linii partii są zjawiskiem normalnym i naturalnym"). W wystąpieniu pojawiły się, także w odwołaniu do rozwiązań proponowanych przez W.I. Lenina, postulaty działań oddolnych („w przypadku, gdy »góry« nie potrafią rozstrzygnąć sporów w partii, należy rozstrzygać je przy pomocy »dołów«") oraz kolegialności i jawności życia partyjnego („w ścisłym i konsekwentnym przestrzeganiu zasady kolegialnego kierownictwa Lenin upatrywał jednej z najważniejszych przesłanek normalnej pracy organizacji partyjnych i partii jako całości. […] Jest więc rzeczą niezbędną, aby w wielkim dialogu, jaki powinien toczyć się zawsze między partią, jej kierownictwem a masami, obie strony dysponowały zbliżoną sumą informacji: kierownictwo o nastrojach i potrzebach mas, masy o zamierzeniach kierownictwa")[149].

O tym, że „tradycyjny" kierunek działań popularyzatorskich pozostał w mocy świadczyło jednak np. zaplanowanie na kwiecień 1980 roku sesji popularnonaukowej i sympozjum naukowego z okazji 110. rocznicy śmierci W.I. Lenina (pt. „Historyczne i współczesne problemy teorii i praktyki dyktatury proletariatu"). Zorganizowane wraz z Wojewódzkim Ośrodkiem Kształcenia Ideologicznego KW PZPR i Uniwersytetem Śląskim sympozjum odbyło się z udziałem przedstawicieli władz partyjnych oraz gości m.in. z WSNS przy KC PZPR, Szkoły Głównej Planowania i Statystyki, Akademii Spraw Wewnętrznych w Warszawie i Politechniki Świętokrzyskiej. „Celem sympozjum było omówienie problemów teoretycznych i praktycznych budownictwa socjalistycznego, jak również teoretyczne ustosunkowanie się do oportunistycznych tendencji w międzynarodowym ruchu komunistycznym"[150].

---

[148] H. Rechowicz: *Źródła i czynniki rozwoju Polski Ludowej*. W: *Problemy rozwoju Polski Ludowej*. Red. H. Rechowicz. Katowice 1981, s. 17.

[149] A. Dobieszewski: *Podstawowe mechanizmy funkcjonowania partii marksistowsko-leninowskiej i jej kierowniczej roli w procesie budowy socjalizmu*. W: *Problemy rozwoju…*, s. 21–29.

[150] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/36, k. 101, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 1 października 1979 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/36, k. 96, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 5 listopada 1979 roku; SŚIN 80, s. 23.

Wraz z nasileniem ogólnopolskiej akcji strajkowej pojawiły się jednak wątpliwości dotyczące podejmowanych akcji. Dlatego we wrześniu 1980 roku W. Zieliński zaproponował, aby planowane na październik i listopad tego roku sesje naukowe: „Miejsce Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego w rozwoju gospodarczym i społeczno-politycznym kraju w dobie planu 6-letniego" oraz „Klasowe i narodowe aspekty dziejów ruchu robotniczego w Zagłębiu Dąbrowskim przed I wojną światową", przełożyć na koniec 1980 lub na początek 1981 roku. Dowodem wciąż ścisłego powiązania z władzami partyjnymi pozostawała jednak, zgłoszona przez J. Pietruchę, potrzeba uzgodnienia zmiany terminu z KW PZPR w Katowicach[151].

Świadectwem przemian była podjęta w październiku 1981 roku dyskusja nad projektem programu obchodów 100-lecia ruchu robotniczego. Stan przygotowań przedstawił W. Zieliński, stwierdzając, że propozycje wydawnictw zostały omówione na posiedzeniu komisji wydawniczej. W dyskusji zabrali głos K. Sajdok i G. Kraus. Przewodnicząca Komisji Zakładowej NSZZ „Solidarność" proponowała ograniczenie liczby zaproszonych gości na rzecz pracowników ŚIN (w projekcie zaplanowano publikacje A. Kałuży, J. Przewłockiego, W. Zielińskiego, A. Hrebendy, J. Kantyki, J. Walczaka, M. Śmiałek, I. Sroki, M. Łabuz oraz M. Fazana). Powody zajęcia takiego stanowiska przez K. Sajdok były prozaiczne – za tego typu wystąpienie można było otrzymać dodatkowe wynagrodzenie, podczas gdy np. głosy w dyskusji nie były opłacane. G. Kraus zapytał natomiast, czy w problematyce obchodów 100-lecia ruchu robotniczego przewidziano także spojrzenie na sprawy dotyczące ruchu robotniczego, które działy się „w ostatnim okresie". W. Zieliński odpowiadając na pytania, stwierdził, iż konstruktor sesji ma prawo doboru osób do odpowiednich tematów: „Teka odczytów powinna stanowić pewną całość, dlatego nie można było ująć pracowników ŚIN, którzy zajmują się tylko pewnymi odcinkami tych problemów". W kwestii aktualnej tematyki ruchu robotniczego zajął aprobujące stanowisko („powinna znaleźć swoje oddźwięki w tematach przygotowanych do obchodów"). M. Fazan nawiązując do wypowiedzi G. Krausa, stwierdził, że przedstawienie sytuacji w ruchu robotniczym w latach osiemdziesiątych XX wieku byłoby wskazane, nie znajdował jednak wśród pracowników Instytutu odpowiedniego autora, w związku z czym proponował podjąć próbę pozyskania takiego twórcy. Ostatecznie zgłoszone propozycje obchodów 100-lecia ruchu robotniczego zyskały aprobatę zebranych (w jawnym głosowaniu na 13 osób obecnych na posiedzeniu za przyjęciem głosowało 7, przy 6 wstrzymujących się)[152].

W planach konferencyjnych uwzględniane były tematy lokalne i regionalne. W dniach 22–23 maja 1980 roku odbyła się konferencja pt. „Społeczne problemy rozwoju Katowic", zorganizowana przez ŚIN wspólnie z Katowickim Towarzy-

[151] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/36, k. 54–57, Protokół z posiedzenia Dyrekcji Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 23 września 1980 r.

[152] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 36–40, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 12 października 1981 r.

stwem Społeczno-Kulturalnym oraz Sekcją Socjologii Miasta Polskiego Towarzystwa Socjologicznego. W trakcie obrad (7 referatów, w tym 3 pracowników ŚIN) koncentrowano się na problematyce społeczno-ekonomicznej Katowic (m.in. na funkcjonowaniu wielkiej aglomeracji miejskiej, społecznych problemach przestrzeni, planowaniu ekonomiczno-urbanistycznym, składzie i strukturze zbiorowości oraz roli miasta jako ośrodka regionalnego)[153]. Szczególnie ważne spotkanie miało jednak miejsce 16 czerwca 1981 roku, kiedy pracownicy ŚIN wraz z kolegami z IŚ w Opolu zastanawiali się nad monografią województwa śląskiego w latach 1945–1950[154]. To podczas tego właśnie spotkania jako nadrzędny postulat przyjęto, by przygotowywana praca była „w pełni naukowa i bezstronna", napisana „z zachowaniem klasowej postawy każdego z autorów", ale nie jako kolejne „dzieło »dworskiej historii«". Wskazano także, że praca winna wskazywać zarówno sukcesy, jak i porażki; „pełnię dramatyzmu walki o nową Polskę", rezygnację z półprawd itd. Po raz pierwszy wyraźnie i głośno padły wówczas pytania o badania (a właściwie ich brak) nad problematyką „wyzwolenia" Śląska w 1945 roku (komendanturami wojennymi, stosunkiem wojsk radzieckich do ludności cywilnej i kwestią „wywózek" do ZSRR)[155].

29 października 1981 roku w ŚIN zaplanowane było natomiast spotkanie przedstawicieli instytutów regionalnych, którego tematem miały być zagadnienia dotyczące roli i zasad funkcjonowania instytutów regionalnych w kontekście zachodzących w tym okresie przemian. W spotkaniu uczestniczyć miał sekretarz Wydziału I PAN W. Markiewicz, w pierwszej jego części również przedstawiciele Kolegium ŚIN, drugą część zaplanowano jako „autonomiczną" dla poszczególnych specjalności (historii, socjologii, demografii i ekonomii)[156]. Jednak w związku z sytuacją w kraju dyrekcja ŚIN w porozumieniu z W. Markiewiczem postanowiła przesunąć termin konferencji na 14 i 15 grudnia 1981 roku, planowano, że udział w niej weźmie prawdopodobnie kierownik Wydziału Nauki KC PZPR[157]. Z oczywistych powodów do spotkania ostatecznie nie doszło.

Oprócz historyków najaktywniej w latach 1980–1981 działalność konferencyjną prowadzili socjologowie. W marcu 1980 roku zorganizowano np. pierwsze sympozjum naukowe poświęcone humanizacji procesu doskonalenia organizacji produkcji i zarządzania w przemyśle maszyn hutniczych (pomyślane jako spotkanie przedstawicieli środowiska socjologicznego i praktyków przemysłowych,

[153] SŚIN 80, s. 23.

[154] Por. *Z prac nad monografią województwa śląsko-dąbrowskiego*. „Zaranie Śląskie" 1982, z. 1–2, s. 101–103. W niniejszym zeszycie zamieszczono ponadto wygłoszone podczas konferencji wystąpienia Z. Kowalskiego, F. Serafina i H. Roli, a także tzw. głos w dyskusji W. Zielińskiego, J. Walczaka, M. Lisa i E. Prusa.

[155] Por. K. Marchaj: *Dzieje Polski Ludowej w „Zaraniu Śląskim"*. „Zaranie Śląskie" 1989, z. 1, s. 147.

[156] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 36–40, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 12 października 1981 r. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/218–1/219 (zawartość obu teczek stanowią materiały na konferecję instytutów regionalnych).

[157] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 32–33, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 26 października 1981 r.

mające na celu przekazanie do wdrożenia wyników badań naukowych)[158]. Środowisko socjologów podjęło także działania, które uznać można za dowód wkraczania w mury Instytutu „nowego". Na początku 1981 roku Polskie Towarzystwo Socjologiczne zorganizowało w gmachu ŚIN wykład wygłoszony przez J. Staniszkis (od 1980 roku wchodzącą w skład powołanej na prośbę Lecha Wałęsy tzw. komisji ekspertów przy Międzyzakładowym Komitecie Strajkowym) pt. *Postawy robotników*. Świadectwem utrzymujących się dotychczasowych standardów było natomiast zakwestionowanie organizowania „tego rodzaju odczytów" w Instytucie przez S. Wysockiego[159].

Co oczywiste, problem uwzględniania realiów społeczno-politycznych dotyczył także prowadzonych badań naukowych – pracownicy dostrzegali specyfikę czasów, a w konsekwencji część z nich zgłaszała obawy o akceptację społeczną prowadzonych przez Instytut badań. W październiku 1980 roku, po krótkim okresie wypełniania obowiązków z funkcji redaktora naczelnego „Zarania Śląskiego" zrezygnował W. Lubaś. Na jego miejsce zaproponowano kandydaturę długoletniego zastępcy M. Fazana[160]. Przy okazji omawiania tej zmiany wywiązała się dyskusja nad formułą pisma, w trakcie której W. Wołczew wskazał na „potrzebę szerszego spojrzenia na sprawy związane z »Zaraniem Śląskim«, jak np. skład i założenia programowe Rady Redakcyjnej", wyraził też obawę, by „Zaranie Śląskie" nie odeszło od „linii PZPR"[161]. Przywoływano „przepiękną kartę historii »Zarania Śląskiego«", postulowano podjęcie współpracy z różnymi towarzystwami kulturalnymi, by poszerzyć krąg potencjalnych czytelników, oraz zachowanie przez redakcję statusu autonomicznej w stosunku do dyrekcji Instytutu[162]. W nowych realiach ponownemu rozpatrzeniu podlegały również przygotowane projekty wydawnicze. Poruszając kwestie polityki badawczej i wydawniczej, G. Kraus w maju 1981 roku poddawał pod rozwagę uwzględnianie sytuacji społeczno-gospodarczej w analizie prac, które miały być opublikowane (postulował ocenę pod kątem aktualnej polityki prac recenzowanych w 1979 roku)[163]. W efekcie tego typu działań w 1981 roku wstrzymane zostało wydanie m.in. publikacji autorstwa J. Kantyki; ale już np. ze względu na duże koszty (praca była już po redakcji w drukarni i po trzeciej korekcie) nie mogła zostać wstrzymana praca H. Rechowicza (na jej korzyść miał

[158] SŚIN 80, s. 24.

[159] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 414–417, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 19 stycznia 1981 r.

[160] AP Kat., ŚIN, sygn. 9/41, k. 165, Pismo pierwszego zastępcy wojewody Z. Gorczycy do M. Fazana z 21 października 1980 r.; K. Heska-Kwaśniewicz: *Przemiany programowe „Zarania Śląskiego" 1907–1987*. „Zaranie Śląskie" 1989, z. 1, s. 39.

[161] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/36, k. 34–41, Protokół z posiedzenia Dyrekcji Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 13 października 1980 r.

[162] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/36, k. 27–36, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 16 października 1980 r.

[163] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 326–329, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 22 maja 1981 r.

przemawiać fakt, że „autor po wydarzeniach sierpniowych pracę przeglądał")[164]. Dodatkowym problemem przez cały okres pozostawała trudna sytuacja na rynku wydawniczym. Przykładowo w czerwcu 1980 roku, oprócz „tradycyjnych" kłopotów z papierem i honorariami, dodatkowo wskazywano na trudności w drukarniach Częstochowy i Katowic spowodowane koniecznością drukowania w pierwszej kolejności podręczników i rozkładów jazdy[165]. Długim cyklem wydawniczym najprawdopodobniej tłumaczyć zresztą należy fakt, że wśród publikacji Instytutu nie pojawiła się żadna, którą uznać by można za dowód wpływu „karnawału Solidarności" na prowadzone badania. Pojedyncze sygnały tego typu dokonań dostrzec można jedynie na łamach „Zarania Śląskiego"[166].

Ostatecznie w 1980 roku opublikowano 16 tytułów, tekę odczytów (z obchodów 35-lecia Polski Ludowej) oraz 3 teki referatów (z konferencji poświęconych rocznicy urodzin W.I. Lenina, 35-leciu zwycięstwa nad faszyzmem oraz społecznym problemom rozwoju Katowic). Po raz pierwszy w sprawozdaniu nie podkreślano szczególnej roli żadnego z tytułów (mimo że na liście znajdowała się np. praca *Dwie rocznice. 60-lecie odzyskania niepodległości. 30-lecie zjednoczenia polskiego ruchu robotniczego* pod redakcją H. Rechowicza). Prawdą jest jednak, że liczba pozycji „ideologicznych" wyraźnie zmalała, na rzecz publikacji o mniejszym nasileniu propagandowym (m.in. A. Barcik *Zainteresowania humanistyczne studentów uczelni technicznych*, B. Jałowieckiego *Człowiek w przestrzeni miasta* czy *Z problemów integracji społeczno-politycznej na Górnym Śląsku przed II wojną światową* zredagowanej przez W. Zielińskiego)[167].

W przededniu wprowadzenia stanu wojennego Instytut stał się miejscem zdecydowanej rywalizacji między zwolennikami dotychczasowego „porządku" a reformatorami, wywodzącymi się zarówno spośród działaczy związanych dotąd z PZPR, jak i z innych środowisk. Ostatnia z przywołanych grup, wspierana przez dyrektora ŚIN J. Pietruchę, doprowadziła do znaczących przeobrażeń w funkcjonowaniu Instytutu, przez co czasowo przestał on odgrywać rolę „tuby propagandowej" KW PZPR.

---

[164] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 36–40, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 12 października 1981 r.

[165] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/36, k. 59, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 25 czerwca 1980 r.

[166] Por. sprawozdanie z konferencji: A. Paszta, Z. Studencki: *Z prac nad monografią województwa śląsko-dąbrowskiego*. „Zaranie Śląskie" 1982, z. 1–2, s. 101–103 albo zwłaszcza krytyczny tekst A. Gładysza na temat GOP i „ruchu wielkiego protestu polskiej klasy robotniczej przeciw deformacjom w życiu narodu i państwa", odnośnie do którego w krótkim komentarzu odredakcyjnym wskazano, że złożono go w połowie 1981 roku, uwzględnienia on jako podstawę rozważań ówczesną sytuację i zawiera „liczne konstatacje" (A. Gładysz: *Górnośląski Okręg Przemysłowy 1980/1981: dwie retrospekcje. Przyczynki dla historyka kultury społecznej na Górnym Śląsku*. „Zaranie Śląskie" 1983, z. 1–2, s. 28–48).

[167] SŚIN 80, s. 22, 33.

6.2. W realiach „wojny polsko-jaruzelskiej" (lata 1981–1983)

Na krótko przed wprowadzeniem stanu wojennego atmosfera w Instytucie stawała się coraz bardziej napięta. Do rangi konfliktów urastały drobne z pozoru gesty, jak np. zdjęcie pod koniec listopada 1981 roku przez W. Wysockiego z tablicy ogłoszeń Komisji Zakładowej NSZZ „Solidarność" egzemplarza „Dziennika Związkowego"[168]. Trwający przez kilkanaście miesięcy „karnawał Solidarności" został zduszony przez działania będące konsekwencją wprowadzenia 13 grudnia 1981 roku stanu wojennego[169]. I. Sroka w okolicznościowej publikacji wspominała tamte realia następująco:

> Wiązało się to z ogólną sytuacją polityczną oraz wprowadzeniem stanu wojennego w kraju. Ponadto, kilku pracowników ŚIN, z Wsiewołodem Wołczewem na czele, należało do lewackiego Katowickiego Forum, mającego swoją siedzibę przy Komitecie Wojewódzkim PZPR. W ŚIN utworzono silną opozycję zwalczającą Forum i to nie tylko w samym Instytucie i w Katowicach, ale i w ogólnopolskich mass mediach[170]. Wprowadzenie stanu wojennego znacznie zaktywizowało działalność Katowickiego Forum, z inicjatywy którego już 14 grudnia 1981 r. przebywała i działała w Instytucie Wojewódzka Komisja Kontroli Partyjnej, przesłuchując pracowników podejrzanych o kontakt i udział w spotkaniach organizowanych przez siły przygotowujące przemiany demokratyczne w Polsce. Równocześnie aresztowano i internowano kilku pracowników, członków i sympatyków „Solidarności". I tak: doc. dra Gabriela Krausa, kierownika Zakładu Badań Socjologicznych i doradcę Zarządu Regionu Śląsko-Dąbrowskiego NSZZ „Solidarność", dra Henryka Wuttke, wiceprzewodniczącego Komitetu Zakładowego NSZZ „Solidarność" przy ŚIN, członka Rady Biskupiej; oraz mgra Jerzego Warmusa, socjologa. Natomiast rezultatem działalności Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej były liczne kary partyjne za rzekomą działalność niezgodną ze statutem partii. I tak np. ukarany został dyrektor ŚIN prof. Jerzy Pietrucha[171] oraz jego zastępca doc. Władysław Zieliński, sekretarz POP prof. dr hab. Piotr Radzikowski oraz prof. dr hab. Jan Walczak (wykluczenie z partii)[172].

[168] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/37, k. 2–7, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 20 listopada 1981 r.

[169] Szerzej na temat sytuacji w okresie stanu wojennego por. np.: A. Paczkowski: *Wojna polsko-jaruzelska. Stan wojenny w Polsce 13 XII 1981–22 VII 1983.* Warszawa 2006; *Stan wojenny w Polsce 1981–1983.* Red. A. Dudek. Warszawa 2003.

[170] Por. np. *Do tyłu*. „Kultura" 1981, nr 24.

[171] Na otrzymanym piśmie informującym go o odwołaniu ze stanowiska przez wojewodę zamieścił informację: „Przyjmuję do wiadomości treść wyżej sformułowanego pisma, stwierdzając jednocześnie, że jest ono sprzeczne z obowiązującymi przepisami prawa". AP Kat., ŚIN, sygn. 9/168, k. 251, Pismo wojewody R. Paszkowskiego do dyrektora ŚIN J. Pietruchy z 28 stycznia 1982 r.

[172] Decyzją WKKP usunięto J. Walczaka, udzielono nagany J. Kicie, J. Pietruchę i W. Zielińskiego zaś ukarano „karą nagany z ostrzeżeniem oraz cofnięciem partyjnej rekomendacji na zajmowane stanowisko". AP Kat., ŚIN, sygn. 9/168, k. 252, Fragment notatki prasowej.

Podkreślić należy, iż owe „wyroki" wydawane były w gabinecie członka Forum. Nie pozostały bez wpływu na indywidualne decyzje niektórych pracowników odejścia z Instytutu (np. doc. dra hab. Władysława Zielińskiego)[173].

Decyzje Komisji Kontroli Partyjnej były tyleż skuteczne, co niezgodne z prawem, z czego zdawano sobie sprawę już wówczas. Dawał temu wyraz niemal od samego początku J. Pietrucha. W piśmie wystosowanym do nowego wojewody katowickiego Romana Paszkowskiego (pełnił funkcję od 17 grudnia 1981 roku) w dzień po otrzymaniu wypowiedzenia pisał m.in.: „W nawiązaniu do przeprowadzonej rozmowy w dniu 28 stycznia br. pragnę jeszcze raz podkreślić, że rozumiem decyzję w stosunku do mnie – jako przewodniczącego Komisji WRN do spraw nadzoru nad realizacją porozumień społecznych – jednak w stosunku do całego Instytutu popełniono – moim zdaniem – pomyłkę. Wynika ona z pewnością z nieudolnie i niekompetentnie przeprowadzonej oceny". W piśmie przywołał trzy powody na poparcie swej tezy: po pierwsze, niezgromadzenie przez Komisję kompletnych materiałów do przeprowadzenia oceny; po drugie, niezapoznanie się z wykonanymi pracami i publikacjami ocenianych osób; po trzecie zaś, wyrażenie opinii bez wsparcia ich „badaniami empirycznymi". Pismo J. Pietrucha kończył słowami:

Tak bowiem bywa, że jeśli ktoś nie ma własnych sukcesów, to próbuje ten brak nadrobić anonimowymi (dla zainteresowanych) pseudoanalizami. Szkoda tylko, że nie zaczynają oni porządkowania naszej Rzeczypospolitej od siebie. Jestem pewny, że te pseudoopinie zweryfikuje czas, który jest zawsze najlepszym sędzią. Dotyczy to także dalszej działalności Śląskiego Instytutu Naukowego. Zdaję sobie sprawę z tego, że odpowiedzialność za określone decyzje nie obciąża jedynie osób przygotowujących nieprawidłowy materiał (do którego druga strona nie mogła się ustosunkować), lecz także tych wszystkich, którzy znają prawdę o Śląskim Instytucie Naukowym i milczą. Osobiście znając prawdę, nie mogę się zgodzić z zasadnością wypowiedzenia pracy wszystkim pracownikom naukowym Instytutu – bez zasięgnięcia opinii legalnego dyrektora. Ponieważ nie dano mi tej możliwości, pragnę za pośrednictwem Obywatela Generała przekazać serdeczne podziękowanie całej załodze, za dorobek naukowy Instytutu, który uzyskał uznanie zarówno w kraju, jak i za granicą, a także wiele nagród naukowych, jak również za udział w opracowywaniu wielu cennych ekspertyz. Proszę także o udostępnienie mojego pisma tym wszystkim, którzy Obywatelowi Generałowi przygotowali materiały na temat Instytutu, aby w przyszłości nie tłumaczyli się, że o tym nic nie wiedzieli[174].

[173] I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego…*, s. 83. W biogramie W. Zielińskiego ta sama autorka odnotowała, że „ze stanowiska tego zrezygnował w stanie wojennym (1 V 1982 r.), by zachować wewnętrzną suwerenność". Por. Eadem: *Zieliński Władysław* (biogram). W: *Śląski słownik biograficzny. Seria nowa*. T. 1. Red. M. Fazan, F. Serafin. Katowice 1999, s. 330.

[174] AP Kat., ŚIN, sygn. 9/168, k. 253–254, Pismo J. Pietruchy do wojewody R. Paszkowskiego z 29 stycznia 1982 r.

Ponownie podjął temat w czerwcu 1983 roku, słusznie uznając, że Komisja nie była organem kompetentnym do merytorycznej oceny działalności naukowej ŚIN (takie kompetencje posiadała, jego zdaniem, np. Rada Naukowa), a odwołanie dyrekcji Instytutu nastąpiło na podstawie decyzji Prezydium Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej z 28 grudnia 1981 roku (bezpośrednią przyczyną udzielenia dyrektorowi „nagany z ostrzeżeniem" oraz odwołania go ze stanowiska był fakt sporządzenia 15 grudnia 1981 roku petycji w sprawie uwolnienia internowanych G. Krausa i J. Warmusa i zbierania pod nią podpisów, a także „brak czujności oraz jakichkolwiek działań politycznych i administracyjnych, do których zobowiązywał Dekret o stanie wojennym")[175].

Wprowadzenie 13 grudnia 1981 roku stanu wojennego było rozwiązaniem niekorzystnym zarówno dla członków NSZZ „Solidarność", jak i byłych działaczy Katowickiego Forum Partyjnego. Wobec jednych i drugich podjęto działania mające ograniczyć ich aktywność. O ile jednak operacja „Jodła" zakładała internowanie wytypowanych wcześniej najaktywniejszych działaczy NSZZ „Solidarność"[176] oraz byłych najważniejszych reprezentantów ekipy E. Gierka, o tyle wobec środowiska Katowickiego Forum Partyjnego nie chciano uciekać się do bezpośredniej izolacji, prawdopodobnie uznając takie rozwiązanie za stwarzające niebezpieczeństwo uczynienia z aktywistów „męczenników" za sprawę socjalizmu. Dlatego podjęto różne inne działania (np. E. Karolczuk został w styczniu 1982 roku, mimo podejmowanych prób „reklamowania", powołany do odbycia „długotrwałego przeszkolenia wojskowego absolwentów szkół wyższych powoływanych do czynnej służby wojskowej")[177]. Część działaczy Katowickiego Forum Partyjnego została oddelegowana do pracy w katowickim KW PZPR (jak np. S. Owczarz, zwolniony „do pracy w aparacie partyjnym" 1 marca 1982 roku)[178].

[175] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/88, k. 112, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 10 czerwca 1983 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/168, k. 252, Fragment notatki prasowej. Te same zarzuty powtórzył zresztą w kwietniu 1990 roku w piśmie do wojewody T. Wnuka. Tłumaczył wówczas: „Decyzja ta [o zwolnieniu – M.F.] była całkowicie bezprawna […]. Na postanowienie zawarte w tym piśmie nie uzyskano bowiem zgody Rady Naukowej ŚIN, jak również Polskiej Akademii Nauk, a te regulacje nie zostały uchylone w Dekrecie o stanie wojennym. Do mojego zwolnienia nie ustosunkowała się także Wojewódzka Rada Narodowa, chociaż byłem wówczas radnym i przewodniczącym Komisji WRN do nadzoru nad porozumieniami społecznymi. Decyzji tej nie można było uzasadnić działaniem anonimowej Komisji, która nie została powołana przez Radę Naukową, ponieważ Instytut uzyskał na posiedzeniu Prezydium WRN w dniu 27 kwietnia 1981 [roku] wysoką ocenę. Nie można się było także powołać na uchwałę WKKP o wycofaniu mi rekomendacji, ponieważ wcześniej takiej nie otrzymałem, a pełniłem funkcję dyrektora z wyboru załogi i uzyskanej na tej podstawie nominacji Wojewody, co było zgodne z obowiązującą wówczas ustawą o przedsiębiorstwach państwowych". Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 9/168, k. 249, Pismo J. Pietruchy do wojewody T. Wnuka z 3 marca 1990 r.

[176] Por.: J. Neja: *Grudzień 1981 roku…*, s. 47–86; R. Terlecki: *Miecz i tarcza komunizmu. Historia aparatu bezpieczeństwa w Polsce 1944–1990.* Kraków 2007, s. 286–287; A. Paczkowski: *Wojna polsko-jaruzelska…*, s. 41–50.

[177] P. Niewiadomski [E. Karolczuk]: *W 13 rocznicę powstania i likwidacji…*, s. 11; relacja E. Karolczuka z 6 maja 2013; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/78, k. 15, Zaświadczenie Centrum Szkolenia Oficerów Politycznych im. Ludwika Waryńskiego z 11 stycznia 1982 r.

[178] AP Kat., ŚIN, sygn. 9/160, k. 78, Pismo kierownika Wydziału Kadr KW PZPR w Katowicach Józefa Kotlorza z 18 marca 1982 r.

Różne były oficjalne i faktyczne powody odosobnienia pracowników Instytutu. Zatrzymanemu w nocy 13 grudnia 1981 roku G. Krausowi zarzucono – tak zresztą brzmiały zarzuty stawiane większości internowanych – „inicjowanie i inspirowanie działań godzących w prawidłowe funkcjonowanie systemu władzy i organów administracji państwowej w kraju"; choć on sam powody internowania upatrywał w „narażeniu się władzom partyjnym w Katowicach za oskarżenie czł[onków – M.F.] »Forum Partyjnego«". Przewieziony do Komendy Miejskiej Milicji Obywatelskiej w Zabrzu, od 14 grudnia został internowany na ponad siedem miesięcy (przebywał kolejno w ośrodkach odosobnienia w: Raciborzu, Jastrzębiu-Szerokiej i Uhercach)[179]. Jako internowany G. Kraus nadal prowadził działalność uznawaną za wywrotową, zachowały się informacje o sporządzeniu przezeń w imieniu współwięźniów bloku I w Szerokiej pisma do ministra sprawiedliwości PRL oraz próbach podjęcia protestacyjnej głodówki[180]. Za swoją aktywność także w kolejnym miejscu odosobnienia oceniany był jako „nieprzejednany w postawie i poglądach", „moralny przywódca i inicjator akcji protestacyjnych w pawilonie I/G w Uhercach", który „namawia do łamania regulaminu internowanych", krytykuje „wszystkie zarządzenia służby więziennej" i „nadal neguje linię partii i rządu"[181]. Mimo to G. Kraus został zwolniony z ośrodka internowania 14 lipca 1982 roku[182]. By ukazać wieloznaczność tamtych realiów i ludzkich zachowań w takich warunkach, warto przywołać uzasadnienie wniosku o internowanie H. Wuttkego, zatrzymanego na terenie Instytutu. Został internowany „jako aktywny działacz NSZZ »Solidarność«", który mógł „być inspiratorem wystąpień antypaństwowych", i umieszczony w areszcie śledczym w Katowicach (15–27 grudnia 1981 roku)[183]. W uzasadnieniu internowania zapisano jednak trudną dziś do zweryfikowania (ze względu na brak innych źródeł) informację: „Wymieniony współpracuje z SB od października 1978 r. jako tw ps. »Jan II«. Jest działaczem neo-„Znaku" i ODISS [Ośrodka Dokumentacji

[179] *Internowani w 1981 i 1982 roku*. Zest. Z. Zwoźniak. „Zeszyty Historyczne Solidarności Śląsko-Dąbrowskiej" 2000, z. 5, s. 50; Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Rzeszowie (dalej: IPN Rz), sygn. 57/296, k. 1, Akta internowanego; IPN Rz, sygn. 57/296, k. 2, Nakaz zatrzymania i doprowadzenia; K. Sajdok: *Czarny scenariusz stanu wojennego.* „Niedziela" 2001, nr 49.

[180] IPN Ka, sygn. 043/742, k. 2, Decyzja nr III/64 o internowaniu G. Krausa z 13 XII 1981 roku; IPN Ka, sygn. 043/742, k. 4, Notatka służbowa z rozmowy przeprowadzonej z internowanym ob. Kraus Gabrielem w związku z jego pismem do Ministra Sprawiedliwości PRL.

[181] IPN Ka, sygn. 043/742, k. 8, Notatka z 7 VI 1982 roku.

[182] IPN Ka, sygn. 043/742, k. 10, Decyzja nr 1590/82 o uchyleniu internowania G. Krausa; IPN Rz, sygn. 57/296, k. 29, Decyzja nr 93/82 o czasowym uchyleniu internowania; *Internowani w 1981…*, s. 50; A. Niezgoda: *Gabriel Kraus* (biogram). W: *Encyklopedia Solidarności*. Wydanie internetowe: http://www.encyklopedia-solidarnosci.pl/wiki/index.php?title=Gabriel_Kraus (dostęp: 15.12.2013). Przy okazji warto sprostować błąd autorki, która w podawanych przez siebie informacjach niewłaściwie używa terminu: Śląski Instytut Naukowy Uniwersytetu Śląskiego.

[183] IPN Ka, sygn. 036/2448, k. 2, Decyzja nr II/31 o internowaniu H. Wuttke z 13 XII 1981 roku; IPN Ka, sygn. 036/2448, k. 19, Świadectwo zwolnienia internowanego z 27 XII 1981 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/272, k. 149, Świadectwo zwolnienia internowanego z 27 XII 1981 roku.

i Studiów Społecznych – M.F.], pozostaje w ścisłym kontakcie z pos. R. Buchałą. Od sierpnia 1980 r. związany z niektórymi działaczami MKR-MKZ Jastrzębie, zwłaszcza z Jedynakiem, Pałką. Doprowadził do eliminacji J. Sienkiewicza[184]. Zatrzymanie »Jana II« pozwoli na jego dowerbowanie oraz operacyjne wykorzystanie w miejscu odosobnienia"[185].

Przywołana Komisja Weryfikacyjna do Spraw Kadrowych (w źródłach określana także jako Komisja do Spraw Oceny Pracowników Naukowo-Badawczych Instytutu) utworzona została na początku 1982 roku przez wojewódzkie władze okresu stanu wojennego (formalnie decyzją wojewody katowickiego). Jej przewodniczącym był W. Nawrocki, członkami zaś m.in. Z. Gorczyca i I. Sroka[186]. Oprócz odwołania dyrekcji ŚIN zmieniła obsadę stanowisk kierowniczych wszystkich zakładów i rozwiązała stosunek pracy ze wszystkimi pracownikami naukowo-badawczymi (28 stycznia 1982 roku „w związku z reorganizacją" ŚIN wypowiedziano im umowy o pracę)[187]. Ogółem, biorąc pod uwagę zatrudnianie nowych pracowników, podjęto decyzje personalne dotyczące kilkudziesięciu osób (I. Sroka podała liczbę 91, Z. Gorczyca – 72 osób), z których 21 nie przywrócono w wyniku weryfikacji do pracy, choć (czego dowiodło późniejsze postępowanie przed Sądem Pracy) w przypadku co najmniej części z nich decyzja miała jednoznacznie polityczne podstawy. Starania w tej sprawie (m.in. kierowanie wniosków do Terenowej Komisji Odwoławczej do Spraw Pracy w Katowicach) podjęte wobec niektórych osób przyniosły oczekiwany rezultat – możliwość powrotu do Instytutu[188].

---

[184] Tadeusz Jedynak, Stefan Pałka i Jarosław Sienkiewicz byli przywódcami MKS Jastrzębie. Ich aktywność A. Grajewski opisał następująco: „Na domiar od jesieni 1980 r. trwał w MKR spór o przywództwo Jarosława Sienkiewicza, który choć atakowany, ciągle posiadał liczne grono zwolenników. Jego pozycję próbował podważyć Tadeusz Jedynak, coraz bardziej przekonany, że Sienkiewicz jest sterowany przez partię i bezpiekę. […] Do próby sił między Jedynakiem a Sienkiewiczem doszło w czasie jednego ze spotkań MKR w Jastrzębiu Zdroju w styczniu 1981 roku. […] W końcu jednak udało się Sienkiewicza obalić i zastąpić Stefanem Pałką, jednym z liderów strajku na kopalni »Manifest Lipcowy« w Sierpniu '80". A. Grajewski: *W nurcie wielkiej rzeki…*, s. 43–44. Por. także: J. Dziadul, M. Kempski: *Zanim padły strzały…*, s. 112–114; T. Kurpierz, J. Neja: *„Solidarność" śląsko-dąbrowska 1980–1981…*, s. 120–121.

[185] IPN Ka, sygn. 036/2448, k. 1, Wniosek z 2 II 1981 roku.

[186] K. Sajdok: *Czarny scenariusz stanu…*; M. Fic: *Aktywność środowisk twórczych Górnego Śląska w Polsce Ludowej – możliwości i ograniczenia.* „Annales Uniwersitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica VI" 2011, s. 167.

[187] Por. np. AP Kat., sygn. 9/48, k. 147, Pismo wicedyrektora Z. Grzywy do M.G. Gerlicha z 28 stycznia 1982 r.

[188] Tak wyglądała np. sytuacja ówczesnej przewodniczącej Komitetu Zakładowego NSZZ „Solidarność", Krystyny Sajdok, dwukrotnie zwalnianej z Instytutu. W obszernym wyjaśnieniu, przygotowanym we wrześniu 1982 roku dla Terenowej Komisji Odwoławczej do spraw Pracy w Katowicach, pisała m.in.: „28 stycznia br. w okresie wykorzystywania przeze mnie zaległego urlopu wypoczynkowego otrzymałam wypowiedzenie z pracy, w związku z reorganizacją placówki. 4 lutego br. stanęłam przed Komisją d/s Oceny Pracowników, której przewodniczył doc. dr hab. Witold Nawrocki, Sekretarz KW PZPR d/s Nauki, oceniający mój dorobek naukowy i moją dalszą przydatność w tej placówce. Komisja nie zgłosiła żadnych zastrzeżeń do mojej merytorycznej działalności naukowej, natomiast podtrzymała wymówienie, motywując to stwierdzeniem, że moje poglądy nie gwarantują mojej przydatności dla Instytutu. […] Oświadczam, że dotychczas nie kwe-

Wprowadzone zmiany (także personalne) nowe władze ŚIN uzasadniały w różny sposób. Na posiedzeniu Rady Naukowej ŚIN w maju 1982 roku następca J. Pietruchy na stanowisku dyrektora tłumaczył je kryzysem, który dotknął Instytut, oraz nasileniem w jego strukturach konfliktów i „trudnych spraw kadrowych". Dodawał, że zwolnionym pracownikom „dyrekcja oraz Urząd Wojewódzki pomogły w znalezieniu zatrudnienia". Należy też odnotować, że Instytut na własną prośbę próbowali opuścić W. Zieliński, A. Pilny i J. Pietrucha (ten ostatni nieskutecznie – uzyskał zgodę na przeniesienie do IŚ w Opolu, ale ostatecznie po interwencji wojewody pozostał w ŚIN)[189]. W sprawozdaniu za rok 1982 okoliczności przedstawiono znacznie obszerniej:

> W 25-letniej działalności Śląskiego Instytutu Naukowego – od chwili jego reaktywowania – rok 1982 był okresem trudnych i niezwykle skomplikowanych przedsięwzięć organizacyjno-kadrowych. Ponad rok trwająca destabilizacja życia społeczno-politycznego w kraju wywarła także piętno na pracy instytutu, postawach jego zespołów badawczych, spowodowała dezorganizację wcześniej ustalonych zadań. Spory i polityczne waśnie, które szczególnie nasiliły się w roku 1981, w niemałym stopniu przyczyniły się do dezintegracji nie najsilniejszych merytorycznie zakładów i pracowni, potwierdzając tym samym później sprawdzoną tezę o niebezpiecznym osłabieniu potencjału naukowego Instytutu, które następowało już dużo wcześniej, bo w drugiej połowie lat siedemdziesiątych. […] W tej sytuacji koniecznością stała się weryfikacja kadry, która nastąpiła w początkach roku 1982. Powołana z inspiracji władz wojewódzkich Komisja Weryfikacyjna do Spraw Kadrowych, po zapoznaniu się z indywidualnym dorobkiem poszczególnych pracowników, popartym rozmowami indywidualnymi, powzięła decyzje personalne wobec 11 pracowników [naukowych, których zwolniono z pracy – M.F.]. Zmieniono, odwołując ze stanowisk, cały skład dyrekcji Śląskiego Instytutu Naukowego. […] Z dniem 1 lutego funkcję dyrektora Śląskiego Instytutu Naukowego powierzono dr. Zdzisławowi Gorczycy, a zastępcą dyrektora do spraw administracyjnych został mgr inż. Zygmunt Folta. Od 15 kwiet-

stionowano moich poglądów – nigdy. Dowodem tego są moje wyjaśnienia i oświadczenie przyjęte jako uzasadnienie złożone w Komendzie Wojewódzkiej MO w Katowicach przy ul. Lompy 19, dnia 18 grudnia 1981 r., jako przewodniczącej KZ NSZZ »Solidarność« przy ŚIN, w których stwierdziłam, że nigdy w przeszłości nie prowadziłam działalności antysocjalistycznej i antyradzieckiej i w przyszłości nie zamierzam takiej działalności prowadzić. […] Moja działalność w »Solidarności« jako przewodniczącej, była działalnością czysto związkową, w wyniku której nastąpiła demokratyzacja i pożądane ożywienie życia społecznego i naukowego placówki. Poprawiła się wyraźnie dyscyplina formalna i pozaformalna pracowników Instytutu (zwalczano nadużycia wydawnicze niektórych pracowników, zwalczano łamanie dyscypliny i brak efektów w pracy). Rozwinięto działalność kulturalną i socjalno-bytową. […] Jestem jedynym pracownikiem w Śląskim Instytucie Naukowym, poza byłą Dyrekcją, który został zwolniony nie za brak działalności naukowej, lecz za rzekomo niewłaściwe poglądy". Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 9/196, k. 103–106, Pismo K. Sajdok do Terenowej Komisji Odwoławczej do spraw Pracy w Katowicach z 27 września 1982 r.

[189] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/86, k. 91, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 19 maja 1982 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/168, k. 255–256, Pismo J. Pietruchy do wojewody R. Paszkowskiego z 7 maja 1982 r.

nia zaś na stanowisko sekretarza naukowego placówki powołano doc. dr. Andrzeja Szefera [który zmienił na tym stanowisku I. Srokę – M.F.][190].

Nowy dyrektor, przybyły formalnie spoza Instytutu (choć w przeszłości wchodził w skład różnych instytutowych gremiów), był wcześniej reprezentantem wojewódzkich władz partyjno-państwowych i modelowym przykładem „aparatczyka". Można więc sądzić, że objęcie kierownictwa w ŚIN stanowiło dla niego swoistą degradację albo – z perspektywy samego Z. Gorczycy – bezpieczną przystań polityka, który związany był dotąd z przegraną ekipą E. Gierka i Z. Grudnia. Tym bardziej, że „na polu kultury" najbardziej znanym jego wystąpieniem było bez wątpienia to podczas Zjazdu Związku Literatów Polskich w Katowicach (konkretnie w trakcie towarzyszącej zjazdowi uroczystej kolacji), na którym obraził pisarza Andrzeja Brauna (a pośrednio środowisko literatów)[191]. Wystąpienie to w zgodnej opinii historyków stanowiło próbę cenzurowania literatów. Zachowanie wicewojewody przez większość jego świadków i komentatorów zostało ocenione jednoznacznie krytycznie[192].

Ciekawie wyglądał powrót do Instytutu A. Szefera, który niemal całą dekadę lat siedemdziesiątych XX wieku spędził poza jego murami, pełniąc funkcję dyrektora Biblioteki Śląskiej. W placówce tej, podobnie jak w reszcie kraju, nowe struktury związkowe NSZZ „Solidarność" podjęły w 1980 roku działania, które z perspektywy lat H. Rechowicz nazwał „wysunięciem nieuzasadnionych zarzutów". Sytuacja A. Szefera pogorszyła się w 1981 roku, gdy doszło do zatargu między nim a ówczesnym dyrektorem Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego Hubertem Grajkiem, który po audycji telewizyjnej nadanej 12 kwietnia 1981 roku, w której pokazano złe warunki przechowywania części zbiorów bibliotecznych, postawił A. Szeferowi zarzuty zaniedbań i nieinformowania władz o istniejących trudnościach. Podstawą oskarżeń było zwrócenie się wiceministra kultury

[190] Trzeba nadmienić, że do stycznia 1983 roku nie powołano wicedyrektora do spraw naukowych. Por.: SŚIN 80, s. 5–6; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/28, k. 2, Dyrekcja ŚIN w latach 1957–1982 (skład osobowy); I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego…*, s. 81–82; J. Kozik: *Kronika Śląskiego Instytutu Naukowego za rok 1982.* „Zaranie Śląskie" 1982, z. 1–2, s. 197.

[191] Por. A. Krajewski: *Między współpracą a oporem. Twórcy kultury wobec systemu politycznego PRL (1975–1980).* Warszawa 2004, s. 301.

[192] Jan Józef Szczepański w *Kadencji* następująco opisał tamte wydarzenia: „Przyjęcie zaczęło się od ceremonii nadania Jarosławowi Iwaszkiewiczowi tytułu honorowego górnika. […] Wzruszony niemal do łez, dziękował wylewnie. Ledwo skończył mówić, głos zabrał wicewojewoda katowicki Gorczyca. Ku osłupieniu zebranych, tonem napastliwym i bez troski o gramatyczną poprawność wypowiedzi zaatakował »warcholstwo niektórych pisarzy«. »Niech się panu Braunu nie zdaje – krzyczał – że może bezkarnie podważać podstawy ustroju. Klasa robotnicza potrafi dać mu odprawę!«. Nie zdążył dokończyć, bo słowa jego zagłuszyły okrzyki protestu i gwizdy. Pisarze zaczęli tłumnie opuszczać salę. Wśród ogólnego zamętu Jarosław Iwaszkiewicz [prezes ZLP – M.F.], blady jak ściana, w przekrzywionym kołpaku na głowie, odpowiadał Gorczycy. W krótkich słowach wyrażał swoje oburzenie za zniewagę, która spotkała pisarzy i na niedopuszczalną ingerencję w dziedzinę swobody sumienia, będącą niezbywalnym prawem literatury". Por. J.J. Szczepański: *Kadencja*. Warszawa 2009, s. 34.

i sztuki Józefa Fajkowskiego do Urzędu Wojewódzkiego z prośbą o wyjaśnienie tych kwestii. W wyniku przeprowadzonej kontroli ministerialnej komisji – mimo braku potwierdzenia zarzutów – A. Szefer zrezygnował z zajmowanego stanowiska i przeszedł do ŚIN. H. Rechowicz skomentował całą sytuację następująco: „Paradoksem było to, że w Śląskim Instytucie Naukowym przyszło mu pracować pod kierownictwem dr. Zdzisława Gorczycy, który jako wicewojewoda odpowiedzialny za kulturę i Wydział Kultury nie stanął w obronie Andrzeja Szefera. To właśnie dr Gorczyca, choć nie miał wymaganych kwalifikacji, został dyrektorem Śląskiego Instytutu Naukowego, a doc. Andrzeja Szefera, który posiadał odpowiednie kwalifikacje i kompetencje na stanowisko dyrektora, mianowano sekretarzem naukowym, czyli objął funkcję, którą pełnił już przed laty"[193]. Na fali niekończących się zmian, skład dyrekcji Instytutu uległ kolejnemu przeobrażeniu jeszcze pod koniec trwania stanu wojennego. Powiększając jej grono, od stycznia 1983 roku przywrócono stanowisko zastępcy dyrektora do spraw naukowych, którym została zatrudniona w październiku 1982 roku Lucyna Frąckiewicz.

O zachodzących we władzach Instytutu zmianach za pośrednictwem swych współpracowników na bieżąco informowana była Służba Bezpieczeństwa (w dekadzie lat osiemdziesiątych XX wieku inwigilacją ŚIN nadal zajmowała się III sekcja Wydziału III-1 Komendy Wojewódzkiej MO/WUSW w Katowicach, od 1980 roku prowadził ją m.in. Jerzy Stachurka[194]). Świadczą o tym zachowane sprawozdania, np. niechętny poprzedniemu kierownictwu S. Wysocki wyjaśniał:

> obecnie dyr. Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach jest dr Zdzisław Gorczyca, który zastąpił prof. Jerzego Pietrucha. Ten ostatni […] jest wrogiem państwa polskiego. On budował wzorzec „Solidarności" zmierzający do zmiany ustroju w Polsce. Obecnie szuka intensywnie kontaktów w nowych związkach zawodowych. Ma on b. duże zdolności przystosowania się do zmieniających się warunków, lecz zawsze w układach, które zapewniają mu eksponowane stanowisko, za którym kryje się ułatwienie korzyści majątkowych. Pietrucha jest chorobliwie ambitny[195].

Zmiany nie ograniczyły się wyłącznie do kadry pracowników Instytutu, lecz objęły także Radę Naukową ŚIN. Konieczność przeobrażeń (eufemistycznie pisano o potrzebie „uzupełnienia składu Rady Naukowej") w tym względzie tłumaczono konsekwencją „zmian w kierownictwie" ŚIN, „jak też innymi zmianami

---

[193] H. Rechowicz: *Suum cuique. W dziewięćdziesięciolecie: sylwetki pracowników Biblioteki Śląskiej*. Katowice 2012, s. 178–179.

[194] A. Dziuba, M. Mrzyk: *Wydział III-1 KW MO/WUSW Katowice i jego funkcjonariusze*. W: *Myśl na uwięzi. Kontrola operacyjna środowisk akademickich województwa katowickiego przez Służbę Bezpieczeństwa w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku. Studia i szkice*. Red. A. Dziuba, M. Sikora. Katowice 2010, s. 19–72.

[195] IPN Ka, sygn. 00131/1, k. 24, Notatka służbowa rozmowy operacyjnej z ob. Szczepanem Wysockim z 6 XI 1985.

personalnymi, dokonanymi w wyniku działania Komisji Weryfikacyjnej". Rada Naukowa ŚIN wznowiła swoją działalność po okresie zawieszenia 19 maja 1982 roku. Na pierwszym po wprowadzeniu stanu wojennego posiedzeniu z członkostwa w Radzie zrezygnował A. Brożek (czyniąc to zresztą demonstracyjnie)[196]. Na ręce przewodniczącego Rady Naukowej Instytutu złożył pismo do wojewody katowickiego następującej treści:

> Wobec sprzecznego z obowiązującymi normami (w tym także sprzecznego z systemem norm ustawodawstwa stanu wojennego) pominięcia Rady Naukowej przy przeprowadzaniu działań kadrowych w Śląskim Instytucie Naukowym na przestrzeni pierwszych miesięcy b.r. [chodziło o to, że zgodnie z obowiązującym regulaminem pracy Rada Naukowa miała opiniować wnioski w sprawach personalnych kierownictwa Instytutu, czego nie uczyniono – M.F.] uważam mój dalszy udział w pracach tak traktowanej Rady za bezcelowy i rezygnuję niniejszym z funkcji członka tej Rady[197].

Z funkcji zastępcy przewodniczącego Rady zrezygnował Z. Messner (pozostając jednak jej członkiem), ale powody jego decyzji były diametralnie różne: 8 stycznia 1982 roku objął stanowisko I sekretarza KW PZPR w Katowicach i członka Biura Politycznego KC PZPR. Ostatecznie do Rady Naukowej Instytutu od maja 1982 roku wchodziło 31 członków (tabela 13). W posiedzeniach naukowych Rady uczestniczył także ówczesny I sekretarz POP przy ŚIN Marian G. Gerlich[198].

Tabela 13. Skład Rady Naukowej ŚIN w 1982 roku

Lp.	Imię i nazwisko	Reprezentowana placówka	Funkcja
1	2	3	4
1.	Kazimierz Popiołek	–	przewodniczący
2.	Jerzy Rokita	Akademia Ekonomiczna w Katowicach	zastępca przewodniczącego
3.	Rudolf Buchała	ŚIN	zastępca przewodniczącego
4.	Tadeusz Bujnicki	Uniwersytet Śląski	członek

[196] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/86, k. 99, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 19 maja 1982 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/89, k. 132–137, Sprawozdanie z działalności Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w okresie od 5 listopada 1981 do 25 czerwca 1984. Warto odnotować, że A. Brożek nie należał do PZPR, od 1981 roku związał się natomiast z NSZZ „Solidarność". Por. K. Brożek: *Andrzej Stanisław Brożek – biografia*. W: *Prof. zw. dr hab. Andrzej Brożek. Życie i twórczość*. Oprac. R. Brom, L. Szaraniec, J. Śliwiok. Katowice 2006, s. 51.

[197] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/86, k. 10, Pismo prof. Andrzeja Brożka do wojewody katowickiego z 19 maja 1982 roku.

[198] SŚIN 80, s. 41–42; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/86, k. 99, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 19 maja 1982 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/89, k. 132–137, Sprawozdanie z działalności Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w okresie od 5 listopada 1981 do 25 czerwca 1984; por. K. Brożek: *Andrzej Stanisław Brożek*…, s. 51.

cd. tab. 13

1	2	3	4
5.	Józef Chlebowczyk	Filia Uniwersytetu Śląskiego w Cieszynie	członek
6.	Leszek Cichy	ŚIN	członek
7.	Zygmunt Folta	ŚIN	członek
8.	Lucyna Frąckiewicz	Uniwersytet Śląski	członek
9.	Antoni Gładysz	Filia Uniwersytetu Śląskiego w Cieszynie	członek
10.	Zdzisław Gorczyca	ŚIN	członek
11.	Eugeniusz Gubała	Prezydium WRN w Katowicach	członek
12.	Jan Kantyka	Uniwersytet Śląski	członek
13.	Alojzy Melich	PAN odział w Katowicach	członek
14.	Zbigniew Messner	KW PZPR w Katowicach	członek
15.	Joachim Meisner	Akademia Ekonomiczna w Katowicach	członek
16.	Stanisław Michalkiewicz	Uniwersytet Śląski	członek
17.	Wanda Mrozek	Uniwersytet Śląski	członek
18.	Marian Orzechowski	KC PZPR	członek
19.	Jerzy Pietrucha	ŚIN	członek
20.	Józef Piszczek	Urząd Wojewódzki w Katowicach	członek
21.	Henryk Rola	ŚIN	członek
22.	Mieczysław Stańczyk	Politechnika Częstochowska	członek
23.	Stanisław Szczygielski	Wojskowa Akademia Polityczna w Warszawie	członek
24.	Wilhelm Szewczyk	Redakcja „Poglądów"	członek
25.	Andrzej Szefer	ŚIN	członek
26.	Jan Walczak	ŚIN	członek
27.	Jacek Wódz	Uniwersytet Śląski	członek
28.	Wsiewołod Wołczew	ŚIN	członek
29.	Bogdan Zakrzewski	Uniwersytet Wrocławski	członek
30.	Henryk Zieliński	Urząd Wojewódzki w Katowicach	członek
31.	Stefan Żmuda	ŚIN	członek

Źródło: AP Kat., ŚIN, sygn. 1/86, k. 99, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 19 maja 1982 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/89, k. 132–137, Sprawozdanie z działalności Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w okresie od 5 listopada 1981 do 25 czerwca 1984.

W czasie trwania kadencji zmienił się skład zarządu – 7 listopada 1983 roku z obowiązków przewodniczącego zrezygnował K. Popiołek (oficjalnym powodem był pogarszający się stan zdrowia), którego zastąpił na tym stanowisku

A. Melich[199]. Warto odnotować, że znaczna grupa członków Rady Naukowej zasiadła w niej po raz pierwszy (6 osób), a 9 osób reprezentowało ŚIN. Ciekawie także ustalono czas kadencji prac nowych członków Rady Naukowej – rozpoczynała się ona 1 maja 1982 roku, a skończyć miała w momencie wejścia w życie nowej ustawy o instytutach naukowych (co ostatecznie nastąpiło 31 sierpnia 1984 roku)[200].

ŚIN po wprowadzeniu stanu wojennego stał się ponownie instytucją zatrudniającą wyłącznie „praworządnych" naukowców. Jak już wskazano, na czele placówki stał były wicewojewoda i sekretarz KW PZPR, sekretarzem Instytutu został były członek Komisji Kultury przy KW PZPR w Katowicach, w latach osiemdziesiątych XX wieku członek Rady Miejskiej Patriotycznego Ruchu Odrodzenia Narodowego w Katowicach[201]. Wśród pozostałych pracowników ŚIN znajdowali się działacze innych struktur: posłowie na Sejm PRL (A. Melich i R. Buchała[202]), działacze Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich, Zarządu Wojewódzkiego ZBoWiD, Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich, Związku Socjalistycznej Młodzieży Polskiej czy Wojewódzkiego Ośrodka Kształcenia Ideologicznego[203].

Okres po wprowadzeniu stanu wojennego z oczywistych powodów stanowił kolejny już „początek" działalności Instytutu. Przede wszystkim przyniósł on znaczące – opisane już – przeobrażenia kadrowe, zarówno w samym Instytucie, jak i w jego Radzie Naukowej. Razem z dostrzegalnym już w drugiej połowie lat siedemdziesiątych XX wieku spadkiem liczby zatrudnionych (spowodowanym transferem części kadry do Uniwersytetu Śląskiego, rezygnacją z pracy w ŚIN czy zwolnieniami w związku z „nieprzydatnością do dalszej pracy naukowo-badawczej") – przyczyniły się one do finalnie bardzo trudnej sytuacji Instytutu[204]. W efekcie wymuszonej reorganizacji do kadry Instytutu zamiast doświadczonych samodzielnych pracowników nauki weszła liczna grupa młodych absolwentów wyższych uczelni, często nieradzących sobie z nowymi zadaniami (zwłaszcza z pracami wymagającymi doświadczenia badawczego)[205].

---

[199] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/89, k. 15, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego z 16 marca 1984 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 89, Protokół spotkania pracowników naukowych oraz pracowników Działu Wydawniczego Śląskiego Instytutu Naukowego z Dyrekcją w dniu 27 stycznia 1984 roku.

[200] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/86, k. 20, Akt powołania w skład Rady Naukowej ŚIN Wilhelma Szewczyka; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/89, k. 15, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego z 16 marca 1984 roku.

[201] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/94, k. 84, Komisyjna ocena dorobku naukowego doc. dra hab. Andrzeja Szefera.

[202] W 1983 R. Buchała wszedł ponadto w skład Światowej Rady Pokoju. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 93, Protokół spotkania pracowników naukowych oraz pracowników Działu Wydawniczego Śląskiego Instytutu Naukowego z Dyrekcją w dniu 27 stycznia 1984 roku.

[203] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/88, k. 6, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 30 marca 1983 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 93, Protokół spotkania pracowników naukowych oraz pracowników Działu Wydawniczego Śląskiego Instytutu Naukowego z Dyrekcją w dniu 27 stycznia 1984 roku.

[204] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/86, k. 100, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 19 maja 1982 roku.

[205] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/26, k. 8, Notatka w sprawie statusu i działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w okresie 1934–1983; I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego…*, s. 82–83;

Wydarzenia stanu wojennego spowodowały zmiany także w strukturze Instytutu: zdecydowano się na kolejne jej „uporządkowanie", dążąc m.in. „do zwiększenia sprawności funkcjonowania działów pomocniczych i administracji przy jednoczesnym zmniejszeniu liczby stanowisk". Po zmianie dyrekcji i odwołaniu kierowników wszystkich zakładów zdecydowano o reorganizacji Instytutu, polegającej na zmianie lub przywróceniu dawnych nazw niektórych zakładów i powołaniu nowych[206]. W połowie 1982 roku pełniącą obowiązki kierownika Zakładu Badań Socjologicznych A. Barcik zastąpił B. Podgrodzki, utworzono też Zakład Badań nad Administracją i Samorządem Terytorialnym[207] (którego pierwszym kierownikiem został H. Zieliński, a opiekunem naukowym Karol Podgórski z Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Śląskiego). Nowy zakład oficjalnie miał stać się pomocny w działalności poselskiej R. Buchały (który w pracach sejmowych zajmował się m.in. ustawą o radach narodowych), a także miał pomagać pracownikom ŚIN w dotarciu do materiałów Urzędu Wojewódzkiego dotyczących funkcjonowania i działalności terenowych organów administracji państwowej[208].

Na początku 1983 roku w strukturze ŚIN zaplanowano funkcjonowanie pięciu zakładów: Badań Historycznych (miał być kierowany przez J. Walczaka i zastępcę I. Srokę), Ekonomiki Regionu (kierowany przez L. Cichego i zastępcę S. Żmudę), Badań Socjologicznych (kierowany przez B. Podgrodzkiego i zastępcę A. Barcik), Badań nad Administracją i Samorządem Terytorialnym (kierowany przez H. Zielińskiego) oraz Badań Stosunków Międzynarodowych Europy Środkowej (kierowany przez R. Buchałę i zastępcę P. Radzichowskiego)[209]. Ostatecznie utworzono także Zakład Kultury Regionu[210] (kierownikiem został M. Fazan, zastępcą A. Linert) oraz Zakład Polityki Społecznej (kierowany przez

---

K. Popiołek: *Śląski Instytut Naukowy (1957–1982).* W: *25-lecie reaktywowania…*, s. 12–13; Z. Gorczyca: *Zamierzenia Śląskiego Instytutu Naukowego.* W: *25-lecie reaktywowania…*, s. 32. Taką właśnie atmosferę – intensywnych prób poszukiwania młodych, niedoświadczonych ludzi w celu wypełnienia istniejącej luki po „zweryfikowanych negatywnie" – wspominał prof. Ryszard Kaczmarek, któremu właśnie wówczas (latem 1982 roku) zaproponowano pracę w Instytucie. Podkreślał jednocześnie, że dla wielu młodych, niemających doświadczenia ludzi po studiach (zwykle świeżych adeptów Uniwersytetu Śląskiego), niemających pojęcia o całej sytuacji związanej z wydarzeniami 1980–1982, tego typu propozycja wydawała się bardzo interesująca. Relacja R. Kaczmarka z 17 lutego 2014.

[206] I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego…*, s. 80.

[207] Dzięki powołaniu Zakładu miano zintensyfikować prace (głównie ekspertyzy) związane z działalnością WRN oraz Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 18, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 12 listopada 1984 roku.

[208] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/38, k. 5–7, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 14 czerwca 1982 roku.

[209] Por.: I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego…*, s. 80–81; J. Kozik: *Kronika Śląskiego Instytutu Naukowego za rok 1982…*, s. 198.

[210] Głównym zamierzeniem utworzenia Zakładu było „odtworzenie badań uprawianych w przeszłości w ŚIN (folklorystyka, ogólnie pojęta kultura regionalna)". Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 25, protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 29 października 1984 roku.

L. Frąckiewicz, zastępowaną przez Marię Kwaśniewicz)[211]. Jednocześnie 10 lat po rozwiązaniu społecznych komisji powrócono do ich działalności, reaktywując je niejako „obok" dotychczasowej struktury (nie likwidując zakładów). Cel takiego działania przedstawiła w 1982 roku Rada Naukowa, argumentując, że likwidacja komisji pozbawiła Instytut kontaktu z osobami mającymi duże doświadczenie i dorobek w ważnych dla ŚIN dziedzinach. Wskazywano, że likwidacja komisji doprowadziła do izolacji Instytutu i jego pracowników, co nie obyło się bez szkody „dla placówki i jej pracowników, jak i autorytetów naukowych i miłośników danych dziedzin". By zaktywizować życie naukowe wokół Instytutu oraz wzmocnić prestiż ŚIN w środowisku, w grudniu 1982 roku powołano do życia Komisję Badań nad Kulturą Regionu (kierowaną przez A. Gładysza), skupiającą pracowników naukowych różnych katowickich uczelni i placówek naukowych (Uniwersytetu Śląskiego, Wojewódzkiego Ośrodka Kultury, Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli, Związku Socjalistycznej Młodzieży Polskiej, Związku Młodzieży Wiejskiej, dyrektorów zakładowych domów kultury) oraz działaczy kultury. W 1984 roku uruchomiono prace dwóch kolejnych: Komisji Etnograficzno-Folklorystycznej (kierowanej przez Dorotę Simonides) i Komisji Archeologicznej, kierowanej przez Jerzego Szydłowskiego. Obie nawiązywały do swoich poprzedniczek, funkcjonujących w strukturze ŚIN do początku lat siedemdziesiątych XX wieku, starając się także skupiać badaczy spoza Instytutu. Jednak ich aktywność uznać można za niewystarczającą, a głównym problemem był mało konkretny status i społeczny wymiar, a w konsekwencji brak zapewnienia środków finansowych na prowadzenie badań terenowych oraz nikła możliwość publikacji wyników badań[212].

Można po raz kolejny powtórzyć – po weryfikacji z okresu stanu wojennego – Instytut znalazł się w trudnym dla siebie położeniu, musiał na nowo definiować swe miejsce w świecie naukowym i odnaleźć się w specyfice górnośląskiej. Wciąż starano się jednak ukazywać potrzebę jego funkcjonowania – w dokumencie „Aktualny potencjał naukowo-badawczy ŚIN oraz szanse jego wykorzystania dla regionu i kraju" zwracano uwagę, że ŚIN pozostaje jedyną regionalną placówką naukowo-badawczą, koncentrującą swe prace wokół szeroko pojętej humanistyki. Dlatego w latach 1982–1983 władze Instytutu przeprowadziły szereg konsultacji (m.in. z Instytutem Kształcenia Środowiska, Wydziałem Ochrony Środowiska Urzędu Wojewódzkiego, Uniwersytetem Śląskim, Akademią Ekonomiczną, Głównym Instytutem Górnictwa, Kuratorium Oświaty i Wychowania w Katowicach,

[211] I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego…*, s. 80; Z. Gorczyca: *Zamierzenia Śląskiego Instytutu…*, s. 33–36.

[212] I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego…*, s. 81; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/89, k. 16, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego z 16 marca 1984 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 111, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego z 9 stycznia 1984 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/40, k. 146–147, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 11 lutego 1985 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/40, k. 102–103, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego 29 kwietnia 1985 roku.

Ministerstwem Górnictwa, IŚ w Opolu[213], towarzystwami regionalnymi), mających na celu rozpoznanie potrzeb zgłaszanych w środowisku w zakresie prowadzonych badań, wyeliminowanie tematów badawczych podejmowanych przez inne placówki oraz pozyskanie partnerów zainteresowanych współfinansowaniem planowanych badań i działalności wydawniczej ŚIN. Efektem wszystkich tych spotkań było zaprojektowanie nowego katalogu działań, obejmującego: integrację badań regionalnych, koordynację przez ŚIN badań śląskoznawczych, koncentrację badań ŚIN „na szeroko pojętej polityce społecznej, kulturalnej, socjologicznej, ekologii, ochronie środowiska, a także funkcjonowaniu administracji i samorządu terytorialnego". Profil badawczy Instytutu lat osiemdziesiątych XX wieku określono hasłem „Region wysoko uprzemysłowiony, jego tradycje, współczesność i przyszłość"[214]. Jak stwierdził dyrektor Z. Gorczyca, ŚIN jako regionalna placówka naukowo-badawcza miał „służyć regionowi organicznie, tzn. całość problematyki regionalnej uczynić centralnym przedmiotem badań naukowych"[215].

Od 1982 roku wznowiono sporządzanie ekspertyz, choć zmieniły się zapotrzebowanie na poszczególne tematy (przygotowywały je głównie Zakład Ekonomiki Regionu, Zakład Badań Socjologicznych i Zakład Kultury Regionu) oraz adresat (zamiast dla komórek KW PZPR w Katowicach, opracowywano je głównie dla kierownictwa poszczególnych wydziałów Urzędu Wojewódzkiego). Dyrektor Z. Gorczyca podkreślał ich rolę („opracowania, kierowane do władz, mające stanowić dla nich pomoc w podejmowaniu decyzji, muszą być rzetelne z naukowego punktu widzenia"), był również zwolennikiem koncepcji, by ekspertyzy były przekazywane nie tylko władzom wojewódzkim, lecz także innym instytucjom i zakładom[216]. Warto dostrzec, że tematyka ekspertyz zdecydowanie rzadziej obejmowała treści i zagadnienia polityczne, ewoluując w kierunku kwestii społeczno-ekonomicznych. Przykładowo Zakład Polityki Społecznej przygotował ekspertyzę dotyczącą stanu zabudowy mieszkaniowej Rudy Śląskiej (dla władz

[213] Jednym z pierwszych kroków J. Pietruchy jako dyrektora ŚIN (16 lutego 1981 roku) było podpisanie porozumienia z IŚ w Opolu, ściślej niż dotąd łączącego pracę obu placówek. Na jego mocy planowano m.in. wspólne przygotowanie monografII województwa śląskiego lat 1945–1950, opracowanie atlasu makroregionu południowego oraz „monografii ukazującej dzieje Instytutu Śląskiego w Katowicach, Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach i Instytutu Śląskiego w Opolu na tle całokształtu życia naukowego". Po zmianie władz 30 czerwca 1982 nowo wybrane dyrekcje obydwu instytutów spotkały się, by dokonać „przeglądu" tego porozumienia. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/143, k. 2–3, Akt umowy o współpracy między Śląskim Instytutem Naukowym w Katowicach a Instytutem Śląskim w Opolu, zawarty 11 grudnia 1979 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/143, k. 21, Umowa o współpracy Instytutu Śląskiego w Opolu i Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach na lata 1981–1985; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/143, k. 26, Protokół ze spotkania przedstawicieli Dyrekcji Śląskiego i Instytutu Naukowego w Katowicach i Instytutu Śląskiego w Opolu dn. 30.06.1982 r.

[214] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/26, k. 8–10, Aktualny potencjał naukowo-badawczy ŚIN oraz szanse jego wykorzystania dla regionu i kraju.

[215] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/86, k. 92, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 19 maja 1982 roku.

[216] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/38, k. 9–10, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 14 czerwca 1982 roku.

miasta), zasobów mieszkaniowych w budownictwie zakładowym (dla Instytutu Kształtowania Środowiska) czy oceny zasobów mieszkaniowych na podstawie danych spisów powszechnych (dla Urzędu Wojewódzkiego)[217].

Szukając nowego miejsca dla ŚIN, w październiku 1982 roku dyrektor Z. Gorczyca zapowiedział także zupełnie inną od obowiązującej dotąd formułę prowadzenia akcji propagandowo-popularyzatorskiej – proponował organizację spotkań naukowych w mniej hermetycznym kręgu niż dotąd i mniej sformalizowany ich charakter („Zagadnienia te powinniśmy jednak popularyzować i objaśniać nie tylko w określonym i zamkniętym gronie naukowców oraz zaproszonych gości, ale przede wszystkim tam, gdzie się o nich dyskutuje: wśród szerszych kręgów społeczeństwa, zwłaszcza zaś młodzieży akademickiej czy nawet młodzieży starszych klas szkół średnich. Jest rzeczą oczywistą, że tak pomyślane sesje wymagają staranniejszego przygotowania – także do innego typu dyskusji – a ponadto odmiennych form organizacyjnych i miejsc ich odbywania")[218].

Wprowadzenie stanu wojennego zahamowało proces przekształceń prawnych Instytutu. W 1983 roku ŚIN znajdował się w grupie siedmiu regionalnych placówek naukowo-badawczych, które funkcjonowały jednak na różnych podstawach prawnych. Część z nich powstała bowiem i nadal działała zgodnie z prawem o stowarzyszeniach naukowych i dotowana była przez składki i fundusze osób prywatnych, a także przez subwencje oraz dotacje organizacji państwowych i gospodarczych (do takich instytucji zaliczały się Instytut Zachodni w Poznaniu, IŚ w Opolu, Instytut Bałtycki w Gdańsku, Instytut im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie oraz Instytut Lubuski w Zielonej Górze). Natomiast ŚIN i Ośrodek Badań Naukowych w Białymstoku należały do placówek regionalnych będących państwowymi instytutami naukowo-badawczymi, działającymi zgodnie z ustawą o instytutach naukowo-badawczych. Jak oceniali sami pracownicy ŚIN, „biorąc pod uwagę istniejący stan prawny i mając świadomość potrzeb rozszerzenia badań regionalnych, jak i w ogóle rozwój kultury i nauki w regionie, istniejący status należy uznać za optymalny, gdyż każde inne rozwiązanie organizacyjne mogłoby spowodować znaczne zawężenie profilu badawczego i w konsekwencji odejście od badań regionalnych"[219]. Poza tym ŚIN wciąż mógł liczyć na finansowe wsparcie dzięki interwencjom wojewódzkich władz partyjnych. Na przykład na początku 1983 roku dyrektor ŚIN wraz z K. Popiołkiem (przewodniczącym Rady Naukowej) oraz A. Melichem (redaktorem naczelnym planowanej *Encyklopedii Górnośląskiej*) złożyli wizytę I sekretarzowi KW PZPR w Katowicach Z. Messnerowi, której celem m.in. było uzyskanie dodatkowej dotacji, „wyrównującej budżet ŚIN"[220].

[217] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 7, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 17 grudnia 1984 roku.

[218] Z. Gorczyca: *Zamierzenia Śląskiego Instytutu…*, s. 36.

[219] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/26, k. 6–7, Notatka w sprawie statusu i działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w okresie 1934–1983.

[220] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/88, k. 13, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 30 marca 1983 roku.

Czas stanu wojennego przyniósł po raz kolejny debatę nad jakością działalności Instytutu. W 1983 roku nowe władze Instytutu wskazały, że polityka kadrowa prowadzona była dotąd niewłaściwie. Zauważono

> duże zaniedbania przeszłości w ocenie i pomocy naukowej pracownikom. Brak jasnych kryteriów opiniowania wszystkich wykonywanych zadań badawczych spowodował zahamowanie, by nie rzec zanik aspiracji naukowego awansu. Wiele czy to planowych zadań badawczych, czy też ekspertyz nie znalazło wyrazu ani w publikacjach, ani w raportach problemowych, które mogłyby być pomocne czynnikom decyzyjnym w regionie. W większości przypadków jedynym obowiązkiem pracownika było wykonywanie badań do własnej pracy doktorskiej bądź habilitacyjnej, które to prace nierzadko nie miały żadnego związku z regionalnym profilem Instytutu[221].

Do debaty nad jakością pracy Instytutu na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku powrócono na posiedzeniu Rady Naukowej ŚIN 10 czerwca 1983 roku. Głównymi uczestnikami dyskusji byli poprzedni i obecny dyrektor ŚIN. Były wicedyrektor i dyrektor ŚIN J. Pietrucha w swym wystąpieniu starał się obalić przedstawione przez nowe władze w sprawozdaniu z pracy ŚIN za 1982 rok stanowisko, że „w Instytucie było dobrze dopóty, dopóki na jego czele stał prof. dr hab. Henryk Rechowicz, potem zaś nastąpił generalny upadek placówki; z kolei w 1982 roku zapadły pewne decyzje kadrowe, które rzekomo były bezwzględnie słuszne i miały naprawić sytuację w Instytucie". Wystąpienie byłego dyrektora Instytutu miało być poparciem tezy, że „dobrze jest, gdy nauka formułuje wnioski oparte na rzeczywistych faktach, gorzej natomiast, gdy fakty dorabia się do zapowiedzianych wniosków". Krytyczne wobec J. Pietruchy stanowisko (z oczywistych powodów) prezentowali Z. Gorczyca oraz A. Szefer, broniąc przedstawionej w sprawozdaniu wizji nieodległej przeszłości ŚIN. A. Szefer stwierdził m.in.:

> Weryfikację kadry naukowej w Instytucie przeprowadziła […] Komisja Weryfikacyjna powołana przez legalne władze państwowe w celu wykonania w ŚIN określonych zadań oraz podjęcia określonych decyzji personalnych. Takie są realia. Jeżeli z Instytutu odeszli niektórzy ludzie, jeżeli zlikwidowano niektóre zakłady, przekształcając je w inne bądź tworząc nowe, to stało się tak dlatego, że nastąpiła wyraźna zmiana sytuacji, tak daleka – że koncepcje badań naukowych ŚIN z roku 1981 musiały się zmienić. […] Instytutowi przydałaby się jeszcze jedna generalna weryfikacja kadr, by oczyścić Instytut z osób, co do których nie wiadomo, po co w placówce tej są zatrudnione. W roku 1982 przyjęto w ŚIN określone zasady polityki kadrowej. Krok taki podjęto w celu uporządkowania spraw kadrowych, a jednocześnie stworzenia sobie możliwości planowego sterowania rozwojem naukowym pracowników. Dla obecnego

[221] SŚIN 80, s. 7–8.

kierownictwa Instytutu przykre jednakże jest to, że zwalniać trzeba z pracy ludzi, którym kiedyś nikt nie podał pomocnej ręki, których rozwojem naukowym nikt się nie interesował, którzy przez 12 lat pracy w Instytucie nie mogli zrobić doktoratu. Obecne kierownictwo ŚIN podejmować musi decyzje niepopularne, ale konieczne[222].

Inni uczestnicy debaty byli mniej radykalni w ocenach: ich stanowisko najlepiej podsumował K. Popiołek, uznając, że choć ocena działalności Instytutu przełomu dekad bywa przedstawiana zbyt krytycznie, to na obiektywny ogląd potrzebny jest upływ czasu[223].

Kilkakrotnie już przywoływana trudna sytuacja kadrowa ŚIN wymagała pilnego pozyskania nowych, ale doświadczonych pracowników. Na początku 1983 roku w Instytucie zatrudnionych było 60 pracowników naukowo-badawczych, wśród których znajdowało się 9 profesorów i docentów, 27 adiunktów oraz 24 starszych asystentów i asystentów[224]. W ciągu roku odnotowano jednak dość gwałtowny spadek zatrudnienia (aż o 14 osób)[225]. By choć częściowo zrekompensować braki kadrowe w zakresie samodzielnych pracowników naukowych, w lutym 1982 roku w ŚIN zatrudniono na 1/2 etatu (jako konsultantów naukowych) profesorów z Uniwersytetu Śląskiego i Akademii Ekonomicznej w Katowicach: S. Michalkiewicza (do Zakładu Badań Historycznych), J. Wodza (do Zakładu Badań Społecznych) oraz A. Gładysza i A. Klasika (do Zakładu Kultury Regionu)[226].

Z oczywistych powodów stan wojenny spowodował również modyfikację polityki wydawniczej ŚIN – nie tylko w wymiarze jakościowym, lecz także ilościowym. W 1982 roku znacznie bowiem wzrosły koszty usług poligraficznych przy jednoczesnym zmniejszeniu budżetu Instytutu. W konsekwencji problemem stało się wydawanie efektów prac Instytutu. Trudności starano się rozwiązywać, korzystając z dotacji celowych (m.in. Prezydium katowickiej WRN, Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach, Urzędu Miasta Sosnowca i Ministerstwa Górnictwa i Energetyki). ŚIN rozpoczął jednocześnie starania o uzyskanie koncesji wydawniczej i powołanie Kolegium Wydawniczego (stanowiącego gremium opiniodawcze, planujące i koordynujące działalność wydawniczą Instytutu). Miano bowiem świadomość, że znaczenie ŚIN opiera się w dużej mierze na publikowanych wynikach badań, a wydawnictwa stają się jednocześnie sposobem weryfikacji rezulta-

[222] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/88, k. 111–112, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 10 czerwca 1983 roku.

[223] Ibidem, k. 109–126.

[224] Interesujące jest, że przywrócony do pracy w Instytucie Gabriel Kraus od września 1982 roku pozostawał na zwolnieniu lekarskim i urlopie wypoczynkowym, a następnie rozwiązał umowę o pracę 20 kwietnia 1983 roku i przeszedł na rentę inwalidzką. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 9/97, k. 130, Zaświadczenie dyrektora ŚIN Z. Gorczycy z 6 maja 1983 r.

[225] I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego…*, s. 84–85.

[226] SŚIN 80, s. 7; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/270, k. 25, Pismo wicedyrektora ŚIN Z. Grzywy do J. Wodza z 24 lutego 1982 r.; J. Kozik: *Kronika Śląskiego Instytutu Naukowego za rok 1982…*, s. 197.

tów badawczych i nośnikiem wiedzy humanistycznej[227]. Kolegium Wydawnicze utworzono ostatecznie 1 czerwca 1982 roku, w jego skład weszli: przewodniczący R. Buchała oraz członkowie: L. Frąckiewicz, A. Gładysz, A. Klasik, S. Michalkiewicz oraz kierownik działu wydawniczego Anna Lubaś[228].

Komentując realia wydawnicze 1983 roku, odnotowano:

> Na terenie trzech województw: katowickiego, bielskiego i częstochowskiego, działają zaledwie dwa wydawnictwa państwowe – koncesjonowane – Wydawnictwo „Śląsk" i Oddział Krajowej Agencji Wydawniczej. Ani jedno, ani drugie nie ukształtują prawdopodobnie swego profilu na wydawanie książek naukowych o problematyce regionalnej. W tej sytuacji ciężar odpowiedzialności za edycję naukowych „silesianów" spada na Śląski Instytut Naukowy, przygotowany do tego zadania pod względem kadrowym, zabezpieczenia w papier, natomiast dysponujący skromnymi środkami finansowymi[229].

Otrzymanie przez ŚIN w maju 1983 roku koncesji wydawniczej ministra kultury i sztuki (przyznającej mu pełne uprawnienia wydawnictw państwowych) spowodowało, że placówka utraciła możliwości realizacji przez wydawnictwa „Ossolineum" druku wielu prac (ograniczono go do niezbędnych publikacji awansowych pracowników nauki). By przezwyciężyć kłopoty finansowe, podjęto próbę uruchomienia kilku serii wydawniczych. Pierwszą miała być popularnonaukowa biblioteczka „Silesiana" (inaczej zwana „Serią z Gwarkiem" albo „Biblioteką Wiedzy o Śląsku"). W założeniach miała stać się ona dochodową (liczono, że „walory czytelnicze" wpłyną na zyski ze sprzedaży). W ramach serii planowano druk: opracowań i źródeł historycznych, opracowań i materiałów do studiów nad ruchem robotniczym, zabytkami piśmiennictwa, literatury i języka polskiego, opracowań i źródeł folkloru śląskiego, publikacji dotyczących rozwoju profesjonalnych i amatorskich form życia teatralnego i filmowego, źródeł i materiałów do dziejów oświaty i wychowania, książek podejmujących „współczesne zagadnienia społeczno-ekonomiczne przemian wysoko uprzemysłowionego regionu w aspektach: socjologicznych, ekonomicznych, politologicznych". Drugi z pomysłów obejmował uruchomienie skierowanej głównie do uczniów i nauczycieli popularnonaukowej serii „Śląskie Epizody Historyczne", ukazującej wydarzenia z historii regionu

[227] *Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za 1982 rok* (dalej: SŚIN 82). Katowice 1983, s. 14–16; Z. Gorczyca: *Zamierzenia Śląskiego Instytutu…*, s. 36–37; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/86, k. 93, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 19 maja 1982 roku.

[228] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/87, k. 9, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego z 23 czerwca 1982 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/40, k. 56, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego z 24 czerwca 1985 roku. Anna Lubaś stała na czele Działu Wydawniczego od marca 1982 roku (w miejsce J. Kity). Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/86, k. 92, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 19 maja 1982 roku.

[229] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/26, k. 12–13, Aktualny potencjał naukowo-badawczy ŚIN oraz szanse jego wykorzystania dla regionu i kraju.

(udział w tej inicjatywie zadeklarowało „wielu wybitnych historyków z Katowic, Wrocławia, Warszawy, Łodzi, Poznania"). Planowano również wznowienie serii „Śląscy i Zagłębiowscy Pisarze", a także wskazano na ponowną możliwość wydania monografii miast i zakładów pracy, ale wyłącznie w przypadku pokrycia przez zleceniodawcę pełnego kosztu realizacji książek (zysk dla ŚIN szacowano na 10%). Szukając argumentów na rzecz utrzymania działalności wydawniczej, zwracano uwagę na aspekt wychowania patriotycznego: „wstrzymanie jednakże realizacji ważnych dla kultury śląskiej i dziejów tego regionu publikacji będzie niepowetowaną stratą i niebezpieczeństwem odcięcia społeczeństwa od jego historycznych korzeni. Nie znając przeszłości, trudno kształtować wśród dorosłych i młodzieży model współczesnego patriotyzmu. Zaniechanie bądź ograniczenie działalności wydawniczej ŚIN to dostarczanie kolejnych atutów niemieckim rewizjonistom uzurpującym sobie prawo do Śląska"[230]. Plany w znacznej części udało się zrealizować. Aktywność Kolegium Wydawniczego oraz analogicznego działu Instytutu spowodowały m.in. reaktywowanie „Studiów i Materiałów z Dziejów Śląska" i „Górnośląskich Studiów Socjologicznych" oraz kontynuację prac nad *Śląskim słownikiem biograficznym* i „Studiami nad Ekonomiką Regionu"[231]. Jak oceniał Z. Gorczyca, „udało się więc reaktywować 4 wydawnictwa ciągłe, dzięki czemu mamy – jak rzadko która placówka naukowa – duże możliwości publikacyjne"[232].

Ponowne podjęcie działalności wydawniczej po wprowadzeniu stanu wojennego możliwe było dzięki otrzymaniu w 1982 roku dotacji katowickiej WRN. Ponieważ zagwarantowane środki miały sfinansować jedynie wydanie 12 pozycji (w tym 4 zeszytów „Zarania Śląskiego"), ŚIN nastawiał się na przygotowanie wydawnictw „monumentalnych o charakterze śląskoznawczym", m.in.: *Antologii starośląskiej* S. Responda, kolejnych dwóch tomów *Atlasu językowego* A. Zaręby, kontynuację „Źródeł do Dziejów Powstań Śląskich", *Śląskiego słownika biograficznego*, *Bibliografii Śląska*, „Studiów nad Ekonomiką Regionu" oraz ponowne wydanie *Słownika historycznego kopalń węgla na ziemiach polskich* J. Jarosa. W przypadku „Studiów i Materiałów z Dziejów Śląska" oraz „Górnośląskich Studiów Socjologicznych" planowano włączyć ŚIN i Uniwersytet Śląski (ze względu na udział w pracach wielu pracowników Uniwersytetu Śląskiego) do współfinansowania obu tytułów. Jak odnotowano, „w planie wydawniczym uwzględnione zostaną tylko dojrzałe propozycje pracowników ŚIN". Ponieważ zdawano sobie sprawę z deficytowości części tytułów, po raz pierwszy pojawiła się inicjatywa wydawnicza przygotowania leksykonów-poradników (*Starość i jej profilaktyka* pod redakcją L. Frąckiewicz, *Małżeństwo i rodzina* pod redakcją D. Markowskiej oraz *Dziecko i jego potrzeby*

[230] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 84, Protokół spotkania pracowników naukowych oraz pracowników Działu Wydawniczego Śląskiego Instytutu Naukowego z Dyrekcją w dniu 27 stycznia 1984 roku.

[231] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/88, k. 5, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 30 marca 1983 roku.

[232] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 84, Protokół spotkania pracowników naukowych oraz pracowników Działu Wydawniczego Śląskiego Instytutu Naukowego z Dyrekcją w dniu 27 stycznia 1984 roku.

redagowane przez B. Hager-Małecką). Liczono, że przez swój charakter publikacje („będą mogły zaspokoić oczekiwania społeczeństwa, żyjącego przecież w tak trudnych i specyficznych warunkach regionu śląsko-zagłębiowskiego") zyskają liczne grono czytelników i przyniosą Instytutowi zysk[233]. Niezależnie od trudnej sytuacji finansowej udało się wydać kilka ważnych tytułów, wśród nich m.in. *Ludność napływowa na Górnym Śląsku w latach 1922–1939* M.W. Wanatowicz[234].

Zmiany zaszły także w „Zaraniu Śląskim". Nowym redaktorem naczelnym został od marca 1982 roku W. Szewczyk (zastępując M. Fazana, który oficjalnie złożył rezygnację)[235]. Zmodyfikowana formuła pisma miała uczynić z niego tytuł „inspirująco-informacyjny" (opinia K. Popiołka), jego rola miała sprowadzać się przede wszystkim (jako jedynego periodyku zajmującego się myślą humanistyczną w regionie) do koordynacji i prezentowania badań prowadzonych w regionie zarówno przez amatorów, jak i profesjonalistów (opinia W. Szewczyka). Nowy redaktor pisma dodawał, że: „W warunkach przemian, które ukazały nową rolę humanistyki, także »Zaranie Śląskie« musi się przeobrazić. Musi być mniej akademickie i mniej eklektyczne (nie może być – jak dotąd – *silva rerum*, jakieś *varia*). Nie znaczy to jednak, że winny się ukazywać zeszyty specjalistyczne, monotematyczne; chodzi przede wszystkim o zdynamizowanie treści, tematyki w celu skierowania pisma do szerszego kręgu odbiorców. Musi ono bowiem pozyskać czytelników w gronie wszystkich zainteresowanych humanistyką – nie tylko w regionie, ale i w kraju"[236]. Dodawał ponadto, że istnieje możliwość poszerzenia ram chronologicznych tematyki prezentowanej na łamach pisma (sięganie do okresów wcześniejszych niż XIX wiek, o ile polemizowałyby one z tradycją albo ukazywały elementy godne kontynuacji). Precyzował także potencjalne obszary badawcze (historia regionu w okresie międzywojennym, współczesne zjawiska w kulturze regionu, prezentacja warsztatów naukowych badaczy spoza regionu, zajmujących się tematyką regionalną, badania historycznoliterackie i językoznawcze czy problematyka czechosłowacka i niemiecka)[237]. W 1982 roku znacznie powiększono również Radę Redakcyjną „Zarania Śląskiego", skład której obejmował: T. Bujnickiego, J. Chlebowczyka, A. Dygacza, M. Fazana, S. Folfasińskiego, A. Gładysza, Z. Gorczycę, J. Kantykę, J. Kroszela, M. Kubistę (jednocześnie sekretarz pisma), B. Lubosza, A. Melicha, W. Mrozek, K. Musioła, W. Nawrockiego, J. Pietruchę, K. Popiołka (przewodniczącego), K. Szarowskiego, W. Szew-

[233] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/38, k. 1–2, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 12 lipca 1982 roku.

[234] Por. *Społeczeństwo Górnego Śląska, Śląska Cieszyńskiego i Zagłębia Dąbrowskiego w XIX i XX wieku w świetle badań Profesor Marii Wandy Wanatowicz*. Red. M. Fic, L. Krzyżanowski, M. Skrzypek. Katowice 2011, s. 13.

[235] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/86, k. 92, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 19 maja 1982 roku; J. Kozik: *Kronika Śląskiego Instytutu Naukowego za rok 1982…*, s. 198.

[236] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/87, k. 14–16, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 23 czerwca 1982 roku.

[237] Ibidem.

czyka (redaktora naczelnego), W. Zielińskiego, J. Ziembę oraz dokooptowanych: R. Buchałę, L. Cichego, A. Szefera i J. Walczaka[238]. Po niespełna roku pełnienia obowiązków W. Szewczyk ustąpił ze stanowiska redaktora naczelnego periodyku, w lutym 1983 roku funkcję tę objął ponownie M. Fazan (od tej pory przez kilka lat W. Szewczyk i M. Fazan redagowali tytuł wymiennie). Ówczesną formułę pisma Krystyna Heska-Kwaśniewicz określiła mianem „kulturalnego pisma popularnonaukowego, łączącego tematykę regionalną z ogólnopolską", porównując ją do wrocławskiego kwartalnika „Odra"[239].

W kolejnym roku sytuacja wydawnicza nieznacznie się poprawiła. Nakładem ŚIN ukazały się wówczas 23 tytuły, wśród których znajdowało się wiele pozycji deficytowych: m.in. dwa tomy *Bibliografii Śląska*, drugie wydanie *O prawie do bytu małych i młodych narodów: kwestia narodowa i procesy narodowotwórcze we wschodniej Europie Środkowej w dobie kapitalizmu (od schyłku XVIII do początków XX w.)* J. Chlebowczyka czy wszystkie publikacje ciągłe[240]. Wydano też m.in. pracę A. Szefera *Akcja „Tannenberg". Prowokacje hitlerowskie w Gliwicach, Stodołach i Byczynie 31 sierpnia 1939 roku*[241].

W roku 1982, w dość niefortunnym momencie, upływało ćwierć wieku istnienia ŚIN. Z tego powodu władze Instytutu zdecydowały się na zorganizowanie uroczystości 25-lecia „wznowienia Instytutu" (takiego określenia użyto w sprawozdaniu z działalności Rady Naukowej za lata 1981–1984). Przewodniczącym komisji obchodów jubileuszu ŚIN został R. Buchała, w trakcie przygotowań sporządzono listę gości mających uczestniczyć w obchodach (zamierzeniem organizatorów było, by stali się oni jednocześnie autorami komunikatów „o stanie badań o Śląsku, które Instytut zamierza opublikować w zwartym tomie na 50-lecie swego istnienia, tj. w roku 1984"). Podjęto także decyzję o przeprowadzeniu medialnej akcji „promocyjno-informacyjnej" na temat ŚIN[242]. Uroczysta sesja z udziałem zaproszonych gości odbyła się 25 października 1982 roku w siedzibie ŚIN. Władze wojewódzkie i partyjne reprezentowali m.in.: sekretarze KW PZPR w Katowicach W. Nawrocki i S. Janasz, sekretarz KW PZPR w Częstochowie S. Górniak, wicewojewoda katowicki J. Piszczek, członek Prezydium WRN w Katowicach S. Łabota. Pracowników nauki reprezentował m.in. członek Prezydium PAN w Katowi-

[238] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/38, k. 53, Rada Redakcyjna „Zarania Śląskiego".

[239] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/88, k. 5, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 30 marca 1983 roku; K. Heska-Kwaśniewicz: *Przemiany programowe „Zarania Śląskiego" 1907–1987.* „Zaranie Śląskie" 1989, z. 1, s. 39–40.

[240] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 89, Protokół spotkania pracowników naukowych oraz pracowników Działu Wydawniczego Śląskiego Instytutu Naukowego z Dyrekcją w dniu 27 stycznia 1984 roku. Por. A. Gojniczek: *Bibliografia prac Józefa Chlebowczyka*. W: *Józef Chlebowczyk – badacz procesów narodowotwórczych w Europie XIX i XX wieku*. Red. M.W. Wanatowicz. Katowice 2007, s. 42.

[241] Por. IPN Ka, sygn. 698/100, A. Szefer: *Akcja „Tannenberg". Prowokacje hitlerowskie w Gliwicach, Stodołach i Byczynie 31 sierpnia 1939 roku*.

[242] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/38, k. 8–9, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 14 czerwca 1982 roku.

cach T. Zagajewski, rektor Akademii Ekonomicznej w Katowicach (jednocześnie wiceprzewodniczący Rady Naukowej ŚIN) J. Rokita oraz dyrektor IŚ w Opolu J. Kroszel. Na spotkaniu obecni byli także goście spoza granic PRL, wśród nich m.in. reprezentujący IŚ w Opawie A. Grobelný. O znaczeniu Instytutu dla władz wojewódzkich świadczyć miały zarówno słowa (przemówienie J. Piszczka), jak i gesty (liczna grupa pracowników: S. Żmuda, L. Cichy, H. Kosik, W. Jasieński, K. Królikowski, C. Sputek-Wróblewska, I. Sroka, J. Walczak, H. Korzusznik, A. Linert, T. Sobczyk, M.G. Gerlich, L. Gruszczyński, otrzymała odznaczenia państwowe, R. Buchale, A. Stępniakowi, P. Radzikowskiemu i Z. Łempińskiemu zaś wręczono odznaki „Zasłużonemu dla rozwoju województwa katowickiego")[243].

Z wystąpień prelegentów dwa miały szczególne znaczenie (mimo ich okolicznościowej formy). Pierwsze wygłosił Z. Gorczyca, przedstawiając zamierzenia Instytutu i oceniając jego aktualną kondycję. Wskazał, że po 1968 roku ŚIN przestał być jedyną regionalną placówką naukowo-badawczą, z tego zaś, w opinii Z. Gorczycy, wynikała potrzeba modyfikacji jego funkcjonowania. Dodatkowym powodem zmian były oczywiście także nowe realia, w których „nastąpiła weryfikacja wcześniejszych ocen społeczno-politycznych", a przed nauką stanęły nowe zadania, wyznaczone m.in. w uchwałach IX Zjazdu PZPR (łączenia w badaniach funkcji teoretyczno-poznawczych z użytecznymi dla społeczeństwa, niosącymi z sobą „misję kulturotwórczą, edukacyjną i opiniotwórczą"). Mówiąc o koniecznych badaniach, Z. Gorczyca wyjaśniał, że istnieje potrzeba ukazania racjonalnych, a nie wyidealizowanych postaw społeczeństwa, wskazując jednocześnie na trudności badawcze (ucieczkę ludzi od zbiorowości, koncentrowanie własnych aspiracji życiowych na sprawach zawodowych i życiu rodzinnym). Interpretując cele ŚIN, stwierdzał, że winien on koncentrować się na sprawach regionalnych, „stojąc na stanowisku, że niepartykularnie pojęty regionalizm wzbogaca uniwersalny nurt nauki, który z doświadczeń i badań regionalnych czerpie materiały źródłowe do uogólnień i opracowań syntetycznych". Precyzując zamierzenia badawcze, Z. Gorczyca wskazywał na wszelkie sfery rozważań na temat regionu: jego dzieje, dokonujące się w nim przemiany polityczne, społeczne i kulturowe. Uzasadniał to następująco: „W odkrywaniu tych dziejów i ich popularyzowaniu ważne będą i zrywy powstańcze, i twórczość ludowa, i lewicowe tradycje ruchu robotniczego, a także tysiące przykładów stanowiących o materialnych i duchowych wartościach regionu. Bo w historycznej edukacji społeczeństwa istotne jest jak najszersze popularyzowanie tradycji historycznych, politycznych i kulturowych, odpowiednio jednak zhierarchizowanych pod względem wychowawczym. By je jednak wybrać, należy najpierw przebadać"[244].

Wskazując kierunek działania placówki, postulował konieczność odpowiedniego ukierunkowania badań przez naukowy instytut regionalny na tematy „społeczne najbardziej przydatne, umożliwiające wykorzystywanie wyników

[243] *25-lecie reaktywowania*…, s. 3–5; J. Kozik: *Kronika Śląskiego Instytutu Naukowego za rok 1982*…, s. 202.

[244] Z. Gorczyca: *Zamierzenia Śląskiego Instytutu Naukowego*…, s. 30–32.

do określania i wskazywania ośrodkom decyzyjnym optymalnych rozwiązań", a jednocześnie uruchomienie odpowiednich mechanizmów pozwalających na właściwe spożytkowanie wniosków z badań, ekspertyz, analiz i opinii. Ewolucja tematów badawczych poza przyczynami natury politycznej i personalnej miała jeszcze jedną, prozaiczną – ekonomiczne założenia bilansowania się dochodów i wydatków, które dodatkowo ograniczały dowolność wybieranych tematów.

W drugim z wystąpień wicewojewoda katowicki J. Piszczek odniósł się do roli, jaką ŚIN winien odgrywać w kolejnych latach:

> Złożoność dnia dzisiejszego wymaga od nauki większego udziału w rozwiązywaniu problemów społecznych, ideologicznych i gospodarczych. Tak wiele pozostało do zrobienia w sferze pogłębiania procesów integracyjnych, w sferze kształtowania socjalistycznej świadomości, w tym szczególnie kultury politycznej, dbałości o rzetelny przekaz wiedzy historycznej młodemu pokoleniu. Wspomniałem o historii. W 1984 roku obchodzić będziemy 40-lecie władzy ludowej. W świetle totalnej krytyki okresu Polski Ludowej, jaka wystąpiła pod koniec roku 1980 i w 1981 roku, czy nie warto podjąć rzetelnej oceny dorobku 40-lecia w naszym województwie? Nie będą to tylko osiągnięcia, laurki, ale myślę, że i analiza tych zjawisk, które przeszkodziły w harmonijnym rozwoju.
>
> Inny temat, wymagający rady naukowców, to problem młodego pokolenia. Jak spożytkować jego aspiracje, zapał i potencjał twórczy dla dalszego umacniania socjalistycznego państwa? […] Wnikliwszego potraktowania przez naukę wymagają demokratyczne formy rządzenia krajem. Do problemu tego władze polityczne i państwowe przywiązują dużą wagę. […] Śląski Instytut Naukowy będzie miał tu szczególne zadania poprzez fakt tworzenia aktualnie Ośrodka Badania Opinii Społecznej. Wiążemy duże nadzieje z działalnością tego Ośrodka[245].

Oprócz okolicznościowej sesji jubileuszowej w 1982 roku ŚIN zorganizował dwie kolejne: z okazji 60-lecia połączenia części Górnego Śląska z Polską (w czerwcu 1982 roku, referentami byli K. Popiołek, W. Zieliński, J. Walczak, M. Śmiałek) oraz w 100-lecie polskiego ruchu robotniczego (w październiku 1982 roku, prelegentami z ramienia ŚIN byli: J. Kantyka, S. Michalkiewicz, J. Walczak, wśród zaproszonych gości pojawił się Dan Gawrecki z IŚ w Opawie). Podobny rocznicowy charakter miało zorganizowane w lutym 1983 roku uroczyste posiedzenie Rady Naukowej ŚIN, poświęcone 25. rocznicy utworzenia Instytutu oraz 80. rocznicy urodzin K. Popiołka, który pełnił jeszcze wówczas obowiązki przewodniczącego Rady[246].

Pracownicy Instytutu uczestniczyli ponadto w 15 konferencjach organizowanych przez inne ośrodki. Od 1982 roku ŚIN ponownie podjął współpracę naukową

[245] J. Piszczek: *Rola Śląskiego Instytutu Naukowego w regionie*. W: *25-lecie reaktywowania…*, s. 44.

[246] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/89, k. 113, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego z 25 czerwca 1984 roku.

z innymi placówkami PRL, przede wszystkim z uczelniami wyższymi Katowic: Uniwersytetem Śląskim, Akademią Ekonomiczną w Katowicach, Instytutem Kształtowania Środowiska, IŚ w Opolu. Pracownicy Instytutu znaleźli się ponadto w radach naukowych IŚ w Opolu i Polskiego Instytutu Stosunków Międzynarodowych w Warszawie[247]. Po okresie zawieszenia powoli odradzały się także kontakty międzynarodowe. Pierwsze spotkanie na szczeblu międzynarodowym odbyło się w styczniu 1983 roku, kiedy to w ŚIN gościła delegacja naukowców z Jugosławii. Od 1984 roku kontynuowano wymianę naukową: w latach 1983–1984 siedmiu pracowników skorzystało ze stażów w Opawie i Ostrawie, a dwie osoby przebywały w RFN (wykorzystując stypendia Fundacji Friedricha Eberta)[248]. Możliwości kontaktów zagranicznych miało także stworzyć nawiązanie współpracy z ośrodkami naukowymi NRD (w Halle i Lipsku), tej jednak nie udało się odnowić[249].

Zniesienie stanu wojennego w lipcu 1983 roku zastało ŚIN w stadium kolejnej już przebudowy. Z kilkuletniego okresu „przerwanej drogi do niepodległości" wyszedł on jednak znacznie zmieniony (zwłaszcza kadrowo), a realia, przed którymi stanął, nie wróżyły mu łatwej przyszłości. Po kilku latach okres ten reprezentanci partyjnych struktur wspominali następująco:

> Nie wdając się w szczegółową analizę tych zjawisk, przyjąć można, iż brak stabilnej i zasadnej formuły był przyczyną stopniowego upadku prestiżu ŚIN, a konsekwencją doraźnego w znacznym stopniu charakteru polityki kadrowej była duża aktywność w latach 1980–1982 nurtów skrajnie opozycyjnych wobec władzy – zarówno związkowego pod szyldem Solidarności, któremu przewodzili pracownicy zwracający legitymacje partyjne, jak też partyjnego, któremu z kolei przewodzili pracownicy tworzący w strukturach PZPR Katowickie Forum Partyjne i broniący między innymi centralistycznej formuły rządzenia. W odpowiedzi władze wojewódzkie, jako organ nadzorujący, podjęły ostre kroki przeciwdziałania. Rzutowały one przejściowo wysoce ujemnie na działalność Instytutu […]. Narzucone w 1982 roku administracyjne formy kierowania placówką z założenia naukową, wymierzone także w zwolenników i propagatorów form centralistycznych, okazały się – analogicznie jak wprowadzenie stanu wojennego – przejściowo niezbędne[250].

[247] SŚIN 82, s. 28–29; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/88, k. 6, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 30 marca 1983 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 93, Protokół spotkania pracowników naukowych oraz pracowników Działu Wydawniczego Śląskiego Instytutu Naukowego z Dyrekcją w dniu 27 stycznia 1984 roku.

[248] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 84, Protokół spotkania pracowników naukowych oraz pracowników Działu Wydawniczego Śląskiego Instytutu Naukowego z Dyrekcją w dniu 27 stycznia 1984 roku.

[249] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 93, Protokół spotkania pracowników naukowych oraz pracowników Działu Wydawniczego Śląskiego Instytutu Naukowego z Dyrekcją w dniu 27 stycznia 1984 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 25, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 26 listopada 1984 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 9–10, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 17 grudnia 1984 roku.

[250] AP Kat., ŚIN, sygn. 6/50, k. 38, Ocena kondycji POP PZPR przy Śląskim Instytucie Naukowym (z 20 marca 1989 r.).

ŚIN po zakończeniu stanu wojennego znajdował się w zupełnie innym położeniu niż jeszcze dwa lata wcześniej. Z jednej strony rozegrała się w nim jedna z najostrzejszych w województwie walk politycznych, której ceną dla wielu zatrudnionych w placówce naukowców było załamanie ich karier naukowych. W efekcie znaczna część pracowników opuściła ŚIN – jedni zdecydowali się na wejście do polityki czy działalność związkową, inni szukali swego miejsca w kolejnych placówkach naukowych, jeszcze inni rezygnowali z kariery naukowej na rzecz różnych podmiotów gospodarczych.

Z grona osób, które zdecydowały się (i otrzymały akceptację dla swej decyzji) kontynuować działalność badawczą w ŚIN, część zmuszona została pójść na karkołomne i daleko idące kompromisy naukowe[251]. Było to dla nich szczególnie dotkliwe, ponieważ przełom lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku przyniósł wyraźną zmianę sposobu prowadzenia badań naukowych w humanistyce, a szczególnie w dziedzinie historii. Nastąpiło upowszechnienie dostępu do literatury zachodniej, do dyspozycji historyków oddano niedostępne dotąd materiały źródłowe, większy niż do tej pory był również dostęp do tzw. *tamizdatu* i *samizdatu* (publikacji emigracyjnych oraz ukazujących się w tzw. drugim obiegu). Podejmowano środowiskowe, otwarte dyskusje. Wreszcie badaniami naukowymi zajęło się także nowe pokolenie pracowników naukowych, urodzonych już w latach pięćdziesiątych XX wieku i wchodzących w dorosłe życie w zupełnie odmiennych realiach niż ich starsi koledzy. Biorąc pod uwagę te okoliczności, przeprowadzoną w instytucie „czystkę" uznać trzeba za kuriozalną, ponieważ wokół, mimo wprowadzenia stanu wojennego i związanych z tym działań, nie było już miejsca na uprawianie „ideologicznej" i „dworskiej" nauki.

Początek lat osiemdziesiątych XX wieku był bez wątpienia czasem, kiedy zarówno specjaliści, jak i szeroko rozumiana opinia społeczna wyraźnie odróżniali działalność o charakterze propagandowym od prac *stricte* naukowych. Ta perspektywa także częściowo tłumaczy nadchodzący upadek ŚIN. Można ocenić, że ostatecznie weryfikacja kadrowa 1982 roku była ciosem dla Instytutu, który w konsekwencji malejącego pod koniec lat siedemdziesiątych znaczenia i drenażu znacznej liczby pracowników i tak nie stanowił liczącego się potencjału. Nowe kierownictwo ŚIN z okresu stanu wojennego należy uznać przy tym za winne zgody na ponowne uczynienie z Instytutu „tuby propagandowej" katowickiej KW PZPR i podejmowane w ostatnich latach istnienia PRL próby „wejścia w tory z lat siedemdziesiątych", co nie miało już wówczas racji bytu.

[251] W kwietniu 1983 roku podczas obrad Plenum KW PZPR w Katowicach W. Nawrocki wskazywał zresztą, że środowisko naukowe województwa należy zaktywizować partyjnie i „uodpornić na działalność wroga klasowego". Por. Z. Woźniczka: *Historia Uniwersytetu Śląskiego do 1983…*, s. 135.

Znak sprawy: 468/DK/90

ŚLĄSKI INSTYTUT NAUKOWY
im. Jacka Koraszewskiego
W KATOWICACH

SIN

ul. Graniczna 32, 40-956 Katowice
Skrytka pocztowa 530, tel. 57-10-91
Konto: NBP VII O. Katowice 27078-3056

1

Katowice, dnia 15 kwietnia 1991 r.

Rozdział 7

Śląski Instytut Naukowy w schyłkowym okresie realnego socjalizmu i w warunkach transformacji systemowej

7.1. W okresie „totalnej stabilizacji" (lata 1983-1989)

7.2. W realiach III Rzeczypospolitej (lata 1989-1992)

Przewodniczący
Tymczasowej Rady Naukowej
ŚIN
Prof.dr hab.Andrzej Brożek

Dyrektor
Wojciech Świątkiewicz
Doc.dr hab.Wojciech Świątkiewicz

dus 675/86 5000 szt.

7.1. W okresie „totalnej stabilizacji" (lata 1983–1989)

Zniesienie 22 lipca 1983 roku stanu wojennego niewiele zmieniło w rzeczywistości społeczno-politycznej lat osiemdziesiątych XX wieku. Panujący w PRL system wchodził w schyłkową fazę w realiach pogłębiającego się marazmu i kryzysu. Władze partyjno-państwowe zdołały znacznie osłabić opozycję polityczną, nie były już jednak w stanie zyskać zaufania społecznego i uzdrowić pogarszającej się sytuacji gospodarczej kraju. Dotyczyło to właściwie wszystkich dziedzin życia (także świata nauki i kultury), powodując stan „swoistej stagnacji i zawieszenia"[1].

Sytuacja ŚIN po zakończeniu stanu wojennego względnie się ustabilizowała, stała się jednak znacznie mniej korzystna niż w poprzednich dwóch dekadach. Trudne zadania piętrzyły się przed dyrekcją Instytutu, w składzie której kolejne istotne zmiany dokonały się na początku 1985 roku. Po ponadtrzyletnim okresie pełnienia obowiązków sekretarza naukowego Instytutu ze stanowiska ustąpił Andrzej Szefer, a jego miejsce zajął od 1 stycznia Tomasz Falęcki. A. Szefer pozostał jednak pracownikiem Instytutu, zastąpił na stanowisku kierownika Zakładu Badań Historycznych Jana Walczaka[2]. Od tego samego roku obowiązki księgowej wypełniała Stefania Pakuła, zastąpiona w połowie 1986 roku przez Marię Błach[3]. Również

---

[1] Por.: J. Miziołek: *Uniwersytet Warszawski – dzieje i tradycja*. Warszawa 2005, s. 232; M. Fic: *Uniwersytet Śląski od zakończenia stanu wojennego (w latach 1983–2007)*. W: *„Mądrość zbudowała sobie dom…". Uniwersytet Śląski 1968–2008. Dzieje, dokumentacja, źródła*. Red. A. Barciak. Katowice 2008, s. 138–139; A. Herzig, K. Ruchniewicz, M. Ruchniewicz: *Śląsk i jego dzieje*. Wrocław 2012, s. 277; P. Pregiel, T. Przerwa: *Dzieje Śląska*. Wrocław 2005, s. 191.

[2] Archiwum Państwowe w Katowicach (dalej: AP Kat.), zespół: Śląski Instytut Naukowy im. J. Koraszewskiego w Katowicach (dalej: ŚIN), sygn. 1/28, k. 5, Dyrekcja ŚIN w latach 1957–1982 (skład osobowy); AP Kat., ŚIN, sygn. 1/40, k. 182, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 14 stycznia 1985; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/228, k. 130, Pismo dyrektora ŚIN Z. Gorczycy do A. Szefera z 2 stycznia 1985 r.; I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach – zamknięta karta (1957–1992)*. W: *Instytut Śląski 1934–1994*. Red. K. Heffner. Opole 1994, s. 80. Ciekawie brzmi przy tym powód rezygnacji J. Walczaka z funkcji kierownika Zakładu Badań Historycznych. W piśmie do dyrektora Instytutu podał, że czyni to „z powodu braku reakcji Dyrekcji ŚIN na nierzetelną informację »Dziennika Zachodniego« (nr 290 z 8–9 XII br., s. 1–2) z uroczystości jubileuszowych w 50-lecie Instytutu, która moim zdaniem jest krzywdząca dla aktualnych pracowników naszej placówki". AP Kat., ŚIN, sygn. 9/250, k. 123, Pismo Jana Walczaka do dyrektora ŚIN Z. Gorczycy z 17 grudnia 1984 r.

[3] *Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za 1985 rok* (dalej: SŚIN 85). Katowice 1986, s. 51; *Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za rok 1986* (dalej: SŚIN 86). Katowice 1987, s. 60.

w 1985 roku rozpoczęła swoją pracę Rada Naukowa ŚIN kolejnej kadencji[4]. Przygotowując propozycję jej składu personalnego, Kolegium ŚIN zwracało uwagę na fakt, „by byli to ludzie, którzy w granicach realnych możliwości mogą Instytutowi pomóc", a także „życzliwie ustosunkowani do Instytutu"[5]. Wybrany z zachowaniem tych zasad skład nowej Rady Naukowej objął grupę aż 41 osób (tabela 14).

Tabela 14. Skład Rady Naukowej ŚIN w 1985 roku

Lp.	Imię i nazwisko	Reprezentowana placówka	Funkcja
1	2	3	4
1.	Alojzy Melich	Akademia Ekonomiczna w Katowicach	przewodniczący
2.	Rudolf Buchała	ŚIN	zastępca przewodniczącego
3.	Jerzy Rokita	Akademia Ekonomiczna w Katowicach	zastępca przewodniczącego
4.	Stanisław Barczyk	KW PZPR w Katowicach	członek
5.	Józef Chlebowczyk	Uniwersytet Śląski	członek
6.	Leszek Cichy	ŚIN	członek
7.	Karol Fiedor	Uniwersytet im. B. Bieruta we Wrocławiu	członek
8.	Lucyna Frąckiewicz	Akademia Ekonomiczna w Katowicach	członek
9.	Zygmunt Folta	ŚIN	członek
10.	Marian G. Gerlich	ŚIN	członek
11.	Antoni Gładysz	Uniwersytet Śląski	członek
12.	Zdzisław Gorczyca	ŚIN	członek
13.	Jan Kantyka	Uniwersytet Śląski	członek
14.	Andrzej Klasik	Akademia Ekonomiczna w Katowicach	członek
15.	Janusz Kroszel	Instytut Śląski w Opolu	członek
16.	Antoni Kukliński	Uniwersytet Warszawski	członek
17.	Mieczysław Luciak	Śląska Akademia Medyczna	członek
18.	Joachim Liszka	Akademia Ekonomiczna w Katowicach	członek
19.	Stanisław Michalkiewicz	Uniwersytet Śląski	członek
20.	Wanda Mrozek	emerytowany pracownik Uniwersytetu Śląskiego	członek
21.	Witold Nawrocki	Instytut Badań Literackich	członek
22.	Marian Orzechowski	Ministerstwo Spraw Zagranicznych PRL	członek

[4] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/90, k. 4, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 1 marca 1985 roku.

[5] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 49, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 21 maja 1984 roku.

cd. tab. 14

1	2	3	4
23.	Józef Piszczek	Urząd Wojewódzki w Katowicach	członek
24.	Karol Podgórski	Uniwersytet Śląski	członek
25.	Jerzy Pietrucha	ŚIN	członek
26.	Jan Przewłocki	Uniwersytet Śląski	członek
27.	Tadeusz Pyka	ŚIN	członek
28.	Antoni Rajkiewicz	Uniwersytet Warszawski	członek
29.	Henryk Rola	ŚIN	członek
30.	Adam Szczurowski	WRN w Katowicach – przewodniczący	członek
31.	Dorota Simonides	Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Opolu	członek
32.	Karol Sobczak	Uniwersytet Warszawski	członek
33.	Mieczysław Stańczyk	Politechnika Częstochowska	członek
34.	Andrzej Szefer	ŚIN	członek
35.	Wilhelm Szewczyk	–	członek
36.	Mieczysław Tomala	Polski Instytut Spraw Międzynarodowych w Warszawie	członek
37.	Jan Walczak	ŚIN	członek
38.	Wsiewołod Wołczew	ŚIN	członek
39.	Jacek Wódz	Uniwersytet Śląski	członek
40.	Władysław Zieliński	Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich – Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie	członek
41.	Stefan Żmuda	ŚIN	członek

Źródło: PAN Archiwum w Warszawie, oddział w Katowicach, spuścizna J. Chlebowczyka, b.p., Pismo wojewody katowickiego Romana Paszkowskiego do J. Chlebowczyka z 18 września 1984 roku; SŚIN 85, s. 53–54.

W trakcie trwania kadencji skład ten ulegał zmianie (m.in. z powodu śmierci Józefa Chlebowczyka i Stanisława Michalkiewicza). Podkreślić trzeba, że większość członków Rady stanowili byli i obecni pracownicy Instytutu, co mogło przełożyć się na realną współpracę i rzeczywisty udział Rady w koordynowaniu działań ŚIN. Nie zabrakło także prominentnych postaci: sekretarza KW PZPR w Katowicach, wicewojewody katowickiego czy wreszcie ministra spraw zagranicznych PRL.

Mimo podejmowanych starań coraz mniej zadowalająco wyglądała sytuacja kadrowa Instytutu. W 1983 roku do innego miejsca pracy przeszło 14 osób, co oznaczało zmniejszenie liczby zatrudnionych o ponad 20%[6]. Według stanu z 31 grudnia 1983 roku ŚIN zatrudniał 80 pełnoetatowych pracowników, z któ-

[6] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 84, Protokół spotkania pracowników naukowych oraz pracowników Działu Wydawniczego Śląskiego Instytutu Naukowego z Dyrekcją w dniu 27 stycznia 1984 roku.

rych 46 to pracownicy naukowo-badawczy, a wśród nich: 8 samodzielnych, 23 adiunktów, 15 starszych asystentów i asystentów. Z grupy tej tylko 6 osób miało stopień naukowy doktora habilitowanego, a 25 legitymowało się doktoratem. Zdawano sobie sprawę z własnego potencjału (a w zasadzie coraz bardziej – z jego braku) – w jednym z dokumentów z początku 1984 roku znalazły się słowa: „Kadra naukowa w Instytucie – to w znacznej części pracownicy młodzi, o niewielkim stażu naukowym. 19 osób, tj. 40% pracowników naukowo-badawczych, ma staż pracy w Instytucie mniejszy niż 2 lata. W liczbie tej 7 osób (co stanowi 15% ogółu pracowników naukowo-badawczych) to absolwenci wyższych uczelni, którzy podjęli pierwszą pracę zawodową"[7]. W kolejnych latach następował dalszy spadek zatrudnienia: w marcu 1985 roku liczba wszystkich zatrudnionych wynosiła już tylko 75, z czego naukowo pracowała zaledwie 41-osobowa grupa (w której 40% pracowników legitymowało się stażem pracy w ŚIN większym niż 10 lat)[8]. Taka tendencja powodowała z jednej strony, że Instytut coraz trudniej radził sobie z wypełnianiem zadań placówki naukowo-badawczej, w coraz mniejszym stopniu stanowiąc „zaplecze intelektualno-analityczne" KW PZPR w Katowicach i Urzędu Wojewódzkiego[9]. Z drugiej jednak strony bywał przystanią dla byłych prominentnych polityków. Przykładowo od 1 listopada 1983 roku pracę w nim rozpoczął Tadeusz Pyka, były minister i wicepremier wywodzący się z ekipy Edwarda Gierka.

Wobec wyraźnego kryzysu Instytutowi potrzebny był ważny impuls, który pozwoliłby mu ponownie zaistnieć w świadomości społecznej. Dlatego na początku lat osiemdziesiątych XX wieku (formalnie od 15 grudnia 1982 roku) z dużym zaangażowaniem zainicjowano prace nad *Encyklopedią Górnośląską* (projekt funkcjonował także pod nazwami „Zarys encyklopedyczny regionu" albo „Encyklopedia Śląska"[10]). Zamysł (mający dzięki pomocy wojewody katowickiego i stosownej uchwale WRN w Katowicach z 23 marca 1984 roku zabezpieczenie środków) uznano za dobry sposób spożytkowania dotychczasowych prac w ŚIN i pretekst do integracji badaczy śląskiej problematyki, zgromadzone materiały miały być „bogatym i pełnym bankiem informacji o regionie". Wstępne założenia *Encyklopedii Górnośląskiej* skonsultowano z badaczami Uniwersytetu Śląskiego

[7] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 85, Protokół spotkania pracowników naukowych oraz pracowników Działu Wydawniczego Śląskiego Instytutu Naukowego z Dyrekcją w dniu 27 stycznia 1984 roku.

[8] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/90, k. 7, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 1 marca 1985 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/89, k. 16, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego z 16 marca 1984 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 111, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego z 9 stycznia 1984 roku.

[9] Por. A. Grajewski: *W nurcie wielkiej rzeki. Wspomnienia o czasie i ludziach z okresu 1980–1981.* W: *Uwiodła mnie Solidarność. Między mitem a rzeczywistością*. Red. M. Kempski, G. Podżorny. Katowice 2010, s. 30.

[10] Nazwę „Encyklopedia Górnośląska" jako roboczą miał zgłosić Edmund Jan Osmańczyk. Por.: E. Długajczyk: *Co dalej z „Encyklopedią górnośląską"?* „Śląsk" 1997, nr 4, s. 36; A. Melich, Z. Gorczyca: *Dlaczego „Górnośląska"?* „Tak i Nie Śląsk" 1987, nr 5, s. 15–19.

jeszcze w 1982 roku, od 1983 rozpoczęto ustalanie i opiniowanie programu hasłowego dzieła[11].

Wspominając tamte realia, Edward Długajczyk pisał:

> W 1982 roku Instytut Śląski w Opolu wydał „Encyklopedię powstań śląskich"[12]. Cieszyła się nadzwyczajnym powodzeniem. Pamiętam kolejki przed księgarniami. Wydaje się, że katowickie środowisko naukowe pozazdrościło sukcesu kolegom z Opola. Głośno się o tym nie mówiło, ale w grudniu tegoż roku w Śląskim Instytucie Naukowym w Katowicach w szerszym gronie zastanawiano się nad podobnym przedsięwzięciem. Podobnym, ale jak na katowickie ambicje przystało – większym i wspanialszym. Szło o wielotematyczną encyklopedię typu regionalnego. Przed wojną myślał o takiej ksiądz Emil Szramek[13].

W 1983 roku opracowano założenia (m.in. „prostowanie mylnych osądów społeczeństwa o problemach Śląska, o ludziach tej ziemi", prezentowanie „polskości ziemi śląskiej", przy jednoczesnym „odporze propagandzie rewizjonistycznej", „zapełnienie białych plam wiedzy o Śląsku" oraz oparcie się na „wyeksponowaniu zagadnień współczesnych na silnej podbudowie historycznej")[14] i podstawowe instrukcje encyklopedii, w kolejnych latach m.in. instrukcję dla opracowujących hasła oraz ich wykaz. Korzystną atmosferę dla tworzenia publikacji wspominał E. Długajczyk:

> W 1984 roku Instytut katowicki obchodził 50-lecie swojego istnienia (z przerwami). Encyklopedia doskonale nadawała się na pomnikowe dzieło. Zamysłem udało się zainteresować władze wojewódzkie. Uchwałą z 23 marca 1984 roku Wojewódzka Rada Narodowa w Katowicach zobowiązała się objąć patronat „nad tym doniosłym wydawnictwem z wszystkimi tego konsekwencjami". Owe „konsekwencje" zapewniły Śląskiemu Instytutowi Naukowemu odpowiednie finanse z budżetu wojewódzkiego

---

[11] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/26, k. 10–11, Aktualny potencjał naukowo-badawczy ŚIN oraz szanse jego wykorzystania dla regionu i kraju; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 110, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego z 9 stycznia 1984 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 89, Protokół spotkania pracowników naukowych oraz pracowników Działu Wydawniczego Śląskiego Instytutu Naukowego z Dyrekcją w dniu 27 stycznia 1984 roku; *Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za 1980 rok* (dalej: SŚIN 80). Katowice 1983, s. 11; Z. Gorczyca: *Zamierzenia Śląskiego Instytutu Naukowego*. W: *25-lecie reaktywowania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach*. Katowice 1988, s. 39–40; *Synteza wiedzy o Śląsku. Rozmowa z prof. dr. hab. A. Melichem – kierownikiem Oddziału PAN w Katowicach, profesorem Akademii Ekonomicznej w Katowicach oraz redaktorem naczelnym „Encyklopedii Śląska"*. „Poglądy" 1983, nr 8.

[12] Por. *Encyklopedia powstań śląskich*. Red. F. Hawranek et al. Opole 1982.

[13] E. Długajczyk: *Co dalej z „Encyklopedią górnośląską"*…, s. 36.

[14] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/88, k. 14, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 30 marca 1983 roku; M. Lubszczyk: *Kalendarium z życia i osiągnięć Profesora Alojzego Melicha*. W: *Prof. zw. dr hab. Alojzy Melich. Działalność naukowa i społeczna*. Oprac. ks. R. Brom, J. Malicki, J. Śliwiok. Katowice 2007, s. 13.

i udzieliły „niezbędnej pomocy w pracach nad publikacją". W domyśle: chodziło o „zabezpieczenie" niezbędnej ilości reglamentowanego wówczas papieru i polecenie Katowickim Zakładom Graficznym wygospodarowania „mocy produkcyjnych"[15].

Planowaną publikację przygotowywano z podziałem tematycznym na zespoły problemowe, działy (ostatecznie zaplanowano 10)[16] i poddziały, prace merytoryczne planowano zakończyć do końca 1986 roku, ostatecznie jednak znacznie się przedłużyły. Na początku 1986 roku dyrektor ŚIN informował o opracowaniu „ostatecznych wersji programów działowych" i finalizacji prac nad „kompleksowym programem hasłowym w ujęciu alfabetycznym"[17], ale jeszcze w czerwcu 1988 roku pojawiały się kolejne propozycje haseł encyklopedycznych. Redaktorem-koordynatorem został Jan Kita, redaktorem naczelnym przedsięwzięcia – Alojzy Melich (choć pierwotnie planowano w tej roli J. Szczepańskiego), skład Kolegium dopełnili zaś: Z. Gorczyca, Z. Folta i A. Szefer (jako sekretarz naukowy)[18]. 22 marca 1984 roku zainaugurowała swoją działalność 67-osobowa Rada Naukowa *Encyklopedii Górnośląskiej* (jej pierwszym przewodniczącym został J. Szczepański, wiceprzewodniczącymi – Władysław Lubaś i Wanda Mrozek), której kadencja wygasnąć miała wraz z ukazaniem się dzieła drukiem[19]. Przeciągające się prace nad publikacją doprowadziły do zmiany redaktora naczelnego. Ponieważ od 1 października 1989 roku A. Melich zrezygnował z pracy w ŚIN (będąc już w wieku emerytalnym), na stanowisku redaktora (po konsultacjach z wojewodą) zastąpił go A. Szefer (A. Melich zgodził się pełnić funkcję generalnego konsultan-

[15] E. Długajczyk: *Co dalej z „Encyklopedią górnośląską"*…, s. 36.

[16] Utworzono dziesięć działów (zespołów) problemowych, obsadzając ich kierownictwo specjalistami z danych dyscyplin: 1. Środowisko geograficzne, ochrona środowiska (Józef Szaflarski); 2. Ludność, zatrudnienie, osadnictwo (Andrzej Stasiak); Życie gospodarcze (Józef Popkiewicz); 4. Historia i życie społeczno-polityczne (Stanisław Michalkiewicz); 5. Kultura, sztuka, oświata (Dorota Simonides); 6. Poziom życia (Leszek Borcz); 7. Zabytki, architektura (Tadeusz Teodorowicz-Todorowski); 8. Technika, postęp techniczny, nauka (Tadeusz Zagajewski); 9. Administracja i zarządzanie (Karol Sobczak); 10. Biogramy (Irena Hormola-Dzikowska). Taki był stan wyjściowy. Potem się trochę pozmieniało, także w zakresie obsady personalnej (np. redakcję działu kultury powierzono W. Szewczykowi), ale trzon pozostał stały. Por.: E. Długajczyk: *Co dalej z „Encyklopedią górnośląską"*…, s. 36; A. Melich: *Wspominając Wilusia*… W: *Wilhelm Szewczyk. Pisarz, publicysta, niemcoznawca. Materiały* posesyjne. Oprac. J. Śliwiok. Katowice 2002, s. 73; *Synteza wiedzy o Śląsku*…; *Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego za 1987 rok* (dalej: SŚIN 87). Katowice 1988, s. 9.

[17] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/91, k. 15, Posiedzenie Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego z 28 lutego 1986 roku.

[18] Por.: AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1335 (cała teczka zawiera materiał dotyczący zawartości „Encyklopedii Górnośląskiej"); AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 89, Protokół spotkania pracowników naukowych oraz pracowników Działu Wydawniczego Śląskiego Instytutu Naukowego z Dyrekcją w dniu 27 stycznia 1984 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 37–39, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 9 lipca 1984 roku.

[19] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/89, k. 15, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego z 16 marca 1984 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 37, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 9 lipca 1984 roku; E. Długajczyk: *Co dalej z „Encyklopedią górnośląską"*…, s. 36. Por.: PAN Archiwum w Warszawie, oddział w Katowicach, spuścizna J. Chlebowczyka, b.p., Pismo wojewody katowickiego Romana Paszkowskiego do J. Chlebowczyka z 15 stycznia 1984 roku; SŚIN 85, s. 9–10.

ta)[20]. Ostatecznie publikacja nigdy nie została wydana, a o niepowodzeniu inicjatywy zadecydowało wiele czynników, wśród nich m.in. kłopoty ze zbyt szerokim obszarem zainteresowań; z określeniem tzw. haseł problemowych; wydzieleniem i nazwaniem subregionów czy przyporządkowaniem haseł do poszczególnych działów, a także z terminowym pozyskiwaniem opracowywanych haseł[21]. Dodatkowo od samego początku trudności sprawiały nawet tak proste, wydawałoby się, kwestie, jak zasięg terytorialny rozważań oraz nazwa planowanej publikacji[22].

Od początku dekady lat osiemdziesiątych XX wieku, głównie z powodu rosnącej inflacji i wzrastających kosztów działalności (w tym zwłaszcza cen materiałów i usług), pogarszała się sytuacja ekonomiczna Instytutu. Do 1981 roku dotacje „budżetu terenowego" pokrywały ponad 95% kosztów utrzymania placówki[23]. Według prognoz z 1984 roku środki z podstawowej dotacji WRN w Katowicach zabezpieczały już tylko około 65% wydatków, a Instytut był zobowiązany do wypracowania własnego dochodu w kwocie 14 milionów złotych. Władze ŚIN zdawały sobie sprawę z ryzyka z tym związanego (w styczniu 1984 roku Z. Gorczyca stwierdził, że planowane przezeń „dokonanie podwyżki płac jest w zasadzie ryzykiem, gdyż w tej chwili jeszcze nie wiadomo, czy Instytut zdoła wygospodarować środki dochodowe niezbędne do jej pokrycia"). Pomysłem dyrekcji ŚIN na wyjście z kłopotów było zmniejszenie kosztów działalności (przez zminimalizowanie wydatków, ograniczenie działalności wydawniczej czy redukcję zatrudnienia), wypracowywanie własnych dochodów (głównie przez sprzedaż wydawnictw i prac naukowo-badawczych) oraz (po uzyskaniu wsparcia władz wojewódzkich) zdobycie dotacji z dwóch źródeł: od wojewody oraz z Funduszu Rozwoju Kultury[24]. Od 1983 roku coraz większe znaczenie miały tzw. prace zlecone. Uwzględniano trzy kategorie działań: prace „całkowicie zlecone" (stanowiące dodatkowe źródło zarobkowania), prace realizowane po połowie na zlecenie i w ramach etatu i wreszcie prace realizowane całkowicie w ramach etatu (wtedy na określony czas

[20] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1055, k. 29, Pismo dyrektora ŚIN J. Wodza do przewodniczącego WRN w Katowicach Adama Szczurowskiego z 20 listopada 1989 roku.

[21] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/40, k. 127, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 25 marca 1985 roku; Biblioteka Śląska w Katowicach (dalej: B. Śl.), zbiory specjalne, sygn. R 5077 III/6, k. 364, Pismo z-cy dyrektora ŚIN K. Rawickiej do J. Pierzchały z 23 października 1987 r.; B. Śl., zbiory specjalne, sygn. R 1790 III, k. 83, Pismo Jana S. Dworaka do ŚIN z 4 czerwca 1986 r.

[22] E. Długajczyk: *Co dalej z „Encyklopedią górnośląską"*…, s. 36. Por. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach (dalej: IPN Ka), sygn. 308/6, *Encyklopedia Górnośląska. Program hasłowy. Suplement*. Katowice 1986.

[23] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 84, Protokół spotkania pracowników naukowych oraz pracowników Działu Wydawniczego Śląskiego Instytutu Naukowego z Dyrekcją w dniu 27 stycznia 1984 roku.

[24] Otrzymywane ze strony władz wojewódzkich dodatkowe środki kierowane były na dofinansowywanie konkretnych projektów (jako dotacje celowe). Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/89, k. 17–18, 31–32, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego z 16 marca 1984 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 98, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w dniu 23 stycznia 1984; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 84, Protokół spotkania pracowników naukowych oraz pracowników Działu Wydawniczego Śląskiego Instytutu Naukowego z Dyrekcją w dniu 27 stycznia 1984 roku.

wstrzymywano realizowany temat „własny")[25]. Mimo prób podejmowania różnych działań z roku na rok deficyt ŚIN rósł. W styczniu 1985 roku w budżecie Instytutu brakowało 99 milionów złotych. Pomysł na zmniejszenie dziury budżetowej pozostawał w zasadzie niezmienny: dyrekcja Instytutu wystosowała w tej sprawie pisma do władz wojewódzkich oraz ówczesnego wicepremiera rządu PRL i byłego zastępcy przewodniczącego Rady Naukowej ŚIN, Zbigniewa Messnera[26].

Opisując sytuację finansową Instytutu, należy zwrócić uwagę na jeszcze jeden aspekt – niezaspokojenie podstawowych potrzeb egzystencji, często biorące górę nad ambicjami naukowymi. O poziomie życia pracowników (a w konsekwencji pośrednio ich pozycji w środowisku i stanie zaangażowania) mogą świadczyć informacje zachowane w materiałach archiwalnych tego okresu. W połowie grudnia 1984 roku na terenie Instytutu zorganizowano np. „giełdę-sprzedaż towarów", na której można było nabyć „artykuły dziewiarskie oraz wyroby bawełniane", a na posiedzeniu Kolegium ŚIN postulowano, by organizacja związkowa w porozumieniu z dyrekcją Instytutu ustaliły zasady rozdziału tych towarów[27]. W 1985 roku odbywające się w Instytucie giełdy artykułów przemysłowych i spożywczych stały się już niemal stałym elementem działań socjalnych (obejmowały sprzedaż tłuszczów, ryb, owoców cytrusowych i jabłek)[28].

W połowie lat osiemdziesiątych XX wieku obok dobrze znanego utrudnienia w funkcjonowaniu Instytutu (dużej rotacji kadrowej, zwłaszcza odpływu doświadczonych badaczy) coraz wyraźniej dostrzegano drugi: dość wąską specjalizację badawczą pracowników. Prowadzone do 1985 roku prace badawcze oparte były na planach rocznych, powodujących rozdrobnienie badań, a w konsekwencji dużą liczbę tematów badawczych (w 1985 roku realizowano ich 43) i brak powiązań Instytutu z innymi placówkami naukowymi („izolację Instytutu w stosunku do wiodących ośrodków badań naukowych w Polsce")[29]. Sposobem na poprawę drugiego elementu były podjęte próby włączenia ŚIN do prac prowadzonych przez Akademię Nauk Społecznych w Warszawie oraz warszawski Instytut Kształtowania Środowiska[30], realizacja zadań zleconych (m.in. przez urzędy miejskie w Katowicach, Rudzie Śląskiej i Bytomiu oraz Wojewódzki Ośrodek Badań i Dokumen-

[25] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 92, Protokół spotkania pracowników naukowych oraz pracowników Działu Wydawniczego Śląskiego Instytutu Naukowego z Dyrekcją w dniu 27 stycznia 1984 roku.

[26] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/40, k. 183, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 14 stycznia 1985.

[27] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 4–5, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego z 10 grudnia 1984 roku.

[28] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/40, k. 125, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 25 marca 1985 roku.

[29] SŚIN 85, s. 3.

[30] W 1984 roku prace dla Instytutu Kształtowania Środowiska na mocy podpisanej umowy prowadził Zakład Ekonomiki Regionu ŚIN. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 102, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 1 marca 1985 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/90, k. 68, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego z 18 października 1985 roku.

tacji Zabytków)[31]. Coraz rozpaczliwszą sytuację ilustruje np. fakt, że w 1985 roku jeden z pracowników Zakładu Badań Historycznych realizował nienależący do jego kompetencji temat dotyczący rewaloryzacji krajobrazu (z powodu zlecenia pracy przez podmiot zewnętrzny, którą w konsekwencji „należało przyjąć")[32]. Na dodatek zdarzały się przypadki oszustw towarzyszących prowadzeniu prac zleconych (np. w marcu 1984 roku na wniosek Centrum Badania Opinii Społecznej jedną z pracownic zwolniono za nierzetelne przeprowadzenie badań ankietowych, „nie licujące z morale zawodowym pracownika naukowego"), co z pewnością nie pomagało Instytutowi[33].

Dodatkowym kłopotem okazała się działalność wydawnicza, na której efekty pierwotnie tak bardzo liczono. Tym bardziej, że nadzieję na wzrost sprzedaży instytutowych publikacji przyniósł udział ŚIN w Międzynarodowych Targach Książki w Warszawie (23–28 maja 1984 roku). Prezentacja w ich trakcie oferty wydawniczej poskutkowała zamówieniami z terenów, gdzie do tej pory publikacje ŚIN były praktycznie niedostępne (m.in. z Rzeszowa, Wrocławia czy Zielonej Góry)[34]. W czerwcu 1984 roku Biuro WRN w Katowicach przedstawiło ŚIN propozycję wznowienia wydawania zawieszonego z powodu trudności poligraficznych „Biuletynu WRN w Katowicach" (koszty jego publikacji miał ponieść Urząd Wojewódzki w Katowicach). Idea wydawała się z perspektywy ŚIN ciekawa z kilku powodów: przede wszystkim finansowego, ale także dlatego, że była to szansa na ukazanie możliwości Instytutu i jego przydatności dla województwa. W związku z tym stosowną ofertę przekazano Prezydium WRN[35]. Ambitne plany wydawnicze na 1986 rok (ze sprzedaży książek spodziewano się przychodu w wysokości 80% dochodów własnych, czyli 21 milionów złotych) spełzły jednak na niczym z powodu tzw. blokady wydawniczej. Dodatkowo sytuację finansową ŚIN pogorszył obowiązek odprowadzania od wynagrodzeń składek na Państwowy Fundusz Aktywizacji Zawodowej, powodujący odpływ i tak już niewystarczających środków. A ponieważ wielkość składek uzależniona była od wszystkich wynagrodzeń (także honorariów autorów książek i osób pracujących przy *Encyklopedii Górnośląskiej*), pochłaniało to znaczną część posiadanych funduszy[36].

---

[31] SŚIN 85, s. 66; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/90, k. 9, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 1 marca 1985 roku. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 25, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 29 października 1984 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 43–44, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 11 czerwca 1984 roku.

[32] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/90, k. 67, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 18 października 1985 roku.

[33] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 58, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 12 grudnia 1984 roku.

[34] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 42, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 11 czerwca 1984 roku.

[35] Ibidem, k. 44.

[36] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/90, k. 16, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 1 marca 1985 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/90, k. 68, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego

Mimo bardzo trudnej sytuacji wydawniczej kontynuowano prace nad najważniejszymi instytutowymi projektami. Problemy „Zarania Śląskiego" nadal wiązały się z częstymi zmianami redaktora naczelnego oraz niewykrystalizowanym charakterem pisma. Pod koniec 1984 roku ponownie rozważano zmianę jego formuły, „opierając się na dorobku i wzorach innych kwartalników regionalnych". O nieskuteczności dotychczasowych rozwiązań świadczył jednak fakt, że nakład 800 egzemplarzy nie znajdował nabywców[37]. W styczniu 1985 roku po raz kolejny redaktorem naczelnym „Zarania Śląskiego" przestał być M. Fazan, ponownie zastąpiony przez W. Szewczyka[38]. Nowy redaktor najpierw starał się „odświeżyć" tytuł, jednak wobec braku akceptacji (przejawiającego się w bardzo małym odbiorze społecznym) zdecydował się na daleko idącą modyfikację (tak w formie, jak i w treści)[39]. W 1986 roku pismo przeszło kolejną zmianę, tym razem w związku z ustąpieniem ze stanowiska redaktora naczelnego W. Szewczyka (zastąpił go M.G. Gerlich), podjęto współpracę z autorami spoza regionu, powrócono m.in. do zamieszczania tekstów historycznoliterackich[40]. W 1987 roku powołano nową Radę Redakcyjną w składzie: R. Buchała, R. Gładkiewicz, A. Gładysz, D. Kadłubiec, J. Korbel, J. Kroszel, W. Lubaś, Z. Łempiński, J. Malicki, L. Markiewicz, J. Musioł, M. Pater, D. Simonides, A. Szefer, W. Szewczyk, J. Walczak i W. Zieliński[41]. Dodatkowym mankamentem pozostawały coraz większe opóźnienia w druku kolejnych numerów. W połowie 1985 roku w drukarni znajdowały się np. numery 1., 2. i 3. z roku 1984, z których tylko numer 1. zagwarantowany miał pewny druk (natomiast „nie udało się nigdzie redakcji ulokować numeru 4 za 1984 rok"). Co więcej, zeszyty na lata 1985–1986 nie miały szans na publikację w jakichkolwiek drukarniach województwa katowickiego i trzeba było szukać możliwości ich wydania poza województwem (starano się o to w Rzeszowie i Częstochowie)[42].

Instytutu Naukowego z 18 października 1985 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/40, k. 60–61, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego z 24 czerwca 1985 roku.

[37] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 25, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 29 października 1984 roku.

[38] Sekretarzem redakcji została G. Bożek, Rada Redakcyjna obejmowała: W. Szewczyka, R. Szenka, G. Bożek, E. Chojecką, A. Dygacza, S. Folfasińskiego, R. Gabrysia, A. Gładysza, Z. Gorczycę, J. Kantykę, J. Kroszela, B. Lubosza, A. Melicha, J. Moskala, W. Mrozek, J. Musioła, D. Simonides, K. Szarowskiego i W. Zielińskiego. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/40, k. 183, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 14 stycznia 1985; SŚIN 85, s. 11.

[39] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/40, k. 112–113, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 15 kwietnia 1985 roku.

[40] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/90, k. 14, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 1 marca 1985 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/91, k. 14–15, Posiedzenie Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego z 28 lutego 1986 roku; SŚIN 86, s. 9, 41; K. Heska-Kwaśniewicz: *Przemiany programowe „Zarania Śląskiego" 1907–1987*. „Zaranie Śląskie" 1989, z. 1, s. 40.

[41] SŚIN 87, s. 14.

[42] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/40, k. 57, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 24 czerwca 1985 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/40, k. 53, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu

Podobne były losy „Studiów i Materiałów z Dziejów Śląska", od 1985 roku redagowanych przez zespół pod kierownictwem S. Michalkiewicza[43], od 1987 roku W. Zielińskiego, a po jego śmierci A. Szefera[44]. Po kolejnej modyfikacji (zmniejszeniu objętości, zmianie szaty graficznej i sposobu druku) starano się zamieszczać w nich teksty poświęcone tematyce śląskiej w szerokim ujęciu chronologicznym (od średniowiecza po czasy współczesne)[45]. Nadal trwały prace nad kolejnymi tomami „Studiów nad Ekonomiką Regionu", którym przewodniczył (stojąc na czele kolegium redakcyjnego) A. Klasik; „Górnośląskimi Studiami Socjologicznymi" (redagowanymi przez W. Mrozek) oraz kontynuacją *Śląskiego słownika biograficznego* (określanego też mianem „Górnośląskiego słownika biograficznego XIX i XX wieku")[46].

W ciągu całego 1985 roku w Instytucie wydano zaledwie 16 pozycji (ale w nakładzie 118 tysięcy sztuk), w 1986 liczba ta wzrosła do 23 tytułów o łącznym nakładzie 133 tysięcy egzemplarzy (choć tylko w przypadku 8 z nich autorami bądź redaktorami byli pracownicy Instytutu). Części zaplanowanych prac nie udało się jednak zrealizować, jako powody podawano „ciągłe kłopoty z poligrafią" (drukarnie wstrzymały realizację tytułów i odmówiły przyjmowania kolejnych)[47]. Barwnie określiła realia funkcjonowania Instytutu w 1985 roku Krystyna Sajdok, zdaniem której „jedyna placówka humanistyczna w województwie katowickim musi[ała] się utrzymywać jak zakład produkcyjny"[48]. Podobnie krytyczną ocenę można przeczytać właściwie we wszystkich dokumentach i wypowiedziach tamtego okresu. W jednym ze sprawozdań znalazł się zapis: „Zrównanie placówki badań humanistycznych, bez zagwarantowania stałych i na odpowiednim poziomie dotacji, z ośrodkami technicznymi mającymi być nośnikami postępu

Naukowego 23 września 1985 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/91, k. 13, Posiedzenie Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego z 28 lutego 1986 roku.

[43] Skład Kolegium Redakcyjnego ukształtował się następująco: przewodniczący S. Michalkiewicz, sekretarz I. Sroka, członkowie H. Rola, J. Walczak, W. Zieliński. Z dotychczasowych członków Kolegium ubyli: A. Brożek (zrezygnował), E. Kopeć (zmarł) oraz W. Wrzesiński (usunięty ze względu na brak aktywności). Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/40, k. 159, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 28 stycznia 1985 roku.

[44] Powołano Kolegium Redakcyjne w składzie: W. Zieliński, A. Szefer, J. Walczak, H. Rola i I. Sroka. AP Kat., ŚIN., sygn. 9/228, k. 217, Pismo p.o. dyrektora ŚIN L. Frąckiewicz do A. Szefera z 18 grudnia 1987 r.; SŚIN 87, s. 15.

[45] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/40, k. 159, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 28 stycznia 1985 roku.

[46] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/40, k. 145, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 11 lutego 1985 roku; SŚIN 86, s. 11; B. Śl., zbiory specjalne, sygn. R 2748 III, k. 1–30 (zawartość całej teczki zawiera wykaz haseł planowanych do zamieszczenia w 1. tomie *Górnośląskiego słownika biograficznego XIX i XX wieku*).

[47] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/94, k. 41, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego z 27 lutego 1987 roku; SŚIN 86, s. 8.

[48] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/40, k. 53, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego 23 września 1985 roku.

w przemyśle i gospodarce narodowej, uznać należy za błędne w założeniu"[49]. Dość symptomatyczne były także słowa A. Melicha wypowiedziane na posiedzeniu podsumowującym działalność ŚIN w 1984 roku. Przewodniczący Rady Naukowej ŚIN zwrócił wówczas uwagę, że „w regionie odczuwa się brak klimatu emocjonalnego (zainteresowania) dla pracy naukowej"[50]. Rok później, podczas posiedzenia Kolegium ŚIN podsumowującego 1985 rok, ten sam naukowiec dodał: „Nie zawsze władze wojewódzkie wiedzą, czego można od Instytutu oczekiwać, dlatego sam powinien im to podpowiadać. Region nasz jak żaden inny potrzebuje pomocy nauki, dzięki czemu ŚIN teraz ma do odegrania ważną rolę. Funkcjonując w zmienionych warunkach (musi szukać zleceniodawców), nie może jednak pozwolić zepchnąć się z wytyczonej drogi"[51].

Sposobem na „pozostanie na wytyczonej drodze" miało stać się kolejne uporządkowanie struktury i problematyki badawczej. By działania te usprawnić, po zmianie składu dyrekcji w lutym 1984 roku dokonano podziału kompetencji między władze Instytutu: L. Frąckiewicz przejęła kontrolę nad Zakładem Badań Społecznych, Zakładem Polityki Społecznej, Zakładem Ekonomiki Regionu oraz Zakładem Kultury Regionu; A. Szefer – nad Zakładem Badań Historycznych i Zakładem Stosunków Międzynarodowych Europy Środkowej, a Z. Gorczyca – Zakładem Badań nad Administracją i Samorządem Terytorialnym[52]. W 1985 roku zdecydowano także, by Zakład Stosunków Międzynarodowych Europy Środkowej powrócił do poprzedniej nazwy (Zakład Badań Niemcoznawczych)[53].

W 1986 roku na nowo przygotowano wieloletni plan pracy i wytyczono cele działania poszczególnych zakładów. Pierwszy po kilkuletniej przerwie wieloletni plan naukowo-badawczy (na lata 1986–1990) oparty został na sześciu przesłankach: 1) utrzymanie regionalnego charakteru Instytutu; 2) uwzględnienie dotychczasowego profilu i dorobku naukowego oraz specjalizacji w określonych dziedzinach w celu pełnego wykorzystania potencjału badawczego; 3) dążenie do wprowadzenia problematyki śląskiej w nurt badań ogólnopolskich sterowanych centralnie, a przez to podjęcie ścisłej współpracy z ośrodkami naukowymi w kraju i rozwój kadry ŚIN; 4) uwzględnienie indywidualnych zainteresowań i umiejętności pracowników w sposób, który spowoduje wykorzystanie przydzielonych tematów badawczych dla prac awansowych; 5) względy finansowe, które w coraz większym stopniu limitują działalność ŚIN; 6) zmierzanie do wypracowania syntez i monografii problemowych. Ostatecznie ramowy plan obejmował następu-

[49] AP Kat., ŚIN, sygn. 6/50, k. 38, Ocena kondycji POP PZPR przy Śląskim Instytucie Naukowym (z 20 marca 1989 r.).

[50] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 2, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego z 31 grudnia 1984 roku.

[51] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/40, k. 3, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego 30 grudnia 1985 roku.

[52] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 73, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 20 lutego 1984 roku.

[53] SŚIN 85, s. 3.

jące kierunki badawcze: 1) historia Śląska (realizowany wspólnie z Instytutem Historii Uniwersytetu Wrocławskiego oraz Instytutem Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza – UAM – w Poznaniu); 2) badania nad wielkoprzemysłową klasą robotniczą (na zlecenie Akademii Nauk Społecznych przy KC PZPR oraz Instytutu Historii PAN i Instytutu Filozofii i Socjologii PAN); 3) prawno-ekonomiczne uwarunkowania rozwoju aglomeracji śląskiej (częściowo na zlecenie Instytutu Państwa i Prawa PAN); 4) badania nad warunkami bytu i życia ludności aglomeracji śląskiej (na zlecenie Instytutu Matki i Dziecka w Warszawie oraz Akademii Ekonomicznej w Katowicach); 5) badania niemcoznawcze (planowano włączenie się do realizacji planu resortowego, koordynowanego przez Instytut Historii UAM w Poznaniu)[54]. W drugiej połowie lat osiemdziesiątych XX wieku do prowadzonych dotąd badań ŚIN dołączono zagadnienia polityki społecznej, administracji i samorządu terytorialnego, a na podstawie podjętej współpracy z „kontrahentami" badania nad konsumpcją społeczeństwa, prace nad sytuacją mieszkaniową w województwie katowickim (w zakresie diagnozy i prognozy), a także badania związane z problemami turystyki[55].

W przypadku Zakładu Badań Historycznych na lata 1986–1990 zaplanowano prace obejmujące trzy zasadnicze bloki problemowe: tradycje narodowowyzwoleńcze Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego; „postępowe tradycje" regionu oraz przemiany społeczno-gospodarcze i polityczne województwa katowickiego w Polsce Ludowej. Ustalono, że podstawowym okresem badawczym stanie się przedział od odzyskania niepodległości (1918) do lat osiemdziesiątych XX wieku, ze szczególnym uwzględnieniem tematyki: społeczeństwa województwa śląskiego w okresie II RP; mieszkańców rejencji katowickiej i ich położenia w latach 1939–1945; społeczeństwa województwa katowickiego w latach 1956–1980. Zakładano, że część tematów będzie realizowana z funduszy Ministerstwa Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki, w projekcie koordynowanym przez Uniwersytet Wrocławski. Do zaplanowanych w 1985 roku nowych tematów badawczych należały: ruch socjalistyczny na Górnym Śląsku w okresie powstań śląskich i plebiscytu (T. Czekaj); społeczeństwo województwa katowickiego w Polsce Ludowej lat 1945–1956 i 1956–1980 (H. Rola); mieszkańcy rejencji katowickiej i ich położenie w latach 1939–1945 (I. Sroka); społeczeństwo województwa śląskiego w latach II Rzeczypospolitej (1922–1939); państwo polskie w programach i działalności partii politycznych w województwie śląskim 1922–1939 (A. Stępniak); formy i metody kierowania życiem społeczno-politycznym w działalności organizacji PZPR województwa

[54] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/91, k. 13, Posiedzenie Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego z 28 lutego 1986 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/90, k. 65, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego z 18 października 1985 roku. Por. IPN Ka, sygn. 00299/9, t. I, k. 20, Informacja dot. doc. dr hab. Buchała Rudolf z 19 grudnia 1986 r.

[55] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/209 (cała zawartość teczki stanowi materiał nt. „Stan zabudowy mieszkaniowej Rudy Śląskiej i jego ocena – czerwiec 1985"); AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1432, k. 5, Informacja na posiedzenie Kolegium Wojewody „Rola i zadania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach"; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/94, k. 41, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego z 27 lutego 1987 roku.

katowickiego (J. Walczak); Niemcy na Zaolziu (październik 1938–wrzesień 1939); kalendarium lat wojny i okupacji na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim (A. Szefer). Ponadto pracownicy Zakładu Badań Historycznych mieli brać udział w realizacji tematu: przemiany społeczno-polityczne postaw robotników śląskich w latach 1945–1980, koordynowanego centralnie przez Instytut Historii PAN w Warszawie; a na zlecenie Wojewódzkiego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Katowicach podjęli się opracowania materiałów do *Encyklopedii miejsc pamięci narodowej* w województwie katowickim. Pracownicy Zakładu Badań Historycznych zajmowali się także rejestracją i kwerendą źródeł do dziejów osadnictwa i rozwoju przestrzennego województwa katowickiego (na zlecenie Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach) oraz opracowaniem monografii huty „Pokój" (na zlecenie jej dyrekcji). Przedstawiony przez kierującego Zakładem J. Walczaka plan opiekujący się Zakładem S. Michalkiewicz oceniał jako realny i precedensowy (w kontekście podjęcia inicjatywy wykroczenia badań poza 1956 rok)[56].

Po kilku latach przerwy powrócono do zwyczaju goszczenia z odczytami prelegentów spoza Instytutu. W 1985 roku byli to zarówno prelegenci z kraju, jak i spoza PRL. W tej pierwszej grupie znajdowali się m.in. S. Michalkiewicz (Uniwersytet Śląski), A. Pilch (Uniwersytet Jagielloński), L. Markiewicz (Akademia Muzyczna w Katowicach), J. Degler (wrocławska filia Państwowej Wyższej Szkoły Teatralnej w Krakowie), A. Halor (Wytwórnia Filmów Dokumentalnych w Warszawie), H. Jurkowski (Wydział Lalkarski PWST w Krakowie, filia we Wrocławiu), J. Mikułowski-Pomorski (Uniwersytet Jagielloński), L. Gilejko i P. Georgica (Akademia Nauk Społecznych w Warszawie), S. Misztal (Instytutu Filozofii i Socjologii PAN) oraz M. Tomala (Polski Instytut Spraw Międzynarodowych w Warszawie). Wśród gości zagranicznych obecni byli m.in. M. Dohnal i D. Kadłubiec (Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Ostrawie), A. Grobelný, B. Pitronova, M. Borak i J. Bakala (IŚ w Opawie), D. Hirschler i H. Angersmann (Instytut Herdera w Lipsku), H.E. Volkmann (Uniwersytet we Freiburgu). Z „gościnnymi wizytami" w murach ŚIN pojawiła się ponadto młodzież z NRD, dziennikarze z RFN oraz Japonii (akredytowani w NRD)[57].

Z upływem czasu coraz wyraźniej miejsce dotychczas zajmowane przez KW PZPR w Katowicach zajmował Urząd Wojewódzki w Katowicach, który starał się wpływać na działalność ŚIN. Pod koniec 1984 roku zaproponowano np. utworzenie instytutowego zespołu zajmującego się tematyką struktury przemysłu w województwie katowickim[58]. Wciąż usiłowano także utrzymać odpowiednio intensywne prace nad ważnymi z perspektywy PZPR badaniami historycznymi – w tym celu podjęto działania, w wyniku których 1 kwietnia 1985 roku utworzono

[56] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/40, k. 36–39, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego 21 października 1985 roku.

[57] SŚIN 85, s. 61–64; SŚIN 87, s. 24.

[58] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 16, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 26 listopada 1984 roku.

międzyzakładowy zespół do badań nad klasą robotniczą (pod kierunkiem J. Walczaka)[59]. Jak odnotowano, „profil merytoryczny badań wyznacza klasa robotnicza, która na Górnym Śląsku stanowi wielką część polskiej klasy robotniczej. Zatem na niej można badać zjawiska zarówno ogólne, jak i specyficzne dla tego regionu. […] Badania te będą badaniami kompleksowymi, obejmującymi historię i współczesność, osadzonymi w realiach"[60]. Symptomatyczne pozostaje przy tym, że jeszcze pod koniec 1985 roku J. Walczak zabiegał o podjęcie kompleksowych badań problemów klasy robotniczej, wyrażając zadowolenie z prowadzenia dociekań o takiej właśnie tematyce przez 12 pracowników, reprezentujących większość zakładów (poza Zakładem Ekonomiki Regionu i Zakładem Badań Niemcoznawczych). Wskazywał, że w Zakładzie Badań Historycznych badania nad społeczeństwem województwa katowickiego prowadzili H. Rola, A. Stępniak i J. Walczak; w Zakładzie Kultury Regionu „nad kulturą robotniczą w aspekcie tradycji" pracowali H. Gerlich i M.G. Gerlich; w Zakładzie Badań Społecznych nad kwestiami pracy – A. Barcik, J. Kraus oraz K. Sajdok; w Zakładzie Polityki Społecznej nad warunkami bytowymi – M. Kwaśniewicz, K. Lenartowicz oraz L. Frąckiewicz; wreszcie w Zakładzie Badań nad Administracją i Samorządem Terytorialnym – funkcje socjalne administracji państwowej badała G. Szpor. Postulował: „Należałoby je jednak uzupełnić tematami dotyczącymi ruchu robotniczego po 1948 roku, świadomości politycznej robotników, rozbudować problematykę warunków socjalno-bytowych"[61]. By badania nad klasą robotniczą umiędzynarodowić, J. Walczak wraz z M.G. Gerlichem udali się nawet w listopadzie 1985 roku z ofertą współpracy do Pragi i Opawy[62]. Atmosfera „socjalistycznej pracy" i odpowiedniego nastawienia pracowników Instytutu stanowiły zresztą ważny element funkcjonowania, który władze placówki różnymi działaniami próbowały utrzymać. Przykładem może być np. następująca myśl wygłoszona w styczniu 1984 roku przez A. Szefera w przemówieniu do pracowników ŚIN: „Wszyscy żyjemy pod nieustanną agresją propagandową ze strony sił obcych naszemu krajowi, naszemu ustrojowi. Tej formie działalności, niezależnie od jej przejawów, należy przeciwstawiać się z całą energią i bez kompromisu, nawet wówczas, gdyby działalność taka występowała pod różnymi postaciami także w naszym Instytucie"[63].

[59] AP Kat., ŚIN, sygn. 9/250, k. 120, Pismo dyrektora ŚIN Z. Gorczycy do J. Walczaka z 1 kwietnia 1985 r.

[60] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/40, k. 48–49, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 23 września 1985 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/40, k. 134, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 11 marca 1985 roku.

[61] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/40, k. 30–31, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 4 listopada 1985 roku. Zespół Badań nad Klasą Robotniczą został zlikwidowany w połowie 1986 roku, a powód likwidacji J. Walczak upatrywał w „kłóceniu się jego istnienia z koniecznością odrębnego koordynowania zleceń otrzymywanych przez ŚIN z innych instytucji". Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 9/250, k. 117, Pismo Jana Walczaka do dyrekcji ŚIN z 17 kwietnia 1986 r.

[62] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/40, k. 14, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 2 grudnia 1985 roku.

[63] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 97, Protokół spotkania pracowników naukowych oraz pracowników Działu Wydawniczego Śląskiego Instytutu Naukowego z Dyrekcją w dniu 27 stycznia 1984 roku; AP Kat.,

Po wstrzymaniu działalności wszelkich organizacji związkowych i likwidacji NSZZ „Solidarność" (wraz z wprowadzeniem stanu wojennego) w ich miejsce po zawieszeniu stanu wojennego utworzono nowe struktury. Od 6 stycznia 1983 roku w ŚIN funkcjonował Związek Zawodowy Pracowników ŚIN im. Jacka Koraszewskiego (faktyczną działalność rozpoczął 11 lutego 1983 roku), którego przewodniczącą została Anna Szczepaniak[64]. Na mocy decyzji walnego zebrania członków związku od 31 stycznia 1985 roku organizacja związkowa ŚIN została włączona do Krajowej Rady Nauki Związku Nauczycielstwa Polskiego (odtąd formalnie stała się Zakładową Organizacją Związkową ZNP). W 1985 roku struktura zrzeszała 54 osoby (nieco ponad 60% pracowników Instytutu), zakres jej działalności ograniczał się jednak do spraw dofinansowywania wypoczynku, wręczania okolicznościowych nagród i upominków oraz udzielania pożyczek. Od 1986 roku na czele ZNP stanął T. Pyka, zastępując A. Szczepaniak, a od 1988 roku kierował nim Franciszek Przesór[65]. Oczywiście nadal w ŚIN prowadziła swoją działalność POP (w 1985 roku skupiająca 29 osób). Od 1983 roku podjęła ona realizację programu na lata 1983–1986, zakładającego „podnoszenie naukowej rangi placówki, odegranie przez ŚIN roli koordynującej w obrębie określonych dyscyplin, efektywniejsze służenie regionowi, doskonalenie indywidualnych warsztatów badawczych i podnoszenie kwalifikacji". Jak odnotowano w jednym ze sprawozdań, „realizacja nie zawsze była jednak w pełni zadowalająca"[66], co w praktyce oznaczało, że aktywność POP ograniczała się właściwie do organizacji zebrań, z których część poświęcano aktualnym problemom społeczno-politycznym (np. w czerwcu 1984 roku odbyło się spotkanie z przedstawicielami Wojewódzkiej Rady Patriotycznego Ruchu Odrodzenia Narodowego (PRON) na temat kampanii wyborczej do rad narodowych)[67]. W analizowanym okresie na czele POP przy ŚIN do 1986 roku stał M.G. Gerlich (jednocześnie członek Komisji Kultury KW PZPR w Katowicach), od 1986 zastąpił go A. Stępniak[68]. Z racji pełnionych obowiązków I sekretarza M.G. Gerlich uczestniczył m.in. w czerwcu 1984 roku w seminarium organizowanym przez Uniwersytet M. Lutra w Halle[69].

ŚIN, sygn. 8/1, k. 1, Pismo reprezentanta Komitetu Założycielskiego Kazimierza Królikowskiego do dyrektora ŚIN Z. Gorczycy z 19 stycznia 1983 r.

[64] *Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za 1982 rok*. Katowice 1983, s. 12; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 77, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 6 lutego 1984 roku.

[65] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/40, k. 121, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 25 marca 1985 roku; SŚIN 85, s. 13; SŚIN 86, s. 12; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/21, k. 30, *Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za rok 1988* (maszynopis) (dalej: SŚIN 88).

[66] SŚIN 86, s. 12.

[67] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 45, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 11 czerwca 1984 roku; SŚIN 85, s. 13–14.

[68] SŚIN 85, s. 35; IPN Ka, sygn. 0046/1179, k. 103, Notatka służbowa dot. przeprowadzonej rozmowy z kandydatem na TW „AS" z 30 grudnia 1986 roku.

[69] AP Kat., sygn. 9/48, k. 30, Pismo kierownika Wydziału Nauki i Oświaty KW PZPR Z. Wybornego do Z. Gorczycy z 25 czerwca 1984 r.

Swoją działalność na terenie Instytutu podjęła także Rada Załogi. W 1986 roku stanowili ją: przewodnicząca K. Sajdok, wiceprzewodniczący M. Wojakiewicz i A. Linert oraz sekretarz Z. Łempiński. Najważniejszą rolą Rady było koncentrowanie się na formułowaniu postulatów o charakterze socjalnym i dbaniu o realizację uzyskiwanych świadczeń[70].

Obok struktur związkowych i POP w ŚIN funkcjonowało także Koło Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej (reaktywowane 26 marca 1984 roku), którego przewodniczącym został T. Sobczyk. Jak wyjaśniano: „[p]odstawę działania Koła TPPR stanowią ideowopolityczne założenia IX Zjazdu PZPR, dokument Biura Politycznego KC PZPR pod nazwą »Podstawowe założenia i zadania w umacnianiu przyjaźni polsko-radzieckiej w świadomości społecznej«, a także uchwały XI Zjazdu TPPR, materiały z Miejskiej Konferencji Sprawozdawczo-Wyborczej, materiały i uchwały z posiedzeń plenarnych ZM TPPR, szczególnie dotyczące działalności Towarzystwa". W 1985 roku do Koła należało 23 członków (w tym 5 bezpartyjnych) i, co ciekawe – mimo podjęcia przez POP uchwały o przynależności wszystkich członków PZPR do TPPR – niezrzeszonych w Towarzystwie było 10 pracowników należących do PZPR. Przewodniczący Koła oczekiwał, że przydzielenie konkretnych zadań członkom partii i Towarzystwa, a następnie rozliczanie z nich poszczególnych osób przez dyrekcję i Egzekutywę POP zapewni „prawidłowe funkcjonowanie" obu struktur. Działania Towarzystwa w teorii obejmowały „propagandę wizualną" i „akcję odczytową", w praktyce można je jednak uznać za „pozorowane": w ramach prac zarząd Koła TPPR w latach 1984–1986 „nawiązał współpracę" m.in. z miejskimi, wojewódzkimi i ogólnopolskimi ogniwami TPPR; przedstawicielstwem handlowym ZSRR w Katowicach; kolegium redakcyjnym „Zeszytów Informacyjnych" KW PZPR w Katowicach; zorganizował wystawę wydawnictw radzieckich oraz odczyty i prelekcje z udziałem lektorów KW PZPR. W 1986 roku na czele instytutowego Koła stał J. Kita[71].

Po okresie destabilizacji „karnawału Solidarności" rola PZPR ponownie uwidoczniła się również w doborze tematyki organizowanych konferencji. Na przykład w styczniu 1985 roku ŚIN wraz z KW PZPR w Katowicach, Międzywojewódzką Szkołą Partyjną PZPR, Uniwersytetem Śląskim i Akademią Ekonomiczną w Katowicach zorganizował sesję popularnonaukową pod tytułem „Przemiany społeczno-polityczne i gospodarcze w województwie katowickim w okresie 40-lecia PRL", w czerwcu 1985 roku zaś wraz z Biblioteką Śląską współorganizował konferencję pod nazwą „Przemiany kultury środowisk robotniczych" (nad którą patronat objęły KC PZPR oraz KW PZPR w Katowicach i Łodzi)[72].

---

[70] SŚIN 86, s. 14; SŚIN 87, s. 18.

[71] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/40, k. 121, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 25 marca 1985 roku; SŚIN 86, s. 15; AP Kat., ŚIN, sygn. 6/49, k. 5, Sprawozdanie POP przy ŚIN za okres od 21 października 1983 roku do 19 grudnia 1986 r.

[72] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/40, k. 181–182, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 14 stycznia 1985; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/40, k. 169, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu

Nadal uwagę koncentrowano na zagadnieniach regionalnych (w styczniu 1988 roku odbyła się sesja naukowa pt. „80-lecie »Zarania Śląskiego«. Przeszłość i teraźniejszość") oraz niemcoznawczych – w listopadzie 1987 roku zorganizowano np. konferencję pt. „Górny Śląsk celem rewizjonizmu niemieckiego 1918–1939 (w 50. rocznicę wygaśnięcia konwencji genewskiej)"[73]. Z dostępnych dokumentów wynika zresztą, że niemal do samego końca swego istnienia ŚIN uznawany był za opiniotwórczy ośrodek badawczy specjalizujący się w tematyce niemcoznawczej. Świadczy o tym np. zachowana w zbiorach archiwalnych IPN w Warszawie ekspertyza, przygotowana dla Ministerstwa Spraw Wewnętrznych pod koniec 1989 roku, dotycząca problemu traktowania mniejszości niemieckiej w Polsce. Na marginesie warto dodać, że przedstawione w niej stanowisko ŚIN uznać można za postępowe, postulowano bowiem uznanie prawa obywateli polskich do „przyznawania się do narodowości niemieckiej i do formalnego powstania w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej mniejszości niemieckiej". Wskazywano także niekorzystne doraźne konsekwencje przyjęcia rozwiązania, znacznie szerzej ukazując długofalowe korzyści, jakie przyjęcie takiego stanu rzeczy winno z sobą nieść[74].

Również wśród tematów spotkań naukowych ŚIN pojawiły się takie, które wyraźnie wskazywały na zupełnie nowe otwarcie. W kwietniu 1986 roku Instytut wraz z Komisją Ekonomiczną Oddziału PAN w Katowicach oraz Wojewódzkim Biurem Planowania Przestrzennego w Katowicach zorganizował sesję pt. „Przyszłość regionu katowickiego w perspektywie europejskiej", na której podjęto tematykę górnośląską „jednocześnie z perspektywy europejskiej i długiego horyzontu czasowego". Dla Instytutu przyniosła ona wymierne efekty w postaci zainicjowania nowego tematu badawczego – „Samorząd terytorialny regionu silnie uprzemysłowionego i zurbanizowanego" – w ramach Centralnego Programu Badań Podstawowych, koordynowanego przez Uniwersytet Warszawski (personalnie przez A. Kuklińskiego)[75]. Podobny charakter miała zorganizowana wraz ze Szkołą Główną Planowania i Statystyki w Warszawie w listopadzie 1987 roku konferencja „dla grupy studyjnej z ramienia ONZ" pt. „Zastosowanie prognoz demograficznych w planowaniu społeczno-demograficznym"[76].

Rok 1984 stał się dla ŚIN, odwołującego się do tradycji międzywojennego Instytutu Śląskiego, kolejną okazją do jubileuszu – tym razem pod koniec roku zaplanowano zorganizowanie obchodów „50-lecia ŚIN" (przyjęto taką roboczą nazwę uroczystości). Rozważano dwie alternatywne wersje obchodów: uroczystego zebrania „załogi" z udziałem zaproszonych gości albo uroczystego posiedzenia Rady Naukowej ŚIN z udziałem wszystkich pracowników oraz zaproszonych

Naukowego w dniu 28 stycznia 1985 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/40, k. 78, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 27 maja 1985 roku.

[73] Por.: „Zaranie Śląskie" 1989, z. 1; SŚIN 87, s. 10.

[74] IPN Bu, sygn. 01211/159/3, k. 136–140, Ekspertyza Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w sprawie mniejszości niemieckiej w Polsce.

[75] SŚIN 86, s. 31.

[76] SŚIN 87, s. 10.

gości. Pierwotnie planowano wystąpienia Z. Gorczycy (na temat historycznej i aktualnej roli ŚIN), A. Melicha (dotyczące znaczenia Instytutu dla rozwoju regionu) oraz D. Simonides lub przedstawiciela PAN (na temat pozycji ŚIN wśród krajowych ośrodków naukowo-badawczych). Po referatach miała odbyć się dyskusja („która mogłaby mieć charakter przyczynku do dziejów Instytutu"), a na podsumowanie przewidziano wystąpienia wojewódzkich władz partyjno-państwowych i wręczenie odznaczeń. Obchody jubileuszu zwieńczyć miała okolicznościowa publikacja poświęcona ŚIN. Przy okazji przygotowań do jubileuszu pojawiła się przedstawiona po raz pierwszy przez M. Fazana – wcielona potem w życie – inicjatywa utworzenia nagrody Instytutu za pracę poświęconą tematyce regionalnej[77]. Z różnych przyczyn termin spotkania przesunięto na 1985 rok (ostatecznie odbyło się w październiku), a obchody zorganizowano podczas uroczystego posiedzenia Rady Naukowej ŚIN. Dowodem na znaczenie placówki miało być odznaczenie jej Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski, a jej wybranych pracowników – medalami 40-lecia PRL[78].

Mimo pogarszającej się sytuacji kadrowej w 1985 roku Instytut wciąż miał prawa do prowadzenia seminariów doktoranckich z historii i nauk politycznych (choć prowadzili je w zasadzie historycy: J. Walczak, S. Michalkiewicz i H. Rola). Dzięki współpracy R. Buchały z Uniwersytetem Śląskim możliwe stało się podejmowanie tematów dotyczących stosunków międzynarodowych (zwłaszcza z NRD i RFN), a także z zakresu polityki społecznej[79]. Jednak odpływ kolejnych samodzielnych pracowników naukowych (pod koniec 1986 roku ŚIN opuścił np. S. Wysocki, przechodząc do Akademii Ekonomicznej w Katowicach[80]) z pewnością nie działał na korzyść Instytutu i nieuchronnie prowadził do wygaszenia posiadanych uprawnień. Mimo podejmowanych działań w okresie od wprowadzenia stanu wojennego do likwidacji Instytutu pracę doktorską obroniła w nim tylko jedna osoba – Wojciech Bodziachowski (w 1987 roku, z zakresu nauk politycznych)[81].

Nowa rzeczywistość, wymuszająca współpracę z innymi podmiotami, spowodowała, że w połowie lat osiemdziesiątych XX wieku pracownicy ŚIN współpracowali z wieloma instytucjami: przede wszystkim z Uniwersytetem Ślą-

[77] W kolejnych miesiącach projekt ulegał jeszcze modyfikacjom. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 98–99, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 23 stycznia 1984 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 72–73, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 20 lutego 1984 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 33–36, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 9 lipca 1984 roku.

[78] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/40, k. 43, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego 7 października 1985 roku.

[79] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/40, k. 62–63, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 10 czerwca 1985 roku.

[80] IPN Ka, sygn. 00131/1, k. 38, Notatka służbowa z 17 listopada 1986 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/274, k. 6, Pismo zastępcy dyrektora ŚIN Z. Folty z 12 listopada 1986 r.

[81] I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego…*, s. 84.

skim, Akademią Ekonomiczną w Katowicach i Politechniką Śląską, ale również z Akademią Wychowania Fizycznego w Krakowie, Komitetem Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, IŚ w Opolu, Instytutem Kształtowania Środowiska, Instytutem Matki i Dziecka w Warszawie, Instytutem Pracy, Płacy i Spraw Socjalnych, Polskim Instytutem Spraw Międzynarodowych, Instytutem Zachodnim w Poznaniu, Uniwersytetem Jagiellońskim, Uniwersytetem Łódzkim, Uniwersytetem Wrocławskim, Ministerstwem Spraw Zagranicznych, Akademią Nauk Społecznych przy KC PZPR w Warszawie, Głównym Instytutem Górnictwa, Komisją Badań Zbrodni Hitlerowskich, Państwową Wyższą Szkołą Teatralną we Wrocławiu, Polskim Towarzystwem Ludoznawczym czy Centrum Badania Kultury. Oczywiście wśród podmiotów współpracujących z ŚIN znajdował się także KW PZPR w Katowicach[82].

Szukając sposobów na wzmocnienie znaczenia Instytutu, kierownictwo placówki podejmowało także kolejne starania: włączono się np. w podjęte przez byłych działaczy Polskiego Związku Zachodniego i TRZZ działania, których celem było powołanie w styczniu 1985 roku w IŚ w Opolu Stowarzyszenia „Odra-Wisła", które miało skupić przedstawicieli wszystkich instytutów naukowo-badawczych, działających na terenie tzw. ziem odzyskanych. W styczniu 1985 roku w Opolu odbyło się spotkanie inicjatywne, rok później w Poznaniu – pierwszy krajowy zjazd. Mimo, że celem stowarzyszenia była „popularyzacja problematyki niemcoznawczej, wiedzy o historii i współczesności ziem zachodnich i północnych oraz stosunków Polski z obu państwami niemieckimi", aktywność ŚIN okazała się jednak nikła (być może powodem było prezentowane przez władze stowarzyszenia „reżimowe" stanowisko, powodujące jego „wyizolowanie")[83].

W miarę upływu czasu coraz aktywniej podejmowano również współpracę międzynarodową. W 1984 roku po raz kolejny uregulowano kontakty naukowe z IŚ z Opawy. W listopadzie z wizytą w Katowicach pojawiła się delegacja z Opawy i Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Ostrawie, w grudniu dyrekcja ŚIN udała się z rewizytą do ośrodków w Czechosłowacji. Efektem rozmów było uzgodnienie dalszych kierunków wzajemnej współpracy między placówkami z Polski i Czechosłowacji, które określić można najkrócej jako kontynuację wypracowanych uprzednio: bezdewizowej wymiany pracowników; wzajemnego udziału w pracach naukowych, sesjach i sympozjach; wzajemnego publikowania prac naukowych; wymiany publikacji i materiałów archiwalnych. *Novum* było natomiast założenie, że uczestnicy wymiany bezdewizowej zostaną zobowiązani do organizowania spotkań z pracownikami zajmującymi się pokrewną tematyką; a dyrektorzy obu

[82] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/40, k. 91–92, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 13 maja 1985 roku.

[83] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/137, k. 4, Zgłoszenie udziału w inauguracji Uniwersytetu Szczecińskiego. Por.: M. Tomczak: *Polska myśl zachodnia*. W: *Polacy wobec Niemców. Z dziejów kultury politycznej Polski 1945–1989*. Red. A. Wolff-Powęska. Poznań 1993, s. 189; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/40, k. 182, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 14 stycznia 1985.

instytutów mieli wygłaszać prelekcje o działalności własnych placówek. Zaplanowano także, że goszcząca placówka umożliwi „bezdewizowcom" wykonanie określonej liczby kserokopii[84]. W latach 1985–1986 pracownicy Instytutu korzystali z możliwości pobytu na stypendium w RFN: I. Sroka (z Fundacji F. Eberta) oraz dwukrotnie A. Szefer (z Fundacji A. Humboldta). Temu drugiemu udało się przy tej okazji wziąć nawet udział w XVI Międzynarodowym Kongresie Historyków w Stuttgarcie (24 sierpnia–1 września 1985 roku)[85]. Po powrocie przedstawił członkom Kolegium ŚIN swoje – niezbyt nowatorskie – wnioski dotyczące współpracy międzynarodowej, mające na celu usprawnienie działania Instytutu:

> 1. Instytut powinien zapraszać gości zagranicznych na organizowane przez siebie sesje naukowe, by móc również wyjeżdżać. Powinien zachować dotychczasowe kontakty z Czechosłowacją, nawiązać z NRD. 2. Wzorem innych instytutów powinien dążyć, by jak najwięcej pracowników mogło korzystać z zagranicznych stypendiów (pod warunkiem, że będą do tego starannie przygotowani). 3. Jeżeli istnieją możliwości publikowania za granicą, to należy z tej możliwości korzystać, ale przy zachowaniu wymaganej procedury (za zgodą instytucji do tego powołanych). 4. Należałoby doprowadzić do wymiany publikacji z poszczególnymi instytucjami, w związku z czym prace *stricte* naukowe powinny mieć streszczenia obcojęzyczne (rosyjskie, niemieckie, angielskie), a także należałoby wydawać zapowiedzi wydawnicze w językach obcych i wysyłać je za granicę[86].

Dopełnieniem współpracy międzynarodowej pozostawało prowadzenie przez Instytut wymiany publikacji z placówkami zagranicznymi. W 1985 roku brało w niej udział 37 ośrodków – przede wszystkim w RFN (Stuttgart, Kilonia, Bonn, Hamburg) oraz Czechosłowacji (Praga, Ostrawa, Opawa). Gorzej wyglądały relacje z NRD (przekazywano wyłącznie „Zaranie Śląskie"), ośrodkami polonijnymi (oddziały PAN w Londynie, Paryżu, Rzymie), USA (Harvard College, The Library of Congress), Danią, Węgrami i Jugosławią[87]. Indywidualne kontakty poszczególnych pracowników powodowały także ich udział w różnych międzynarodowych projektach (np. J. Pietruchy z Deutscher Akademischer Austauschdienst w RFN)[88].

[84] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 16–17, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 26 listopada 1984 roku.

[85] Por. AP Kat., ŚIN. sygn. 9/211, k. 26, Zaświadczenie zastępcy dyrektora ŚIN Z. Folty z 9 lipca 1985 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/228, k. 38, Pismo A. Szefera do dyrektora ŚIN Z. Gorczycy z 26 czerwca 1985 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/228, k. 120, Sprawozdanie z podróży służbowej A. Szefera z 29 września 1986 r.; IPN Ka, sygn. 0046/1179, k. 75–76, Notatka służbowa dot. przeprowadzonej rozmowy z kandydatem na TW „AS" z 3 maja 1985 roku.

[86] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/40, k. 48–49, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 23 września 1985 roku.

[87] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/40, k. 32, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego 4 listopada 1985 roku.

[88] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 9/168, k. 63, Pismo zastępcy dyrektora ŚIN Z. Folty do wicewojewody katowickiego J. Piszczka z 12 stycznia 1987 r.

Mimo pozorów zmiany połowa lat osiemdziesiątych XX wieku nie poprawiła znacząco sytuacji wewnątrzinstytutowej również w sferze interpersonalnej. Nadal dostrzegalne były podziały wśród kadry (również wśród kierownictwa). W rozmowie z oficerem operacyjnym Służby Bezpieczeństwa w maju 1985 roku opisał je A. Szefer. Tłumacząc swą rezygnację z funkcji sekretarza ŚIN, jako jeden z powodów wskazywał na podjęcie pracy w Instytucie na część etatu przez L. Frąckiewicz[89], z którą miały dzielić go duże różnice zdań (A. Szefer miał mieć zastrzeżenia co do jej kwalifikacji naukowych oraz możliwości odpowiedniego wkładu pracy wobec niepełnoetatowego zatrudnienia). Wysoko ocenił przy tej okazji działalność dyrektora Instytutu Z. Gorczycy, a jego kontaktom i znajomościom osobistym przypisał egzystencję Instytutu „pomimo wielu trudności". Skrytykował natomiast część pracowników, zwłaszcza z Zakładu Badań Socjologicznych (A. Barcik i K. Sajdok), zarzucając im prezentowanie postaw „jawnych przeciwników politycznych, co same wykazały w okresie działania NSZZ »Solidarność«" i proponując zwolnienie z pracy i likwidację zakładu bez szkody dla Instytutu. Co ciekawe, podobnie krytyczny był wobec zatrudniania w ŚIN „byłych działaczy gospodarczych z lat 70-tych" (mowa najpewniej o T. Pyce). Oceniając kondycję Instytutu, A. Szefer wskazał na trudności finansowe skutkujące „nikłymi możliwościami rozwoju" oraz brak należytego wsparcia ze strony władz i nieporównywalnie lepszą sytuację IŚ w Opolu[90].

Przywołana relacja A. Szefera wskazuje na jeszcze jeden stały element funkcjonowania Instytutu – zainteresowanie ze strony Służby Bezpieczeństwa, która niemal do samego końca istnienia PRL usiłowała ingerować w działalność ŚIN i inwigilować jego pracowników. Na podstawie zachowanych dokumentów można stwierdzić, że w 1984 roku podjęto starania o pozyskanie A. Szefera jako współpracownika. Przygotowując operację, przedstawiono go następująco:

> wymieniony jest docentem i pełni funkcję sekretarza naukowego w Śląskim Instytucie Naukowym w Katowicach. W wymienionej instytucji jest zatrudniony od kwietnia 1982 roku. Z racji pełnionej funkcji w Instytucie wymieniony posiada pełny przegląd podejmowanych przez pracowników instytutu spraw badawczych, ich przebieg oraz wyniki końcowe. Ma szerokie kontakty naukowe i towarzyskie na terenie zakładu pracy oraz instytucji naukowych w kraju. Posiada możliwość wyjazdów naukowych poza granice PRL oraz możliwości kontaktów z cudzoziemcami[91].

[89] Prof. L. Frąckiewicz została od sierpnia 1983 roku powołana „na stanowisko zastępcy dyrektora Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w wymiarze 1/2 etatu". Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 9/45, k. 34, Pismo wojewody R. Paszkowskiego do L. Frąckiewicz z 28 lipca 1983 r.

[90] IPN Ka, sygn. 0046/1179, k. 71–74, Notatka służbowa z rozmowy z A. Szeferem 2 maja 1985 roku; IPN Ka, sygn. 0046/1179, k. 91–97, Notatka służbowa dot. przeprowadzonej rozmowy z doc. dr hab. Andrzejem Szeferem z 1 X 1985 roku.

[91] IPN Ka, sygn. 0046/1179, k. 43, Raport o zezwolenie na opracowanie kandydata na tajnego współpracownika z 15 XI 1984 roku.

W ramach przygotowań do „przejęcia" A. Szefera poddano go szczegółowej kontroli (zachowały się dowody podsłuchu telefonicznego i inwigilacji korespondencji). Po rezygnacji z funkcji sekretarza ŚIN jego przydatność operacyjną oceniano jako mniejszą, ale jeszcze przez trzy lata pozostawał uczestnikiem spotkań, przedstawił (i sporządził) także obszerne sprawozdanie z pobytu w RFN w 1985 roku. Niemniej w obliczu odmowy podpisania oświadczenia o zachowaniu kontaktów w tajemnicy, wobec zmieniającej się sytuacji społeczno-politycznej, w lutym 1987 roku zaniechano dalszego opracowywania go jako kandydata na tajnego współpracownika[92].

A. Szefer nie był oczywiście jedyną osobą znajdującą się w orbicie Służby Bezpieczeństwa. Innym przykładem jest R. Buchała, w połowie lat osiemdziesiątych XX wieku znacząca postać środowiska niemcoznawców. W latach 1987–1988 był członkiem Zespołu Doradczego ministra spraw zagranicznych PRL M. Orzechowskiego, w latach 1988–1989 roku Komitetu Doradców ministra spraw zagranicznych PRL Tadeusza Olechowskiego, od 1986 roku kierował Ośrodkiem Badań nad Pokojem przy ODiSS w Warszawie, a Służba Bezpieczeństwa oceniała go jako znanego „naukowca i fachowca w dziedzinie problematyki niemcoznawczej, uznanego zarówno w kraju, jak i za granicą" oraz „działacza klerykalnego". Zwracano uwagę na jego liczne kontakty międzynarodowe, zarówno wśród badaczy zajmujących się problematyką niemiecką w RFN i Europie Środkowej, a także „kół klerykalnych w kraju i za granicą"[93]. W 1985 roku odstąpiono jednak od zamiaru zwerbowania go jako tajnego współpracownika, argumentując złożenie materiałów do archiwum rezygnacją kontaktu operacyjnego „Daleki" z członkostwa w Polskim Związku Katolicko-Społecznym oraz pogarszającym się stanem zdrowia skutkującym zmniejszeniem aktywności społecznej, a co za tym idzie, możliwości pozyskiwania informacji interesujących Służbę Bezpieczeństwa[94]. Ostatecznie dokonano zmiany kwalifikacji i R. Buchała został konsultantem, któremu nadano pseudonim „Poseł". Zaproponowana formuła współpracy najprawdopodobniej odpowiadała byłemu posłowi, gdyż w grudniu 1986 roku, podczas spotkania z pracownikiem aparatu bezpieczeństwa kpt. Andrzejem Migasem, wyraził zgodę na przygotowywanie dla Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych w Katowicach ekspertyz z zakresu niemco-

[92] IPN Ka, sygn. 0046/1179, k. 34–35, 42–70, Notatki służbowe z 1985 roku; IPN Ka, sygn. 0046/1179, k. 91–100, Notatka służbowa dot. przeprowadzonej rozmowy z doc. dr hab. Andrzejem Szeferem z 1 października 1985 roku; IPN Ka, sygn. 0046/1179, k. 105, Wniosek o zaniechanie dalszego opracowywania jako kandydata na TW „AS" z 12 lutego 1987 roku.

[93] „Wymieniony ma możliwość wyjazdu do krajów kapitalistycznych w tym także do RFN. Jest on kierownikiem Zakładu Badań Niemcoznawczych Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach". IPN Ka, sygn. 00161/896/J, k. 20–21, Raport dot. zezwolenia na opracowanie w charakterze kandydata na TW z 5 grudnia 1985 roku; IPN Ka, sygn. 00299/9, t. I, k. 14–15, Raport dot. zezwolenia na zarejestrowanie w charakterze konsultanta, sporządzony przez kpt Andrzeja Migasa 8 grudnia 1986 roku.

[94] IPN Ka, sygn. 00161/896/J, k. 18, Raport do naczelnika Wydziału IV WUSW w Katowicach z 20 lipca 195 roku.

znawstwa, zaakceptował potrzebę utrzymania w tajemnicy podjętych kontaktów, nie zgodził się jednak na pisemne potwierdzenie tego faktu, tłumacząc to złożonym już wcześniej zobowiązaniem o zachowaniu tajemnicy[95]. Najprawdopodobniej śladem tego grudniowego spotkania pozostaje zachowane w zbiorach archiwalnych IPN oświadczenie napisane przez R. Buchałę, następującej treści: „Odbyłem rozmowę z oficerem kontr-wywiadu n.t. pewnych aktualnych problemów polskiej polityki zagranicznej, w szczególności w odniesieniu do niem. obszaru językowego, przedstawiając mój punkt widzenia. Zaznaczyłem również odmienność charakteru pracy mojej i rozmówcy, teraz i w przyszłości. Jest rzeczą zrozumiałą, że obie strony zachowają to dla siebie"[96].

Opisane przypadki pozyskania do współpracy świadczą o stałym zainteresowaniu Służby Bezpieczeństwa Instytutem i jego pracownikami oraz podejmowanymi w nim badaniami, a także o wysokiej ocenie kwalifikacji badaczy. Zmieniała się jednak forma działania – konsultant był pozyskiwany do współpracy w sytuacji, gdy funkcjonariusze nie byli w stanie we własnym zakresie rozwiązać jakiegoś problemu z określonej dziedziny wiedzy, a specjaliści resortowi pozostawali bezsilni[97]. Zaangażowanie do współpracy R. Buchały odbyło się w grudniu 1986 roku pod pretekstem wykorzystania przez Warszawę i Ministerstwo Spraw Wewnętrznych oraz „inne centralne organy władzy i administracji państwowej" kompetencji i autorytetu naukowego ówczesnego kierownika Zakładu Badań Niemcoznawczych ŚIN. Istotny dla nawiązanej współpracy był fakt, że R. Buchała prowadził działalność tego typu już w latach siedemdziesiątych XX wieku dla potrzeb Ministerstwa Spraw Zagranicznych[98], a przede wszystkim, że poza znaczącą wiedzą niemcoznawczą dysponował szerokim zakresem wiedzy na temat środowiska polskiego Kościoła katolickiego[99]. W „raporcie dotyczącym zezwolenia

[95] IPN Ka, sygn. 00299/9, t. I, k. 3–5, Notatka służbowa z rozmowy z doc. dr Rudolfem Buchałą z 6 grudnia 1986 roku.

[96] IPN Ka, sygn. 00299/9, t. I, k. 11, Odręczna notatka R. Buchały.

[97] Konsultant – osobowe źródło informacji Służby Bezpieczeństwa, zwykle osoba mająca odpowiednie kwalifikacje naukowe lub zawodowe, najczęściej udzielająca informacji ustnie i niepodpisująca zobowiązania do współpracy. Konsultanci wykorzystywani byli dla zbadania problemów wyłaniających się w toku pracy operacyjnej, których poznanie wymagało wiedzy fachowej i specjalnego przygotowania naukowego. Por.: F. Musiał: *Osobowe źródło informacji*. „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej" 2006, nr 10, s. 56–58; Idem: *Podręcznik bezpieki. Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL (1970–1989)*. Kraków 2007, s. 164–166.

[98] W dokumentacji archiwalnej zachował się dokument, pochodzący z marca 1973 roku, następującej treści: „Departament Studiów i Programowania MSZ dziękuje Obywatelowi Doktorowi za opracowanie poświęcone prawnym aspektom obecnych stosunków NRD – Watykan. To wartościowe opracowanie będzie wykorzystane w naszej pracy. Wyrażamy nadzieję, że również w przyszłości będziemy mogli korzystać z rezultatów Pańskich badań…". AP Kat., ŚIN, sygn. 9/15, k. 109, Pismo wicedyrektora Departamentu Studiów i Programowania MSZ PRL Józefa Wiejacza do R. Buchały z 9 marca 1973 r.

[99] Przypomnijmy, że tematyką tą zajmował się naukowo i zawodowo. Tytuł doktora habilitowanego uzyskał w roku 1982 na Uniwersytecie Jagiellońskim na podstawie rozprawy habilitacyjnej pt. *Watykan a Europa Środkowa – polityka wschodnia Stolicy Apostolskiej lat siedemdziesiątych*, w latach 1952/1953 studiował na

na zarejestrowanie w charakterze konsultanta" odnotowano jego pozycję, m.in.: specjalizację w zakresie problematyki niemcoznawczej, kierowanie Zakładem Badań Niemcoznawczych ŚIN, koordynację prac naukowych dotyczących problematyki niemieckojęzycznego obszaru terytorialnego w Europie Środkowej, szerokie kontakty z naukowcami z zagranicy zajmującymi się tą problematyką, częsty udział w sympozjach, konferencjach naukowych i wykładach poza granicami PRL, prowadzenie szerokiej i obfitej korespondencji z zagranicznymi ośrodkami badawczymi, zajmującymi się problematyką niemiecką oraz aktualnym układem sił politycznych w RFN i Europie Środkowej. Opisano zakres prowadzonych przez R. Buchałę badań naukowych (tematyka niemieckiego konserwatyzmu i rewizjonizmu w polityce zagranicznej RFN), aktywność społeczno-polityczną („był również znanym działaczem klerykalnym i posłem do Sejmu PRL ubiegłej kadencji. Z tego tytułu posiada również dotarcie do kół klerykalnych w kraju i za granicą") oraz podejmowane w przeszłości próby współpracy i przewidywane perspektywy („był rejestrowany przez Dep. IV MSW, a następnie Wydział IV WUSW w Katowicach jako Kontakt Operacyjny. […] Departament I MSW wykazuje duże zapotrzebowanie na opinie i opracowania dot. perspektyw rozwoju wzajemnych stosunków PRL – RFN w najbliższej przyszłości (w świetle planowanej wizyty papieża w RFN i w Polsce), jak i w odległej perspektywie. Konsultant będzie wykorzystywany do wykonywania ekspertyz i opinii z zakresu stosunków polsko-niemieckich"[100]). W innym z pism charakteryzowano jego aktywność:

> Od czasu podjęcia pracy w Śląskim Instytucie Naukowym udziela się społecznie. Często wyjeżdża służbowo za granicę, utrzymując szerokie kontakty z działaczami katolickimi zbliżonymi do chadecji. W 1977 r. w czasie podróży służbowej wspólnie z posłem J.[anuszem] Zabłockim (grupa „Znak") kontaktował się ze Zbigniewem Brzezińskim doradcą prezydenta [Stanów Zjednoczonych Jimmy'ego] Cartera. Od marca 1980 r. jest posłem na Sejm PRL z okręgu wyborczego Dąbrowa Górnicza. Przemiany sierpniowe zaktywizowały jego działalność. Osobiście oraz za pośrednictwem osób ze środowiska Polskiego Związku Katolicko-Społecznego udzielał konsultacji prawnych i zawodo-

Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, w latach 1951–1955 należał do Stowarzyszenia „Pax", kierował oddziałami dziennika „Słowo Powszechne" w Katowicach i w Lublinie, był współzałożycielem katolickich pism „Więź", „Chrześcijanin w Świecie" oraz „Ład"; współtworzył Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych (ODISS) w Warszawie. W latach 1973–1981 uczestniczył w międzynarodowych spotkaniach grupujących przedstawicieli zachodnioeuropejskich kół chrześcijańsko-demokratycznych i konserwatywnych oraz polskich ośrodków katolicko-społecznych, w latach 1973–1985 należał do Europejskiego Ekumenicznego Zespołu ds. Informacji i Komunikacji Społecznej, zrzeszającego wydawców, publicystów i dziennikarzy chrześcijańskich ze Wschodu i Zachodu. W latach 1980–1985 był posłem na Sejm PRL w Poselskim Kole Katolicko-Społecznym, przemianowanym następnie na Koło Poselskie Polskiego Związku Katolicko-Społecznego. W latach 1987–1988 był członkiem Zespołu Doradczego Ministra Spraw Zagranicznych. Por. http://www.encyklo.pl/index.php5?title=Buchała_Rudolf (dostęp: 10.07.2013).

[100] IPN Ka, sygn. 00299/9, k. 14–15, Raport dot. zezwolenia na zarejestrowanie w charakterze konsultanta z 8 XII 1986.

wych organizującemu się ruchowi związkowemu „Solidarność". Był aktywnym działaczem i doradcą zarządów NSZZ „Solidarność". Utrzymuje bardzo bliskie kontakty z hierarchią kościelną m.in. biskupem [Herbertem] Bednorzem, zna osobiście papieża. Brał udział w jego pożegnaniu na lotnisku w Krakowie, w 1983 r. Był członkiem Krajowej Rady – PRON. W październiku 1983 r. zwrócił się z prośbą do Przewodniczącego PRON – J.[ana] Dobraczyńskiego o przyjęcie jego rezygnacji z tej funkcji, motywując niemożnością pogodzenia pracy zawodowej i posła z pracą w PRON[101].

Informowano także o staraniach R. Buchały w sprawie aresztowanego Stanisława Skierawskiego, byłego przewodniczącego NSZZ „Solidarność" Zespołu Elektrociepłowni w Bielsku-Białej[102].

W latach 1987–1989 pracownik Służby Bezpieczeństwa w miarę regularnie spotykał się z R. Buchałą, a efektem spotkań były głównie materiały naukowe (ekspertyzy i opinie[103]) oraz informacje z udziału w różnego rodzaju gremiach (m.in. Światowym Forum Pokoju w Moskwie w lutym 1987 roku z udziałem sekretarza generalnego KC KPZR Michaiła Gorbaczowa czy „Kirchetag" w Berlinie Zachodnim w czerwcu 1989 roku) pozwalające uzyskać służbom komentarze z pierwszej ręki[104].

Rok 1986 przyniósł kolejne zmiany statusu prawnego ŚIN. Do tego roku Instytut działał jako jednostka budżetowa, podległa wojewodzie katowickiemu, a merytorycznie nadzorowana nadal przez Wydział I (Nauk Społecznych) PAN. Na podstawie Ustawy z 25 lipca 1985 roku o jednostkach badawczo-rozwojowych oraz Rozporządzenia Rady Ministrów z 13 grudnia 1985 roku w sprawie szczegółowych zasad gospodarki finansowej jednostek badawczo-rozwojowych od marca

---

[101] IPN Ka, sygn. 00299/9, k. 20–21, Informacja dot. doc. dr hab. Buchała Rudolf z 19 XII 1986.

[102] Ibidem.

[103] Wśród zachowanych w materiałach IPN znajdują się m.in. „Opinia konsultanta ps. »Poseł« dot. problemu tzw. »Europy Środkowej« (Mitteleurope)" (IPN Ka, sygn. 00299/9, t. II, k. 15–16); „Opinia konsultanta ps. »Poseł« na temat wzrostu nastrojów antyamerykańskich w Austrii po ogłoszeniu zakazu wjazdu do USA Kurta Waldheima oraz możliwości przeciągnięcia opinii austriackiej w naszą stronę" (IPN Ka, sygn. 00299/9, t. II, k. 17–21); „Polska lat 1982–1987 (tezy i wnioski analiz zachodnioniemieckich)" (IPN Ka, sygn. 00299/9, t. II, k. 32–52); „Informacja dot. obchodów 1000-lecia chrztu Rusi" (IPN Ka, sygn. 00299/9, t. II, k. 59–60); „Opinie o Polsce w krajach niemieckojęzycznych na tle przemian zachodzących w 1988 roku w europejskich krajach socjalistycznych" (IPN Ka, sygn. 00299/9, t. II, k. 62–81); „Opinia konsultanta ps. »Poseł« dot. wysunięcia koncepcji powołania tzw. »Związku Górnoślązaków« w rozmowach polsko-RFN-owskich" (IPN Ka, sygn. 00299/9, t. II, k. 83–84); „Sprawa mniejszości niemieckiej w Polsce. Tezy" (IPN Ka, sygn. 00299/9, t. II, k. 87–90), sygnowana zresztą „Śląski Instytut Naukowy Katowice, marzec 1989".

[104] IPN Ka, sygn. 00299/9, t. II, k. 4–10, Notatka służbowa ze spotkania z konsultantem ps. „Poseł" z 24 lutego 1987 r.; IPN Ka, sygn. 00299/9, t. II, k. 12, Informacja dot. udziału konsultanta ps. „Poseł" w konferencjach organizowanych w Helsinkach z okazji rocznicy KBWE (z 12 maja 1987 r.); IPN Ka, sygn. 00299/9, t. II, k. 25–26, Informacja dot. wizyty papieża w RFN, uzyskana od konsultanta ps. »Poseł«" (18 maja 1987 r.); IPN Ka, sygn. 00299/9, t. II, k. 28, Notatka służbowa ze spotkania z konsultantem ps. »Poseł« (5 listopada 1987 r.); IPN Ka, sygn. 00299/9, t. II, k. 24, Notatka służbowa dot. spotkania z konsultantem ps. »Poseł« (9 listopada 1987 r.). Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 9/15, k. 20, Pismo R. Buchały do dyrekcji ŚIN z 2 lutego 1987 r.

1986 roku nastąpiła zmiana, w konsekwencji której – przede wszystkim – Instytut musiał wykazać się samodzielnością finansową (podejmowane prace musiały być już nie tylko ważne naukowo, lecz także atrakcyjne dla potencjalnych zainteresowanych). Instytut znalazł się w sytuacji, w której musiał sam zapewnić sobie zewnętrzne zlecenia na realizowane tematy badawcze[105]. W pierwszym roku po wprowadzeniu „nowy eksperyment" teoretycznie przyniósł sukces, a ŚIN (przynajmniej formalnie) osiągnął pełną samowystarczalność, choć – jak określiła to L. Frąckiewicz – było to możliwe dzięki temu, że „udało się sprzedać wszystkie prace rozpoczęte w 1986 roku w ŚIN"[106]. Instytut zawarł umowy i otrzymał zlecenia z kierowanego przez Uniwersytet im. B. Bieruta we Wrocławiu programu „Przeobrażenia społeczne i narodowe na Śląsku" oraz z innych projektów koordynowanych m.in. przez Akademię Ekonomiczną w Katowicach, Akademię Ekonomiczną w Poznaniu i Instytut Historii PAN. Doraźnym rozwiązaniem było też „zakupienie" przez Urząd Wojewódzki w Katowicach tematów badawczych za znaczną sumę (28 milionów złotych), odpowiadającą wysokości wcześniej otrzymywanej przez ŚIN dotacji[107]. W praktyce w kolejnych latach dekady sytuacja finansowa ŚIN systematycznie się pogarszała. Świadczy o tym zestawienie, ukazujące procent dotacji w łącznym budżecie placówki na przestrzeni pierwszej połowy lat osiemdziesiątych XX wieku. O ile w 1982 roku kwota dotacji pokrywała 90% potrzeb, w 1983 roku wskaźnik ten wynosił już tylko 70%, w 1984 – 54%, w 1985 – 50%, o tyle szacunki na rok 1986 zakładały pokrycie dzięki niej zaledwie 38% kosztów. Wypracowywanie zysków przez Instytut było tym trudniejsze, że jeszcze w pierwszej połowie lat osiemdziesiątych XX wieku 3/4 wpływów pochodziło ze sprzedaży książek, a 1/4 ze sprzedaży zamówionych prac naukowo-badawczych. Pogarszająca się gwałtownie sytuacja poligraficzna spowodowała odwrócenie tych proporcji[108]. Mimo podejmowanych prób (składanych do wojewody wniosków o przywrócenie statusu jednostki budżetowej, powoływania się na „bardziej trwałe związanie programu badawczego ŚIN z potrzebami regionu", a nawet starań samego wojewody katowickiego) status nie uległ zmianie[109].

Kolejny przełomowy w historii Instytutu dzień nadszedł 15 stycznia 1987 roku, kiedy po blisko pięciu latach kierowania placówką ze stanowiska ustąpił, obejmując analogiczne w Zakładzie Doskonalenia Zawodowego w Katowicach,

[105] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1432, k. 3, Informacja na posiedzenie Kolegium Wojewody „Rola i zadania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach"; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/95, k. 71, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego z 22 stycznia 1988 roku; SŚIN 86, s. 3.

[106] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/94, k. 39, 41, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego z 27 lutego 1987 roku.

[107] SŚIN 86, s. 3.

[108] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/91, k. 16, Posiedzenie Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego z 28 lutego 1986 roku.

[109] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1055, k. 22, Pismo dyrektora ŚIN J. Wodza do wojewody katowickiego Tadeusza Wnuka z 6 września 1988 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1055, k. 24, Pismo dyrektora ŚIN J. Wodza do wojewody katowickiego Tadeusza Wnuka z 16 listopada 1989 roku.

Z. Gorczyca[110]. Były dyrektor nie zerwał jednak zupełnie kontaktów z Instytutem, pracując od 1 marca 1987 roku jako adiunkt na 1/2 etatu[111]. Od 1 marca do wyboru następcy (przez blisko rok – do 31 stycznia 1988 roku) pełniącą obowiązki dyrektora została L. Frąckiewicz, od połowy 1987 roku łącząc je także z funkcją dziekana Wydziału Przemysłu Akademii Ekonomicznej w Katowicach[112]. W anonimowej notatce z tego okresu, znajdującej się w zbiorach Archiwum Państwowego w Katowicach, okres kadencji Z. Gorczycy oceniono następująco:

> Do zasług dra Zdzisława Gorczycy należy reorganizacja Instytutu po trudnym okresie lat 1980–1981. W latach 1982–1983 utworzył nowe zakłady badawcze, jak: Zakład Polityki Społecznej i Zakład Badań nad Administracją i Samorządem Terytorialnym. Wiązało się to z nowymi perspektywami badawczymi Instytutu. Na skutek wysiłków dra Z. Gorczycy nawiązano kontakty naukowe z wieloma placówkami odgrywającymi rolę wiodącą, łącząc w ten sposób badania instytutowe z głównym nurtem rozwoju nauki polskiej. Na podkreślenie zasługuje Jego dbałość o dorobek wydawniczy Śląskiego Instytutu Naukowego, który stał się w ten sposób znaczącą oficyną wydawniczą nie tylko w regionalnym wymiarze. Nie można pominąć starań dra Z. Gorczycy o pracowników Instytutu i ich materialne uposażenia. W 1986 roku średnie uposażenie pracownika naukowego wynosiło ponad 27 tys. złotych, co przekraczało średni miesięczny zarobek w gospodarce uspołecznionej. W 1982 roku średnie wynagrodzenie w Instytucie wynosiło zaledwie 88% średniej krajowej[113].

Zakończenie pracy w ŚIN miało oczywiście uroczysty przebieg, osobne podziękowania za owocną pracę wyraził ustępującemu dyrektorowi na posiedzeniu Egzekutywy KW PZPR w Katowicach ówczesny I sekretarz KW PZPR w Katowicach Bogumił Ferensztajn[114]. 1 maja tego roku zmienił się także zastępca dyrektora do spraw ekonomicznych – miejsce Z. Folty (także odszedł z ŚIN, składając rezygnację z funkcji wicedyrektora w lutym 1987 roku) zajęła Krystyna Rawicka; z kolei 1 października główną księgową M. Błach zastąpiła Teodora Mankiewicz. Nowe władze starały się utrzymać dotychczasowy kierunek działalności Instytutu,

---

[110] IPN Ka, sygn. 0046/1179, k. 104, Notatka służbowa dot. przeprowadzonej rozmowy z kandydatem na TW „AS" z 30 grudnia 1986 roku; I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego…*, s. 81. Trudno dziś rozstrzygnąć, czy ustąpienie ze stanowiska było dobrowolne (jak utrzymywał sam zainteresowany i jak przedstawiał sytuację A. Szefer), czy wymuszone (jak twierdziła K. Sajdok).

[111] AP Kat., ŚIN, sygn. 9/51, k. 2, Umowa o pracę z 1 marca 1987 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/51, k. 6, Pismo p.o. dyrektora ŚIN L. Frąckiewicz do prezesa ZG ZDZ w Warszawie Andrzeja Piłata z 6 marca 1987 r.

[112] Por.: T. Sołdra-Gwiżdż: *Profesor zwyczajny doktor habilitowana Lucyna Frąckiewicz (1926–2009).* „Studia Śląskie" 2009, t. 68, s. 352; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/45, k. 23, Pismo wicewojewody J. Piszczka do zastępcy dyrektora ŚIN L. Frąckiewicz z 13 lutego 1987 r.; AP Kat., ŚIN 9, sygn. 45, k. 19, Pismo wojewody T. Wnuka do zastępcy dyrektora ŚIN L. Frąckiewicz z 3 lutego 1988 r.

[113] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/94, k. 15, Notatka osiągnięć dra Z. Gorczycy.

[114] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/94, k. 37–38, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 27 lutego 1987 roku.

dostrzegano jednak brak stabilizacji kierownictwa (jak oceniano: „Rozciągająca się tymczasowość obsady stanowiska dyrektora naczelnego nie wpływała dodatnio na całokształt pracy Instytutu")[115].

Rok 1987 był ostatnim rokiem względnej stabilizacji ŚIN, możliwej głównie dzięki podjęciu przez WRN w Katowicach wspomnianej już decyzji o finansowaniu Instytutu, jednocześnie nowe przepisy doprowadziły do wygaszenia uprawnień do doktoryzowania w ŚIN[116]. Schyłkowy okres PRL był czasem, w którym władze wojewódzkie szukały dla ŚIN nowej formuły. Wobec silnego środowiska humanistów i badaczy nauk społecznych zdawano sobie sprawę, że dotychczasowe profile badawcze powinny być utrzymane (zwłaszcza w obliczu coraz wyraźniejszego renesansu badań regionalnych), próbowano jednak poszerzyć zasięg działalności Instytutu m.in. o badania prognostyczne. Jednym z elementów polityki poszerzania oferty było zaproponowanie w połowie 1987 roku przez władze wojewódzkie nowego kandydata na stanowisko dyrektora ŚIN. Charakteryzując potrzeby, zwracano uwagę na oczekiwania stawiane kandydatowi przez władze wojewódzkie: szerokiego spojrzenia interdyscyplinarnego, znajomości gospodarki i nauki, umiejętności dobrej organizacji nauki, łatwości nawiązywania kontaktów i podejmowania dyskusji z innymi ośrodkami i środowiskami naukowymi w regionie i kraju.

28 kwietnia 1987 roku na posiedzeniu Rady Naukowej ŚIN jej przewodniczący A. Melich przedstawił do zaopiniowania kandydaturę na to stanowisko rekomendowanego przez władze wojewódzkie Andrzeja Matczewskiego (docenta doktora habilitowanego nauk technicznych), którą przyjęto z umiarkowaną akceptacją. Główne wątpliwości budziło wykształcenie kandydata, niekorespondujące z dotychczasowym profilem badawczym ŚIN (uwagi w tej kwestii zgłosili m.in. D. Simonides, J. Meisner, H. Rola i R. Buchała). W konsekwencji swą ocenę członkowie Rady Naukowej uzależnili od bezpośredniej konfrontacji z zainteresowanym (choć np. D. Simonides prezentowała publicznie stanowisko, że „Rada Naukowa posiada jedynie głos doradczy, opiniodawczy i nie ma sensu zbierać się ponownie w sprawie kandydata na dyrektora, bowiem stanowisko to jest i tak obsadzane z tzw. klucza")[117]. Sam kandydat od 1985 roku uczestniczył w pracach nad planami rozwoju województwa katowickiego (był autorem wniosków dotyczących badań prognostycznych właśnie na terenie województwa katowickiego). Przedstawiając swą sylwetkę, wskazał na kwalifikacje (inżynier od 1970 roku zajmujący się

[115] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/95, k. 71, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach z 22 stycznia 1988 roku; I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego…*, s. 82.

[116] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/94, k. 38, 41, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego z 27 lutego 1987 roku.

[117] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/92, k. 26–32, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 28 kwietnia 1987 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/93, k. 120, Pismo przewodniczącej Rady Załogi ŚIN Krystyny Sajdok do dyrektora Departamentu Kadr KC PZPR w Warszawie gen. Władysława Honkisza z 30 czerwca 1987 roku.

energetyzacją kraju, a następnie problemami zarządzania, m.in. badaniami nad skutkami wpływu nowych technologii na życie społeczne). Jak dodał, „w sferze nauk społecznych jest silnie usytuowany, rozumie specyfikę i metodologię nauk humanistycznych", po otrzymaniu 14 lutego 1987 roku propozycji objęcia stanowiska dyrektora ŚIN uzyskał „polityczną akceptację dla swego programu rozwoju badań w ŚIN". Symboliczne dla stanowiska części naukowców wobec decyzji wojewódzkich władz partyjno-państwowych było opuszczenie przez J. Przewłockiego i W. Zielińskiego posiedzenia Rady Naukowej podczas wystąpienia nowego kandydata. Głosy sprzeciwu (wyrażane np. w ocenie, że humanistyka górnośląska byłaby w tej sytuacji potraktowana przez władze z dezaprobatą, a dyrektorem winien zostać humanista) wyraziła reprezentująca Radę Załogi K. Sajdok, M.G. Gerlich dodawał, że organizacja partyjna ŚIN nie udzieliła kandydatowi poparcia. Pozostali uczestnicy dyskusji prezentowali mniej stanowcze stanowiska (A. Gładysz dostrzegając „depresję nauk humanistycznych w województwie", rozumiał potrzebę pomocy kadrowej środowiska technicznego dla humanistyki, M. Luciak oceniał, że A. Matczewski ma zdolności organizatorskie cenne dla ŚIN), reprezentujący Egzekutywę POP ŚIN A. Stępniak wskazał zaś, że po spotkaniu Egzekutywy POP z kandydatem 5 czerwca 1987 roku organizacja zaakceptowała zaproponowane przez niego działania[118]. Trudną sytuację Instytutu pogarszał fakt, że Rada Naukowa mająca akceptować kandydata obradowała, nie mając *quorum* (informowano m.in. o bojkocie obrad przez naukowców z Opola, choć przecież w spotkaniu wzięła udział D. Simonides), w trakcie posiedzenia zaś niektórzy uczestnicy zarzucali sobie wzajemnie brak kompetencji i – na co już zwrócono uwagę – ostentacyjnie opuszczali salę obrad. Po długiej debacie i próbach przyjęcia przez Radę wspólnego stanowiska ostatecznie brzmiało ono następująco: „Rada Naukowa opiniuje pozytywnie kandydaturę doc. dra hab. Andrzeja Matczewskiego na stanowisko dyrektora Śląskiego Instytutu Naukowego" (choć głosowało za nią jedynie 15 obecnych spośród 39 członków ustępującej Rady)[119]. O nieustępliwości przeciwników kandydatury A. Matczewskiego świadczy jednak pismo z 30 czerwca 1987 roku skierowane do gen. Władysława Honkisza, dyrektora Departamentu Kadr KC PZPR w Warszawie, w którym Rada Załogi Instytutu zwróciła się z prośbą o interwencję i nieakceptowanie tego wyboru (w piśmie wskazano przykłady łamania prawa, m.in. niezwrócenie się o opinię na temat zmian do Rady Załogi i brak *quorum* podczas głosowania nad opinią Rady Naukowej, skutkujące jej nieprawomocnością). Jak tłumaczono: „mianowanie przez Wojewodę Katowickiego na stanowisko dyrektora Śląskiego Instytutu Naukowego doc. dra hab. Andrzeja

[118] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 6/50, k. 263, Protokół zebrania Podstawowej Organizacji Partyjnej przy Śląskim Instytucie Naukowym w dniu 5 czerwca 1987 r.

[119] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/93, k. 4–15, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 16 czerwca 1987 roku. Por.: AP Kat., ŚIN, sygn. 1/93, k. 117, Pismo Rady Załogi ŚIN do wojewody katowickiego Tadeusza Wnuka z 15 czerwca 1987; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/93, k. 118, Notatka I sekretarza POP przy ŚIN Andrzeja Stępniaka.

Matczewskiego byłoby ewidentnym przykładem nieprzestrzegania przez władze wojewódzkie zasad praworządności i łamania norm współżycia społecznego". Autorzy pisma powoływali się przy tym na wytyczne Plenum KC PZPR, „które nakazują władzom obsadzanie stanowisk kierowniczych kadrami legitymującymi się wykształceniem adekwatnym do wymogów konkretnych stanowisk"[120].

Podobne zarzuty i opis nastrojów zawierała także „notatka służbowa", sporządzona po spotkaniu funkcjonariusza Służby Bezpieczeństwa z R. Buchałą. W notatce wzmiankowano:

> Na spotkaniu konsultant udzielił mi informacji odnośnie sytuacji w Instytucie. Wiele dyskusji wśród pracowników Instytutu dotyczy zmiany na stanowisku Dyrektora Instytutu. Pewne niezadowolenie wzbudza fakt, że dyrektorem nie został nikt z dotychczasowych pracowników Instytutu. Są również wysuwane uwagi, że nowy dyrektor ma wykształcenie techniczne, a nie humanistyczne. Starsi pracownicy naukowi w większym stopniu akceptują nowego dyrektora, uważając, [że] jego zadaniem jest jedynie administrowanie Instytutem. Mają nadzieję, że nie będzie zbytnio ingerował w pracę naukową. Rada Naukowa Instytutu zaakceptowała już kandydata na z-cę dyrektora d/s ekonomicznych. Została nią pracownica Akademii Ekonomicznej. Wiele kontrowersji wzbudza obsada stanowiska z-cy dyrektora d/s naukowych. Zdania w tej kwestii są podzielone. Część pracowników uważa, że stanowisko to może objąć ktoś z pracowników Instytutu, m.in. ochotę na objęcie tego stanowiska ma doc. Buchała. Inni pracownicy uważają, że z-cą do spraw naukowych zostanie ktoś z zewnątrz, zaproponowany przez nowego dyrektora. Ostateczne decyzje w tej sprawie mają zapaść pod koniec roku[121].

Andrzej Matczewski definitywnie nie został dyrektorem Instytutu, co z jednej strony stanowiło dowód siły pracowników i Rady Naukowej, z drugiej jednak – było z pewnością jednym z elementów decydujących o zbliżającym się nieuchronnie kresie istnienia placówki, a doraźnie o coraz mniejszym wsparciu ze strony wojewody.

Zgodnie z podejmowanymi staraniami w 1987 roku działalność badawczą ŚIN skoncentrowano na udziale w przedsięwzięciach zlecanych przez zewnętrzne podmioty: programie „Przeobrażenia społeczne i narodowe na Śląsku" (kierowanym przez Uniwersytet im. B. Bieruta we Wrocławiu), pracach m.in. dla Instytutu Historii PAN w Warszawie, Akademii Ekonomicznej w Katowicach, a także Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach[122]. Umowy zawarte z tymi podmiotami

---

[120] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/93, k. 120–122, Pismo przewodniczącej Rady Załogi ŚIN Krystyny Sajdok do dyrektora Departamentu Kadr KC PZPR w Warszawie gen. Władysława Honkisza z 30 czerwca 1987 roku.

[121] IPN Ka, sygn. 00299/9, t. II, k. 45, Notatka służbowa ze spotkania z konsultantem ps. „Poseł" z 10 XII 1987.

[122] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/95, k. 70, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach z 22 stycznia 1988 roku.

dały Instytutowi w ciągu pierwszego półrocza 1987 roku 38 milionów złotych, co uznawano za rezultat bardzo obiecujący[123]. Z drugiej strony odnotowywano tendencję spadkową w kwestii utrzymania placówki i jej działalności, zwracano również uwagę, że opinie o ŚIN formułowane w kraju, w przeciwieństwie do tych przedstawianych poza granicami PRL, bywały „krzywdzące i złośliwe"[124].

Tymczasem sytuacja „międzynarodowa" Instytutu pozostawała stabilna. W 1987 roku ŚIN kontynuował współpracę (obejmującą m.in. bezdewizową wymianę pracowników, wymianę stażystów i doświadczeń badawczych) ze sprawdzonymi partnerami: Wydziałem Pedagogicznym w Ostrawie, IŚ Czechosłowackiej Akademii Nauk w Opawie i Badawczym Instytutem Rozwoju Terytoriów i Miast w Ostrawie. Dzięki otrzymaniu stypendiów badawczych z PAN możliwe były także pobyty badawcze za granicą (w NRD i ZSRR)[125].

Trudno jednoznacznie określić sytuację kadrową Instytutu. Oprócz porażek i żegnania kolejnych cenionych pracowników odnotowywano bowiem również drobne sukcesy kadrowe. Za takie uznać można np. powrót do Instytutu M. Grabani[126] czy W. Zielińskiego[127]. Trzeba jednak zaznaczyć, że czasem mimo chęci powrotu (tak było w przypadku E. Karolczuka w 1987 roku czy S. Owczarza w 1990 roku) władze nie wyrażały na to zgody (oficjalny powód sprowadzał się do „nieprowadzenia aktualnie badań naukowych, które mogłyby być zlecone" zainteresowanym oraz „nieznajdowania się w polu zainteresowań badawczych Instytutu problematyki, którą zajmowali się przed oddelegowaniem")[128]. Powrót M. Grabani i W. Zielińskiego z pewnością wzmocnił potencjał badawczy placówki (w ostatnim okresie pracy w ŚIN W. Zieliński kierował m.in. działem biografistyki w redakcji *Encyklopedii Górnośląskiej*)[129]. Do innych doraźnych instytutowych sukcesów zaliczyć można także podjętą przezeń próbę odgrywania roli mecenasa nauki w regionie, poprzez utworzenie od 1984 roku nagrody

[123] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/93, k. 120, Pismo K. Sajdok do dyrektora Departamentu Kadr KC PZPR w Warszawie gen. Władysława Honkisza z 30 czerwca 1987 roku.

[124] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/92, k. 30, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 28 kwietnia 1987 roku.

[125] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/95, k. 71–72, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w dniu 22 stycznia 1988 roku.

[126] Pracował w ŚIN na 1/2 etatu od 1 lipca 1986 do 31 grudnia 1989 roku. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 9/52, k. 70, Zaświadczenie dyrektora ŚIN W. Świątkiewicza z 9 maja 1991 r.

[127] Po opuszczeniu ŚIN W. Zieliński pracował najpierw w Państwowym Instytucie Naukowym – Instytucie Śląskim w Opolu (1982–1984), a następnie w Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce – Instytucie Pamięci Narodowej w Warszawie (1984–1987). Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 9/279, k. 105, Pismo zastępcy dyrektora ŚIN K. Rawickiej do ministra sprawiedliwości Lecha Domeradzkiego z 18 września 1987 r.

[128] AP Kat., ŚIN, sygn. 9/78, k. 68, Pismo E. Karolczuka do Dyrekcji, Rady Załogi oraz Egzekutywy POP PZPR SIN w Katowicach z 18 maja 1987 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/78, k. 67, Pismo p.o. dyrektora ŚIN L. Frąckiewicz do E. Karolczuka z 26 maja 1987 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/160, k. 65, Pismo dyrektora ŚIN J. Wodza do S. Owczarza z 10 października 1990 r.

[129] Władysław Zieliński zmarł 17 listopada 1987 roku. I. Sroka: *Zieliński Władysław* (biogram). W: *Śląski słownik biograficzny. Seria nowa*. T. 1. Red. M. Fazan, F. Serafin. Katowice 1999, s. 330–333.

naukowej ŚIN (pierwsza edycja wiązała się z obchodami 50-lecia istnienia Instytutu). Nagrodę przyznawano za publikacje naukowe z zakresu śląskoznawczych badań w dziedzinach nauk humanistycznych, społecznych, ekonomicznych i politycznych (tu koncentrowano się przede wszystkim na badaniach problematyki niemieckiej). Wśród nagrodzonych znaleźli się m.in.: Józef Chlebowczyk (za pracę *O prawie do bytu małych i młodych narodów*), Stanisław Michalkiewicz (za *Przemysł i robotnicy na Śląsku (do 1914 r.)*), Adam Jarosz (za redakcję pracy *Nowe rożdzieńsciana. Studia o Walentym Rożdzieńskim i jego dziele Officina Ferraria z roku 1612*), Alfred Sulik (za *Przemysł ciężki w rejencji katowickiej w gospodarce Trzeciej Rzeszy (1939–1945)*) czy pośmiertnie Henryk Wuttke (za książkę *Współczesne granice niemieckie*)[130].

Początek 1988 roku przyniósł zmianę zarówno składu Rady Naukowej, jak i dyrekcji Instytutu. Nowa Rada powołana w styczniu 1988 roku liczyła 44 osoby, wywodzące się ze wszystkich szkół wyższych województwa katowickiego oraz wybranych placówek kraju (tabela 15). Zwraca uwagę obecność specjalistów dyscyplin od dawna nieobecnych w pracach Instytutu, sugerująca potencjalne kierunki możliwych przeobrażeń.

Tabela 15. Skład Rady Naukowej ŚIN w 1988 roku

Lp.	Imię i nazwisko	Reprezentowana placówka	Funkcja
1	2	3	4
1.	Jerzy Rokita	Akademia Ekonomiczna w Katowicach – rektor	przewodniczący
2.	Rudolf Buchała	ŚIN	zastępca przewodniczącego
3.	Czesław Głombik	Uniwersytet Śląski	zastępca przewodniczącego
4.	Andrzej Barteczek	Akademia Ekonomiczna w Katowicach	członek
5.	Edward Bogusławski	Akademia Ekonomiczna w Katowicach	członek
6.	Ryszard Broszkiewicz	Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu	członek
7.	Leszek Cichy	ŚIN	członek
8.	Tadeusz Cypcar	Wojewódzka Komisja Planowania Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach – przewodniczący	członek
9.	Antoni Czubiński	Instytut Zachodni w Poznaniu	członek

[130] Por.: PAN Archiwum w Warszawie, oddział w Katowicach, spuścizna J. Chlebowczyka, b.p., Dyplom nagrody ŚIN z grudnia 1984 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/95, k. 38, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego z 27 lutego 1987 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/89, k. 19–20, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego z 16 marca 1984 roku; SŚIN 87, s. 9.

cd. tab. 15

1	2	3	4
10.	Jarosław Czypczar	Wydział Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach – dyrektor	członek
11.	Lucyna Frąckiewicz	ŚIN	członek
12.	Józef Gawroński	Politechnika Śląska w Gliwicach	członek
13.	Bożena Hager- -Małecka	Śląska Akademia Medyczna w Zabrzu	członek
14.	Jan Kantyka	Uniwersytet Śląski	członek
15.	Andrzej Klasik	Akademia Ekonomiczna w Katowicach	członek
16.	Józefa Kramer	Akademia Ekonomiczna w Katowicach	członek
17.	Janusz Kroszel	Instytut Śląski w Opolu – dyrektor	członek
18.	Władysław Kwaśniewicz	Uniwersytet Jagielloński	członek
19.	Mieczysław Luciak	Śląska Akademia Medyczna	członek
20.	Jan Malicki	Uniwersytet Śląski	członek
21.	Władysław Markiewicz	PAN w Warszawie	członek
22.	Leon Markiewicz	Akademia Muzyczna w Katowicach	członek
23.	Alojzy Melich	ŚIN	członek
24.	Ireneusz Opacki	Uniwersytet Śląski	członek
25.	Jan Przewłocki	Uniwersytet Śląski	członek
26.	Jerzy Pietrucha	ŚIN	członek
27.	Karol Podgórski	Uniwersytet Śląski	członek
28.	Tadeusz Pyka	ŚIN	członek
29.	Henryk Rola	ŚIN	członek
30.	Dorota Simonides	Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Opolu	członek
31.	Mirosław Słomczyński	TVP w Katowicach – dyrektor ośrodka	członek
32.	Karol Sobczak	Uniwersytet Warszawski	członek
33.	Artur Starczewski	Uniwersytet Śląski	członek
34.	Zygmunt Strzysz	Instytut Podstaw Inżynierii Środowiska PAN w Katowicach	członek
35.	Adam Szczurowski	Prezydium WRN w Katowicach – przewodniczący	członek
36.	Andrzej Szefer	ŚIN	członek
37.	Wilhelm Szewczyk	literat i dziennikarz z Katowic	członek
38.	Janusz Sztumski	Uniwersytet Śląski	członek
39.	Jan Walczak	ŚIN	członek

cd. tab. 15

1	2	3	4
40.	Tadeusz Wilczok	Śląska Akademia Medyczna	członek
41.	Wsiewołod Wołczew	ŚIN	członek
42.	Jacek Wódz	ŚIN / Uniwersytet Śląski	członek
43.	Maciej Zarzycki	Politechnika Śląska	członek

Źródło: AP Kat., ŚIN, sygn. 1/21, k. 42–43, Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za rok 1988.

Jak już zostało zasygnalizowane, starania, by na stanowisko dyrektora nie powołać A. Matczewskiego, ostatecznie okazały się skuteczne. Podczas inauguracyjnego posiedzenia Rady Naukowej kadencji 1988–1991 ówczesny wojewoda katowicki Tadeusz Wnuk (pełnił swoje obowiązki od maja 1985 roku) przedstawił nowego kandydata na dyrektora ŚIN – Jacka Wodza, z kolei pełniąca obowiązki dyrektora L. Frąckiewicz przedstawiła kandydatów na wicedyrektora do spraw naukowych oraz sekretarza naukowego: J. Walczaka i M.G. Gerlicha[131]. Zaprezentowany jako kandydat uzgodniony z KW PZPR w Katowicach J. Wódz był rekomendowany przez wojewodę, który ukazał go jako prawnika i socjologa o bogatym doświadczeniu zawodowym (od 1968 roku przeszedł wszystkie szczeble awansu naukowego, pełniąc w momencie wyboru na dyrektora ŚIN obowiązki prorektora do spraw studenckich Uniwersytetu Śląskiego). O tym, że nowy dyrektor miał zaradzić trudnościom Instytutu, świadczyć miały jego dokonania badawcze (zajmowanie się problematyką patologii społecznej, kierowanie pracami prowadzonymi „w ramach tematów centralnie sterowanych", autorstwo publikacji naukowych, przynależność do licznych towarzystw naukowych), utrzymanie dotychczasowego zakresu współpracy z władzami miała zaś gwarantować jego przynależność do PZPR oraz dość aktywna działalność w tym obszarze[132]. Ponadto wybór J. Wodza spowodowany był także jego doświadczeniem międzynarodowym, wynikającym ze współpracy z różnymi instytutami badawczymi w Europie Zachodniej (w Belgii, Francji i we Włoszech)[133].

Lucyna Frąckiewicz przypomniała następnie życiorys naukowy J. Walczaka oraz jego zainteresowania i osiągnięcia badawcze (badania nad historią ruchu robotniczego na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim, badania nad historią Polski Ludowej). Trzecia z charakterystyk (również przedstawiona przez L. Frąckiewicz) dotyczyła kandydata na sekretarza naukowego Instytutu. Po zaaprobowaniu kandydatur przez Radę Naukową i uzyskaniu formalnych nominacji, z dniem 1 lutego 1988 roku obowiązki przejęła nowa dyrekcja: dyrektor J. Wódz, zastępcy: L. Frąckiewicz (do spraw naukowych), J. Walczak (również do spraw

[131] Por. I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego*…, s. 81–82.

[132] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/95, k. 73, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach z 22 stycznia 1988.

[133] Relacja J. Wodza z 18 kwietnia 2013 roku.

naukowych) i K. Rawicka (do spraw ekonomicznych), oraz sekretarz naukowy M.G. Gerlich[134].

Obejmując kierownictwo placówki, J. Wódz planował sprofilowanie prac ŚIN w dwóch płaszczyznach: z jednej strony Instytut miał odgrywać odtąd rolę organizatora i koordynatora badań „specyficznie regionalnych" (jeszcze mało rozwijających się w skali kraju), z drugiej zaś – czynić zadość oczekiwaniom władz („że ta władza, która płaci i powołuje, będzie chciała ekspertyz, opinii ogólnych etc."). We wspomnieniach J. Wodza ówczesne władze państwowe (reprezentowane przez wojewodę T. Wnuka oraz podległych mu pracowników – przede wszystkim naczelnik Wydziału Kultury Urzędu Wojewódzkiego Łucję Ginko) aprobowały tę wizję, pozostawiając dyrekcji Instytutu dość dużą swobodę działania (np. w zakresie przygotowywania planów badawczych), oczekując jednocześnie pozyskiwania zewnętrznych źródeł finansowania prac badawczych. Jednocześnie praktycznie niewidoczny stał się nadzór KW PZPR, podczas swojej kadencji J. Wódz w sprawach działalności ŚIN kontaktował się wyłącznie z władzami administracyjnymi regionu[135]. W opinii nowej dyrekcji podjęte w 1988 roku prace naukowe miały przede wszystkim zintegrować środowisko naukowe i ożywić pracę naukową w regionie. Jak planowano, Instytut poprzez organizację konferencji i sympozjów oraz spotkań ludzi nauki miał stać się organizatorem pracy naukowej. Natomiast zdaniem reprezentantów Rady Naukowej ŚIN jego misją miało stać się wyprofilowanie badań i wzmocnienie jego potencjału badawczego[136].

W drugiej połowie lat osiemdziesiątych XX wieku struktura ŚIN składała się z siedmiu zakładów: Badań Historycznych, Badań Socjologicznych, Badań Niemcoznawczych, Kultury Regionu, Ekonomiki Regionu, Badań nad Administracją i Samorządem Terytorialnym oraz Polityki Społecznej. Ich uzupełnieniem pozostawały tzw. wyspecjalizowane jednostki badawcze: Samodzielna Pracownia Analiz i Prognoz Ekonomicznych, Redakcja *Encyklopedii Górnośląskiej* oraz Redakcja *Śląskiego słownika biograficznego*[137]. Stan kadrowy w drugiej połowie lat osiemdziesiątych XX wieku był jeszcze w miarę korzystny. O ile w 1987 roku zatrudnionych na pełny etat było 46 pracowników naukowych (2 profesorów, 6 docentów, 23 adiunktów i 15 starszych asystentów i asystentów), o tyle rok później było ich już o 4 osoby mniej, ale poprawił się stan „jakościowy" (5 profesorów, 5 docentów,

[134] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/96, k. 30, SŚIN 88; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/21, k. 3, SŚIN 88; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/45, k. 11, Pismo dyrektora ŚIN J. Wodza do L. Frąckiewicz z 29 stycznia 1988 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/250, k. 114, Pismo dyrektora ŚIN J. Wodza do J. Walczaka z 29 stycznia 1988 r.; I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego…*, s. 81–82.

[135] Relacja J. Wodza z 18 kwietnia 2013 roku; AP Kat., sygn. 9/48, k. 112, Opinia likwidatora dr Cz. Wydmańskiego z 16 kwietnia 1993 r.

[136] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/95, k. 73, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach z 22 stycznia 1988; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/96, k. 98, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 21 marca 1988 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/96, k. 68–69, Rada Naukowa ŚIN.

[137] SŚIN 86, s. 71; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1432, k. 3, Informacja na posiedzenie Kolegium Wojewody „Rola i zadania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach".

21 adiunktów i 11 starszych asystentów i asystentów). Skład personalny Instytutu w 1988 roku dopełniało: 5 pracowników Redakcji *Encyklopedii Górnośląskiej*, 10 pracowników pionu wydawniczego, po 5 pracowników administracji i księgowości, 2 pracowników biblioteki, 5 osób „administracyjno-technicznych" oraz 13 pracowników obsługi. W ciągu roku Instytut opuściło 13 pracowników (wśród nich 8 naukowych), przyjęto zaś 10 nowych (w tym 6 naukowych)[138].

W grudniu 1988 roku na potrzeby posiedzenia Kolegium wojewody katowickiego zespół pod przewodnictwem J. Wodza sporządził przedstawiony przez dyrektora Instytutu dokument pt. *Rola i zadania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach* (zatwierdzony przez wicewojewodę J. Piszczka). Stanowił on z jednej strony próbę podsumowania dotychczasowej, ponad 30-letniej działalności, z drugiej zaś – starano się w nim odpowiedzieć na pytanie o dalszą perspektywę istnienia. W dokumencie przypomniano podstawowe zadania Instytutu („prowadzenie badań naukowych, działalności wydawniczej i usługowej w zakresie problematyki związanej ze Śląskiem i Zagłębiem Dąbrowskim i terenami przyległymi w dziedzinie nauk humanistycznych, społecznych oraz politycznych zgodnie z potrzebami rozwoju gospodarki i kultury narodowej"), wskazano także, że jego regionalny charakter nie wyklucza podejmowania problemów ogólnych, o ile związane są ze zjawiskami występującymi na Górnym Śląsku, w Zagłębiu Dąbrowskim „i terenach przyległych do nich". Wymienione zostały bardzo precyzyjnie sposoby realizacji zadań, przez:

> dokumentację spraw śląskich (ze szczególnym uwzględnieniem aktualnej sytuacji badanych terenów i ich związków z innymi ziemiami polskimi); planowanie, organizowanie i prowadzenie prac naukowych (ze szczególnym uwzględnieniem zagadnień historycznych, społecznych i kulturalnych, gospodarczych i politycznych oraz powiązań techniki z humanistyką); kształcenie kadry pracowników nauki i współdziałanie z wyższymi uczelniami oraz innymi instytucjami naukowymi w tym zakresie; działalność wydawniczą w zakresie ogłaszania prac naukowych i popularnonaukowych dotyczących Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego; prowadzenie działalności informacyjnej o Śląsku i Zagłębiu Dąbrowskim dla innych części kraju i poza granicę PRL (zwłaszcza na potrzeby mediów); organizowanie sesji naukowych i popularnonaukowych, wykładów, zebrań dyskusyjnych, zjazdów, wystaw itp.[139].

Oceniając aktywność Instytutu w latach osiemdziesiątych XX wieku, J. Wódz konstatował:

> Zakres badań Instytutu uległ znacznemu rozszerzeniu nawet w niekorzystnych pod wielu względami latach 1982–1987. Niestety, realizacja zadań napotyka na coraz więk-

[138] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/96, k. 30, SŚIN 88.

[139] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1432, k. 3–4, Informacja na posiedzenie Kolegium Wojewody „Rola i zadania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach".

sze trudności, m.in. kadrowe. Trzeba podkreślić, iż w latach 1981–1987 stan zatrudnienia w ŚIN zmniejszył się 2-krotnie. Wprawdzie w 1987 roku nastąpił nieduży przyrost liczby pracowników, lecz jednocześnie nadal ma miejsce odpływ. Główną przyczyną odpływu pracowników i słabego naboru nowych są niskie płace, zupełnie niekonkurencyjne w stosunku do zarobków oferowanych nie tylko w gospodarce, ale nawet także w innych dziedzinach. A przecież Instytutowi potrzebni są ludzie o kwalifikacjach powyżej przeciętnych. Szczególnie bolesne są fakty odejścia pracowników zaawansowanych, ponieważ proces wychowania pracownika naukowego jest bardzo długi[140].

Wskazane kłopoty finansowe w dużej mierze wiązały się z przywołanym już statusem prawnym Instytutu. Dlatego w 1988 roku władze ŚIN zwróciły się do wojewody katowickiego z prośbą o przywrócenie placówce statusu jednostki budżetowej, motywując to regionalnym charakterem i społecznym profilem ŚIN, a w konsekwencji ograniczonymi możliwościami samofinansowania. Jak tłumaczono, środki na utrzymanie i działalność uzyskiwane były ze sprzedaży prac i usług naukowych, w sytuacji gdy zdecydowana większość tematów realizowanych w placówce (40 tematów w 8 grupach tematycznych) zakupiona została przez Urząd Wojewódzki w Katowicach, pozostałe wchodziły w zakres tzw. problemów centralnie sterowanych, a jedynie nieliczne wykonywane były na zamówienie jednostek gospodarczych lub administracyjnych. Dlatego wpływy do budżetu zaspokajały tylko najbardziej podstawowe potrzeby, daleko niewystarczające dla normalnego funkcjonowania placówki („nie ma on [ŚIN – M.F.] dostatecznych środków na fundusz płac, świadczenie socjalne, a przede wszystkim na umocnienie swej bazy materialnej służącej prowadzeniu badań. Instytut absolutnie nie jest w stanie pokryć z własnych środków wszelkich nadzwyczajnych wydatków, a zwłaszcza kosztów kapitalnego remontu swej siedziby. […] Bardzo paląca jest sprawa braku środków na zakup kserokopiarki, bez której praca instytutu naukowego odbywa się nadal metodami typowymi dla XIX wieku")[141].

Wszystkie nasilające się kłopoty i kumulujące się problemy przyniosły jeden istotny skutek – spowodowały względną konsolidację załogi Instytutu, odsuwając na plan dalszy wzajemne animozje i różnice wśród pracowników. Jak ocenił J. Wódz, podziały na poziomie Instytutu nie funkcjonowały już tak silnie, by mogły posłużyć komuś z zewnątrz do jakichkolwiek działań i ingerencji, a sami pracownicy (np. były wicepremier T. Pyka) mimo z pewnością „gorącego" okresu starali się unikać wystąpień o politycznym charakterze[142].

Coraz trudniejsze stawały się warunki lokalowe. Choć budynek był relatywnie nowy, wadliwy projekt i wykonawstwo powodowały potrzebę przeprowadzenia

[140] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1432, k. 3, Informacja na posiedzenie Kolegium Wojewody „Rola i zadania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach".

[141] Ibidem; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/21, k. 5, SŚIN 88.

[142] Relacja J. Wodza z 18 kwietnia 2013 roku.

kapitalnego remontu[143]. Pierwsze prace odbyły się 1984 roku, kiedy władze Instytutu uzyskały pomoc finansową od wojewody, która miała zostać spożytkowana na remont elewacji budynku[144]. Ze względu na coraz trudniejszą sytuację finansową władze ŚIN zdecydowały się także na odpłatne udostępnienie katowickiemu oddziałowi PAN części własnych pomieszczeń, w których siedzibę znalazła pracownia językoznawcza Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie[145]. W lutym 1988 roku dyrektor ŚIN J. Wódz tak pisał o tym do wojewody:

> W 1976 roku Instytut nasz dzięki staraniom władz wojewódzkich otrzymał siedzibę w budynku przy ulicy Granicznej 32 w Katowicach. Od 1981 roku mury budynku znacznie się zarysowały. W chwili obecnej stan pęknięć i nawet przesunięć w ścianach jest bardzo znaczny. Duże zawilgocenie budynku przyczyniło się do zagrzybienia pomieszczeń. Na wniosek p.o. dyrektora ŚIN, prof. dr hab. L. Frąckiewicz, jesienią 1987 roku przeprowadzono badania mykologiczno-budowlane przez Zespół Pracowni Inżynierii Materiałowej Głównego Instytutu Górnictwa. Orzeczenie przedstawia niepokojący obraz zagrzybienia budynku. Zidentyfikowano 33 rodzaje grzybów o dużej szkodliwości. Taki stan rzeczy wymaga radykalnych działań remontowych. Ze względu na duży zakres uszkodzeń budynku, Śląski Instytut Naukowy nie jest w stanie ich sfinalizować[146].

Niestety dla istnienia budynku, architekt nie wyraził zgody na modyfikację projektu budowlanego, tym samym uniemożliwiając ratowanie gmachu i akceptując praktycznie całkowitą (choć powolną) jego degradację[147].

Dokumenty przygotowane przez dyrekcję na potrzeby władz wojewódzkich (KW PZPR w Katowicach i Prezydium WRN) przedstawiały koncepcję rozwoju Instytutu do roku 2000, ale także przywoływały historyczne dokonania naukowe placówki[148]. Wskazywano w nich na rolę w badaniach: nad historią najnowszą Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego (dzieje walk narodowowyzwoleńczych z powstaniami śląskimi na czele, okres okupacji hitlerowskiej, ruch oporu, historię ruchu robotniczego, rozwój społeczno-gospodarczy i kulturalny województwa kato-

[143] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1432, k. 3, Informacja na posiedzenie Kolegium Wojewody „Rola i zadania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach".

[144] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 110, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego z 9 stycznia 1984 roku.

[145] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/39, k. 10, Protokół z posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego z 17 grudnia 1984 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/40, k. 176, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 14 stycznia 1985.

[146] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1055, k. 23, Pismo dyrektora ŚIN J. Wodza do wojewody katowickiego Tadeusza Wnuka z 16 lutego 1988 roku. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/96, k. 99, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 21 marca 1988 roku.

[147] Relacja J. Wodza z 18 kwietnia 2013 roku.

[148] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 6/50, k. 2–9, Ramowy program głównych kierunków działalności naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach do roku 2000.

wickiego w Polsce Ludowej); prac dotyczących rewizjonizmu zachodnioniemieckiego i stosunków polsko-niemieckich po II wojnie światowej; w badaniach socjologicznych problemy przemian społecznych oraz stosunków i humanizacji pracy; w zakresie ekonomii prace dotyczące polityki zatrudnienia, efektywności gospodarki województwa i problemów ochrony środowiska; podkreślano także podjęcie badań nad funkcjonowaniem administracji i samorządu terytorialnego w województwie katowickim oraz nad problemami polityki społecznej (warunków mieszkaniowych, zdrowotności, położenia ludzi starszych). Wskazano na wyjątkowość Instytutu, pisząc:

> Rolę ŚIN decydująco określa fakt, że służy regionowi pod wieloma względami wyjątkowemu, czego nie trzeba uzasadniać. W każdym razie chodzi o wyjątkowe spiętrzenie problemów społecznych i ekonomicznych oraz bogatą, specyficzną spuściznę historyczną. Istniejące w naszym regionie placówki naukowe podejmują różnorodne zagadnienia jego funkcjonowania, lecz tylko Instytut z racji swego regionalnego charakteru i profilu naukowego predestynowany jest do integralnego rozwiązywania społecznych problemów Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego. Tradycja Śląskiego Instytutu Naukowego daje nam dobre podstawy do służby na rzecz regionu i formułowania przyszłych zadań[149].

Jak już wspomniano, w dokumentach próbowano ponownie zdefiniować rolę ŚIN w górnośląskiej rzeczywistości końca lat osiemdziesiątych XX wieku, w której istniały już inne placówki naukowe (przede wszystkim uczelnie wyższe z Uniwersytetem Śląskim na czele). Utrzymując jako nadrzędne zadanie (jak to określono: „posłannictwo") organizację we wszystkich dostępnych formach humanistycznych badań nad regionem, dostrzegano potrzebę współpracy naukowej w tym zakresie z innymi podmiotami (także spoza województwa katowickiego). Wśród celów zaplanowanych w dalszej działalności Instytutu wymieniano: koncentrację badań własnych na realizacji tematów stanowiących „naukowe, humanistyczne zaplecze dla poznania życia społecznego regionu".

Podczas gdy w 1985 roku wskazywano trzy podstawowe kierunki prac (problematyka niemcoznawcza, zagrożenia społeczne w regionie wysoko uprzemysłowionym oraz kształtowanie się struktury przemysłowej i środowiska przyrodniczego w regionach uprzemysłowionych i zurbanizowanych), w 1988 roku ŚIN realizował prace obejmujące znacznie szersze i rozbudowane grupy badawcze:

> 1. Życie polityczne na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim do roku 1945 oraz społeczeństwo województwa katowickiego w PRL; 2. Kultura regionu wysoko uprzemysłowionego, ze szczególnym uwzględnieniem środowisk górniczych i hutniczych tradycji, obrzędowania i świętowania; 3. Przemiany struktury zawodowej w woje-

[149] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1432, k. 9, Informacja na posiedzenie Kolegium Wojewody „Rola i zadania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach".

> wództwie katowickim w świadomości społecznej; 4. Funkcjonowanie administracji państwowej, z uwzględnieniem kompetencji, struktury organizacyjnej, planowania budżetowego i społeczno-gospodarczego, roli samorządów miejskich i wiejskich; 5. Warunki bytu i życia ludności w regionie wysoko uprzemysłowionym, ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji mieszkaniowej, ochrony zdrowia i pomocy społecznej w przekrojach przestrzennych i społeczno-zawodowych; 6. Kształtowanie struktury branżowo-przestrzennej przemysłu w regionach uprzemysłowionych i zurbanizowanych, z uwzględnieniem problemów ekologicznych; 7. Współpraca gospodarcza, kulturalna i polityczna między Polską, RFN i NRD[150].

Badacze z Instytutu uczestniczyli też w realizacji tematów badań podstawowych w ramach programów centralnych i resortowych:

> 1. Centralny Program Badań Podstawowych, temat: Polityka społeczna w PRL (symbol 09.09); 2. Resortowy Program Badań Podstawowych, temat: Zmiany w strukturze konsumpcji (symbol RP III.39); 3. Resortowy Program Badań Podstawowych, temat: Procesy industrializacyjne w PRL w nowych i starych aglomeracjach przemysłowych Śląska i ich wpływ na przeobrażenia struktur społecznych miast śląskich (symbol III.36-V/E/86); 4. Centralny Program Badań Podstawowych, temat: Przeobrażenia społeczne w pierwszym dwudziestopięcioleciu Polski Ludowej (symbol 09.06)[151].

Zaplanowane (choć wymagające uszczegółowienia i akceptacji władz wojewódzkich) do roku 2000 kwestie podzielić można było na trzy grupy tematyczne, mające w późniejszym okresie obejmować bardziej zróżnicowane tematy badawcze: 1) „Rozwój gospodarczy, społeczny i polityczny regionu w XX wieku. Historyczne i współczesne przeobrażenia świadomości mieszkańców regionu"; 2) „Warunki życia i pracy w regionie"; 3) „Rola i przeobrażenia wewnętrzne klasy robotniczej w życiu regionu"[152]. Instytut starał się także dostosowywać do zmieniającej się rzeczywistości i reagować na pojawiające się problemy. Przykładem tego jest np. podjęcie w porozumieniu z Wojewódzką Komisją Planowania Urzędu Wojewódzkiego realizacji kilkunastu tematów, związanych z przygotowaniem i oceną poszczególnych wariantów planu regionalnego (w tym celu utworzono Pracownię Analiz i Prognoz Ekonomicznych, pod kierunkiem T. Pyki)[153]. Podobnie ocenić można opracowanie na zlecenie prezydenta Gliwic planu rozwoju społecznego i gospodarczego miasta (przez zespół pod kierunkiem L. Frąckiewicz) czy podjęte na zlecenie wojewody katowickiego prace zespołu socjologów i ekonomistów, badających

---

[150] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/40, k. 176, Protokół posiedzenia Kolegium Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 14 stycznia 1985; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/96, k. 32–36, SŚIN 88.

[151] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/96, k. 32–36, SŚIN 88.

[152] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/96, k. 88–94, Ramowy program głównych kierunków działalności naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach do roku 2000.

[153] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 9/186, k. 9, Pismo dyrektora ŚIN J. Wodza do T. Pyki z 29 kwietnia 1988 r.

świadomość ekologiczną mieszkańców[154]. Szukając możliwości współpracy, realizowano zlecenia badawcze dla podmiotów do tej pory dla ŚIN dość nietypowych, m.in. dla Wojewódzkiej Komisji Planowania, Centralnego Ośrodka Informatyki Górniczej, prowadzono także rozmowy z przedstawicielami gminy żydowskiej dotyczące prac badawczych na jej rzecz[155]. Próbą szukania nowych płaszczyzn aktywności naukowej były bez wątpienia podjęte pod koniec lat osiemdziesiątych XX wieku badania nad kwestiami ekologii, do których finansowania udało się zresztą przekonać Urząd Wojewódzki. Było to zresztą powiązane z problemami regionu, opisanymi w raporcie „Założenia rozwoju województwa katowickiego do roku 2015"[156]. Pojawiły się nowe wydawnictwa (m.in. wydana w 1988 roku seria „Świadomość Ekologiczna Mieszkańców Województwa", będąca częścią dużego projektu badawczego[157]).

Liczba tytułów opublikowanych w dekadzie lat osiemdziesiątych XX wieku nie mogła konkurować z ofertą poprzednich dwóch dekad (np. w 1988 roku nakładem ŚIN ukazało się 26 pozycji[158]), jednak tematycznie i w zakresie odbioru społecznego część z nich odpowiadała znacznie bardziej potrzebom rynkowym. Choć wyraźnie zmniejszyła się liczba prac o tematyce historycznej nadal były one obecne w ofercie wydawniczej. Osłabienie cenzury pozwoliło w 1984 roku na druk pracy przypominającej osobę Wojciecha Korfantego, opracowanej przez W. Zielińskiego[159]. Rok 1986 przyniósł druk pracy E. Kopcia *My i oni na polskim Śląsku*, którą Henryk Waniek określił mianem „jasnego punktu w mroku socjo- i politologicznych stosunków narodowościowych na Śląsku w II Rzeczypospolitej"[160]. Dużym sukcesem wydawniczym ŚIN była praca J. Musioła *Ślązacy*, nagrodzona w plebiscycie „Trybuny Robotniczej" i Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej Nagrodą im. S. Ligonia i nagrodą PAX-u[161]. Wciąż obecna i promowana była tematyka ideologiczna – w 1986 roku wydano np. *Dzieje robotnicze Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego* pod

[154] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1432, k. 10–20, Informacja na posiedzenie Kolegium Wojewody „Rola i zadania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach"; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/96, k. 88–94, Ramowy program głównych kierunków działalności naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach do roku 2000; AP Kat., ŚIN, sygn. 6/50, k. 46, Protokół z zebrania Podstawowej Organizacji Partyjnej z dnia 20 marca 1989 r.

[155] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/95, k. 106, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach z 15 listopada 1989; relacja J. Wodza z 18 kwietnia 2013 roku.

[156] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/93, k. 5, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 16 czerwca 1987 roku; relacja J. Wodza z 18 kwietnia 2013 roku.

[157] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/96, k. 97–98, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 21 marca 1988 roku.

[158] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/96, k. 35, SŚIN 88.

[159] W. Korfanty: *Marzenia i zdarzenia*. Oprac. W. Zieliński. Katowice 1984; por. M. Skrzypek: *Dyktator III powstania śląskiego – Wojciech Korfanty we współczesnej historiografii*. W: *Spór o Górny Śląsk 1919–1922. W 90. rocznicę wybuchu III powstania śląskiego*. Red. M. Białokur, A. Dawid. Opole 2011, s. 29.

[160] Por. H. Waniek: *Mühlstaße/ulica Młyńska*. W: *Nadciągają Ślązacy. Czy istnieje narodowość śląska?* Red. L.M. Nijakowski. Warszawa 2004, s. 219–220.

[161] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/95, k. 70, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach z 22 stycznia 1988 roku; SŚIN 87, s. 3.

redakcją J. Walczaka. Pojawiały się jednak od dawna nienotowane książki o odleglejszej przeszłości (np. wydane w 1984 roku w serii „Śląskie Epizody Historyczne" *Odgłosy nocy listopadowej na Śląsku* Zdzisława Janeczka i Henryka Kocója czy w dwa lata później *Śląsk a insurekcja kościuszkowska* tych samych autorów).

Obok opracowań książkowych ŚIN wciąż był wydawcą czasopism i wydawnictw ciągłych – „Zarania Śląskiego", „Studiów i Materiałów z Dziejów Śląska"[162], „Studiów nad Ekonomiką Regionu" oraz „Górnośląskich Studiów Socjologicznych", mimo świadomości ich wyraźnej niedochodowości[163]. Kontynuowano też popularnonaukowe „Śląskie Epizody Historyczne" i „Silesiana", choć z powodu przygotowań do zmiany statusu placówki bardzo ograniczono zawieranie nowych umów. Wciąż prowadzono przygotowania do wznowienia *Śląskiego słownika biograficznego* (w 1988 roku powołano w tym celu nową redakcję: M. Fazana jako redaktora naczelnego i redaktor Jadwigę Sitko), a nawet utworzono nową publikację ciągłą nieperiodyczną *Kwestie społeczne w regionie wysoko uprzemysłowionym* (redagowaną przez L. Frąckiewicz). Wprowadzony wymóg samofinansowania się działalności wydawniczej wymusił jednak zmianę sposobu kolportażu i sprzedaży – z pominięciem pośrednictwa Składnicy Księgarskiej, przez własne sklepiki (m.in. w Muzeum Śląskim) czy kiermasze, z szeroką akcją reklamową. Mimo podejmowanych starań obserwowany był spadek sprzedaży, wynikający m.in. ze zmniejszenia zamówień ze strony „Domów Książki" i z malejącego zainteresowania ze strony bibliotek[164]. Jednocześnie władze ŚIN zdawały sobie sprawę, że pewne zmiany są nieuniknione. Dlatego w ramach wydawnictwa przystąpiono do przygotowywania tytułów dochodowych, choć o charakterze znacznie odbiegającym od jego dotychczasowego profilu (np. książek kucharskich)[165]. W sprawozdaniu za 1987 rok odnotowano:

> Działalność wydawnicza naszego Instytutu nie jest dotowana, a zatem zdeterminowana taką polityką wydawniczą, aby wypracowany zysk z niektórych wydanych książek równoważył deficytowe publikacje naukowe. […] Przychodzi to jednak coraz trudniej ze względu na poważny wzrost kosztów usług poligraficznych, zwiększające się ceny papieru (w ciągu 1987 r. następowała dwukrotna podwyżka cen papieru) oraz bardzo małe zapotrzebowanie sieci księgarskiej na książkę naukową i popularnonaukową. […] Trzeba zatem wyjątkowych starań edytorskich, aby osiągnąć sukces księgarski[166].

---

[162] Wśród nich pojawiały się numery tematyczne, np. tom 18. z 1988 roku poświęcony był w całości sylwetce K. Popiołka.

[163] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1432, k. 5, Informacja na posiedzenie Kolegium Wojewody „Rola i zadania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach"; relacja J. Wodza z 18 kwietnia 2013 roku.

[164] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/96, k. 35, SŚIN 88; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/41, k. 135, Pismo dyrektora ŚIN J. Wodza do M. Fazana z 25 listopada 1988 r.; SŚIN 87, s. 11; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/21, k. 8, SŚIN 88.

[165] Relacja J. Wodza z 18 kwietnia 2013 roku.

[166] SŚIN 87, s. 11.

ŚIN w latach osiemdziesiątych stał się placówką, która z coraz większym trudem radziła sobie w zmieniającej się rzeczywistości. Konsekwencje zmiany stosunku władz do nauki były widoczne dla pracy tutejszych historyków i politologów. Rezygnacja z uprawiania „dworskiej" nauki oraz pojawienie się kolejnych dyrektorów spowodowały przesunięcie punktu ciężkości prowadzonych badań: socjologicznych (w okresie kierowania placówką przez J. Wodza) i ekonomicznych (L. Frąckiewicz). Mimo widocznych trudności zbliżający się koniec dekady lat osiemdziesiątych XX wieku nie wydawał się aż tak krytyczny. Z częścią problemów borykano się przecież od lat, poza tym oprócz kłopotów pojawiały się też perspektywy, obejmujące np. coraz bardziej realną współpracę międzynarodową, nie tylko z ośrodkami ościennymi (z Opawy czy Ostrawy), lecz także z placówkami badawczymi Europy Zachodniej (z Włoch, Szwajcarii, Francji czy Belgii)[167].

7.2. W realiach III Rzeczypospolitej (lata 1989–1992)

Postępujące w drugiej połowie lat osiemdziesiątych XX wieku w Polsce coraz wyraźniejsze osłabianie rządzącej PZPR powoli prowadziło do przesilenia. Stopniowo partia traciła swe wpływy, choć wciąż mogła liczyć na dotychczasowych sojuszników: Zjednoczone Stronnictwo Ludowe, Stronnictwo Demokratyczne i tzw. koncesjonowane ugrupowania katolickie (PAX, Chrześcijańskie Stowarzyszenie Społeczne i Polski Związek Katolicko-Społeczny). Na sytuację polityczną w Polsce duży wpływ miała coraz trudniejsza rzeczywistość ekonomiczna, która zmuszała władzę do podejmowania działań mających na celu wprowadzenie zmian akceptowanych przez społeczeństwo. Ponieważ tzw. obóz władzy nie zdołał umocnić swej pozycji, a sytuacja ekonomiczna i nastroje społeczne wciąż się pogarszały (w 1988 roku przez kraj przeszły kolejne fale strajków robotniczych) rządząca PZPR z Wojciechem Jaruzelskim na czele zdecydowała o podjęciu dialogu z przedstawicielami opozycji. Rozmowy rozpoczęły się jeszcze w sierpniu 1988 roku, zintensyfikowano je wraz z obradami Okrągłego Stołu (od lutego do kwietnia 1989 roku). Konsekwencją obrad stało się przyjęcie porozumienia obejmującego m.in.: przeprowadzenie częściowo wolnych wyborów do Sejmu i całkowicie wolnych do mającego powstać po półwiecznej przerwie Senatu. Podział mandatów między reprezentantów tzw. obozu władzy a pozostałych kandydatów (zwłaszcza powiązanych z NSZZ „Solidarność") został ustalony odgórnie: w przyszłym Sejmie 60% miejsc mieli uzyskać reprezentanci PZPR, ZSL i SD; 5% – osoby z koncesjonowanych ugrupowań katolickich, resztę mogli (ale nie musieli) zdobyć inni zgłoszeni kandydaci. Wybory odbyły się 4 czerwca 1989 roku, strona partyjno-rządowa

[167] Relacja J. Wodza z 18 kwietnia 2013 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/21, k. 26, SŚIN 88.

została w nich „znokautowana". W ich wyniku Polska stała się pierwszym krajem w tzw. bloku wschodnim, w którym wybrani w wyborach przedstawiciele opozycji demokratycznej uzyskali realny wpływ na sprawowanie władzy[168].

Gwałtowna zmiana sytuacji społeczno-politycznej, stanowiąca konsekwencje przeobrażeń na scenie politycznej i upadku PRL, istotnie wpłynęła także na ŚIN. Uzgodnienia dokonane przez opozycję i rządzącą PZPR w ramach obrad Okrągłego Stołu spowodowały, że w wyniku wyborów 4 czerwca 1989 roku rządząca do tej pory niemal niepodzielnie PZPR została zmuszona do ustąpienia miejsca nowym siłom (w 1989 roku jeszcze częściowo, ale wyraźnie przechodząc do defensywy). Co ważne, nowa rzeczywistość powodowała modyfikację relacji i zależności łączących dotąd Instytut z regionalnymi władzami administracyjnymi oraz wojewódzkimi władzami PZPR.

Przeobrażenia polityczne w regionie nie mogły dokonywać się bez udziału osób związanych z ŚIN. Nie po raz pierwszy jego byli i obecni pracownicy włączyli się aktywnie w działalność polityczną, nie po raz pierwszy także po różnych stronach. Część z nich zaznaczyła swą obecność w krystalizującym się we wrześniu 1989 roku w strukturach PZPR w województwie katowickim środowisku Ruchu 8 Lipca – formacji ocenianej jako liberalne i reformatorskie skrzydło ustępującej powoli partii. Jako swoje zadania wymieniła „prowadzenie działalności informacyjno-lektorskiej propagującej cele i program ruchu oraz opracowanie stanowisk i dokumentów programowych", a jeszcze w lipcu 1989 roku przedstawiła stanowisko, w którym zabiegała o poparcie dla idei „zwołania w możliwie najkrótszym czasie Zjazdu PZPR, który winien przekształcić się w Zjazd nowej i nowoczesnej partii polskiej lewicy". 22 września 1989 roku na Uniwersytecie Śląskim odbyło się spotkanie przedstawicieli i zwolenników ruchu z terenu województwa, podczas którego ukonstytuowano katowicką Radę Koordynacyjną Ruchu 8 Lipca z przewodniczącym J. Wodzem na czele. Znalazł się on wraz z Jerzym Siechowskim (I sekretarzem Komitetu Uczelnianego PZPR Uniwersytetu Śląskiego) w składzie ogólnopolskiej Komisji Koordynacyjnej Ruchu 8 Lipca, która za nadrzędny cel przyjęła przygotowanie organizacyjne do XI Zjazdu PZPR. Ruch zyskał znaczne poparcie środowisk partyjnych, a uczestnicy brali udział w ogólnopolskiej działalności (np. w forum zorganizowanym w październiku 1989 roku na Uniwersytecie Warszawskim czy w II ogólnopolskim spotkaniu zrzeszonych w ruchu w Katowicach w grudniu 1989 roku)[169]. Na przeciwległym biegunie wewnątrzpartyjnej dyskusji znaleźli się członkowie i sympatycy Katowickiej Robotniczej Platformy Programowej (formalnie istniała od 4 listopada 1989 roku), która za cel postawiła

[168] Na temat sytuacji ogólnopolskiej por. m.in.: J.A. Majcherek: *Pierwsza Dekada III Rzeczypospolitej 1989–1999.* Warszawa 1999; A. Chwalba: *III Rzeczpospolita – raport specjalny.* Kraków 2005; A. Dudek: *Historia polityczna Polski 1989–2005.* Kraków 2007; A. Hall: *Osobista historia III Rzeczypospolitej.* Warszawa 2011. Na temat realiów w regionie por. np. *Upadek systemu komunistycznego…*

[169] „Trybuna Robotnicza" 1989, nr 197; „Dziennik Zachodni" 1989, nr 204; „Tak i Nie" 1989, nr 36; „Dziennik Zachodni" 1989, nr 219; „Dziennik Zachodni" 1989, nr 221; „Tak i Nie" 1989, nr 43; „Tak i Nie" 1989, nr 50; M. Fic: *Uniwersytet Śląski od zakończenia stanu wojennego…*, s. 165.

sobie obronę istniejącego stanu rzeczy i niedopuszczenie do likwidacji PZPR na XI Zjeździe. Po tej samej stronie znaleźli się także przedstawiciele Ruchu Ludzi Pracy – działającej od 27 października 1989 roku formacji łączącej elementy idei syndykalistycznych i marksistowskich z postulatami obrony praw socjalnych. Wśród osób zaangażowanych w działania obu tych struktur znalazł się W. Wołczew[170], który jednak mimo formalnego zatrudnienia w Instytucie nie prowadził w nim żadnych prac (jego dawni współpracownicy wspominali nawet, że „za rządów solidarnościowych odmówiono mu możliwości udziału w planie badawczym Śląskiego Instytutu Naukowego i zmuszono do przejścia na wcześniejszą emeryturę")[171]. Jako samodzielny pracownik naukowy, mimo zainteresowań naukowych niemieszczących się w profilu badawczym żadnego zakładu, W. Wołczew pozostawał z mocy obowiązującego prawa pracownikiem Instytutu „bez przydziału" (do emerytury nie będąc związany z żadnym zakładem)[172]. Dopiero planowana na rok 1990 reorganizacja Instytutu dała dyrektorowi J. Wodzowi pretekst do podjęcia działań mających na celu usunięcie W. Wołczewa z ŚIN. W tym celu powołano komisję, której zadaniem miała być ocena „dotychczasowych dokonań pracowników naukowych i ich przydatności dla nowych zadań Instytutu", wynikających z nowej formuły zakładu budżetowego lub jednostki budżetowej, odgrywającej rolę „instytutu wyłącznie regionalnego". Komisja ta uznała, że w zmienionych realiach praca W. Wołczewa „w Instytucie będzie nieprzydatna" i doprowadziła do jego odejścia na emeryturę[173].

Byli i aktualni pracownicy ŚIN znajdowali się także w środowiskach opozycyjnych. Pozostający od 1983 roku na rencie G. Kraus w 1988 roku wydał pod pseudonimem Jan Gazda książkę pt. *Polska jeszcze nie zginęła… czyli dzwon na trwogę. Analiza procesu wchłaniania Polski przez ZSRR*[174]; w latach 1988–1989 prowadził zajęcia w ramach tzw. Wszechnicy Górnośląskiej[175], Uniwersytetu Robotniczego

[170] B. Tracz: *Dekompozycja, rozkład i demontaż struktur wojewódzkich PZPR w Katowicach*. W: *Upadek systemu komunistycznego…*, s. 147–149.

[171] Por. relacja J. Wodza z 18 kwietnia 2013; Towarzysz [E. Karolczuk]: *Życie i poglądy*. „Przegląd Krytyczny" 1993, nr 11, s. 1.

[172] Na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku W. Wołczew pozostawał *de nomine* pracownikiem Instytutu, *de facto* nie pojawiając się w jego murach. 30 września 1990 roku przeszedł na wcześniejszą emeryturę, tłumacząc swoją decyzję „wytwarzaną wokół jego osoby atmosferą polityczną, odmową włączenia go do realizacji planów badawczych Instytutu oraz systematycznym nękaniem go przez dyrektora Instytutu. Por.: AP Kat., ŚIN, sygn. 1/88, k. 11, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 30 marca 1983 roku; I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego…*, s. 83; relacja J. Wodza z 18 kwietnia 2013 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 267, k. 16, Świadectwo pracy z 30 września 1990 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/267, k. 8, Pismo W. Wołczewa do wicewojewody T. Paliczki z 12 marca 1990 r.

[173] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 9/267, k. 257, Pismo dyrektora ŚIN J. Wodza do W. Wołczewa z 1 grudnia 1990 r.

[174] Praca stanowiła „niekonwencjonalną analizę procesu wchłaniania" Polski „przez ZSRR, przy równoczesnym zniewalaniu i pozbawianiu […] tożsamości narodowej oraz odczłowieczaniu". Por. J. Gazda: *Polska jeszcze nie zginęła… czyli dzwon na trwogę. Analiza procesu wchłaniania Polski przez ZSRR*. [B.m.w.] 1988, s. 3.

[175] Wszechnica Górnośląska stanowiła ważny ośrodek kształtowania i wymiany niezależnej myśli. Została zorganizowana na przełomie lat 1980/1981, prowadziła przede wszystkim działalność opartą na organizacji

w Krakowie-Mistrzejowicach, wygłaszał też wykłady w ramach Duszpasterstwa Ludzi Pracy (w kościołach w Gliwicach, Katowicach i Sosnowcu)[176]. Jego małżonka, J. Kraus (z domu Krenzel), coraz aktywniej działała w strukturach Polskiego Związku Zachodniego (reaktywowanej w 1989 roku po blisko 50-letniej przerwie organizacji, sięgającej swoimi początkami do utworzonego w 1921 roku Związku Obrony Kresów Zachodnich). Dzięki podjęciu współpracy z Konfederacją Polski Niepodległej i wspólnemu zblokowaniu list wyborczych J. Kraus wygrała start w wyborach parlamentarnych i w 1991 roku znalazła się w Sejmie RP I kadencji[177]. Wśród aktywnych działaczy solidarnościowych można także wymienić pozostającego poza ŚIN od 1981 roku A. Grajewskiego, który w omawianym okresie m.in. pełnił obowiązki ogólnopolskiego rzecznika Funduszu Prasy Podziemnej i organizował pomoc dla strajkujących górników (w 1988 roku), a w grudniu 1989 roku był współorganizatorem tworzących się struktur Zarządu Regionu NSZZ „Solidarność" Podbeskidzie[178].

Źle przedstawiała się sytuacja ekonomiczna placówki. Dla ŚIN znacznym utrudnieniem w funkcjonowaniu po upadku PRL było zjawisko hiperinflacji, którego początek odnotowano w sierpniu 1989 roku[179]. Wynagrodzenia oferowane pracownikom ŚIN zaliczane były do bardzo niskich, a brak płynności finansowej placówki powodował *de facto* postawienie Instytutu w stan powolnej likwidacji (mimo wciąż prowadzonej działalności naukowej). Zarówno władze ŚIN, jak i sami pracownicy szansę wyjścia z kryzysu niezmiennie upatrywali w zmianie statusu placówki – z jednostki samofinansującej się w regionalną jednostkę badawczą, finansowaną z budżetu Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach (jako tzw. zakład budżetowy, utrzymujący się w 40% z dotacji i w 60% z dochodów własnych), choć i w tym przypadku dostrzegali niebezpieczeństwo trudności

prelekcji przez zaproszonych gości. Wśród wielu wykładowców znajdowali się przede wszystkim przedstawiciele górnośląskich uczelni i ŚIN, a także goście spoza województwa, m.in. Maria Turlejska, Adam Michnik, Jacek Kuroń, Mirosław Chojecki, Jan Józef Lipski, Andrzej Drawicz, Jan Lityński, Kazimierz Kutz, Emanuel Rostworowski, Jadwiga Staniszkis. Szerzej por.: T. Kurpierz: *Zbuntowani. Niezależne Zrzeszenie Studentów…*, s. 143–146; Z. Woźniczka: *Historia Uniwersytetu Śląskiego do 1983 roku*. W: *„Mądrość zbudowała sobie dom…"…*, s. 126–127; A. Drogoń: *Życie społeczne i polityczne Uczelni – rys historyczny*. W: *„Mądrość zbudowała sobie dom…"…*, s. 243–244.

[176] A. Niezgoda: *Gabriel Kraus* (biogram). W: *Encyklopedia Solidarności* Red. A. Borowski et al. Wydanie internetowe: http://www.encyklopedia-solidarnosci.pl/wiki/index.php?title=Gabriel_Kraus (dostęp: 15.12.2013).

[177] Relacja W. Świątkiewicza z 18 czerwca 2013 roku; J. Wawrzyniak: *Sejm i Senat w latach 1989–1997*. W: *Dzieje Sejmu Polskiego*. Koord. J. Bardach. Warszawa 1997, s. 334.

[178] A. Kasprzykowski: *Andrzej Grajewski* (biogram). W: *Encyklopedia Solidarności…*; A. Grajewski, A. Kasprzykowski: *Czas próby. Solidarność na Podbeskidziu w latach 1980–2005*. Bielsko-Biała 2006, s. 274–275.

[179] Szerzej na temat przeobrażeń gospodarczych w kraju por. np.: J. Skodlarski: *Zarys historii gospodarczej Polski*. Warszawa–Łódź 2002, s. 531–560; K. Badziak: *Realna gospodarka w Drugiej i Trzeciej Rzeczypospolitej. Główne tendencje rozwojowe i stagnacyjne*. W: *Dwa Dwudziestolecia Rzeczypospolitej. Polityka – prawo i administracja – gospodarka. Próba bilansu*. Red. M. Fic, L. Krzyżanowski, M. Skrzypek. Katowice 2010, s. 283–288.

z pozyskaniem odpowiednio dużej kwoty w ramach niezbędnych dochodów własnych[180]. Proponowane rozwiązanie (przekształcenie w jednostkę budżetową) miało wsparcie zarówno dyrekcji placówki, jak i innych struktur (Rady Załogi ŚIN oraz związków zawodowych, w tym także reaktywowanej Komisji Zakładowej NSZZ „Solidarność")[181]. We wrześniu 1989 roku połączone siły Rady Załogi (w jej imieniu K. Sajdok), Rady Zakładowej ZNP (jej reprezentanta T. Pyki), NSZZ „Solidarność" (w jej imieniu J. Kraus) i POP PZPR (reprezentowanej przez I sekretarza K. Marchaja) wystosowały do wicewojewody katowickiego Teodora Paliczki pismo, w którym ponawiano prośbę o „przejęcie na budżet". W piśmie przypominano podejmowane w przeszłości działania, a także uzasadniano prośbę. Można w nim było przeczytać proroczo brzmiące słowa: „Obecna sytuacja Instytutu jest tak zła, iż grozi to daleko idącymi konsekwencjami, aż do rozwiązania Instytutu włącznie. Skutki polityczne i społeczne tego faktu obciążą wówczas wyłącznie władze administracyjne Urzędu Wojewódzkiego"[182].

Mimo różnego rodzaju zachodzących zmian pod koniec dekady lat osiemdziesiątych XX wieku wciąż wydawało się, że istnienie Instytutu nie jest zagrożone. Świadczyć o tym może np. wystosowane 15 listopada 1989 roku przez wojewodę katowickiego T. Wnuka pismo pt. „Stanowisko Wojewody Katowickiego wobec sytuacji Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach", w którym wskazywał na społeczną potrzebę istnienia Instytutu, podkreślając rolę badań naukowych prowadzonych w ŚIN. Wyraził w nim również potrzebę udokumentowania „niezmiennie tej samej woli władz przedstawicielskich i administracyjnych zapewnienia prawidłowego funkcjonowania instytutu", ale jednocześnie zwrócił uwagę na potrzebę spełnienia określonych wniosków kadrowych i organizacyjnych. W odpowiedzi ówczesny dyrektor ŚIN przypominał ustną deklarację wojewody zapewnienia środków niezbędnych do realizacji zaplanowanych w ŚIN celów, którą otrzymał podczas rozmów toczonych przed przyjęciem przez niego funkcji. Jak wyjaśniał: „a przecież właśnie starania o środki na realizację tych celów w 1989 roku natrafiły na wielkie trudności i ujawniły, do jakiego stopnia obecny status prawnofinansowy Instytutu uniemożliwia jego normalną pracę i spełnienie jego zadań". Poinformował jednocześnie, że 15 listopada 1989 roku odbyło się posiedzenie Rady Naukowej ŚIN; jej prace napotkały jednak na trudności wynikające z niemożności procedowania w odpowiednim składzie (brak *quorum*), w wyniku tego przewodniczący Rady Naukowej J. Rokita przedstawił wniosek o samorozwiązanie się gremium. J. Wódz dodał, że w trakcie posiedzenia została

[180] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/95, k. 103–104, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach z 15 listopada 1989.

[181] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1055, k. 30, Pismo przewodniczącej KZ NSZZ „Solidarność" Janiny Kraus oraz przewodniczącej Rady Załogi Krystyny Sajdok do wojewody katowickiego Tadeusza Wnuka z 30 października 1989 roku.

[182] AP Kat., ŚIN, sygn. 6/50, k. 79, Pismo Rady Załogi, Rady Zakładowej ZNP, NSZZ „Solidarność" i POP do wicewojewody katowickiego T. Paliczki z 25 września 1989 r.

jednak przedstawiona informacja o stanie Instytutu, obejmująca także propozycję wyjścia z kryzysowej sytuacji:

> Informację tę uzgodniłem wcześniej ustnie z Panem Wicewojewodą [Teodorem – M.F.] Paliczką, pozwalam sobie ją w największym skrócie przedstawić. W Instytucie prowadzona jest dokładna ocena wszystkich pracowników naukowych. Specjalna komisja działająca w Instytucie do końca listopada br. przedstawi ocenę pracy każdego pracownika pod kątem jego dotychczasowych dokonań i pod kątem jego przydatności do realizacji nowych zadań, jakie staną przed Instytutem po 1 stycznia 1990 roku, kiedy to będzie on instytutem regionalnym, działającym jako zakład budżetowy. Wynikać z tego będą zapewne wnioski dotyczące konieczności zwolnień niektórych pracowników. Zachodzi więc potrzeba powołania przez Pana Wojewodę Komisji Odwoławczej, która mogłaby spełnić rolę komisji, a w której rozpatrywane byłyby sprawy odwołań niesamodzielnych pracowników nauki (asystentów, starszych asystentów, adiunktów) i sprawy decyzji dotyczących zwolnienia samodzielnych pracowników nauki (docentów i profesorów), co zgodnie z ustawą o jednostkach badawczo-rozwojowych jest kompetencją organu założycielskiego.
>
> Istnieje pilna potrzeba określenia przez Urząd Wojewódzki, który jest zleceniodawcą wykonywanych przez Instytut wieloletnich zadań badawczych (41 tematów zleconych na okres 5 lat, 1986–1990), zainteresowania w kontynuacji realizacji poszczególnych tematów w 1990 roku. Istnieją tu trzy możliwości: a) ustalenia potrzeby kontynuacji zgodnie z planem, tj. do końca 1990 roku; b) ustalenia potrzeby szybkiego zakończenia tych opracowań, powiedzmy w okresie 3 lub 6 miesięcy w 1990 roku; c) ustalenia przerwania realizacji tematów. Można sądzić, że różne będą losy poszczególnych tematów, podjęcie decyzji w tym względzie umożliwi Instytutowi opracowanie dokładnych planów badawczych na rok 1990[183].

Planowany nowy twór – Instytut Regionalny Śląski Instytut Naukowy (który miał rozpocząć działalność 1 stycznia 1990 roku) – miał przejąć z dotychczasowych założeń jako preferowane badania naukowe te, które zostały określone w 1988 roku jako ramowy program głównych kierunków działalności naukowej do 2000 roku (zweryfikowane o wskazane oczekiwania wojewody). Zakładano jednocześnie, że przejście ze statusu placówki samofinansującej się do statusu zakładu budżetowego wymagać będzie kilkumiesięcznego okresu adaptacji, podczas którego wygaszano by prowadzone dotąd prace badawcze i uregulowano sprawy pracownicze. Dyrektor J. Wódz proponował jednocześnie wyłonienie przed 1 stycznia 1990 roku nowego składu Rady Naukowej (dla jej sprawnego działania sugerował, by osoby spoza województwa katowickiego zajmowały w niej nie więcej niż 30% miejsc) oraz ponowne powołanie (zgodnie z postulatem wojewody) Kuratorium ŚIN. Wskazał też na prowadzone działania mające przygotować Instytut do planowanych zmian

[183] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1055, k. 24–27, Pismo dyrektora ŚIN J. Wodza do wojewody katowickiego Tadeusza Wnuka z 16 listopada 1989 roku.

(m.in. złożenie przewodniczącemu WRN w Katowicach A. Szczurowskiemu propozycji przedstawienia na posiedzeniach poszczególnych komisji WRN projektów badawczych ŚIN oraz przygotowanie projektu powołania w strukturze Instytutu Pracowni Historycznoliterackiej)[184]. Warto zauważyć, że w nowych realiach społeczno-politycznych użyteczność ŚIN widziano w jeszcze jednej perspektywie – jako odpowiedź na potencjalne „procesy regermanizacji", których spodziewano się na terytorium Śląska (zwłaszcza w jego górnośląskiej części)[185].

Trudno wskazać jednoznaczny powód niewprowadzenia postulowanych zmian 1 stycznia 1990 roku, faktem jest, że plany przekształceniowe kontynuowane były także po tej dacie. Objęły one m.in. prace nad nowym statutem – Zarząd Górnośląskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w przygotowanej na zlecenie wojewody ekspertyzie (datowanej na 26 marca 1990 roku) zwracał uwagę na kilka jego elementów. Po pierwsze, wskazano, że ŚIN jako regionalna placówka naukowa „powinien mieć dogodne warunki rozwijania badań związanych z rozwojem jednej z największych aglomeracji w Europie", czerpiąc ze wzorców „wysoko rozwiniętych krajów świata i regionów gospodarczych" i prowadząc związane z kształtowaniem i modernizowaniem aglomeracji katowickiej badania diagnostyczne i prognostyczne; a także teoretyczne badania poświęcone regionalnym układom społecznym, gospodarczym, politycznym i kulturalnym. Po wtóre, postulowano koncentrowanie uwagi na problematyce śląskiej, pozostawiając nieco na uboczu kwestie związane z Zagłębiem Dąbrowskim i problematykę niemcoznawczą („w nowych warunkach nie zachodzi także potrzeba, aby rozwijać badania niemcoznawcze"). Po trzecie, sugerowano uwzględnienie w profilu badawczym potencjalnych beneficjentów – wskazano np. na możliwą kooperację z planowaną Europejską Akademią na Śląsku, a w jej strukturach z Centrum Studiów Europejskich. Po czwarte, z aprobatą odniesiono się do pomysłu powołania Kuratorium Instytutu, jednak wskazywano, by jego funkcja sprowadzała się do „globalnego sterowania i nadzoru nad działalnością Instytutu", roli „przedstawicielstwa sponsora" oraz organu opiniującego powoływanie i odwoływanie dyrektora. Ostatni, piąty postulat dotyczył natomiast dostosowania składu Rady Naukowej do „przedmiotu badań naukowych i ośrodków zainteresowanych prowadzonymi badaniami"[186].

Przeciągające się prace nad przekształceniem placówki miały jeszcze jedną konsekwencję – kolejne zmiany kierownictwa. 30 czerwca 1989 roku odwołana

[184] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1055, k. 24–27, Pismo dyrektora ŚIN J. Wodza do wojewody katowickiego Tadeusza Wnuka z 16 listopada 1989 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/95, k. 103–110, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach z 15 listopada 1989 roku.

[185] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/95, k. 105, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach z 15 listopada 1989. Por. M. Tomczak: *Przesiedleńcy wobec wyzwań lat dziewięćdziesiątych (polityka i kultura)*. W: *Wokół niemieckiego dziedzictwa kulturowego na Ziemiach Zachodnich i Północnych*. Red. Z. Mazur. Poznań 1997, s. 539–567.

[186] *Dokumentacja Górnośląskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk im. Walentego Roździeńskiego 1989–1992*. Katowice 1992, s. 61–62.

została wicedyrektor K. Rawicka, 1 stycznia 1990 roku ze stanowiska ustąpił wicedyrektor J. Walczak, 30 października 1990 roku dyrektorem ŚIN przestał być J. Wódz, na tym stanowisku (jako dyrektor komisaryczny) zastąpiła go od 1 listopada 1990 roku Ł. Ginko (nadal pracownik Urzędu Wojewódzkiego). Wicedyrektorem do spraw ekonomicznych od 1 lipca 1989 roku został Stefan Gajda, sekretarzem pozostał M.G. Gerlich[187]. W udzielonej autorowi relacji J. Wódz wspominał, że składając dymisję z pełnionej funkcji, kierował się kilkoma przesłankami. Po pierwsze, wyraźnie dostrzegał zmieniające się nastroje polityczne powodujące wzrost niechęci części środowisk do placówki. Jak stwierdził: „wojewoda T. Wnuk dawał do zrozumienia, że siły decydujące o przyszłym kształcie województwa nie bardzo widzą przyszłość takiej instytucji", natomiast wizja województwa, jaką miał kolejny wojewoda katowicki Wojciech Czech (objął stanowisko w maju 1990 roku), nie uwzględniała w ogóle istnienia w jego obszarze ŚIN. Po wtóre, nie dawało się już w żaden sposób ukryć ogromnych trudności z finansowaniem Instytutu (wspominał kilkakrotnie powtarzające się przypadki otrzymywania środków na płace dla pracowników wieczorem dnia poprzedzającego wypłatę), a realia wolnorynkowe nie dawały szans na przetrwanie tego typu instytucjom. Po trzecie, uważał, że nowe rozdanie polityczne w ramach transformacji systemowej wymaga innego sternika placówki, któremu uda się być może dotrzeć do kolejnych mecenasów albo zaproponować nową formułę działania, pozwalającą Instytutowi przetrwać. Ponadto ważnym impulsem do złożenia rezygnacji miała być wizyta delegacji ŚIN, którą J. Wódz wraz z J. Kraus i K. Sajdok (reprezentantkami organizacji związkowych Instytutu) złożył ówczesnemu biskupowi katowickiemu ks. Damianowi Zimoniowi. J. Wódz wspominał, że mimo życzliwego przyjęcia i rozmowy niekończącej się żadną jednoznaczną konkluzją, odebrał jej ton jako dowód na akceptację środowisk mających wpływ na kształtowanie nowej polityki regionalnej likwidacji ŚIN. Wszystko to spowodowało, że uznał, iż „nie ma sensu żyć iluzją zmian" i nie warto zapisać się w historii jako ostatni dyrektor placówki[188]. Potwierdzeniem przynajmniej części przedstawionych argumentów wydaje się pismo o rezygnacji, złożone wojewodzie przez J. Wodza. Pisał w nim bowiem m.in.: „Mam nadzieję, że krok ten [czyli rezygnacja – M.F.] ułatwi Panu Wojewodzie podjęcie działań zmierzających do nadania Instytutowi nowej formy prawnej i organizacyjnej"[189].

Warto wypowiedź J. Wodza umieścić w szerszym kontekście. Nowy wojewoda katowicki W. Czech związany był z liczącym się na ówczesnej regionalnej scenie politycznej – Związkiem Górnośląskim (Communitas Silesiae Superioris).

[187] I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego…*, s. 81–82; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/189, k. 22, Pismo dyrektora ŚIN J. Wodza do Krystyny Rawickiej z 23 czerwca 1989 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/270, k. 5, Pismo wojewody Wojciecha Czecha do J. Wodza z 16 listopada 1990 r.

[188] Relacja J. Wodza z 18 kwietnia 2013 roku.

[189] AP Kat., ŚIN, sygn. 9/270, k. 6, Pismo dyrektora ŚIN J. Wodza do wojewody Wojciecha Czecha z 12 listopada 1990 r.

Stowarzyszenie to powstało na terenie województwa katowickiego pod koniec lat osiemdziesiątych XX wieku, stanowiąc dużą i znaczącą siłę polityczną na wojewódzkiej scenie politycznej, obsadzając liczne stanowiska w urzędach wojewódzkich i miejskich regionu. W tamtym okresie właśnie działacze Związku Górnośląskiego byli zwolennikami znacznej samodzielności – twórcami koncepcji Górnego Śląska jako terytorium o znaczących kompetencjach samorządowych. Związek Górnośląski w swoich założeniach programowych określał siebie jako rzecznika tradycji polskości Górnego Śląska, akcentował przede wszystkim regionalną tradycję, a także silne związki regionu z kulturą chrześcijańską i starał się uczestniczyć w lokalnych strukturach samorządowych[190]. W. Czech współtworzył w 1981 roku katowicki Klub Inteligencji Katolickiej, należał ponadto do grupy osób rozpracowywanych w okresie PRL – za swoją działalność opozycyjną był m.in. w 1982 roku internowany w ośrodku odosobnienia w Zabrzu-Zaborzu; przez Służbę Bezpieczeństwa był również „kontrolowany operacyjnie" ze względu na swą aktywność w Związku Harcerstwa Polskiego w Katowicach[191]. Jako bezpośredni przełożony Instytutu, od samego początku kadencji traktowany był przez wielu jego pracowników jako jego przeciwnik (po latach E. Długajczyk pisał o „uwikłaniu Instytutu w konflikt z wojewodą"[192]). Warto pamiętać, że opinia publiczna o ŚIN jako instytucji dotąd działającej na zlecenie struktur KW PZPR z pewnością nie działała na jego korzyść. Trudno odmówić jednak wojewodzie chęci utrzymania Instytutu. Jako argument na poparcie tej tezy ostatni dyrektor Instytutu Wojciech Świątkiewicz przywoływał starania W. Czecha o powołanie go na stanowisko kierującego Instytutem. Wskazywał jednocześnie, że na wojewódzkiej scenie politycznej toczył się wówczas konflikt między Związkiem Górnośląskim a Konfederacją Polski Niepodległej, co powodowało, że np. w strukturach ŚIN jako „człowiek wojewody" (więc pośrednio Związku Górnośląskiego) jawił się W. Świątkiewicz[193], a za „ludzi KPN" uznawano środowisko skupione wokół J. Kraus.

Ostatni okres funkcjonowania Instytutu rozpoczął się wraz z przyjęciem 22 lutego 1991 roku ustawy o jednostkach badawczo-rozwojowych. Konsekwencje zmian dotyczyły różnych obszarów, jednak najważniejszą pozostawała potrzeba wypracowywania przez ŚIN części środków niezbędnych dla prowadzenia dal-

[190] Por. M.W. Wanatowicz: *Od indyferentnej ludności do śląskiej narodowości? Postawy narodowe ludności autochtonicznej Górnego Śląska w latach 1945–2003 w świadomości społecznej.* Katowice 2004, s. 142; M.S. Szczepański, W. Ślęzak-Tazbir: *Region pogranicza kulturowego w okresie przełomu.* W: *Upadek systemu komunistycznego na Górnym Śląsku. Wokół przemian 1989 roku w województwie katowickim i opolskim*. Red. A. Dziuba, S. Rosenbaum. Katowice 2010, s. 383–385.

[191] Por. informacje na ten temat, znajdujące się w zbiorach archiwalnych IPN w Katowicach (IPN Ka, sygn. 0169/707; IPN Ka, sygn. 43/744; IPN Ka, sygn. 42/108; IPN Ka, sygn. 0169/707); T. Kurpierz, J. Neja: *„Solidarność" śląsko-dąbrowska 1980–1981. Szkic do monografii i dokumenty własne.* Katowice 2012, s. 146.

[192] E. Długajczyk: *Co dalej z „Encyklopedią górnośląską"*…, s. 36.

[193] Warto wskazać, że obaj panowie współtworzyli w 1981 roku katowicki Klub Inteligencji Katolickiej. Por. T. Kurpierz, J. Neja: *„Solidarność" śląsko-dąbrowska 1980–1981*…, s. 146.

szej działalności. Od początku marca, po kilkumiesięcznych „poszukiwaniach", na czele instytucji stanął ostatni dyrektor ŚIN – W. Świątkiewicz (pełnił tę funkcję od 1 marca 1991 do 31 lipca 1992 roku)[194]. Podobnie jak jego poprzednik na stanowisku dyrektora, W. Świątkiewicz także był pracownikiem Uniwersytetu Śląskiego, „zwabionym" do Instytutu przez wojewodę obietnicą możliwości koordynowania i prowadzenia badań regionalnych na szerszą skalę. Co należy zauważyć, został do objęcia funkcji namówiony przez wojewodę W. Czecha, a jego osoba miała gwarantować niejako „nowe otwarcie" (nie był bowiem związany z dotychczasową partyjną nomenklaturą). Jako osoba z zewnątrz W. Świątkiewicz nie był w stanie przed objęciem obowiązków realnie ocenić potencjału placówki; miał ponadto najprawdopodobniej nadzieję na dofinansowanie działalności ŚIN z Warszawy[195]. Stanowisko wicedyrektora do spraw naukowych pozostało nieobsadzone, analogiczne do spraw ekonomicznych nadal obejmował S. Gajda. Do 30 czerwca 1991 roku ostatnim sekretarzem naukowym Instytutu pozostał M.G. Gerlich[196]. Oprócz zmian dyrekcji powołano nową Tymczasową Radę Naukową ŚIN, której przewodniczącym został A. Brożek. Opisując realia tego okresu, B. Cimała (wspominając A. Brożka) tak nakreślił sytuację Instytutu:

> Współpracował także z kontynuatorem tradycji przedwojennego Instytutu Śląskiego – Śląskim Instytutem Naukowym w Katowicach. Próbował uratować tę placówkę w początkach transformacji ustrojowej po 1989 r., gdy wielu uczonych i działaczy wypominało zbyt bliski jej związek z Komitetem Wojewódzkim PZPR z czasów, gdy I sekretarzem KW był Zdzisław Grudzień, którego przemówienia drukowano na łamach „Zarania Śląskiego" – podstawowego periodyku placówki. Okazało się to niestety niemożliwe. Wprawdzie drukowanie przemówień Z. Grudnia, niemających nic wspólnego z nauką, w tym także naukami humanistycznymi, było wymuszone w ówczesnej sytuacji politycznej, kiedy to „Cysorz" – jak później nazwano katowickiego sekretarza, metodą *divide et impera* zarządzał katowicką częścią Górnego Śląska, niewątpliwie są dowodem wasalnego traktowania nauki przez ówczesną siłę polityczną, ale trudno w całości za ten stan rzeczy obwiniać tylko kierownictwa tamtejszego Instytutu. ŚIN, który, jak sądzono – zostanie zastąpiony przez Instytut Górnośląski, miał przestać być symbolem rządów „Decembra" [mowa o Z. Grudniu – M.F.], co jednak nie nastąpiło i placówka ta, a razem z nią idea instytutu naukowego, sprawnie analizującego dzieje i przemiany tego regionu, znikła z naukowej mapy Polski[197].

---

[194] I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego…*, s. 81.

[195] Relacja J. Wodza z 18 kwietnia 2013 roku; relacja W. Świątkiewicza z 18 czerwca 2013.

[196] I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego…*, s. 82; AP Kat., sygn. 9/48, k. 112, Opinia likwidatora dr C. Wydmańskiego z 16 kwietnia 1993 r.

[197] B. Cimała: *Profesor Andrzej Brożek jako historyk*. W: *Prof. zw. dr hab. Andrzej Brożek. Życie i twórczość*. Oprac. R. Brom, L. Szaraniec, J. Śliwiok. Katowice 2006, s. 21.

Wspominając okoliczności objęcia kierownictwa nad placówką, W. Świątkiewicz wskazał, że w 1991 roku ŚIN znajdował się już w sytuacji bardzo trudnej pod wieloma względami: finansowym, merytorycznym, materialnym czy organizacyjnym. Jak tłumaczył, obowiązująca formuła prawna Instytutu wymagała pozyskiwania przez niego środków („zarabiania na siebie"), co nie było możliwe bez uzyskiwania zleceń z zewnątrz, tych z kolei nie udawało się w żaden sposób pozyskać[198]. Brak zleceń skutkował natomiast m.in. brakiem środków na bieżące funkcjonowanie Instytutu (tzn. na wypłaty, utrzymanie budynku itd.). Nim doszło do likwidacji, prowadzone były jeszcze kolejne działania „naprawcze". 2 marca 1991 roku Instytut przyjął nowy statut. Zgodnie z zawartą w nim koncepcją pracy ŚIN miał odtąd koncentrować swoją aktywność na „całokształcie skomplikowanej problematyki Śląska", realizowanej przez działania różnych nieetatowych komisji, których zadaniem miało być organizowanie i zamawianie prac badawczych „z zewnątrz" (w czym również miał upodobnić się do swoich poprzednich „wcieleń"). Zamierzano także wyraźniej niż do tej pory nawiązywać do doświadczeń dwudziestolecia międzywojennego (zwłaszcza dokonań R. Lutmana i ks. E. Szramka). Na niebezpieczeństwo wynikające z założenia prowadzenia działalności wyłącznie „usługowej" zwrócił uwagę nadzorujący Instytut Komitet Badań Naukowych (KBN) (nowo upoważniony organ centralny, powołany w 1991 roku m.in. w celu dystrybucji środków finansowych na naukę[199]), który w piśmie z 3 marca 1991 roku do władz ŚIN informował: „Proponowane przez Strony alternatywne struktury organizacyjne zreorganizowanego Instytutu, mające w sferze działalności naukowej funkcjonować w znacznej części lub wyłącznie na zasadzie zleceń w oparciu o doraźnie powoływane zespoły z ograniczonym udziałem własnych pracowników naukowych lub nawet bez nich, mogą nie pozwolić na powołanie rady naukowej, a tym samym na utrzymanie przez Instytut statusu jednostki badawczo-rozwojowej"[200]. Zarząd istniejącego od marca 1989 roku Górnośląskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w wystosowanej 22 kwietnia 1991 roku uchwale zwrócił uwagę, że nieuwzględnienie stanowiska KBN przez wojewodę grozić mogło *de facto* likwidacją placówki. Wnioskował w związku z tym o zachowanie przez ŚIN charakteru jednostki naukowo-badawczej; wzmocnienie kadrowe przez „ustanowienie określonego systemu zachęty finansowej" oraz etatowe powiązanie pracowników wyłącznie z ŚIN; opracowanie zwartego programu badawczego „w dziedzinie kultury, gospodarki i przeobrażeń społeczności" regionu oraz modernizację niezbędnej do prowadzenia badań aparatury naukowej i badawczej[201].

Jeszcze we wrześniu 1991 roku toczyło się postępowanie mające na celu reorganizację ŚIN i powołanie w jego miejsce Instytutu Górnośląskiego. Zgodnie

[198] Relacja W. Świątkiewicza z 18 czerwca 2013 roku.

[199] A. Chwalba: *III Rzeczpospolita. Raport specjalny.* Kraków 2005, s. 162.

[200] Por. *Dokumentacja Górnośląskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*…, s. 48–49.

[201] Ibidem.

z wymaganiami ustawy o jednostkach badawczo-rozwojowych by taki proces mógł zostać przeprowadzony, wymagana była wcześniejsza formalna likwidacja ŚIN[202]. W tym samym czasie Górnośląskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk podjęło uchwałę „w sprawie istotnych problemów rozwoju nauki na Śląsku". Autorzy dostrzegając pogarszające się warunki rozwoju nauki na Śląsku, pauperyzację środowiska naukowego, dekapitalizację bazy naukowej, postulowali, by protestując przeciwko polityce naukowej władz centralnych, zwrócić się do wojewody katowickiego „o podjęcie skutecznych działań zahamowania niekorzystnych trendów rozwojowych nauki na Śląsku" oraz by „szczególnym zainteresowaniem" otoczył „mający duże tradycje" ŚIN[203].

W ostatnich latach istnienia dużym problemem był szybko niszczejący budynek Instytutu. W 1991 roku ukończono prace projektowe dotyczące jego modernizacji i rozbudowy (zaakceptowane przez dyrektora Wydziału Architektury i Krajobrazu Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach Andrzeja Urbana, zgodnie z którą niezbędne środki w roku 1992 (około 800 milionów złotych) miały zostać przeznaczone na pokrycie dachu, naprawę tarasów oraz odgrzybienie pomieszczeń[204]. Ostatecznie udało się uzyskać jedynie część tej kwoty (z pomocą przyszły władze Katowic), dzięki czemu można było przeprowadzić remont dachu i jednego z tarasów[205].

Jak zostało już wskazane, w końcowym okresie istnienia Instytut funkcjonował jako przedsiębiorstwo budżetowe i jego wydatki w około 40% pokrywane były z dotacji centralnych, pozostałą część wypracowywano z działalności wydawniczej, administrowania projektami badawczymi czy z komercyjnego wynajmu sal na narady i konferencje. Niemal do samego końca dyrekcja placówki rozpaczliwie usiłowała pozyskać środki potrzebne do funkcjonowania. Podobnie jak w pierwszych latach istnienia, rozsyłano więc do różnych przedsiębiorstw województwa katowickiego pisma z prośbą o wsparcie finansowe. Ze swojej strony Instytut oferował w zamian podjęcie współpracy naukowo-badawczej nad tematami, którymi zainteresowane będą poszczególne podmioty[206]. Próbowano także ze środków regionalnych (samorządowych i administracji rządowej) utworzyć regionalny fundusz badań naukowych, których ŚIN miał stać się administratorem i merytorycznym zarządcą (depozytariuszem). Dyrek-

[202] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1055, k. 2, Pismo dyrektora ŚIN W. Świątkiewicza do wojewody katowickiego Wojciecha Czecha z 24 września 1991 roku.

[203] Por. *Dokumentacja Górnośląskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*…, s. 38.

[204] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1055, k. 2, Pismo dyrektora ŚIN W. Świątkiewicza do wojewody katowickiego Wojciecha Czecha z 24 września 1991 roku.

[205] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1055, k. 21, Pismo dyrektora ŚIN W. Świątkiewicza do prezydenta Katowic Jerzego Śmiałka z 27 lipca 1992 roku.

[206] Por. np. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1055, k. 13, Pismo dyrektora ŚIN W. Świątkiewicza do dyrektora naczelnego Przedsiębiorstwa Spedycji Międzynarodowej Leszka Jefimiuka z 2 stycznia 1992 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1055, k. 32, Pismo dyrektora ŚIN W. Świątkiewicza do dyrektora Śląskich Zakładów Armatury Przemysłowej Jana Kubali z 6 lipca 1992 roku.

tor W. Świątkiewicz zwrócił się m.in. do Sejmiku Samorządowego Województwa Katowickiego oraz do Związku Gmin Górnego Śląska o powołanie Regionalnego Funduszu Badań Naukowych oraz Regionalnego Funduszu Inicjatyw Wydawniczych, które miały stanowić regionalne źródła finansowania. Ale również te projekty nie zostały zrealizowane.

Praktycznie do samego końca istnienia Instytutu prowadzono starania o pozyskanie zewnętrznych zleceń mających dla ŚIN kolosalne znaczenie. Jedynym wymiernym efektem było podjęcie od 1991 roku współpracy z Wydziałem Obywatelskim (w ramach realizacji projektów badawczych, opłacanych przez Wydział), trwającej praktycznie do końca istnienia ŚIN[207]. Zgłaszano propozycje tematów badawczych do realizacji w różnych projektach (np. współfinansowanych ze środków programu PHARE w ramach Fundacji Rozwoju Demokracji Lokalnej – Program Innowacji Lokalnych), zabiegając o wsparcie regionalnych urzędników (m.in. przewodniczącego Sejmiku Samorządowego Województwa Katowickiego Józefa Buszmana)[208]. Podnajmowano wreszcie część pomieszczeń siedziby ŚIN[209]. Starania dyrekcji w ostatnim okresie szły w kierunku zapewnienia Instytutowi statusu placówki ministerialnej (analogicznie do działań, które doprowadziły do powstania Instytutu Śląskiego – Państwowego Instytutu Naukowego w Opolu jako jednostki podległej Ministerstwu Kultury czy Instytutu Zachodniego – Instytutu Naukowo-Badawczego im. Z. Wojciechowskiego w Poznaniu jako jednostki podległej Ministerstwu Spraw Zagranicznych)[210].

Wszystkie prowadzone działania okazały się w dłuższej perspektywie nieskuteczne. Najbardziej wyrazistym przejawem kryzysu instytucji było jednak odejście związanych z nim od lat badaczy, czego symbolicznym przykładem było zakończenie pełnoetatowej pracy w ŚIN w marcu 1991 roku, po ponadćwierćwiecznej bytności w jego murach, przez M. Fazana (choć pozostał on związany z Instytutem jako pracownik zatrudniony w wymiarze 1/2 etatu do końca jego istnienia)[211]. Podobne działania z różnym skutkiem podejmowali inni: w listopadzie 1988 roku do KM PZPR w Katowicach odszedł T. Czekaj; w grudniu tego roku w to samo miejsce przeniósł się R. Adler[212]; w listopadzie

---

[207] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1055, k. 18, Pismo dyrektora ŚIN W. Świątkiewicza do wojewody katowickiego W. Czecha z 7 maja 1992 roku; relacja W. Świątkiewicza z 18 czerwca 2013 roku.

[208] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1055, k. 31, Pismo zastępcy dyrektora ŚIN S. Gajdy do przewodniczącego Sejmiku Samorządowego Województwa Katowickiego Józefa Buszmana z 30 czerwca 1992 roku.

[209] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1055, k. 40, Aneks nr 1/91 do umowy najmu lokalu użytkowego z dnia 2 stycznia 1991 roku.

[210] Relacja W. Świątkiewicza z 18 czerwca 2013. Por. *Jesteśmy regionowi potrzebni. Z prof. Stanisławem Senftem, dyrektorem Państwowego Instytutu Naukowego – Instytutu Śląskiego w Opolu rozmawia Marek Świercz*. „Śląsk" 2003, nr 4, s. 18–19.

[211] *Fazan Mirosław, prof. dr hab.* (biogram). W: *„Non omnis moriar". Zmarli Pracownicy Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach 1968–2008*. Red. A. Barciak. Katowice 2008, s. 86. Por. AP Kat., sygn. 9/41, k. 128, Pismo likwidatora dr Czesława Wydmańskiego do M. Fazana z 24 sierpnia 1992 r.

[212] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/21, k. 11, SŚIN 88.

1990 roku M.G. Gerlich starał się przejść do spółki z o.o. „Topa”[213]; 31 stycznia 1990 roku rezygnację z pracy w ŚIN złożyła L. Frąckiewicz[214]; 30 czerwca 1992 roku do pracy w Politechnice Śląskiej w Gliwicach odszedł J. Pietrucha[215]. Nie należy zapominać, że upływający czas dokonywał w strukturach Instytutu także naturalnej selekcji (m.in. w 1987 roku zmarł W. Zieliński, w 1988 roku – A. Stępniak, w 1990 roku – A. Szefer)[216]. Dodatkowo nowa kadra naukowa Instytutu z coraz mniejszym zaangażowaniem podchodziła do kwestii awansu naukowego, co odnotowywali nawet reprezentanci struktur partyjnych Instytutu[217].

Tę zresztą sytuację („nie najwyższą kondycję i poziom kapitału intelektualnego” kadry Instytutu) ostatni dyrektor placówki postrzegał jako jeden z istotnych powodów kryzysu Instytutu i zbyt małego popytu na usługi, które ŚIN oferował. Wspominał, że po swoim przyjściu do Instytutu, przeprowadzając ankiety dorobku naukowo-badawczego pracowników, otrzymał część pustych ankiet (co oznaczało, że pracownicy w analizowanym okresie nie mogli wykazać się żadnymi rezultatami własnej pracy naukowej)[218]. Efekt podobnej oceny ze strony władz stanowiła dokonana wówczas niekorzystna dla ŚIN parametryzacja placówki, będąca jedną z ostatnich ważnych przyczyn likwidacji. Dokonana przez tzw. Zespół P1 i Komisję Badań Podstawowych KBN ocena jakości ŚIN zakwalifikowała go dopiero w „kategorii C” (trzeciej z czterech istniejących), co prowadziło do obcięcia i tak już niewystarczających do funkcjonowania placówki środków. Przyznane na okres I kwartału 64 miliony złotych dofinansowania na działalność statutową (co stanowiło około 10% niezbędnych kosztów utrzymania; podstawowe koszty utrzymania bez badań naukowych szacowano bowiem na około 170 milionów złotych) oraz odrzucenie przygotowanych przez ŚIN siedmiu projektów badawczych przesłanych na konkurs grantów okazały się w praktyce, jak ujął to W. Świątkiewicz, „faktycznym wszczęciem procesu likwidacji placówki”. Dyrekcja Instytutu podjęła jeszcze próby weryfikacji przyznanej oceny i zwiększenia dotacji: zarówno formalnie w KBN (korzystając z możliwości kwestionowania mało jasnych kryteriów oceny), jak i wykorzystując inne dostępne możliwości (przez związanego z Uniwersytetem Śląskim Henryka Goika, wówczas zatrudnionego w gabinecie prezesa Rady Ministrów), jednak okazały się one nieskuteczne[219]. Stojący na czele KBN Witold Karczewski wyjaśnił, że środki finansowe przekazane ŚIN miały

[213] AP Kat., sygn. 48, k. 9/115, Pismo M.G. Gerlicha do J. Wodza z 23 listopada 1990 r.

[214] AP Kat., ŚIN, sygn. 9/45, k. 3, Pismo dyrektora ŚIN J. Wodza do L. Frąckiewicz z 30 stycznia 1990 r.

[215] AP Kat., ŚIN, sygn. 9/168, k. 54, Świadectwo pracy J. Pietruchy z 30 czerwca 1992 r.

[216] H. Rechowicz: *Suum cuique. W dziewięćdziesięciolecie: sylwetki pracowników Biblioteki Śląskiej*. Katowice 2012, s. 180; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/21, k. 10, SŚIN 88.

[217] AP Kat., ŚIN, sygn. 6/50, k. 39, Ocena kondycji POP PZPR przy Śląskim Instytucie Naukowym (z 20 marca 1989 r.).

[218] Relacja W. Świątkiewicza z 18 czerwca 2013 roku.

[219] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1055, k. 14–15, Pismo dyrektora ŚIN W. Świątkiewicza do przewodniczącego Komitetu Badań Naukowych prof. dr. hab. Witolda Karczewskiego z 19 marca 1992 roku; relacja W. Świątkiewicza z 18 czerwca 2013 roku.

służyć pokryciu kosztów restrukturyzacji, nie zaś utrzymaniu istniejącego stanu, co w praktyce potwierdzało, że placówka została przeznaczona do likwidacji[220].

Objawem dramatycznej sytuacji ekonomicznej Instytutu stało się podjęcie przez W. Świątkiewicza decyzji o zawieszeniu od początku 1992 roku wypłaty pensji oraz dodatków służbowych (także dyrekcji). Sytuacja ta spowodowała dodatkowo pogorszenie się (i tak od początku współpracy nie najlepszych) relacji wśród części pracowników i dyrekcji. W oświadczeniu z 26 marca 1992 roku, przekazanym na ręce wojewody W. Czecha, przewodnicząca Rady Załogi ŚIN K. Sajdok zgłosiła protest przeciwko „bezprawnym działaniom dyrekcji Instytutu":

> Sytuacja finansowa, w której znalazł się obecnie Śląski Instytut Naukowy – jak można przeczytać w oświadczeniu – wynika przede wszystkim z tych wcześniej podjętych działań, a więc i konsekwencje obciążają przede wszystkim organ nadzorujący. Załoga nie może więc odpowiadać za fakt, że powołany – mimo sprzeciwu Rady Załogi – dyrektor nie podjął działań, które mogły zapewnić Instytutowi samodzielność finansową. W tej sytuacji konsekwencja aktualnego stanu obciąża przede wszystkim organ nadzorujący i nie możemy zgodzić się z tym, aby odpowiedzialność za ten stan przerzucić na pracowników. Jak nam wiadomo, w województwie opolskim wojewoda znalazł możliwości, aby wspomóc tamtejszy Instytut Śląski.
>
> Zwracamy się z prośbą o: a) Wstrzymanie bezprawnego działania dyrektora ŚIN w sprawie zamiarów obniżenia niezgodnego z Kodeksem pracy wynagrodzenia pracownikom Instytutu; b) Wsparcie finansowe – zleceniowe, kredytowe itp. na utrzymanie dalszego funkcjonowania tych tematów, które obecnie są przez pracowników realizowane; c) Wyrażenie zgody na udzielenie bezpłatnego urlopu tym wszystkim pracownikom, dla których ŚIN jest drugim miejscem pracy, przy czym uważamy, że jeśli realizują oni określone tematy, to powinno im się wypłacić odpowiednie honoraria po ich zapłaceniu przez zleceniodawcę; uchwałę taką podjęła Rada Załogi ŚIN w dniu 27 września 1991 roku. Takie przedsięwzięcie podjęto w wielu uczelniach w Polsce i w województwie katowickim. Wyrażamy nadzieję na przychylne ustosunkowanie się Pana Wojewody do tych bardzo przykrych kwestii[221].

Dodatkowo Rada Załogi oraz zakładowa NSZZ „Solidarność" zarzuciły dyrekcji próbę „ulgowego potraktowania swoich wynagrodzeń". W konsekwencji W. Świątkiewicz podjął decyzję o złożeniu na ręce wojewody katowickiego rezygnacji. Swoją decyzję uzasadnił złą atmosferą w ŚIN, złą kondycją finansową Instytutu oraz brakiem wiary w możliwość utrzymania go w obowiązującym systemie finansowym i prawnym[222]. Podobne kroki – rezygnacje z pełnionych

---

[220] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1055, k. 37, B. Hrapkiewicz: *Trudna przyszłość śląskiej nauki. Instytut skazany na zagładę*.

[221] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1055, k. 33, Pismo przewodniczącej Rady Załogi ŚIN Krystyny Sajdok do wojewody katowickiego Wojciecha Czecha z 23 marca 1992 roku.

[222] *Kogo obchodzi Śląsk?* „Dziennik Zachodni" 1992, nr 75.

funkcji – podjęli także reprezentanci Rady Załogi: przewodnicząca K. Sajdok (tłumaczyła to niemożnością podjęcia jakichkolwiek konstruktywnych działań na rzecz ŚIN) oraz członkowie Rady Załogi: A. Golińska i Z. Łempiński[223].

Mimo katastrofalnej sytuacji pracownicy ŚIN nie ustawali w staraniach o utrzymanie istnienia placówki. Jedną z ostatnich, można nawet stwierdzić, że „desperackich", prób ratowania ŚIN podjęła J. Kraus. W liście z 31 marca 1992 roku skierowanym do ówczesnego premiera RP Jana Olszewskiego czytamy:

> Na skutek polityki Wojewody Katowickiego świadomie od dwóch lat zmierzającej do zlikwidowania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach, będącego pierwszą i jedyną w tym województwie humanistyczną placówką naukową koncentrującą swoje interdyscyplinarne badania na specyfice regionu śląsko-dąbrowskiego, Instytut znalazł się w krytycznej sytuacji. Wbrew wszelkim zasadom współżycia społecznego i racjom nadrzędnym, a także wbrew stanowisku pracowników, Wojewoda Katowicki, będący organem bezpośrednio nadzorującym Instytut, nie stworzył prawnych i materialnych warunków dla dalszego efektywnego funkcjonowania Instytutu. Rzeczą godną podkreślenia jest fakt, iż Wojewoda ignorował wszelkie podejmowane przez Radę Załogi i NSZZ „Solidarność" próby ratowania Instytutu, blokując je równocześnie przez zaniechanie działań wymaganych prawem (niezatwierdzenie opracowanego przez Radę Załogi projektu wyborów rady naukowej, nierozpisanie konkursu na stanowisko dyrektora).
>
> W związku z tym upoważnieni przedstawiciele załogi podjęli szereg interwencji, m.in. w Urzędzie Rady Ministrów, który jest organem założycielskim Śląskiego Instytutu Naukowego[224].

W dalszej części listu przedstawiała własne stanowisko, zgodnie z którym starania pracowników doraźnie powstrzymały proces likwidacji Instytutu, ale nie ustrzegły go przed sytuacją zupełnego niemal braku środków finansowych, potrzebnych do normalnej działalności badawczej (tu pojawił się zarzut, że przyznane przez Urząd Wojewódzki środki „zostały w znacznej części skierowane, przez narzuconego Instytutowi przez Wojewodę Dyrektora, poza Instytut". W kolejnych partiach listu J. Kraus wyrażała ubolewanie z powodu braku reakcji ze strony premiera na dotychczas poczynione interwencje (wskazano pismo z 28 grudnia 1991 roku) oraz przedstawiono zarzuty wobec wojewody, oczekując stosownej interwencji ze strony prezesa Rady Ministrów:

> W największym skrócie rzecz polega na tym, że Wojewoda, realizując swoją koncepcję stworzenia regionu górnośląskiego, dąży do zlikwidowania Śląskiego Instytutu

[223] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1055, k. 38–39, Pisma przewodniczącej Rady Załogi Krystyny Sajdok i członków Anieli Golińskiej i Zdzisława Łempińskiego do dyrektora ŚIN W. Świątkiewicza z 2 kwietnia 1992 roku.

[224] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1055, k. 34–16, Pismo poseł Janiny Kraus do prezesa Rady Ministrów Jana Olszewskiego z 31 marca 1992 roku.

> Naukowego jako placówki naukowo-badawczej tylko po to, by w jego miejsce powołać Instytut Górnośląski o charakterze ograniczającym się głównie do organizowania badań i rozdzielania pozyskiwanych na ten cel środków finansowych dla wybranych zespołów pracujących na zlecenie. Ta część środowiska naukowego województwa katowickiego, która opowiada się za integralnością państwa polskiego koncepcję tę uznała za nie odpowiadającą rzeczywistym potrzebom naukowym regionu i polskiej racji stanu. […] Tak że spór nie toczy się jedynie o środki finansowe, lecz przede wszystkim o pryncypia.
>
> W tym stanie rzeczy, z uwagi na przedstawione wyżej względy, ponawiam prośbę zawartą w cytowanym piśmie o niedopuszczenie – w trybie nadzoru nad Wojewodą – do zlikwidowania Śląskiego Instytutu Naukowego[225].

Nie wiadomo, czy premier w jakikolwiek sposób odniósł się do problemu. Wiadomo natomiast, że relacje między rodzimą partią premiera – Ruchem Odrodzenia Polski a Konfederacją Polski Niepodległej, z list której posłanką była J. Kraus, w analizowanym okresie nie należały do najlepszych, co dodatkowo mogło wpływać na ewentualną reakcję prezesa Rady Ministrów[226].

Ostatni ruch mający na celu utrzymanie ŚIN związany był z podjętą w 1992 roku próbą stworzenia Fundacji dla Śląskiego Instytutu Naukowego (na czele Rady Fundatorów stała L. Frąckiewicz, przewodniczącą Zarządu tego gremium została A. Lubaś), ale jej egzystencja była krótkotrwała, a kondycja finansowa zbliżona do Instytutu[227]. 11 czerwca 1992 roku Rada Fundatorów i Zarząd Fundacji dla ŚIN spotkali się na walnym zebraniu Rady i Zarządu. Po rozpatrzeniu złej sytuacji ekonomicznej Fundacji i dokonaniu oceny celowości jej dalszego funkcjonowania zebrani potwierdzili brak możliwości realizacji celów, dla których Fundacja została powołana, i podjęli decyzję o jej likwidacji z dniem 15 czerwca 1992 roku[228].

Mimo skrajnie trudnej sytuacji Instytut usiłował do ostatnich chwil swego istnienia funkcjonować w miarę normalnie, prowadząc działalność badawczą i popularyzatorską (choć oczywiście na znacznie mniejszą skalę). W 1990 roku wraz z redakcją „Dziennika Zachodniego" ogłosił np. konkurs zatytułowany „Górny Śląsk w oczach Górnoślązaków", którego rezultatem była popularnonaukowa sesja zorganizowana w Katowicach 23 maja 1990 roku, podczas której autorzy wypowiedzi konkursowych zainicjowali dyskusję o problemach regionu. Trwa-

[225] Ibidem.

[226] Por. A. Anusz, Ł. Perzyna: *Konfederacja. Rzecz o KPN*. Warszawa 2009, s. 111–123.

[227] O sytuacji finansowej Fundacji świadczy fakt, że środki do jej dyspozycji obciążone były sądowym postępowaniem spadkowym, a ewentualne pozostałości miały wystarczyć jedynie na druk periodyku pod redakcją L. Frąckiewicz „Kwestie Społeczne Regionu Wysoko Uprzemysłowionego". Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1055, k. 21, Uchwała Walnego Zebrania Rady i Zarządu Fundacji dla Śląskiego Instytutu Naukowego z 11 czerwca 1992 roku.

[228] Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1055, k. 19–21, Pismo Rady i Zarządu Fundacji dla Śląskiego Instytutu Naukowego do dyrektora ŚIN W. Świątkiewicza z 22 czerwca 1992 roku; Uchwała Walnego Zebrania Rady i Zarządu Fundacji dla Śląskiego Instytutu Naukowego z 11 czerwca 1992 roku.

łym świadectwem tej inicjatywy pozostała także praca zatytułowana podobnie jak konkurs i wydana przez ŚIN w tym samym roku[229]. W prowadzonej działalności konferencyjnej nawiązywano głównie do dobrze funkcjonującej w minionych latach problematyki (m.in. powstańczej – 16 maja 1991 roku ŚIN zorganizował np. seminarium naukowe pt. „Wokół powstań śląskich, powstańców i plebiscytu. Sprawy mało znane, nieznane bądź zapomniane", połączone z wystawą „Dorobek Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w badaniach nad okresem powstań i plebiscytu na Śląsku"), wkraczając także na słabo dotąd zbadane obszary (np. współorganizując 8 grudnia 1991 roku sympozjum w 50. rocznicę śmierci ks. E. Szramka)[230]. W ostatnim okresie swego istnienia prowadził też coraz skromniejszą politykę wydawniczą, na dodatek uzależnioną od dostępnych środków i sugestii „mecenasów". W konsekwencji na rynek wydawniczy trafiały albo wytwory badań „zewnętrznych" (jak np. raport z badań prowadzonych przez zespół pod kierunkiem K. Lenartowicz), albo przyczynki (jak wydana pod redakcją A. Barciaka praca *Księżne i książęta Górnego Śląska*, będąca fragmentem materiałów zgromadzonych do przygotowanej *Encyklopedii Górnośląskiej*)[231]. O kierunku planowanych zmian świadczą też wydane w ostatnich latach książki. Wśród prac historycznych powrócono do czasów nowożytnych (XVI–XIX wieku) i okresu II RP, m.in. ukazały się książki poświęcone sylwetce ks. A. Ficka (autorstwa i pod redakcją ks. Janusza Wycisły), publikacja podejmująca temat Biblioteki Śląskiej i jej „poprzedniczek w życiu umysłowym województwa śląskiego" czy opracowane przez W. Zielińskiego w 1989 roku wspomnienia sanacyjnego wojewody śląskiego M. Grażyńskiego[232]. Obecne prace dotyczące historii po 1939 roku miały wymiar nieco popularnonaukowy[233]. Znacząca część publikacji poświęcona była zagadnieniom socjologicznym (zwłaszcza prace sygnowane nazwiskiem J. Wodza)[234]. Podobnie jak na początku swego istnienia pojawiły się publikacje z zakresu etnografii i badań nad kulturą, zupełną nowością była

[229] *Górny Śląsk w oczach Górnoślązaków*. Oprac. J. Wódz. Katowice 1990, s. 4–5.

[230] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1055, k. 1, Zaproszenie na seminarium z 15 kwietnia 1991 r.; *Sympozja w pięćdziesięciolecie śmierci ks. Emila Szramka*. „Zaranie Śląskie" 1991, z. 1–2, s. 171–173.

[231] Relacja W. Świątkiewicza z 18 czerwca 2013 roku.

[232] A. Kowalska: *Akta miejskie Tarnowskich Gór od końca XVI wieku do roku 1740*. Katowice 1993; J. Wycisło: *ks. Jan Alojzy Ficek. Zarys działalności religijno-społecznej*. Katowice 1992; *ks. Jan A. Ficek i Piekary Śląskie w XIX wieku. Działalność religijno-społeczna ks. Jana A. Ficka i rola Piekar jako centrum katolicyzmu społecznego na Górnym Śląsku w XIX wieku*. Red. J. Wycisło. Katowice 1992; H. Rechowicz: *Poprzedniczki Biblioteki Śląskiej i ich rola w życiu umysłowym województwa śląskiego*. Katowice 1992; *Michała Grażyńskiego „Walka o Śląsk"*. Oprac. W. Zieliński. Katowice 1989.

[233] J. Pietrzykowski: *Tajemnice archiwum gestapo*. Katowice 1989.

[234] J. Wódz: *Socjologia w planistyce regionalnej i lokalnej. Przydatność czy konieczność?* Katowice 1989; *Przestrzeń znacząca. Studia socjologiczne*. Red. J. Wódz. Katowice 1989; J. Wódz: *Problemy realizacji podmiotowości zbiorowości lokalnych w świetle empirycznych badań nad ładem społecznym i normami społecznymi*. Katowice 1990; *Kwestie społeczne regionu uprzemysłowionego*. Red. L. Frąckiewicz. Katowice 1989; A. Barcik: *Aksjologizacja konfliktów społecznych w latach osiemdziesiątych w regionie śląsko-dąbrowskim*. Katowice 1990.

publikacja z pogranicza nauk prawnych[235]. Cała oferta sprawia jednak wrażenie przypadkowej, dobór tytułów stanowił raczej efekt „siły przebicia" poszczególnych autorów niż jakiejkolwiek planowej działalności.

Podobnie nieuregulowana była kwestia współpracy międzynarodowej Instytutu. Jej istnienie w ostatnich latach ŚIN było możliwe właściwie dzięki aktywności i indywidualnym kontaktom części pracowników (np. J. Pietruchy, który w grudniu 1989 roku jako członek Akademie für Raumforschung und Landesplanung uczestniczył w międzynarodowym sympozjum w Berlinie)[236].

Formalna likwidacja ŚIN nastąpiła na mocy decyzji W. Czecha z 31 grudnia 1992 roku[237]. W okolicznościowym tekście z połowy lat dziewięćdziesiątych XX wieku I. Sroka zwróciła uwagę na „skomplikowaną procedurę" oraz „oficjalne i zakulisowe działania" likwidatorskie[238]. Mimo wszystko likwidacja ŚIN była dla środowiska naukowego województwa zaskoczeniem. O planach, jakie ostatni dyrektor wiązał z rozwojem placówki, świadczy choćby podpisana w grudniu 1991 roku umowa o współpracy między ŚIN a IŚ w Opawie, przewidująca utrzymanie dotychczasowej współpracy w latach lata 1992–1995[239]. Widząc potrzebę kontynuowania części działań ŚIN utworzono instytucję (fundację) pod nazwą Societas Scientiis Favendis Silesiae Superioris, która przy pomocy powołanego do życia Instytutu Górnośląskiego przejęła m.in. wydawanie „Zarania Śląskiego" oraz „Studiów i Materiałów z Dziejów Śląska"[240]. Wśród pracowników, którzy byli związani z placówką do ostatnich chwil jej istnienia, znaleźli się m.in.: M.G. Gerlich, T. Pyka, K. Sajdok, I. Sroka, J. Walczak, R. Buchała i J. Kraus[241].

Wbrew pozorom proces likwidacji Instytutu nie spotkał się z powszechnym uznaniem – ani bezpośrednio po jego dokonaniu, ani w kolejnych latach.

---

[235] M.G. Gerlich: *Strachy. W kręgu dawnych śląskich wierzeń*. Katowice 1989; *Śląskie beranie czyli humor Górnego Śląska*. Oprac. D. Simonides. Katowice 1991; D. Pietruch-Reizes: *Rozwój środków przekazu informacji o prawie*. Katowice 1992.

[236] AP Kat., ŚIN, sygn. 9/168, k. 60, Pismo J. Pietruchy do dyrektora ŚIN J. Wodza z 5 grudnia 1989 r.

[237] Choć I. Sroka została w marcu 1993 roku zatrudniona przez likwidatora C. Wydmańskiego jako adiunkt naukowo-badawczy ŚIN w likwidacji. Por. AP Kat., ŚIN, sygn. 9/211, k. 198, Umowa o pracę z 28 lutego 1993 r.

[238] I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego…*, s. 83.

[239] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1055, k. 9–10, Umowa o współpracy między Śląskim Instytutem Naukowym im. Jacka Koraszewskiego w Katowicach a Slezskym ustawem ČSAV w Opawie (CSFR) z 17 grudnia 1991 r.

[240] Szerzej por. S. Gajda: *Towarzystwa naukowe, instytucje naukowo-badawcze, szkoły wyższe*. W: *Katowice. Środowisko, dzieje, kultura, język i społeczeństwo*. T. 2. Red. A. Barciak, E. Chojecka, S. Fertacz. Katowice 2012, s. 115–116.

[241] AP Kat., sygn. 9/48, k. 113, Świadectwo pracy MG. Gerlicha z 31 grudnia 1992 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/186, k. 1, Pismo likwidatora Czesława Wydmańskiego do Tadeusza Pyki z 24 sierpnia 1992 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/196, k. 137, Pismo likwidatora Czesława Wydmańskiego do Krystyny Sajdok z 24 sierpnia 1992 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/211, k. 191, Pismo likwidatora Czesława Wydmańskiego do Ireny Sroki z 24 sierpnia 1992 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/250, k. 106, Pismo likwidatora Czesława Wydmańskiego do Jana Walczaka z 24 sierpnia 1992 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/15, k. 218, Świadectwo pracy R. Buchały z 31 grudnia 1992 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/99, k. 223, Świadectwo pracy J. Kraus z 31 grudnia 1992 r.

W momencie likwidacji na łamach „Dziennika Zachodniego" Bogumiła Hrapkiewicz zamieściła następującą puentę:

> Jak na ironię krach następuje w momencie, kiedy już wydawało się, że w nowych warunkach ustrojowych będzie wreszcie możliwość odkłamywania historii Górnego Śląska, uzupełnienia w niej białych plam. Także w samym Instytucie podjęto próby zerwania etykietek, jakie przylgnęły do niego w latach siedemdziesiątych XX wieku. Niektórym marzył się powrót do znakomitych początków placówki w II Rzeczypospolitej kiedy to w ciągu zaledwie paru lat od wybuchu wojny udało się stworzyć bardzo prężny ośrodek naukowy, mogący z czasem stanowić przeciwwagę dla znakomicie rozwiniętego niemieckiego śląskoznawstwa. Z tą myślą przecież stworzono w 1934 roku Instytut Śląski w Katowicach. Stąd także miała emanować na całą Rzeczpospolitą wiedza o Śląsku, by przestał być – jak pisała Zofia Kossak-Szczucka – „krajem nieznanym". W tym zresztą duchu próbował kontynuować swoją działalność Instytut reaktywowany w 1945 roku, ale nie był w stanie rozwinąć skrzydeł, bo go w 1948 roku zamknięto, a po uruchomieniu w 1957 wyznaczono całkiem nową rolę do spełnienia. Czy po raz trzeci będzie musiał zamknąć podwoje?[242].

Podobnie krytyczne oceny zamknięcia instytucji pojawiały się w kolejnych latach. Pod koniec XX wieku J. Walczak pisał: „nie miał więc racji wojewoda Wojciech Czech, likwidując w roku 1992 ŚIN pod pretekstem, że był on »tubą« KW PZPR[243]. […] Instytut spełniał różne zadania. Prowadził badania wielokierunkowe. Oprócz publikacji miłych KW PZPR, wydawał rzeczy potrzebne całemu regionowi"[244]. Z perspektywy 2011 roku decyzję o likwidacji ŚIN jako „nieodpowiedzialną" ocenił Marian M. Drozdowski[245]. W relacjach, których wysłuchał autor, podobne zdanie wyrazili J. Wódz i W. Świątkiewicz (dodatkowo J. Wódz skrytykował przy tej okazji W. Czecha, oceniając go jako mało kompetentnego administratora i zarzucając mu brak szerszej perspektywy spoglądania na region oraz dumę z przeprowadzenia likwidacji ŚIN). Przedostatni dyrektor placówki przedstawił ciekawą, choć jednocześnie, wydaje się, mało wiarygodną ocenę, zgodnie z którą jednym z powodów likwidacji ŚIN było naznaczenie go „piętnem pierworodnym". Polegało ono na tym, że ze względu na potrzebę nowych władz wojewódzkich oraz środowisk kreujących ówczesną politykę regionalną (m.in. Związku Górnośląskiego) podjęto politykę przywrócenia pamięci

---

[242] AP Kat., ŚIN, sygn. 1/1055, k. 37, B. Hrapkiewicz: *Trudna przyszłość śląskiej nauki. Instytut skazany na zagładę*.

[243] Ten sam element odnotował Stefan Gajda, który jako przyczyny likwidacji Instytutu wymienił przemiany społeczne lat osiemdziesiątych XX wieku, działalność Katowickiego Forum Partyjnego i trudną kondycję finansową. S. Gajda: *Towarzystwa naukowe…*, s. 115.

[244] J. Walczak: *Jerzy Ziętek. Biografia Ślązaka (1901–1985)*. Katowice 2002, s. 342.

[245] M.M. Drozdowski: *Śląsk w polskiej myśli społeczno-politycznej XX wieku. W 90. rocznicę powrotu Górnego Śląska do Polski*. Opole 2011, s. 118.

i dorobku W. Korfantego, która wymuszała pomniejszanie osiągnięć i dokonań M. Grażyńskiego, w tym także sukcesora IŚ[246]. Ostatni dyrektor ŚIN komentując likwidację placówki, wyraził opinię, że w okresie zamknięcia Instytutu zachodni i południowi sąsiedzi (Czesi i Niemcy z RFN) otwierali u siebie nowe placówki śląskoznawcze[247].

Podsumowując ostatni okres istnienia ŚIN, można stwierdzić, że problemem placówki stało się funkcjonowanie w realiach transformacji systemowej, z czym wiązały się wolnorynkowe przeobrażenia gospodarcze, a także zbyt mały potencjał badawczy i nieumiejętność „przebranżowienia" oraz zbyt małe zrozumienie dla funkcjonowania placówek regionalnych „z prawdziwego zdarzenia", podporządkowanych regionowi i mających służebną rolę wobec niego (ze wszelkimi konsekwencjami wynikającymi z tego stanu rzeczy). Na zrozumienie tej prawdy włodarzom Górnego Śląska przyszło czekać jeszcze blisko 20 lat.

---

[246] Relacja J. Wodza z 18 kwietnia 2013 roku. Nadal bardzo aktualny pozostaje swoisty stereotyp W. Korfantego jako „buntownika i męczennika ze Śląska" wobec prezentacji postawy i polityki M. Grażyńskiego zbieżnej z 50-letnim okresem PRL. Por. M. Smolorz: *Śląsk wymyślony*. Katowice 2012.

[247] Mowa m.in. o utworzonym w 1989 roku przez ministra spraw wewnętrznych Federalnym Instytucie Kultury Wschodnioniemieckiej i Historii w Oldenburgu (Bundesinstitut für ostdeutsche Kultur und Geschichte). Por.: J. Rogall: *Wojna, wypędzenie i nowy początek. Rozwój Śląska i los jego mieszkańców w latach 1939–1995*. W: J. Bahlcke: *Śląsk i Ślązacy*. Warszawa 2001, s. 209; M. Tomczak: *Przesiedleńcy wobec wyzwań lat dziewięćdziesiątych (polityka i kultura)*. W: *Wokół niemieckiego dziedzictwa kulturowego na Ziemiach Zachodnich i Północnych*. Red. Z. Mazur. Poznań 1997, s. 545–557.

Znak sprawy: 468/DK/90

1

ŚLĄSKI INSTYTUT NAUKOWY
im. Jacka Koraszewskiego
W KATOWICACH

W LIKWIDACJI

SIN

ul. Graniczna 32, 40-956 Katowice
Skrytka pocztowa 530, tel. 156-5873
Konto: NBP VII O, Katowice 27078-3056
Bank Sl. 312608-3056

L. dz. /DK/92

Katowice, dnia 9 październ. 1992 r.

Zakończenie

LIKWIDATOR

dr Czesław Wydmański

91228

duś 375/88 4000

930 r.
miesiąc, rok
J. Kora
łnym wym
racy
podać wymi
ał(a) wynagr
stażowy
wania
kwoty dodatków

2) korzystał(a) z urlopu bezpłatnego ..... podać okres trwania i podstawę udzie

Zakończenie

„Między nauką a propagandą" – te tytułowe słowa sugerują jeden z głównych problemów podjętych w niniejszej rozprawie. Autor na przykładzie ŚIN analizował bowiem rzeczywistość, w jakiej funkcjonowały regionalne humanistyczne placówki naukowo-badawcze w drugiej połowie XX wieku, zderzając się z przewidzianą dla nich w realiach tzw. realnego socjalizmu rolą. Dzięki prześledzeniu historii ŚIN możliwe stało się wydzielenie w niej kilku wyraźnie zaznaczających się etapów, a ich odtworzenie pozwoliło pośrednio opisać proces kształtowania tego typu placówek od polskiego Października po okres transformacji systemowej i powstania III RP.

Powołanie Instytutu ściśle wiązało się z „odwilżą" 1956 roku, co miało wpływ na pierwszy skład kadry i kierunki prowadzonych w nim prac. Realia te dodatkowo cechowała „dostępność" badaczy skłonnych współpracować z władzami, choć często światopoglądowo i badawczo dość odległych od oczekiwań władz partyjno-państwowych. Okoliczności te sprawiły, że od momentu powstania przez pierwszych kilka lat istnienia placówki, którą kierowali wówczas naukowcy niezwiązani ściśle z partią i nierealizujący programu „nauki marksistowskiej", możliwe było dość swobodne i samodzielne jej funkcjonowanie (tak w zakresie doboru tematów badawczych, jak i współpracowników).

Na początku lat sześćdziesiątych XX wieku m.in. na skutek rezygnacji Władysława Gomułki z haseł głoszonych w październiku 1956 roku rozpoczął się trwający dekadę proces podporządkowywania ŚIN i placówek jemu podobnych władzom partyjnym, obejmujący zarówno wymianę kierownictwa, wprowadzanie do placówki nowych badaczy (zwykle ściśle związanych z PZPR), planowanie nowych kierunków badawczych, jak i przeprofilowanie działalności na przydatną wojewódzkim władzom partyjnym. Lata siedemdziesiąte XX wieku były już okresem wyraźnie usługowego charakteru Instytutu wobec władz, stanowiącego jednocześnie ogromną „maszynę", zaprogramowaną na ściśle określony sposób działania. Badania były wówczas właściwie planowane przez władze (dlatego tak ważną ich część stanowiły np. opracowania z zakresu „historii ruchu robotniczego"), wiele prac (ekspertyz) powstało na potrzeby poszczególnych komórek katowickiego KW PZPR, ważnym elementem działalności Instytutu były też prelekcje i innego rodzaju działalność propagandowa[1]. Drobiazgowo projektowany sposób funkcjo-

[1] Por. K. Marchaj: *Dzieje Polski Ludowej w „Zaraniu Śląskim"*. „Zaranie Śląskie" 1989, z. 1, s. 130–149.

nowania Instytutu miał na celu wykreowanie nowego typu placówki, odgrywającej rolę ośrodka naukowego, ale prowadzącego prace pod ścisłym nadzorem i realizującego wyłącznie badania wskazane przez przedstawicieli władzy, decydującego się przy tym na wspomaganie prowadzonej przez PZPR polityki (przede wszystkim historycznej) przez dokonywanie manipulacji własnych ustaleń badawczych.

Próbą reinterpretacji takiego modelu ŚIN był bez wątpienia proces, który objął Instytut wraz z nadejściem „karnawału Solidarności". Zahamowana została wówczas większość działań o charakterze propagandowym, nastąpiła czasowa próba reorganizacji działalności samej placówki i przywrócenia niezależności badań (zarówno przez rezygnację z części narzuconych zagadnień, jak i przez podejmowanie zarzuconych dotąd tematów badawczych – tzw. białych plam). Starano się także wyraźnie wydzielić obie analizowane płaszczyzny (nauki i działalności partyjnej) i realizować je w sposób równoległy. Próba ta została gwałtownie zakończona wraz z wprowadzeniem stanu wojennego, który wiązał się z daleko idącą ingerencją władz w dotychczasowy stan kadrowy i badawczy.

W latach osiemdziesiątych nastał dla placówki zupełnie inny okres. Przeprowadzona weryfikacja kadr, dławiąca resztki instytutowego potencjału, pogarszająca się sytuacja ekonomiczna, nasilające się różnego rodzaju trudności – wszystkie te elementy powodowały, że Instytut lśnił już tylko „blaskiem dawnej świetności", a oczekiwania władz spełniane były już tylko częściowo (w dodatku w sytuacji wyraźnego braku poparcia środowiska). Ostatni okres, od połowy lat osiemdziesiątych XX wieku do likwidacji Instytutu, był dla katowickiego ośrodka już bez wątpienia najmniej „ideologiczny". Starano się ponownie zreorganizować ŚIN, jednak okoliczności społeczno-ekonomiczne oraz różne etykiety (z jednej strony placówki „sanacyjnej", z drugiej – „komunistycznej"), które do niego przylgnęły, doprowadzić musiały do nieuchronnego kresu instytucji. Nie bez znaczenia była również zainicjowana w 1989 roku swoista „moda na zmiany", która objęła wiele obszarów życia[2].

Z pewnością ŚIN przez wiele lat był instytucją „pod specjalnym nadzorem", o czym świadczyć może stawianie na jego czele ważnych postaci, które w swej karierze pełniły istotne funkcje w innych strukturach (J. Siemianowicz i Z. Gorczyca w wojewódzkich strukturach PZPR; K. Popiołek i H. Rechowicz pełniący funkcje rektorów Uniwersytetu Śląskiego; B. Jałowiecki, J. Kantyka, J. Wódz i W. Świątkiewicz będący prorektorami tej uczelni)[3]. Zresztą właśnie przez sylwetki kolejnych dyrektorów Instytutu można dokonać próby jego syntetycznej charakterystyki i zachodzących w nim przeobrażeń. I tak, ŚIN Jacka Koraszewskiego (1957–1966) to przejście od stosunkowo niezależnej placówki badawczej do Instytutu uporządkowanego przez regionalne struktury KW dla realizacji włas-

[2] Relacja J. Wodza z 18 kwietnia 2013 roku.

[3] Część z nich (B. Jałowiecki i J. Kantyka) pełniła również obowiązki dziekana Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego. Stanowisko to obejmowali także inni naukowcy związani w przeszłości z ŚIN: J. Przewłocki i A. Hrebenda.

nych potrzeb. Instytut Kazimierza Popiołka (1966–1968) to struktura zależna już od władz, ale wciąż traktowana jako nieco nieprzewidywalna. Pod kierownictwem Henryka Rechowicza (1968–1972), Jana Kantyki (1972–1977) i Jerzego Siemianowicza (1977–1979) ŚIN był posłuszną władzy placówką w dużej mierze zaangażowaną ideologicznie. Za czasów dwóch następnych dyrektorów: Bohdana Jałowieckiego (1979–1981) i Jerzego Pietruchy (1981–1982), nastąpiło przewartościowanie części działań i polaryzacja stanowisk pracowników. Rządy Zdzisława Gorczycy (1982–1987) to czas ponownego podporządkowania ŚIN oczekiwaniom władz, ale jednocześnie nasilających się trudności w jego działalności. Kadencja przedostatniego dyrektora Jacka Wodza (1988–1990) to próba zachowania przez władze polityczne kontroli nad placówką przy jednoczesnym przeprofilowaniu badawczym i organizacyjnym. W ostatnim okresie funkcjonowania Instytut, kierowany przez Wojciecha Świątkiewicza (1991–1992), usiłował przetrwać, coraz wyraźniej odwołując się także do międzywojennych i powojennych tradycji IŚ.

Tytułowe stwierdzenie „między nauką a propagandą" sygnalizuje konieczność wyboru, przed jakim stała społeczność ŚIN: prowadzić bezstronne naukowe badania (choć często okupione np. kłopotami finansowymi czy lokalowymi) czy też oddać usługi reprezentantom władz partyjnych i państwowych (często za cenę gwarancji bezpieczeństwa socjalnego). Droga, jaką przeszedł Instytut, prowadziła w kierunku „od nauki do propagandy". W pierwszym okresie jego istnienia społeczność ŚIN usiłowała bowiem utrzymać względną niezależność (także w zakresie prowadzonych w jego ramach badań naukowych), natomiast od początku lat sześćdziesiątych XX wieku Instytut podjął zdecydowaną współpracę (czasem przybierającą wymiar „działalności usługowej" i „nauki dworskiej") z organami władz partyjno-państwowych. Można uznać za kuriozum fakt, że ŚIN przestał istnieć w okresie odrodzenia swobody badań naukowych, w którym okazało się jednak, że społeczności instytutowej bardziej zależało na mecenacie władz niż na niezależności, ponieważ nie potrafiła poradzić sobie w nowej, wolnorynkowej rzeczywistości.

W poszczególnych rozdziałach pracy przywołano niektóre opinie badaczy dotyczące ŚIN. W podsumowaniu można przedstawić kolejne: Wojciecha Wrzesińskiego, który opisał Instytut jako pracujący z niejednakową intensywnością, ale mogący poszczycić się wieloma inicjatywami badawczymi i wydawniczymi[4]; Edwarda Karolczuka, twierdzącego, że rozproszenie pracowników Instytutu i doprowadzenie do jego likwidacji było konsekwencją taktyki przyjętej przez Wojciecha Jaruzelskiego[5]; czy Mariana Dyby, zdaniem którego „Śląski Instytut Naukowy – tak jak i przedwojenny – był podwójnie kontrolowany przez polityków miejscowych oraz wyspecjalizowanych w tej czynności naukowców-

[4] W. Wrzesiński: *Polskie badania niemcoznawcze*. W: *Polacy wobec Niemców. Z dziejów kultury politycznej Polski 1945–1989*. Red. A. Wolff-Powęska. Poznań 1993, s. 213.

[5] E. Karolczuk: *Wstęp*. W: *Katowickie Forum Partyjne – fakty i dokumenty „zdrady"* (maszynopis znajdujący się w zbiorach prywatnych E. Karolczuka), s. 18.

-polityków, tym razem warszawskich"[6]. Niezależnie od opinii (często bardzo negatywnych) różnych środowisk, nagła i dla wielu zaskakująca likwidacja ŚIN od samego początku spotkała się ze sprzeciwem. Z upływem czasu głosy niezadowolenia stawały się coraz głośniejsze, coraz wyraźniejsze były też sygnały środowisk zainteresowanych restytucją Instytutu[7]. Ich wyrazicielem sześć lat po likwidacji placówki był m.in. Tadeusz Kijonka, który podczas Kongresu Kultury na Górnym Śląsku (26 września 1998 roku) powiedział:

> Nadal budzi sprzeciw pośpieszna likwidacja Śląskiego Instytutu Naukowego, co ostatecznie skończyło się zmarnowaniem nie tylko dorobku tej placówki, ale i utratą obiektu. A wystarczyło zmienić statut, dokonać zdecydowanych zmian kadrowych i nadać pożądany kierunek badawczy. Właśnie teraz, gdy nastał korzystny czas dla badań regionalnych i śląskoznawczych, zlikwidowany Instytut mógłby rozwinąć działalność w nawiązaniu do najlepszych, przedwojennych tradycji Instytutu Śląskiego w Katowicach[8].

Podczas tego samego spotkania o reaktywację Instytutu zabiegali także inni uczestnicy, m.in. Lucyna Frąckiewicz, która wskazywała na rolę placówki w procesie restrukturyzacji regionu. Stawiając wniosek o ponowne jej utworzenie, podkreślała że nie musi ona nosić dotychczasowej nazwy (Michał Lubina, ówczesny dyrektor Biura Sejmiku Samorządowego Województwa Katowickiego, proponował nową nazwę: Instytut Badań Śląskoznawczych), ale powinna prowadzić szerokie badania diagnostyczne nad przemianami, a wykonywane w niej prace winny „służyć decydentom różnych szczebli dla podejmowania decyzji w imię interesu społecznego ludności regionu"[9].

Jednak pojawiające się apele przez kolejne półtorej dekady nie przyniosły rezultatu (mimo coraz wyraźniejszych starań wielu różnych środowisk)[10]. Prze-

---

[6] M. Dyba: *Kształtowanie się polskiego środowiska historycznego na Śląsku w latach 1918–1939.* Katowice 1993, s. 128.

[7] Por. H. Waniek: *Mühlstaße/ulica Młyńska*. W: *Nadciągają Ślązacy. Czy istnieje narodowość śląska?* Red. L.M. Nijakowski. Warszawa 2004, s. 220.

[8] T. Kijonka: *Kultura na Górnym Śląsku – sytuacje i dylematy (szkic do raportu).* W: *Kongres Kultury na Górnym Śląsku. Katowice, 26–27 września 1998 r.* Oprac. W. Konopielka. Katowice 1998, s. 50; Idem: *Kultura na Górnym Śląsku – sytuacje i dylematy (szkic do raportu).* W: *Kongres Kultury na Górnym Śląsku – Katowice '98. Referaty wprowadzające*. [B.m. i r.w.]. Warto przy tej okazji podkreślić, że dla wielu osób placówka stanowiła właściwie kontynuację przedwojennego Instytutu Śląskiego. Symbolicznie można zresztą odczytywać w tym kontekście stosowanie we wspomnieniach wydanych w 2012 roku nazwy Instytut Śląski wobec ŚIN przez związaną przez dziesięciolecia ze środowiskiem opolskim D. Simonides, która zasiadała nawet w Radzie Naukowej katowickiego Instytutu. Por. D. Simonides: *Szczęście w garści. Z familoka w szeroki świat*. Opole 2012, s. 140.

[9] *Kongres Kultury na Górnym Śląsku. Katowice*…, s. 170–171, 221–222.

[10] Por. S. Gajda: *Towarzystwa naukowe, instytucje naukowo-badawcze, szkoły wyższe.* W: *Katowice. Środowisko, dzieje, kultura, język i społeczeństwo*. T. 2. Red. A. Barciak, E. Chojecka, S. Fertacz. Katowice 2012, s. 115.

łomem okazała się dopiero podjęta w 2011 roku decyzja Sejmiku Województwa Śląskiego, na mocy której powołano do życia humanistyczną placówkę naukowo-badawczą – Instytut Badań Regionalnych Biblioteki Śląskiej (IBR). Ówczesny marszałek województwa śląskiego Adam Matusiewicz skomentował ten fakt następująco: „Od lat trwały starania o to, by powołać instytut, który zajmowałby się kultywowaniem tradycji i historii Śląska. Postanowiliśmy, że powołamy dział Biblioteki Śląskiej, który zajmie się tym tematem i będzie stanowił jego podwaliny. Dzięki temu będzie można merytorycznie i instytucjonalnie zająć się tą zapominaną dotąd dziedziną”[11]. Warto podkreślić, że dzięki przejęciu i zabezpieczeniu księgozbioru ŚIN przez Bibliotekę Śląską, a zbiorów archiwalnych przez Archiwum Państwowe w Katowicach udało się zachować zaplecze naukowe ŚIN stanowiące ważny zasób dla inaugurującego swoją aktywność IBR.

Kierownictwo nowego Instytutu objął w marcu 2012 roku Ryszard Kaczmarek (oficjalnie został powołany na stanowisko zastępcy dyrektora Biblioteki Śląskiej do spraw Instytutu Badań Regionalnych). Wcześniej, w grudniu 2011 roku, odbyło się pierwsze posiedzenie Rady Naukowej IBR, w skład której weszli przedstawiciele różnych specjalności i dyscyplin naukowych, reprezentujący ośrodki naukowe województwa i regionu: Andrzej Barczak – rektor Śląskiej Wyższej Szkoły Zarządzania im. Generała J. Ziętka, profesor Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach; Krzysztof Biliński – profesor Uniwersytetu Wrocławskiego, pracownik Zakładu Historii Literatury Pozytywizmu i Młodej Polski; Ewa Chojecka – profesor historii sztuki, członek Komitetu Nauk o Sztuce Wydziału Nauk Społecznych PAN; Julian Gembalski – profesor Akademii Muzycznej, kierownik Katedry Organów i Klawesynu; Krystyna Kossakowska-Jarosz – profesor Uniwersytetu Opolskiego, pracownik Katedry Literatury Romantyzmu; Andrzej Krzystyniak – pracownik Urzędu Marszałkowskiego Województwa Śląskiego; Jana Raclávska – profesor Uniwersytetu Ostrawskiego, pracownik Katedry Slawistyki i Studiów Języka Polskiego; Dariusz Rott – profesor nadzwyczajny Uniwersytetu Śląskiego, kierownik Pracowni Retoryki; Wojciech Świątkiewicz – profesor zwyczajny Uniwersytetu Śląskiego, dyrektor Instytutu Socjologii, a także Grażyna Szewczyk – profesor zwyczajny Uniwersytetu Śląskiego, dyrektor Instytutu Filologii Germańskiej tej uczelni. Zgodnie z nazwą cele nowo powołanej instytucji zostały skoncentrowane wokół kwestii regionalnych. Objęły one m.in.: prowadzenie działalności naukowo-badawczej na potrzeby regionu; przygotowywanie programów i materiałów na potrzeby edukacji regionalnej; prowadzenie działalności wydawniczej; inicjowanie debat publicznych o bieżącej sytuacji społecznej regionu; upowszechnianie wyników badań naukowych; popularyzację wiedzy o regionie wśród jego mieszkańców; zwiększenie poziomu uczestnictwa kulturalnego i społecznego mieszkańców regionu oraz integrację środowiska regionalnych badaczy. Podobnie jak jego poprzednicy, IBR swoją działalność oparł na nielicznej

[11] Por. M. Fic: *Podręcznik edukacji regionalnej – projekt Instytutu Badań Regionalnych Biblioteki Śląskiej*. „Dialog Edukacyjny. Kwartalnik Pedagogiczno-Społeczny” 2012, nr 3/4, s. 30.

kadrze etatowych pracowników (stan na 2013 rok obejmował 4 osoby) oraz dość licznej grupie współpracowników, realizujących konkretne projekty badawcze. Wśród działań prowadzonych pod egidą IBR wskazać warto współorganizację konferencji naukowych oraz debat na ważne społecznie tematy, ale przede wszystkim prace nad dwoma projektami: encyklopedią województwa śląskiego oraz podręcznikami edukacji regionalnej dla uczniów województwa śląskiego.

Nowa instytucja w prowadzonych działaniach i głoszonych deklaracjach nawiązuje do tradycji IŚ i ŚIN, szukając dla siebie miejsca w realiach III RP. Historia jej działalności stanie się dla kolejnych pokoleń badaczy podstawą do szukania odpowiedzi na pytanie o rolę regionalnych placówek badawczych XXI-wiecznej Polski i swobodę prowadzenia przez nie badań naukowych w demokratycznej Polsce.

Znak sprawy: 468/IIK/90

P r o t o k ó ł Nr.7

z posiedzenia Sekretariatu K.W. PZPR w Katowicach

odbytego w dniu 24 marca 1958r

Biogramy wybranych pracowników ŚIN

Porządek obrad:

1. Anna Barcik
2. Ludwik Brożek

3. Rudolf Buchała
4. Józef Chlebowczyk
5. Wacław Długoborski

6. Mirosław Fazan
7. Izrael Figa

8. Lucyna Frąckiewicz

9. Marian G.Gerlich

10. Zdzisław Gorczyca
11. Marek Grabania

Biogramy wybranych pracowników ŚIN

Barcik Anna (ur. 1935) – polonistka. Absolwentka Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Katowicach (w 1962 roku ukończyła studia na kierunku filologia polska). Pracowała jako nauczycielka w liceum ogólnokształcącym w Katowicach, w Zarządzie Okręgowym Związku Nauczycielstwa Polskiego; w latach 1972–1973 zatrudniona była jako kierownik sekcji Współpracy z Zagranicą Politechniki Śląskiej w Gliwicach; obejmowała także stanowisko starszego asystenta Międzywydziałowego Studium Nauk Politycznych w Wyższej Szkole Ekonomicznej w Katowicach (1973–1974). Po okresie zatrudnienia w ŚIN pracowała m.in. w Górnośląskiej Wyższej Szkole Handlowej im. W. Korfantego i Akademii Wychowania Fizycznego w Katowicach.

Źródło: IPN Ka, sygn. 036/255, k. 11, Kwestionariusz Ewidencyjny krypt. „Bigotka", Notatka informacyjna, oprac. kpt. A. Polak, Katowice 26 IX 1973 r.

Brożek Ludwik (1907–1976) – bibliotekarz i bibliograf. Ukończył szkołę ludową w Karwinie, następnie kształcił się w Polskim Gimnazjum w Orłowej oraz w Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczym w Cieszynie, gdzie w 1927 roku zdał maturę. Rozpoczął studia na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego, które kontynuował w Państwowym Pedagogium w Krakowie. Od 1929 roku współpracował z „Zaraniem Śląskim", od 1931 jako sekretarz tego czasopisma. W latach 1930–1931 był nauczycielem w szkole podstawowej w Skoczowie, a później w Cieszynie (1931–1935). Od 1935 był adiunktem w Bibliotece Sejmowej w Katowicach. W 1938 powrócił z Katowic do Cieszyna, od kwietnia 1939 roku sprawując funkcję kustosza tamtejszego Muzeum Miejskiego. W czasie II wojny światowej pracował w kopalni węgla w Karwinie, w przedsiębiorstwach budowlanych w Łazach i Stonawie oraz w przedsiębiorstwie przewozowym w Cieszynie. Po wojnie podjął pracę w Katowicach, był m.in. dyrektorem Oddziału Zabytkowego Biblioteki Śląskiej. Prowadził prace bibliograficzne nad regionem (jego bibliografia liczy ponad 500 pozycji), współpracował z redakcją *Polskiego słownika biograficznego* oraz z ŚIN (m.in. przy redagowaniu „Zarania Śląskiego").

Źródło: J. Miękina-Pindur: *Ludwik Brożek „śląski Estraicher". Sylwetka bibliologa, bibliofila i regionalisty.* Katowice 2001, *passim*.

Buchała Rudolf (1927–2010) – prawnik i polityk. Uczeń Liceum św. Jacka i Liceum im. A. Mickiewicza w Katowicach. Ukończył prawo na Uniwersytecie Jagiellońskim w 1951 roku; tam też w 1966 roku obronił rozprawę doktorską, a w 1982 roku pracę habilitacyjną. W latach 1952–1953 studiował również na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej

na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. W latach 1951–1955 należał do Stowarzyszenia „PAX", był członkiem Kierownictwa Politycznego Stowarzyszenia i kierownikiem kadrowym Sekcji Młodych. Kierował także oddziałami dziennika „Słowo Powszechne" w Katowicach i w Lublinie; był redaktorem naczelnym dodatku „Słowa Powszechnego" – „W Młodych Oczach". W 1955 roku jako jeden z ośmioosobowej grupy tzw. Frondy wraz z Tadeuszem Mazowieckim, Januszem Zabłockim i kilkoma innymi członkami kierownictwa odszedł z PAX-u wskutek rozbieżności ideologicznych i konfliktu politycznego. W latach 1956–1961 był redaktorem wydawnictwa „Śląsk". Równolegle pracował w Śląskim Instytucie Naukowym w Katowicach na stanowisku kierownika Pracowni Niemcoznawczej, następnie – Pracowni Stosunków Międzynarodowych w Europie Środkowej. Współzałożyciel katolickiego miesięcznika „Więź" oraz członek jego Kolegium Redakcyjnego; współzałożyciel Ośrodka Dokumentacji i Studiów Społecznych (ODISS) w Warszawie i jego miesięcznika „Chrześcijanin w Świecie"; redaktor naczelny miesięcznika; członek Rady Naukowej ODISS; współzałożyciel katolickiego tygodnika społecznego „Ład" i członek jego Kolegium Redakcyjnego. W latach 1980–1985 był posłem na Sejm PRL w Poselskim Kole Katolicko-Społecznym przemianowanym następnie na Koło Poselskie Polskiego Związku Katolicko-Społecznego.

Źródło: http://www.encyklo.pl/index.php5?title=Buchała_Rudolf (dostęp: 7.07.2013); Archiwum Państwowe w Katowicach (dalej: AP Kat.), Śląski Instytut Naukowy im. J. Koraszewskiego (dalej: ŚIN), sygn. 9/15, k. 323–324, Kwestionariusz osobowy z lutego 1974 r.

Chlebowczyk Józef (1924–1985) – historyk pochodzenia inteligenckiego. Absolwent Wydziału Handlu Szkoły Głównej Planowania i Statystyki (mgr ekonomii, 1950). Pracę rozpoczął w 1949 roku jako asystent przy Katedrze Historii Gospodarczej SGPiS, w 1952 roku przeniósł się do Cieszyna (podjął pracę w przemyśle). Od roku 1953 nawiązał współpracę z IH PAN we Wrocławiu (najpierw w ramach prac zleconych, potem na etacie w Zakładzie Historii Śląska), w którym przygotował doktorat pod kierunkiem prof. Witolda Kuli (temat: „Gospodarka Komory Cieszyńskiej na przełomie XVII–XVIII wieku oraz w pierwszej połowie XVIII wieku"), zatwierdzony w maju 1961 roku. Habilitację uzyskał na podstawie opublikowanej w 1966 roku pracy *Wybory i świadomość społeczna na Śląsku Cieszyńskim w drugiej połowie XIX wieku*, profesorem nadzwyczajnym został w 1972 roku, zwyczajnym – w 1977 roku.

Źródło: Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Kom. Kwal. Prac. Nauki, sygn. 410/69, Dokumentacja awansowa J. Chlebowczyka; AAN, CKK ds. KN, sygn. 7/5, k. 79, Protokół z posiedzenia Prezydium Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej do Spraw Kadr Naukowych przy Prezesie Rady Ministrów w dniu 23 maja 1977 r.; PAN Archiwum w Warszawie, oddział w Katowicach, spuścizna J. Chlebowczyka, sygn. 3, b.p., Autoreferat (sporządzony po 1975 roku); K. Nowak: *Życiorys Profesora*. W: *Józef Chlebowczyk – badacz procesów narodowotwórczych w Europie XIX i XX wieku*. Red. M.W. Wanatowicz. Katowice 2007, s. 7–11.

Długoborski Wacław (ur. 1926) – historyk (specjalista w dziedzinie historii gospodarczej) i politolog. Ukończył szkołę powszechną w Warszawie, tam też na tajnych kompletach uzyskał świadectwo dojrzałości. W czasie II wojny światowej był więźniem obozu Auschwitz-Birkenau. Po zakończeniu wojny zamieszkał we Wrocławiu, gdzie ukończył w 1949 roku studia historyczne. W latach 1949–1952 związany był z Uniwersytetem Wrocławskim, w latach 1952–1953 z Uniwersytetem Warszawskim, a w okresie

1953–1957 z Instytutem Historii PAN we Wrocławiu (gdzie uzyskał doktorat i stopień docenta), w latach 1957–1970 z Wyższą Szkołą Ekonomiczną w Katowicach, od 1970 roku był zatrudniony na Wydziale Humanistycznym, a następnie na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego (gdzie m.in. pełnił obowiązki dyrektora Instytutu Historii i prodziekana Wydziału). Związany był także z innymi uczelniami wyższymi (rektor Wyższej Szkoły Humanistycznej w Katowicach). W latach 1975–1981 należał do PZPR.

Źródło: IPN Ka, sygn.0024/28 t. 1 (teczka personalna tajnego współpracownika „Wiktor").

Fazan Mirosław (1933–2004) – polonista, politolog i historyk pochodzenia chłopskiego. Absolwent polonistyki na Uniwersytecie Jagiellońskim (1955), po studiach zatrudniony jako nauczyciel w liceum ogólnokształcącym w Nowej Soli (1955–1957), w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej w Katowicach (1957–1959), a następnie jako wicedyrektor ośrodka metodycznego i wiceprzewodniczący Zarządu Wojewódzkiego Związku Młodzieży Wiejskiej do spraw kultury i oświaty (1959–1963). Był członkiem Związku Harcerstwa Polskiego, Związku Młodzieży Polskiej oraz Związku Młodzieży Wiejskiej, a od 1962 roku – PZPR. W 1980 roku obronił pracę doktorską z nauk politycznych, w 1992 roku habilitował się z historii. W latach 1991–2003 związany z Uniwersytetem Śląskim.

Źródło: AP Kat., ŚIN, sygn. 9/41, k. 201, Życiorys z 7 czerwca 1977 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/41, k. 203–206, Ankieta personalna z 7 czerwca 1977 r.; *Fazan Mirosław, prof. dr hab. (biogram).* W: *„Non omnis moriar" Zmarli Pracownicy Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach 1968–2008*. Red. A. Barciak. Katowice 2008, s. 85–86.

Figa Izrael (ur. 1914) – historyk pochodzenia mieszczańskiego. Po ukończeniu w 1928 roku szkoły powszechnej do wybuchu wojny pracował fizycznie. Podczas II wojny światowej przebywał w ZSRR, po powrocie do Polski w 1946 roku został zatrudniony m.in. w Związku Spółdzielczości Pracy w Chorzowie oraz w szkole budowlanej w Bytomiu. W latach 1952–1963 był pracownikiem politycznym KW PZPR w Katowicach, w latach 1951–1956 wykładał podstawy marksizmu w Akademii Medycznej w Zabrzu. W 1957 roku eksternistycznie ukończył studia historyczne na Uniwersytecie Warszawskim (specjalizacja: podstawy marksizmu-leninizmu), od 1963 został pracownikiem Instytutu, w 1968 roku zakończył w nim pracę i wyemigrował z PRL (najprawdopodobniej zamieszkał w RFN).

Źródło: AP Kat., ŚIN, sygn. 9/42, k. 17, Życiorys z 1969 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/42, k. 29, Kwestionariusz osobowy z 3 kwietnia 1963 r.

Frąckiewicz Lucyna (1926–2009) – ekonomistka pochodzenia inteligenckiego (ojciec był burmistrzem Bielska, matka córką malarza Juliana Fałata), urodzona w Wiedniu. Absolwentka Akademii Ekonomicznej w Katowicach (1958). Po ukończeniu studiów pracowała kolejno w: Centrali Aptek Społecznych „Cefarm" w Bytomiu (1949–1952), Centralnej Przychodni Ochrony Zdrowia w Katowicach (1953–1954), Zarządzie Głównym Związku Zawodowego Hutników (1954), Zakładzie Przemysłu Hutniczego Instytutu Ekonomiki i Organizacji Przemysłu (1954–1960), Akademii Medycznej (1960–1973), Uniwersytecie Śląskim (1976–1983) i Instytucie Gospodarki Mieszkaniowej w Warszawie.

Pracę doktorską obroniła w Wyższej Szkole Ekonomicznej w Sopocie (1966), habilitowała się na Akademii Ekonomicznej w Katowicach (1972), tytuł profesora nadzwyczajnego decyzją Rady Państwa uzyskała w 1978, profesora zwyczajnego nauk ekonomicznych – w 1987 roku. Aktywna działaczka społeczna, członkini m.in. Komisji Kobiet przy KW PZPR w Katowicach, Komisji Polityki Społecznej i Ochrony Zdrowia KW i KC PZPR, doradca ministra zdrowia i opieki społecznej, członkini Rady do Spraw Rodziny przy wojewodzie katowickim oraz Rady Naukowej przy wojewodzie opolskim.

Źródło: T. Sołdra-Gwiżdż: *Profesor zwyczajny doktor habilitowana Lucyna Frąckiewicz (1926–2009).* „Studia Śląskie" 2009, t. 68, s. 352–353; I. Sroka: *Blaski i cienie w działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach – zamknięta karta (1957–1992)*. W: *Instytut Śląski 1934–1994*. Red. K. Heffner. Opole 1994, s. 82; *Sprawozdanie z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za 1985 rok*. Katowice 1986, s. 37; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/45, k. 12–13, Charakterystyka działalności naukowej z 11 listopada 1987 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/45, k. 31, Kwestionariusz osobowy z 2 sierpnia 1985 r.

Gerlich Marian G. (ur. 1949) – etnograf pochodzenia inteligenckiego. Absolwent studiów w zakresie etnografii, ukończonych w 1974 roku na Uniwersytecie Wrocławskim, socjolog zakładowy Huty „Pokój" (w latach 1974–1975), od 1975 roku związany z ŚIN (pełniący w jego strukturach m.in. od 1986 roku obowiązki redaktora naczelnego „Zarania Śląskiego"). Od 1974 roku członek PZPR.

Źródło: AP Kat., ŚIN, sygn. 1/95, k. 74–76, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach z 22 stycznia 1988; AP Kat., sygn. 9/48, k. 180, Życiorys M.G. Gerlicha.

Gorczyca Zdzisław (ur. 1932) – politolog i działacz PZPR. W 1956 roku ukończył katowicką WSP, po czym krótko pracował jako nauczyciel oraz w Inspekcji Szkolnej (Inspektoracie Oświaty) i Miejskim Ośrodku Metodycznym. W 1961 roku wstąpił do PZPR, ukończył trzymiesięczny kurs w Wyższej Szkole Partyjnej przy KC KPZR w Moskwie, związał swoje losy z KW PZPR w Katowicach i Urzędem Wojewódzkim. W KW pełnił m.in. obowiązki instruktora (1964–1966), zastępcy kierownika (1966–1969) i kierownika Wydziału Nauki i Oświaty (1969–1972), sekretarza do spraw Nauki i Oświaty KW (1974–1975), członka KW PZPR w Katowicach (1971–1981); był także zastępcą przewodniczącego Prezydium WRN w Katowicach, a bezpośrednio przed pojawieniem się w Instytucie – wicewojewodą katowickim. W 1971 roku obronił w ŚIN napisaną pod kierunkiem dr. W. Knobelsdorfa pracę doktorską z zakresu socjologii (*Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania sprawności nauczania w uczelniach technicznych na przykładzie Politechniki Śląskiej*).

Źródło: AP Kat., ŚIN, sygn. 1/82, k. 85–89, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego, odbytego w dniu 17 września 1971 roku; AAN, Gł. Kom. Kwal. przy PAN w W-wie, sygn. 2463, Teczka awansowa Z. Gorczycy; AP Kat., KW PZPR Kat., sygn. 850, Teczka osobowa Z. Gorczycy; *„Wyrósł z dobrego drzewa…". Uniwersytet Śląski 1968–1998. Fakty, dokumenty, relacje*. Red. A. Barciak. Katowice 1998, s. 292; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/80, k. 42, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego odbytego w dniu 30 listopada 1970 roku.

Grabania Marek (1922–2014) – ekonomista pochodzenia robotniczego. Absolwent Akademii Handlowej w Krakowie (1948) oraz Centralnego Studium Kontroli Ekonomicznej w Katowicach (1950). Obronił doktorat w Wyższej Szkole Ekonomicznej w Katowicach (1960). Przed przybyciem do ŚIN pracował m.in. w Centralnym Zarządzie Przemysłu Hutniczego (1949–1951) oraz Prezydium WRN w Katowicach (1954–1964).

W ŚIN zatrudniony był do 1968 roku, kiedy odszedł do Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Katowicach (z którą związany był w latach 1951–1981 roku). W latach 1975–1981 był dyrektorem Zespołu Planowania Regionalnego Komisji Planowania przy Radzie Ministrów. Od 1947 roku należał do PPR, a od 1948 do PZPR (m.in. członek Komisji do Spraw Nauki przy KW PZPR w Katowicach oraz zastępca przewodniczącego Rady Naukowej przy Prezydium WRN w Katowicach).

Źródło: AP Kat., ŚIN, sygn. 9/52, k. 9, Zaświadczenie wicedyrektora ŚIN R. Grzywy z 22 października 1975 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/52, k. 26–27, Kwestionariusz osobowy z 12 kwietnia 1967 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/52, k. 43–44, Opinia prof. J. Szaflarskiego o kwalifikacjach naukowych dra Marka Grabani z 25 marca 1965 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/52, k. 78–79, Życiorys z 28 lipca 1986 r.

Grajewski Andrzej (ur. 1953) – politolog. Absolwent Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego (1978), doktor nauk politycznych (2001). W 1978 roku (bezpośrednio po studiach) podjął pracę w ŚIN (jako asystent naukowo-badawczy), od maja 1981 roku przeniósł się do redakcji „Gościa Niedzielnego". W latach 1999–2000 i 2005–2007 był przewodniczącym Kolegium Instytutu Pamięci Narodowej.

Źródło: A. Grajewski, A. Kasprzykowski: *Czas próby. Solidarność na Podbeskidziu w latach 1980–2005.* Bielsko-Biała 2006, s. 274–275.

Hierowski Zdzisław (1911–1967) – krytyk literacki i teatralny, tłumacz i działacz społeczno-kulturalny pochodzenia inteligenckiego. Od 1922 roku związany był z Górnym Śląskiem. Absolwent Uniwersytetu Jagiellońskiego z 1934 roku (magister filologii polskiej). Przed wybuchem II wojny światowej związany z prawicową „Kuźnicą" i „Fantaną", po 1945 roku m.in. pracownik katowickiej rozgłośni Polskiego Radia, redaktor „Odry", „Śląska Literackiego", „Trybuny Robotniczej". W 1962 roku obronił w Opolu pracę doktorską pt. *Literatura polska na Śląsku w XIX i XX wieku*.

Źródło: M. Fazan, W. Nawrocki: *Zdzisław Hierowski.* W: *Ludzie trzydziestolecia. Sylwetki zasłużonych dla województwa katowickiego.* Red. H. Rechowicz. Katowice 1974, s. 148–154; W. Nawrocki: *Zdzisław Hierowski (1911–1967).* W: Idem: *Trwanie i powrót. Szkice o literaturze Ziem Zachodnich.* Poznań 1969, s. 367–374; S. Wilczek: *Hierowskiego peregrynacje literackie.* „Poglądy" 1968, nr 3, s. 7–8; M. Fazan: *Zdzisław Hierowski – krytyk.* „Zaranie Śląskie" 1976, nr 1, s. 161–166; Idem: *O Zdzisławie Hierowskim*. W: *Szkice wspomnieniowe…*, s. 54–75; A. Nęcka: *Zdzisław Hierowski.* W: *Dialog regionów: tłumacze kultur.* Red. S. Krawczyk, P. Majerski. Czerwionka-Leszczyny 2010, s. 11–17; B. Lubosz: *Alfabet Śląski.* Katowice 1995, s. 182; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/76, k. 39–46, Działalność naukowa Dra Zdzisława Hierowskiego.

Jałowiecki Bohdan (ur. 1934) – historyk i socjolog pochodzenia inteligenckiego, specjalista z zakresu socjologii miasta i przestrzeni oraz naukoznawstwa. Absolwent Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego (1956). Doktorat obronił na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (1965), habilitację – na tej samej uczelni (1975). Pracował w Muzeum Narodowym w Krakowie oddział w Rabce (1956), jako dziennikarz „Słowa Powszechnego" w Krakowie i Wrocławiu (1956–1961), w Pracowni Urbanistycznej Prezydium Rady Narodowej miasta Wrocławia (1961–1965), w Zakładzie Badań GOP w Zabrzu (1965–1966). Od 1961 roku podjął współpracę z Uniwersytetem Wrocławskim, Komitetem Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN i Komitetem Badań Rejonów Uprzemysłowionych, od 1966 roku z Politechniką Wrocławską, a następnie (od 1967) z Uniwersytetem Wrocławskim. W latach 1968–1974 oraz 1979–1981 związany z ŚIN, w latach 1974–1979 z Uniwersytetem Śląskim, a od 1981

roku – z Uniwersytetem Warszawskim. Od 1967 roku został członkiem PZPR (m.in. zastępca przewodniczącego zespołu KM PZPR w Katowicach do spraw nauki i współpracy z przemysłem).

Źródło: AAN, Gł. Kom. Kwal. przy PAN w W-wie, sygn. 881, Teczka awansowa B. Jałowieckiego; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/68, k. 52, Życiorys; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/68, k. 59–60, Kwestionariusz osobowy z 21 kwietnia 1977 r.; *Bohdan Jałowiecki*. W: *Złota Księga Nauki Polskiej 2000*. Red. K. Pikoń. Gliwice 2001, s. 179; http://www.swps.pl/warszawa/nauka-i-rozwoj/551-warszawa/uczelnia/warszawa-uczelnia-kadra/7097-warszawa-kadra-prof-dr-hab-bohdan-jalowiecki (dostęp: 15.12.2013).

Jaros Jerzy (1925–1992) – historyk pochodzenia inteligenckiego. Absolwent Uniwersytetu Jagiellońskiego z 1946 roku (magister filozofii), w 1948 roku obronił pracę doktorską (także na Uniwersytecie Jagiellońskim), od 1950 roku rozpoczął pracę w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Katowicach (na początku lat sześćdziesiątych XX wieku pełnił obowiązki kierownika Państwowego Archiwum Akt Górniczych w Mysłowicach), w czerwcu 1964 roku Komisja Kwalifikacyjna Pracowników Nauki zatwierdziła uchwałę Rady Naukowej Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN o nadaniu J. Jarosowi stopnia naukowego docenta (temat pracy habilitacyjnej *Historia górnictwa węglowego w Zagłębiu Górnośląskim do 1914 roku*). Tytuł profesora zwyczajnego uzyskał we wrześniu 1978 roku.

Źródło: P. Greiner, M. Nita: *Jerzy Jaros (13 X 1925–23 VI 1992), archiwista i historyk dziejów gospodarczych*. W: *Studia z historii gospodarczej ziem polskich*. Red. J. Kwak. Katowice 1995, s. 9–15; P. Greiner, M. Nita: *Jaros Jerzy Edward* (biogram). W: *Słownik biograficzny archiwistów polskich*. T. 2. Red. B. Woszczyński. Warszawa 2002, s. 72–74; M. Dyba: *Profesora Jerzego Jarosa drogi do historii (1925–1992)*. W: *Przemysł na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w XIX i XX wieku*. Red. A. Barciak, A. Topol. Katowice 2004, s. 9–23; AAN, Kom. Kwal. Prac. Nauki, sygn. 410/184, Dokumentacja awansowa J. Jarosa; AAN, CKK ds. KN, sygn. 7/7, k. 29, Protokół z posiedzenia Prezydium Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej do Spraw Kadr Naukowych przy Prezesie Rady Ministrów w dniu 25 września 1978 r.

Kałuża Adam (ur. 1931) – historyk pochodzenia robotniczego. Absolwent Uniwersytetu im. M. Łomonosowa w Moskwie. Przed przybyciem do ŚIN (1961–1969) zatrudniony w KW PZPR w Katowicach jako kierownik archiwum (1956–1960). Od 1970 roku dyrektor Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Katowicach.

Źródło: AP Kat., ŚIN, sygn. 9/109a, k. 68, Zaświadczenie zastępcy dyrektora ŚIN S. Gajdy z 29 stycznia 1991 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/109a, k. 98–99, Kwestionariusz osobowy z 23 grudnia 1966 r.

Kantyka Jan (ur. 1933) – historyk pochodzenia robotniczego. Absolwent Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie (1956). Po studiach pracował jako nauczyciel historii w liceum ogólnokształcącym w Prudniku (1956–1958), kierownik Ośrodka Propagandy KP PZPR w Tychach i wykładowca Międzywojewódzkiej Szkoły Partyjnej (1958–1962), kierownik Referatu Historii Partii KW PZPR w Katowicach (1962–1969) i dyrektor Biblioteki Śląskiej (1969–1972). Doktorat obronił w ŚIN (1968), habilitację uzyskał na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego w 1975 roku, profesurę nadzwyczajną – w 1976 roku.

Źródło: AP Kat., ŚIN, sygn. 9/76, k. 40, Wniosek o przyznanie Nagrody Wojewódzkiej dla doc. dra hab. Jana Kantyki z 26 maja 1975 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/76, k. 48–53, Charakterystyka dorobku naukowego doc. dra Jana Kantyki (z 3 stycznia 1975 r.); AAN, CKK ds. KN, sygn. 7/3, k. 113, Protokół posiedzenia Prezydium CKK ds. KN przy Prezesie Rady Ministrów z 30 IX 1975; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/84, k. 107–108, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w dniu 17 października 1975 roku.

Karolczuk Edward (ur. 1955) – politolog pochodzenia robotniczego. Absolwent Uniwersytetu Śląskiego (1980). W latach 1975–1976 pracował jako wychowawca w Technikum Mechanicznym w Malborku, w okresie 1980–1984 zatrudniony był w ŚIN, następnie jako instruktor Wydziału Kształcenia Politycznego Zarządu Wojewódzkiego Związku Socjalistycznej Młodzieży Polskiej w Katowicach. Od 1975 roku należał do PZPR.

Źródło: AP Kat., ŚIN, sygn. 9/78, k. 72, Życiorys z 30 czerwca 1980 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/78, k. 7, Pismo I zastępcy przewodniczącego ZW ZSMP w Katowicach Zbigniewa Porębskiego do dyrekcji ŚIN z 4 stycznia 1984 r.

Kokot Józef (1916–1975) – historyk i politolog. Uczęszczał do szkoły powszechnej w Słupnej (w latach 1922–1926), następnie do Państwowego Gimnazjum Klasycznego im. Tadeusza Kościuszki w Mysłowicach. Egzamin maturalny złożył w 1934 roku i podjął studia na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego, gdzie uzyskał w 1939 roku tytuł magistra. Na terenie Generalnego Gubernatorstwa włączył się do ruchu oporu, w ramach podziemnej Delegatury Rządu dla Śląska. W 1944 roku został aresztowany i osadzony w więzieniu na Montelupich, a następnie wywieziony do obozu koncentracyjnego Gross-Rosen, a później do filii w Leitmeritz (Litomierzyce). W 1947 roku obronił na Uniwersytecie Jagiellońskim pracę doktorską, w 1961 roku na Uniwersytecie im. B. Bieruta we Wrocławiu uzyskał habilitację, w 1968 roku otrzymał tytuł profesora nadzwyczajnego nauk humanistycznych, a w 1973 roku – profesora zwyczajnego nauk politycznych. W latach 1948–1949 objął stanowisko radcy ministerialnego w Ministerstwie Ziem Odzyskanych i Ministerstwie Administracji Publicznej. W latach 1949–1954 uczył w Gimnazjum św. Jacka w Katowicach (Niższym Seminarium Duchownym), publikował również na łamach „Gościa Niedzielnego". W latach 1954–1956 współpracował m.in. z Wydawnictwem Literackim w Krakowie, Wydawnictwem „Śląsk" w Katowicach. Od 1957 roku przyjęty do pracy w ŚIN, od 1958 roku działał w Opolu – podjął pracę w Wyższej Szkole Pedagogicznej oraz w Instytucie Śląskim (gdzie w latach 1966–1975 pełnił obowiązki dyrektora). Był autorem licznych prac z zakresu prawa, stosunków polsko-niemieckich i historii gospodarczej.

Źródło: *Prof. dr hab. Józef Kokot. Twórca nowoczesnego Instytutu Śląskiego w Opolu. Życie i twórczość*. Oprac. L. Szaraniec, J. Śliwiok. Katowice 2004; A. Brożek: *Kokot Józef Wilhelm*. W: *Śląski słownik biograficzny. Seria nowa*. T. 1. Red. M. Fazan, F. Serafin. Katowice 1999, s. 156–163.

Koraszewski Jacek [właściwie Antoni Jacek Koraszewski] (1908–1969) – historyk literatury. Syn Bronisława Koraszewskiego (redaktora m.in. „Górnoślązaka", „Katolika" i „Gazety Opolskiej"). W okresie plebiscytowym uczestniczył w akcji propagandowej (kolportował „Gazetę Opolską" i inne materiały plebiscytowe). Po podziale Górnego Śląska przeniósł się wraz z rodzicami do Katowic, a następnie rozpoczął studia na Uniwersytecie Jagiellońskim. Po ich zakończeniu podjął pracę w Bibliotece Sejmu Śląskiego w Katowicach (od 1931 roku), a po przemianowaniu jej na Śląską Bibliotekę Publiczną został jej wicedyrektorem. Przed wybuchem II wojny światowej włączył się aktywnie w działalność naukową województwa śląskiego, redagując wydawany w latach 1935–1939 „Wykaz Literatury Bieżącej o Śląsku" oraz „Powstańca Śląskiego", współpracując z Towarzystwem Przyjaciół Nauk na Śląsku, redakcją „Kwartalnika Historycznego", publikując m.in. na łamach „Zarania Śląskiego". Po wkroczeniu wojsk niemieckich przedostał się

przez Rumunię do Francji, gdzie walczył w I Dywizji Grenadierów (został ranny w bitwie pod Loudrefing i trafił do niewoli niemieckiej). Zwolniony włączył się do działalności konspiracyjnej we Francji, a po ucieczce do Hiszpanii został w 1943 roku aresztowany przez tamtejsze władze. Więziony i osadzony w obozie koncentracyjnym w Onteniente ponownie uciekł, tym razem znajdując schronienie w Maroku. W 1945 roku przeniósł się do Londynu, gdzie m.in. uczył się języka. Po okresie pracy w UNRRA powrócił do Polski w 1947 roku, pracując krótko w „Trybunie Robotniczej", a od 1948 roku jako kustosz Biblioteki Narodowej w Warszawie oddelegowany został do pracy w Śląskiej Bibliotece Publicznej (od 1952 roku Bibliotece Śląskiej) jako jej wicedyrektor. W 1951 roku obronił pracę doktorską. Jako inicjator powstania ŚIN zabiegał o współpracę merytoryczną z PAN, doprowadził do reaktywacji „Zarania Śląskiego", inicjując jednocześnie proces kształcenia własnych pracowników naukowo-badawczych. Pełnił obowiązki posła na Sejm PRL w latach 1961–1969, zasiadał w wielu gremiach naukowych (m.in. Radzie Naukowej TRZZ, Instytucie Spraw Międzynarodowych, Prezydium Ogólnopolskiego Komitetu Obrońców Pokoju, Radzie Naukowej Biblioteki Narodowej).

Źródło: I. Antonow-Nitsche: *Jacek Koraszewski*. Katowice 1988; Z. Gorczyca: *O Jacku Koraszewskim*. W: *Szkice wspomnieniowe. 50 lat od powołania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach*. Red. Z. Gorczyca. Katowice 1984, s. 41–53; H. Rechowicz: *Jacek Koraszewski*. W: *Ludzie trzydziestolecia. Sylwetki zasłużonych dla województwa katowickiego*. Red. H. Rechowicz. Katowice 1974, s. 224–234; Idem: *Jacek Koraszewski – pierwszy dyrektor Śląskiego Instytutu Naukowego*. „Zaranie Śląskie" 1974, z. 3, s. 441–461; Idem: *Suum cuique. W dziewięćdziesięciolecie: sylwetki pracowników Biblioteki Śląskiej*. Katowice 2012, s. 29–42. Na temat rodziny Koraszewskich por. np.: M.M. Drozdowski: *Śląsk w polskiej myśli społeczno-politycznej XX wieku. W 90. rocznicę powrotu Górnego Śląska do Polski*. Opole 2011, s. 117–129.

Kraus Gabriel (ur. 1928) – socjolog pochodzenia inteligenckiego. Był uczniem P. Rybickiego, absolwentem Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu im. B. Bieruta we Wrocławiu (magisterium z filozofii w 1951 roku), w 1970 roku obronił na Uniwersytecie Łódzkim doktorat z socjologii przemysłu. Po ukończeniu studiów pracował kolejno w: Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego w Katowicach (1951–1953), KWK „Ziemowit" w Lędzinach (1953–1955), Przedsiębiorstwie Płytkich Kopalń Węgla Kamiennego w budowie (1955–1958), Biurze Planowania Przestrzennego Prezydium WRN w Opolu (1958–1960), Przedsiębiorstwie Robót Górniczych w Katowicach (1960–1961). W latach 1961–1968 pracował w Głównym Instytucie Górnictwa w Katowicach (w Zakładzie Fizjologii, Psychologii i Socjologii Górnictwa, przekształconym w Centralne Laboratorium Psychologiczne). Od 1969 roku związany z ŚIN – jako adiunkt, docent, następnie kierownik Zakładu Badań Socjologicznych. W latach 1970–1976 równocześnie pracownik katowickiej Filii Politechniki Śląskiej (jako tzw. kontraktowy docent). Był członkiem Polskiego Towarzystwa Socjologicznego (1969–1980), Komitetu Nauk Socjologicznych PAN (1978–1980) oraz ZNP (1970–1980). Należał do PZPR (1970–czerwiec 1981), skąd został usunięty. W latach 1979–1980 prowadził sporadyczny kolportaż pism KOR w miejscu pracy. Od 1983 roku na rencie inwalidzkiej. W latach 1988–1989 wykładał dla Wszechnicy Górnośląskiej, Uniwersytetu Robotniczego w Krakowie-Mistrzejowicach oraz w ramach Duszpasterstwa Ludzi Pracy. W III RP działał w strukturach Solidarności '80 (1991–1993) oraz WZZ Sierpień '80 (1993–2001). W 1991 roku współtworzył Górnośląską Izbę Górniczą.

Źródło: AAN, Gł. Kom. Kwal. przy PAN w W-wie, sygn. 1086, Teczka awansowa G. Krausa; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/97, k. 222–223, Kwestionariusz osobowy z 4 kwietnia 1974 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 1/80, k. 97, Protokół z posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego z dnia 1 czerwca 1970 roku; http://www.encyklopedia-solidarnosci.pl/wiki/index.php?title=Gabriel_Kraus (dostęp: 7.07.2013).

Kraus Janina [z domu Krenzel] (ur. 1952) – socjolog i prawnik pochodzenia robotniczego. Absolwentka Technikum Ekonomicznego w Katowicach (1970), magisterium z prawa uzyskała na Uniwersytecie Śląskim (1977), tam też obroniła pracę doktorską z zakresu socjologii (1986). Przed podjęciem pracy w ŚIN zatrudniona w Wojewódzkim Przedsiębiorstwie Usług Motoryzacyjnych Przemysłu Terenowego „Mototechnika" w Katowicach (1970–1971). Od 1991 roku posłanka na Sejm RP: z ramienia Polskiego Związku Zachodniego (1991–1993), Konfederacji Polski Niepodległej (1993–1997) i Akcji Wyborczej „Solidarność" (1997–2001). W 2001 bez powodzenia ubiegała się o reelekcję z ramienia Alternatywnego Ruchu Społecznego. Działa m.in. w związanej z Radiem Maryja fundacji „Nasza przyszłość".

Źródło: AP Kat., ŚIN, sygn. 9/99, k. 295–296, Kwestionariusz osobowy z 19 maja 1980 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/99, k. 223, Świadectwo pracy z 31 grudnia 1992 r.; http://edu.gazeta.pl/edu/h/Janina+Kraus (dostęp: 7.07.2013).

Ligęza Józef (1910–1972) – etnograf pochodzenia inteligenckiego. Absolwent Uniwersytetu Jagiellońskiego. Przed przybyciem do ŚIN zatrudniony w Wydziale Kultury Prezydium WRN w Katowicach (1945–1952), od 1952 roku w Muzeum Górnośląskim w Bytomiu (od 1964 roku dyrektor tej placówki). Z ŚIN ściśle związany w latach 1958–1968.

Źródło: AP Kat., ŚIN, sygn. 9/118, k. 17–18, Kwestionariusz osobowy z 10 stycznia 1967 r.; D. Simonides: *Józef Ligęza – wybitny polski etnograf-folklorysta*. „Zaranie Śląskie" 1973, z. 4, s. 786–793; M. Fazan: *Józef Ligęza*. W: *Ludzie trzydziestolecia*…, s. 277–283; K. Turek: *Sylwetki zbieraczy i badaczy muzycznego folkloru Śląska*. Katowice 2001, s. 102–115.

Lutman Roman (1897–1973) – historyk pochodzący ze Lwowa. Absolwent Uniwersytetu Jana Kazimierza. Po raz pierwszy przybył na Górny Śląsk w 1920 roku, uczestniczył w akcji plebiscytowej (jako dziennikarz, formalnie wysłannik „Kuriera Lwowskiego"), w okresie III powstania śląskiego działał (jako referent prasowy) w Wydziale Prasowym Dowództwa Grupy „Wschód", które usiłowało w czerwcu 1921 roku obalić W. Korfantego i przejąć kontrolę nad powstaniem, za co jego członkowie (wraz z R. Lutmanem) zostali zmuszeni do opuszczenia obszaru walk powstańczych. Powrócił wówczas do Lwowa, a stamtąd udał się do Gdańska, Opola i ponownie do Lwowa, by od 1928 roku osiąść w Katowicach. Od 1931 roku podjął pracę w Instytucie Bałtyckim w Toruniu (w jej trakcie odbył m.in. podróż po Niemczech, zapoznając się z pracami tamtejszych instytutów naukowych). W latach 1934–1939 i 1945–1948 kierował pracami Instytutu Śląskiego w Katowicach, a w okresie 1950–1957 pracował w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, w latach 1957–1963 roku pełnił obowiązki dyrektora Instytutu Śląskiego w Opolu.

Źródło: J. Glensk: *Roman Lutman*. Opole 1986; W. Zieliński: *Roman Lutman – historyk i organizator nauki polskiej na Śląsku*. „Zaranie Śląskie" 1973, z. 4, s. 775–785; W. Zieliński: *O Michale Grażyńskim, Romanie Lutmanie i innych*. W: *Szkice wspomnieniowe*…, s. 9–40.

Melich Alojzy (ur. 1918–2006) – ekonomista pochodzenia robotniczego. Absolwent Akademii Handlowej w Krakowie (1950), doktorat z ekonomii obronił na tej samej uczelni

w 1960 roku, habilitację uzyskał w Wyższej Szkole Ekonomicznej w Sopocie – Wydział Morski w 1964 roku. Od 1950 roku zatrudniony był w Wyższej Szkole Ekonomicznej w Katowicach, najpierw jako zastępca profesora w Katedrze Ekonomiki WSE (1950–1964), następnie jako prodziekan Wydziału Przemysłu WSE (1954–1962). Rektor Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Katowicach (1965–1975), poseł na Sejm PRL (1972–1980), przewodniczący oddziału PAN w Katowicach (1975–1982).

Źródło: AAN, CA KC PZPR, sygn. 313, k. 7, Dane personalne pracowników Katedry Ekonomii Politycznej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Katowicach; *Alojzy Paweł Melich*. W: *Złota Księga Nauki Polskiej 2000*. Red. K. Pikoń. Gliwice 2001, s. 330; *Prof. zw. dr hab. Alojzy Melich. Działalność naukowa i społeczna*. Oprac. R. Brom, J. Malicki, J. Śliwiok. Katowice 2007; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/136, k. 33, Życiorys z 20 kwietnia 1960 r.

Molenda Antoni (ur. 1939) – historyk pochodzenia chłopskiego. Absolwent Liceum Pedagogicznego we Wrocławiu oraz Wydziału Filozoficzno-Humanistycznego Uniwersytetu im. B. Bieruta we Wrocławiu (1966). Przed przybyciem w 1969 roku do ŚIN pracował w Państwowym Zakładzie Dzieci Niewidomych we Wrocławiu (1958–1959), we wrocławskim Państwowym Zakładzie Wychowawczym (1962–1965), w Izbie Dziecka MO we Wrocławiu (1965–1966) oraz w Zaocznym Technikum Ekonomicznym w Chorzowie (1966–1969). Po odejściu z ŚIN do emerytury związany był z Uniwersytetem Śląskim. Od 1968 roku członek PZPR.

Źródło: AP Kat., sygn. 9/144, k. 64, Życiorys A. Molendy z 6 września 1973 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/76, k. 98, Pismo kierownika Biura Kadr KW PZPR w Katowicach Genowefy Zawadzkiej do przewodniczącego Prezydium WRN w Katowicach J. Ziętka z 13 września 1972 r.; SŚIN 72, s. 3.

Mrowiec Alfons (1913–1977) – historyk. Absolwent Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego (1935); przed wybuchem II wojny światowej nauczyciel Państwowego Gimnazjum i Liceum w Rybniku; działacz społeczny (m.in. Polskiego Związku Zachodniego, Związku Harcerstwa Polskiego, Związku Powstańców Śląskich i Oddziału Młodzieży Powstańczej). W czasie wojny przebywał i walczył m.in. w Samodzielnej Brygadzie Strzelców Karpackich i II Korpusie Polskim w Libii, Egipcie, Iraku i we Włoszech. Bezpośrednio po zakończeniu II wojny światowej (do 1946 roku) pracował jako nauczyciel we Włoszech i Wielkiej Brytanii. W 1947 roku zdecydował się na powrót do Polski i podjął pracę w szkolnictwie w Rybniku i Knurowie. Od 1957 roku związany z ŚIN, od 1959 z WSP w Katowicach, a od 1968 z Uniwersytetem Śląskim. Przedstawiając sylwetkę A. Mrowca, M. Grzyb podkreślił m.in.: „Znany był w kręgach studenckich jako zdecydowany przeciwnik sanacji, swe radykalne poglądy głosił na zebraniach i spotkaniach studentów".

Źródło: M. Fic: *Mrowiec Alfons dr* (biogram). W: *„Non omnis moriar". Zmarli Pracownicy Uniwersytetu Śląskiego 1968–2008*. Red. A. Barciak. Katowice 2008, s. 246–247; M. Grzyb: *Alfons Mrowiec*. W: *Ludzie 35-lecia. Sylwetki zasłużonych dla województwa katowickiego*. Red. H. Rechowicz. Katowice 1979, s. 178.

Mrozek Wanda [Lipińska z pierwszego małżeństwa] (1915–2005) – socjolog, organizator socjologicznego ośrodka badawczego w województwie katowickim. Absolwentka Uniwersytetu Warszawskiego (1939), gdzie obroniła również doktorat z socjologii (1948), habilitację uzyskała decyzją Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego (1966), profesorem nadzwyczajnym została w 1971 roku. Pracowała w Insty-

tucie Kultury Wsi (1937-–1939), Uniwersytecie Warszawskim (1945–1950), Biurze Odbudowy Stolicy (1945–1946), Głównym Urzędzie Planowania Przestrzennego (1946–1949), Instytucie Urbanistyki i Architektury (1949–1950), Wyższej Szkole Ekonomicznej w Katowicach (1959–1961), filii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Katowicach (1967–1968). Osiem lat przed utworzeniem ŚIN przybyła na Górny Śląsk z Warszawy, była wówczas jedynym w województwie katowickim socjologiem ze stopniem doktora nauk humanistycznych. W ŚIN pełniła obowiązki koordynatora badań socjologicznych (1957–1960), kierownika Zakładu Badań Socjologicznych (1960–1973) i wicedyrektora Instytutu (1968–1971). Sprawowała wiele funkcji społecznych, m.in. była członkinią: Rady Naukowej ŚIN, Komisji Socjologicznej krakowskiego oddziału PAN, Komisji Oświaty i Szkolnictwa Wyższego przy KW PZPR w Katowicach, zespołu socjologiczno-filozoficznego Komisji Nauki przy KC PZPR oraz Prezydium WRN w Katowicach. Od 1961 roku należała do PZPR. Od 1971 do 1982 roku pracowała na Uniwersytecie Śląskim.

Źródło: AP Kat., ŚIN, sygn. 1/618, k. 230, W. Mrozek (wspomnienia bez tytułu) [maszynopis]; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/148, k. 76, Charakterystyka tow. doc. dr Wandy Mrozek z 13 kwietnia 1968 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/148, k. 109, Zaświadczenie wicedyrektora ŚIN R. Grzywy z 25 marca 1974 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/148, k. 114–115, Kwestionariusz osobowy z 5 marca 1970 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/148, k. 119–121, Życiorys z 4 marca 1970 r.

Owczarz Stefan (ur. 1955) – politolog pochodzenia robotniczo-chłopskiego. Absolwent Państwowego Uniwersytetu Leningradzkiego, specjalność – naukowy komunizm (1979). Zaraz po studiach podjął pracę w ŚIN, skąd w 1982 roku został oddelegowany do KW PZPR w Katowicach. Od 1974 roku członek PZPR, wcześniej działacz ZHP, ZMS i SZSP. Wspominając S. Owczarza, A. Grajewski pisał o nim, że był on sprowadzonym przez W. Wołczewa „młodym politologiem po studiach w Związku Sowieckim, ożenionym z Rosjanką".

Źródło: AP Kat., ŚIN, sygn. 9/160, k. 110–111, Kwestionariusz osobowy z 12 czerwca 1979 r.; A. Grajewski: *W nurcie wielkiej rzeki. Wspomnienia o czasie i ludziach z okresu 1980–1981*. W: *Uwiodła mnie Solidarność. Między mitem a rzeczywistością*. Red. M. Kempski, G. Podżorny. Katowice 2010, s. 31.

Pietrucha Jerzy (ur. 1931) – ekonomista pochodzenia robotniczego. Absolwent Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Katowicach (1960), doktorat obronił w 1967 roku, w 1971 uzyskał habilitację, w 1974 – tytuł naukowy profesora nadzwyczajnego, w 1980 roku zaś – profesora zwyczajnego. Przed przejściem do ŚIN zatrudniony był w Fabryce Szaf Pancernych (1951–1954), Zakładach Celulozowo-Papierniczych w Kaletach (1954–1960), a następnie w Zarządzie Głównym Związku Zawodowego Chemików w Katowicach jako zastępca kierownika Wydziału Ekonomicznego (1960–1964). Od 1966 roku członek PZPR. Członek m.in. Kolegium Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego w Katowicach, Rady Instytutu Organizacji i Zarządzania, Rady Naukowej Zakładu Ekonomiki Pracy Komitetu Pracy i Płac w Warszawie.

Źródło: AP Kat., ŚIN, sygn. 9/168, k. 43, Zaświadczenie kierownika Wydziału Organizacyjnego ZG ZZCh St. Klimczyka z 3 kwietnia 1980 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/168, k. 130, Wniosek wojewody H. Lichosia z 19 stycznia 1981 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/168, k. 270–271, Kwestionariusz osobowy z 4 lipca 1973 r.

Popiołek Kazimierz (1903–1986) – historyk, uznany badacz dziejów Śląska. W latach 1922–1926 studiował na Uniwersytecie Jagiellońskim, doktorat obronił w 1927 roku, uczył

w szkołach średnich w Cieszynie, Rybniku i Katowicach. W czasie okupacji niemieckiej przebywał w Warszawie, brał udział w tajnym nauczaniu, od 1941 roku włączając się w struktury organizacji „Ojczyzna". Od września 1941 roku kierował Śląskim Biurem Szkolnym Departamentu Oświaty Delegatury Rządu na Kraj. Brał udział w Powstaniu Warszawskim. Wyszedł z Warszawy z ludnością cywilną, aresztowany w listopadzie 1944 roku przez Niemców był więziony (m.in. wraz z J. Kokotem) w obozie koncentracyjnym w Gross-Rosen. Od listopada 1945 roku włączył się w tworzenie Instytutu Śląskiego.

Źródło: A. Topol: *Kazimierz Popiołek i jego czasy…*, *passim*; Idem: *Popiołek Kazimierz*. W: *Śląski słownik biograficzny. Seria nowa*. T. 1. Red. M. Fazan, F. Serafin. Katowice 1999, s. 224–226.

Prus Edward (1931–2007) – historyk i politolog pochodzenia robotniczego. Pochodzący z Załoziec (woj. tarnopolskie) absolwent Uniwersytetu Warszawskiego (1970). Pracował m.in. w CUSZ – DOSZ w Warszawie (1951), Technikum Łączności w Gliwicach (1953–1959), Przedsiębiorstwie Robót Montażowych Przemysłu Chemicznego „Montochem" w Gliwicach (1959–1961 i 1962–1973) oraz Przedsiębiorstwie „Prozamet" w Gliwicach (1961–1962). Członek Komsomołu, ZWM i ZMP. Związany z ŚIN w latach 1973–1982 roku, stamtąd przeszedł do Akademii Ekonomicznej w Katowicach. Po zakończeniu pracy w ŚIN wykładowca m.in. Wyższej Szkoły Planowania Strategicznego w Dąbrowie Górniczej, Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP w Warszawie i Wyższej Szkoły Kultury Społecznej i Medialnej w Toruniu. W latach osiemdziesiątych był działaczem Zjednoczenia Patriotycznego „Grunwald", działał także w Stowarzyszeniu PAX. W III RP należał m.in. do Stronnictwa Narodowego „Ojczyzna", Stowarzyszenia „Nasza Przyszłość – Polska", współpracował z Radiem Maryja i „Naszym Dziennikiem".

Źródło: AP Kat., ŚIN, sygn. 9/182, k. 85–86, Kwestionariusz osobowy z 17 maja 1973 r.; http://pl.wikipedia.org/wiki/Edward_Prus (dostęp: 7.07.2013).

Pyka Tadeusz (1930–2009) – ekonomista i polityk pochodzenia robotniczego. Absolwent Politechniki Śląskiej (1968), doktorat obronił w Wyższej Szkole Ekonomicznej w Katowicach (1967), tam też uzyskał habilitację (1971). W 1974 roku decyzją Rady Państwa został profesorem nadzwyczajnym. Pracował w Hucie im. B. Bieruta w Sosnowcu (1955), KW PZPR w Katowicach (1955–1974), a w latach 1974–1980 w rządzie PRL (w latach 1975–1980 był wicepremierem). W latach 1972–1980 był posłem w Sejmie PRL VI, VII i VIII kadencji. W 1980 był zastępcą członka Biura Politycznego KC PZPR. Odwołany z KC PZPR w październiku 1980 wskutek wydarzeń sierpniowych, w grudniu 1981 roku na mocy decyzji WRON został internowany. Po zakończeniu pracy w ŚIN związany m.in. z Górnośląską Wyższą Szkołą Handlową im. W. Korfantego w Katowicach.

Źródło: AP Kat., ŚIN, sygn. 9/186, k. 2, Świadectwo pracy z 31 października 1992 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/186, k. 41–42, Kwestionariusz osobowy z 3 października 1983 r.; „Trybuna Robotnicza" 1981, nr 250; http://pl.wikipedia.org/wiki/Tadeusz_Pyka.

Rawicka Krystyna (ur. 1937) – ekonomistka pochodzenia inteligenckiego. Absolwentka Akademii Ekonomicznej im. K. Adamieckiego w Katowicach (1963), doktorat obroniła w tej samej uczelni (1972). Przed przybyciem do ŚIN pracowała w katowickiej Akademii Ekonomicznej. Od 1973 roku należała do PZPR.

Źródło: AP Kat., ŚIN, sygn. 9/189, k. 33, Charakterystyka K. Rawickiej sporządzona przez I sekretarza KU PZPR przy Akademii Ekonomicznej w Katowicach Ryszarda Pochwalskiego 22 kwietnia 1987 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/189, k. 41, Życiorys z 27 lutego 1987 r.; SŚIN 87, s. 4.

Rechowicz Henryk (1929–2004) – historyk pochodzenia robotniczego. W ostatnich latach wojny był pracownikiem fizycznym w Hucie Bankowej w Dąbrowie Górniczej, a po jej zakończeniu kształcił się w Państwowym Gimnazjum i Liceum im. W. Łukasińskiego w tej samej miejscowości (maturę zdał w 1948 roku). Od 1947 roku związany z PPR, w 1948 wstąpił do PZPR, w 1949 roku podjął studia w Związku Radzieckim, jednak przerwał je w trzy miesiące później. W tym samym czasie (po powrocie do kraju w 1950 roku) rozpoczął studia wyższe w zakresie fizyki w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Katowicach, które ukończył w 1953 roku (od 1950 roku pełnił funkcję przewodniczącego Zarządu Miejskiego ZMP w Dąbrowie Górniczej). Po zakończeniu studiów w WSP swoją dalszą drogę życiową związał z KW PZPR w Katowicach. W latach 1963–1972 kierował ŚIN, od 1972 do 1980 roku pełnił obowiązki rektora Uniwersytetu Śląskiego. W III PR związany m.in. z Akademią Wychowania Fizycznego w Katowicach.

Źródło: M. Fic: *Rechowicz Henryk, prof. dr hab.* (biogram). W: *„Non omnis moriar"…*, s. 305–307; A. Malicki: *Kilka słów wprowadzenia*. W: H. Rechowicz: *Suum cuique. W dziewięćdziesięciolecie…*, s. 8.

Rybicki Paweł (1902–1988) – socjolog, historyk nauki pochodzenia inteligenckiego. Ukończył szkołę powszechną w Janowie Lwowskim, gimnazjum we Lwowie, następnie studiował na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, na którym w 1926 obronił doktorat. Po zakończeniu studiów podjął pracę w Bibliotece Uniwersytetu Jana Kazimierza, w 1928 roku wyjechał do Berlina, a następnie do Kolonii i Paryża (1928–1930), rozprawę habilitacyjną obronił w 1946 roku. W 1933 roku przeniósł się na Górny Śląsk, w latach 1934–1939 oraz 1945–1957 był dyrektorem Biblioteki Sejmu Śląskiego (następnie Biblioteki Śląskiej) w Katowicach. Okres okupacji spędził w Krakowie, poświęcając go pracy naukowej. Po II wojnie światowej wrócił do Katowic, wykładał na Uniwersytecie Wrocławskim. W 1957 został profesorem nadzwyczajnym Uniwersytetu Jagiellońskiego i przeniósł się do pracy na tymże uniwersytecie, w 1972 roku został profesorem zwyczajnym. Był m.in. członkiem paryskiej Académie Internationale d'Histoire des Sciences.

Źródło: D. Musioł: *Paweł Hieronim Rybicki (1902–1988).* „Książnica Śląska" 1988–1994, t. 25, s. 115–116; H. Rechowicz: *Suum cuique. W dziewięćdziesięciolecie…*, s. 45–64.

Sajdok Krystyna (1942–2009) – socjolog pochodzenia inteligenckiego. Absolwentka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (1965), doktorat obroniła na Uniwersytecie Śląskim (1979). Pracowała w Warszawskich Zakładach Radiowych (1966–1967), Fabryce Samochodów Małolitrażowych w Bielsku-Białej (1967–1973), od 1973 roku zatrudniona w ŚIN. W latach 1969–1981 należała do PZPR. Współpracowała z tygodnikiem „Gość Niedzielny" oraz miesięcznikiem „Trójkąt".

Źródło: AP Kat., ŚIN, sygn. 9/196, k. 212–213, Kwestionariusz osobowy z 26 maja 1980 r.; „Gość Katowicki" [dodatek do „Gościa Niedzielnego"] 2009, nr 15.

Serafin Franciszek (1931–2003) – historyk pochodzenia chłopskiego. Po ukończeniu liceum ogólnokształcącego w Nowym Sączu podjął pracę w szkole podstawowej w Paleśnicy. W 1956 roku ukończył Wydział Filologiczno-Historyczny krakowskiej Wyższej Szkoły Pedagogicznej, od 1956 roku podjął pracę w szkolnictwie w Hołdunowie, Lędzinach i Tychach. W 1963 roku rozpoczął pracę w ŚIN, w latach 1972–2001 pracował na Uniwersytecie Śląskim, pełniąc m.in. obowiązki zastępcy dyrektora Instytutu Historii.

Źródło: A. Glimos-Nadgórska: *Serafin Franciszek, prof. dr hab.* (biogram). W: *„Non omnis moriar"*…, s. 322; M. Fic: *„Każdy z nas kiedyś miał swego mistrza". Pamięci Profesora Franciszka Serafina*. W: *Z tęsknoty za mistrzem*. Red. J. Kurek, K. Maliszewski. Chorzów 2007, s. 87–88; Archiwum Uniwersytetu Śląskiego, sygn. 32/S, Teczka osobowa F. Serafina.

Siemianowicz Jerzy (ur. 1936) – ekonomista pochodzący ze Lwowa. Studia ukończył w 1957 roku, doktorat obronił w Akademii Ekonomicznej w Katowicach w 1976 roku. Pracował w Instytucie Ekonomiki i Organizacji Przemysłu w Warszawie – Filia Hutnicza w Chorzowie (1957–1959), Akademii Ekonomicznej w Katowicach (1959–1960), Wyższej Szkole Nauk Społecznych przy KC w Warszawie oraz KW PZPR (1960–1975). Od 1959 roku należał do PZPR, od 1963 roku zatrudniony w Wydziale Nauki i Oświaty KW PZPR w Katowicach (kierował nim w latach 1968–1971). W latach 1971–1975 był dyrektorem Międzywydziałowej Szkoły Partyjnej KW PZPR w Katowicach. Po zakończeniu pracy w ŚIN (1975–1979) przeniósł się do Śląskiej Akademii Medycznej. W III RP związany m.in. ze Śląską Wyższą Szkołą Zarządzania im. gen. J. Ziętka w Katowicach.

Źródło: AP Kat., ŚIN, sygn. 9/202, k. 20, Pismo J. Siemianowicza do wojewody katowickiego Stanisława Kiermaszka z 2 sierpnia 1976 r.; SŚIN 76, s. 7; http://www.swsz.katowice.pl/menu-Wladze_Uczelni-12924087003212.html (dostęp: 7.07.2013); http://katalog.bip.ipn.gov.pl (dostęp: 7.07.2013).

Sroka Irena (1942–2012) – historyk pochodzenia robotniczego. Absolwentka Uniwersytetu im. B. Bieruta we Wrocławiu (1965), doktorat obroniła w ŚIN (1971). Bezpośrednio po studiach podjęła pracę w ŚIN. Od 1969 roku członek PZPR. Wieloletni sekretarz Instytutu.

Źródło: AP Kat., ŚIN, sygn. 9/211, k. 227–228, Kwestionariusz osobowy z 25 lutego 1974 r.

Szefer Andrzej (1930–1990) – historyk pochodzenia inteligenckiego (ojciec był pracownikiem ubezpieczalni społecznej). Pochodził z Bitkowa (pow. stanisławowski). Absolwent Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego (1957), doktorat obronił na Uniwersytecie Jagiellońskim (1965), habilitację uzyskał na Uniwersytecie Śląskim (1984), profesor nadzwyczajny od 1988 roku. Pracował jako wychowawca świetlicy w Szkole Ogólnokształcącej TPD stopnia podstawowego i licealnego nr 14 w Bytomiu (1949–1953), wicedyrektor Szkoły Podstawowej i Liceum Ogólnokształcącego im. T. Kościuszki w Mysłowicach (1957–1961), wizytator szkół licealnych Kuratorium Szkolnego Okręgu Katowickiego (1961–1963), pracownik ŚIN (1964–1972 i 1982–1990) oraz dyrektor Biblioteki Śląskiej w Katowicach (1972–1982).

Źródło: AP Kat., ŚIN, sygn. 9/228, k. 4, Kwestionariusz z 9 października 1992 r.; H. Rechowicz: *Suum cuique. W dziewięćdziesięciolecie*…, s. 171–180.

Świątkiewicz Wojciech (ur. 1951) – filozof i socjolog. Absolwent socjologii na Uniwersytecie Łódzkim (1975), w 1979 roku obronił pracę doktorską, a w 1988 roku habilitował

się w zakresie filozofii i socjologii. Od 1975 roku związany z Instytutem Socjologii Uniwersytetu Śląskiego, w latach 1988–1991 pełnił funkcję zastępcy dyrektora ds. dydaktycznych Instytutu Socjologii, a od 1990 roku kierownika Zakładu Socjologii Wiedzy. W 1980 roku włączył się w inicjowanie NSZZ „Solidarność" na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego, był związany ze strukturami działającymi w obrębie Kościoła katolickiego (był m.in. członkiem Komisji Charytatywnej Episkopatu Polski; współpracował z Caritas Archidiecezji katowickiej; współtworzył Klub Inteligencji Katolickiej w Katowicach). Pełnił m.in. obowiązki prodziekana Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego i prorektora tej uczelni.

Źródło: http://www.encyklo.pl/index.php5?title=Świątkiewicz_Wojciech (dostęp: 12.07.2013).

Targ Alojzy (1905–1973) – działacz katolicki, historyk. Ukończył szkołę powszechną w Łazach, średnie wykształcenie zdobył w polskim gimnazjum w Cieszynie. W latach 1925–1929 podjął studia historyczne na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. W latach trzydziestych XX wieku pracował w szkołach Chorzowa, Lublińca, Bogumina i Katowic. W czasie okupacji przebywał na Górnym Śląsku do końca 1940 roku jako członek podziemnej organizacji ZWZ/AK, później przedostał się do Generalnego Gubernatorstwa, gdzie działał w tajnym nauczaniu i konspiracji jako członek Delegatury Rządu na Kraj. W 1944 roku został aresztowany przez gestapo i umieszczony w obozie koncentracyjnym w Gross-Rosen, gdzie doczekał się wyzwolenia. Po zakończeniu II wojny światowej wrócił do Katowic, za działalność w organizacji „Ojczyzna" więziony od 1947 roku. W latach 1945–1947 pracował w Zjednoczeniu Przemysłu Cynkowego, Zachodniej Agencji Prasowej i Polskim Związku Zachodnim. Od 1954 roku podjął pracę w Bibliotece Śląskiej w Katowicach (gdzie pracował do 1970 roku). W 1962 roku obronił pracę doktorską. Od 1957 roku brał aktywny udział w pracach ŚIN, współpracował również z opolskim Instytutem Śląskim, Komisją Bibliografii i Bibliotekoznawstwa Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, z Komisją Badań Zbrodni Hitlerowskich oraz z Towarzystwem Rozwoju Ziem Zachodnich.

Źródło: W. Zieliński: *Alojzy Targ*. W: *Śląski słownik biograficzny*. T. 2. Red. J. Kantyka, W. Zieliński. Katowice 1979, s. 254; H. Rechowicz: *Suum cuique. W dziewięćdziesięciolecie*…, s. 143–156; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/239, k. 15–16, Kwestionariusz osobowy z 28 grudnia 1966 r.

Walczak Jan (ur. 1942) – historyk pochodzenia robotniczego. Absolwent Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu im. B. Bieruta we Wrocławiu (1965). Doktorat obronił w 1970 roku, habilitował się w 1980 roku, tytuł profesora otrzymał w 1997 roku. Bezpośrednio po zakończeniu studiów rozpoczął pracę zawodową w ŚIN, skąd odszedł po raz pierwszy w 1969 roku (do 1972 roku pełnił funkcję kierownika Referatu Historii Partii KW PZPR w Katowicach), w latach 1972–1973 ponownie działał w ŚIN, skąd odszedł po razu drugi (lata 1973–1977 przepracował w Instytucie Historii Uniwersytetu Śląskiego). W latach 1977–1992 kolejny raz związał się z ŚIN. Od 1962 roku członek PZPR. W III RP związany m.in. z Akademią im. Jana Długosza w Częstochowie (wcześniej Wyższą Szkołą Pedagogiczną), gdzie pełnił funkcję dyrektora Instytutu Historii oraz Instytutu Nauk Politycznych.

Źródło: AP Kat., ŚIN, sygn. 1/95, k. 74–76, Protokół posiedzenia Rady Naukowej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach z 22 stycznia 1988; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/250, k. 162–163, Kwestionariusz osobowy (brak daty); http://pl.wikipedia.org/wiki/Jan_Walczak_historyk (dostęp: 7.07.2013).

Wołczew Wsiewołod (1929–1993) – historyk i politolog. Syn bułgarskiego komunisty Wasyla i Rosjanki Eweliny, która po raz drugi wyszła za mąż za Polaka przebywającego w ZSRR. W 1946 roku wyemigrował do Polski, w 1955 roku ukończył Szkołę Partyjną przy KC PZPR w Warszawie, w 1962 roku na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej (UMCS) uzyskał magisterium z historii, a w 1966 na WSE w Krakowie magisterium z ekonomii; w 1969 roku uzyskał stopień doktora nauk humanistycznych (UMCS); w 1976 roku obronił pracę habilitacyjną z zakresu teorii polityki (*Podstawowe zagadnienia marksistowskiej teorii polityki. Polityczna problematyka materializmu historycznego*) w WSNS przy KC PZPR w Warszawie. W latach 1947–1953 pracownik Zarządu Wojewódzkiego Związku Walki Młodych we Wrocławiu i Zarządu Wojewódzkiego Związku Młodzieży Polskiej w Gdańsku, w latach 1953–1966 zatrudniony w Komitecie Wojewódzkim PZPR w Lublinie, komitetach powiatowych w Kraśniku i Chełmie Lubelskim, w latach 1962–1970 na UMCS w Lublinie (wykładał m.in. historię ZSRR, statystykę i demografię oraz zajmował się najnowszą historią Polski). W latach 1970–1981 roku pracował na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach, gdzie był jednym z organizatorów Instytutu Nauk Politycznych. Od 1973 do 1990 roku pracował w Śląskim Instytucie Naukowym w Katowicach. W latach 1981–1982 był faktycznym przywódcą Katowickiego Forum Partyjnego i Katowickiego Seminarium Marksistowsko-Leninowskiego. W latach 1984–1990 pracował dodatkowo na Uniwersytecie Szczecińskim, gdzie pełnił funkcję kierownika Zakładu Teorii Polityki i prowadził wykłady z filozofii. W 1990 roku przeszedł na wcześniejszą emeryturę. W ostatnich latach swego życia pełnił funkcję przewodniczącego Koła Stowarzyszenia Marksistów Polskich w Katowicach. Członek PPR i PZPR.

Źródło: Towarzysz: *Życie i poglądy*. „Przegląd Krytyczny" 1993, nr 11, s. 1; *Wołczew Wsiewołod, doc. dr hab.* (biogram). W: *„Non omnis moriar"*…, s. 385–386; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/267, k. 1–2, Kwestionariusz osobowy z 30 września 1990 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/267, k. 53–60, Dane personalne doc. dra hab. Wsiewołoda Wołczewa z listopada 1979 r.

Wódz Jacek (ur. 1945) – socjolog i prawnik. Doktor prawa (1972), habilitował się z zakresu socjologii (1978). Pracownik Uniwersytetu Śląskiego (m.in. prorektor do spraw studenckich w latach 1984–1987), w latach 1986–1990 zatrudniony w katowickiej filii Akademii Nauk Społecznych. W latach 1993–2010 dyrektor Międzynarodowej Szkoły Nauk Politycznych w Katowicach, profesor Institut d'Etudes Politiques de Bordeaux, członek The New York Academy of Sciences. Od 1978 roku należał do PZPR.

Źródło: B. Tracz: *Dekompozycja, rozkład i demontaż struktur wojewódzkich PZPR w Katowicach*. W: *Upadek systemu komunistycznego na Górnym Śląsku. Wokół przemian 1989 roku w województwach katowickim i opolskim*. Red. A. Dziuba, S. Rosenbaum. Katowice 2010, s. 148; M. Fic: *Uniwersytet Śląski od zakończenia stanu wojennego (w latach 1983–2007)*. W: *„Mądrość zbudowała sobie dom…". Uniwersytet Śląski 1968–2008. Dzieje, dokumentacja, źródła*. Red. A. Barciak. Katowice 2008, s. 186–187.

Wuttke Henryk (1940–1985) – prawnik i politolog. Pochodzenie inteligenckie. Absolwent Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego (1964), doktorat obronił w 1975 roku.

Po ukończeniu studiów rozpoczął pracę w Sądzie Wojewódzkim w Krakowie (1964–1965), po czym przeniósł się do ŚIN, w którym pracował do swojej śmierci w 1985 roku. Członek ZNP, NSZZ „Solidarność" i Polskiego Związku Katolicko-Społecznego.

Źródło: AP Kat., ŚIN, sygn. 9/272, k. 189–190, Kwestionariusz osobowy z 16 marca 1983 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 8/1, k. 19, Pismo wiceprzewodniczącego MKR NSZZ „Solidarność" Stefana Pałki do dyrekcji ŚIN z 5 lutego 1981 r.; A. Grajewski: *W nurcie wielkiej rzeki*…, s. 30, 41.

Wysocki Szczepan (ur. 1927) – germanista pochodzenia robotniczego. Absolwent Uniwersytetu im. B. Bieruta we Wrocławiu (1964), doktorat obronił w 1971 roku, habilitację uzyskał na Uniwersytecie Marcina Lutra w Halle w 1985 roku. Przed przybyciem do ŚIN pracował w: Kopalni Węgla Kamiennego „Rozbark" w Bytomiu (1946–1948), Szkole Podstawowej nr 10 w Bytomiu (1948–1950), jako wychowawca i kierownik Domu Młodzieżowego RTPD w Katowicach (1950–1951), jako instruktor Wydziału Szkolnego Zarządu Wojewódzkiego Związku Młodzieży Polskiej (1951–1952), kierownik Wydziału Polityczno-Masowego w Pałacu Młodzieży w Katowicach (1952–1956), wykładowca WUML przy KW PZPR w Katowicach (1954–1957), sekretarz propagandy KM PZPR w Katowicach (1956–1962), pracownik Wydziału Organizacyjnego katowickiego KW PZPR (1962–1965). Pracownik ŚIN w latach 1965–1986 (w latach 1982–1985 urlopowany). Równocześnie z pracą w ŚIN był zatrudniony m.in. w Studium Nauczycielskim w Katowicach (1962–1968), katowickiej filii WSNS przy KC PZPR (1965–1967) i Uniwersytecie Śląskim (1972–1973). Od 1954 roku członek PZPR, wcześniej aktywny działacz OM TUR, ZMP, RTPD – TSŚ i ZNP.

Źródło: IPN Ka, sygn. 00131/1, k. 14, Informacja dot. pracownika Instytutu Śląskiego w Katowicach – Wydział Historyczny [*sic!*] z 26 IV 1967 roku; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/274, k. 327, Pismo zastępcy Kierownika Biura Kadr KW PZPR w Katowicach Mirosława Staryka do dyrektora ŚIN J. Koraszewskiego z 11 lutego 1965 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/274, k. 333–334, Opinia dyrektora ŚIN Z. Gorczycy z 20 stycznia 1986 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/274, k. 340–341, Kwestionariusz osobowy z 6 marca 1974 r.; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/274, k. 349–350, Życiorys (brak daty).

Zieliński Władysław (1939–1987) – historyk pochodzenia chłopskiego. Absolwent II Liceum Ogólnokształcącego im. Króla Jana III Sobieskiego w Krakowie oraz Rocznej Szkoły Materiałów Aparaturowych Przemysłu Farmaceutycznego w Krakowie. Po ukończeniu szkoły pracownik fizyczny w Gliwickiej Fabryce Sadzy Aktywnej (1957) i Kopalni Węgla Kamiennego „Kleofas" w Katowicach (1957–1959). Od 1959 roku podjął pracę w szkolnictwie Katowic. W 1963 roku ukończył studia na Wydziale Filologiczno-Historycznym Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Katowicach, uzyskując stopień magistra historii. W 1969 obronił pracę doktorską, w 1978 roku uzyskał habilitację. W latach 1964–1982 i w 1987 roku związany z ŚIN. W latach 1984–1987 zastępca dyrektora Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce – Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie. Od 1962 roku członek PZPR.

Źródło: I. Sroka: *Zieliński Władysław* (biogram). W: *Śląski słownik biograficzny. Seria nowa*. T. 1. Red. M. Fazan, F. Serafin. Katowice 1999, s. 329–334; AP Kat., ŚIN, sygn. 9/279, k. 108, Kwestionariusz z 10 lutego 1988 r.

Znak sprawy: 468/[illegible]/70

ŚLĄSKI INSTYTUT NAUKOWY
INSTYTUT NAUKOWO-BADAWCZY
W K A T O W I C A C H

21 GRUD 1971

Katowice, data .....

UL. FRANCUSKA 12, TEL. 51-64-41 lub 51-65-68
Konto: N. B. P. I. OM Katowice nr 442—9—272

L. dz. 3895/71

SEKRETARZ NAUKOWY
Polskiej Akademii Nauk

p r z e z

Biuro Kształcenia i Doskonalenia
Kadr Naukowych

WARSZAWA

Pałac Kultury i Nauki

Wykaz wykorzystanych źródeł i literatury

DYREKTOR
Prof. dr [illegible]

Zał.:

1/ akta przewodu doktorskiego
2/ jeden egzemplarz rozprawy

- akta z punktu widzenia formalnego nie budzą zastrzeżeń.
24.12.71 r.

BKW-IV-1300-242/71

Z 1 715/75 5000

Wykaz wykorzystanych źródeł i literatury

Archiwalia

Archiwum Akt Nowych w Warszawie:
Centralna Komisja Kwalifikacyjna ds. Kadry Naukowej
Centralne Archiwum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej
Główna Komisja Kwalifikacyjna przy Polskiej Akademii Nauk
Komisja Kwalifikacyjna Pracowników Nauki
Komitet Nauki i Techniki
Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego
Polska Zjednoczona Partia Robotnicza, Wydział Organizacyjny – Komitet Wojewódzki w Katowicach

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach:
Akta internowanych
Akta operacji „Bibliotekarz"
Akta operacji „Meteor"
Komenda Wojewódzka Milicji Obywatelskiej w Katowicach
Materiały dotyczące „Encyklopedii Górnośląskiej"
Materiały dotyczące nielegalnej organizacji „Ojczyzna"
Teczki personalne tajnych współpracowników
Teczki pracy kontaktów operacyjnych (konsultantów)

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Rzeszowie:
Teczka personalna G. Krausa

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie:
Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie

Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie:
Polska Akademia Umiejętności

Archiwum Państwowe w Katowicach:
Posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Katowicach
Posiedzenia Plenum KW PZPR w Katowicach
Posiedzenia Sekretariatu KW PZPR w Katowicach
Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach
Śląski Instytut Naukowy im. J. Koraszewskiego

Urząd Wojewódzki Śląski
Wydział Nauki, Oświaty i Kultury KW PZPR w Katowicach
Wydział Propagandy KW PZPR w Katowicach
Związek Bojowników o Wolność i Demokrację Zarząd Okręgowy Katowice

Archiwum Państwowe w Krakowie
Akta osobowe sędziów

Archiwum Państwowe we Wrocławiu
Katowice (korespondencja z Instytutem Śl. w Katowicach)

Archiwum Sądu Okręgowego w Katowicach
Akta osobowe sędziów

Archiwum Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach
Akta personalne pracowników
WSP. Sprawozdania i przemówienia inauguracyjne 1964–1966

PAN Archiwum w Warszawie Oddział w Katowicach
Spuścizna Józefa Chlebowczyka

Biblioteka Śląska w Katowicach
Archiwum Komitetu Porozumiewawczego Stronnictw Twórczych i Naukowych w Katowicach
Spuścizna Jana S. Dworaka
Spuścizna Kazimierza Gołby
Spuścizna Jacka Koraszewskiego
Spuścizna Jana Pierzchały
Spuścizna Andrzeja Szefera

Zbiory prywatne
Dokumenty dotyczące Katowickiego Forum Partyjnego (z tzw. archiwum Wołczewa) w posiadaniu Edwarda Karolczuka

Źródła drukowane

Dokumentacja Górnośląskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk im. Walentego Roździeńskiego 1989–1992. Katowice 1992.

„Dziennik Ustaw PRL" 1961, nr 12, poz. 60.

„Dziennik Ustaw PRL" 1966, nr 8, poz. 5.

Fic M.: *Śląski Instytut Naukowy w Katowicach w okresie „karnawału Solidarności" (na podstawie posiedzeń Dyrekcji i Kolegium Instytutu).* „Wieki Stare i Nowe". T. 5 (10). Red. S. Fertacz, A.A. Kluczek. Katowice 2013.

Instytut Zachodni w dokumentach. Wyb. i oprac. A. Choniawko, Z. Mazur. Poznań 2006.

Internowani w 1981 i 1982 roku. Zest. Z. Zwoźniak. „Zeszyty Historyczne Solidarności Śląsko-Dąbrowskiej" 2000, z. 5.

Konferencja śląska Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk. Wrocław 28 VI–1 VII 1953. T. 1–2. Red. L. Grosfeld, W. Kula, B. Leśnodorski. Wrocław 1954.

Kongres Kultury na Górnym Śląsku – Katowice '98. Referaty wprowadzające. [B.m. i r.w.].
Kongres Kultury na Górnym Śląsku. Katowice, 26–27 września 1998 r. Oprac. W. Konopielka. Katowice 1998.
Kongres Kultury Polskiej 1966. Materiały i sprawozdania. Red. S.W. Balicki. Warszawa 1967.
Korfanty W.: *Marzenia i zdarzenia*. Oprac. W. Zieliński. Katowice 1984.
„Mądrość zbudowała sobie dom…". Uniwersytet Śląski 1968–2008. Dzieje, dokumentacja, źródła. Red. A. Barciak. Katowice 2008.
„Monitor Polski" 1971, nr 13, poz. 96.
Michała Grażyńskiego „Walka o Śląsk". Oprac. W. Zieliński. Katowice 1989.
Regulamin i schemat organizacyjny Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach. Katowice 1977.
Spętana Akademia. Polska Akademia Nauk w dokumentach władz PRL. Materiały partyjne (1950–1986). T. 2. Wybór, wstęp i oprac. P. Pleskot, T.P. Rutkowski. Warszawa 2012.
Spętana Akademia. Polska Akademia Nauk w dokumentach władz PRL. Materiały Służby Bezpieczeństwa (1967–1987). T. 1. Wybór, wstęp i oprac. P. Pleskot, T.P. Rutkowski. Warszawa 2009.
Sprawozdanie z czynności Komitetu Wydawnictw Śląskich od marca 1933 do czerwca 1934. Kraków 1934.
Sprawozdania z działalności Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach za lata 1967–1987. [Katowice 1968–1988].
Stenogram wspólnego posiedzenia Sekcji Historycznej WOKS i Sekcji Naukowej Komitetu Słowiańskiego, 3 XI 1948. Wydał i oprac. Z. Romek. W: *Klio Polska. Studia i materiały z dziejów historiografii polskiej po II wojnie światowej*. T. 1. Red. A. Wierzbicki. Warszawa 2004.
Tajne dokumenty Biura Politycznego. PZPR a „Solidarność" 1980–1981. Oprac. Z. Włodek. Londyn 1992.
III sprawozdanie z czynności Komitetu Wydawnictw Śląskich od połowy listopada 1934 do czerwca 1936. Kraków 1936.
„Wyrósł z dobrego drzewa…". Uniwersytet Śląski 1968–1998. Fakty, dokumenty, relacje. Red. A. Barciak. Katowice 1998.

Wspomnienia i relacje

Być Ślązakiem. Z Adamem Dziurokiem, Ryszardem Kaczmarkiem i ks. Jerzym Myszorem rozmawia Barbara Polak. „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej" 2004, nr 6–7.
Grajewski A.: *W nurcie wielkiej rzeki. Wspomnienia o czasie i ludziach z okresu 1980–1981*. W: *Uwiodła mnie Solidarność. Między mitem a rzeczywistością*. Red. M. Kempski, G. Podżorny. Katowice 2010.
Hall A.: *Osobista historia III Rzeczypospolitej*. Warszawa 2011.
Holzer J.: *Historyk w trybach historii. Wspomnienia*. Kraków 2013.
Jesteśmy regionowi potrzebni. Z prof. Stanisławem Senftem, dyrektorem Państwowego Instytutu Naukowego – Instytutu Śląskiego w Opolu rozmawia Marek Świercz. „Śląsk" 2003, nr 4.
Katowice we wrześniu '39. Wstęp, wybór i oprac. G. Bębnik. Katowice 2006.

Lubosz B.: *Alfabet Śląski*. Katowice 1995.
Melich A.: *Wspominając Wilusia…* W: *Wilhelm Szewczyk. Pisarz, publicysta, niemcoznawca. Materiały posesyjne*. Oprac. J. Śliwiok. Katowice 2002.
Orzechowski M.: *Partyjnego historyka doświadczenia z cenzurą*. W: *Cenzura w PRL. Relacje historyków*. Oprac. Z. Romek. Warszawa 2000.
Przewodnia siła narodu. O Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Rozmowa Barbary Polak z Łukaszem Kamińskim. „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej" 2002, nr 5.
Rakowski M.F.: *Dzienniki polityczne 1979–1981*. Warszawa 2004.
Rakowski M.F.: *Dzienniki polityczne 1981–1983*. Warszawa 2004.
Relacja Andrzeja Grajewskiego z 16 kwietnia 2013 roku.
Relacja Edwarda Karolczuka z 6 maja 2013 roku.
Relacja Jacka Wodza z 18 kwietnia 2013 roku.
Relacja Ryszarda Kaczmarka z 17 lutego 2014 roku.
Relacja Wojciecha Świątkiewicza z 18 czerwca 2013 roku.
Sajdok K.: *Czarny scenariusz stanu wojennego*. „Niedziela" 2001, nr 49.
Simonides D.: *Szczęście w garści. Z familoka w szeroki świat*. Opole 2012.
Synteza wiedzy o Śląsku. Rozmowa z prof. dr. hab. A. Melichem – kierownikiem Oddziału PAN w Katowicach, profesorem Akademii Ekonomicznej w Katowicach oraz redaktorem naczelnym „Encyklopedii Śląska". Rozmowę przeprowadziła K. Szubowa. „Poglądy" 1983, nr 8.
Szczepański J.J.: *Kadencja*. Warszawa 2009.
Szkice wspomnieniowe w 50 lat od powołania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach. Red. Z. Gorczyca. Katowice 1984.
Torańska T.: *Byli* (*Krwawy Maciej nie boli. Rozmowa z Maciejem Szczepańskim*). Warszawa 2006.

Prasa i czasopisma naukowe

„Biuletyn Śląskiego Instytutu Naukowego" 1960, 1967
„Dziennik Zachodni" 1945, 1952, 1957, 1989, 1992
„Kwartalnik Historyczny" 1947
„Polska Zachodnia" 1934, 1937
„Tak i Nie" 1989
„Trybuna Robotnicza" 1981, 1989
„Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne" 1935
„Wieczór" 1966
„Zaranie Śląskie" 1957, 1958, 1961–1963, 1967, 1970–1974, 1976, 1982, 1983, 1988, 1989, 1991

Prace zwarte

Antonów-Nitsche I.: *Jacek Koraszewski*. Katowice 1988.
Anusz A., Perzyna Ł.: *Konfederacja. Rzecz o KPN*. Warszawa 2009.
Barcik A.: *Aksjologizacja konfliktów społecznych w latach osiemdziesiątych w regionie śląsko-dąbrowskim*. Katowice 1990.
Bartnicka K., Szybiak I.: *Zarys historii wychowania*. Warszawa 2001.

Bauman-Szulakowska J.: *Polska kultura muzyczna na Śląsku Górnym i Cieszyńskim w latach 1922–1939. Próba syntezy*. Katowice 1994.
Bednorz H., Bańka J.: *Życie i działalność ks. Emila Szramka, 1887–1942*. Katowice 1966.
Bernacki W., Głębocki H., Korkuć M., Musiał F., Szarek J., Zblewski Z.: *Komunizm w Polsce. Zdrada. Zbrodnia. Zakłamanie. Zniewolenie*. Kraków [b.r.w.].
Bernacki W., Dziurok A., Korkuć M., Musiał F., Szarek J., Terlecki R.: *Kronika komunizmu w Polsce*. Kraków [b.r.w.].
Białokur M., Fic M., Gołębiewska A.: *Przerwana droga do niepodległości. Stan wojenny 13 XII 1981–22 VII 1983. Świadomość – edukacja – kultura*. Toruń–Opole 2012.
Bikont A., Szczęsna J.: *Lawina i kamienie. Pisarze wobec komunizmu*. Warszawa 2006.
Błażejewska J.: *Papierowa rewolucja. Z dziejów drugiego obiegu wydawniczego w Polsce 1976–1989/1990*. Warszawa 2010.
Bogucka M.: *Kultura – naród – trwanie. Dzieje kultury polskiej od zarania do 1989 roku*. Warszawa 2008.
Bombicki M.R.: *Polski Październik '56. Początek drogi*. Poznań 1993.
Cenckiewicz S.: *Oczami bezpieki. Szkice i materiały z dziejów aparatu bezpieczeństwa PRL*. Łomianki 2012.
Chwalba A.: *III Rzeczpospolita – raport specjalny*. Kraków 2005.
Codogni P.: *Rok 1956*. Warszawa 2007.
Czernichowski E.: *Organizacja i znaczenie Instytutu Pedagogicznego w Katowicach*. Katowice 1930.
Czubiński A.: *Instytut Zachodni (1944–1986)*. Poznań 1987.
Dobrowolski T.: *Życie naukowe Śląska*. Warszawa 1934.
Draus J., Terlecki R.: *Historia wychowania. Wiek XIX i XX*. Kraków 2005.
Drozdowski M.M.: *Śląsk w polskiej myśli społeczno-politycznej XX wieku. W 90. rocznicę powrotu Górnego Śląska do Polski*. Opole 2011.
Dudek A.: *Historia polityczna Polski 1989–2005*. Kraków 2007.
Dudek A., Gryz R.: *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*. Kraków 2002.
Dwilewicz Ł., Majewski J.S.: *Dekady 1965–1974*. Warszawa 2006.
Dyba M.: *Kształtowanie się polskiego środowiska historycznego na Śląsku w latach 1918–1939*. Katowice 1993.
Dziadul J., Kempski M.: *Zanim padły strzały. Między zdradą a wolnością. Śląsk i Zagłębie 1980–1981*. Siemianowice Śląskie 2006.
Dzieje Katowic (1922–1945). Oprac. J. Starnawska. Katowice 1990.
Eisler J.: *Marzec 1968. Geneza, przebieg, konsekwencje*. Warszawa 1991.
Eisler J.: *„Polskie miesiące" czyli krysys(y) w PRL*. Warszawa 2008.
Eisler J.: *Polski rok 1968*. Warszawa 2006.
Eisler J.: *Siedmiu wspaniałych. Poczet pierwszych sekretarzy KC PZPR*. Warszawa 2014.
Fazan M., Nawrocki W.: *Katowickie środowisko literackie w latach 1945–1967*. Katowice 1969.
Fertacz S., Miroszewski K.: *Marzec 1968 roku w województwie katowickim*. Katowice 2009.
Fic M., Krzyżanowski L., Skrzypek M.: *Poczet Wybitnych Powstańców Śląskich*. Katowice 2011.
Fic M.: *Edmund Osmańczyk – działacz społeczny i polityczny*. Katowice 2010.
Fic M.: *Wilhelm Szewczyk (1916–1991). Śląski polityk i działacz społeczny*. Katowice 2007.

Ficek V.: *Slezský Ústav ČSAV v Opavě 1948–1968*. Opava 1968.
Fijałkowska B.: *Polityka i twórcy (1948–1959)*. Warszawa 1985.
Friszke A.: *Czas KOR-u. Jacek Kuroń a geneza Solidarności*. Kraków 2011.
Friszke A.: *Polska. Losy państwa i narodu 1939–1989*. Warszawa 2003.
Friszke A.: *Przystosowanie i opór. Studia z dziejów PRL*. Warszawa 2007.
Gancewski J., Gieszczyński W., Korytko A.: *Wierni Klio. 60 lat Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w Olsztynie*. Olsztyn 2008.
Gawrecki D. et al.: *Dějiny Českého Slezska 1740–2000*. T. 2. Opava 2003.
Gazda J.: *Polska jeszcze nie zginęła… czyli dzwon na trwogę. Analiza procesu wchłaniania Polski przez ZSRR*. [B.m.w.] 1988.
Gerlich M.G.: *Strachy. W kręgu dawnych śląskich wierzeń*. Katowice 1989.
Gierek E.: *Nauka i społeczeństwo*. Warszawa 1964.
Gierek E.: *Rola nauki w rozwoju społeczeństwa*. Katowice 1964.
Glensk J.: *Roman Lutman*. Opole 1986.
Gładysz A., Szaraniec L.: *Życie kulturalne na Górnym Śląsku 1902–2001. Refleksje nad przeszłością i teraźniejszością*. Katowice 2006.
Głębocki H.: *Policja tajna przy robocie. Z dziejów państwa policyjnego w PRL*. Kraków 2005.
Głogowski T.M.: *Pismo „śląskiego Października". Tygodnik społeczno-kulturalny „Przemiany" (1956–1957)*. Katowice 2005.
Gołębiowski J.W.: *Pierwsze lata 1945–1947*. Katowice 1969.
Górny Śląsk w oczach Górnoślązaków. Oprac. J. Wódz. Katowice 1990.
Grabski A.F.: *Zarys historii historiografii polskiej*. Poznań 2000.
Graczyk R.: *Cena przetrwania? SB wobec „Tygodnika Powszechnego"*. Warszawa 2011.
Gräfin Dönhoff M.: *Kanclerze Republiki Federalnej Niemiec jakich nie znamy*. Warszawa 1999.
Grajewski A., Kasprzykowski A.: *Czas próby. Solidarność na Podbeskidziu w latach 1980–2005*. Bielsko-Biała 2006.
Grajewski A.: *Wygnanie. Diecezja katowicka w czasach stalinowskich*. Katowice 2002.
Greiner P.: *Słownik organizacji młodzieżowych w województwie śląskim w latach 1922–1939*. Katowice 1993.
Hajduk R.: *Arka Bożek*. Katowice 1963.
Hass L.: *Pokolenia inteligencji polskiej*. Łowicz 1997.
Herzig A., Ruchniewicz K., Ruchniewicz M.: *Śląsk i jego dzieje*. Wrocław 2012.
Heska-Kwaśniewicz K.: *Pisarski zakon. Biografia literacka Gustawa Morcinka*. Opole 1988.
Heska-Kwaśniewicz K.: *Taki to mroczny czas. Losy pisarzy śląskich w okresie wojny i okupacji hitlerowskiej*. Katowice 2004.
Heska-Kwaśniewicz K.: *„Zaranie Śląskie" (1907–1939)*. Katowice 1979.
Hierowski Z.: *Życie literackie na Śląsku w latach 1922–1939*. Katowice 1969.
Hirszowicz M.: *Pułapki zaangażowania. Intelektualiści w służbie komunizmu*. Warszawa 2001.
Hornig A.: *Komunikacja na Śląsku*. Katowice 1963.
Hübner P.: *Nauka polska po II wojnie światowej – idee i instytucje*. Warszawa 1987.
Hübner P.: *Polityka naukowa w Polsce w latach 1944–1953. Geneza systemu*. Wrocław 1992.

Hübner P.: *Siła przeciw rozumowi. Losy Polskiej Akademii Umiejętności w latach 1939–1989*. Kraków 1994.
Jaczewski B.: *Polityka naukowa państwa polskiego w latach 1918–1939*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978.
Jankowiak S., Machcewicz P., Rogulska A.: *Zranione miasto. Poznań w czerwcu 1956 roku*. Poznań–Warszawa 2003.
Janota W.: *Katowice między wojnami. Miasto i jego sprawy 1922–1939*. Łódź 2010.
Janowski W., Kochański A.: *Informator o strukturze i obsadzie personalnej centralnego aparatu PZPR 1948–1990*. Red. K. Persak. Warszawa 2000.
Jirásek Z., Małkiewicz A.: *Polska i Czechosłowacja w dobie stalinizmu (1948–1956). Studium porównawcze*. Warszawa 2005.
Kaczmarek R.: *Górny Śląsk podczas II wojny światowej*. Katowice 2006.
Kaczmarek R.: *Historia Polski 1914–1989*. Warszawa 2010.
Kemp-Welch A.: *Polska pod rządami komunistów 1944–1989*. Kraków 2008.
Kisielewicz D.: *Arka Bożek (1899–1954). Działacz społeczno-polityczny Śląska Opolskiego*. Opole 2006.
Kisielewski T.: *Październik 1956 punkt odniesienia. Mozaika faktów i poglądów. Impresje historyczne*. Warszawa 2001.
Klich A.: *Bez mitów. Portrety ze Śląska*. Racibórz 2007.
Kokot J.: *Instytut Śląski. Instytut Naukowo-Badawczy (1957–1972)*. Opole 1972.
Kopeć E.: *„My i oni" na polskim Śląsku (1918–1939)*. Katowice 1986.
Koraszewski J.: *Slezský vědecký ústav v Katovicích*. Opava [b.r.w., ok. 1958].
Kot W.: *Polskie dekady. Lata 70. Od propagandy sukcesu do narodzin „Solidarności"*. Poznań [b.r.w.].
Kowalska A.: *Akta miejskie Tarnowskich Gór od końca XVI wieku do roku 1740*. Katowice 1993.
Koziołek A.: *Knurów i Krywałd. Kronika na tle historii ziemi gliwickiej*. Katowice 1937.
Kozłowski C.: *Rok 1948*. Warszawa 1988.
Krajewski A.: *Między współpracą a oporem. Twórcy kultury wobec systemu politycznego PRL (1975–1980)*. Warszawa 2004.
Krasuski J.: *Tajne szkolnictwo polskie w okresie okupacji hitlerowskiej 1939–1945*. Warszawa 1977.
Kukułka J.: *Historia współczesna stosunków międzynarodowych 1945–2000 z kalendarium 2001–2006*. Warszawa 2007.
Kulak T.: *Propaganda antypolska dolnośląskich władz prowincjonalnych w latach 1922–1933*. Wrocław 1981.
Kulecka A., Rutkowski T.P.: *Oczami agenta. Środowiska naukowe i archiwalne w doniesieniach TW „Zyg" – Zygmunta Kolankowskiego*. Warszawa 2012.
Kurpierz T.: *Zbuntowani. Niezależne Zrzeszenie Studentów w województwie katowickim 1980–1989*. Katowice 2012.
Kurpierz T., Neja J.: *„Solidarność" śląsko-dąbrowska 1980–1981. Szkic do monografii i dokumenty własne*. Katowice 2012.
Lewandowski J.F.: *Wojciech Korfanty*. Chorzów 2009.
Lizut M., Zawistowski A.: *Dekady 1975–1984*. Warszawa 2006.
Lutman R.: *Komunikat nr 1 Instytutu Śląskiego*. Opole 1957.
Ładosz J.: *Perspektywy przemian społecznych*. Katowice 1971.

MacEachin D.J.: *Amerykański wywiad i konfrontacja w Polsce 1980–1981*. Poznań 2011.
Machcewicz P.: *Polski rok 1956*. Warszawa 1993.
Madajczyk P.: *Niemcy polscy 1944–1989*. Warszawa 2001.
Majcherek J.A.: *Pierwsza Dekada III Rzeczypospolitej 1989–1999*. Warszawa 1999.
Makowski E.: *Poznański Czerwiec 1956: pierwszy bunt społeczeństwa w PRL*. Poznań 2001.
Maksymowicz B.: *Doktryna polityczna związków przesiedleńczych w Republice Federalnej Niemiec w latach 1945–1991*. Warszawa 2005.
Malczewska-Pawelec D., Pawelec T.: *Rewolucja w pamięci historycznej. Porównawcze studia nad praktykami manipulacji zbiorową pamięcią Polaków w czasach stalinowskich*. Kraków 2011.
Marcoń W.: *Instytut Śląski w latach 1934–1939*. Zabrze–Tarnowskie Góry 2012.
Miękina-Pindur J.: *Ludwik Brożek „śląski Estraicher". Sylwetka bibliologa, bibliofila i regionalisty*. Katowice 2001.
Miziołek J.: *Uniwersytet Warszawski – dzieje i tradycja*. Warszawa 2005.
Musialik W.: *Michał Tadeusz Grażyński 1890–1965. Biografia polityczna*. Opole 1989.
Musiał F.: *Podręcznik bezpieki. Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL (1970–1989)*. Kraków 2007.
Musioł L.: *Pszczyna. Monografia historyczna*. Katowice 1936.
Neja J.: *Grudzień 1981 roku w województwie katowickim*. Katowice 2011.
Nowak K.: *Mniejszość polska w Czechosłowacji 1945–1989. Między nacjonalizmem a ideą internacjonalizmu*. Cieszyn–Katowice 2010.
Nowarski C.: *Akademickie kształcenie nauczycieli historii w Polsce (1945–1980)*. Kraków 1999.
Olszówka M., Wołczyk U.: *Biblioteki pedagogiczne i działalność naukowa nauczycieli w województwie śląskim (1922–1939)*. Katowice 2000.
Osęka P.: *Marzec '68*. Kraków 2008.
Osmańczyk E.J.: *Śląsk w Polsce Ludowej*. Warszawa 1953.
Paczkowski A.: *Wojna polsko-jaruzelska. Stan wojenny w Polsce 13 XII 1981–22 VII 1983*. Warszawa 2006.
Palska H.: *Nowa inteligencja w Polsce Ludowej. Świat przedstawień i elementy rzeczywistości*. Warszawa 1994.
Pieter J.: *Rozwój szkolnictwa wyższego i nauk humanistycznych na Górnym Śląsku od r. 1945*. Katowice 1962.
Pietruch-Reizes D.: *Rozwój środków przekazu informacji o prawie*. Katowice 1992.
Pietrucha J.: *Strategia rozwoju gospodarczego województwa katowickiego*. Katowice 1971.
Pietrzykowski J.: *Tajemnice archiwum gestapo*. Katowice 1989.
Piotrowski J.: *Generał Stefan Hubicki. Żołnierz, polityk, lekarz (1877–1955)*. Wrocław 2009.
Popiołek K.: *Historia Śląska od pradziejów do 1945 roku*. Katowice 1972.
Pregiel P., Przerwa T.: *Dzieje Śląska*. Wrocław 2005.
Prus K.: *Z przeszłości Mikołowa i jego okolicy*. Mikołów 1932.
Pysiewicz-Jędrusik R., Pustelnik A., Konopska B.: *Granice Śląska*. Wrocław 1998.
Rechowicz H.: *Nasz rodowód*. Katowice 1971.

Rechowicz H.: *Poprzedniczki Biblioteki Śląskiej i ich rola w życiu umysłowym województwa śląskiego*. Katowice 1992.
Rechowicz H.: *Powstańcy śląscy w Polsce Ludowej*. Katowice 1970.
Rechowicz H.: *Suum cuique. W dziewięćdziesięciolecie: sylwetki pracowników Biblioteki Śląskiej*. Katowice 2012.
Rechowicz H.: *Wojewoda śląski dr Michał Grażyński*. Warszawa–Kraków 1988.
Rolicki J.: *Edward Gierek. Życie i narodziny legendy*. Warszawa 2002.
Romek Z.: *Cenzura a nauka historyczna w Polsce 1944–1970*. Warszawa 2010.
Rutkowski T.P.: *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970. Zagadnienia polityczne i organizacyjne*. Warszawa 2007.
Rzewiczok U.: *Zarys dziejów Katowic 1299–1990*. Katowice 2006.
Sepia-Drewniak E.: *Stefania Mazurek. Biografia pedagogiczna*. Opole 2011.
Siedlecka A.: *Obława. Losy pisarzy represjonowanych*. Warszawa 2005.
Siedlecka J.: *Kryptonim „Liryka". Bezpieka wobec literatów*. Warszawa 2009.
Skodlarski J.: *Zarys historii gospodarczej Polski*. Warszawa–Łódź 2002.
Skorowidz ustalonych nazw miejscowości na Ziemiach Odzyskanych według uchwał Komisji Ustalania Nazw Miejscowości przy Ministerstwie Administracji Publicznej. Oprac. S. Respond. Wrocław 1948.
Skórzyński J., Pernal M.*: Kalendarium Solidarności 1980–89. Gdy niemożliwe stało się możliwe*. Warszawa 2005.
Skrzypek M.: *Wojciech Korfanty*. Warszawa 2009.
Smolorz M.: *Śląsk wymyślony*. Katowice 2012.
Sowa A.L.: *Historia polityczna Polski 1944–1991*. Kraków 2011.
Stasiński H.: *Ludwik Musioł. Śląski historyk i archiwista*. Pszczyna 1992.
Stobiecki R.: *Historia pod nadzorem. Spory o nowy model historii Polski (II połowa lat czterdziestych – początek lat pięćdziesiątych)*. Łódź 1993.
Stobiecki R.: *Historiografia PRL. Ani dobra, ani mądra, ani piękna… ale skomplikowana*. Warszawa 2007.
Strauchold G.: *Myśl zachodnia i jej realizacja w Polsce Ludowej w latach 1945–1957*. Toruń 2003.
Szczepański M.: *Podstawowe kierunki ofensywy ideologicznej*. Katowice 1971.
Szewczyk W.: *13 portretów śląskich*. Katowice 1953.
Szramek E.: *Śląsk jako problem socjologiczny*. Katowice 1934.
Śląskie beranie czyli humor Górnego Śląska. Oprac. D. Simonides. Katowice 1991.
Świda-Ziemba H.: *Człowiek wewnętrznie zniewolony. Mechanizmy i konsekwencje minionej formacji – analiza psychologiczna*. Warszawa 1997.
Tałuć K.: *„Naszą bronią jest wolne słowo". Niezależna produkcja wydawnicza w województwie katowickim 1976–1990*. Katowice 2009.
Terlecki R.: *Miecz i tarcza komunizmu. Historia aparatu bezpieczeństwa w Polsce 1944–1990*. Kraków 2007.
Tomasiewicz J.: *Naprawa czy zniszczenie demokracji? Tendencje autorytarne i profaszystowskie w polskiej myśli politycznej 1921–1935*. Katowice 2012.
Topol A.: *Kazimierz Popiołek i jego czasy (1903–1986)*. Katowice–Warszawa 2004.
Topol A.: *Ludzie „Ojczyzny". Ślązacy w organizacji narodowej „Ojczyzna" w latach 1939–1949*. Katowice 2012.

Turek K.: *Sylwetki zbieraczy i badaczy muzycznego folkloru Śląska*. Katowice 2001.
Tyszka K.: *Nacjonalizm w komunizmie. Ideologia narodowa w Związku Radzieckim i Polsce Ludowej*. Warszawa 2004.
Walczak J.: *Generał Jerzy Ziętek. Biografia*. Katowice 1996.
Walczak J.: *Jerzy Ziętek. Biografia Ślązaka (1901–1985)*. Katowice 2002.
Wanatowicz M.W.: *Historia społeczno-polityczna Górnego Śląska i Śląska Cieszyńskiego w latach 1918–1945*. Katowice 1994.
Wanatowicz M.W.: *Inteligencja na Śląsku w okresie międzywojennym*. Katowice 1986.
Wanatowicz M.W.: *Ludność napływowa na Górnym Śląsku w latach 1922–1939*. Katowice 1982.
Wieczorkiewicz P., Błażejowska J.: *Przez Polskę Ludową na przełaj i na przekór*. Poznań 2011.
Władyka W.: *Październik '56*. Warszawa 1994.
Woźniczka Z.: *Katowice 1945–1950. Pierwsze powojenne lata. Polityka – społeczeństwo – kultura*. Katowice 2004.
Woźniczka Z.: *Katowice – Stalinogród – Katowice. Z dziejów miasta 1948–1956*. Katowice 2009.
Wódz J.: *Problemy realizacji podmiotowości zbiorowości lokalnych w świetle empirycznych badań nad ładem społecznym i normami społecznymi*. Katowice 1990.
Wódz J.: *Socjologia w planistyce regionalnej i lokalnej. Przydatność czy konieczność?* Katowice 1989.
Wróblewski T.S.: *Ewolucja Ostforschung w Republice Federalnej Niemiec (1962–1982)*. Poznań 1986.
Wycisło J.: *Ks. Jan Alojzy Ficek. Zarys działalności religijno-społecznej*. Katowice 1992.
Zaremba M.: *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm. Nacjonalistyczna legitymizacja władzy komunistycznej w Polsce*. Warszawa 2001.
Zaremba M.: *Wielka trwoga. Polska 1944–1947. Ludowa reakcja na kryzys*. Kraków 2012.
Zwoźniak Z.: *Jak się rodziła Solidarność. Region Śląsko-Dąbrowski*. Warszawa 1990.
Żurek J.: *Ruch „księży patriotów" w województwie katowickim w latach 1949–1956*. Warszawa–Katowice 2009.

Prace pod redakcją

Artyści a służba bezpieczeństwa. Aparat bezpieczeństwa wobec środowisk twórczych. Materiały pokonferencyjne. Red. R. Klementowicz, S. Ligarski. Wrocław 2008.
XX lat Solidarności Śląsko-Dąbrowskiej. Red. T. Płużański. Katowice–Warszawa 2000.
25-lecie reaktywowania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach. Katowice 1988.
Dzieje Sejmu Polskiego. Koord. J. Bardach. Warszawa 1997.
Encyklopedia powstań śląskich. Red. F. Hawranek et al. Opole 1982.
Historia Górnego Śląska. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu. Red. J. Bahlcke, D. Gawrecki, R. Kaczmarek. Gliwice 2011.
Instytut Śląski 1934–1994. Red. K. Heffner. Opole 1994.
Józef Chlebowczyk – badacz procesów narodowotwórczych w Europie XIX i XX wieku. Red. M.W. Wanatowicz. Katowice 2007.
Katowice 1865–1945. Zarys rozwoju miasta. Red. J. Szaflarski. Katowice 1978.
Katowice 1922–1972. Red. W. Długoborski, H. Zieliński. Katowice 1973.

Katowice i ich dzieje i kultura na tle regionu. Red. W. Mrozek. Warszawa 1976.
Katowice. Polsko-niemiecka przestrzeń kulturowa w latach 1865–1939. Red. G.B. Szewczyk. Katowice 2006.
Katowice. Środowisko, dzieje, kultura, język i społeczeństwo. T. 1–2. Red. A. Barciak, E. Chojecka, S. Fertacz. Katowice 2012.
Ks. Jan A. Ficek i Piekary Śląskie w XIX wieku. Działalność religijno-społeczna ks. Jana A. Ficka i rola Piekar jako centrum katolicyzmu społecznego na Górnym Śląsku w XIX wieku. Red. J. Wycisło. Katowice 1992.
Kultura Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego. Studia i szkice. Red. M. Fazan, A. Linert. Katowice 1982.
Kwestie społeczne regionu uprzemysłowionego. Red. L. Frąckiewicz. Katowice 1989.
Ludzie trzydziestolecia. Sylwetki zasłużonych dla województwa katowickiego. Red. H. Rechowicz. Katowice 1974.
Michał Grażyński. Wojewoda na pograniczu. Red. K. Nowak. Cieszyn 2000.
Nadciągają Ślązacy. Czy istnieje narodowość śląska? Red. L.M. Nijakowski. Warszawa 2004.
Niemcy współczesne jako przedmiot badań nauki polskiej 1945–1970. Red. J. Rachocki. Poznań 1971.
Niezwykła więź Kresów Wschodnich i Zachodnich. Wpływ lwowian na rozwój nauki i kultury na Górnym Śląsku po 1945 roku. Red. K. Heska-Kwaśniewicz, K. Ratuszna. Katowice 2012.
„Non omnis moriar". Zmarli Pracownicy Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach 1968–2008. Red. A. Barciak. Katowice 2008.
Polacy wobec Niemców. Z dziejów kultury politycznej Polski 1945–1989. Red. A. Wolff-Powęska. Poznań 1993.
Polskie organizacje społeczno-polityczne na Górnym Śląsku w latach 1918–1939. Red. A. Topol. Katowice 1988.
Powiat świętochłowicki: monografia. Red. T. Szaliński. Katowice–Świętochłowice 1931.
PPR na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim. Materiały sesji naukowej poświęconej XX rocznicy powstania PPR. Katowice 25–27 stycznia 1962. Cz. 1–2. Red. K. Popiołek, H. Rechowicz. Katowice 1962.
Problemy rozwoju Polski Ludowej. Red. H. Rechowicz. Katowice 1981.
Prof. dr hab. Józef Kokot. Twórca nowoczesnego Instytutu Śląskiego w Opolu. Życie i twórczość. Oprac. L. Szaraniec, J. Śliwiok. Katowice 2004.
Prof. zw. dr hab. Alojzy Melich. Działalność naukowa i społeczna. Oprac. R. Brom, J. Malicki, J. Śliwiok. Katowice 2007.
Prof. zw. dr hab. Andrzej Brożek. Życie i twórczość. Oprac. R. Brom, L. Szaraniec, J. Śliwiok. Katowice 2006.
Przestrzeń znacząca. Studia socjologiczne. Red. J. Wódz. Katowice 1989.
„Przewodnia siła Narodu". Z dziejów partii komunistycznej na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim 1945–1990. Red. T. Kurpierz. Katowice 2010.
Ruch komunistyczny w Polsce 1918–1968. Materiały z Sesji Naukowej poświęconej 50-leciu ruchu komunistycznego na terenie obecnego województwa katowickiego. Katowice 29–30 XI 1968. Red. H. Rechowicz. Katowice 1969.
Słownik wiedzy obywatelskiej. Warszawa 1970.

Społeczeństwo Górnego Śląska, Śląska Cieszyńskiego i Zagłębia Dąbrowskiego w XIX i XX wieku w świetle badań profesor Marii Wandy Wanatowicz. Red. M. Fic, L. Krzyżanowski, M. Skrzypek. Katowice 2011.

Spór o Górny Śląsk 1919–1922. W 90. rocznicę wybuchu III powstania śląskiego. Red. M. Białokur, A. Dawid. Opole 2011.

Stan i potrzeby nauki polskiej o Śląsku. Red. R. Lutman. Katowice 1936.

Stan wojenny w Polsce 1981–1983. Red. A. Dudek. Warszawa 2003.

Śląsk Cieszyński. Granice – przynależność – tożsamość. Red. J. Spyra. Cieszyn 2008.

Śląski słownik biograficzny. Seria nowa. T. 1. Red. M. Fazan, F. Serafin. Katowice 1999.

„Twórczość obca nam klasowo". Aparat represji wobec środowiska literackiego 1956–1990. Red. A. Chojnowski, S. Ligarski. Warszawa 2009.

Upadek systemu komunistycznego na Górnym Śląsku. Wokół przemian 1989 roku w województwach katowickim i opolskim. Red. A. Dziuba, S. Rosenbaum. Katowice 2010.

Województwo katowickie w latach 1957–1970. Niektóre zagadnienia rozwoju społeczno-gospodarczego w pracy wojewódzkiej organizacji PZPR. Red. H. Rechowicz, J. Pietrucha. Katowice 1971.

Województwo śląskie 1945–1950. Zarys dziejów politycznych. Red. A. Dziurok, R. Kaczmarek. Katowice 2007.

Wokół niemieckiego dziedzictwa kulturowego na Ziemiach Zachodnich i Północnych. Red. Z. Mazur. Poznań 1997.

Złota Księga Nauki Polskiej 2000. Red. K. Pikoń. Gliwice 2001.

Artykuły, biogramy

Antonów-Nitsche I.: *Franciszek Szymiczek – historyk i działacz śląski*. „Książnica Śląska" 1988–1994, t. 25.

Badziak K.: *Realna gospodarka w Drugiej i Trzeciej Rzeczypospolitej. Główne tendencje rozwojowe i stagnacyjne*. W: *Dwa Dwudziestolecia Rzeczypospolitej. Polityka – prawo i administracja – gospodarka. Próba bilansu*. Red. M. Fic, L. Krzyżanowski, M. Skrzypek. Katowice 2010.

Chlebowczyk J.: *Trzydzieści lat Oddziału PTH w Cieszynie*. W: *Polskie Towarzystwo Historyczne 1886–1986. Zbiór studiów i materiałów*. Red. S.M. Kuczyński. Wrocław–Warszawa–Kraków 1990.

Czechowicz B.: *Sztuka śląska „po katowicku"? Górnośląska tradycja polskich badań nad sztuką wobec powojennej rzeczywistości*. „Katowice w Rocznicę Uzyskania Praw Miejskich" 2012, t. 1 (11)/146.

Długajczyk E.: *Co dalej z „Encyklopedią górnośląską"?* „Śląsk" 1997, nr 4.

Do tyłu. „Kultura" 1981, nr 24.

Drwal K.: *„Kuźnica" katowicka w latach 1935–1939: obrzeża radykalizmu*. W: *Regionalna prasa polska na Górnym Śląsku w latach 1845–1996. Materiały sesyjne.* Oprac. J. Gołębiowska, M. Kaganiec. Katowice 1997.

Durka J.: *Działalność Wydziału Nauki i Oświaty (Nauki, Oświaty i Kultury) Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Częstochowie w latach 1975–1990 w świetle planów pracy i sprawozdań*. W: *Partia komunistyczna w Polsce. Struktury – ludzie – dokumentacja*. Red. D. Magiera. Lublin–Radzyń Podlaski 2012.

Dyba M.: *Profesora Jerzego Jarosa drogi do historii (1925–1992)*. W: *Przemysł na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w XIX i XX wieku*. Red. A. Barciak, A. Topol. Katowice 2004.

Dziadul J.: *Wypijmy za czołgi*. „Polityka" 2011, nr 24.

Dziuba A., Mrzyk M.: *Wydział III-1 KW MO/WUSW Katowice i jego funkcjonariusze*. W: *Myśl na uwięzi. Kontrola operacyjna środowisk akademickich województwa katowickiego przez Służbę Bezpieczeństwa w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku. Studia i szkice.* Red. A. Dziuba, M. Sikora. Katowice 2010.

Dziwoki J.: *Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku. Kroniki śląskiego życia umysłowego*. „Katowice w Rocznicę Uzyskania Praw Miejskich" 2012, t. 1 (11)/146.

Falęcki T.: *Oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego w Katowicach na tle rozwoju badań historycznych i ich popularyzacja po 1945 r. Garść informacji wraz z impresją*. „Kronika Katowic" 2001, t. 9.

Fertacz S.: *Początki szkolnictwa wyższego na Górnym Śląsku*. W: *Katowice w 143. rocznicę uzyskania praw miejskich. W 40-lecie powstania Uniwersytetu Śląskiego – szkolnictwo i nauka na Górnym Śląsku*. Red. A. Barciak. Katowice 2009.

Fertacz S.: *Wydarzenia Marca '68 w uczelniach katowickich*. W: *Katowice w 140. rocznicę uzyskania praw miejskich. Katowice w minionej rzeczywistości*. Red. A. Barciak. Katowice 2006.

Fic M.: *Aktywność środowisk twórczych Górnego Śląska w Polce Ludowej – możliwości i ograniczenia*. „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica" 2011, t. 6.

Fic M.: *Ideologizacja średniego szkolnictwa ogólnokształcącego Katowic na tle szkolnictwa górnośląskiego w latach 1945–1956*. W: *Katowice w 143. rocznicę uzyskania praw miejskich. W 40-lecie powstania Uniwersytetu Śląskiego – szkolnictwo i nauka na Górnym Śląsku*. Red. A. Barciak. Katowice 2009.

Fic M.: *Katowickie „Po prostu" – rola tygodnika „Przemiany" w najnowszej historii miasta i regionu*. W: *Katowice w 140. rocznicę uzyskania praw miejskich. Katowice w minionej rzeczywistości*. Red. A. Barciak. Katowice 2006.

Fic M.: *„Każdy z nas kiedyś miał swego mistrza". Pamięci Profesora Franciszka Serafina*. W: *Z tęsknoty za mistrzem*. Red. J. Kurek, K. Maliszewski. Chorzów 2007.

Fic M.: *Od akolity do dysydenta. Edmund Jan Osmańczyk w realiach Polski Ludowej*. „Annales Universitastis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica" 2013, t. 9.

Fic M.: *Podręcznik edukacji regionalnej – projekt Instytutu Badań Regionalnych Biblioteki Śląskiej*. „Dialog Edukacyjny. Kwartalnik Pedagogiczno-Społeczny" 2012, nr 3/4.

Fic M.: *Polski Górny Śląsk. Rola regionalnych elit kulturalnych w procesie kształtowania powojennej rzeczywistości*. W: *Polskie niepodległości. Wizje państwa i społeczeństwa w okresach przełomów 1918 – 1945 – 1989*. Red. J. Faryś, P. Słowiński, T. Sikorski. Gorzów Wielkopolski 2009.

Fic M.: *Rocznice powstańcze w Polsce Ludowej*. „Szkice Archiwalno-Historyczne" 2011, nr 8.

Fic M.: *Rola polskiej muzyki „nowofalowej" w walce o odzyskanie suwerenności w 1989 roku*. W: *Polska droga do wolności. Rok 1989. Polityka – edukacja – kultura*. Red. M. Białokur, J. Raźniewska, K. Stecka. Toruń–Opole 2009.

Fic M.: *Środowiska twórcze w życiu kulturalnym Katowic w okresie PRL-u – przypadek Klubu Związków i Stowarzyszeń Twórczych*. „Katowice w Rocznicę Uzyskania Praw Miejskich" 2012, t. 1 (11)/146.

Franaszek P.: *Wstęp*. W: *Stłamszona nauka? Inwigilacja środowisk akademickich i naukowych przez aparat bezpieczeństwa w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku*. Red. P. Franaszek. Warszawa 2010.

Friszke A.: *Przystosowanie i opór. Rozważania nad postawami społecznymi 1956–1970*. W: *Komunizm, system, ludzie*. Red. T. Szarota. Warszawa 2001.

Gawrecki D.: *Śląsk – historyczny przegląd granic politycznych i podziałów administracyjnych*. W: *Górny Śląsk, dokumentowanie dziejów lecznictwa ze szczególnym uwzględnieniem dawnych ziem księstw cieszyńskiego i opawskiego*. Red. J.M. Dyrda, J. Miozga. Katowice 2007.

Grajewski A.: *Inwigilacja tygodnika katolickiego „Gość Niedzielny" w latach 1945–1989. Zarys problematyki*. W: *Dziennikarze władzy, władza dziennikarzom*. Red. T. Wolsza, S. Ligarski. Warszawa 2010.

Greiner P., Nita M.: *Jaros Jerzy Edward* (biogram). W: *Słownik biograficzny archiwistów polskich*. T. 2. Red. B. Woszczyński. Warszawa 2002.

Greiner P., Nita M.: *Jerzy Jaros (13 X 1925–23 VI 1992), archiwista i historyk dziejów gospodarczych*. W: *Studia z historii gospodarczej ziem polskich*. Red. J. Kwak. Katowice 1995.

Grzyb M.: *Alfons Mrowiec* (biogram). W: *Ludzie 35-lecia. Sylwetki zasłużonych dla województwa katowickiego*. Red. H. Rechowicz. Katowice 1979.

Heska-Kwaśniewicz K.: *Alojzy Targ (1905–1973)*. „Studia Śląskie" (seria nowa) 1974, t. 25.

Heska-Kwaśniewicz K.: *Katowickie środowisko literackie w oczach służb bezpieczeństwa (1945–1956)*. W: *Śląska codzienność po drugiej wojnie światowej*. Red. Z. Woźniczka. Katowice 2006.

Heska-Kwaśniewicz K.: *Ks. dr Emil Szramek. Życie i działalność (zarys)*. W: *Ksiądz dr Emil Szramek. Działalność i dzieła. Materiały posesyjne*. Oprac. J. Malicki, J. Śliwiok. Katowice 1994.

Heska-Kwaśniewicz K.: *Wokół książki Zdzisława Hierowskiego „Życie literackie na Śląsku w latach 1922–1939"*. „Krytyka Literacka na Śląsku" 2009.

Hojka Z.: *Administracja rządowa*. W: *Województwo śląskie 1922–1939*. Red. F. Serafin. Katowice 1996.

Hrebenda A., Ligęza J.: *Oświata, nauka, kultura*. W: *Katowickie. Rozwój województwa w Polsce Ludowej*. Red. H. Rechowicz. Warszawa 1970.

Hübner P.: *Nowa nauka i ludzie systemu*. W: *Stalinizm*. Red. J. Kurczewski. Warszawa 1989.

Hübner P.: *Polityka partyjno-rządowa wobec towarzystw naukowych w Polsce po II wojnie światowej*. „Prace Komisji Historii Nauki. Polska Akademia Umiejętności" 1999, nr 1.

Hulewicz J.: *Wydawnictwa śląskie Polskiej Akademii Umiejętności*. W: *Polska Akademia Umiejętności 1872–1952. Nauki Humanistyczne i Społeczne. Materiały z sesji jubileuszowej. Kraków 3–4 V 1973*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974.

Instytut Śląski. „Śląsko-Dąbrowski Przegląd Administracyjny" 1947, nr 1.

Janota W.: *Co nam zostało z tych lat… Kultura i oświata*. „Fabryka Silesia. Kwartalnik" 2012, nr 2.

Jaros J.: *Z dziejów Oddziału PTH w Katowicach*. W: *Polskie Towarzystwo Historyczne 1886–1986. Zbiór studiów i materiałów*. Red. S.M. Kuczyński. Wrocław–Warszawa–Kraków 1990.

Jaworski W.: *Szkolnictwo i nauka*. W: *Rok 1945 w województwie śląsko-dąbrowskim*. Red. A. Topol. Katowice 2004.

Jednaka M.: *„Zaranie Śląskie" (1907–1967)*. „Kwartalnik Opolski" 1968, nr 1–2.

Jurkiewicz J.: *Jedna dekada – trzy epoki. 1980–1989*. W: *Droga do niepodległości. „Solidarność" 1980–2005*. Red. A. Borowski, T. Mahrburg. Warszawa 2005.

Kaczmarek R.: *Akcja „Meteor" – penetracja śląskich elit politycznych przez aparat bezpieczeństwa w latach 1945–1955*. „Studia Śląskie" 2002, t. 41.

Kaczmarek R.: *Inteligencja niemiecka na Górnym Śląsku w latach 1939–1945*. W: *Losy inteligencji śląskiej w latach 1939–1945*. T. 1. Red. Z. Kapała. Bytom 2001.

Kaczmarek R., Nowak K.: *Pojęcie i granice Górnego Śląska w ujęciu historiograficznym – próba uporządkowania*. W: *Kronikarz a historyk. Atuty i słabości regionalnej historiografii*. Red. J. Spyra. Cieszyn [b.r.w.].

Kantyka J.: *W służbie nauki. Dwudziestolecie reaktywowania Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach*. „Rocznik Katowicki" 1976, t. 4.

Kijonka T.: *Misja i heroizm. Rzecz o Zdzisławie Hierowskim*. „Krytyka Literacka na Śląsku" 2009.

Kliś A.: *Szkoła i wychowanie po II wojnie światowej*. W: *Historia wychowania*. Red. D. Drynda. Warszawa 2006.

Koraszewski J.: *Śląski Instytut Naukowy*. „Kalendarz Śląski na Rok 1959" 1958.

Kraczkowski R.: *Sejm w okresie PRL*. W: *Dzieje Sejmu Polskiego*. Koord. J. Bardach. Warszawa 1997.

Krzyżanowski L.: *Edukacja i polityka szkolna jako płaszczyzny polsko-niemieckiej rywalizacji o Górny Śląsk w okresie międzywojennym*. W: *Od szkoły parafialnej do Akademii Pedagogicznej. Szkice o oświacie w Bytomiu*. Red. A. Misiołek, D. Abłamowicz. Bytom 2011.

Kurpierz T.: *Przełom solidarnościowy i stan wojenny*. W: *Katowice. Środowisko, dzieje, kultura, język i społeczeństwo*. T. 1. Red. A. Barciak, E. Chojecka, S. Fertacz. Katowice 2012.

Linek B.: *„Rewizjonizm niemiecki" – skala, charakter i polityka władz bezpieczeństwa*. W: *Stalinizm i rok 1956 na Górnym Śląsku*. Red. A. Dziurok, B. Linek, K. Tarka. Katowice–Opole–Kraków 2007.

Lis M.: *Badania historyczne w Instytucie Śląskim w Katowicach (1934–1949) i w Opolu od 1957 roku*. „Studia Śląskie" 2009, t. 68.

Lis M.: *Od komunikatów do encyklopedii*. W: *Instytut Śląski w Opolu 1957–1982*. Red. F. Hawranek, B. Reiner. Opole 1982.

Lutman R.: *Jak powstaje wiedza o Śląsku*. „Odra" 1947, nr 69.

Lutman R.: *Nowy Śląsk – nowe cele*. „Zaranie Śląskie" 1945, nr 1.

Lutman R.: *Życie kulturalne Śląska w latach 1926–1936*. „Zaranie Śląskie" 1939, nr 3.

Łepkowski T.: *Zjazdy Powszechne Historyków Polskich i ich rola w rozwoju polskiej historiografii*. W: *Polskie Towarzystwo Historyczne 1886–1986*. Red. S.M. Kuczyński. Wrocław–Warszawa–Kraków 1990.

Łomny Z.: *Rozwój opolskiego środowiska naukowego*. W: *50 lat rozwoju nauki na Ziemiach Zachodnich i Północnych*. Red. A. Grzech. Wrocław–Warszawa–Kraków 1996.

Maciszewski J.: *PZPR i świat nauki*. W: *Polska pod rządami PZPR*. Red. M.F. Rakowski. Warszawa 2000.

Malicki J.: *Dary harcerskiego serca. Gawęda filozoficzna o Profesorze*. W: *Tradycje śląskiej humanistyki. Jan Kazimierz Zaremba*. Red. J. Malicki, D. Rott. Katowice 1994.

Melich A., Gorczyca Z.: *Dlaczego „Górnośląska"?* „Tak i Nie Śląsk" 1987, nr 5.

Miroszewski K.: *Ośrodki nauki w Katowicach do 1968 roku*. „Katowice w Rocznicę Uzyskania Praw Miejskich" 2012, t. 1 (11)/146.

M. Młynarska-Kaletynowa: *O „Historii Śląska" wydanej przez Polską Akademię Umiejętności w okresie międzywojennym. Głos w dyskusji*. W: *Silesia historica*. Red. S. Moździoch, S. Rosik, T. Wünsch. Wrocław 2012.

Musiał F.: *Osobowe źródło informacji*. „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej" 2006, nr 10.

Musioł D.: *Paweł Hieronim Rybicki (1902–1988)*. „Książnica Śląska" 1988–1994, t. 25.

Nawrocki W.: *Zdzisław Hierowski (1911–1967)*. W: *Trwanie i powrót. Szkice o literaturze Ziem Zachodnich*. Poznań 1969.

Neja J.: *Między XX Zjazdem a poznańskim Czerwcem. Sytuacja społeczno-polityczna w województwie stalinogrodzkim w pierwszej połowie 1956 roku*. W: *Stalinizm i rok 1956 na Górnym Śląsku*. Red. A. Dziurok, B. Linek, K. Tarka. Katowice–Opole–Kraków 2007.

Nęcka A.: *Zdzisław Hierowski*. W: *Dialog regionów: tłumacze kultur*. Red. S. Krawczyk, P. Majerski. Czerwionka-Leszczyny 2010.

Niewiadomski P. [E. Karolczuk]: *W 13 rocznicę powstania i likwidacji „Katowickiego Forum Partyjnego przy KW PZPR w Katowicach"*. „Przegląd Krytyczny" 1994, nr 13.

Orzechowski K.: *Terytorialne podziały Śląska*. „Kwartalnik Opolski" 1972, nr 3.

Osęka P.: *Sumienie partii. Rola i znaczenie Centralnej Komisji Kontroli Partyjnej*. W: *PZPR jako machina władzy*. Red. D. Stola, K. Persak. Warszawa 2012.

Piotrowski P.: *Struktury Służby Bezpieczeństwa MSW 1975–1990*. „Pamięć i Sprawiedliwość" 2003, nr 1 (3).

Plaskot P., Rutkowski T.P.: *Trudna sztuka kierowania nauką. Wydział Nauki i Oświaty KC PZPR wobec Polskiej Akademii Nauk (1949–1989)*. W: *PZPR jako machina władzy*. Red. D. Stola, K. Persak. Warszawa 2012.

Pollak M.: *Działalność Biura Szkolnego Ziem Zachodnich w czasie okupacji hitlerowskiej*. „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza" 1958, t. 4, z. 2.

Pracownicy ŚIN protestują. „Solidarność Jastrzębie" 1981, nr 11.

Przemiany podziału polityczno-administracyjnego na obszarze dzisiejszego województwa katowickiego. Oprac. J. Chlebowczyk et al. „Studia i Materiały z Dziejów Śląska" 1980, t. 10.

Rechowicz H.: *Rola historii w kształtowaniu świadomości społecznej oraz problem wyboru tradycji*. W: *Rola nauk społecznych w humanizacji środowiska wielkoprzemysłowego*. Red. J. Kantyka, W. Lubaś. Katowice 1975.

Rechowicz H.: *Udział pracowników Biblioteki Śląskiej w powstaniu i działalności Śląskiego Instytutu Naukowego*. „Książnica Śląska" 1998–2000, t. 27.

Rechowicz H.: *Wojciech Korfanty: wybitny działacz śląski*. „Poglądy" 1964, nr 16.

Reiner B.: *Polityczno-administracyjne podziały Górnego Śląska w XIX i XX wieku*. „Studia Śląskie" 1972, t. 21.

Rogall J.: *Wojna, wypędzenie i nowy początek. Rozwój Śląska i los jego mieszkańców w latach 1939–1995*. W: J. Bahlcke: *Śląsk i Ślązacy*. Warszawa 2001.

Rosenbaum S.: *Bibliotekarz, historyk, agent. Casus Franciszka Szymiczka*. „Studia Śląskie" 2009, t. 68.

Rosenbaum S.: *Partia i aparat bezpieczeństwa województwa katowickiego wobec proniemieckich postaw ludności rodzimej od lat pięćdziesiątych do siedemdziesiątych XX w.* W: *Aparat bezpieczeństwa Polski Ludowej wobec mniejszości narodowych i etnicznych oraz cudzoziemców*. Red. J. Syrnyk. Warszawa 2009.

Rubisz L.: *Józef Kokot – rzecz o patriotyzmie praktycznym*. W: *Śląsk w myśli politycznej i działalności Polaków i Niemców w XX wieku*. Red. D. Kisielewicz, L. Rubisz. Opole 2001.

Rutkowski T.P.: *Niestabilna stabilizacja. PZPR wobec nauki (1956–1970)*. „Przegląd Humanistyczny" 2006, nr 4.

Rutkowski T.P.: *Władze PRL i historycy. Okres gomułkowski (1956–1970)*. „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej" 2008, nr 3.

Ryszkiewicz A.: *Muzeum Śląskie w Katowicach*. W: *Muzeum Śląskie. Szkice z przeszłości*. Red. Z. Gorczyca. Katowice 1984.

Sasanka P.: *Polska Gierka. Dekada przerwana czy zmarnowana?* W: *PRL od grudnia 70 do czerwca 89*. Red. K. Persak, P. Machcewicz. Warszawa 2011.

Sochacka S.: *Badania nad językiem polskim w Instytucie Śląskim (1934–2009)*. „Studia Śląskie" 2009, t. 68.

Sołdra-Gwiżdż T.: *Profesor zwyczajny doktor habilitowana Lucyna Frąckiewicz (1926–2009)*. „Studia Śląskie" 2009, t. 68.

Sołdra-Gwiżdż T.: *Socjologiczne dyskursy o Śląsku w organizacyjnych ramach Instytutu Śląskiego*. „Studia Śląskie" 2009, t. 68.

Szczaniecki M.: *Instytuty Ziem Zachodnich – ich działalność i miejsce w organizacji nauki polskiej*. „Przegląd Zachodni" 1995, nr 2.

Szczepański M.S.: *Regionalizm górnośląski: los czy wybór?* W: *Nadciągają Ślązacy. Czy istnieje narodowość śląska?* Red. L.M. Nijakowski. Warszawa 2004.

Szczepański M.S., Śliz A.: *Misja instytucji. Słowo o powinnościach Instytutu Śląskiego w Opolu*. „Studia Śląskie" 2009, t. 68.

Szymiczek F.: *Polskie Towarzystwo Historyczne, Oddział w Katowicach 1929–1956*. „Śląski Kwartalnik Historyczny »Sobótka«" 1957, nr 4.

Szymiczek F.: *Prasa i czasopiśmiennictwo w województwie śląsko-dąbrowskim 1945–1950*. „Studia i Materiały z Dziejów Województwa Katowickiego" 1970, t. 5.

Targ A.: *Prace nad Śląskim Słownikiem Biograficznym w Śląskim Instytucie Naukowym w Katowicach*. „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego" 1966, t. 21.

Towarzysz [E. Karolczuk]: *Życie i poglądy*. „Przegląd Krytyczny" 1993, nr 11.

Tracz B.: *Dekompozycja, rozkład i demontaż struktur wojewódzkich PZPR w Katowicach*. W: *Upadek systemu komunistycznego na Górnym Śląsku. Wokół przemian 1989 roku w województwach katowickim i opolskim*. Red. A. Dziuba, S. Rosenbaum. Katowice 2010.

Wanatowicz M.W.: *Dwa oblicza polskiej polityki narodowościowej na terenie historycznego Górnego Śląska w latach 1945–1959*. „Śląski Kwartalnik Historyczny »Sobótka«" 2008, nr 1.

Wanatowicz M.W.: *Między regionalizmem a separatyzmem śląskim*. W: *Regionalizm a separatyzm – historia i współczesność. Śląsk na tle innych obszarów*. Red. M.W. Wanatowicz. Katowice 1995.

Wanatowicz M.W.: *Polska wobec Górnego Śląska w latach 1918–1922*. W: *75. rocznica powrotu Górnego Śląska do Polski*. Katowice 1997.

Wanatowicz M.W.: *Śląska a polska ojczyzna Górnoślązaków (od przełomu XIX i XX wieku do 1939 roku)*. W: *Pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*. T. 3. Red. P. Hauser. Gdańsk–Toruń 1995.

Wanatowicz M.W.: *Tożsamość śląska w oglądzie historycznym*. W: *Dynamika śląskiej tożsamości*. Red. J. Janeczek, M.S. Szczepański. Katowice 2006.

Wanatowicz M.W.: *W kwestii studiów wyższych Górnoślązaków w okresie międzywojennym*. „Śląskie Studia Historyczne" 1977, t. 2.

Wierzbicki A.: *Prawda jest i może być tylko w rękach klasy robotniczej. Z dziejów zasady partyjności nauki historycznej w Polsce*. W: *Klio Polska. Studia i materiały z dziejów historiografii polskiej po II wojnie*. T. 3. Red. A. Wierzbicki. Warszawa 2008.

Wilczek S.: *Hierowskiego peregrynacje literackie*. „Poglądy" 1968, nr 3.

Wodziński M.: *„Walking in the Steel Boots of Faith…". Anti-Semitic Journalism in the Voivodship of Silesia 1922–1939*. In: *Jews in Silesia*. Eds. M. Wodziński, J. Spyra. Cracow 2001.

Woźniczka Z.: *Kultura pod presją. Początek lat pięćdziesiątych XX wieku w Katowicach*. „Katowice w Rocznicę Uzyskania Praw Miejskich" 2012, t. 1 (11)/146.

Wyrozumski J.: *Polska Akademia Umiejętności wobec Śląska w dwudziestoleciu międzywojennym*. W: *Katowice w 143. rocznicę uzyskania praw miejskich. W 40-lecie powstania Uniwersytetu Śląskiego – szkolnictwo i nauka na Górnym Śląsku*. Red. A. Barciak. Katowice 2009.

Wyrozumski J.: *Słowo wstępne*. W: *Historia Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*. Red. S. Kutrzeba. Kraków 2013 [reprint wydania z 1933].

Zaremba M.: *Propaganda sukcesu. Dekada Gierka*. W: *Propaganda PRL*. Red. P. Semków. Gdańsk 2004.

Zieliński W.: *Alojzy Targ* (biogram). W: *Śląski słownik biograficzny*. T. 2. Red. J. Kantyka, W. Zieliński. Katowice 1979.

Strony internetowe

http://www.encyklo.pl
http://www.encyklopedia-solidarnosci.pl
http://www.swps.pl

Wykaz użytych skrótów

CRZZ	– Centralna Rada Związków Zawodowych
GOP	– Górnośląski Okręg Przemysłowy
IH PAN	– Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk
IPN	– Instytut Pamięci Narodowej
IŚ	– Instytut Śląski
KC PZPR	– Komitet Centralny PZPR
KD PZPR	– Komitet Dzielnicowy PZPR
KOR	– Komitet Obrony Robotników
KPZiST	– Komitet Porozumiewawczy Związków i Stowarzyszeń Twórczych
KW PZPR	– Komitet Wojewódzki PZPR
KZ	– Komitet Zakładowy
MKR	– Międzyzakładowy Komitet Robotniczy
MKZ	– Międzyzakładowy Komitet Założycielski
MO	– Milicja Obywatelska
MRN	– Miejska Rada Narodowa
NPSG	– Narodowy Plan Społeczno-Gospodarczy
NRD	– Niemiecka Republika Demokratyczna
NSZZ „Solidarność”	– Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność”
PAN	– Polska Akademia Nauk
PAU	– Polska Akademia Umiejętności
PISM	– Polski Instytut Spraw Międzynarodowych
POP	– Podstawowa Organizacja Partyjna
PRL	– Polska Rzeczpospolita Ludowa
PTH	– Polskie Towarzystwo Historyczne
PZPR	– Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
RFN	– Republika Federalna Niemiec
ROPCiO	– Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela
SB	– Służba Bezpieczeństwa
ŚIN	– Śląski Instytut Naukowy
TPNnŚ	– Towarzystwo Przyjaciół Nauk na Śląsku
TPPR	– Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej
TRZZ	– Towarzystwo Rozwoju Ziem Zachodnich
WOPP	– Wojewódzki Ośrodek Propagandy Partyjnej
WRN	– Wojewódzka Rada Narodowa

WSNS	– Wyższa Szkoła Nauk Społecznych
WSNSG	– Wyższe Studium Nauk Społeczno-Gospodarczych
WUML	– Wojewódzki Uniwersytet Marksizmu-Leninizmu
WUSW	– Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych
ZBoWiD	– Związek Bojowników o Wolność i Demokrację
ZNP	– Związek Nauczycielstwa Polskiego

Indeks osobowy

Adamski Stanisław, bp 22, 83, 324
Adler Roman 474
Aleksa Ludwik 281, 282, 287, 288, 307, 315, 316, 320, 323, 338, 365, 368, 374, 385, 386
Andrzejewski Jerzy 312
Angersmann Hedda 432
Antonów Michał 118, 125, 199
Arnold Stanisław 68, 85, 99, 102, 106, 108, 111, 161
Astalos Istvan 121

Badura-Simonides Dorota zob. Simonides Dorota
Bajger Lubomir 234, 235
Bakala Jaroslav 432
Bakłanowa 332
Banasiewicz Aleksander 261
Bańka Józef, ks. 25
Barciak Antoni 11, 479
Barcik Anna 262, 391, 403, 433
Barczak Andrzej 489
Barczyk Stanisław 419
Barteczek Andrzej 450
Baszkiewicz Jan 68, 214
Batowski Henryk 70, 178, 181, 189, 193, 215, 220, 263, 271, 273, 274, 292
Beck Józef 30
Bednorz Herbert, bp 444
Bednorz Zbyszko 64, 84
Benisz Adam 196
Bereś Rudolf 86
Bert E. 220
Berżer Michał 84
Beyer Rudolf 236
Bębnik Grzegorz 294
Biały Franciszek 340
Bielaczyk Krzysztof 350
Bień Aleksy 149
Bierut Bolesław 50, 66, 70, 158, 161, 162, 181, 187, 215, 263, 264, 272, 296, 339, 386, 422, 445, 449
Bierwiaczonek Olgierd 77
Biliński Krzysztof 489
Billewicz J. 282
Bisztyga Jan 253
Błach Maria 419, 446
Błaszczyk Włodzimierz 148
Błażejowska Justyna 353
Boberack Heinz 299
Bobińska Celina 109, 145
Bocek Jerzy 35
Boda-Krężel Zofia 307
Bodziachowski Wojciech 437
Bogowolski Tadeusz 214
Bogusławski Edward 451
Bohucki Jan 132, 158, 180, 214
Bonczyk Norbert 35, 198
Borak Mieczyslav 432
Borcz Leszek 317
Borecki Marcin 132, 133, 158, 180, 214
Borejdo Ignacy 85
Boroń Gabriela 363
Borucki Krzysztof 214
Bouček Miroslav 237
Bożek Arkadiusz (Arka) 63, 80
Brandt Willy 62
Bratkowski Stefan 357
Braun Andrzej 398
Breyer Richard 119
Broll-Jarecka Krystyna 77
Brooks 121
Broszkiewicz Ryszard 451
Brożek Andrzej 110, 238, 384, 385, 400, 471
Brożek Ludwik 92, 100, 101, 108, 115, 123, 124, 164, 199
Brzeski Roman 84

Brzeziński Zbigniew 443
Brzozowski Edward 214
Buchała Rudolf 106, 126, 172, 173, 189, 194, 204, 230, 261, 271, 275, 281, 283, 295, 305, 317, 320, 323, 326, 331, 334, 335, 338, 351, 359, 368, 370, 373, 384, 385, 396, 400, 402, 403, 409, 412, 420, 428, 437, 441–444, 447, 449, 451, 480
Buchhofer Ekkehard 299
Bujak Franciszek 29
Bujnicki Tadeusz 400, 411
Bułakowska Jadwiga 84
Buława Edward 214
Buszko Józef 215, 225, 226
Buszman Józef 474
Buziński Józef 300

Carter Jimmy 443
Caspari Emil 190
Chałasiński Józef 228
Chełkowski August 80
Chlebowczyk Józef 13, 149, 150, 183, 187, 189, 190, 196, 198, 209, 212, 213, 215, 227, 233, 263, 264, 269, 271, 273, 274, 295, 296, 306, 314, 317, 319, 322, 324, 326, 329, 338, 384, 385, 401, 411, 412, 420, 421
Chmal Henryk 282, 304, 341
Chojecka Ewa 489
Chrenow Iwan 301
Cichy Leszek 220, 252, 264, 269, 271, 273, 285, 287, 302, 304, 316, 317, 320, 322, 326, 334, 368, 401, 403, 412, 413, 420, 451
Cieślak Tadeusz 180, 189, 213
Cieślik Stanisław 302, 303
Cimała Bogdan 10, 471
Ciszewski Aleksander 33
Cygański Mirosław 190, 341
Cypcar Tadeusz 451
Czajka Stanisław 272, 317
Czarnomski Michał 307
Czauderna D. 192, 281
Czech Wojciech 469–471, 476, 480, 481
Czekaj Tadeusz 431, 474
Czekanowski Jan 89
Czernichowski Edward 23
Czober Adam 89
Czub Stanisław 84
Czubiński Antoni 330, 384, 385, 451
Czuma Andrzej 312
Czypczar Jarosław 452

Ćwikliński Ryszard 77

Daniszewski Tadeusz 203
Dąbrowa Jan 86
Dąbrowski Jan 28
Degler Janusz 432
Dejna Karol 194
Długajczyk Edward 340, 423, 470
Długoborski Wacław 67, 68, 110, 116, 118, 124, 199, 204, 272, 296, 300, 304, 339, 353
Dmowski Roman 69
Dobieszewski Adolf 354, 386, 387
Dobraczyński Jan 444
Dobrowolski Kazimierz 28, 29, 102, 103, 111, 220
Dobrowolski Piotr 194, 199, 220, 232, 269, 281, 295
Dobrowolski Tadeusz 21, 27, 31, 35, 88
Dohnal Milón 432
Dołchun Michał 73
Domański Antoni 327, 328, 337, 353, 355, 373, 380, 382
Drozdowski Marian 197
Drozdowski Marian M. 481
Dubiel Józef 63
Dubiel Ludwik 135, 198
Dulczewski Zygmunt 215, 228, 263
Durka Janusz 67
Dutkiewicz Henryk 189, 192, 220, 269, 270, 274, 279, 285
Dworak Jan S. 122
Dyba Marian 10, 31, 487
Dygacz Adolf 122, 384, 385, 411
Dziadul Jan 363
Dziarski Stanisław 84
Dzierżon Jan 125
Dziewulski Władysław 125
Dzięgiel Władysław 26
Dziuba Adam 16

Ehrlich Ludwik 198, 231
Eisler Jerzy 10
Ender Janina 70
Engelking Edward 148, 197, 199
Erman N.N. 332

Fajfr Frantisek 121
Fajkowski Józef 399
Falęcki Tomasz 198, 220, 225, 232, 269, 288, 419

Faska Jan 89
Fazan Mirosław 11, 163, 184, 193, 215, 217, 240, 260, 264, 293, 316, 339, 368, 374, 375, 388, 390, 403, 411, 412, 428, 437, 461, 474
Ferensztajn Bogumił 446
Fertacz Sylwester 31
Fic Jolanta 16
Fic Katarzyna 16
Fic Marcin 16
Fic Marta 16
Fic Mateusz 16
Fic Zbigniew 16
Ficek Alojzy, ks. 154, 479
Fiedor Karol 420
Figa Izrael 163, 190, 219
Fijałek Jan, ks. 28
Fijałkowska Barbara 50, 145
Fiszbach Tadeusz 357
Fiuk Zdzisław 326
Fobertowa Aleksandra 99, 100
Fojcik Jan 121
Folfasiński Sławomir 117, 411
Folta Zygmunt 397, 401, 420, 424, 446
Frania-Przewoźnik D. 282
Frank Marian 102, 106, 110–112, 133, 140, 148, 199, 205
Frankiewicz Edward 125
Franzen Franz 330
Frąckiewicz Lucyna 192, 399, 401, 404, 409, 410, 420, 430, 433, 440, 445, 446, 452, 453, 457, 459, 461, 462, 475, 478, 488
Frelek Ryszard 301, 313, 317
Friszke Andrzej 62

Gajda Jan 154
Gajda Lucjan 260
Gajda Stefan 469, 471
Gajek Józef 102, 220
Galos Adam 67
Garlicki Marian 103
Gawrecki Dan 414
Gawroński Józef 452
Gazda Bronisław 100, 101
Gazda Jan zob. Kraus Gabriel
Gdynia Maria 122
Gedel Marek 232
Geist Horst 236
Gembalski Julian 489
Georgica Paweł 432
Gerlich Halina 433
Gerlich Marian G. 400, 413, 420, 428, 433, 434, 448, 453, 454, 469, 471, 475, 480
Gębarowicz Mieczysław 26
Gierek Edward 58, 73, 74, 131, 163, 165, 205, 245, 249, 250, 253, 283, 309, 311, 331, 343, 353, 355, 378, 382, 386, 394, 398, 422
Gierowski Józef 67
Gilejko Leszek 432
Ginko Łucja 454, 469
Ginter Bolesław 232
Glanowski Mieczysław 352
Glimos-Nadgórska Anna 15
Gliszczyński Jeremi 132, 158, 180, 214
Gładkiewicz Ryszard 428
Gładysz Antoni 75, 189, 193, 217, 240, 264, 267–269, 274, 279, 281, 285, 288, 302, 306, 384, 385, 401, 404, 408, 409, 410, 420
Gładysz Mieczysław 24, 86, 102, 111, 112, 132, 133, 135, 148, 158, 180, 179
Głombik Czesław 451
Gniewuszew Nikołaj A. 302
Godłowski Kazimierz 232
Godula Karol 125
Goik Henryk 475
Gojawiczyńska Pola 26
Golińska Aniela 477
Gołba Kazimierz 89
Gołdy Zbigniew 16
Gołębiowski Janusz W. 149, 189, 203, 215, 221, 223–226, 228, 263, 272, 301, 302, 328
Gomułka Władysław 50, 55, 56, 85, 131, 485
Gorczyca Józef 272
Gorczyca Zdzisław 78, 214, 272, 307, 317, 352, 358, 359, 364, 369, 378, 396–399, 400, 405–407, 410, 411, 413, 420, 424, 425, 430, 437, 440, 446, 486, 487
Goriszowski Włodzimierz 302
Gornusz 332
Gorywoda Anzelm 64, 112, 122, 180
Górniak Stanisław 412
Grabania Marek 101, 112, 116, 132, 133, 156, 158, 159, 163, 175, 178, 181, 183, 184, 192, 197–199, 205, 208, 209, 212, 213, 244, 302
Grajek Hubert 73, 398
Grajewski Andrzej 16, 349, 350, 354, 364, 465
Grażyński Michał 22, 26–30, 32, 33, 36, 37, 64, 80, 479, 482
Grela-Polaczek U. 282

Grim Alojzy 180
Grobelný Andělín 234, 237, 301, 413, 432
Grodecki Roman 28, 37
Groebl Grzegorz 124, 199
Grosfeld Leon 197
Gruba Józef 64
Grudzień Zdzisław 76, 78, 144, 174, 179, 249, 250, 253, 255, 259, 260, 266, 268, 283, 284, 294, 300–303, 328, 355, 363, 378, 382, 398, 471
Grundmann Friedrich W. 125
Grundmann Günter 125
Gruszczyński Leszek 326, 413
Grygiel Józef 253, 255, 259, 260, 302
Grzbiela Jan 103, 104, 106
Grzesik Karol 33, 37
Grzywa Ryszard 178, 181, 189, 212, 252, 262, 264, 314, 315, 337, 370, 375, 376
Grzywocz Jerzy 198
Gubała Eugeniusz 401
Gumowski Marian 23
Gyul Kotlaj 299

Hager-Małecka Bożena 411, 452
Hajda Wawrzyniec 152
Halor Antoni 432
Handroschek Paul 125
Hass Ludwik 209
Havlík Ivo 379
Hawranek Franciszek 190
Heska-Kwaśniewicz Krystyna 66, 232, 412
Hierowski Zdzisław 35, 64, 70, 91, 92, 100, 123–125, 127, 142, 164, 173, 183, 184, 193, 199, 217, 232
Hirschler Dierk 432
Hiscoks C.R. 121
Holzer Jerzy 127
Honkisz Władysław 448
Hornig Alfred 99, 107, 110, 197
Horoch Ludwik 207
Horoszewicz Roman 70
Hrabar Roman 173, 295, 306, 307
Hrabovský Ladislav 237
Hrapkiewicz Bogumiła 481
Hrebenda Adam 30, 118, 189, 190, 207, 215, 231, 233, 240, 269, 279, 288, 293, 304, 388
Hübner Piotr 10
Hulka-Laskowski Paweł 193
Hutka Jerzy 214
Hvišč Josef 237
Hyckl Georg 125

Imiela Emanuel 280
Inglot Stefan 102
Iskra Wiesław 303
Iwiński Tadeusz 328
Izdebska H. 279
Izdebski Zygmunt 86, 88

Jabłońska Grażyna 320
Jabłoński Henryk 56, 164, 201, 300
Jahn Alfred 132, 158, 180, 213
Jakóbczyk Witold 67, 162
Jakubskij Włodzimierz 236
Jałowiecki Bohdan 192, 269, 274, 314–316, 318, 326, 333, 337, 338, 357, 358, 363, 365, 367–369, 391, 486, 487
Jamka Rudolf 24, 134, 148, 189, 194, 196, 280, 294
Jan Paweł II (właśc. Karol Wojtyła) 329
Janasz Stefania 412
Janeczek Zdzisław 461
Janiak-Moś Ewa 353
Janiurek Włodzimierz 199, 202
Janota Wojciech 10
Jarnutowski Stefan 33
Jaroczyński Maurycy 188
Jaroń Jan N. 154, 193
Jaros Jerzy 67, 93, 112, 122, 123, 180, 183, 184, 187, 189, 192, 209, 227, 232, 263, 267, 269, 272, 279, 291, 296, 304–306, 340, 410
Jarosiński Witold 55
Jarosz Adam 451
Jarosz Larysa 386
Jaruzelski Wojciech 58, 59, 80, 357, 462, 487
Jasieński Władysław 220, 279, 375, 413
Jednaka Maria 125
Jedynak Tadeusz 396
Jeske Reinhold 236, 237, 301, 341
Jędrocha Stanisław 316, 322, 368
Jędruszczak Tadeusz 122, 201, 215, 232, 300
Jirásek Zdeněk 46
Jońca Karol 67
Jończyk Jan 67
Jurkiewicz Jarosław 67
Jurkowski Henryk 432
Juzoń Janina 84

Kachel Józef 112
Kaczmarek Ryszard 13, 59, 489
Kaczmarek Zdzisław 223, 266
Kadłubiec Daniel 428, 432
Kadryś Józef 300
Kajtoch Jacek 198
Kalb Peter 298
Kaleniczenko Paweł M. 301, 386
Kaliski Sylwester 318
Kałuża Adam 117, 118, 125, 134, 136, 142, 148, 150, 156, 160, 164, 173, 178, 189, 197, 200, 202, 204, 220, 284, 388
Káňa Otokar 204, 237, 301
Kania Stanisław 58, 357
Kantyka Jan 9, 117, 118, 150, 191, 197, 225, 226, 231, 260, 262, 264, 266, 267, 272, 274, 279, 283, 288, 291, 293, 295, 296, 301–303, 305, 306, 313, 314, 317, 319, 322, 324, 326, 327, 329, 338–340, 342, 384–386, 388, 390, 401, 411, 414, 420, 452, 486, 487
Karaś Mieczysław 194
Karczewski Tadeusz 99, 100, 180, 214
Karczewski Witold 475
Karolczuk Edward 13, 16, 353, 354, 357, 377, 394, 450, 487
Kasprowicz Jan 152
Kasprów Ewa 269, 307, 308
Kaszper Tadeusz 180, 214
Kellermann Volkmar 237
Kempski Marek 363
Kersten Krystyna 60
Kędryna Szymon 231, 279, 292
Kępski Janusz 269
Kiczan Wiesław 252, 255, 352
Kieniewicz Stefan 208
Kijonka Tadeusz 76, 488
Kilar Wojciech 77
Kirvan 121
Kisielewicz Danuta 15
Kita Jan 118, 181, 189, 260, 264, 314, 316, 323, 324, 337, 361, 366, 424, 435
Klasik Andrzej 408, 409, 420, 429, 452
Klimaszewski Sędzimir M. 80
Kłodziński Abdon 28
Knobelsdorf Włodzimierz 189, 192, 263–265, 269, 272, 274, 285, 301, 305, 306, 308
Knosała Józef, ks. 22
Kochanowski Tadeusz 54
Kocój Henryk 461
Kocur Adam 33
Koczy Leon 26
Kokot Józef 64, 92, 116, 122, 126–128, 151, 158, 168, 170–173, 180, 182, 189, 214, 220, 238, 263, 272, 300
Kolankowski Zygmunt 70, 197, 232
Kolbe Jerzy 205
Kolbuszewski Stanisław 102
Kolczyński Janusz 264, 272, 283, 301, 306, 317
Kołodziej Paweł 154
Kołodziejczyk Ryszard 223
Kołomejczyk Norbert 165, 180, 182, 189, 190, 195, 203, 301
Kołtuniak Jerzy 214
Kominek Bolesław, ks. 85, 324
Konieczny Alfred 132, 158
Konieczny Andrzej 180, 214
Konopczyński Władysław 89
Końca Józef 117
Kopeć Aleksander 352
Kopeć Eugeniusz 190, 240, 269, 279, 291, 304, 307, 460
Kopeć Janusz 214
Koraszewski Jacek 9, 35, 64, 70, 93, 95–101, 104, 105, 107, 110, 112, 118, 119, 121, 123, 126–128, 132, 134, 136, 139, 142, 146, 148, 149, 155, 158–160, 164, 165, 167, 178–180, 183, 184, 195, 199, 202, 214, 260, 324, 434, 486
Korbel Jan 334, 335, 428
Korczma Iwan 328, 332
Korfanty Wojciech 68, 69, 80, 108, 197, 460, 482
Kormanowa Żanna 145
Koroluk W. 206
Korzon Andrzej 176
Korzusznik Henryk 282, 320, 328, 334, 341, 413
Kosik Henryka 413
Kossak Jerzy 302
Kossakowska-Jarosz Krystyna 489
Kossak-Szczucka Zofia 26, 481
Kostiuszko Iwan I. 236, 298
Kostorz Helmut 172
Kostrzewski Józef 196
Kostuś Henryk 115
Kostuś Wojciech 122
Koszyk Szymon 64
Kotarbiński Tadeusz 89
Kowalska J. 192
Kowalski W.K. 301
Kozik Józef 267, 283, 288, 349

Kozik Ludwik 338
Kozłowska Ewa 148, 207
Kozłowska Stanisława 317, 365, 367
Kozłowski Hubert 281, 292
Kral Eugeniusz 84
Kramer Józefa 452
Kraus Gabriel 13, 266, 268, 272, 274, 281, 282, 285, 287, 288, 306, 314–317, 320, 323, 326, 350, 351, 361, 362, 366, 370, 374–377, 379–381, 388, 390, 392, 394, 395, 464
Kraus Janina 433, 465, 466, 469, 470, 477, 478, 480
Krawczyk Stanisław 304
Krenzel Janina zob. Kraus Janina
Kroszel Janusz 411, 413, 420, 428, 452
Krotoski Józef 84
Krotoski Witold 84
Królikowski Kazimierz 220, 304, 326, 413
Krupczyński Tadeusz 29, 32
Krupiński Bolesław 100, 102, 109, 110, 132, 133, 158
Krząszcz Walenty 154
Krzystyniak Andrzej 489
Krzyżanowski Adam 29
Krzyżanowski Lech 15
Kubica Walenty 214
Kubista Magdalena 411
Kuczewski Władysław 84, 85
Kudlicki Stanisław 33
Kudrina Taisija A. 299
Kujawska Maria 33
Kukliński Antoni 420, 436
Kula Witold 70
Kułtuniak Jerzy 253
Kupiec Jan 154
Kuroń Jacek 312
Kutrzeba Stanisław 27–29, 32, 37, 85
Kutz Kazimierz 77, 351, 352
Kwaśniewicz Maria 404, 433
Kwaśniewicz Władysław 215, 263, 272, 317, 452
Kwiatkowski Eugeniusz 32
Kwietniewski Józef 214

Labuda Gerard 317
Landau Zbigniew 197, 304
Lange Oskar 29
Laskowski Roman 142
Laskowski Tadeusz 132, 133, 158, 180
Lech Jerzy 70
Legomski Zdzisław 303
Lehr-Spławiński Tadeusz 111
Lejczak Włodzimierz 352
Lenartowicz Kinga 433, 479
Lenczowski Franciszek 26
Lenin Włodzimierz I. 201, 233, 387, 391
Lepszy Kazimierz 132, 158
Lepter Karol 67
Leszczycki Stanisław 102, 106, 111
Lewański Julian 85
Lichoś Henryk 78, 174, 376, 379
Ligęza Józef 24, 96, 101, 106, 112, 115, 127, 132, 135, 140–143, 148, 158, 160, 164, 181, 183, 185, 189, 194, 197, 199, 202, 215, 263, 264, 280
Ligoń Juliusz 154
Ligoń Stanisław 33, 460
Linert Andrzej 316, 323, 325, 341, 368, 403, 413, 435
Lipiński Edward 312
Lipski Jan J. 312
Lisak Józef 24, 84, 85
Liszka Joachim 420
Lompa Józef 68, 70, 80, 154
Lord of Curth Nathan 121
Lowit Thomas 299
Lubaś Anna 409, 478
Lubaś Władysław 318, 390, 424, 428
Lubina Michał 488
Lubosz Bolesław 77, 411
Luciak Mieczysław 420, 448, 452
Ludowa Franciszek 86
Lutman Roman 24, 32, 33, 37, 68, 83–86, 90, 99, 102, 106, 111, 199, 238, 472

Łabota Stanisław 412
Łabuz Marian 269, 307, 308, 388
Ładogórski Tadeusz 68
Ładosz Jarosław 215, 228, 255, 263, 264
Ładyka Teodor 225
Łempiński Zdzisław 283, 307, 325, 340, 413, 428, 435, 477
Łopatka Adam 317

Macierewicz Antoni 312
Maciszewski Jarema 49, 54, 58
Maćkowski Jan K. 154
Madajczyk Czesław 14, 51, 55, 158, 162, 166, 181, 197, 224, 225, 226, 354

Maerker Rudolf 299
Majewski 101
Maleczyńska Ewa 67, 125
Maleczyński Karol 67, 84, 87
Malicki Jan 428, 452
Malik Edward 70
Malinowski Marian 386
Małkiewicz Andrzej 46
Mankiewicz Teodora 446
Manteuffel Tadeusz 186, 187, 220
Marchaj Krystian 233, 466
Marchlewski Leon 27
Marchwicki Zdzisław 266
Marcoń Witold 10
Marinow Ch. 332
Markiewicz Leon 428, 432
Markiewicz Władysław 213, 215, 228, 389, 452
Markowska Danuta 410
Marymont Izydor 117
Maszbic 332
Matczewski Andrzej 447, 448, 449, 453
Matthes Joachim 299
Matusiewicz Adam 489
Mayer Józef 98, 111, 133, 135, 148, 199
Mazerant Piotr 16
Maziarski Jacek 214
Mazowiecki Tadeusz 173
Mazur Zbigniew 9, 10
Mądry Józef 214, 275, 282, 283, 292, 307, 320, 330, 341
Meisner Joachim 198, 401, 447
Melich Alojzy 132, 136, 142, 148, 152, 156, 158, 160, 161, 173, 180–182, 205, 215, 244, 263, 272, 273, 317, 352, 360, 379, 384, 385, 401, 402, 406, 411, 420, 424, 430, 437, 447, 452
Messner Zbigniew 78, 79, 272, 317, 384, 385, 400, 401, 406, 426
Meyza Danuta 189, 214, 233
Miarka Karol 35, 68, 70
Michalik Jacek 270
Michalkiewicz Stanisław 384, 385, 401, 408, 409, 414, 420, 421, 429, 432, 437, 451
Michalski Konstanty, ks. 26, 29, 37
Mielczarek-Bober Anna 270
Miękina-Pindur Jadwiga 164
Migacz WŁadysław 220
Migas Andrzej 441
Mikołajski Zbyszko 118, 180
Mikucki Sylwiusz 28
Mikułowski-Pomorski Jerzy 432
Miłobędzki Zbigniew 87
Minc Bronisław 205
Miroszewski Kazimierz 10
Miszewski Bronisław 195, 215, 228, 263, 272
Misztal Stanisław 432
Moczar Mieczysław 357, 363
Moczulski Leszek 312
Molenda Antoni 267, 270, 271, 287, 288, 305, 307, 308, 339
Molenda Janina 270, 283, 307
Morcinek Gustaw 26
Moroń Zbigniew 214
Moszyński Kazimierz 29
Mrowiec Alfons 101, 102, 107, 110, 112, 118, 122, 125, 132, 142, 199, 200
Mrozek Wanda 101, 115, 142, 148, 151, 158, 168, 181, 183, 185, 187, 192, 212, 215, 227, 228, 233, 242, 252, 263, 264, 267, 269, 272–274, 293, 295, 305, 306, 308, 317, 327, 338, 339, 384, 385, 401, 411, 420, 424, 429
Mrzyk Józef 198
Mura Alfred 282, 283, 287, 320, 323, 330, 334, 350
Musiał M. 262
Musioł Józef 428, 460
Musioł Karol 122, 411
Musioł Ludwik 25, 34, 37, 122
Musioł Paweł 92
Muża Marianna 194
Myška Milan 204
Mysłakowski Zygmunt 23
Myśliwiec Karol 154

Nagengast Weronika 293
Napieralski Adam 68
Nartowski Józef 307
Naubauer Igor 77
Nawrocki Jerzy 77, 317, 384, 385, 396, 411, 412, 420
Nawrocki Witold 352
Neiser Jan 298, 299
Netz Feliks 76
Ney Roman 357
Nickel Artur 330
Niemojewski Andrzej 295
Nieszporek Ryszard 164, 202, 107
Nitsch Kazimierz 29, 33, 85
Nowacki Witold 223

Nowak Jan 29
Nowak Krzysztof 214, 379
Nowak Roman 63
Nowak Stefan 269, 279
Nowak Zbigniew J. 215, 233
Nowak Zdzisław 168
Nowiczkow Michaił 302

Obodowski Janusz 379
Ochab Edward 45, 50
Ochęduszko Stanisław 102, 103, 111, 112, 132, 133, 158, 180, 214
Ogrodziński Wincenty 34, 122
Olczyk Henryk 240
Olechowski Tadeusz 441
Olszewski Jan 477
Olszewski Wacław 24
Opacki Ireneusz 452
Opałek Kazimierz 263, 354
Orszulik Bolesław 341
Orzechowski Kazimierz 68
Orzechowski Marian 168, 263, 272, 310, 384, 385, 401, 420, 441
Osborne Richard 121
Osmańczyk Edmund 67, 69, 91
Ossowska Maria 89
Ossowski Stanisław 89
Owczarz Stefan 353, 356, 377, 380, 382, 394, 450

Pabisz Jerzy 295
Paderewski Ignacy J. 69
Pajdak Antoni 312
Pakuła Stefania 350, 419
Paliczka Teodor 466, 467
Palska Hanna 43
Pałka Stefan 396
Panic Ryszard 150
Parsadanowa Walentyna 301
Passendorfer Edward 33
Paszkowski Roman 393, 421
Paszta Andrzej 338
Pater Mieczysław 428
Pattlock Ilona 269
Pawłowski Zbigniew 181, 213
Paździor E. 282, 304
Paździora Marek 169
Pelan Jerzy 280
Piecha Franciszek 101
Piedosowa A.D. 328
Pierzchała Jan 176
Pieter Józef 85, 91, 96, 98, 102, 104, 106, 111, 112, 114, 133, 135, 140
Pietrucha Jerzy 192, 198, 208, 216, 232, 233, 250, 252, 253, 260, 263, 264, 269, 272, 273, 282, 285, 287, 288, 292, 295, 296, 302, 304–306, 314–317, 320, 322, 325, 326, 328, 334, 337, 338, 341, 358, 359, 361–363, 366, 370, 375, 377–379, 382–384, 388, 391–393, 397, 399, 401, 407, 411, 421, 439, 452, 475, 480, 487
Pietrzak-Pawłowska Irena 263
Pietrzykowski Jan 197, 295
Pigoń Stanisław 89
Pilarski Alfons 64
Pilch Andrzej 176, 227, 231, 432
Pilny Antoni 326, 331, 341, 368, 397
Piłsudski Józef 30
Piontek Franciszek 295
Piotrowicz Karol 26, 28
Piskor Stanisław 76
Piskorz Jan, ks. 172
Piszczek Józef 78, 260, 323, 378, 401, 412, 413, 414, 421, 455
Pitronova Blanka 432
Pius XII (właśc. Pacelli Eugenio) 90
Piwarski Kazimierz 67, 68, 83, 88, 109, 111, 122, 132, 133, 158
Plata Józef 120
Pleskot Patryk 7
Pluskiewicz Wacław 307
Płonka Helena 89
Pochmara Władysław 122
Podbiał Paweł 214
Podgórski Karol 403, 421, 452
Podgrodzki Bronisław 189, 198, 269, 303, 306, 308, 403
Polanin Barbara 15–16
Poljakow Jurij A. 302
Polt Edyta 386
Popiołek Franciszek 24, 25, 101, 121, 122
Popiołek Kazimierz 9, 26, 50, 51, 64, 67, 68, 69, 85, 86, 88–90, 92, 91, 95, 98, 100, 103, 104, 106, 110–112, 114, 115, 118, 122, 125, 127, 128, 132, 133, 135, 148, 158, 159, 162, 163, 135, 168, 173, 178–180, 181–183, 187–189, 191, 194, 197–199, 200–203, 206, 207, 211, 213–215, 222, 227, 231–233, 238, 242, 264, 266, 292, 295, 300, 306, 384, 385, 400, 401, 406, 408, 411, 414, 486, 487

Popkiewicz Józef 102, 119, 122, 317
Poprawska Stanisława 122, 125
Pospiełow Piotr N. 302
Pospieszyl K. 279
Pośpiech Paweł 154
Potemski Tadeusz 110, 117, 118
Pounds Norman 121
Prandzioch Teresa 194, 199
Prudel Oldřich 237
Prus Edward 309, 316, 324, 337, 365, 366
Prus Konstanty 22, 24
Przemsza-Zieliński Jan 191, 199
Przesór Franciszek 434
Przewłocki Jan 220, 232, 240, 269, 288, 296, 300, 302, 309, 325, 372, 388, 421, 448, 452
Przybyła Jan 33
Przymusiński Czesław 84
Pucek Zbigniew 192
Pugaczewski Georgij 121
Pyka Tadeusz 255, 259, 421, 422, 434, 452, 456, 459, 466, 480

Raba Julian 67
Rabicki Zdzisław 214, 307
Raclávska Jana 489
Raczyński Tadeusz 176
Radzikowski Piotr 362, 375, 392, 413
Rajkiewicz Antoni 420
Rakowski Mieczysław F. 353, 357
Rawicka Krystyna 446, 454, 469
Rechowicz Henryk 9, 11, 75, 76, 110, 118, 125, 132, 144–146, 148, 158, 161–164, 168, 177, 179–184, 187, 189, 190, 197–200, 202–204, 208, 209, 211–213, 219, 220, 225, 227, 228, 231, 233, 235, 238, 240, 244, 250, 252, 258–260, 264–266, 269, 272–274, 279, 282, 283, 285, 286, 289, 291, 292, 294–297, 300, 301, 303, 306, 317, 325, 328–330, 338–340, 352, 354, 360, 364, 367, 386, 390, 391, 398, 399, 407, 486, 487
Reiner Bolesław 317, 384, 385
Respond Stanisław 102, 132, 133, 158, 410
Ręgorowicz Ludwik 26, 29, 86, 88
Robleski Piotr 16
Rojek Alfred 171–172
Rokita Jerzy 317, 400, 413, 420, 451, 466
Rola Henryk 189, 268, 272, 281, 283, 288, 305, 306, 317, 319, 322, 326, 338, 340, 342, 366, 370, 401, 421, 431, 433, 437, 447, 452
Rose Edward 86, 134
Rosenbaum Sebastian 9, 16, 31, 61, 93, 107
Rostek Antoni 112
Rostek Józef 149, 154
Rott Dariusz 489
Roubiček Vaclav 206
Roździeński Walenty 35, 451
Równiak T. 279, 280
Rudnicki Bronisław 307
Rutkowski Tadeusz P. 7, 10, 69
Rybicki Józef 312
Rybicki Paweł 24, 67, 86, 90, 96, 98, 103, 106, 108, 110–112, 114, 133, 135, 148, 158, 159, 181, 182, 192, 215, 220, 264, 306
Rybicki Zygmunt 207
Ryszka Franciszek 55, 67, 69, 119, 122, 181, 213, 222, 223, 224, 307
Ryżewski Wacław 341

Sajdak Jerzy 77
Sajdok Krystyna 288, 316, 326, 349, 373–379, 382, 388, 429, 433, 435, 440, 448, 466, 469, 476, 477, 480
Sakson Andrzej 7
Samsonowicz Henryk 146
Sarna Kazimierz 142, 339
Satała Danuta 282, 337
Schaff Adam 49
Schlaga G. 299
Schmidt Marian 281, 282, 283, 336
Schmidt-Kowalski Bronisław 132, 133, 135, 148, 155, 158, 168, 173, 193, 194, 199, 204, 220, 233, 264, 274, 275, 282, 301, 314, 316, 320, 322
Schridde Rudolf 299
Schweitzer Carl 299
Sdasjuk Galina V. 332
Segikuti P. 206
Semkowicz Władysław 28, 29, 37
Senft Stanisław 10, 92
Serafin Franciszek 11, 189, 190, 220–225, 232, 269, 291, 306
Sewerus Melchior 35
Siciński Andrzej 198
Siechowski Jerzy 463
Siekierski Stanisław 303
Siemianowicz Jerzy 270, 288, 314, 326, 338, 363, 486, 487
Sieminogowski 115
Sienkiewicz Jarosław 363, 396
Sieradzki Józef 147

Sikorski Jerzy 279, 281, 307, 308
Simonides Dorota 196, 404, 421, 428, 437, 447, 448, 452
Sitko Jadwiga 461
Skibiński Stanisław 176, 179, 175, 198, 235, 259
Skierawski Stanisław 444
Skowron Eryk 64
Skowron Stanisław 89
Skrzeszewska Bronisława 197
Skrzypek Miłosz 15
Skwerska E. 192
Słabek Henryk 222, 223, 224
Słaboszewski J. 214
Słomczyński Mirosław 452
Słotwińska H. 142, 148
Służałek Teresa 338
Smogorzewski Kazimierz 27
Smogorzewski Stanisław 121
Smoleński Jerzy 29
Smolorz Michał 36
Sobczak Karol 207, 421, 452
Sobczyk Tadeusz 316, 413, 435
Sobolew Aleksander I. 298
Sochanik Jerzy 293
Sokołowska Irena 295
Sokołowski Bronisław 220
Sokołowski Kazimierz 206
Sornik Paul 171
Sosiński Wojciech 22
Sowkin A.M. 328
Spaltenstein Wincenty 33
Sputek Celina zob. Sputek-Wróblewska Celina
Sputek-Wróblewska Celina 283, 307, 338, 413
Sroka Irena 9, 190, 214, 251, 264, 269, 274, 305, 307, 314, 315, 324, 337, 370, 371, 377, 388, 392, 396, 398, 403, 413, 431, 439, 480
Sroka Zdzisława 181, 212, 315
Stablik Antoni 154
Stachoń A. 282, 304
Stachoń Roman 132, 158, 180, 182, 214, 328
Stachurka Jerzy 399
Stalin Józef 50
Staniewicz R. 204
Stanisławowska Stefania 190
Staniszkis Jadwiga 351, 390
Stańczyk Kazimierz 26
Stańczyk Mieczysław 317, 384, 385, 401, 421
Starczewski Artur 452
Starnawska Joanna 31
Staszewski Dymitr M. 236
Staszewski Janusz 27
Staszków Michał 214
Steinsbergowa Aniela 312
Stęchły Józef 279
Stępniak Andrzej 339, 413, 431, 433, 434, 448, 475
Stobiecki Rafał 10, 60
Stojak Antoni 192, 214
Stranz Benon 214
Strauchold Grzegorz 10
Strauss Franz J. 217
Streisand Joachim 299
Strzembosz Tadeusz 26
Strzoda Andrzej 320, 350
Strzoda Mirosław 253, 314, 315
Strzysz Zygmunt 452
Styś Wincenty 103, 106, 110, 111
Suboczowa Maria 86, 192, 220
Suchodolski Bogdan 89, 268
Sukiennicki Hubert 86
Sulik Alfred 451
Sułek Jerzy 330
Surman Zdzisław 67
Surówka Bolesław 94
Syrek Mieczysław 215, 228, 233, 264, 272
Syzdek Bronisław 386
Szafar Tadeusz 70
Szafer Władysław 29
Szaflarski Józef 36, 111, 112, 133, 135, 140, 148, 154, 158, 173, 199, 215, 264, 339
Szaniawski Klemens 58, 351
Szaraniec Lech 75
Szarowski Karol 411
Szawic Stefan 77
Szczaniecki Michał 132, 158
Szczepaniak Anna 434
Szczepański Aleksander 32
Szczepański Jan 103, 106, 111, 114, 182, 189, 215, 228, 249, 264, 272, 317, 424
Szczepański Maciej 146, 180, 214, 254
Szczerbowski Jan A. 196
Szczurowski Adam 421, 452, 468
Szczygielski Stanisław 401
Szczypa Władysław 84
Szefer Andrzej 178, 181, 189, 190, 198, 212, 229–232, 252, 261, 264, 266, 272, 274, 279, 292, 294, 302, 309, 339, 398, 399, 401, 407, 412,

419, 421, 424, 428–430, 432, 433, 439–441, 452, 475
Szerer Barbara 201
Szersznik Leopold 104
Szewczyk Franciszek 176
Szewczyk Grażyna 489
Szewczyk Wilhelm 64, 76, 92, 94, 99, 132, 133, 158, 180, 196, 199, 214, 233, 280, 293, 300, 301, 318, 349, 401, 411, 412, 421, 428, 452
Sziotka Bronisław 125
Szlachcic Franciszek 202, 267, 301
Szlifert 121
Sznajder Waldemar 142
Szpor Grażyna 341, 386, 433
Szramek Emil, ks. 21, 22, 24, 25, 29, 33, 423, 472, 479
Sztumski Janusz 272, 452
Szuba Andrzej 254, 259
Szuman Stefan 89
Szumowski Zbigniew 67
Szweda R. 340
Szydlak Jan 103, 175, 195
Szydłowski Jerzy 404
Szymiczek Franciszek 24, 50, 84, 92, 125, 128, 228
Szyszkow J.W. 298

Śliwiński Zdzisław 89
Śliwka Karol 277, 295
Śmiałek Małgorzata 341, 388, 414
Śmiech 101
Śreniowski Stanisław 88
Świątek Wincenty 176
Świątkiewicz Wojciech 470, 471, 472, 474, 475, 476, 481, 486, 487, 489
Świda Witold 207
Świda-Ziemba Hanna 347
Świder Augustyn 280
Świtoń Kazimierz 348

Tacina Jan 34
Targ Alojzy 64, 92, 101, 107, 109, 110, 114, 115, 122, 127, 134, 148, 164, 173, 189, 191, 214, 217, 295, 340
Taszycki Witold 194
Tatarkiewicz Władysław 89
Tchórz Andrzej 283, 304
Timoszenko Jadwiga 274, 284
Tkocz Karol 85
Tomala Mieczysław 205, 421, 432
Tomczak Maria 169
Topol Andrzej 10, 91, 111, 211, 269, 283
Topol Stefania 337–339, 341
Topolski Fryderyk 85
Trzemżalska L. 282
Turlejska Maria 55, 145
Tymaniecki Kazimierz 26

Ujejski Zygmunt 214
Ulitz Otto 190, 341
Urban Andrzej 473
Urbanowicz Mieczysław 220
Urbańska Beata 220

Valenta Jaroslav 204
Volkmann Hans E. 432
Vytiska Josef 301

Walczak Jan 220, 225–227, 231, 269, 270, 287, 288, 291, 306, 314, 316, 324, 338, 350, 366, 368, 378, 386, 388, 392, 401, 403, 412–414, 419, 420, 428, 432, 433, 437, 452, 453, 461, 469, 480, 481
Walichiewicz H. 279, 282
Wallis Stanisław 84, 153
Wałach Jan 318
Wałęsa Lech 390
Wanatowicz Maria W. 72, 190, 214, 269, 279, 304, 307, 411
Waniek Henryk 34, 460
Warmus Jerzy 350, 392, 394
Wasilewska Wanda 386
Wazl Edward 148
Wengierow Stefan 83
Werblan Andrzej 51, 54, 301, 302, 325, 357, 365, 386
Wesołowski Włodzimierz 318
Wichura-Zajdel Edward 195, 196
Wieczorek Józef 80, 125, 277
Wieczorkiewicz Paweł 210, 353
Wielgusiewicz Antoni 350
Wieniawa-Chmielewski Czesław 33
Wierzbicki Mirosław 214, 260, 272, 273, 303, 307
Wierzbiński Stanisław 86
Wilczek Stanisław 148
Wilczok Tadeusz 453
Wilhelmi B. 192

Wilk Jerzy 253
Winter Krzysztof 35
Wiśniewska Krystyna 283
Witecka Helena 307
Witek Ryszard 180, 182, 214, 307
Witkowski zob. Lutman Roman
Witoszek 101
Wittke Ryszard 176
Wnuk Tadeusz 453, 454, 466, 469
Wojaczek 121
Wojakiewicz Maria 435
Wojciechowski Marian 206,
Wojciechowski Zygmunt 24, 83, 94, 474
Wojda Antoni 176
Wojtas Maksymilian, ks. 25
Wojtun Bronisław 206, 299
Wolny Konstanty 29, 33, 34
Wołczew Wsiewołod 253, 301, 315, 316, 318, 324, 331, 337, 338, 340, 342, 353, 354, 356, 358, 360–366, 368, 370–372, 376, 377, 380–382, 384, 390, 392, 401, 421, 453, 464
Wódz Jacek 401, 408, 421, 453–457, 462–464, 466, 467, 469, 479, 481, 486, 487
Wójcik Włodzimierz 77
Wrazidło Andrzej 214
Wrzesiński Wojciech 330, 487
Wrzosek Antoni 33, 85, 86, 103, 106, 111, 115, 182, 189, 192
Wuttke Henryk 194, 199, 214, 281, 349, 351, 381, 392, 395, 451
Wuwer Maria 315, 316
Wycisło Janusz, ks. 479
Wysłouch Seweryn 67, 68, 69, 100, 111, 119
Wysocki Jan 195
Wysocki Szczepan 220, 229, 229, 264, 265, 281, 287, 297, 305, 316, 320, 322, 330, 337, 351, 353, 355, 356, 364, 368, 373–376, 378–382, 390, 399, 437
Wysocki Wiesław 322, 353, 373, 392

Zabłocki Janusz 443
Zaczyński Eugeniusz 132, 133, 158
Zagajewski Tadeusz 413
Zahorski Witold 133
Zając Kazimierz 206
Zakrzewski Bogdan 401
Zaremba Jan K. 120, 132, 158, 182, 215, 264
Zaremba Marcin 63
Zaręba Alfred 113, 135, 148, 194, 196, 410
Zarzycki Maciej 453
Zastawny Władysław 96, 111, 112, 132, 133, 155, 158, 159, 180, 182, 192, 202, 205, 215, 253, 255, 263, 265, 271, 275, 291, 301, 302, 318
Zawadzki Aleksander 80, 83, 85, 192, 337
Zawadzki Sylwester 182
Zieja Jan, ks. 312
Zieliński Henryk 14, 55, 67, 69, 109, 110, 125, 132, 133, 156, 158, 159, 161–163, 166, 168, 173, 180, 181, 197, 199, 201, 207, 215, 220, 227, 228, 262, 264, 401, 403
Zieliński Władysław 21, 27, 31, 36, 217, 220, 225, 240, 273, 274, 279, 287, 288, 296, 300, 302, 306, 314–316, 318, 323, 338, 340, 342, 352, 359, 361, 366, 368, 372, 373, 375, 377, 388, 391–393, 397, 412, 414, 421, 428, 429, 448, 450, 460, 475, 479
Ziemba Jan 125, 199, 214, 296, 341, 412
Ziemba Stanisław 69, 92, 93, 98–100, 103, 106, 110–112, 123, 124
Ziętek Jerzy 63, 64, 75, 80, 83, 98, 100, 104, 131, 177, 179, 180, 188, 197, 202, 214, 232, 241, 259, 264, 291, 300, 302, 306, 489
Zimoń Damian, abp 469
Zimończyk Magdalena 350
Ziomek Maksymilian J. 98, 100, 101, 103, 106, 108, 111, 114, 133–135, 148, 155
Zwierzchowski Eugeniusz 302

Żabiński Andrzej 78, 352, 355–357, 363, 365, 369, 379
Żmuda Stefan 142, 148, 192, 272, 273, 280, 285, 304, 316, 318, 320, 322, 326, 330, 334, 368, 370, 375, 401, 403, 413, 421
Żółkiewski Stefan 133, 161
Żurowski Józef 29
Żychowski Marian 55, 227
Żygulski A. 281
Żygulski J. 280
Żywirska Maria 197

Maciej Fic

Between Science and Propaganda
Jacek Koraszewski Silesian Research Institute in Katowice (1957–1992)

Summary

The book is devoted to the history of the Silesian Research Institute in its 35th anniversary. The history of the scientific research center goes back to the regional pre-war traditions common to a number of research facilities which were erected in the socialist realism, and supervised by the regional party-state authorities. The research policy in Upper Silesia and ways of perceiving the role of the research (especially the humanities) by the leading figures in PZPR (Polish United Workers' Party) was a measure of the Institute's efficient functioning.

The structure of the monograph is built according to chronological and problematic criteria. On the one hand, it depicts the formation of the Institute in the context of academic life in Upper Silesia in the 20th century, and the process of ideologization of the center with its various stages and levels on the other. The temporal frames of the research are determined by the period of existence of subsequent „incarnations" of the Institute.

The two opening chapters stand for a certain introduction to the crux of the book. Chapter one depicts the formation of the academic life of the humanities in the Silesian voivodeship in the interwar period. Moreover, the role of the „academic policy" of the state authorities of the time (the most extensive part is about the first „incarnation" of the Silesian Institute) has been presented. Chapter two is an attempt to outline the party-state policy in Poland (particularly the local authorities) after the year 1945 towards research institutions/centers. It is predominantly the ideological meaning of activities taken by the leaders that has been taken into consideration.

The subsequent chapters give an account and analyze the stages of development of the Institute. Therefore, chapter three recounts the circumstances under which the Silesian Institute in Katowice was re-established (1945–1949), as well as the realities of its formation and beginnings (from first attempts on the threshold of the 1950s to its activities in 1957–1959) as an institution which aimed to avoid submission to and dependence on the party-state authorities. Chapter four goes back to the 1960s (1960–1970) so as to illustrate the decade from the perspective of the Silesian Research Institute; whereas chapter five depicts 1970s (1971–1979), and chapter six – 1980s (e.g. the time from 1980s till the end of martial law). The final chapter recounts the attempts to re-establish the Institute after the abolishment of martial law (from 1983) till the closedown of the Institute in 1992. Conclusions comprise a list of references, sources, and a name index.

The thesis is an attempt to depict, select, and characterize the stages of development of the Institute. Aside from that, the author tries to answer the question of the policy of the authorities toward the regional academic circles (especially those engaged in the humanities and the social sciences); the question of a change in proportion in the subject matter of particular areas and fields of study. The author meant the book as a case study which would render the range of the authorities' influence on the conducted scientific-research activity in the regions possible, as well as the conducted scientific-research activity in terms of the relation between the gathered scientific/research material and the written theses as well as the interpretation of the material presented in the so called Polish People's Republic and the beginnings of the III Republic of Poland. Therefore, it is worth seeing the material presented in the monograph on a broader scale – both as a description of possibilities and limitations that academics doing research in the humanities and social studies have encountered in the second half of the 20th century, and in terms of the science – propaganda relation in the realities of the so called People's Republic. Moreover, this may lead to further questions as to whether there was any scientific-research center in PRL, if so what its characteristics were like.

Maciej Fic

Zwischen Wissenschaft und Propaganda
Das Jacek Koraszewski Schlesische Wissenschaftliche Institut
in Katowice (1957–1992)

Zusammenfassung

Das Buch wurde der Geschichte des Schlesischen Wissenschaftlichen Instituts, des vor 35 Jahren gegründeten wissenschaftlichen Forschungszentrums in Katowice (Kattowitz) gewidmet. Das an regionale Tradition der Vorkriegszeit anknüpfende Institut gehörte zu den zur Zeit des realen Sozialismus unter Aufsicht der damaligen parteilich-staatlichen Behörde errichteten wissenschaftlichen Einrichtungen. Seine Tätigkeit sollte die in Oberschlesien betriebene wissenschaftliche Politik und vor allem die Wahrnehmung der Geisteswissenschaften von dem PZPR-Parteiaktiv (PZPR – Polnische Vereinigte Arbeiterpartei) beglaubigen.

Die vorliegende Monografie hat eine chronologische Problemstruktur in deren Rahmen geschildert wurden: einerseits die Gründung des Instituts im Zusammenhang mit dem oberschlesischen Wissenschaftsleben des 20.Jhs, andererseits aber die Ideologisierung des Zentrums mit deren allen Stadien und Ebenen. Zeitlicher Rahmen der Forschungen wird grundsätzlich durch aufeinanderfolgende „Verkörperungen" des Instituts gesetzt.

Die zwei ersten Kapitel sind eine Art Einleitung in den eigentlichen Teil der Monografie. Im ersten Kapitel wurde auf die Veranstaltung des geisteswissenschaftlichen Lebens in der schlesischen Wojewodschaft in der Zwischenkriegszeit und auf die Rolle der damaligen Staatsbehörde bei Betreibung der „wissenschaftlichen Politik" eingegangen (hier wurde die erste „Verkörperung" des Schlesischen Instituts am weitesten berücksichtigt). Das zweite Kapitel ist ein Versuch, die Grundzüge der nach 1945 von parteilichen Staatsorganen Polens (darunter besonders der Wojewodschaftsorganen) den wissenschaftlichen Einrichtungen gegenüber betriebenen Politik darzustellen. Vordringlich wurde hier die ideologische Bedeutung der von den Regierenden ergriffenen Maßnahmen behandelt.

Folgende Kapitel stellen die Charakteristik von den einzelnen Stadien der Tätigkeit des Instituts dar. Das dritte bringt die Umstände näher, unter denen das Schlesische Institut in Katowice (in den Jahren 1945–1949) reaktiviert wurde und schildert die Anfänge des Schlesischen Wissenschaftlichen Instituts (von der ersten Gründungsversuche an der Schwelle der 50er Jahre bis zu dessen Tätigkeit in dem Zeitraum 1957–1959) als einer Institution, die eine Abhängigkeit von der parteilich-staatlichen Behörde vermeiden wollte. Im vierten Kapitel entdeckt man aus der Sicht der Schlesischen Wissenschaftlichen Instituts (ŚIN) die Dekade der 60er Jahre (1960–1970), im fünften – der 70er Jahre

(1971–1979) und im sechsten – den Anfang der 80er Jahre des 20.Jhs (von 1980 bis zum Ende des Kriegszustandes). Das letzte Kapitel behandelt die einzelnen Versuche, das ŚIN nach der Aufhebung des Kriegszustandes (ab 1983) zu reorganisieren und die Auflösung der Institution im Jahre 1922. Die Betrachtungen enden mit dem Abschluss und dem Literatur- und Namenverzeichnis.

Die vorliegende Abhandlung ist auch eine Fallstudie, die die Einflussnahme der politischen Behörde auf die in den Regionen geführte Forschungstätigkeit und auf die wirkliche Forschungspraxis (Beziehung zwischen dem Forschungsmaterial und den entstandenen wissenschaftlichen Abhandlungen und die Auslegung von dargestellten Inhalten) zur Zeit der sog. Volksrepublik Polen und zu Beginn der III. Republik Polen einschätzen lässt. Es lohnt sich also, die in der Monografie thematisierten Fragen zu verkniffen sehen – als eine Darstellung von Möglichkeiten und Begrenzungen, denen wissenschaftliche Mitarbeiter bei ihren geisteswissenschaftlichen und sozialwissenschaftlichen Forschungen in der zweiten Hälfte des 20.Jahrhunderts begegnet haben, und als eine Schilderung der Relation: Wissenschaft – Propaganda in den Realien der sog. Volksrepublik Polen. Der Verfasser wollte auch ergründen, ob es damals ein Modell der Forschungseinrichtung gab, wenn ja – welche Elemente dazu gehörten.

Polska Zjednoczona Partia Robotnicza

Komitet Wojewódzki w Katowicach

Tel. 349-60 do 67

Wydział **Nauki i Oświaty**

L. dz. Ośw./254/63

Katowice, dnia 8 lipca 1963 r.

Plac F. Dzierżyńskiego 1

Polska Akademia Nauk

W a r s z a w a

Śląski Instytut Naukowy w latach sześćdziesiątych XX wieku. Śląski Instytut Naukowy w dekadzie gierkowskiej (lata 1971-1979). Śląski Instytut Naukowy wobec „karnawału Solidarności" i realiów stanu wojennego. Śląski Instytut Naukowy w schyłkowym okresie realnego

Maciej Fic – historyk, absolwent podyplomowych studiów edukacji obywatelskiej, pracownik naukowy Instytutu Historii Uniwersytetu Śląskiego. Rzeczoznawca podręcznikowy MEN, ekspert oceniający projekty konkursowe Europejskiego Funduszu Społecznego, współpracownik Okręgowej Komisji Egzaminacyjnej w Jaworznie i Instytutu Badań Regionalnych Biblioteki Śląskiej. Biograf postaci związanych z XX-wiecznym Górnym Śląskiem, dydaktyk historii i wiedzy o społeczeństwie oraz badacz dziejów oświaty, nauki i kultury w XX wieku. Autor m.in.: *Wilhelm Szewczyk (1916–1991) – śląski polityk i działacz społeczny*; *Jan Kustos (1893–1932) – separatysta czy autonomista górnośląski?*; *Edmund Osmańczyk – działacz społeczny i polityczny*; *Przerwana droga do niepodległości. Stan wojenny 13 XII 1981–22 VII 1983. Świadomość – edukacja – kultura* (współautorzy: M. Białokur, A. Gołębiowska); redaktor (wraz z R. Kaczmarkiem) „Wieków Starych i Nowych", tomu specjalnego: *Ludzie i elity pogranicza*. Za działalność naukową nagrodzony m.in. w Konkursie im. Klemensa Szaniawskiego, organizowanym przez Fundację Stefana Batorego i Towarzystwo Popierania i Krzewienia Nauk.

Zamysł napisania naukowej monografii Śląskiego Instytutu Naukowego im. Jacka Koraszewskiego w Katowicach należy uznać za niezwykle ważny i potrzebny. Ta istniejąca przez 35 lat instytucja naukowo-badawcza, nawiązująca do przedwojennych tradycji naukowych, stała się w czasach PRL niemalże sztandarową placówką, instytucją propagandową władz partyjno-państwowych Górnego Śląska w XX wieku i odegrała dużą rolę w życiu naukowym tego regionu.
Chociaż istnieje wiele opracowań dotyczących ŚIN […], to jednak brakowało kompleksowego opracowania historii tegoż Instytutu, w którym zostałaby przedstawiona zarówno kwestia badań naukowych (śląskoznawczych), jak również wzajemnych zależności między nauką a polityką, wpływu władz partyjnych i administracyjnych na kierunki badań naukowych, narzucenia jej określonego profilu ideologicznego oraz nacisków, inwigilacji, a nawet represji stosowanej wobec części pracowników naukowych. Tego trudnego zadania podjął się Maciej Fic […] i wywiązał się z niego znakomicie.

fragment recenzji wydawniczej prof. zw. dr hab. Danuty Kisielewicz

Więcej o książce

CENA 80 ZŁ (+ VAT)
ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-8012-109-6